ORTA ASYA - GÜNEY KAFKASYA SİYASİ GELİŞMELER 1991 - 2010

EDİTÖR

Yrd. Doç. Dr. Necati İYİKAN

YAZARLAR

Aslı AKYOL - Emel ÖZER - Emrah KAYA - Huriye YILDIRIM

Merve ALPASLAN - Necati İYİKAN - Özlem YILMAZ

Seray EKİNCİ - Sevim ŞEKER - Yaprak SÖNMEZ

YURT DIŞI

Andrew S. MUNCY (ABD) - Anushig AVETYAN (Ermenistan)

Elnur PAŞA (Azerbaycan) - Jamshed MAKSUDOV (Tacikistan)

Mamurcan KAYUMOV (Özbekistan) - Nuralym TOKTOSUNOVA (Kırgızistan)

Roya DOUSTİ (İran) - Sulkhan INASHVİLİ (Gürcistan)

Sultanmurad ABZHALOV (Kazakistan) - Vladimir AVATKOV (Rusya)

Yasenjiang KADİER (Çin)

hiperlink

ORTA ASYA - GÜNEY KAFKASYA SİYASİ GELİŞMELER 1991 - 2010

EDİTÖR

Yrd. Doç. Dr. Necati İYİKAN

YAZARLAR

Aslı AKYOL - Emel ÖZER - Emrah KAYA - Huriye YILDIRIM

Merve ALPASLAN - Necati İYİKAN - Özlem YILMAZ

Seray EKİNCİ - Sevim ŞEKER - Yaprak SÖNMEZ

YURT DIŞI

Andrew S. MUNCY (ABD) - Anushig AVETYAN (Ermenistan)

Elnur PAŞA (Azerbaycan) - Jamshed MAKXUDOV (Tacikistan)

Mamurcan KAYUMOV (Özbekistan) - Nuralym TOKTOSUNOVA (Kırgızistan)

Roya DOUSTİ (İran) - Sulkhan INAİSHVİLİ (Gürcistan)

Sultanmurad ABZHALOV (Kazakistan) - Vladimir AVATKOV (Rusya)

Yasenjiang KADİER (Çin)

hiperlink

Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler

1991-2010

Editör

Yrd. Doç. Dr Necati İYİKAN

Hiperlink Yayınları: 39

Yayıncı Sertifika No: 16680
ISBN: 978-9944-157-37-7
1. Baskı: Aralık 2011
Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Günbaş
Dağıtım Pazarlama: Ceyda Özkazıcı
Kapak Tasarım: Yunus Karaaslan
İç Tasarım: Adem Şenel
Baskı-Cilt: NetCopyCenter (Tel: 0212 249 40 60)

Orta Asya ve Güney Kafkasya siyasi gelişmeler:
1991-2010 / Aslı Akyol…[ve öte]; editör Necati
İyikan. - -İstanbul: Hiperlink Yayınları,2011.
s. ; 24 sm.- -(Hiperlink Yayınları;…)
ISBN 978-9944-157-37-7
Kaynakça var.

1. Asya, Orta- Politika ve yönetim I. Akyol, Aslı
II. İyikan, Necati III. Dizi
320.958 ORT 2011
DS329.4 .C4619 2011

hiperlink

Adres: Mumhane Cad. Murakıp Sok. Avcı İş Merkezi
No: 13 Kat: 1-2 Tophane / İstanbul
Tel: 0212 293 07 05-06 Faks: 0212 293 56 58

www.hiperlink.com.tr / info@hiperlink.com.tr

Orta Asya
Güney Kafkasya
Siyasi Gelişmeler
1991-2010

Editör

Yrd. Doç. Dr Necati İYİKAN

hiperlink

EDİTÖR BİYOGRAFİ

Necati İYİKAN

Yardımcı Doçent Doktor Necati İyikan, birinci lisans öğrenimini Atatürk Üniversitesi, Alman Dili Bölümü'nde tamamladı.

İkinci lisans öğrenimine Almanya'da Augsburg Üniversitesi Siyaset Bilimi (Politikwissenschaft) Bölümü'nde başladı. Lisans ve yüksek lisans derecelerini aynı üniversiteden aldı.

Doktora tezini, yine Augsburg Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler alanında yazdı. Tez, 'Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Siyasal İlişkiler (1991–2003)' başlığını taşıyordu. Doktora derecesini 2005 senesinde alan İyikan, aynı sene Almanya'da özel bir enstitüde öğretim üyeliği yaptı.

Ulusal / uluslararası makalesi yayınlanan ve editoryal çalışmaları olan İyikan'ın Almanca bir kitabı ve ikinci baskısı yapılan Dokun Bana Baba adlı bir de öykü kitabı vardır.

İyikan, 2006 senesinden itibaren Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

e-posta: necatiiyikan@akdeniz.edu.tr

Yazarlar (Türkiye)

Aslı AKYOL
Emel ÖZER
Emrah KAYA
Huriye YILDIRIM
Merve ALPASLAN
Necati İYİKAN
Özlem YILMAZ
Seray EKİNCİ
Sevim ŞEKER
Yaprak SÖNMEZ

Yazarlar (Yurtdışı)

Andrew S. MUNCY (ABD)
Anuşhig AVETYAN (Ermenistan)
Elnur PAŞA (Azerbaycan)
Jamshed MAKXUDOV (Tacikistan)
Mamurcan KAYUMOV(Özbekistan)
Nuraiym TOKTOSUNOVA (Kırgızistan)
Roya DOUSTİ (İran)
Sulkhan INAİSHVİLİ (Gürcistan)

KİTABIMIZ ANNELERİMİZE İTHAF EDİLMİŞTİR

Öğrenci arkadaşlarımızın çoğu bu proje çalışması için ilk kez yurtdışına çıktı. Bu gezilerde en büyük desteği ailelerinden, öncelikle annelerinden aldılar. Kolay değil; genç kızlarını, oğullarını Çin Halk Cumhuriyeti, Ermenistan, Tacikistan gibi pek de bilinmeyen Asya, Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkelerine göndermek… Dolayısıyla bu kitap annelerindir, bu başarıdaki payları yadsınamaz.

Aşağıda ismi geçen annelerimize verdikleri destek için şükran duygularımızı iletiriz; kendi annemi de bu vesileyle rahmetle anmak isterim.

ANNELERİMİZ	EVLATLARI
Ayşe Şeker	Sevim Şeker
Cennet Yıldırım	Huriye Yıldırım
Fatma Akyol	Aslı Akyol
Fevziye Ekinci	Seray Ekinci
Gülyaz Özer	Emel Özer
Herdem Kaya	Emrah Kaya
Nurten Kara	Yaprak Sönmez
Selma Alpaslan	Merve Alpaslan
Selvi Solak	Özlem Yılmaz
Yaşar İyikan	Necati İyikan

SUNUŞ

1991’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya ve Orta Asya’da o tarihten günümüze kadar meydana gelen iç ve dış siyasal gelişmelerin, bir öğretim üyesinin gözetimi ve katılımıyla dokuz lisans öğrencisi tarafından incelendiği proje çalışmasının alt yapısı aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

Geniş kapsamı ve amacı olan bu çalışma “bilimsel proje” başlığı ile tanımlanmıştır.

I. ÖĞRENCİLERİN EĞİTİMİ

1. Bölüm: Zorluk derecesi düşük olan gazetelerdeki araştırma alanıyla ilgili makalelerin analizinden oluşmaktadır. Öğrenciler, okudukları makalelerin

özetini çıkarıp yorumlarını yazarak; konuyla ilgili beş sorunun yanıtlarını hazırlamışlardır.

2. Bölüm: Bu bölümde yine gazetelerdeki makalelerin analizine devam edilirken zorluk derecesi açısından bir fark oluşturulmuş, öğrencilerden, kendilerine verilen makalede dile getirilen düşüncelerin tersini savunacak bir karşı makale yazmaları istenmiştir. Amaç: Öğrencilerin proje süresince elde edecekleri bilgileri, kendilerine has fikirlerle değerlendirerek yazacakları makalelerin özgün bir çalışma olmasına katkı sağlamaktır.

3. Bölüm: Bu bölümde yazılmış bilimsel makaleler incelenmiştir.

4. Bölüm: Projenin hayata geçtiği bölümdür. Edinilen bilgi / belgeler kaynak olarak kullanılmaya başlanmış, önce beş sonra da on sayfalık makale denemeleri yapılmıştır.

5. Bölüm: Sunum bölümüdür. Elde edilen bilgiler, projede çalışan öğrencilerle paylaşılarak tartışma ortamında değişik görüşlerin ortaya çıkması sağlanmıştır.

6. Bölüm: Son ekip çalışmasının yapıldığı bölümdür. Yazımı biten makaleler ekip içinde tartışılmıştır.

II. PROJENİN AMAÇLARI

1. Bilimsel Kitap Yazımı

Amaç; makale derlemelerinden oluşan bilimsel bir kitap yazmaktır. Çalışmada iki bölgedeki yedi ülke araştırılmıştır: 1. Güney Kafkasya:

Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan. 2. Orta Asya: Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan.

Ayrıca bu bölgelere etkisi olan küresel ve bölgesel güçlerden ABD, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti'nin bölge politikaları incelenmiştir. Proje ekibinde yer alan dokuz lisans öğrencisi ve bir öğretim üyesi, bu aşamada birer makale yazmış, sorumlu oldukları ülkelerdeki gelişmeleri değerlendirmişlerdir.

2. Uluslararası Alt / Üst Hakem Kurulu Oluşturulması:

Amaç; çalışmaların bilimsel kriterlere uygunluğunu tespit etmektir. Buna ulaşmak için çalışma alanına giren ülkede yaşayan akademisyenlerden bir alt Hakem Kurulu oluşturulmuştur. Türkiye'den yazan öğrencilerimizin makaleleri bu kurula gönderilmiştir. Makaleler, "Basılacak değerdedir," hakem görüşünden sonra kitabımıza alınmıştır. Bu hakem kararları ve hakemlerin listesi kitabımızda yer almaktadır. Bunun dışında kitabın genelinden sorumlu uluslararası Üst Hakem Kurulu'na da (Türkiye, Azerbaycan ve ABD) çalışmamızda yer verilmiştir.

3. Projenin Uluslararasılaştırılması

Amaç; çalışmaya uluslararası katılımı sağlamaktır. Projemizde dört Orta Asya, üç Güney Kafkasya ülkesi vardır. Bunun yanında Küresel-bölgesel güçler olan ABD, Çin, Rusya Federasyonu ve İran gibi ülkelerden birer öğrenci proje çerçevesinde bir makale yazmıştır; böylece on bir yabancı öğrenci ile dokuz Türk öğrenci aynı çalışmada buluşmuştur.

Bu çalışma, Türkiye'de bir ilktir. Yabancı öğrencilerimizin çalışmalarının editörlüğü, dil ve içerik olarak yapılmıştır; ancak Hakem Kurulu'na gönderilmemiştir. Bunun özel nedenleri vardır: Öncelikle, Hakem Kurulu'na gönderilecek çalışmayı yapacak öğrencilerin belli bir eğitimden

geçmesi gerekirdi; bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Bu makalelerin kitaba alınmasındaki amacın geniş hacimli bir çalışmanın mümkün olabileceğini göstermek ve ülkemiz öğrencileri ile bu öğrencilerimizi aynı kitapta buluşturmak ve çalışmamıza bu değerli makalelerle değişik bir perspektif kazandırmaktır.

4. Akademik Köprü Kurmak

Amaç; araştırma ülkeleri ve Akdeniz Üniversitesi arasında oluşturulacak protokolle başta öğrenci ve öğretim üyesi değiş tokuşu olmak üzere akademik diyalogun hukuki temelini atmaktır.

Bugün itibarıyla, Kırgızistan'dan Türkiye Manas Üniversitesi; Gürcistan'dan Free University of Tbilisi ve İvan Javakhishvili Tbilisi State University; Ermenistan'dan German University in Armenia ve L'Université Française en Arménie; Azerbaycan'dan Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi ve Kafkas Üniversitesi; Akdeniz Üniversitesi'yle "akademik köprü" kurmak adına taleplerini, proje sorumluları aracılığıyla yazılı (resmî) olarak ulaştırmışlardır.

5. İkinci Kitabın Yazımı

Amaç; çalışmayı Türkiye sınırları dışına çıkarmaktır. Bunun için dokuz lisans öğrencisi ve bir öğretim üyesinin makalelerinden oluşan derleme çalışmasının İngilizce çevirisi yapılmıştır.

6. Üçüncü Kitabın Yazımı

Amaç; Türk öğrencilerinin araştırma yapılan ülkelerdeki saha çalışması izlenimlerini kitaplaştırmaktır.

7. Belgesel Çekimi

Amaç; uzun soluklu çalışmayı belgesel başlığı altında görselleştirmek; özellikle gençlerin ilgilerini Orta Asya ve Kafkasya'ya çekmektir.

Çekimlerin birinci aşamasında Türkiye'deki öğrencilerin eğitimi; ikinci aşamasında ise araştırma bölgesindeki çalışmaları (konferans, saha çalışması) kayda alınması amaçlanmıştır.

Bu çekimlerin tamamlanmasının ardından ortaya çıkan belgeselin, ülkelerin kendi dillerinde dublajları yapılarak televizyon kanallarında gösterilmesi hedeflenmiştir.

Birinci aşama kayda alınmıştır.

8. Uluslararası Kongre

Amaç; proje çalışmaları çerçevesinde oluşturulacak akademik diyalogun sonucunda, Orta Asya ve Kafkasya'daki bilim insanlarının katılımıyla Akdeniz Üniversitesi'nde beş ile yedi gün arası sürecek uluslararası kongre düzenlemektir.

Kongre, bu iki senelik proje çalışmasının son basamağını oluşturacaktır. Bu kongre sayesinde Akdeniz Üniversitesi'nin hem Türkiye'de hem de çalışma bölgelerinde (Orta Asya ve Kafkasya) daha geniş akademik çevre tarafından tanınması hedeflenmiştir.

9. Proje Ekibinin Önerisi

Proje çerçevesinde, üniversitelerde Orta Asya ve Kafkasya Merkezleri'nin kurulması, bu vesileyle bölgeye ilgi duyan öğrencilerin üniversitelerimize kazandırılması ve uzmanların yetişmesine katkıda bulunulması proje ekibinin bir önerisi olarak sunulacaktır. Nitekim çalışma boyunca karşılaşacağımız kaynak ve uzman eksikliği, bizi böyle bir öneriyi sunmakta haklı konuma getirmiştir. Bu önerimiz Akdeniz Üniversitesi tarafından kabul edilmiştir.

III. GERÇEKLEŞTİREMEDİKLERİMİZ

2008 Aralık ayında başladığımız bu projede, hedeflerimizden çoğunu gerçekleştirmiş bulunmaktayız. Ancak, projemizin sacayaklarından biri olan "belgesel çekimi" ve "Uluslararası Kongre" hedeflerimiz mali kaynakların yetersizliği nedeniyle hayata geçirilememiştir.

SONSUZ TEŞEKKÜRLERİMİZLE…REKTÖRLÜĞÜMÜZ

Akdeniz Üniversitesi Rektörü **Prof. Dr. İsrafil KURTCEPHE,** konumuza özel bir ilgi göstermiş, destek vermiştir. Kendilerinin destekleri sayesinde projemiz başlama fırsatını bulmuştur. Kendisi de bir tarihçi olan hocamız, bize yurtdışı araştırma gezileri sayesinde üniversitemizi, Orta Asya ve Güney Kafkasya'da temsil etme fırsatını vermiştir.

Hocamıza şükran borçluyuz.

Rektör Yardımcısı **Prof. Dr. Muharrem CERTEL,** yoğun çalışmalarına rağmen bize zaman ayırmış; iki sene boyunca karşımıza çıkan problemlerin çözümünde yardımcı olmuştur.

Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Rektör Yardımcısı **Prof. Dr. Meral GÜLTEKİN,** proje ekibimize başta panel çalışmalarımız olmak üzere bizzat katılarak destek vermiş; bizi dinlemiş ve yardımcı olmuştur.

Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Rektör Danışmanı **Prof. Dr. Cengiz SAYIN,** proje başlangıcı olan 2008 Aralık ayından itibaren çalışmalarımızı takip etmiş, yaratıcı önerileriyle problemlerin çözümüne katkıda bulunmuştur.

Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Genel Sekreter Yardımcısı Öğretim Görevlisi **Bahadır KERİMOĞLU,** yoğun iş yüküne rağmen sorunlarımızın çözümüne dair fikirlerini bizimle paylaşmış; rehberlik etmiştir.

Hocamıza teşekkür ediyoruz.

SAĞLIK KÜLTÜR VE SPOR DAİRESİ BAŞKANLIĞI

Sağlık Kültür ve Spor Dairesi Başkanı **Aydın ÖZDEMİR** ve personeli çalışmalarımıza ilgi göstermiş ve önemli katkılar vermişlerdir.

Başkanımıza ve personeline teşekkür ediyoruz.

DEKANLIĞIMIZ

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı **Prof. Dr. Şafak AKSOY**, 2008

Aralık ayında “Dekanlık olarak elimden gelen bütün desteği veririm,” demiş, son güne kadar da ilgi ve desteğini bizden esirgememiştir.

Hocamıza teşekkür ediyoruz.

BÖLÜMÜMÜZ: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Bölüm Başkanımız **Prof. Dr. Esra ÇAYHAN,** proje çalışmamızın oluşumundan sonlanmasına kadarki süreçte desteğini esirgememiştir.

Başkanımızın öncülüğünde, bölümümüzde oluşturulan huzur ve hocalarımız arasında meslek dayanışması olmasaydı bu iki senelik çalışmaya başlamaya cesaret edemezdik. Başta Sayın Çayhan olmak üzere bizi yüreklendiren, destekleyen bölüm hocalarımıza teşekkür ediyoruz.

SPONSORLARIMIZ

Araştırma sürecinin başarıyla yürütülmesinde **Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü** ve **Antalya Üniversite Destekleme Vakfı** katkıda bulunmuşlardır.

Teşekkürü bir borç biliriz.

Ayrıca;

Karşılaştığımız sorunlarda bizlere bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren ve önerilerde bulunan **Prof. Dr. Zeki Kara’**ya, başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere yurtdışı araştırma gezilerimizin organizasyonunda verdiği desteklerden dolayı **Dr. Ahmet Şimşek’e** teşekkür ederiz.

Yine çok sayıda akademisyen, bürokrat ve öğrenci Türkiye'de ve yurtdışında çalışmamıza destek olmuşlardır. İsimlerine ilgili makalelerimizde yer verdiğimiz bu değerli insanlara teşekkür borçluyuz.

ÖZEL TEŞEKKÜR…EDELTRAUD KREITMAIR

Öğrenim için gittiğim Almanya'da on sekiz sene kaldım. Türkiye'deyken tanıdığım bir Alman ailenin yanında öğrenim boyunca ikamet ettim; zamanla bu ailenin bir üyesi oldum. Edeltraud Kreitmair, çok sevdiğim bu ailenin bir bireyidir.

Dosttur; candır, annem ve babamdan sonra – onlar kadar - yaşamımda sevdiğim ve saydığım tek insandır.

Dokuz lisans öğrencisi arkadaşımın eğitimi, on bir yabancı öğrenci makalesi olmak üzere üç kitap için toplam otuz makalenin yazımının organize edilmesi; bunun yanında öğrenci arkadaşlarımın yurt dışı araştırma gezilerinin altyapı çalışmaları ve iki sene süren yoğun proje çalışmasında kaç kere aşırı stresten, yorgunluktan bitkin düştüğümü hatırlamıyorum bile… Edeltraud, her telefona sarıldığımda beni sabırla dinledi ve moral, destek verdi.

O olmadan bu işin altında kalkamazdım. Kendisine şükran borcum var.

VE ASLI AKYOL

Projemizde koordinatör olarak görev aldı. İki sene boyunca bana ve arkadaşlarına ciddi destek verdi. Onun ekip ile benim aramda başarıyla uyguladığı köprü görevi olmasaydı birçok problemin altından kalkamazdım. Yaşından beklenmeyecek disiplinle, kâh yumuşak üslubuyla arkadaşlarına “yöneticilik” yaptı; kâh hocasının “ne yapalım” diye çaresiz kaldığı durumlarda çözümler üretti.

Öğrencime teşekkür borçluyum.

Yrd. Doç. Dr. Necati İYİKAN
10.11.2010

GİRİŞ

Bu çalışmada SSCB’nin dağılmasından sonra Orta Asya’da (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) ve Güney Kafkasya’da (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) 1991–2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmeler araştırılmıştır.

Çalışmanın yazarları, yukarıda anılan ülkelere ve bu ülkelerin politikasında stratejik değer taşıyan Çin Halk Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti’ne gitmişlerdir. Amaç; saha çalışması gerçekleştirmektir. Bölgedeki gelişmelerle ilgili yapılan bu çalışmalarda şu tespiti yapmak mümkündür: Bugüne dek yapılan bu tür çalışmaların çoğu saha çalışması yapılmadan kaleme alınmış; araştırma konusu olan ülkelerdeki akademisyenlerin kendi dillerinde yazdıkları eserlere yer verilmemiştir. Medyanın –Batılı anlamda işlevselliği olmasa da– gelişmelerdeki rolü; halk nezdinde etkileri, siyasi karar mekanizmalarına bakışı da kapsam dışı bırakılmıştır. Buna bir örnek olarak Kırgızistan’da 2010 yılında yaşanan sivil ayaklanma verilebilir: Bu gelişmelerin Türkiye’den ve Batı’dan algılanması ile olaylar esnasında bu ülkede olan yazarımızın algılaması farklı olmuştur.

Ne yazık ki, bu saha çalışmamızdaki amacımızı her ülkede gerçekleştirme olanağı bulamadık. Özellikle Orta Asya’nın siyasal kültürü; eleştirel bakış açısının gelişmemiş ve mevcut rejimlerin sorgulamaya kapalı olması; başta

akademisyenler olmak üzere medyayla iletişimimizi de olumsuz etkilemiştir.

Materyal ve Yöntem: Saha çalışması: (Birincil veriler) Proje ekibinin her üyesi, teorik altyapı oluşturulduktan sonra iki ile dört haftalığına çalışma konuları olan ülkelere gitmişlerdir. Araştırma sırasında, basın taraması, kütüphane, çeşitli kurum ve kuruluşların raporları incelenmiştir. Bilim insanları, düşünce kuruluşları, akademisyenler, gazeteciler ve siyasilerle görüşülmüş, bazılarıyla detaylı röportajlar gerçekleştirilmiştir. Bu röportajlar, bazı makalelerde metin içinde bazılarında hem metin hem de ekler listesinde değerlendirilmiştir. İngilizce yapılan röportajların orijinali; kendisiyle görüşülen akademisyenin imzası ve bunun çevirisi ekler bölümünde verilmiştir. Söz konusu coğrafyanın siyasi koşulları her ülkede röportaj olanağına fırsat vermemiştir

Saha araştırması sonucu elde edilen birincil veriler çalışmamızın ana materyallerinden birini oluşturmuştur. Türkiye'de yapılan Türkçe ve İngilizce kaynak taramasıyla (ikincil veriler) çalışma amacına ulaşılmak istenmiştir.

Yerel dillerden elde ettiğimiz eserleri Türkçeye çevirerek makalelerimizi zenginleştirmek istedik. Ancak; elde ettiğimiz bazı eserlerin öznelliğinin olmadığını; bu çalışmalarda Orta Asya ülkelerinin öncelikleri olan güven ve istikrarın sağlanmasına paralel düşüncelerin üretildiğini gördük. Özbekistan'da ve Türkmenistan'da 1993–1994 yılları arasında ulusal ve dinsel içerikli partilerin güven ve istikrara zarar verdikleri endişesiyle kapatılması; bu ülkelerdeki önceliğin ne olduğuna dair önemli örneklerdendir.

Bir başka olumsuzluk da araştırma gezisinin -elde olmayan nedenlerden dolayı- bazı ülkelerin akademik takvimleriyle örtüşmemesi olmuş; bu da akademisyenlerin görüşlerini ilk elden öğrenmemizi engellemiştir. Görüşlerini öğrenme fırsatını bulduğumuz bazı akademisyenler de ya adlarının kullanılmaması koşulunu öne sürmüş ya da söylemlerinden eleştirel ve objektif yaklaşımı esirgemişlerdir.

Bir yazarımız iki ayrı ülkeye gitmiş (Kırgızistan ve Kazakistan); çalışmasının alt başlıklarını ikinci bir saha araştırmasıyla zenginleştirmeye çalışmıştır. Bir başka çalışmaya (Özbekistan) iki yazarımız ortak olmuş;

ancak özel nedenlerden ötürü bu ülkeye bir başka yazarımız gitmiş ve elde ettiği yerel çalışmalarla kaynak desteği vermiştir.

Bu arada umulmadık bir durumla karşılaşılmış, Türkmenistan Cumhuriyeti'ne yaptığımız iki resmî vize başvurumuz reddedilmiştir. Dolayısıyla bu engelleme, saha araştırmasını mümkün kılmamış; Türkmenistan, çalışma planımızdan çıkarılmıştır.

Bu derleme çalışmamızda yer alan bütün makaleler araştırılan ülke akademisyenleri tarafından değerlendirilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti ve Gürcistan'da ise görüşlerine müracaat ettiğimiz akademisyenler yanıt vermemiştir, bunun üzerine Türk akademisyenlerin değerlendirmeleri okuyucuyla paylaşılmıştır. Özbekistan makalesinin hakem raporunda imza yoktur; ancak iletişim bilgileri mevcuttur.

Bir öğretim üyesi ve dokuz lisans öğrencisinin gerçekleştirdiği bu çalışmanın -yukarıda dile getirilen parametreler nedeniyle saha çalışmasında istenilen bütün sonuçlar alınamasa da - Türkiye'de bir ilkin gerçekleştirilmesi ve bundan sonraki benzer çalışmaların –özellikle lisans öğrencilerinin – önünü açması nedeniyle önemli olduğuna inanıyoruz.

Çalışmamızda üç bölüm bulunmaktadır:

Birinci bölümde, "Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın Yeri" başlıklı çalışma yer almıştır. 1991'deki SSCB'nin dağılmasına hazırlıksız yakalanan Türkiye'nin bölge politikası araştırılmıştır. Tarihsel perspektif, Soğuk Savaş dönemi incelenmiş; burada hazırlıksız yakalanmanın nedenleri aranmış ve Türkiye'nin günümüzde izlediği bölge politikasının anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada Azerbaycan basını ve siyaseti tarafından ilgiyle karşılanan bir çalışmaya, "Soykırım İddiası Konusunda Türk Dış Politikası İçin Bir Öneri" başlığı altında yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya ve Orta Asya'da 1991'den 2010'a kadar geçen yaklaşık yirmi yıllık süreçte yaşanan iç siyasal gelişmeler araştırılmış ve bu ülkelerin izlediği dış politikalar değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise konumlarına göre, bölgesel ya da küresel güç olarak anılan ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve İran'ın Güney Kafkasya ve Orta Asya politikaları incelenmiştir.

1991 sonrası tek kutupluluğa giden dünyada ilk dikkat çeken gelişme, Soğuk Savaş şartlarında baskı altına alınan, sınırlarla ilgili ve etnik kökenli sorunların çözümlenmesi; ikincisi ise bölgedeki enerji ürünlerine bağımlı olan Batı ülkelerinin Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya büyük ilgi göstermeleridir. Bağımsızlıktan günümüze kadar yirmi sene geçmiştir; ancak bölge ülkelerinin sınırları içindeki güvenlik ve istikrar arayışı / korunması / sürekliliği gündemdeki yerini hâlâ korumaktadır.

Bu çalışmada amaç; araştırmacıların bölgede edindikleri tecrübe ışığında öznel değerlendirmelerini okurlara sunmak; bölge içi / dışı aktörlerin gelişmeler üzerindeki olumlu / olumsuz etkilerini analiz etmektir.

Çalışmamıza başta Çin Halk Cumhuriyeti, ABD, Rusya ve İran olmak üzere katkı veren yabancı öğrenci arkadaşlarımız kendi ülkelerindeki siyasal gelişmeleri ya da ülkelerinin dış politikasını değerlendirmişlerdir. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti'nden gelen araştırma "Pekin Olimpiyatları ve Siyasi Boyutu" başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada ülkenin XXI. yüzyılda küresel güç olma çabası araştırılmakta; bu Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikasının anlaşılmasına katkı sağlamakta; ülkenin Orta Asya ve Güney Kafkasya politikası (1991–2010) başlıklı çalışmanın analizine yardımcı olmaktadır.

Bir başka örnek ise Rus öğrencinin yazdığı, "Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya ve Türkiye Jeopolitik Alanlarının Kesişme Noktası (1991 – 2010) başlıklı makaledir. Bu çalışmada iki ülkenin araştırılan coğrafyada rekabet ve ortak çıkar alanları / araçları konu edilmekte; bu da Rusya Federasyonu'nun Türkiye üzerinden bölge politikasına bakışının analizine yardımcı olmaktadır.

Mümkün olduğunca ana dillerinde kaynak kullanmalarını ve buna dayalı bilgi / yorumlarını Türkiye'deki okuyucuyla paylaşmalarını istediğimiz yabancı öğrencilerin çalışmalarına - sayfa hacmi dahil - bir sınırlama getirmedik. Ancak bazı öğrenci arkadaşlarımızla gelişmiş teknolojiye karşın diyalog kopukluğu yaşadık ve bazı makalelerin bilimsel kriterleri gözetmemesini önleyemedik (Gürcistan, ABD ve Özbekistan makalelerinde dipnotların olmaması buna bir örnektir). Kaynakçalarda verilen yerel dillerdeki bazı kaynakların Türkçe çevirisinin olmaması anlaşılırlığa gölge düşürmüştür. Bazı makalelerde arzu edilen objektif eleştirel bakış açısı yer

almamıştır. Sayılan olumsuzluklara rağmen yaşanılan ülke şartlarının ve siyasi kültürün izlerini taşıyan bu makaleleri okuyucuyla paylaşmak istedik.

Dile getirilen bu nedenler, Türk öğrencilerin makalelerinde uyguladığımız “Hakem Hoca Görüşü”ne müracaatı engellemiştir; ancak Ural Dağları’ndan Hazar Denizi’ne; Basra Körfezi’nden Çin Seddi’ne kadar geniş coğrafyada yaşayan on bir öğrencinin Akdeniz Üniversitesi’nden dokuz öğrenciyle bir kitapta buluşmasını önemli görmemiz ve böyle bir ortak çalışmanın Türkiye’de bir ilki oluşturmasına vesile olacağı; bunun bilimsel köprü niteliğini taşıyacağı düşüncesi toplam yirmi bir makalenin aynı kitapta yer almasını sağlamıştır.

Eylül 2010’da yazım aşaması bitirilen; ulusal / uluslar arası öğrenci katılımıyla ortaya çıkarılan bu eserdeki eksiklikler ve hatalar tarafıma aittir.

BÖLÜM 1:
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ve GÜNEY KAFKASYA'NIN YERİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA'NIN YERİ[1]

Annem,
Seni özlüyorum; çok…
Necati İYİKAN

1 Bu çalışmanın bir bölümü olan Türk Dış Politikası'nda Orta Asya'nın Yeri daha önce yayımlanmıştır: Necati İyikan, Türk Dış Politikası'nda Orta Asya'nın Yeri, içinde: Dünya Jeopolitiğinde Türkiye (Ed. Hasret Çomak) Hiperlink Yayınevi İstanbul 2011, s. 231 – 261.

ÖNSÖZ

Çalışmamızın başında Türkiye’de yapılan tartışmalarda –her ne kadar genelleme yapmak yanlış da olsa– gözetilen ölçü hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmayı yararlı görüyoruz.

Bir konunun değerlendirilmesinde, çıkış noktası “ideoloji” olunca, bu kendisini olası çözüm önerilerinde göstermektedir; Öyle ki, düzenlenen panel, konferans, sempozyumlarda tartışmacıların önceden ne söyleyeceği –yine genel anlamda– tahmin edilebilmekte; bunun üzerine Akdeniz insanının bilinen “duygusallığı” da eklenince ortaya “verimli” denebilecek bir sonuç çıkmamaktadır.

Şüphesiz tartışmalarda bilim adamlarının “dünya görüşü” önemlidir. Bu başta Batı olmak üzere dünyanın her yerinde geçerlidir; ancak tartışmaların seyri yine de Türkiye’de, Almancada *Sachlichkeit* şeklinde ifade edilen ve Türkçeye “nesnel yaklaşımla konu içeriğini değerlendirmek” olarak çevirebileceğimiz tartışmalar yerine, zaman zaman âdeta bilek güreşini andıran “üstünlük kurma, görüşünü karşı tarafa kabul ettirme” amacına dönebilmektedir. Konuşmacılar, “mutlak doğru” olduğuna inandıkları görüşlerini karşı tarafa dikte etmeye çalışmakta; böylelikle bilimsel toplantılarda nesnellik yerini öznelliğe bırakabilmektedir.

Konulara “mutlak ideoloji” çerçevesinde bakmanın ezberciliği beraberinde getireceğine inanıyor ve bilim ile ezberciliğin ortak paydaları olmadığını düşünüyoruz.

Dile getirilen “ideolojik yaklaşım ve duygusallık” özellikle araştırma konumuz olan Orta Asya tartışmalarında, yazılan bilimsel makalelerde gözlemlenmekte;[2] hatta bazıları “propaganda” denebilecek metinlere

dönüşmekte bu da bilimsel çalışmaların saygınlığına gölge düşürmektedir. Aynı yaklaşım siyasi karar mercilerinin eylemlerinde de görülebilmekte; rasyonellik göz ardı edilerek toplumda gereksiz beklentilere yol açılmakta ya da toplumlar arasında “iletişime” engel olabilecek sonuçlar ortaya çıkartabilecek kararlar/tepkiler verilebilmektedir. Kısa vadeli bu strateji de hedeflenen olumlu sonucun alınmasını engelleyebilmektedir.

Türklük kavramı: Yapılan tartışmalarda “ideoloji” faktörü kendini en çok “Türklük kavramı” üzerinde göstermektedir. Bu tür tartışmalarda *Sachlichkeit* unsuru göz ardı edilmektedir. Türkiye’nin bölge ülke ve halklarıyla kurmayı planladığı ilişkilerinin belirlenmesi / yerleşmesi / süreklilik arz etmesi yönünde bazı fikirler dile getirilmektedir. Bunlardan bazıları bu diyaloğun “Türklerin Kültürel Birliği” ya da “Kafkasya ve Orta Asya’da yaşayan Türklerin Dayanışması”, “Türk Ekonomik İşbirliği” vb. gibi alt başlıklar ve bunlara siyasi destek verilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu ve buna benzer örnekler, içerisinde “Türk” ve “Türklerin birliği” söz konusu olduğu için, içeriğini inceleme gereği duyulmadan “Türkçü, Turancı ” vb. yaklaşımlar şeklinde algılanmakta ve eleştirilmektedir. Dil bilimci Fuat Bozkurt’un Türklerin Dili isimli eserinde kullandığı “Kitabı yazmaya başladığımızda, Türk dilleriyle uğraşmak devrimci çevrelerde tabu gibiydi”[3] ifadesi, içerik dil de olsa ideolojik değerlendirmeye bir örnek oluşturmaktadır.

İslam kavramı: İslam, 751 Talas Savaşı’ndan sonra çalışma alanımız olan bölgede tanınma/yayılma fırsatı bulmuş,[4] zamanla toplumların ayrılmaz bir ögesi hâline gelmiştir. Bugün bölgede belli bir “Türk kimliği”nden bahsediliyorsa bu kimliği koruyan/ayakta tutan, SSCB’nin toplumları dinden uzaklaştırmak suretiyle kültür emperyalizmini hedefleyen politikasına karşı koyan önemli unsurlardan biri de “İslam” faktörüdür.

Aynı şekilde Türkiye’nin bölge siyasetinde “bunu değerlendirmesi gerektiği” şeklinde yapılan öneriler de “dinsel” unsur taşıdığı için “İslamcı, dinci” sıfatı uygun görülerek eleştirilmekte, dahası bunun Türkiye Cumhuriyeti’nin laik temeliyle uyuşmadığı gerekçesiyle değerlendirilmeye alınmamaktadır. Bazı çevrelerce konunun “din sosyolojisi” çerçevesinde

dahi ele alınması yadırganmakta; bilimsellik, dolayısıyla rasyonellik göz ardı edilerek ideolojik yaklaşım yine ön tarafa çıkmaktadır.

Çalışmamızda dinsel ve etnik faktörler ağırlıkla incelenmeyecektir. Bu örneklerin verilmesinden amaç; Türkiye'de konunun tartışma boyutunu dile getirmek ve bölge politikalarının hangi parametrelerce belirlendiğinin tespitini yapmaktır.

2 Burada bir genelleme yapılıp bütün tartışmalar ve yazılı eserler söz konusu edilmemektedir; ancak yazar konunun bu boyutuna dikkat çekilmesi gerektiğine inanmaktadır.

3 Fuat, Bozkurt, *Türklerin Dili*, Kapı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2005, s. Xİ.

Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölüm Başkanı Prof.Dr. Bozkurt, Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 9 öğrenci ve bir öğretim üyesinin (Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan) yürüttüğü proje çerçevesinde **Akdeniz Üniversitesi** Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü'nde düzenlenen seminerde (31.05.2010) aynı konuya dikkat çekmiş ve kendisinin bu konuyu çalıştığı için "sol ideolojiye" mensup arkadaşları tarafından eleştirildiğini ifade etmiştir.

4 İslamiyetin Orta Asya'ya gelişimi için bkz. Der İslam kommt nach Zentralasien, Fragner, Bert G., Hochkulturen und Steppenreiche. Der Kulturraum Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./ Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 39 – 42. - SSCB öncesi İslami gelişmeler için bkz. İslam in vor-sowjetischer Zeit, von Gumppenberg, Marie-Carin / Steinbach, Udo, (Hrsg.) Zentralasien, Geschichte, Politik, Wirtschaft. Ein Lexion, München, 2004, s. 119 – 124.

1. BÖLÜM: ORTA ASYA

1.1. Giriş

Orta Asya'nın tek bir tanımı yoktur; uluslararasında eski SSCB cumhuriyetlerinden Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın bulunduğu coğrafya olarak bilinmektedir. Bir başka tanım da Çin'in Sincan Uygur Özerk bölgesini, Moğolistan ve Afganistan'ı kapsamaktadır. Bu da bölgenin değişik bakış açılarından değerlendirildiğini göstermektedir.

Alexander Humbold'un 1829'da Rus İmparatorluğu'nda yaptığı gezinin ardından ortaya çıkan ve önce 1843'te Paris, sonra Berlin'de[5] 1844 senesinde yayımlanan *Central-Asien* isimli kitabında Orta Asya'yı Altay ve Himalaya Dağları arası uzunluk, Büyük Hinggan ve Turan Ovası arasındaki genişlik olarak tarif etmiştir.[6] Sınırlar konusunda coğrafyacılar arasında bir görüş birliği yoktur. Buna göre sınırların büyüklüğü 4 ile 6 milyon km^2 olarak değişmektedir. Bir coğrafi tanım da şu şekildedir: Orta Asya'nın kıtayı çevreleyen okyanus ve deniz havzalarından en uzak bölgesi için kullanılan Orta Asya tabiri, kuzey-güney istikametinde Sibirya'dan Hint alt kıtasını steplerden ayıran Himalayalara kadar bölgeyi, doğu-batı istikametinde de Ural-Hazar hattından Moğolistan ve geleneksel Çin bölgesine kadar uzanan alanı kapsamaktadır.[7]

Kavram üzerindeki tartışmalar Humbold'un adı geçen eserinden sonra başlamıştır. Bölgenin tanımlanmasında jeopolitik kriterler etkili olmuştur. Rus ve Alman coğrafyacılar arasında tanımda anlaşmazlık söz konusudur.

Ruslara göre; Rus İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda fethedilen sınırları Orta Asya tanımına girmektedir. Bu jeo-politik bir tanımdır. Alman tarafı bu tanımı reddetmişlerdir; onlara göre coğrafi tanıma bugünkü Moğolistan, Batı Çin ve Tibet girmektedir. Ruslar ve Almanlar arasındaki görüş farklılıkları günümüzde de devam etmektedir.[8]

Türkistan'ın tanımına gelince; bölge 5.497.963 km^2 büyüklüğündedir. Bugün Türkistan adıyla tanınan batı kısmında Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan yer almaktadır. Doğu Türkistan olarak anılan bugünkü Sincan-Uygur Özerk bölgesi ise Çin Halk Cumhuriyeti toprakları içindedir. Afganistan sınırlarında kalan Güney Türkistan ise Afgan Türkistan'ı olarak anılmaktadır. Türkistan toprak bütünlüğü bakımından bütün Türk topraklarının çoğunluğunu teşkil eder; günümüzde nüfusunun yaklaşık 50 milyonu aşkın Türk ve Müslüman'dır.[9] Genel ifadeyle SSCB sonrasında bağımsızlığına kavuşan ve Türkî Cumhuriyetler olarak bilinen Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan'ın olduğu coğrafyaya Türkistan adı verilmektedir. Ülkemizde ise bu coğrafyaya Orta Asya denmektedir. Çalışmamızda da bu terminoloji kullanılacaktır.[10]

Bölgenin OPEC'in dışında daha işletilmeye açılmamış verimli petrol sahalarına sahip olması,[11] ortalama %10 büyüme ile dünya ölçeğinde ön sıralarda yer alması[12], ancak başta basın olmak üzere özgürlükler konusunda dünya ölçeğinin gerisinde olması[13] Güney Kafkasya ve Hazar Denizi'ne enerji bağlantısı ile dünyanın dikkatini üzerine çekmesi[14], 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla başta sınır/etnik/dinsel anlaşmazlıkları ve bölgede kıt olan su kaynaklarının dağılımı problemiyle[15] gündeme gelmesi ve özelikle 11 Eylül'den sonra bölgenin güvenliğinin sağlanmasında önemli bir parametre olan Taliban rejimi ve dünyanın uyuşturucu merkezi olarak bilinen Afganistan[16] ile komşu olması karakteristik özelliklerdendir.

Orta Asya'yı jeopolitik / stratejik açıdan önemli kılan özelliklerinin başında hidrokarbon zenginliği ve bunun siyasi gelişmelerin oluşmasında "belirleyici" unsur olmasıdır. Türkmenistan'ın[17] rezerv miktarını gizli

tuttuğu doğal gaza güvenerek, orta ve kısa vadede enerjinin dağılmasında bölge istikrarına katkı sağlayacağını ve bölgesel/küresel güçlerin etkinliğini sergileme fırsatı vermeyeceğini düşünerek 1995'te "tarafsızlık statüsü"ne geçmesi buna bir örnektir. Bölgesel/küresel güçlerin Orta Asya siyasetini[18] belirleyen parametrelerden biri de aynı şekilde bölgedeki hidrokarbon zenginliği olmuştur.

Anılan güçler araştırma alanımıza girmemektedir; ancak bu parametre bölgede oluşmuş / oluşan / oluşacak siyasal ve bunu dolaylı etkileyen ekonomik gelişmelerde belirleyici faktör olması münasebetiyle ana hatlarıyla da olsa dile getirilecektir.

Bölgede özellikle 11 Eylül'den sonra etkin olma çabasına giren ABD'nin dış politikadaki önceliklerine/hedeflerine; ulaşmada kullandığı araçlar; bunun bölgede ikili ve daha fazla ülke ilişkilerine etkisi ile başta "güvenlik" olmak üzere Orta Asya'ya yansıması önemlidir.

Soğuk Savaş döneminde Doğu–Batı arasında yaşanan güvenlik/çıkar çatışması; SSCB'nin 1991'de yaklaşık yirmi iki milyon kilometrekarelik devasa bir alanı kaybedişi; liderliği tartışılan Yeltsin'in yerini 1999'da Putin'e devretmesi ve Putin döneminde Rusya'nın güçlenmesi; dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine, ikinci büyük kömür rezervlerine ve sekizinci büyük petrol rezervlerine sahip olması;[19] Orta Asya'dan Batı'ya taşınan hidrokarbonun güzergâhı konusunda kartel olanağını elinde tutan bu ülkenin özellikle ABD karşıtı İran ile yakın ilişkisi ve Ş.İ.Ö bünyesinde de Çin ile stratejik iş birliği çalışma alanımız için önem arz etmektedir. Çin'de 1976'da Mao'nun ölmesi, halefi Deng'in ekonomik kararlarının sonuçlarından biri olan 1989 Tiananmen Meydanı olaylarının Pekin'in ekonomisine[20] ve siyasetine etkisi; 2000'li yıllarda "küresel güç" konumuna kavuşmak isteyen Çin'in başta Avrasya olmak üzere tüm dünya için geliştirdiği strateji, söz konusu bölge ve konumuz itibarıyla önem arz etmektedir.[21]

İran'da 1979 "İslam Devrimi"nin ardından gerginleşen ABD–İran ilişkilerindeki kırılganlığın günümüze kadar sürmesi; 2010'da da Ahmedinejat'ın radikal söylemlerinin dünya gündemini işgal etmesi; Tahran'ın Rusya ve Çin'den özellikle "nükleer silah yapımında" teknoloji

ve bilgi desteği alması ve bu ülkelerle ŞİÖ'de özellikle ABD'ye karşı ortak politika üretmesi her ne kadar Çin ve Rusya'nın son dönemde (Haziran 2010) ABD'nin öncülüğünde İran'a nükleer silah edinme konusunda yaptırımları destekleme yönünde politikalar izlese de – Orta Asya'daki gerçekleşmiş/gerçekleşen/gerçekleşecek gelişmeler için önemlidir.

Bu çalışmamızda Türkiye'nin Orta Asya siyasetinin genel bir analitik değerlendirilmesi yapılacak; özelikle Ankara'nın dış politikasını belirleyen parametreler eleştirel bir zeminde incelenmeye çalışılacaktır.

Kısa Tarihçe

Tarih biliminin niteliğiyle ilgili olarak "Her tarihçi kendi çağının kendi çevresinin tarihini yazar," denmiştir. Her tarihçi, tarihle uğraşırken kendi çağında kendince, kendi kişiliği gereği önemli gördüğü konuları ele alır. Bu konulara değinen soruların cevabını bulmaya çalışır geçmişte.[22] Çalışmamızda siyasal tarih perspektifi olmamakla beraber ana hatlarıyla da olsa yukarıdaki tanıma paralellik katma adına Türkiye'nin bugünkü Orta Asya siyasetini analiz ederken tarihsel boyutunda bölge siyasetinin oluşumuna katkı veren aktörlerin konumu / hedefleri / araçları gibi parametrelerin ve "Halifelik" statüsüne de sahip Osmanlı dönemine ait gelişmeler ve bunun günümüze olası yansımalarının dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Timur'un Osmanlı'da kanlı kargaşanın başlamasına neden olan[23] 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'e galip gelmesiyle Anadolu Türklerinde Doğu'daki soydaşlarına liderlik etme gibi bir düşünce oluşmamış ve yüzlerini tamamen Batı'ya dönmüşlerdir. Kuru'ya göre bu gelişmenin Osmanlı idarecilerinin Avrupa'ya yönelişine psiko-sosyal etkisi olabilir. Zaten, Orta Asya'daki soydaşlar da XVI. yüzyıla kadar Osmanlı'yı "çevre" Orta Asya'yı "merkez" gördüklerinden iki taraf da birbirlerine karşı ilgisiz davranmışlardır.[24]

Safevi Devleti (1501–1736) ile Osmanlı İmparatorluğunun 1514'te Çaldıran'da karşı karşıya gelmesi, Orta Asya'daki Türk hanlıkları ile Osmanlı arasında yazışmaların başlamasına neden olmuştur. Nedenleri ise Osmanlı ülkesinin doğusunda Şiiliğin bir siyasal hareket hâline gelmesi, Yavuz Sultan Selim'in devletin temelini sarsan bu tehlikeyi önlemek istemesidir.[25] Osmanlı için olumlu sonuçlanan bu savaş Şah İsmail'in tehdit ettiği Orta Asya'da da memnuniyetle karşılanmıştır. [26]

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır seferiyle "halifelik" makamını elde etmesi[27] Osmanlı ve Orta Asya Türk Hanlıkları arasındaki ilişkileri dinsel içeriğe büründürmüş ve bu makam ile iletişim gereği ortaya çıkmıştır. Değişik vesilelerle Türk

Hanlıkları, Halifeye bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Ubeydullah Han'ın 1707'de III. Ahmet'e manevi bağlılığını ifade eden mektup[28] buna bir örnektir.

Osmanlının Orta Asya politikasını belirleyen bir diğer önemli parametre ise Rusya olmuştur. Rusya'nın Büyük Petro'dan başlamak üzere izlediği genişleme siyasetinin sonucunda I. Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere dokuz büyük savaşın yapılması,[29] bu ülkenin başta güvenlik konusu olmak üzere önemini gösterir niteliktedir. XIX. yüzyılda yaşananların kırılma/dönüm noktasını teşkil eden Kırım Savaşı'nın özellikle Osmanlı'da borçlanmaya neden olarak ağır tahribata yol açması sonucunda Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna[30] (1881) kadar gitmesi ülkeyi dış müdahalelere açık hâle getirmiştir.

Bu iki ülke arasındaki genel bir değerlendirmedir. Rusya'nın konumuzla bağlantısına gelince; IV. İvan'ın "Çar" unvanını almasıyla 1547'de Rusya'nın devlet olarak sahneye çıkması Orta Asya'daki siyasi dengelerin değişmesini de beraberinde getirmiştir. Kısa sürede güçlenerek Kazan (1552) ve Astrahan'ı (1556) ele geçirip Türkistan'a ulaşan Ruslara, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü padişahlarından biri olan Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520 – 1566) engel olmaması[31] Osmanlı'nın bölge siyasetine dair bir gösterge olmuştur. Kuru'ya göre bunda Osmanlının Rusya'yı "Batılı bir tehlike" olarak algılamamasının rolü olabileceği

yönündedir.[32] Bunun yanında Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin coğrafi konum ve dış siyaset açısından Avrupa'ya dönük olması,[33] Batı merkezli bir siyaset izlemesi; fetih hareketlerinin de bu yönü takip etmesine neden olmuştur. 1529 Kanuni Sultan Süleyman döneminde I. Viyana Kuşatması ve IV. Mehmet döneminde 1683 II. Viyana Kuşatması buna ilişkin iki örnektir. Bunun doğal sonucu da Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk / Müslüman unsurlara öncelik verilememiş ve Orta Asya Türklüğü ile arzu edilen gelişmeler sağlanamamıştır. Bu bölgede Rus ilerlemesini kolaylaştırmış ve "İmparatorluğun en uzun yüzyılı" ifadesi Osmanlı Orta Asya ve Osmanlı Rus ilişkilerinde belirleyici parametreler olarak kendini göstermiştir.

Karlofça Antlaşması (1699)[34] batıya yönelik fetih hareketlerinin bitmesine; ancak Batı merkezli siyasetin devam etmesine neden olmuştur. Bu sefer bir farkla: Gerileme dönemi başlamış; başta Balkanlar olmak üzere elinde tuttuğu toprakları korumak adına Avrupa devletleriyle (Fransa, İngiltere) iş birliğine gitmesine neden olmuş; yine bu dönemde Osmanlı'nın siyasi ve askeri bağımlılığı gündeme gelmiştir.

Osmanlı'nın kalkınmak için model aldığı coğrafya Avrupa olmuştur. Buna ilişkin temel örneklerden biri de II. Mahmud dönemidir. (1808-1839) Bu döneme varıncaya kadar ülkenin modernleşmesi için geçerli olan düşünceler şunlardır:

1. Var olan kurumları reformlarla canlandırmak,
2. Böylece işler hâle getirmek.

Bu düşüncenin gerçekleşmemesi II. Mahmud'dan[35] sonra reformlara bakış açısının değişmesine neden olmuş, eski kurumları yaşatmak yerine yeni Avrupai tarzda kurumlar oluşturma fikri ortaya atılmıştır.

II. Mahmud'dan sonra tahta geçen I. Abdülmecid'in (1839–1861) bu yöndeki ilk icraatlarından biri de Osmanlı'nın Londra sefiri olan Mustafa Reşit Paşa'yı ülkeye çağırması onu günümüzdeki ifadesiyle Dışişleri Bakanlığı görevine getirmesi olmuştur. Paşa'nın Avrupa'daki birikimi ve özellikle de kalkınmaya bir örnek olarak Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın

(1769 – 1849) yaptığı reformlar ve bunların olumlu sonuçlanması yapılması gerekenler hakkında önemli bir veri tabanı oluşturmuştur. Avrupa'nın desteğini/ilgisini kazanabilmek için "eşitlik ve adalet" kavramlarının da dile getirildiği Gülhane Hatt-ı Hümayunu da denilen (3 Ekim 1839) aydınların farklı yorumladığı –başarılı / Türkiye'nin ekonomik çıkmazının ve bağımlılığının tarihî sorumlusu olarak gösterildiği[36] Tanzimat Fermanı[37] ilan edilmiş;[38] reformlar bu şekilde "resmî programla" dünyaya ilan **e**dilerek Batılılaşma resmiyet kazanmıştır. Bu dönemde de çalışma konumuz olan coğrafya ve halkları Osmanlı'nın gündemine gelmemiştir. Rusya ile yapılan ve Osmanlının aleyhine sonuçlanan savaşlar da bölgede Osmanlı'yı etkisizleştirmiştir. Buna bir örnek de 1768-1774 zaman diliminde cereyan eden Osmanlı – Rus Savaşı'dır. Savaşın ardından "Bunalımların başlangıcı"[39] şeklinde değerlendirilen 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya Güney Kafkaslara kadar inmiş, Osmanlı halkı Müslüman olan Kırım'ı sadece kaybetmekle kalmamış, Ruslara Karadeniz'de savaş ve ticaret gemilerini gönderme hakkı tanıyarak önemli bir stratejik kozunu kaybetmiştir. Anlaşma sonrasında Kırım'ın işgaliyle Osmanlı için Rus tehlikesi artmış; Rusların Türkistan'daki genişleme siyaseti devam etmiştir. Türkistan'daki üç hanlık (Hokand, Buhara, Hive) arasındaki siyasi çekişmenin önceki yüzyıllara göre daha şiddetli bir hâl alması[40] Rusların bu hanlıkları sırasıyla 1865, 1868 ve 1873'te işgal etmesini kolaylaştırmıştır.

İşgal öncesinde Buhara Han'ın Halife sıfatına sahip Osmanlı'dan beklentisini aşağıdaki ifadeler ortaya koymaktadır:

"*Sizlere son bir defa arz ediyoruz ki; Rusya'nın tavır ve faaliyetleri cüretini bir kere daha artırdı… Eğer halife hazretleri Rusları Müslümanlar üzerinden uzaklaştırırlarsa devletlerinin hayırla yâd edilmesine vesile olacaklardır… Acizlik ve çaresizlik içindeki Müslümanların durumu, Halife Hazretleri'ne bildirilsin.*"[41]

Mütercimler'e göre Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Orta Asya'yı istilasına seyirci kalmasının nedenleri şunlardır:

a. Türklerin Yunan ve Sırp isyanlarıyla uğraşması (1828-29),

b. Mehmet Ali Paşa İsyanı,

c. Kırım Harbi,

d. Türk beyliklerine güvenemeyişi.[42]

Sonuçta II. Meşrutiyet'ten (1876) sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Orta Asya'daki Türk / Müslüman ahali arasındaki diyalog köprüsü kalkmıştır. Bu da 1991 sonrasında Türkiye'nin bölgede izlediği politikanın geçmişten gelen bu kopukluğun etkisinde kalmasına neden olmuştur.

1923 Sonrası

16 Mart 1920'de İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri ve Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın bazı bakanlarının Malta'ya sürgününden yedi gün sonra Ankara'da Mustafa Kemal'in liderliğinde TBMM'nin açılması ülke için yeni bir başlangıç ve ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in kurulması da bunun resmîleşmesi anlamına gelmiştir.

Üç İmparatorluk (Osmanlı, Alman ve Avusturya / Macaristan) Birinci Dünya Savaşı'na katılmışlar; sonuç bunlar için olumsuz olmuş ve üçü de tarih sahnesinden silinmişlerdir. Osmanlı'nın ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti öncelikleri "iç politikaya" vermiş; dış politikada ise "güvenlik unsuru"nu ön plana çıkarmış; bunun paralelinde politika izlemiştir.

Çalışma konumuzla ilgili şu soru gündeme gelmiştir: Genç Cumhuriyet'in Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkler başta olmak üzere "Dış Türkler" diye de adlandırılan ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan soydaşlarla ilgili siyaseti ne olacaktır? Mustafa Kemal'in 1932'de vasiyetinde "SSCB bir gün sona ereceği ve Türkiye'nin buna kendisini hazırlaması gerektiği[43] doğrultusundaki sözleri bu soruya başka bir anlam yüklemiştir.

Türkiye'nin Çarlık Rusya'nın halefi olan Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini belirleyen temel parametre "güvenlik" olmuş; komşusundan gelebilecek

“evrensel komünizm” tehlikesine tedbir alma gereğini duymuştur. Bunun hukuki temelini oluşturmak için de SSCB ile iki önemli antlaşma imzalamıştır. Bunlardan biri Mart 1921’de Sovyetler Birliği ile TBMM Hükümeti Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasıdır. Bunun 8. maddesi ile Türkiye Sovyetlerin Türkiye’de komünizmi yaymama garantisi karşılığında Turancı akımları desteklememe sözü vermiştir.[44] Dört sene sonra imzalanan (1925) “tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması”nda yer alan “taraflar birbirine saldırmayacaklar” maddesiyle de Türkiye sınır güvenliğinin hukuki alt yapısını oluşturmuştur.

Genç cumhuriyet özellikle son anlaşmayla dış politikada önemli bir başarı elde etmiş ve Türkiye dikkatini iç gelişmelere -Mustafa Kemal’in reformlarının ülke nezdinde kabulü/uygulanması- vermiştir. Bize göre - her ne kadar konumuzla alakası olmasa da- 1937’de laiklik unsurunun anayasaya girmesinde yine bu anlaşmanın verdiği “iç siyasete odaklanma” fırsatının da bir katkısı olmuştur.

Türkiye’nin çalışma konumuz olan bölge ile alakasını; maddeler hâlinde sıralarsak:

1. Türkiye Mustafa Kemal’in vasiyetini inkâr etmemiş; ancak gerekeni de yapmamıştır;

“Türk” unsurunu Misak-ı Millî sınırları içinde yaşayan yurttaşlar olarak kabul etmiştir;[45] Mevcut statükonun korunmasına önem vermiştir;

1. SSCB’nin demir perde siyaseti de olası diyalog kapısını kapatmıştır;
2. Millî Eğitim Bakanlığı müfredatında yukarıdaki anlaşmayı halklar arasında dayanışma duygusunu oluşturmak suretiyle dolaylı da olsa zedeleyecek unsurlara yer verilmemiştir;
3. Bu da Türkiye’de genç nesillerin bölgeye/insanına gerçi yabancılaşmasına neden olmamış; ancak arzu edilen bağın kurulmasını da sağlayamamıştır.
4. Konu, Türkiye’de belli bazı siyasal grupların âdeta tekeline girmiş; devlet siyasetinin bir parçası olmamıştır.

5. Aydınlar konuyla ilgili –genelde– bilimsel çalışma yapmamışlardır.

Bu gelişmeler sonucunda:

1. Türkiye çalışma bölgemizin siyaseti ve halklarıyla ilgilenmemiştir;
2. Devlet siyaseti oluşturulmamıştır;
3. Bunun sonucunda da 1991’deki gelişmelere hazırlıksız yakalanılmıştır.

1991 Sonrası

Batı ve Türkiye için komünizm tehlikesinin, dolayısıyla güvenlik kaygılarının sona ermesi; bununla NATO’nun güneydoğu kanadının korunmasının gündemden düşmesi; Türkiye’nin evrensel komünizm tehlikesi ile Batı arasında önemli bir tampon görevinin sona erdiği ve stratejik öneminin kalmadığı şeklinde değerlendirilmesi Türk dış politikasında yeni arayışları beraberinde getirmiştir. 1991 senesindeki II. Körfez Savaşı’nda ABD’ye kullandırılan İncirlik Hava Üssü ve Türkiye’nin savaşa katkısı “stratejik etkisizliğe” karşı bir dış politika hamlesi olarak kendisini göstermiştir.

Türkiye Soğuk Savaş sonrası jeostratejik / jeopolitik özelliğini tekrar Batı’nın gündemine taşıyacak fırsatı ise 1991 sonrasında dört Türk kökenli cumhuriyetin Orta Asya’da bağımsızlığını kazanmasıyla yakalamıştır. Bölgenin hidrokarbon zengini olması ve ABD’nin önemli rakipleri Rusya ve Çin’in aynı coğrafyada yer alması Türkiye’nin öneminin artmasına yol açmış, bölgedeki hedefleri ve bunları gerçekleştirmede hangi araçları

kullanacağı dikkatle takip edilmeye başlanmıştır. Bu araçların başında Türkiye'nin bölge ülkeleri ile dinsel/dilsel/etnik/kültürel ortak bağının olması vardır. Bunun yanında 1991 sonrası kurulan yeni dünya düzeninde bölgede başta İran modeli olmak üzere İslam temeline dayanan bir rejimin ve bunun beraberinde getireceği güvenlik endişesi de Batı siyasal sistemini bünyesinde barındıran Türkiye'nin ve Türk dış politikasının önemini ortaya çıkarmıştır.

Süleyman Demirel, 1992 Şubatı'nda, Başbakan olarak ziyaret ettiği ABD'de Türk kökenli cumhuriyetlerin Türk modelini[46] benimseyeceklerinden emin olduğunu belirterek[47] Batı'nın güvenlik konusundaki endişelerinin yersiz olduğunu, Türkiye'nin buna katkısını dolaylı da olsa dile getirmiştir. SSCB sonrasında Batı'nın radikal İslam siyasetinin Orta Asya'da İran desteğinde zemin kazanmasını önlemek için Türk modelini desteklemesi[48] ve bu modelin Orta Asya ülkelerinin liderleri tarafından benimsenmesi, başlangıçta Türk dış politikası için "Bölgenin Türkiye ve Güney Kore'de olduğu gibi ekonomi, devlet ve toplumun Batılı değerlere paralel modernleşip, dünya pazarlarına uyumlu hâle getirilip küreselleştirme sürecine kazandırılabilecek mi?"[49] sorusu önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. O dönemde; Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev serbest pazar ekonomisini benimsediklerini ve bu konuda Türkiye'nin kendileri için model olduğunu, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye'nin yolunda ilerleyeceklerini,[50] Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, Türkiye'nin yeni bağımsızlığına kavuşmuş Müslüman ülkelere yol gösteren bir yıldız olduğunu,[51] Kırgızistan Devlet Başkanı Asker Akayev, Türkiye'nin laiklik anlayışı, işleyen demokrasisi ve Batı'ya dönük olması ile Orta Asya'ya örnek olduğuna işaret etmişlerdir.[52]

Benzer destek Batı'da da dile getirilmiştir; özellikle NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner, 1992 Martı'nda Ankara'yı ziyaretinde Türkiye'yi bölge için istikrar faktörü ve örnek ilan ederek[53] Türk Modeli'nin bölgedeki güvenlik boyutuna yapacağı katkıya vurgu yapmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Baker'in 1991'de Kazakistan ve Kırgızistan'a yaptığı

gezide Türk modelini öne çıkarması, 1992'de Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a yaptığı gezide de aynı şekilde bölgede takip edilmesi gereken model[54] olduğunu dile getirerek Orta Asya'daki liderleri İran'ın siyasal rejimi konusunda uyarması[55] Batı'nın endişelerine ve Türkiye'ye verdiği öneme örnek olmuştur.

Türkiye Soğuk Savaş döneminde "Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan güvenlik endişesi" ile 1952'den beri NATO'da yer almış ve izlediği Batı yanlısı dış politikayla Batı'da destek bulmuştur. Ancak, NATO'nun bir savunma örgütü olması yanında üye ülkeler arasında askerî, siyasi ilişkileri geliştirme işlevi[56] Türkiye'nin kültür farklılığı sebebiyle "sabredilen" ülke psikolojisine girmesini engelleyememiş; başta Kıbrıs olmak üzere Yunanistan ile önemli problemlerinde Batı tarafından "yalnız bırakılma" duygusuna kapılmasına neden olmuştur. Türklerin, XIX. yüzyıl sonundan başlayarak milletleşmesi ve laikleşmesi İslam dünyası içinde de yalnız kalmasına yol açmış, Arap- İslam dünyasından uzaklaşmalarına neden olmuştur.[57] Türkiye'de konuşlandırılan Jupiter ve Thor füzelerinin 1962 senesinde ABD (Başkan Kennedy) ve SSCB (Kruşcev) arasında pazarlık unsuru yapılması, "Küba krizi ve 5 Haziran 1964 senesindeki Lyndon B. Johnson mektubu/içeriği[58] .

yalnızlık duygusunun pekişmesine neden olmuş; Türkiye, 1965 yılında haklı olduğu bir davada sadece Batı Bloku içerisinde değil, dünyada da yalnız kaldığını görmüştür.[59] Buna bahsettiğimiz "duygusallık" unsuru da eklenince 1991 sonrası Orta Asya'da dört, Güney Kafkasya'da bir Türk Cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanması Türkiye'de "uluslar arası arenada yalnızlığın bitmesi" şeklinde algılanmış; bunun getirdiği coşkunun/heyecanın siyasi kararlara yansıması olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti köklü imparatorluk geleneğine sahip bir ülkedir. Bunun beraberinde getirdiği etnik, coğrafi, kültürel ve siyasal uzantıları vardır. Her ne kadar cumhuriyetin mimarları geçmiş ile Cumhuriyet'in kuruluşu arasına kalın bir sınır çizme çabası gösterseler ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ni bunun üzerine inşa etmeye çalışsalar da 1991'de SSCB'nin sona ermesi çizgilerin süratle ortadan kalkmasına neden olmuş ve –amiyane

tabirle– Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle yüzleşmek durumunda kalmıştır. İlber Ortaylı, haklı olarak şu tespiti yapmaktadır: “Israrla geçmişe mesafeli duruyoruz, tarihimizi bir dönemden sonra başlatıyoruz ki, bu hiç doğru değildir. Hiçbir toplumun, pasta dilimler gibi, zamanı bir yerde bıçakla kesme lüksü yoktur.”[60] Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun 700. yılı kutlamalarının resmî kutlamalar dışında Türk toplumunda umulmaz bir ilgi uyandırmasını da[61] bu anlamda değerlendirmek mümkün olacaktır.

1991 Sonrası Türkiye

Soğuk Savaş döneminde tek yönlü Batı savunma paktında kalan ve dış politika önceliklerini bu paktın –başta güvenlik olmak üzere– hedefleriyle örtüştüren; alınan kararları onaylayan/uygulayan ülke olan Türkiye, 1991 sonrası meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucunda dış politikasına bilinenin dışında –buna ezber bozmak da denebilir– siyaset üretme durumunda kalmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin dağılmasının tarihte iki imparatorluk olan Avusturya–Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırılması,[62] sonrasında oluşacak dengelere dolaylı da olsa dikkat çekilmesi anlamına gelmekte idi. Yeni dönemin değerlendirilmesi yapılırken dile getirilen görüşler genelde şu merkezde olmuştur: “Türkiye 1991 sürecine hazırlıksız yakalansa da Kafkasya ve Orta Asya’da Türk kökenli beş cumhuriyetin bağımsızlıklarını kazanmaları uluslararası sorunlardaki konumunu “yalnızlık” olarak algılayan Türk dış politikasına “taraftar/destek bulma noktasında önemli alternatif oluşturmaktadır.” Çalışmamızın başında dile getirdiğimiz bölge insanının “duygusallığı” Türkiye’de tecrübeli devlet adamlarının bölge ve küresel güçlerin dikkatle değerlendireceği söylemlerinde kendini göstermiş; bunun Türk dış

politikasına yansıması göz ardı edilmiştir. Turgut Özal'ın "XXI. yüzyıl Türk yüzyılı olacaktır"[63]. Süleyman Demirel'in "Adriyatik'ten Çin'e kadar Türk Birliği"[64] şeklindeki açıklamaları bunlara birer örnektir. Bu söyleme sadece karar alıcı konumunda olan siyasetçiler değil, yerel siyasetçiler de katılmıştır. İzmir Belediye Başkanı Burhan Özfatura'nın, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar güçlü millet,"[65] sözleri buna bir örnektir. Bu söylemin başta Rusya olmak üzere uluslararası arenada nasıl algılanacağının hesap edilmemesi ilginçtir. Bu Batı'da Türkiye'nin liderliğinde ikinci bir Osmanlı İmparatorluğu kurulacağı endişesine neden olmuş; Rusya ise sınırları içindeki Türk / Müslüman azınlıkların bağımsızlık mücadelesine dolaylı destek ve dolayısıyla Rusya'nın toprak bütünlüğüne tehdit şeklinde değerlendirmiştir. Bunun akabinde Türkiye ve bölge ülkelerinin yakınlaşmasını engellemeye yönelik bir politika benimsemiştir.[66] Bunun sonucunda bazı Orta Asya liderlerinin Türkiye ile yoğun siyasi diyaloğa girmesi önlenmiştir. 30-31 Ekim 1992'de ilk Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesinde, Kerimov, Türk dünyasının faaliyetlerini koordine edecek ulus-üstü bir mekanizmanın oluşturulmasına karşı olduğunu ilan etmesi, Nazarbayev'in de KKTC'nin bağımsız bir devlet olarak tanındığını ima eden bir açıklamayı imzalamayı reddetmesi buna iki örnektir.[67] Nazarbayev'in tutumu 1991 sonrası dönemde de Türk dış politikasının yalnızlığının devam ettiğine ilişkin bir örnektir.

Aynı şekilde Türkiye'nin ABD ve AB ile yoğun siyasi/ekonomik ilişkiler içinde olması Rusya'da basın ve siyasi karar alıcılarınca değerlendirilmiş, Türkiye'nin Orta Asya'da sergilediği aktif çalışmaların Rusya'nın ulusal güvenliğini tehdit ettiği, keza Batı'nın bu bölgeye sızmasına imkân verdiği basında ve bazı kürsülerden (Rusya parlamentosu, Duma da dahil olmak üzere) seslendirilen konuşmalarda ifade edilmiştir.[68]

Tecrübeli devlet adamı Demirel, Ekim 1994'te İkinci Türk Devlet Toplulukları Kardeşlik Dostluk ve İşbirliği Kurultayındaki konuşmasında şu sitemi yapabilmiştir: "Biz altı ülkenin devlet başkanları (Türkiye, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan) ikinci kez bir araya geldik. Tüm dünyanın dikkati üzerimize çevrilmiş durumda. Niçin

acaba? Dünyanın bir başka yerinde altı devlet başkanı bir araya geldiğinde neden aynı hassasiyet gösterilmiyor?” [69]

Türkiye bu heyecanın da etkisiyle “reel siyasetin” gereklerini göz ardı etmiş; etnik/dil/din/tarih ortaklığı sayesinde bölgede âdeta tek başına “ağabey” rolüne soyunmak istemiştir. Burada şu önemli noktalar göz ardı edilmiştir:

1. “Kardeş” sıfatıyla anılan bu ülkelerin özellikle güvenlik konusunda bir “Ağabey”’e gereksinimleri sorgulanmamış; ülkelerin denge faktöründe Ankara’ya verecekleri rol tartışılmamıştır. Rusya güvenlik konusunda etken ülke konumunu muhafaza etmiştir. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Rusya yanlısı savunma ve güvenlik politikaları, 2000 Ekimi’nde Kolektif Güvenlik Paktı’na üye olmalarıyla da netleşmiştir. Kazakistan Dışişleri Bakanı Tokayev’in “ABD’nin Hazar bölgesindeki varlığı, ulusal güvenlik konularında Kazakistan’ın çıkarlarına uygundur.” açıklaması 11 Eylül sonrası dönem de olsa dengenin nasıl oluşturulduğuna ilişkin bir örnektir.
2. Siyasi ve ekonomik dönüşüm içinde olan bu ülkelerin yeni konumları dikkate alınmamıştır.
3. Periyodik aralıklarla ekonomik kriz yaşayan Türkiye’nin sosyalist ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçişin yol açacağı sorunların çözümüne ve yapısal reformların gerektirdiği mali katkıyı yapamayacağı hesap edilememiştir;
4. Türkiye’nin temsilcileri bu ülkelere yaptıkları gezilerde “Ağabey rolü gereği” güçlerinin üzerinde bol miktarda kredi sözü vermiştir;
5. Tutulmayan bu sözler “itibar” kaybına neden olmuştur;
6. Bölgede siyasal ve ekonomik etkinliği olan Rusya Federasyonu faktörü göz ardı edilmiştir;
7. Rusya’ya rağmen “bölgesel liderlik” oynama siyaseti takip edilmiştir

Türk dış politikasının Orta Asya stratejisini belirlemede etkili olan parametreler aşağıdaki gibidir.

1. Orta Asya ülkelerinin dünya ile bağlantısını sağlayabilecek açık denizlere sınırı yoktur; bir başka ifadeyle "kara devleti" niteliğindedirler;
2. Rusya, bu coğrafyanın komşusudur; XVI. yüzyılın ortasında kurulan (1547) Çarlık Rusyası döneminden 1991'e kadar bölgede siyasi/ekonomik etkisi/baskısı vardır;
3. Bölge, özellikle 11 Eylül'den sonra ABD'nin ilgi alanına girmiş; Avrasya'da hâkim konumuna geçebilmek için bu ülkelerle başta üsler kurmak yoluyla yoğun işbirliğine girişmiştir;[70]
4. 1991 sonrası bölgede başta Çin olmak üzere yeni aktörler ortaya çıkmış; Soğuk Savaşı andıran, ABD'ye karşı güç birliği oluşturmada etken olabilecek Şanghay İşbirliği gibi uluslararası örgütlenmelerin bölge/bölge dışı coğrafyada etkinliği gündeme gelmiştir.
5. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle tarihsel/dinsel/dilsel bağları olmakla beraber bölgeye komşu değildir; dış politikada önceliği başta Avrupa Birliği olmak üzere siyasi / güvenlik / ekonomik bağlamda Batı'ya vermiş gözükmekte; "kardeş ülkeler" denilen bu yeni Cumhuriyetlere "öncelik konusunda" âdeta "üvey evlat" muamelesi yapmıştır / yapmaktadır.

SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'da aynı kültürü paylaşan ülkelerle "yakın işbirliği" beklentisi Türk dış politikası için yeni ve önemli bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. 1991'e kadar olan dönemde Batı ile ekonomik/siyasal/güvenlik alanlarında yakın / iyi ilişkiler kurmak/sürdürmek zemininde oluşturulan Türk dış politikası için "ezber bozulması" ve patenti kendisine ait bölge politikası geliştirmesi zamanı gelmiştir.

Türkiye'nin 1991 sonrası gelişmelere hazırlıksız yakalandığı tespitini doğrulamak istercesine bölgeye yönelik imparatorluk geleneğine sahip bir ülkenin tecrübesiyle uyuşmayan bir dış politika takip ettiği görülmektedir. Uluslararası ilişkilerin gerçekçi/çıkarcı temele oturduğu; dış politikada baskıcı/etken ülkelerin mevcut olduğu; bunların olası politikalarının değerlendirilmesi ve buna göre pozisyon alınması gerektiği genel itibarıyla gözden kaçırılmıştır. Türkiye'de bazı bilim adamları tarafından ön plana

çıkarılması gereken unsur; siyasal ve ekonomik menfaatler değil, tarihî, kültürel ortaklıklar ve iki ülke arasında mevcut coğrafi yakınlığın yaratacağı olası avantajlar olmalıdır. Bu uluslararası ilişkilerde takip edilen ulusal çıkarları gözetme/elde etme/sürekliliğini gündeme taşıma şeklinde kısaca dile getirilen amaçlar ve buna ulaşmada takip edilen araçlarla örtüşmemektedir. Dış politika hedeflerine ulaşmada diğer önemli araçlar başta ekonomi, askerî üstünlük, coğrafyanın konumu, yüzölçümü, komşuları vb. gibi unsurları tamamlayıcı önemli bir araç/avantaj olabilir; tek başına "fonksiyonellik" özelliğine sahip olmaları söz konusu değildir. Buna bir örnek de 1996'da "Şanghay Beşlisi" olarak kurulan, 2001'de Şanghay İşbirliği Örgütü adıyla etkin bir şekilde dünya siyasetinin gündemine giren uluslararası örgütteki Türk / Müslüman Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve dinî değerlere önem verdiği bilinen Tacikistan'ın durumudur. Bu ülkeler örgüt çerçevesinde Rusya – Müslüman/Çeçenistan çatışmasında Rusya'yı, Çin–Türk / Müslüman Sincan / Uygur Özerk Bölgesi probleminde ise Çin'i desteklemektedirler.

Bölge ülkelerinin önemli siyasi/ekonomik/kültürel sorunları da Türk dış politikası tarafından göz ardı edilmiş; hâliyle Ankara bunların çözümüne bir katkıda bulunmamıştır.

1. Çarlık Rusyası ve SSCB döneminde uygulanan kültür emperyalizminin ülke halklarında bıraktığı etki; bunun ikili ilişkilere yansıması;
2. Özellikle SSCB döneminde uygulanan ve özerk cumhuriyetleri ekonomide Moskova'ya bağımlı kılan sistemin bugünkü Rusya ve bölge ülke ilişkilerine yansıması;
3. Ulusal kimlik arayışları ve bunun iç dinamiklerin oluşumuna etkisi;
4. SSCB döneminde ülkeler arasında etnik/kültürel değerler gözetilmeden çizilen suni sınırlar ve bunun günümüze etnik/sınır çatışmaları şeklinde yansıması. Bağımsızlığın başlangıcında Orta Asya'da "demokrasi adası"[71] olarak değerlendirilen Kırgızistan'da Haziran 2010'da yaşanan çatışmalar buna bir örnektir. [72]

Türkiye'nin 1991'den başlayarak dış politika oluşumunda dikkate almadığı en önemli unsur ise bölgedeki Rusya faktörüdür. Ankara, başta ABD olmak üzere Batı'nın kendisine Türk Modeli konusunda verdiği destekle Rusya'yı dışlayarak liderliğe soyunmuştur. Özellikle Demirel'in Nisan 1992'deki Orta Asya ziyareti esnasında bölge ülkelerinin ruble bölgesinden çıkmadıkça tam bağımsız sayılamayacaklarını söylemesi Rusları rahatsız etmiş; Demirel'in sözlerini kendi nüfuzuna direkt bir meydan okuma olarak görmüştür.[73] Yine aynı tarihte Demirel'in Taşkent'i ziyaretinin canlı yayını ile yayın hayatına başlayan Avrasya TV'nin Balkanlar'dan Çin sınırına varıncaya kadar yaklaşık 200 milyon Türk insanına ulaşması[74] Türkiye'nin önemli bir açılımı olarak değerlendirilmiştir. Rusya bunun üzerine başta Türkiye ve İslami rejim yapısıyla İran olmak üzere Avrasya'da hedefleri olan ABD'nin bölgede olası üstünlük kurma çabalarını önlemek için 1993'te "Yakın Çevre" doktrinini ilan etmiş ve Şanghay Beşlisi/İşbirliği Örgütü'nün (1996/2001) oluşumuna önderlik yapmıştır.

Türkiye, özellikle 1993 sonrasında kendi siyasal / ekonomik gücünü; gerçekleştirebileceği politikanın çerçevesini görmüş ve Rusya ile rekabet yerine başta ekonomi olmak üzere iş birliği yapma yoluna gitmiştir. Buna en etkili örnek de enerji alanındaki iş birliğidir: Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz transferini gerçekleştiren "Mavi Akım" projesi 1997'de imzalanmış, 2005 senesinde faaliyete geçmiştir. Bu projenin amacı, Rus doğal gazının Türkiye'ye ulaştırılmasıdır. Birçok teknik parametrelere göre, bu nadir bir projedir ve dünyada bir benzeri bulunmamaktadır.[75]

5 Petermanns Geographische Mitteilungen, PGM Forum, 147, 200375, Gotha, s. 59.

6 Sidikov, Bahodir, Zentralasien, http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php/Zentralasien, (30.08.10).

7 Ahmet, Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2004, s. 456.

8 Ayrıca değişik tanımlar için: Zentralasien – Mittelasien – Innerasien – Hochasien – Transoxanien – Turan – Türkestan: Welcher Name für welchen Namen? Petermanns Geographische Mitteilungen, PGM Forum, 147, 200375, Gotha, s. 59 – 62. - Ayrıca Alman bilim insanları arasında da görüş ayrılıkları vardır. Ör: Ferdinand von Richthofen (1833–1905); Friedrich von Hellwald (1842–92); der deutsche Geograph Wilhelm Sievers (1860–1921).

http://eeo.uni-klu-ac-at/index.php/Zentralasien.

9 Kemal Öke, “Mim Türkistan Meseleleri”, yayınlanmamış etüt, *21. Yüz yılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, der. Erol Mütercimler, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 34.

10 Tanımlar: Orta Asya, Türkistan için bkz. Erol Mütercimler, 1993, s. 33 – 35.

11 Westphal, Kirsten, Wettlauf um Energieressourcen. Markt und Macht in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 465.

12 Mangold, Klaus, Potential & Perspektiven. Zentralasien im Fokus der Weltwirtschaft, in: (Hrsg.) Sapper, M., Weichsel, V./Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 550.

13 Bensman, Marcus, Viel Zensur, wenig Freiheit. Medien in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 531.

14 Götz, Roland, Mythos Diversifizierung. Europa und das Erdgas des Kaspisraums, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, S. 451.

15 Su sorunu günümüze kadar barışçıl ortamda değerlendirilmiştir. Orta Asya’nın beş ülkesi, 1992’de sınırları aşan suyun kullanımı konusunda ilk anlaşmayı yapmışlardır.

Konuyla ilgili diğer gelişmeler için bkz. Giese, Ernst / Sehring, Jenniver, Konflikte ums Wasser. Nutzungskonkurrenz in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 493.

16 Afganistan 2007 senesinde dünya pazarlarındaki eroinin %93’ünün çıkış merkezi idi. Kraa, Detlev, Vereinbarte Unvereinbarkeiten. Zentralasiens Regionalismus in der Selbstblockade, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2008, s. 5.

17 Dimitrov Petrov, Plamen, “Avrupa Enerji Güvenliğine Bakış: Nabucco İçin Yeterince Gaz Var mı? “ Yayına Hazırlayan: Yalçın Sarıkaya, Fatma Çoban, Gül Sarıkaya, Polat Kızıldağ, *Türkiye Cumhuriyeti Giresun Üniversitesi, Sempozyum Bildirileri Kitabı*, II. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu, s. 182 – 199, Giresun, 2009, s. 183.

18 Küresel güçler ve Orta Asya için bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2004, s. 469 - 486.

19 Bircan, Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya’dan – Avrupa’ya),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 116.

20 Japon ekonomist Ohmae, “Die neue Logik der Weltwirtschaft” (Dünya ekonomisinin yeni mantığı) isimli kitabında, Çin’deki ücretlerin gelişmekte olan ülkelerdekinin ancak beşte biri olmasını ve bunun rekabet dünyasındaki rolünü tartışmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Ohmae, Kenichi, Die neue Logik der Weltwirtschaft, The Borderless World, Zukunftsstrategien der internationalen Konzerne, Hamburg, 1991, s. 71.Bu kaynakta verilen rakam 1990’lı yılların başına ait olmakla beraber 2000’li yıllarda da durumun değişmediği görülmekte; ücret düşüklüğü 2000’li yılların ortalarında da gündemdeki yerini korumaktadır. Buna karşın ekonomide kat edilen yol aşağıdaki gibidir: Çin, gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla ihracat yapan, en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeken ve ABD, Japonya ve Almanya’nın ardından dünyanın dördüncü sanayi

üretimine sahip bir ülkedir. Tüm dünyaya ulaşan ihracatında çok büyük bir artış yaşanmaktadır. 2002 yılında dünya ihracat artışının % 60'ını Çin'in ihracat artışı oluşturmaktadır.

- Murat Özveri, "Çin Felsefesi - Çinli İşçi - Rekabet ve İşçi Recep",*Özgür Kocaeli Gazetesi*, 29.12. 2005.http://www.ozgurkocaeli.com.tr/article.php?id=357

Verilen internet sitesinde makalenin tam tarihi (gün ve ay) belli değildir, bu bilgi yazardan bizzat alınmıştır.

21 16 Kasım 2000'de yayımlanan Beyaz Kitap'ta "2000'li yıllarda Çin'in Ulusal Savunma Stratejisi açıklandı. Özetle Çin, hegemonyacılık ve güç dengesi politikalarının uluslararası ilişkileri giderek daha fazla etkilemesine karşıdır.

Bkz. Erol Bilbilik, *Küresel Dünya Politikaları ve Ulusal Seçenekler,* Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 159.

22 Metin Kunt, / Sina Akşin, (Yayın yönetmeni), *Türkiye Tarihi*, Cem Yayınevi, 2. Cilt, 6. Basım, İstanbul, 2000, s. 104.

23 Recep Şükrü Apuhan, *Türklerin Tarihi, Göktürklerden Türkiye Cumhuriyeti'ne 2500 Yıllık Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 66.

-1402 Ankara Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeler için bkz. Mehmet Alpargu, "Osmanlı Devleti'nin Türkistan Politikası" , *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi I. Cilt* (der. Mustafa Bıyıklı), Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 33-35.

24 Ahmet T Kuru, "Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi", *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, (der. Kemal Mim Öke), Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 1999, s. 132.

25 Metin Kunt, / Sina Akşin, (yayın yönetmeni), *age.*, s. 111.

26 Mehmet Saray, *Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Gelişmeler (1775-1875*) Ankara TTK, 1994, s. 5.

Ahmet T. Kuru, "Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi", *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, (der. Kemal Mim Öke) İstanbul, 1999, s. 132.

27 Osmanlı'ya halife unvanının geçişi hakkındaki tartışmalar için bkz. Mustafa Oral, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılapTarihi Enstitüsü Dergisi* 1996, Yıl 9, Sayı 18'den ayrı basım, Ankara, 1998, s. 155 – 188.

28 Mehmet Saray, (der. Ahmet T. Kuru), age. s. 135, 136.

29 Erol Mütercimler, *21. Yüzyıl ve Türkiye*, Güncel Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 2000, s. 265.

Bu dokuz savaşı ikisi hariç (Prut 1711, Kırım 1853-1856) Rusya kazanmıştır.

Büyük Petro: 1672 – 1725.

30 Düyun-u Umumiye İdaresi'nin (Osmanlı Borçlar İdaresi) kuruluşunun Osmanlı'nın simgesel yıkılış tarihi olarak nitelendirilmiştir. Bkz: Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 2006, s. 71,72.

31 Kanuni Sultan Süleyman'a yapılan eleştiriler için bkz. Ahmet T., Kuru, age. s. 134.

32 Ahmet T. Kuru, age. s. 133.

33 Mehmet Alpargu, age. s. 37.

34 Mehmet Alaeddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası, (Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya (1606 – 1774)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2*, (Der. Mustafa Bıyıklı),

Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 27 – 37.
- Karlofça Antlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu'nda akabinde ortaya çıkan gelişmeler için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, 27. baskı, İstanbul, 2008, s. 83 ve devamı.
35 II. Mahmud'dan sonraki reform çalışmaları için bkz: İlber Ortaylı, age. s. 111 ve devamı.
36 İlber Ortaylı, age. s. 35.
37 Osmanlı Batılılaşmasında yerli ve yabancı kadrolar için bkz. İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 167 – 172.
38 İsrafil Kurtcephe, Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Alp Yayınevi 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 31 – 36.
39 Mehmet Alaeddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası – Küçükkaynarca'dan Tanzimat'a (1774– 1839)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi Band 2* (Der. Mustafa Bıyıklı), Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83.
40 Mehmet Alpargu, age. s. 43.
41 Mehmet Saray, "Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi İlişkiler (1775 – 1875)", (der. Ahmet T Kuru), TTK, Ankara, 1994, s. 5, age. s. 137.
42 Erol Mütercimler, 1993, age. s. 263.
43 Dursun Yıldırım,"Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Tespitler", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Ankara 333 – 2000, s. 18.
- TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi) Başkanı Musa Kulaklıkaya kurumun kuruluşunda kendilerine **Atatürk'**ün aşağıdaki sözlerinin yol gösterici olduğunu dile getirmiştir:
"Bugün Sovyetler Birliği, dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde **dili bir, inancı bir, özü bir** kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır, milletler buna nasıl hazırlanır. Manevi köprüleri sağlam tutarak; dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli." (Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1933).
Serdar Turgut, AKP'nin 2023 Planı, *Habertürk*, 30.08.2010.
44 Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya – Kafkaslar Politikası", *Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I),* (der. Mustafa Aydın), Ankara, 2005, s. 101.
45 Büşra Ersanlı Behar, "Mutlak Türdeşlik ve Siyasal, Kültürel Çıkmazları, Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye",
Yeni Türkiye, Ankara, 1997/15, s. 932.
Atatürk'ün dış Türklere yönelik politikası için bkz. Orhan Çeltikçi, Atatürk'ün Bakış Açısından Dış Türkler ve Dış Türklerle Yönelik Stratejik Öngörüleri, Yayınlanmış tebliğ, *Uluslararası Türkiye Cumhuriyet Sepozyumu bildirileri,* 22 – 24 Ekim Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta

(Yayınlanmış kitap) (Der. Bayram Kodaman, Süleyman Seydi, Hayri Çapraz, Turgut Ermumcu, Murat Kılıç), Isparta, 2008, s. 575 – 580.

46 Türk modeli ve konuya eleştirisel bakış için bkz. Erol Mütercimler, 1993, age. s. 301, 302.

Türk modeli için bkz. von Gumppenberg Marie-Carin / Steinbach Udo, age. s. 279.

47 The New York Times, 13.02.1992, in: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, Die Türkei und die muslimischen Republiken der ehemaligen Sowjetunion, Konrad-Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin, Nr. 84 – 1994, s. 21.

48 Osman Nuri Özalp, Die türkische Zentralasienpolitik 1990 – 2007, (Doktorarbeit) Hamburg, 2007, s. 57.

49 Halbach, Uwe, Das Erbe der Sowjetunion. Kontinuitäten und Brüche in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M.,/Weichsel, V./Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 77.

50 The Sunday,19. Januar 1992, içinde: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, age. s. 15.

51 The Sunday,19. Januar 1992, içinde: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, age. s. 15.

52 Slovo, Kyrgyzstana, 27. und 28. Dezember 1991, içinde: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, age. s. 18.

53 Reuter, 20.03.1992, içinde: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, age. s. 15.

54 Die Welt, 18.02.1992, içinde: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, age.. s. 21.

55 Ahmet Raşit, *Orta Asya'nın Dirilişi, İslam mı, Milliyetçilik mi?,* Cep Yayınları, İstanbul, 1996, s. 60.

56 Mustafa Türkeş, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye", *On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar,* (Der. Gencer Özcan, Şule Kut), Büke Yayınları, İstanbul, 1998, s. 200.

57 İlter Turan, "Türkiye'nin Dış Politikasında Orta Asya Ülkelerinin Rolü ve Önemi", *Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri*, (Der. Gülten Kazgan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 98.

58 Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi hâlinde Amerika'nın Sovyet tehdidi karşısında Ankara'ya yardım etmeyeceğini açıklaması buna bir örnektir.

s M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 572.

59 18 Aralık 1965 yılında BM Genel Kurulunda Kıbrıs'taki müdahale hakkının kullanımına ilişkin yapılan oylamadan bahsedilmektedir.

Nevin Yurtsever Ateş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Der. İdris Bal), Ankara Global Araştırma Merkezi, 3. Baskı, Ankara, 2006, s. 41.

60 İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 151.

61 İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2006, s. 8.

62 Bkz. Stölting, Erhard, Eine Weltmacht zerbricht. Nationalitäten und Religionen in der UdSSR, 3. neue Auflage., Frankfurt am Main, 1990, s. 7.

63 von Gumppenberg, Marie-Carin / Steinbach, Udo, age. s. 278.

- Ayrıntılar için bkz. zitiert in: Baron, Almuth, Wird das 21. Jahrhundert „das Jahrhundert der Türken?", in: FAZ 2. November 1992, s. 8, in: Waltmann, Frank, Formen der regionalen

Zusammenarbeit am Schwarzen Meer und in Zentralasien vor dem Hintergrund europäischer Integrationserfahrungen. Geostrategische Implikationen für die Außenpolitik der Türkei, Promotionsarbeit, Adalbert-Ludwigs-Universität zu Freiburg 1995, s. 1.

64 Aydın Yalçın, "Türkiye Ne Yapmalı?", *Yeni Forum,* Aylık Siyaset İktisat Kültür Dergisi, Ankara 293 – 1993, s. 2.

65 Burhan Özfatura, "Kurultayın Ardından", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Ankara 299 – 1994, s. 14.

66 İdil Tuncer, "Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini", *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (Der. Gencer Özcan, Şule Kut), Büke Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 463.

67 Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya – Kafkaslar Politikası", *Küresel Politikada Orta Asya*, (Avrasya Üçlemesi I), (Der. Mustafa Aydın),Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 112.

68 Y.İ. Urazova, "Rus Dış Politikasında Orta Asya'nın Önemi", *Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri,* (Der. Gülten Kazgan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 87.

69 Demirel, Süleyman, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İkinci Türk Devlet Toplulukları Kardeşlik Dostluk ve İşbirliği Kurultayında Ekim 1994 de yaptığı Konuşma, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi,* Ankara, 299 – 1994, s. 7.

70 Necati İyikan, "ABD'nin Azerbaycan Siyasetine Etki Eden Parametreler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya, 21/2009, s. 255 – 267.

Bu makalede ABD'nin Azerbaycan siyaseti araştırılmıştır; ABD'nin Çin, Rusya politikası dolayısı ile Orta Asya'daki etkinliği de araştırma kapsamında yer almıştır.

71 Heinemann A – Grüder / Holger Haberstock, Sultan, Klan und Patronage. Regimedilemmata in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 129.

72 Kürşat Zorlu, "Kırgızistan Tahtasında Büyük Orta Asya Satrancı", *Eko Avrasya*, Yıl 4, Sayı 11, Ankara, 2010, s. 4 – 7.

Orta Asya'da etnik problemler için bkz. von Gumppenberg Marie-Carin / Steinbach, Udo, age. s. 162 – 164.

73 Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya – Kafkaslar Politikası", *Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I*), (Der. Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 133.

74 von Gumppenberg, Marie-Carin / Steinbach, Udo, age. s. 279.

75 L. Matunına, "Rus Dış Politikasında Türkiye'nin Rolü ve Önemi", *Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri*, (Der. Gülten Kazgan), İstanbul, 2008, s. 82.

Ayrıca enerji alanlarında yapılan anlaşmalar için bkz. age. s. 82 – 84.

2. BÖLÜM: GÜNEY KAFKASYA [76]

2.1. Giriş

Hazar Denizi ile Karadeniz arasında büyük Kafkas Dağları boyunca uzanan Kafkasya[77], heterojen[78] nüfus yapısıyla bir geçiş coğrafyası niteliğinde; birçok göçün yaşandığı, farklı kültürlerin[79] etkisinin görüldüğü bir alandır. Kaynaklarda yer alan genel tanımlama ise şu şekildedir: Kafkas Sıradağları doğrultusunda (kuzeybatı, güneydoğu), kuzeybatıda bir Karadeniz liman şehri olan Anapa’dan, Hazar Denizi kıyısındaki Bakü ve Lenkeran’a kadar uzanan bölgedir. Dünya haritasında Kafkasya bölgesi, güney ve kuzey ayrımına tabi tutulmuş, söz konusu ayrım Araplar ve Osmanlı Devleti tarafından Kafkas ve Mavera-i Kafkas olarak ifade edilmiş, Rusya ise bu ayrımı Kuzey Kafkasya ve Kafkas ötesi şeklinde yapmıştır.[80] Günümüzde Rusya sınırları içerisinde kalan Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Otonom Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölge, Kuzey Kafkasya; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan cumhuriyetleri ile Dağlık Karabağ, Nahçıvan, Abhazya, Acara Özerk Cumhuriyetlerinin ve Güney Osetya bölgesinin yer aldığı alan, Güney Kafkasya ya da Transkafkasya olarak adlandırılmaktadır.[81]

Asya-Avrupa arasında stratejik bir konuma sahip olan Kafkasya’da çatışmaların şiddeti, bölgedeki mevcut güçlerin yetersizliğiyle çelişmekte, ortaya çıkan sorunlar, bölgesel düzeyde başlayıp dış güçlerin de çatışmaların çözümüne dâhil olmasıyla uluslararası nitelik kazanmaktadır.

Bölgedeki gelişmelerin en önemli dönüm noktası 1991 yılı olmuş, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan cumhuriyetler bağımsızlığını elde etmiştir. Çalışmamızın bu alt başlığında, Türkiye'nin genel Güney Kafkasya politikası ve bu politikayı belirleyen parametreler ele alınacak; Güney Kafkasya'daki çatışmaların çözümünde Türkiye'nin üstlendiği bölgesel rol incelenecektir.

1991 sonrası bölgedeki bağımsızlık sürecini, istikrarsızlığın daha fazla yaşandığı "özgürlükçü çatışmalar devri" olarak nitelendirmek mümkündür. Sovyetler döneminde Transkafkasya'nın üç cumhuriyetinde başlıca sorunlar; toprak kayıpları, zorunlu göçler ve devamlı artan Rus baskısı olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla ise üç cumhuriyet, zorlu ve zorunlu bir geçiş süreci yaşamış, liberal ekonomi ve demokrasi arayışları esnasında ülkelerde görülen ekonomik krizler[82], etnik-din-din kökenli etkenlere bağlı ortaya çıkan çatışmalar, kimlik arayışlarının getirdiği isyanlar, iç ve dış politikada devletleri güçsüz kılmıştır: Osetlerin ayrılıkları, Abhazların isyanlarıyla iç savaş ülkesi hâline dönüşen Gürcistan; -günümüze kadar devam eden, siyasi, ekonomik, politik açıdan hasar veren- Karabağ çatışmasındaki iki cephe Azerbaycan ve Ermenistan bu söz konusu sürece ev sahipliği yapan ve iç politikadaki eksiklikler nedeniyle uluslararası sistemde etkili olamayan ülkelerdir.[83] Nitekim iç ve dış etkenleri içeren dış politikanın etkinliği, ülkelerin aktifliğiyle paralellik göstermektedir. "İç ve dış politika arasındaki sınır, suya çekilmiş bir çizgi gibidir".[84]

SSCB'nin dağılması, Güney Kafkasya'da iktidar boşluğunu beraberinde getirmiş, mevcut çatışmalar aracığıyla etkinliğini artırmak isteyen büyük güçler açısından bölge, ilgi odağı hâline gelmiştir. Yeni bağımsız cumhuriyetler için model ülke olarak görülen Türkiye'nin dış politika ekseni değişmiş, bölgede etken bir aktör olma hedeflenmiştir.[85] Hazar Havzası'nın zengin kaynaklarında pay sahibi olmak adına petrol stratejileri geliştirilerek bölge devletleriyle antlaşmalar yapılmıştır. Bu bağlamda %40 oranında petrol, %20 oranında doğal gaz tüketen, bu ürünlerin %90'ını ithal eden ve %65 oranında dışa bağımlı olan Türkiye'nin izleyeceği enerji politikası önem arz etmiştir. Bu durumda, ulusal güvenliği ve ekonomiyi tehdit eden bağımlılık durumunu aşmada Güney Kafkasya[86] ülkelerinin

(Azerbaycan, Gürcistan) sahip olduğu kaynaklar ve Türkiye’nin bulunduğu coğrafya, Türkiye için stratejik ve ekonomik bir avantaj oluşturmuştur.[87]

Türkiye, Batılı ülkeleri karşısında güç kazanma, bölgede etkinliği artırma adına Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle siyasi, sosyal, kültürel alanlarda iş birliği kurarak iyi ve sürekli ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir.[88] Ancak 1991 sonrası döneme hazırlıksız yakalanan Türkiye’nin bölgenin önemini kavrama, stratejiler geliştirmede geç kalması, Rusya’nın aynı coğrafya’da tekrar hâkim olmayı istemesi, İran, Çin ve Batı devletlerinin enerji açığı doğrultusunda bölgede mücadele başlatması, Türkiye’nin bölge politikasının etkinliğini azaltmış, siyasetinin yetersizliğini ortaya koymuştur.[89]

Tarihsel Süreç

Yer altı, yer üstü zenginlikleri, jeopolitik, jeostratejik konumu itibarıyla tarihsel göçlerin yaşandığı ve birçok çatışmanın meydana geldiği Kafkasya, “imparatorluklar arası, denge ve siyaset oyunlarının cereyan ettiği bir tiyatro sahnesi” olarak belirtilmiştir.

X. yüzyılda Arap-Türk çatışması sona ermiş, Kafkasya’da Türk hâkimiyeti başlamıştır. Osmanlı’nın Safevilerle gerçekleştirdiği mücadelenin, XVII. yüzyılın ardından etkinliği artan Rusya’nın ve çatışmaya dâhil olan İran’ın da etkisiyle Kafkasya’da yüzyıllar boyunca sürecek mücadele başlamıştır. Osmanlı-Rus-İran üçgeninde gelişen olaylar da Osmanlı’nın bölge politikasında yenilik yaratan birtakım dönüm noktaları olmuştur. Osmanlı–İran mücadelesine XVII. yüzyıl başlarında Rusya da dâhil olmuş, Osmanlı Devleti, bu iki devlet karşısında toprak kaybına uğramıştır.

Güney Kafkasya’ya yönelen Rusya, 1801’de askerî, ekonomik yardım karşılığı Gürcistan’ı kendisine bağlamıştır. Osmanlı devletinin bölge etkinliği önemli ölçüde zayıflarken, Rusya- İran savaşları yaşanmış ve iki ülke arasında bölgedeki egemenlik sınırlarını belirleyen Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları imzalanmıştır. 1828 Türkmençay Antlaşması’yla hanlıklara bölünmüş olan Azerbaycan, Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılmıştır. Kafkasya’da Rus varlığı teminat altına alınmış, Osmanlı Devleti’nin bölgede izlediği politika, Rusya’ya karşı güvenliğini koruma şeklinde olmuştur.1829 Edirne Barış Antlaşması’yla Kafkasya’da 375 yıl devam eden Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir.[90]

1828-1829 Savaşı’yla Rus kuvvetleri, Erzurum’a kadar ilerlemiş, Ermenilerin yaşadıkları Türk alanlarını işgal etmiş; böylelikle Türkiye’deki Ermeniler ile Rus yönetimi arasında ilk temas kurulmuştur.[91] Osmanlı Devleti içerisinde Rus desteğine bağlı olarak devletin iç işlerine karışan Ermenilerin varlığı, Rusya’nın Ermeniler aracığıyla Osmanlı aleyhinde girişimlerde bulunması, Osmanlı-Kafkas siyasetinde hassasiyet taşıyan ve devletin etkinliğine ket vuran Ermeni meselesini ortaya çıkarmıştır.[92] Rus desteğine bağlı olarak Ermenilerin talepleri artmış, Osmanlı himayesindeki Vilayat-ı Şarkiyye bölgesinin[93] de dâhil olduğu Büyük Ermenistan Devleti kurmayı hedeflemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı’na geçiş sürecinde Osmanlı devletinde büyük kayıplar meydana gelmiştir. Bu sürecin yönünü değiştiren ve bölgede “parçala-yönet politikası” izleyen baskıcı Rus Çarlığı’nın sonunu getiren, 1917 Bolşevik İhtilali olmuştur. Oluşan güç boşluğu, Osmanlı’nın etkinliğini kazanması açısından büyük avantaj sağlamış, Osmanlı Devleti tarafından bölgede iki devlet arası tampon bir ülkenin kurulması, o bölgede Rusya’nın gücünün bertaraf edilerek Osmanlı hâkimiyetinin yeniden elde edilmesi hedeflenmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, Mavera-i Kafkasya’ya[94] 9 Ocak 1918’de barış teklifinde bulunmuştur.[95]

Yoğun Müslüman nüfus nedeniyle bölge, Osmanlı için ayrıca önem arz etmiştir. 4-8 Haziran 1918’de bölge devletleri ile Osmanlı arasında Batum Antlaşmaları imzalanmış, Enver Paşa komutasındaki ordu Gence’yi almış,

ardından da 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Ermeni ve Rus işgalinden kurtarmıştır. Yapılan antlaşmalarda Güney Kafkasya devletlerinin sınırların belirlenmesi istenmiş, Azerbaycan'a gerektiğinde askerî yardım yapılacağı Osmanlı tarafından dile getirilmiş, Azerbaycan'ın Osmanlı'yla sınır bir devlet olduğu belirtilmiştir. Böylelikle 1918'de Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulan ilk Türk cumhuriyeti olan Millî Azerbaycan Devleti'yle ilk demokratik anlaşma yapılmış ve devletin bağımsızlığı Osmanlı tarafından tanınmıştır.[96] Mehmet Emin Resulzade, ülke bağımsızlığını ve devletleşmesini şu sözlerle ifade etmiştir:

"28 Mayıs 1918 Beyannamesi'ni neşretmekle (ilan) Azerbaycan Millî Şurası, sözün siyasi manasıyla bir Azerbaycan milletinin varlığını tespit etmiştir. Öyle ki, Azerbaycan kelimesi sadece coğrafi, etnografik ve linguistik bir kelime olmaktan çıkarak siyasi bir anlam kazanmıştır."[97]

Ancak, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'yle Güney Kafkasya'da görülen Osmanlı başarısı sona ermiş, antlaşmada yer alan 11. ve 15. maddeler gereği, Osmanlı askeri bölgeden ayrılmıştır. 17 Kasım'da Bakü, 24 Aralık'ta Batum, İngilizlere teslim edilmiştir. 1919 yılının başında Paris Barış Konferansı yapılmış ve Osmanlı Devleti'yle Kafkasya'nın doğu sınırları ele alınmıştır. İngiltere, Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan'ı 1919 Nisanı'nda Ermenilere bırakarak Türkiye'nin bölgeyle iletişimini ortadan kaldırmayı, bağlarını yok etmeyi hedeflemiştir. Sovyet Rusya'nın sonrasında göç politikası izleyerek Azerbaycan ile Nahçıvan arasına suni bir sınır çizmesi de bu yönde değerlendirilebilir.[98] Kısacası 1919 tarihi Osmanlı'nın Kafkasya'daki hâkimiyetinin sonunu simgelemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasındaki başarısızlıkların temeli kısaca sıralanırsa bölgeyle iletişimin yetersizliği[99], Rus tehlikesine karşı, edilgen ve savunma stratejileri izlenmesi, bölgeye yönelik belirgin bir siyasetin olmaması, dağılma sürecine girmesi şeklinde hususlar belirtilebilir. Tarihte görülen bu durum, 1923-1991 arası Türkiye Cumhuriyeti'nce yeterince aşılamamış, 1991 sonrası sürece hazırlıksız yakalanılmış olması, daha sonra da belirtileceği gibi, Türkiye'nin bölgesel politikalarına ve etkinliğine engel teşkil etmiştir.

2.3. 1923-1991 Arası Dönem

Osmanlı devletinin dağılmasının ardından Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Türk Millî Mücadelesi sonucunda 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve mutlak monarşiden cumhuriyete geçilerek bağımsız, demokratik bir Türk devleti kurulmuştur. Yeni Türk devletinin dayandığı ilkeler şunlardır: mutlak egemenlik, devletlerarası eşitlik, Misak-ı Millî sınırlarını korumak. Bütün bu ilkelerin gerçekleştirilmesi, barış ortamının yaratılmasıyla mümkün olup Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ifadesi bunu doğrular niteliktedir.[100]

Millî siyasete dayalı, Atatürk dış politikası, güvenliğe öncelik vermiş; bu anlamda kültür, dil, din bağlarının olduğu Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleriyle iş birliğini öngörmüştür. Nitekim Güney Kafkasya'yla iyi ilişkiler geliştirmek ve bölgede istikrarı sağlayarak tehditleri ve tehlikeleri önlemek aynı zamanda Türkiye'nin kuzey ve doğu sınırlarını güvenlik altına almak anlamına gelmiştir.[101] Ancak Türkiye'nin yeni kurulduğu dönemde siyasi, askerî yetersizlikler nedeniyle doğu vilayetlerinde Ermeni saldırılarına yönelik müdahale düşünülmesine rağmen ülkenin millî güvenliğini koruma adına ihtiyatlı davranılmıştır. Türk hükûmetini harekete geçiren olay ise Rus ordusunun Azerbaycan'ı işgal etmesi ve diğer iki cumhuriyeti de egemenliğine alacağı düşüncesidir. Türkiye'de 9 Haziran 1920'de doğu vilayetlerinde seferberlik ilan edilmiş, 20 Eylül 1920'de Doğu Cephesi komutanlığına Ermenilere yönelik taarruz gerçekleştirileceği kararı iletilmiş, 28 Ekim'de başlayan mücadelede başarı sağlanmış ve bunun sonucunda Ermeniler ile Türkler arasında 3 Aralık 1921'de Gümrü Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmayla: Türk doğu sınırı güvenlik altına alınmış, 10 Ağustos 1920 Sevr antlaşması geçersiz sayılmış, Türkiye'ye

askerî tedbirler alma hakkı tanınmıştır. Doğu cephesinde Türkiye'ye tanınan bu ayrıcalıklar, iki ay sonra Ermenistan'ın Rusya'nın işgaline uğramasıyla, sorunların çözümünde etkili olamamıştır. Ne var ki, Kafkas sınırında Türk-Ermeni meselesi, Türk- Rus sorunu hâlini almıştır.[102]

27 Nisan 1920'de Azerbaycan, 25 Şubat 1921'de Gürcistan'ın Sovyet yönetimine dâhil edilmesi, bölgede Rus nüfuzunu artırmış, Millî Mücadele sürecinde Türk hükûmetini Rusya'yla dostluk ve kardeşlik antlaşması (16 Mart 1921 Moskova Antlaşması) yapmaya yöneltmiştir. Bu antlaşmayla Nahçıvan, üçüncü bir devlete bırakılmamak şartıyla Azerbaycan kontrolüne devredilmiş, Nahçıvan'ın Azerbaycan tarafından Ermenistan'a tekrar verilmemesi adına Türkiye ve Rusya garantör ülke olmuştur.[103] 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'yla da Moskova Antlaşması'nın hükümlerinin Kafkasya cumhuriyetlerine kabul ettirilmesi amaçlanmıştır.[104]

Bölgede farklı boyutlara ulaşan ve inişli çıkışlı bir çizgide olan Türk- Rus ilişkilerinin temelinde Batılı ülkelere karşı güçlü olma adına geçici ittifak yatmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın doğu politikasını değerlendiren Ermeni gazetesi Yeni Hayat; "*Türklere esas meydan okuyan Rusya, politikasını uzak doğuya çevirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruyan bir politika izledi. Birçok İngiliz yazar ise Çar Rusya'sının bu politikasını eleştirerek; Rusya'nın bölgede sözde barış destekçisi ve Hristiyanların koruyucusu gibi görünmesine rağmen, pratikte sessizce Osmanlı İmparatorluğunun çürümesini beklediğini ve onun en iyi parçalarını almak istediğini yazmıştır*."[105] Atatürk, Rusya'nın politikasına ve ileride gelişebilecek olaylara karşı her türlü olasılığı öngörmüş, Sovyetler birliğinin dağılması hâlinde bu duruma hazırlıklı olmanın, bölge devletleriyle iletişimi devamlı kılmanın ve ilişkileri geliştirmenin gerekliliğini vurgulamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetlerin bölgede Ermenilere verdiği desteğin artması ve Türkiye aleyhinde girişimleri, Türkiye'yi batıya yöneltmiştir. Türkiye, Rus tehdidinden kurtulmak amacıyla, Rusya ile ilişkilerinde dengeleyici unsur olarak 1952'de NATO'ya üye olmuştur. 1953'te Stalin'in ölümüyle iki ülke ilişkilerinde gerginlikler azalmış, Sovyet Rusya, Türkiye'ye yönelik toprak

ve üs talebinde bulunan tutumundan vazgeçmiştir.[106] 1917'ye dek Çarlık Rusya, bu tarihten sonra da Sovyet Rusya tarafından Güney Kafkasya'da izlenen etnik yapıya dayalı idare politikası, bölge devletlerinde yaşanacak etnik çatışmaların zeminini hazırlamıştır. 1985'te iktidara gelen Gorbaçov, ileri sürdüğü Açıklık (Glasnost) ve Yeniden Yapılanma (Perestroyka) ilkeleri ise etnik bilincin, milliyetçiliğin ön plana çıkmasında büyük rol oynamış, siyasi hakların aranmasıyla başlatılan mücadele 1991 yılı itibarıyla Sovyetler Birliği'nin sonunu getirmiş, Güney Kafkasya'da bağımsızlık sürecini başlatmıştır. [107]

2.4. 1991 Sonrası

2.4.1. Kafkasya'da Çatışmalar, Türkiye'nin Yeni Bölgesel Rolü

Bölgesel bir güç konumunda, yeni cumhuriyetlere model olan Türkiye, Güney Kafkasya'da ortaya çıkan uyuşmazlıklarda; bölge devletlerinin bağımsızlıklarını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumaya, sorunları barışçıl yollarla çözümlemeye yönelik politika izlemiştir[108].

Güney Kafkasya ülkeleri arasında yüzölçümüyle, enerji kaynaklarıyla, büyüme oranıyla en önde gelen Azerbaycan ile enerji antlaşmaları, ekonomik, kültürel işbirlikleri nedeniyle diğer bir ülke Gürcistan, Türkiye'nin Kafkasya politikasında en önemli iki aktördür. Nitekim Orta Asya devletleriyle ilişkileri geliştirmek, bölge kaynaklarından yararlanarak enerji ihtiyacını gidermek, Kafkasya'da bölgesel etkinliği sağlamak, iki devletle kurulan yakın iş birliği ve yürütülen ortak politikalarla mümkündür.[109]

1991 sonrası bağımsızlığını kazanan Kafkasya cumhuriyetleri arasında Türkiye ile diplomatik ilişkilerin tesis edilemediği tek ülke Ermenistan'dır. İki ülke ilişkilerinde sorunların temelinde[110];

- Ermenistan'ın, Türkiye'nin Ermeni soykırımı yaptığına ilişkin iddiaları;
- Ermenistan'ın 1921 Kars antlaşmasını göz ardı ederek Türkiye'den toprak talebinde bulunması
- Ermeniler tarafından sürdürülen Dağlık Karabağ savaşı ve Azerbaycan topraklarının işgali, yatmaktadır.

Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1991'de kabul ettiği Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. Maddesi'nde şu ifadeler yer almaktadır: "Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si tarafından 1915'te Batı Ermenistan'da işlenen soykırım suçunun uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir."[111]

İki ülke arasındaki sorunlar hâlâ mevcut olmakla birlikte, çözüme yönelik uzlaşmacı somut adımlar atılmamaktadır. Ermenistan'ın dile getirdiği sözde soykırım iddiaları da bu somut adımları önleyen en önemli parametre olarak görülmektedir. 10 Ekim 2009 tarihinde, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair imzalanan protokol iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşebileceğini akla getirse de Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin "soykırım" konusuyla ilgili yaptığı itiraz nedeniyle çıkmaza girmiştir. Bir başka ifadeyle bu sorun Türkiye'nin komşusu Ermenistan'la ilişkilerin belirlenmesinde etkili olmuştur.[112]Aynı protokol, iki dost ülke olan Azerbaycan ve Türkiye'nin ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Protokolde belirtilen Türkiye'nin sınırlarını Ermenistan'a –şartlı da olsa- açma olasılığı, iki dost ülke Azerbaycan ile Türkiye arasında güven bunalımına neden olmuştur. İlham Aliyev, karşı hamle olarak Rusya kartını kullanmış ve enerji konusunda yakın iş birliği arayışlarına yönelmiş; bu da Rusya'nın bölgede mevcut "etken ülke" konumunun daha da güçlenmesine neden olmuştur. Türkiye, Azerbaycan gibi dost ve kardeş bir ülkeyi Ermenistan'la yakınlaşmak pahasına kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

2.4.2. Soykırım İddiası Konusunda Türk Dış Politikası İçin Bir Öneri[113]

Sözde soykırım Türkiye'nin dış politika alanında yaşadığı en büyük sorunlardan biridir. Bu mesele ülkenin gündemine genel itibariyle her yılın 24 Nisanı'na yaklaşıldığı günlerde gelmektedir. Konuyla ilgili akademik dünyada ve medyada dile getirilenler öncekilerin tekrarı olmaktadır. İlginç olan ise şudur: Sorunun çözümsüzlüğü adeta kangren haline gelmesine rağmen akademik çevrede ve siyasi karar mekanizmalarınca çözüm olabilecek –en azından- tartışmaya değer bulunacak öneriler üretilememektedir.

Yapılan ise genel itibariyle şudur: Resmî devlet söylemi geliştirilmiş; hiçbir zaman soykırım kelimesi tek başına telaffuz edilmeyerek önüne "sözde" tamlaması getirilmiştir. Bu söylem, Parlamento'da temsil edilen –ağırlıklı olarak- siyasi partilerin, medyanın, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın desteğini almıştır.

Günümüzde sorun, Türkiye'nin komşusu Ermenistan'la ilişkilerin belirlenmesinde etkili olmuş; 10 Ekim 2009 tarihinde, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair imzalanan protokolün başarısızlığında da başrolü oynamıştır. Sözde soykırım konusu, uzun yıllardır okyanus ötesinde iç siyasi gelişmelere –özellikle seçimler öncesinde – malzeme olagelmiştir. Ermeni lobilerinin etkisindeki adaylar, başkanlık seçimlerinde seçilmeleri durumunda soykırımı tanıyacaklarına dair söz vermiş; bu da ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Başkanların seçimler sonrasında devletin resmî dış politikası gereği sözde soykırımı tanıyacak adımı atmamaları, sorunun bittiği anlamını taşımamış; bilakis sözde soykırımın diğer ülkelerde tanınması devam etmiştir; buna son örnek

de 2010 yılı Aralık ayında, sözde soykırımı tanıyan İsviçre'dir. Türkiye, sorunun çözümüne yönelik sonuç alıcı bir siyaset üretememiştir; bu da başta adı geçen iddiayı tanıyan ülkelerin sayısının artmasına; bu ülkelere karşı dile getirilen sert söylem de ikili ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.

Bu alt başlıkta sorunun çözümüne dair bir öneri yazar tarafından ilk kez Lefke Avrupa Üniversitesi ve Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği'nin düzenlediği, 02-05 Aralık 2010, Lefke–KKTC'de gerçekleştirilen XXI. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu"nda sunulmuştur. İlgi gören öneri bu sempozyuma Azerbaycan/Bakü'den katılan siyasetçi Genire Paşayeva tarafından destek görmüş ve önerinin Bakü'de değerlendirileceğini ifade etmiştir.

Bu önerimiz ayrıca Azerbaycan basınıyla paylaşılmış ve destek bulmuştur. Öneri Rusçaya ve Azerbaycan Türkçesine çevrilip bir sayfalık kısa özeti Azerbaycan Türkçesi ve Rusça dillerinde yayınlanmıştır. Buna bir örnek **"Türk Akademisyen Sözde "Ermeni Soykırımı" İddialarına Son Verecek Öneri Tasarladı"**[114] başlığı ile yazılan makaledir.

Önerinin üç boyutu vardır. Bunun temelinde devlet siyasetinin retorikten anayasal çizgiye taşınması yatmaktadır. Öneriden amaç; Türkiye'nin soykırım iddiaları konusunda "etken / belirleyici" konumuna geçmesine ve soruna makro boyutta çözüm getirilmesine katkıda bulunmaktır

Çözüm Önerisi

Önerinin üç boyutu vardır:

1. Türkiye kararlılığını göstermeli ve devlet siyasetini retorikten anayasal çizgiye taşımalıdır.

Açıklaması: Anayasaya bir ekleme yapılarak; burada soykırım iddiaları, kesin bir ifadeyle "ret" edilmelidir. Bunu destekleyici bir devlet açıklaması da yapılmalıdır. Bunun içeriği de şöyle olmalıdır: "Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinde gerçekleşen 1915 senesindeki olayları bir "soykırım"

olarak değerlendirmemektedir. Bu değerlendirmeyi yapan/ yapacak olan ülkelerle ekonomik, siyasi, kültürel ilişkilerimizde başta “resmî kınama” olmak üzere hiçbir tepki verilmemeli; ilişkiler normal seyrine devam etmeli; bu tanınmanın niceliği[115]Ankara’nın siyasetini değiştirmemelidir. Bundan amaç şudur: Konunun anayasa çizgisine taşınması, Ankara’nın kararlılığını göstermesi açısından önemlidir; bunun paralelinde kurulan baskılarda sonuç alınamayacağı için baskıların azalma eğilimi göstermesi mümkün olabilecektir. Anayasal ifadeye bir örnek –her ne kadar konular arasında örtüşme söz konusu olmasa da- İran verilebilir: İran Anayasası’na göre yabancı ülke askerinin İran’da konuşlandırılması yasaktır; bunun paralelinde başta Rusya olmak üzere Tahran’dan gelebilecek baskılar bertaraf edilebilmiştir. Bir anayasa maddesinin değiştirilmesi hukuken mümkündür; ancak ülke kamuoyunun adeta söz birliği ederek inandığı bir maddenin değiştirilmeye teşebbüs edilmesinin zorluğu da ortadadır.

2. Bilimsel çalışmaların sürekliliği sağlanmalıdır.

Açıklaması: Türkiye Cumhuriyeti “sözde soykırım” konusuyla ilgili yapacağı bilimsel araştırmalara uluslararası arenada aralıksız devam etmeli; konu bilimsellik esas alınmak kaydıyla -başta ABD olmak üzere- bilim dünyasının dikkatine sunmalıdır.

3. Türkiye Cumhuriyeti bölgesel-küresel çerçevede aktif dış politika sürdürmelidir.

Açıklaması: Bu madde, önerinin asıl maddesi değildir; ancak ilk iki maddeyi tamamlayıcı önemli bir unsurdur.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi’nin 4 Mart 2010 tarihli gündemindeki 1915 olaylarına ilişkin tasarıyla ilgili olarak “Dünya ve bölgesel barışa bu kadar katkı yapan bir ülkeyi rahatsız edecek bir karar almak, hiçbir akıl ve mantıkla bağdaşır bir tutum değildir”[116] ve Başbakan Erdoğan’ın Türkiye üzerinde soykırım üzerinde ABD kökenli baskılara karşı da “Türkiye eski Türkiye değildir”[117] ifadeleri son maddenin önemini göstermektedir.

Burada sözde soykırım konusunun derin tarihsel, siyasal ve etnik boyutu olduğunu bir kez daha yinelemekte yarar vardır. Bir öneriyle sorunun çözülmesi reel bir değerlendirme olmayacaktır. Ancak, ısrarla ve kararlılıkla takip edildiği takdirde çözümsüzlüğe bir alternatif olabileceği için değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

2.4.3. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye

Dağlık Karabağ Sorununun[118] çıkış noktası, 1923'te özerk statüsü kazanan Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin 1988'de Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a bağlanmak istemeleridir. Söz konusu problem, çatışma boyutunu aşarak 1991 sonrası bölge tarihindeki en yıkıcı savaşlardan biri hâline dönüşmüştür. 1992'de Dağlık Karabağ'ın Hocalı kentinde gerçekleştirilen katliam, ardından Şuşa ve Laçin'in işgali, Ermenistan'ın bölgedeki nüfuzunu artırırken, Azerbaycan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan büyük kayıplar vermesiyle sonuçlanmış; Azerbaycan topraklarının[119] %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiş, bir milyon Azerbaycanlı, mülteci konumuna düşmüştür. Bu durum Azerbaycan'da ve Ermenistan'daki siyasi istikrarı etkilerken bölgesel güvenlik ve istikrar açısından da tehdit oluşturmuştur. Azerbaycan'da Ayaz Muttelibov ve Elçibey iktidarlarının sona ermesi, işgallerin önüne geçilememesi sonucunda yaşanmıştır. Çatışmanın Dağlık Karabağ sınırlarını aşarak Nahçıvan'a yönelik işgallerin başlaması, Türkiye'nin 1921 Kars Antlaşması gereği müdahale hakkının bulunması Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiş, iki ülke ilişkilerinde gerginlikler yaşanmıştır. [120]

Bölgesel çatışmalar, büyük güçlerin etkinliklerini artırmalarının en önemli faktörlerinden biridir. Güney Kafkasya'da nüfuz elde etmenin en etkili yolu, Dağlık Karabağ gibi uluslararası alana taşınmış bir sorunun

çözümünde rol oynamak, bölgesel, arabulucu güç imajını yaratmaktır. Şubat 1992'de İran'ın Karabağ probleminde arabuluculuk teklifinin çatışma taraflarınca reddedilmesi, Rusya'nın 1993 yılı sonlarında askerlerini[121] Azerbaycan'dan geri çekmiş olması, Türkiye'ye sorunun çözümünde rol oynama, bölge ülkeleri üzerinde etkinliğini artırma fırsatı tanımıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin ilk etapta bekle-gör politikası izlemiş, ardından çatışmaların tehdit oluşturacak boyuta taşınmasıyla, 1992'de kurulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na[122] üye olarak sorunun uluslararası alanda barışçıl yollarla çözülmesi adına Azerbaycan'a destek vermiştir.[123]

Türkiye'nin Karabağ politikasının değişmesinde ve sertleşmesinde etkili olan tarih 25-26 Şubat 1992'dir. Karabağ'daki Hocalı kentinin 26 Şubat 1992'de Rus ordusunun 366. Alayının da yardımıyla Ermeniler tarafından işgali[124], Karabağ çatışmasını düzenli ordularla yapılan konvansiyonel bir savaş[125] hâline getirmiştir. [126] Türkiye- Azerbaycan dayanışmasının ön plana çıktığı bu süreçte, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik soykırım iddiaları tekrar gündeme getirilmiştir. 6 Mart 1992'de Ayaz Muttelibov'un istifası ve Azerbaycan'da Rus yanlısı siyasetin değişmesiyle Rus askerlerine karşı tepkiler artmış, 7 Mayıs 1992'de İran'ın arabuluculuğunda çözüme yönelik atılan adım, Şuşa ve Laçin'in işgalleriyle sonuca ulaşamamıştır. Türkiye ise Rusya'yı karşısına almaksızın AGİK faaliyetlerini desteklemiştir.[127]

Türkiye, barış girişimlerine dair temel çözüm için, Ermenistan- Karabağ ve Azerbaycan- Nahçıvan arasında iki bağlantı koridorunun oluşturulmasını önermiştir. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, iki koridor planını şu şekilde ifade etmiştir: "Ermeniler, Ermenistan ve Karabağ arasındaki koridoru kullanabilme emniyetine karşılık Şuşa ve Laçin'i boşaltacaklardır. Bununla beraber Ermeniler, Nahçıvan ve Azerbaycan arasında kalan Zengezur eyaleti içinden geçecek bir Azeri koridoruna izin vermek zorunda kalacaklardır". Nahçıvan- Azerbaycan bağlantısını sağlayacak olan bu koridor Ermenistan'ın İran sınırındaki Megri kasabasından geçecektir, bu

teklif İran ile ilişkilerine önem veren Ermenistan, ardından da Azerbaycan tarafından olumlu karşılanmamıştır. [128]

Çatışmaların Mayıs 1992'de Nahçıvan'a kadar ilerlemesi, Türkiye ile Rusya'nın 1921 antlaşması nedeniyle karşı karşıya gelmesi, Türkiye'nin Kafkasya politikasında ikilem yaratmıştır. [129]Bir yanda Nahçıvan'ın garantörü ve NATO korumasında Türkiye, diğer yanda Bağımsız Devletler Topluluğu kapsamında 1992'de imzalanan Taşkent antlaşmasıyla ile Rusya korumasında Ermenistan, karşıt cepheleri oluşturmuştur. Türkiye, Ermenilerin Nahçıvan'dan ayrılmasını, aksi hâlde gereğinin yapılacağını, bölgeye asker gönderileceğini belirtirken Ermenistan, tehlike hâlinde Rusya'dan askerî yardım ve güvenlik talep edeceklerini vurgulamıştır. Sorunsuz ve ihtiyatlı bir siyaset izleyen Başbakan Demirel ise, 25 Mayıs 1992'de yaptığı Moskova ziyaretinde Nahçıvan'a asker gönderilmeyeceğinin garantisini vermiştir. [130]

1994'te Azerbaycan- Ermenistan arasında ateşkes ilan edilmiştir. Ardından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kapsamında devletlerarası arabuluculuğun öngörüldüğü Minsk görüşmeleri başlamıştır. [131] Ancak, söz konusu mesele, Rusya ile Ermenistan'ı daha çok yakınlaştırırken, 1988'den günümüze dek sorun çözülememiş, bölgesel istikrarı tehdit eden uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

SONUÇ

Çarlık Rusyası, XVI. yüzyılın ortalarında (1547) devlet olarak tarih sahnesine çıkmasının ardından zaman içinde Türkistan ve Kafkasya üzerinde hükümranlığını kurmuş, Osmanlı ile Müslüman Türk nüfusu arasına sınır çekerek iletişimi engellemiştir.

1991 sonu itibarıyla uluslararası arenada güç dengeleri ve bunun aktörleri değişmiştir. ABD, Çin ve AB başta olmak üzere küresel güçler bölgede etkin olma çabasına girişmişler; Rusya Federasyonu da eski hâkimiyet

bölgesine tekrar girme/diğer güçlerin etkin olmasını önleme siyasetini takip etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurucuları tarihten gelen siyasal, kültürel bağlara konjonktürel koşullar gereği gereken önemi ver(e)meseler de 1991 sonrasında –deyim yerindeyse- geçmişlerine sahip çıkmak/değerlendirmek konumuyla karşı karşıya kalmışlar; bunu “bölgede etkin olma” yönünde bir “araç” olarak görmüşlerdir. Ancak, 1991 – 1993 dönemi sonunda bu unsurların etkinlik sağlamada yeterli olamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. Özellikle 1993’te Rusya, “Yakın Çevre Doktrini” ile bölgede söz sahibi ülke konumunu güçlendirmiş; Moskova’nın benimsemediği siyasi/ekonomik oluşumların ortaya çıkmasının güçlükleri kendisini göstermiştir. Türk kökenli cumhuriyetlerin BDT çerçevesinde siyasi ve ekonomik bağımlılığın sürdüğü Rusya’yla yakın işbirliğini tercih etmeleri de buna olanak sağlamıştır.

Türkiye’nin Güney Kafkasya’daki dış politika hedefleri şöyledir:

- Bölgede güç dengesinin muhafaza edilmesi;
- Bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün korunması.

Bu hedefler doğrultusunda Ermenistan – Azerbaycan arasındaki Yukarı Karabağ savaşında itidalli bir strateji takip edilmiştir. Gerek Gürcistan’da 1993 senesindeki iç savaşta gerekse Ağustos 2008’deki Gürcistan- Rusya savaşında Tiflis’in toprak bütünlüğünün korunması savunulmuştur.

Bölgede etkili ve aktif dış politika uygulamak isteyen Türkiye, 10 Ekim 2009’da Ermenistan’la arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını hedefleyen protokolü yaşama geçirmiştir. Ancak bu girişim amacına ulaşamamış; dost ülke Azerbaycan ile protokol gereği sınırların açılacak olması nedeniyle güven bunalımı ortaya çıkmış; aynı şekilde Ermenistan Anayasa Mahkemesi, “soykırım” konusunu öne sürerek anlaşmaya onay vermemiştir. Protokolün 3 ülke arasında yarattığı gerginlik günümüzde de devam etmektedir.

Türkiye’nin Orta Asya’daki dış politika hedefleri şöyledir:

1991 – 1993 arası:

- Bölgedeki Türk kökenli cumhuriyetlerle dil, din, tarihsel birlikteliği öne çıkarmak, siyasi ve ekonomik ilişkileri başlatmak/geliştirmek/sürekliliğini sağlamak;

- Rusya faktörünü değerlendirmemek; Moskova'ya rağmen bölgesel güç konumuna gelmek;

1993 sonrası:

- Bölgede Rusya ile rekabet yerine iş birliğine yönelmek.

Türkiye 1991 sonu itibarıyla başta "Türk Modeli'nin benimsenmesi/yerleştirilmesi noktasında Batı'nın güçlü desteğini arkasına alsa da ekonomik ve politik yaptırımlar için gereken siyasi ağırlığı olmadığından özellikle Rusya'dan ayrı/Rusya karşıtı olabilecek öznel bir "bağımsız" dış politika üretme konusunda etkili olamamıştır. Bu da Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ortak kültürel değerlerin paylaşıldığı bölgede özellikle yoğun siyasi ilişkiler kurmasına engel olmuş; bu ülkeler de Rusya'nın başı çektiği başta "Bağımsız Devletler Topluluğu" olmak üzere Ş.İ.Ö'ye üye olarak geleceklerini "Rusya ile iş birliğinde" görmüşlerdir. Bu bir realitedir. Ülkelerin 90'lı yıllarda buna zorunlu kalmaları gibi gerekçelerinin olması da bu realiteyi değiştirmemektedir.

Aşağıda yapılan analiz genelde bu yönde yapılan araştırmaların "ortak paydasını" oluşturmaktadır. Bizce sorulması gereken sorular, şu varsayım üzerine kurulmuştur: Başlangıçta Türkiye çalışmada dile getirilen SSCB sonrası gelişmelere hazırlıksız yakalanmamıştır; bölge kalkınmasına gerekli mali katkıyı verecek güce sahiptir ve ülkenin kardeş ülke sıfatıyla anılan bölge ülkelerinde "saygınlığı" da üst düzeydedir.

Sorular:

1. 1991 sonrası "Yeni Dünya Düzeni"nin etkin aktörlerinden olan Rusya Federasyonu ve ABD, "hidrokarbon" zengini olan bölgede Türkiye'nin olası etkinliğine geçit verecekler midir?
2. ABD'nin Avrasya bölgesinde hedefleri nelerdir ve bunlara hangi araçları kullanmak suretiyle ulaşmak istemektedir; bu bağlamda ABD'nin Ankara'ya biçtiği rol nedir?
3. Avrasya'da da etkin olarak ABD karşısında "rekabet" gücünü artırmak isteyen AB'nin Türkiye siyaseti ne olacaktır?

4. Türkiye’nin AB’den olası dışlanmada geliştireceği siyaset ve bunun bölge politikasına etkisi nasıl ortaya çıkacaktır?
5. Bu durumda Türkiye – ABD ilişkilerini hangi parametreler belirleyecektir?
6. Şanghay İşbirliği Örgütü’nün etkin üyelerinden olan Çin, bölge siyasetini belirleyecek konumdadır; özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi parametresi ile Türkiye ilişkilerini bölge bağlantılı değerlendirmesi nasıl olacaktır?

Buraya kadar dile getirilenler “bilinenlerdir”; hâliyle uygulanacak bölgesel/küresel siyaset de genelde bellidir. Önemli olan “bilinmeyenlerdir”. Bunlar:

- Türkiye’de siyasi karar alıcılar, çalışma bölgemizde Ankara’ya uygun görülen rolü mü yoksa ülkenin kendisine özgün “bağımsız” dış politikasını mı uygulayacaklardır?
- Türkiye, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Batı’nın siyasi ekonomik çıkarlarının kendi dış politikası ile örtüşmesine öncelik verip uyumlu/uysal bir müttefik rolünü mü oynayacaktır?

Bu bağlamda şu soru da sorulmalıdır: Ülkenin bağımsız dış politika uygulamasında önemli bir etken “ekonomik” verilerdir. Yaklaşık 70 milyon nüfusa sahip olan ancak teknoloji üretemeyen Türkiye’nin iç ve dış borcu 2009 senesi itibarıyla yaklaşık 400 milyar dolar civarındadır[132] ve ancak IMF programlarıyla ayakta kalabilmektedir.[133] Bu koşullarda özellikle “dıştan” gelecek dayatmalara açık olan; bu şekilde “edilgen” pozisyonundaki Türkiye nasıl bağımsız dış politika izleyecektir?

Yine günümüzde Batılılar (ABD, AB), reel siyaset gereği bölgede tarihin tekerrürünü önlemek istemekte; dolayısıyla “etkin” bir Türkiye’nin çıkarlarını zedeleyeceğini düşünmektedirler. Son dönemde Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun “aktif dış politika” çerçevesinde yürüttüğü problemler/gelişmeler hakkında masum “diplomatik ataklar” (Suriye – İsrail / Rusya - Gürcistan arasında ara bulucu faaliyetler) her ne kadar Batı tarafından eleştirilmeyip aksine desteklenir görünse de (buna İran ile

sürdürülmek istenen yoğun siyasi ilişkiler dâhil değildir.) Türkiye'nin uluslararası siyasette uzlaştırıcı/bir araya getirici dış politikası "etkinliğe aracı olur" diye düşünülerek endişeyle izlenmektedir.

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası karşısına çıkan Rusya'nın etkin olduğu Orta Asya'nın hidrokarbon merkezinde yer alan aynı kültürel değerlere bağlı dört ülkeyle istenen siyasi/ekonomik ilişkileri gerçekleştirememiştir. Bu da Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ortak kültürel değerlerin paylaşıldığı bu ülkelerle özellikle yoğun siyasi/ekonomik ilişkiler kuramamasına neden olmuş; bu ülkeler de Rusya'nın başı çektiği başta "Bağımsız Devletler Topluluğu" olmak üzere Ş.İ.Ö'ye üye olarak geleceklerini "Rusya ile işbirliğinde" görmüşlerdir. Bu bir realitedir; Türk dış politikası Orta Asya siyasetini belirlemede "öznel" siyaset takip edememiş başta Rusya olmak üzere çalışmamızda ayrıntılar verilmese de ABD ve Çin faktörünü değerlendirme durumunda kalmıştır. 1991 döneminde dünya siyasetinde Türkiye'ye biçilen anahtar rolünün[134] gereğini yapamamıştır.

Dış politikada başarının önemli koşullarından biri iç politikada siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. SSCB'nin 1991'de sona ermesi; bunun öncesinde 1989'da Orta ve Doğu Avrupa'da halk ayaklanmaları ile Soğuk Savaş'ın fiilen bitmesi; ardından çift kutuplu denge siyasetinden tek kutuplu siyasete geçiş ve bunun uluslararası alanda yarattığı etkiler Türkiye'de özellikle yeni dış politika arayışlarını beraberinde getirmiştir. Ancak, Ankara'da 1987 – 1997 sürecinde dışişleri koltuğunda 12 ayrı bakanın görev alması[135] ve onların devletin uluslararası alanda ulaşmak istediği hedefleri ve amaçları saptayıp durumların gerektirdiği gücü sağladıktan sonra kararlarını gerçekleştirmek için gerekli araçları seçmelerindeki[136] başarıları sorgulanmıştır.

Yine özellikle 1991 – 2000 arası dönemde Türkiye, siyasal istikrarsızlığın, olumsuz ekonomik göstergelerin, demokrasi eksikliğinin[137] ve devlet merkezli siyaset anlayışının da etkisiyle içe kapanmış, dış politikada 1991 sonrası dönemde başta Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesine ilişkin "öznel dış politika" üretememiştir. 2009'da Ermenistan'la yapılan "Protokol" öznel politika izlenimi verse de başarısız olmuştur.

2000'li yıllarda Türkiye'nin tek partili iktidarıyla siyasal istikrar olanağına kavuştuğu, yasal reformların yapıldığı ve dış politikada aktif ve çok boyutlu yaklaşım izlenmesi; Keyman'ın ifadesiyle "değişen dünya içinde dönüşen bir Türkiye" gözlemlenmesinin[138] Türkiye'nin çalışma bölgemizde "etken" ülke konumuna gelmesine yeterli olamamıştır. Batı'da 1991sonrası sorulan "Türkiye bölgedeki etnik, kültürel birliği siyasal ve ekonomik ilişkilere yansıtabilir mi?"[139] sorusuna olumlu yanıt verecek etkin ülke konumundan uzak kalmış, 1991 sonrası bölgedeki Türk dış politikası birçok gözlemci tarafından "plansız ve başarısız" şeklinde değerlendirilmiştir[140]. Periyodik aralıklarla ekonomik krize giren Türkiye, Orta Asya ekonomisinin şekillenmesinde de gerekli rolü oynayamamıştır. Zamanla Batılı ülkeler ile Orta Asya ülkeleri ticari ve siyasi ilişkilerini Türkiye üzerinden yapma gerekliliğinin olmadığını anlamışlar; Türk modeli de otoriter liderler tarafından benimsenmemiş; bu liderler ara sıra Türkiye ile olan bağlarını vurgulasalar da dış politikalarında Rusya, Çin ve ABD'ye yönelmişlerdir.[141]

Babayev'e göre Türkiye'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya'da geliştirmesi gereken strateji şudur: […Orta Asya devletleri ile ilişkileri geliştirme, bölge kaynaklarından yararlanarak enerji ihtiyacını giderme, Kafkasya'da bölgesel etkinliği sağlama, Azerbaycan ile kurulan yakın iş birliği ve yürütülen ortak politikalar ile mümkündür …][142] Buraya kadar yapılan analiz, bize bu stratejinin eyleme dönüştürülmesinin zorluğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. ADIBELLİ, Barış, *Çin'in Avrasya Stratejisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul, 2007.

2. ALPARGU, Mehmet, Osmanlı Devleti'nin Türkistan Politikası, (Der. Bıyıklı, Mustafa), Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi, Gökkubbe Yayınları, I. Cilt, İstanbul, 2008.
3. APUHAN, Recep Şükrü, *Türklerin Tarihi, Göktürkler'den Türkiye Cumhuriyeti'ne 2500 Yıllık Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
4. ATEŞ, Nevin Yurtsever, Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları, Bal İdris (Der) 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, 3. Baskı, Ankara Global Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
5. AYDIN, Mustafa, Türkiye'nin Orta Asya – Kafkaslar Politikası, içinde: Aydın, Mustafa, (Der) Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 100 – 147.
6. BABAJEW, Aser, *Kafkasya Bölgesinde Türk Dış Politikasının çıkar Alanları ve Hareket Alanları, Azerbaycan Örneğinde, Mannheim Avrupa Sosyal Araştırmalar Merkezi (MSES), Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar, Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü*, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara, 2008.
7. BAHADIR, Şefik Alp, Der Stellenwert Kaukasiens und Zentralasiens in der türkischen Aussenpolitik, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost – gemeinsame İnteressen von EU und Türkei, München, 2001, S. 45 – 64.
8. BAKAN, Selahaddin, "Teoriler Işığında Dış Politika", 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası (Der. İdris Bal), AGAM Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2006.
9. BEHAR, Büşra Ersanlı, "Mutlak Türdeşlik ve Siyasal, Kültürel Çıkmazları, Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, Ankara 1997/15.
10. BENSMAN, Marcus, Viel Zensur, wenig Freiheit. Medien in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A./Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, S. 531 – 543.

11. BİLBİLİK, Erol, *Küresel Dünya Politikaları ve Ulusal Seçenekler*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

12. BİLGE, M.Sadık, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya,* Eren Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2005.

13. BİLGİN, Mert, "Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar", *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine,* (Der. Tayyar Arı), Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, Bursa, 2010.

14. BOZKIR, Fuat, *Türklerin Dili, Kapı Yayınları,* 4. Basım, İstanbul, 2005.

15. BROWN, Bess/FULLER, Elisabeth, Die Türkei und die muslimischen Republiken der ehemaligen Sowjetunion, Konrad-Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin Nr. 84 – 1994.

16. BÜYÜKAKINCI, Erhan, "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler"; *Türk Dış Politikasının Analizi* (Der. Sönmezoğlu Faruk), Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

17. CAFERSOY, Nazim, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü,* ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

18. CEMİL, Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar,* Aslan Erturun (çev.), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998.

19. ÇELTİKÇİ, Orhan, "Atatürk'ün Bakış Açısından Dış Türkler ve Dış Türklerle Yönelik Stratejik Öngörüleri", Yayınlanmış tebliğ, Uluslar arası Türkiye Cumhuriyet Sempozyumu bildirileri, 22 – 24 Ekim Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta (Yayınlanmış kitap) (Der. Kodaman Bayram, Seydi Süleyman, Çapraz Hayri, Ermumcu Turgut, Kılıç Murat), Isparta, 2008, s. 575 – 580.

20. DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu,* Küre Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2004.

21. DEMİR, Ali Faik, Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası, Türk Dış Politikasının Analizi, (Der.) İdris Bal, Der Yayınları, İstanbul 2004.
22. DEMİREL, Süleyman, "Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İkinci Türk Devlet Toplulukları Kardeşlik Dostluk ve İşbirliği Kurultayında Ekim 1994 de yaptığı Konuşma", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Ankara, 299 – 1994.
23. DOKUZLAR, Bircan, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan – Avrupa'ya),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
24. DURSUN, Yıldırım, ÖZÖNDER Cihat, *Karabağ Dosyası*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991.
25. ELEKDAĞ, Şükrü, "Türkiye- Ermenistan İlişkileri", *Milliyet,* 15 Haziran 1998.
26. FRAGNER, Bert G., Hochkulturen und Steppenreiche. Der Kulturraum Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 27 – 53.
27. FREİTAG-WİRMİNGHAUS, Rainer, Vom Panturkismus zum Pragmatismus. Die Türkei und Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 339 – 357.
28. QAFAR, Çamaqlı, *Ermeni Meselesi*, Tarixin İzi İle, Herbi Neşriyat, Bakü, 2008.
29. GİESE, Ernst / Sehring, Jenniver, Konflikte ums Wasser. Nutzungskonkurrenz in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 483 – 497.
30. GÖNLÜBOL, Mehmet, *Uluslararası Politika, İlkeler – Kavramlar* – Kurumlar Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2000.
31. GÖTZ, Roland, Mythos Diversifizierung. Europa und das Erdgas des Kaspisraums, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A.

Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 449 – 463.

32. HALBACH, Uwe, Das Erbe der Sowjetunion. Kontinuitäten und Brüche in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 77 – 99.

33. HEİNEMANN A – Grüder / Holger Haberstock, Sultan, Klan und Patronage Regimedilemmata in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 121 – 139.

34. İŞYAR, Ömer Göksel, “Türkiye’nin Azerbaycan- Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları 1992-2004”, *Geçmişten günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Der.) Yelda Demirdağ, Cem Karadeli, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.

35. İYİKAN, Necati, “ABD’nin Azerbaycan Siyasetine Etki Eden Parametreler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya, 21/2009, s. 255 – 267.

36. İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

37. KARABAYRAM, Fırat, *Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007.

38. KEYMAN, E. Fuat, *Değişen Dünya Değişen Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

39. KILIÇBEYLİ, Elif Hatun, “Sovyet Sonrası Kafkasya’da Yeni Egemen Devletler: Bölge ve Bölge- Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci”, *Geçmişten günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Der.) Yelda Demirdağ, Cem Karadeli, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.

40. KONGAR, Emre, *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Yayınevi, 5. Basım, İstanbul, 2006.

41. KRAA, Detlev, Vereinbarte Unvereinbarkeiten. Zentralasiens Regionalismus in der Selbstblockade, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin,

2008.
42. KUNT, Metin/AKŞİN, Sina, (Yayın yönetmeni), *Türkiye Tarihi 2. Cilt*, Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000.
43. KURTCEPHE, İsrafil/ Beden, Aydın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Alp Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2007.
44. KURU, Ahmet T., "Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi", *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, (Der.* Öke, Kemal Mim), Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 1999.
45. MANGALTEPE, İsmail, "Kafkasya'nın Stratejik Önemi", Ali Ahmetbeyoğlu vd, *Kafkas Dosyası*, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul, 2006.
46. MANGOLD, Klaus, Potential & Perspektiven. Zentralasien im Fokus der Weltwirtschaft, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 549 – 559.
47. MATUNINA, L., "Rus Dış Politikasında Türkiye'nin Rolü ve Önemi", *Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri*, (Der. Kazgan Gülten), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 79 – 85.
48. MÜLLER, Friedemann, Der zukünftige Energiebedarf Europas und die Ressourcen der kaspischen Region, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost – gemeinsame İnteressen von EU und Türkei, München, 2001, s. 14 – 27.
49. MÜTERCİMLER, Erol, *21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1993.
50. MÜTERCİMLER, Erol, *21. Yüzyıl ve Türkiye*, Güncel Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 2000.
51. NOVRUZOĞLU, *Rövşen, Genosid Ecocıd, Beynelxalq Terrorizm Silsilesinden Ermeni Terrorizmi*, Adiloğlu Neşriyyat, Bakü, 2006.

52. ÖZALP, Osman Nuri, Die türkische Zentralasienpolitik 1990 – 2007, (Doktorarbeit) Hamburg, 2007.

53. ÖZBAY, Fatih, "Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya", *Türkiye'nin Vizyonu, Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Der. Atilla Sandıklı), Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2008.

54. ÖZFATURA, Burhan, "Kurultayın Ardından", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Ankara 299 – 1994.

55. ÖZVERİ, Murat, "Çin Felsefesi - Çinli İşçi - Rekabet ve İşçi Recep",

Özgür Kocaeli gazetesi, 29.12. 2005.
http://www.ozgurkocaeli.com.tr/article.php?id=357.

1. OHMAE, Kenichi, Die neue Logik der Weltwirtschaft, The Borderless World, Zukunftsstrategien der internationalen Konzerne, Hamburg, 1991.

2. ORAL, Mustafa, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi* 1996, Yıl 9, Sayı 18'den ayrı basım, Ankara, 1998.

3. ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, 7. baskı, İstanbul, 2006.

4. ORTAYLI, İlber, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.

5. ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, 27. baskı, İstanbul, 2008.

6. PAMİR, A. Necdet, "Kafkasya'daki Enerji Kaynaklarının Arz Güvenliği ve Kafkasya Siyasetine Etkileri", *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Der.) Yelda Demirdağ, Cem Karadeli, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.

7. Petermanns Geographische Mitteilungen, PGM Forum, 147, 200375, Gotha, s. 59.

8. PLAMEN, Dimitrov Petrov, Avrupa Enerji Güvenliğine Bakış: Nabucco İçin Yeterince Gaz Var mı? Yayına Hazırlayan: Sarıkaya/Yalçın, Çoban Fatma/ Sarıkaya Gül/Kızıldağ Polal, Türkiye Cumhuriyeti Giresun Üniversitesi, Sempozyum Bildirileri Kitabı, II. Karadeniz Uluslar arası Sempozyumu, Giresun, 2009, s. 182 – 199.
9. RAŞİT, Ahmet, *Orta Asya'nın Dirilişi, İslam mı, Milliyetçilik mi*?, Cep Yayınları, İstanbul, 1996.

10. ŞAHİN, Enis, "Tarih Boyunca Kafkasya'ya Yönelik Türk Politikalarının Anahatları", Ali Ahmetbeyoğlu, vd, *Kafkas Dosyası*, TATAV Yayınları, İstanbul, 2006.
11. SİDİKOV, Bahodir, "Zentralasien", http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php/Zentralasien, (30.08.10).
12. STÖLTİNG, Erhard, Eine Weltmacht zerbricht. Nationalitäten und Religionen in der UdSSR, dritte Auflage, Frankfurt am Main, 1991.
13. TÜRKEŞ, Mustafa, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye", *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar,* (Der. Özcan, Gencer, Kut Şule), Büke Yayınevi, İstanbul, 1998.
14. TUNCER, İdil, "Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini", *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar,* (Der. Özcan, Gencer, Kut Şule), Büke Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 445 – 471.
15. TURAN, İlter, "Türkiye'nin Dış Politikasında Orta Asya Ülkelerinin Rolü ve Önemi", *Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri,* (Der. Kazgan Gülten), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 95 – 109.
16. TURGUT, Serdar, "AKP'nin 2023 Planı", *Haberturk*, 30.08.10.
17. URAZOVA, Y.İ., "Rus Dış Politikasında Orta Asya'nın Önemi", *Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri*, (Der. Kazgan Gülten), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 85 – 95.

18. VON GUMPPENBERG, Marie-Carin / STEİNBACH, Udo, (Hrsg.) Zentralasien, Geschichte, Politik, Wirtschaft. Ein Lexion, München, 2004, s. 119 – 124.
19. WALTMANN, Frank, Formen der regionalen Zusammenarbeit am Schwarzen Meer und in Zentralasien vor dem Hintergrund europäischer Integrationserfahrungen. Geostrategische Implikationen für die Außenpolitik der Türkei, Promotionsarbeit, Adalbert-Ludwigs-Universität zu Freiburg i. Br., 1995.
20. WESTPHAL, Kirsten, Wettlauf um Energieressourcen. Markt und Macht in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 463 – 479.
21. Из Истории Русско-Английских Отношений По Армянскоьу Вопросу (Середина 90 Х Г.Г. XIX Века), Газета Право И Полномочие, Ст.4, Пунк.6, №(49) Января 2010 Год.
22. YALÇIN, Aydın, “Türkiye Ne Yapmalı?”, *Yeni Forum, Aylık Siyaset İktisat Kültür Dergisi*, Ankara, 293 – 1993.
23. YALÇINKAYA, Alaeddin, “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası, (Zitvatorok’tan Küçük Kaynarca’ya (1606 –1774)”, *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2,* (Der. Bıyıklı Mustafa), Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 27 – 37.
24. YALÇINKAYA, Mehmet Alaeddin, “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası – Küçükkaynarca’dan Tanzimat’a – (1774 – 1839)” , *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi Band 2, (Der.)* Bıyıklı Mustafa, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83 – 137.
25. YAPICI, Utku, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları, Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayıncılık, İstanbul 2004.
26. YAVUZ, M. Hakan, “İkicilik (Duality): Türk Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der.) Sönmezoğlu Faruk, Der Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2001.
27. YAVUZALP, Ercüment, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

28. YEGEROV, V. K., “Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Rusya Üzerinden Dünya Pazarlarına Çıkışı”, *En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (Der. Özcan, Gencer, Kut Şule), Büke Yayınları, İstanbul, 1998, s. 171 – 177.
29. YILDIRIM, Dursun, „Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Tespitler“, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Ankara 333 – 2000.
30. YILMAZ, Özlem, Türk Dış Politikası ve Güney Kafkasya, basılmamış eser.
31. ZORLU, Kürşat, “Kırgızistan Tahtasında Büyük Orta Asya Satrancı”, *Eko Avrasya*, Yıl 4, Sayı 11, İstanbul, 2010.

İnternet

1. http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php/Zentralasien
2. www.tümgazeteler.com (12.09.10)

Basın

1. Hürriyet

Ek 1: I. Hakem Hoca Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 – 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Necati İyikan'ın yazdığı "Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya Ve Orta Asya'nın Yeri" başlıklı makalesi incelenmiş; kullanılan dil ve üslubun özgün ve akıcı bir nitelikte olduğu, okuyucuyu yormadığı, bilimsel ve düzgün bir Türkçe'den meydana getirildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte makalenin akademik anlamda özgün fikirlere yer verdiği, literatürde yeni açılımlara olanak sağladığı, içerik ve nicelik bakımından ilk kez yazıldığı düşünülmektedir. Makalede kullanılan kaynakların yeterli ve doyurucu olduğu kanaati yaygındır. İşte tüm bu özelliklerinden dolayı İyikan'ın makalesinin basılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bilginize

İsim soy isim: Yrd. Doç. Dr. Cantürk CANER

İletişim bilgileri: Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10.km KÜTAHYA

Tarih: 20 Nisan 2011

İmza

Ek 2: II. Hakem Hoca Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Bilim, Aydınlar ve Türk Dünyası

Türk Dünyası Soğuk Savaş boyunca bilimsel olarak değil, siyasi ve ideolojik düzlemde ve de ne yazık ki onun da içini dolduramadan, hamasetle, duygusallıkla ele alınmış bir coğrafyadır. Bu ihmal, Türkiye'yi hem dış politika yapmada zayıf bırakmış, hem kendi yakın coğrafyasını, güçlü tarihi, kültürel bağlarla bağlı olduğu br bölgeyi Batı kaynaklarından öğrenmesine neden olmuş, hem de siyasi gelişmeler karşısında hazırlıksız yakalamıştır. Başta ABD olmak üzere Batı, üniversiteleri, araştırma kurumları, öğretim üyeleri, uzmanları, istihbaratçılarıyla Türk dünyasını, dilinden tarihine, kültüründen coğrafyasına dek her alanda ayrıntılı düzeyde tanır, öğrenirken, sadece masa başında değil, sahada da yoğun gözlemler yaparak bilgilerini, bulgularını güncellerken, Türkiye gecikmiş, geri kalmıştır. Bunun ağır bedelini de Soğuk Savaş'ın bitmesi, Berlin Duvarı'nın yıkılması, SSCB'nin tarihe karışması, komünizmin çökmesi, Varşova Paktı'nın dağılması sonrasında yaşanan gelişmelerde ödemiştir.
Son yıllarda hem politik gelişmelerin zorlaması, hem Rusya başta olmak üzere kendi doğumuzla artan ticari ilişkiler, hem enerji konusunda dışa olan bağımlılığımız, hem de eski ideolojik ezberlerin bozulması sonucunda, Kafkasya'ya, Orta Asya'ya yönelik ilgi artmıştır. Bu artış bilim insanlarının, araştırmacıların, uzmanların çalışmalarına da hem nicelik hem de nitelik anlamında yansımıştır. Önyargılar kırılmış, dahası yıllarca, özellikle de Soğuk Savaş yıllarında bir araya gelmesi olanaksız olan farklı siyasal düşünceler, Türk dünyasına, Avrasya'ya olan görüşlerinde pek çok ortak paydada buluşmaya başlamışlardır. Bölgeye yönelik ilgi farklı disiplinden olduğu kadar farklı siyasal gelenekten uzmanları da buluşturmuş, ortak eserler vermelerinin önünü açmıştır.

Akdeniz Üniversitesi'nin bilim insanlarından Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın öğrencileriyle birlikte kotardığı ve saha çalışmalarıyla desteklediği çok boyutlu ve çok uluslu çalışmasını da bu çabalar kapsamında önemle anmak gerekir. Hem kaynak zenginliği ve çeşitliliği açısından, hem ortaya koyduğu bilimsel duruş ve bunu temellendirmesi açısından, hem de vardığı sonuç açısından başarılı bir makale olan "Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın Yeri" başlıklı çalışmasında İyikan, sadece saptama yapmakla, gelişmeleri, olguları sıralamakla yetinmemiş, neler yapılması gerektiğine ilişkin öneriler de getirmiştir. Çalışması, bu açıdan da önemlidir. Zira, sadece olanı sıralayan ve ne olması gerektiği konusunda hiçbir şey söylemeden, işi politika yapıcılara bırakan çalışmalar, toplumsal bilimlerde oldukça yaygındır.

Sonuç olarak, zorlu bir konuyu etraflıca araştırmak, dahası bu çalışmaya hem ülkemizden hem de başka ülkelerden gençleri katarak, ortaya ortak bir ürün çıkarmak, bunu da İngilizceye çevirterek uluslararası kullanıma açmak takdir edilmesi, örnek alınması gereken bir tutumdur.

DR. BARIŞ DOSTER

Siyaset Bilimci - Yazar

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Tarih: 25 Nisan 2011

İmza B. Doster

76 Çalışmanın bu alt başlığında Özlem Yılmaz'ın "Türk Dış Politikası ve Güney Kafkasya" başlıklı basılmamış makalesinden yararlanılmıştır.
77 Batısında Türkiye, Karadeniz ve Azak denizi, güneyinde Türkiye ve İran, doğusunda Hazar denizi, kuzeyinde Maniç ve Kuma nehirlerinin Rusya topraklarından ayırdığı, yaklaşık 470 bin kilometre karelik alandır.
Enis Şahin, "Tarih Boyunca Kafkasya'ya Yönelik Türk Politikalarının Anahatları", Ali Ahmetbeyoğlu, *Kafkas Dosyası*, TATAV Yayınları, İstanbul 2006, s. 11.
78 Birçok etnik nüfusun bir arada bulunmasıdır.
79 Adıgeler, İskitler, Alanlar (Osetinler), Çeçenler, Samatlar, Hunlar, Moğollar, Tatarlar ve Araplar, Kafkas etnik ve toplumsal yapısının şekillenmesinde, Kafkas kültürünün oluşumunda önemli rol oynamışlardır.
Fırat Karabayram, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*, Lalezar Kitabevi, Birinci Baskı, Ankara, 2007, s. 9.
80 Elif Hatun Kılıçbeyli, "Sovyet Sonrası Kafkasya'da Yeni Egemen Devletler: Bölge ve Bölge- Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci", *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Der. Yelda Demirdağ, Cem Karadeli), Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 79,80.
81 Fatih Özbay, "Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya", *Türkiye'nin Vizyonu, Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Der. Atilla Sandıklı), Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 301.
82 Ali Faik Demir, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der. İdris Bal), Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 717.
83 Ali Ahmetbeyoğlu, "Kafkasya'nın Stratejik Önemi", (Çev.) İsmail Mangaltepe, *Kafkas Dosyası*, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul 2006, s. 248.
84 Selahaddin Bakan, "Teoriler Işığında Dış Politika", *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Der. İdris Bal) AGAM Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2006, s. 10.
85 Ömer Göksel İşyar, "Türkiye'nin Azerbaycan- Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları 1992-2004", *Geçmişten günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Der. Yelda Demirdağ, Cem Karadeli), Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 241.
86 Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan için Transkafkasya ülkeleri tabiri de kullanılmaktadır.
87 A. Necdet Pamir, "Kafkasya'daki Enerji Kaynaklarının Arz Güvenliği ve Kafkasya Siyasetine Etkileri", *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, (Der. Yelda Demirdağ, Cem Karadeli), Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 205-207.
88 İsmail Mangaltepe, age., s. 250, 251.
89 Mert Bilgin, "Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar", *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine*, (Der. Tayyar Arı), Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, Bursa, Ekim 2010, s. 186.
90 M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 193.
91 Enis Şahin, age., s. 28.
92 Qafar Çaxmaqlı, *Ermeni Meselesi, Tarixin İzi ile*, Herbi Neşriyat, Bakü 2008, s. 74.
93 Söz konusu bölge, Türkiye'nin doğu sınırındaki şu şehirlerden oluşuyordu: Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Erzurum.
94 Mavera-i Kafkasya Devleti'ni (25 Nisan 1918) ilk tanıyan devlet de Osmanlı olacaktır.

95 Enis Şahin, age. s. 49.

96 Türkiye ile Ermenistan, "Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması Metni", Kars, 13 Ekim 1921. Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991, s. 55, 56.

97 Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar*, Aslan Erturun (çev.), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998, s. 96.

98 Enis Şahin, age. s. 58 - 61.

99 Osmanlı Devleti'nin bölgeyle ilişkileri zayıfladığı süreçte iletişim sağlamak, ilişkileri geliştirme konusunda geç kalınmıştır. Osmanlı elçilikleri Bakü'de 1887'de ve Kafkasya'nın Karadeniz sahilinde yer alan Novorossisk'de 1889'da kurulmuştur.

Enis Şahin, age. s. 34.

100 Utku Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları, Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul, 2004, s. 198.

101 Cemil Hasanlı, age.1998, s. 57.

102 Enis Şahin, age., s. 62, 63.

103 Türkiye- Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması metni, Moskova, 16 Mart 1921, Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991, s. 48-54.

104 Türkiye İle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması Metni, Kars, 13 Ekim 1921.

105 Из Истории Русско-Английских Отношений По Армянскоьу Вопросу (Середина 90 X Г.Г. XIX Века), Газета Право И Полномочие, Ст.4, Пунк.6, №(49) Января 2010 Год.

106 Erol Mütercimler, *21.Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul 1993, s. 302-304.

107 Elif Hatun Kılıçbeyli, agm., s. 82.

108 Ömer Göksel İşyar, agm., s. 246.

109 Aser Babajew, *Kafkasya Bölgesinde Türk Dış Politikasının çıkar Alanları ve Hareket Alanları, Azerbaycan Örneğinde, Mannheim Avrupa Sosyal Araştırmalar Merkezi (MSES), Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar, Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü*, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara, 2008, s. 59.

110 Fatih Özbay, age., s. 309.

111 Ömer Göksel İşyar, agm., s. 246. Şükrü Elekdağ, "Türkiye- Ermenistan İlişkileri", *Milliyet*, 15 Haziran 1998.

112 Soykırım için bkz. Yaprak Sönmez, "Ermenistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", (Ed. Necati İyikan), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

113 Bu alt başlık altında incelen bu konu yazarın kendi eseri olan "Soykırım İddiası Konusunda Türk Dış Politikası İçin Bir Öneri" çalışmasından birebir alınmıştır.

Necati İyikan, "Türk Dış Politikası İçin Bir Öneri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 29. Sayı, Ankara, 2011, s. 1- 22.

114 Necati İyikan, “Türk Akademisyen Sözde “Ermeni Soykırımı” İddialarına Son Verecek Öneri Tasarladı”, salamnews.az, (22.01.2011).

115 Yazar, öneriyi 9 Nisan 2010’da Akdeniz Üniversitesi’ne bir bilimsel çalışma için gelen Faruk Sönmezoğlu’na dile getirmiş; Sönmezoğlu bunu “tartışılabilir” bulmuş; ancak kendisinin hukukçu olmadığını, soykırımı tanıyan ülke sayısı çok artarsa bunun Türkiye’den tazminat talebini haklı çıkartacak boyuta ulaşıp ulaşmayacağı da değerlendirmelidir” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

116 “Davutoğlu’nun Ermeni Tasarısı Açıklaması”, *Hürriyet*, 3 Mart 2010.

117 “Davutoğlu’nun Ermeni Tasarısı Açıklaması”, *Hürriyet*, 3 Mart 2010.

118 Yukarı Karabağ sorunu olarak da literatürde yer almaktadır.

119 Ermeni işgalleri ile Dağlık Karabağ dışında %12 Azerbaycan toprağı da kaybedilmiştir.

120 Elif Hatun Kılıçbeyli, agm., s. 85.

121 Ermenistan bulunan Rus 7. Ordusunun asker sayısı da, 25.000 kişiden 5.000 kişiye düşürülmüştür.

122 Kemal Ayhan, Türkiye adına, AGİK barış sürecine katılacak Özel temsilci olarak görevlendirilmiştir.

123 Ömer Göksel İşyar, agm., s. 247.

124 Saldırıda 106’sı kadın, 83’ü çocuk olmak üzere 613 sivil katledilmiş, 487 kişi yaralanmış, 1275 kişi esir alınmış ve 8 aile de tamamen yok edilmiştir.

125 Konvansiyonel savaş: Düzenli orduların, birbirleriyle kitle imha silahları kullanmadan doğrudan savaşmalarıdır.

126 Rövşen Novruzoğlu, Genosid Ecocıd, *Beynelxalq Terrorizm Silsilesinden Ermeni Terrorizmi*, Adiloğlu Neşriyyat, Bakü, 2006, s. 618.

127 Nazim Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 73.

128 Ömer Göksel İşyar, agm., s. 252.

129 Türkiye- Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması metni, Moskova, 16 Mart 1921, (Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991. s. 48-54.)

130 Ömer Göksel İşyar, agm., s. 249.

131 Elif Hatun Kılıçbeyli, agm., s. 83.

132 Hazine Müsteşarı İbrahim. H. Çanakçı’nın 2009 senesinde verdiği bilgidir. www.tümgazeteler.com (12.09.10).

133 Her ne kadar bugünkü iktidar (2010, Erdoğan Hükûmeti) IMF ile ortak çalışma kararı almamıştır; ancak bu önceki gelişmelerin analizini değiştirmemektedir.

134 Stölting, Erhard, age. s. 325.

135 Ercüment Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 31.

136 Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler – Kavramlar – Kurumlar,* Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2000, s. 111.

137 Bahadır, Şefik Alp, Der Stellenwert Kaukasiens und Zentralasiens in der türkischen Aussenpolitik, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost – gemeinsame İnteressen von EU und Türkei, München, 2001, s. 45.

138 E. Fuat Keyman, *Değişen Dünya Dönüşen Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 1, 2.

139 Müller, Friedemann, Der zukünftige Energiebedarf Europas und die Ressourcen der kaspischen Region, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost – gemeinsame İnteressen von EU und Türkei, München, 2001, s. 15.

140 Şefik Alp Bahadır, age. s. 45.

141 Freitag-Wirminghaus, Rainer, Vom Panturkismus zum Pragmatismus. Die Türkei und Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M./Weichsel, V./Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 343.

142 Aser Babajew, *Kafkasya Bölgesinde Türk Dış Politikasının çıkar Alanları ve Hareket Alanları, Azerbaycan Örneğinde, Mannheim Avrupa Sosyal Araştırmalar Merkezi (MSES), Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar, Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü*, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara, 2008, s. 59.

BÖLÜM 2:
GÜNEY KAFKASYA VE ORTA ASYA'DA SİYASİ GELİŞMELER GÜNEY KAFKASYA AZERBAYCAN CUMHURİYETİ SİYASİ GELİŞMELER (1991- 2010)

Anneme, Emek harcamayı, sonuna kadar mücadeleyi öğreten, çalışmanın güzelliğini aşılayan hayat rehberim anneme, sonsuz teşekkürler…

Özlem YILMAZ

ÖNSÖZ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya ve Orta Asya'da kurulan devletlerde, son yirmi yıllık süreçte yaşanan iç ve dış siyasal gelişmelerin araştırılması kapsamındaki grup çalışmamızda benim görev alanım, Azerbaycan olarak belirlenmişti. "Bir millet iki devlet" retoriğinde ifade edilen, ırk, din, tarihî geçmiş ve kültür gibi ortak değerlere sahip olan iki ülkeden (Azerbaycan–Türkiye) biri olan Azerbaycan'ı araştırmak benim için avantajlıydı. Belirtilen değerler ve iki ülke halkları arasındaki sıcak ilişkilerin Azerbaycan'da siyasi ve bürokratik çevreler ile basın dünyasıyla kurduğum diyaloglara yansıması çalışmamı kolaylaştırdı.

1991-2010 yılları arasında Azerbaycan'da yaşanan siyasi gelişmeler üzerine bir makale yazmak için öncelikle, Türkiye'de -büyük şehirlerin kütüphaneleri başta olmak üzere- birçok noktada kaynak tarama ve araştırmaya yoğunlaştım. Bu aşamada; taradığım çok sayıda eserden özgün, objektif ve doğru olanı analiz etme konusunda sıkıntı yaşadım. En önemli sorunlardan biri, ülkede yakın dönemde yaşanan siyasi gelişmeleri, tarihsel süreci tam olarak içeren kaynak sayısının çok sınırlı olmasıydı. Yeni basılan eserler ise genelde dış politikaya yönelik olup iç siyasi meselelere yeteri kadar değinmiyordu. Sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olan Azerbaycan'daki farklılaşan siyasi yapılanmayı algılamak, ülkenin güncel sorunlarına ülke halkının bakış açısıyla yaklaşabilmek, sadece Türkiye'de elde edilen kaynakların incelenmesiyle mümkün olmayacaktı.

Azerbaycan'a dair sürdürdüğüm çalışmamın zenginleşmesi ve bahsedilen eksikliklerin giderilmesinde, 21 Haziran- 21 Temmuz 2010 tarihleri

arasında ülkeye yapmış olduğum dört hafta süren araştırma gezisi çok faydalı oldu. Bu süreçte milletvekilleri, siyasetçiler, uzman akademisyenlerle bire bir görüşmeler yaparak çalışmam adına çok önemli bilgiler topladım.

*Gezi süresince makale çalışmalarımıza ilişkin Azerbaycan yerel basınında ve haber sitelerinde haberler yayınlanmıştır. Bunlar ekte verilmiştir.

Ülkenin durumunu çok yönlü ele almak için Azerbaycan'da etkisiz konumda olan muhalefetin görüşlerini öğrendim; yerel basının hangi tür olaylara yer verdiğini / verebildiğini araştırdım. Azerbaycan basınının dününü ve bugününü yetkili kişilerden dinleme olanağına sahip oldum. Ampirik nitelik taşıyan makalemde, objektifliğin getirisi olan bu gözlemleri özellikle vurgulama hedefindeyim.

Bu süreçte çalışmamın tamamlanmasında yardımcı olan Dr. Ali Asker, Doç. Dr. Rafik İsmayilov, Prof. Dr. Ramiz Asker, Doç.Dr. Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, AMBA Bakıhanov Tarih Enstitüsü Azerbaycan'ın Uluslararası İlişkiler Tarihi Bölümü Araştırmacısı Ceyhun Alekber, Yedi Devlet Bir Millet Kültür ve Dayanışma Derneği Türk Cumhuriyetleri Baştemsilcisi Azer Hasret, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İcra Aparatı İçtimai ve Siyasi Meseleler Şube Başkan Yardımcısı Erestun Mehdiyev, milletvekili ve Millî Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü Müdürü Yakup Mahmadov, milletvekili ve Ümit Partisi Başkanı İgbal Agazade, Müsavat Partisi Başkanı İsa Kamber, Klasik Halk Cephesi Partisi Başkanı Mirmahmud Mirelioğlu, Kafkas Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Rövşen İbrahimov, Azerbaycan Cumhurbaşkanı bünyesindeki Basının Gelişmesine Devlet Desteği Fondu Başkanı Vugar Seferli, Vatandaş ve Kalkınma Partisi Başkanı Ali Aliyev, Gençler Kulübü İçtimai Birliği Başkanı Zaur Akbar Atlas Araştırmalar Merkezi Başkanı Elhan Şahinoğlu yazar Araz Aslanlı, gazeteci ve BAKSAM rehberi Elnur Ertürk Doç.Dr. Tenzile Rüstemhanlı ve tarihçi Adalet Tahirzade'ye teşekkürlerimi borç bilirim…

Çalışmalarım boyunca en büyük destekçilerim olan anneme, kardeşime ve arkadaşlarıma, Azerbaycan'da beni büyük bir misafirperverlikle karşılayan Feride Gayibova, Türkan Mehbaliyeva, Ferid Orucov, Vusale

Omerova, Ülviye Filiyeva, onun babası Zumrat Bey, annesi Hatice Hanım, kardeşi Muhammed, araştırma gezimde bana eşlik eden Habil Şahin, Mehmet Uğur -Nilüfer Efe Aydın ve yardımı dokunan diğer herkese yürekten teşekkürlerimi sunarım.

*AMBA: Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.

*BAKSAM: Bakü Stratejik Araştırmalar Merkezi

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AGİK : Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı
AGİT : Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AHC : Azerbaycan Halk Cephesi
AIOC : Uluslararası Operasyon Şirketi
AKP : Azerbaycan Komünist Partisi
BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
BM : Birleşmiş Milletler
DK : Dağlık Karabağ
DKÖC : Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti
EBRD : Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası
IBRD : Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
IMF : Uluslararası Para Fonu
IFC : Uluslararası Finans Kurumu
GATT : Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GSMH : Gayri Safi Millî Hasıla
GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KEİB : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KEİT : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KGB : Devlet Güvenlik Komitesi
MİGA : Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu
SOCAR : Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TPAO :Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNCTAD : Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WIPO : Dünya Fikri Haklar Örgütü
WCO : Dünya Gümrükler Örgütü
YN : Yazarın notu.

GİRİŞ

Güney Kafkasya bölgesi, sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle dış güçlerin ilgi odağı hâline gelmiş ve her geçen gün daha da artan hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Güney Kafkasya ülkelerinden biri olan Azerbaycan, sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginliklerinin yanı sıra Doğu-Batı, Asya-Avrupa arasında bir köprü görevi görerek kilit rol oynamaktadır. Dolayısıyla tarih boyunca birçok toplumun göç ve istilalarına maruz kalmış; Arap, Fars, Rus ve Türk kültürlerinden etkilenmiştir. Napoléon Bonaparte'ın "Coğrafya, ülkelerin kaderini belirler" sözü, Azerbaycan açısından da geçerlidir; ülkenin konumu ve özellikleri, iç ve dış siyasetinde çok etkili olmuştur.

28 Mayıs 1918'de, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulan Azerbaycan, bilinen ilk Türk cumhuriyetidir. Bu süreçte Osmanlı Hükûmeti tarafından tanınmış, ilk diplomatik antlaşmalar imzalanmış, her iki ülke halkları açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Fakat Azerbaycan, yaklaşık iki yıl sonra, 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu birliklerinin işgali üzerine Sovyet yönetimine girmiştir.

70 yıllık Sovyet rejiminin ardından 18 Ekim 1991'de tam bağımsızlığını ilan eden ülkede, daha toparlanamadan etnik karışıklıklar, ekonomik kriz baş göstermiş; bir yanda geçiş sürecinin sıkıntıları diğer yanda tam bağımsızlığın mücadelesi verilmiş, kalkınma amaçlı faaliyetler sürdürülmüştür. Dört farklı iktidar yönetiminden geçen Azerbaycan'da iktidarın izlediği iç ve dış politikalara bağlı olarak farklı bir sürece gidilmiştir. Dış güçlerin bölge hâkimiyeti ve Azerbaycan üzerinde kendi kontrollerini sağlama adına uyguladıkları stratejiler, gerçekleşen darbelerde

-gizli ya da açık- destekleri, ülkenin gelişiminin önünde büyük engeller oluşturmuştur.

Tarihî konularda kaynak sorunları

Makale konusu olan Azerbaycan'la ilgili özellikle büyük şehir kütüphanelerinde çok sayıda Türkçe kaynak kitap, internet sayfalarında makaleler mevcuttur. Ancak kaynak taraması aşamasında çıkan en büyük sıkıntı, ülkenin bağımsızlığından günümüze dek iç ve dış siyasal gelişmeleri içeren geniş kapsamlı bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Bugünün Azerbaycanı'nı içeren kitaplar, ancak son iki yılda basılmaya başlanmışsa da mevcut eski kaynaklardaki tutarsız bilgiler, güncellenmemiş veriler ve taraflı yaklaşımlar, objektif bir çalışmanın önüne dikilen çok önemli engellerdir.

Çalışmanın hedefi, Azerbaycan'da 1991- 2010 yılları arasındaki siyasi gelişmeleri araştırmaktır. Aynı zamanda, ülkenin anayasal sürecine ve ekonomik yapısına siyasi çerçeveden bakılarak değerlendirilmeler de yapılacaktır. Ülke genelinde yaşanan sosyal ve kültürel gelişmeler, konu dışında kaldığı için bu çalışmada ele alınmayacaktır.

Türkiye'den ulaşılan kitaplar, yapılan araştırmalar Azerbaycan'ın siyasetini, ülkedeki halkın düşüncesini bire bir yansıtmada eksik kalacağı için yapılan çalışma, gözlemlerin dile getirildiği ampirik niteliğini kaybedecektir. Bu nedenle Azerbaycan'a gidilmiş; bu makalede, sözü edilen eksiklerin önüne geçilmeye, tarafsız ve doğru bilgilerin teminine çalışılmıştır. Araştırmalar ve konuya vakıf insanlarla yapılan görüşmeler, olayların analizi ve yazı diline geçirilmesinde temel alınmış; çalışma, Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan açısından da bakılarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle Azerbaycan'da elde edilen belgeler, kaynaklar ve görüşülen kişiler, makalenin değerini artırmış, içeriğini zenginleştirmiştir.

Araştırmamızda şu sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi nasıl gelişti?
2. Azerbaycan'da dört iktidar sürecinde izlenen iç ve dış politika farklılıkları nelerdir; bu durum, ülke gelişimine nasıl yansımıştır?

3. Azerbaycan’da Karabağ sorununun içeriği nedir; çözümüne yönelik nasıl bir strateji geliştirilmiştir?
4. Dış güçler, Azerbaycan iç ve dış politikasına nasıl yön vermektedir?
5. Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin günümüzdeki durumu nedir? İkili ilişkileri etkileyen parametreler nelerdir?

Bu çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycan’ın genel özelliklerine değinilerek ülkenin kısa bir tanıtımı yapılmış; ülkenin mevcut statüsünden ve jeopolitik öneminden bahsedilmiştir.

Azerbaycan’ın günümüz koşullarını idrak edebilmek adına öncelikle ülkenin kurulması ve kalkınmasında birinci derecede etkili olan siyasi gelişmeleri incelemek gerekir: Makalenin ikinci bölümünde ise şu sorular karşılığını bulacaktır:

1. Azerbaycan’ın 1918-1920 yılları arasında tam bağımsız olduğu dönem, günümüz Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesinde nasıl rol oynamıştır?
2. Bu süreç, bağımsızlığa giden mücadeleyi tetikleyici bir güç olmuş mudur?
3. Ülkede millî savunma bilincinin oluşumunda etkili olan faktörler nelerdir?

Bir ülkenin ilerlemesinde ve daha üst statüye sahip olmasında ekonomik güç kadar maddi olanakları doğru işletebilecek bir yönetim, kararlılık ve sağlam bir siyasi yapılanma gereklidir. Böylelikle, mevcut kaynakları doğru kullanmak, ülke içinde çatışmaları kontrol altında tutmak, dış güçlerle dengeli ilişkiler kurmak ve komşu ülkelerle sıkı bağlara sahip olmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, “Azerbaycan, kendi zenginliğini ne ölçüde kullanabiliyor, bugünkü iktidar, ülkenin başlıca sorunlarını çözmede doğru strateji izliyor mu?” sorularının cevapları, makalenin üçüncü bölümünde -elde edilen kaynaklar ve Azerbaycan’a yapılan araştırma gezisi esnasında- siyasetçi, milletvekili ve uzmanlarla yapılan röportajlar bağlamında araştırılmıştır.

Son bölümde ise Türkiye, Rusya, İran, ABD gibi Azerbaycan için önem taşıyan dört önemli güçle olan tarihsel ve güncel ilişkiler incelenmiştir.

En fazla gelişme gösteren devlet

Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinin gözdesi olup günümüze kadar Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri içerisinde en fazla gelişme gösteren devlet statüsündedir. Petrol zenginliği ve kalkınma potansiyeliyle ön plana çıkan Azerbaycan, günümüzde yardım alan devlet konumundan yardım veren ülke konuma geçmiştir. Bu nedenle, Ebulfez Elçibey'le başlayan, Haydar Aliyev'le strateji hâlini alan ve İlham Aliyev'le devam eden petrol politikası, ekonomik kalkınmasının temelini oluşturmuştur. Azerbaycan son dönemde gerçekleştirdiği "Asrın Antlaşması" olarak bilinen petrol antlaşması, BTC, Şahdeniz gibi projelerle, dünya politikasında değer kazanmış ve Türkiye'yle olan ilişkilerinde önemli yol kat etmiştir. Fakat 1988'de Azerbaycan'da başlayan Karabağ problemi, millî mesele olmaktan çıkarak uluslararası niteliğe bürünmüş; bu durum Türkiye- Azerbaycan ilişkilerine de yansımıştır. Bugün AGİT çerçevesinde hâlâ sürdürülen barış görüşmelerinden bir sonuç alınamamıştır.

Azerbaycan, güncel sorunlardan biri olan enerji kaynakları hususunda önemli petrol ülkeleri arasında yer almaktadır. Ancak ülkedeki son dönem enerji antlaşmaları ve ülkenin son gelişim durumu hakkında yeterli sayıda Türkçe kaynak bulmak oldukça güçtür. Bu nedenle Rusça ile İngilizce eserlere yoğunlaşmalı, Azerbaycan Türkçesindeki kitaplar incelenmeli ve aktüalite takip edilmelidir. Her dönem değişen koşullar ve buna bağlı oluşan güncel bilgileri çalışmada sunabilmek adına dört haftalık Azerbaycan gezisi, büyük yarar sağlamıştır. Etkisiz muhalefetten bahsedilirken muhalefetin günümüz Azerbaycan'ına ilişkin görüşlerine ulaşma, kamuoyunda sorunlara olan farklı yaklaşımlara dair bilgilenme, Azerbaycan'da yapılan röportajlar sayesinde gerçekleşmiştir.

Siyasetten Gelen Ülke Kavramları

1995 Anayasası'nda belirtildiği üzere Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî dili, "Azerbaycan dili"dir. Azerbaycan Türkçesi olarak da adlandırılan dil, Türkiye'de Azerbaycan halkının "Azeri" olarak nitelendirilmesine bağlı "Azerice" şeklinde, yanlış kullanılmaktadır. Yaygınlaşan bu ifade yanlışlığının kaynağı şudur: 1920-1991 arası 71 senelik Sovyet rejimi

boyunca Azerbaycan halkını Türklerden ayırmak ve Ruslaştırmak adına izlenen politika çevresinde farklı tanımlamalar yapılmıştır.

Elçibey, Adalet Tahirzade'yle yaptığı röportajda tarihlere göre ülke diline ve halkına yönelik adlandırmaları belirtmiştir. Ona göre "Azerbaycan dili" ifadesi, siyasetin sonucunda doğmuştur. 1995'te ülkede halkın dilini belirtmek için "Azerbaycan dili", halkı tanımlamak için de Azerbaycanlı kavramları kullanılmaktadır.[1]:

Türkiye'de yayınlanan birçok kaynakta bu ifade yanlışlığı düzeltilmemiş olmakla beraber, "Azerbaycan" ülke ismi de yazılı- sözlü eserlerde "Azerbeycan" olarak aktarılmaktadır. Bu çalışmada Azeri yerine Azerbaycanlı ya da Azerbaycan Türkleri kullanılmıştır. Ayrıca, metin içerisinde verilen dipnotlarda yapılan röportajların bir kısmı birebir Azerbaycan dilinde aktarılmış, yanında açıklama olarak Türkçesi verilmiştir.

1 Adalet Tahirzade-Mircelal Yusifli, *Ebulfez Elçibey'in Düşünceleri*, *Yeni Müsavat* gazetesinin neşri, Bakü 2002, s. 14.

1.BÖLÜM: GENEL BİLGİLER

Resmi adı : Azerbaycan Cumhuriyeti

Egemenliğin kabulü : 23 Eylül 1989

Bağımsızlığın kabulü : 18 Ekim 1991

Yönetim şekli : Cumhuriyet

Anayasası :12 Kasım 1995’te referandum sonucu kabul edilmiş ve 27 Kasım’da yürürlüğe girmiştir.

Cumhurbaşkanı : İlham Aliyev

Başbakanı : Artur Rasiazade

Resmî dili : Azerbaycan dili[2]

Bayrağı : Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bayrağının rengi; mavi,

kırmızı ve yeşildir. Kırmızı rengin içerisinde hilal ve sekiz köşeli bir yıldız vardır. Mavi, Türklüğü; kırmızı, çağdaşlığı; hilal ve yeşil renk, İslamiyet’i simgeler.[3]

Başkenti : Bakü

Nüfusu : 9.047.000’dir.[4]

Etnik Yapısı : 2009 verilerine göre Azerbaycan’da %90,6 Azerbaycan Türkü (Azerbaycanlılar), %2,2 Lezgiler, %1,8 Ruslar, %1,5 Ermeniler, %1 Talışlar, %0,6 Avarlar, %0,5 Ahıska Türkleri, %0,4 Tatarlar, %0,4 Ukraynalılar, %0,2 Sahurlar, %0,2 Gürcüler, %0,2 Kürtler, %0,13 Tatlar, %0,1 Yahudiler, %0,05 Udinler[5], %0,12 diğer milletler yaşamaktadır.[6]

Coğrafi Koordinatları : 44 ve 52 derece doğu boylamı, 38 ve 42 derece kuzey enleminde yer almaktadır.

Yüz Ölçümü : 86.600 km^2 [7]

Komşuları : Kuzeyinde Rusya (390 km), doğusunda Hazar Denizi (713 km), güneyinde İran (756 km), batısında Ermenistan (1007 km), kuzeybatısında Gürcistan (480 km), bulunmaktadır. Azerbaycan'ın güneybatısındaki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (5.500 km) Ermenistan'a ait bir toprak parçasıyla Azerbaycan topraklarından ayrılır; Türkiye'yle 11 km'lik bir sınıra sahiptir.[8]

Para Birimi : Manattır. 1 manat = 1,88993 TL[9]

Azerbaycan'ın Üye Olduğu Kuruluşlar:

İslam Konferansı Teşkilatı (1992), IBRD (30.01.1992), BM (02.03.1992), IMF (30.01.1992), EBRD (30.01.1992), AGİK (30.01.1992), KEİT (25.06.1992),

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (29.11.1992), BDT (24.09.1993), GATT[10] (Gözlemci statüsüyle [Nisan 1993]) , Avrupa Konseyi (25.01.2001), IFC (Mart 1995), MİGA (Eylül 1992), UNCTAD (Mart 1995), WCO, WIPO (30 Mayıs 2006)[11]

Ayrıca 1995 yılı Aralık ayında, Azerbaycan ile AB arasında Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

2 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 21. Maddesi: Devlet Dili / I: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dili, Azerbaycan dilidir. (Alesker Aleskerli, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası", http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm, 15.06.2010.)

3 Üç renkli Azerbaycan bayrağı, ilk kez Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti tarafından 9 Kasım 1918'de kabul edilmiştir. 28 Nisan 1920'de Halk Cumhuriyeti'nin Sovyet egemenliğine girmesiyle bayrak kaldırılmıştır. 17 Kasım 1990'da Nahçıvan Cumhuriyeti Ali Sovyeti'nin kararıyla üç renkli bayrak Nahçıvan'da devlet bayrağı ilan edilmiştir. Azerbaycan'da ise 5 Şubat 1991'de tekrar kabul edilmiştir. ("Azerbaycan Dövletinin Remzleri, Anayasa'nın 23. Maddesi", http://www.president.az/azerbaijan/symbols/?locale=az , 29.09.2010)

4 "Azerbaycan ahalisinin Sayı 50 Min Nefer Artıb", http://www.canaz.tv/haber/3413-kuzey-xeberleri-az601rbaycan-601halisinin-sayi-50-min-n601f601r-ar.html, 07.09.2010.

5 1836 yılında bağımsız Alban Kilisesi'nin fethedilerek Ermeni Gregoryen Kilisesi'ne devredilmesi, Azerbaycan'ın en eski halklarından olan Hristiyan Albanların Grigoryanlaşmasına ve Ermenileşmesine yol açmıştır. Alban Kilisesi'nin sahip olduğu tüm eski arşivler yok edilmiştir ve çok az sayıda Alban kendi kimliklerini koruyabilmiştir. Bu kişiler, Oğuz ve Gebele ilçelerinde yaşayan Udinlerdir." (Ali Asker, "Ermenilerin Azerbaycan'da Yaptıkları Soykırımlar ve Devam

Eden Çözümsüzlük Stratejik Analiz", Nisan 2009, s.108; http://ali-asker.livejournal.com/2076.html, 06.09.2010.)

6 ·"Vatanimiz Azerbaycan > Ümumi malumat > Azerbaycan Respublika" , http://www.azerbaycanli.org/az/page34.html, 13.08.2010.

7 Azerbaycan Cumhuriyeti olarak verilen yüz ölçümü, Kuzey Azerbaycan'ı göstermektedir. ("Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi", http://www.statcom.bakü-az.com, 30.08.2010.)

8 Azerbaycanin arazisi", http://www.dak.az/view.php?lang=az&menu=8&id=509, 05.09.2010.

9 Manat, 1 Ocak 1994'ten itibaren ülkede geçerlidir. 1 Dolar = 0,8034 manattır. *(*"Azerbaycan Respublikası Maliyye Nazirliyi", http://www.maliyye.gov.az/, 06.09.2010.)

10 1 Ocak 1995'te WTO (Dünya Ticaret Örgütü), uluslararası ticaretin en etkin kurumu olarak, GATT yerine kurulmuştur.

11 "Heyder Eliyev İrsi Beynelxalq Elektron Kitabxana", http://library.aliyev-heritage.org/az/1731435.html, 05.09.2010.

2.BÖLÜM

2.1. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)

Uzun yıllar Türk devletlerinin egemenliğinde bulunan Azerbaycan'ın güneyi, 1514'te Çaldıran Savaşı'yla Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı ve Safevi devleti arasında Güney Kafkasya'da hâkimiyet mücadeleleri yaşanmış, bunun sonucunda 17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla iki devlet arasındaki sınır[12] belirlenmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesi ve 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesiyle Azerbaycan küçük hanlıklara[13] bölünmüştür. Bunun üzerine İran ve Rusya, bölgede otorite kurma adına mücadeleye girişmiş, Osmanlı Devleti'ne bağlı yaşayan Azerbaycan halkı hedef alınmıştır. [14]

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Transkafkasya'da güçlenen Rusya, Azerbaycan topraklarına yönelik saldırılarını ve istilalarını artırmıştır. Rusya; Gence, Bakü ve Şeki Hanlığını ele geçirdikten sonra Karabağ Hanlığı'nı(1805), Nahçıvan Hanlığı'nı (1827) ve Revan Hanlığı'nı (1827) işgal ederek Kuzey Azerbaycan egemenliğini almıştır. [15]Bu gelişmeler, çıkar çatışması çerçevesinde Rusya ve İran'ı karşı karşıya getirmiş, 1804-1826 ile 1826-1828 yılları arasında Rus-İran savaşları yaşanmıştır. İran ve Rusya arasında yapılan 12 Ekim 1813 Gülistan, 10 Şubat 1828 Türkmençay antlaşmalarının ardından Azerbaycan, Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak ikiye[16] ayrılmış; Kuzey Azerbaycan, Çarlık Rusyası tarafından, Güney

Azerbaycan ise İran tarafından ilhak edilmiştir.[17] İşgallerin ardından Ruslar tarafından merkezi Erivan[18] olan bir Ermeni vilayetinin kurulması, bölgeye Ermeni göçünün başlatılması, mevcut dengeleri ve siyasi koşulları değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrası Azerbaycan halkı, artan şiddet ve baskıya maruz kalmış, Osmanlı devletinin bölge politikasındaki yetersizlikler görülmüş, Rusya karşısında savunma politikası izleyen bir ülke konumuna düşmüştür.

1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da Umum Rusya Müslümanları Kongresi toplanmış, Azerbaycan temsilcilerinden Mehmet Emin Resulzade ile Ali Merdan Topçubaşov, Rusya'dan ayrılmaya ve bağımsızlığı kazanmaya yönelik öneriler dile getirmiştir.[19]Bölgede parçala- yönet politikası izleyen baskıcı Rus Çarlığı'nın sonunu getiren, 1917 Bolşevik İhtilalı, Osmanlının etkinliğini kazanması açısından da büyük avantaj sağlamış, Osmanlı devleti tarafından bölgede iki devlet arası tampon bir ülkenin kurulması, o bölgede Rusya'nın gücünün bertaraf edilerek Osmanlı hâkimiyetinin yeniden elde edilmesi hedeflenmiştir. Nitekim Osmanlı devleti, Mavera-i Kafkasya'ya 9 Ocak 1918'de barış teklifinde[20] bulunmuştur.[21]Güney Kafkasya seçim bölgesindeki Azerbaycan Türkleri temsilcileri geleceklik hakkını kullanmaya karar vermişlerdir. 10 Ocak 1918'de Mavera-i Kafkas Seymi (Parlamento) ve 9 Nisan'da da Mavera-i Kafkas'ta ilk hükûmet oluşturulmuştur. Fakat çatışmaların önüne geçilememiş; 1917 yılı Aralık ayında Lenin tarafından Kafkasya Fevkalade Komiseri tayin edilen Stephan Şamuyan önderliğinde Bolşevik ve Taşnak güçlerin de katıldığı 20 bin kişilik askerî kuvvet, 31 Mart 1918'de Bakü'de Müslümanlara karşı katliam başlatmıştır.[22]

Gence, Karabağ, Şamahı, Guba, Zengezur, Lenkeran ve diğer bölgelerde[23] katliamları sürdüren Ermeni ve Bolşeviklere karşı, 4 Haziran 1918'de imzalanan Batum Antlaşması[24] sonrasında Osmanlı'dan gönderilen 8.500 civarında bir kuvvetin yardımıyla zafer kazanılmış ve 15 Eylül 1918'de Bakü kurtarılmıştır.

Ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı ordusunun Azerbaycan'dan çekilmek zorunda bırakılmasına ve İran'da

bulunan İngiliz birliklerinin Bakü'yü işgal etmesine yol açmıştır. Nitekim Kafkasya'nın söz konusu işgallerden kurtarılması amacıyla 22 Nisan 1918'de,Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeni temsilciler, Güney Kafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Ancak farklı din ve düşünceye sahip gruplar arasında birlik oluşturulamamış ve Federasyon, 26 Mayıs 1918'de dağılmıştır.[25]

Azerbaycan, bağımsızlığını ilk kez Mehmet Emin Resulzade önderliğinde verilen mücadele sonucu 28 Mayıs 1918'de kazanmıştır. Millî Azerbaycan devleti, yirmi üç ayın ardından Nermanov'un önderliğindeki Bolşeviklerin yardımıyla Sovyetler Birliği adı altında örgütlenen Ruslar tarafından, 27 Nisan 1920 tarihinde tekrar işgal edilmiştir.[26]

2.2. Sovyet Dönemi Azerbaycan (1920-1991)

Sovyet yönetimi ve komünist hükûmetin kontrolüne giren Azerbaycan, 28 Nisan 1920'de Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür. 12 Mart 1922'de ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın da dâhil olduğu Federal Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir üyesi hâline getirilmiştir.[27] Sovyet hükûmeti, 1922'de Azerbaycan topraklarının 20 bin km²sini Ermenistan'a katmıştır.[28] Ermenistan Sovyet yönetimi, Karabağ'ın Ermenistan'a dâhil edilmesi için girişimlere başlamıştır. 4 Temmuz 1921'de toplanan Kafkas Bürosu[29] önce Dağlık Karabağ'ın (DK) Ermenistan'a verilmesi gerektiğini bildirmiş; 5 Temmuz 1921 tarihinde, yeniden toplanarak DK'nin Azerbaycan'da kalması yönünde fikir beyan etmiştir. Son olarak 7 Temmuz 1923'te, Azerbaycan sınırları içinde idari merkezi Hankendi olan Dağlık Karabağ Özerk Eyaleti oluşturulmuştur. [30]

1936'da ise Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını alarak Sovyet rejimine dâhil olmuştur.[31] Yetmiş bir yıl devam eden Sovyet döneminde bağımsızlık mücadelesinin hız kazandığı zaman dilimi, 1988-1991 yılları arasındaki dönemdir. Buna neden olan etkenler şöyle sıralanabilir:

- SSCB’nin dağılma sürecine girmesi: 1988’de bozulan Sovyet ekonomisi, ürün kıtlığı, istihdam sorunu; devamında gelir düşüşlerini de getirmiş[32], bu durum, kendi himayesinde barındırdığı cumhuriyetlerden biri olan Azerbaycan’ı da etkilemiştir. Ülkede karaborsa oluşmuş, dengesiz gelir dağılımı, halkın yaşam standartlarını düşürmüştür. Bu dönemde, eğer etkin ekonomi politikaları geliştirilseydi, ülke mücadele edebilecek kapasiteye taşınacaktı; ancak Sovyet baskısı artarak devam etmiş, bazı gelişmelerin önünde set oluşturmuştur. SSCB’de çözüm olarak sunulan serbest piyasa ekonomisine geçiş de sosyalizm ve demokratikleşme kavramlarını gerektirmektedir. Nitekim 1987’den itibaren Gorbaçov’un “açıklık / *glasnost*” ve “yeniden yapılanma / *perestroika*” olarak ileri sürdüğü reformlar kapsamında bu amaçların gerçekleştirilmesi için demokratikleşmeyi öngören kurumlara ve siyasi partilere izin verilmiş; bu da Azerbaycan’daki mücadeleyi kolaylaştırıcı etken olmuştur. [33]

- Karabağ sorunu: Karabağ Ermenilerinin Dağlık Karabağ’ı (DK) Ermenistan’a bağlama talepleri -Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne aykırı olmasına karşın- sürekli olarak dile getirilmiştir. 13 Şubat 1988’de Dağlık Karabağ’da Ermenistan bayrağının asılması, bölgedeki Azerbaycanlılara baskı uygulanması, 20 Şubat 1988’de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti (DKÖV) yönetim kurulunun, olağanüstü toplantıyla özerk bölgenin Ermenistan’a bağlandığını bildirmesi, Azerbaycan’da tepkiye yol açmıştır.[34] Ermeni yanlısı Merkezî Yönetim ve gerekli önlemleri almayan Azerbaycan’daki komünist yönetim karşısında halk, siyasal mücadeleye girme zorunluluğu duymuştur; mitingler ve muhalefetin genişlemesi bu şartlar altında gerçekleşmiştir.[35]

- Toplumsal örgütlenme ihtiyacı: Bu bilincin oluşumuyla birlikte Elçibey, 16 Mayıs 1988’de Azadlıg Meydanı’ndaki mitingde, Azerbaycan Halk Cephesi’ne temel oluşturan inisiyatif grubunu kurduğunu ilan etmiştir. SSCB’de, o dönemde mevcut olan Varlık teşkilatıyla eşgüdümlü çalışan ve faaliyet alanını genişleten bu gruba yönelik önlemler alınmaya başlanmış, askerî güç kullanılarak eylemler bastırılmış, liderler gözaltına alınmış ve 24 Aralık 1988’de Bakü ile 17 ilde sıkıyönetim ilan edilerek karşı atakta bulunulmuştur.

6 Mayıs 1989’da Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu’nun, Dağlık Karabağ’da bulunan devlet kurumlarını Azerbaycan’ın egemenliğinden çıkaran kararı ise direnişçileri harekete geçirmiştir.[36] Bu süreçte Dağlık Karabağ yönetiminin Azerbaycan’dan ayrılması, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ne karşı Ermenistan’ın fiilî ambargo uygulamaya başlaması, Azerbaycan’da siyasi ortamın tekrar gerilmesine yol açmıştır.[37] Temmuz 1989’da Bakü’de AHC’nin kuruluş kongresi yapılmış, yeni programda AHC; “Bağımsız, birleşik, demokratik Azerbaycan için mücadele eden, kişi ve kurumları birleştiren sosyopolitik örgüt” olarak tanımlanmıştır.[38]

23 Eylül 1989’da, AHC uzmanlarınca hazırlanan Azerbaycan SSC’nin egemenliğine ilişkin yasa kabul edilmiş, 5 Ekim 1989’da da AHC, Azerbaycan Bakanlar Kurulu tarafından resmen tanınmıştır.[39] SSCB’nin 15 Ocak 1990’da, Bakü ve diğer illerde sıkıyönetim uygulanması kararı almasının hemen ardından 19–21 Ocak 1990’da Kızıl Ordu tankları Bakü’ye girmiştir.[40] Azerbaycan

genelinde, verilen kayıplar sebebiyle ulusal grev ve yas merasimleri düzenlenmiştir.[41] Komünist Parti Genel Sekreteri Vezirov görevden alınarak yerine Ayaz Mütellibov getirilmiştir.[42] İktidar ile muhalefet arasındaki gerginliği azaltmak adına yapılan toplantıda danışma kurulu oluşturulmuş, “devlet başkanlığı makamı” getirilmiştir.[43] Nitekim 18 Mayıs’ta Mütellibov, Azerbaycan Yüksek Sovyet tarafından devlet başkanı seçilmiştir.

12 Günümüzdeki İran - Türkiye sınırı.

13 Şeki, Gence, Bakü, Derbent, Kuba, Nahçıvan, Revan, Tebriz, Urmiye ve Erdil hanlıkları.

14 Enis Şahin, “Tarih Boyunca Kafkasya’ya Yönelik Türk Politikalarının Anahatları”, Ali Ahmetbeyoğlu, vd, *Kafkas Dosyası*, TATAV Yayınları, İstanbul 2006, s.14,15.

15 Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.25.

16 Taliş, Şirvan, Kuba, Bakü, Gence ve Şeki hanlıkları Rus İmparatorluğu’na, Revan (Erivan) ve Nahçıvan ise İran’a bırakılmıştır.

17 Enis Şahin, a.g.e, s.14-59.

18 Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan ve Erivan (Revan) bölgesinin demografik, sosyoekonomik yapısı hakkında son derece geniş ve önemli bilgiler veren sekiz adet “Revan Tapu Tahrir Defteri” bölgenin Azerbaycan toprağı olduğunu ortaya koymaktadır. (Mehmet Saray, age. s.27.)

19 Mehmet Saray, age, s. 41.

20 Mavera-i Kafkasya devletini (25 Nisan 1918’de) ilk tanıyan devlet de Osmanlı olacaktır.

21 Enis Şahin, age, s.49.

22 Ali Asker, “Ermenilerin Azerbaycan’da Yaptıkları Soykırımlar ve Devam Eden Çözümsüzlük”, *Stratejik Analiz*, s.108, Nisan 2009, http://ali-asker.livejournal.com/2076.html, 06.09.2010.

23 Birçok şehirde devam eden katliamların içeriğini ayrıntılı olarak incelemek için bkz: Rüstamhanlı, Tanzila,Türk-Müsalman Soyqırım, Harbi Naşriyyat, Bakü, 2009, s.111

24 Batum Antlaşması, 4 Haziran 1918’de Osmanlı İmparatorluğu ile Kasım 1917’deki Bolşevik İhtilali’nden sonra Kafkasya’da kurulan devletler (Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Millî Şurası) arasında imzalanmıştır. 14 maddeden oluşan bu metin, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti’nin imzaladığı ilk uluslararası sözleşmedir. “Garabagh: Yesterday, Today And Tomorrow”, http://karabakh-doc.azerall.info/ru/articls/artc113eng-46.php, 15 Aralık 2010)

25 Azerbaycan, http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/*Manasdergi*/sbd/sbd21/sbd-21-03.pdf, 17 Ocak 2010.

26 Mehmet Emin Resulzade, http://www.1923turk.com/showthread.php?t=16514, 31 Ocak 2010.

27 Haluk Alkan, *Azerbaycan Paradoksu, Azerbaycan’ın İç ve Dış Politikası*, USAK Yayınları, Birinci Baskı, Ankara Mart 2010, s. 57.

28 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 114 000 km^2 yüz ölçümüne sahipken SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’ın yüz ölçümü 86 600 km^2ye düşmüştür.

29 Kafkas cumhuriyetlerindeki komünist partilerden oluşmaktaydı ve yedi üyesinden sadece bir tanesi Azerbaycanlı idi.

30 Araz Aslanlı, “Karabağ Sorunu: Çözüme Ne Kadar Yakınız?” Tarihsel Arka Plan- 1 http://www.turksam.org/tr/yazdir2097.html, 28.06.2010.
31 “Azerbayjan Sovet Sosialist Respublikasy,” Azerbayjan Sovet Ensiklopediyasy, Bakü,1976, cilt: I, s. 170.
32 Graham, James, Perestroika and the Soviet Economy, http://www.historyorb.com/russia/perestroika.shtml, 13.10.2010.
33 Nazim Cafersoy, *Elçibey Döneminde Azerbaycan Dış Politikası* (Haziran 1992- Haziran 1993), ASAM Yayınları, Ankara 2001, s. 36.
34 David B. Nissman, “The National Reawakening Of Azerbaijan,” The World & I, Şubat 1992, s. 80, 81.
35 Hatem Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri”, asam@avsam.org, 2004, 12.10.2010.
36 Nazim Cafersoy, age. s.35.
37 20 Ocak Olayları: Azerbaycan’ın Bağımsızlık Mücadelesi, http://www.anayurtgazetesi.com/default.asp?page=haber&id=279278, 31 Ocak 2010.
38 Nazim Cafersoy, age, s. 36.
39 Araz Aslanlı- İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayıncılık, Ankara 2005, s. 8.
40 Yüz otuz üç sivil katledilmiş, yaklaşık altı yüz on bir kişi yaralanmıştır. Azerbaycan’a karşı Sovyet diktatörlüğü altında gerçekleştirilen bu facia sonrası ülkedeki konum, 1968 Çekoslovakya, 1979 Afganistan olaylarıyla oluşan ortamla benzerlik taşımaktadır. Ancak bu katliamı diğerlerinden ayıran nokta, Rusya destekli, yüksek kapasiteli askerî donanımla başlatılmış olmasıdır. (R.A Mehdiyev, “Scientific Truth about the January 20th Massacre”, Bakü 2000, s. 144.)
41 Nazim Cafersoy, Azerbaycan’da 20 Ocak 1990 Bakü Katliamı, http://www.turksam.org/tr/a1157.html, 18 Ocak 2007. 1990 yılı Ocak ayında Sovyet askerleri, iddiaya göre, mukavele Bakü’deki Ermeni sakinlerine karşı yönelmiş bir katliamın raporlarına karşın, Bakü’de sıkıyönetim ilan etmişlerdir. Bu durumda Gorbaçov’un Karabağ rejimi ve yaşanan işgal karşısında etkisiz kalan Azerbaycan Komünist Partisi, çoğunluğunu ve saygınlığını kaybetmiştir. (Azerbaijan: The Status Of Armenians, Russians, Jews And Other Minorities, Immigration Naturalization Service Resource Information Center, 1993, s.6.)
42 SSCB Döneminden Bağımsızlığa Geçiş Süreci, http://azerbaycan.ihh.org.tr/tarihiarkaplan/siyasi/sscb.html, 20. 11. 2009.
43 Muhalif kesim, -Elçibey başta olmak üzere- buna karşı çıkmıştır. Azerbaycan araştırma gezim sırasında, bir dönem Parlamento başkanlığı yapan ve şu an Müsavat Partisi’nin başkanı olan İsa Kamber’le röportaj yaptım. İsa Kamber, metinde ele alınan döneme ilişkin şunları söylemiştir: “Muharebe içerisinde olan devlette seçimlerin yapılması manasızdır. Totaliter sistemde birden bire demokratik seçime geçilemez, ne kadar çalışılsa da tam demokratik seçim mümkün olmaz.”

3.BÖLÜM: BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

3.1. Ayaz Mütellibov Dönemi: (1991–1992)

Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov, 1963'te Azerbaycan Komünist Partisi üyesi olmuş, 1977'de partinin Nerimanov Bölgesi ikinci sekreterliğine seçilmiştir. 1979-1982 tarihleri arasında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Endüstri Bakanlığı, 1982-1989 arası dönemde başbakan yardımcılığı ve Azerbaycan Planlama Teşkilatı (*Gosplan*) başkanlığı yapmıştır. Ardından başbakanlık (1989-1992) ve Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi birinci sekreterliği (1990-1991) görevlerinde bulunmuştur. 8 Eylül 1991 seçimlerinde ise tek aday olan Mütellibov, muhalefetin itirazlarına rağmen %98,5 oy oranıyla cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir.[44]

3.1.1. İç Siyaset

Mütellibov döneminde ilk olarak Ermeni ve Rus saldırılarına karşı 9 Ekim 1991'de ulusal ordunun kurulması kararlaştırılmış; 18 Ekim'de de Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı kabul edilmiştir. Ancak dış tehditler ile iç çatışmaların devam ettiği bu süreçte Azerbaycan'ın bağımsızlığını savunma adına çabalayan ve girişimlerde bulunan AHC ile BDT çerçevesinde iş birliği geliştirmeyi amaçlayan Azerbaycan iktidarının oluşturduğu, mevcut

ikili bir yapıdan söz etmek mümkündür. Artan Ermeni saldırılarına karşı yeterli önlemleri almayan iktidar, AHC'nin tepkisini çekmiş, 15-16 Şubat 1992'de Mütellibov'un istifası istenmiştir.

Bölgedeki tek havaalanının bulunduğu, Hankendi elektrik hattının geçtiği, Bakü-Hankendi demir yolu ve Bakü-Şuşa kara yolunun çıkış noktası olan, stratejik öneme sahip Karabağ'daki Hocalı kentinin 26 Şubat 1992'de Rus ordusunun 366. Alayının da yardımıyla Ermeniler tarafından işgali, Azerbaycan için bir dönüm noktası olmuştur.[45] Saldırıda 106'sı kadın, 83'ü çocuk olmak üzere 613 sivil katledilmiş, 487 kişi yaralanmış, 1275 kişi esir alınmış ve 8 aile de tamamen yok edilmiştir.[46] İşgal öncesinde gerekli önlemler alınmamış, güçlü bir siyasi yapı oluşturulmamıştır. 9 Ekim'de -kararlaştırılmasına rağmen- ordunun kurulmamış olması, yaşanan katliam sonrası sorunları BDT ile çözmeye çalışan iktidara yönelik tepkiyi ve baskıyı artırarak 6 Mart'ta istifaya götürmüştür. Bunun üzerine 5 Mart'ta, Elmira Gafarova yerine Yüksek Sovyet Başkanlığı'na getirilmiş olan Yakup Mehmedov 14 Mayıs 1992'de vekâleten devlet başkanı olmuştur.[47]

Bu dönemde yaşanan Yakup Mehmedov ve muhalefet (AHC) çatışmasının temelinde; AHC'nin, başkanlık kurulunun kaldırılarak koalisyon kurulmasını istemesi[48]; buna karşın Mehmedov'un 15 Mart'a kadar süre talep etmesi ancak muhalefetin itirazlarına rağmen 25 Mart'ta alınan kararla 7 Haziran 1992'nin "başkanlık seçim günü" olarak belirlenmesi yatmaktadır. Azerbaycan Anayasası'nın 121/2 maddesindeki cumhurbaşkanlığı için 65 yaş üstü sınırının gerekli olması nedeniyle bu seçime Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev katılamamıştır.[49] AHC Yüksek Meclisi, 27 Martta seçime iştirak, 9 Nisan'da da Ebulfez Elçibey'i aday gösterme kararı almıştır. Elçibey'in yanı sıra aday listesinde yer alan diğer isimler: Yüksek Sovyet'in başkanı Yakup Mehmedov, Profesör Nizami Süleymanov, Etibar Memmedov, İlyas İsmayilov ve Rafik Abdullayev'dir. [50]

Seçim süresince çeşitli provokatif gösteriler yapılmış, Aliyev taraftarlarınca Anayasa'daki yaş sınırlamasının değiştirilmesi, Mütellibov yanlılarınca onun tekrar başa geçmesi talep edilmiştir. Seçim sonuçlarının tahmini aşamasında öne çıkan isim ise Elçibey olmuştur. Nitekim bu süreçte Türkiye Başbakanı Demirel ile Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in Bakü ziyaretleri ve Elçibey'e destek vermeleri AHC

başkanının seçilmesine yönelik avantaj sağlamıştır. AHC lehine giden bu süreçte 8 Mayıs'ta Şuşa'nın işgaliyle sarsılmış, Müttelibov yanlılarının Yüksek Sovyet önünde 11 gün miting düzenleyerek Mütellibov'un tekrar iktidara gelmesini talep etmişlerdir. Hocalı soykırımını araştırmak üzere Yüksek Sovyet'in 14 Mayıs'ta yaptığı olağanüstü toplantıda Müttelibov suçlu değil de hatalı bulununca 6 Mart istifa ve 24 Mart seçim kararları iptal edilmiştir. Bu durum AHC tarafından devlet darbesi olarak tanımlanmış ve halk anayasallığı korumak adına mücadeleye davet edilmiştir. 15 Mayıs'ta AHC'nin harekete geçmesiyle Müttelibov, ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, iktidar fiilen AHC'ye geçmiştir.[51] Sonrasında 15 Mayıs Yüksek Sovyet kararı geçersiz sayılarak 18 Mayıs'ta yapılan toplantıda Yakup Mehmedov yerine Yüksek Sovyet Başkanlığı'na AHC liderlerinden İsa Kamber geçmiştir. Bu durum, AHC'nin nüfuzunu ve Elçibey'in seçilme şansını artırırken muhalif adaylardan Etibar Memmedov'un geri çekilmesine neden olmuştur.

3.2. Ebulfez Elçibey Dönemi (1992-1993)

Elçibey, antikomünist çizgisi ve idealist Türkçü yapısıyla tanınan bir tarihçidir.16 Temmuz 1989'da kurulan Azerbaycan Halk Cephesi'nin lideri olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması, demokrasinin gelişmesi ve ulusal hakların elde edilmesi uğruna mücadele vermiştir.[52] 7 Haziran 1992'de yapılan seçimde Nizami Süleymanov %33 oranında oy alırken Elçibey %59,4 oranında oyla cumhurbaşkanlığına getirilmiş ve 16 Haziran'daki yemin töreniyle, resmen göreve başlamıştır.[53]

3.2.1. İç Siyaset

Elçibey döneminde 30 Ekim 1991'de Yüksek Sovyet yerine eski parlamentodan milletvekillerinin oluşturduğu 50 kişilik bir Millî Meclis kurulmuştur. İsa Kamber'in Millî Meclis Başkanı, Penah Hüseyinov'un başbakan, Tevfik Kasımov'un da Dışişleri Bakanı olduğu yönetimde

merkezi otorite bazında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır.[54] Merkezden kopukluk, otoriteden yoksunluk sebebiyle yasadışı faaliyetler artmış, suç oranları yükselmiştir. 5 Eylül'de Millî Savunma Bakanlığı kurulmuştur. Eski Sovyet ordusu generallerinden Valih Berşadlı, millî savunma bakanlığına getirilmiştir. 9 Ekim 1991'de kurulmuş olan ordu, Sovyet Kızıl Ordu birliklerinden terhis edilmiş, askerî teçhizattan ve yeterli eğitimden yoksun zor koşullarda yaşayan vatanseverlerden oluşan bir birliktir.[55]

AHC'nin siyasal kurumsallaşmaya yönelik ilk faaliyeti, 17.07.1992'de Siyasi Partiler Kanunu'nu çıkarmak olmuştur. Buna göre, belirli sayıda bölgede örgütlenme zorunluluğu olmaksızın on bin üyeye sahip parti, Adalet Bakanlığı'na başvurup izin almakla yükümlüdür. Bu yasayla iç çatışmaların önüne geçmek adına Talış Halk Partisi, Lezgi Demokrat Partisi ve Kürt Beraberlik Partisi gibi azınlık partilerine izin verilmemiş ve 1993'te üçü de faaliyette olmasına rağmen resmî açıdan varlıkları tanınmamıştır. 1993 yılı Ocak ayında, Azerbaycan'da 22 resmî partinin[56] yer aldığı tespit edilmiştir. Etibar Memmedov tarafından 17.07.1992 tarihinde siyasi partiler kanunuyla eş zamanda kurulan Millî İstiklal Partisi, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın ilk siyasi partisidir. Demokratik devlet, piyasa ekonomisi ve birleşik Azerbaycan olmak üzere üç hedefi temel almıştır. Bu açıdan, Mehmet Emin Resulzade tarafından 1911'de kurulan, 1920'de Azerbaycan'ın Sovyet rejimine girmesiyle dağılan, 18 Aralık 1992'de İsa Kamber öncülüğünde tekrar oluşturulan Millî Müsavat Partisiyle[57] benzerlik taşır.

3.2.2. Petrol Stratejisi

Elçibey'e göre bağımsız bir Azerbaycan için ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarının işletilmesi ve değerlendirilmesi önem teşkil etmektedir. Bu nedenle Elçibey döneminde Batılı petrol şirketleriyle ABD, İngiltere vb.) görüşmelere hız

verilmiş, 1992 Eylülü'nde Azerneft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company Azerbaijan Republic-SOCAR) oluşturulmuştur. Elçibey döneminde petrolün işletilmesine yönelik yapılan antlaşmalar şunlardır:[58]

- Azer, Çırag, Şahdağ ve Güneşli yataklarında petrolün araştırılıp üretilmesine yönelik ön antlaşmalar.
- SOCAR ve AB'nin Penzoil Exploration and Production Company, Penzoil Caspian Corparation ile İskoçya'nın Ramco Energy şirketleri arasında 1Ekim 1992'de Güneşli ve Neft Daşları yataklarında doğal gaz üretilmesine ilişkin antlaşma.
- 2 Kasım 1992'de de Elçibey hükûmeti ile BP liderliğindeki Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (Azerbaijan, International Operating, Company- AIOC[59]) arasında petrol alanlarının geliştirilmesini kapsayan bir antlaşma (SOCAR'a[60] %30'luk pay verilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin TPAO[61] şirketi de konsorsiyum üyesi olarak Azerbaycan petrolünden pay almak adına SOCAR ile resmî antlaşma imzalamıştır.).

Bu sürece dâhil olmak isteyen İran ve Rusya, konsorsiyuma katılma taleplerini bildirseler de Elçibey hükûmeti bu isteğe olumlu yaklaşmamıştır. Rusya'nın Lukoil şirketinin kabul edilmemesi, Azerbaycan üzerindeki Rus baskısının artmasına neden olmuştur.

3.2.3. 1993 Darbesi ve Elçibey İktidarının Sonu

Elçibey'in halka hitaben yaptığı bir konuşmada dile getirdiği şu sözler, iktidarının kısa süreceğini öngördüğünü ortaya koymaktadır: "*Prezident seçmeye telesirsiniz - seçin, ancaq üç aydan sonra seçeceyiniz prezidenti bir ilden sonra yıxacaqsınız. Bele de olmalıdır, başqa cür mümkün deyil. Prezident o ölkede seçilir ki, orada prezidenti elde saxlamaq mümkün olsun. Xalq Cebhesi ve yaxud her hansı bir siyasi qüvve onu yıxmasın. Ele strukturlar yaradılmalıdır ki, prezidenti qoruya bilsin, hem de prezident*

özünden çıxıb diktatora çevrilmek isteyende onun qarşısını ala bilsin. Bu, hakimiyyetin elifbasıdır[...]Deyilen struktur yaranmasa, kimi isteyirsiniz seçin, EN RUHANİ ADAMI SEÇİN, hemin ruhaninin etrafına yığılacaq adamlar hurrey-hurrey deyecekler ki, sen bizim böyüyümüzsen, qabağa gel. Belelikle de, onu yoldan çıxaracaqlar. Bunun qarşısını saxlayan heç bir institut yoxdur".[62]

4 Haziran 1993 Darbesi'ne giden süreçte iki önemli husus mevcuttur:

- Elçibey iktidarının yönetimde etkin olmak, merkezî otoriteyi sağlamak ve ordunun merkeze bağlılığını arttırmak adına yaptığı girişimlerin milis liderlerinin tepkisini çekmesi,
- Bu liderlerin harekete geçmeden önce Rusya'nın desteğini alması

Gence'deki askerî birliklerin sorumluluğu Suret Hüseyinov'a[63] verilmiştir. Elçibey, askerî başarıları nedeniyle Hüseyinov'a, savaş gazisi unvanını vermiş; 8 Ağustos 1992'de alay komutanı, 8 Eylül'de ise Azerbaycan Millî Kahramanı ve Cumhurbaşkanının Dağlık Karabağ ve Cephe Bölgesindeki yetkilisi seçilmesini sağlamıştır. Ancak Hüseyinov öngörüsüz bir karar almış; kasıtlı ya da kasıtsız alınan bu karar doğrultusunda 1992 yılı Aralık ayında Kelbecer'deki stratejik noktaların boşaltılmasıyla âdeta Ermenilerin 3 Nisan 1993'teki işgaline zemin hazırlanmıştır. Bunun sonucunda Azerbaycan halkından 15 bin kişi, Kelbecer'de esir düşmüştür. Hükûmet, Kelbecer Olayı başta olmak üzere gösterdiği başarısızlıkları gerekçe göstererek Hüseyinov'u ve Savunma Bakanı Rahim Gaziyev'i görevden almıştır.[64] Bu kararın temelinde yatan sebebi 2 Kasım 1997 tarihli *Halq* gazetesinde Elçibey'in yaptığı açıklama doğrultusunda değerlendirmek mümkündür: "Rahim Gaziyev, Suret Hüseyinov ve Ali İkram Hümmetov'un dış devletlere çalıştıklarını biliyorduk; sadece ispatlamayı başaramıyorduk".[65]

Rusya, Azerbaycan'ın yaşadığı iç karışıklık sırasında bir yandan Ermenistan'ın saldırılarına destek vermiş[66] diğer yandan da Azerbaycan'daki azınlıkları kışkırtarak ülkedeki kargaşanın büyümesine yol açmıştır. Nitekim Azerbaycan'da bulunan SADVAL terör örgütünün Lezgistan devleti iddiasında bulunması ve bağımsızlık taleplerini arttırmaları bunun göstergesidir. Ayrıca bu örgüt için Ermenistan'da Nairi ilçesinin Lusoker kasabasında bulunan Rus askerî üssünde eğitim kampları hazırlanmıştır. Rusya'nın Elçibey iktidarını ve Azerbaycan devletini sonlandırmak adına attığı en önemli adım ise ülkeyi iç savaşa götürecek, Suret Hüseyinov önderliğinde başlatılan, Gaziyev ve Hümmetov'un da destekleyeceği gizli bir darbe hazırlamak olmuştur.[67]

4 Haziran 1993'te Hüseyinov'a bağlı güçlerin Gence'de çıkardığı ayaklanma, hükûmet birlikleri tarafından bastırılmaya çalışılmış ancak başarı sağlanamamış[68] ve isyancılar tarafından bazı milletvekilleri rehin alınmıştır. Gence, Sumgayıt, Hacıkabul, Mingeçevir başta olmak üzere Bakü dışında birçok il, darbecilerin eline geçmiştir. Hüseyinov, Bakü'ye kadar ilerleyeceğini belirterek cumhurbaşkanı ve hükûmetin istifasını istemiştir.[69] Rusya'nın 28 Mayıs 1993'te Şerbak komutanlığındaki 5.

Ordu'yu Azerbaycan'dan çıkardığını ilan etmesi sonucu ülke, Moskova'nın askerî güçlerinden arındırılmıştır.[70] Ancak bu süreçte Rusya'nın Azerbaycan hükûmetine bırakması gereken silah ve askerî malzemeleri Hüseyinov'a vermesi, darbe önderi albayın Bakü'ye ilerleyişinde gücünü artIrmıştır.[71]

Elçibey, ülkede yaşanan etnik çatışmalar ve Karabağ probleminin sonlandırılması amacıyla 9 Haziran 1993'te devlet yönetiminde deneyimli Haydar Aliyev'i Bakü'ye çağırmıştır. Azerbaycan'daki mevcut iç kargaşa ve yoğunlaşan muhalefet baskısı sonrasında tehlikeli boyut kazanan olayları dizginlemek adına önce Başbakan Penah Hüseyinov, ardından Millî Meclis Başkanı İsa Kamber istifa etmiştir.[72] Nahçıvan Meclis Başkanı ve Yeni Azerbaycan Partisi Lideri Aliyev ise, 15 Haziran 1993'te Millî Meclis başkanlığına seçilmiştir. Ancak Hüseyinov'un Bakü'yü ele geçirmesinin ülkenin sonu anlamına geldiğini bilen Elçibey, devletin geleceği açısından, Bakü'den Nahçıvan'a geçmek zorunda kalmıştır.[73]

Azerbaycan Parlamentosu, "Anayasaya göre üç ay içinde yeniden cumhurbaşkanı seçimlerine gidilmesi" hükmüne dayanarak yeni seçim tarihini belirlemiştir. 29 Ağustos 1993'te yapılan referandum sonucunda, Azerbaycan'da toplam 4 milyon 97 bin 367 kayıtlı seçmenden 3 milyon 770 bin 199'unun (%92) oy kullandığı belirtilmiştir. Katılanların %2,1'i (77 bin 730 kişi) Elçibey'e oy verirken %97,5'i Elçibey'e güvenmemektedir.[74] Bu referandumla yeni seçimlerin hukuki zemini hazırlanmış, Elçibey'in cumhurbaşkanlık görevi, parlamento tarafından 24 Haziran 1993'te Aliyev'e devredilmiştir.[75]

3.3. Haydar Aliyev Dönemi

Azerbaycan'ın üçüncü cumhurbaşkanı ve Yüksek Sovyet üyesi eski başkanı olan Haydar Aliyev, devlet yönetiminde tecrübeli, otoriter bir liderdir. Aliyev'in SSCB döneminde üstlendiği görevler şunlardır:[76]

- 1941’den itibaren Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, halk iç işleri komiserliği ve halk iç işleri komiserleri meclisinde şube müdürlüğü
- 1964’te Azerbaycan SSCB Bakanlar Kurulu devlet güvenliği komitesi başkan yardımcılığı
- 1967’den sonra komite başkanlığı
- 1969-1982 yılları arasında Komünist Parti birinci sekreterliği
- Sonrasında 1988’e kadar SSCB Başbakan birinci yardımcılığı ve Politbüro üyeliği yapmıştır.

İlk kez, Aliyev’in girişimiyle, Nahçıvan Yüksek Sovyeti’nin 21 Kasım 1990 oturumunda Kanlı Yanvar Olaylarına değinilerek başta Gorbaçov olmak üzere Vezirov ve Mütellibov, olayların sorumluları ilan edilmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan’da itibar kazanan Aliyev, 1990 Mayısı’nda Komünist Parti üyeliğinden ayrılarak[77] aynı yıl 20 Temmuz’da Moskova’dan Bakü’ye gelmiştir. İki günlük zaman zarfında mevcut iktidarın propaganda ve gösterilerine maruz kalan Aliyev, 22 Temmuz’da Nahçıvan’a geçmiştir.

Aliyev, bağımsızlık (1991-2003) sonrasında şu görevleri üstlenmiştir:[78]

- 4 Eylül 1991’de seçimleri kazanarak Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Yüksek Meclisi’nin başkanı olmuş,
- 21 Kasım 1992’de YAP (Yeni Azerbaycan Partisi) başkanı,
- 15 Haziran 1993’te ise Azerbaycan Millî Meclisi Başkanı seçilmiştir.
- 3 Ekim 1993’te tek aday olarak, %99 oy oranıyla cumhurbaşkanı seçilmiş ve görevini 2003’e kadar sürdürmüştür.[79]

3.3.1. İç Siyaset

Aliyev, etnik çatışmaların yaşandığı, darbecilerin ön plana çıktığı ve bir yandan da Ermeni saldırılarının devam ettiği bir dönemde iktidara gelmiştir. Bu anlamda siyasi deneyime sahip Aliyev, iç politikada istikrarı sağlamak adına Rahim Kaziyev-Ali İkram Hümmetov-Suret Hüseyinov üçlüsüne karşı harekete geçmiştir. İlk olarak Hüseyinov, başbakan ilan edilmiştir. Daha sonra Azerbaycan’ın güneydoğu bölgesinde Humbetov’un etkisini azaltmak adına Lenkeran’da halka ve aydınlara çağrı yoluyla Talış-Muğan Cumhuriyeti adında öne sürülen oluşumun[80] yanlış olduğunu belirten Aliyev başarılı olmuştur. Kendisine karşı açılan cephe sonucunda bölgeden kaçan Humbetov, önce Bakü’ye sonra da Rusya’ya gitmiştir. Aliyev, aynı zamanda, askerî anarşinin önüne geçmek adına, 1 Kasım 1993’te Devlet

Savunma Birliği'nin kurulması kararını almıştır. Millî Meclis, 23 Kasım 1993'te Savunma Hakkında Yasa'yı onaylamıştır. Bunun üzerine oluşturulmaya başlanan savunma alayıyla birlikte 1994 yılının sonunda Azerbaycan'da 54 bin kişilik ordu meydana gelmiştir. Ancak yaşanan iç savaşlar nedeniyle yıpranan ordu, yeterli donanıma sahip olamamıştır.[81]

Aliyev'in çift yönlü politikası iki dönem olarak incelenebilir:

- 1993-1994: Bu dönem tavizler verilerek Rusya'nın güveninin kazanılmaya çalışıldığı süreç şeklinde açıklanabilir. 1993'te düzenlenen Rusya destekli Hüseyinov darbesiyle Elçibey iktidarının sonlanması, Aliyev'in ilk aşamada izlediği siyasetin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim Rusya'nın desteğiyle 1993 Haziranı'nda merkezi Moskova'da bulunan Lezgi Siyasal Cephesi'nin kapatılmasıyla Lezgi probleminin çözümünün kolaylaşması bunun göstergesidir. Bu çerçevede 24 Eylül 1993'te Parlamento'da yapılan oylama sonucunda Azerbaycan, BDT'ye[82] girmiştir.[83]
- 1994 sonrası; Karabağ'da yaşanan Rusya destekli Ermeni işgalleri durdurulamamış, Azerbaycan topraklarının 1/4'ü savaş alanı hâline gelmiştir. Bu durum ülke hazinesinin 1/3'ünün savaşa harcanmasına neden olmuştur.[84] Bunun üzerine bir yandan Rusya'yla dengeli ilişkiler sürdürülürken diğer yandan bu ülkenin Azerbaycan'daki etkisinin azaltılmaya çalışıldığı, Batı'ya ve Türkiye'ye dönük bir politika izlenmeye başlamıştır.

1994'ten sonra, çok uluslu petrol firmaları ve IMF gibi dış faktörlerle yakın bir etkileşime girilmiştir. 1996'da geniş çaplı özelleştirme programı, Aliyev liderliğindeki Azerbaycan Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Ülkede, Aliyev'in sağladığı siyasi istikrar ve başlattığı yapısal reformlar ekonomiyi canlandırmış, bunun sonucunda yabancı yatırımcılar Azerbaycan'ın petrol piyasasına yönelmeye başlamıştır. 1999'un sonuna kadar Azerbaycan'ın ekonomisi için son derece önem taşıyan petrol kaynaklarının ortak işletilmesi amacıyla 19 tane antlaşma imzalanmıştır. Bu

antlaşmalarda, 15 farklı ülkeye ait 34 büyük petrol şirketinin ortaklığı bulunmaktadır."[85]

3.3.2. Petrol Stratejisi

Aliyev, siyasi çatışmaların yanı sıra savaş ekonomisi olarak adlandırılabilecek sıkıntılı bir dönemde iktidara gelmiştir. Azerbaycan'ın mevcut durumunun temel nedenleri ise sahip olduğu doğal zenginlikler ile stratejik konumudur. Bunun ne denli önemli olduğunu bilen Aliyev, yeni bir petrol stratejisi geliştirerek ekonomik kalkınmayı amaçlamıştır. Bu noktada iki farklı dönemden söz edilebilir:

1993-1994 arası dönem: 25 Haziran 1993'te SOCAR'ın Batılı devletlerle (ABD, İngiltere) yaptığı görüşmelere ara verilmiş, Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e indirileceği boru hattı projesi iptal edilmiştir.[86] Aynı yıl Rusya'yla petrol görüşmelerine başlanmıştır. İki ülke arasında 23 Ekim 1993'te imzalanan antlaşmayla Rus şirketi Lukoil'a Azerbaycan Hazar kıyılarındaki topraklarında petrol arama izni verilmiştir. Rusya, yakınlaşma politikası çerçevesinde Azerbaycan'ın Batılı devletlerle petrol antlaşması yapmasını istememiştir. Bunu aşabilmek için 4 Şubat 1994'te SOCAR tarafından Lukoil'in Azerbaycan'ın hisselerinden %10 pay alacağı açıklanmıştır. Nitekim Rusya, antlaşmaya dâhil edilerek %10'luk pay, Lukoil'e devredilmiştir.[87]

1994 sonrası dönem: 1994-2001 tarihleri arasında Azerbaycan, 14 ülkeyle 32 petrol antlaşması imzalamıştır. Bunlardan en önemlileri şöyle sıralanabilir:

- 20 Eylül 1994'te Hazar Denizi'nin Azerbaycan sınırlarında[88] yer alan Azer, Çırak ve Güneş yataklarındaki petrolün ortak işletilmesini temel alan Asrın Antlaşması (Mega projesi), SOCAR ile AIOC arasında[89] imzalanmıştır. Bu antlaşmayla bölgelerde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verilmiştir. Asrın Antlaşması, 2 Aralık 1994'te Azerbaycan Millî Meclisi'nce onaylanarak 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girmiştir. Böylece Batılı şirketler Azerbaycan'a önemli yatırımlar yapmaya başlamıştır.[90]
- Hazar petrollerini Akdeniz'e ulaştıracak 1760 kilometrelik BTC (Bakü -Tiflis-Ceyhan) boru hattıyla Hazar petrollerinin Gürcistan üzerinden Ceyhan'daki bir deniz terminaline, oradan da dünya pazarlarına taşınması planlanmış, projeye yönelik görüşmeler, 1998

Mayısı'nda başlamıştır.[91] Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve ABD arasında 29 Ekim'de başlayan müzakerelerin ardından 18 Kasım 1999'da İstanbul'da Azerbaycan-Türkiye- Gürcistan-Kazakistan ve ABD arasında BTC'nin yapımına dair ön protokol imzalanmıştır. BTC şirketi kurularak 1 Ağustos 2002'de inşasına başlanan hattın temelleri 18 Eylül 2002'de atılmıştır. 50 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip hat, 2005'te kullanılmaya başlanmıştır.[92]

Aliyev, Azerbaycan'ın Rusya'ya bağımlılığını azaltmak amacıyla Batı'ya yönelmiş ve yoğun bir müzakere süreci geçirmiştir. Nitekim Azerbaycan, bu dönemin en somut adımlarından biri olan BTC ile petrolünü Rus topraklarından geçirmeden dünya piyasasına pazarlama imkânı kazanmıştır.[93] 2000 yılında Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya politikasında enerji faktörü ağırlık kazanmıştır. Rusya, bu dönemde BTC projesine dâhil olmuştur.

Azerbaycan'dan doğal gaz alımına ilişkin müzakereler de Ekim 2000'de başlamış ve 12 Mart 2001'de Azerbaycan'dan Türkiye'ye doğal gaz gönderilmesine yönelik BOTAŞ-SOCAR arasındaki uluslararası antlaşma onaylanmıştır. Şahdeniz Projesi'yle Gürcistan, enerji kaynaklarından elde edilen ürünlere sahip olacak, Hazar kaynakları Batı'ya ulaşabilecektir. Bu, İran'ın katılıp ABD'nin yer almadığı tek projedir. Azerbaycan bu antlaşmalarla ekonomik kalkınmada başarı sağlamış, ülkenin bağımsızlığı perçinlenmiştir.[94]

3.4. İlham Aliyev Dönemi (2003'ten Bugüne)

15 Ekim 2003 seçimlerinden birkaç ay önce -oğlu İlham Aliyev adına- seçimlerden çekilen Haydar Aliyev, yerine oğlu İlham Aliyev'i önermiştir. Nitekim 24.08.2002'de yapılan referandumla 1995 Azerbaycan

Anayasası’nda yapılan birtakım değişiklikler, İlham Aliyev’e iktidara giden yolu açmıştır:[95]

Cumhurbaşkanı üçte iki çoğunluk yerine, basit oy çoğunluğuyla seçilecektir,

Cumhurbaşkanına görevini yapmasına engel teşkil edecek durumlarda başbakan vekâlet edecektir. Siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili açılan davalara bakma yetkisi Anayasa Mahkemesi’nden alınarak bölgesel mahkemelere verilecektir.

4 Ağustos 2003’te Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından Başbakanlık görevine atanan İlham Aliyev, 15 Ekim 2003 tarihinde yüzde 76’dan fazla oy alarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiş, 31 Ekim 2003’te göreve başlamıştır.[96]

İlham Aliyev’in cumhurbaşkanlığı öncesi siyasi deneyimleri:[97]

- 1995 ve 2000’de yapılan seçimlerde Azerbaycan Cumhuriyeti parlamentosunda milletvekili,
- 2003 yılı Ocak ayında Avrupa Parlamenterler Asamblesi’nin başkan yardımcısı ve büro üyesi seçilmiştir.

3.4.1. İç Siyaset

İlham Aliyev iktidarının başladığı dönemde Azerbaycan önemli gelişmeler katetmiş ve BTC boru hattının tamamlanmasıyla ekonomik açıdan güçlenmiştir. İlham Aliyev’in izlediği politika doğrultusunda Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattının da hayata geçirilmesi, Azerbaycan’ın kalkınması açısından önemli bir ilerleme sağlamıştır.

Aliyev’in devlet siyasetinin temelinde ülkeyi bölgesel liderliğe taşımak, Kafkasya genelinde mühim bir noktaya getirmek vardır. 2007 yılına ait veriler doğrultusunda Azerbaycan; Gürcistan, Tacikistan, Pakistan’da

yatırımlar yaparak yatırım yapılan ülke sıfatından yatırımcı devlet kategorisine geçmiştir. 2008'de Azerbaycan'ın Gürcistan'a yaptığı yardım 400 milyon dolar olarak açıklanmış, Türkiye-Gürcistan- Azerbaycan arasındaki Bakü-Tiflis-Kars demir yolu ortak projesinin gerçekleştirilmesinde Gürcistan'a ait tüm mali sorumlulukları Azerbaycan üstlenmiştir. Bölgesel güç olma yolunda ilerleyen Azerbaycan'da petrol dışı yatırımlara başlanmış ve ülkenin devlet bütçesi 2008 yılında 12 milyar dolar olarak açıklanmıştır.[98]

18 Mart 2009 tarihli referandumla Anayasanın 101. maddesinde gerçekleştirilen değişiklik sonucu, 2013'te görev süresi bitecek olan 47 yaşındaki İlham Aliyev, istediği sürece cumhurbaşkanlığı yapabilme hakkını elde etmiştir. Nitekim %71 oranında katılımın gerçekleştiği referandumda %92 oy çokluğuyla anayasa değişikliği kabul edilmiştir.[99] Böylece Azerbaycan anayasal sürecinde otoriteryanizm yönünde bir adım daha atılmıştır. Nitekim bu durum, muhalefeti rahatsız etmiş, demokrasinin gerilediği söylemi yayılmıştır.[100]

3.5. Azerbaycan'ın Genel Sorunları

3.5.1. Ermenistan- Azerbaycan Çatışması ve Dağlık Karabağ Sorunu

Azerbaycanlılar ve Ermeniler, ortak bir coğrafyayı paylaşan, XIX. yüzyıla kadar dostluk ve komşuluk içinde yaşamış iki halktır. Ancak Rusya'nın Kafkasya'da egemenliği sağlamak adına Ruslaştırma (göç) politikası[101] çerçevesinde azınlıkları kışkırtması ve 1920-1921 yıllarında kontrolü ele geçirmesiyle Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinde bozulmalar başlamıştır.[102]

Ermeniler ile Azerbaycanlılar arasındaki ilk çatışma, bir Azerbaycanlı'nın hapishaneye götürülürken Rus alayında görevli bir Ermeni tarafından 1905 Şubatı'nda öldürülmesi üzerine yaşanmıştır. 20-21 Şubat'ta Erivan'da, Mayıs'ta Nahçıvan'da, 15-18 Kasım'da Gence'de, 21 Kasım'da Tiflis'te yaşanan çatışmalar sonucu 40 Ermeni ile 500 Azerbaycanlı ölmüştür. 1905 yılı içerisinde art arda yaşanan bu olaylar sırasında, Azerbaycanlıların yaşadığı 158 köyü tahrip edildiği, evlerinin yakıldığı ve çoğunluğu Azerbaycanlılardan oluşan 3100 ile 10bin arasında insanın hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.[103] Planlı hareket eden Rus destekli Ermeni ordusu karşısında, dağınık hâlde faaliyet gösteren Azerbaycanlılar, saldırılara karşı önlem almış; Gence'de toplanan bazı Azerbaycanlı aydınlar, 1905'te bölgedeki Gürcüleri ve Türkleri, Rus tehdidine karşı birliğe çağıran, Difai (Savunma) Partisi adı altında bir teşkilat kurmuşlardır. Bir süre sonra Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi yolunda, Sosyalist Himmet Partisi, 1911'de de Demokratik Müsavat Partisi oluşturulmuştur.[104]

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmaların odak noktalarından biri olan Karabağ, eski bir Türk yurdudur. 1747'de merkezi Şuşa olan bir Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Ancak bu bölge, 1805'te Çarlık Rusyası'nın işgali ve 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması'yla Çarlık Rusyası'na bağlı bir eyalet hâlini almıştır.[105] Osmanlı'nın zayıflama sürecine girmesi, Buna karşın Rusya'nın Kafkasya'da etkisini artırması ve sıcak denizlere inmeye yönelik emperyalist hedefleri noktasında hızla harekete geçmesi, bölgede Rusya lehine gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. 1828 Türkmençay Antlaşmasının ardından İran'dan Rusya'ya göç ettirilen yaklaşık 70 bin Ermeni, Rusya tarafından, çoğu Karabağ olmak üzere Nahçıvan ve Erivan'a yerleştirilmiştir.[106] Sistemli göç politikası sürerken 1832'de yapılan ilk resmî sayımda Karabağ nüfusunun %64,8'ini Azerbaycanlıların, %34,8'ini ise Ermenilerin oluşturduğu tespit edilmiştir.[107]

Millî Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920), Karabağ'ı bir vilayet hâline getirmiştir. Ancak Azerbaycan güçleri 1920 Sovyet istilasında, Kızıl Ordu birliklerine karşı koyamamış, Karabağ, Nahçıvan ve Zenzegur bölgeleri,

işgal kuvvetleri tarafından Ermenistan'a verilmiştir.1921'de Türkiye'yle uzlaşmak isteyen Bolşevik Rusya yönetimi, bölgede barışı sağlamak adına Nahçıvan ve Karabağ'ı bölgelere özerklik tanıması koşuluyla Azerbaycan'a geri vermiştir. Türkiye bu şekilde Nahçıvan sınırıyla Azerbaycan'a komşu olmuştur.[108] Ancak, Rusların göç politikası sonucu Dağlık Karabağ'da %70'lik bir nüfus oranına sahip olan Ermeniler, her fırsatta Karabağ'ın Ermenistan'a dâhil olması yönündeki taleplerini dile getirmişlerdir. Stalin'e, 1945'te Moskova'daki Komünist Partisi (KP) Merkez Komitesine, 1960-1963 Kruşçev iktidarına bu taleplerini bildirseler de olumlu yanıt alamamışlardır. Ermeniler, bunun üzerine Azerbaycanlılar aleyhine yaptıkları gösterileri ve yine Azerbaycanlılara karşı giriştikleri saldırıları farklı boyutlara taşımıştır. 1975'te iktidara gelen Brejnev de Ermenilerin Karabağ'a yönelik hareketlerine destek vermemiş, ne var ki 1985'te Gorbaçov'un açıklık ve yeniden yapılanma hareketiyle 1987-1988'den itibaren Yukarı Karabağ Ermenileri, Azerbaycan'dan ayrılma taleplerini yeniden dile getirmişlerdir. 1988'de Karabağ Sovyeti, Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasına ilişkin verdiği kararı onaylamamıştır. Bu durum 1989 sonunda Azerbaycan- Ermenistan arasında çatışmalara neden olmuştur.

1988'de Karabağ Ermenileri, özerk bölge olarak resmen Ermenistan'a bağlandıklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Azerbaycan ve Ermenistan'da çatışmalar başlamış, 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti, Karabağ'ın yönetimini Azerbaycan'dan alarak özel bir komisyona vermiştir. Ancak 1989'da AHC liderleri özel komisyonun Ermenilere müsamahalı davranması nedeniyle Karabağ'da tekrar Azerbaycan egemenliğinin kurulmasını istemiş ve Ermenistan'a giden bütün kara ve demir yolu bağlantılarını kesmiştir.

Azerbaycan-Ermenistan çatışması 1989'da hafiflemiş görünse de 1990 Ocak ayından itibaren yeniden şiddetlenmiştir. Azerbaycan, 26 Kasım 1991'de Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsünü feshederek bölgeyi, doğrudan merkezî yönetime bağladığını ilan etmiştir. Bölge Ermenileri de halk oylamaları sonucu, 12 Aralık 1991'de Yukarı Karabağ Vilayeti olarak BDT'ye girme başvurusunda bulunmuştur. Bunun üzerine yaşanan

Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Ermeni güçleri, Azerbaycan topraklarının 1/5’ini işgal etmiştir.[109]

Yukarı Karabağ sorunu, Kafkasya’da bölgesel iş birliğinin ve ekonomik gelişmenin önünde bir engel teşkil etmiş ve iki ülke arasındaki sorun olmaktan çıkarak bölgesel istikrarı etkilemiştir.

3.5.1.1. Bölgesel Güçler ve Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları

Azerbaycan–Ermenistan çatışmalarının şiddet kazandığı dönemler, otorite yoksunluğu nedeniyle iç karışıklıkların hâkim olduğu süreçlere tekabül etmektedir. Nitekim Neo-liberal yaklaşımların savı burada öne çıkmaktadır: Devletlerarasında anlaşmazlıkların getirisi, çatışmaların ve savaşların yaşanmasıdır; ancak bunların sonlandırılması etkin bir alternatif güçle yani uluslararası teşkilatlarla mümkündür.[110] 11 Eylül saldırıları sonrası ulusal bir mesele hâline gelen Dağlık Karabağ çatışması da Rusya, Türkiye, İran, ABD gibi bölgesel ve küresel güçlerin aracığıyla sonlandırılmak istenmiş; bu amaçla 1992’de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) devreye girmiş ve Karabağ’da ateşkes sağlamak adına bu tarihte Minsk Grubu oluşturulmuştur.

İki ülke arasında yaşanan savaşlar, 1994 itibarıyla pratikte sona ermiş olsa da zaman zaman yaşanan çatışmalar, basına yansıyan küçük çaplı saldırı haberleri, henüz barışın sağlanmadığının göstergesidir.

AGİK-1994 Budapeşte, AGİT-1996 Lizbon zirvelerinde eş başkanlardan Rusya ve ABD öncülüğünde hazırlanan barış planları sunulmuştur. Burada Rusya tarafından ateşkesin sağlanması, işgalcilerin söz konusu bölgeden çekilmesi, mültecilerin yurtlarına dönmesi önerilirken son maddede yer alan “Dağlık Karabağ’ın statüsünün belirlenmesi” hususu, Azerbaycan nazarında netlik taşımış ve aksinin mümkün olmayacağı dile getirilmiştir. Lizbon’da ABD tarafından Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün korunmasına dair maddenin eklenmesini veto eden tek ülke Ermenistan olmuştur. 30 Temmuz

1997’de Haydar Aliyev, soruna iki aşamalı çözüm önerisi getirmiştir: Ermenistan, Dağlık Karabağ’ı çevreleyen altı bölgeden çekilecek, bu bölgeye uluslararası barış güçleri yerleşerek kontrolü sağlayacak, Dağlık Karabağ’ın statüsü belirlendikten sonra Şuşa ile Laçin, Azerbaycan’a geri verilecektir. Söz konusu tasarı, baskılar neticesinde Ermenistan tarafından kabul edilmiş olsa da Dağlık Karabağ, Ermeni yönetimince 25 Ağustos’ta resmen reddedilmiştir.[111]

Ermenistan’da iktidara yönelik sorunun çözüm sürecinin de şekillendiğini, daha çetrefilli hâle geldiğini de söylemek mümkündür. Nitekim Ter Petrosyan, dile getirilen barış önerilerini, Bakü ile Hankendi arasında doğrudan görüşmeler aracığıyla uyum sağlanması şartıyla kabul etmiştir. 30 Mart 1998’de devlet başkanlığına getirilen[112] Robert Koçaryan bu süreci yavaşlatıcı tekliflerde bulunmuş, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne göz diken, kabul edilemeyecek olan bu önerilere, Ermenilerin çıkarlarını gözeten Rusya’nın “Ortak Devlet Tasarısı” eklenmiştir. Ermeni çıkarlarını gözetmiştir. 7 Kasım 1998’de Minsk Grubu’nun yeni barış planı olarak sunulan bu plan, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’ı kendisinden ayrı hür iradeye sahip bir birim olarak tanımlamasını öngörmüştür. Ermenistan’ın doğal olarak onayladığı bu öneri, Azerbaycan tarafından reddedilmiş ve onu AGİT’ten ziyade NATO ile çözüm aramaya itmiştir.[113]

Temmuz 1999-Aralık 2000 tarihleri arasında Aliyev ve Koçaryan arasında geçen on üç görüşme olumlu sonuç vermemiştir. Fransız Cumhurbaşkanı Chirac aracılığıyla 26 Ocak ve 4-5 Mart 2001 tarihlerinde Paris’te iki ülke başkanlarınca yapılan müzakereler sonucunda bazı hususlarda anlaşmaya varılmıştır. Bunlar; Azerbaycan ile Nahçıvan arasında Megri’de bir koridorun açılmasına karşılık, Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında Laçin koridorunun devreye girmesi, Megri’nin Azerbaycan egemenliğine bırakılması, Laçin koridorunun Ermenistan egemenliğine geçmesidir. İki ülke mutabakata varsa da Ermenistan hem Megri’den vazgeçmemiş hem de Azerbaycan’ın Laçin’den vazgeçmesini istemiştir.[114]

Rusya çözüm aşamasında uzlaşmadan yana olduğunu belirtse de, uygulamada bunun gereklerini yapmamış, Ermenilerin Azerbaycan

işgalinde Ermenistan’ın yanında yer almıştır. Rusya’dan aldığı destekle, -son yıllardaki ateşkesten yararlanan- Karabağ Ermenileri, etkin bir askerî kuvvete sahip olmuştur.

Türkiye, Karabağ meselesinde AGİT çerçevesinde faaliyette bulunan Minsk Grubu’nun çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır. Türkiye bu sorunda Azerbaycan’ı politik açıdan desteklemiş ancak devlet düzeyinde tarafsız kalmayı seçerek çözüme ilişkin arabuluculuk faaliyetlerini sürdürmüştür. Türkiye’nin Karabağ meselesinin çözümünde çok etkili olamamasının nedeni, ABD’deki Ermeni lobilerinin Türkiye’ye karşı kullanmış oldukları sözde soykırım iddiaları ve Azerbaycan’a konulan ABD ambargosudur. Türkiye’nin tepkisi, 1993’te Azerbaycan’ın Ermenistan’a uyguladığı ambargoya katılmak olmuştur. Türkiye, çatışmaya doğrudan müdahale etmek yerine bölgedeki sorunun uluslararası alanda ilgi görmesini sağlamaya çalışmıştır.[115]

3.5.2. Hazar Statüsü[116]

Hazar’ın statüsü, ilk kez XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası ve İran arasında yapılan 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay antlaşmalarıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Bu antlaşmalarla İran’ın Hazar Denizi’nde askerî gemi bulundurma hakkı elinden alınmış, sadece ticari ve diğer gemicilik faaliyetlerine izin verilmiştir. Rusya ise donanma bulundurma imtiyazını elde ederek Hazar’da üstünlüğü sağlamıştır. Ekim İhtilali sonrasında Sovyet Rusya ile İran arasında daha önce imzalanan antlaşmalar, Sovyet Rusya-İran arasındaki 28 Şubat 1921’de imzalanan dostluk ve iş birliği antlaşmasıyla geçerliliğini yitirmiştir. 27 Ağustos 1935’te iki ülke arasında yapılan “Ticaret, Gemicilik ve Meskûnlaşma Hakkında Antlaşmanın” ardından 25 1940 Martı’nda imzalanan Tahran (Ticaret ve Denizcilik) Antlaşması’yla İran, Hazar’da askerî gemi bulundurma hakkını tekrar elde

etmiş; Sovyet Rusya'nın üstünlüğü sona ermiştir. Hazar, bu tarihten sonra ortak sahiplik çerçevesinde Sovyet- İran denizi olarak tanımlanmıştır.[117]

1970'ten itibaren SSCB'nin Hazar'da petrol arama ve işletme çabalarının yoğunluk kazanması üzerine Hazar, dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC, Türkmenistan SSC) arasında bölgesel alanlara ayrılmıştır. Ancak Hazar'ın göl ya da deniz olarak mı tanımlanacağı, mevcut kaynaklarından nasıl yararlanılacağı soruları cevapsız bırakılmıştır. 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'la birlikte Hazar'a kıyıdaş olan ülke sayısı, ikiden (Rusya ve İran) beşe çıkmıştır. Bunun üzerine Hazar'ın statüsünün belirlenmesi ve kaynaklarının paylaşılması sorun yaratmaya başlamış; statü belirsizliği, çözülmesi gereken bir sorun hâlini almıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan devletleri, kendi ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda, Hazar'dan hak talep etmişlerdir. Bağımsızlık sonrası dönemde Hazar'a yönelik atılan ilk somut adım, yeni bağımsız cumhuriyetlerin imzaladıkları "Almata Deklarasyonu"dur. SSCB'nin mirasçısı devletler, Hazar'ı paylaşmak adına 17 Şubat 1992'de Tahran'da ilk kez bir araya gelmiş; ardından 1996 Kasımı'nda, Aşkabat'ta dışişleri bakanları toplanmıştır. Ancak Hazar'ın statüsü konusunda herhangi bir görüş birliğine varılamamıştır.[118]

Rusya Federasyonu, Hazar'ın iç deniz olduğunu ileri sürerek bölgede uluslararası deniz yasalarının uygulanmasını istemiştir. Buna göre Hazar, kıyıdaş ülkelerin ortak kullanım alanıdır; kaynaklardan yararlanma ve bölgede faaliyette bulunma, tüm kıyıdaş ülkelerin katılımıyla mümkündür. Rusya'ya göre uluslararası hukuk çerçevesinde, bölgedeki petrol, kıyıdaş ülkeler arasında eşit paylaştırılmalıdır. Rusya, Hazar'ın iç deniz ve göl olarak ortak egemenlik prensibinde paylaşılmasını savunmaktadır. Bu doğrultuda, 20 millik kara suları ve ardından 20 millik ulusal ekonomik bölgelerin dışında kalan alanın ortak sahiplenilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.[119] Rusya, Hazar'ın deniz olarak tanımlandırılmasına karşı çıkmaktadır. Ne var ki, deniz hukuku çerçevesinde ele alınan Hazar'ın doğal kaynaklarının paylaştırılması ülkelerin mevcut kıyılarıyla[120] orantılı olacak; Rusya ise bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

Hazar'ın statü sorunu, Rusya'nın bölgede izlediği etkin olma politikasında kullandığı en önemli kozlardan biridir. Rusya, Batılı şirketlerin Hazar kaynaklarından yararlanmasını engellemek ya da tek taraflı girişimlerin önüne geçmek adına Hazar'ın statü sorununu öne sürmektedir. Olası gelişmelerin, bölgede çözülemeyecek sorunlara yol açabileceğini savunmaktadır. Rusya, 1921 ve 1940 antlaşmaları[121] çerçevesinde Hazar'da girişimlerin ve alınan kararların beş ülkenin rızasıyla olması gerektiğini savunmuştur. Nitekim bu görüşünü, 5 Ekim 1994 tarihinde Birleşmiş Milletler'e "Hazar Denizi'yle ilgili tek taraflı bir uygulama gayrimeşrudur ve Rusya Federasyonu tarafından kabul edilemez. Rusya Federasyonu, gerektiğinde önlem alma ve uygun gördüğünde hukuki bir düzeni

değiştirme ve tek taraflı uygulamaların sonuçlarının üstesinden gelme hakkına sahiptir," şeklinde bir nota vermiştir.[122] Bu noktada Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle yaptığı Hazar kaynaklarına yönelik petrol antlaşmalarına atıfta bulunulmuştur. Rusya bu hamlesiyle, Hazar'ın statüsü konusunda en çok çatıştığı ülke olan Azerbaycan'ın yaptığı antlaşmaları engellemeyi amaçlamıştır.

Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar'ı sınır göl olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla beşe bölünmesi, kıyısı olan devletlerin kara suları sayılması ve onların münhasır egemenliğine dâhil olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Rusya, 1988'de Kazakistan'la Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için ortak hat prensibini; su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir antlaşma imzalamıştır.[123]

İran, Hazar'ın bir göl olduğunu, Kazakistan'ın da ileri sürdüğü gibi, beşe bölünerek her kıyıdaş ülkeye kaynaklardan eşit pay verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Nitekim zengin doğal kaynaklara sahip olmaması, bu düşüncesinin gerekçesini ortaya koymaktadır. İran, tüm kıyıdaş devletlerin anlaşmaya varmasını, Hazar'daki doğal gaz ve petrol çalışmalarının devam etmesini istemektedir. Türkiye statü konusundaki müzakerelere katılmamış; ancak Azerbaycan'ı desteklemiştir.[124]

Türkmenistan, 1997'ye kadar İran ve Rusya'nın etkisiyle kıyıdaş ülkelerin kendilerine ait 45 millik münhasır yetki alanı dışında kalan alanları ortak kullanmaları gerektiği düşüncesinde olmuştur. 1997'den sonra ise orta hat prensibi çerçevesinde, beş ülkenin de kendi münhasır alanlarında kaynaklardan serbestçe yararlanabileceğini savunmuştur. Bu şekilde Azerbaycan'la benzer görüşteki Türkmenistan, 1988 sonrasında Hazar kaynaklarının ortak kullanımını ileri sürmeye başlamıştır. Türkmenistan'ın tutum değişikliğinin altında, iki ülke arasında bulunan Kepez (Serdar) petrol yataklarına yönelik tartışmalar aranabilir. Türkmenistan, Kepez ve Azerbaycan petrol yataklarında tam yetki, Çırak petrol yataklarında ise kısmi haklar talep etmiştir. [125]

2001 yılında yaşanan olaylar, petrol kaynaklarının paylaşımında kıyıdaş ülkeler arasındaki anlaşmazlığın büyüyerek işin savaşa kadar gidebileceğini düşündürmüştür. Nitekim dünyanın en zengin petrol yataklarına sahip bu bölgede 2001 Ağustosu'nda Hazar'a kıyısı olan beş ülkeyi savaşın eşiğine getiren bir kriz yaşanmıştır. Hazar'da petrol araştırması yapan BP şirketine ait bir geminin, İran hücumbotları tarafından durdurulmasıyla başlayan kriz, ülkelerarası gerginliklere neden olmuştur. Daha sonraki günlerde İran jetleri, Azerbaycan hava sahasını ihlal ederken Türkmenistan da Azerbaycan'ı kara sularını ihlal etmekle suçlamış; Azerbaycan ise Hazar petrollerini koruyacağını söyleyerek ordusunu alarma geçirmiştir. İran ve Türkmenistan arasındaki sınır meselelerine dayalı tartışmalar, günümüzde, Hazar sorununu çözümüne set oluşturmuştur.[126]

18 Kasım 2010'da Bakü zirvesinde bir araya gelen söz konusu beş ülkenin cumhurbaşkanı, Hazar Denizi'nin güvenliğine ilişkin bir antlaşma imzalamıştır. Buna göre; Hazar'a kıyısı olan ülkeleri, bölgede terörizm, uyuşturucu ve kaçakçılığa karşı birlikte mücadele verecektir. Ancak Hazar statüsü, mutabakata varılamayan bir konu olarak ertelenmiştir. İran, 1920, 1941 antlaşmalarını öne sürerek, beş eşit payda da kaynaklardan yararlanılması fikrini yinelemektedir.[127] Yirmi yedinci kez yapılan bu toplantıda statü meselesi sonuçsuz bırakılmıştır.[128]

Hazar Denizi, hidrokarbon ve deniz kaynaklarının yanı sıra jeopolitik konumuyla da uluslararası alanda büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla başta Rusya olmak üzere kıyıdaş ülkelerin yanında ABD, AB, Çin gibi diğer büyük güçlerin mücadele alanı hâline gelmiştir. Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi, bölgede istikrarsızlığın ortadan kaldırılması ve Hazar bölgesindeki doğal gaz ve petrolün Batı pazarlarına ulaşmasını sağlayacak boru hatları açısından önem taşımaktadır. Nitekim 2002'de inşasına başlanan Nabucco boru hattı projesinin hâlâ tamamlanamamış olmasının temel nedenlerinden biri, Hazar'ın statü belirsizliğinin sürmesidir. Azerbaycan ve Türkmenistan doğal gaz rezervlerinin Avrupa'ya taşınmasını öngören projede Türkmenistan rezervlerinin taşınması, Hazar

sularının altından geçirilecek boru hattına bağlıdır. Bu alt yapı çalışmaları ise Hazar'a kıyı devletler arasında yapılan antlaşmayla yasaklanmıştır. İran'ın karşıt konumu ise Rusya tarafından desteklenmektedir.[129] Nabucco ve Güney Akım projelerinin temelinde ABD / AB ve Rusya'nın yer altı kaynaklarını denetim altına alarak güç kazanma mücadelesi bulunmaktadır. Dolayısıyla siyasi sürecin bir ürünü olan Hazar sorunu, bölgesel faaliyetleri kısıtlayıcı nitelik taşımaktadır.

Azerbaycan'da siyaset uzmanlarının konuya dair görüşleri benzerlik taşımaktadır. Azer Hasret, kendisiyle yaptığım röportajda problemin çözümüne ilişkin şunları söylemiştir: "Hazar sorununun çözümü, Güney Azerbaycan probleminin ortadan kaldırılmasıyla kolaylaşacaktır. İran'ın Hazar'dan talep ettiği hakların gerçek sahipleri, ülkenin kuzey bölgesinde yaşayan Azerbaycanlılardır."[130]

44 İsmail Mehmedov, age., s.705.

45 Ali Asker, "Ermenilerin Azerbaycan'da Yaptıkları Soykırımlar ve Devam Eden Çözümsüzlük", Stratejik Analiz, Ankara, Nisan 2009, http://ali-asker.livejournal.com/2076.html, 06.09.2010, s.108.

46 Rövşen Novruzoğlu, *Genosid, Ecocıd, Beynelxalq Terrorizm Silsilesinden Ermeni Terrorizmi*, Adiloğlu Neşriyyat, Bakü 2006, s. 618.

47 İsmail Mehmedov, age. s.706-707.

48 2010'daki araştırma gezim sırasında, tarihçi Adalet Tahirzade'yle bir röportaj yaptım. Tahirzade, Elçibey'le on üç saat süren röportajını 2001'de kitaplaştırmış ve Elçibey'in düşüncelerini kitabında bire bir aktarmıştır. Adalet Tahirzade, Elçibey iktidarını şu şekilde değerlendirir: "Elçibey, halk adamıdır. O, siyasete girmek, iktidara gelmek istememiş, ülkenin koşullarının başkan seçmeye uygun olmadığını belirtmiştir."

Elçibey'in söz konusu kitapta geçen şu cümlesi o dönemin koşullarını anlatmaktadır: "Ayaz Mütellibov'un uzaklaştırılmasından sonra biz mecburen cumhurbaşkanlığı seçimine katılmak zorunda kaldık. Hâlbuki defalarca istemiştik ki, buna gitmeyelim, devletin kuruculuğu cumhurbaşkanlığı sistemine halen hazır değil. Cumhurbaşkanı, hâkimiyette kalmak için diktatör olmalı ya da demokrasiye uygun olarak devrilmelidir."

49 Araz Aslanlı- İlham Hesenov, age. s.23.

50 Haluk Alkan, age. s. 57.

51 Nazim Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası(Haziran 1992-Haziran 1993*), Ankara 2001, s. 45.

52 İsmail Mehmedov, age. s. 703.

53 Araz Aslanlı- İlham Hesenov, age. s. 25.

54 İsmail Mehmedov, age. s. 708.

55 Nazim Cafersoy, age. s. 62.

56 2010'da gittiğim Azerbaycan'da, muhalefet partilerinin başkanlarıyla yaptığım görüşmede şu izlenimleri edindim: Muhalefet partilerinin niceliği, seçim sonuçlarını etkileyecek nitelikte değildir. 2010'daki iktidar lehine olan parlamento seçim sonuçları, bu tespiti teyit etmiştir.

57 Röportajlarla muhalefet partilerinin ülkedeki konumu gözlemlenmiş, Müsavat'ın en eski muhalefet ve devlet nezdinde ofis açılan tek parti olduğu öğrenilmiştir. (Y.N)

58 Araz Aslanlı- İlham Hesenov, age. s.86.

59 Ayrıntılı bilgi için bkz: "AIOC Current Developments", http://azer.com/aiweb/categories/topics/Oil/aioc.html, 25.12.2010.

60 SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan Republic: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi.

61 TPAO: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı.

62 Cumhurbaşkanı seçmek için telaşlanıyorsunuz; seçin ancak üç aydan sonra seçeceğiniz cumhurbaşkanı bir yıldan sonra yıkılacaktır. Böyle de olmalıdır, başka türlüsü mümkün değildir. Cumhurbaşkanı o ülkede seçilir ki, orada cumhurbaşkanını elde tutmak mümkün olsun. Halk Cephesi veya her hangi bir siyasi kuvvet onu yıkmasın. Öyle yapılar oluşturulmalıdır ki, cumhurbaşkanını koruyabilsin, hem de cumhurbaşkanı kendinden çıkıp diktatörlüğe çevrilmek istediğinde bunu önleyebilsin. Bu, hâkimiyetin alfabesidir. Denilen yapı oluşturulmadığı takdirde, kimi isterseniz seçin, hatta en ruhani adamı seçin. Onun etrafına toplananlar "sen büyüğümüzsün" diyerek belki de onu yolundan çıkaracaklar. Bunun önleyecek herhangi bir kurum yoktur.(2010 Haziranı'nda Azerbaycan ziyareti sırasında Halk Cephesi Partisi Başkanı Mirmahmud Miralioğlu'nun verdiği Elbulfez Elçibey'in DVD'sindeki konuşmadan bir alıntıdır.)

63 Suret Hüseyinov, gerçekte bir asker olmamakla birlikte Sovyet yönetimi döneminde bir yün fabrikasında yöneticilik pozisyonunda yer almıştır. Bağımsızlık sürecinde ekonomik güce erişerek Gence'deki 104. Hava Nakliye Birliği'nin Rus komutanlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur. İç savaş sırasında ise *de facto* olarak Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan birliklerinin komutanlığına atanmıştır. (Haluk Alkan, age. s. 59)

64 İsmail Mehmedov, age. s. 712.

65 *Halq* gazetesi, 2 Kasım 1997, Azerbaycan, s. 4.

66 ·' Stratfor. "FSU: Mutual Aid Efforts Too Little, Too Late?" 18 Mart 2005', http://www.stratfor.com/fsu_mutual_aid_efforts_too_little_too_late, See also: Socor, Vladimir, "Secessionist Leaders Parade in Moscow", in: Eurasia Daily Monitor, Cilt: 2, Sayı: 54, Mart 18, 2005,
http://www.jamestown.org/publications_details.ph1p?volume_id=407&issue_id=3268&article_id=2369447, 28.11.2010.

67 Bahadır Kerimov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1993-2003)* - İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ana bilim dalı, İstanbul 2007, s.25, yüksek lisans tezi.

68 "*Azerbaijan:* The Status Of Armenians, Russians, Jews And Other Minorıties", Immigration Naturalization Service Resource Information Center, 1993, s.1.

69 İsmail Mehmedov age. s.710- 714.

70 Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çıkarılması Elçibey iktidarının en önemli başarılarından biridir. 1991'den itibaren Azerbaycan'dan ayrılan Sovyet askeri, 1993 tarihinden itibaren ülkeyi tam olarak boşaltmıştır. (Shireen Hunter, "Azerbaijan: Search for Identity and New Partners," in Nations And Politics In The Soviet Successor *States* ",Cambridge, UK: Cambridge University Press, England, 1993, s. 225-260.

71 Araz Aslanlı - İlham Hesenov, age. s.38.

72 Necati İyikan, *Die politischen Beziehungen zwischen der Türkei und Aserbaidschan (1992-2003).* Unter besonderer Berücksichtigung des türkischen *Modells im Kaukasus und in Zentralasien und*

dessen Bedeutung nach den Anschlägen vom 11. September 2001 in den USA, Hamburg 2005. s. 98 – 103.

73 E. Büşra Behar vd., *Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s.117.

74 *Cumhuriyet* gazetesi, 1 Eylül 1993 Çarşamba, s.3.

75 İsmail Mehmedov, age. s. 717.

76 "Haydar Aliyev", http://www.biyografi.info/kisi/haydar-aliyev , 06.09.09.

77 1987'de görevinden istifa eden Haydar Aliyev, Sovyet yönetimi tarafından sıkı bir gözetim altında tutulmuştur. 1987-1990 tarihleri arasında Aliyev- Gorbaçov çatışması belirginleşmiş, bu süre zarfında Aliyev'in Bakü'ye dönme girişimleri, Moskova kontrollü hareket eden Bakü idarecilerince engellenmiştir. Mütellibov'un 1990'da Aliyev'in Bakü'ye gelmesinin ülkede kargaşaya sebep olacağını belirtmesi, 30 Mayıs 1990'da yayıncı Ajdar Hanbabayev'in suikastı, Aliyev'in Bakü'ye dönüşünü geciktiren diğer hususlardır. (İsmail Mehmedov, age, s.714.)

78 "Haydar Aliyev", http://www.biyografi.info/kisi/haydar-aliyev , 06.09.09.

79 11 Ekim 1998'de yapılan Azerbaycan genel seçimlerinde %76,11 oy oranı ile (2/3 çoğunlukla) Haydar Aliyev, iktidarda kalmıştır. 31 Ekim 1997'de Keleki'den Bakü'ye dönen ve AHCP'nin (Azerbaycan Halk Cephesi Partisi) başında aktif siyasi hayatına devam eden Elçibey, 5 Kasım 1998 yılında yapılmış olan cumhurbaşkanlığı seçimlerine, "demokratik ve adil olmadığı" gerekçesiyle boykot ederek katılmamıştır.

Azerbaycan'da 5 Kasım'da yapılacak 2. dönem parlamento seçimlerine katılma kararı alan Elçibey, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin parlamentosuna girebilmek için ilk defa milletvekilliğine adaylığını koymuştur. "Biz Azerbaycan Türkleri de zorla bölük-bölük edilmiş halklardanız." şeklinde görüşlerini dile getiren ve vahit (bütün) Azerbaycan'ı savunan Elçibey, *Bütün Azerbaycan Yolunda* isimli bir kitap çıkarmıştır. Yapılan görüşmelerde Klasik Halk Cephesi Partisi Başkanı Mirmahmud Bey ve parti üyesi Cavid Bey aracığıyla bu eser Azerbaycan'dan temin edilmiştir. (Y.N)

80 18 Ağustos 1993'te Alikram Humbetov'un önderliğinde bazı ayrılıkçı güçler Azerbaycan'ın güneyinde, İran sınırındaki Lenkeran, Lerik, Masallı, Yardımlı, Celilabad, Bilasuvar ve Astara bölgelerini "Talış-Mugan Cumhuriyeti" ilan etmişlerdir. Ancak bölgede çok sayıda Azerbaycanlı yaşamakta. Bu karşı direniş, hükûmet tarafından bastırılmıştır. Ülkedeki etnik meselelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Elnur Paşa, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Yeni Demografik Durum ve Etnik Azınlıklar", *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.

81 İsmail Mehmedov, age. s.717- 722.

82 BDT'ye üye ülkeler içinde yeni grupların ve tarafların belirlenmesi adına Rusya'nın baskısına rağmen GUAM'ın (Gürcistan-Ukrayna-Azerbaycan-Moldova) kurucularından olmuştur. Bloğun kurulmasına dair resmî protokol, 25 Kasım 1997'de Bakü'de imzalanmıştır. (http://www.tumgazeteler.com/?a=984839, 07.08.2009.)

83 Araz Aslanlı- İlham Hesanov, age. s.124.

84 Rövşen Novruzoğlu, age. s.3.

85 Mert Bilgin, age. s. 91.

86 *Halk* gazetesi, 1 Mayıs 1994, s.4.
87 Azerbaycan, 26 Eylül 1993, s.3.
88 Hazar Denizi'nin %25'lik kısmı, Azerbaycan'a ait sayılmıştır.
89 Antlaşmaya katılan devletler; ABD, İngiltere, Norveç, Rusya, Suudi Arabistan, Yunanistan ve Japonya'dır. Petrolün çıkarılması, işletilmesi ve ihracı için konulacak sermayenin %80'i antlaşmaya dâhil olan bu ülkelerin payına düşmektedir.
90 Ömer Göksel İşyar, "Azeri-Ermeni çatışması, Barış Arayışları ve Çözümsüzlük", Der. Arı, Tayyar, *Orta Asya ve Kafkasya*, MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 200,201.
91 İsmail Mehmedov, age. s. 733.
92 Araz Aslanlı- İlham Hesanov, age. s.112.
93 Şükrü Elekdağ, "Azerbaycan'ın Kaderi ve Petrol", Eylül-Ekim 1994, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Ankara, yıl: 44, sayı: 299.
94 Araz Aslanlı-İlham Hesanov, age. s. 85.
95 Alesker Aleskerli, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası", anayasa.gen.tr, 03.09.2010.
96 "Azerbaycan'ın Anayasal Sürecinde Otoriteryalizme Doğru, Yeni Bir Adım: 2009 Anayasa Değişiklikleri", http://www.tumgazeteler.com/?a=4855797, 17.09.2010.
97 "Azerbaycan", http://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan, 25.09.09.
98 İsmail Mehmedov, age. s.735.
99 18 Mart 2009 tarihinde yapılan referandumda, Anayasa'nın 101'inci maddesindeki "bir kişinin iki defadan fazla cumhurbaşkanı seçilemeyeceği" kısıtlamasının kaldırılması, daha önce cumhurbaşkanlığı yapmış şahıslara "eski cumhurbaşkanı" statüsü verilmesi, halen 125 olan milletvekili sayısının 150'ye çıkarılması, belediyelerin çalışmalarıyla ilgili meclise bilgi vermesi gibi değişiklikler halkoyuna sunulmuştur. ("Azerbaycan Anayasa Değişikliği İçin Sandık Başında" http://www.guncelhaber.com/dunya/azerbaycan-anayasa-degisikligi-icin-sandik-basinda-236973.htm, 27.09.2010.)
100 "Azerbaycan'da 'İki Dönem' Sınırı Kalktı",http://www.tumgazeteler.com/?a=4836229, 05.02.2010.
101 1900'lü yılların başında Güney Kafkasya'daki 1.300.000 Ermeni nüfusunun ancak 300 bini yerli halktan, geri kalan bir milyon Ermeni ise bölgeye Ruslar tarafından göç ettirilen mültecilerden oluşuyordu. 1897 yılında Azerbaycan'ın nüfusu 1.876.700 iken, 1910 yılında bu sayı 2.317.000'e, 1913 yılında ise 2.339.200'e ulaşmıştır. Azerbaycan'ın nüfusunun artışının temelinde Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Dağıstan ve Güney Azerbaycan'dan gelenler vardı. (*Алышевский А.В., Городское Население Азербайджана*, Баку 1923, s. 4-5, *Azerbaycan Tarixi*, Beşinci cilt, (Nisan 1920- Haziran 1941), Bakü, 2000, s. 93.)
102 Haluk Alkan, *age*, s. 49.
103 M. Cihat Özönder-Dursun Yıldırım, *Karabağ Dosyası*, ikinci baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991, s.12.
104 Mehmet Saray, *a.g.e*, s.32.
105 M. Cihat Özönder- Dursun Yıldırım, age. s.3.
106 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Basım, Belge Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 623.

107 Aslan Yasin, “Azerbaycan Aydınlarının Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Redaksiyonu”, Azerbaycan dergisi, Ankara 1988, Sayı: 263, s. 62.

108 İsmail Mehmedov, age. s.629-630.

109 Utku Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2004, s.249.

110 Şaban Çalış, *Uluslar arası Örgütler*, edit: Birol Akgün- Önder Kutlu, *Uluslar arası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya, Şubat 2006, s. 14.

111 Ömer Göksel İşyar, “Azeri-Ermeni Çatışması, Barış Arayışları ve Çözümsüzlük”, Der: Tayyar Arı, age. s. 200, 201.

112 Rober Koçaryan’ın iktidarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Yaprak Sönmez, “1991 Ermenistan’da Siyasi Gelişmeler”, *Necati İyikan, (Ed),Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.

113 Ömer Göksel İşyar, “*Azeri-Ermeni Çatışması, Barış Arayışları ve Çözümsüzlük*”, Der: Tayyar Arı, age. s.206.

114 Alaeddin Yalçınkaya, age. s. 137, 138. (Cenk Başlamış, “Türkiye’ye Orta Asya Kapısı: Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, Erivanla Birbirlerine Karşılıklı Koridor Verme Konusunda Anlaştıklarını Açıkladı. Böylece Bölgeye Komşu Türkiye’ye Orta Asya Kapısı Açılacak”, *Milliyet* gazetesi, 06.16. 2002.)

115 E. Büşra Behar vd, age. s. 250.

116 Hazar’ın statü sorununa ilişkin söz konusu makale, 2010 Nisanı’nda BAKSAM (Bakü Stratejik Araştırmalar Merkezi) sitesinde yayınlanmış olup yazar tarafından geliştirilerek ve güncellenerek çalışma içeriğine dâhil edilmiştir. (Özlem Yılmaz, “Hazar’ın Statü Sorunu”, BAKSAM, 2010.)

117 Nuray Ömür Arıdıcı vd., “*Orta Asya Ekonomisi, Ortadoğu-Orta Asya Benzerlikler Farklılıklar*”, Politika Dergisi, Gamze Güngörmüş Kona Bloğu**,** s. 121-136.

118 “Hazar’ın Statüsü”, http://www.avsam.org/tr/a153.html, 15.09.2009.

119 Oran Baskın, *Türk Dış Politikası*, Cilt: 2, 1981-2001, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 433.

120 Beş ülkenin Hazar Bölgesine yönelik sahil uzunlukları; Kazakistan:1894 km; Türkmenistan:1786 km; Azerbaycan: 800 km; İran: 740 km; Rusya: 695 km. (Gülcanat Sekenova, “Hazar Denizi: Uluslararası Potansiyel İtilaflar Bölgesi”, Ali Ahmetbeyoğlu vd., *Kafkas Dosyası*, TATAV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 243.)

121 Sovyet Rusya ve İran arasında yapılan ve Hazar Denizi’nin mevcut hukuki statüsünü, genel olarak gemicilik ve balıkçılık hususlarını kapsayan antlaşmalardır.

122 Mustafa Aydın, “*New Geopolitics of Central Asia and The Caucasus Causes of Instability and Predicament*”, www.mfa.gov.tr/groupa/sam, 12.12.2010.

123 Utku Yapıcı, age. s.247, (Sinan Oğan, “Hazar Denizi Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan Arasında Bölüştürüldü”, *AVSAM* haftalık analiz, 22-29 Eylül 2002, http://www.avsam.org/haftalikanaliz/22-29_09_2002/main.htm, 13.11.2010.)

124 Utku Yapıcı, age. s.247, (Sinan Oğan, “Hazar Denizi Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan Arasında Bölüştürüldü”, *Avsam Haftalık Analiz*, 22-29 Eylül 2002, http://www.avsam.org/haftalikanaliz/22-29_09_2002/main.htm)

125 S. Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statü Sorunu". *A.Ü.S.B.F. Dergisi*. c. 53, No.1-4, s.108.

126 Green Paper, (European Commission), "*A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*", Mart 3, 2006,http://www.energy.eu/directives/2006_03_08_gp_document_en.pdf, 10.10.2010.

127 İran bakan yardımcılarının toplantıda verdiği açıklama şöyledir: "İran şimdiye kadar belli çerçevede hareket etti. İran razı olmazsa Hazar'ın hukuki statüsünü çözmek mümkün değildir. Biz 1921-1940 yılları arasında İran ve Sovyetler Birliği arasındaki Hazar'la ilgili antlaşmaya dayanıyoruz ve bu pozisyondan bir adım bile geri adım atmayacağız."

128 Elhan Şahin, "Hazar'ın Statüsü Konusunda Neden Bir Türlü Mutabakata Varılamıyor?", http://www.21yyte.org/tr/yazi5899Hazarin_Statusu_Konusunda_Neden_Bir_Turlu_Mutabakata_Varilamiyor.html, 20.11.2010.

129 Elhan Şahin, "Hazar'ın Statüsü Konusunda Neden Bir Türlü Mutabakata Varılamıyor?", http://www.21yyte.org/tr/yazi5899Hazarin_Statusu_Konusunda_Neden_Bir_Turlu_Mutabakata_Varilamiyor.html, 20.11.2010.

130 2010 Azerbaycan'da Yedi Devlet Bir Millet Kuruluşu Başkanı Azer Hasret'le yaptığım röportajdan alıntıdır.

4.BÖLÜM: DIŞ POLİTİKA

4.1. Türkiye

"Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir"
Atatürk
"İki devlet, bir millet"
Haydar Aliyev

Türkiye ile Azerbaycan arasında yakın müttefiklik bağları ve benzersiz ilişkiler vardır. Öncelikle İki ülkeyi tarihî, kültürel, dine ve dile yönelik ortaklıklar bir arada tutar. Günümüz koşullarında ise bunların yanı sıra Azerbaycan ile Türkiye arasında stratejik anlamda birbirlerini destekleme söz konusudur. 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, 9 Kasım 1991'de Türkiye'nin resmen tanımasıyla uluslararası alanda ilk desteği almıştır. Ardından karşılıklı açılan konsolosluklar ve büyükelçilikler bağlamında ilişkiler daha da pekiştirilmiştir.[131]

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde -1991 sonrasında- temel alınacak konular şunlardır:

ABD- Rusya ikilemi: Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasının ardından, ABD hegemonyası ile Rusya arasında bir mücadele başlamıştır. Türkiye ile Azerbaycan, çok yönlü bir dış politika izleyerek siyasi dengeleri bozmadan sorunsuz ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Günümüzde iki ülkenin ilişkilerinde yeterli gelişimin görülememesinde bu durum etkilidir.

Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye üçgeni: Azerbaycan ve Türkiye arasında Ermeni sorununa yönelik ortak çıkarlar, benzer amaçlar ve birlik

savunmasının gerekliliği ön plana çıkmış, ilişkilerin gerçekçiliği ve müttefiklik bağları sınanmıştır.

Tarihsel perspektifte bakılarak iki ülke ilişkilerinin gelişiminde etkili parametreleri ve iktidarlara bağlı yaşanan değişiklikleri görmek mümkündür. 23-24 Ocak 1992 tarihlerinde Müttelibov'un Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında –askerî alan dışında- ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik imzalanan 11 maddelik Dostluk ve İşbirliği Antlaşması; Azerbaycan'daki iç politik karışıklıklar nedeniyle Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır. 1992'de Müttelibov'un istifası üzerine devlet başkanlığı görevine getirilen Yakup Mehmedov'un döneminde, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde aşamalar katedilmiştir. 13 Mart 1992'de iki ülke arasında enerji alanında iş birliği protokolü imzalanmıştır. 2-3 Mayıs 1992'de ise dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Yakup Mehmedov'un daveti üzerine Bakü'ye gitmiştir. Bu ziyarette ülkelerarası görüş alışverişinde bulunulmuştur.[132]

7 Haziran 1992'de Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilen Elçibey döneminde, Türkiye–Azerbaycan ilişkilerinde stratejik ortaklığa kadar giden ilerlemeler yaşanmıştır. Elçibey'e göre, Azerbaycan Halk Cephesi'nin temeli, Atatürk ideolojisidir. Bu dönemde İran ve Rusya'ya karşı mesafeli bir politika izlenirken Türkiye'yle ekonomik ve kültürel boyutta çok sayıda antlaşma imzalanmıştır. Türkiye, Azerbaycan dış politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim Elçibey'in Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tüm barış görüşmelerinde Türkiye'nin bulunmasına yönelik çabaları, bunun göstergesidir.

1993'te iktidara gelen Aliyev, Azerbaycan çıkarları doğrultusunda bir politika izlemiştir. Türk Hükûmeti, Azerbaycan üzerinde Rus tehdidini azaltmak adına Azerbaycan Hükûmetine destek vermiştir. Ancak Tansu Çiller'in başbakanlığı döneminde (1993-1996), 1995'te Türk istihbaratının Aliyev'e karşı darbe planladığı iddiaları nedeniyle Aliyev ve Tansu Çiller başkanlığındaki Türk hükûmeti arasında güvensizlik hâkim olmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel'in Aliyev ile sürdürdüğü iyi ilişkiler, –olası- darbeyi önlemesi ve 7 Aralık 1995'te Azerbaycan'daki resmî ziyareti sırasında ülkeler arasındaki dostluğu vurgulayan ifadeleriyle gerginlik yumuşatılmıştır.[133] Aliyev, 8-11 Şubat 1994 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı

ziyaret sırasında Demirel’le on yıl süreli bir dostluk ve iş birliği antlaşmasının[134] yanı sıra ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel iş birliğini öngören on beş antlaşma imzalamıştır. Sonraki dönemlerde ise, Türkiye ve Azerbaycan liderlerinin karşılıklı ziyaretleri[135] devam etmiştir.[136]

Aliyev döneminde iki ülke arasında askerî ilişkiler gelişmiştir. 1996’da askerî, eğitim, teknik ve bilimsel iş birliği antlaşması imzalanmıştır. 2001’de yapılan görüşmeler sonrasında iki ülke arasında karşılıksız askerî yardım antlaşması yapılmış ve bu doğrultuda Türkiye’nin Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri’ne 3 milyon dolar yardımda bulunacağı öngörülmüştür.[137]

Azerbaycan ve Türkiye arasında hâlâ “iki devlet, bir millet” anlayışı sürmektedir. İki taraf da bu ifadenin gereklerinin karşılıklı olarak yapılmasından yanadır. Azerbaycan, Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya dönemlerinde iki yüzyıl aynı çatı altında kaldığı ve aynı ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ortamı paylaştığı diğer Orta Asya ülkelerine nazaran Türkiye’ye daha yakındır. Türkiye için Azerbaycan, Avrasya’ya açılan bir kapı; Azerbaycan için de Türkiye, Batı’ya ulaşmanın yoludur. Odlar yurdu[138] açısından Türkiye, Avrasya’nın zenginliklerini Batı’ya aktaran köprü ve gelişmiş bir ekonomi, model bir devlet, kardeş bir millet ve de güvencedir. Özellikle Ermeni sorununda olduğu gibi ortak noktalarda ortak bir irade çerçevesinde çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

Ülke İlişkilerin seyri dikkate alındığında 1991’den günümüze dek, 2009 protokol[139] krizi ve futbol protokolünde[140] yaşanan bayrak krizi, 2010 Wikileas meselesi[141] gibi sorunların dışında ilerleyen ve gelişen bir süreç hâkimdir. Rusya ekseninde politika izleyen Mütellibov; Türkiye’yle ilişkilere önem veren ancak iktidarı boyunca somut sonuçlar elde edemeyen Elçibey; getirdiği reformlar çerçevesinde Türkiye’yle siyasi, ekonomik yönde ilişkilerin geliştiği ancak askerî açıdan aynı oranda gelişme katedilemediği Aliyev dönemleri, güncel gelişmelerin temelini oluşturmaktadır. İkili ilişkilerde sağlanan müttefikliğin ve yaşanan gelişmelerin yanı sıra önem verilmesi gereken diğer husus, bölgesel düzeyde, güvenlik bazında birlikte hareket etmeyi sağlamaktır. 2010 Rusya-Ermenistan arasında imzalanan Gümrü Antlaşması’nda olduğu gibi Azerbaycan ve Türkiye’nin gerçekleştireceği savunma nitelikli bir

mutabakat, olası engellere rağmen, bölgede ve ülkelerde farklılaşma meydana getirecektir.

Azerbaycan-Türkiye arasında gerçekçi ve idealist uygulamalarla aşama katedilmelidir. İki ülkenin ilişkilerinde gerginliğe neden olan ve basında özellikle üzerinde durulan vize uygulaması, önemli sorunlardan biridir ve devam etmektedir. Azerbaycan, BDT ülkelerine tanınan ayrıcalık kapsamında Türkiye'yi dâhil etmemiş ve beklenen olumlu gelişme yerine vize kolaylığının da kaldırılarak vize isteminin süreceği belirtilmiştir.

4.2. İran

İran, Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ülkeyi tanımış ve 1992 yılında Bakü'de büyükelçilik açmıştır. İran heyeti aynı dönemde Azerbaycan'a giderek Hazar kaynakları ve petrol üretimi konusunda görüşmeler yapmıştır. Müttelibov da İran'ın endişelerini gidermek adına Tahran'a ilk resmî ziyaretini gerçekleştirmiştir. Müttelibov'un birleşik bir Azerbaycan'ın kurulmasından yana olmaması, İran'ı rahatlatmıştır. İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıdıktan sonra ülkede İslam inancının gelişmesi için -din bilgisi eğitimi kampanyaları doğrultusunda- Azerbaycan'a din adamları ve din kitapları göndermiş ve çeşitli faaliyetler de bulunmuştur.[142]

Azerbaycan Halk Cephesi'nin Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı birleştirme hedefleri İran'ın tepkisine neden olmuş; Elçibey'in iktidara gelmesiyle birlikte İran'ın endişesi daha da artmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Gasimoz, Ağustos 1992'de İran'a giderek iki ülke arasında iş birliği ve iyi komşuluğa ilişkin protokoller imzalamıştır. Bu antlaşma uyarınca Tebriz ve Nahçıvan'da karşılıklı konsolosluklar açılması kararlaştırılmıştır.[143] Elçibey'in Tahran ziyaretinde bulunmaması, Elçibey hükûmetiyle iyi ilişkiler kurmak isteyen İran'ın endişelerini artırmıştır. İki ülke arasında iyi ilişkiler kurma doğrultusunda Nahçıvan'da İran Konsolosluğu açılmasına

rağmen Tebriz'de Azerbaycan Konsolosluğu açılmamıştır. İran'ın bu ılımlı hareketinin altında yatan, İran'daki Azerbaycan Türklerinin tepkisini çekmemektir. Ancak İran, Elçibey'in bu tutumuna karşı; savaşlarda Ermenistan'ı destekleme, Suret Hüseyinov'la bağlantı sağlayarak Aliyev'le iyi ilişkiler kurma gibi yollar seçmiştir.

İktidara gelen Aliyev'in, İran'a karşı denge kurmaya yönelik bir politika izlemesiyle Azerbaycan-İran ilişkileri farklı bir boyuta taşınmıştır. İran, Azerbaycan'da camilerin onarılması gibi dinî, Farsça öğretim kampanyalarının başlatılması gibi kültürel faaliyetlerde bulunmuştur. İran-Azerbaycan ilişkileri, Aliyev döneminde gelişme göstermiş olup İran, günümüzde Azerbaycan'ın en önemli ticari ortağı konumundadır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler daha sağlam zemine oturtulmuştur. 28 Ekim 1993'te İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Bakü; 29 Haziran 1994'te Aliyev'in İran ziyareti ve imzalanan 14 maddelik beyanname; Azerbaycan ve İran'ın ikili ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli adımlardır.[144] Yapılan görüşmelerde İran, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu belirtmiş ve Ermenistan'ı Azerbaycan'a yönelik saldırılarından dolayı kınamıştır. Bu dönemde İran, Karabağ Savaşı sonucu göçe zorlanan 100 binden fazla insana yardım göndermiştir.[145] Günümüz İran-Azerbaycan ilişkilerini değerlendirirken şu hususlar esas alınmaktadır:

- İhtiyatlı politikanın sürdürülmesi noktasında liderlerin tutumlarınca şekil alan süreçler;
- Ortak çıkarlarda birliktelik (enerji antlaşmaları), çakışan menfaatlerde düşman sınırında yer alma (İran'ın Ermenistan'ı desteklemesi);
- Güney Azerbaycan meselesi.[146]

İki ülke arasında, güvenlik ve etkinlik anlamında çatışmaların yaşandığını söylemek mümkündür. İran'ın 2009 yılı sonlarından itibaren Güney Kafkasya'ya yönelik politikalarına ağırlık vermesi ve Azerbaycan vatandaşlarına 15 günlük vize serbestliği getirmesi ise iki ülke ilişkilerini farklı boyuta taşıyacak sinyallerdir. [147]

4.3. Rusya

Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, Rusya için vazgeçilmez bir ülke konumundadır. Zengin kaynaklara sahip olan Azerbaycan, Hazar Denizi'ne kıyısı olup Basra Körfezine uzanan bir yol niteliğindedir. Azerbaycan'da yaklaşık 150 bin Rus asıllı Azerbaycan vatandaşı, Rusya Federasyonu'nda ise 2 milyon civarında Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Azerbaycan ve Rusya arasındaki dış ticaret hacmi, 2005 yılında bir milyar doları aşmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Azerbaycan'ın en çok ticaret yaptığı ülke, Rusya Federasyonu'dur.[148]

Cumhurbaşkanı Aliyev, Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki etkisini azaltmak adına Batılı ülkeler ve BDT ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir. 1994-2009 yılları arasında Karabağ, Hazar'ın statüsü ve Çeçenistan sorunları, Rusya–Azerbaycan ilişkilerinde temel konular olmuştur. I. Çeçenistan Savaşı'nda (1994-1996) Rusya'nın, Azerbaycan'ın, Çeçen savaşçıları için transit yol olduğunu söyleyerek Azerbaycan sınırını kapatması, Azerbaycan ekonomisini olumsuz etkilemiştir. II. Çeçenistan Savaşı'nda (1999-2000) ise Rusya yine aynı iddiayla Çeçen savaşçılarının Azerbaycan'da yabancı güçler tarafından eğitildiğini ileri sürmüştür. I. Rus-Çeçen Savaşı'nda Rusya tarafından 3 yıl boyunca tek taraflı -ve ilan edilmemiş- ekonomik ambargo uygulanmıştır. II. Çeçen Savaşı'yla Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik iddiaları artarak devam etmiştir. Bu iddiaları kabul etmeyen Azerbaycan'ın Çeçen faaliyetlerine izin veren tutumu, Rusya'da Putin iktidarının başlamasıyla ortadan kalkmıştır. Putin'in 2001'de Azerbaycan'da yaptığı ilk resmî ziyaretle, iki ülke arasında üst düzey ilişkiler başlamıştır.[149] Ancak Kafkasya bölgesinde güçlü ve Batı'ya yönelmiş bir Azerbaycan, Rusya'nın çıkarları için tehlikelidir. Böyle bir Azerbaycan, Türkiye ve ABD gibi ülkelerin Orta Asya ve Kuzey Kafkasya'da etkinliğinin artmasında da etkili olacaktır. Bu nedenle Rusya, Azerbaycan üzerinde etkili olmak ve Kafkasya'da nüfuz edinebilmek uğruna, bölgedeki etnik çatışmaları kullanmıştır.

İki ülke ilişkilerinde öne sürülen diğer bir husus da güvenlik kapsamlı radar sistemleridir. 1993'te Rus ordularının Azerbaycan'dan çıkarıldığı anda

Rusya'nın en önemli radarlarından Gebele erken uyarı sistemi[150], Azerbaycan mülkiyetinde kalmış, Rusya'nın kiralamasıyla kullanımı devam etmiştir. Bu sistem İran, Türkiye, Hindistan ve ayrıca tüm Ortadoğu'yu içermekte olup 25 Ocak 2002 yılında Gebele Üssünün faaliyet süresi 2012 yılında kadar uzatılmıştır. [151]

Rusya, askerî yetkililerce verilen bilgilere göre, Gebele Üssünün kira süresini 2032 yılına dek uzatılmasını hedeflemektedir. Bunun için yıllık kira bedelini 7 milyon dolardan 17 milyon dolara dek yükseltmek niyetindedir.[152]

4.4. ABD

Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgali, ABD'deki Ermeni lobisinin çalışmaları ve 24 Ekim 1992'de ABD tarafından çıkarılan Özgürlüklere Yardım Yasası'na konulan 907 sayılı ek geçici madde, iki ülke ilişkilerini belirleyen temel konulardandır.

Azerbaycan-Ermenistan arasında 1988'den itibaren yaşanan Karabağ problemi, Azerbaycan'ın iç ve dış politikasına yön vermiş; ülkeyi siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan çöküntüye uğratmıştır. Ermenistan saldırılarına yönelik faaliyetler, başarılı olamazken aynı zamanda uluslararası alanda Azerbaycan'ın imajına zarar vermiştir. "ABD, Ekim 1992'de çıkardığı bir kararla Ermenistan'ı ablukaya aldığı için Azerbaycan'a ambargo uygulamaya başlamıştır. Özgürlüğe destek antlaşması çerçevesinde yapılan insani yardımları, Azerbaycan için geçersiz kılmıştır."[153] Bu durum, Azerbaycan'ı içinde bulunduğu siyasi kargaşanın yanı sıra ekonomik bunalıma itmiştir.

Aliyev yönetimi, bu maddenin kaldırılması için ABD Başkanı Clinton'la görüşmüştür. Ek maddeye getirilen Wilson düzenlemesinde; gayriresmî yollarla Azerbaycan'a yapılan yardımların göçmen ve mülteci ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması hâlinde resmî kanallarla yardım yapılacağı belirtilmiştir. 2001'e kadar ABD'den Azerbaycan'a yapılan insani yardımlar 165 milyon doları bulmuştur.

Azerbaycan, Ermeni terörüyle karşı karşıya kalan bir ülke olarak, 11 Eylül sonrasında ABD'nin küresel teröre ilişkin mücadelesine destek vermiş, Afganistan'a barış gücü göndermiş ve hava sahasını ABD'nin kullanımına açmıştır. Terör karşıtı politikada iki ülkenin iş birliği sonucu, terörle mücadele operasyonunun başarısı için gerekli görüldüğü takdirde Azerbaycan'la resmî yollardan yardım yapılması öngörülmüştür.[154]

Zengin petrol rezervlerine ve potansiyele sahip Azerbaycan, ABD'nin Avrasya stratejisi açısından büyük önem taşır. Azerbaycan ayrıca, ABD'nin karşısında güçlenmek isteyen -Şiilerin ve Azerbaycan Türklerinin bulunduğu- İran'la sınır komşusudur. ABD, nükleer silah edinmede ısrarcı İran'ın

Azerbaycan’da etkinlik kurmasını önlemek adına BTC ile ülkenin arka planda kalmasını sağlamıştır. Bu şekilde Rusya’nın etki alanını daralttığı da söylenebilir.

SONUÇ

Azerbaycan’ı “1917-1991 arası” ve “1991 sonrası” olarak iki dönemde değerlendirmek gerekir. İlk süreçte bağımsızlığı 23 ay tatmış olan Azerbaycan’da Sovyet yönetiminin Azerbaycan’ı Türklerden soyutlama politikası başarılı olmamış, ülkede milliyetçilik, Türk kültürü, anlamını kaybetmeyen değerler olarak kalmıştır. Rus destekli Ermeni işgalleri karşısında bağımsızlığa dair mücadeleler hız kazanmış; Türkçü aydınlar öncülüğünde bir araya gelinerek haklar aranmaya başlanmıştır.

18 Ekim 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, zorlu süreçlerden geçerek iktidarlar bağlamında iç istikrarını sağlamaya, gelişimini tamamlayarak bağımsızlığını garanti altına almaya çalışmıştır. Ancak bir ülkede etnik çeşitlilik, çoğu kez azınlık sorunlarını da beraberinde getirir; yaşanan karmaşa ise mevcut iktidarın tutumu ölçüsünde dış güçler tarafından kullanılır. Söz konusu bu durum, Azerbaycan’da da yaşanmış, Kürt, Yahudi, Avar azınlıkların yönetime sıkıntı yarattığı ve Talışlar ile Lezgilerin dış güçlerin kışkırtmasıyla ayaklanarak bağımsızlık talebinde bulundukları görülmüştür. Azerbaycan’ın en büyük azınlık sorunu; ülkede %1,5 oranına sahip olmalarına rağmen Rusya’ya arkalanarak işgal ve katliamlar yapan Ermenilerdir.

Azerbaycan’da dile getirilen belli başlı sorunlar Karabağ, Hazar’ın statüsü ve Güney Azerbaycan’dır. Bu olayların perde arkasında olan büyük güçler çözüm konusunda da konuya tam hâkimdir. Dolayısıyla bu ülkelerle iyi ilişkiler çerçevesinde dengeli bir siyaset izlenmesi gerekmektedir. Bugün Aliyev iktidarı, ülkede kalkınmaya dönük faaliyetleri izlemeye, bir denge siyaseti yürütmeye çalışmaktadır. Ancak ülkenin %20’lik toprak dilimi, Ermenilerin elindedir. Azerbaycan’ın Karabağ’ı tekrar alma amacı ise, halkın her kesiminin sürekli dile getirdikleri bir husustur.

Azerbaycan hükûmet; ülkeyi ekonomik, sosyolojik ve siyasal açıdan olumsuz etkileyen mevcut sorunları çözmede aktif stratejiler izlemeli ve müttefiklik ilişkilerine önem vermelidir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de bu noktada sorgulanmalı, ilişkilerin duygusallıktan ideolojiye geçen boyutunun gerçekliğe taşınması adına sonuç verici çalışmalar yapılmalıdır. Aksine bir tutum hâlinde Rusya'ya yönelen bir Azerbaycan ile ABD'ye yaklaşan bir Türkiye, büyük güçlerin etkisinde olmaya mahkûm kalacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. AHMETBEYOĞLU, Ali vd., *Kafkas Dosyası*, TATAV Yayıncılık, İstanbul, 2006.
2. Алышевский. А.В., Городское население Азербайджана, Баку 1923, с. 4-5, Azerbaycan tarixi, Beşinci cild (Nisan,1920- Haziran 1941), Bakü, 2000.
3. ALKAN, Haluk, *Azerbaycan Paradoksu*, *Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası*, Birinci baskı, USAK Yayınları, Ankara Mart 2010.
4. ARAS, Osman Nuri, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul 2001.
5. ARIDICI, Nuray Ömür vd., *Orta Asya Ekonomisi*, *Ortadoğu-Orta Asya Bezerlikler Farklılıklar*, (der: Güngörmüş Kona Gamze), s. 121-136.
6. ASLANLI, Araz- İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayıncılık, Ankara 2005.
7. Azerbayjan Sovet Sosialist Respublikasy," Azerbayjan Sovet Ensiklopediyasy Bakü 1976, cilt. I, p. 170.
8. BEHAR, E. Büşra vd., *Bağımsızlığın İlk Yılları*, TC Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara 1994.
9. BİLGİN, Mert, *Hazar'da Son Darbe*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

10. CAFERSOY, Nazim, *Elçibey Döneminde Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

11. ÇALIŞ, Şaban, *Uluslararası Örgütler*, (edit: Birol Akgün- Önder Kutlu), Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya, Şubat 2006.

12. URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2.Basım, İstanbul 1987.

13. GORODETSKY, Gabriel, *Soviet Foreign Policy*, *1917-1991*, A Retrospective, the Cummings Center Series, İngiltere, 1994.

14. HASANOV, Ali, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti*, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 2005.

15. İŞYAR, Ömer Göksel, *Azeri-Ermeni Çatışması, Barış Arayışları ve Çözümsüzlük*, (der. Arı, Tayyar), *Orta Asya ve Kafkasya*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 200,201.

16. İYİKAN, Necati, *Die politischen Beziehungen zwischen der Türkei und Aserbaidschan* (*1992-2003*). *Unter besonderer Berücksichtigung des türkischen Modells im Kaukasus und in Zentralasien und dessen Bedeutung nach den Anschlägen vom 11*. *September 2001 in den USA*, Hamburg, 2005.

17. KALAFAT, Yaşar- Araz, Aslanlı, *Türkiye- Azerbaycan İlişkileri*, (der: İdris Bal*), 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara, 2006.

18. KAMALOV, İlyas, *Moskova'nın Rövanşı*, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası*, İstanbul 2008.

19. MEHMETOV, İsmail, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2009.

20. NOVRUZOĞLU, Rövşen, *Genosid.. Ecocıd, Beynelxalq Terrorizm Silsilesinden Ermeni Terrorizmi*, Adiloğlu Neşriyyat, Bakü, 2006.

21. ORAN, Baskın, Türk Dış Politikası (1981-2001), Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

22. ÖZÖNDER, M. Cihat- Dursun Yıldırım, *Karabağ Dosyası*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991.

23. SARAY, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993.

24. SHAFFER, Brenda, *Sınırlar ve Kardeşler*, *İran ve Azerbaycan Kimliği*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2008.

25. SHIREEN, Hunter, "*Azerbaijan: Search for Identity and New Partners," in Nations And Politics In The Soviet Successor States*, Cambridge, Cambridge University Press, İngiltere, 1993.

26. RÜSTEMHANLI, Tenzile,*Türk-Müselman Soyqırım*, Herbi Neşriyyat, Bakü, 2009.
27. YAPICI, Utku, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*, 1. Basım, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.
28. Шавров, Н., Новая угроза русскому делу в Закавказье. Предстоящая распродажа Мугани инородцам, СПб: 1911, Элм, Баку 1990.

İnternet Kaynakları

1. ASKER, Ali, "Ermenilerin Azerbaycan'da Yaptıkları Soykırımlar ve Devam Eden Çözümsüzlük", *Stratejik Analiz*, Nisan 2009 s.108,http://ali-asker.livejournal.com/2076.html (06.09.2010)
2. ALESKERLİ, Alesker, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası", http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycancumhuriyeti.htm (15.06.2010)
3. ASLANLI, Araz, "Karabağ Sorunu: Çözüme Ne Kadar Yakınız? Tarihsel Arkaplan – 1" http://www.turksam.org/tr/yazdir2097.html (28.06.2010)
4. "Azerbaycan Dövletinin Remzleri", (Anayasanın 23. Maddesi), http://www.president.az/azerbaijan/symbols/?locale=az (29.09.2010)
5. "Azerbaycan'ın Anayasal Sürecinde Otoriteryalizme Doğru, Yeni Bir Adım:2009 Anayasa Değişiklikleri", http://www.tumgazeteler.com/?a=4855797 (17.09.2010)
6. "Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi", http://www.statcom.bakü-az.com (30.08.2010)
7. "Azerbaycan Respublikası Maliyye Nazirliyi", http://www.maliyye.gov.az/ (06.09.2010)
8. "Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi, 20 Ocak Olayları", http://www.anayurtgazetesi.com/default.asp?page=haber&id=279278 (31 Ocak 2010)
9. AYDIN, Mustafa, "New Geopolitics of Central Asia and The Caucasus Causes of Instability and Predicament",www.mfa.gov.tr/groupa/sam (12.12.2010)
10. "AIOC Current Developments", http://azer.com/aiweb/categories/topics/Oil/aioc.html, (25.12.2010)
11. "Bu il Azerbaycan ehalisinin sayı 50 min nefer artıb" http://az.apa.az/news.php?id=192588, (07.09.2010)
12. "Azerbaycanin Erazisi", http://www.dak.az/view.php?lang=az&menu=8&id=509 (05.09.2010)
13. "Bakü", http://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC (03.09.2010)
14. CABBARLI, Hatem, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri", asam@avsam.org,2004 (16.10.2010)

15. CAFERSOY, Nazim, “Azerbaycan’da 20 Ocak 1990 Bakü Katliamı”, http://www.turksam.org/tr/a1157.html (18 Ocak 2007)
16. CAFERSOY, Nazim, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, http://www.turksam.org/tr/yazdir200.html (28.12.2010)
17. “Garabagh: Yesterday, Today And Tomorrow”, http://karabakh-doc.azerall.info/ru/articls/artc113eng-46.php (15 Aralık 2010)
18. “Graham, James, Perestroika and the Soviet Economy”, http://www.historyorb.com/russia/perestroika.shtml (13.10.2010)
19. “Степан, Сафарян: В ходе визита в США Эрдоган поднял вопрос Нагорного Карабаха”, http://panarmenian.com/news/rus/?nid=40497 (08.12.2009)
20. “Green Paper, (European Commission), “A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, March 3”, 2006, http://www.energy.eu/directives/2006_03_08_gp_document_en.pdf (10.10.2010)
21. “Dr. Hatem Cabbarlı ile Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Üzerine”, http://politikakademi.blogspot.com/2010/01/dr-hatem-cabbarl-ile-turkiye-azerbaycan.html (30.12.2010)
22. “Heyder Eliyev İrsi Beynelxalq Elektron Kitabxana”, http://library.aliyev-heritage.org/az/1731435.html (05.09.2010)
23. *Haydar Aliyev* “, http://www.biyografi.info/kisi/haydar-aliyev (06.09.09)
24. “Hazar’ın Statüsü”, http://www.avsam.org/tr/a153.html (15.09.2009)
25. “ “İsa Qember: Türkiye-Ermenistan Anlaşmasını Deyerlendirir”, http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=00&article_id=20090907024902868 (18.10.2010)
26. “Eli Kerimli Müavininin İstefası, Partiyasının Planları Ve Türkiye-Ermenistan Anlaşması Haqda”, http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=02&article_id=20090907020608117, (18.10.2010)
27. KAMALOV İlyas, “İran’dan Azerbaycan’a ‘İstenmeyen’ Jest”, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=558 (30.12.2010)
28. “Mehmet Emin Resulzade”, http://www.1923turk.com/showthread.php?t=16514, (31 Ocak 2010)
29. MEHDİYEV R.A., *“Scientific Truth about the January 20th Massacre”*, http://www.elibrary.az/docs/rmehdiyev_en.pdf, 18.12.2010.

30. “Novruz Memmedov: “İnanmaq isteyirem ki, Türkiye vedine emel edecek”, http://deyerler.org/texts/news/cemiyyet/36633-novruz-mjjmmjjdov-dnanmaq-istjjyirjjm-ki-tgrkiyjj.html
31. “SSCB Döneminden Bağımsızlığa Geçiş Süreci”, http://azerbaycan.ihh.org.tr/tarihiarkaplan/siyasi/sscb.html (20. 11. 2009)
32. “Stratfor. “FSU: Mutual Aid Efforts Too Little, Too Late?” March 18”, 2005, http://www.stratfor.com/fsu_mutual_aid_efforts_too_little_too_late, (See also: Socor, Vladimir, “Secessionist Leaders Parade in Moscow”, in: Eurasia Daily Monitor, Cilt: 2, Sayı: 54, Mart. 18,2005, http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=407&issue_id=3268&article_id=2369447) (28.11.2010)
33. ŞAHİN Elhan, “Hazar’ın Statüsü Konusunda Neden Bir Türlü Mutabakata Varılamıyor?”, http://www.21yyte.org/tr/yazi5899-Hazarin_Statusu_Konusunda_Neden_Bir_Turlu_Mutabakata_Varilamiyor.html, (20.11.2010).
34. “Vetenimiz Azerbaycan > Ümumi melumat > Azerbaycan Respublika”, http://www.azerbaycanli.org/az/page34.html (13.08.2010)
35. “Azerbaycan”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan (25.09.09)
36. “Российская военная база будет обеспечивать безопасность Армении”, http://www.gazeta.ru/news/lastnews/2010/07/30/n_1527439.shtml (30.07.2010)
37. “Rusiya bazası Ermenistanın “tehlükesizliyini temin edecek””, http://www.bbc.co.uk/azeri/news/story/2010/08/100802_russia_armenia.shtml, 12.10.1009.
38. YILMAZ, Özlem, “Hazar’ın Statü Sorunu”, Bakü Stratejik, Araştırma Merkezi, 2010.

Dergiler

1. Elekdağ, Şükrü, “Azerbaycan’ın Kaderi ve Petrol”, Eylül-Ekim 1994, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, yıl: 44, sayı299 Ankara.
2. Çolakoğlu, S., (1998). “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statü Sorunu”. *A.Ü. S.B.F.* dergisi. C.53, No.1-4, s.108.
3. David B. Nissman, “The National Reawakening Of Azerbaijan”, *The World & I*, Şubat, 1992, ss. 80, 81.

4. Yasin Aslan, “Azerbaycan Aydınlarının Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Redaksiyonu”, *Azerbaycan* dergisi, Ankara 1988, Sayı: 263, s. 62.

Diğer Materyaller

1. Haziran, 2010 Azerbaycan ziyareti sırasında Halk Cephesi Partisi başkanının verdiği Elbulfez Elçibey’in DVD’si
2. Müsavat Partisi başkanı İsa Kamber’le yapılan röportaj
3. Tarihçi Adalet Tahirzade’yle yapılan röportaj
4. Azer Hasret’le yapılan röportaj
5. Tenzile Rüstemhanlı’yla yapılan röportaj

Gazeteler

1. Adam, Werner, Kaukasische Kettenreaktion, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 16.06.1993.
2. Akyol, Kürşat, “Azerilerin Umudu Aliyev’de”, *Cumhuriyet* gazetesi, 1 Eylül 1993, s.17.
3. Balbay, Mustafa, “Azerbaycan’daki Referandumda Kazanan ve Kaybeden”, *Cumhuriyet* gazetesi,1 Eylül 1993, s.8.
4. Balcı, Ergun, “Politikada Sorunlar”, *Cumhuriyet* gazetesi,1 Eylül 1993, s.9.
5. Azerbaycan gazetesi, 26 Eylül 1993.
6. *Halk* gazetesi, 1 Mayıs 1994, s.4.

Tezler

1. Azerbaijan: The Status Of Armenians, Russians, Jews And Other Minorities, Immigration Naturalization Service Resource Information Center, 1993, s.6
2. Bahadur Karimov, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Dış Politikası (1993-2003)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ana bilim dalı, İstanbul 2007, s. 25, yüksek lisans tezi.
3. Hasanov, İlham, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’in Dış Politikası (1993 –2001)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2003, s.60, yüksek lisans tezi.

EKLER

Ek 1: Gazete Haberleri

Türkiyədə təhsil alan tələbə Azərbaycan haqqında kitab yazır

Gönderen: Azər Həsrət. Tarih: 23 İyl 2010 // Yorum yok

Özlem Yılmaz

Bakı, Trend, 19.07.2010 – Türkiyədə təhsil alan tələbə Azərbaycan haqqında elmi işi müdafiə edəcək və kitab çap etdirəcək.

Antalya Ağdəniz Universiteti iqtisadi idarəetmə fakültəsinin beynəlxalq münasibətlər bölümünün 4-cü kurs tələbəsi Özləm Yılmaz bazar ertəsi Trend-ə bildirib ki, 2007-ci ildən gerçəkləşən layihədə Azərbaycan araşdırılır.

"Bu məqsədlə Azərbaycana gəlmişəm və geniş araşdırma aparmaq üçün insanlardan müsahibələr alıram və milli kitabxanalarda tarixi sənədləri araşdırıram", – Yılmaz əlavə edib.

Köməkçi dosent doktor Necati İyikanın rəhbərliyi ilə on bir bakalavr ABŞ, Rusiya, Türkiyə, Çin, İran, həmçinin, Orta Asiya və Qafqaz ölkələrinin olduğu 12 ölkəni araşdırır. Hər bir tələbə 12 ölkə haqqında 30 səhifəlik məqalə yazacaq və 1 kitab çıxaracaq. Kitab ingilis, türk dillərində nəşr olunacaq və dərs vəsaiti olaraq universitetlərdə istifadə ediləcək. Bu kitab layihəsi Türkiyədə ilk olaraq həyata keçirilir. Layihənin ikinci hissəsində bu araşdırılan ölkələrdən 9-na səyahət daxildir.

Yılmaz deyib ki, məqsədləri o ölkələrə gedib önəmli şəxslərlə görüşmək, məqalələrə əlavələr etmək və ölkələrarası akademik körpünü qurmaqdır. "Buna əlavə olaraq, qrup şəklində edəcəyimiz səyahətlərdə çəkilişlər aparılacaq. Kitab hazırlanan müddətdə sənədli film çəkiləcək", – Yılmaz bildirib.

Onun sözlərinə görə, bu layihə vasitəsilə qurulacaq akademik dialoqdan faydalanılacaq, bölgə ölkələrindəki təşkilatların və elmi araşdırmalar mərkəzlərinin iştirakıyla Ağdəniz Universitetində beynəlxalq konfrans keçiriləcək.

Köşe Yazıları

Medya ve İnsan Hakları Sempozyumundan İzlenimlerim

Radyo Ülkümüz

Oyunuz Önemlidir!

Bağımsız Türk Devletleri Birliği'nin Başkenti Neresi Olmalı?

- Ankara
- Astana

Ek 2: I. Hakem Hoca Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 – 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Özlem Yılmaz'ın "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyasi Gelişmeler (1991 – 2010)" başlıklı makalesi incelenmiş ve basılmaya değer bulunmuştur..

Doç. Dr. Rafik İsmayilov
Baku Dövlet Universitesi, Tarih fakültesi
Tel:ev (+994 12) 562 78 39
Mob: (+994 50) 348 10 19
E-mail: rismayil39@hotmail.com

Tarih: 31.03.2011

İmza

Ek 3: II. Hakem Hoca Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 - 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Özlem Yılmaz'ın "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyasi Gelişmeler (1991 - 2010)" başlıklı makalesi incelenmiş ve basılmaya değer bulunmuştur. Özlem Yılmazın, Baku'de bulunduğu sıralarda nasıl bir şevkle çalıştığını, çeşitli siyasi kurum ve kuruluşların temsilcileriyle repörtajlar yaptığını, akademisyen ve uzmanların görüşlerine başvurduğunu ve tüm bunları yazısına başarılı bir biçimde yansıttığını ayrıca vurgulamakta yarar vardır. Özlem büyük umutlar veren yetenekli bir araştırıcıdır. Çalışmalarına ileride de aynı şevkle devam edeceğine inanıyorum.

Bilginize

Prof. Dr. Ramiz Asker

İletişim bilgileri: ramizasker@gmail.com

Tarih 30 Mart 2011

İmza

Ek 4: III. Hakem Hoca Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 – 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Özlem Yılmaz'ın "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyasi Gelişmeler (1991 – 2010)" başlıklı makalesi incelenmiş ve basılmaya değer bulunmuştur.

Bilginiz

Doç.dr. Qaffar Çakmaklı(Mehdiyev)

İletişim bilgileri : Erciyes Üniversitesi Edebiyat fakültesi, Doğu Dilleri bölümü, Ermeni Dili ve Edebiyatı A.B.D.

Email : qafar56@gmail.com tel. 05394611561

Tarih : 30 Nisan 2011

İmza

G. Çakmaklı

131 "Tarixde Bugün: Azerbaycan", http://www.azerbaycanli.org/az/page477.html, 28.12.2010.

132 Yaşar Kalafat-Araz Aslanlı, "Türkiye- Azerbaycan İlişkileri", (der: İdris Bal*), 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, 2006 Ankara, s.411-412.

133 Nazim Cafersoy, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", http://www.turksam.org/tr/yazdir200.html, 28.12.2010.

134 9 Şubat 1994'te 10 yıl süre için imzalanan "Dostluğun ve Çok Yönlü İş Birliğinin Geliştirilmesine İlişkin Antlaşma" ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dış pazarlara sunulması konusunda AHC döneminde varılan mutabakatın geçerliliği onaylanmıştır. Antlaşmada yer alan önemli hükümlerden biri; "Taraflardan birinin üçüncü bir ülke veya ülkeler tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğerinin 'saldırının ortadan kaldırılması amacıyla gerekli önlemleri alması ve gerekli savunma tertiplerinin alınmasına önem verilmesidir."

135 7 Aralık 1995'te Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 14 Nisan 1996'da Başbakan Mesut Yılmaz, 7-8 Eylül 1997'de Devlet Bakanı Ahat Andican ile Dışişleri Bakanı İsmail Cem İpekçi, 18-20 Mart 10 Nisan 2000'de Cumhurbaşkanı Demirel, 11-12 Temmuz 2000'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet

Sezer, 6-8 Mayıs 2001'de Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli, 17-18 Eylül 2002'de Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın açılışı için Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 7-9 Ocak 2003'te AKP Genel Bakanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki bakanlar, Azerbaycan'ı ziyaret etmişlerdir. Buna karşılık Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, ilk resmî ziyaretinden sonra, 5-8 Mayıs 1997 ve 12-16 Mart 2001 tarihlerinde de Türkiye'ye resmî ziyaretler gerçekleştirmiştir

136 Yaşar Kalafat-Araz Aslanlı, age. s. 411.

137 İlham Hasanov, age. s. 154.

138 Ateşler yurdu. Azerbaycan, ülkenin çeşitli yerlerinde, yer altından yeryüzüne çıkan ve hiç sönmeyen alevler nedeniyle bu isimle de anılır.

139 Azerbaycan- Türkiye arasında bir süre gerginlik sebebi olan protokollere ilişkin, ülke yetkililerince açıklamalar yapılmış; Türkiye, Azerbaycan millî çıkarına uygun davranacağını her fırsatta belirtmiştir. Nitekim, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Yönetim Birimi'nin Uluslararası İlişkiler Şubesi Müdürü Novruz Memmedov da, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesinin sorunların çözümüne bir adım olacağını vurgulamıştır. ("*İsa Qember: Türkiye-Ermenistan anlaşmasını deyerlendirir İsa Qember: Türkiye-Ermenistan anlaşmasını deyerlendirir*", http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=00&article_id=20090907024902868, 18.10.2010, "*Eli Kerimli müavininin istefası, partiyasının planları ve Türkiye-Ermenistan Eli Kerimli müavininin istefası, partiyasının planları ve Türkiye-Ermenistan anlaşması haqda"*, http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=02&article_id=20090907020608117, 18.10.2010.)

140 "Protokol taslağına göre Türkiye ile Ermenistan arasında dostluk ve karşılıklı yardımı öngören 49 yıl süreli bir antlaşma imzalanmıştır. Bu müddetten sonra taraflardan her hangi herhangi birisi anlaşma süresinin bitmesine 6 ay kala yeni bir tutum sergilenmezse sergilemezse sözleşmenin süresi kendiliğinden 5 yıl daha uzayacaktır. ("*Российская военная база будет обеспечивать безопасность Армении"*, http://www.gazeta.ru/news/lastnews/2010/07/30/n_1527439.shtml, 30.07.2010, "*Rusiya bazası Ermenistanın "tehlükesizliyini temin edecek Ermenistanın "tehlükesizliyini temin edecek"*, http://www.bbc.co.uk/azeri/news/story/2010/08/100802_russia_armenia.shtml, 30.07.2010.)

141 28 Kasım 2010 tarihi itibariyle, Wikileaks'in Türkiye'yle ile ilgili ilk belgeleri de internette yayınlanmaya başlanmıştır. *Guardian* gazetesinin iddiasına göre Wikileaks, Ankara'dan (ABD Büyükelçiliği ağırlıklı olmalı) ABD'ye gönderildiği ileri sürülen belgelerden 7.918'ini ele geçirmiştir. Bu ilk belgelere göre; enerji açısından Türkiye'nin merkez ülke olmasını istemediği yönünde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın açıklamasının yer aldığı iddia edilmiştir. Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri tekrar gündeme taşınarak İlham Aliyev'in kabul etmediği söylemlere karşı Türkiye'nin takınacağı tutum konuşulmuştur. Nitekim iki ülke liderlerinin ilk görüşmesi 2 Aralık 2010 tarihinde Astana yapılan AGİT zirvesinde gerçekleşmiştir. (Celalettin Yavuz, "Wikileaks 'Türkiye' Bölümünde Bilinmedik Ne Var?" http://www.turksam.org/tr/a2259.html, 08.12.2010.)

142 Brenda Shaffer, age. s. 225.

143 Brenda Shaffer, age. s. 226,227.

144 Ali Hasanov, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti, Azerbaycan Neşriyatı*, Bakü 2005, s.572.

145 İlham Hesanov, age. s. 184-186.

146 Azerbaycan gezisinde edindiğim bir tespit şudur: Güney Azerbaycan Türkleri, Kuzey Azerbaycan olarak bilinen Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ayrı tutulmamakta, kamuoyu nazarında başka ülkenin vatandaşları olarak görülmemektedir. 2010 tarihinde, Azeri-Türk Kadınları Derneği Başkanı Tenzile Rüstemhanlı'yla yaptığım röportajda Güney Azerbaycan'daki Türklerin, Azerbaycan'dan ayrı tutulmadığını, hatta kurduğu kadın derneğinin ilk üyelerinin Güney Azerbaycan kadınları olduğunu vurgulamıştır. (Y.N.)

147 İlyas Kamalov, "İran'dan Azerbaycan'a 'İstenmeyen' Jest", http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=558, 30.12.2010.

148 İlyas Kamalov, *Moskova'nın Rövanşı*, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 112.

149 İlham Hasan, age. s.55, 128.

150 "Daryal" sistemli bu tesis 1976'da inşa edilmeye başlanmış, yapımı 1985'te tamamlanmıştır.

151 *Что такое Габалинская РЛС системы предупреждения о ракетном нападении*, *Газета «Коммерсантъ» № 99 (3675) от 08.06.2007* , *Возможности Габалинской радиолокационной станции. Справка*, http://www.rian.ru/spravka/20070608/66921255.html,808/06/2007http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=772832, 26.12.2010.

152 Cesur Sümerinli, Cesur Sümerinli , "Qebele RLS üçün 20 illik icare sazişi?", http://www.ayna.az/2010-04-24/siyaset/2457-QebeleRLS-Azerbaycan-sazish, 24.04.2010.

153 İsmail Mehmedov, age. s. 708.

154 "Dr. Hatem Cabbarlı ile Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Üzerine", http://politikakademi.blogspot.com/2010/01/dr-hatem-cabbarl-ile-turkiye-azerbaycan.html, 30.12.2010.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ SİYASİ GELİŞMELER (1991- 2010)

Anneme,

Araştırmalarım sırasında vermiş olduğu cesaret ve gösterdiği sabırdan dolayı çalışmamı, gizli kahramanıma, yegâne meleğime ithaf ediyorum.

Yaprak SÖNMEZ

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla ondan kopan, yeni bir cumhuriyet olarak bölgedeki varlığını korumaya çalışan Ermenistan'ın 1991-2010 tarihleri arasındaki siyasal gelişiminin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Ermenistan'ın, çatışmaların sürdüğü ve hâkimiyet mücadelelerinin devam ettiği bir bölgede olması, konunun çok yönlü araştırılması gereğini doğurmuştur. Bu sebeple çalışmada, Ermenistan'ın komşularıyla olan ilişkileri üzerinde titizlikle durulmuş; özellikle tartışmalı konularda, tarafların görüşlerine yer verilirken hadiseler karşılaştırılarak incelenmiş ve değerlendirme okuyucuya bırakılmıştır. Çalışmada kullanılan bir diğer yöntem de saha araştırması olmuştur. Bu çerçevede 15 Temmuz - 4 Ağustos 2010 tarihleri arasında Ermenistan'a araştırma gezisi yapılmış ve oradan edinilen kaynaklardan da yararlanılarak objektiflik sağlanmaya çalışılmıştır. İtiraf etmek gerekir ki, bu çalışmada zaman zaman objektif olmakta zorluk çekilmiştir.

Çalışmanın Erivan safhasında, beni evinde ağırlayan arkadaşım Anuş Hılgatyan'a, yardımlarını benden esirgemeyen Sayın İsmet Şahin'e, kendisiyle röportaj yapma isteğimi tereddütsüz kabul eden Armenpress'in yöneticisi Hrayr Zoryan'a, İran İslam Cumhuriyeti Erivan Büyükelçiliği İkinci Sekreteri Siyasi Bölüm Başkanı Kamal Zarei'ye, Ermenistan Kafkasya Enstitüsü Siyasi Çalışmalar Bölümü Yöneticisi Sergey Minasyan'a, Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi ve Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü Başkanı Ruben Safrastyan'a ve son olarak Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi ve Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü Türk Çalışmaları Bölümü Kıdemli Araştırma Görevlisi Vahram Ter-Matevosyan'a değerli

vakitlerini bana ayırdıkları ve gösterdikleri nezaketten ötürü teşekkür ederim.

Ayrıca, konuya yönelik araştırmalarım sırasında benden desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen, çıkmaza düştüğüm anlarda beni cesaretlendiren sevgili anneme ve kocaman bir aile olarak her zaman yanımda olan değerli proje arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
ASALA: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu
ASSR: Ermenistan Yüksek Sovyet Parlamentosu
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM: Birleşmiş Milletler
BTC: Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
G20: 20'ler Grubu
IMF: Uluslararası Para Fonu
MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı
NAZİ: Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi
PKK: Kürdistan İşçi Partisi
RF: Rusya Federasyonu
SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet
SFSC: Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WTO: Dünya Ticaret Örgütü

ZAKAVKOM: *Zakavkazskiy Komissariat* Mavera-i Kafkas Hükümeti-Transkafkasya Hükümeti

GİRİŞ

Çalışmada, önce ülke hakkında genel bilgiler verilmiş; ardından bölgesel aktörlerle ve ülkenin, komşularıyla olan siyasal ilişkileri incelenmiştir. Bu yöntem izlenirken gelişmelerin günümüzde Ermenistan'a vermiş olduğu yön de okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

1991-2010 arası dönemde, Ermenistan'da yaşanan siyasal gelişmelerin kapsamlı bir şekilde incelendiği makale dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; 1917-1991 arası dönem ve bu dönemde meydana gelen iç siyasal gelişmeler incelenmiştir. Çarlık Rusya'sında Ekim Devrimi sonrasında Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile SSCB'nin oluşumundan dağılmasına kadar geçen süreç ve bu bağlamda, bağımsız Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin geçirmiş olduğu değişim kısaca anlatılmıştır. Ayrıca, Ermenistan hakkında genel bilgiler verilmiş; "Devlet Yönetimi" ve "Ekonomi" başlıkları altında ülkenin genel özellikleri, demografik yapısı, yönetim biçimi, ulusal sembolleri ve ekonomisi incelenmiştir.

İkinci bölümde; 1991-2010 arasında yaşanan siyasal gelişmeler incelenmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarından günümüze dek Ermenistan'da meydana gelen iktidar değişiklikleri, devlet başkanları ve başkanlara göre değişen politikalar bu bölümde analiz edilmiştir. Bağımsızlığın ilanından günümüze değin Ermenistan'ı yöneten liderler, genel özellikleri ve dönemlerinin siyasal gelişmeleri araştırılmıştır. Bu bölümde;

- "Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın yeni bir devlet olarak öncelikleri nelerdir?"

- Türkiye ve Ermenistan açısından Zürih Protokolleri ne anlama gelmektedir?" sorularına yanıt aranmıştır. Bu yanıtlar bölümün temel

kurgusunu oluşturmaktadır.

Üçüncü bölümde, Ermenistan'ın komşularıyla ve küresel bir güç olan ABD ve Ermenistan'ın hem iç hem dış politikasında etkili olan Rusya Federasyonu'yla ilişkilerine değinilmiştir. Ermenistan'ın, İran, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yle olan ilişkileri özellikle bağımsızlık sonrası dönemden hareketle yaşanan siyasal gelişmeler ortaya konmuştur. Ayrıca Ermenistan'ın komşularıyla yaşadığı -geçmişten günümüze akseden- problemlere kısaca değinilmiştir. Bu bölümde ise, aşağıdaki soruların yanıtı aranmıştır:

- ABD açısından Ermenistan ne ifade etmektedir?
- Ermenistan ve ABD ilişkilerinin seyri, ABD'deki Ermeni lobisi tarafından mı belirlenmektedir?
- Ermenistan Rusya Federasyonu'nun siyasi öncelikleri ile örtüşen politikalar mı izlemektedir?
- Ermenistan'ın, İran için önemi nedir?
- Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki siyasal ilişkileri belirleyen temel parametreler nelerdir?
- Ermenistan ve Azerbaycan siyasal ilişkilerinde Türkiye'nin rolü nedir?
- Gürcistan'ın, Ermenistan için önemi nedir?
- Türkiye Ermenistan siyasal ilişkilerinin dünü, bugünü ve yarını nasıl şekillenmiştir?
- Zürih'te imzalan protokollerin yürürlüğe girememesiyle ilgili tarafların görüşleri nelerdir?

Sonuç yerine de Ermenistan'ın hem iç hem de dış politika tercihlerinin kısa bir değerlendirmesi yapılmış, çeşitli saptamalarda bulunulmuş ve özellikle Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde adeta ritüel haline gelen 1915 yılı olaylarına farklı bir bakış açısıyla yaklaşılıp durum tespitinde bulunulmuştur.

1.BÖLÜM

1.1. 1917-1991 Arası Dönem

I. Dünya Savaşı -bilindiği gibi- 15 Temmuz 1914 tarihinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a saldırmasıyla başlar. Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmiş olan Rus Çarlığı'nın savaş hazırlıkları yaptığını öğrenen Almanya'nın, 19 Temmuz 1914'te Rusya'ya savaş açmasının devamında, İngiltere, Fransa ve İtalya (sonradan itilaf devletlerine katılacaktır) savaşa dâhil olur. Akdeniz'de birçok Fransız ve İngiliz mevzisini bombaladıktan sonra -takibe uğradığı için- Çanakkale Boğazı'na sığınan Almanya'ya ait Goben ve Breslau isimli savaş gemilerin adlarının Yavuz ve Midilli olarak değiştirilerek Osmanlı donanmasına katılmaları, Boğazlardan Karadeniz'e geçmeleri ve 29-30 Ekim'de Kırım'da ve Karadeniz'in kuzeyinde bazı Rus limanlarını bombalamaları sonucu, Osmanlı Devleti kendisini savaşın içinde bulur. Bir yandan savaş yayılırken diğer yandan da Çarlık Rusyası içerisinde devrimci hareketler hız kazanmaktadır. Halktaki memnuniyetsizlik, ekonominin bozulması, cephelerde alınan yenilgiler ve hatta cephede savaşmak istemeyen Türkistan[1] halkının başlatmış olduğu ayaklanma, Çarlık rejiminin zayıflamasına neden olur. 9 Ocak 1917'de, 1905 İhtilali sırasında askerlerin sivillere ateş açmasını protesto etmek isteyen Rus halkı, mitingler düzenler ve isyan niteliğindeki bir hareketin doğuşuna sebebiyet verir. 27 Şubat 1917'de Çar II. Nikola tutuklanır. 25 Ekim 1917'de Bolşevikler yönetime el koyar ve Lenin iktidarı ele geçirir. İttifak Devletleri ile Ukrayna

Cumhuriyeti 9 Şubat 1918, Sovyet Rusya 3 Mart 1918'de Brest-Litowsk'ta imzalanan antlaşmalarla savaştan çekilir.[2]

Bolşevikler iktidarı ele geçirmeden önce, 15 Mayıs 1917'de Kafkasya Bölge Kurultayı, Bakü'de toplanır. 1917 yılı Aralık ayında Tiflis'te Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan birleşerek Mavera-i Kafkas Hükümeti'ni (ZAKAVKOM) oluşturur. Bu hükümet, 26 Mayıs 1918'de kendisini feshederek varlığına son verirken Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan eder.[3] 15 Ocak 1919'da ise; Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne bağlı, Dağlık Karabağ Genel Valiliği kurulur. 26 Mayıs 1918'de kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, ekonomik ve siyasi krizlere daha fazla dayanamaz, 1920'deki Sovyet işgaliyle birlikte bağımsızlığını kaybeder ve 2 Aralık 1920'de, Ermenistan Cumhuriyeti, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline gelir.[4]

Ermenilerin ve Azerilerin birbirlerine karşı duymuş oldukları kin, bu devletlerin bağımsızlıklarını uzun süre koruyamamasına neden olurken Kızıl Ordu'nun 1920'de Kafkasya'da Sovyet egemenliği kurmasını kolaylaştırır.[5]

1921'de Taşnaklar[6] bir ayaklanma çıkararak Sovyet yönetimini devirir ancak bu girişimin ardından Sovyet ordusu duruma müdahale eder; Ermenistan SSC'si bir kez daha denetim altına girer. 12 Mart 1922'de, Azerbaycan SSC'si, Gürcistan SSC'si ve Ermenistan SSC'sinin katılımıyla Transkafkasya SFSC'si kurulur. Fakat bu birlik uzun ömürlü olmaz; 5 Aralık 1936'da dağılır ve bu ülkeler parlamento kararlarıyla SSCB denetimi altına girerler. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerine gelindiğinde de Azerbaycan SSC'si ile Ermenistan SSC'si arasında Dağlık Karabağ[7] bölgesi yüzünden anlaşmazlık çıkar. [8]

21 Eylül 1991'de Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan eder.[9] Azerbaycan topraklarına bağlı bulunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde süregelen sorunların neticesinde çoğunluğu Ermenilerden oluşan Dağlık Karabağ Parlamentosu da 1991 yılında bağımsızlığını ilan eder.

1.2. Genel Bilgiler

Sovyetler Birliği'ni oluşturan on beş cumhuriyet arasında en küçüğüdür. Başkenti Erivan'dır. Denize çıkışı olmadığı için tam bir kara ülkesidir. Kuzeyinde Gürcistan, güneyinde İran, batısında Türkiye, doğusunda da Azerbaycan bulunmaktadır. Ermenistan aynı zamanda Azerbaycan'a bağlı olan Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'yle de komşudur.[10]

Ermenistan'ın yüzölçümü 29.800 km^2dir.[11] Ermenistan'da bulunan Sevan Gölü, Kafkasya'nın en büyük gölü olup deniz seviyesinden yüksekliği 1900 metredir.[12]

2008 Haziran'ında yapılan nüfus sayımına göre; Ermenistan nüfusu; 3.230.100 olup Ermenistan dışındaki toplam Ermeni sayısı yaklaşık olarak yedi milyondur.[13]

Ermenistan'ın resmî dili, Ermenicedir. Nüfusun dini dağılımı da kısaca değerlendirildiğinde, %94,7 Ortodoks, %1,3 Yezidi, %4 Hıristiyan Katoliklerden oluştuğu görülmektedir. Ermeni Ortodoksları, Ermeni Apostolik Klisesi'ne[14] bağlıdır. [15]

Ermenistan Cumhuriyeti, 21 Eylül 1991 yılında bağımsızlık kazanmak için yapılan bir referandum sonucu kurulmuştur.[16] Ermenistan Yüksek Sovyet Parlamentosu (ASSR) "Bağımsızlık Bildirgesi"ni[17] kabul edip Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu duyurmuştur. Bu tarih, bağımsızlık günü olarak kabul edilmiş olup aynı zamanda ulusal tatil ilan edilmiştir. Ermenistan bayrağı -sırasıyla- kırmızı, mavi ve turuncu olmak üzere üç renkten oluşur. Kırmızı, Ermenistan topraklarını, Ermenistan halkının bağımsızlık ve özgürlüğünü ifade ederken mavi; Ermenistan halkının barış içinde yaşamasını, turuncu da Ermenistan halkının çalışkanlığını ve yaratıcılılığını sembolize etmektedir. Devlet armasında da, solda kartal, sağda aslan, ortada ise dört adet flamanın tam merkezine oturmuş olan Ağrı Dağı figürü bulunmaktadır. Ortada yer alan dört flama da, tarihte kurulmuş olan Ermeni Krallıkları'nı (Bargratunides, Arshakonides, Artashesides, Rubenides Krallıkları) sembolize eder. Armanın üstünde, Ermenistan

bayrağının renkleri yer alır.[18] Ağrı Dağı da Hz. Nuh'un gemisini sembolize eder. Nuh'un gemisi önemlidir; çünkü Ermeniler kendi soylarının Hz. Nuh'un altı oğlundan biri olan Hapet'ten geldiğine inanır. Bu inanışa göre; Hapet'in torunu olan Hayg, bugünkü Ermenilerin atasıdır.[19] İşte bu yüzden Ağrı Dağı figürü, armanın tam merkezine yerleştirilmiştir.

"Atalarımızın Ülkesi" anlamına gelen *Mer Hayrenik*, 1 Haziran 1991'de ulusal marş olarak kabul edilmiştir. [20]

1.2.1. Devlet Yönetimi

Ermenistan'da yönetim şekli, başkanlık tipi cumhuriyettir.[21] Başkan, devletin başıdır. Görev ve yetkilerini anayasadan alır. Ermenistan Anayasası'nın 3. bölümünün 49. Maddesi'ne göre; "Devlet Başkanı, bağımsızlığın, toprak bütünlüğünün ve devletin güvenliğinin garantörüdür."[22]

Millet meclisi ve hükümet ise Ermenistan'daki tek yasama organıdır. Yasama gücünün temel dayanağı anayasadır ve yasama gücü, onun koruması altındadır.

Yürütme gücü, hükümete aittir. Başbakan, devlet başkanı tarafından atanır. Kabine Devlet Başkanı onayıyla oluşturulur.

Yargı, bağımsız mahkemelere aittir. Anayasa mahkemesi; beş üyesinin millet meclisi tarafından, dört üyesinin de devlet başkanı tarafından belirlendiği, dokuz kişiden oluşmaktadır.[23]

1.2.2. Ekonomi

Ermenistan para birimi dramdır; 10 Dolar 2839,00 AMD (*Armenian Dram*) etmektedir.[24]

Ekonomisi, eski Sovyet rejiminde sanayi sektöründe gelişme göstermişken Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından küçük çaplı bir tarım ülkesi hâline gelmiştir. Ancak sanayi alanında ilerlemeler görülmektedir. Gelişme kaydettiği alanlar; gıda, makine, kimya ve metal sanayidir. Ülkenin dağlık bir arazide olması hidroelektrik santrallerinin kurulmasına olanak sağlamıştır. Metzamor Nükleer Santrali -1977'de açılmış olan- Ermenistan'dadır. Santral, 1988'de gerçekleşen ve 25 bin kişinin ölümü ve 500 binden fazla insanın da evsiz kalmasıyla sonuçlanan Spitak Depreminin ardından kapatılmıştır. 1995 yılında ise sadece iki reaktörü ülkenin hidroelektrik ihtiyacının %40'ını sağladığı gerekçesiyle yeniden kullanıma açılmıştır. Hem deprem bölgesinde bulunması hem de yerleşim yerlerine yakın olması sebebiyle kapatılması yönündeki baskılara rağmen santral, günümüzde faaliyetlerine devam etmektedir. Bunların dışında, Ermenistan'ın dışarıdan aldığı (IMF, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası vb…) yardım ve borçlar yoluyla da ülkede birçok sanayi tesisi kurulmuştur. İthal ettiği ürünlerin başında doğal gaz, işlenmiş petrol, doğal kaynaklar, tütün ve gıda ürünleri gelir. Ülke, ithalatını İran, Rusya, İsrail, İtalya, Almanya, Fransa, ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri'yle yapmaktadır. İhraç ettiği ürünler arasında elmas, altın, gümüş, metal, bakır, enerji kaynakları, sanayi alet ve parçaları yer almaktadır.[25]

Ermenistan'ın ithalat ve ihracat sırasında yaşamış olduğu sıkıntıların başında taşıma problemi gelmektedir. Azerbaycan ve Türkiye sınırlarının -Dağlık Karabağ sorunundan dolayı- Ermenistan'a kapalı olması nedeniyle ithal ve ihraç edilen malların ülkeye giriş çıkışında kat ettiği yol uzamakta ve bu da dolaylı olarak fiyatlara yansımaktadır. Gürcistan transit ticaret yolu olarak kullanılmaktadır.[26]

Ermenistan bazı uluslararası örgütlere üyedir. Bu örgütlerden biri de, Dünya Ticaret Örgütüdür (WTO-*World Trade Organization*). Bu sayede Ermenistan, 2003 yılından itibaren dünya pazarlarından da yararlanmaya

başlamıştır. Üyesi bulunduğu IMF'den (*International Monetary Fund*) aldığı kredilerle de sanayisini geliştirmekte ve kalkınmasını sürdürmektedir.[27]

1 Tanım için bkz. Necati İyikan, "Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın Yeri", Necati İyikan (ed.) *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

2 Asem Nauşabay Hekimoğlu, *ABD AB ÇİN HİNDİSTAN ORTA ASYA Rusya'nın Dış Politikası I*, Vadi Yayınları, Ankara, Şubat 2007, s. 39-42.

3 Aleaddin Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden, Küresel Kördüğüme*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 24.

4 Ömer Göksel İşyar, *Sovyet Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu,* Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, Mart 2004, s. 304 - 334.

5 Hayk Demoyan, *Western Madia Coverage of the Nagorno-Karabakh Conflict in 1988-1990*, Tigran Mets, Erivan, 2008, s.108.

6 Ermeni Devrimci Federasyonu olarak da bilinmektedir. 1890 yılında Rusya'ya bağlı olan Tiflis'te kurulmuştur.

7 Özlem Yılmaz, "Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

8 Ömer Göksel İşyar*, age.*, s.304-334.

9 Nadir Devlet, "Kafkasyadaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri", *21.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi,* Atilla Sandıklı (der.), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2000, s.114, 115.

10 Aleaddin Yalçınkaya, *age.*, s. 145.

11 Ali Faik Demir, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 726.

12 Okan Üniversitesi, Avrasya Araştırma ve Uygulama Merkezi, "Ermenistan", http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/node/13 (20.10.2009).

13 Armenian Media, "Armenian Population in the World", http://www.armeniadiaspora.com/population.html (20.10.2009).

14 Apostolik kilise, monofizit görüşü benimsemiştir. Bu görüşe göre; insani ve tanrısal tabiatların değişme olmaksızın tek bir tabiata dönüşmesi benimsenmiştir. Hz. İsa'nın hem tanrı hem de insan doğasını birleştirdiğini kabul eden bir görüştür.

15 Ülke Rehberi, "Ermenistan", http://www.ulkeler.net/ermenistan.htm#01 (02.11.2009).

16 Referandum sonucunda %99 oranda, "bağımsızlığa evet" sonucu çıkmıştır. Kaynak: The Government of The Republic of Armenia, "General Information", http://www.gov.am/en/official/ (21.10.2009).

17 Yukarıda bahsi geçen Bağımsızlık Bildirgesi, 23 Ağustos 1990 yılında kabul edilen bildirgedir. 1989 tarihli başka bir bildirge daha vardır. Bu bildirge; Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a katılışını duyurur. *"…Based on the December 1, 1989, joint decision of the Armenian SSR Supreme Council and the Artsakh National Council on the "Reunification of the Armenian SSR and the*

Mountainous Region of Karabakh…" Kaynak: The Government of The Republic of Armenia, "Armenian Declaration of Independence", http://www.gov.am/en/independence/ (21.03.2011). 1990 tarihinde imzalanan bildirgede, 1915 yılı olayları "soykırım" olarak nitelendirilmekte ve uluslararası alanda tanınması için çalışılacağı belirtilmektedir. *"…The Republic of Armenia stands in support of the task of achieving international recognition of the 1915 Genocide in Ottoman Turkey and Western Armenia…"* Bu belgenin altında Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olan Levon A. Ter-Petrosyan'ın imzası vardır. Kaynak: The Government Of The Republic Of Armenia, "Armenian Decleration Of Independece", http://www.gov.am/en/independence/ (18.02.2010).

18 The Government of The Republic of Armenia, "General Information", http://www.gov.am/en/offfcial/ (21.10.2009).

19 Kegam Kerovpyan, *Mitolijik Ermeni Tarihi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2000, s. 11.

20 The Government of The Republic of Armenia, "General Information", http://www.gov.am/en/official/ (21.10.2009).

21 Başkanlık tipi cumhuriyette, cumhurbaşkanı hem devletin hem de hükümetin başıdır. Yürütme yetkisi cumhurbaşkanında olup, başbakan sadece Bakanların çalışmalarından sorumludur.

22 Chapter 3, Article 49*:" The President of the Republic of Armenia shall uphold the Constitution, and ensure the normal functioning of the legislative, executive and judicial authorities. The President of the Republic shall be the guarantor of the independence, territorial integrity and security of the Republic."*

23 The Government of the Republic of Armenia, "Government System", http://www.gov.am/en/gov-system/ (02.02.2011).

24 20.11.2011 tarihindeki kur esas alınmıştır.

25 Ülke Rehberi, "Ermenistan", http://www.ulkeler.net/ermenistan.htm#01 (02.11.2009).

26 Detaylı bilgi için bkzz. Ek:4 "Interview with Vahram Ter-Matevosyan", Soru: 10.

Ek:3 "Interview with Hrary Zoryan", Soru:3-4.

27 Ülke Rehberi, "Ermenistan", http://www.ulkeler.net/ermenistan.htm#01 (02.11.2009).

2. BÖLÜM

2.1. 1991-2010 Arası Dönem

2.1.1. Levon Ter-Petrosyan (1991 – 1998)

9 Ocak 1945 yılında Suriye'nin Halep şehrinde doğan Levon Ter-Petrosyan, 1946 yılında Ermenistan'a göçmen olarak gelmiş bir ailenin oğludur.[28] 1968 yılında Erivan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Doğu Çalışmaları Bölümü'nden uzmanlık alanı Arap Dili ve Edebiyatı olarak mezun olmuştur. Post-master yapmak üzere Leningrad Üniversitesi'ne gitmiş; akademik çalışmalarını 1972 yılında tamamlamıştır. 1987 yılında ise "filoloji doktoru" unvanını almaya hak kazanmıştır.[29]

1988'de, Ter-Petrosyan, Matenadaran Yerel Dağlık Karabağ Komitesi'ne lider olarak seçilerek Ermenistan Komitesi, Dağlık Karabağ Hareketi'ne katılır. Dağlık Karabağ sorununda takip etmiş olduğu barışçıl politikalar sebebiyle 10 Aralık'ta, Komite'nin diğer üyeleriyle birlikte tutuklanır ve Moskova Matroshka Cezaevi'ne gönderilir.[30] Bu süreç içerisinde Ermenistan Komitesi Dağlık Karabağ Hareketi, Ermenistan Ulusal Hareketi'ne dönüşmüştür. Altı ay sonra serbest bırakılmalarıyla, bu hareket yeniden ivme kazanır. 1989 yılında Ter-Petrosyan, Ermenistan Ulusal Hareketi Komitesi başkanı olur. 27 Ağustos 1989 tarihinde de Ermenistan SSC'si, Yüksek Sovyeti'ne milletvekili olarak seçilir. Bu gelişmeler ışığında, 20 Mayıs 1990'da yapılan seçimlerden galip olarak çıkar. 4

Ağustos 1990 yılında da Ermenistan SSC'si Yüksek Sovyeti'nde başkanlık koltuğuna oturur. 16 Ekim 1991'e gelindiğinde Ter-Petrosyan yeni, bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olur. (%83,4 oy oranıyla) 22 Eylül 1996'da bir kez daha seçilir. Ancak 1998 Şubatı'nda istifa ederek başkanlık kariyerini sonlandırır.[31]

İstifa etmesiyle ilgili çeşitli spekülasyonlar vardır. Ter-Petrosyan, milliyetçi bir parti olan Taşnaktzutyun'un faaliyetlerini, hükümete karşı ayaklanma planladığı, yetkilileri devirmek üzerine komplolar kurduğu gerekçesiyle yasaklamıştır. Taşnaktzutyun Örgütü'nün yasaklanması hem Ermeni lobisinden hem de milliyetçilerden tepkilerin gelmesine ve Ter-Petrosyan iktidarının sarsılmasına neden olmuştur.[32] Milliyetçi görüşleri savunan ve partinin propagandasını yaptığı bilinen *Yerkir* gazetesini de kapatmıştır.[33]

Ter-Petrosyan iktidarını zayıflatan bir diğer gelişme de, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'la uzlaşmacı tutum sergilemiş olmasıdır. Tüm bu uygulamalar onu, Dağlık Karabağ elitlerinin desteğinden yoksun bırakmış ve gelen baskılar istifaya giden süreci hazırlamıştır.[34]

Türkiye'yle ilişkilerini geliştirmek adına; MÇP [35]Yozgat milletvekili olarak 1991 seçimleriyle meclise giren Alparslan Türkeş'le bir takım gayri resmi temaslarda bulunmuştur.[36] Ancak Petrosyan'ın bu girişimleri, Taşnaklar ve ülkedeki aşırı milliyetçi gruplar tarafından eleştirilere sebep olunca 1998 yılında iktidarını Koçaryan'a bırakmak zorunda kalmıştır.[37]

Ter-Petrosyan, Ermeni lobisinin, muhalefetin ve Rusya'nın baskılarına rağmen Türkiye'yle ilişkilerinde ılımlı bir tavır takınmış ve İstanbul'da yapmış olduğu bir konuşmada 1915 olaylarından "soykırım" olarak bahsettiği için Dışişleri Bakanı Raffi Hovanisyan'ı görevinden almıştır.

Ter-Petrosyan, Avrupa'yla ortak sınırlarımızı paylaşan bir Ermenistan'ın çok daha kolay kalkınacağını ve Batı'nın Türkiye'ye yüzünü dönmesi durumunda, Türkiye'nin Doğu'yla yakınlaşmasının Ermenistan'ın yararına olmayacağını belirtmiştir.[38]

2.1.2. Robert Koçaryan (1998 – 2008)

31 Ağustos 1954' de Dağlık Karabağ, Stepanakert'te doğan Robert Koçaryan, 1972-1974 yılları arasında Sovyet ordusunda görev almış, 1982 yılında Erivan Devlet Üniversitesi Teknik Bilimler Enstitüsü, Elektrik ve Teknik Bölümü'nden mezun olmuştur. 1980'lerden sonra Dağlık Karabağ'daki genç komünistler ve komünist organlarla ilgilenmeye başlamış, 1988 Şubatı'ndan itibaren de Dağlık Karabağ Hareketi'nin lideri olmuştur. 1989 ve 1990'da Ermenistan Yüksek Sovyeti'nde, 1991 yılında ise Dağlık Karabağ Yüksek Sovyeti'nde milletvekili olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca Dağlık Karabağ Bölgesi'nin güvenliğinden sorumlu olan tek kişidir. 1992 yılında da Dağlık Karabağ Devlet Savunma Teşkilatı Başkanı ve Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin başbakanı olmuştur. 24 Aralık 1994'te Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı'na, Dağlık Karabağ Yüksek Sovyeti kararıyla seçilmiştir.[39]

Robert Koçaryan, 20 Mart 1997'de Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanlığı'na atanmıştır. 30 Mart 1998'de yapılan erken seçimle de Ermenistan'ın yeni devlet başkanı olmuştur. 1998 seçimleri, Koçaryan ve komünistlerin adayı Demirciyan arasında çok çekişmeli geçmiş ve ikinci turda oyların %60'ını alarak başkanlık koltuğuna oturmuştur. Koçaryan dönemi açısından 1999 senesi çok ilginçtir. Kanlı bir parlamento baskını yaşanmış; bu baskın, hem başbakan hem meclis başkanı hem de 6 milletvekilinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olaylar, Ermenistan'da karışıklıklara yol açmıştır.[40] Baskının Koçaryan tarafından organize edildiğine yönelik iddialar bulunmakla birlikte, bunlar kanıtlanamamıştır.

2.1.2.1. ASALA-PKK-Taşnaktzutyun ve Koçaryan İlişkisi

Doğu Anadolu topraklarını da kapsayan bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan Taşnaktzutyun, siyasi bir örgüt olarak 1890'da Tiflis'te kurulmuştur. Rus Çarlığı'nda yaşayan ve Narodniklerden esinlenen Ermeni milliyetlerince kurulan örgütün tam adı, Hay Heğapokhakan'dır. Başlıca kurucuları Kristapor Mikayelyan, Simon Zavaryan ve Istepan Zoryan'dır. Örgütün resmî yayın organı olan Troşak 1891-1932 arasında önce Cenevre'de, daha sonra da Paris'te yayımlanmıştır. Taşnaktzutyun'un 1892'deki ilk kongresinde onaylanan tüzüğünde, örgütün amacı Ermenilerin haklarını silahla korumak, Doğu Anadolu'daki vilayetleri Osmanlı Devleti'nden ayırarak bu toprakları yeni kurulacak olan Ermeni devletine katmak olduğu belirtilmiştir.[41]

Destek bulmak amacıyla hem kendi vatandaşlarına, hem de Türk vatandaşlarına toplu suikastlar düzenleyerek hedeflerine ulaşmaya çalışırlar. Türk devlet adamlarına tarihte birçok suikast düzenlenmiştir.[42]

ASALA, 1975 yılında kurulmuştur. Örgütün bilinen lideri Agop Agopyan'dır. Lübnan Merkez Komitesi örgütün üst yönetim kurulunu oluşturmaktadır. 1980 yılında bu komite "Büro" adını almıştır. Örgüt'ün 1981 yılında yapmış olduğu açıklamaya göre, amacı; "Demokratik, sosyalist ve devrimci bir hükümetin önderliğinde birleşmiş bir Ermenistan'ın kurulmasıdır." ASALA kendisine iki düşman belirlemiştir. Bunlardan birincisi ASALA'ya destek vermeyenler, ikincisi de Türkiye'dir.

ASALA, aslında Türkiye'nin soykırım iddialarını reddetmesinin bir sonucu olarak eylemlerini başlatmıştır.[43] Bu sebeple ASALA, Türkiye karşıtı her türlü terör örgütü ve organizasyonla işbirliği içerisine girmekten çekinmemiştir. ASALA -Türkiye'yi içerden ve dışarıdan yıpratmayı hedefleyen- Yunanistan ve Suriye gibi ülkelerden destek bulmuştur. Ayrıca 1980 yılında Lübnan'da, PKK ile "Ortak Eylem Anlaşması" imzalanmış; bu vesileyle de PKK-ASALA arasında eylem birliği oluşturulmuştur. [44]

1994 yılında MHP tarafından, Abdullah Öcalan'ın aslında Kripto Ermenilerinden[45] olduğu ve gerçek adının da Hakop Artinyan olduğu iddia edilmiştir. Ne var ki bu, bir iddiadan öteye gidememiştir. Fakat Ermeniler ve PKK arasında güçlü bir bağ olduğunu düşündüren bulgular da mevcuttur.

Abdullah Öcalan, 10 Nisan 1998 yılında Robert Koçaryan'a bir mektup göndermiş ve 1915 tehcirini "soykırım" olarak tanıdıklarını belirtmiştir.

Nisan 1997'de de Avrupa'daki Kürdistan Parlamentosu[46] 1915 yılı olaylarını "soykırım" olarak tanımıştır. Ayrıca PKK içerisinde kimliği sonradan deşifre edilen iki Kripto Ermenisi'nin[47] varlığı, PKK'nın desteklenmesinin altında intikam niyetinin gizlenip gizlenmediği konusunda bir soru işareti oluşturmuştur. PKK'nın 1980'de, 21-28 Nisan'ı "Kızıl Hafta" olarak ilan etmesi ve bu tarihler arasında kırk civarında kanlı saldırı gerçekleştirmesi, bahsi geçen iddiaları destekler niteliktedir. PKK ve ASALA arasında ilişki bulunduğuna dair bir diğer ipucu da Abdullah Öcalan'ın, İmralı'da 1 Nisan 1999 tarihinde yargılanması sırasında Mahkeme Başkanı Turgut Okyay'ın "*ASALA ile ilişkiler nedir*?" sorusuna verdiği "*ASALA ile 80'li yıllarda ilişkimiz oldu…. Bu örgütle bizzat benim görüşmem oldu….*" yanıtında gizlidir.[48]

ASALA, Koçaryan idaresinde bulunan Dağlık Karabağ'da birçok terör eylemi gerçekleştirmiştir. Örgütün ilk eylemi; 16 Şubat 1976'da Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi Oktay Cerit'e yapılan suikasttır. Bu cinayeti, örgütün kurucusu Agop Agopyan, ardından gerçekleşen Orly Katliamını da ASALA, Fransa Şubesi üstlenmiştir. ASALA 1975'den 1991'e kadar Türk diplomatlarına karşı eylemlerini[49] sürdürmüştür.[50]

PKK ile ASALA arasındaki ilişkinin varlığını kanıtlayan bir diğer gelişme de Ermeni Yazarlar Birliği'nin PKK'yı, Ermenilere verdikleri destekten ötürü, onur üyeliğiyle ödüllendirmesidir.[51]

2.1.2.2. 4 "T" Planı

4 T Planı'nın nihai hedefi; "Büyük Ermenistan"ın[52] kurulmasıdır. Sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceği ayrı bir tartışma konusu olan bu plan şu şekilde hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır:

1. **Tanıtma** ya da **Terör**: Ermeni sorununun tüm dünyaya terör yoluyla tanıtılmasını hedefler. ASALA dikkatleri Ermeni sorununa

çekmek için bu yolu kullanmıştır. Ter-Matevosyan'ın şu cümleleri hadiseyi açıklama adına yol gösterici olacaktır: "….*Bir anlamda 'kana karşı kan' yolunu tercih ederek 1915 kurbanlarının rövanşını almak istemişlerdir. Bu umutsuz bir hareketti; ancak tüm dünyanın dikkatini bu probleme çekebilecek bir yoldu*…."[53]

2. **Tanınma**: Bu aşamada 1915 olaylarının "soykırım" olarak Türkiye Cumhuriyeti'nce tanınması için çalışmalar yürütülür. Ermenistan her fırsatta 1915 olaylarının "soykırım" olarak Türkiye tarafından tanınması talebini dile getirmiştir.[54]
3. **Tazminat:** Bu aşamada 1915'te hayatını kaybedenler adına Türkiye'den tazminat alınacaktır.
4. **Toprak**[55] : 1915 olaylarına "Ermeni soykırımı" olarak meşruluk sağladıktan sonra, "Büyük Ermenistan" için toprak talebi gelecektir.[56]

Temel dayanakları ise; Türklerin Ermenilerden toprak aldığı, 1915 yılından itibaren planlı bir şekilde soykırıma uğratıldıkları ve 1915 olaylarında 1,5 milyon Ermeni'nin hayatını kaybettiğidir. Ayrıca, Talat Paşa'nın bu konuda gizli telgrafının[57] bulunduğunu iddia edilir.

İşte bu iddialar ve tarihî emeller, Koçaryan döneminde ivme kazanmıştır. Ter-Petrosyan'ın yasaklamış olduğu aşırı milliyetçi partiler, Taşnaktzutyun gibi örgütler faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmiştir. Yapılan resmî bir açıklamada da, "soykırımı" hiçbir zaman unutmayacaklarını, dünyaya bu trajediyi unutturmayacaklarını, "soykırımın" cezasız kaldığını, uluslararası tanıma ve kınamanın layık olduğu şekilde gerçekleşmediğini, belirtmiştir.[58]

Bu konuya yönelik Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi ve Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü, Türkiye Çalışmaları Bölümü kıdemli araştırma görevlisi Vahram Ter-Matevosyan, kendisiyle 28.07.2010 tarihinde gerçekleştirdiğimiz röportajda şu şekilde bir açıklama getirmiştir: "*Elbette ki Büyük Ermenistan'ı istiyoruz. Türkiye bedelini ödemelidir. Türkiye kurbanlar için, kurbanların nesillerine tıpkı Almanya'nın İsrail'e yapmış*

olduğu gibi ödeme yapmalıdır. Türkiye'nin neredeyse yarısı, bizim yüzyıl boyunca soykırım sonucunda işgal edilen tarihsel topraklarımızdır. Türkiye'deki terk edilmiş olan kültürel mirasa bakmak yeterli olacaktır."[59]

2.1.3. Serj Sarkisyan (2008 -)

30 Haziran 1954 yılında Dağlık Karabağ, Stepanakert'te doğmuştur. 1972 ve 1974 yılları arasında Sovyet Ordusu'nda görev almış; 1979'da Erivan Devlet Üniversitesi Filoloji Bölümü'nden mezun olmuştur. Komünist Parti, Dağlık Karabağ Gençlik Komitesi'nde girişimlerde bulunmuş, Dağlık Karabağ Komitesi Bölge Sekreterliği'ne yükselmiştir. 1990'da Yüksek Ermenistan Konseyi'nde milletvekili olurken ve 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, 1993-1995 yılları arasında, Levon Ter-Petrosyan Dönemi'nde Savunma Bakanı olarak kariyerine devam etmiştir. Kısa bir süre sonra, Devlet Güvenlik Teşkilatı'nın başına geçmiş, 1995'ten 1999'a kadar İç İşleri ve Ulusal Savunma Bakanı olarak çalışmaya devam etmiştir. 30 Mart 1998'de Koçaryan'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde de savunma bakanı olmuştur. 19 Şubat 2008 seçimlerinde oyların %52,48'ini alarak, %21,50 ile ikinci sırada kalan Levon Ter-Petrosyan'ı açık farkla geride bırakmış ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur.[60]

Sarkisyan, Dağlık Karabağ konusunda sorunun barışçıl yollarla çözülmesi taraftarı olduğunu ancak aksi durumda da Ermenistan'ın savaşmaktan korkmadığını vurgulamaktan çekinmemiştir. Çözüm önerisi olarak bölgede yaşayan halkın, kendi kaderini tayin hakkı olduğunu belirtmiş ancak bölgedeki Azeri vatandaşlar hakkında yorumda bulunmamıştır. Sarkisyan, Dağlık Karabağ'la ilgili kararların, Dağlık Karabağ Ermenilerinin onaylayacağı doğrultuda olmasını her fırsatta vurgulamıştır. [61]

Şüphesiz ki Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan döneminin en önemli gelişmesi, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoldür.[62] Gelecekteki olası tablonun zihinlerde canlanması açısından bu adımın -kayıplar ve kazanımlarla- her iki ülke bazında değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

2.1.3.1. Türkiye'nin Ermenistan Açılımı

10 Ekim 2009'da İsviçre'nin Zürih kentinde, "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol" ve "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol"[63] metinleri, her iki ülkenin dışişleri bakanları[64] tarafından imzalanmıştır. Ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve ekonomik iş birliğinin yanı sıra gündemin ilk maddesi ortak sınırların açılması olarak belirtilmiştir.

1993 yılında kapatılmış olan Türkiye ve Ermenistan sınırının açılması durumunda her iki ülkede farklı gelişmeler yaşanacaktır:

2.1.3.1.1. Türkiye Değerlendirmesi

- Sınırların açılmasıyla Ermenistan pazarına da girilecektir,
- Ekonomik anlamda geri kalmış doğu illerinin kalkınmasına katkısı olabilir,
- Rusya ve ABD sınırların açılması konusunda hemfikirdir,
- Azerbaycan'la ilişkiler tehlikeye girer.[65]
- Ermenistan, Orta Asya'ya ulaşım açısından alternatif bir yol olabilir.[66]

2.1.3.1.2. Ermenistan Değerlendirmesi

- Gürcistan'a olan ekonomik bağımlılık azalır; hem ithalatta hem de

ihracatta mesafe kısalacağı için fiyatlar da düşer,

- Yabancı yatırım oranları artabilir,
- Yeni pazarlar bulunmasını ve ihracat oranlarının artmasını sağlayabilir,
- Ucuz malların ülkeye girmesi, yerli imalatçıyı zor durumda bırakabilir,
- Dışarıdan gelecek düşük maliyetli tarım ürünleri, Ermenistan tarımını ciddi bir sekteye uğratabilir,
- Böyle bir kararla bölgede istikrar sağlamak zor olacağından sınırlar yeniden kapanabilir.[67]

2.2. Protokol Analizi

10 Ekim 2009 tarihinde, Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan aracılığıyla Zürih'te imzalanan protokoller, duraklama sürecine girmiştir. Bu protokollerin her iki ülke açısından değerlendirmesini yapmak, neden duraklama sürecine girildiğini anlamaya yardımcı olacaktır.

2.2.1. Türkiye Açısından

- Türkiye-Ermenistan protokollerine ilişkin olarak Ermenistan Anayasa Mahkemesi, 12 Ocak 2010 tarihinde, anayasaya uygunluk kararını açıklamıştır. Mahkemenin gerekçeli kararında protokollerin özüne ve ruhuna aykırı ön koşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin zikredildiği tespit edilmiştir. Bu karar, söz konusu protokollerin müzakere gerekçesini ve protokollerle hedeflenen temel amaca zarar vermektedir.[68]
- Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin 12 Ocak 2010'daki kararına göre protokoller anayasaya uygundur; ancak Bağımsızlık Bildirgesi'nin (1990) 11. maddesi de göz ardı edilmemelidir. Bu bildirge1915 olaylarının

“soykırım” olarak tanınmasına yönelik maddeler içermektedir. Dolayısıyla Ermeni tarafının yapmış olduğu bu hamle, aslında protokollerin özüne ve ruhuna aykırıdır. Adeta önkoşuldur ve Türkiye tarafından kabul edilemez.

- Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, 22 Nisan 2010 akşamı, Ermenistan Devlet Televizyonu’ndan canlı yayınlanan konuşmasında, Ermenistan’ın protokolleri belirsiz bir süreliğine askıya aldığını resmen açıklamıştır.

- Ermenistan dış politikasının öncelikli hedefi, 1915 olaylarının “soykırım” olarak uluslararası arenada tanınmasıdır.[69]

- Ermenistan’ın bu dış politikası, aynı zamanda iç politikasıdır. Ulusal bir anlam taşımaktadır. Ermenistan sınırları dışındaki yaşam alanları ve anavatan sisteminin bir parçasıdır.[70]

- Ermeni lobileri, ev sahibi ülkelerini Türkiye üzerinde baskı oluşturmak için kullanmaktadırlar.[71]

2.2.2. Ermenistan Açısından

- Protokollerin imzalanmasının ardından Türkiye, kendi önkoşullarını ileri sürmeye başlamıştır.[72]

- Türkiye tercihini, Ermenistan’dan yana kullanmamıştır. Bu da protokollerin yürürlüğe girme sürecini durdurmuştur. Türkiye bu süreci diğer problemlerin çözümü için kullanmak istemiştir.[73] Bu konu, Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi, Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü Başkanı Ruben Safrastyan’ın şu cümlelerinde anlatım bulmuştur: “*Türkiye, ABD Kongresi’nde, soykırımın tanınmasına yönelik alınan kararın geciktirilmesi için bu süreci kullanmıştır. Bu, Türkiye’nin izlemiş olduğu genel siyasettir.*”

- “*Ermenistan, Türkiye’yle ilişkilerin ön koşulsuz olarak normalleşmesine hazırdır. Ermenistan, hiçbir önkoşul sunmamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti*

kurulduğu günden bugüne kadar Türkiye ile ilişkilerini ön koşulsuz bir şekilde geliştirmekten yana olmuştur”.[74]

- Ermenistan, Türkiye sınırını -her ne kadar bu sınır Türkiye ve Ermenistan tarafından çizilmiş olmasa da- tanımaya hazırdır. Protokol metninde sınırların tanınmasına yönelik bir madde vardır. [75]

- Ermenistan, Türkiye’yle ilişkilerin normalleşmesine yönelik protokolleri imzalamışlarsa da Ermenistan üzerinde geniş ve derin etkisi olan Ermeni lobisi, bu yakınlaşmaya karşıdır.[76]

Protokoller bu açıdan değerlendirildiğinde sonu başından belli olan bir sürecin, neden başlatıldığı veya bunun kimin yararına olduğu düşünülebilir. Zira resme yukarıdan bakıldığında, skalanın sadece iki ucu olmadığı (Türkiye ve Ermenistan), arada kalan daha doğrusu resmi tamamlayan güçlü aktörlerin varlığı dikkat çekecektir.

28 European Stability Initiative, *Picture Story: Armenia-Turkey the Great Debate*, August 2009, s. 67.

29 Levon Ter Petrossian for President, “Levon Ter Petrossian, Biography”, http://www.levonpresident.am/?catID=11 (02.11.2009).

30 Detaylı bilgi için bkz. Ek:3 “Interview with Sergey Minasyan”, Soru: 4.

31 Levon Ter Petrossian for President, “Levon Ter Petrossian, Biography”, http://www.levonpresident.am/?catID=11 (02.11.2009).

32 Gevorg Ter-Gabrielyan, “Armenia and the Caucasus: Crosroads or Dead End?” *Caucasus Neighborhood: Turkey And The South Caucasus*, Alexandre Iskandaryan (der.), Caucasus Institute, Erivan 2008, s. 37.

33 Levon Ter Petrossian for President, “Levon Ter Petrossian, Biography”, http://www.levonpresident.am/?catID=11 (02.11.2009).

34 Minasyan, Sergey, “Armenia in Karabakh, Karabakh in Armenia: The Karabakh Factor in Armenian’s Foreign and Domestic Policy”, *Caucasus Neighborhood: Turkey And The South Caucasus*, Alexandre Iskandaryan (der.), Caucasus Institute, Erivan, 2008, s. 67.

35 MHP 12 Eylül’de diğer siyasi partiler gibi kapatılmış, sonra Muhafazakâr Parti adıyla yeniden yapılanmış, ardından Milliyetçi Çalışma Partisi ismini almıştır.

36 Detaylı bilgi için bkzz. Ek:3 “Interview with Hrayr Zoryan”, Soru: 1.

Ek:1 “Interview with Sergey Minasyan”, Soru:6.

37 Can Dündar, “Türkiye-Ermenistan 12 Yıl Gizlenen Görüşme”, http://www.candundar.com.tr/_v3/#!/YAZI_DİZİLERİ/Türkiye Ermenistan:_12_yıl_gizlenen_görüşme_/_3_bölüm/#Did=2619 (03.11.2009).

38 European Stability Initiative, age., s. 68, 69.

39 Official Site of the President of the Repuplic of Armenia, “The Second President of Armenia: Robert S.Kocharian”, http://www.president.am/library/presidents/eng/?president=2 (01.02.2011).

40 Ali Faik Demir, agm., s. 728, 729.

41 *AnaBritannica***,** Ana yayıncılık, Cilt 20, s. 440.

42 Hasan Köni, “Türkiye ve Ermenistan Üzerine Jeopolitik Oyunlar”, *Stratejik Düşünce* Dergisi, Sayı:5, Nisan 2010, s. 45 - 48.

43 Detaylı bilgi için bkz. Ek:1 “Interview with Sergey Minasyan”, Soru: 10.

44 Ermeni Sorunu İddialar Gerçekler, “ASALA Ermenistan’ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu”, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/asala.html (05.11.2009).

45 “Gizli Ermeniler” olarak da bilinmektedir. Tehcire tabi kalmamak için din değiştirmiş gibi görünmüşler; genellikle Kürt veya Alevi kimliğini benimsemişlerse de, kendi dinlerinin gereklerini ve geleneklerini devam ettirmişlerdir.

46 Günümüzde *de-jure* olarak var olmayan bir devletin parlamentosudur.

47 Birincisi Adıyaman, Gerger nüfusuna kayıtlı Ermeni asıllı Sadık Bakırcıoğlu. Babası İ. Bakırcıoğlu (Kıraküs-Meryem’den olma) Birçok kez PKK üyesi olmaktan tutuklanmış olan Sadık Bakırcıoğlu’nun kardeşi Şefik Bakırcıoğlu, 1998 yılında esas dinine yani Hristiyanlığa Kumkapı Ermeni Rum Patrikanesi’nden ihtida belgesi alarak geri dönüş yapmıştır. İkincisi, Adıyaman asıllı Nureddin Yakup ya da Ermeni ismiyle Razmik Hakobian. 18 Ocak 2005’de Ermenistan’da yayınlanan *AZG* gazetesine verdiği bir röportajda PKK’ya katıldığını belirtmiştir.

48 Erhan Başyurt, *Ermeni Evlatlıklar Saklı Kalmış Hayatlar*, Karakutu Yayınları, İstanbul, Şubat 2010, s. 84-88.

49 12 Mart 1985’de üç ASALA militanı, Türkiye’nin Kanada Büyükelçiliği’ne baskın düzenlemiş ve on bir diplomatımızı rehin almıştır. Büyükelçi Coşkun Kırca ise ikinci kattan atlamış ve ağır yaralanmıştır. Bu olay sırasında toplam otuz üç kişi hayatını kaybetmiştir.

50 Ermeni Sorunu İddialar Gerçekler, “ASALA Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu” http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/asala.html (05.11.2009).

51 Ümit Özdağ-Özcan Yeniçeri, *Ermeni Psikolojik Savaşı*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009, s. 143.

52 Detaylı bilgi için bkz. Ek: 4 “Interview with Vahram Ter-Matevosyan”, Soru: 6.

53 Detaylı bilgi için bkz. Ek: 4 “Interview with Vahram Ter-Matevosyan”, Soru: 4.

54 Aybars Görgülü, *Foreign Policy Analysis Series- 8 Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, TESEV Yayını, İstanbul, Kasım 2008, s. 18.

55 Ter-Matevosyan, kendisi ile gerçekleştirilen röportajda, Batı Ermenistan topraklarının (Ermeniler tarafından Türkiye’nin doğusu, Batı Ermenistan olarak tasvir edilmiştir.) istenmesine yönelik bir talep olduğunu, ilk üç aşamaya çok yakın olduklarını; fakat dördüncü aşamanın farklı bir strateji gerektirdiğini ve hayal olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ek:4 “Interview with Vahram Ter-Matevosyan”, Soru: 5.

56 Tarih Araştırmaları, “Ermeni Meselesi-4T Planı”, http://tariharastirmalari.com/4tplani.html (17.02. 2010).

57 02.08.2010 tarihinde başkent Erivan’da bulunan, Ermenistan Ulusal Arşivleri’ne Talat Paşa’nın telgrafını incelemek için gittiğimde, kütüphane memurları belgeyi bulmanın çok zaman alacağını

tarafıma bildirilmiş; söz konusu belge, -nedense- sunulmamıştır. Ulusal Arşiv Müdürü ile görüşmek istediğimde ise resmi tatil olduğu için izne ayrıldığı belirtilmiştir.

58 Ermeni Sorunu İddialar Gerçekler, "4T Planı", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/dort_t.html (05.11.2009).

59 Detaylı bilgi için bkz. Ek:4 "Interview with Vahram Ter-Matevosyan", Soru: 6.

60 The Official Site Of The President Of The Republic Of Armenia, "Serzh Sargsyan the President of Armenia", http://www.president.am/president/biography/eng/ (02.02.2011).

61 CNN-TÜRK, 10.02.2009.

62 Sarkisyan'ın bu atılımı Ermenistan için bir devrim niteliğindedir. Zira Ter-Petrosyan ve Koçaryan döneminde kapalı olan sınırlar, onun döneminde atılımlarla açılmaya çalışılmıştır. Detaylı bilgi için bkzz. Ek: 1 "Interview with Sergey Minasyan", Soru: 5.

63 Detaylı bilgi için bkz. Ek: 6 "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol" ve "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol".

64 Türkiye Cumhuriyeti'ni Ahmet Davutoğlu, Ermenistan Cumhuriyeti'ni Edward Nalbandyan temsil etmiştir.

65 *Kapital Gazetesi*, 20 Ekim 2009, sayı: 707.

66 Aybars Görgülü-Sabiha S. Gündoğar-Alexander Iskandaryan-Sergey Minasyan, *Breaking The Vicious Circle, TESEV-Caucasus Institute Joint Report*, TESEV Publication, Istanbul, Nisan 2009, s. 16.

67 *Kapital Gazetesi*, 20 Ekim 2009, sayı: 707.

68 T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşme süreci ne aşamadadır?", http://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa (03.10.2010).

69 Aybars Görgülü, age., s. 18.

70 Ruben Safrastyan, "The Genoside Issue As A Factor Of Armenian Foreign Policy", *Turkish Ottoman Studies III*, Ruben Safrastyan (der.), Armenian National Academy of Sciences Republic of Armenia Instıtute of Oriental Studies, Erivan, 2005, s. 95.

71 Sergey Minasyan, "Prospects for Normalisation Between Armenia and Turkey: A View from Yerevan", *Insight Turkey* Cilt:12, No:2, 2010, s. 22.

72 Detaylı bilgi için bkz. Ek:1 "Interview with Sergey Minasyan", Soru:1.

73 Detaylı bilgi için bkz. Ek:5 "Interview with Ruben Safrastyan", Soru:2.

74 Detaylı bilgi için bkz. Ek:5 "Interview with Ruben Safrastyan", Soru:1,3.

75 Detaylı bilgi için bkz. Ek:5 "Interview with Ruben Safrastyan", Soru:1,3.

76 Alexander Iskanderyan-Sergey Minasyan, *Pragmatic Policies vs. Historical Constraints: Analyzing Armenia-Turkey Relations*, Caucasus Institute, Erivan, Ocak 2010, s. 21.

3.BÖLÜM

3.1. Ermenistan’ın Küresel Aktör ABD’yle İlişkileri

ABD, SSCB’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine ilgi duymaktadır. Bu ülkelerin yeniden Rusya’nın etkisi altına girmeden, varlıklarını sürdürmeleri ABD’nin bölgedeki çıkarlarıyla örtüşmektedir.[77]

ABD, SSCB’nin dağılmasından sonraki ilk yıllarda bölgedeki Rus etkisini görmezden gelse de bunu zamanla yaşadığı deneyimler sonucunda anlamak durumunda kalmıştır. Rusya, özellikle Çeçenya Savaşı’nda, askerî gücünü (konvansiyonel) göstermiş bu da ABD’nin bölgeye yönelik stratejilerinin yön değiştirmesine neden olmuştur. Öncelikli hedefi bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin, Rusya’nın etkisinden kurtulması olan ABD, bunun için Türk Modelini[78] bu devletlere benimsetmeye çalışırken 1996 yılının sonlarına doğru Hazar enerji havzasının ulusal çıkar sahasında bulunduğunu açıklamakta bir sakınca görmemiştir.[79]

ABD, bölgedeki çıkarları doğrultusunda, 25 Aralık 1991 yılında Ermenistan’ın bağımsızlığını tanımıştır. Ermenistan kuruluşundan bugüne kadar, ABD’den 1.4 trilyon dolar insani yardım almıştır. Bu yardım önceleri 1988 Spitak depremzedelerinin mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla yapılmış, daha sonra ekonomik büyümeyle doğru orantılı olarak düzenli ve resmi bir şekilde tarım alanında destek olunmuş ve doğal kaynakların -doğalgaz- çıkarılmasıyla ilgili yatırımlarda kullanılmıştır.[80]

Ermenistan’ı ABD için değerli kılan faktörler nelerdir?

- Bölge 4 trilyon dolar değerinde, 200 milyar varillik bir petrol rezervine sahiptir,
- Özellikle Hazar petrolünün Dünya’ya transferi ve bunun da ABD tarafından kontrol edilmesi önemlidir. Petrol boru hatlarının rotası bu amaç doğrultusunda belirlenmelidir,
- Bu bölgedeki ülkelerde serbest pazar ekonomilerinin yerleştirilmesi, uluslararası sisteme uyumları ve bölge ülkeleriyle istikrarlı ilişkileri ABD açısından önem taşımaktadır. ABD, bu amaçla bölge ülkelerinin özellikle de Ermenistan’ın Dünya Bankası, IMF, Avrupa Konseyi gibi kuruluşlarla iletişiminin kurulması konusunda aracı olmuştur.[81]
- Rusya’yla sürdürülen rekabet burada da kendisini göstermekte ve ABD’yi bölgede iyi ilişkiler kurmaya itmektedir.
- Ermenistan 1992 yılında, Kuzey Atlantik İş Birliği Konseyine[82], 1994’de Barış için Ortaklık sürecine ve 2004’de de Kosova Kuvvetlerine (KFOR) katılır.[83]
- ABD’deki Ermeni lobisinin varlığı, Ermenistan’a yönelik politikaların üretiminde belirleyici faktör durumundadır. [84]
- ABD ve Fransa gibi demokratik ülkelerde, Ermeni lobisi, yasama ve yürütme süreçlerini etkilemede çeşitli çıkar ve baskı gruplarını kullanabilmektedirler.[85]

ABD, Ermenistan’la ilişkilerini geliştirirken Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesi, Ermenistan’ın Avrupa-Atlantik kurumlarına bağlanması, enerji yollarının, özellikle BTC ve Nabucco güzergâhının güvenliğinin sağlanması ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki problemlerin çözülmesinden yana tutum takınmaktadır.[86]

ABD, Ermenistan’la bağlarını geliştirmek amacıyla 1992 yılında birçok ticari anlaşmaya imza atmıştır. ABD’nin Ermenistan’da 70’e yakın ticari işletmesi[87] bulunmaktadır.[88]

ABD’nin Ermenistan için geliştirmiş olduğu politikalarda yalnızca Amerikan çıkarlarının belirleyici olduğunu söylemek, iki devlet arasındaki insani bağı görmezden gelmek olacaktır. Özellikle Amerika’da yaşayan Ermeniler[89], gelişen ilişkilerin mimarı olarak tanımlanabilir. Amerikan dış politikasının Ermeniler lehine yönlendirilmesi konusunda anavatan dışındaki Ermenilerin oluşturduğu lobilerin önemli payı vardır. Özellikle her yıl, nisan ayında Kongre’den “1915 olaylarının “soykırım” olarak tanınmasına yönelik karar” çıkarılmasıyla ilgili faaliyetleri, seçim dönemlerinde ABD başkan adaylarının Ermeni lobilerinin desteğini almak adına Kongreden kararı çıkaracaklarına ilişkin vaatleri, ülkedeki Ermenilerin gücünü artırmaktadır.

ABD, Ermenistan politikasını bir anlamda Ermeni lobilerine göre şekillendirirken Ermenistan, ABD’ye yönelik politikalarında onlar kadar sadık değildir. Ermenistan, bir yandan Rusya’yla stratejik ortaklığını koruyup diğer yandan İran’la ticari ilişkilerini geliştirirken Amerika’daki Ermeni soydaşlarından ve özellikle ABD Kongresi’nden 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanıyan kararının çıkması konusunda destek beklemektedir.[90]

Ermenistan ve anavatan dışında yaşayanlar arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla, Ermenistan’da Diaspora Bakanlığı bulunmaktadır. Bakanlık her yıl Ermenistan dışında yaşayan belli kişileri -masrafları bakanlığa ait olmak üzere- davet edip bunu bir propaganda unsuru olarak kullanmaktadır. Böylelikle ziyaretçiler, hem ülkelerinde Ermenistan’ı tanıtacak, hem öz kültürlerini anavatanda öğrenecek hem de kültürel bağın sürmesini sağlayacaktır.[91]

3.2. Rusya Federasyonu'yla İlişkiler

Rusların Kafkasya'ya inişi XVIII. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Kafkasya bölgesini keşfetmelerinin peşi sıra burayı etki altında tutabilmek adına çeşitli stratejiler geliştirerek bu coğrafyadaki politikalarına yön vermişlerdir.[92] Bu politikalar, Ermenistan ve Rusya arasındaki ilişkilerin temel parametrelerini oluşturmaktadır.

Erivan ve Moskova arasındaki bağların geliştirilmesi parametrelerin en önemlisi olup esasen Rusların dış politikasının hedefleriyle[93] de örtüşür. SSCB'nin dağılmasının ardından, birlik bünyesindeki devletler birer birer bağımsızlıklarını ilan ederken halefi olan Rusya Federasyonu da, bölgede kaybetmiş olduğu kontrolü yeniden sağlamayı amaç edinmiştir.[94]

Rusya Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev, 1992 yılında Rusya'nın dış politikasını etkileyen parametreleri özellikle Rusya'dan kopmuş olan cumhuriyetlerle bağların koparılmaması şeklinde açıklamıştır.[95]

1993 yılında, RF "Yakın Çevre Doktrini"ni (*Blizhnee Zarubezhe*)[96] ilan etmiştir. Bu doktrinle, eski Sovyet coğrafyasında hem askerî hem de siyasi anlamda gücünü artırmayı ve etki alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Özellikle askerî üsler elde etme noktasında büyük başarı sağlayan Rusya, Gürcistan ve Ermenistan'daki eski Sovyet üslerine yeniden sahip olmuştur.[97]

Rusya, "Yakın Çevre Doktrini" ile eski Sovyet cumhuriyetlerinde elde etmeye çalıştığı nüfuz alanını, 8 Aralık 1991'de temelleri atılan ve 21 Aralık 1991'de kurulan "Bağımsız Devletler Topluluğu" sayesinde oluşturabilmiştir.[98] Üye devletler, BDT üyeliğiyle siyasi, askerî ve iktisadi anlamda bütünleşmeyi, BDT "Barış Koruma Gücü" oluşturmayı ve BDT sınırlarının ortaklaşa korunmasını taahhüt etmişlerdir.[99]

Ermenistan'ı BDT'ye bağlayan en önemli neden, topluluğun askerî kanadıdır. Ermenistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan'a karşı stratejik üstünlük sağlamak istemesi ve ortak sınırları konusunda duyduğu güvenlik kaygısı, Rus askerî birliklerinin Ermenistan'da üs elde etmesini kolaylaştırmıştır.

Ermenistan'ın özellikle Dağlık Karabağ sorununun kendi lehine bir çözüme ulaşması için, Rus askerî gücüne ihtiyacı vardır.[100] Rusya ve Ermenistan arasındaki askerî işbirliği 21 Ağustos 1992'de "Ermenistan Topraklarında Bulunan Rus Askerlerinin Hukuki Statüsü Hakkındaki Antlaşma" ile geliştirilirken, 16 Mart 1995 tarihinde "Ermenistan Topraklarında Rus Askeri Üsleri Hakkında Antlaşma" ile Rusya, Ermenistan'ın karadan havaya füze sistemleri ile çok namlulu roket sistemleri almasını sağlamış ve finansal destek vermiştir. Ermenistan'ın silahlı kuvvetleri 53.400 kişiden oluşmakta bunun 52 bini kara kuvvetlerini oluşturmaktadır. Dr. Nadir Devlet, Dağlık Karabağ'da bir adet Rus askeri üssünün (4100 personelle birlikte) bulunduğunu belirtmektedir.[101] Ayrıca, Rusya'nın Ermenistan'daki 102. Askeri Üssü varlığını hâlen korumaktadır.[102]

Rusya'nın Kafkasya'daki askeri varlığı Ermenistan'ın güvenliği ve bölgedeki siyasi, askeri dengelerin korunması için önemli bir faktördür. RF ve Ermenistan, Ermeni sınırlarını koruma konusunda ve hava savunması noktasında iş birliği yapmaktadır. Ermenistan Rusya'yla savunma, askeri teknoloji, enerji, ulaşım bölgesel güvenlik ve denge ve RF'de ikamet eden Ermenilerin yasal statülerinin geliştirilmesi gibi konulara önem vermektedir. [103]

Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununa yönelik tutumu, Ermenistan yanlısı bir politika izlemek, zaman zaman Azerbaycan'a yardımda bulunarak sorunun sürmesini sağlamak, dolayısıyla bölgeye müdahale hakkı elde ederek nüfuz alanını korumak, şeklinde özetlenebilir. [104]

Ermenistan ve Rusya sadece askerî değil ekonomik alanda da işbirliğini sürdürmektedir. Rusya Devlet Başkanı Viladimir Putin 2001 yılında, Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve Ermenistan'daki Bazdan Hidroelektrik Santrali'yle bazı önemli sanayi tesisleri karşılığında Ermenistan'ın Rusya'ya olan borçlarını ertelemiştir.[105]

Ermenistan, enerji ihtiyacının çoğunu Rusya'dan karşılamaktadır. BTC petrol boru hattının dışında bırakılması enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığını artırmıştır. Elektrik enerjisini çok eski bir tesis olan Metzamor Nükleer Santrali'nden karşılayan Ermenistan'ın Rusya'dan bağımsız iç ve

dış politika geliştirmesi neredeyse imkânsızdır. Ermenistan'ın politik ve ekonomik anlamda Rusya'ya bağımlılığı ve ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar Ter-Matevosyan'ın şu cümlesinde anlam bulmaktadır: "*Rusya bizim stratejik ortağımızdır. Stratejik çıkarlarımızı paylaşmaktayız. Ermeniler, Rusya'ya kolaylıkla gidebilmekteler ve bu da 100.000 Ermeni için orada önemli bir iş kaynağıdır.*"

3.3. Komşularıyla İlişkileri

3.3.1. Azerbaycan Cumhuriyeti

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunların temeli incelendiğinde XIX. yüzyıldan sonra ortaya çıktığı görülmektedir. 1920'lerde bölge tamamen Rus denetiminde olup azınlık durumunda kalan halklar Ruslaştırma politikasının hedef kitlesindedir.

Rus yönetimi, azınlık kozunu iyi kullanmış ve avantajlarından yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bölgedeki genel siyaseti, bir azınlık unsurunu diğerine karşı kışkırtmak ve yapay çatışmalar yaratıp -zaman zaman da taraf değiştirerek- desteklemek olmuştur. Bu sayede etki alanını korumayı ve bölgenin kendisine bağımlı olmasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu amaç doğrultusunda oluşmuş bir çatışma olarak karşımıza çıkan Dağlık Karabağ sorununun temelinde de Rusya'nın nihai hedefleri yatmaktadır.[106] Dağlık Karabağ sorunu neticesinde her iki ülke de çıkan çatışmalarda can ve mal kaybına uğramıştır. [107]

1991 yılında Azerbaycan Parlamentosu, halktan gelen talepler doğrultusunda, Dağlık Karabağ Bölgesi'nin özerkliğini ilan ederken çoğunluğu Ermenilerden oluşan Dağlık Karabağ Parlamentosu da referandum yoluyla 2 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu tarih Ermenistan- Azerbaycan ilişkilerinin seyri için dönüm

noktası olmuştur. Hemen akabinde meydana gelen birçok olayda Ermeniler, bölgedeki Azerilerin Azerbaycan'a gitmesi yolunda baskılar yapmış ve Azeriler de karşılık vermişlerdir.[108] Karşılıklı süren bu çatışmalara dönemin devlet başkanlarının yaklaşımları farklı olmuştur.

Ter-Petrosyan, barışçıl politikalar izlemeye çalışmışsa da 1994 yılında yerine gelen Koçaryan, Dağlık Karabağ sorununda -Ter-Petrosyan'ın aksine- çözüme yanaşmamıştır. Koçaryan, o toprakların zaten Azeri toprağı olmadığını, bu yüzden de işgalci sayılamayacaklarını, Dağlık Karabağ'ın Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığa kavuşmuş olması nedeniyle Azerbaycan toprak bütünlüğü içerisinde bulunmadığını savunmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan 2002 tarihine kadar, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için on sekiz kez buluşmuşlarsa da, hadiseyi neticelendirmeye yönelik bir tutum takınmamışlardır.[109]

Rusya, ABD ve Türkiye, sorunun -kendi bakış açıları doğrultusunda- çözümüne yönelik adımlar atmış; bu çerçevede de 1992 yılında AGİT-Minsk Grubu oluşturulmuştur. [110] ABD'li eski diplomat Paul Goble'nin adıyla anılan ve soruna getirilen en rasyonel çözüm olarak kabul gören öneri, karşılıklı koridorların açılması olmuştur. Buna göre; Ermenistan'ın Mehri kasabasından Nahçivan'a bir koridor açılarak Nahçivan, Azerbaycan'a bağlanmış olacak; karşılığında da Azerbaycan'ın Laçin kasabasından Ermenistan, Dağlık Karabağ'a bağlanacaktır.[111] Ermenistan'ın bu öneriyi kabul etmesi durumunda İran'la bağlantısı kesilecek ve güneyden de Azerbaycan'la çevrelenmiş olacaktır.[112]

Ermenistan'ın koridorların açılması konusunda olumsuz tavrını göstermesiyle Azerbaycan, Ermenistan'a sınırını kapatarak ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır.

Türkiye *"tek millet, iki devlet"* anlayışıyla kendinden saydığı Azerbaycan'ın yanında olmuş; aynı şekilde Ermenistan'la tüm diplomatik ilişkilerini kesmiş ve ambargoya destek vermiştir. Türkiye bu konuda hassas bir tavır takınmış ve sınırların açılmasının Dağlık Karabağ'ın işgalinin son bulmasına bağlı olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu tavır, AGİT'in Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini içeren kararını

almasında etkili olmuştur. BM'de, çatışmanın sonlandırılmasını içeren 822/1993 sayılı kararı almıştır.[113]

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme dönemine girmesi öncelikle Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağlıdır. Ancak her iki ülkenin de savunduğu tezler göz önünde bulundurulduğunda uzlaşmanın sağlanmasının çok zor olduğu anlaşılmaktadır.

Azerbaycan tarihten günümüze Karabağ'ın Türk toprakları olduğunu savunup Rusya'nın uygulamış olduğu iskân politikası neticesinde Ermeni nüfusun bölgeye yerleştirildiğini iddia ederken, Ermenistan; *self-determination*'a (ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı) dayanarak Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmektedir. Ayrıca 1936 yılına kadar Azerilerin o topraklarda olmadıklarını, etnisite olarak "Azeri" isminin Stalin tarafından icat edildiğini ve o topraklarda gerçek anlamda olmayan bir ulusun hak talebinde bulunamayacağını ileri sürmektedir.[114]

Ancak bilinen bir gerçek vardır ki, her ne kadar ateşkes sağlanmış olsa da Azeriler ve Ermeniler, birbirlerinin hassasiyetlerine gereken özeni göstermedikçe sorun çözümsüz kalacaktır.[115]

Dağlık Karabağ'ın Ermenistan açısından önemi nedir? Bu sorunun yanıtı, aslında çözümün neden geciktiğinin de cevabıdır:

- Dağlık Karabağ sorunu, Ermenistan dış politikasının temel parametrelerinden birisidir,
- Ermenistan'da işbaşına gelen politik elitler, ya Dağlık Karabağ hareketinden ya Dağlık Karabağ halkından ya da Dağlık Karabağ askerlerinden gelmektedirler,
- Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı ve oradaki insanlar için maddi destek sağlamıştır,
- Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın bağımsız bir devlet olmasını istediğini ileri sürmektedir. [116]
- *"…Dünya üzerinde savaşmadan çizilen bir sınır yoktur. Türkiye buna klasik bir örnektir. Türkiye'nin sınırları tartışmalıdır çünkü savaş sonucunda çizilmiştir. Aynı şey az çok Dağlık Karabağ için de geçerlidir…"*[117]

- Dağlık Karabağ bölgesi, Dağlık Karabağ Ermenileri ve Azerileri için ulusal, kültürel ve tarihî kimlikleri bakımından kilit görevi üstlenmiştir.[118]

3.3.2. Gürcistan Cumhuriyeti

Ermenistan ve Gürcistan arasındaki ilişkiler özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından önem kazanmıştır. Her ne kadar bağımsızlık sonrasında diplomatik ilişkiler kurulmuş olsa da iki devletin de sahip olduğu farklı vizyon gereği ilişkiler, aralarındaki güvensizlik unsuruna bağlı olarak şekillenmiştir. Bu güvensizlik ortamı her iki ülkeye de tarihten kalan bir mirastır. Rusların 1801 yılında Kafkasya'yı ilhakı sonrasında ayaklanan Gürcü Krallığı'na karşı Ermeniler ve Ruslar beraber savaşmış: Ermeniler, bu isyanların bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Bölgede kurulan Rus hâkimiyetiyle birlikte Müslüman halklar Osmanlı topraklarına sürülürken Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler de Kafkasya'ya göç ettirilmiştir. Göç eden bu nüfus, Nahcivan ve Karabağ hanlıklarının yanı sıra Gürcistan'a da yerleştirilmiştir. Her iki ülke arasında günümüzde de devam eden toprak ve sınır sorunlarının temelinde, bu iskân politikası yatmaktadır.

İki ülke arasındaki güven probleminin bir diğer boyutu da "Büyük Ermenistan" ideolojisinin sınırları içinde Gürcistan topraklarının da yer almasıdır. 1890 yılında kurulmuş olan Taşnaktzutyun'un merkezinin Tiflis olması tesadüf değildir. Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye'den istenilen toprakların ardından sıranın kendisine geleceğine inanmaktadır. Hatta Ermenistan, 7 Aralık 1918'de söz konusu toprakları ilhak etmek için Gürcistan'a saldırmış; fakat İngiltere'nin araya girmesiyle ateşkes sağlanmıştır. Bu saldırı, Gürcülerin hafızasından silinmemiş; günümüzde oluşan güvensizlik ortamının temelini oluşturmuştur. Gürcistan ve Ermenistan ilişkilerine yön veren bu ortam, bağımsızlıktan sonra da devam etmiş ve ilişkilerin geleceğini etkiler hâle gelmiştir. İlişkilerin seyrini belirleyen bir diğer konu, toprak bütünlüğü meselesi olmuştur. 2002 nüfus

sayımına göre, Gürcistan'da 248.929 Ermeni bulunmaktadır. Gürcistan da yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu, Cevaheti[119] bölgesinde yaşamaktadır.[120]

Ermenistan, Gürcistan'daki Ermeni halkını kullanarak iç siyasal dengelerin sağlanması konusunda söz sahibi olmayı istemektedir. Ayrıca Gürcistan içerisindeki ayrılıkçı hareketlere onay vermekte, Abhazya ve Güney Osetya'daki durumu, Dağlık Karabağ konusuyla bir tutmakta ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakları doğrultusunda Gürcistan'dan ayrılmalarını desteklemektedir. Ayrıca Cevaheti bölgesinde yaşayan Ermeniler, bu bölgenin özerkliğini istemektedir. Ermenistan, bu yüzden Cevaheti'deki milliyetçi oluşumlara destek vermektedir. Bölgedeki özerklik talebi yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler, hiçbir zaman istenilen düzeye gelememiş ve güven ortamı sağlanamamıştır.

Cevaheti bölgesi aynı zamanda Ahıska Türklerinin de yerleşim yeridir. Ahıska Türkleri, Sovyetler Birliği zamanında çeşitli Sovyet yerleşim yerlerine gönderilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ahıska Türkleri bu topraklara geri dönmek isteseler de Gürcistan bu konuda somut bir adım atmamıştır.[121]

Gürcistan, Ermenistan'ın önemli bir ticaret ortağı: aynı zamanda dünyaya açılan kapısıdır. O nedenle jeostratejik önemi büyüktür. Ermenistan'ın transit yol kavşağı konumundadır.[122] Türkiye ile sınırların kapalı olması da Gürcistan'ı Ermenistan açısından daha da önemli bir konuma getirmiştir. Dış ticaretin rotası Gürcistan üzerinden geçmektedir.[123] Ermenistan'ın stratejik ortağı olan RF ile ilişkilerini de Gürcistan üzerinden sürdürdüğü bilinen bir gerçektir. Bu yüzden de Ermenistan, Cevaheti Ermenilerinin özerklik hareketini hem desteklemekte hem de durdurmaktadır. Sorunun çatışmaya dönüşmesinden kaçınmakta ve bu kozu siyasi bir kazanıma dönüştürmekten yana tavır sergilemektedir. Ermeniler Cevaheti'de çatışma istemezken, Abhazya'daki sorunun çatışmaya dönüşmesinde rol oynamıştır. Ermenistan, Abhazya'nın bağımsızlığına destek vererek aslında Dağlık Karabağ sorunundaki konumlarına meşruiyet kazandırmayı hedeflemiştir. Bu amaç doğrultusunda, 2000 yılının Ekim ayında Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'ndan bir heyet, Gürcistan'ın onayı olmaksızın Abhazya'yı ziyaret

etmiş ve bu gelişme de iki ülke arasındaki gerginliğin büyümesine sebebiyet vermiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilere karşılıklı güvensizlik durumu hâkimdir; yakın zamanda da, mevcut durumda herhangi bir değişme olmayacağı aşikârdır.[124]

3.3.3. İran İslam Cumhuriyeti

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, bölgesel güç olmayı hedefleyen İran[125], Ermenistan'la ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiş ve 25 Aralık 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır.[126] İran ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkiler ise 9 Şubat 1992'de kurulmuştur.[127]

SSCB'nin dağılmasını takip eden süreçte, İran'ın bölgeye rejim ihracı yapması beklenirken tam aksine bir tutum sergilenmiş, Iran ekonomik ve siyasal çıkarlarını ideolojik çıkarlarının üstünde tutmayı tercih etmiştir.[128] SSCB döneminde, Ermenistan ile İran'ın hiçbir ekonomik ve siyasi ilişkisi bulunmazken SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, Rusya'dan sonra Ermenistan'la ekonomik, siyasi ve askerî alanlarda iş birliği yapan ikinci ülke İran olmuştur.[129]

Ermenistan-İran ilişkileri, Kafkasya'daki güç mücadelesi incelendiğinde, ilişkilerin genel çerçevesi ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, her iki devlet için de diğeri, bölgesel dengelerin kurulması açısından önemlidir. Hem İran hem de Ermenistan komşularıyla sorunlar yaşamakta, ekonomik ve siyasal perspektiften bakınca da, birbirlerini dış dünyaya açılan kapı niteliğinde görmektedirler. İran'a göre Ermenistan, Kafkasya'daki etkinlik alanıyla bağ oluştururken, Ermenistan için İran; kapalı sınırlardan kurtuluş ve sorunsuz komşuluk ilişkileri anlamına gelmektedir.[130]

Ermenistan ve İran arasında gelişmekte olan komşuluk ilişkileri genel hatlarıyla; ortak sınır, tarihî ve kültürel bağlar ile ekonomik çıkarlara dayanmaktadır.[131] Bu bilgi aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti, Erivan Büyükelçiliği Politik Bölüm Şefi Kamal Zarei'nin vermiş olduğu bilgilerle de örtüşmektedir.[132]

Bu açıdan düşünüldüğünde iki ülke arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde aşağıdaki faktörler rol oynamıştır:

- Ermenistan, bölgede kendisine müttefik aramaktadır. Olası Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ittifakına karşı sorunsuz komşuluk ilişkileri sürdürdüğü İran'ı destekçisi olarak görmek istemektedir,
- Azerbaycan ve Türkiye'yle sınırları kapalı olan Ermenistan için İran, ticari anlamda onu dünyaya bağlayan tek kapıdır,
- İran'ın Dağlık Karabağ sorununda izlemiş olduğu yol, özellikle Azerbaycan'ın güçlenmesini engelleyen[133] politikalar bu iki devleti birbirine yakınlaştıran elementlerden biridir. Hatta İran, Dağlık Karabağ sorununun başlangıcında, Elçibey döneminde Azerbaycan'da uygulanan ulusalcı politikaların bir sonucu olarak ve olası Türkiye-ABD-İsrail ortaklığının önüne geçmek adına Şii olan Azerbaycan yerine Hıristiyan olan Ermenistan'ı, [134] desteklemiştir.[135]
- İran için Ermenistan, Rusya'yla ilişkilerin devamlılığı açısından da önemlidir,
- İran'da yaşamakta olan 25-30 milyon civarındaki Azeri kökenli nüfusun varlığı, İran'ı Ermenistan'a yakınlaştıran bir diğer faktördür. Zira İran olası bir birleşme[136] hareketine karşı Azerbaycan'ın sınırlandırılmasını istemektedir.[137]
- Bölgede var olan enerji projelerinde (BTC gibi) her iki devletin de dışlanmış olması onları ortak hareket etme noktasına getirmiştir. [138]
- İran açısından Ermenistan, İran'ın kuzey ve batı bölgelerini Türk etkisinden koruyan tampon niteliğindedir. İran, kendi toprak bütünlüğü açısından güçlü bir Azerbaycan istememektedir. Bir diğer

çekincesi ise; Türk Cumhuriyetleri arasındaki olası işbirliğidir. Bu yüzden de Azerbaycan'ı zayıflatma politikasının temel unsuru, Ermenistan'ı desteklemek olmuştur.[139]Karabağ sorununda Ermenistan desteklenerek, silah yardımı yapılmıştır.[140] Bu da Ermenistan'ın hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın uyguladığı ambargoya dayanmasını sağlamıştır.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Ermenistan'la sıcak ilişkiler kurmayı hedefleyen İran, bu doğrultuda ilk adımı beşinci cumhurbaşkanı Seyyid Muhammed Hatemi'nin[141] Erivan ziyaretiyle atmıştır. 1992 yılında Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon A.Ter-Petrosyan tarafından, Erivan'da, Ermenistan-İran İlişkilerini geliştirme komisyonu kurulmuş, akabinde Tahran'da İran-Ermenistan Ticari Birliği adında, Ermeni ve İranlı iş adamlarından oluşan bir konsey kurularak ilişkilerin geliştirilmesi yönünde somut adımlar atılmıştır.[142] 8 Eylül 2004 tarihinde Robert Koçaryan ile Hatemi'nin başkanlık ettiği heyet işbirliği anlaşmasına imza atmışlardır. Anlaşmaların neredeyse tamamı ekonomi alanında olup İran'dan Ermenistan'a doğal gaz sevkiyatı, Ermenistan'da Badi Nükleer Santrali'nin yapımına başlanması gibi konuları içermektedir. Ayrıca kültürel değişim programlarının oluşturulmasına yönelik çalışmaların başlatılması da parafe edilen anlaşmalardan biridir. 13 Mayıs 2004'te Erivan'da, İran ve Ermenistan arasında kurulması planlanan doğal gaz boru hattı anlaşması imzalanmıştır.[143]

Ayrıca iki ülke arasında yapımına başlanan boru hattının toplam uzunluğu 150 km olup bunun 40 kilometresinin Ermenistan'dan geçmesi planlanmaktadır. Boru hattının yapımına 2004 yılında Ermenistan'ın sınır kasabası Mehri'de, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın da katıldığı temel atma töreniyle başlanmıştır. Bu hat sayesinde yılda 2,5 milyar metreküp doğal gazın Ermenistan'a ulaşması hedeflenmektedir.[144] Ermenistan ise; İran'dan aldığı doğal gaz karşılığında borcunu, nükleer santralde ürettiği elektrikle ödeyecektir.[145] Kamal Zarei'yle yapılan röportajda, kendisi bu hattın bir kısmının 2010 yılı içerisinde kullanıma açılacağını belirtmiştir.

İran, nükleer teknoloji konusunda da Ermenistan'la işbirliği anlaşması imzalamıştır. Yapılan tüm bu anlaşmalar Ermenistan'ın ekonomik anlamda yükünü azaltırken, İran'ın bölgede etkili olmasını sağlayacaktır.

Zbigniew Brezinski'nin de dediği gibi İran, bölgesel anlamda liderliğe adaydır[146] ve bunun gerçekleşmesinin yolu da bölgede nüfuz edinmekten geçmektedir.[147]

3.3.4. Türkiye Cumhuriyeti (1991-2010)

Bağımsızlık sonrası Ermenistan-Türkiye ilişkileri, devlet başkanlarının dönemlerine göre, kronolojik sırayla üç başlık altında incelenmiştir.

3.3.4.1. Levon A.Ter-Petrosyan

Levon A.Ter-Petrosyan, başkanlığı döneminde, benimsemiş olduğu çözüme yanlısı, ılımlı ve barışçıl politikalardan ötürü ülke içerisindeki muhalif grupların, radikal milliyetçilerin ve Rusya'nın tepkisini çekmiş, bedelini de iktidardan uzaklaştırılarak ödemiştir.

1993 yılında, Türkiye ve Ermenistan arasında yakınlaşma görülmeye başlanmıştır. Esasen iki ülke arasındaki yakınlaşma, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle kesilen Rus yardımlarıyla başlamıştır. Bağımsız bir ekonomisi olmayan Ermenistan hem tek başına ayakta kalma hem de Rusya bağımlılığından kurtulmaya çalışmaktadır. Ter-Petrosyan ve Türkeş görüşmesinin (1993) içeriği, koşulsuz ve toprak talep etmeden Ermenistan Türkiye ilişkilerinin, özellikle diplomatik ilişkilerin

geliştirilmesidir. Petrosyan, Türkiye'yle ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğinin farkına varmış ve önemli adımlar atmıştır. [148]

Türkiye, kendisine atılan adımları karşılıksız bırakmamış ve 16 Aralık 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır.[149] Nisan 1991 yılında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural, ikili ilişkilerin geliştirilmesi adına Ermenistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret boyunca Vural ve Ter-Petrosyan iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması konusunda mutabakata varmışlardır. Bu buluşmadan sonra da Ermeni delegasyonları Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmişler ve ticaret alanında işbirliğine gidilmesi konusunu gündeme getirmişlerdir.[150]

O halde, neden ilişkiler kurulurken önkoşul olmaması şartı öne sürülmüştür?

Bunun tek sebebi; altında Ter-Petrosyan'ın imzasının bulunduğu 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesidir. Ter-Petrosyan ve Türkeş arasında yapılan görüşmenin alt başlıkları; Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes sağlanması, Ermeni kuvvetlerinin Azeri topraklarından çekilmesi, her iki ülkenin de birbirini bugünkü sınırlar içinde tanımaları, Laçin koridorunun açılması ve Karabağ sorununun Minsk Toplantıları'na bırakılmasıdır. Ancak, Ter-Petrosyan ve Türkeş'in bu girişimleri bir sonuca bağlanmazken Türkeş, daha Paris'ten ayrılmadan Ter-Petrosyan'ın kontrol edemediği Taşnak güçleri, Laçin Koridoru'na saldırmıştır.[151]

3.3.4.2. Robert Koçaryan

Ter-Petrosyan'ın politikalarıyla ılımlı bir havaya giren Türkiye - Ermenistan ilişkileri, 1998'de Robert Koçaryan'ın, Ermenistan Devlet Başkanı olmasının ardından, duraklama dönemine girmiştir. Başkanlığı boyunca soykırım iddialarını uluslararası platformlarda dile getiren Koçaryan,

konuyu BM gündemine taşıyarak Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'ı abluka altına aldığını savunmuştur. Koçaryan, hem Dağlık Karabağ Yönetimi hem de Ermeni lobileri ile eşgüdümlü olarak çalışmış, özellikle Dağlık Karabağ sorununun çözümsüzlüğü için gayret göstermiştir. Türkiye'yle ilişkilerinde, uzlaşmaz politikalarıyla tanınan bir lider olan Koçaryan, 28-29 Haziran 2004'te İstanbul'da düzenlenen NATO zirvesine davetli olduğu hâlde katılmamış; Ermenistan'ın Türkiyesiz de gelişebileceğini açıklamıştır. Aynı yıl, Türkiye'deki iktidar (AKP) ve ana muhalefet (CHP) partilerinin, 1915 olaylarının tarihçilerden oluşan bir komisyonca değerlendirilmesi önerisi, Ermenistan tarafından açıkça reddedilmiştir.[152] 2005 Nisan'ında iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine katkı sağlayacak bir gelişme yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı R. Tayyip Erdoğan, Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a bir mektup[153] göndererek 1915 olaylarının aydınlatılabilmesi için hem Türk hem Ermeni hem de üçüncü ülkelerin arşivlerini inceleyecek bir tarih komisyonunun kurulmasını önermiştir. Koçaryan, Erdoğan'ın mektubuna, açık bir şekilde "bu sorumluluğu tarihçilere devretmeye hakkımız yok"[154] şeklinde bir yanıt göndermiştir.[155]

3.3.4.3. Serj Sarkisyan

Serj Sarkisyan, 19 Şubat 2008 seçimlerinde oyların %52,48'ini alarak %21,50'le ikinci sırada kalan Levon Ter-Petrosyan'ı açık farkla geride bırakmış ve Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı olmuştur.[156] Göreve geldiği tarihten itibaren aktif bir siyaset izlemiş ve Türkiye'yle ilişkiler en yoğun şekilde müzakereye açılmıştır. 6 Eylül 2008'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Serj Sarkisyan tarafından Türkiye-Ermenistan millî maçını izlemek üzere Ermenistan'a davet edilmiş ve bu gelişme de futbol diplomasisi[157] adını

almıştır. Önemli bir gelişmedir. 1993 yılından bugüne kapalı olan sınırlar ve diplomatik ilişkilerin yoksunluğu, üst düzey resmî ziyaretlerin yapılabilmesi için engel teşkil ederken, Serj Sarkisyan döneminde bir ilk yaşanmıştır. İki lider, maç öncesinde yaklaşık 1,5 saat süren bir görüşme yapmıştır. Görüşmenin gündem maddeleri; iki ülke arasında süregelen sorunlar, Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan toprakları ve Kafkasya İstikrar ve Güvenlik Paktı'dır. Bu gelişmeleri takiben Gül ve Sarkisyan, BM zirvesinde tekrar bir araya gelmiş, bu görüşmede iki komşu arasındaki tarihten gelen sorunların istişare edilmesi amacıyla, tarih komisyonu kurulması fikri benimsenmiştir.[158]

Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 3 Nisan 2009'da, Londra'da düzenlenen G20 Zirvesinde Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmak istediklerini açıklamış, ayrıca Karabağ sorunun çözümü için hem Azerbaycan hem de Ermenistan'la görüşüldüğünü belirtmiştir. Ardından Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan, Türkiye'yle kapalı olan sınırların açılmasının ardından ilişkilerin gelişebileceğini açıklamıştır. 22 Nisan 2009'da İsviçre'de her iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi adına bir yol haritası belirlenmiş, 24 Nisan[159] 2009'da, ABD Başkanı Barack Obama kendisinden beklendiği gibi "soykırım" sözcüğünü kullanmamış ve yerine büyük felaket anlamına gelen *Great Calamity* kelimesini tercih etmiştir.[160]

Dönemin en önemli gelişmesi, 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan'ın, ilişkilerin geliştirilmesine dair protokolleri imzalamasıdır.[161] Protokoller, her iki ülkede de Meclis gündemine getirildikten sonra yürürlüğe girecektir. Ancak Ermenistan'da süreç Türkiye'dekinden farklı işlemektedir. Türkiye'de herhangi bir yasa tasarısı önce Meclisin önüne gelip Anayasa Mahkemesi'nce anayasaya uygunluğu denetlenirken, Ermenistan'da ilk olarak Anayasa Mahkemesi önüne gelmekte uygun görülürse Meclise sevk edilmektedir. İmzalanan protokoller Ermenistan'da önce Anayasa Mahkemesine sunulmuştur. Burada anayasaya uygunluğu kontrol edilmiş ve Mahkeme, 12 Ocak 2010'da kararını bildirmiştir. Bu karara göre; protokol anayasaya uygundur. Ancak Anayasa Mahkemesi almış olduğu kararda Ermenistan Bağımsızlık

Bildirgesi'nin (1990) 11. maddesine atıfta bulunmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaz bir tavır takınılmış ve protokol metnini ihlal eden ön koşullar eklenmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararının ardından Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan'ı aramış ve protokol metnine, özüne ve içeriğine bağlı kalınması gerektiğini belirtmiştir. Yaşanan bu gelişmeler ilişkilerin normalleşmesi için atılan adımların sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.[162] Ancak, protokoller yine de ilişkilerin seyri açısından önemlidir. İlk kez ilişkilerin normalleşmesi için atlan adımlar, Ermenistan tarafından geri çevrilmemiştir; Ermenistan'ın yakın tarihte birçok girişimi sonuçsuz bıraktığı ortadadır.

3.4. Türkiye'nin Adımlarının Kronolojisi, Ermenistan'ın Siyaseti

- Türkiye, bağımsızlık sonrası ekonomik sıkıntılar çeken Ermenistan'a insani yardım göndermiştir.[163] Ayrıca, Batı'dan gönderilen yardım malzemelerin de Türkiye üzerinden Ermenistan'a gönderilmesine müsaade etmiştir. [164]
- Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural, Nisan 1991'de Erivan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[165]
- 1991 yılında Ermenistan Parlamentosu, Türkiye'nin doğu sınırlarını belirleyen 1921 Kars Anlaşması'nı tanımadığını ilan etmiştir.[166]
- Türkiye 16 Aralık 1991 tarihinde -tüm bu olumsuz gidişata rağmen- Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır.
- 1992 yılında Ter-Petrosyan, Dışişleri Bakanı Rafi Hovanisyan'ı, Avrupa Konseyi'nde yapmış olduğu Türkiye karşıtı söylemleri

yüzünden görevden almıştır. Bu atak, Türkiye tarafında olumlu bir havanın esmesine neden olmuştur.[167]

- 1993 yılında Türkiye, kesilen Rus yardımları sebebiyle ekonomisi iyice çöken Ermenistan'a 41 bin ton buğday gönderip elektrik yardımında bulunmuştur.[168]
- 1993 yılında Kelçeber'in işgaliyle Türkiye sınır kapılarını Ermenistan'a kapatmıştır.[169]
- 1995 yılında Ermenistan Parlamentosu, almış olduğu bir kararla Ağrı Dağını, Ermenistan'ın devlet ambleminin baş figürü olarak kabul etmiştir,
- *1995 yılında, Ermeni vatandaşlarının Türkiye sınırında vize alabilmesi için bir karar alınmıştır.*
- *1999'da Ermenistan Türkiye'ye, İzmit depreminden sonra insani yardım göndermiştir[170],*
- 16 Ekim 2003 tarihinde Türkiye Ermenistan'a hava sahasını açmıştır[171],
- 2007 Şubatı'nda, Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye arasında kurulacak olan demir yolu hattına, -Karabağ'dan çekilmesi şartıyla-Ermenistan'ın da katılması teklif edilmiştir.
- 24 Nisan 2008'de Ermenistan'da gerçekleştirilen anma törenlerinde Türk bayrağı yakılmış; aynı törende Ermenistan Cumhurbaşkanı şu açıklamayı yapmıştır: *"Ermeni "soykırımının" uluslararası platformda dile getirilmesi ve tanınması, Ermenistan dış politikasının bir parçasıdır.",*
- 6 Eylül 2008'de Türkiye-Ermenistan futbol maçına, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın davetlisi olarak katılmış; akabinde Ermenistan Dışişleri Bakanı şu açıklamayı yapmıştır: *"Sayın Cumhurbaşkanı'nın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı davet etmiş olması, "soykırım" söyleminden vazgeçildiği anlamına gelmemektedir. Biz sadece komşularla iyi ilişkiler kurma prensibinden yola çıkarak Türkiye'yle ön koşulsuz iyi ilişkiler geliştirmek istiyoruz."*

- 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde her iki ülkenin dışişleri bakanları aracılığıyla protokoller imzalanmış ancak bu protokoller duraklama sürecine girmiştir.
- 19 Eylül 2010 tarihinde Van Gölündeki Akdamar Adası'nda bulunan kilisede, Ermenilerin ayin[172] yapmasına izin verilmiştir.[173]

Sonuç olarak; her üç devlet başkanının görev süreçleri incelendiğinde Haluk Selvi'nin de belirttiği gibi bugün Ermenistan ve Türkiye arasında süregelen başlıca üç problemin, çözümsüzlüğünü muhafaza ettiği anlaşılmaktadır:

- *"1915 olayları,*
- *Karabağ Sorunu,*
- *Türkiye'nin sınırlarının ve toprak bütünlüğünün tanınmaması".* [174]

77 Atilla Sandıklı, *Küreselleşen Dünya'da Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2003, s. 180.

78 Necati İyikan, die politischen Beziehungen zwischen der Türkei und Aserbaidschan (1992-2003) unter besonderer Berücksichtigung des türkischen Modells im Kaukasus und in Zentralasien und dessen Bedeutung nach den Anschlägen vom 11. September 2001 in den USA, Schriften zur internationalen Politik, (Doktora tezi) Bd. 14, Hamburg: Kovav Verlag (Yayınevi), 2005, s. 195 – 271.

79 Svante E. Cornell, "Geopolitics and Stratejic Alignments in the Caucaus and Central Asia", *Journal of International Affairs*, Cilt:4, No:2, Ağustos, 1999.

80 Embassy of The Republic of Armenia Washington DC., "Armenia-US Relations: Friendship and Cooperation" http://www.armeniaemb.org/ArmeniaUS/ArmeniaUSRelation.htm (24.12.2010).

81 Atilla Sandıklı, *age.*, s. 181 - 183.

82 1997 yılında konseyin adı, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi olarak değiştirilmiştir.

83 North Atlantic Treaty Organisation, "NATO's Relations with Armenia", http://www.nato.int/issues/nato-armenia/index.html (08.04.2010).

84 Mert Gökırmak, "Batı'nın Ermenistan'a Yönelik Politikası", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:7, Sayı: 13, Ankara 2009, s. 149,150.

85 Steven Ekovich, "La Géosociologie de la Diaspora Armenienne", *Géostratejique*, No:12, Nisan, 2006, s. 195.

86 Mert Gökırmak, *agm.,* s. 149,150.
87 Bunların en çok bilinenleri; Marriot Otel, Otel Ani Plaza vs…
88 U.S. Department of The State Diplomacy in Action, "Backround Note: Armenia", http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm (24.12.2010).
89 ABD'de yaşayan Ermenilerin nüfusunun 1 milyonun üzerinde olduğu bilinmektedir.
90 Mikayel Zoryan, "Armenian Foreign Policy Between Russia, Iran and US.", http://times.am/2010/03/29/armenian-foreign-policy-between-russia-iran-and-u-s/ (24.12.2010).
91 15 Temmuz 2010-4 Ağustos 2010 tarihlerinde Erivan'da bulunduğum süre zarfında Aydın Üniversitesi'nden Diaspora Bakanlığı'nca getirilen bir kafileyle karşılaştım. Onlardan Bakanlığın fonundan destek alarak Ermenistan'a geldiklerini ve Türkiye Ermenilerinden olduklarını öğrendim.
92 Ahmet Karaca, "Kafkasya'daki Gelişmeler ve 27 Nisan Komünist Rus İşgali", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Sayı:332, Ankara, Mart-Nisan 2000, s. 3.
93 Sevim Şeker, "Rusya Federasyonu Orta Asya Güney Kafkasya Siyaseti (1991-2010), Necati İyikan (ed.), Orta *Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.
94 Fatih Özbay, "Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya" , *Türkiye'nin Vizyonu Temel sorunlar ve Çözüm Önerileri,* Atilla Sandıklı (der.), Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 307.
95 Bilgin Erdoğan, "ABD'nin Orta Asya Siyaseti", *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, Mim Kemal Öke (der.), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, Mart 1999, s. 237 - 239.
96 Bu doktrine göre, eski Sovyet coğrafyası, onun halefi olan Rusya Federasyonu'nun nüfuz bölgesidir. Bu bölgede kontrolü yeniden eline geçirmeli ve etkisini bölge devletleri üzerinde devam ettirmelidir.
97 Atilla Sandıklı, *age.,* s. 200 - 203.
98 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s. 137,138.
99 Fırat Purtaş, "Rusya'ya ve Rus Dış Politikası'na Panaromik Bir Bakış", *Stratejik Analiz*, Sayı:34, Nisan 2007, s. 29.
100 Oktay F. Tanrısever," Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu", *Stratejik Araştırmalar* Dergisi, Sayı:13, Ankara, Mayıs 2009, s. 131 - 133.
101 Nadir Devlet, "Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri", *21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu Politikası ve Stratejisi,* Atilla Sandıklı (der.), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2000, s. 127.
102 Oktay F. Tanrısever, "Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu", *Stratejik Araştırmalar* Dergisi, Sayı:13, Ankara, Mayıs 2009, s. 134,135.
103 Republic of Armenia Ministry of Defence, "*Bilateral Dimensions of Extarnal Security, Russian Federations*", http://www.mil.am/1297157753 (21.03.2011).
104 Cem Deniz Kut, "Nabucco Projesi ve Geniş Avrasya Bölgesinde Doğalgaz Enerji Güvenliği Politikaları" *Fransa ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğu*, Senem Aydın Düzgit (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2009 s. 62,63.
105 Asem Nauşabay Hekimoğlu, *age.,* s. 184,185.
106 Ali Faik Demir, agm., s. 742,743.
107 Özlem Yılmaz, agm.

108 Bölgede yaşanan çatışmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz: Özlem Yılmaz, agm.

109 Ömer E. Lütem, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, "Karabağ Sorununda Gelişmeler", http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=82 (04.11.2010).

110 Dursun Yıldırım-.M.Cihat Özünder, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:118 Seri III-Sayı A31, Ankara, 1991, s. 25 - 30.

111 Bu öneri ABD Dışişlerinde Sovyetler Birliği Uzmanı olarak görev yapan Paul Goble tarafından, 1992 yılında bölgeye resmi ziyaret gerçekleştirecek olan ABD Dışişleri Bakanı Cyprus Vance için hazırladığı bilgilendirme notunda "koridor değişimi" olarak belirtilmiştir.

112 Detaylı bilgi için bkz. Özlem Yılmaz, agm.

113 Memmed Talibli, "Türkiye Azerbaycan Siyasi İlişkileri", *Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan (der.), Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 73 - 76.

114 Detaylı bilgi için bkz. Ek: 4 "Interwiev with Vahram Ter-Matevosyan", Soru: 11.

115 Nadir Devlet, "Kafkaslar, Hazar Havzası ve Orta Asya'da Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi" *Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur?* Atilla Sandıklı (der.), Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2002, s. 109.

116 Detaylı bilgi için bkz. Ek:1 "Interwiev with Sergay Minasyan", Soru:3.

117 Detaylı bilgi için bkz. Ek:4 "Interwiev with Vahram Ter-Matevosyan" Soru:12.

118 Hayk Demoyan, age., s. 20.

119 Cevah da denilmektedir. Gürcistan'ın güneyinde Sameshi-Cevahati vilayetine bağlı Ahalkale ve Ninosminde rayonlarını da içeren bölgeye verilen genel addır. Rayon, SSCB döneminde yerinden yönetim birimlerine verilen addır.

120 Kamil Ağacan, "Ermenistan-Gürcistan İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:19, Ömer E. Lütem (der.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 62 - 69.

121 Serdar Kesgin, "Gürcistan'da değişimin Sinyali: 2008 Devlet Başkanlığı Seçimi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, sayı:11, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Mayıs 2008, s. 20.

122 Detaylı bilgi için bkz. Ek:4 "Interwiev with Vahram Ter-Matevosyan", Soru:10.

123 Detaylı bilgi için bkz. Ek:3 "Interwiev with Hrary Zoryan", Soru: 3,4.

124 Kamil Ağacan, agm., s.76 - 81.

125 Zbigniew Brezinski'ye göre; İran, bölgesel hâkimiyete adaydır ve bölgedeki Amerikan etkisini kırmaya hazırdır. Bir imparatorluk geleneği vardır ve bölgedeki hem Rus hem de Amerikan varlığıyla savaşmaya hazırdır.

126 Fatih Özbay, "Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya", *Türkiye'nin Vizyonu Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Atilla Sandıklı (der.), Bilgesam Yayınları, No:1, İstanbul, 2008, s. 308,309.

127 Brenda Shaffer, "Iran's Role in the South Caucaus and the Caspian Region: Diverging the View of US and the Europe", *SWP Berlin Iran and It's Neighbours*, Temmuz 2003, s.19.

128 Fatih Özbay, agm., s. 308,309.

129 Nazmi Gül, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen Ermenistan-İran İlişkileri", *Stratejik Analiz Dergisi*, Cilt:2, Sayı:22, Şubat 2002, s. 37.

130 Mithat Çelikpala, "İran-Ermenistan İlişkileri ve Kafkaslar'a Yansımaları", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:13, Ankara Mayıs 2009, s.123-125.

131 Republic of Armenia Ministry of Defence, "International Cooperation-Bilateral Relations", http://www.mil.am.eng/?page=49 (15.12.2010).

132 Detaylı bilgi için bakınız Ek: 2 "Interview with Kamal Zarei", Soru:1.

133 Vahram Ter-Matevosyan'la gerçekleştirilen röportajda, 25 milyon Azeri Türkü'nün bölgedeki varlığının İran'ı Ermenistan ve Azerbaycan arasında denge kurmaya ittiğini belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ek: 4 "Interwiev with Vahram Ter-Matevosyan", Soru:13.

134 Kamal Zarei'yle gerçekleştirilen röportajda, kendisi bu bilgiyi desteklememiştir. Aksine kendilerinin sorunun taraflarından kimseyi desteklemediklerini belirtmiştir. Azerbaycan'ın desteklenmesi durumunda bu savaşın dinler savaşına dönüşebileceğine özellikle vurgu yapmıştır. Detaylı bilgi için bkzz. Ek: 2 "Interwiev with Kamal Zarei", Soru:2.

135 Kawed Sadegh-Zaged, "Iran's Strategy in the South Caucasus", *Caucasian Rewiev of International Affaires*, Vol:2, Kış 2008, s. 37.

136 Çarlık Rusya'sı ve Iran arasında, 21 Şubat 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması'yla Azerbaycan, Kuzey ve Güney Azerbaycan olmak üzere ikiye bölünmüştür. Güney Azerbaycan, İran toprakları içerisinde kalmıştır. Demografik yapıyı incelediğimizde İran nüfusunun yaklaşık olarak %38'inin Azerilerden oluştuğunu görmekteyiz. Bu durum İran'ın olası bir birleşmenin önüne geçilmesi adına tedbirler almasına neden olmuş; Hristiyan bir devlet olan Ermenistan'ı, kendisi gibi Şii bir devlet olan Azerbaycan karşısında desteklemesi sonucunu doğurmuştur. Ebulfeyz Elçibey'in "Vahit Azerbaycan" (Birleşik Azerbaycan) çağrısı bu politikanın tercih edilmesine sebebiyet vermiştir.

137 Kamal Zarei'yle gerçekleştirilen röportajda, kendisi 25 milyon Azeri nüfusunun ülkelerinde yaşadıklarını, bir gün bağımsızlık isteyebileceklerini ancak bunun imkânsız olduğunu vurgularken ülkelerinde çeşitli etnik gruba mensup vatandaşlarının olduğunu ve İran vatandaşı olmaktan gurur duyduklarını belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkzz. Ek:2 "Interwiev with Kamal Zarei", Soru: 5.

138 Mithat Çelikpala, agm., s.124,125.

139 Nazmi Gül, agm., s. 37 - 41.

140 Necati İyikan, die politischen Beziehungen zwischen der Türkei und Aserbaidschan (1992-2003) unter besonderer Berücksichtigung des türkischen Modells im Kaukasus und in Zentralasien und dessen Bedeutung nach den Anschlägen vom 11. September 2001 in den USA, Schriften zur internationalen Politik, (Doktora tezi) Bd. 14, Hamburg: Kovav Verlag (Yayınevi), 2005, s. 195 – 271.

141 Hatemi'yi, 1992 yılında, Erivan Havaalanı'nda bütün hükûmet üyeleri birlikte karşılamıştır.

142 Nazmi Gül, agm., s. 41,42.

143 Diplomatik Gözlem, "Ermenistan İran İlişkileri Doruk Noktasında", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1856 (09.11.2010).

144 Alâeddin Yalçınkaya, "Ermenistan-İran İlişkileri ve Yahudi Lobisi", *Vatan Gazetesi*, 20 Şubat 2009.

145 Detaylı bilgi için bkzz. Ek: 2 "Interwiev with Kamal Zarei", Soru: 3.

146 Kamal Zarei'yle gerçekleştirilen röportajda, kendisi İran'ın bölgesel liderliğe aday olduğunu vurgularken aynı zamanda Brizenski'yi de Müslüman ülkeler arasında çatışma yaratma niyetinde olmakla itham etmiştir. Ayrıca bölgede Müslüman ülkeler arasında iş birliğine ve birleşmeye sıcak baktığını belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkzz. Ek:2 "Interview with Kamal Zarei", Soru: 4.

147 Bilgin Erdoğan, "ABD'nin Orta Asya Stratejisi", *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, Mim Kemal Öke (der.), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, Mart 1999, s. 241,242.

148 Can Dündar, "Türkiye-Ermenistan 12 Yıl Gizlenen Görüşme", http://www.candundar.com.tr/_v3/#!/YAZI_DİZİLERİ/Türkiye-Ermenistan:_12_yıl_gizlenen_görüşme_/_3_bölüm/#Did=2619 (03.11.2009).

149 Sergey Minasyan-Alexander Iskanderyan, age., s.7.

150 Aybars Görgülü, "Turkey-Armenia Relations: An Eternal Deadlock?" *Caucausus Neighborhood: Turkey and South Caucasus*, Alexander Iskandaryan (der.), Caucausus Institute, Erivan 2008, s.125.

151 Can Dündar, "Türkiye-Ermenistan 12 Yıl Gizlenen Görüşme", http://www.candundar.com.tr/_v3/#!/YAZI_DİZİLERİ/Türkiye-Ermenistan:_12_yıl_gizlenen_görüşme_/_3_bölüm/#Did=2619 (03.11.2009).

152 http://www.kuvayimilliye.net/detay.php?id=566 (04.11.2009).

153 Detaylı bilgi için bkz. Ek: 7 "Prime Minister R.Tayyip Erdoğan's Official Letter to Armenian President Robert Kocharian".

154 Detaylı bilgi için bkz. Ek:8 "Armenian President Robert Kocharian's Official Response Letter to Prime Minister R.Tayyip Erdoğan".

155 Aybars Görgülü, *Foreign Policy Analysis Series-8 Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, TESEV Publications, İstanbul, Kasım 2008, s. 18.

156 The Official Site Of The President Of The Republic Of Armenia, "Serzh Sargsyan the President of Armenia", http://www.president.am/president/biography/eng/ (02.02.2011).

157 Bülent Aras, Fatih Özbay, "Turkish Armenian Relations: Will Football Diplomacy Work?", *SETA Policy Brief*, No:23, Eylül 2008.

158 Cavid Veliev, "Futbolda Kazandık ya Diplomaside?", *Cumhuriyet-Strateji*, 15 Eylül 2008, sayı:220, s. 12,13.

159 24 Nisan dünyadaki tüm Ermeniler tarafından iddia edilen 1915 soykırımını anma günü olarak kutlanmaktadır.

160 Frederic P. Miller, "Armenian-Turkish Relations" *Foreign Relations of Turkey*, Frederic P. Miller, Agnes F. Vandome, John McBreester (der.), Alphascript Publishing, ABD, 2009, s. 151.

161 HABERLER.COM, "Türkiye Ermenistan Protokolü İmzalandı.", http://www.haberler.com/turkiye-ermenistan-protokolu-imzalandi-haberi/ (12.03.2010).

162 Bağımsız Haber Sitesi, "Ermenistan Bizi Kurtardı(!)", http://www.bhaber.net/haber/3775-ermenistan-bizi-kurtardi.html (22.04.2010).

163 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affaires, "Turkey's Political Relations with Armenia", http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-political-relations-with-armenia.en.mfa (18.04.2011)

164 Fatih Özbay, *Türkiye Ermenistan İlişkileri Bilge Adamlar Kurulu Raporu Rapor No: 25*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Ocak 2011, s. 3.

165 Ruben Safrastyan, “The Genocide İssue As a Factor of Armenia’s Foreign Policy”, *Turkish And Ottoman Studies III*, Ruben Safrastyan (der.), Armenian National Academy Of Sciences Republic Of Armenia Institute Of Oriental Studies, Erivan, 2005, s. 98.

166 Cavid Veliev, agm., s.12.

167 Aybars Görgülü, “Turkey-Armenia Relations: An Eternal Deadlock?” *Caucausus Neighborhood: Turkey and South Caucasus*, Alexander Iskandaryan (der.), Caucausus Institute, Erivan, 2008, s. 125.

168 Can Dündar, “Türkiye-Ermenistan 12 Yıl Gizlenen Görüşme”, http://www.candundar.com.tr/_v3/#!/YAZI_DİZİLERİ/Türkiye-Ermenistan:_12_yıl_gizlenen_görüşme_/_3_bölüm/#Did=2619 (08.04.2011).

169 Cavid Veliev, agm., s. 13.

170 European Stability Inıtıative, “Armenia-Turkey Difficult Rapproachment”, http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=322&debate_ID=2&slide_ID=1 (21.03.2011).

171 Özel bir havayolu şirketi Istanbul-Erivan direk sefer için izin almıştır.
Kaynak: European Stability Inıtıative, “Armenia-Turkey Difficult Rapproachment”, http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=322&debate_ID=2&slide_ID=1 (21.03.2011).

172 Buradaki son ayin 1915 yılında yapılmıştır.

173 Viken Şiteryan “Aksak Adımlarla Türkiye Ermenistan İlişkileri”, *Kafkas Stratejik Araştırmalar Merkezi*, http://www.kafkassam.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1427%3Aaksak-admlarla-tuerkiye-ermenistan-ilikileri&catid=32%3Atuerkiye&Itemid=60 (05.10. 2010).

174 Haluk Selvi, “Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Hâlihazır Durumu ve Geleceği”, *Stratejik Araştırmalar dergisi*, Sayı:2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Eylül 2003, s. 145.

SONUÇ YERİNE

Ermenistan, SSCB dağıldıktan sonra 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmış olsa da aslında gerek iç gerekse dış politikasını RF'nin bölgedeki çıkarlarıyla paralel olarak sürdürmüştür. Dağlık bir bölgede bulunması, denize çıkışının olmaması ve özellikle de ekonomik problemlerinden ötürü RF'ye, SSCB döneminden daha fazla ihtiyaç duymuştur. Gürcistan'la toprak sorunu ve Cevaheti Ermenileri meselesi, zaman zaman RF ile ilişkilerini de sıkıntıya sokmaktadır. Azerbaycan'la yaşadığı Karabağ sorunundan dolayı Hazar'a çıkış sağlayamamakta ve âdeta kurak bir havzada yaşam mücadelesi vermektedir. Türkiye'yle 1915 olayları, toprak problemleri ve Karabağ meselesi yüzünden sorunları bulunmakta, diplomatik ilişki kuramamakta, bu da Ermenistan'ın Avrupa'ya açılan kapısının önünde en önemli engel olarak durmaktadır. Ermenistan'ın sırtında, özellikle Dağlık Karabağ sorunu bir yük olarak durmaktadır. Zira AGİT-Minsk ve BM kararlarına göre; Azerbaycan toprakları bugün hâlâ Ermenistan işgali altındadır. Ermenistan, ekonomik problemlerden dolayı çok fazla göç vermektedir. Zaten az olan nüfusu, ülke içerisinde yeterli olmayan kaynaklardan dolayı yurtdışına göç etmekte ve Ermenilerin uluslararası platformda sadık destekçileri olan Ermeni lobilerini oluşturmaktadırlar. Ermenistan siyasal yaşamı üzerinde Rusya'dan sonra etkili tek güç, Ermeni lobileridir.

Bu gelişmeler ışığında şu tespiti yapmak mümkündür; komşularıyla iyi ilişkiler içerisinde bulunamayan bir Ermenistan, asla kendi kendisine yetemeyecek, şeklen bağımsız olsa bile fiili anlamda bağımsız olamayacaktır. Türkiye'yle sorunlarına çözüm bulamadıkça kapalı sınırlar içerisinde hapsolmuş bir ülke olarak varlığını sürdürecek ve günden güne

azalan nüfusuna bile yetemeyecek hâle gelebilecektir. Türkiye'yle problemlerinin çözümü Ermenistan dış politikası için elzemdir.

Ermeni ve Türk dostluğu esasen çok eskilere dayanmaktadır. Ermeniler ile Türkler, ilk kez 1016 yılında resmî ilişki kurmuştur.[175] Osmanlı Devleti bünyesinde çeşitli hizmetlerde bulunan ve "Millet-i Sadıka" (sadık millet) olarak bilinen, yaklaşık 1000 yıldır komşumuz olan Ermeniler, neden bir anda saf değiştirip Türk karşıtı politikalar gütmeye başlamıştır? Cevap verilmesi gereken soru budur. Ermeni sorunu özellikle son altmış yıldır Türk dış politikasının temel parametrelerini oluşturmaktadır. Altmış yıldır bu sorunun çözülemeyip gündemi meşgul etmesinin nedeni sorgulanmalıdır.

1915 olaylarının, Ermeniler tarafından soykırım olarak nitelendirilmesinin 55 yıllık bir geçmişi vardır. 1965 yılında Uruguay, Ermeni lobisinin de baskısıyla 1915 olaylarını soykırım olarak tanıyan ilk devlet olmuştur. Bunu takip eden yıllarda Kıbrıs Rum Kesimi, Ermenistan, Arjantin, Rusya, Polonya, Slovakya, İsviçre (sözde tarafsızlık politikası olan bir ülkedir), Vatikan, Venezüella… gibi birçok ülke takip etmiştir. Özellikle Fransa'nın takındığı tutum ilginçtir; Fransa, 1915 olaylarını Yahudi soykırımıyla eş tutmuş ve bunu tanımayanlara yönelik cezai düzenlemelerde bulunan bir yasa çıkarmıştır.[176] İfade özgürlüğünü savunan bir ülkede, bu tasarının yasalaşması manidardır. Ermeni lobisi, 1915 yılı olaylarının "soykırım" olarak tanınması için büyük çaba sarf ederek bunu neredeyse varoluş amacı hâline getirmiştir. 1955 yılından sonra Nazilerin yargılanıp ceza almaları, onlarda aynı uygulamanın Türkiye için de yapılabileceği düşüncesini oluşturmuş ve bu amaç doğrultusunda strateji geliştirmelerine yol açmıştır.[177]

"Tehcir", uluslararası tanımına göre "bir ülkede yaşayan azınlıklardan birini, güvenlik gerekçesi ile bir bölgeden başka bir bölgeye zorunlu göçe tabi tutmaktır."[178] Belirtmek gerekir ki; tehcir edilen topraklar da dönem itibariyle Osmanlı toprağıdır. Ancak bu verilere rağmen yine de Ermeni iddiaları güncelliğini korumaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun, neresinde doğarsa doğsun hemen her Ermeni "soykırımın" gerçek olduğu düşüncesini taşır. Bunun tartışılması bile onlar için ölmüşlerinin ruhuna yapılan bir saygısızlıktır. Hem Türk tezi hem de Ermeni tezi üzerine

günümüze değin milyonlarca sayfa yazılmış ancak bir neticeye varılamamıştır. Şahsi kanaatim her iki ülke tarihçilerinin konu üzerine derinlemesine araştırma yapmaları ve bu süre zarfında da iki millet arasında diyalogun kurulması yönündedir. Görüşlerim "BM Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi" ile paralellik taşımaktadır.

Günümüze baktığımızda, 1915 yılı hadiselerinin "soykırım" olarak tanınmasına yönelik birçok ülkenin parlamentosunda malum kararlar alındığını görmekteyiz. Bu kararlar tarihe Ermeni lobisinin başarısı olarak geçmiştir.

Ancak hiç dile getirilmeyen bir nokta vardır. Soykırım suçu "9 Aralık 1948 Soykırım Suçu'nu Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi" ile tanımlanmıştır. Bu sözleşmenin 6. maddesine göre: ***"Soykırım suçunun işlenip işlenmediğine, soykırım suçunun işlendiği ülkedeki mahkeme karar verir ve taraflar kabul ettiği takdirde yargı yetkisi bir uluslararası ceza mahkemesine devredilebilir."*** Bu maddeden yola çıkarak, ülkelerin yerel parlamentolarında veya yetkisiz mahkemelerce alınmış olan "1915 olayları soykırımdır" şeklindeki kararlar aslında o ülkelerin, Soykırım Sözleşmesi'nin 6. maddesini ihlalinin kanıtıdır. Bu sorunun tarafları, Türkiye ve Ermenistan'dır. Ancak bu iki devlet, çözüme yönelik kararlar almaya yetkilidir. Problemin çözümü her iki devlet açısından da en rasyonel dış politik manevra olarak tarihe geçecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. *AnaBritannica*, Ana yayıncılık, Cilt 20.
2. AYDIN Düzgit, Senem, *Fransa ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2009.
3. BAŞYURT, Erhan, *Ermeni Evlatlıklar Saklı Kalmış Hayatlar*, Karakutu Yayınları, İstanbul, Şubat 2010.
4. DEMOYAN, Hayk, *Western Madia Coverage of the Nagorno-Karabkh Conflict in 1988-1990*, Tigran Mets, Erivan 2008.

5. GÖRGÜLÜ, Aybars, *Foreign Policy Analysis Series-8 Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, TESEV Publications, İstanbul, Kasım 2008.
6. GÖRGÜLÜ, Aybars - GÜNDOĞAR, Sabiha - ISKANDARYAN, Alexander - MİNASYAN, Sergey, *Breaking The Vicious Circle*, TESEV-Caucasus Institute Joint Report, TESEV Publication, İstanbul, Nisan 2009.
7. GÖRÜRYILMAZ, Mustafa, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)*, Korza Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2009.
8. HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay, *ABD AB Çin Hindistan Orta Asya Rusya'nın Dış Politikası I*, Vadi Yayınları, Ankara, Şubat 2007.
9. ISKANDARYAN, Alexander, *Caucausus Neighborhood: Turkey and South Caucasus*, Caucausus Institute, Erivan 2008.
10. İŞYAR, Ömer Göksel, *Sovyet Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, Mart 2004.
11. İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.
12. KEROVPYAN, Kegam, *Mitolijik Ermeni Tarihi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2000.
13. MİNASYAN, Sergey - Iskanderyan, Alexander, *Pragmatic Policies vs. Historical Contraints: Analyzing Armenia-Turkey Relations*, Caucasus Institute, Erivan, Ocak 2010.
14. ÖKE, Mim Kemal, *Asya Türk Cumhuriyetleri*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, Mart 1999.
15. ÖZBAY, Fatih, *Türkiye Ermenistan İlişkileri Bilge Adamlar Kurulu Raporu Rapor No: 25*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Ocak 2011.
16. ÖZDAĞ, Ümit - YENİÇERİ, Özcan, *Ermeni Psikolojik Savaşı*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2009.
17. MİLLER, Frederic P. - VANDOME, Agnes F. - MCBREESTER, John (der.), *Foreign Relations of Turkey*, Alphascript Publishing, ABD 2009.
18. SAFRASTYAN, Ruben (der.), *Turkish and Ottoman Studies IV*, Agoshig Publication, Erivan 2006.
19. SAFRASTYAN, Ruben, *Turkish Ottoman Studies III*, Armenian National Academy Of Sciences Republic Of Armenia Instıtute Of Oriental Studies, Erivan 2005.
20. SANDIKLI, Atilla, *21.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu Politikası ve Stratejisi*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2000.
21. SANDIKLI, Atilla, *Türkiye'nin Vizyonu Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2008.
22. SANDIKLI, Atilla, *Küreselleşen Dünyada Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2003.
23. SANDIKLI, Atilla-Osmanov, Elnur - Tepebaş, Ufuk - Yorkan, Arzu (der.), *Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.
24. SANDIKLI, Atilla (der.), *Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur*?, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2002.
25. SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004
26. YALÇINKAYA, Aleaddin, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler, Etnik Düğümden, Küresel Kördüğüme*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006.
27. YILDIRIM, Dursun-Özünder, M. Cihat, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları:118 Seri III-Sayı A31, Ankara 1991.

Dergiler

1. *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Sayı:332, Ankara Mart-Nisan 2000.
2. *Caucasus Analtical Digest*, No:11, 23 Kasım 2009.
3. *Caucasian Rewiev of International Affaires*, Cilt:2, Kış, 2008.
4. *Ermeni Araştırmaları*, Ömer E.Lütem (der.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Sayı:19, Ankara 2005.
5. *European Stability Initiative*, "Picture Story: Armenia-Turkey the Great Debate", Ağustos 2009.
6. *Géostratejique*, No:12, Nisan 2006.
7. *Insight Turkey*, Cilt:12, No:2, 2010.
8. *National Council for the Social Studies,Social Education 69* (9), Ekim 2005.
9. *SETA Policy Brief*, No:23, Ankara Eylül 2008.
10. *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı:22, Şubat 2002.
11. *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı:34, Nisan 2007.
12. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Sayı 2, Ankara, Eylül 2003.
13. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayı:11, Ankara, Mayıs 2008.
14. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Sayı:13, Ankara, Mayıs 2009.
15. *Stratejik Düşünce* Dergisi, Sayı:5, Ankara, Nisan 2010.
16. *SWP Berlin Iran and It's Neighbours*, Temmuz 2003.

Gazeteler

1. *Journal of International Affairs*, Cilt:4, No:2, Ağustos 1999.
2. *Cumhuriyet Gazetesi*, *Strateji eki*, Sayı: 220, 15 Eylül 2008.
3. *CNN-TÜRK*, 10 Şubat 2009.
4. *Kapital Gazetesi*, Sayı:707, 20 Ekim 2009.
5. *Vatan Gazetesi*, 20 Şubat 2009.

Makaleler

1. AĞACAN, Kamil "Ermenistan-Gürcistan İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları*, sayı:19, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
2. ARAS, Bülent - ÖZBAY, Fatih, "Turkish Armenian Relations: Will Football Diplomacy Work?", *SETA Policy Brief*, No:23, Eylül 2008.
3. BİROL, Ömer Akgün, "Ermeni Sorunu Dış Politikanın Aşil Topuğu Haline Getirilmemeli", *Stratejik Düşünce dergisi*, Sayı: 5, Ankara, Nisan 2010.

4. COHAN, Sara, “A Brief History of the Armenian Genoside”, *National Council for the Social Studies,Social Education* 69 (9), Ekim 2005.
5. CORNELL, Svante E., “Geopolitics and Stratejic Alignments in the Caucaus and Central Asia”, *Journal of International Affairs*,Cilt:4, No:2, Ağustos, 1999 .
6. ÇELİKPALA, Mithat, “İran-Ermenistan İlişkileri ve Kafkaslar’a Yansımaları”, *Stratejik Araştırmalar dergisi*, Sayı:13, Mayıs 2009.
7. DEMİR, Ali Faik, “Türkiye’nin Güney Kafkasya’ya Yönelik Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası’nın Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul 2004.
8. DEVLET, Nadir, “Kafkaslar, Hazar Havzası ve Orta Asya’da Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi”, *Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur*?, Atilla Sandıklı (der), Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2002.
9. DEVLET, Nadir, “Gelişmeler ve Türkiye’ye Etkileri”, *21.Yüzyılın ilk Çeyreğinde Türkiye’nin Genel Vizyonu Politikası ve Stratejisi*, Atilla Sandıklı (der.), Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2000.
10. EKOVİCH, Steven, “La Géosociologie de la Diaspora Armenienne”, *Géostratejique*, No:12, Nisan, 2006.
11. ERDOĞAN, Bilgin, “ABD’nin Orta Asya Siyaseti”, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, Mim Kemal Öke (der.), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, Mart 1999.
12. GÖKIRMAK, Mert, “Batı’nın Ermenistan’a Yönelik Politikası”, *Stratejik Araştırmalar dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:7, Sayı: 13, Ankara 2009.
13. GÖRGÜLÜ, Aybars, “Turkey-Armenia Relations: An Eternal Deadlock?”, *Caucausus Neighborhood: Turkey and South Caucasus*, Alexander Iskandaryan (der.), Caucausus Institute, Erivan, 2008.
14. GÜL, Nazmi – Ekici, Gökçen, “Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen Ermenistan-İran İlişkileri”, *Stratejik Analiz dergisi*, Cilt:2, Sayı:22, Şubat, 2002.
15. İYİKAN, Necati, “Türk Dış Politikasında Orta Asya’nın Yeri”, Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.
16. İYİKAN, Necati (2005), die politischen Beziehungen zwischen der Türkei und Aserbaidschan (1992-2003) unter besonderer Berücksichtigung des türkischen Modells im Kaukasus und in Zentralasien und
dessen Bedeutung nach den Anschlägen vom 11. September 2001 in den USA, Schriften zur internationalen Politik, (Doktora tezi) Bd. 14, Hamburg: Kovav Verlag (Yayınevi), 2005.
17. KARACA, Ahmet, “Kafkasya’daki Gelişmeler ve 27 Nisan Komünist Rus İşgali”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Sayı:332, Mart-Nisan 2000.
18. KESGİN, Serdar, “Gürcistan’da Değişimin Sinyali: 2008 Devlet Başkanlığı Seçimi”, *Stratejik Araştırmalar dergisi*, sayı:11, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Mayıs 2008,.
19. KÖNİ, Hasan, “Türkiye ve Ermenistan Üzerine Jeopolitik Oyunlar”, *Stratejik Düşünce dergisi*, Sayı: 5, Nisan 2010.
20. KUT, Cem Deniz, “Nabucco Projesi ve Geniş Avrasya Bölgesinde Doğalgaz Enerji Güvenliği Politikaları”, *Fransa ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğu*, Senem Aydın Düzgit (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2009.
21. MİLLER, Frederic P., “Armenian-Turkish Relations”, *Foreign Relations of Turkey*, Frederic P.Miller, Agnes F. Vandome, John McBreester (der.), Alphascript Publishing, ABD 2008.

22. MİNASYAN, Sergey, “Prospects for Normalisation Between Armenia and Turkey: A View From Yerevan”, *Issight Turkey*, Cilt:12, No:2, 2010.
23. MİNASYAN, Sergey, “Armenia in Karabakh, Karabakh in Armenia: The Karabakh Factor in Armenian’s Foreign and Domestic Policy”, *Caucasus Neighborhood: Turkey And The South Caucasus*, Alexandre Iskandaryan (Edt.), Caucasus Institute, Erivan 2008.
24. ÖZBAY, Fatih, “Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya”, *Türkiye’nin Vizyonu Temel sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Atilla Sandıklı (Edt.), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2008.
25. PURTAŞ, Fırat, “Rusya’ya ve Rus Dış Politikası’na Panoramik Bir Bakış”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı:34, Nisan 2007.
26. Sadegh-Zaged, Kawed “Iran’s Strategy in the South Caucasus”, *Caucasian Rewiev of International Affaires*, Cilt:2, Kış, 2008.
27. SAFRASTYAN, Ruben “Armenians and Turks: Contacts in History from Seldjukides time sup to the end of the 19th Century”, *Turkish and Ottoman Studies IV*, Ruben Safrastyan (der.) Agoshig Publication, Erivan 2006.
28. SAFRASTYAN, Ruben “The Genoside Issue As A Factor Of Armenian Foreign Policy”, *Turkish Ottoman Studies III*, Ruben Safrastyan (der.), Armenian National Academy of Sciences Republic of Armenia Institute of Oriental Studies, Erivan 2005.
29. SELVİ, Haluk, “Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Hâlihazır Durumu ve Geleceği” *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara. Eylül 2003.
30. SHAFFER, Brenda, “Iran’s Role in the South Caucaus and the Caspian Region: Diverging the View of US and the Europe”, *SWP Berlin Iran and It’s Neighbours*, Temmuz, 2003.
31. ŞEKER, Sevim , “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya ve Kafkasya Politikası (1991-2010)”, İyikan, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.
32. TALİBLİ, Memmed, “Türkiye Azerbaycan Siyasi İlişkileri”, *Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan (der.), Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
33. TANRISEVER, Oktay F., “Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu”, *Stratejik Araştırmalar dergisi*, Sayı:13, Ankara, Mayıs 2009.
34. TER-GABRİELYAN, Gevorg “Armenia and the Caucasus: Crosroads or Dead End?”, *Caucasus Neighborhood: Turkey And The South Caucasus*, Alexandre Iskandaryan (der.), Caucasus Institute, Erivan 2008.
35. TER-GABRİELYAN, Gevorg, “Armenia–Turkey Rapprochement: The Most Significant Positive Event in the Region Since 1994 (If It Happens)”, *Caucasus Analtical Digest*, No:11, 23 Kasıım 2009.
36. VELİEV, Cavid, “Futbolda Kazandık ya Diplomaside?”, *Cumhuriyet gazetesi-Strateji eki*, Sayı: 220, 15 Eylül 2000.
37. YALÇINKAYA, Alâeddin, “Ermenistan-İran İlişkileri ve Yahudi Lobisi”, *Vatan gazetesi*, 20 Şubat 2009.
38. YILMAZ, Özlem , “Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)”, İyikan, Necati (ed.), Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.

İnternet Kaynakları

1. Okan Üniversitesi Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Ermenistan”, http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/node/13 Erişim Tarihi: 20 Ekim 2009.
2. Armenian Media, “Armenian Population in the World”, http://www.armeniadiaspora.com/population.html Erişim Tarihi: 20 Ekim 2009
3. The Government of The Republic of Armenia, “General İnformation”, http://www.gov.am/en/official/ Erişim Tarihi: 21 Ekim 2009.
4. Ülke Rehberi, “Ermenistan”, http://www.ulkeler.net/ermenistan.htm#01 Erişim Tarihi: 2 Kasım 2009.
5. Levon Ter Petrossian for President, “Levon Ter Petrossian, Biography”, http://www.levonpresident.am/?catID=11 Erişim Tarihi: 2 Kasım 2009.
6. Can Dündar, “Türkiye-Ermenistan 12 Yıl Gizlenen Görüşme”, http://www.candundar.com.tr/_v3/#!/YAZI_DİZİLERİ/Türkiye-Ermenistan:_12_yıl_gizlenen_görüşme_/_3_bölüm/#Did=2619 Erişim Tarihi: 3 Kasım 2009.
7. Ermeni Sorunu İddialar Gerçekler, “ASALA Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu”http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/asala.html Erişim Tarihi: 5 Kasım 2009.
8. Ermeni Sorunu İddialar Gerçekler, “4T Planı”, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/dort_t.html Erişim Tarihi: 5 Kasım 2009.
9. Tarih Araştırmaları, “Ermeni Meselesi-4T Planı”,http://tariharastirmalari.com/4tplani.html Erişim Tarihi: 17 Şubat 2010.
10. Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç ülkesi, “20 Ocak Katliamı”, http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/20ocak/20ocak.html Erişim Tarihi: 17 Şubat 2010.
11. Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi, “Hocalı Katliamı”, http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/hocali/hocali.html Erişim Tarihi: 17 Şubat 2010.
12. http://www.kuvayimilliye.net/detay.php?id=566 Erişim Tarihi: 4 Kasım 2010.

13. HABERLER.COM, “Türkiye Ermenistan Protokolü İmzalandı.” http://www.haberler.com/turkiye-ermenistan-protokolu-imzalandi-haberi/ Erişim Tarihi: 12 Mart 2010.
14. Bağımsız Haber Sitesi, “Ermenistan Bizi Kurtardı(!)”, http://www.bhaber.net/haber/3775-ermenistan-bizi-kurtardi.html Erişim Tarihi: 22 Nisan 2010.
15. Diplomatik Gözlem, “Ermenistan İran İlişkileri Doruk Noktasında”, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1856 Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2010.
16. T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşme süreci ne aşamadadır?”, http://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa Erişim Tarihi: 3 Ekim 2010.
17. Viken Şiteryan, “Aksak Adımlarla Türkiye Ermenistan İlişkileri”, Kafkas Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.kafkassam.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1427%3Aaksak-admlarla-tuerkiye-ermenistan-ilikileri&catid=32%3Atuerkiye&Itemid=60, Erişim Tarihi: 5 Ekim 2010 .
18. Ömer E. Lütem, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, “Karabağ Sorununda Gelişmeler”, http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=82 Erişim Tarihi: 4 Kasım 2010.
19. Republic of Armenia Ministry of Defence, “Bilateral Dimensions of External Security, Russian Federations”, http://www.mil.am/1297157753 Erişim Tarihi: 21 Mart 2011.
20. Embassy of The Republic of Armenia Washington DC., “Armenia – US Relations: Friendship and Cooperation”, http://www.armeniaemb.org/ArmeniaUS/ArmeniaUSRelation.htm Erişim Tarihi: 24 Aralık 2010
21. U.S. Department of The State Diplomacy in Action, “Backround Note: Armenia”, http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm Erişim Tarihi: 24 Aralık 2010.
22. Mikayel Zoryan, “Armenian Foreign Policy Between Russia, Iran and US.”, http://times.am/2010/03/29/armenian-foreign-policy-between-russia-iran-and-u-s/ Erişim Tarihi: 24 Aralık 2010.
23. Official Site of the President of the Republic of Armenia, “The Second President Of Armenia: Robert S.Kocharian”,

http://www.president.am/library/presidents/eng/?president=2 ErişimTarihi: 1 Şubat 2011.
24. The Government of the Republic of Armenia, "Goverrnment System", http://www.gov.am/en/gov-system/ Erişim Tarihi: 2 Şubat 2011.
25. The Official Site Of The President Of The Republic Of Armenia, "Serzh Sargsyan the President of Armenia", http://www.president.am/president/biography/eng/ Erişim Tarihi: 2 Şubat 2011.
26. The Government Of The Republic Of Armenia, "Armenian Decleration Of Independece", http://www.gov.am/en/independence/ Erişim Tarihi: 17 Şubat 2011.
27. European Stability Inıtıative, "Armenia-Turkey Difficult Rapproachment", http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=322&debate_ID=2&slide_ID=1 Erişim Tarihi: 21 Mart 2011.
28. North Atlantic Treaty Organisation, "NATO's Relations with Armenia", http://www.nato.int/issues/nato-armenia/index.html Erişim Tarihi: 8 Nisan 2011.
29. Can Dündar, "Türkiye-Ermenistan 12 Yıl Gizlenen Görüşme", http://www.candundar.com.tr/_v3/#!/YAZI_DİZİLERİ/Türkiye-Ermenistan:_12_yıl_gizlenen_görüşme_/_3_bölüm/#Did=2619 Erişim Tarihi: 8 Nisan 2011.
30. Republic of Turkey Ministry of Foreign Affaires, "Turkey's Political Relations with Armenia", http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-political-relations-with-armenia.en.mfa Erişim Tarihi: 18 Nisan 2011.

EKLER:

Ek 1.

INTERWIEV WITH SERGEY MINASYAN

1. What can you say in general about Armenian foreign policy in the region?

Armenia tried to solve Armenian-Turkish issue by so called football diplomacy. Unfortunately it didn't work.

Armenia's foreign policy influenced by history and geopolitic. It's very important to have a zero problem with great powers which is coming from factor of security.

During the last 20 years, Armenia pays more attention to their foreign policy's interests. Moreover, we have good relations with two our neighbours Iran and Georgia, but still have problems with Turkey and Azerbaijan. The problems are coming from history as well as insecurity of two our neighbours.

In other words, I can say that Turkey is our half-neighbour because we have no diplomatic relations, but we have some relation in the field of tourism and trade.

Armenia has commercial relations with Iran. Iran is our second partner after Georgia in the field of transit.

From my point of view, the football diplomacy is ended. We need a new way for diplomacy of normalisation of Armenian-Turkish Relations. For the aim of this diplomacy was making diplomatic relation and also normalisation of the relation, opening the borders without pre-condition. But it stopped.

After signing the Zurich protocols Turkey presented some pre-conditions which was followed by the same reaction both from Armenia and the Armenian Diaspora organisations. For example, Armenian Diaspora continued the process of international recognition of 1915 Armenian Genocide in Ottoman Empire.

Maybe after the elections in the Turkish parliament we will have a new chance. With a new government of Turkey we can achieve normalisation of the relations.

In future; We have to make a contact and supply the normalisation of the relations because there is an example in front of us. Germany and Israel succeed on it why we can't do? U.S.A and Japan have very good relations now. It's possible for us too.

We have to know that we are in a very important situation in the region. So we can get closer. Think that the Turkey and the Syria was near the war but now they have very good relations, they took over the VISA… etc.

2. What is your opinion about Karabakh?

There are a lot of historical elements about the belonging of the territory of Karabakh to dispute. But the important thing is that Karabakh want to live independent not under the control of Azerbaijan or Armenia. This is important. We are trying to find a solution. By the way, for Karabakh the societies of Armenia and Azerbaijan have no political view concerning this issue.

3. Why is Karabakh so important for Armenia?

The issue of Nagorno-Karabakh is one of the pillars of Armenian foreign policy. A large share of Armenia's political elite are former Karabakh activists, former combatants or people from Nagorno-Karabakh and Armenian-populated parts of Soviet Azerbaijan. The movement in support of Nagorno-Karabakh which started at the very end of the Soviet era was no less important than Armenia's independence struggle against the communist regime. Twenty years later, Nagorno-Karabakh still has existential value in the political thinking of Armenian elites. Indeed, for almost two decades, Armenia has been prepared to pay a very high price for the independence and security of people living in Nagorno-Karabakh.

1. When Armenia got its independence they wanted also the independence of Karabakh,

2. The leaders of Armenia like Ter-Petrosyan, Kocharyan, Sargsian are coming from Karabakh Movement. So this issue not only concerns the Karabakh conflict or foreign and security policy, but also the Armenian domestic policy.

That's why it is so important for Armenia. The aim of Armenians firstly is security of Karabakh and secondly is independence of Karabakh.

4. What about Levon Agopoviç Ter Petrosyan?

He was the head of Karabakh Movement and also the head of Armenian National Movement. He was anticommunist.

He was a good and interesting leader. But, first of all, he was the first leader and president of independent Armenia. In 1988, he was arrested by communist leaders. It's an interesting story. I can talk for hours and hours about this.

5. Serge Sargsian?

He was ministry of National Defence before he came to power. I think his policy is so interesting because he was coming from Karabakh Movement like Koçaryan and Petrosyan but in the period of Koçaryan and Petrosyan our borders between Turkey and Armenia were closed. But in his period he try to open it. And this is revolution for us. We know that the AKP has a power for doing this. it's possible to make negotiations not to connect political and historical elements.

6. In 1993, Alparslan Türkeş and Levon A.Ter-Petrosyan made a secret meeting in Paris in Nice. So, I mean that it wasn't the firs step of building relations isn't it?

Of course the 1993 was a first step but it was secret. Look at these days, we are doing it so clearly. It was getting serious after the establishing the TARC, 2003-2004.

7. Why didn't Armenia recognise the Turkish borders? I mean the Treaty of Kars.

In realty it is not a big problem. But anyway the borders was not drowned by Turkey and Armenia. In 1920 Turkey and Communist Russia signed Kars Treaty without agreement

of independent Armenia So isn't acceptable for us to establish diplomatic relations and to open borders between Armenia and Turkey without the full-scale.

Anyway in the protocol, there is a paragraph about this about recognising the borders but Turkey didn't accept it yet. So It means that we are ready to recognise but if Turkey isn't ready for his protocol, why we accept borders without establishing diplomatic relation and opening the Armenian border from the Turkish side?

8. You mean that it's a pre-condition from Armenia?

It is a kind of pre-condition. Both of two sides can put forward pre-conditions. So this is an Armenian pre-condition in response to the various Turkish pre-conditions regarding Karabakh or opening the Armenian border by Turkey. But I have to say that when we will make normalisation of the relation the border issue will stay like a technical problem. In the protocols it was stated that we will recognise Turkey's borders if Turkey opens borders with Armenia and establish the full-scale diplomatic relation which will be a kind of guaranty.

Though we have some political problems we have to make relations without the pressure of Diaspora or from Azerbaijan.

The Diaspora don't want us to build a relations before the Genocide being recognised by Turkey. It's so sensitive point for the survivor of the Genocide. But for the other lobby it isn't so important. For example; before we signed the protocol, Sargsian went to U.S.A and France to visit the Diaspora but they want him not to sign this protocol they protested him but in Russia every thing was normal. I mean that some of our Diaspora like the survivors of the Genocide didn't want us to sign it before the Genocide being recognised by Turkey.

9. I will pass to another subject. I want to learn who killed Demirchyan?I have heard a lot of story about this.

I don't have any idea on this matter. I don't have any evidence about that.

10. What about Asala? Can you accept them as a terrorist?

I don't have any idea about this. I'm not a specialist about that. But I know that some of them were the survivors or successors of the survivors of the Genocide. And also all of the suicides (for Turkish Diplomats) is a result of Turkey's refusing the Genocide.

I'm sure that it's not so good but they use this way to take an attention of the world to the Genocide.

And for your question, we can call them as a terrorist.

11. Do you know some thing about "4 T Plan"?

I haven't heard about that, but I know that there are many people in Armenia and in Diaspora who think that Turkey must recognise the Genocide and that Turkey should pay for those dead people and their lost property. The historical fact of Genocide is a reality for all of Armenian. We know that it's very difficult for you to understand this reality but all of them

think that Genocide is an undoubtedly historical fact. These people were killed and deported. That was terrible situation.

We want to build our relations excluded this subject. This problem is a question of thinking and feeling.

Germans and the Jewish made a good relations. So we can also do it. When the borders open, when we begin to contact with each other maybe some of the Turks will have the same way of thinking and will share the same idea with the Armenians.

I confirm that all of these words are belongs to me

Dr. Sergey MİNASYAN

20.07.2010

Head of the Political Studies Department

Caucasus Institute, Yerevan-Armenia

TÜRKÇESİ:

EK 1: SERGEY MİNASYAN ile RÖPORTAJ

1. Ermenistan'ın bölgedeki politikaları ile ilgili genel olarak ne söyleyebilirsiniz?

Ermenistan, Türkiye ile olan sorununu sözde futbol diplomasisi ile çözmeye çalışmıştır. Maalesef bu işe yaramamıştır.

Ermenistan dış politikası ülkenin tarihi ve jeopolitik konumundan etkilenmiştir. Süper güçlerle sıfır probleme sahip olmak çok önemli bir şeydir, bu durum güvenlik faktöründen kaynaklanır.

Geçen 20 yıl boyunca Ermenistan dış politik çıkarlarına daha fazla önem vermiştir. Dahası, İran ve Gürcistan gibi iki komşumuzla iyi ilişkilerimiz varken Türkiye ve Azerbaycan'la sorunlarımız bulunmaktadır. Sorunlar iki komşumuzun bize karşı duyduğu güvensizlikten olduğu kadar tarihte yaşanan bazı problemlerden ileri gelmektedir.

Başka bir deyişle, Türkiye'nin yarı komşumuz olduğunu söyleyebilirim, çünkü diplomatik ilişkimiz yok ancak turizm ve ticaret alanında bazı ilişkilerimiz vardır. Ermenistan'ın İran'la ticari ilişkileri bulunmaktadır. İran transit geçiş konusunda bize, Gürcistan'dan sonra eşlik eden ikinci ülkedir.

Benim açımdan futbol diplomasisi son bulmuştur. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için yeni bir diplomasi yoluna ihtiyacımız var. Bu diplomasinin amacı diplomatik ilişkiler kurmak, ilişkileri normalleştirmek ve sınırları ön koşulsuz olarak açmak olmalıdır. Fakat bu süreç şu an için durmuştur.

Zürih protokollerinin imzalanmasının ardından Türkiye bazı ön koşullar sunmuş ve Ermenistan ile Ermeni Diasporasının organizasyonları da Türkiye'ye benzer bir tepki göstermiştir. Örneğin, Ermeni Diasporası 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğunda gerçekleşen Ermeni soykırımının

uluslararası arenada tanınması için başlattığı sürece odaklanmaya devam etmiştir. Türk parlamentosunun seçimlerinin ardından belki yeni bir şans elde edebiliriz. Yeni bir Türk hükümetiyle ilişkilerin normalleşmesini başarabiliriz.

Bizler gelecekte birbirimizle iletişime geçmek ve ilişkilerin normalleşmesini sağlamak zorundayız. Bunun olabileceğine dair önümüzde örnekler vardır. Örneğin Almanya ve İsrail. Onlar bu konuda başarılı oldular öyleyse neden biz de olmayalım? ABD ve Japonya şu anda çok iyi ilişkilere sahipler. Bu bizim için de gayet mümkün. İki ülke olarak bölgede çok önemli bir konuma sahip olduğumuzu bilmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla ilişkileri daha da geliştirebiliriz. Düşünün ki Türkiye ve Suriye savaşın kıyısındaydı fakat şimdi çok iyi ilişkileri var, hatta aralarında vizeyi kaldırdılar...

2. Karabağ hakkındaki düşünceniz nedir?

Karabağ bölgesinin kime ait olduğu konusunda ihtilaf çıkartan birçok tarihi unsur vardır. Fakat önemli olan şu ki; Karabağ bağımsız yaşamak istemektedir. Azerbaycan'ın veya Ermenistan'ın kontrolü altında değil. Bu önemli. Biz bir çözüm bulmaya çalışmaktayız. Bu arada, Karabağ için, Ermeni ve Azeri toplumlarının hiçbir siyasi görüşü bulunmamaktadır.

3. Karabağ neden Ermenistan için bu kadar önemli?

Dağlık Karabağ sorunu Ermeni dış politikasının temel direklerinden biridir. Ermenistan'ın siyasi seçkinlerinin büyük bir bölümü eski Karabağ eylemcileri, Dağlık Karabağlı veya eski savaşçılar ya da Sovyet Azerbaycan'ında Ermenilerin yaşadığı yerlerden gelen insanlardır. Sovyet devrinin en sonunda başlayan Dağlık Karabağ'ın desteklenmesi hareketi, komünist rejime karşı mücadele veren Ermenistan'ın bağımsızlığından daha az önemli değildir. Yirmi yıl sonra bile Dağlık Karabağ Ermeni seçkinlerinin siyasi düşüncelerinde varoluşsal değere sahiptir. Doğrusu, neredeyse yirmi yıldır, Ermenistan, Dağlık Karabağ'da yaşayan insanların güvenliği ve bağımsızlığı için çok yüksek bir bedel ödemeye hazırdır.

1. Ermenistan kendi bağımsızlığını elde ettiği zaman Karabağ'ın bağımsız olmasını da istemiştir.

2. Ter-Petrosyan, Koçaryan, Sarkisyan gibi Ermeni liderleri Karabağ hareketinden gelmektedir. Dolayısıyla bu sorun sadece Karabağ anlaşmazlığını veya dış politika ve güvenlik politikasını ilgilendirmiyor bunun yanında Ermenistan'ın iç politikasını da ilgilendiriyor.

İşte Ermenistan için bu kadar önemli olmasının sebebi budur. Ermenilerin amacı ilk olarak Karabağ'ın güvenliği ardından da Karabağ'ın bağımsızlığıdır.

4. Levon Ter Petrosyan hakkında ne düşünüyorsunuz?

O, Karabağ Hareketinin ve Ermeni Ulusal Hareketinin başıydı ve bir antikomünistti. O, iyi ve ilginç bir liderdi. Fakat her şeyden önce bağımsız Ermenistan'ın ilk lideri ve ilk başkanıydı. 1988'de komünist liderler tarafından tutuklandı. Bu çok ilginç bir hikâyedir. Bunun hakkında saatlerce konuşabilirim.

5. Peki Serge Sarkisyan?

İktidara gelmeden önce Milli Savunma Bakanıydı. Sarkisyan'ın politikasının oldukça ilginç olduğunu düşünüyorum çünkü o da Koçaryan ve Petrosyan gibi Karabağ Hareketinden geliyordu ancak Koçaryan ve Petrosyan zamanında Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırımız kapalıydı. Fakat kendisinin zamanında, Sarkisyan sınırı açmak için uğraşmıştır. Şu an itibariyle AKP hükümetinin bunu yapmak için gerekli iktidar gücüne sahip olduğunu biliyoruz. Siyasi ve tarihi unsurları birbirine karıştırmadan görüşmeler yapmak mümkün.

6. 1993 tarihinde Alparslan Türkeş ve Levon Ter Petrosyan Paris'te (Nice'de) gizli bir görüşme yapmıştır. Sizce bu görüşme diyalog adına atılmış bir ilk adım değil miydi?

Elbette 1993'te yapılan bu görüşme bir ilk adımdı ancak bu gizlitutulmuş bir

görüşmeydi. Günümüze bakın, artık buna benzer görüşmeleri açıkça yapıyoruz. 2003-2004'de Türk Ermeni Uzlaşma Komisyonunun kurulmasının ardından iş ciddileşmeye başladı.

7. Ermenistan neden Türkiye'nin sınırlarını tanımamıştır? Kars Antlaşması'nı göz önüne alarak bu soruya yanıt verirseniz sevinirim.

Aslında bu durum iki ülke için çok büyük bir sorun teşkil etmemektedir. Fakat zaten sınırlar Ermenistan ve Türkiye tarafından çizilmemiştir. Komünist Rusya ve Türkiye bağımsız Ermenistan konusunda ortak bir görüş birliği olmaksızın 1920'de Kars Antlaşması'nı imzalamışlardır. Dolayısıyla diplomatik ilişkiler kurmak ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı eşit konumda olmadan açmak bizim için kabul edilebilir değildir.

Zaten protokolde sınırların tanınmasıyla ilgili bir paragraf olmasına rağmen Türkiye bunu hâlâ kabul etmemiştir. Dolayısıyla bu şu anlama geliyor, biz tanımak için hazırız ancak Türkiye kendi protokolü için hazır değil, bu durumda diplomatik ilişkiler kurmadan ve Türkiye tarafından tanınmadan Ermeni sınırını açmamız sizce mümkün olabilir mi?

8. Bunun Ermenistan için bir ön koşul olduğunu mu söylüyorsunuz?

Bu bir tür ön koşul. İki taraf da ön koşullar ileri sürebilirler. Dolayısıyla bu, Türkiye'nin Ermeni sınırının açılması veya Karabağ'la ilgili olan ön koşullarına karşı ortaya konmuş bir Ermeni ön koşuludur. İki ülke arasındaki ilişkiler normalleşme sürecine girdiğinde sınır konusunun sadece teknik bir sorun olacağını söyleyebilirim. Eğer Türkiye, Ermenistan sınırını açar ve bir çeşit garanti olarak eşit konumlu diplomatik ilişkiler kurarsa biz de Türkiye'nin sınırlarını tanıyacağız. Bu husus protokollerde de belirtilmiştir.

Bir takım siyasi sorunlarımız olmasına rağmen, Diasporanın veya Azerbaycan'ın baskısı altında kalmadan ilişkiler kurmak zorundayız.

Diaspora, soykırım Türkiye tarafından kabul edilmeden iki ülke arasında herhangi bir diyalog kurulmasını istemiyor. Soykırım mağdurları için bu çok hassas bir noktadır. Fakat diğer lobiler için bu o kadar da önemli değildir. Örneğin, Sarkisyan protokolü imzalamadan önce Diasporayla görüşmek için

ABD ve Fransa'ya gitti, onlar protokolün imzalanmamasını istediler ve protesto ettiler ancak Rusya'da her şey normaldi. Söylemek istediğim, soykırım mağdurlarından oluşan Diasporanın bir bölümü, soykırımın Türkiye tarafından kabul edilmeden protokolü imzalamamızı istemiyorlar.

9. Farklı bir konuya değinmek istiyorum. Demirciyan'ı kimin öldürdüğünü söyleyebilir misiniz? Konuyla ilgili birçok farklı hikâye dile getiriliyor.

Bu konuyla ilgili hiçbir fikrim yok. Ayrıca elimizde somut hiçbir kanıt da yok.

10. Peki ya Asala? Onları terörist olarak görüyor musunuz?

Konuyla ilgili bir fikrim olmadığı gibi şahsen konunun uzmanı da değilim. Sadece bazı insanların soykırım mağdurları veya söz konusu mağdurların halefleri olduğunu biliyorum. Türk diplomatlarına karşı işlenen tüm cinayetler Türkiye'nin soykırımı reddetmesinin bir sonucudur. Bunun iyi bir yol olmadığını kabul ediyorum ama bu cinayetlerle dünyanın dikkati soykırıma çekilmek istenilmiştir.

Sizin sorunuza, gelecek olursak onları terörist olarak adlandırabiliriz.

11. 4 T planı hakkında bir bilginiz var mı?

Bunun hakkında bir şey duymadım ancak, Ermenistan'da ve Diasporada, Türkiye'nin soykırımı tanıması ve ölen insanlar ve kaybettikleri mal varlıkları için tazminat ödemesi gerektiğini düşünen birçok insan var. Tüm Ermeniler için soykırım, tarihi bir olgudur. Bu gerçeği sizin anlamanızın çok zor olduğunu biliyoruz fakat Ermenilerin hepsi soykırımın, üzerinde şüpheye mahal bırakmayacak tarihi bir olgu olduğunu düşünmektedirler. Bu insanlar öldürülmüş ve sürülmüşlerdir. Bu korkunç bir durum.

Biz ilişkilerimizi bu konunun haricinde tutmak istiyoruz. Bu sorun bir düşünme ve hissetme sorunudur. Almanlar ve Yahudiler iyi ilişkiler kurdular. Dolayısıyla biz de yapabiliriz. Sınırlar açıldığı zaman ve biz birbirimizle

iletişim kurduğumuz zaman, belki de bazı Türkler bizimle aynı bakış açısına sahip olacak ve Ermenilerle aynı fikirleri paylaşacaklardır.

Bu sözlerin bana ait olduğunu onaylıyorum

20.07.2010
Dr. Sergey MİNASYAN
Kafkasya Enstitüsü
Siyasi Çalışmalar Bölüm Başkanı
Erivan-Ermenistan

Ek 2.

INTERWIEV WITH KAMAL ZAREI

1. How is the relations of Armenian Republic and Islamic Republic of Iran being developed?

After the collaps of the Soviet Union, we had neighbours in the region like Azerbaijan, Armenia, Georgia and it was very important for us. Azerbaijan is Şiit and Müsülman and Armenia is Christian.

Armenia and Iran have cultural ties. If we look at the each other we can see it easly that we are belongs to each other.

For the other side, Armenia is so important for us like geo-politic. That's why we have to have a good relations with our neighbours.

Armenia has a very special place for us. I will mention three important points of our relations;

1.She is our border neighbour,

2.We have a cultural ties with Armenia,

3.geo-political position.

The other important point is; we are so valuable for Armenia. Because of;

1. results of geo-politic policy,

2.political reason,

3. 300.000 Armenian lives in Iran,

4. Armenia has no relations with the other neighbours like Azerbaijan and Turkey. Their only access with the world from Georgia,

5. Armenia has poor natural resourses,

6. Karabakh conflict.

2. What is your position in the Karabakh Conflict?

We don't support any part of the conflict. Our Minister of Foreign Affairs undertook a peace agrement between Azerbaijan and Armenia. This attempt wanted to be impeded.

We have no rights to help any part of the conflict. If we have helped to the Azerbaijan, this conflict would be transformed to the Religious War.

We follow this policy till today because, both these countries are our border neighbours.

3. What about the gas pipeline between Armenian Republic and Islamic Republic of Iran?

We are building a pipeline between Armenia and Iran. It's only for domestical using. One part of it will be opening to be get used by Armenia, this year. We need electricity so we will give them our gas and they will give us their electricity.

Economical relations will help to the both two countries to be more developed. This aim make two countries to get closer. We have a lot of treaty agrements with Armenia. Also we have a lot of plans about petrol and natural gas. Our cultural and politic relations are developing day by day.

4. Zbigniew Brizenski says that the Islamic Republic of the Iran is one of the powerfull candidate of being a leader in the region. What do you think about it, is is true?

We have also this aim but the Turkey has too. Both two countries want to be a leader in the region.

The people like Brizenski have this aims. Because they want to create a conflict between Islamic countries. My idea is; all of the Müsülman countries have to take the control to our hands all together. Maybe we can make a cooperation between us or we can be united. I mean that Iran, Turkey and the other countries. We have to be powerfull in this region.

5. Maybe the 25.000.000 Azerbaijani determine your Armenia Policy. Am I right?

25.000.000 Azerbaijani live in the Iran. But the countries have various ethnic elements in it. The countries trying to solve this kind of problems. It have to be knowned that the 25.000.000 Azerbaijani who lives in Iran don't show that Iran will be seperating to the two sides. These people are the patriot of our country. Maybe they can think about independence but anyway it's not impossible for them to be united with Azerbaijan. Our nation is uniq in the world. We have a lot of ethnic groups but also they are proud of beeing a patriot of this country.

6. What about the future?

In future, I hope to go to a cooperation with Turkey to protect the region. This is our wish. Because in this region there are 3 powerfull countries: Iran, Turkey and Russia. These 3

countries are so powerfull in a different area. So we don't have to put religious wiev in a center of this relations.

Europe made European Union and the other countries going to do the same thing. Also Şanghay is the one of this groups. It can be so powerfull but for now it isn't. Also Şanghay is a name only. We can make another one. Şanghay could be in front of the EU but it hasn't been realised yet.

That's why it's so important to create a very effective group in the region.

7. What can you say about your nuclear program? Is it true, that you mou are making your nucleer working under the earth?

We made our nuclear power on our own. This is so important for us. But they think that we will gonna use our power for bombing, it's not true, we want to use it in a domestic area. U.S.A. Russia also have their own nuclear power but they don't want us to have. But in a couple of years later everyone will need it.

Turkey has made an agrement with Russia to have a nuclear power in the future, I hope that Russia will take his promise.

8. The last news about İsrael, what is your opinion?

Iran is the unic country who show his thinking to İsrael so clearly. We are keeping our position. We will keep going to give our support to Hizbullah and Hamas also. We belive that this territory belongs to Palestine.

It was very good for Turkey to send a helping ship to Phalestine. (the party in the power in Turkey is an İslamic Party so this changed Turkey position in the international Area)

By the way with this event, all of the world become to be the opposite of Israel. All the world understood that Israel have no rights to do this intervention. Till this time, the people never been well informed because all of the tv channels like Fox, CNN have a ties with Israel so they never made a news about the real face of Israel but the last event of Turkey supplied it to be heard by all of the world.

I confirm that all of these words are belongs to me

20.07.2010

23
7
2010

Kamal ZAREİ

Second Secratary of Embassy of Islamic Republic of Iran

Chief Political Department

TÜRKÇESİ:

EK 2: KAMAL ZAREİ ile RÖPORTAJ

1. Ermenistan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler nasıl gelişmiştir?

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bölgede Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi komşularımız oluştu, bu bizim için çok önemlidir. Azerbaycan Şii ve Müslüman bir ülke ve Ermenistan Hıristiyan bir ülkedir.

Ermenistan ve İran'ın kültürel bağları vardır. Birbirimize bakarsak birbirimize ait olduğumuzu kolayca görebiliriz. Diğer taraftan, bizim için jeopolitik olarak çok önemlidir. Komşularımızla iyi ilişkiler kurmak isteyişimizin sebebi budur. Ermenistan'ın bizim için önemli bir ülke olmasının üç ana sebebi var:

1. Ermenistan bizim sınır komşumuz,
2. Ermenistan'la kültürel bağlarımız var,
3. Jeopolitik konum,

Diğer bir önemli nokta, biz Ermenistan için çok değerliyiz. Çünkü;

1. Jeopolitik politikaların sonuçları,
2. Siyasi sebepler,
3. İran'da yaşayan 300.000 Ermeni,
4. Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye gibi iki komşusuyla hiç ilişkisi yok. Onların dünyayla olan tek bağları Gürcistan,
5. Ermenistan doğal kaynaklar bakımından fakir,
6. Karabağ anlaşmazlığı.

2. Karabağ sorununa bakışınızı öğrenebilir miyiz?

Biz anlaşmazlığın hiçbir tarafını desteklemiyoruz. Bizim Dış İşleri Bakanımız Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir barış anlaşması oluşturmaya çalışmıştır. Ancak bu girişim engellenmek istenmiştir. Anlaşmazlığın iki tarafına da yardım etme hakkımız yok. Eğer biz Azerbaycan'a yardım etseydik, bu anlaşmazlık bir din savaşına dönüşürdü. Bugüne kadar tarafsızlık politikasını izledik, çünkü iki ülke de bizim sınır komşumuzdur.

3. Ermenistan ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki gaz boru hattı hakkında ne düşünüyorsunuz?

Ermenistan ve İran arasında bir boru hattı inşa ediyoruz. Bu sadece yurtiçi kullanım için. Bir bölümü Ermenistan tarafından kullanılmak için bu yıl açılacak. Bizim elektriğe ihtiyacımız var, dolayısıyla biz onlara gaz vereceğiz onlar da bize elektrik. Ekonomik ilişkiler iki ülkenin de daha fazla gelişmesine yardımcı olacak. Bu amaç iki ülkeyi daha da yakınlaştırmaktadır. Ermenistan'la yapılmış birçok antlaşmamız var. Bunun yanında petrol ve doğal gazla ilgili birçok planımız var. Kültürel ve politik ilişkilerimiz günden güne gelişiyor.

4. Zbigniew Brizenski, İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgenin lideri olmak için en güçlü adaylardan biri olduğunu söylüyor. Bu görüşe katılıyor musunuz?

Bizim böyle bir amacımız olduğu gibi Türkiye'nin de benzer bir amacı var. İki ülke de bölgede lider olmak istiyor. Brizenski gibi insanlar bu durumu kışkırtıyorlar çünkü onların amacı Müslüman ülkeler arasında bir çatışma yaratmaktır. Bütün Müslüman ülkelerin kontrolü kendi ellerine almak zorunda olduğunu düşünüyorum. Belki biz işbirliği yapabiliriz veya birleşebiliriz. Kastettiğim İran, Türkiye ve diğer ülkeler. Bu bölgede güçlü olmak zorundayız.

5. Belki de 25 milyon Azeri sizin Ermenistan politikanıza yön veriyordur. Doğru olabilir mi?

İran'da 25 milyon Azeri yaşıyor. Fakat ülkeler çeşitli etnik unsurlara sahiptir. Ülkeler bu tür sorunları çözmeye çalışıyorlar. Şunu bilmelisiniz ki, İran'da yaşayan 25 milyon Azeri, İran'ın ikiye bölüneceğini göstermez. Bu insanlar ülkemizin vatandaşıdırlar. Belki bağımsızlığı düşünebilirler ama zaten Azerbaycan'la birleşmek onlar için imkânsız değil. Bizim ulusumuz dünyada eşsizdir. Birçok etnik gruba sahibiz fakat onlar bu ülke için bir vatansever olmaktan gurur duyuyorlar.

6. Gelecekle ilgili ne düşünüyorsunuz?

Gelecekte bölgeyi korumak için Türkiye'yle işbirliği yapmayı umuyorum. Bu bizim arzumuz. Çünkü bu bölgede üç güçlü ülke var: İran, Türkiye ve Rusya. Bu üç ülke, farklı alanlarda çok güçlü. Dolayısıyla biz, ilişkilerin merkezine dini bakış açısını koymamalıyız.

Avrupa, Avrupa Birliğini oluşturdu ve diğer ülkeler de aynı şeyi yapacaklar. Şangay da bu gruplardan bir tanesi. Şimdi değil ama ileride çok güçlü olabilir. Şangay sadece bir isim biz de başka bir isim ortaya koyabiliriz. Şangay AB'nin karşısında durabilir fakat henüz böyle bir durum söz konusu değil. Bölgede etkin bir grup yaratmak işte bu nedenle bu kadar önemlidir.

7. Nükleer programınızla ilgili ne söyleyeceksiniz? Yeraltında nükleer denemeler yaptığınız doğru mu?

Biz nükleer gücümüzü kendimiz için yarattık. Bu bizim için çok önemli. Fakat onlar nükleer gücümüzü silahlanma amacıyla kullanacağımızı düşünüyorlar, bu doğru değil, biz bunu yurt içinde kullanmak istiyoruz. ABD ve Rusya'nın kendi nükleer güçleri var ancak onlar bizim nükleer güce sahip olmamızı istemiyorlar. Fakat iki yıl sonra herkes nükleer güce ihtiyaç

duyacak. Türkiye de gelecekte nükleer güce sahip olmak için Rusya'yla bir anlaşma yapmıştır. Umarım Rusya Türkiye'ye verdiği sözü tutar.

8. İsrail'le ilgili son gelişmeler hakkında neler düşünüyorsunuz?

İran, İsrail'le ilgili düşüncelerini açıkça söyleyen tek ülkedir. Biz konumumuzu koruyoruz. Hizbullah ve Hamas'a da destek vermeye devam edeceğiz. Biz bu bölgenin Filistin'e ait olduğuna inanıyoruz.

Filistin'e yardım gemisi göndermesi Türkiye için çok iyi oldu. Türkiye'de iktidarda bulunan parti, İslami bir partidir. Dolayısıyla bu Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu değiştirmiştir.

Bu olay sayesinde dünya kamuoyu İsrail'in yaptıkları hakkında daha net bilgi sahibi olmuştur ve İsrail'in böyle bir istilada bulunmaya hakkı olmadığını anlamıştır. Bugüne kadar, insanların Filistin'deki olaylardan yeterince haberleri yoktu çünkü FOX ve CNN gibi televizyon kanallarının hepsi şu veya bu şekilde İsrail'le bağlantılıdır, dolayısıyla bunlar asla İsrail'in gerçek yüzü hakkında haberler yapmadılar fakat Türkiye'nin yardım girişimi sırasında yaşanan olaylar tüm dünyanın dikkatini bu bölgeye çekmiştir.

Bu sözlerin bana ait olduğunu onaylıyorum

20.07.2011
Kamal ZAREİ
İran İslam Cumhuriyeti Elçiliği İkinci Sekreteri
Siyasi Bölüm Başkanı

Ek 3.

INTERVIEW WITH HRAYR ZORYAN

1. During the period of President Levon Agopoviç Ter-Petrosyan, we know that Alparslan Türkeş and Levon Ter-Petrosyan made a secret meeting in Paris, this meeting was the first step?

If the leaders of two countries made a secret meeting, I suppose that previously other secret meetings in a different level must have been taken place, naturaly.

2. What do you think about borders? Is the puclic of Armenian Republic ready for it's opening?

Turkey have closed the borders reasoning Karabagh conflict. First of all the business circles of both countries are interested in opening of the border. There were cases when business man of Kars applied to the goverment of Turkey to open the border. Closed borders take a lot of economical problems for both countries.

3. What about Georgia? Does Georgia earn more money from you because of the closed borders?

Georgia is our friend border neighbour. Because of the blocáed by Turkey, Turkey put Armenia in a circle, Georgia is became more important for us also for transport comunication for two countries and our foreign trade circulation realised through Georgia.

4. So we can say that the Georgia is the main trade partner of Armenia in our region

We have a lot of economic partner like, first of all EU, Russia, Georgia, we cooparete with Iran, China and U.S.A. but I can easly say that we are having trade with almost all countries of the world and all of these ways passing over Georgia. That's why I said that it's transportation. By the way, we have a certain trade circulation with Turkey.

5. The specialists say that Turkey is a brother of the Azerbaijan and in Turkey there is an opinion like that. Can we say it for Armenia, is Russia a brother of Armenia?

It is not an opinion: Turkey and Azerbaijan are brother countries and Turkey supports Azerbaijan in every areas.

Russia is our strategic partner. Armenia and Russia are involved in the Collective Security Treaty Organization. Russia is also our leading cultural and economic partner. But I have already mentioned that we have close cooperation with EU and develop it. We are involved in the Eastern Partnership Program. Our another leading partner is U.S.A.

6. Before signing the Protocol between Turkey and Armenia, Sargsian met with the representatives of the Armenian Diaspora. What is the difference between the Russian, Diaspora and U.S.A. – France Diaspora?

Unfortunately We all Armenians have been separeted in a two parts. 1/3 of Armenian live in Armenia and 2/3 of us live in Diaspora as a rusult of Armenian "Genocide" in 1915 in Turkey. Being two parts of one nation, Armenia and Diaspora are completing each other.

Armenia helps Diaspora to keep their language, culture and also preserve the Armenian identity. The Diaspora tries to help the motherland in economic sphere, and in solution of other issues. Each Armenian community helps the solution of issues within the circles of its possibilities.

Before the Protocol, Sargsian went to listen the opinion of Diaspora like he did here in Armenia, listening to the opinion of the local population. Naturally, the opinions were different. In Russia, U.S.A. France, there were people who were for and who were against. But the general idea was; we can never develop relations with Turkey with pre-conditions and moreover, Armenian-Turkish relations can never be linked with the Karabakhi-Azerbaijani conflict.

7. **For the future… What does Armenia hope? I mean that the Karabagh conflict and also the relations between Turkey and Armenia. Will it be possible to have zero problems?**

No one wants to have any problems with their neighbours. Of course, for now, we have certain problems which are waiting for their solutions. In any case good neighborhood must be based on dignity.

I confirm that all of these words are belongs to me

21.07.2010

Hrayr ZORYAN

The director of Armenpress

TÜRKÇESİ:

EK 3: HRAYR ZORYAN ile RÖPORTAJ

1. Levon Ter Petrosyan’ın başkanlığı döneminde, Alparslan Türkeş ve Levon Ter Petrosyan’ın Paris’te gizli bir görüşme yaptığını biliyoruz, bu görüşme ilk adım mıydı?

Eğer iki ülkenin liderleri gizli bir toplantı yaptıysa, doğal olarak daha önceden farklı seviyelerde başka gizli toplantıların yapıldığını düşünüyorum.

2. Sınırlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Ermenistan halkı sınırların açılmasına hazır mı?

Türkiye Karabağ anlaşmazlığından dolayı sınırları kapatmıştır. Her şeyden önce iki ülkenin iş dünyası sınırların açılması konusunda oldukça istekliler. Karslı iş adamlarının sınırların açılması için Türk hükümetine başvurması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Sınırların kapalı olması iki ülke için birçok ekonomik sorun yaratıyor.

3. Peki ya Gürcistan?... Gürcistan sınırların kapalı olmasından dolayı sizden para kazanıyor mu?

Gürcistan bizim dostumuz ve sınır komşumuzdur. Türkiye tarafından sınırların bloke edilmiş olması Ermenistan’ı bir kuşatma içine sokmaktadır, bu nedenle Gürcistan bizim için daha önemli bir hal almıştır. Bunun yanında iki ülke arasındaki ulaşım ve iletişim hizmetlerinin yanı sıra dış ticaretimizin bu ülke üzerinden sağlanabilmesi nedeniyle Gürcistan’ın Ermenistan için önemi büyüktür.

4. Öyleyse şunu söyleyebiliriz ki, Gürcistan bu bölgede Ermenistan'ın ana ticaret ortağıdır.

Bunun gibi birçok ekonomik ortağımız var, hepsinden önce AB, Rusya ve Gürcistan, ayrıca İran, Çin ve ABD ile de işbirliği yapıyoruz fakat şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki; dünyanın tüm ülkeleriyle ticaret yapmaktayız ve bu yoların hepsi Gürcistan'dan geçmektedir. Bunu ulaşım olarak adlandırmamın sebebi işte budur. Bu arada, Türkiye'yle de belli bir ticaret sirkülâsyonumuz mevcuttur.

5. Uzmanlar Türkiye'nin Azerbaycan'ın ağabeyi olduğunu söylüyorlar ve Türkiye'de de böyle bir görüş var. Aynı şekilde Rusya, Ermenistan'ın ağabeyidir diyebilir miyiz?

Bu görüş Ermenistan için doğru değildir. Türkiye ve Azerbaycan kardeş ülkelerdir ve Türkiye Azerbaycan'ı her alanda desteklemektedir. Rusya ise bizim stratejik ortağımızdır. Ermenistan ve Rusya Toplu Güvenlik Anlaşmasına dâhillerdir. Ayrıca Rusya bizim başlıca kültürel ve ekonomik ortağımızdır. Bunu yanında AB ile yakın işbirliğimizden ve bu işbirliğini geliştirmekte olduğumuzdan daha önce bahsetmiştim. Biz, Doğu Ortaklık Programına da dâhiliz. ABD bizim bir diğer ortağımızdır.

6. Ermenistan ve Türkiye arasında protokol imzalanmadan önce Sarkisyan, Ermeni Diasporasının temsilcileriyle görüşmüştür. Rusya, ABD ve Fransa Diasporaları arasındaki farklar nelerdir?

Maalesef biz, tüm Ermeniler, iki gruba ayrılmış durumdayız. Türkiye'deki 1915 soykırımından dolayı, Ermenilerin 1/3'ü Ermenistan'da yaşarken, 2/3'ü de Diasporada yaşamaktadır. Bir milletin iki parçası olarak Ermenistan ve Diaspora birbirini tamamlamaktadır. Ermeni kimliklerini muhafaza etmeleri, dillerini ve kültürlerini korumaları için Ermenistan Diasporaya yardım ederken, Diaspora da ekonomik alanda ve diğer sorunların çözülmesi

konusunda anavatana yardım etmektedir. Her Ermeni cemiyeti de sorunların çözülmesine imkânlar dâhilinde yardımcı olmaktadır.

Protokolden önce, Sarkisyan Ermenistan'da bulunan yerel halkın görüşlerini aldığı gibi Diasporanın da görüşlerini dinlemeye gitmiştir. Görüşler doğal olarak birbirinden farklıydı. Rusya'da, ABD'de ve Fransa'da destek verenler olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur. Fakat genel görüş şu şekildeydi; ön koşullar olduğu sürece biz Türkiye'yle asla ilişki geliştiremeyiz dahası, Ermeni-Türk ilişkileri asla Karabağ-Azerbaycan anlaşmazlığıyla ilişkilendirilemez.

7. Ermenistan'ın gelecekten beklentisi ne yönde? Özellikle de Karabağ anlaşmazlığı ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda neler düşünüyorsunuz? Sıfır soruna sahip olmak sizce mümkün mü?

Hiç kimse komşularıyla sorunu olsun istemez. Elbette, şu an, çözülmeyi bekleyen belli sorunlarımız var. Durum ne olursa olsun iyi komşuluk milli duyarlılıklara saygı temeli üzerine kurulur.

Bu sözlerin bana ait olduğunu onaylıyorum

21.07.2010
Hrayr ZORYAN
Armenpress Yöneticisi

Ek 4.

INTERVIEW WITH VAHRAM TER-MATEVOSYAN

1. What do you think about the relations between Armenia and Turkey?

The aim of the Armenian foreign policy is the normalizations of the relations with Turkey. Both countries have horrendous past and different interpretations of it. Our main difficulty is on account of the Genocide.

It appears to be that the population of Armenia wants the normalization of the relations more than Turks do.

We are in the 21st century and now closed borders are not suitable. Our relations will be better when Turkey opens the borders and will end the blockade. We know that Turkey didn't keep his promise when we signed the Protocols. Erdoğan disturbed us because he didn't keep his promise either and breached the agreement that was reached on the Presidential level. Turkey wasn't ready for this approach, we can feel it. The public of Turkey wasn't quite ready as well. But we are hopeful things will get changed, because the alternative is not desirable. Turkey has to invest more to overcome the current crisis of trust.

2. What about the Diaspora?

In Turkey there is a misunderstanding about this subject. The Diaspora isn't in the center of Armenian foreign policy. However, it does not deny the assumption that the Diaspora wants to have an important role in Armenia. In reality the Diaspora isn't in charge of the Armenian foreign and domestic policy. However, we want the Diaspora to be stronger also in political area in those countries where they live. In different countries they spend a lot of money on the Genocide lobbying but in the US, the Presidents of America have never used the word Genocide. Hard working on the Genocide subject is their identity and we Armenia's Armenians tries to help as much as it is possible. This is the most important thing of bonding them together. We are learning to cooperate more efficiently with the Diaspora. The Armenian Diaspora has an important mission to carry.

3. What about the future of Armenian-Turkish relations?

If Turkey continues to keep this policy the pressure on Turkey from other countries like the USA, France, Germany etc will increase. It's so important for both of us to accept the Protocols without any preconditions. Because when Turkey and Armenia had a meeting in Washington DC last April, Erdogan handed to President Sargsyan around 10 preconditions. That approach is totally beyond any comprehension.

4. What can you say about the ASALA? What is their goal?

The members of the ASALA were mainly interested in the Genocide. They wanted to take a revenge for the victims of 1915.

Blood for blood?

Basically yes, they chose the path of the blood for blood. And the assassination of the Turkish diplomats by the ASALA came to play an important role in elevation of its cause. Their guilt was being a Turk and not being a diplomat. If you ask me why they chose that way, I can say you clearly: they wanted to attract attention from all over the world to that question. It was a desperate move. I don't think that was the most efficient and favorable method either. The assassinated diplomats had nothing to do with the Genocide. Anyway, the time is not ripe to judge the ASALA due to several reasons.

5. What about the "4 T Plan" tanıma, tanıtma, tazminat ve toprak? (recognize, being recognized, indemnity and territory)

Yes, it exists, but different aspects of it have different applications and levels of preference. We want the Genocide to be recognized by Turkey and we also want indemnity and our territories back. These steps have different levels of urgency. We are close to the first 2-3 steps, the last one requires different strategy and currently it is merely on a dream stage.

6. And what about "Greater Armenia"?

Of course, we want it and every nation has a right to want one or many things. Turkey has to pay substitutes. Turkey has to pay to victims and to the generations of the victims like the Germany did to Israel. Almost half of Turkey is our historical lands, which were occupied throughout the centuries and in the result of the Genocide. It is enough to have a look to the vast amount of cultural heritage that is left abandoned in Turkey. And I tell it to my sons too. But anyway, I've also told them that the reality was quite different.

7. Let's talk about the Presidents of Armenia. What can you tell of Levon Ter-Petrosyan's policy?

He was a good and modest man. He knew very well the benefits and harms of foreign complexities. It was very important to maintain good relations between the neighbors and he managed to keep that. He inherited a complex legacy from the US. For his time he did his utmost.

We were a little bit surprised when he came back to the political arena after 10 years. But this step was a good move. In last 10 years we have had poor internal political discourse and his coming back gave us new energy.

8. Robert Kocharyan, what can you say about him?

In his period, the economy grew rapidly. It was true that Armenia was getting stronger in that period.

9. Last one, Serzh Sargsyan, what about him?

He wants to make large-scale reforms. But the problem is that there are a lot of remaining problems from the period of President Kocharyan that are not his problems. President Sargsyan is an experienced politician. Anyway, he intends to go one step further and to build a stronger Armenia with better democracy.

10. what about the Armenia-Georgia relations?

Georgia is very important for us. 300.000 Armenians live there. We make significant part of our trade through Georgia. Sometimes we have problems with Georgia but we overcome them by making some diplomatic visits.

Georgia earns quite a lot of money from transit roads. This is why Georgia is not quite happy with the Turkish-Armenian rapprochement and with the prospects of opening the border. Also we have some other problems with Georgia. They are reluctant to respect our religious and cultural heritage. And they change some of the Armenian churches' names and make them Georgian. But these are small issues and two nations can solve them with dignity.

11. What about the Armenia-Azerbaijan relations?

The growing militarist tendencies of Azerbaijan is a threat to the security of both Nagorno-Karabagh Republic and to Armenia. They spend billions of dollars on their military. You know that its military budget is more than the national budget of Armenia.

Ilham Aliyev has a dream to have Karabakh back. At the same time he is a strange leader with peculiar type of governance style. He acts and behaves like a sultan.

We really want to live in peace with Azerbaijan but they have to respect us, Republic of Nagorno Karabagh and the right of its people for self-determination. They have to give up using Turkey in this context. Turkey acts like Azeri's brother and would not easily turn his back to Azerbaijan. Turkey became a "hostage of loyalty". The main topic of our relations is the Karabakh conflict. Azerbaijan says that they have rights on this territory because they have lived there for centuries and this is an outright false. The whole world knows that the ethnic name of Azerbaijan did not exist before 1936, when it was invented by Stalin. Therefore, how could a nation live somewhere when that nation simply did not exist? This is anathema.

The last thing - everyone should know the important details of the Karabakh conflict, its historical background and its roots because the devil hides in details.

12. To whom belongs Karabakh?

Karabagh belongs to the people who live there and who decided to live far away from Azeri oppression. It is a de-facto state, although no one recognizes it. If Azerbaijan begins the war or leaves the negotiations, or tries to change the format of the negotiations Armenia intends to recognize Karabakh. The last example in Kosovo case set a fertile ground for that. Karabakh has their police and National Assembly, it is more democratic state than Azerbaijan. Look at the Freedom House data. In November the airport will be reopened in Stepanakert, which is an important step towards the integration of our economies. Karabakh wants to be a de-jure independent state and one day its people will achieve international recognition it. The world should understand that no country in the world drew its borders without a war. Turkey is a classical example. Turkish borders are debatable because they are the result of war. The same is more or less true with the Nagorno-Karabagh case, their borders

10. what about the Armenia-Georgia relations?

Georgia is very important for us. 300.000 Armenians live there. We make significant part of our trade through Georgia. Sometimes we have problems with Georgia but we overcome them by making some diplomatic visits.

Georgia earns quite a lot of money from transit roads. This is why Georgia is not quite happy with the Turkish-Armenian rapprochement and with the prospects of opening the border. Also we have some other problems with Georgia. They are reluctant to respect our religious and cultural heritage. And they change some of the Armenian churches' names and make them Georgian. But these are small issues and two nations can solve them with dignity.

11. What about the Armenia-Azerbaijan relations?

The growing militarist tendencies of Azerbaijan is a threat to the security of both Nagorno-Karabagh Republic and to Armenia. They spend billions of dollars on their military. You know that its military budget is more than the national budget of Armenia.

Ilham Aliyev has a dream to have Karabakh back. At the same time he is a strange leader with peculiar type of governance style. He acts and behaves like a sultan.

We really want to live in peace with Azerbaijan but they have to respect us, Republic of Nagorno Karabagh and the right of its people for self-determination. They have to give up using Turkey in this context. Turkey acts like Azeri's brother and would not easily turn his back to Azerbaijan. Turkey became a "hostage of loyalty". The main topic of our relations is the Karabakh conflict. Azerbaijan says that they have rights on this territory because they have lived there for centuries and this is an outright false. The whole world knows that the ethnic name of Azerbaijan did not exist before 1936, when it was invented by Stalin. Therefore, how could a nation live somewhere when that nation simply did not exist? This is anathema.

The last thing - everyone should know the important details of the Karabakh conflict, its historical background and its roots because the devil hides in details.

12. To whom belongs Karabakh?

Karabagh belongs to the people who live there and who decided to live far away from Azeri oppression. It is a de-facto state, although no one recognizes it. If Azerbaijan begins the war or leaves the negotiations, or tries to change the format of the negotiations Armenia intends to recognize Karabakh. The last example in Kosovo case set a fertile ground for that. Karabakh has their police and National Assembly, it is more democratic state than Azerbaijan. Look at the Freedom House data. In November the airport will be reopened in Stepanakert, which is an important step towards the integration of our economies. Karabakh wants to be a de-jure independent state and one day its people will achieve international recognition it. The world should understand that no country in the world drew its borders without a war. Turkey is a classical example. Turkish borders are debatable because they are the result of war. The same is more or less true with the Nagorno-Karabagh case, their borders

are drawn as a result of Azerbaijan's war, aggression and genocidal acts against Armenians living in different parts of Soviet Azerbaijan and Nagorno-Karabagh. Nagorno-Karabagh became independent country respecting the letter and spirit of the International Law.

13. What about your relations with Iran?

We have good relations.

We know that 25.000.000 Azerbaijani live in the north of Iran, maybe because of that they helped Armenia during the war.

Yes, millions of Azeris live in the north of Iran. This makes Iran to take a balance between Armenia and Azerbaijan. But 300.000 Armenians also live in Iran. They have constitutional rights and this is very important. They can choose and be chosen to the parliament.

14. The United States of America, what can you say about it?

The USA is an important actor for the region. They spent a lot of money in the region. But it is taken for granted that this region is in the Russian interests. And the USA understands it. In this region the USA is everywhere but in the strategic area Russia has the right to say something for instance in the case of the relations between Turkey and Armenia or Armenia and Azerbaijan.

15. Last one is the Russia Federation.

Russia is our strategic partner. We share strategic interests. And also Armenians can go there easily; this is very important source of employment for 100.000s of Armenians.

Medvedev is an honest man and he has good relations with Sargsyan. Another important point for us is that we feel safe in Russia and also Russians feel safe in Armenia too. This year a land connection was reopened between Russia and Georgia and that road was opened primarily for Armenia.

I confirm that all of these words belongs to me and I sign on every page to confirm that.

28.07.2010

Dr. Vahram TER-MATEVOSYAN

Senior Research Fellow

Department of Turkish Studies

Institute for Oriental Studies

National Academy of Science of the Republic of Armenia

TÜRKÇESİ:

EK 4: VAHRAM TER-MATEVOSYAN ile RÖPORTAJ

1. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler hakkında ne düşünüyorsunuz?

Ermeni dış politikasının amacı Türkiye'yle olan ilişkileri normalleştirmektir. İki ülke de acılarla dolu bir geçmişe ve bu geçmişle ilgili farklı yorumlara sahipler. Bizce temel sorun soykırımın dikkate alınıp alınmayacağında yatmaktadır. Görünen o ki, Ermenistan halkı ilişkilerin normalleşmesini Türklerden daha çok istemektedir.

21. yüzyıldayız ve bu yüzyılda ülkelerin sınırlarını birbirlerine kapamaları hiç de uygun değil. Türkiye sınırları açtığı ve ablukayı kaldırdığı zaman ilişkilerimiz daha iyi olacaktır.

Protokoller imzalandığı zaman Türkiye sözünü tutmamıştır, biz bunun farkındayız. Erdoğan bizi endişelendirdi çünkü o da sözünü tutmamıştır ve Cumhurbaşkanları düzeyinde imzalanan anlaşmayı bozmuştur. Türkiye, iki ülke arasındaki bu yakınlaşma için hazır değildi, bunu anlayabiliyoruz. Ayrıca Türk halkı da tam olarak hazır değildi. Fakat biz bir şeylerin değişeceğine dair ümitliyiz, çünkü diğer seçenek hiç de hoş değil. Türkiye hâlihazırdaki güven krizinin üstesinden gelebilmek için daha fazla yatırım yapmak zorundadır.

2. Diaspora hakkında ne düşünüyorsunuz?

Türkiye'de bu konu yanlış anlaşılıyor. Diaspora, Ermeni dış politikasının merkezinde değildir. Yine de Diasporanın Ermenistan'da önemli bir role sahip olmak istediği varsayımını yalanlamamız mümkün değildir fakat Diasporanın Ermenistan'ın dış ve iç politikasını yönlenmediği bir gerçektir.

Ancak, biz Diasporanın yaşadıkları ülkelerde siyasi alanda daha güçlü olmalarını istiyoruz. Farklı ülkelerde soykırım lobisi için çok fazla para harcamışlardır ancak Amerika Birleşik Devletleri Başkanları hiçbir zaman soykırım kelimesini kullanmamıştır. Soykırım konusunda gereken çalışmaları yapmak onların kimliklerinin doğal bir sonucu ve biz Ermenistan Ermenileri olarak onlara elimizden geldiğince yardım etmeye çalışıyoruz. Ermenistan Ermenileri ile Diaspora Ermenilerini birbirine bağlayan en önemli şey bu işbirliğidir. Diasporayla her geçen gün daha etkili bir işbirliği içinde bulunmayı öğreniyoruz. Ermeni Diasporasının başarması gereken çok önemli bir görevi var.

3. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin geleceği hakkında ne düşünüyorsunuz?

Eğer Türkiye politikasına devam ederse, ABD, Fransa, Almanya gibi ülkelerin Türkiye üzerindeki baskısı artacaktır. Protokollerin ön koşulsuz bir şekilde kabul edilmesi iki ülke içinde çok önemlidir. Çünkü geçtiğimiz Nisan ayında Washington DC'de yapılan Türkiye Ermenistan görüşmelerinde, Erdoğan, Cumhurbaşkanı Sarkisyan'a yaklaşık on ön koşul sunmuştur. Bu yaklaşım bizce hiçbir şekilde makul değildir.

4. ASALA hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Sizce ASALA'nın amacı neydi?

ASALA'nın üyeleri çoğunlukla soykırımla ilgiliydiler ve 1915'in kurbanlarının öcünü almayı istemişlerdir.

Kana kan mı yani?

Esasında evet, onlar kana kan yolunu seçtiler. ASALA tarafından öldürülen Türk diplomatlarının tek suçu Türk olmalarıydı, diplomat olmaları değildi. Eğer bana onların neden bu yolu seçtiğini soracak olursanız size açıkça söyleyebilirim ki; onlar tüm dünyanın dikkatini bu soruna çekmek istemişlerdir. Elbette yaptıkları bir çaresizliğin sonucuydu. Şahsen en etkili

ve uygun yöntemin bu olduğunu düşünmemekteyim. Öldürülen diplomatların soykırımla ilgili yapabileceği hiçbir şey yoktu. Ayrıca çeşitli sebeplerden ötürü henüz ASALA'yı yargılamak için uygun bir zaman dilimi içinde olduğumuzu da düşünmüyorum.

5. "4 T Planı" hakkında ne düşünüyorsunuz?

Evet, böyle bir plan var fakat planın farklı yönleri mevcuttur. Ayrıca, farklı uygulamalara ve farklı önceliklere sahiptir. Biz Türkiye tarafından soykırımın tanınmasını ve bunun yanında tazminat ve topraklarımızı geri istemekteyiz. Bu adımların farklı aciliyetleri vardır. İlk iki-üç adıma yakınız fakat son adım farklı bir strateji gerektiriyor ve şu anda hayal aşamasındadır.

6. "Büyük Ermenistan" hakkında ne düşünüyorsunuz?

Elbette biz bunu istiyoruz, her milletin böyle bir şey isteme hakkı vardır. Türkiye kurbanlara ve kurbanların ailelerine Almanya'nın İsrail'e yaptığı gibi tazminat ödemek zorundadır. Türkiye'nin neredeyse yarısı bizim tarihsel topraklarımızdır ve bu topraklar asırlar boyunca ve soykırım bir sonucu olarak işgal edilmiştir. Bunu anlamak için Türkiye'de terk edilmiş olan büyük miktardaki kültürel mirasa bakmak yeterli olacaktır. Ve ben bunları oğullarıma da söylüyorum. Fakat onlara gerçeklerin oldukça farklı olduğunu da söylüyorum.

7. Ermeni Cumhurbaşkanları hakkında konuşalım. Levon Ter Petrosyan'ın politikası hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Petrosyan iyi ve mütevazı bir adamdı. Dış ülkelerle yaşanan problemlerin yarar ve zararlarını iyi bilen biriydi. Komşularla aramızda iyi ilişkiler sürdürmek önemliydi ve kendisi de bunu başarmıştı. Ona ABD'den bazı problemler miras kalmıştı. Kendi dönemi boyunca elinden gelenin en iyisini yapmıştır.

Siyasi arenaya on yıl sonra tekrar döndüğünde biraz şaşırmıştık, fakat kendisinin bu adımı iyi bir hareketti. Son on yılda iç siyasetle ilişkili

söylemler azalmıştı. Onun geri dönüşü bize yeni bir enerji verdi.

8. Robert Koçaryan hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Onun döneminde ekonomi hızla büyüdü. Onun görev başında bulunduğu süre boyunca Ermenistan'ın güçlendiği doğrudur.

9. Son olarak, Serj Sarkisyan, hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Sarkisyan, geniş ölçekli reformlar yapmak istemektedir. Fakat sorun şu ki, Koçaryan'ın başkanlığı döneminden kalan, ancak ona ait olmayan, birçok sorun vardır. Cumhurbaşkanı Sarkisyan tecrübeli bir siyaset adamıdır. Zaten bir adım daha ileri giderek daha iyi bir demokrasiyle birlikte daha güçlü bir Ermenistan kurmak niyetindedir.

10. Ermenistan-Gürcistan ilişkileri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Gürcistan bizim için çok önemli, orada 300 bin Ermeni yaşamaktadır. Ticaretimizin önemli bir bölümünü Gürcistan üzerinden yapmaktayız. Bazen Gürcistan'la sorunlar yaşayabiliyoruz fakat diplomatik görüşmelerle bunların üstesinden gelebiliyoruz.

Gürcistan, geçiş yollarından oldukça fazla para kazanmaktadır. Gürcistan'ın Türk-Ermeni uzlaşmasından ve sınırın açılma olasılığından mutlu olmamasının sebebi budur. Onlar, bizim dini ve kültürel mirasımıza saygı duymaya isteksizler. Örneğin bazı Ermeni kiliselerinin adını değiştirip Gürcüce yapmışlardır. Fakat bunlar küçük sorunlar ve iki millet de bunları sükûnet ve ciddiyet ile çözebilirler.

11. Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Azerbaycan'ın artan askeri eğilimleri hem Dağlık-Karabağ Cumhuriyeti'nin hem de Ermenistan'ın güvenliği için bir tehdit oluşturmaktadır. Askeriyeye milyarlarca dolar harcamışlardır. Biliyorsunuz onların askeri bütçeleri Ermenistan'ın milli bütçesinden daha fazladır.

İlham Aliyev'in Karabağ'ı geri almak gibi bir hayali vardır. Aynı zamanda tuhaf bir yönetim tarzı olan ilginç bir liderdir. Tıpkı bir Sultan gibi davranmaktadır.

Biz gerçekten de Azerbaycan'la barış içinde yaşamak istemekteyiz ancak onlar bize, Dağlık Karabağ'a ve orada yaşayan insanların özerklik hakkına saygı duymak zorundalar. Bu bağlamda Türkiye'yi kullanmayı bırakmalılar. Türkiye, Azerbaycan'ın ağabeyi gibi davranmaktadır ve ona sırtını kolayca dönemeyecektir. Türkiye "sadakatin esiri" olmuş durumdadır. İlişkilerimizin esas konusu Karabağ anlaşmazlığıdır. Azerbaycan bu bölge üzerinde hakları olduğunu iddia etmektedir. Çünkü burada asırlardır yaşadıklarını söylemektedirler, bu düpedüz uydurmadır. Bütün dünya şunu biliyor ki, Azerbaycan etnik ismi 1936'da Stalin onu keşfedene kadar yoktur. Dolayısıyla, nasıl olur da var olmayan bir millet bir bölgede yaşamış olabilir? Bu lanet bir durumdur. Son olarak, herkes Karabağ anlaşmazlığının önemli detaylarını, tarihsel geçmişini ve kaynaklarını bilmeli çünkü şeytan ayrıntıda gizlidir.

12. Sizce Karabağ kime ait?

Karabağ orada yaşayan insanlara ve Azeri zulmünden uzakta yaşamak isteyen insanlara aittir. Kimse tanımamasına rağmen, fiilen var olan bir devlettir. Eğer Azerbaycan savaşa başlarsa ya da görüşmeleri bırakırsa veya görüşmelerin formatını değiştirmeye çalışırsa, Ermenistan Karabağ'ı tanımaya yönelecektir. Son olarak Kosova örneği bunun için verimli bir zemin oluşturmuştur. Karabağ kendi milli meclisi ve polisi olan, Azerbaycan'dan daha demokratik bir devlettir. Özgürlük Evi örgütünün verilerine bakın. Kasım'da Stepanakert'teki hava alanı yeniden açılacaktır. Bu ekonomilerimizin bütünleşmesi yolunda atılan önemli bir adımdır. Karabağ meşru bir bağımsız devlet olmak istemektedir ve bir gün oradaki insanlar uluslararası alanda tanınacaklardır. Dünya şunu anlamalıdır ki, dünya üzerinde hiçbir devlet, sınırlarını savaşmadan çizemez. Türkiye klasik bir örnektir. Türkiye'nin sınırları tartışılabilir çünkü bu sınırlar savaşlar sonucunda oluşmuştur. Aynı şey Dağlık Karabağ'ın durumu için de az çok doğrudur, onların sınırları da, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve Sovyet

Azerbaycan'ında yaşayan Ermenilere karşı giriştiği savaş, saldırganlık ve soykırımın sonucunda çizilmiştir. Uluslararası hukukun ruhuna ve belgelerine saygı duyarak diyebiliriz ki Dağlık Karabağ bağımsız bir ülkedir.

13. İran'la ilgili ilişkileriniz hakkında ne söyleyeceksiniz?

İlişkilerimiz iyi düzeyde.

İran'ın kuzeyinde 25.000.000 Azeri yaşadığını biliyoruz, belki de bu nedenle savaşta Ermenistan'a yardım ettiler.

Evet, İran'ın kuzeyinde milyonlarca Azeri yaşıyor. Bu İran'ı, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir denge sağlamaya itiyor. Fakat İran'da 300.000 Ermeni de yaşıyor. Onların anayasal hakları var ve bu oldukça önemli. Seçme ve seçilme hakkına sahipler.

14. Amerika Birleşik Devletleri'yle ilgili ne söyleyeceksiniz?

ABD bu bölgede önemli bir role sahiptir. Bölgeye çok fazla para harcamışlardır. Fakat bu bölgede Rusya'nın çıkarlarının olduğu çeşitli taraflarca kabullenilmiştir. ABD de bunun farkındadır. ABD bu bölgenin her yerindedir. Fakat stratejik alanda Rusya'nın söz söyleme hakkı vardır. Örneğin; Türkiye-Ermenistan veya Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri konusunda.

15. Son olarak Rusya Federasyonu ile ilgili ne söyleyeceksiniz?

Rusya bizim stratejik ortağımızdır. Ermenilerin kolayca giriş yapabildikleri bu ülke 100 bin Ermeni için çok önemli bir iş kaynağıdır.

Medvedev dürüst bir adam ve Sarkisyan ile iyi ilişkileri var. Bizim için diğer önemli bir nokta Rusya'da kendimizi güvende hissetmemizdir. Aynı şekilde Ruslar da Ermenistan'da kendilerini güvende hissetmektedirler.

Bu sene Rusya ve Gürcistan arasında Ermenilerin kullanımı için bir kara bağlantısı yeniden açılmıştır.

Bu sözlerin bana ait olduğunu onaylıyorum ve bunu onaylamak için tüm sayfaları imzalıyorum.

28.07.2010
Dr. Vahram TER-MATEVOSYAN
Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi
Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü
Türk Çalışmaları Bölümü
Kıdemli Araştırma Görevlisi

Ek 5.

RUBEN SAFRASTYAN ile ROPÖRTAJ

1.Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti ilişkilerinin genel bir değerlendirmesini yapabilir misiniz?

Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin başka bir alternatifi yok. Normalleşme süreci her iki devlet açısından da olumlu bir süreç. Bu sürecin hızlanması için her iki devletin hem siyasal hem de politik açıdan bakış açılarını genişletmesi gerekli.

2. Zürih'te imzalanan Protokol'ün duraklama sürecine girmesinin sebebi sizce nedir?

Protokol'ün duraklama sürecine girmesi Türkiye'nin problemi. Türkiye'nin yapmış olduğu tercihler, Protokol'ün ratifikasyon sürecini durdurdu.

Sebebi ise, anladığım kadarı ile Türkiye diplomasisidir. Türkiye'nin genel olarak izlediği siyaset ise; bu ratifikasyon sürecinin, diğer problemlerin çözümü için kullanılmaya çalışılmasıdır. Örneğin; ABD kongresinde alınan soykırımın tanınmasına yönelik alınan kararın geciktirilmesi için bu ratifikasyon süreci kullanılmıştır. Bu Türkiye'nin izlemiş olduğu genel siyasetidir.

R.Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül yani AKP grubu aslında Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi hakkında bir karar almışlardır ancak dediğim gibi bu süreç diğer problemlerin çözümü için kullanılmak isteniyor. AKP grubu genel olarak Ermenistan karşısında daha şeffaf ve yumuşak bir tavır aldılar.

Ermenistan açısından bakacak olursak; Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerin önkoşulsuz bir şekilde normalleşmesine hazırdır. Bu süreç aslında Türkiye'nin politik tarihinde yeni bir dönemdir ve Türkiye'nin bu döneme alışması da zaman gerektirir.

Ümit ederim ki; Türkiye 2-3 yıl içerisinde daha somut adımlar atsın.

3. Sürecin durması biraz da her iki ülkenin önkoşullar ileri sürmesine bağlanamaz mı?

Ermenistan tarafı hiçbir ön koşul sunmamıştır. Türkiye bu Protokolü imzaladığında hiçbir önkoşul Ermenistan tarafından ileri sürülmedi. Ancak Türkiye kendi önkoşullarını ileri sürerek süreci yavaşlattı ve bu süreci de diğer problemleri çözümü için kullanmaktan yanadır.

Bu noktada şunu söyleyebilirim ki; Ermenistan hiçbir önkoşul sunmamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti, kurulduğu günden bugüne kadar Türkiye ile ilişkilerini önkoşulsuz bir şekilde geliştirmekten yana olmuştur. Ermenistan bugün de bu politikasını sürdürmektedir. Bu politikanın benimsenmesi bizim için zor bir tercih idi. Özellikle soykırım yüzünden. Ancak Ermenistan geo-politik koşulların gerekliliğinden ötürü bu tercihi yapmıştır.

Ek 5.

RUBEN SAFRASTYAN ile ROPÖRTAJ

1.Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti ilişkilerinin genel bir değerlendirmesini yapabilir misiniz?

Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin başka bir alternatifi yok. Normalleşme süreci her iki devlet açısından da olumlu bir süreç. Bu sürecin hızlanması için her iki devletin hem siyasal hem de politik açıdan bakış açılarını genişletmesi gerekli.

2. Zürih'te imzalanan Protokol'ün duraklama sürecine girmesinin sebebi sizce nedir?

Protokol'ün duraklama sürecine girmesi Türkiye'nin problemi. Türkiye'nin yapmış olduğu tercihler, Protokol'ün ratifikasyon sürecini durdurdu.

Sebebi ise, anladığım kadarı ile Türkiye diplomasisidir. Türkiye'nin genel olarak izlediği siyaset ise; bu ratifikasyon sürecinin, diğer problemlerin çözümü için kullanılmaya çalışılmasıdır. Örneğin; ABD kongresinde alınan soykırımın tanınmasına yönelik alınan kararın geciktirilmesi için bu ratifikasyon süreci kullanılmıştır. Bu Türkiye'nin izlemiş olduğu genel siyasetidir.

R.Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül yani AKP grubu aslında Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi hakkında bir karar almışlardır ancak dediğim gibi bu süreç diğer problemlerin çözümü için kullanılmak isteniyor. AKP grubu genel olarak Ermenistan karşısında daha şeffaf ve yumuşak bir tavır aldılar.

Ermenistan açısından bakacak olursak; Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerin önkoşulsuz bir şekilde normalleşmesine hazırdır. Bu süreç aslında Türkiye'nin politik tarihinde yeni bir dönemdir ve Türkiye'nin bu döneme alışması da zaman gerektirir.

Ümit ederim ki; Türkiye 2-3 yıl içerisinde daha somut adımlar atsın.

3. Sürecin durması biraz da her iki ülkenin önkoşullar ileri sürmesine bağlanamaz mı?

Ermenistan tarafı hiçbir ön koşul sunmamıştır. Türkiye bu Protokolü imzaladığında hiçbir önkoşul Ermenistan tarafından ileri sürülmedi. Ancak Türkiye kendi önkoşullarını ileri sürerek süreci yavaşlattı ve bu süreci de diğer problemleri çözümü için kullanmaktan yanadır.

Bu noktada şunu söyleyebilirim ki; Ermenistan hiçbir önkoşul sunmamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti, kurulduğu günden bugüne kadar Türkiye ile ilişkilerini önkoşulsuz bir şekilde geliştirmekten yana olmuştur. Ermenistan bugün de bu politikasını sürdürmektedir. Bu politikanın benimsenmesi bizim için zor bir tercih idi. Özellikle soykırım yüzünden. Ancak Ermenistan geo-politik koşulların gerekliliğinden ötürü bu tercihi yapmıştır.

4. Son olarak Karabağ konusunda ne söyleyebilirsiniz? Bazı bilim adamları Azeri topraklarının %20'si işgal altında derken, bazıları da o toprakların Ermeniler'e ait olduğu görüşünü benimsemektedirler. Sizin bu konuda ki görüşleriniz nelerdir?

Bu sorunu Azerbaycan ve Karabağ arasında çözmek mümkündür. Ermenistan'ın bu problemin çözümünde rol oynaması söz konusu değildir. Bu problem ancak Azerbaycan ve Karabağ'ın ikili ilişkileri şeklinde sonuca ulaşır.

Toprak problemi ise yine Ermenistan ile ilgili değildir. Azerbaycan ve Karabağ ile ilgilidir. Sorunun çözümü yine bu iki devletin ikili görüşmeleri şeklinde olabilir.

Yukarı da yazılı olan metnin bana ait olduğunu kabul ederim.

28.07.2010

Prof. Dr. Ruben SAFRASTYAN

Armenian National Academy of Sciences

Director of the Institute of Oriental Studies

Ek 6. “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol” ve “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol”

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İLE
ERMENİSTAN CUMHURİYETİ
ARASINDA
DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASINA DAİR
PROTOKOL

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'de öngörüldüğü şekilde, halklarının yararına hizmet etmek amacıyla iyi komşuluk ilişkileri tesis etmeyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkileri geliştirmeyi arzulayarak,

Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunarak,

İkili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit ederek,

İki ülke arasında güven ve itimat ortamı oluşturulmasının ve bunun muhafaza edilmesinin, tüm bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunacağını, güç kullanımından ya da güç kullanma tehdidinden imtina etmeye kararlı olarak, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü teşvik etmenin, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının önemini akılda tutarak,

İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek,

Ortak sınırın açılması hususunda aldıkları kararı vurgulayarak,

İyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini yineleyerek,

Hangi nedenle olursa olsun terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerin teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınılacağını ve bunlara karşı mücadelede işbirliğine gidileceğini taahhüt ederek,

Ortak çıkarlar ve iyi niyet zemininde, barış, karşılıklı anlayış ve uyum hedefleri doğrultusunda ilişkileri için yeni bir model geliştirme ve istikamet belirleme iradelerini teyit ederek,

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususunda anlaşmışlardır.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol aynı gün, ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 günü Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikişer nüsha olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA	ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA
Ahmet Davutoğlu	**Edward Nalbandian**
Dışişleri Bakanı	**Dışişleri Bakanı**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İLE
ERMENİSTAN CUMHURİYETİ
ARASINDA İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR
PROTOKOL

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol **rehberliğinde**,

İkili ilişkilerini karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirme hedeflerini göz önünde **bulundurarak**,

İkili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye **kararlı olarak**,

Uluslararası ve bölgesel örgütlerde işbirliğinin, iki ülke arasında özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve KEİ kapsamında geliştirilmesine **destek vererek**,

İki devletin, bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmak yönündeki ortak amaçlarını **dikkate alarak**,

Bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözümlenmesi hususundaki taahhütlerini **tekrarlayarak**,

Terörizm, sınıraşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeye ve dünya güvenlik ve istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun eylemlerini etkin şekilde desteklemeye hazır olduklarını **yeniden vurgulayarak**,

1. Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması hususunda **anlaşmışlardır,**

2. Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi;

İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde tarihsel boyuta ilişkin bir diyaloğun uygulamaya konulması;

İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması;

İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi;

İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi;

İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi;

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması;

Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi;

hususlarında **anlaşmışlardır.**

3. Bu Protokol'ün yukarıdaki 2. işlem paragrafında ifade edilen yükümlülüklerin hızlı bir şekilde uygulanmasını teminen, ayrı alt komisyonları da kapsayan Hükümetlerarası bir ikili Komisyon'un kurulması hususunda **anlaşmışlardır.** Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere işbu Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra iki Dışişleri Bakanı başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulacaktır. Bu çalışma kuralları, işbu Protokol'ün yürürlüğe girmesini izleyen 3 ay içerisinde Bakanlar seviyesinde onaylanacaktır. Hükümetlerarası komisyon anılan çalışma kurallarının kabul edilmesinin hemen ardından ilk toplantısını gerçekleştirecektir. Alt komisyonlar bu andan itibaren en geç 1 ay içerisinde çalışmalarına başlayacak ve görevlerini tamamlayana dek ara vermeden çalışacaklardır. Uygun olması halinde alt komisyonlara uluslararası uzmanlar da katılacaktır.
İşbu Protokol'ün uygulanmasına ilişkin ve iki tarafın üzerinde mutabakata vardıkları zaman çizelgesi ve unsurlar bu Protokolün ayrılmaz parçası olan ekli belgede zikredilmektedir.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol aynı gün ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikişer nüsha olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

Ekli belge: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün uygulanması için zaman çizelgesi ve unsurlar.

Ek 7. “Prime Minister R.Tayyip Erdoğan’s Official Letter to Armenian President Robert Kocharian”

R. Tayyip Erdoğan’s Official Letter to Armenian President Robert Kocharian

His Excellency Robert Kocharian

President

Republic of Armenia

Yerevan

Dear Mr. President,

The Turkish and Armenian peoples not only shared a common history and geography in a sensitive region of the world, but also lived together over a long period of time.

However, it is not a secret that we have diverging interpretations of events that took place during a particular period of our common history.

These differences that have in the past left behind traces of painful memories for our nations continue to hamper the improvement of friendly relations between our two countries today.

I believe that, as leaders of our countries, our primary duty is to leave to our future generations a peaceful and friendly environment in which tolerance and mutual respect shall prevail.

These views are also shared by the leader of our main opposition party, Mr. Deniz Baykal, the Chairman of the Republican People”s Party (CHP). Within this framework, we are extending an invitation to your country to establish a joint group consisting of historians and other experts from our two countries to study the developments and events of 1915 not only in the archives of Turkey and Armenia but also in the archives of all relevant third countries and to share their findings with the international community.

I believe that such an initiative would shed light on a disputed period of history and also constitute a step towards contributing to the normalization of relations between our countries.

I hope that our proposal, which aims to create a friendly and more peaceful climate to be passed on to future generations, will meet your consent. If we receive a favorable response from your side to our proposal of

forming such a group, we will be ready to discuss the details of this proposal with your country.

Sincerely,

R. Tayyip Erdoğan

Ek 8. “Armenian President Robert Kocharian’s Official Response Letter to Prime Minister R.Tayyip Erdoğan”

Robert Kocharian’s Official ResponseLetter to Prime MinisterR. Tayyip Erdoğan

H.E. Recep Tayyip Erdoğan

Prime Minister

Republic of Turkey

Ankara

Dear Prime Minister,

I’m in receipt of your letter. Indeed, as two neighbors, we both must work to find ways to live together in harmony. That is why, from the first day, we have extended our hand to you to establish relations, open the border, and thus start a dialogue between the two countries and two peoples.

There are neighboring countries, particularly on the European continent, who have had a difficult past, about which they differ. However, that has not stopped them from having open borders, normal relations, diplomatic ties, representatives in each other’s capitals, even as they continue to discuss that which divides them.

Your suggestion to address the past cannot be effective if it deflects from addressing the present and the future. In order to engage in a useful dialog, we need to create the appropriate and conducive political environment. It is the responsibility of governments to develop bilateral relations and we do not have the right to delegate that responsibility to historians. That is why we

have proposed and propose again that, without pre-conditions, we establish normal relations between our two countries.

In that context, an intergovernmental commission can meet to discuss any and all outstanding issues between our two nations, with the aim of resolving them and coming to an understanding.

Sincerely,

Robert Kocharian

Esk 9.Hakem Onayı

Opinion on YAPRAK SÖNMEZ's
"Political Developments In The Republic Of Armenia (1991-2010)"

The presented paper of Yaprak Sönmez has some important insights and interpretations. It carries out important analysis and brings out interesting thoughts that need to be reconsidered while studying the Turkish-Armenian relations. More importantly, research of this nature by Turkish and Armenian students is of significant importance for bringing closer Turkish-Armenian academic communities. This is essentially one of rare efforts by young Turkish students who carried their research in Armenia, met people, got insights and perceived the prevailing Armenian perspectives. Yaprak has proved to be a very energetic and enthusiastic research, who, while being in Yerevan, was ready to go an extra mile in order to reach her goal. She has been very friendly and cooperative even after finishing her fieldwork. Even though there is no diplomatic relations, the exchange of students and scholars between Turkey and Armenia will be a beneficial for both countries.

Understandably, Yaprak Sönmez's intention was not to cover the whole spectrum of Turkish-Armenian relationships, she had limited objectives and, by and large, she reached her goals. It was her first initiative and with many positive sides, it contained some empirical flows, interpretations, which were in line of the official Turkish views. Her main problem that I found in her research was that she did not question the dominant stereotypic interpretations, which are present in the Turkish scholarly works.

With all these views aside, I consider her work as a good compilation of Turkey's authors views. With that being said and although the author ensures us at the beginning that she would be unbiased but, no matter hard she tried, she could not evade the problem, because she heavily relies upon Turkish authors and sources, Armenian English sources are used rarely. I believe that essentially undermined the academic credibility of some of her findings, but, this factor should not be viewed as something which precludes her research be encouraged and put forward for publication.

In general, the paper, with some language editing and reformulations, could be recommended for publication.

Kind regards,

18 April, 2011

Vahram Ter-Matevosyan
Senior Research Fellow, Department of Turkish Studies
National Academy of Sciences,
Armenia

TÜRKÇESİ:

Yaprak SÖNMEZ'in "Ermenistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler 1991-2010"

Başlıklı Makalesi Üzerine Görüş

Yaprak SÖNMEZ tarafından sunulan belge önemli sezgi ve yorumlar içermektedir. Önemli analizlere yer veren ve ilginç fikirler ortaya koyan bu yazının Türk-Ermeni ilişkileriyle ilgili çalışmalarda dikkate alınması gerekir. Daha da önemlisi, Türk ve Ermeni öğrenciler tarafından yapılan bu nitelikteki araştırma, Türk-Ermeni akademik topluluklarını yakınlaştırması açısından büyük öneme sahiptir. Aslında bu çalışma, Ermenistan'da araştırmalar yapan, insanlarla görüşen, ayrıntılı bilgi edinen ve hâkim Ermeni perspektiflerini algılayan genç Türk öğrenciler tarafından ortaya konmuş nadir çalışmalardan biridir. Erivan'dayken hedefine ulaşmak için bir mil daha gitmeye hazır olan Yaprak, çok enerjik ve hevesli bir araştırmacı olduğunu kanıtlamıştır. Diplomatik ilişkiler olmamasına rağmen, öğrenci ve bilim adamlarının karşılıklı değiş tokuşu iki ülke içinde çok yararlı olmuştur.

Anlaşılacağı üzere, Yaprak SÖNMEZ'in araştırma öncesindeki hedefi, Türk-Ermeni ilişkilerinin tüm yelpazesini kapsayacak şekilde değildi, sınırlı amaçları vardı ve genel olarak hedeflerine ulaştı. Bu araştırma kendisinin ilk girişimiydi ve birçok olumlu yanıyla birlikte, Türk yetkilerin görüşleri doğrultusunda bazı deneysel görüşler ve yorumlar da içermektedir. Söz

konusu araştırmada tespit ettiğim ana sorun, Türk bilimsel çalışmalarında sunulan, kendini tekrarlayan egemen görüşleri sorgulamamış olmasıdır.

Bütün bu görüşler bir yana, onun çalışmasını Türk yazarlarının görüşlerinin iyi bir derlemesi olarak görüyorum. Yazarın tarafsız olacağını başta garanti etmesine hatta bunun için çabalamasına rağmen, ne yazık ki tam manasıyla objektif olamamıştır çünkü çalışması ağırlıklı olarak Türk yazar ve kaynaklarına dayanmaktadır. İngilizce ve Ermeni kaynaklar nadiren kullanılmıştır. Aslında bu durumun onun bazı bulgularının akademik güvenilirliğini zayıflattığını düşünüyorum, fakat bu durum çalışmalarının teşviki ve yayınlamasının önünde bir engel olmamalıdır.

Genel olarak makale, bazı dil düzeltmelerinden sonra yayınlanabilir.

Saygılarımla,

18 Nisan 2011

Dr. Vahram TER-MATEVOSYAN

Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi

Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü

Türk Çalışmaları Bölümü

Kıdemli Araştırma Görevlisi

175 Ruben Safrastyan, “Armenians And Turks: Contacts In History From Seldjukides Times Up To The End Of The 19th Century” *Turkish And Ottoman Studies*, Ruben Safrastyan (der.)Agoshig Publication, Erivan, 2006, s. 197.

176 Bu yasa 16 Ekim 2006’da Fransız Parlamentosu’nda oylanmış ve 106’ya karşı 19 oyla kabul edilmiştir.

177 Birol Akgün, “Ermeni Sorunu Dış Politikanın Aşil Topuğu Haline Getirilmemeli”, *Stratejik Düşünce Dergisi*, sayı:5, Ankara, Nisan 2010, s. 49 - 52.

178 Mustafa Görüryılmaz, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)*, Korza Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2009, s. 59.

GÜRCİSTAN CUMHURİYETİ SİYASİ GELİŞMELER (1991- 2010)

Anneme,
Dualarını ve sonsuz desteğini hiç bir zaman eksik etmeyen,
en kıymetlime,
İyi ki varsın…
Huriye YILDIRIM

ÖNSÖZ

Karadeniz'in kıyısında, Türkiye'nin hemen kuzeydoğu sınırında bulunan Gürcistan, uzun yıllar boyunca dünyanın önemli güçlerinin ilgisini çekmiş bir ülkedir. Türkiye'de hakkında pek az araştırma yapılan Gürcistan, özellikle Batılı bilim insanları tarafından ilgi görmüş; önemli çalışmalara konu olmuştur.[1] Gürcistan enerji kaynakları bakımından fakirdir; ancak önemli transit yolları üzerindedir. Aynı zamanda, Rusya ve ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya politikalarında kilit noktadadır. Ülkemize de komşu olan Gürcistan, böylesine stratejik öneme sahip olması nedeniyle üzerinde ciddi çalışmalar yapılmasını hak etmektedir. Türkiye'de son yıllarda yüksek lisans tezlerine konu olan Gürcistan hakkında Türkçe kaynaklar ne kadar kısıtlıysa yabancı kaynaklar da – özellikle Batı ülkelerinin- o kadar zengindir.. Bu nedenle makalenin oluşumunda ağırlıklı olarak İngilizce kitap, dergi ve web sitelerinden yararlanılmıştır.

1991-2010 yılları arasındaki Gürcistan'ın iç ve dış siyaseti hakkında araştırma yaparken kitap, dergi ve yüksek lisans tezlerinin dışında, günceli yakalamak, yakın tarihteki gelişmeleri görmek gazete ve haber sitesi taramaları gerçekleştirilmiştir. Bu makaleyi hazırlamaktaki amaç, bugüne kadar Gürcistan hakkında yapılan çalışmaların bir adım önüne geçmek, önemli sorulara yanıt bulmaktı.

Makaleyi oluşturmak için yapılan literatür çalışmaları, beni teoride bilgilendirse de, bunu uygulamada pekiştirme ihtiyacı vardı. Gürcistan'da yaptığım iki haftalık (06.09.2010 – 21.09.2010) bir seyahat bu açığı kapattı. Böylece araştırmalarım sonucu ulaştığım kaynaklardan edindiğim bilgileri teyit etme ve geliştirme imkânını buldum. Başta, Tiflis'teki Türkiye

Büyükelçiliği çalışanları olmak üzere İvane Cavahişvili ve Şota üniversitelerinin değerli profesörleri Mirian Makharadze, Zaza Şaşikadze ile iş adamları Poladi XXI Ltd. Şti. (xxı) sahibi David Tkeşelaşvili ile ortağı Hakan Ersoy ve Gürcü ve Türk İşadamları Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Demirhan Lotoz ile bire bir görüşme fırsatım oldu. Bu görüşmelerimde Gürcistan'ın son yirmi yıllık zaman dilimindeki iç siyaseti hakkındaki bilgilerimi derinleştirirken gelişmelerin dış politika üzerindeki etkilerini de tartıştık. On beş günlük Gürcistan seyahatim boyunca bana ev sahipliği yapan iş adamı Hakan Ersoy ile ortağı David Tkeshelashvili ve ailesi, gösterdikleri misafirperverlikle çalışmalarıma destek verdiler. Gürcistan'ın sosyal ve kültürel açıdan tanımamda önemli etkileri olan bu isimlere teşekkürü borç bilirim. Gürcistan'daki çalışmalarım boyunca bana tercümanlık yapan Gürcü arkadaşlarım Sulkhan Iniashvili, Nino Kvlividze ve Koka Kunchulia'ya çok teşekkür ederim. Son olarak, Gürcistan gezim sırasında edindiğim Gürcüce kaynakların çevirisinde bana yardımcı olan Karadeniz Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi Yusuf Avcı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmalarım boyunca benden desteğini esirgemeyen başta annem olmak üzere ailem ve yakınlarıma teşekkür ederim.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AGIT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AMOCO: American Oil Company
BM: Birleşmiş Milletler
BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BP: British Petroleum
GUUAM: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azeybaycan vr Moldova Grubu

MÖ: Milattan önce
MS: Milattan sonra
NATO: Nort Atlantic Treaty Organization
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSIR: Saint Ilia the Righteous

1 Jeopolitik nedenlerle yüzyıllardır büyük devletlerin Kafkaslara ilgisi vardı. 19. Yüzyıl sonlarına doğru bu ilgi daha da artmıştır. Bkz.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada varlığını sürdüren Soğuk Savaş, 1990'lı yılların başında bitmiş; ardından iki süper güçten biri olan SSCB'de parçalanmalar meydana gelmiş; SSCB'nin hâkimiyeti altındaki devletler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Dağılan SSCB'nin merkezi, Rusya Federasyonu adını alarak eski Rus siyasi geleneklerini sürdürme çabasına girmiştir. Soğuk Savaş'ın görünürde bitmesine rağmen Amerikan-Rus mücadelesi son bulmamıştır. ABD bu dönemde "Yeni Dünya Düzeni" politikasının gereği, dünyanın hemen hemen tüm bölgeleriyle – bu arada stratejik yönden önem taşıyan ya da zengin yeraltı kaynakları olan Sovyetlerden ayrılan cumhuriyetlerle- yoğun olarak ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında uluslararası teröre karşı başlattığı mücadeleler kapsamında, başta Ortadoğu olmak üzere Orta Asya ve Kafkasya üzerinde de etkin politikalar yaratmayı amaçlamıştır.

Bu noktada Güney Kafkasya'da kilit noktada yer alan Gürcistan, hem Rusya hem de ABD için büyük önem taşır. Gürcistan, Rusya'yla 723 kilometrelik[2] en uzun kara sınırına sahip olmakla beraber Rusya'nın sıcak denizlere açılma siyasetiyle ilgili stratejik bir öneme sahiptir. Gürcistan ayrıca Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılması açısından da dikkatleri üzerinde toplamıştır. Enerji kaynakları bakımından zengin olmamasına rağmen önemli boru hatlarının güzergâhında olması nedeniyle başta ABD olmak üzere birçok Batılı devletin ilgi alanına girmektedir. Ayrıca ABD, Gürcistan'la enerji hatlarının korunması ve terörle mücadele kapsamında ciddi bir işbirliği içindedir ve Güney

Kafkasya’da büyük öneme sahip olan Gürcistan’ı kendi safına çekmeye çalışmaktadır.

1991 sonrasında Sovyetlerin dağılmasından sonra dönemde Gürcistan’ın iç ve dış siyasetinin inceleneceği bu makale, dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Gürcistan Cumhuriyeti hakkında genel bilgilerle beraber 1991 yılına kadar ülke tarihi değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, bağımsızlığını 9 Nisan 1991 tarihinde kazanan Gürcistan Cumhuriyeti’nin iç siyasi gelişmeleri anlatılmıştır. Burada Gürcistan’ın siyasi gelişmeleri devlet başkanlarına göre dönemlere ayrılarak incelenmiştir.

Makalenin üçüncü bölümünde, uzun yıllardır Gürcistan’da var olan etnik ve bölgesel sorunlar araştırılmıştır. Bu kapsamda, yakın dönemde dünya kamuoyunun da dikkatini çeken Abhazya ve Güney Osetya gerilimleriyle beraber, Acara, Cevahati ve Pankisi vadisi bölgelerindeki sorunlar incelenmiştir.

Makalenin son bölümünde ise Gürcistan Cumhuriyeti’nin dış politikası üzerine çalışma yapılmıştır. Gürcü dış politikasına şekil veren temel unsur olan eneri konusu, bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bunun ardından ABD ve Rusya gibi küresel güçlerle Türkiye’nin Gürcistan’la dış ilişkileri analiz edilmiştir.

Çalışma boyunca şu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

- SSCB’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Gürcistan’ın iç siyaseti ile dış siyaseti arasındaki birbirini etkileyen unsurlar nelerdir?

- Abhazya, Cevahati ve Güney Osetya ile Rusya arasındaki ilişkilerin Gürcistan’ın siyasi durumu üzerindeki etkileri nasıldır?

- Gürcistan’ın uluslararası alanda gerçekleştirmeyi amaçladığı hedefleri ve bunların önündeki engeller nelerdir?

- Enerji konusunun Gürcistan’ın Rusya, ABD ve Türkiye ile dış ilişkilerine yansıması nasıldır?

2 “Georgia-History” www.nationsencylopedia.com/Europe/Georgia-HISTORY.html (12.02.2011).

1.BÖLÜM: GENEL BİLGİLER, KISA TARİHÇE

Karadeniz'in doğusunda Güney Kafkasya olarak adlandırılan bölgede yer alan Gürcistan Cumhuriyeti; Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'yle komşudur. Gürcistan Cumhuriyeti'nin başkenti Tiflis, para birimi laridir. Üç özerk ve on idari bölgeden oluşan ülkenin toplam nüfusu, 2010 verilerine göre yaklaşık olarak 4.436.400 kişidir.[3] Ülke vatandaşlarının büyük bir kısmı Hıristiyanlığın Ortodoks meshebindendir. Gürcistan Cumhuriyeti günümüzde Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi birçok uluslararası kuruluşta yer almasının yanında, NATO ve Avrupa Birliği üyeliği için de girişimlerini sürdürmektedir. Özellikle son dönemde Gürcü devlet adamları tarafından, Gürcistan'ın bu Batılı örgütlere entegre olması için ciddi çabalar harcanmaktadır.[4]

Gürcistan, demokratik bir cumhuriyettir. 235 parlamenterden oluşan parlamento için dört yılda bir seçim yapılır. [5] Cumhurbaşkanı, beş yıllığına halk tarafından seçilir; bir başkan, en çok iki dönem iktidara gelebilir. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelerindir. En yetkili mahkeme olan anayasa mahkemesinin başkanı, cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.

Gürcistan Cumhuriyeti'nde siyasi partilerin yeri oldukça önemlidir. Siyasal düzende ağırlığı olan belli başlı partilerin isimleri şöyledir: Ulusal Hareket- Demokratlar, Ulusal Demokratik Parti, Ulusal Bağımsızlık Partisi, Sağ Muhalefet, Cumhuriyet Partisi, Yeşiller, İşçi Partisi, Özgürlük Partisi, Halk Partisi, Sosyalist Parti ve Birleşik Komünist Partidir.[6]

Gürcistan Cumhuriyeti’nin geçim kaynakları, ağırlıklı olarak tarım ve endüstriye dayanmaktadır. Ülkede yetişen başlıca tarım ürünleri çay, üzüm ve narenciyedir. Şarap ve madensuyu Gürcistan’ın ithalat ürünleri arasında önemli bir yer tutar. Gürcistan’ın ithalat ve ihracat yaptığı ülkelerin başında Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan gelmektedir. Enerji kaynakları bakımından zengin olmayan ülke, Hazar enerji yollarının üzerinde bulunması nedeniyle stratejik özelliğe sahiptir.

Bugünkü Gürcistan topraklarında insanlık tarihinin geçmişi, Alt Paleolitik Çağa değin iner. Neolitik sitlerde yapılan kazılan, bölgede hayvancılık ve tarımla uğraşan yerleşik kabilelerin varlığını kanıtlamaktadır. Eski çağlarda Kafkasya, metal işlemeciliğinin beşiği sayılırdı. Gürcistan topraklarında tunç kullanımının MÖ 3000’lerde başladığı, MÖ 2000’lerde altın ve gümüş kapların yapıldığı saptanmıştır. MÖ 1000’lerin başında Asur ve Urartu yıllıklarında Gürcülerin atası sayılan kabilelerden söz edilir. Kolkhis’in (Kolhi, bugün Kolhida) zenginliği, Medea ve Altın Post Eski Yunan efsanelerinde ifadesini bulmuştur.[7]

Gürcistan’ın ilk siyasi oluşumlarının kalıntıları MÖ IV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bölge yaklaşık olarak dört asır kadar (M.Ö. 66’dan itibaren)[8] Bizans İmparatorluğu’nun etkisinde kalmıştır. MS 330’lu yıllarda ise Gürcistan, Hıristiyanlığı resmen benimsemiştir. Bu dönemde sık sık Arap müdahalelerine maruz kalınmış ve nihayetinde MS 654 yılında Arap halifelerine bağlı ordular, Tiflis’te bir emirlik oluşturmuştur.

Bagratlı soyundan gelen I. Aşot, Bizanslıların ve Abbasilerin bölgedeki zayıflığından yararlanarak 886’da İberia kralı unvanını aldı. III. Bagrat, doğu ve batıdaki prenslikleri, tek bir devlet altında birleştirdi. “Kurucu” olarak adlandırılan -Tiflis’in merkezinde de bir heykeli olan- Kral David[9], 1122’de Tiflis’i Araplardan geri alarak bir Gürcü devleti kurmuştur.[10] Bu devlet, Şota Rustavelli’nin (1172–1216) eserlerini verdiği- XIII. yüzyılda Kraliçe Tamara döneminde gücünün doruğuna ulaşmıştır. 1184-1215 yılları arasında hüküm süren Kraliçe Tamara zamanında ülke, sınırları Azerbaycan’dan Çerkesya’ya Erzurum’dan Gence’ye kadar uzanan küçük bir imparatorluk haline gelmiştir.[11] Şirvan ve Trabzon da Gürcülere bağlıydı. Ancak bu imparatorluk döneminde de Moğol, İran ve İlhanlıların

tehditleri yönetimi tedirgin etmiştir Daha sonra Osmanlı Devleti XVI. Yüzyılda Gürcistan'a girerek batı bölgesini ele geçirip Çıldır eyaletini kurmuş, doğuda da İran bir etki alanı oluşturmuştur.[12] 1744 ve 1798 yılları arasında iktidarda olan Gürcü Kral II. Erekle, Kartli ve Kaheti krallıklarını birleştirerek Gürcistan'ın doğusunu tek bir yönetim haline getirmiştir.[13] Böylelikle buradaki İran nüfuzu önlenmiştir. Diğer taraftan da İmereti Kralı I. Solomon batıdaki Osmanlı etkinliğine son vermiştir. Ancak devam eden dış tehditler nedeniyle Ruslar ile Gürcüler arasında 24 Temmuz 1783'te Georgiyevsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre eğer Gürcüler dışarıdan herhangi bir tehditle karşı karşıya gelirse Ruslar yardım edecekti.[14] İlerleyen dönemde meydana gelen İran müdahalesine karşı Rusya tepkisiz kalmış ve daha sonra 1801 yılında Gürcistan Ruslar Kartli ve Kaheti'yi işgal etmiştir.[15] 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından da Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Gürcü toprakları Rusya'nın eline geçmiştir.[16]. Nihayetinde tüm Gürcü toprakları, Rus Çarlığı'nın egemenliği altına girmiş oldu.

1917 yılındaki Bolşevik İhtilali öncesinde Gürcistan'da da birtakım ulusal hareketlenmeler yaşanıyordu. Ulusal uyanışın önderi Prens İlia Çavçavadze daha çok bir edebiyat hareketi niteliğinde olan Pirveli Dasi'yi (Birinci Grup) kurmuştu. Bu grup içinde doğan daha radikal akımlar, 1893'te gizli bir sosyal demokrat partinin kuruluşuna zemin hazırladı. Noe Zordania'nın önderliğindeki Marksist Sosyal Demokrat Parti, Gürcü ulusal hareketinde önemli rol oynamaya başladı. Bu parti daha sonra Menşeviklerin idaresine geçmiş ve 26 Mayıs 1918 tarihinde Almanya korumasında bir devlet kurulmuştur. Kurulan devletin adı "Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti" olmuş ve hükümetin başına Noe Zordania gelmiştir. Ancak 1921 yılında Kızıl Ordu, Gürcistan'a girmiştir. İşgalden sonra Gürcistan "Transkafkasya Sovyet Federe Cumhuriyeti"ne dâhil olmuştur. 1936 Anayasası'yla da "Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kurulmuştur.[17]

1987 yılından itibaren SSCB içerisinde milliyetçi hareketler meydana gelmiştir. Sovyetler Birliğindeki siyasi liderler Soğuk Savaş'ın artık daha fazla devam etmemesi gerektiği görüşündeydi.[18] Gürcistan'da da bu

bağımsızlık söylemleri oluşmuş ve neticede 9 Nisan 1991'de "Gürcistan Cumhuriyeti" kurulmuştur.

3 Georgian Population, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=152&lang=eng (09.09.2010).

4 Sergi Kapanadze, "Georgia and the EU: The Paths to Europe", Journal of Foreign Policy of Moldova (*EuroJournal.org Journal of Foreign Policy of Moldova*), issue: 04/2004.

5 Davis, Sue 'Elections, Legitimacy, Media and Democracy: The Case of Georgia', *Nationalities Papers*, 36: 3, London, Routledge Publisher, 2008, s. 474 - 476.

6 "Georgin Political Parties", http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=24(09.09.2010).

7 Ana Britannica, 10. cilt, Ana Yayıncılık AŞ, s. 206.

8 "Christianity and the Georgian Empire" http://lcweb2.loc.gov/cgiin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ge0015) (11.02.2011).

9 06.09.2010 – 21.09.2010 tarihleri arasında Gürcistan'da yapılan gezide yakın dönemde yapılan David Agmashenebeli (Kurucu Kral David)'nin at üzerinde bulunan bir heykeli bulunmaktadır. Heykel daha önce şehrin merkezinde, Özgürlük meydanında bulunuyordu. Ancak daha sonra Mtskheta'dan Tiflis şehrine girişte bulunmaktadır.

10 Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi – Eski Çağlardan 1212 yılına kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 324.

11 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, , Kayıhan Yayınları, İstanbul 1995, s. 48.

12 Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 288 - 290.

13 M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayınları, , İstanbul, 2005, s. 144 - 145.

14 Mete Taşkın, "Bağımsızlığından sonra Gürcistan Türkiye İlişkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 28. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

15 İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s. 401 - 402.

16 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi), Ankara 1997, s. 35, 36.

17 Monica D. Tuft, "Multinationality, Regions and State-Building: The Failed Transition in Georgia", *Regional & Federal Studies*, Routlegde Publisher, London 2001, s. 125.

18 1991-1995 – Tiflis 1995.

2.BÖLÜM: 1991 SONRASI DÖNEMDEKİ SİYASİ GELİŞMELER

1991 yılında SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Gürcistan Cumhuriyeti'nin siyasi tarihini devlet başkanlığı dönemlerine göre dörde ayırabiliriz:

- Zviad Gamsakhurdia Dönemi (1991-1992)
- Eduard Şevardnadze Dönemi (1992 – 2003)
- Nino Burjanadze Dönemi (2003 – 2004)
- Mikheil Saakaşvili Dönemi (2004 – devam eden süreç-2013'te görev süresi dolacak)

2.1. Gamsakhurdia Dönemi (1991 – 1992)

Sovyetler Birliği zamanında üniversite öğrencisi olan Z. Gamsakhurdia, milliyetçi hareket girişimlerinde bulunmuştur. 1955 yılında Gürcistan'da insan haklarına karşı söylemleri olan "Gorgaslani"nin (Gürcü Aslanları) kurucusu olan Gamsakhurdia, 1956 ve 1958 yıllarında olmak üzere Sovyet karşıtı eylemlerinden dolayı tutuklanmıştır. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra aktif bir "samizdat"[19] yayıncısı olan Gamsakhurdia, bağımsızlık yanlısı

eylemlerinden vazgeçmemiş “ Initiative Group for the Defence of Human Right” (İnsan Haklarını Savunmak için Girişim Gurubu) ve “Georgian Helsinki Group” (Gürcü Helsinki Grubu) gibi Sovyetler karşıtı oluşumların kurucusu olmuştur. Ancak 1977 yılında SSCB’nin dışişleri bakanı olan Edvard Şevardnadze tarafından tutuklatılmış, 1979’da serbest bırakılmıştır. Serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra –bazı iddialara göre KGB baskısıyla- Sovyetlere karşı yaptığı eylemlerden pişmanlık duyduğunu, bu girişimlerin Batılıların insan hakları adı altındaki ikiyüzlü planları olduğunu söylemiştir. Ancak Gamsakhurdia bu açıklamaları yaptıktan sonra Gorbaçov “glastnost” politikalarını uygularken tekrar bağımsızlık eylemlerinde bulunmuştur. Bu faaliyetlerinin içerisinde en ilgi çekici olanı “SSIR-Saint Ilia the Rigteous” (Aziz İlia Erdemi) adı altındaki dini ve politik toplumun sentezini savunan bir oluşumu kurmak olmuştur.

28 Ekim 1990’da Gürcistan’da ilk kez çok partili seçimler yapılmıştır. Bu seçimlere “SSIR”, “Georgian Helsinki Union” ve diğer karşıt gruplar katılmıştır. Gamsakhurdia’nın da yer aldığı “Round Table- Free Georgia” (Yuvarlak Masa–Özgür Gürcistan) koalisyonu Ekim 1990 seçiminde oyların %64’ünü alarak iktidara gelmiştir. 14 Kasım 1990 tarihinde ise Gamsakhurdia “Gürcistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu”na başkan olarak seçilmiştir.

31 Mart 1991 tarihinde Gürcistan’da bağımsızlık hakkında bir referandum yapılmıştır. Referanduma katılan halkın %90’ı Gürcistan’ın Sovyetler Birliğinden ayrılmasını istemiştir. Bu gelişmelerin ardından 9 Nisan 1991’de “Gürcistan Devleti’nin Bağımsızlığının Yenilenmesine Dair Sözleşme” ile bağımsızlık ilan edilmiştir.

Gamsakhurdia, Gürcistan Cumhuriyeti’nde iktidara geldiği zaman, karşısında çatışmalardan olumsuz etkilenmiş, ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlar içerisinde bir ülke vardı. Yıllardır süregelen Rus-Gürcü anlaşmazlığının yanında, bir türlü uzlaştırılamayan etnik sorunlar mevcuttu. 1989 yılında Abhazya’da çıkan olaylar henüz sonuca kavuşturulamamışken Güney Osetya’da Osetler ile bağımsızlık yanlısı Gürcüler çatışmaya başlamıştır. Bu dönemde Güney Osetya’nın Sovyet Demokratik Cumhuriyeti adına bulunduğu girişimin ardından Gürcistan Yüksek Sovyeti, bölgenin özerkliğini iptal etmiştir. Ancak bu kararı dönemin

Sovyet Başkanı Gorbaçov iptal etmesiyle Güney Osetya'daki çatışmalar şiddetlendi. Rusya Güney Osetya'nın kendisine dahil olmasına karşı çıkmış ancak devam eden çatışma sürecinde Kuzey Osetya sınırına Rus askerleri konuşlandırılmıştır. Buna karşılık 18 Haziran 1992'de Gürcüler Güney Osetya'nın merkezi Şinvali'ye girmişledir. Bu savaş onlarca kişinin ölmesine ve binlerce Gürcü ve Oset insanının da sığınmacı olmasına neden olmuştur. Yaklaşık iki yıl süren çatışmaların ardından Yeltsin'in önerisi üzerine taraflar 22 Haziran 1992'de Ukrayna'da bir araya gelerek ateşkes ilan etmişlerdir. Bu toplantının sonucunda göre Güney Osetya'ya Rus, Oset ve Gürcülerden oluşan barış gücü birliği Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gözetiminde yerleştirildi.[20]

Birçok araştırmacıya göre "Gürcüler İçin Gürcistan" söylemleri[21] ile faşist politikalar güden Gamsahkurdia, insan haklarını ihlal etmiştir. ABD merkezli İnsan Hakları İzleme Merkezi'nin (*Helsinki Watch* adıyla 1978'de kurulmuştu) 27 Aralık 1991 tarihinde yayınladığı bildiriye göre, Gamsakhurdia döneminde toplanma, konuşma, basın özgürlüğü gibi bazı haklar engellenmiştir. Gamsakhurdia iktidar dönemi boyunca Gürcü bağımsızlığına karşı olan bazı oluşumlarla mücadele etmiştir. Rus temelli olduğu düşünülen bu oluşumlara karşı alınan önlemlere örnek olarak *Molodiozh Gruzi* adındaki muhalif gazetenin kapatılması, Ulusal Demokrat Parti'den Giorgi Chantuia'nın darbe girişimi hazırlığında olması gerekçesiyle tutuklanması ve hükümet karşıtı yayınlar yapan Kanal 2'nin kapatılması verilebilir.

Gamsakhurdia ülkenin içerisindeki ve dışındaki sorunları çözmekle uğraşmanın yanı sıra bir de uluslararası camiada bağımsızlığına yeni kavuşan Gürcistan Cumhuriyeti'nin tanınması için girişimlerde bulunmuştur. Başta Türkiye, Romanya, Kanada, Finlandiya, Ukrayna ve Baltık Devletleri, Gürcistan Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Yapılan girişimler sonrasında, 1991'den sonra ise ABD, İsveç, İsviçre, Fransa, Belçika, Pakistan ve Hindistan da Gürcistan'ı tanıyan ülkelerden olmuştur. [22]

Eylül 1991'de Tiflis'te, Gamsakhurdia karşıtı şiddet gösterileri başlamıştır. Öyle ki bugün Tiflis'te, parlamentonun önünden geçen Rustavelli Caddesi'nin bir yanında Gamsakhurdia, diğer yanında da

muhalifleri birbirlerine ateş açmıştır. 22 Aralık 1991[23] tarihinde Gamsakhurdia'nın bulunduğu resmî binalar aynı karşıt güçlerce saldırıya uğramıştır. Birçok kişi bu olaylar sonucunda zarar görürken Gamsakhurdia ve bazı hükümet görevlileri, Gürcistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Gamsakhurdia, Gürcistan'ı terk ettikten sonra sığınacak bir ülke bulmakta sıkıntı çekmiştir. Ermenistan, Gürcü liderin sığınma talebini kısa bir süreliğine kabul etmiş; ancak daha sonra Ermeni-Gürcü ilişkilerinin bozulmaması için Gamsakhurdia'dan Dudayev yönetimindeki Çeçenistan'a gitmesini istemiştir.

2.2.Şevardnadze Dönemi (1992 – 2003)

Gamsakhurdia'nın Gürcistan'ı terk etmesinin ardından Askerî Şura yönetime el koymuştur. Hiçbir seçim ya da referandum yapılmadan yönetimin başına Eduard Şevardnadze getirilmiştir. Şevardnadze, Gorbaçov reformlarının önemli destekçilerinden biridir. 1985 yılında da Gorbaçov tarafından Sovyetler'in dışişleri bakanlığı görevine getirilmişti. 1992 yılında Gürcistan'ın başına getirilen Şevardnadze'nin iktidarı, ancak 1995 seçimlerinde halk tarafından onaylanmıştır.[24] Ancak Şevardnadze'nin başa gelmesinden bir süre sonra başkanlık yetkilerini kaybeden lider Gamsakhurdia, kendisini Gürcistan'ın meşru yöneticisi olarak ilan etmiştir. Bu dönemde Şevardnadze güçleri ile Gamsakhurdia yanlıları arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda Şevardnadze, Gamsakhurdia'nın yeniden iktidara gelmesi taraftarı Abhazya'ya, 1992 Eylülü'nde bir askerî harekât gerçekleştirmiştir. Şevardnadze güçleri, girişilen bu savaşta yenilmiş; birçok insan da hayatını kaybetmiştir. Bu gelişmelerin ardından Gamsakhurdia, 24 Eylül 1993'te Zugdidi kentine giderek Samegrel ve Abhazya bölgelerinin desteğini alarak Şevardnadze karşıtı bir oluşum yaratmıştır. Ancak hükümet güçleri ile Zugdidi yapılanması arasındaki mücadelede Gamsakhurdia yenilmiştir.

Şevardnadze, Gamsakhurdia’yla mücadelenin yanında; azınlık sorunları, suikast girişimleri ve Çeçen sorunu kaynaklı Rus anlaşmazlığıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Rusya, Gürcistan’ı Çeçen direnişçileri desteklemekle suçlamıştır. Bir yandan da ekonomik sorunlar nedeni ile oluşan Gürcistan’daki halk ayaklanmasını bastırmaya çalışan Şevarnadze, Rusya’nın ülkede düzenin sağlanmasına yardımcı olması karşılığında uzun süre karşı çıktığı “Bağımsız Devletler Topluluğu”na üye olmak zorunda kalmıştır.[25] Şevarnadze’ye yapılan suikast girişimlerinin ardında Rusya’nın olduğu iddia edilmiştir.[26] Gürcü lidere suikast girişimine bulunanlar, daha sonra Rus üslerine sığınmıştır. Rusya’nın suikast girişimlerine arka çıktığı ve Şevarnadze yönetiminin Çeçen direnişçileri desteklediği iddiaları, Moskova-Tiflis ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Bozulan bu ilişkilerin ardından Şevardnadze, ABD ile yakınlaşmaya başlamıştır. Gürcistan, Rusya karşısında ABD’yi dengeleyici bir unsur olarak görmeye başlamıştır. Bunun ardından ABD’den Gürcistan’a yardımlar gelmeye başlamış ve bu dönemde “NATO ile Stratejik Ortaklık Belgesi” imzalanmıştır.[27]

2003 yılına gelindiği zaman Şevardnadze, birtakım yolsuzluk iddiaları ve iç karışıklıkları bastırmaktaki yetersiz kalması eleştirilere sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Gürcistan’da Şevarnadze karşıtı birçok eylem yapılmış; 21 Kasım 2003 tarihinde Gürcistan Cumhurbaşkanı, parlamentoda konuşma yaptığı sırada “Ulusal Hareket Bloğu”na dâhil binlerce protestocu, ellerinde kırmızı binaya girmiştir. Kansız bir devrim olarak anılan bu olay, literatürdeki yerini “Gül Devrimi” adıyla almıştır.[28]

Gül Devrimi’yle görevinden ayrılan Şevarnadze’nin yerine geçici olarak Parlamento Başkanı Nino Burjanadze gelmiştir. Uluslararası camiada Gürcistan’da yönetim değişikliğine neden olan Gül Devrimi’nin ardında, George Soros ve onun “Açık Toplum Enstitüsü” olduğu söylentileri yayılmıştır[29]. Ancak Açık Toplum Enstitüsü yetkilileri, bu söylentiyi yalanlamıştır.

2.3.Saakaşvili Dönemi (2004 - …)

Geçici Nino Burjanadze yönetiminden[30] sonra 4 Ocak 2004 tarihinde yapılan seçimlerde, Şevarnadze'nin adalet bakanı olan Mikheil Saakaşvili iktidara gelmiştir. Saakaşvili'nin iktidara gelmesine Gürcistan'da tek tepki gösteren tek bölge, Acara olmuştur. Acara Özerk Cumhuriyeti Başkanı Aslan Abaşidze, Saakaşvili'nin yönetimini tanımadığını ve seçimleri boykot ettiğini açıklamıştır. Saakaşvili ise Aslan Abaşidze'nin bu açıklamalarını ayrılıkçı faaliyetler olarak nitelendirmiştir. Tiflis ve Acara arasındaki bu anlaşmazlığın sürmesinin üzerine Saakaşvili, Abaşidze yönetimine son vererek,[31] bölgeyi merkezi yönetime dâhil etmiştir. Birçok kişi Saakaşvili'nin Gürcistan'ı birleştirmek adına Acara'nın ardından, Abhazya ve Güney Osetya'ya da benzer müdahalelerde bulunacağını düşünmüştür.

Saakaşvili iktidara gelmesinin ardından kendisine destek kazanmak için Gamsakhurdia'yla birlikte tutuklanan 30 kişiyi serbest bırakmıştır. Bu dönemde Saakaşvili, kendi yönetiminin, Şevarnadze'ninkinden farklı olacağını, ülkesine huzur ve ferah getireceğini iddia etmiştir. Özerk bölgelerde ayrılıkçı faaliyetlerle mücadele eden Saakaşvili, 2004 Ağustosu'nda gerekirse Rusya'yla savaşabileceklerini söyleyerek Moskova'nın Gürcistan birliğini ve bütünlüğünü bozacak eylemlerden uzak kalmasını istemiştir.

19 Sovyetler Birliğinde kaçak yayınların kopyalanarak el altından dağıtılmasıdır.

20 Sinan Oğan, "Gürcü-Oset Savaşı Rusya-Gürcistan (Batı) Savaşına Dönüşürken, Bölgede Saflar da Belirleniyor" www.turksam.org/tr/a1451.html (12.02.2011)

21 Kamil Murat Uşun, Geçmişten Günümüze Türk–Gürcü İlişkileri, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006, s. 66. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

22 Türkiye Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti'ni 16 Aralık 1991'de tanımıştır.

23 http://www.georgianspring.com/timeline.php (12.09.2010).

24 5 Kasım 1995'te yapılan seçimlere kayıtlı yaklaşık 3 milyon 120 bin seçmenden, yine yaklaşık olarak 2 milyon 130 bini katılmıştır. Seçimlere katılan siyasi partilerin başlıcalar Vatandaşlar Birliği (Citizens' Union), Ulusal Demokratik Parti (National Democratic Party), Tüm Gürcülerin Yeniden Uyanış Partisi (All-Georgian Union of Revival). Seçim sonucunda Şevardnadze oyların yaklaşık

%75’ni alarak devlet başkanı olarak seçilmiştir. Ancak uluslarası kamuoyu seçimlerin adil bir ortamda yapılmadığı eleştirisi yapmıştır. - www.ipu.org (11.02.2011).

25 Kamil Murat Uşun, age., s.84.

26 Şevardnadze Ağustos 1995 ve Şubat 1998 tarihlerinde iki kez suikast girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Gürcü lider 29 Ağustos 1995’te Tiflis’teki parlamento binası çıkışında bazukalı saldırıra uğradı. Bu suikast girişiminden Şevardnadze hafif yaralı olarak kurtuldu. Şubat 1998’de ise Şevardnadze Başkanlık Binasından evine doğru yol alırken bir grup terörist tarafından silahlı saldırıya uğradı. Bu saldırıda 1995 suikast girişiminin ardından Alman Başbakan Helmut Kohl’ün Şevardnadze’ye hediye ettiği zırhlı Mercedes marka araba sayesinde hayatta kaldığı söylenmektedir.

Şevardnadze kendisine yönelik yapılan bu saldırıların nedeni olarak BTC Boru Hattı projesine Rusya’nın engel olmak istemesini iddia etmiştir. Aynı şekilde suikast girişimlerinden sonra saldırganların uçakla Moskova’ya kaçtığı iddia edilmiştir.

27 Jim Nichol, “Georgia and NATO Enlargement: Issues and Implications”, CRS Kongre Raporu, 07.03.2008.

28 BBC 10 Mayıs 2005 tarihli haberine göre dışarıda ellerinde güllerle kalabalık bir grup beklerken; M. Saakaşvili elinde uzunlu saplı kırmızı bir gülle parlamento binasına girmiş ve Şevardnadze’ye gülü sallayarak “İstifa et!” diye bağırmıştır.

Yaşanan bu gelişmelerin ardından kamuoyunda Gürcistan’da meydana gelen bu olay “ Gül Devrimi” olarak anılmıştır.

29 E. Gülsencen Kafkasyalı, *ABD–Rusya Hegemonya Mücadelesinde Gürcistan ve Gül Devrimi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 93. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

30 Nino Burjanadze geçici dönemi 23 Kasım 2003’ten 25 Şubat 2004 tarihine kadar yaklaşık iki aylık bir süreci kapsadığından alt başlık olarak verilmemiştir.

31 Yapılan diplomatik görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine Aslan Abaşidze Mayıs 2004’te Gürcistan’ı terk ederek Rusya’ya sığınmıştır. Bu tarihten sonra merkezi yönetim Acara bölgesinin özerk yönetimlerinde bazı kısıtlamalar yaptı. Son düzenlemelerden sonra Acara Parlamentosu otuz üyeden oluşur ve beş yılda bir seçim yapılır. Bunun yanında Gürcistan Devlet Başkanının Parlamentoyu feshetme yetkisi de bulunmaktadır. (Kaynak: Gürcistan Anayasası - 27.12.2005 tarihindeki değişiklik ile-).

3.BÖLÜM: GÜRCİSTAN CUMHURİYETİ'NİN

BAŞLICA ETNİK-BÖLGESEL SORUNLARI

3.1.Acara

Acara bölgesi, 1627 yılından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır.[32] Savaşın sonunda Acara, Rus hâkimiyetine girmiştir.[33] Daha sonra Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan Brest-Litovsk Antlaşması'yla çekilince bölge hâkimiyeti yeniden Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde Acara, İngiliz işgaline maruz kalmıştır. 1921'de Osmanlılar, yeniden Acara'ya girerek, buraya sahip olmuştur. Fakat bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti uzun sürmemiş; 16 Mart 1921'de Moskova, 13 Ekim 1921'de Kars antlaşmalarıyla Acara, Gürcü yönetimine bırakılmıştır. [34]

Acara bölgesi, 1937 yılında "Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"ne bağlı "Acara Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti" statüsünü almıştır. Stalin döneminde -Acara'daki halkın bir bölümünün ayrılıkçılık yaratması iddiasıyla Kazakistan'a göç ettirilmesine rağmenbölge, Gürcistan'ın bağımsızlık sürecinde diğer özerk bölgelerden farklı olarak çatışmalardan uzak kalmıştır. Bağımsızlık sürecince Acara'ın başındaki Abaşidze, Gamsakhurdia'yı desteklemiştir.

Gamsakhurdia döneminden sonra Tiflis ile Acara bölgesinin ilişkilerinde sorunlar yaşanmıştır. İlişkilerin bozulmasının temel nedeni, Abaşidze'nin

Sarp sınır kapısı ve Batum Limanının gelirlerini, merkez yönetime göndermek istememesidir. Bu sınır ve liman gelirlerinin merkezi yönetime gönderilmesi bir zorunluluktu. Ancak Abaşidze bu zorunluluğu yerine getirmeyi redetmiştir. Bunun ardından 1995 seçimlerinde Abaşidze'nin partisi, 31 milletvekilliği kazanarak Gürcistan meclisine girmiş ve Şevarnadze'yle ile bir koalisyon kurulmuştur. [35]Ancak Şevarnadze'nin partisinin, Acara'ın özerk bölge olmasına karşı çıkması, ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Bunu takip eden süreçte Aslan Abaşidze, Rusya'yla Tiflis'ten bağımsız olarak bazı antlaşmalar yapmış ve merkez yönetimiyle ilişkileri kesme yoluna gitmiştir. Abaşidze'nin Ruslarla yaptığı antlaşmalar kapsamında; Gürcü Merkezî Hükûmet, Batum'daki Rus üslerinin boşaltılmasını istemesine rağmen, Acara yönetimi bu karara karşı çıkmıştır. Abhazya özerk bölge olmasından dolayı iç işlerinde serbest ama dış ilişkilerinde Tiflis yönetimine bağlı kalması gerekirken bu gelişmeler gerginlik yaratmıştır. Bunun ardındann Abaşidze'nin, 2004 seçimleriyle başa gelen Saakaşvili'yi tanımadığını ve seçimleri boykot ettiğini açıklaması, ilişkileri büsbütün çıkmaza sokmuştur.[36]

2004 yılında Saakaşvili ve parti heyeti, Mart ayındaki seçimler nedeniyle kampanya düzenlemek için Acara'a girmek isterken bölge güçlerince engellenmiştir. Bunun karşısında Tiflis Yönetimi, bölgeye askerî yığınak yapmak istemiştir. Tırmanan gerginlik, 17 Mart 2004'te Saakaşvili-Abaşidze görüşmesiyle biraz olsun yumuşasa da kısa sürede yine sorunlar meydana gelmiştir. Acara ve Tiflis arasındaki köprülerin, milis güçleri tarafından havaya uçurulmasının ardından Saakaşvili, Abaşizde'ye bölgedeki milislerin silahsızlandırılması için on günlük süre tanımıştır. Bu süreçte, Batum'da halk, gelişmelere karşı gösteriler düzenlemiştir. Bunun sonucunda Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri Segeri İvanov, Acara'ya (gelerek Abaşidze'yle görüşmüştür. Görüşmenin sonucunda Abaşidze, Moskova'ya sığınmış; aynı tarihte Gürcü ordusu Batum'a girerek bölgeyi merkezî yönetime dâhil etmiştir. Gürcistan'ın Acara'a hâkim olması, uluslararası camiada yankılar yaratmıştır. Rusya gelişmeden tamamen rahatsız olurken ABD Gürcistan'ın bütünlüğü açısından bu yaklaşımı olumlu bulmuştur. Türkiye ise sorunların yaşandığı dönemde Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen bir dış politika gütmüş, sürece çok dâhil olmamıştır.

Türkiye, Acara konusunda resmî olarak aktif bir politika gütmese de, kamuoyunda bazı sıkıntılar vardır. 1921Kars Antlaşması'nın altıncı maddesindeki "Batum Limanı ve çevresine yaşayan halk, kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve isteklerine uygun tarım toprakları rejimi kurma hakkına sahip olacak geniş bir idari özerkliğe sahip olacaktır" ibaresi kabul edilmiştir. Ancak bu ilke, tamamen göz ardı edilmiştir. Özellikle Saakaşvili döneminde, Acara halkını Hıristiyanlaştırma politikaları hız kazanmıştır. Bu kapsamda kilisenin ön plana gelmesi için Acara bayrağına ve karayollarına haç sembolü konmuş ve din değiştirmeyi özendirmek amacıyla toplu vaftiz törenleri düzenlenmiştir.

3.2.Abhazya

Abhazya bölgesini 1864 yılında Ruslar işgal etmiş ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında buradaki Abhazların bir kısmı, Osmanlı Devletine göç etmeye mecbur bırakmışlardır. Göç ettirilen Abhazların yerine ise Gürcü, Rus, Ermeni ve Rumlar yerleştirilmiştir. Daha sonra Abhazya'da iktidarı ele geçirmek için geride kalan Abhazlarla Gürcü-Abhaz çatışması yaşanmış; akabinde 1921 yılında Kızıl Ordu, yönetime el koymuştur. Kızıl Ordu'nun Abhazya'ya hâkim olmasının ardından bölge, SSCB'de Gürcistan'la eşit statüde yer almıştır.[37] Ancak 1931'de Abhazya, Gürcistan'ın otonom bir bölgesi olmuştur.[38]

Stalin 5 Mart 1953 ölünceye kadar Abhazya'da Gürcüler iskân ettirilerek bir toplum mühendisliği politikası güdülmüştür. Stalin sonrası dönemde ise Abhazların hakları bir nebze genişletilse de Gürcülerle aralarında olan anlaşmazlıklara son verilememiştir. Nitekim 1978 yılında Abhazya, Gürcistan'dan ayrılarak Rusya'yla birleşmeyi talep etmiş; ancak bu talep kabul görmemiştir. Gürcistan yönetimi Abhazya aykırılıkçı söylemleri karşılığında 1978 Anayasasını iptal ederek 1921 Anayasasını yürürlüğe koyarak Abhazları kontrol altına almak ister. Ancak buna karşılık olarak

Abhaz yönetimi de özerklik öncesi dönemde kullanılan 1925 anayasını yürürlüğe koyduğunu açıklayarak bir kriz ortamı yaratılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde de anlaşmazlık, tüm şiddetiyle devam etmiştir. Bağımsızlık taleplerinin ardından Gürcistan Devlet Üniversitesi'nin Sohumi[39]'de (açılması Rus ve Abhaz yetkililer tarafından onaylanmayınca gerilim şiddetlenmiş,[40] Gürcü milisler Abhazya'ya müdahale etmiştir. 25 Ağustos 1990 tarihinde yapılan referandum sonucunda bölge "Abhazya Yüksek Sovyeti" statüsüne gelmiştir.[41]

Abhazya bölgesi, Gürcistan'ın bağımsızlık sürecinde gelişmelerin dışında kalmış ve Gamsakhurdia'nın seçimlerine katılmamıştırBu dönemde Abhazya bölgesi, diğer Kuzey Kafkas halklarıyla ilişkilerini geliştirmiştir.[42] Diğer taraftan Rusya, Gürcistan'a "Bağımsız Devletler Topluluğuna" girmesi için baskı yapmıştır. Gürcistan, topluluğa girmemek konusunda ısrarcı davranınca Rusya, Abhazya'nın ayrılıkçı taleplerini desteklemiştir. Temmuz 1992'de Abhazya Yüksek Sovyeti, Abhazya'nın bağımsızlığını kabul eden 1925 Anayasası'nı[43] kabul ettiğini ilan etmiştir. Bunun ardından Gürcü kuvvetleri, Ağustos ayında Abhazya'ya girmiştir. Abhaz-Gürcü çatışması, Yeltsin'in arabuluculuk çalışmasının sonucunda durulmuş; mücadelede mağlup olan Gürcüler, Sohumi'yi terk etmiştir. Rusların desteklediği Abhazların galibiyetinin ardından, Gürcistan Bağımsız Devletler Topluluğu'na girmek zorunda kalmıştır. Rusya amacına ulaşıp Gürcüleri Bağımsız Devletler Topluluğuna dâhil ettikten sonra, Abhazya'ya verdiği desteği geri çekmiştir. Bu kapsamda Çerkez sorunu bahane edilerek sınır kapılarıkapatılmış, enerji akışı engellenmiş ve daha sonra bölge, denizden ablukaya alınmıştır

4 Nisan 1994'te "Gürcistan ve Abhazya Çatışmasında Politik Çözüm İçin Önlemler Deklarasyonu" yayınlanmıştır. Bu bildiriye göre Abhazya'nın kendi anayasası, parlamentosu, hükûmeti, marşı ve bayrağı gibi devlet sembolleri, iç egemenliği olacaktır. Ayrıca taraflar dış politika, gümrükler, sınır güvenliği, enerji, ulaşım, iletişim, insan hakları ve azınlıkların durumu gibi stratejik konularda birlikte hareket. Ancak Tiflis yönetimi bu kararlara mesafeli yaklaşmış, sorunun çözümü yine sağlanamamıştır. 1998 yılında Abhaz-Gürcü çatışması yeniden patlak vermiştir.[44] 26 Mayıs 1998'de

Gürcüler Abhazya'da Samurzakano ovasında Eristskali ırmağının iki yanında bulunan Gali bölgesi'ne girmişlerdir. Burada Abhazlarla Gürcüler karşı karşıya gelmişlerdir. Abhazya ile Tiflis yönetimi arasında meydana gelen bu kriz BM, AGİT ve Rusya arabuluculukları ile sonlandırılmaya çalışıldı. Bu maksatla 16-18 Ekim 1998 Atina'da, 7-8 Haziran 199'da İstanbul'da ve 15-16 Mart 2001 tarihinde Yalta'da taraflar bir araya gelerek çözüm arayışlarında bulunmuşlardır. [45]

3 Ekim 1999'da Abhazya'daki başkanlık seçimleriyle beraber bağımsızlık isteklerini sorgulayan bir de referandum yapılmıştır. Oylamaya katılan Abhazların %97,7'si bağımsızlık yanlısıdır. 12 Ekim'e gelindiğinde ise Abhazya Cumhuriyeti'nin Bağımsız Devlet Yasası kabul edilmiştir. Ancak yine de Tiflis yönetimiyle tüm ilişkiler kesilmemiş, ileriki tarihte ortak bir devlet yapısında birleşme olasılığı gündeme getirilmiştir. Ne var ki, Abhazya'daki bu seçimler BM, AB ve ABD tarafından yasadışı bulunmuş, ayrılıkçı taleplerin Sohumi-Tiflis arasında gerginliğe yol açacağı ifade edilmiştir.[46]

Şevardnadze döneminin sonlarında, Gürcistan'ın Batı ve NATO ile sıkı ilişkiler geliştirmesi Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu yüzden Rusya, Tiflis üzerinde baskı unsuru yaratmak ve bölgedeki Barış Gücü birliklerinin görev süresini uzatmak için Abhazlara Rus pasaportu vermiş, Abhazya'ya uyguladığı ambargoyu kaldırarak Soçi ve Sohumi arasında demiryolu inşasına başlamıştır[47]. Abhazya ile Tiflis yönetimi arasında oluşan gelişmelerden sonra Gürcistan, bölgedeki Rus askerlerinin görev süresini uzatmak zorunda kalmıştır.

Saakaşvili göreve geldiği zaman, Abhaz-Gürcü çatışmaları boyunca Abhazya'dan göç etmek zorunda kalan yaklaşık 250 bin Gürcü'nün durumunu gündeme getirmiştir. Sohumi yönetimi ise Saakaşvili'nin bu söyleminin Abhazya'ya olası bir askerî müdahalenin ön hazırlığı olduğunu iddia etmiştir. Nitekim 2006 yılına gelindiğinde Gürcü askerleri, Kodor Vadisinin yukarısına girerek, yeni bir Abhaz-Gürcü çatışmasına sebebiyet vermiştir. Tiflis, bu dönemde Abhazya'daki ayrılıkçı hareketlerin arkasında Rusya'nın olduğunu iddia etmiştir. Buna kanıt olarak, 27 Eylül 2007'de bölgede ayrılıkçı eylemlere karşı yapılan operasyonda bir Rus subayının ölü

olarak ele geçirilmesini göstermiştir. Saakaşvili, Nisan 2008'deki NATO zirvesinde Abhaz sorununun çözümü için birtakım önerilerde bulunmuştur. Bunların içerisinde en önemlisi Abhazların ve Gürcülerin çatışmaların öncesindeki durumuna geri dönmesidir. Ancak Abhaz yetkililer bu öneriye karşı mesafeli durmuştur. Uzlaşma çabalarının sonuçsuz kalmasının ardından 21 Nisan 2003'te Abhazya üzerinde uçan insansız casus Gürcü uçakları, Rus jetleri tarafından düşürülmüş ve BM raporu da olayı doğrulamıştır.[48] Diğer taraftan, Rus Dışişleri Bakanlığı, Tiflis'e yaklaşık 400 km uzaklıkta Abhazya'nın merkezi Şinvali'ye ise 90 km mesafedeki Kodori Geçidin, Tiflis tarafından 1500 asker konuşlandırıldığını iddia etmiş; herhangi bir güç kullanılması durumunda Rusya'nın da tepki göstereceğini açıklamıştır. Açıklamanın ardından Rusya, bölgedeki asker sayısını artırmıştır. NATO da Rusya'nın bu eyleminin Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne aykırı olduğunu ifade etmiştir. Gerginlik artmış ve bölgede Rus-Gürcü savaşı patlak vermiştir. Savaşın sonucunda Rusya, Abhazya'yı Gürcistan'dan bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Rusya'nın ardından Venezuela ve Nikaragua da Abhazya'nın bağımsızlığını resmen tanıdıklarını açıklamıştır.[49]

3.3.Güney Osetya

1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilalinde Osetler, Bolşevikleri desteklemiş; bundan sonraki dönemde de Menşeviklerle[50] aralarında sorunlar yaşanmıştır. 1920'lerin başında Osetya, güney ve kuzey olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Güney Osetya, 20 Nisan 1922'de özerk bölge statüsüyle Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne, kuzeyi ise 7 Temmuz 1925'te özerk bölge olarak SSCB'ne bağlanmıştır. 5 Aralık 1936 tarihinde Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Güney Osetya, Sovyetlerin dağılma sürecinde Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiş, ardından, Gürcü kuvvetleri başkent Şinvali'ye girmiştir. Çatışmalar sırasında sivil halktan Oset olanlar Kuzey Osetya'ya, Gürcüler ise Tiflis'e göç etmek zorunda kalmıştır.

Haziran 1992’de yönetime gelen Şevardnadze ile Yeltsin arasında imzalanan “Dagomis Antlaşması” ile Gürcü-Oset çatışması duraklama sürecine girmiştir. Ancak bu sessiz dönem Güney Osetya’nın Kuzey ile birleşme taleplerinin yeniden gündeme gelmesiyle son bulmuştur. Bölgedeki ayrılıkçı söylemlerin yarattığı huzursuzluk yanında 1998’de Güney Osetya Başbakanı Vladikafkaz’ın öldürülmesi de anlaşmazlıkları derinleştirmiştir. Bu dönemde Güney Osetya’da ayrılıkçı eylemleri destekleyen 1999 Güney Osetya Parlamento seçimleri, Nisan 2001 ve Aralık 2001 bağımsızlık konulu referandumu yapılmıştır. Referandum sonuçları ise halkın büyük çoğunluğunun bağımsızlık yanlısı olduğuna yöneliktir. Ancak ne seçim ne de referandumlar Tiflis tarafından tanınmamıştır.[51]

Saakaşvili döneminde Acara üzerinde hâkimiyet kurulmasının ardından, Güney Osetya sorunu gündeme gelmiştir. 1 Haziran 2004 tarihinde yaklaşık 400 Gürcü askeri, sınırda Rus askerleri ile sorun yaşadıkları gerekçesiyle bölgeye girmiştir. Daha sonra Tiflis yönetimi, Güney Osetya’daki ayrılıkçı hareketlerin ardında Rusya’nın olduğunu iddia etmiştir. Nitekim Gürcü görevliler bölgeye askerî malzeme taşıyan 10 Rus askerî kamyonuna el koyarak iddialarını uluslararası boyuta taşımışlardır. Yaşanan bu olayların ardından Rus ve Gürcü taraflar anlaşmazlığa son vermek için bir diyalog süreci başlatmışlarsa da, bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Saakaşvili, sorunun çözülmesi ve taraflar arasında uzun süreli barışın sağlanması için bazı öneriler sunmuş; ancak Güney Osetya bunlara olumlu yaklaşmamıştır.[52] Ardından Şinvali yönetimi, Gürcü tehdidine karşı Abhazya’yla yardım antlaşması imzalama yolunu seçmiştir. 10 Eylül 2005 tarihinde ise Güney Osetya’nın Gürcistan’dan ayrılmasının on beşinci yıl dönümünde Şinvali’de üç bomba patlamış ve üç kişi ölmüştür. Yaşanan bu olayda, Rusya ve Gürcistan birbirlerini sorumlu tutmuş; bu krizin çözümü için ABD, arabuluculuk faaliyetlerine girişmiştir.[53] Gürcistan, Güney Osetya sorununun çözümü için Rusya’nın yeni bir müzakere sürecine yaklaşması, barışı korumak için alternatif yollar bulması ve ayrılıkçı bölgelere yardım etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

2008 yılına gelindiğinde Güney Osetya yine Gürcistan için sorun merkezi hâlindedir. Gürcü yetkililere göre Rusya, Abhazya ve Güney Osetya’daki ayrılıkçı güçlere maddi ve manevi destekte bulunarak Gürcistan’ın ülke

bütünlüğünü ihlal etmeye çalışmaktadır. Bu söylemlerin ardından 6 Ağustos 2008'de Güney Osetya yakınlarındaki Gürcü köylerinden Osetlere ateş açılarak yeni bir kriz yaşanmıştır.[54] 7 Ağustos günü Saakaşvili, ateşkes emriyle sorunun çözümü için Güney Osetya'ya müzakereye açık olduğu mesajını vermiştir. İki taraf arasında ateşkes sağlanmışken 8 Ağustosta Rus askerî güçleri Güney Osetya'ya giriş yaparak yeni bir çatışmaya neden olmuştur. Gürcistan, Kızılhaç'ın çağrısı üzerine sivil halkın bölgeyi boşaltması için üç saatlik bir ateşkes uygulamış, Rusya'yla savaşa destek kuvvet olmaları için Irak'taki askerlerinden bin kişilik bölümü geri çekme kararı almıştır. Buna karşılık Abhaz lider Sergey Bagapş, Gürcülere karşı bin kişilik bir ordu göndererek Osetlerin bağımsızlıklarına yardım edeceklerini açıklamıştır. Güney Kafkasya'daki bu kriz, tüm dünyanın ilgisini ve tepkisini çekmiştir. ABD, Rus saldırganlığına ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün ihlaline acilen son verilmesini ifade ederken; Polonya, Ukrayna, Letonya, Litvanya ve Estonya; Saakaşvili'ye destek olacakları mesajlarını iletmiş, alternatif bir barış planı önerisi sunarak bölgeye AB barış gücü gönderilmesini önermişlerdir.[55]

BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinden yapılan bir açıklamaya göre yaklaşık 46.000 kişinin göç etmesine yol açan "Ağustos Savaşı", AB dönem başkanı Nicolas Sarkozy'nin de arabuluculuğuyla 13 Ağustos 2008'de durdurulmuştur. AB'nin sorunun çözümüne yönelik sunduğu planda; çatışan tarafların kriz öncesindeki konumlarına geri dönmesi, Rusya'nın Güney Osetya'da barış gücü askerlerini bulundurmasına devam etmesi önerilmiştir. Ancak Rusya, Gürcistan'ın yeniden güç kullanmasını engelleyecek bağlayıcılıkta bir antlaşmanın oluşturulmasını talep etmiştir.

Güney Osetya'daki kriz son bulurken dünyada Rusya'nın saldırgan tavrına karşı tepki gösterilmesi konusunda yoğun bir tartışma ortamı doğmuştur. ABD, İngiltere ve Doğu Avrupa'daki eski Sovyet ülkeleri Moskova'yla ilişkilerin gözden geçirilmesini isterken Almanya ve Fransa gibi ülkeler enerji bağımlılıklarını göz önünde bulundurarak- bu düşünceye karşı çıkmıştır. Ancak her iki cephenin ve NATO'nun yetkilileri, Rusya'nın Gürcü topraklarından geri çekilmesi ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Saakaşvili iktidara gelmesinden bu yana önem verilen NATO üyeliği konusu, krizin ardından yeniden gündeme

gelmiştir. NATO ülkeleri, birçok soruna sahip olan Gürcistan’ın üyeliği konusunda endişelerini dile getirmişlerdir. NATO üyesi ülkelerden özellikle AB’ye olan devletlerden bazıları Gürcistan’ın NATO’ya katılmasının tehlikeli olabileceği yorumlarını yapmışlardır. Çünkü iç ve dış birçok sorunla uğraşan ve Rusya’dan gelebilecek bir savaş tehdidi ile karşı karşıya olan Gürcistan gibi bir ülkenin NATO ittifakına sorun yaratabilecektir. Bunun yanında Fransa ve İngiltere gibi Rusya ile özellikle enerji gibi ticari konularda ilişkileri olan konular Ağustos 2008 Savaşı’ndan sonra Rusya’ya karşı edinilen sert tutuma son verilip dialogların sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir.[56]

3.4.Cevahati

Cevahati Bölgesi, Gürcistan-Ermenistan sınırında yer alan Ermeni nüfusun yoğun olduğu bir bölgedir. Bölgede yaşayan Gürcüler ile Ahıska Türkleri göç ettirilerek burada Ermeni nüfusun yoğunlaşmasına zemin hazırlanmıştır. Ahıska Türkleri 1944 yılında Türkiye’yle sıkı ilişkilerde bulundukları, casusluk ve kaçakçılık yaptıkları iddialarıyla Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ile Rusya’nın bazı bölgelerine göç ettirilmiştir. [57]Kruşçev döneminde bazı sürgünlerin affedilmesine rağmen, Ahıska Türkleri bunun dışında tutulmuştur. 30 Haziran 1968’de Ahıska Türklerinin haksız yere sürgün edildikleri ilan edilmesine ve Gürcistan Cumhuriyeti’nin Avrupa Konseyi’yle bu toplumun yurtlarına geri dönmesi konusunda uzlaşma yoluna girmesine rağmen sorunun çözümüne yönelik bir girişimde bulunulmamıştır[58]. ABD, -bölgedeki Türk nüfusunun artmasını engellemek için- Gürcistan’a geri dönmek isteyen Krasnador’daki Ahıska Türklerinden 5000’den fazlasını, mülteci sıfatıyla topraklarına kabul etmiştir.[59]

Türklerden ve Gürcülerden arındırılan Cevahati bölgesinde çoğunluğu elinde bulunduran Ermeniler, diğer ayrılıkçı Gürcü bölgeleri gibi birtakım taleplerde bulunmuştur. “Birleşik Cevah Hareketi” olarak adlandırılan Cevahati’deki 12 sivil toplum örgütü, 30 Aralık 2003’te geçici başkan Nino

Burjanadze yönetimine yazılan ortak mektupta, Gürcistan'ın federal bir devlet olarak yeniden yapılanmasını ve bölgedeki Ermenilerin durumlarının göz ardı edilmemesini istenmiştir. Bu girişimleri sonuçsuz kalan Ermeniler, aynı taleplerini 16 Ocak 2004 tarihinde Saakaşvili hükümetine de iletmişlerdir.

Cevahati'deki Ermeniler, Gürcistan yönetiminin etnik gruplar arasında ayrımcılık yaptığını, bölgedeki sosyoekonomik koşulların diğerlerine kıyasla çok daha kötü olduğunu iddia etmiştir. Cevahati bölgesinde önemli bir istihdam kaynağı olan Rus üssünün Gürcistan tarafından kapatılmak istenmesi de Ermeniler tarafından endişeyle karşılanmıştır.[60] Birleşik Cevah Hareketi'nin Tiflis yönetiminden talepleri şöyle özetlenebilir:

- Önemli bir istihdam merkezi olan Rus üssü kapatılmasın
- Ermenice bölgenin resmî dili olsun
- Bölge okullarında Ermeni tarihi okutulsun
- Ermeni Kilisesi, devlet kayıtlarına alınarak korunsun[61]

Cevahati Ermenilerinin bu talepleri, bir sonraki aşamada Tiflis'ten ayrılarak Erivan'la birleşmek isteyecekleri izlenimini uyandırmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye'yle sorunlarından dolayı ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan Ermenistan, günümüzde Gürcistan'la ilişkilerini Cevahati bölgesi için germek istememektedir. Nitekim 2009 yılında Saakaşvili, Erivan Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada; Cevahati'ye karşı ayrımcı tutum izledikleri iddialarını yalanlayarak, aksine bölgeye ekonomik kalkınma için bazı önemli girişimlerde bulunduklarını ifade etmiştir. Bunun ardından Ermeni lider Sarkisyan, Saakaşvili'ye teşekkür ederek iki devlet ilişkilerini geliştirmek adına şeref madalyası vermiştir[62].Ancak Cevahati bölgesindeki Ermeniler, gerek Sarkisyan'ın bu tavrından gerekse Rusya'nın önemli sorunlar yaşadığı Gürcistan'la geliştirdiği sıkı ilişkiler nedeniyle durumlarının ört bas edilmesinden rahatsız olmaktadır.[63]

3.5.Pankisi Vadisi

Pankisi Vadisi, Gürcistan’ın kuzeydoğusunda Borbalo Dağlarından Alazani Irmağına kadar, yaklaşık 34 kilometrekarelik bir bölgedir. Burada yaklaşık dokuz bin kişilik “Kist” olarak anılan bir topluluk ile Gürcüler ve Osetler yaşar.[64] Ancak 1999 yılındaki Çeçen sorununun ardından buraya mülteciler gelmiştir.

Rusya, Çeçenistan sorunuyla mücadele ederken, birçok Çeçen direnişçinin Gürcistan’ın Pankisi Vadisinde saklandığını iddia etmiştir.[65] Ayrıca Moskova, Tiflis’i terörist eylemlere destek verdiği gerekçesiyle suçlamıştır. Ancak bu durumu, Rusya’nın, Gürcistan’a müdahale etmek için planladığı da düşünülmüştür. Nitekim Rusya, birçok işadamı ve milletvekilinin kaçırılması olaylarında Pankisi Vadisindeki Çeçenleri sorumlu tutarak bölgedeki terör faaliyetleri olduğunu gündeme getirmeye çalışmıştır.[66] Çünkü Rusya, 1999 AGİT İstanbul Zirvesinde, Gürcistan’dan çekileceğine dair bir antlaşma yapmıştır. Bundan sonraki dönemde de Gürcistan üzerindeki etkisini devam ettirebilmek için, Rus askerlerinin buradaki varlığını meşrulaştıracak nedenler aramıştır.

Diğer yandan, Gürcü halka yönelik propagandalar devam etmiştir. Çeçen terörü tartışmaları sürerken 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan’dan kaçan El Kaide militanlarının da Pankisi Vadisine yerleştiği iddiaları gündeme gelmiştir. Böylece Pankisi adı, tüm dünyada duyulmuştur. Rusya, bu dönemde sürekli olarak Gürcü hükümetinin Pankisi bölgesindeki karışıklığa çözüm bulmakta yetersiz olduğunu iddia etmiştir. Şevardnadze, 18 Şubat 2002’de eğer uluslararası terörle mücadele kapsamında herhangi bir güç, Gürcistan’la ortak çalışmalarda bulunacaksa bunun ABD ve NATO olacağını açıklamıştır. Ardından ABD askerleri, terörle mücadele konusunda Gürcü askerlerle birlikte çalışmaya başlamış; Türkiye de -Nisan 2000’deki dört milyon dolarlık yardım antlaşmasına uygun olarak- iki milyon dolarlık askerî malzemeyi Tiflis’e hediye etmiştir.[67]

ABD’nin, Pankisi’de uluslararası terörü sonlandırmak için Gürcistan’la çalışmaya başlaması, bölgedeki diğer yönetimlerde kaygıyla karşılanmıştır. Abhazya yönetimi, Rusya’nın bölgeden uzaklaştırılarak Amerikan güçlerinin burada bulunmasına izin verilmesinin, kendi gelecekleri için tehlike arz

edebileceğini düşünürken Rus kamuoyu, ABD’nin bölgeye girmesinin zaten sorunlu bölgeyi daha da çetrefilli hâle getireceği düşüncesindedir. Ancak bu dönemde Putin, diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi, Gürcistan’da da ABD’nin var olabileceğini, bu durumun bölgenin barışa ve refaha kavuşmasına olumlu katkı yapacağını ifade etmiştir.[68] Normalde ABD-Gürcistan yakınlaşmasından rahatsızlık duyan Rusya’nın bu açıklaması akılları karıştırırken Putin’in bu ılımlı söylemlerle işbirlikçi bir imaj oluşturmaya çalıştığını ileri sürenler de olmuştur.

Çeçen yetkililer ise Pankisi Vadisindeki sorunlarla Amerika’nın ilgilenmesinden hoşnut kalmıştır. Çünkü Amerika buradaki terörist faaliyetlerle bizzat mücadele ederse, Rusya’nın uluslararası camiada Çeçenler’le ilgili oluşturduğu asılsız iddiaların gerçek yüzü görülebilecektir. Pankisi’de Amerikan varlığından hoşnut olduklarını açıklayan Çeçen yetkililer, gerektiği takdirde terörle mücadele kapsamında işbirliği yapmaya da hazır olduklarını bildirmişlerdir.[69]

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. AĞACAN, Kamil, *“Kafkasya Bölgesinde Türk Dış Politikasının Çıkar Alanları ve Hareket Alanları – Gürcistan Örneğinde”*, *Kafkasya’da Beklentiler ve Olanaklar – Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye’nin Rolü*, Ankara, Konrad Adenauer Shiftung Yayınları, 2007.
2. Ana Britannica, 10. cilt, Ana Yayıncılık A.Ş.
3. BADDELEY, John F., *Rusların Kafkasya’yı İstilası ve Şeyh Şamil*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1995.
4. BENET, Sula, *Abhazlar- Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2002.
5. BERKOK, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.

6. BİLGE, M. Sadık, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul, Eren Yayınları, 2005.
7. BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi – Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
8. CHİTADZE, Nika Gürcistan – *Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik, "Türk Dış Politikası - III. Türk Dış Politikası Sempozumu" tebliğleri (3-4 Mayıs 2007),* USAK Yayınları, Ankara, 2009.
9. DAVİS, Sue 'Elections, Legitimacy, Media and Democracy: The Case of Georgia', *Nationalities Papers*, 36: 3, London , Routledge Publisher, 2008.
10. DEMİRTEPE, M. Turgut, (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2008.
11. VORONOV, Y.V., *Abhazya'nın Beyaz Kitabı 1992-1993*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2002.
12. Derleme, *Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye*, SİSAV Yayınları, İstanbul, 1995.
13. JÖRN, Schütrumpf (Ed.), *Rosa Luxemburg ya da: Özgürlüğün bedeli*, Karl Dietz Verlag, Berlin, 2008.
14. ERKAN, Aydın O., *Tarih Boyunca Kafkasya*, Civiyazıları Yayınevi, İstanbul, 1999.
15. ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908),* KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon, 1996.
16. FOUSKAS, Vassilis K., Balkanlar, *Ortadoğu, Kafkasya – Soğuk Savaş Sonrasında ABD Politikaları*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2004.
17. GUMPEL, Werner – HEKİMLER, Alpay (Ed.), *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye,* Konrad-Adenauer-Shiftung Yayını, Kocaeli, 2006.
18. İŞYAR, Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Soyvet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004.
19. İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.
20. KANBOLAT, Hasan, *"Çepeçevre Karadeniz-Devam Eden Sorunlar, Muhtemel Ortaklıklar – Güney Kafkasya ve Gürcistan Açısından"*,

Jeopolitik Duyarlılık ve Enerji İşbirliği Açısından Karadeniz Bölgesi, Konrad Adenauer Shiftung Yayınları, Ankara, 2008.

21. KAPANADZE, Sergi, “Georgia and the EU: The Paths to Europe”, *Journal of Foreign Policy of Moldova* issue: 04/2004.
22. KARABAYRAM, Fırat, *Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007.
23. KASIM, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara, 2009.
24. KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
25. MEFTUN, Metin, *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
26. MİMİNOŞVİLİ, Otar, *Gürcistan’da Etnografik Yolculuk*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 1999.
27. ÖZCAN, Mehmet, *Gürcistan-Rusya Krizi Değerlendirme Raporu - Krizin Türkiye’ye, Bölgeye ve Küreye Etkileri*, USAK Yayınları, Ankara, 2008
28. SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
29. STARR, S. Frederic -Svante, E. Cornell, (Ed.), “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Oil Window to the West”, *Central Asia-Caucaus Institue*, Uppsala, 2005.
30. ŞEKER, Sevim, “Rusya Federasyonu Orta Asya Güney Kafkasya Siyaseti 1991-2010, İyikan, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.
31. TUFT, Monica D., “Multinationality, Regions and State-Building: The Failed Transition in Georgia”, *Regional & Federal Studies*, London, Routlegde Publisher, 2001.
32. YANAR, Savaş, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2002.
33. YAZICI, Bahaddin, *Sıcak Nokta: Orta Asya - Orta Asya’da Yeniden Yapılanma ve Terör,* Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2003.
34. 1991-1995 – Tiflis 1995
35. 1991-1995 – Tiflis 1995

Tezler

35. KAFKASYALI, E. Gülsencen, “ABD – Rusya Hegemonya Mücadelesinde Gürcistan ve Gül Devrimi”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Ankara, 2007. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

37. TAŞKIN, Mete, “Bağımsızlığından sonra Gürcistan Türkiye İlişkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

38. UŞUN, Kamil Murat, “Geçmişten Günümüze Türk – Gürcü İlişkileri”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

İnternet Kaynakları

39. “Abhazya ve Güney Osetya’nın Tanınması”, http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=19&ArticleID=1137755&ref=haberici (12.09.2010).

40. “AB’nin Tutumu Sertleşiyor” http:bbc.co.uk/turkish/news/story/2008 (08.10.2010).

41. ‘’Asbarez Staff Russian MPs Slam Yerevan For Honoring Georgia’s Saakashvili’’ http://asbarez.com/65382/russian-mps-slam-yerevan-for-honoring-georgia%E2%80%99s-Saakaşvili/ (11.09.2010).

42. ‘’Bakü – Tiflis Ceyhan Boru Hattı’’ http://www.btc.com.tr/proje.html (9.10.2010).

43. Bilgin Türk ‘’Avrasya Doğalgaz Savaşları ve Türkiye – 1’’ http://www.politikadergisi.com/makale/avrasya-dogalgaz-savaslari-ve-turkiye-1(9.10.2010).

44. ‘’BTC Caspian Pipeline’’ http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/bp/ (9.10.2010).

45. “Christianity and the Georgian Empire “ http://lcweb2.loc.gov/cgiin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ge0015) (11.02.2011).

46. Fehim Taştekin, “Büyük Fırtınanın Küçün Vadisi Pankisi”, http://www.kafkas.org.tr/hakkinda/pankisi.html(11.09.2010).
47. “Foreign Operations Appropriated Assistance: Georgia” http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/108293.htm (11.10.2010).
48. ‘’Georgian Population’’, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=152&lang=eng (09.09.2010).
49. “Georgin Political Parties” http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=24
50. ‘’GUUAM’’ http://www.guuam.org/general/browse.html (21.10.2010).
51. “Gürcistan, Ahıska Türkleri ve Avrupa Konseyi”
www.ahiska.org.tr (11.02.2011).
52. ‘’Gürcistan Ekonomisi’’ http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html (9.10.2010).
53. “Gürcistan’a 3 bin 300 Soykırım Davası Açıldı”
www.osetyakomitesi.com/gurcistan (11.02.2011).
54. Jean-Christophe Peuch, “Caucasus:Chechens See No Threat In U.S.-Georgia Antiterror Drive”, http://www.rferl.org/nca/features/2002/03/05032002091217.asp (07.09.2010).
55. ‘’Kafkasya’da Nüfuz Savaşları’’ http://www.kafkas.org.tr/tarih/kafkasyadanufussav.html(11.10.2010).
56. Kanbolat, Hasan, “Kafkasya’da Cavaheti ve Krasnodar Ermenileri’nin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışlar”ı, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü,
http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Print&DergiIcerikNo=218&Yer=DergiIcerik (11.09.2010).
57. ‘’Meskhetians – Orientation’’ www.everyculture.com/Russia-Eurasia-China/Meskhetians-Orientation.html (11.02.2011).
58. “Mehmet Binay Büyüteç ‘’Elçibey Neden Bakü’ye Geri Döndü?’’ http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz36.htm(9.10.2010).
59. Mehmet Fatih Öztarsu, “Gürcistan’da Etnik ve Bölgesel Sorunların Yakın Tarihi”,
http://www.turksam.org/tr/a1886.html (09.09.2010).

60. Nato'ya Gürcistan Uyarısı http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/03/080311_russia_georgia.shtml
61. "Nato's Relations With Georgia" http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm (09.09.2010).
62. ''Russian Bases in Georgia, The International Institute for Strategic Studies, Volume 7, Issue 4, May 2001'' http://www.iiss.org/search/?q=russian+bases+in+georgia&x=29&y=10 (11.10.2010).
63. Sinan Oğan, "Gürcü-Oset Savaşı Rusya-Gürcistan (Batı) Savaşına Dönüşürken, Bölgede Saflar da Belirleniyor"
www.turksam.org/tr/a1451.html (12.02.2011).
64. ''Şevarnadze suikastleri'' http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=641 (12.09.2010).
65. Terörle Mücadele Adına İnsan Hakları Kısıtlanıyor
http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/03/050311_council_europe.shtml(04.10.2010).
66. "Tiflis'e göre Rusya Savaş İstiyor'' www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/05/080528_georgia_russia.shtml (11.02.2011).
67. "Türkiye – Gürcistan Ekonomik İlişkileri'' http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa(11.09.2010).
68.http://search.bbc.co.uk/search?uri=/turkce/&go=toolbar&q=g%C3%BCrcistan&tab=turkish&scope=turkish&start=28(11.09.2010).
69. http://www.bbc.co.uk/turkish/news (08.10.2010).
70.http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Print&DergiIcerikNo=218&Yer=DergiIcerik (11.09.2010).
71. http://www.georgianspring.com/timeline.php (12.09.2010).
72. http://www.ipu.org (11.02.2011).
73. http://www.kafkasfederasyonu.org/kafkasya/abhazya/abhazya_gurcistan_iliskileri.htm (12.09.2010).

74. www.everyculture.com/Russia-Eurasia-China/Meskhetians-Orientation.html (11.02.2011).
75. http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/Georgia-HISTORY.html (12.02.2011).
76. http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=866273 (07.10.2010).

Dergi ve Gazeteler

77. CORNELL, Svante E., “Geopolitics And Strategic Alignments in The Caucasus and Central Asia”, Journal Of International Affairs, Haziran-Ağustos 1999, Cilt:4, Sayı:2.
78. AĞAYEV, Resul Muradalıoğlu, “ Hazar Havzası Doğalgaz Kaynaklarının Avrupa’ya Taşınma Güzergâhları”, *2023* dergisi, 15 Haziran 2010, Sayı:110.
79. TEZER, Zeki, “Enerjide Engebeli Koridor”, *Cumhuriyet*, 27.11.2006.

Raporlar:

80. Putin Agrees To U.S. Troops Deployment In Georgia, Reuters, 01.03.2002.
81. NİCHOL, Jim, “Georgia and NATO Enlargement: Issues and Implications”, CRS Kongre Raporu, 07.03.2008.

EKLER

Ek 1. Hakem Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 – 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Huriye Yıldırım'ın yazdığı Gürcistan Cumhuriyetindeki Siyasi Gelişmeler (1991- 2010) başlıklı çalışma basıma değer bulunmuştur.

Bilginize

İsim ve Soy isim: Mitat Çelikpala

İletişim bilgileri: Kadir Has Üniversitesi Uluslararası ilişkiler Bölümü Cibali İstanbul

Tarih: 18.04 2011

İmza

32 Otar Miminoşvili, *Gürcistan'da Etnografik Yolculuk*, Çivi yazıları, , İstanbul, 1999, s. 111.
33 Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-19089*, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi yayınları,), Trabzon, 1996, s. 22, 23.
34 Moskova Antlaşması madde:2 ve Kars Antlaşması madde: 6.
35 Gürcistan Cumhuriyeti Anayasasının 4. maddesinin 3. fıkrasına göre Parlamentoda Abhazya ve Abhazya ile diğer bölge birimlerinden seçilen temsilciler yer almaktadır. (Bu hüküm 20 Nisan 2000'de son halini almıştır).
36 E. Gülsencen Kafkasyalı, age., s. 5.
37 Sula Benet, *Abhazlar- Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları,* Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2002, s. 11-12.
38 Y.V. Voronov, *Abhazya'nın Beyaz Kitabı 1992-1993*, Ankara, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2002, s. 47.
39 Sohumi, Gürcistan'ın kuzeybatısında Abhazya Özerk Yönetiminin merkezi olan şehirdir.
40 *Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye*, SİSAV Yayınları, , İstanbul, 1995, s. 181.
41 Mehmet Fatih Öztarsu, "Gürcistan'da Etnik ve Bölgesel Sorunların Yakın Tarihi", http://www.turksam.org/tr/a1886.html (09.09.2010).
42 Aydın O. Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya*, Çiviyazıları Yayınevi, , İstanbul, 1999, s. 155.
43 1925 Anayasası **Madde 5:** Abhazya SSC, devlet iktidarını kendi toprağına herhangi bir diğer iktidara bağlı olmaksızın müstakil olarak ica eder. Abhazya SSC'nin egemenliği, Abhazya SSC, Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne ve SSCB'ye gönüllü olarak girdiği için yalnızca bu ittifakların anayasalarında belirtilmiş konularda ve belirtilen ölçülerde sınırlandırılmıştır. Abhazya SSC vatandaşları, kendi cumhuriyetlerinin vatandaşlığını korurken Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti ve SSCB'nin vatandaşı sayılırlar. Abhazya SSC hem Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'nden, hem de SSCB'den serbestçe ayrılma hakkını saklı tutar. Abhazya SSC'nin toprakları, kendisinin onayı olmadan değiştirilmez.
44 **"**Abhazya-Gürcistan İlişkileri / Hukuki Yapısı Ve Gelişimi "http://www.kafkasfederasyonu.org/kafkasya/abhazya/abhazya_gurcistan_iliskileri.htm (12.09.2010).
45 http://www.kafkas.org.tr (11.02.2011).
46 Birleşmiş Milletlerin 31 Ocak 2000 tarihli toplantınsın ardından çıkarılan SC/6708 sayılı basın bültenine göre Abhazya'da 1999 tarihli başkanlık seçimleri geçersiz sayılmaktadır. BM toplantısında ifade edilen seçimlerin geçersiz sayılmasının nedenleri başılıcaları; Abhaz halkının yarısınından çoğunun seçim zamanında bu topraklarda bulunamayacak durumda olması (çatışmalar nedeniyle göç etmiş yada ölmüş) ve seçmenlerin özgürce tercih yapmaktan yoksun olmalarıdır.
47 1990'lı yılların başında Abhaz yönetimi ile Tiflis arasında meydana gelen anlaşmazlıklar iki idare arasındaki dialoga zarar vermiştir. Gürcistan BDT'ye üye olduktan sonra Abhazya'nın ayrılıkçı söylemleri ve gelişen çatışma ortamı nedeni ile Abhazya'ya karşı bir ambargo uygulatmak için hareket geçti. Gürcistan sürdürdüğü girişimlere 1995 yılında BDT tarafından cevaplandırıldı ve bu tarihten sonra Abhazya'ya ambargo uygulanmaya başladı.

48 “Tiflis’e göre Rusya Savaş. istiyor” www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/05/080528_georgia_russia.shtml (11.02.2011)

49 Abhazya ve Güney Osetya’nın tanınması, http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=19&ArticleID=1137755&ref=haberici (12.09.2010).

50 Rus Sosyal Demokrat Partisi’nin 1903 yılındaki ikinci konferansında Lenin ve Martov arasındaki anlaşmazlıktan dolayı üyeler arasında hizipleşme meydana gelmiştir. Parti üyelerinin büyük kısmı Lenin’in düşüncelerini desteklediğinden dolayı bu gruba çoğunluk anlamına gelen “Bolşevik” ismi verilmiştir. Martov taraftarı olan azınlık gruba ise “Menşevik” denmiştir. - Ed. Jörn Schütrumpf, Rosa Luxemburg ya da: Özgürlüğün bedeli, Karl Dietz Verlag, Berlin, 2008, s. 18).

51 Mehmet Fatih Öztarsu, “Gürcistan’da Etnik ve Bölgesel Sorunların Yakın Tarihi”, http://www.turksam.org/tr/a1886.html (09.09.2010).

52 Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili 24-28 Ocak 2005 tarihinde Strasbourg’ta yapılan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi toplantısına katılmıştır. Saakaşvili bu toplantıda Güney Osetya ile bir türlü çözülemeyen sorunları üzerinde durmuştur. Sorunun çözülüp barış ortamına geçilmesi için Saakaşvili Güney Osetya’ya bağlı bir otonomluk teklif etmiş, ancak bu teklif Osetlerce kendilierinin bağımsız bir devlet olması nedeniyle rededilmiştir.

53 Saakashvili’nin Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nde yaptığı konuşmanın ardından ABD başkanı Bush ile 15 Şubatta yaptığı telefon görüşmesinde ABD’nin Gürcistan’ı ülkesinde barış ortamı sağlanması için destekleyeceği sözü verilmiştir. Rusya da bu gelişmeden rahatsız olmuştur. (kaynak: www.osetyakomitesi.com/gurcistan) (11.02.2011).

54 Mehmet Özcan (Ed.), *Gürcistan-Rusya Krizi Değerlendirme Raporu - Krizin Türkiye’ye, Bölgeye ve Küreye Etkileri*, USAK Yayınları, , Ankara, 2008, s. 8.

55 “Gürcistangelişmeleri”,http://search.bbc.co.uk/search?uri=/turkce/&go=toolbar&q=g%C3%BCrcistan&tab=turkish&scope=turkish&start=28(11.09.2010).

56 “AB’nin Tutumu Sertleşiyor” http:bbc.co.uk/turkish/news/story/2008 (11.02.2011).

57 “Meskhetians – Orientation” www.everyculture.com/Russia-Eurasia-China/Meskhetians-Orientation.html (11.02.2011).

58 Gürcistan 1999 yılında Avrupa Konseyine üye olmadan önce şart koşulan konulardan birisi Ahıska Türklerinin göç ettirildikleri topraklara geri dönmesiydi. Bu kapsamda 6 Ekim 2000’de Gürcistan Mülteci İşleri Bakanlığına bağlı “Geri Dönüş ve Yerleştirme Bölümü Başkanı Guram Mamuliya konu ile ilgili bir taslak hazırlayarak Avrupa Konseyi’ne sundu. Ancak bu tasarının sunulmasından bu yana geçen sürede Ahıska Türkleri’nin Gürcistan’a geri dönmesi ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. - “Gürcistan, Ahıska Türkleri ve Avrupa Konseyi” www.ahiska.org.tr (11.02.2011)”.

59 Mehmet Fatih Öztarsu, “Gürcistan’da Etnik ve Bölgesel Sorunların Yakın Tarihi”, http://www.turksam.org/tr/a1886.html (09.09.2010).

60 M. Turgut Demirtepe (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya’da Güç Politikası*, USAK Yayınları, , Ankara, 2008, s. 231.

61 Hasan Kanbolat, “**Kafkasya’da Cavaheti ve Krasnodar Ermenileri’nin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışlar”ı**, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü,http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Print&DergiIcerikNo=218&Yer=DergiIcerik (11.09.2010).

62 Asbarez Staff ‘’Russian MPs Slam Yerevan For Honoring Georgia’s Saakashvili’’ http://asbarez.com/65382/russian-mps-slam-yerevan-for-honoring-georgia%E2%80%99s-saakashvili/ (11.09.2010).

63 Fikret Ertan ‘’ Ermenistan ve Gürcistan’’ http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=866273 (07.10.2010).

64 Pankisi Vadisi’nde Çeçenlerle akraba olan “Kist”ler yaşamaktadır. Pankisi’de yaklaşık dokuz bin Kist’in yaşadığı yedi köy bulunmaktadır. Kistler Gürcüce ve kendi anadillerini kullanmaktadırlar. Kist halkı Güney Çeçenya’dan 18. yüzyılın ortalarına doğru Pankisi’ye göç etmişlerdir. - www.kafkas.org.tr (11.02.2011).

65 Bahaddin Yazıcı, *Sıcak Nokta: Orta Asya - Orta Asya’da Yeniden Yapılanma ve Terör*, Ozan yayıncılık, , İstanbul, 2003, s. 36.

66 Milletvekili ve işadamlarının kaçırılmasının yanı sıra 1999 yılı başında Grozni’de Rus general Gennadi Şpidun’un çeçen teröristlerce kaçırıldığı haberi çıkmıştır. Rus basınında Çeçenlerin Ruslarla savaşa hazırlandığı iddia edilirken dönemin Çeçen başbakan yardımcısı Turpan Atgeriyev bu iddiaların Moskova yönetiminin Çeçenlerle savaş istemesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. - www.kafkas.gen.tr (11.02.2011)).

67 Fehim Taştekin, “Büyük Fırtınanın Küçün Vadisi Pankisi”, http://www.kafkas.org.tr/hakkinda/pankisi.html(11.09.2010).

68 Putin Agrees To U.S. Troops Deployment In Georgia, Reuters, 01.03.2002.

69 Jean-ChristophePeuch,”Caucasus:ChechensSeeNoThreatInU.S.GeorgiaAntiterrorDrive”, http://www.rferl.org/nca/features/2002/03/05032002091217.asp (07.09.2010).

ORTA ASYA KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ SİYASİ GELİŞMELER (1991- 2010)

Anneme; her zaman yanımda olan “Gül”lerin en güzeline...

Emel ÖZER

ÖNSÖZ

Önceleri adını “Orta Asya’nın Demokrasi Adası” olarak duyuran, sonraları ise sık sık yaşanan ayaklanmalarla gündeme gelen Kırgızistan’ı araştırırken oldukça zorlandım. Kırgızistan hakkındaki bilgilerim çok sınırlıydı. Yüzyıllar ötesinden Kırgız halkının bağımsız bakış açısını yansıtan *Manas Destanı*, lise yıllarımdan aklımdaydı. Tabii ki Kırgız edebiyatının ünlü ismi Cengiz Aytmatov’u biliyordum, onun öykülerindeki Kırgızistan’ı da… Ama benim araştırma konum ülkenin bağımsızlığının ardından yaşanan siyası gelişmelerle ilgiliydi ve yararlanabileceğim kaynakların sayısı çok sınırlıydı. Üstelik bu kaynaklar genellikle Rusça olup bunlara Türkiye’de ulaşmak neredeyse imkânsızdı.

Bir konu hakkında araştırma yapılırken elbette bazı sorunlar yaşanır. Türkiye’de Orta Asya konusunu çalışmak demek, samanlıkta iğne aramaya benzer. Bu alanda çalışma yapan akademisyen sayısı azdır; dolayısıyla yazılı kaynaklar da sınırlıdır.

Bu nedenle, yazılı kaynaklarla yetinmeyip 2009 Ağustosu ve 2010 Haziranı’nda olmak üzere iki kez Kırgızistan’a giderek orada yapacağım gözlem ve görüşmelerle çalışmamı zenginleştirmek istedim. Bunun yanı sıra, Rusça kaynakları

-oradaki akademisyenlere- çevirterek daha doğru ve özgün kaynaklara ulaşmaya çalıştım. Ayrıca Kırgız Türkçesiyle yazılmış kitap, dergi ve gazeteleri, Kırgız Türkü arkadaşlarla birlikte çevirmeye çalıştık. Bu kaynakları eklediğim makalemi, yaptığım röportajlarla daha da zenginleştirdim.

Türkiye’de Kırgızistan’la ilgili çok az kaynak olduğu için Kırgızistan’da kütüphaneleri, üniversiteleri, gazeteleri gezerek İngilizce, Rusça, Kırgızca ve Türkçe kaynaklar buldum. Ayrıca 2010 Temmuzu’nda yaptığım Kazakistan gezisinden sonra yazdığım makale de, Kırgızistan ve Kazakistan ilişkilerini ele aldığım bölümde yolumu aydınlattı. Araştırmalar esnasında iki ülkenin insanlarıyla aramda geçen diyaloglar, kurduğum yakın ilişkiler; bölge insanının birbirleri hakkındaki düşünceleri, komşuluk ilişkileri vs. gibi konularda daha geniş bilgi edinmemi sağladı.

Misafirperverliği ve yardımseverliğiyle bilinen Kırgız halkını yakından tanıma fırsatı elde ettiğim gezilerde bana yardımcı olan ve ilk gezim esnasında bana rehberlik eden Ruslan Çodayev’e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Özellikle Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Uluslararası Atatürk Alatoo Üniversitesi’nin kütüphanelerinden çok yararlandım. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olan Venera Turatbekkızı ve ilk gezimde evinde kaldığım Nimet Ceylan’a teşekkürü bir borç bilirim. Uluslararası Atatürk Alatoo Üniversitesi öğretim görevlisi olan Mirgül Şamşıyeva yardımları için çok teşekkür ederim. Ayrıca araştırmalarımda Kırgız Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernek Başkan Yardımcısı Abdulmetin Keskin, Marmara Üniversitesi öğretim görevlisi Fatih Alparslan, *Alam Kırgızları* dergisi editörü Akılbek Atabaev, Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğretim görevlisi Kadırali Konkobaev, Atatürk Alatoo Üniversitesi Rektör Yardımcısı Cafer Topcan, Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV, TİKA koordinatörü Tayfun Atmaca, Avrasya uzmanı Dr. Ali Asker ve Türk Dünyası Öğrenci Derneği Başkanı Ahmet Sağlam’a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Hem Türkiye’deki araştırmalarım hem de yurt dışı gezilerim esnasında kuşkusuz en büyük desteği ailemden aldım. Her konuda yanımda olan ve beni yüreklendiren ailem, bu çalışmamda da yanımda oldu, bana destek verdi.

KISALTMALAR

EAPC: Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
EEC: Avrupa Ekonomik Topluluğu
OSCE: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
CIS: Bağımsız Devletler Topluluğu
UN: Birleşmiş Milletler
PRC: Çin Halk Cumhuriyeti
EBRD: Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası
ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü
ICAO: Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü
IFC: Uluslararası Finans Kuruluşu
ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF: Uluslararası Para Fonu
İHÖ: İslami Hareket Örgütü
OIC: İslam Konferansı Örgütü
NGO: Sivil Toplum Kuruluşları
RF: Rusya Federasyonu
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ASSR: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SCO: Şanghay İşbirliği Örgütü

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu; Orta Asya ülkelerinden biri olan Kırgız Cumhuriyeti'dir. Çalışma, dört ana başlıktan oluşmaktadır:

1. Ülkenin tanıtıldığı genel bilgiler
2. 1917-1991 Sovyetler Birliği egemenliği altında geçirilen süreç
3. Bağımsızlığın ilk yılları ve devlet başkanları dönemleri çerçevesinde iç siyasal gelişmeler
4. Bölgesel- küresel güçler ve komşularla ilişkiler

Bu çerçevede yapılan araştırmalarda, şu sorulara yanıt verilmeye çalışılmıştır:

1. Kırgızistan’da bağımsızlık süreci nasıl gelişmiştir?
2. Bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgızistan’ın genel durumu nasıl bir seyir izlemiştir?
3. İlki 2005’te, ikincisi 2010’da gerçekleşen sivil ayaklanmaların nedenleri ve sonuçları nelerdir?
4. Fergana Vadisi’nin özellikleri nelerdir? Çatışmaların çıkış noktası neden genellikle Kırgızistan’ın güney kesimidir?
5. Ekonomik ilişkiler, fakir bir ülke olan Kırgızistan’ın bölgesel güçlerle ilişkilerini ne oranda etkilemektedir?
6. Tarihsel ve kültürel bağları olan Türkiye ve Kırgızistan ilişkileri ne düzeydedir?

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılarak Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan ettikleri 1991 yılı, bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra bağımsızlığını kazanan bölge devletleri, bölgesel ve küresel sorunların kendi ülkelerine de yansıması üzerine çözüm arayışlarına girmiştir. Bu amaçla ülkeler arasında bölgesel iş birliği örgütleri kurulmuş, ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapılmıştır. Buna rağmen günümüzde hâlâ bu coğrafyada terör ve sınırla ilgili konular başta olmak üzere ciddi problemler yaşanmaktadır.

Bu makalede, bağımsızlıktan bu yana Kırgızistan Cumhuriyeti’nde yaşanan siyasal gelişmeler incelenmiştir. Farklı etnik kökenlere sahip çok topluluk barındıran bir ülke olan Kırgızistan, ilk cumhurbaşkanı olan Askar Akayev’in demokratik kimliğiyle dünya sahnesine çıkmış ve “demokrasi adası” olarak tanınmıştır. Kırgızistan da diğer Orta Asya ülkeleri gibi bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar, ülkenin iç siyasetini yönlendirmiş ve dış siyasal aktörler de bu problemler çerçevesinde ülkede etki alanı oluşturmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda, 2005 yılında ülkede sivil bir hareketle yönetimin değişmiştir. İkinci Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev’in iktidara gelmesiyle beklenen değişikliklerin yapılacağını

düşünen Kırgız halkı, kısa bir süre sonra, değişenin sadece isimler olduğunu anlamıştır.

Kırgızların, “Kanla başa gelen, kanla gider” diye bir atasözü vardır. Bu sözü doğrularcasına tarih tekerrür etmiş; 2005 yılında ayaklanmayla başa gelen Kurmanbek Bakiyev, 2010 Nisanı’nda başka bir ayaklanmayla iktidarı bırakmak zorunda kalmıştır. Bu ikinci sivil ayaklanma, ülkede var olan sorunların devam ettiğinin göstergesidir. Bu ayaklanmayla Kurmanbek Bakiyev, iktidarı, bu harekete öncülük eden Roza Otonbayeva’ya bırakmak zorunda kalmıştır. 27 Haziran 2010’da yapılan anayasa referandumuyla hükûmet kurulmuş ve Roza Otonbayeva yasal olarak ülkenin üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur.

Kırgızistan’a yaptığım araştırma gezileri esnasında yaptığım çalışmalar sonucunda, ülkede sorunların artarak devam ettiğini gözlemledim. Sovyetler Birliği’nden sonra Orta Asya’da oluşan iktidar boşluğu, bölgesel güçlerin ilgisini bu alana yöneltmiştir. Bu ülkelerin hamisi olan Rusya’nın yanı sıra ABD ve bölgeye komşu olan Çin Halk Cumhuriyeti, İran ve Türkiye’nin gündemine de Orta Asya girmiştir. Kırgızistan’ın dış ilişkilerine baktığımızda ülkenin dikkatli adım atmakta olduğunu ve iyi bir politika izlediğini görüyoruz. Nitekim ülkede 14 Aralık 2001’de ABD’nin 11 Eylül’de yaşanan terör olayları sonrasında yapacağı Afganistan operasyonları nedeniyle Manas Askerî Üssü’nü açması söz konusu olmuş; hemen ardından 23 Ekim 2003’te Rusya Kant Askerî Hava Üssü açılmıştır. Türkiye’yle ilişkilerine tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle ayrıca önem veren Kırgızistan’ın topraklarında, birçok Türk okulu ve iş yeri bulunmaktadır. Türkiye ile Kırgızistan ilişkileri 1991 yılından bu yana hep iyi yönde gelişmekte, böyle devam etmesi de beklenmektedir. Kırgızistan’la iyi ilişkiler kurmak ve bu bölgelerde etkili olmak, Türkiye için bir avantajdır. Aynı zamanda bu ittifak, Türkiye’nin uluslararası arenada konumunu güçlendirecek niteliktedir.

Bu çalışmada, 1991–2010 yılları arasında Kırgızistan’da meydana gelen siyasal gelişmeler, ekonomik verilerle bağlantılı olarak ele alınmış; Kırgızistan’ın komşuları, bölgesel güçlerle ilişkileri ve bu yönde izlediği politikalar araştırılmıştır.

Kırgızistan üzerine Türkiye'deki kaynakların taranmasıyla ülkeyi tam anlamıyla öğrenebilmek ve bu konuda doğru verilerin yer aldığı bir makale yazmak mümkün değildir. Bu nedenle makalede Kırgızistan'da yazılan eserlere, Orta Asya'ya yapılan gezilerdeki gözlemlere, siyaset bilimciler ve akademisyenlerle yapılan görüşmelere yer vererek daha kapsamlı bir çalışmayla bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır (Kırgızistan makalesi için gerekli olduğunu düşündüğüm yerli makaleleri kullanmak için Kiril alfabesini öğrendim. Böylece metinde kullanılan Kırgızca kaynakların kaynakça listesindeki başlıklarının çevirilerini de yaptım).

1.BÖLÜM: 1991 SONRASI SİYASİ GELİŞMELER

1.1. Genel Bilgiler

Resmî adı: Kırgız Cumhuriyeti
Bağımsızlığın ilanı: 31 Ağustos 1991
Egemenliğin ilanı: 15 Aralık 1991
Anayasanın kabulü: 5 Mayıs 1993
Yönetim şekli: Cumhuriyet
Cumhurbaşkanı: Roza Otunbayeva
Başkenti: Bişkek
Resmî dili: Kırgızca, Rusça

Bayrak: 3 Mart 1991 yılında kabul edilen millî bayraktır. Kırmızı fonda sarı bir güneşten oluşur. Güneşin 40 ışını, 40 Kırgız boyunu; güneşin içindeki yolların kesişimi, geleneksel Kırgız çadırının üstten görünümünü temsil eder. Kırmızı zemin ise barış ve dürüstlüğün simgesidir.

Devlet forsu: Devlet forsu, 14 Ocak 1994 tarihinde kabul edilmiştir. Devlet forsunda yer alan dağ kartalı, dağlık ülkede yaşayan Kırgız halkının cömertliğini, uyanıklığını ve yüksek erdemini temsil eder. Issık Göl, tabiat güzelliği, yaşam ve enerji kaynağı sembolüdür. Dağlar, yüksek tepeli ve buzulları olan Ala Dağları ve Tanrı Dağları'nı temsil eder. Güneş, ülkedeki iyilik, barış ve bolluğu ifade eder. Forsun etrafındaki buğday ile pamuk ise, ülke için önemli olan tarım sektörünü sembolize eder.[1]

Millî marşı: Kırgız Millî Marşı’na ait şiir, Calil Sadıkov ve Şaban Kuluyev tarafından yazılmış ve yarışmayla seçilmiştir. Nasır Davlesov ve Kalyi Moldobasanov tarafından bestelenmiş.

Para birimi: 1993 Mayısı’nda tedavüle girmiş Kırgız som’udur. 1 som yaklaşık 30 Türk lirasına ve 46 ABD dolarına tekabül etmektedir.[2]

Coğrafi koordinatları: 75 doğu boylamı, 41 kuzey enleminde yer alır.

Yüzölçümü: 198.500 km^2.

Komşuları: Kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan ve güneybatısında Tacikistan bulunmaktadır.

Önemli nehirler: Kırgızistan’da Kara Derya, Kumarık, Narın, Çuy ve Toşkan nehirleri bulunmaktadır.

Önemli göller: Dünyanın en büyük krater gölü olan Issık Göl’ün yanı sıra Son Göl ve Çatır Gölü de Kırgızistan topraklarında bulunmaktadır.

Önemli nehirler: Bişkek (eski Frunze), Batkent, Çuy (Tokmok), Calal-Abad (Jalal Abad), Narın, Oş, Talas ve Issık Köl (Karakol).

İdari bölgeler: Kırgızistan yedi idari bölgeye ayrılmıştır. Bişkek’e özel statü verilmiş olup idari bölgeler şunlardır: Çuy, Issık Köl, Narın, Talas, Calal-Abad, Oş ve Batkent.

Etnik yapı: Kırgız Cumhuriyeti Millî İstatistik Komitesi’nin 2004 yılı verilerine göre, ülkede 80 civarında farklı etnik topluluk mevcuttur. Ülkede Kırgızlar %64,9; Özbekler %13,8; Ruslar %12,5; Dunganlar %1,1; Uygurlar %1; Ukraynalılar %1 ve diğerleri %5,7 şeklinde bir nüfus dağılımı söz konusudur.[3]

Ekonomik durum: 2004 verilerine göre Kırgızistan’da GSYİH; 2,3 milyar ABD doları, GSYİH-sektörel bileşim; tarım %35,5, endüstri %17,3, inşaat %2,9, hizmet %35,6, enflasyon oranı (tüketici fiyatlarında); %2,8 çalışanlar sayısı 1 842 300 kişi, sektörlere göre işgücü dağılımı; tarım %55, endüstri %15, hizmet %30, işsizlik oranı %9,2 (resmî - %3,4; 58200 kişi).[4]

Nüfus Dağılımı: 2005 Dünya Almanağı verilerine göre Kırgızistan nüfusu 5.210.450’dir.

Bu nüfusun %34,4’ü 0-15 yaş, %6,2’si ise 65 yaş ve üzeridir. Kırgızistan’da halkın %63,9’u şehirlerde, geri kalanı ise kırsal kesimde yaşar. Ülkede kilometrekare başına, 29 insan düşer. Toplam kadın nüfusu 2.442.500 kişi, toplam erkek nüfusu 2.380.400 kişi civarındadır.[5]

1917-1991 Dönemi

1.2.1. Bolşevik İhtilali

XIX. yüzyıl sonunda Avrupa’nın en güçlü imparatorluklarından biri olan Rus Çarlığı, topraklarının büyüklüğü ve ekonominin kötüye gitmesi nedeniyle birtakım sorunlar yaşamaktaydı. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte birçok insanın işsiz kalması, şehirlere göçün başlaması küçük çaplı isyan hareketlerine neden olmaktaydı. Sosyal sorunlar, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve fikir akımlarının da etkisiyle 1917 Ekimi’nde, Rusya’da devrim yapılmıştı. Devrim’in lideri Lenin, 24 Mayıs 1917 yılında yayınlanan Rusya Halkları Beyannamesi’ndeki seslenişinde “Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibirya ve Türkistan Kırgızları, Çeçenler… İnanışlarınız ve gelenekleriniz, millî ve kültürel kurumlarınız bundan sonra serbesttir ve dokunulmazlık içindedir. O hâlde bu ihtilali destekleyiniz,” diyerek Orta Asya Türk halklarından devrimi desteklemelerini istemiştir.[6]

Kırgızistan, Devrim’i olumlu karşılayan Orta Asya Türk devletlerinden biridir. Şubat ayında başarıya ulaşan Bolşevik Devrimi’nin haberleri Kırgızistan’a Mart ayında ulaşmış ve ülkenin Oş, Bişkek ve Çüy bölgelerinden siyasi reform ve özgürlük mücadelesine katılanlar gösteriler düzenlemiştir. 11 Mart’ta Bişkek Cezaevi önünde yapılan gösteriler sonrasında 130 siyasi tutuklu tahliye edilirken Oş şehrinde de 300 mahkûm

serbest bırakılmıştır.[7] Kısa zamanda Kırgız halkı, işçi örgütleri kurmaya, siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamış ve bir süre sonra Kızıkaya, Celal-Abad, Oş, Bişkek, Narın, Karakol gibi şehirlerde Sovyet iktidarının kabul edildiği yönünde yapılan açıklamalar, komünizmin ülkenin hemen hemen her yerinde kurulduğunun göstergesi olmuştur.

16-22 Kasım 1917'de düzenlenen Müslümanların Olağanüstü Dördüncü Kurultayı'nda, Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulması kabul edilmiştir.[8] Fakat Bolşevikler, Türkistan'daki özerk bölgelere askerî müdahalelerde bulunup buralarda karışık yaratmıştır. 1918 Şubatı'nda, Kızıl Ordu'nun Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Hokand'ı işgal etmesi, hükûmetin şehri bırakmasına neden olmuştur. Bu olay Fergana Vadisi'nde yeni bir millî hareket başlatmış ve bu, tarihe "Basmacı Hareketi" olarak geçmiştir. Kırgızistan'ın merkez bölgelerinde de liderler önderliğinde Sovyetler Birliği'ne karşı bir ayaklanma başlamıştır. Bolşeviklerin gericilik hareketi olarak adlandırdıkları Basmacı Hareketi, Kırgızistan'da iç savaşa dönüşmüştür. Güney Kırgızistan'da Moydunbek, Kolhoca, Madaminbek, Ergeş ve Aman Pehlivan gibi korbaşılar[9] Basmacı hareketini yönetmiştir. Sovyetler'in 14 Ağustos 1919'da Türkistan Cephe Komutanlığı'na General M. V. Frunze'yi atamasıyla Güney Kırgızistan'daki Basmacı Hareketi, Bolşevikler tarafından kontrol altına alınmış ve korbaşılar yakalanmıştır. Basmacı Hareketi, 1930 yılına kadar sürse de zamanla etkisi azalmıştır.[10]

SSCB'nin 1924 yılında Orta Asya ülkeleri arasında yeni sınırların belirlemesi Kırgızistan için tarihsel bir aşamanın başlangıcı niteliğindedir. Bu bağlamda Kırgızistan'a ilk olarak 14 Ocak 1924'te Kara-Kırgız Özerk Bölge Statüsü verilmiştir. Ardından 25 Mayıs 1925'te devletin ismi, Kırgız Özerk Bölgesi olarak değiştirilmiştir. 1 Şubat 1926 senesinde Kırgızistan Rusya'nın Kırgız Özerk Cumhuriyeti olmuştur. 30 Nisan 1929 yılında Kırgızistan'ın ilk anayasası onaylanmış ve 5 Aralık 1936 yılında SSCB'nin yeni anayasasına göre devletin adı, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.[11]

Kırgızistan, 1918'den itibaren Kırgız Bolşevik Partisi'nin yönetimi altına girmiştir. Tüm ekonomik, sosyal ve kültürel konular, Sovyetler Birliği'nin Moskova'daki Merkez Komitesi'nin kararları doğrultusunda şekillenmiştir.

Stalin'in, özel mülkü ortadan kaldıran ve her türlü üretim gerecini devletleştiren uygulamasıyla başlayan totaliter rejim döneminde Kırgızistan'da, üretimdeki gerilik, açlık ve fakirleşme sürecini beraberinde getirmiştir.[12]

Stalin'in 1953 yılında ölmesiyle Komünist Parti, birinci sekreterliğine N.S. Kruşçev getirilmiştir. Kruşçev'in ekonomik reform projelerine yönelmesiyle bu dönemde Kırgızistan ekonomisi gelişme kaydetmiş, öyle ki 30'dan fazla sanayi ürününü ihraç eder duruma gelmiştir. Fakat 1960'lı yıllarda *sovhoz*'ların[13] kötü yönetimi ve köy halkının zorunlu göçe tabi tutulması sonucunda Kırgız ekonomisi fakirleşmeye başlamıştır.

1.2.2. 1990 Yılı Gelişmeleri

Gorbaçov ve kurmaylarının, SSCB'de var olan sorunları çözememesiyle ülke, 1990 yılından itibaren dağılmaya başlamıştır. 1990 Martı'nda yapılan SSCB Halk Temsilciler Meclisi'nin üçüncü toplantısında alınan başkanlık yönetimi kabul edilmiş ve SSCB'de yönetim devlet başkanına geçmiştir. Bu kararı Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan cumhuriyetleri de uygulamaya başlamıştır.

Nitekim 27 Ekim 1990'da Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Şurası, başkanlığa tek aday olan Askar Akayev'i Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak onaylamıştır.[14] Kırgızistan'ın yeni lideri Akayev, ülkede aydınları yönetime getirerek demokratik reformlar sürecini başlatmıştır. Akayev, demokratik kişiliğiyle kısa sürede sadece kendi ülkesinde değil bütün Orta Asya'da tanınmıştır. Nitekim Batılı devletler, Kırgızistan'ı "Orta Asya'nın Demokrasi Adası" olarak adlandırmışlardır. 19 Ağustos 1991 tarihinde SSCB'de meydana gelen Devlet Olağanüstü Hâl Komitesi (GKÇP) darbesi, Kırgızistan için bir fırsata dönüşmüş ve 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan tamamen bağımsız olmuştur.[15]

1 http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turkcu-ogreti/kirgizistan-cumhuriyeti/?wap2 (12.06.2009).

2 Yukarıdaki rakamlar, 2010 Haziranı'nda gerçekleştirilen araştırma gezisindeki serbest piyasa rakamlarıdır.

3 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html (10.06.2009).

4 http://www.kitiad.org/tr/index/kg_info.php (10.06.2009).

5 http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276 (10.06.2009).

6 Kalkan, Mustafa, *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18, 19.

7 İdil, Aydın, *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*, Mega Media, Bişkek, 2007, s. 61.

8 age., s. 61, 62.

9 Tarım işletmelerini yöneten ve yakın çevresinde erkin olan yerel önder.

10 İdil, Aydın, *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*, Bişkek, 2007, s. 62, 64.

11 Steward, Rowan; Weldon, Susie, *Kyrgyzstan*, birinci baskı, Cordee Books and Maps, UK, 2002.

12 İdil, Aydın, age., s. 66, 67.

13 SSCB'de devlet mülkiyetindeki tarım işletmelerine verilen ad. Sovhozlar, kooperatif mülkiyetini gerçekleştiren kolhozların yanında devlet çiftlikleri olarak kuruldu.

14 İdil, Aydın, age., s. 72.

15 Nazarkulova, Rita, "Bağımsızlık Sonrasında Kırgızistan-Rusya Federasyonu İlişkileri Ekseninde Kırgız Cumhuriyeti'nin Dış Politikası", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2008, s. 35.

2.BÖLÜM: BAĞIMSIZ KIRGIZ CUMHURİYETİ

2.1. İlk Yıllar

Orta Asya'da bağımsızlık, coşkuyla karşılansa da Sovyetler'den ayrılmak, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlara örnek olarak sağlıksız bankacılık sistemi, sermaye yetersizliği ve komünist rejimin etkisinden kurtulamayan fiyat politikaları gösterilebilir.

1991 yılında bağımsız olan Orta Asya cumhuriyetlerinde, SSCB döneminde uygulanan ekonomik politikaların olumsuz etkileri görülmeye başlanmıştır. Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan akaryakıt, hammadde ve enerji sektörlerinde birbirlerine bağlıdır. Örneğin; Güney Kazakistan elektriğini Kırgızistan'dan almakta, Kazakistan ve Özbekistan, Kırgızistan'dan aldıkları su ve elektriğe karşılık ülkeye doğal gaz ve petrol vermektedir. Bu ekonomik bağımlılık sanayinin hemen hemen her alanında geçerlidir. Adı geçen devletler bölgedeki sorunları iş birliğiyle çözebileceklerini düşünüp bu yönde faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1993 yılında Özbekistan ve Kazakistan arasında imzalanan "1994–2000 yıllarında Ekonomik Entegrasyonun Derinleştirilmesine Dair Anlaşma" ile bölgede bütünleşme hareketleri başlamıştır. Bunu takiben 30 Nisan 1994'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında Tek Ekonomik Bölge kurulmasıyla ilgili antlaşma imzalanmıştır. 1996 yılından itibaren Kırgızistan ve Kazakistan arasında "Serbest Ticaret Antlaşması" yürürlüğe

girmiş, 1997'de ise aynı antlaşma Kırgızistan ve Özbekistan arasında imzalanmıştır.[16] Bu antlaşmalar örneklerle çoğaltılabilir. Nitekim bölgede iş birliğine yönelik antlaşmalar günümüze kadar devam etmiştir. 1991'de kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), 2001'de yürürlüğe giren Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) en çok bilinen iş birliği örgütlerindendir.[17]

Bölgede iş birliği yoluyla ekonomik, siyasal ve sosyal sorunların çözüleceğini dile getiren ülkelerin başında Kırgızistan gelmektedir. Bağımsızlık sonrasında bölgede baş gösteren sorunlar Kırgızistan'ı da içine almaktadır. Ülkede, üretimde meydana gelen azalma, enflasyon, işsizlik, sermaye yetersizliği, yapılması gereken anayasal düzenlemeler, etnik sorunlar, dünya sahnesinde yok olma endişesi gibi problemler günümüzda hâlâ mevcudiyetini korumaktadır.[18]

2.1.1. Mevcut Ekonomik Sorunlar

Kırgızistan, bağımsızlığın ilanından sonraki ilk yıllarda üretimde meydana gelen düşüş, enflasyon, sağlıksız para sistemi, istihdam politikalarındaki yanlışlıklar, sermaye yetersizliği gibi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Kırgızistan Devlet İstatistik Ajansı'nın verilerine göre; ülkede bağımsızlığın kazanılmasının ilk yılında üretimde ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. 108 üretim dalından 95'inde düşüş yaşanmış, 13'ünde ise 1991 yılının üretim miktarı korunmuştur. 1991 yılında sanayi üretim değeri yüzde 73,2 iken, 1992'de bu rakam yüzde 26,8 oranında azalmıştır.[19] Üretimde yaşanan düşüş, bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir. Sınai üretimindeki düşüş, Oş ve Narın bölgelerinde yüzde 20, Bişkek'te yüzde 28, Issık Göl bölgesinde yüzde 25, Çuy ve Talas bölgelerinde yüzde 37, Calal-Abad bölgesinde yüzde 12 oranında gerçekleşmiştir.[20] Dünya Bankası ve Kırgızistan Devlet İstatistik Ajansı'nın verilerine göre; 1990 yılı fiyatları baz alındığında Kırgızistan'da

GSYİH’sı 1991’de %3.6, 1992’de %15.9, 1993’te %16.1, 1994’te 26.5, 1995’te %6.7 düşmüştür.[21] İki yıl içerisinde enflasyonun ciddi anlamda yükselmesine neden olarak 1991 yılında devlet kontrolünde olan fiyatların 1992’de serbest bırakılması gösterilmiştir.[22] Ekonomide Sovyetler Birliği döneminde uygulanan merkezi planlamaya dayalı sistemin bırakılması nedeniyle Kırgızistan’da ekonomik reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Enflasyonla mücadele etmek, ekonomisini geliştirmek isteyen Kırgızistan, ABD’nin yardım ve kredilerinden yararlanıp bir dizi siyasi ve ekonomik reformlar yapmıştır. Kırgızistan, kendi ekonomik programını hazırlayan ilk Orta Asya ülkesi olmanın yanı sıra 1992 yılından itibaren IMF, Dünya Bankası, EBRD, Uluslararası Yatırımları Garanti Teşkilatı, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi birçok uluslararası finansal kuruluşa üye olmuştur.[23]

2.1.2. Siyasal ve İdari Yapısı

Kırgızistan Anayasası, 5 Mayıs 1993 tarihinde Parlamento’da oy birliğiyle kabul edilmiş, yine aynı tarihte Yüksek Şura Genel Kurul Toplantısı’nda alınan kararla, ülkenin resmî adı Kırgız Cumhuriyeti olmuştur. 5 Mayıs 1993’te kabul edilen anayasada güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiş, yargı, yasama ve yürütme birbirinden ayrılmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası’na göre, Kırgız Cumhuriyeti egemen, bağımsız, hukuki ve laik devlet esaslarında kurulan demokratik bir cumhuriyettir (Madde 1). Kırgız Cumhuriyeti’nin devlet kuvveti cumhurbaşkanı, Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi’nden oluşan *Jogorku Keneş* (parlamento), hükûmet, yerel yönetim organları ve Kırgız Cumhuriyeti mahkemeleri eliyle yürütülmektedir (Madde 7). Ülkenin en yüksek yasama organı *Jogorku Keneş*’in iki kanadı vardır: Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi. Parlamentoda 105 milletvekili bulunmaktadır. Ülkenin

en yüksek icra organı hükûmet, en yüksek yargı erki ise, anayasa mahkemesidir.[24]

Kırgız Cumhuriyeti'nin yeni anayasasında ilk değişiklikler, 16 Şubat 1996 ve 21 Ekim 1998 tarihlerinde yapılmıştır. Kırgızca 2001 yılında devletin resmî dili olarak kabul edilirken Rusça da ikinci resmî dil olmuştur.[25] Kırgız Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı, beş yıllığına seçilir ve iki dönemden fazla görev alamaz. Devlet yapısı, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'nde yürütme, hükûmet tarafından yerine getirilir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasasıyla hükûmete, cumhurbaşkanı ve parlamentoya tanınan yasama ve denetim yetkisi dışındaki tüm devlet yönetimi konularında karar verme yetkisi tanınmıştır. Hükûmet bakanlıklar, idari kuruluşlar, devlet komisyonları ve vakıflardan oluşmaktadır. Başbakan, Büyük Meclis'in onayıyla cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Bakanlar Kurulu başbakan, başbakan yardımcısı ve 14 bakandan oluşmaktadır. Anayasa'ya göre cumhurbaşkanı, devlet organlarının koordinatörü durumundadır. Aynı zamanda yasal olarak yürütmeyle ilgili olarak kararname çıkarma, iptal etme ve değişiklikler yapma yetkisi olması nedeniyle yürütmenin nihai karar makamı niteliğini korumaktadır. Bağımsız bir yargı sistemine sahip olan Kırgızistan'da yargı organlarını Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Yüksek Hakemlik Mahkemesi ve yerel mahkemeler oluşturmaktadır. Yargı organlarının görev ve sorumlulukları Anayasa'yla düzenlenmiş olup hâkimlerin dokunulmazlıkları vardır.[26]

2.2. Askar Akayev Dönemi (1991-2005)

2.2.1. Dış Siyaset

Kırgızistan dış siyaseti, bağımsızlığın kazanılmasından sonra ülkede ekonomik, bilimsel ve teknolojik imkânların sınırlı olmasıyla doğru orantılı olarak şekillenmiştir. Bu dönemde daha çok Orta Asya ülkeleriyle iş birliği girişimleri ve bölgesel güçlerle antlaşmaların imzalanması söz konusu olmuştur. Kırgızistan dış siyaseti; birinci dönem (1991-1995), ikinci dönem (1996-2005), üçüncü dönem (2005-2010) ve dördüncü dönem (2010 sonrası) şeklinde incelenebilir.

Birinci dönemde, Batı'yla ilişki kurulması söz konusudur. 1991'de bağımsızlığın ilanından sonra Kırgızistan, dünyadaki diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını resmen tanıyan ilk ülke Türkiye'dir (24 Aralık). Onu, Avustralya (26 Aralık) ve ABD (27 Aralık) izlemiştir. 1992 yılına gelindiğinde Kırgızistan'ın diplomatik ilişki kurduğu ülke sayısı 59'a ulaşmıştır. Kırgızistan, 2 Mart 1992'de, BM Genel Kurulu'nun 46. dönem toplantısında organizasyona kabul edilmiştir. Bu, ülkenin uluslararası ilişkilerde hukukî olarak tanınmasının da göstergesi olmuştur.

5 Mayıs 1993'te Kırgızistan Anayasası'nın kabul edilmesiyle ülkenin dış siyasetinin temel ilkeleri belirlenmiştir. Adil bir dünya, ülkelerarası iş birliği, sorunların barışçıl yollarla çözümü gibi uluslararası hukukun kabul ettiği kavramlar, Anayasa'da yer almıştır.[27] Ülke, ilk yıllarda uluslararası iş birliğini BDT ile gerçekleştirmiştir. Bağımsızlık sonrası birinci dönemde; ülkenin ekonomik, siyasal ve kültürel alanda yeniden yapılanmasını sağlamak amaçlanmıştır. Bunun da ancak ekonomik ve ticari iş birliği antlaşmalarıyla gerçekleşebileceği düşünülmüştür. İkinci dönemde; Batı'nın yanı sıra Güney ve Doğu Asya ülkeleriyle iş birliği yapmak ön plana çıkmıştır. Orta Asya'da yaşanan sınır, etnisite, su ve terör gibi sorunların çözümü için bölgesel antlaşmaların yapılması gündeme gelmiştir. Üçüncü dönemde; yaşanan terör olayları ve ülkenin iç siyasetindeki istikrarsızlıklar gündemi daha çok meşgul etmiştir. Askar Akayev'in tartışmalı liderliği, ülkedeki kuzey-güney ayrımını daha çok ön plana çıkarmıştır. Demokrasinin gelişmesi için çaba sarf edilirken yolsuzluk iddialarının artması ve ekonominin gün geçtikçe kötüleşmesi, halkın memnuniyetsizliğini artırmış ve insanlar istediklerinin demokrasi değil iş

olduğunu dile getirmek için ayaklanmıştır.[28] 2005 yılında gerçekleşen sivil devrimle Akayev istifa etmiş ve Kurmanbek Bakiyev seçimle göreve getirilmiştir.[29] 2010 ve sonrasını kapsayan dördüncü dönemde; ikinci sivil ayaklanmayla tekrar bir iktidar değişikliği yaşanmış ve ülkedeki etnik sorunlar hat safhaya ulaşmıştır. Ülkede değişim için yeni bir dönem beklenmektedir.

2.2.2. İç Siyaset

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, diğer Orta Asya ülkelerine göre daha hızlı bir politik gelişme göstermiştir. Kırgızistan'da siyasal sistemin oluşmasındaki en önemli aşama, 24 Ekim 1990'da kabul edilen Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (SSC) Cumhurbaşkanlık mevkisinin kurulması ve Kırgızistan SSC Anayasası'nda değişikliklerin yapılmasıdır.[30] 27 Ekim 1990'da Kırgızistan SSC Konseyi, ilk cumhurbaşkanı olarak Askar Akayev'i seçmiştir. Orta Asya'da tanınmış bir fizikçi olan Akayev, SSCB döneminde Komünist Parti'yle iyi ilişkiler içinde olmayan tek Orta Asya lideridir. Hayatının büyük bir bölümünü bilimle uğraşarak geçiren Akayev, devlet başkanlığı görevine geldikten kısa bir süre sonra demokratik kişiliğiyle sadece Kırgızistan'da değil bütün Orta Asya'da tanınmıştır.

Akayev, ülkesi için önemli ekonomik ve siyasi reformlara imza atmıştır. "Kırgızistan-Ortak Evimiz" sloganı ve ülkede Rus nüfusun fazla olması gerekçesiyle Rusçaya resmî dil statüsü vererek başarılı bir azınlık politikası izlemiştir. Bağımsızlığın ilanından sonra 12 Ekim 1991'de yapılan seçimlerde tek aday olan Akayev, %96 oyla cumhurbaşkanı seçilmiştir. Akayev, tekrar iktidara geldikten sonra ülkesinde pazar ekonomisine geçiş ve yabancı yatırıma teşvik amaçlı yasal düzenlemeler yapmıştır. 1992'de Kırgızistan'da fiyatlar serbest bırakılmış ve IMF'nin önerisiyle Rusya'nın para birimi rubleden Kırgız yerli parası olan som'a geçilmiştir. 1993 yılında

anayasal reformların gerçekleştirilmesiyle devlet kurumları yeniden yapılandırılmıştır. 5 Mayıs 1993’te, 12. Kırgızistan Yüksek Şura Toplantıs’ında yeni anayasa kabul edilmiştir. Anayasada, kuvvetlerin yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılması, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, devlet kuvvetlerinin genel yönetimden ayrılması gibi konular yer almıştır.[31]

Kırgızistan’da 1994 ve sonrasında Cumhurbaşkanı Akayev ile Parlamento ilişkileri sertleşmiş ve 350 koltuktan oluşan Parlamento’da 134 milletvekili meclis toplantılarına katılmayı reddetmiştir. Bu gerginliğin ardından hükûmetin istifa etmesi

-doğal olarak- Cumhurbaşkanı’na Parlamento’yu dağıtma yetkisi vermiştir. 24 Ekim 1995’te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine yine tek aday olarak Akayev katılmış ve oyların yüzde 73’ünü alarak tekrar iktidara gelmiştir.[32] Demokratik kişiliğiyle tanınan Akayev, zamanla otoriter bir lidere dönüşmüştür.

29 Ekim 2000’de yapılan seçimler, ülkede siyasi istikrarsızlığı had safhaya ulaştırmıştır. Başkanlık seçimleri sırasında iktidar tarafından adaylara karşı uygulanan aşırı baskı, Akayev’in tartışmalı adaylığı, muhalefet ve basın üzerindeki baskılar, ülkede demokrasiden ödünler verildiğinin göstergesi olmuştur. Kırgızistan’da 5 Mayıs 1993’te kabul edilen Anayasa’ya göre bir kişi, en fazla iki kere cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olabilecektir. Akayev, anayasanın kabulünden önceki dönemde yaptığı başkanlığı saymayarak 29 Ekim 2000 seçimlerine adaylığını koymuş; oyların %74,47’sini alarak Kırgızistan’ın üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur.[33] Gerçekleştirilen seçimlerin uluslararası kurallara uygun olmadığının ileri sürülmesi, yapılan iki anayasa değişikliği ve başkanlık yetkilerinin artırılmasıyla Akayev olumsuz eleştiriler almıştır. Ayrıca 1999’da Çin’le yapılan gizli sınır antlaşmasının 23 Haziran 2002’de imzalanması sonucunda ülkenin 125 hektar toprak kaybetmesi tepkileri artırmıştır.[34]

2.3. 2005 Sivil Ayaklanma

Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihten 2005 yılına kadar devlet başkanlığı yapan Askar Akayev, 27 Şubat 2005 seçimleri sonrasında gerçekleşen sivil bir darbeyle iktidarı bırakmıştır. Akayev'in 2005'te yapılacak olan seçimlerde aday olmayacağını açıklaması üzerine eski Başbakan Kurmanbek Bakiyev, eski Güvenlik Konseyi Başkanı Misir Aşirkulov, eski Dışişleri Bakanı Muratbek İmanaliyev gibi yönetim konusunda deneyimli isimlerin adaylıklarını koyup destek arayışlarına başlamıytır. Bunun yanı sıra Akayev'in aile fertleri de seçimlere katılacaklarını belirtmiştir. 13 Ekim'de yapılan Parlamento seçimlerinde muhalefetin çok az oy alması Akayev yönetiminin seçime hile karıştırdığı yönünde söylemlerin oluşmasına ve muhalefet ile iktidar arasındaki mücadelenin artmasına neden olmuştur.[35] Bu nedenle ülkenin birçok yerinde protesto gösterileri düzenlenmiş; bu eylemlerde kuzey-güney ayrımı ve ekonomik sorunlar önemli rol oynamıştır. Ülkede enflasyon ve işsizlik önemli bir sorun hâline gelmiştir. 2004 verilerine göre işsizlik oranı %20'ye kadar ulaşmış olup yaklaşık 58 bin kişiye tekabül etmektedir.[36] Ülke yüksek sıradağlarla kuzey-güney olarak ayrılmakta, bu durum kuzey kesimin ekonomisinin daha iyi şartlara sahip dolayısıyla siyasette daha etkin olmasına neden olmaktadır. Kuzeyden birinin iktidara gelmesi güneyi, aynı şekilde güneyli bir başkan da kuzeylileri rahatsız etmektedir.

Akayev, devrim esnasında herhangi bir askerî müdahalede bulunmamıştır. Oş ve Celal-Abad şehirlerinde hükûmet binalarının göstericiler tarafından ele geçirilmesi sonrasında güvenlik güçlerinin müdahalesi, Akayev'in ülkede iç savaş çıkarmakla suçlanmasına neden olmuştur. Ayaklanma esnasında yapılacak bir müdahale, ülkede gerçek anlamda bir iç savaş yaşanması ve Kırgızistan'ın tam bir kaosa sürüklenmesi anlamına gelebileceği için Akayev, herhangi bir müdahalede bulunulmasını istememiştir. Kırgızistan'da ayaklanma yağmalarla akıllarda kalmıştır. Çatışmalarda 15 kişi ölmüş ve Akayev ülkeyi terk etmiştir. Olayların sonrasında Akayev'in yerini eski Başbakan Kurmanbek Bakiyev almıştır.

Bakiyev, ülkenin istikrarını düşünerek Meclis'i dağıtmamıştır. Bu durum reformların hayata geçirilmesi ve yöneticilerin değişmesi noktasında Bakiyev için önemli bir sorun hâline gelmiştir.

Çok hızlı gelişen olaylar karşısında Rusya, herhangi bir şekilde müdahalede bulunmamıştır. Bölgede itibarının zedelenmesinden endişelenen Rusya, olayları izlemekle yetinmiş, Çin ise "bekle-gör" politikası izlemiştir. Kırgızistan'da meydana gelen yönetim değişikliği sonrasında açıklama yapan Çin Dışişleri Bakanı Liu Jianchao, Kırgızistan ve Çin'in iki iyi komşu olduğunu, olayları yakından takip ettiklerini ve ülkede istikrarın sağlanmasını istediklerini belirten bir açıklama yapmıştır[37]. Kırgızistan'ın diğer komşuları Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan ise ülkenin kuzeyindeki etnik yapı nedeniyle tarafsız kalmayı tercih etmiştir.[38]

Türkçeye, sivil toplum örgütleri olarak çevirebileceğimiz, *Non-Governmental Organization* (NGO) ve özellikle Soros Vakfı'nın finanse ettiği söylenen Kırgızistan'daki sivil ayaklanmaya tam olarak bir isim verilememiş, "Lale Devrim"i, "Limon Devrimi", "Sarı Devrim" gibi isimler kullanılmıştır. TÜRKSAM Başkanı Sinan Ogan, 25 Mart 2005 tarihli makalesinde Kırgızistan'da yaşanan olayları "Yağma Devrim" olarak adlandırır. Bu isim, ülkenin devrim sonrası içinde bulunduğu durumu çok iyi ifade etmektedir.[39]

2.4. 2005-2010 Dönemi

Kırgızistan'da 10 Temmuz 2005 tarihinde gerçekleşen sivil ayaklanmadan sonra yapılan ilk seçimde Kurmanbek Bakiyev devlet başkanlığı görevine seçilmiş ve Feliks Kulov'u başbakan olarak atamıştır.[40] Cumhurbaşkanı Bakiyev'in yeni anayasa beklentilerini dikkate almayarak, eski anayasa üzerinden bazı küçük değişiklikler yapılmasını

öngören bir değişiklik taslağını açıklaması, hayal kırıklığı yaratsa da Parlamento'da 39 milletvekilinin imzaladığı yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. 8 Kasım 2006 günü, Parlamento'daki tüm milletvekilleri, yeni anayasa taslağını kabul etmeye karar verdiklerini açıklamış ve yeni anayasa, 9 Kasım 2006 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak seçimleri takip eden yılın sonunda yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı'nın yetkileri Parlamento lehine kısıtlanmıştır. Mevcut parlamento ve hükûmetin 2010 yılına kadar görevde kalması hususu teyit edilmiştir.

19 Aralık 2006 günü gerçekleştirilen olağanüstü hükûmet toplantısında Başbakan Feliks Kulov da dâhil olmak üzere Bakanlar Kurulu istifa etmiştir. Parlamento'nun feshedilmesi tartışmalarıyla eş zamanlı olarak, Cumhurbaşkanı yanlıları tarafından yeni bir anayasa taslağı hazırlanarak Parlamento'nun onayına sunulmuştur. Bir yandan Parlamento'nun dağılma riski, diğer yandan kararların çıkmamasından oluşan bunalım, yeni anayasanın 30 Aralık 2006 tarihinde kabul edilmesini sağlamıştır. Yeni Anayasa 16 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Cumhurbaşkanı, 2003 yılında kabul edilen anayasayla kaybetmiş olduğu yetkilerinin önemli bir kısmını geri kazanmıştır.

23 Temmuz 2009'da yapılan seçimlerde Kurmanbek Bakiyev'le birlikte muhalefetin adayı Almazbek Atambayev, Prof. Dr. Cenişbek Nazaraliyev, Müslüman Coomart Hareketi eski lideri Nurlan Motuyev, Ak-Şumkar Partisi lideri Temir Sarıyev ve Sivil Toplum Örgütleri Birliği Başkanı Toktayım Ümetaliyeva yarışmıştır.[41]

Seçimler devam ederken muhalefetin adayı Atambayev ile diğer adaylardan Nazaraliyev, seçimlerden çekilme kararı aldıklarını açıklamıştır. Kurmanbek Bakiyev, oyların %76'sını alarak ikinci dönem cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçime gözlemci gönderen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), yaptığı açıklamada seçimlerin uluslararası standartlara uygun olmadığını açıklamıştır. AGİT, seçmen listesinde hatalar ve oy sandıklarının kullanımı gibi birçok sorun ve ihlalin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gözlemci heyeti ise "seçimin demokratik, adil ve şeffaf bir ortamda yapıldığını" açıklamıştır. USAK Rusya ve Karadeniz Uzmanı Habibe Özdal'ın da aralarında

bulunduğu Türkiye'den 4 gözlemci de Kırgızistan seçimlerinde AGİT bünyesinde görev almıştır.[42]

2.5. 2010 Sivil Ayaklanma

2.5.1. Anayasal Süreç

Kırgızistan'da yaşanan sivil ayaklanmalar, özünde ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları barındırırken bu süreçler doğal olarak anayasal krizlerin de yaşanmasına neden olmuştur. 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'da anayasa, 2010'da yapılan referandumla birlikte dokuz kez değiştirilmiştir. İlk Anayasa, 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edilmiş; bu tarih ülkede "anayasa günü" adıyla resmî tatil ilan edilmiştir.[43] 1993 Anayasası'nın belirgin özelliklerinden biri 7. maddede[44] güçler ayrılığı ilkesinin yer almasıdır. 1994, 1996, 1998 ve 2002 yıllarında anayasada bazı değişiklikler ve ilaveler yapılsa da 2 Şubat 2003 tarihine kadar ilk anayasa yürürlükte kalmıştır.[45] 1994'te yapılan değişiklik cumhurbaşkanına referandumla anayasa değişiklikleri yapabilme yetkisi vermiş; 1996 yılında yasamanın anayasa değişikliği teklifini sunma yetkisi kısıtlanmış ve cumhurbaşkanı yüksek yargı organları dışında tüm yargıç ve savcıları doğrudan atama yetkisi elde etmiştir. 1998'de yasamanın bütçe üzerindeki yetkileri kısıtlanmış ve milletvekilliği dokunulmazlığı daraltılmıştır. Görüldüğü üzere zamanla anayasal destekle cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanınmıştır. Tartışma konusu olan Rusçanın statüsüyle ilgili düzenlemeye 2002 Anayasası'nda yer verilmiş ve Rusça resmî dil olarak kabul edilmiştir.[46] 2003 Anayasası tartışmalı bir şekilde referanduma sunulup kabul edilmiştir. Bu anayasanın 53. maddesi[47] uyarınca devlet başkanı ve

onun aile fertlerinin devlet yönetiminden ayrılmaları durumunda bile dokunulmazlıkları korunacaktır. 2003 Anayasası'nın önemli özelliklerinden biri, başkanın yetkilerini artırırken Parlamento'nun yetkilerini sınırlamasıdır. Bu anayasayla Kırgızistan'da 1995 öncesi döneme, başka bir deyişle demokrasiden otoriter rejime dönüş yapılmıştır.[48]

Başkanlık sistemine daha yakın olan 1993 Anayasası, 2007'ye kadarki süreçte yarı-başkanlık şekline dönüştürülmüştür. Anayasa'nın sağladığı hukuki altyapı "demokrasi adası" olarak nitelendirilen Kırgızistan'da devlet başkanlarının diktatörleşmesine zemin hazırlamıştır.[49] Bu nedenle ülke gündeminde sürekli anayasa değişiklikleri, siyasal sistemdeki sorunlar yer almış ve bu durum kitlesel gösterilerin ardından gelen yönetim değişikliklerinin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim 2005 Sivil Ayaklanması'nın asıl nedeni de anayasa değişiklikleriyle yetkilerini artırıp diktatörleşen başkanlar ve bu durumdan hoşnutsuz olan muhalefet ile halkın birleşmesidir.

27 Şubat 2005 seçimleri sonrasında Kırgızistan'da sivil bir ayaklanmayla Devlet Başkanı Askar Akayev iktidarı bırakmış; sonrasında yapılan seçimlerle eski başbakan Kurmanbek Bakiyev, cumhurbaşkanı olmuştur. Ülkede yaşanan ayaklanmanın nedenleri;

- Kuzey-güney arasındaki ekonomik farklılıklar,
- Yolsuzluk ve rüşvet,
- Ekonominin kötü gidişatı,
- Yandaş klan sistemiyle ülkenin yönetilmesi şeklinde sıralanabilir.[50]

Devlet başkanı Akayev'in ülke yönetimine aile fertlerini yerleştirmek istemesi ve muhalefet üzerindeki baskısını artırması, olayları tetikleyen unsurların başında gelmiştir. Ayaklanma sonrasında, 2 Kasım 2006'da, halkın yeni bir anayasa ve reform isteğiyle gösteriler düzenlemesi, Kurmanbek Bakiyev'in kendi yetkilerini oldukça sınırlayan bir anayasa imzalamasına neden olmuştur. Kırgızistan, 30 Aralık 2006'da kabul edilen anayasayla başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçen ilk Orta Asya ülkesi olarak nitelendirilse de kısa süre sonra hükûmet yeni Anayasa'ya göre çalışamayacağını belirterek istifa etmiştir.[51] 2006 Anayasası'nın en belirgin özelliği parlamentoda çoğunluk sağlayan partinin hükûmeti

kurmaya yetkisi elde etmesidir. 2007 Eylülü'nde Anayasa Mahkemesi 2006 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin yöntem olarak yasalara aykırı olduğunu belirterek bu anayasasının iptaline karar vermiştir. 21 Ekim 2007'de referanduma sunulan anayasa değişikliğine katılım oranı %82 olarak gerçekleşmiş, %76 evet oyuyla yeni anayasa kabul edilmiştir.[52] 2007 Anayasası'yla Kırgızistan, hem parlamenter sistemin hem de başkanlık sisteminin bazı özelliklerini taşıyan kendine özgü bir hükûmet modeliyle yönetilmeye başlanmıştır.[53]

İtalyan yazar Machiavelli, *Prens* adlı kitabında "*Halkın yardımıyla hükümdar olan, halkın dostluğunu korumak için çalışmalıdır. Halkın kin ve nefretini çekmekten kaçınmalıdır.*"[54] Şeklinde bir tespitte bulunmuştur. Bakiyev, halkın desteğiyle başa gelse de halkın dostluğunu kazanamayarak zamanla baskıcı bir rejime yönelmeye başlamış, bu da kendisinin 7 Nisan 2010'da yönetimden indirilmesine neden olmuştur. Kısacası değişim vaat eden Bakiyev'in ülkede değiştirdiği tek şey, yönetimdeki isimlerdir.

2.5.2. 7 Nisan Olayları

Kırgızistan'da 2009 Temmuzu'nda yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde %77 oy alan Bakiyev'in tekrar yönetime gelerek muhalefet üzerinde baskıları artırması, ayaklanmalara giden sürecin başlangıcı niteliğindedir. Muhalefet liderlerinden İsmail İsakov'un 2010 Ocak ayında yolsuzluk nedeniyle 8 yıl hapis cezasına çarptırılması ve Şubat ayında yapılan zamlar sonrasında muhalefet tepki göstermiştir.[55] Ayrıca Bakiyev'in seçime hile karıştırdığını iddia eden muhalefet, seçim sonuçlarını kabul etmeyeceğini de açıklamıştır.[56] 24 Mart 2010'da, 2005 yılında yaşanan sivil ayaklanmanın yıl dönümünü kutlayan muhalefetin, Bakiyev'in istifasını istemesi üzerine, iktidar bir halk kurultayı toplayarak muhaliflere gözdağı vermek istemiştir.[57] Bu olayların ardından Birleşik Halk Hareketi olarak

adlandırılan kuzeyli politikacılardan oluşan koalisyon, ülkenin belirli bölgelerinde toplantılar düzenleyip aşağıdaki kararları almıştır:

- Şubat ayında yapılan zamların geri alınması
- Elektrik ve Kırgıztelekom şirketlerinde yapılan özelleştirmelerin iptali
- Tutuklanan ülkenin önde gelen politikacıları ve Birleşik Halk Hareketi’nin üyesi olan İsmail İsakov ve destekçilerinin serbest bırakılması
- 2007 yılında yapılan anayasa değişikliğinin iptali
- Bakiyev’in oğlu Maksim Bakiyev’in başında bulunduğu Devlet Kalkınma Yenilik ve Yatırım Dairesi’nin kapatılması[58]

Kırgızistan’ın kuzey kenti Talas’ta 6 Nisan’da muhalefetin gösteri düzenlemesine izin vermeyen polis ve göstericiler arasında çatışmalar çıkması sonucu muhalefet liderleri aynı günün akşamı tutuklanmıştır. Muhalefet liderlerinin serbest bırakılması için 7 Nisan’da Sosyal Demokrat Parti (SDP) binası önünde toplanan göstericiler ile güvenlik güçleri arasında başlayan çatışmalarda göstericilerin polislerin silahlarını ele geçirmeleri, araçlarını ateşe vermeleri ve ardından da başkanlık sarayını işgal etmeleriyle olaylar büyümüştür.[59] 6-7 Nisan’da başlayan olaylarda göstericiler, Talas, Narın, Issık Göl ve Bişkek’i kontrol altına alıp vali ve belediye başkanlarını ele geçirmiş, başkentte hükûmet binalarını basıp başsavcılık binasını da yakmışlardır.[60]

Bu durum karşısında Bakiyev, olağanüstü hâl ilan ederek özel kuvvetler eşliğinde muhalefetin önde gelen isimlerinden Almazbek Atambayev, Ömürbek Tekebayev’i gözaltına aldırtmıştır. Göstericilerin hükûmet binasını (Beyaz Ev) basmalarıyla[61] Bakiyev, güneydeki en büyük şehir olan Oş’a oradan da memleketi Celal-Abad’a geçmiştir.[62] 7 Nisan akşamı muhalefet, hükûmetin istifa ettiğini, geçici bir hükûmet kurulduğunu açıklamıştır. Geçici hükûmetin başına geçen Roza Otunbayeva, Meclis’i feshettiğini ve ordunun da muhalefetin yanında yer aldığını belirtmiştir.[63] Güneye giden devrik lider Bakiyev, hükûmetin iş başında olduğunu ve istifa etmediğini açıklayarak bir süre taraftar toplamaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Bakiyev, can güvenliğinin olmadığı gerekçesiyle önce Kazakistan’a oradan da Belarus’a geçmiştir.[64] Dokunulmazlığı kaldırılıp

hakkında yüze yakın ayrı dava açılan Bakiyev, yönetimin zorla ele geçirildiğini açıklarken olayları silahlı devrim olarak nitelendirmiştir.[65]

Öte yandan Bakiyev, oğlu Maksim Bakiyev'in de adının karıştığı bir yolsuzluk suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Buna göre; Rusya'dan alınan 300 milyon dolar kredi, Maksim Bakiyev'in başında bulunduğu Kalkınma, Yatırım ve İnnovasyon Ajansı[66] bağlı Yatırım Fonu'na değerlendirilmek için yatırılmış; ancak 200 milyon dolarlık kısmı Maksim Bakiyev tarafından yurt dışına çıkarılmıştır. Londra'da yakalanan Maksim Bakiyev'e Kırgızistan Başsavcılığı tarafından dava açılmıştır.[67] Bu nedenle geçici hükûmetin Başbakan Birinci Yardımcısı Almazbek Atambayev, güneyde yaşanan olaylardan Maksim Bakiyev'in sorumlu olması nedeniyle Londra'dan iadesini istemiştir. [68]

Kırgızistan'da muhalefet ve halkın yönetimden memnuniyetsizliğinin üzerine zamlar, artan yolsuzluklar, hileli seçimler eklenince iktidardaki isimlerin gidişi doğal bir sonuç olsa da ülkede yaşanan ayaklanma, yağmalar ve ölümlerle akıllarda yer etmiştir. Göstericilerin başkentte içinde Beta Stores, Vefa Center, Goin AVM gibi büyük Türk işletmelerinin de olduğu birçok yeri yağmalamaları, ülkedeki yatırımcıları ciddi anlamda endişelendirmektedir.[69] Camları kırılan, ürünleri yağmalanan şirketler, olaylardan sonra tadilat nedeniyle kapatılmıştır. Olaylarda hayatını kaybedenler için 9-10 Nisan günleri yas ilan edildiğini ve ülke genelinde cenaze törenleri düzenleneceğini açıklayan geçici hükûmet başkanı Roza Otunbayeva, ölen vatandaşların ailelerine 1 milyon som, yaralılar için de belirli miktarlarda yardım yapılacağını açıklamıştır.[70]

2.5.3. Güneyde Yeni Bir Ayaklanma (Haziran 2010)

Başkent Bişkek'te otoriteyi bir nebze de olsa sağlayan geçici hükûmet güneyde Bakiyev'in taraftar toplayıp tekrar bir kaosa yol açmasını

engelleyememiş, 10 Haziran gecesi Özbek ve Kırgız gençler arasında çıkan olaylar büyüyerek yaklaşık iki bin kişinin[71] ölümüne ve iki Türk toplumunun birbirlerini düşman ilan etmelerine neden olmuştur.

10 Haziran'da başlayan olaylar, Türkiye ve yabancı ülkelerde basın – yayın organları tarafından olduğundan farklı yansıtılmıştır. Kırgızların Özbekleri istememeleri nedeniyle çatışmaların başladığı ve ülkede yaşayan diğer halklarında ülke genelinde can güvenliklerinin olmadığı yönünde haberler medyada yer almıştır.[72] "Kırgızlar, Özbekleri öldürüyor" şeklindeki haberler, aslında medya savaşında Kırgızistan'ın yenildiğini göstermiştir. Olayların gelişimine değinmek gerekirse 10 Haziran gecesi Özbek görünümündeki provokatörlerin, Oş şehrindeki bir erkek öğrenci yurdunu kundaklamaları ve aynı gece Özbeklerin çoğunlukta olduğu mahallelerde kışkırtıcı anonsların yapılması iki toplumun çatışmalarını tetiklemiştir.[73] Olayları kışkırtanların Özbek veya Kırgız olmadıklarını söyleyen görgü tanıkları, bu olaylarda Tacik aksanıyla Özbekçe ya da Kırgızca konuşan kişilerin rol aldıklarını söylemişlerdir.[74] Konuyla ilgili konuşan Bakiyev döneminin başbakanı Feliks Kulov, güneydeki antlaşmazlıkları Tacik ve Çeçen teröristlerin hazırladıklarını vurgulamıştır.[75] Bu ve buna benzer kışkırtmalar sonrasında ülkenin güneyinde resmen bir iç savaş başlamıştır.[76] Olayların 27 Haziran'da gerçekleştirilmesi düşünülen referandumun önünü kesmek ve geçici hükûmeti devirmek için yapıldığını iddia eden Roza Otunbayeva, halkı bu konuda uyurarak birlik ve beraberlik çağrısı yapmıştır.[77] Olaylar nedeniyle Oş'ta olağanüstü hâlle birlikte sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Kontrolü sağlamaya çalışan geçici hükûmet, Rusya'dan asker talep etmiş; Rusya, asker göndermese de Rus birliklerinin geleceği haberi olayların durulmasına katkı sağlamıştır. Yaşananlar nedeniyle Kırgızistan'ı terk eden Özbek mülteciler, Özbekistan'a sığınarak kamplara yerleştirilmişlerdir.[78]

10 Haziran sonrasında ülkede ciddi bir şekilde "Özbek düşmanlığı" oluşmuştur. Bu düşmanlığın nedenini sorduğum Kırgızların ortak düşünceleri, Özbeklerin Kırgızlara oranla maddi durumlarının daha iyi

olması, tarımı çok iyi bilmeleri ve pazar yerlerini ellerinde bulundurmalarıydı. [79]

Bütün bu yaşanan olayların anayasal düzenin devlet başkanına çok geniş yetkiler vermesinden kaynaklandığını ifade eden geçici hükûmet başkanı Roza Otunbayeva, ülkede parlamenter sistemin uygulanacağı daha demokratik bir anayasanın düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim 27 Haziran'da bir anayasa referandumu gerçekleştirilmiş, Merkezi Seçim Komisyonu Başkanı Akılbek Sariyev'in yaptığı açıklamaya göre referanduma katılım oranı %69,15 olurken katılanların %90'ı "evet" oyu kullanmıştır.[80] Referanduma 30 yabancı medya kuruluşu, 19 uluslararası kuruluştan 180 gözlemci katılmış ve referanduma yönelik olumlu eleştirilere yer verilmiştir.[81]

Referanduma yönelik tartışma konusu tek oyla iki soruya aynı yanıtın verilmesidir. Yani evet oyu kullanan bir seçmen, hem anayasanın değiştirilmesini hem de geçici hükûmetin meşruiyetini onaylamıştır. Böylece geçici hükûmetin görev süresi 31 Aralık 2011 olarak belirlenmiştir.[82] Referandum sonucunda kabul edilen anayasayla ülkenin parlamenter sisteme geçiş yaptığı yönünde yorumlar mevcuttur.

Aslında geriye gidersek Kırgızistan, 2006 yılında kabul edilen anayasayla Orta Asya'da parlamenter sisteme geçen ilk devlet olmuştur. Fakat 2006 Anayasası kalıcı olamamış ve ülkede otoriter rejime geri dönüş yaşanmıştır. 2010 Anayasası'nın gereklerinin yerine getirileceğini düşünenler, Roza Otunbayeva'nın önünde bir Bakiyev örneği olduğunu ve bu nedenle demokratik bir sistem oturtmaya çalıştığını düşünmektedirler. Nitekim başkanlık dönemini 2011 yılıyla sınırlayıp seçimlere de girmeyeceğini dile getiren Otunbayeva, bu kararını destekler nitelikle hareket etmektedir.

2.5.4. Yapısal Nedenler

Kırgızistan'da yaşanan ayaklanmalar için birçok neden öne sürülebilir. Ülkede yaşanan çatışmanın asıl gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir;

- Kırgızistan'da var olan sosyal ve ekonomik sorunların çözülememesi, yoksulluk, toprak sorunu, nüfus artışı
- Devletin klan sistemiyle yönetimi,
- Rüşvet ve yolsuzluk nedeniyle ülkede yabancı yatırımlara uygun ortamın olmaması
- Ülkede önemli bir nüfusa sahip Özbeklerin azınlık haklarını kullanamamaları, yönetimde etkin olmamaları[83]

Bu nedenlere ilaveten ülkenin dış güçler tarafından rahatlıkla kontrol edilebilmesi ve kolayca karışıklık çıkarılabilmesi, doğal zenginliklere sahip olmamasına rağmen stratejik önemi olan sınırlara sahip olması, birçok etnik unsurun bir arada bulunması yaşanan olayların nedenleri olarak sayılabilir.[84]Kırgızistan'da yaşanan iki sivil ayaklanma halk arasında devlete karşı bir güvensizlik olduğunun göstergesi niteliğindedir. Ata Meken Parti Başkanı Ömürbek Tekebayev, ülkedeki güven problemine değinirken bunu ikiye ayırmıştır.

1. Seçimlere ve devlete güven
2. Azınlıkların güvenliği[85]

Ülkede var olan sorunların çözülmesinin yanı sıra iktidar, halkın güvenini sağlamalıdır. Yaşanan sivil ayaklanmaların ortak nedeni ülkede iktidara karşı yaşanan güvensizliktir. Ayrıca bölgede önemli bir nufüs oranına sahip halkların güveninin sağlanamsı da oldukça önemlidir. Bu şekilde uzun ömürlü olunabilir ve olası ayaklanmaların yaşanması önlenebilir.

2.5.5. Bölgesel-Küresel Güçler ve Komşuların Ayaklanmadaki Siyaseti

Kazakistan, Kırgızistan'daki devrim nedeniyle sınır kapılarını kapatsa[86] da bu uzun sürmemiştir. Sınırların kapatılması Kırgızistan için sorun olurken Kazakistan da bundan olumsuz etkilenmiştir. Ülkede sebze, meyve fiyatları oldukça artmıştır.[87] Ayrıca sınırları tam açmayan Kazakistan'ın bu tutumuna karşılık Bişkek yönetimi, Kazakların Issık Göl'deki yatırımlarının kamulaştırılmasını gündeme getirmiş, bu misilleme girişiminin sonucunda sınırın açılması sağlanmıştır.[88] Bakiyev'in önce Kazakistan'a geçmesi Kırgızistan'da eleştirilere neden olurken Nursultan Nazarbayev, ülkede iç karışıklığı önledikleri yönünde bir açıklama yapmıştır. AGİT dönem Başkanı olan Kazakistan'ın Moldova için gösterdiği hassasiyeti komşusu Kırgızistan için göstermemesi uzmanlar tarafından eleştirilmiştir.[89]

Kendi vatandaşlarının ölümüne âdeta seyirci kalan Özbekistan, sadece mültecilere sınırı açmış ve onları kamplara yerleştirmiştir. Olaylara müdahale edecek askerî güce sahip Taşkent'in bu tutumu kafalarda soru işaretleri oluşturmuştur.

Orta Asya'nın hamisi olarak görülen Rusya, olayları izlemekle yetinmiştir. Kırgızistan'ın asker talebine ret cevabı vererek ayaklanmanın dışında kalmayı tercih eden Moskova, diğer ülkelere Kırgızistan örneğiin göstererek gözdağı vermiştir. Geçici hükûmeti tanıyan Rusya, ülkeye sadece ekonomik yardım yapmakla yetinmiş, güvenlik konusunda ülkeye yardım göndermemiştir. Askerî üsler henüz tartışma konusu olmamışken ülkedeki aydınların bir kısmı, ayaklanmaların yaşanma nedenleri arasında Bişkek'te hem ABD hem de Rusya'nın askerî üslerinin bulunmasını da eklemektedir.

Ayaklanmalar, iki büyük devletin bölgedeki hâkimiyet kurma çabaları olarak algılanmakla birlikte ABD olayları uzaktan izlemiş, insani ve tıbbi yardımlar yapmıştır. Devrik Başkan Bakiyev'in son dönemlerinde ABD'nin başkentteki Manas Askerî Üssü'nün kapatılması gündemdeyken şimdilik bu konuda bir gelişme söz konusu değildir. ABD'nin ülkenin güneyinde ikinci bir üs kuracağı yönündeki haberler, hem Kırgız hükûmeti hem de ABD tarafından yalanlanmıştır. Orta Asya'da ABD'nin varlığı için önem arz eden Manas Üssü, özellikle Afganistan'a düzenlenen operasyonlarda kullanılmaktadır.

Orta Asya'da önemli bir güç olan Çin, Kırgızistan'da yaşanan sivil ayaklanma sonrasında kurulan hükûmeti tanıyarak ülkedeki istikrarın hem kendileri için hem de bölge için önem arz ettiğini vurgulamıştır.

2.5.6. Türkiye ve Sivil Ayaklanma

Kırgızistan'da yaşanan olayların 7 Nisan'da Türk kamuoyuna yansımasından sonra THY, 8 Nisan saat 17.40'taki seferini, 9 Nisan saat 04.00'e ertelemiştir.[90] Durumu takip eden Türkiye, önceliğinin, ülkede yaşayan vatandaşlarının can güvenliğinin sağlanması olduğunu belirtmiştir. Olaylar nedeniyle Rusya ve ABD büyükelçiliklerinin tahliyesinin söz konusu olmasına rağmen Türk Büyükelçiliği tahliye edilmemiş; ayaklanma nedeniyle bir kriz masası oluşturulmuştur.[91] Yağmalamadan zarar gören 35 işyeri ve dükkâna yönelik Türkiye Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği koordinasyonunda hasar tespiti yapılmış, ardından Türk Büyükelçisi Nejat Akçal, hasarın yaklaşık on beş milyon dolar olduğunu açıklamıştır.[92] Bunun yanı sıra Oş ve Celal-Abad'daki Türklerin güvenli bir şekilde bölgeden tahliyesi, Türkiye gündemindeki öncelikli konu olmuş; bu nedenle THY'ye ait iki uçak, Kırgızistan'a gönderilerek 151 Türk vatandaşı tahliye edilmiştir.[93] Ülkeye yönelik özellikle Oş ve Celal-Abad bölgelerine Türkiye'den ciddi yardımların yapılması da söz konusu olmuştur. Kızılay 20 ve 40 tonluk acil yardım malzemeleri taşıyan iki uçak göndermiştir.[94] Kimse Yok mu Derneği, Oş ve Celal-Abad'da 2 bin 278 aileye yirmişer kiloluk gıda ve temizlik malzemesi dağıtırken[95] TİKA, bölgeye yönelik 11 milyon dolarlık konut inşaatı antlaşması yapmıştır.[96] Ahmet Davutoğlu ve Almazbek Atanbayev arasında Bişkek'te imzalanan antlaşmaya göre, Türkiye Kırgızistan'a 21 milyon dolar hibe etmiş ve anlaşma resmî gazetede yayınlanmıştır.[97] Ekonomik desteğin yanı sıra Roza

Otunbayeva'nın yemin törenine tek devlet yetkilisi olarak Ahmet Davutoğlu'nun katılması geçici hükûmetin resmî olarak tanındığının göstergesi olmuştur. Moskova'dan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ve hem Recep Tayyip Erdoğan hem de Abdullah Gül'le görüşen geçici hükûmet yetkilisi Almazbek Atambayev, Türkiye'den yardım beklediklerini dile getirirken 27 Haziran'da referanduma sunulan ve Kırgızistan'ı parlamenter sisteme geçiren anayasanın düzenlenmesi aşamasında Türkiye'nin örnek alındığının da altını çizmiştir. Bu Türkiye'ye verilen önemin bir göstergesiyken diğer bir gösterge de Kırgızistan'daki geçici hükûmetin ABD, Rusya, Almanya'nın yanı sıra Türkiye Büyükelçisi'nin de değiştirilmesidir.[98] Fakat Türkiye'de hem muhalefet hem de uzmanlar, Kırgızistan olaylarında doğru bir politika izlenmediğini, hükûmetin olaylarla fazla ilgilenmediğini ifade ederek iktidarı eleştirmiştir. CICA Dönem Başkanlığını devralan ve BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi statüsünde olan Türkiye'nin olaylarda yeterince etkin rol oynayamadığı belirtilirken 3 Ekim 2009'da kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin tabiri caizse "sınıfta kaldığının" da altı çizilmiştir.[99]

Bölgesel entegrasyonun sağlanmaya çalışıldığı Orta Asya'da var olan su ve sınır sorununa, etnik problemler ile "sivil ayaklanmalar" da eklenmiştir. Tacikistan'dan sonra bölgede ekonomisi en kötü ülke olan Kırgızistan'da 5 yılda bir yaşanan ayaklanmalar, ekonomiyi daha da kötüleştirmektedir.[100] Ayrıca otoriter bir yönetim biçimi istemeyen Kırgız halkının ihtiyaçlarına cevap vereceği düşünülen geçici hükûmetin yapması gerekenler ekonomik reformlara öncelik vermek, güneyde güvenliği sağlamak, anayasal düzeni oluşturmak ve kurumsallaşmayı ön planda tutmaktır. Bu şekilde ülkede parlamenter sistemin uygulanması söz konusu olabilecektir.

16 Nazarkulova, Rita, age., s. 30.

17 Karasar, Hasan Ali; Sanat K. Kuşkumbayev, Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009, s. 79.

18 Manas Üniversitesi, Bişkek, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Dr. Altynbek Joldoshov ile 17 Haziran 2010'da "Ülkede Mevcut Sorunlar" konusunda yaptığım görüşme.

19 Nazarkulova, Rita, agm., s. 41.

20 Budak, Feyzullah, *Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını*, Ocak Yayınları, s. 29, Ankara, Mart, 2003.

21 Altynbek Joldoshov, "Kırgizistan'da Toplumsal Dönüşüm Ve Demokrasi Sorunu", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi,

Ankara, 2009, s. 130.
22 age., s. 30, 31.
23 Nazarkulova, Rita, agm., s. 44.
24 *Kırgız Respublikası Konstitutsiya*, Bişkek, 2009, s. 3 - 32.
25 Özdenoğlu, Selda Arslan; Küçükkurt, Serhat, *Kırgızistan Ülke Raporu*, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara, 1996, s. 15.
26 *Kırgız Respublikası Konstitutsiya*, s. 3-32.
27 Omarov, Nur, *Stratejik Belirsizlik Çağında Kırgızistan Cumhuriyetinin Dış Siyaseti,* Rusya Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kırgızistan-Rusya Slav Üniversitesi, Bişkek, 2005.
28 2009 ve 2010'da gerçekleştirilen Kırgızistan araştırma gezilerimde halkın yönetime ilişkin görüşlerini öğrenmek adına iletişim kurabildiğim Kırgızlara yönelttiğim sorularda öncelikle ekonomik sorunları dile getirdiler. Genel olarak ülkede bu sorunun çözülmesi durumunda istikrarın sağlanacağı yönünde bir düşünce hâkimdir. Konuştuğum insan Sayısı oldukça sınırlıydı. Bununla genelleme yapmak pek doğru olmasa da iki senelik zaman zarfında yaptığım araştırma gezileri boyunca edindiğim izlenimler, işsizlik probleminin ülke genelinde yaygın olduğunu doğruluyordu. Buna ilişkin istatistiksel bilgilerde "2005 Sivil Ayaklanma" alt başlığında verilmiştir.
29 Abdymen, Kuban, "Central Asia Nearing Abolition", http://ipsnews.net/news.asp?idnews=37137 (28.02.2011) .
30 Elebayeva, Aynura -Poluhova, Margarita, Kırgızistan'daki Siyasal Değişimin Özellikleri, Avrasya Dosyası Dergisi Yayınları, *Kazakistan Kırgızistan Özel Sayısı*, Cilt:7, Sayı:4, Ankara Kış 2001-2002, s. 102.
31 Elebayeva, Aynura- Poluhova, Margarita, agm., s. 103.
32 Elebayeva, Aynura - Poluhova, Margarita, agm., s. 105.
33 "Rethinking Kyrgyzstan's Tulip Revolution" http://www.rferl.org/content/Rethinking_Kyrgyzstans_Tulip_Revolution/1807335.html (28.02.2011).
34 Nazarkulova, Rita, age., s. 137.
35 Akmat, Aĭdanbek, KURMANBEK BAKIEV: "SHAĬLOO ADILET·SIZ ӨTTҮ", Bişkek, 02.03.2005 http://www.azattyk.org/content/article/1235493.html (28.02.2010).
36 *Kırgızistan Ülke Bülteni*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayınları, Ankara, Şubat 2005, s. 3,4.
http://www.adana-to.org.tr/tr/ulkeraporlari/Raporlar/KG.pdf (04.03.2010).
37 Ekrem, Erkin, *Kırgızistan'da Sivil Darbe ve Çin:"Stratejik Çevreleme"*, TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Merkezi, 25 Mart 2009.
http://www.turksam.org/tr/a298.html (28.09.2009).
38 Olcott, Martha Brill, Kyrgyzstan's "Tulip Revolution" 28.03.2005.
http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=16710 (28.02.2011).
39 Oğan, Sinan, Kırgızistan'da Yağma Devrim, 25 Mart 2005, http://www.turksam.org/tr/a293.html (09.03.2010).
40 USAK, "Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı Seçimi", http://www.usakgundem.com/haber/39460/k%C4%B1rg%C4%B1zistan-cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-se%C3%A7imi.html (09.03.2010).

41 USAK, "Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı Seçimi", http://www.usakgundem.com/haber/39460/k%C4%B1rg%C4%B1zistan-cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-se%C3%A7imi.html, (09.03.2010).

42 Oğan, Sinan, Kırgızistan'da Yağma Devrim, 25 Mart 2005, http://www.turksam.org/tr/a293.html (09.03.2010).

43 Genç, Derviş, Dört Kez Değiştirilen Kırgızistan Anayasası 16 yaşında, *Zaman Kırgızistan*, 16.05. 2009

http://kg.zaman.com.tr/kg-tr/detaylar.do?load=detay&link=5627 (29.07.2010).

44 7. Madde: Yasama, yürütme ve yargı birbirinden bağımsız çalışır.

45 İba, Şeref, "Kırgızistan'ın Anayasa Serüveni ve Jogurku Kene", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 36, Yıl:2009/2, s. 53.

46 Altan, Haluk, "Siyasal Hayatın İşleyişi", *SDE Analiz*, Mayıs 2010, s. 14.

47 53. Madde;" Kırgızistan devletinin eski devlet başkanı dokunulmazlığa sahiptir. Eski devlet başkanı başkanlık döneminde işlediği suçlar için aranamaz, yargılanamaz, tutuklanamaz ve hapse atılamaz. Kırgızistan devletinin eski devlet başkanının dokunulmazlığı evlerini, ofislerini, arabalarını, arşivlerini, dokümanlarını, eşyalarını ve mektuplarını da kapsar. Kırgızistan devletinin eski devlet başkanına ve eşine, reşit olmamış çocuklarına ve onun bakımındaki bütün aile bireylerine her türlü hizmet ve koruma, kanunların koyduğu kurallar çerçevesinde devlet tarafından karşılanır."

48 İba, Şeref, Kırgızistan'ın Anayasa Serüveni ve Jogurku Kene, Avrasya Etüdleri, Sayı: 36, Yıl:2009/2, Ankara, s. 51-53.

49 İba, Şeref, agm., s. 61.

50 Yeniçeri, Özcan, "Kırgızistan'da Devrimden Devrime Giden Süreç", *2023* Dergisi, Sayı: 109, 15 Mayıs 2010, s. 13.

51 İba, Şeref, Kırgızistan'ın Anayasa Serüveni ve Jogurku Kene, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 36, Yıl:2009/2, s. 52.

52 Altan, Haluk, "Siyasal Hayatın İşleyiş"i, *SDE Analiz*, Mayıs 2010, s. 22.

53 İba, Şeref, "Kırgızistan'ın Anayasa Serüveni ve Jogurku Kene", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 36, Yıl:2009/2, s. 52.

54 Machıavellı, Niccolo, *Prens* (çev. Harun Mutluay), Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2008, s. 142.

55 Asker, Ali, "Kırgızistan'da Bitmeyen Devrim mi, Fillerin Tepişmesi mi?", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü yayını, Ankara, Mayıs 2010, Sayı:17, s. 33-34.

56 "Kırgızistan Muhalefeti Seçimleri Tanımıyor", Cihan Haber Ajansı, 25.07.2009, http://www2.haberler.com/kirgizistan-muhalefeti-secimi-tanimiyor-haberi/ (04.08.2010).

57 Asker, Ali, agm., s. 34.

58 Elkyeeva, Kanymgyl, Eldik kurultaĭ: Araketter zhana toskoolduktar, 05.04.2010 http://www.azattyk.org/ content/Kyrgyzstan_Politics_Opposition / 2003110.html (26.02.2010).

59 Kırgızistan'daki Olayların Gelişimi, 11 Haziran 2010, *Zaman* gazetesi, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=994235&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (26.07.2010)

60 Asker, Ali, agm., s. 34.

61 14 Haziran-14 Temmuz 2010 gerçekleştirdiğim Kırgızistan araştırma gezisinin ilk gününde, hükûmet binası görme fırsatım oldu. Binanın bütün dış cephelerinde yangın tahribatının olduğu ve tadilatının henüz başlatılamadığını gördüm. Ayrıca etrafta yakılan arabalar, yağmalanan binalar ve hasar görmeleri nedeniyle tadilatta olan işyerlerini görmek mümkündü.

62 Altan, Haluk, "Siyasal Hayatın İşleyişi", *SDE Analiz*, Ankara, Mayıs 2010, s. 26.

63 19.50 Kırgızistan'da Geçici Hükûmet Kuruldu, 07 Nisan 2010, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=970624&title=kirgizistandaki-kargasa-ile-ilgili-gelismeler&haberSayfa=2.

64 Devrik Kırgız Lider Belarus'ta Çıktı, *Hürriyet* gazetesi, 20.04.2010 http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14482225 (27.07.2010).

65 Bakiyev: "7 Nisan Günü Kırgızistan'da Yaşananlar Silahlı Devrim", *Milliyet* gazetesi, 16 Nisan 2010 http://www.milliyet.com.tr/bakiyev-7-nisan-gunu-kirgizistan-da-yasananlar-silahli-devrim-/dunya/sondakikaarsiv/22.07.2010/1225878/default.htm (22.07.2010).

66 Развитие инвестиционной и инновационной агентства olarak geçmektedir.

67 Kırgızistan'da Bakiyev'in Oğlu Hakkında Dava Açıldı, *Milliyet* gazetesi, 16 Nisan 2010 http://www.milliyet.com.tr/kirgizistan-da-bakiyev-in-oglu-hakkinda-dava-acildi/dunya/sondakikaarsiv/22.07.2010/1226054/default.htm (20.07.2010).

68 Kırgızistan'da Etnik Temizlik Endişesi, *Akşam* Gazetesi, 16 Haziran 2010.

69 Haziran 2010'da yaptığım gezi sırasında büyük işyerlerinin çoğunun tadilatta olduğunu gördüm. Ülkedeki Türk işyerlerine yönelik yağmalama olayları da yaşanmıştır.

70 DHA, Kırgızistan'a Girmeyi Başardı, *Hürriyet* gazetesi, 09.04.2010 http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14368461 (26.07.2010).

71 Altyikyeev, Maekteshken Adylet, Feliks Kulov: "Tushtuktegu ZhaНzhaldy Uyushturuuga Tazhik Zhana Chechen "Boevikteri" Dayar Danyshkan", *Gazeta Alibi*, 18.06.2010, s. 11.

72 Kırgızistan makalemin araştırmasına, 2008 yılı Aralık ayında başladım. Ülke içindeki siyasi gelişmeleri yakından takip ettim. 2010 Haziranı'nda çıkan çatışmaların ülkenin güneyindeki Oş ve Celal-Abad merkezli olduğunu biliyordum. Araştırmamın merkezi, güvenliğin mevcut olduğu Bişkek'ti. Bu bilginin verdiği güvenle araştırma gezisini yapmakta tereddüt etmedim. Ülkeye gittiğimde yaptığım tespitin yanlış olmadığını gördüm.

73 Damir, Azamat, Suçlular Cezalandırılmazsa Üzücü Olaylar Tekrar Yaşanır, *Zaman* Gazetesi, 22.06.10 http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=998176&title=yorum-azamat-damir-suclular-cezalandirilmazsa-uzucu-olaylar-tekrar-yasanir&haberSayfa=0 (26.06.2010).

74 http://www.ferghana.ru/article.php?id=6615 (20.06.2010).

75 Altyikyeev, Maekteshken Adylet, Feliks Kulov: "Tushtuktegu ZhaНzhaldy Uyushturuuga Tazhik Zhana Chechen "Boevikteri" Dayar Danyshkan", *Gazeta Alibi*,18.06.2010, s.11.

76 20 Haziran 2010'da Atatürk Alatoo Üniversitesi, Bişkek, öğretim üyesi olan uluslararası ilişkiler uzmanı Doç. Mirgül Shamshıeva'yla bir görüşme yaptım. Yaptığım görüşmede bu iç savaşı da değerlendirme fırsatı buldum. Kendisi güneyde sadece Özbeklerin değil aynı zamanda Kırgızların da güvenliklerinin tehlikede olduklarını dile getirdi. Ayrıca Oş şehrinde yaşayan ailesi içinde

endişeliydi. Bunun yanında yıllarca komşu olarak yaşayan iki Türk milletinin artık birbirlerini düşman olarak algılayacaklarınıda belirtti.

77 Altymyshev, Tynchtyk, “Bashyndy Keter, Zhakshylyktan Ymyt Yzbe, Aldyga Umtul!” *Gazeta Forum*, 18.06.2010, s.8 (Tınçtık Altınbışev, “Başını Kaldır, İyilikten Ümidini Kesme, İleriye Çabala!”).

78 Kırgız-Özbek Sınırında Büyük Dram, Zaman Gazetesi, 14 Haziran 2010, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=995392&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (22.07.2010).

79 Özbeklere benzetilmem nedeniyle, Bişkek merkezinde parkta oturmam esnasında, internet kafelerde ve pazarda alışveriş yaparken sert bir şekilde “Özbek misin?” sorularıyla sıkça muhatap oldum.

80 Ben bir lisans öğrencisiyim. Proje editörü ve danışmanı Yrd.Doç.Dr. Necati İyikan beni Bişkek’e saha çalışması için gönderdi. Hâliyle görevimin gazetecilik olmadığının bilincindeyim. Buna rağmen siyasi gelişmelerin gezime denk gelmesini şans olarak gördüm. Görüşlerine saygı duyduğum Kırgız akademisyenlerin dile getirdikleri Narın ve çevresinde güvenlik endişesinin yok denecek kadar az olmasına inanarak yola çıktım. Türkiye’den, buradaki gelişmeleri bire bir takip eden ve her gün telefonda görüşme yaptığım hocam Yard. Doç. Necati İyikan’ın destek ve iznini alarak sekiz kişilik ekiple Narın şehrine gittim. Ülkedeki iç ayaklanmalar, komşu ülkeleri rahatsız ettiğini ve olası mülteci akınını önlemek için tedbir aldıklarını basından öğrendim. Narın, Kazakistan’a sınırdır. Çıkan ayaklanmalarda Narın’a bağlı Ahıska Türklerinin yaşadığı bazı köylerin olduğu bilgisini edindim. Olaylar sonrası son durumu görmek; basında yer alan Kazakistan’a mülteci akını haberinin doğru olup olmadığını tespit etmek ve böylesi siyasi koşullarda gerçekleştirilecek referandumu yerinde görmek istedim. Yol boyunca Ahıska Türklerinin yaşadığı köylerden geçtik. Ben Ahıska Türkleriyle bizzat konuşmak istedim. Ekipteki Kırgız arkadaşlardan bazıları “Köy boşaltılmıştır. Gitmene gerek yok” şeklinde karşı çıktılar. Bazıları da orada kalan insanlar olsa bile güvenlik sorunu yaşayabileceğim ileri sürerek köye girmemi istemediler. Narın’da edindiğim izlenim şudur: Şehirde güvenlik problemi yok ve halk serbestçe oyunu kullanıyor. Altı değişik sandık merkezinde gözlem yapma fırsatım oldu. Oy verenlerin çoğunun yaşlı kesim olduğunu tespit ettim. Gözlemlerim, ülke genelinde, “gençlerin siyasete ilgi duymadıklara dair” yaygın olan görüşün doğruluğunu teyit eder nitelikteydi. Nitekim bana eşlik eden Kırgız arkadaşlarımın da referanduma pek ilgili olmadıklarını gördüm. Referandumun olduğu günün gecesinde Bişkek’ten Kazakistan’a gittim. Bunun nedeni Kırgızistan’ın komşularıyla ilişkilerinde Kazakistan’ın önemli bir yerinin olmasıdır. Kazakistan’da konuştuğum bazı akademisyenler, yapılan bu referandumu eleştirdiler. Gerekçeleri de şuydu: İki soruya tek oyla cevap verilmesi. Bu şekilde parlamenter sisteme geçişin temelinin sağlıklı olmadığı yönünde eleştirileri dinleme fırsatı buldum.

81 Asker, Ali, “Zorlu Yolun Birinci Adımı: Kırgızistan’da Referandum”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Ankara, 28 Haziran 2010.
http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4811&kat=18 (10.08.2010).

82 Çevremde Sayıları kısıtlı da olsa görüştüğüm kişiler (Akademisyenler, öğrenciler, sokaktaki Kırgızlar) çoğunluğu, evet oyu kullanma nedenlerini şu gerekçeye dayandırdılar; geçici hükûmetin

meşruiyet kazanamaması durumunda ülkede oluşacak güç boşluğunun olumsuz etkilerinin söz konusu olacaktır.

83 Asker, Ali, "Sırat Köprüsü Kadar Zorlu Geçiş: Kırgızistan'da Değişim Sancıları", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Ankara, Temmuz 2010, Sayı:19, s. 65.

84 Yaşanan iki sivil ayaklanma sonrasında ister istemez şu düşünceler aklıma geliyor: Halk iki kez iktidarın değişmesiyle sonuçlanan ayaklanma hareketlerinde bulundu. Ya gerçekten Kırgız halkı çok bilinçli, olayları çok iyi takip edip analiz ediyor ve işini iyi yapmayan yöneticilerini cezalandırıyor; ya da birileri bu halkı çok rahat yönlendiriyor? Bu şekilde istediklerini elde etme noktasında halk tarafından ayaklanmalar gerçekleştiriliyor. Gezilerim esnasında aslında halkın çok da bilinçli olmadığını gördüm. İnsanlar sadece ekonomik durumla ilgileniyorlar. Sovyetler'den sonra serbest piyasa ekonomisine geçişte orta sınıfın yok olması, azınlığı oluşturan kesimin çok zenginleşmesi ve geri kalanın açlık sınırında yaşaması bu ülkede sorun ekonomik olmasının temel nedenlerindendir. Benim tespitime göre iki ayaklanmanın nedeni iktidara gelmek isteyenlerin başta etnik ve ekonomik problemleri çok iyi değerlendirmeleridir. Durumdan hoşnut olmayan halk muhalefetin önderliğinde kurulan kurultayla örgütlenip ayaklanmalara katılmıştır.

85 06.08.2010 tarihinde Kırgızistan muhalefet liderlerinden Ömürbek Tekebayev'in 21. Yüzyıl Türkiye Ensitüsü'nde yaptığı konuşma.

86 Narın'a giderken yol boyunca iki ülke sınırına tel örgüler çekildiğini gördüm.

87 2010 Temmuzu'nda Kazakistan araştırma gezisi esnasında halkın çoğunluğu, fiyatların yükselmesinin nedeni olarak sınırların kapatılmasını göstermiştir. Astana'da bir ay önceki fiyatlar ile o günkü fiyatları karşılaştırdığımda ciddi bir artış olduğunu gözlemledim. Örneğin; kilosu 800 tenge (Kazakistan'ın para birimi tengedir. 1 TL=100 tenge) olan kavunun fiyatının yaklaşık bir ay önce 500 tenge olduğunu pazarda satış yapan kişiler belirttiler.

88 Asker, Ali, agm., s. 71.

89 Asker, Ali, agm., s. 71.

90 "THY'nin İstanbul-Bişkek Sefer Ertelendi", *Zaman* Gazetesi, 08 Nisan 2010 http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=970995&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (27.07.2010).

91 "Türkiye Büyükelçiliğinde Kırgızistan İçin Kriz Masası Oluşturuldu", *Zaman* gazetesi, 08.04.2010, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=970877&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (28.07.2010).

92 "Türklere Ait İşyerlerinde Zarar Tespiti", *Milliyet* gazetesi, 25.04.2010 http://www.milliyet.com.tr/turklere-ait-isyerlerinde-zarar tespiti/ekonomi/sondakikaarsiv/22.07.2010/1229302/default.htm (26.07.2010).

93 1103 Yabancı Tahliye Edildi, *Milliyet* gazetesi, 15.06.2010 http://www.milliyet.com.tr/1103-yabanci-tahliye-edildi/dunya/sondakikaarsiv/22.07.2010/1251098/default.htm (10.08.2010).

94 Türk Kızılay'ından Kırgızistana Yardım, *Akşam* Gazetesi, 23.06.2010 http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=151418 (12.08.2010).

95 Kırgızistan'a Gıda Yardımı, *Türkiye* Gazetesi, 29.06.2010 http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?haberid=452712 (10.08.2010).

96 Türkiye'nin Kırgızistan Başarısı, *Türkiye* Gazetesi, 05.07.2010
http://www.turkiyegazetesi.com/makaledetay.aspx?ID=453302 (08.08.2010).
97 "Kırgızistan'a 21 Milyon Dolar Hibe", *Cumhuriyet* Gazetesi, 30.07.2010
http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=154122 (06.08.2010).
98 Bakiyev'e Yakın Elçi Görevden Alındı, *Akşam* Gazetesi, 13. 04. 2010
http://www.aksam.com.tr/2010/04/13/haber/dunya/4624/bakiyev_e_yakin_elci_gorevden_alindi.html (04.08.2010).
99 Asker, Ali, agm., s. 74.
100 Kyrgyzstan Economy Devastated By Year Of Unrest, 10.08.2010,
http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=kyrgyzstan-economy-devastated-by-year-of-unrest-2010-08-08 (11.08.2010).

3. BÖLÜM: DIŞ POLİTİKA; BÖLGESEL-KÜRESEL GÜÇLER VE KOMŞULARLA İLİŞKİLER

3.1. Komşularla Yaşanan Sorunlar

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, SSCB kaynaklı birçok sorunla da başa çıkmak durumunda kalmışlardır. Etnik kargaşa, sınır sorunları, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık, su sorunu ve radikal dinî akımlar şeklinde ortaya çıkan çatışmalar, hem coğrafyanın gelişmesine hem de devletlerarasında iş birliği girişimlerine engel teşkil etmektedir. 1991 yılında SSCB'den ayrılan ülkelerden biri olan Kırgızistan Cumhuriyeti de bu tür problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Kırgızistan, komşuları olan Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'yle Fergana Vadisi, sınırlar, İslami Hareket Örgütü, Çuy ve Talas nehirleri gibi konular nedeniyle zaman zaman sorunlar yaşamaktadır. Yapılan anlaşmalarla geçici çözümler üretilmeye çalışılsa da ülkenin komşularıyla ara sıra gerginlikler yaşadığı görülmektedir.

3.1.1.Çin Halk Cumhuriyeti

Orta Asya, doğal gaz ve petrolün yanı sıra Avrupa ve Orta Doğu'ya uzanan siyasal, ekonomik ve kültürel bir köprü vazifesi gördüğünden Çin için oldukça önemli bir bölgedir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kurucu üyelerinden olan Çin, Orta Asya'da etkili olabilmek ve yeni kurulan devletlerle ilişkilerini geliştirebilmek için örgütü bir araç olarak görmekte ve kullanmaktadır.

Çin'in bölgeye ilişkin hedefleri şu şekilde sıralanabilir.

- Sınır güvenliği,
- Doğu Türkistan sorunu,
- Ekonomik Hegemonya,
- Zengin enerji kaynaklarında söz sahibi olabilme isteği[101]

Orta Asya'da etnik, siyasi ve kültürel faktörler gözetilmeksizin çizilen sınırlar, yaklaşık yüz elli yıldır sorun olmakta ve komşuluk ilişkilerinde de pürüzler yaratmaktadır. Böylesi bir geçmişe sahip olan Kırgızistan ile Çin arasındaki sınır sorunları, Çarlık Rusya'sı dönemine kadar uzanmaktadır. İki ülke arasında yaşanan sınır sorunları imzalanan anlaşmalarla çözülmeye çalışılmıştır. Bunlar 1860 Pekin Protokolü, ardından 1864 Çugucak ve 1881 Petersburg antlaşmalarıdır. Sovyetler Birliği döneminde Çin, kuzeydoğu sınırlarının yanlış çizildiğini öne sürmüş ve iki ülke arasında anlaşmazlık oluşmuştur. 1969 yılında SSCB Başkanı Aleksi Kosigin, Çin'i ziyareti esnasında yapılan görüşmelerle sınır sorunları çözülmüştür.[102] Fakat 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Çin'le yaşanan sınır sorunlarını tekrar gündeme getirmiştir.

Çin ile SSCB arasında 1960'lı yıllarda resmî olarak sorunlu ilan edilen bölgelerden beş tanesi günümüzde Kırgızistan-Çin sınırında bulunmaktadır.

Bu bölgeler;

- Han Tengri yakınlarındaki 450 km^2lik bir alan,
- Erkeçtam yakınlarındaki 280 km^2lik bir alan,
- Janı-Jer bölgesindeki 180 km^2lik bir alan,

- Bedel Geçidi yakınlarındaki Uzengi-Kuuş bölgesi,

- Bozaygır-Acent bölgesi.[103]

Rusya'yla Orta Asya çıkarları çatışan Çin, 1990 sonrasında Kırgızistan'la ekonomik ilişkilerini artrmış, sınır sorunlarında daha yumuşak tutum sergilemeye başlamıştır. Çin, Kırgızistan'la 1991 yılında imzaladığı Almatı Deklarasyonu'yla Sovyetler Birliği dâhilindeki sınırların dokunulmazlığına ve değişmezliğine vurgu yapmıştır. İki ülke arasında, 1996 yılında "Kırgız-Çin Devlet Sınırı" ve "Sınırlarda Güven Arttırıcı Tedbirlerin Alınması" gibi anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşma sonrasında Çin, Janı-Jer'de; Kırgızistan da ve Erkeçtam bölgesinde birtakım haklar elde etmiştir. Hemen ardından 1997'de sınırlarda silahlanmayı azaltmayı amaçlayan bir antlaşmayla mevcut Kırgızistan-Çin sınır garanti altına alınmıştır.

Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev ile Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin arasında, 1999 yılında, sınırlara yönelik bir antlaşma daha imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Uzengi-Kuuş Bölgesi'nin yüzde 30'u Çin'e, yüzde 70'i Kırgızistan'a; Han-Tengri Bölgesi'nin yüzde 20'si Çin'e, yüzde 80'i Kırgızistan'a verilmek üzere paylaştırılmıştır.[104] Böylece 1996 ve 1999 yılında yapılan antlaşmalarla Kırgızistan, 125 bin hektarlık toprak kaybetmiştir. Bu durum, ülkede tepkiyle karşılanmıştır. Nitekim antlaşma 2001 yılında, Kırgızistan Büyük Meclisi onayına sunulmuş, ancak oylamada 2/3 çoğunluk sağlanamadığı ve Kırgızistan Anayasası'na uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.[105] Buna rağmen 23 Haziran 2002'de Çin gezisi öncesinde anlaşmayı onaylayan Askar Akayev, bu nedenle kendi parlamentosunda "vatana ihanet"le suçlanmış ve bu suçlama, 2005 yılında gerçekleşen yönetim değişikliğinde önemli bir etken olmuştur.

Çin-Kırgızistan sınırını boydan boya Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin oluşturması da iki ülke arasında potansiyel bir sorun anlamına gelmektedir. Sincan Uygur Özerk Bölgesi, sahip olduğu yer altı zenginliklerinin yanı sıra Çin'in Orta Asya'ya açılan kapısı olması nedeniyle önemli bir bölgedir. Çin, bu bölgede başlatılacak bir bağımsızlık mücadelesine Orta Asya ülkelerinin dolaylı ya da doğrudan destek vermesini önlemek için komşularıyla sorunsuz yaşama politikası izlemektedir. Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Çin'in Orta Asya ve Kafkasya

politikasını oluşturmasında bir araçtır. Çin'in "Büyük Batı Kampanyası" olarak adlandırdığı kalkınma politikası, Orta Asya'da yürütülecek ekonomik bir program niteliği taşır. Çin, Orta Asya ülkeleriyle yaptığı ticareti bölgenin kalkınmasını isteyen, bölgede refahı yükselten bir görünüm sergileyerek gerçekleştiriyor olsa da asıl amacı Şincan'da milliyetçi hareketlerin etkinliğini azaltmaya çalışmaktır. Başarılı olduğu da söylenebilir. Çin, Uygurların bağımsızlık hareketlerini kontrol altına almak için Kırgızistan başta olmak üzere bölgedeki diğer ülkelerle ŞİÖ çerçevesinde antlaşmalar yapmıştır.[106] Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 23-25 Haziran 2002 tarihinde yaptığı Çin ziyareti sırasında iki ülke arasında eğitim, enerji, telekomünikasyon, ziraat, hukuk konularında yapılan 7 antlaşma buna örnek gösterilebilir. Akayev, iki ülkenin terör, uyuşturucu ile mücadele, bölgede barış ve güvenliğin sağlanması konularında ŞİÖ kapsamında ortak çalışmaların mevcut olduğunu belirtmiştir.[107] Kırgızistan da Çin'le ilişkilerini bozmama adına Uygur sorununa duyarsız kalmakta hatta Uygur Türklerinin ülkeye girişine izin vermemekte ve ülkede yaşayan Uygurlara göçmen statüsü tanımamaktadır.[108]

Çin'in Kırgızistan'a yönelik ekonomik baskısı da, bir başka sorun kaynağıdır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Siçuan Bölgeleri'nden Orta Asya'ya açılan gümrük kapıları, Çin'in Kırgızistan'la ticari ilişkilerinin başladığı noktalardır. Böylece Rus mallarına göre daha kaliteli, Batı ve Japon mallarına göre daha ucuz olan Çin ürünleri ülke pazarının büyük bölümünü kaplamıştır.[109] Ayrıca Kırgızistan, Narın'da Çin'in serbest ticaret bölgesi mevcuttur. Çin, hem Kırgızistan'ı ticari anlamda bağımlı hâle getirmek hem de Uygur Özerk Bölgesi'ndeki milliyetçi hareketlere destek vermesini engellemek amacındadır.[110]

Bölgesel güç olan Çin, diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da gerek ekonomik gerek siyasi anlamda etkili olmaya çalışmaktadır. 1991 sonrasında bölgede oluşan güç boşluğu, ABD, Rusya, Türkiye ve İran için olduğu gibi Çin'e de bir hareket alanı oluşturmuştur. Bölgede var olan sorunları en az kayıpla ve en iyi kazanımla sonuçlandırmak Pekin Hükûmeti için öncelikli politika hâline gelmiştir.

Çin 1,5 milyar nüfusa ve 9,6 milyon km^2 yüzölçüme sahip bir ülkedir. Topraklarının nüfusa oranla yetersizliği önümüzdeki dönemlerde Kırgızistan ve Çin arasında sınır sorunlarını tekrar gündeme getirebilir. Çin Hükûmeti'nin ülkede yaşayan azınlıklara asimilasyon politikası uygulaması ve Çin topraklarında yaşayan çok sayıda Kırgız'ın bu politikadan etkilenmesi iki ülke arasındaki diğer bir sorundur. Ayrıca Kırgızistan ekonomisinin Çin hegemonyası altına girmesi söz konusudur. Bütün bu nedenlerden dolayı Çin, Kırgızistan için oldukça tehlikeli bir komşu niteliği taşımaktadır.

3.1.2. Fergana Vadisi ve Kırgız-Özbek Çatışması

Kırgızistan ve Özbekistan arasında 1991 yılından bu yana birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Fergana Vadisi, Kırgız-Özbek çatışmasının en önemli nedenlerinden birisidir. 10 milyon nüfuslu Fergana Vadisi'nde Kırgızistan'ın Oş, Celal-Abad, Batkent; Özbekistan'ın Namongon, Andijan, Fergana illeri ve Tacikistan'ın Sugd bölgesi bulunmaktadır. Nüfus çoğunluğu Özbek olmasına rağmen, Güney Kırgızların sanayi bölgesinin olmaması ileri sürülerek 1924 yılında Oş, Celal-Abad şehirleri ve Özgen kasabası Kırgızistan'a dâhil edilmişti. Zamanla Kırgız köylerinden Özbek şehirlerine göç eden Kırgızlar bu bölgelere yerleşmişlerdir.[111] 1990 yılında Oş şehir yöneticilerinin Kırgız göçmenlere ev yapmaları için arsa dağıtmaları "Oş Olayları" olarak adlandırılan etnik çatışmaların çıkmasına neden olmuştur. Bu olaylar esnasında, Taşkent hükûmetinin bölgede yaşayan Özbek halka gerekli desteğin verileceği yönündeki açıklamaları, olayların büyümesine neden olmuş; sonuçta kimi iddialara göre yüz yetmiş bir, kimi iddialara göre ise bin Özbek ve Kırgız hayatını kaybetmiştir.[112]

Kırgızistan ve Özbekistan arasında bir sınır sorunu da vardır. İki ülke arasında 1280 km ortak sınır bulunmasına rağmen bu alanın sadece 700

km’lik kısmında anlaşma sağlanmıştır.[113] Çünkü sınırlar konusunda Özbekistan 1924 haritasını, Kırgızistan ise 1955 yılında çizilen sınırları kabul etmektedir Ayrıca Kırgızistan toprakları içerisinde üç Özbek şehri, Özbekistan’da ise yedi Kırgız yerleşim bölgesi mevcuttur. Bu bölgeler iki ülke arasındaki sorunların artmasına neden olmakta, Taşkent ile Bişkek’in hâlâ anlaşmaya varamama nedenlerinin başında bu yerleşim yerleri gelmektedir. Kırgızistan sınırları içerisinde Soh ve Şahimerdan adlı Özbek köyleri mevcuttur. 1999’un sonlarına doğru Batkent şehrinde yaşanan olaylar[114] nedeniyle Özbekistan, Soh köyünün çevresine yani sınırın yaklaşık 150-200 m yakınına mayın döşemiştir. Bişkek’ten izin alınmadan yapılan mayın döşeme işlemi Kırgızistan hükûmeti tarafından siyasi müdahale olarak değerlendirilmiş ve Özbekistan hükûmetinden mayınlı arazilerin haritaları istenmiştir. Taşkent, çeşitli sebepler öne sürerek Bişkek’e her seferinde olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca Özbekistan, sadece Fergana ile Batkent illerine sınırı olan bölgelerde 2000 Eylülü’nden 2001 Mayısı’na kadar 7 sınır denetim noktası kurmuştur. 2001 yılı Aralık ayında Özbek sınır muhafızları, Özbekistan’dan geçen Kırgız kara yollarının bazı bölgelerini kapatmış; Kırgızistan da buna karşılık olarak Özbek şehirlerini kuşatma altına almıştır. Yaşanan bu olaylar ilişkileri gerginleştirmiş ve sınır sorunlarının çözümsüz kalmasına neden olmuştur.

Kırgızistan ve Özbekistan arasında yaşanan gerginliğin nedenlerinden biri de 1998 yılında kurulan Özbek İslami Hareket Örgütü’nün (İHÖ) Fergana Vadisi’ni merkez üs yapması ve bu örgütün Özbekistan’da terör faaliyetlerinde bulunmasıdır. 2000 yılına kadar hem Kırgızistan hem de Özbekistan’da yüzlerce insan İHÖ’nün terör faaliyetleri nedeniyle hayatını kaybetmiştir. İHÖ liderleri Cuma Namangani ve Tahir Yuldaşev, Kırgızistan’la bir sorunlarının olmadığını, asıl amaçlarının Özbekistan hükûmetini devirmek olduğunu açıklamış; bunun üzerine Kırgızistan hükûmeti sert tavırlarından vazgeçince Taşkent’in eleştirilerine maruz kalmıştır. Kırgız hükûmetinin terörist hareketlere yönelik yeterince önlem almadığını öne süren Özbekistan, İHÖ’nün bulunduğu iddia edilen sınıra yakın Kırgız köylerini kendi uçaklarıyla vurunca iki ülke savaşın eşiğine gelmiştir.[115] 12 Ekim 1999’da yapılan Yasama ve Temsilciler Meclisi’nin

gündem dışı toplantısının ardından Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev'in, beklenmedik bir anda patlak veren terör olayları karşısında yeterince hazırlıklı olmadıkları ve bunun kendileri için bir ders olduğu yönündeki açıklaması, ülkenin sınırdaki koruma ve güvenlik önlemleri konusunda yetersiz olduğunu göstermiştir.[116]

21 Şubat 2003 tarihinde Kırgızistan'ın sınır kenti Ak-Taş'taki Kırgızlar, Özbekistan'da yer alan Kırgız yerleşim bölgesi Borak'a serbest geçiş için gösteriler düzenlemiştir. Bu olaylardan sonra Kırgız ve Özbek yetkililerden oluşan bir komisyon, sınırda yaşanan olaylarla ilgili görüşmeler yapmıştır. Somut bir sonuca ulaşmayan bu görüşmeler sonrasında Kırgızistan, Özbek hükûmetinden mayınlı bölgelerin haritalarını almıştır.[117] Bu görüşmeler sonrasında olaylar yatışsa da, bu durum uzun sürmemiş, 12-13 Mayıs 2005'te Özbekistan'ın Andican kentinde meydana gelen olaylar nedeniyle mültecilerin Kırgızistan'a geçmesi iki ülke arasında tekrar gerginlik yaratmıştır.

Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki anlaşmazlık nedenlerinden biri de su sorunudur. Kırgızistan sınırında olan Narın[118], Karaderya, Sırderya ve Fergana Vadisi'ndeki Akbura nehirleri, Özbekistan topraklarına akmaktadır. Bu nedenle iki ülke arasında zaman zaman suyun paylaşımı konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Bu çerçevede Kırgızistan ve Özbekistan arasında anlaşmalar yapılmıştır. 17 Mart 1998 tarihinde bölge ülkelerinin katılımıyla, Narın ve Sırderya nehirlerinin su ve enerji kaynaklarının ortak kullanılmasına ilişkin kararlar alınmışsa da Özbekistan yaklaşık 7 yıldır bu kararlara uymamaktadır. 25 Mart 2005'te Orta Asya ülkeleri başbakanları, bu konuya ilişkin tekrar bir araya gelmiş, liderler zirvesinden ortak bir karar çıkmadığı için görüşmeler, Nisan 2006'da bölge ülkelerinin ilgili uzmanları düzeyinde yeniden başlamıştır. Özbekistan, iki yıl art arda yapılan görüşmelerin hiçbirine katılmamış,[119] bu nedenle su sorunu tam olarak çözülememiştir. Kırgızistan, doğal gaz ihtiyacını Özbekistan'dan karşılamakta ve karşılığında su ve elektrik sağlamaktadır. Özbekistan, doğal gaz boru hatlarındaki arızalar ve Bişkek'in gaz borcunu ödememesi gerekçesiyle zaman zaman gazı kesmektedir. Kırgızistan da buna karşılık ülke içinde elektrik kullanımının arttığını ileri sürerek Özbekistan'a

yeterince elektrik ve su veremeyeceğini ifade etmektedir. Kırgızistan, doğal gaz borcunu ödemekte zorlanmaktadır. 2008 yılı Ocak ayında Kırgızistan ve Özbekistan arasında Taşkent'te maliye bakanları seviyesinde görüşmeler yapılmış, taraflarca Kırgızistan'ın Özbekistan'a olan borcunun yeniden incelenmesine yönelik protokol imzalanmıştır. Bu belgeye göre Kırgızistan, 2008-2009 yılları süresince faiz borçları hariç 8,58 milyon dolar olan asıl borcunu ödeyecektir. Kırgızistan'ın biriken faiz borçları Özbekistan tarafından silinmiştir. Bu düzenleme, Bişkek bütçesine 4,1 milyon dolar tasarruf sağlamıştır.[120]

Günümüzde Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki sınır belirleme görüşmeleri giderek çözülmez bir hâl almaktadır. Taşkent, sınır konusunda Kırgızistan'ın sosyoekonomik durumunu, yakıt bağımlılığını, güney bölgelerindeki karışık etnik yapıyı koz olarak kullanmakta ve sınırların kendi lehine çizilmesini istemektedir. Ancak Kırgızistan ve Özbekistan, kendi içlerinde benzer sorunlar yaşamaktadır. Sorunların ortak olması iş birliği yapmayı zorunlu kılmaktadır. İki ülke ilişkileri olumlu yönde geliştiği takdirde Orta Asya bölgesinde var olan birçok sorun hâlledilmiş olacak ve bölge daha rahat gelişebilecektir.

3.1.3. Kazakistan; Su ve Sınır

Kırgızistan, kuzey komşusu Kazakistan'la yakın siyasi ilişkiler içindedir ve ekonomik ilişkileri de geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü Orta Asya ülkeleri içerisinde dil ve kültür olarak Kırgızistan'a en çok benzeyen ülke Kazakistan'dır. Kırgızistan, ticari, ekonomik ve güvenlik gibi konularda kuzey komşusuyla birlikte hareket etmektedir.[121] İki ülke, Orta Asya'da yapılan anlaşmalarda ve iş birliği örgütlerinde aynı yönde kararlar almaktadır. Buna rağmen Kırgızistan ve Kazakistan arasında birtakım sorunlar da yaşanmaktadır.

Orta Asya, dünya topraklarının %3,5'ini ve dünya nüfusunun %1,3'ünü kapsamaktadır. Dünyada kullanılabilir toplam su miktarının yüzde 0,7'si bu bölgede yer almaktadır. Orta Asya'daki su kaynaklarının %90'ından fazlası Kırgızistan ve Tacikistan dağlarında bulunmaktadır. Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan ise su kaynakları açısından yoksul olan aşağı havzada yer almaktadır.[122] Bu nedenle bölgedeki ülkeler ile -özellikle de Kazakistan-Kırgızistan arasında su sorunu yaşanmaktadır. Kırgızistan'daki su kaynaklarının yüzde 7,2'lik kısmı Kazakistan topraklarına dökülmektedir.

- Çuy – 1,15 km^3
- Talas – 0,96 km^3
- Karkıra- 0,36 km^3
- Narın, Karadarya- 4,72 km^3 [123]

Çuy ve Talas nehirleri, Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki iş birliği çerçevesinde kullanılmaktadır. İki ülke arasında 1996 yılında imzalanan protokolle suyun kullanım oranları ve şartları belirlenmiştir. Yapılan bu anlaşma doğrultusunda, 1996-2006 yılları arasında Kazakistan, Kırgızistan'a 98,4 milyon som ödemiştir. 2002 yılında ise adı geçen iki nehrin kullanım hakkı ve oranı konusunda bir antlaşma yapılmış ve bu anlaşma Birleşmiş Milletler'in kayıtlarına da geçmiştir.[124] Bütün bu antlaşmalara rağmen zaman zaman sorunlar yaşanmakta ve iki ülke karşılıklı olarak misilleme yapmaktadır. Kırgızistan, Kazakistan'a sulama ve elektrik enerjisi için su vermekte, karşılığında kömür ve petrol almaktadır. İki ülke arasındaki ticari alışveriş ise belirli bir sisteme oturtulamamıştır. Sınırlarda gümrük tarifesinin belirsizliği ve kota sisteminin işlemesi nedeniyle ürünlerin giriş-çıkışı sorun olmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan'ın Rusya'ya gönderdiği kara yolu ve demir yolu yüklerine el koyunca Bişkek, ilk kez Astana'ya verilen suyu kesmiştir. İki ülke arasında yaşanan en ciddi gerginliklerden biri sayılan bu olay, iki hafta sürmüştür.

Kırgızistan ve Kazakistan arasındaki ilişkilerin gerginleşme nedenlerinden biri de Rusya'nın iki ülkedeki Rus azınlık nüfusa yönelik

uyguladığı politikadır. Nüfusunun yüzde 12,5'i Rus olan Kırgızistan, 29 Mayıs 2000'de Rusçayı ikinci resmî dil olarak belirlemiştir. Nüfusunun yarısından çoğu Rus olan Kazakistan'da Rusçanın resmî dil ilan edilmesi, ülkede yaşayan Rusların talebidir. Kazakistan Hükûmeti'nin bu talebi reddetmesi, ülkede karışıklık çıkmasına neden olmuştur.[125]

Kırgızistan ve Kazakistan arasındaki mevcut sorunlar, hem ülkelerin hem de Orta Asya'nın istikrarını zedelemektedir. Bölgede özellikle su ve sınır sorunlarında yapılacak ikili ya da çok taraflı anlaşmalar, iki ülke arasındaki çatışmaların sona ermesini sağlayabilecektir.

3.1.4. Tacikistan; Uyuşturucu Kaçakçılığı, Sınır ve Terör

Orta Asya Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarının ardından kendi aralarında ve uluslararası alanda çözülmesi gereken ve iç güvenliği tehdit eden birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Orta Asya'da yaygın olan din İslamiyettir. Bölgenin XVII. yüzyıldan itibaren Rusların hâkimiyetinde oluşu ve bölgede yürütülen Hristiyanlaştırma faaliyetleri, Orta Asya halklarının kendi dinlerini yaşamalarını engellemiştir. Bağımsızlıktan sonra bölgede oluşan boşluklar nedeniyle dinî akımlar ve kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bölge, din konusunda dışa açık bir hâle gelmiştir.[126] 630 kilometreden fazla ortak sınıra sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan, dinî akım ve kuruluşlardan etkilenen ve bu nedenle ilişkileri bozulan komşu iki ülkedir. Özellikle Fergana Vadisi'nde etkili olan Hizb-ut Tahrir Örgütü iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Özbekistan'ı hedef alan Hizb-ut Tahrir Örgütü mensupları, Rusya'nın bölgede güvenliği sağlamasının ardından Tacikistan'a kaçmıştır. Örgüt, Tacikistan üzerinden Kırgızistan'a geçmekte ve terör faaliyetlerini oradan devam ettirmektedir. Bu, Kırgızistan ve Tacikistan ilişkilerini olumsuz etkilemekte ve siyasi istikrarsızlığa neden olmaktadır. Ayrıca Tacikistan topraklarına sızan ve oradan Kırgızistan'a geçen Afgan uyuşturucu kaçakçıları, Kırgızistan'ı geçiş ülkesi olarak

kullanmanın yanı sıra ülkede uyuşturucu bağımlılığına neden olmaktadır. Bu durum iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen başka bir faktördür.[127] Sovyetler Birliği döneminde siyasi ve kültürel özellikler göz önünde bulundurulmadan çizilen sınırlar, bugün Tacikistan ve Kırgızistan arasında da sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Kırgızistan'ın güneyinde Tacikler, Tacikistan'ın kuzeyinde Kırgızlar yaşamaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan arasında esas çatışma bölgesi Voruh, Çoruh, Surh isimli üç Tacik köyü ve Kırgızistan'a sonradan katılan Batkent ilçesidir. Voruh köyü, Batkent'ten Kırgızistan'ın diğer bölgelerine geçişin sağlandığı tek yerdir. Tacik köylülerin, Voruh'da yolları kapatması nedeniyle iki ülke arasında gerginlikler yaşanmıştır.[128]

Kırgızistan ve Tacikistan arasında dile getirilen sorunlar tam anlamıyla çözülememiştir. Bölgedeki istikrarsızlık, etnik yapı ve terör örgütlerinin varlığı nedeniyle iki ülke arasındaki sorunların kısa vadede çözümü söz konusu değildir. Ülkeler arasında yapılan anlaşmalara uyulmaması ve sorunun hâlâ devam ediyor olması bunun en iyi örneğidir. ŞİÖ çerçevesinde yapılan, kısa vadeli çözüm önerilerinin sorunları çözemediği görülmektedir. Sorunların kalıcı bir biçimde çözülebilmesi için çok taraflı anlaşmaların daha etkili olacağı düşünülmektedir.

101 Andican, Ahat, "Çin Satrancında Orta Asya", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası* Dergisi, Cilt:12, Sayı: 1, Ankara, 2006, s. 11-24.

102 Güler, Nermin, "Çin'le Özbekistan Arasında Kırgızistan: Sınır Sorunları", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Stratejik Analiz* Dergisi, Sayı:15, Ankara, Temmuz 2001, s. 58.

103 Güler, Nermin, agm., s. 57,58.

104 Güler, Nermin, agm., s. 58.

105 Aslan, Yasin, Yirmi Birinci Yüzyılda Avrasya'da Güç Dengeleri, *Sarı İstila*, Berkan Elektronik Basım Sayım San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara, Ocak 2004.

106 Yapıcı, Utku, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004.

107 "Kırgız-Çin Yakınlaşmasında Yeni Dönem", *Zaman Kırgızistan* Gazetesi, 28 Haziran 2002.

108 Güler, Müjdat, *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı,* İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

109 Kırgızistan'ın en büyük pazarları olan Bişkek'teki Oş ve Dordoy pazarında dolaştığım esnada tezgâhlarda çoğunlukla Çin mallarının olduğunu gördüm. Ülke genelinde de Çin'den gelen malların daha yaygın olduğunu ben de gözlemledim.

110 Ayrıca her yıl Çin'den Kırgızistan'a çok Sayıda tarım uzmanları gönderilmektedir.

111 Kırgızistan'ın güneyinde yer alan ve ülkenin en büyük şehri ve tarım merkezi olan Oş şehrinde Kırgız ve Özbeklerin bir arada yaşadıklarını gördüm. Özbek ve Kırgız köyleri ayrı ayrı olmakla beraber bir arada yaşanılan köyler de vardı. Ayaklanmalar sonrasında iki grubun oluşturduğu bu köylerin Özbeklerin ya da Kırgızların lehine boşaltıldığını gördüm. Birlikte yaşadıkları iki köyde sadece Kırgızların kaldığını, Özbeklerin olmadığını gördüm. Bunun nedeni, Özbekistan'ın sınırı açmasıyla Özbeklerin de bundan yararlanarak köyü ve ülkeyi terk etmeleridir. Köydeki Kırgızlara olayların çıkış nedenini sorduğumda olayları Özbeklerin başlattığını kendilerini savunma durumunda olduklarını dile getirdiler. Oş merkezinde karşılaştığım Özbeklere aynı soruyu sorduğumda verdikleri cevap ise bunun tam tersiydi.

112 Nazarkulova, Rita, age., s. 114.

113 Kırgız-Özbek-Tacik Sınırları Belirlenmeye Çalışılıyor, *Zaman Kırgızistan* Gazetesi, 10 Ekim 2003.

114 İHÖ Kırgızistan'ın Batken şehri ve Çon Alay ilçesinde terör eylemlerinde bulunmuş ve rehine almaya başvurmuştur. *Zaman* gazetesinin 1999 Eylül ayında verdiği haberlerde yazıldığı üzere yirmiye yakın kişi örgüt tarafından rehin alınmıştır. Örgüt, Kırgızistan'ın haber ajansı Kabar'a faks çekerek tehditlerde bulunmuştur. Özbekistan'a geçişte kendilerine koridor sağlanması ve sorun çıkartılmamasını isteyen örgüt, Kırgızistan'ın Özbekistan ile ilişkilerinde mesafeli durmaması hâlinde ülkeye cihat ilan edeceklerini belirtmişlerdir. Kendilerine koridor sağlanması ve sorun çıkartılmamasını isteyen örgüt, Kırgızistan'ın Özbekistan'la ilişkilerinde mesafeli durmaması hâlinde ülkeye cihat ilan edeceklerini belirtmişlerdir.

115 Kodaman Timuçin ve Birsel Haktan, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politika", Fırat Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006, s. 418.

116 Ala Atıf, "Terör İslam'la Bağdaşmaz", *Zaman Kırgızistan*, Ekim, 1999.

117 Nazarkulova, Rita, age., s. 117.

118 Ülkenin en uzun nehri olan Narın, Kırgızistan'da bir şehre ismini vermiş olup Fergana Vadisi'nden Özbekistan'a akmaktadır. Oldukça yüksek dağlar arasından akan nehir iki ülke içinde önemi bir su kaynağıdır. Yaptığım Narın gezisinde nehri bizzat görme ve kurak iklime sahip ülke için Narın Nehri'nin önemini kavrama fırsatım oldu.

119 Şahin, Ahmet, "Kırgızistan Su Rezervlerinin Ekonomik Rolü ve Kalkınmaya Etkisi", Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bişkek, 2007, s. 57,58.

120 Nazarkulova, Rita, age., s. 118.

121 2010 Temmuzu'nda yapılan Kazakistan gezisinde, iki halkın yemeklerinden dil benzerliklerine, kültürel ögelerden yaşam tarzlarına birçok şeyin birbirine çok benzediğini gördüm. Örneğin; çadır iki ülkede de kültürel olarak önemli bir ögedir. Teşekkür etmek Kırgız Türkçesinde "rahmat" şeklinde söylenirken Kazak Türkçesinde "rahmet" olarak ifade edilmektedir. Konuştuğum Kırgızca Kazaklar tarafından, Kazakların konuştuğu Kazakça benim tarafımdan kolaylıkla anlaşıldı.

122 Şahin, Ahmet, agm., s. 60.

123 Şahin, Ahmet, agm., s. 55.

124 Şahin, Ahmet, agm., s. 56.

125 Nazarkulova, Rita, age., s. 119, 120.

126 Erdem, Mustafa, “Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dini Hareketler Sorunu”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası* Dergisi, Cilt:4, Sayı:46, Ankara, Şubat 2004.

127 Nazarkulova, Rita, age., s. 109.

128 Nazarkulova, Rita, age., s. 110.

4.BÖLÜM: BÖLGESEL- KÜRESEL GÜÇLERLE İLİŞKİLER

4.1. Rusya

Soğuk savaşın ardından Orta Asya'da oluşan hâkimiyet boşluğu nedeniyle ABD, Rusya, Çin, İran ve Türkiye gibi devletlerin bu coğrafyada etkin olma mücadeleleri söz konusu olmuştur. Orta Asya'daki mevcut Rus azınlık, bölge ülkeleriyle var olan tarihî bağlar ve SSCB'nin mirasçısı olması nedeniyle Rusya, diğerlerine nazaran Orta Asya Cumhuriyetleriyle daha yakın ilişkilere sahiptir. Rusya'nın Orta Asya ülkelerinden biri olan Kırgızistan'la ilişkileri azınlık ve göç sorunu, güvenlik, sosyoekonomik ilişkiler ve askerî iş birliği gibi alanlarda şekillenmektedir. Bu konuları ele almak için öncelikle ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilere değinmek gerekir.

Kırgızistan ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler, Sovyetler'in dağılışından önceki döneme dayanır. Rusya'nın ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin ilk resmî ziyaretini Kırgızistan'a yapmış ve görüşme sonrasında 21 Temmuz 1991'de iki ülke ilişkilerinin temelini belirleyen "Devletlerarası İlişkilerin Temeline Dair Antlaşma" imzalanmıştır. Anlaşmada toprak bütünlüğü, sınırların değişmezliği, sorunların barışçıl yollarla çözümü gibi konular yer almaktadır. 1991 Ağustosu'nda ise "Karşılıklı Yardım, Dayanışma ve Dostluk Antlaşması" imzalanmış ve bu tarihten sonra iki ülkenin diplomatik ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Rusya, 8 Eylül'de Kırgızistan'da elçilik açmış, Kırgızistan elçiliği ise Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun Moskova'daki sürekli

temsilciliğinin devamı niteliğinde olmuştur.[129] 2002'de Rusya, Kırgızistan'ın Oş şehrinde başkonsolosluk, Kırgızistan ise Yekaterinburg'da konsolosluk açmıştır.

Azınlık sorunu ve Rusçanın statüsü Kırgızistan-Rusya ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. 1991 sonrasında SSCB'nin Orta Asya'da hâkimiyetinin sona ermesiyle okullarda Rusçanın yerini yerel dillere bırakması, Rus diline olan ilgiyi azaltmıştır. Bu nedenle 1991 sonrası dönemde Rusya, BDT çerçevesinde bu bölgede yaşayan vatandaşlarıyla iletişime geçme ve Rus dilinin tekrar öncelikli hâle gelmesi yönünde bir politika izlemiştir. Nitekim Rus azınlık oranı yüksek olan Kazakistan ve Kırgızistan'da Rusçaya devlet dili statüsü verilmesi isteğini de sık sık dile getirmiştir.[130] Kırgızistan'da ülke nüfusunun %12,5'ini Ruslar oluşturmaktadır.[131] 1992-1993 yılları arasında Kırgızistan'da ekonominin kötüye gitmesi nedeniyle Rusya'ya göçler başlamıştır. Bunun ardından 2000 Mayısı'nda Kırgızistan hükûmeti, Rusçaya resmî dil statüsü vermiş ve 2001 yılında yapılan anayasal düzenlemeyle Rusçanın statüsü anayasal güvence altına alınmıştır.[132] Dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev, böylelikle hem göçü durdurmak hem de Rusya'dan ekonomik yardım almak için iyi bir azınlık politikası izlemiştir. Nitekim Rusya, Bişkek'te yaşayan Ruslara yardım amaçlı, 2003 yılında 8,7 milyon ruble, 2004 yılında 11,9 milyon ruble para yardımında bulunmuştur.[133]

Kırgızistan, Rusçanın en çok konuşulduğu Orta Asya ülkesidir. Okullarda iki dilde de eğitim verilmekle birlikte yalnızca Kırgızca eğitim veren okullarda da haftanın belirli saatlerinde Rusça eğitim verilmesi zorunludur. 2001 yılı itibarıyla ülkede mevcut 1975 okulun 136'sında eğitim Rusçadır. Başkent Bişkek'te bulunan Kırgız- Slav Üniversitesi ülkede en çok tercih edilen eğitim kurumu olmakla birlikte, Rusya Slav Üniversitesi'ne giden yaklaşık 500 öğrenci devlet desteklidir.[134] Kırgızistan'da hâlâ Rusya'nın kullandığı Kiril Alfabesi geçerliliğini korumaktadır.[135] Bu yüzden ülkedeki kültür ve edebiyat üzerinde Rusya'nın etkinliği görülmektedir. Kırgızistan'da Kırgız Türkçesi geliştirilmeye, yaygınlaştırılmaya çalışılsa da Rusçanın hâkimiyeti göz ardı edilmez.[136] Bu nedenle Kırgızlar, kendi

dillerini korumak için birtakım uygulamalar yapmaktadırlar. Ülkede devlet başkanı olabilmek için Kırgız Türkçesi bilme zorunluluğu nedeniyle devlet başkanlığına aday olan kişiler, dil sınavına tabi tutulmakta, sınavı geçemeyenler elenmektedir. Bu şekilde Kırgız Türkçesinin, Rusça karşısında ikinci plana atılmaması sağlanmakta ve devlet düzeyinde dile verilen önem anlaşılmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminden bu yana güvenlik unsuru Kırgızistan-Rusya ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Sovyetler'in dağılmasıyla Kırgızistan kendi askerî birliklerini oluşturmaya başlamış ve kendi topraklarında bulunan Sovyet ordusunun askerî teçhizat ve teknik aletlerini devralmıştır.[137] Fakat Afganistan ve Tacikistan'dan gelen uyuşturucu ve silah kaçakçılarının ülke güvenliğini tehdit etmeleri, sınırların korunmasını önemli hâle getirirken Kırgızistan'ın askerî yetersizliği, Rusya'nın sınırlardaki askerî birliklerinin bir bölümünün burada kalmasına neden olmuştur. Kırgızistan ile Rusya arasındaki güvenlik ilişkileri bölgesel örgütler ve iş birliği anlaşmaları çerçevesinde gelişmektedir. Kırgızistan'da 23 Ekim 2003'te açılan Kant Rus Hava Üssü, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) üye devletlerce oluşturulan Kolektif Acil Müdahale Güçlerinin (KAMG) Orta Asya'daki hava kuvvetleri çalışmalarının bir parçası niteliğindedir. Hava üssünün açılması 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin ülkede üs açma isteğinin akabinde yapılan ikili görüşmeler sonucunda gerçekleşmiştir. Rusya'nın, Sovyetler'den sonra toprakları dışındaki ilk hava üssü olan Kant Hava Üssü'ne yönelik şartlar 6 Eylül 2003'te Moskova'da görüşülmüş ve iki ülke arasında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; Rusya üssü ücretsiz kullanacak,[138] hem Kırgızistan'da hem de adı geçen ülkelerin sınırlarında, gerekli gördüğü takdirde hava kontrolü yapmakla birlikte, tehdit algıladığı durumlarda müdahale edebilecektir. Kırgızistan ve bölge ülkelerinin güvenlikleri bu şekilde dolaylı olarak Rusya tarafından sağlanmaktadır.[139] Orta Asya'da silah ve uyuşturucu kaçakçılığının yaygınlaşması ve İslamcı terör hareketleri nedeniyle iki ülke askerî alanda iş birliği yoluna gitmişlerdir. 1999'da Kırgızistan'ın Batken bölgesinde yaşanan terör olayları, bölgesel

güvenlik ve sınırların korunması noktasında iki ülkenin ortak faaliyetlerinin önemini artırmıştır.

Rusya, Kırgızistan ilişkilerinde ekonomi de önemli bir yer kaplamaktadır. Ekonomisi kötü olan ülke, Rusya ve Batı'dan gelen yardımlar sayesinde ayakta durmaktadır. Kırgızistan, 1991 öncesi dönemde ekonomik olarak diğer Sovyet ülkelerine bağlı olmakla beraber dış ticaretinin %98'ini bu ülkelerle yapmaktaydı. Günümüzde Rusya Kırgızistan'ın ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İthalat	%41	_	_	%26,8	%22,01	%23,8	%24,3	%18,1	%24
İhracat	%29,8	_	_	%23,6	%26,5	%21,8	%16,4	%15,6	%13

Tablo: 1992-2000 yılları arasında Rusya'nın Kırgızistan'ın ithalat ve ihracatındaki payı.[140]

Rusya, Kırgızistan için önemli bir ekonomik pazardır. Kırgızistan'ın ihracatında 1995 yılındaki liderlik konumunu daha sonra kaybeden Rusya, 2001'de Almanya'dan sonra ikinci sırada yer almıştır. İhracatta ise 1995'teki liderliğini 2001'de de korumuştur.[141] 2000 sonrası dönemde ekonomik ilişkileri değerlendirmek gerekirse, Temmuz 2000'de Moskova ve Bişkek arasında 2009 yılına kadar geçerli olacak ekonomik iş birliği anlaşması imzalanmıştır. 2001 yılında, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 144 milyon dolarken 2002'de bu oran %32 artış göstermiştir. 2003 yılında 319,1 milyon dolar, 2004'te 423,79 milyon dolara yükselen rakamlar, 2005'te %41 artmıştır.[142]

Rusya, Kırgızistan için ekonomik olarak büyük önem arz etmektedir. Ülke ekonomisi, Moskova'dan alınan yardımlar ve teşvik kredileriyle

ayakta durmaktadır. Ülkenin yer altı kaynaklarına sahip olmayışı Rusya için Bişkek'in önemini azaltsa da, Kırgızistan'ın Batıya yönelmesini önlemek adına yatırımlar yapmakta ve ekonomisini kendisine bağımlı hâle getirmeye çalışmaktadır.

4.2. ABD

Stratejik konumu, zengin enerji kaynakları, terörizmle mücadele politikası ve Orta Asya'nın terör coğrafyasına yakın olması bölgeyi ABD için önemli hâle getirmiştir. Kırgızistan da bu noktada önem arz ettiği için ülkenin bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri ABD olmuştur. 21 Aralık 1991 tarihinde diplomatik ilişkiler başlamış ve FREEDOM Yasasıyla Kasım 1992'de devamı gelmiştir. 1992'de Bişkek'te Amerikan Elçiliği, Washington'da da Kırgızistan Elçiliği açılmıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti, ABD ile iyi ilişkiler kurarak, ülkede uygulanan sosyoekonomik ve siyasi reformların gelişmesi için gerekli yardımları elde etmeyi amaçlamaktadır. Kırgızistan'ın DTÖ'ye katılımında ABD aktif rol oynasa da iki ülke arasında ticari ilişkiler başlangıç aşamasındadır.

ABD, Orta Asya ülkelerine kalkınmaları noktasında birtakım yardımlar yapmaktadır. Bu yardımların yapıldığı ülkelerden biri de Kırgızistan'dır. Washington'un Özgürlük Desteği Yasası kapsamında altında en çok yardımda bulunduğu ikinci ülkedir (toplam 413,59 Dolar).[143]

11 Eylül'de ABD'de yaşanan terör olayları sonrasında Washington'un Orta Asya politikası değişmiş ve Kırgızistan ile ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Yapılacak Afganistan operasyonları için bölgede üs ihtiyacı olan Washington, 14 Aralık 2001'de Bişkek'te Manas Askerî Üssü'nü açmıştır.[144] Manas Askerî Üssü, hem Kırgızistan'a gelir sağlamış hem de ülkenin Çin sınırı güvence altına alınmıştır. Ayrıca ABD'nin ülkeye yönelik yardım miktarları da artmıştır. Nitekim 15 Şubat 2002'de ABD-Kırgızistan ikili iş birliği hakkında memorandum yapılarak ekonomik düzenlemeler

üzerinde durulmuş ve ülkeye yapılacak yardıma değinilmiştir.[145] Kırgızistan üsleri, her ne kadar Afganistan operasyonu için kurulmuş olsa da ülkenin jeopolitik konumu, Çin ve Rusya'yı engellemek amaçlı olduğunu da düşündürtmektedir.[146] Bu nedenle Rusya ve Çin, Bişkek'teki ABD Üssü'nü kapatmak için birtakım girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olunamamıştır.

4.3. Türkiye

Kırgız ile Türk toplumu arasında tarihsel, kültürel bağlar ve ortaklıklar söz konusudur. 1991 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Türkiye'nin önüne tarihî bir fırsat çıkmış; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda geniş bir iş birliği ve nüfuz alanı oluşmuştur. Türkiye, çeşitli alanlarda iş birliği oluşturmaya çalışmış gelinen nokta yeterli olmamakla beraber belirli bir mesafe kat edilmiştir.[147]

4.3.1. Siyasi İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında, başta cumhurbaşkanı, başbakan ve bakan düzeyinde olmak üzere çeşitli düzeylerde karşılıklı ziyaretler yapılmış, çeşitli alanlarda ilişkilerin ve iş birliğinin esaslarını düzenleyen pek çok anlaşma ve protokol imzalanmıştır. İki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretler yapılmakta, kurulu mekanizmalar işletilmekte ve ilişkiler her alanda gelişmeye devam etmektedir. Kırgızistan'ın Ankara'da büyükelçiliği, İstanbul'da da başkonsolosluğu bulunmaktadır. Adana'da fahri konsoloslukla temsil edilmektedir.

Türkiye'nin Kırgızistan Büyükelçiliği, Bişkek'tedir. Abdullah Gül, 2009 Mayısı'nda gerçekleştirdiği Kırgızistan gezisinde, Kırgızistan`daki özelleştirme projelerinin Türkiye tarafından önemle takip edildiğini anlatırken Kırgızistan Başbakanı İgor Çudinov da Kırgız hükûmetinin yabancı yatırımcıları çekmek için gerekli çalışmaları sürdürdüğünü söylemiştir. Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün de konuşmasında, Türkiye'de yabancı yatırımcılar için her türlü kolaylığın sağlandığını belirtmiştir.[148] Eski Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev, "Kırgızistan, kardeş Türkiye'de meydana gelen olaylar karşısında her zaman bilgi sahibidir. Türkiye'nin ekonomide ve uluslararası alanda elde ettiği başarıları memnuniyetle izliyoruz. Türkiye'nin uluslararası siyaset alanındaki başarıları ve diğer uluslararası alanlardaki çalışmalarını takdirle karşılıyoruz," şeklinde açıklamalar yapmıştır. Ortak basın toplantısı öncesinde Gül ve Bakiyev'in huzurunda, iki ülkenin

hükûmet yetkilileri arasında çevre koruma alanında iş birliği anlaşması imzalandı. Anlaşmaya, Türkiye adına, Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün imzalamıştır.[149]

Kırgızistan ile Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerine verdiği önemden dolayı, Ata Curt Gençlik Vakfı ve *Şookum* dergisi, Devlet Bakanı Faruk Çelik'i yılın adamı seçilmiştir.[150] Türkiye Kırgızistan'da ciddi eğitim yatırımları yapmaktadır. Ülkede 14 lise, bir üniversite, bir uluslararası okul statüsü alan vakıf üniversitesi, bir dil eğitim merkezi ve bir de bilgisayar eğitimi veren kuruluş mevcuttur. Kırgızistan halkı da devleti de eğitim konusunda Türk okullarından oldukça memnundur.

4.3.2. Ekonomik İlişkiler

Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Türkiye ve Kırgızistan arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" çerçevesinde iki ülke arasında ticaret başlamıştır.[151]

25 Aralık 1991'de Türk-Kırgız İş Konseyi kurulmuştur. Ayrıca Kırgızistan'da faaliyet gösteren sanayici ve iş adamlarını bir araya getirmek amacıyla Bişkek'te, Kırgızistan-Türkiye İş Adamları ve Sanayiciler Birliği (KITİAD) kurulmuş[152], TİKA Bişkek ofisi açılmıştır.[153]

Kırgızistan'da yatırım yapan Türk firmaları ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli işletmeler olup genellikle otel, ekmek fırını, deri fabrikaları, taahhüt işleri ve telekomünikasyon alanlarında faaliyet göstermektedirler. Türk Firmalarının ülkede üstlendikleri en önemli projeler arasında Bişkek Coca-Cola fabrikası ve dağıtım şirketlerinin kuruluşu; Bişkek-Oş kara yolu ıslah projesi; Narın ve Talas şehirlerinde 3.500 abonelik sayısal santrallerin kurulması; TV montaj ve üretim; deri ve kürk işleme, yağ üretim tesisleri başta gelmektedir.[154]

1993 Haziranı'nda Türk Eximbank ve Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası arasında 75 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu kredinin 28,73 milyon dolarlık kısmı mal ihracatı, 46,28 milyon dolarlık kısmı ise proje kredisi olarak belirlenmiştir. Daha sonra yapılan

değişiklikle toplam kredi miktarı azaltılmış ve proje kısmı 12,37 milyon dolara, ihracat kredisi ise 35,76 milyon dolara indirilmiştir. Bu kredi çerçevesinde bugüne kadar finansmanı sağlanan projeler şunlardır: bir otel, bir trafo merkezi inşası, zirai ilaçlar, kürk fabrikası için kimyasal madde, mobilya fabrikası makineleri, ekmek fırınları, telekomünikasyon sistemleri, otobüs, minibüs, araba ve haberleşme cihazları ihracatıdır. Türkiye ayrıca Kırgız Cumhuriyeti'ne 1993 yılında 10,8 milyon dolarlık buğday alım kredisi kullandırmıştır. Kırgızistan'a yapılan ihracat, İhracat Kredi Sigortası programları çerçevesinde de desteklenmektedir. Türk Eximbank'ın verilerine göre; Kırgızistan'ın tüm Türk Cumhuriyetleri'ne açılan krediler içinde almış olduğu pay %7'dir.[155]

Kırgızistan'ın diğer Orta Asya ülkeleri arasındaki en çekici özelliği piyasa ekonomisine geçişte en liberal ekonomik reformları uygulayan ülke olmasıdır. 1998'de Dünya Ticaret Örgütü'ne kabul edilen Kırgızistan, aynı zamanda bu örgütün ilk BDT'ye üye ülkesi olmayı başarmıştır. Ayrıca Kırgızistan hâlâ Dünya Ticaret Örgütü üyesi olan tek BDT ülkesi olarak faklı bir konumdadır.[156]

Türkiye ile Kırgızistan'ın ticaret hacmi değerlendirildiğinde; 2007 yılında ihracatı 180 milyon dolar, ithalat ise 45 milyon dolardır. Toplam ticaret hacmi 225 milyon dolardır. Denge 135 milyon dolar ile Türkiye'nin lehinedir. İhracatımızın ithalatımıza oranı 4,01'dir. İhracatımızda; altın takılar, mücevherler, halılar, tekstil mamulleri, makine ve cihazları ön sıralarda yer almaktadır. İthalatımızda ise sebze- meyve, ham deri ve örme giyim eşyaları çoğunluktadır. Kırgızistan'da Türk müteahhit firmalarının üstlendiği 27 projenin toplam tutarı 400 milyon dolardır. 2007 yılında 6 milyon dolarlık iki proje daha alınmıştır. Son dönemde; Tamçı Havaalanı, Kambarata 1 ve 2 hidroelektrik santralleri gibi yap–işlet–devret modeliyle gerçekleştirilebilecek projelere ilgi duyulmaktadır. Kısa vadede Türkiye ile Kırgızistan arasında; enerji altyapısının geliştirilmesine yönelik müteahhitlik hizmetleri ile enerji sektöründeki yatırımlar bakımından önemli iş birliği imkânları ortaya çıkabilecektir. Türkiye ile Kırgızistan arasında 1991'den 2006'ya kadar ticari ve ekonomik nitelikli 9 anlaşma ve protokol yapılmıştır. Türk Eximbank tarafından, Kırgız Cumhuriyeti

merkez bankasına 75 milyon dolar tutarında mal ve proje kredisi açılmış ve toplam 48 milyon dolarlık kullanım gerçekleştirilmiştir. Bu kredi kapsamında; zirai ilaçlar, mobilya fabrikası makineleri, radyo-tv üretim ve montaj makineleri, ekmek üretim tesisi makineleri, telekomünikasyon sistemleri, otobüs ihracatı ile otel inşaatı projesi finanse edilmiştir.[157]

Kırgızistan'ın eski cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'e göre; Kırgızistan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri haricinde kalan devletlerarasında Türkiye'ye, büyük bir yatırımcı gözüyle bakmaktadır. Fakat son yıllarda Türkiye'nin Kırgızistan'a olan yatırımları gözle görülür bir şekilde azalmaya başlamıştır. Yatırımların azalmasını, iki nedene bağlanabilir. Birincisi, tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finansal kriz etkili olmuştur. Türkiye'nin bugüne kadar Kırgızistan'dan ithal ettiği fasulye, pamuk ve yün ürünlerinde de ciddi bir azalma söz konusudur. İkincisi, ülkede siyasi istikrarın bir türlü sağlanamamış olmasıdır. Son üç yıldır ardı arkası kesilmeyen mitingler, gösteriler ve siyasi istikrarsızlık, Kırgızistan`a yatırım yapmak isteyen ülkeleri ve yatırımcıları endişelendirmiştir.[158] İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2008 yılında 136 milyon dolardır. Bu rakam bir önceki yıla göre yüzde 40-45 oranında artmış olsa da Kırgızistan'ın dış ticaretinde çok önemli bir yer teşkil etmemektedir.

Aralık 2009'da Uluslararası Atatürk Ala-Too Üniversitesi'ni[159] (UAAÜ) ziyaret eden Türkiye'nin Bişkek Büyükelçisi Nejat Akçal, iki ülke ilişkilerini ve Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri politikasını değerlendirirken, karşılıklı ziyaretlerin önemini vurgulamıştır. Bu kapsamda Türkiye ile Kırgızistan ilişkileri hakkında bilgi veren Büyükelçi, iki ülke arasında her alanda sıkı iş birliğinin bulunduğunu anlatmıştır. Akçal, iki ülke arasında yirmi yıllık zaman diliminde elli üst düzey ziyaret ve yüz elli karşılıklı ikili anlaşma imzalandığını söylemiştir. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ticaret hacminin 152 milyon dolar olduğunu aktaran Akçal, Ankara'nın 128 milyon dolar ihracat, 25 milyon dolar da ithalat yaptığını hatırlatarak, ekonomik ve ticari ilişkileri daha üst seviyelere taşımak için çaba sarf edeceklerini ifade etmiştir.[160]

Gelecekte Türkiye ile Kırgızistan arasında çok önemli yatırım fırsatları bulunmaktadır. Türk sermayesi açısından, Kırgızistan'da yatırım yapmanın en cazip yönü, yatırım olanaklarının çeşitliliği ve insan kaynaklarının yeterliliğidir. Özellikle turizm altyapısı, haberleşme, enerji ve genel olarak sanayi sektörü önemli yatırım alanlarıdır. İş birliği yapılabilecek başlıca sektörler şunlardır: altın, uranyum ve kömür madenlerinin çıkarılması, enerji ve hidroelektrik santral inşası, deri ve benzeri ürünler ve kürk eşya sanayi, çanak, çömlek, çini ve porselen sanayi, cam ve cam ürünleri sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi, inşaat (kara yolu, demir yolu ve konut), taşımacılık, haberleşme, gıda sanayi, turizm, pamuk ve yün işleme.

SONUÇ

Stratejik öneme sahip Orta Asya, zaman zaman güçler dengesinin kimi zaman da güç mücadelesinin yaşandığı bir coğrafya niteliği taşımaktadır. Özellikle Sovyetler'in dağılışından sonraki süreçte dünya gündeminde önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Sovyetler'den ayrılan beş cumhuriyet, hem kendi ülkelerinde hem de bölge ülkeleriyle sorunlar yaşamanın yanı sıra bölgesel güçlerin etki sahasında olmaları nedeniyle problemler yaşamakta ve dünya sahnesinde kalabilmek için oldukça çaba sarf etmektedirler.

Orta Asya ülkelerinden olan Kırgızistan etnik yapısı, ekonomik sorunlar, komşularla yaşanan sınır problemleri gibi nedenlerden dolayı iç siyasal yaşamı oldukça çalkantılı geçmektedir. Bunlara bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etmesi de eklenince biri 2005 diğeri yılında iki sivil ayaklanma yaşanmıştır. Bu ayaklanmalar beraberinde hükûmet değişikliklerini getirerek anayasal düzenlemelere zemin hazırlamıştır. Orta Asya'da parlamenter sisteme geçen ilk ülke olan Kırgızistan, bu anayasal deneyimi 2006 yılında yaşamış, fakat başarılı olamamıştır. 2010 yılında yaşanan hükûmet değişikliği sonrasında tekrar anayasal düzenleme yapan Bişkek, bu konudaki kararlılık göstererek parlamenter sisteme geçişte Türkiye'yi örnek aldıklarını belirtmiştir. Uzmanlar Kırgızistan'ın bu defa önemli bir adım attığını özellikle vurgulamışlardır.

Parlamenter sistemin başarıyla uygulanmasının Orta Asya'daki anlamı, diğer ülke yönetimlerinin de bu yönde değişecek olmasıdır. Bu durum otoriter liderleri rahatsız etmenin yanı sıra demokrasi ve insan hakları konusunda ülkelere gerekli desteği veren ABD'nin bölgede daha fazla söz sahibi olması anlamına gelir. Hem Orta Asya liderleri hem de Rusya, Kırgızistan'daki bu anayasal düzenlemeden oldukça rahatsızdır

Kırgız halkının ihtiyaçlarına cevap veremeyen hükûmetlerin düşmesi iktidara gelen isimlere halka yönelik politikalar izlemesi gerektiği noktasında mesajlar vermektedir. Bunun için hükûmetlerin yapılması gerekenler ekonomik reformlara öncelik vermek, güneyde güvenliği sağlamak, anayasal düzeni oluşturmak ve kurumsallaşmayı ön planda tutmaktır. Bu şekilde devlete olan güvenin artması ve ülkede istikrar sağlanabilir. Ülkeye dışardan müdahaleler azalacağından dolayı iktidarların ayaklanma korkuları da ortadan kalkmış olur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. ALAGÖZ, Mehmet; Yapar, Sinem; Uçtu, Ramazan *Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım*, Tutibay Yayınları, No: 28, Ankara, 2001.
2. AMANOV, Şatlık, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.
3. ASKER, Ali, *Kırgızistan'da Bitmeyen Devrim mi, Fillerin Tepişmesi mi?* 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını, Sayı:17, Ankara, Mayıs 2010.
4. ASKER, Ali, Zorlu, *Yolun Birinci Adımı: Kırgızistan'da Referandum*, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü yayını, Ankara, 28 Haziran 2010.
5. ASKER, Ali, *Sırat Köprüsü Kadar Zorlu Geçiş: Kırgızistan'da Değişim Sancıları*, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını, Sayı:19,

Ankara, Temmuz 2010.

6. ASLAN, Yasin, *Yirmi Birinci Yüzyılda Avrasya'da Güç Dengeleri; Sarı İstila*, Berkan Elektronik Basım Sayım San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara, Ocak 2004.
7. ALTAN, Haluk, *Siyasal Hayatın İşleyişi,* SDE Analiz, Mayıs 2010.
8. BUDAK, Feyzullah, *Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, Mart 2003.
9. DJALILI, Mohammed-Reza, Thierry Kellner, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrası,* Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
10. GÜLER, Müjdat, *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
11. HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay, *ABD, AB, Hindistan, Orta Asya Rusya'nın Dış Politikası I*, Vadi Yayınları, Ankara, Şubat 2007.
12. İDİL, Aydın, *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*, Mega Media, Bişkek, 2007.
13. KALKAN, Mustafa, *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Mart 2007.
14. KARASAR, Hasan Ali- KUŞKUMBAYEV, Sanat K., Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.
15. KARPAT, Kemal H. *Türkiye ve Orta Asya*, İmge Yayınları, Ankara, 2003.
16. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, Bişkek, 2009.
17. MACHİAVELLİ, Niccolo, *Prens* (çev.Harun Mutluay), Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2008.
18. MENON, Rajan, *In the Shadow of the Bear: Security in Post-Soviet Central Asia*, International Security, Sayı: 20, No: 1, Yaz 1995.
19. STEWARD, Rowan- Weldon, Susie, Kyrgyzstan The Kyrgyzstan Republic: Heartland of Cenrtal Asia, Cordee Books and Maps, Leicester, 2002.
20. YAPICI, Utku, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004.

Makaleler

1. Алтымышев, Тынчтык, "Башынды Кетер, Жакшылыктан Үмут Үзбе, Алдыга Умтул!" Газета Форум, 18.06.2010, s.8 (Tınçtık Altınbışev, "Başını Kaldır, İyilikten Ümidini Kesme,İleriye Çabala!")
2. Айтикеев, Маектешкен Адылет, Феликс Кулов: "Туштуктегу ЖаНжалды Уюштурууга Тажик Жана Чечен "Боевиктери" Даяр Данышкан", Газета Алиби(Aytikee, Maekteşken Adilet, Feliks Kulov: "Güneydeki Anlaşmazlıkları Tacik ve Çeçen Teröristleri Hazırladılar.") 18.06.2010.
3. ANDİCAN, Ahat, "Çin Satrancında Orta Asya", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası* dergisi, Cilt:12, Sayı: 1, Ankara, 2006, s.11-24.
4. BLANK, Stephen, "After Two Wars; Reflections on the American Strategic Revolution in Central Asia", Conflict Studies Research Centre, Central Asia Series 05/14, Nisan, 2005.
5. COMMERCİA, Michele, E. Conflict in Kyrgyzstan?,Woodrow Wilson İnternational Center for Scholars Kennan Institue, Washington, 2004.

6. CUMMİNGS, Sally N., *Power and Change in Central Asia*, Londra, 2002 .
7. ELEBAYEVA, Aynura, Margarita Poluhova, "Kırgızistan'daki Siyasal Değişimin Özellikleri" Avrasya Dosyası Dergisi Yayınları, Kazakistan Kırgızistan Özel Sayısı, cilt:7, sayı:4, Ankara, Kış 2001-2002.
8. EKREM, Erkin, "Kırgızistan'da Sivil Darbe ve Çin: 'Stratejik Çevreleme'", TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Merkezi, 25 Mart 2009 http://www.turksam.org/tr/a298.html (28.09.2009).
9. ERDEM, Mustafa, "Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dini Hareketler Sorunu", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası* Dergisi, Cilt:4, Sayı: 46, Ankara, Şubat 2004.
10. GÜLER, Nermin, "Çin'le Özbekistan Arasında Kırgızistan: Sınır Sorunları", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Stratejik Analiz* Dergisi, Sayı:15, Ankara, Temmuz 2001.
11. İBA, Şeref, "Kırgızistan'ın Anayasa Serüveni ve Jogurku Kene", Avrasya Etüdleri, Ankara, Sayı: 36, Yıl:2009-2, s.47-62.
12. KODAMAN, Timuçin; Birsel, Haktan, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politika", Fırat Üniversitesi *Sosyal Bilimler* dergisi, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006.
13. NAZARKULOVA, Rita, "Bağımsızlık Sonrasında Kırgızistan- Rusya Federasyonu İlişkileri Ekseninde Kırgız Cumhuriyeti'nin Dış Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı Osman Metin Öztürk, , Ankara, 2008.
14. Office of the Coordinator of the US Assistance to NIS, *US Foreign Assistance to and Cooperative Activities with the New Independent States of the Former Soviet Union*− FY 1999 Annual Report, Washington D.C., 2000, Appendix: Budget Charts – I.
15. OĞAN, Sinan, "Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve 'Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği' Kurma Hülyası", *2023* dergisi, sayı:66, Ankara, Şubat 2001.
16. OMAROV, Nur, "Stratejik Belirsizlik Çağında Kırgızistan Cumhuriyetinin Dış Siyaseti", Rusya Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kırgızistan-Rusya Slav Üniversitesi, Bişkek, 2005.
17. RUDAOV, Georgiy, "Rusya ve Kırgızistan: Devletlerarası İlişkilerin Dinamiği ve Perspektifleri", Avrasya Dosyası dergisi, cilt:7, sayı:4, Ankara, Kış 2001-2002, s.205-218.
18. SOLAK, Fahri, "Türkiye Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi", Marmara Üniversitesi, *İİBF* dergisi, cilt.18, no. 1, İstanbul, 2003.
19. SOLTAN, Elnur, "Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği", *Avrasya Dosyası* dergisi, Cilt:7, Sayı:4, Ankara, Kış 2001-2002, s.177-205.
20. ŞAHİN, Ahmet, "Kırgızistan Su Rezervlerinin Ekonomik Rolü ve Kalkınmaya Etkisi", Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bişkek, 2007 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
21. Yazıcı, Bahattin, Küresel Ve Bölgesel Aktörlerin Rusya'nın Orta Asya Politikasına Etkileri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2006.
22. YENİÇERİ, Özcan, "Kırgızistan'da Devrimden Devrime Giden Süreç", *2023* dergisi, Sayı: 109, Ankara, 15 Mayıs 2010.

İnternet Kaynakları

1. http://www.ismetyazici.com/devletler%20resim%20bayrak/Kirgzistan.gif (12.06.2009)
2. http://www.vizeavrasya.com/icerik/r/map-kir.gif(12.06.2009)
3. http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turkcu-ogreti/kirgizistan-cumhuriyeti/?wap2(12.06.2009)
4. http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276(12.06.2009)
5. http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:K%C4%B1rg%C4%B1zistan%27daki_nehirler (10.06.2009)
6. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html(10.06.2009)
7. http://www.kitiad.org/tr/index/kg_info.php(10.06.2009)
8. http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4%B1zistan(10.06.2009)
9. http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276(10.06.2009)
10. http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276(10.06.2009)
11. 2006-05-18 *Zaman* http://www.zaman.com.tr (11.06.2009)
12. 2008-06-18 *Zaman* http://www.zaman.com.tr (11.06.2009)
13. Abdymen, Kuban, “Central Asia Nearing Abolition”, http://ipsnews.net/news.asp?idnews=37137 (28.02.2011)
14. Акмат, Айданбек, КУРМАНБЕК БАКИЕВ: “ШАЙЛОО АДИЛЕТСИЗ ӨТТҮ”, (Akmat, Aydanbek, Kurmanbek Bakiyev: “ Seçim Adaletsiz Yapıldı”) Bişkek, 02.03.2005 http://www.azattyk.org/content/article/1235493.html (28.02.2010)
15. Bakiyev: “7 Nisan Günü Kırgızistan’da Yaşananlar Silahlı Devrim”, *Milliyet* gazetesi, (16 Nisan 2010) http://www.milliyet.com.tr/bakiyev-7-nisan-gunu-kirgizistan-da-yasananlar-silahli-devrim-/dunya/sondakikaarsiv/22.07.2010/1225878/default.htm (22.07.2010)
16. Damir, Azamat, “Suçlular Cezalandırılmazsa Üzücü Olaylar Tekrar Yaşanır”, *Zaman* gazetesi, 22.06.10 http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=998176&title=yorum-azamat-damir-suclular-cezalandirilmazsa-uzucu-olaylar-tekrar-yasanir&haberSayfa=0 (26.06.2010)

17. “Devrik Kırgız Lider Belarus’ta Çıktı”, *Hürriyet* gazetesi, (20.04.2010) http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14482225 (27.07.2010)
18. *“DHA, Kırgızistan’a Girmeyi Başardı”*, *Hürriyet gazetesi*, 09.04.2010 http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14368461 (26.07.2010)
19. Элкеева, КанымгҮл, Элдик курултай: Аракеттер жана тоскоолдуктар(Elkeeva, Kanımgul, Halk Kurultayi: Çalismalar ve Engeller) 05.04.2010 http://www.azattyk.org/content/Kyrgyzstan_Politics_Opposition/2003110.html (26.02.2010)
20. Газета Алиби(Aliba Gazetesi), 18.06.2010, gazetaaliba@mail.ru(22.06.2010)
21. Genç, Derviş, “Dört Kez Değiştirilen Kırgızistan Anayasası 16 yaşında”, *Zaman* Kırgızistan, 16.05. 2009 http://kg.zaman.com.tr/kgtr/detaylar.do?load=detay&link=5627 (29.07.2010)
22. “Gül’den Kırgızistan’a Kalkınma Taktiği”, 28.05.2009 http://www.tumgazeteler.com/?a=5130943, (04.03.2010)
23. Hasret, Çomak, “Türk Kırgızistan İlişkileri”, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=240:tuerkiye-krgzistan-likileri&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149, (03.03.2010)
24. “Kırgızistan Muhalefeti Seçimleri Tanımıyor”, Cihan Haber Ajansı, 25.07.2009, http://www2.haberler.com/kirgizistan-muhalefeti-secimi-tanimiyor-haberi/ (04.08.2010).
25. “Kırgızistan’daki Olayların Gelişimi”, 11 Haziran 2010, *Zaman* gazetesi, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=994235&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (26.07.2010).
26. “Kırgızistan’da Geçici Hükûmet” Kurulduhttp://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=970624&title=kirgizistandaki-kargasa-ile-ilgili-gelismeler&haberSayfa=2 (07 Nisan 2010).
27. “Kırgızistan’da Bakiyev’in Oğlu Hakkında Dava Açıldı”, *Milliyet* gazetesi, 16 Nisan 2010 http://www.milliyet.com.tr/kirgizistan-da-bakiyev-in-oglu-hakkinda-dava-

acildi/dunya/sondakikaarsiv/22.07.2010/1226054/default.htm (20.07.2010).

28. “Kırgızistan’da Etnik Temizlik Endişesi”, *Akşam gazetesi* (16 Haziran 2010).

29. http://www.ferghana.ru/article.php?id=6615 (20.06.2010).

30. Kırgız-Özbek Sınırında Büyük Dram, Zaman Gazetesi, 14 Haziran 2010, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=995392&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (22.07.2010).

31. “Kırgızistan’a Gıda Yardımı”, *Türkiye* gazetesi, 29.06.2010 http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?haberid=452712 (10.08.2010)

32. Kırgızistan’a 21 Dolar Hibe, *Cumhuriyet* gazetesi 30.07.2010

33. http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=154122 (06.08.2010) .

34. “Kırgızistan ve Türkiye’nin Ortak Çalışma Azmi”. 27.05.2009 http://www.tumgazeteler.com/www.gundem.info/www.gundem.info/?a=5128087, (04.03.2010).

35. Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayınları, Ankara Şubat 2005

36. http://www.adana-to.org.tr/tr/ulkeraporlari/Raporlar/KG.pdf (04.03.2010)

37. “Kırgızistan, Bakan Çelik’i Yılın Adamı Ödülüne Layık Gördü”, *Zaman*, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=928279, (04.03.2010)

38. “Kırgız Liderin Unutamadığı Vefa Örneği”, 26.05.2009, http://www.tumgazeteler.com/?a=5124997, (03.03.2010)

39. “Kırgızistan ile İşbirliğimizi Arttırmak İçin Çaba Harcayacağız”, 18 Şubat 2010, http://www.showhaber.com/258782/dunya/kirgizistan-ile-isbirligimizi-artirmak-icin-caba-harcayacagiz.html, (04.03.2010)

40. Rethinking Kyrgyzstan’s Tulip Revolution” http://www.rferl.org/content/Rethinking_Kyrgyzstans_Tulip_Revolution/1807335.html (28.02.2011)

41. “THY’nin İstanbul-Bişkek Sefer Ertelendi2, *Zaman* gazetesi, 08 Nisan 2010 http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=970995&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (27.07.2010)

42. “Türkiye Büyükelçiliğinde Kırgızistan İçin Kriz Masası Oluşturuldu”, *Zaman* gazetesi, (08.04.2010) http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=970877&keyfield=6BC4B17267C4B17A697374616E (28.07.2010)
43. “Türklere Ait İşyerlerinde Zarar Tespiti”, *Milliyet* gazetesi, 25.04.2010 http://www.milliyet.com.tr/turklere-ait-isyerlerinde-zarartespiti/ekonomi/sondakikaarsiv/22.07.2010/1229302/default.htm (26.07.2010)
44. “1103 Yabancı Tahliye Edildi”, *Milliyet* gazetesi, 15.06.2010 http://www.milliyet.com.tr/1103-yabanci-tahliye-edildi/dunya/sondakikaarsiv/22.07.2010/1251098/default.htm (10.08.2010)
45. “Türk Kızılay’ından Kırgızistan’a Yardım”, *Akşam* gazetesi, 23.06.2010 http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=151418 (12.08.2010)
46. Türkiye’nin Kırgızistan Başarısı, *Türkiye* gazetesi, 05.07.2010 http://www.turkiyegazetesi.com/makaledetay.aspx?ID=453302 (08.08.2010)
47. Olcott, Martha Brill, Kyrgyzstan’s “Tulip Revolution” 28.03.2005
48. http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=16710 (28.02.2011)

EKLER

Ek 1. Hakem Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan’ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan’ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 – 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Emel Özer’in Kırgızistan’da Siyasal Gelişmeler(1991-2010) başlıklı makalesi incelenmiş ve basılmaya değer bulunmuştur.

Bilginize
Ünvan/ İsim Soyisim
Öğretim Görevlisi/ Mirgül Şamsiyeva
Tarih 20.MART.2011

İmza

129 Rudaov, Georgiy, "Rusya ve Kırgızistan: Devletlerarası İlişkilerin Dinamiği ve Perspektifleri", *Avrasya Dosyası* Dergisi, s. 205,206.

130 Oğan, Sinan, "Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve 'Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği' Kurma Hülyası", *2023* Dergisi, Sayı:66, Ankara, Şubat 2001, s. 25.

131 Commercia, Michele E. Occassional Paper #286 Conflict in Kyrgyzstan?,Woodrow Wilson International Center for Schololars Kennan Institute, Washington, 2004.

132 Nazarkulova, Rita, age., s. 156-158.

133 Hekimoğlu, Asem Nauşabay, *ABD, AB, Hindistan, Orta Asya Rusya'nın Dış Politikası I,* Vadi Yayınları, Ankara, Şubat, 2007, s. 155.

134 age., s. 155.

135 Oğan, Sinan, agm., s. 29.

136 Kırgızistan Ankara eski büyükelçisi olan Taşboo Cumagulov'la Ağustos 2009 tarihinde Kırgız Türkçesinin geliştirilmesine yönelik bir röportaj yapma fırsatım oldu. Cumagulov Eski Dil Komisyonu başkanı olarak bu konuda ciddi çalışmalar yaptıklarını, Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçmek istediklerini fakat bunun için yeterli ekonomik güce sahip olmadıklarını belirtti.

137 Nazarkulova, Rita, age., s. 164.

138 2008-06-18 *Zaman* http://www.zaman.com.tr (19.02.2010).

139 2006-05-18 *Zaman* http://www.zaman.com.tr (10.02.2010).

140 Djalılı, Mohammed-Reza, Thierry Kellner, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrası,* Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 68, 69.

141 Soltan, Elnur, "Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği", *Avrasya Dosyası* Dergisi, *Kazakistan Kırgızistan Özel Sayısı*, Cilt:7, Sayı:4, Ankara, Kış 2001-2002, s. 197-201.

142 Hekimoğlu, Asem Nauşabay, age., s. 155-157.

143 *Office of the Coordinator of the US Assistance to NIS, US Foreign Assistance to and Cooperative Activities with theNew Independent States of the Former Soviet Union*− FY 1999 Annual Report, Washington DC, 2000, Appendix: Budget Charts – II.

144 Blank, Stephen, *After Two Wars; Reflections on the American Strategic Revolution in Central Asia*, Conflict Studies Research Centre, Central Asia Series, 05/14, Nisan, 2005, s. 1-4.

145 Amanov, Şatlık, *ABD'nin Orta Asya Politikaları,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s.115, 116.

146 Oğan, Gökçen, "ABD Orta Asya'da Bir Mevzi Daha Kaybedebilir", *Hürriyet Strateji* eki.

147 Karpat, Kemal H. *Türkiye ve Orta Asya*, İmge Yayınları, Ankara, 2003, s. 239.

148 “Gül’den Kırgızistan’a Kalkınma Taktiği”, (28.05.2009), http://www.tumgazeteler.com/?a=5130943, (04.03.2010).

149 Kırgızistan ve Türkiye’nin Ortak Çalışma Azmi”. (27.05.2009), http://www.tumgazeteler.com/www.gundem.info/www.gundem.info/?a=5128087, (04.03.2010).

150 *Zaman*, “Kırgızistan Bakan Çelik’i Yılın Adamı Ödülüne Layık Gördü”, (16.12.2009), http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=928279, (04.03.2010).

151 Fahri, Solak, “Türkiye Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi”*, Cilt.18, no. 1, İstanbul, 2003, s. 73.

152 11.08.09 tarihinde KİTİAD Genel Sekreteri Hacı Ateş ile Bişkek’te yaptığım görüşmede kendisi Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ekonomik ilişkilerinin geçmiş yıllara oranla geliştiğini fakat yeterli düzeyde olmadığını belirtti.

153 Utku, Yapıcı, “Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya”, Nuh’un Gemisi Kültür ve Sanat Ürünleri Yayınları, İstanbul, 2004, s. 228.

154 Fahri, Solak, “Türkiye Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi”, Marmara Üniversitesi, *İİBF Dergisi*, Cilt.18, No. 1, 2003.

155 Mehmet, Alagöz; Sinem, Yapar; Ramazan, Uçtu, “Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım”, *Tutibay Yayınları*, No:28, Ankara, 2001, s. 67.

156 “Türkiye- Kırgızistan Ticareti”, http://www.ekodialog.com/Konular/Avrasya%20Ulkeleri/turkiye_kirgizistan_ticaret.html, (04.03.2010).

157 Hasret, Çomak (2008), “Türk Kırgızistan İlişkileri”, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=240:tuerkiye-krgzistan-likileri&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149, (03.03.2010).

158 “Kırgız Liderin Unutamadığı Vefa Örneği”, 26.05.2009, http://www.tumgazeteler.com/?a=5124997, (03.03.2010).

159 Uluslararası Atatürk Alatoo ve Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Türk üniversiteleri olup ülkedeki en önemli 5 üniversiteden ikisidir. Atatürk Alatoo Üniversitesi vakıf üniversitesidir. Şehrin biraz dışına kurulmuştur. 06.08.09’da Atatürk Alatoo Üniversitesinde araştırma görevlisi olan Nurlan Sherimbekov ile yaptığım görüşme sonrasında okulu gezdik. Yapılanmasını tam bitirmeyen okulun bir erkek yurdu bulunmakta, ayrıca kız yurdunun yapımına da başlanmış. Bunun öğrenciler için artı sağladığını belirten Sherimbekov vakıf üniversitesi olmasına rağmen ilgiden memnun olduklarını belirtti.

160 “Kırgızistan ile İşbirliğimizi Arttırmak İçin Çaba Harcayacağız”, 18 Şubat 2010, http://www.showhaber.com/258782/dunya/kirgizistan-ile-isbirligimizi-artirmak-icin-caba-harcayacagiz.html, (04.03.2010).

TACİKİSTAN CUMHURİYETİ SİYASİ GELİŞMELER (1991- 2010)

Anneme,
Hayattaki en büyük şansımsın. Sonsuz güvenin, desteğin ve sevgin için teşekkür ederim. İyi ki varsın, iyi ki benim annemsin.
Aslı AKYOL

ÖNSÖZ

Projemiz kapsamında çalışmanın belki de en zor olduğu ülke Tacikistan Cumhuriyeti'ydi. Sovyetler Birliği'nin en yoksul ülkesi olan Tacikistan, bu durumunu üzerine yapılan çalışmalarda da gösteriyor. Bu nedenle Tacikistan Cumhuriyeti üzerine çalışmak çok zahmetli ama aynı zamanda çok keyifliydi.

Edinilen kaynaklardaki bilgi eksiklikleri, yer alan bilgilerin doğruluğunda duyulan şüphe Tacikistan üzerine doğru bilgilerden oluşan bir makale yazma isteğimi arttırdı. Bu nedenle kaynak araştırma sürecim çok uzun ve çok zahmetli oldu. Ankara'da Millî Kütüphane'de ve birçok üniversite kütüphanesinde günler hatta haftalar süren araştırmalarda yeri geldi, tek tek kitapların içerisinde "Tacikistan" kelimesi aramam gerekti. Ancak bunun faydası, birçok farklı kaynaktan en doğru olduğunu düşündüğüm bilgileri seçme şansı bulmam ve okuyucuya doğru bilgiyi aktarabilecek olmanın güvenini duymamdır.

Ancak Tacikistan üzerine yapılan araştırmamın bence en önemli boyutunu, 20 Temmuz- 3 Ağustos tarihleri arasında Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'ye yaptığım gezi oluşturmaktadır. Bu saha araştırması sonucunda birçok farklı görüşteki bilim adamı, siyasi ile görüşme fırsatı buldum. Halkın yaşanan siyasi gelişmeler üzerine düşüncelerini dinledim. Sosyoekonomik yapıyı en doğru şekilde anlamayabilmek için şehri gözlemledim.

Tacikistan'a yapacağım bu gezi için yaklaşık bir sene boyunca Tacikistan'daki farklı kurumlara elektronik posta gönderdim. Ancak bunların büyük çoğunluğu yerine ulaşmadı, ulaşanlardan ise bir cevap

alamadım. Bu nedenle geziyi gerçekleştiremeyeceğimden büyük endişe duydum. Tacikistan benim için ulaşılmaz bir ödüle dönüşmeye başlamıştı. Ancak bana Tacikistan gezim boyunca rehberlik eden Jamshed Maxudov’a ulaşmamı sağlayan Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü araştırma görevlisi Semih Satıroğlu oldu. Semih’e yardımından dolayı teşekkür ederim.

Duşanbe’de geçirdiğim on dört gün boyunca hep yanımda olan ve bütün görüşmelerimde tercümanlık yapan Tacikistan Ankara Büyükelçiliği çalışanı Jamshed Maxudov’a teşekkürlerimi sunuyorum. Jamshed olmasaydı bu gezi bu kadar başarılı şekilde gerçekleşemezdi. Bir diğer teşekkür ise, Jamshed’in babası Rus- Tacik Slavist Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Şahruh Maxudov’a. Şahruh Bey, benim için birçok bağlantısını kullandı ve değerli akademisyenlere, siyasilere ulaşmamı sağladı.

Duşanbe’de bana değerli zamanlarını ayıran ve sorularıma içtenlikle cevap veren, Tacikistan Ulusal Bilimler Akademisi Yakın Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Abdullo Gafurov’a, Rus-Tacik Slav Üniversitesi Siyasi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. İsmail Rahmatov’a, Tacikistan Cumhuriyeti Komünist Parti Milletvekili Shabdolov Shodi Davlatovich’e, Tacikistan Barış Komitesi eski başkanı Prof. Dr. Nodir Fozilovich’e, Cumhurbaşkanının eski yardımcısı ve Cumhurbaşkanlığı Stratejik Kurumu Eski Müdürü İskandar Asadulayev’e, Tacikistan Millî Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi Dyue E. Xonob’a teşekkür ederim.

Ayrıca, Tacikistan’a ulaşmamın ikinci gününden itibaren her başım sıkıştığında gittiğim Türkiye Duşanbe Büyükelçiliği çalışanlarına, büyük destekleri ve ilgileri için TİKA Tacikistan Koordinatörü Fatih Yılmaz ve eşi Ceyhan Yılmaz’a, son üç günümde beni evinde ağırlayan TİKA personeli Saliha Isaeva’ya teşekkürü bir borç bilirim.

Yaptığım her işte bana sürekli güvenen ve arkamda olan annem, babam ve kardeşime özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak büyük bir ailem olduğunu bana hep hissettiren, iki sene boyunca devamlı çalışan ekip arkadaşlarıma teşekkür ederim.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM: Birleşmiş Milletler
BTM: Birleşik Tacik Muhalefeti
DCA: Tacikistan Uyuşturucu Kontrol Birimi
DHP: Demokratik Halk Partisi
GSMH: Gayri Safi Millî Hâsıla
İDP: İslami Doğuş Partisi
İKÖ: İslam Konferansı Örgütü
İYDP: İslami Yeniden Doğuş Partisi
KP: Komünist Parti
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TCDP: Tacikistan Demokrat Partisi
TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
UNODC: Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Önleme Ofisi
USAID: Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı

GİRİŞ

Tacikistan, Orta Asya'da, birçok geçiş yolunun üzerinde bulunan önemli bir ülkedir. Komşuları (Kırgızistan, Afganistan, Çin, Özbekistan) ve dâhil olduğu uluslararası kuruluşlar itibariyle de dünya gündemini meşgul eden, terörizm, uyuşturucu, güvenlik gibi önemli meselelerde de ismi geçmektedir. Bulunduğu konum nedeniyle tarih boyunca Tacikistan toprakları, birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Türk ve Fars akımlarının yanı sıra XIX. yüzyılla birlikte Rus kültürünü de tanımıştır. Tacikistan, Türkistan coğrafyasının Farsça konuşan tek ülkesidir. Ancak bu durum, Tacikistan'ın Türk kültüründen etkilenmediği anlamına gelmez. Asırlarca birlikte yaşayan bu iki kültür, sürekli birbiriyle etkileşim hâlindedir.

Tacikistan'ın etnik kimlik olarak İranlı'larla ortak yönleri vardır. Tacikler Müslüman olmakla beraber -İran halkının aksine- Hanefi mezhebine bağlı Sünnilerdir. Tacikistan sınırları içerisinde, az da olsa Şii nüfusu mevcuttur. Şiiliğin altıncı imamı Cafer Sadık'ın ölümünden sonra büyük oğlu İsmail'e biat eden bir azınlığın oluşturduğu İsmailiye mezhebine mensup olan bu grup, Pamir Dağları'nın eteklerinde yaşayan Pamirlilerdir. Tacikistan, bünyesinde birçok etnik unsuru barındırır. Bu etnik çeşitlilik ve bölgesel ayrım, Tacikistan'ın zor günler geçirmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Bağımsızlığın hemen ardından 1992-1997 yılları arasında yaşanan iç savaş, Tacikistan'ı çok olumsuz etkilemiştir. Can kayıpları ve büyük oranda göçlerin yanı sıra, ekonomik olarak da zor günler yaşanmıştır. Ülkede iç savaşın etkileri hâlâ kendini göstermektedir. Savaşın önemli gerekçeleri olarak bölgeselcilik, İslamcılık ve ekonomik sorunlar gösterilmektedir. SSCB döneminde, ekonomisi en az gelişmiş ve endüstriyel olarak geri

kalmış ülkelerden biri olan Tacikistan, bağımsızlıktan sonra da kendini toparlayamamış ve hâlen istenilen düzeye gelememiştir.

Tacikistan hakkında bu güne kadar yapılan bilimsel çalışmalar ve yararlanılacak kaynaklar kısıtlıdır. Olan kaynakların da çoğu, özellikle iç savaşla ilgilidir. Tacikistan'la ilgili –ülkenin Ankara Büyükelçiliği Küphanesi de dâhil olmak üzere- Türkçe kaynak bulmak hemen hemen imkânsızdır. Bunun temelinde, Tacikistan üzerine yapılan çalışmaların azlığı yatar[1]. Bulunan kaynaklarda ise tutarsız bilgiler ve çelişen ifadelere çokça rastlanmaktadır. Kaynak taramalarında konuyla ilgili İngilizce kaynağa daha çok ulaşılmıştır. Ancak bu kaynaklarda da genel olarak iç savaş üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın amacı Tacikistan'daki 1991–2010 arasındaki siyasi gelişmeleri analiz etmektir. Ekonomik veriler, siyasi gelişmelerle alakası çerçevesinde araştırılacak; gelişmelerin sosyal ve kültürel boyutu, ise konu dışına çıkılacağı için değerlendirme dışı bırakılacaktır.

Tacikistan'la ilgili yazılı kaynaklarla bu ülkeyi tam anlamıyla analiz etmek mümkün değildir. Bu nedenle bu makaleyle, Tacikistan'da üretilen eserlere, proje çerçevesinde bölgeye gidilerek edinilen gözlemlere, siyaset bilimciler ve akademik çevreyle yapılan görüşmelere yer verilerek bu boşluk bir nebze olsun doldurulmaya çalışılacaktır.

Araştırmamızda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Tacikistan'ın jeostratejik/politik öneminin bölgedeki siyasi gelişmelere etkisi nelerdir?
2. İç savaş'ı başlatan nedenler nedir?
3. Tacikistan'ın iç siyasi gelişmelerinde etkin olan aktörler kimlerdir? Bunların amacı nedir?
4. Tacikistan'ın günümüzdeki sorunları nelerdir? Bu sorunlarla başa çıkmak için nasıl bir politika izlenmektedir? Su sorunu ve Rogun Hidroelektrik Santrali Projesinin Tacikistan için önemi nedir?

Çalışma boyunca en çok karşılaşılan soru, "Neden Tacikistan?" olmuştur. Burada amaç, daha önce yazılmayanı yazmak, bu alanda bir boşluğu

doldurmaktır. Çalışmanın Birinci Bölüm'ünde tarihsel süreç hakkında bilgi verilmiş; günümüz Tacikistan Cumhuriyeti'nin oluşumuna kadar olan sürece değinilmiştir. Türkistan coğrafyasında meydana gelen gelişmeler, Rus Çarlığı'nın bölgedeki varlığı, 1917 Bolşevik Devrimi ve sonrasındabölgedeki siyasal yapının yeniden şekillenmesi ve bütün bu gelişmelerin Tacikistan üzerindeki etkilerine de yer verilmiştir.

İkinci Bölüm'de 1991 sonrası döneme değinilmiştir. Bu bölümde 1992-1997 arasında gerçekleşen iç savaşa, savaşın nedenlerine, komşu ülkelerin iç savaştaki tutumlarına ve savaşın sona ermesine dek yaşanan sürece değinilmiştir. Günümüz Tacikistan'ını değerlendirebilmek için iç savaş yıllarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle iç savaşa çalışmada geniş bir yer ayrılmıştır.

Üçüncü Bölüm'de güncel verilerden yola çıkılarak Tacikistan'daki siyasal gelişmeler, hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bunlar, ülke hakkında fikir sahibi olabilmek için gerekli olan, coğrafi, ekonomik, ticari ve demografik bilgilerdir.

Dördüncü Bölüm'de Tacikistan'ın ilişki içerisinde olduğu küresel ve bölgesel güçlere değinilmiştir. Bu ülkeler; Rusya, ABD, Hindistan, Türkiye ve İran'dır.

Tacikistan'da Sovyetler Birliği'nin etkisi günümüzde de devam etmektedir. Demirperde yıllarında yayımlanan bilimsel kaynaklar, sansüre uğradığı için objektif değildir ve gerçeği tam anlamıyla yansıtmaz. Tacikistan çalışmasında karşılaşılan en önemli zorluklardan biri budur. Demirperde koşulları nedeniyle bilimsel çalışmalar merkezden kontrol edilmiş, yabancı bilim insanlarına ülkede araştırma, çalışma yapma şansı tanınmamıştır.

Bağımsızlığın hemen ardından yaşadığı İç Savaş, Tacikistan'ı bir süre daha Batı'nın ilgisinin dışında bırakmıştır. Bu yıllarda Batı'yla -diplomatik ilişkiler de dâhil olmak üzere- iletişim kopuktur.

İç savaşın bitiminden itibaren Tacikistan, kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Yaptığımız araştırmalarda, Tacikistan üzerine yazılan eserler diğerlerine nazaran oldukça azdır. Ancak derleme kitapların içinde yer alan makaleler ve Orta Asya üzerine yazılan ikincil kaynaklarda Tacikistan yer almaktadır.

Tacikistan’a 20 Temmuz- 3 Ağustos 2010 tarihlerinde yapılan gezide, Tacikistan’da da henüz yeterince eser verilmediği dikkat çekmiştir. Özellikle Tacikçe kaynaklar henüz bulunmamaktadır. Bağımsızlıktan sonra yazılan kaynaklar Rusçadır. Tacikistan gezisinde dikkat çeken nokta, henüz halkın Demirperde koşullarından ve yaşanan iç savaşın etkisinden çıkamadığı yönündedir. Bu da bilim insanlarının eserlerinde açık ifadeler kullanmasını engellemektedir. Yapılan röportajlarda görülmüştür ki, röportajın yayımlanacağını bilen bilim insanları, söylemlerinde dikkatli olmaya özen göstermişlerdir.

Ekte Tacikistan gezisi süresince yapılan röportajlar verilmiştir. Bu röportajlar Tacikce/Rusça olarak çevirmen aracılığı ile yapılmıştır. Çeviriyi Türkçe ve Tacikçe/Rusça’ya hakim bir yüksek lisans öğrencisi yapmıştır. Röportajlar sırasında kayıt alınmasına izin verilmediği için soru-cevaplar kağıda deşifre edilmiştir. Ekte röportajları bulunan üç akademisyen ve bir siyaset adamından belge niteliğinde imzalar alınmıştır. Ekte bu imzalarda mevcuttur.

Tacikistan üzerine çalışma yapan Batılı araştırmacılardan Fransız siyaset bilim profesörü Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi* adlı eserinde Tacikistan’a geniş bir yer ayırmıştır. Roy bu kitabında, Orta Asya devletleri üzerinde oynanan oyunları açıklamakta ve yorumlamaktadır. Tacikistan üzerine çalışan bir diğer bili insanı, İsveçli akademisyen Lena Jonson’dır.[2] Jonson, *The Tajik War, A Challenge to Russian Policy*[3] adlı eserinde, Tacik iç savaşına, Rusya’nın Tacikistan’daki partilere ve askerî gruplara yaklaşımına ve Rusya’nın Tacikistan politikasını etkileyen faktörlere değinmiştir. Jonson bir diğer kitabı, *Tajikistan in the New Central Asia, Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam*’da[4] da, Tacikistan’ın bağımsızlığına, dış politikasına, komşularıyla (özellikle Afganistan ve Özbekistan) ilişkilerine değinmiştir.

1 İpek Yolu gibi tarihî ticaret yolları bu coğrafyadan geçmektedir. Tacikistan, kuzeyden güneye ve doğudan batıya ilerlemek isteyen devletlerin güzergâhında bulunmaktadır. Ayrıca bölge için büyük önem taşıyan Fergana Vadisi’ni, Özbekistan ve Kırgızistan’la paylaşmaktadır.

2 Yazarın Tacikistan’ı 1997 (iç savaş henüz sonlanmadan önce), 2002, 2004 ve 2005 yıllarında dört kez ziyaret ederek sosyal ve politik aktörlerle yaptığı görüşmeler kitaplarına önem

kazandırmaktadır. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt.4, Sayı. 7, Usak Yayınları, Ankara, 2009, s. 211-214.

3 Tacik Savaşı, Rusya Politikasına Bir Meydan Okuma.

4 Yeni Orta Asya'da Tacikistan, Jeopolitik, Büyük Güçlerin Rekabeti ve Radikal İslam.

1.BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ 1917- 1991

Günümüzde Orta Asya'nın sınırında kalan Tacikistan'ın yer aldığı bölge, İpek Yolu'nun[5] kullanıldığı dönemlerde bölgenin en önemli ekonomik merkeziydi. Tacikistan, bulunduğu coğrafya nedeniyle birçok devletin ve kültürün geçiş yolu üzerinde bulunuyordu. Geçiş kapısının denetimi, bölge ülkelerinin güvenliğiyle de doğrudan bağlantılıydı. Batıda İran ve Avrupa, doğuda Hindistan'a yönelik saldırı hareketlerinin geçiş noktasını bu coğrafya oluşturuyordu. İpek Yolu'nun büyük bir kısmının da bu topraklardan geçmesi, bölgeye hâkimiyeti önemli kılıyordu; çünkü hâkim güçler, büyük ganimetler de elde ediyorlardı. Bölgedeki gelişmeler Çin, Afgan, Hint ve Avrupa ticaret hayatında dikkat çekiyordu.[6]

Orta Asya zamanla[7] Türklerin denetimine geçse de Tacikistan, Fars kültürünün etkisi altında kalmıştır.[8] Farsça konuşan Tacikler kent yönetiminde, ticaret çevrelerinde önemli yerlerde bulunmuşlardır.[9]

1853 - 1856 Kırım Savaşı sonrası batıya doğru genişleyemeyen Rusya, 1859 yılında Kafkasya'daki Şeyh Şamil hareketini bastırıp Müslüman hanlıkları yendikten sonra Kazakistan üzerinden Orta Asya'ya ilerlemeye başlamıştır. 1873 yılına kadar bölgede bulunan Hive, Buhara ve Hokand Özbek Hanlıklarını yenmiş ve Taşkent, Buhara, Semerkant gibi önemli kentlere sahip olan Türkistan bölgesini ele geçirmiştir. Bölge halkı, Ruslara karşı direniş göstermiş olsa da 1879 yılına kadar bölge Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Daha önce Buhara Hanlığı içerisinde bulunan Tacikistan'ın bugünkü topraklarının kuzeybatı kısmı, Türkistan Genel

Valiliğine bağlanmıştır. Güney ve güneydoğu bölgelerinin büyük bir bölümü ise Rusya'ya bağlı olmak koşuluyla özerkliğini kısmen de olsa koruyan Buhara Hanlığı içerisinde kalmaya devam etmiştir.[10]

1917 Rus Devrimi'yle son Rus çarı II. Nikolay tahtan indirildiği zaman, Fergana Vadisinde Ruslara karşı milliyetçilik ve İslam'ın etkisiyle ulusal kurtuluş hareketleri hız kazanmıştır. Rusların "Basmacı" (yöresel Türk lehçesinde baskın yapan anlamına gelen, haydut ya da soyguncu) olarak adlandırdığı direnişçiler, Buhara Hanlığı'nın Doğu Buhara olarak adlandırılan kısmında ve bugünkü Tacikistan topraklarında özellikle Hokand'da etkin olmuştur.[11] Çarlık Rusyası'na karşı başlatılan ve 1921'e kadar süren dönemde Basmacı çeteleri, belli bir düzene sahip değildir. Bu dönemde Türkistan'da bulunan medreseler cihat çağrısı yapınca Basmacılar, daha şiddetli isyan hareketlerinde bulunmuşlardır.[12]

Osmanlı döneminde yurt dışında gelişen Jön Türkler hareketi, rejim karşıtıydı ve meşruti bir düzen kurma amacındaydı. Türk milliyetçiliği tartışmaları yaygın olarak Jön Türklerle başladı. Irk temeline dayalı bir Türk milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nin kurtuluş seçeneklerinden biri olduğu düşüncesi bu akımla birlikte gelişti.[13] Hareketin devamı niteliğindeki İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biri olan ve tüm Türk dünyasını bir çatı altında birleştirmeyi hedefleyen Enver Paşa, 1920'de Moskova'ya gitti. Aynı yıl Bakû'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na katıldı. Önceleri Türkiye Halk Şuraları Fırkası'nı destekleyen Sovyet Rusya, bağımsız bir Türkistan kurma çabaları nedeniyle Enver Paşa'ya yardımı kesti. Batum'da II. İslam Konferansı'nın toplanmasını sağlayan Enver Paşa, 1921 sonlarında Türkistan'a geçti ve Buhara'da Sovyet rejimine karşı daha önce ayaklanan Basmacı çetelerini yeniden örgütleyerek Buhara ve Fergana'da bağımsızlık savaşı başlattı Basmacı hareketinin liderlerinden olan İbrahim Bek'le Duşanbe yakınlarında buluşan Enver Paşa ve Basmacılar 2000 kişilik bir birlikle Duşanbe ele geçirilmiştir. Ancak müdahalede bulunan Kızıl Ordu'ya takviye gelince geri çekilmek zorunda kalınmıştır. Kızıl Ordu kuvvetleri, 4 Ağustos 1922'de Afganistan sınırı yakınındaki Belcivan'da (Belh-i Cevan) Enver Paşa'nın birliklerine yetişmiştir. Enver Paşa bu bölgede meydana gelen bir çatışmada hayatını

kaybetti ve Çegan Tepesi eteğine gömüldü. 1921-1924 yıllarını kapsayan bu dönem, Basmacı hareketinin en güçlü dönemini yaşamıştır. Bu dönemde daha profesyonel örgütlenme hareketleri görülmüş, halkın desteği de üstün düzeyde olmuştur.[14]

Enver Paşa'nın ölümünden sonra Basmacı ulusal kurtuluş hareketini İbrahim Bek Lakay devam ettirmiştir. Günümüz Tacikistan topraklarının büyük bir bölümünde İbrahim Bek'in kontrolünde direniş devam etmiştir. Ancak 22 Haziran 1931'te İbrahim Bek, Ruslar tarafından yakalanmış ve idam edilmiştir. Bu idamla, ulusal mücadelenin silahlı kısmı sona ermiştir. Bu dönemde ulusal kurtuluş hareketini değerlendirmek gerekirse siyasi örgütlenmenin ve halk desteğinin büyük oranda azalmış olduğu göze çarpacaktır.[15]

Türkistan topraklarının önemli bir parçası olan Tacikistan, 30 Aralık 1922'de yapılan ilk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Kongresi'nde Buhara ve Hokand hanlıkları, siyasi idare arasında bölüştürülmüştür. Rusya'nın bölge hâkimiyetini tam anlamıyla sağlamak için 1924'te "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri" adında bir yapı geliştirilmiştir. Bu yapının temelinde toplulukları parçalama düşüncesi yer almaktadır. Bu yeni yapılanmada Tacikistan ilk olarak Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiştir. Bölgede bu dönemde Özbekler ve Tacikler arasında yaşanan etnik ve bölgesel sorunlar nedeniyle farklı bir çözüm aranmıştır. Bunun sonucunda 21 Eylül 1929'da Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, bugünkü Tacikistan toprakları üzerinde kurulmuştur.[16]

Tacikistan'ın önemli ticaret ve sanayi kentlerinden olan ve Tacik kültürünü taşıyan Semerkant ve Buhara[17], Özbekistan SSC sınırları içerisinde kalmıştır. Tacikler hâlâ bu kentleri kendi topraklarının bir parçası olarak görmektedir. Bu kentler yerine Duşanbe'nin Tacikistan'ın önemli merkezi hâline getirilmesi amaçlanmıştır. Duşanbe'nin 1925'te sadece 6 bin olan nüfusu, 1939'da 83 bine çıkmıştır. Duşanbe ilk merkez kent olduğu zaman Orta Asya'nın diğer kesimleriyle hiçbir bağlantısı olmayan, modern yapıdan yoksun bir kentti. Ancak zaman içerisinde Rusların müdahalesiyle değişim göstermiştir. Eski Duşanbe kısmında Müslüman kent özelliğini sergilen küçük, bitişik evler yer alırken, Rusların inşa ettiği yeni ve modern

kesimde yerel kültürün özellikleri dikkate alınmaksızın bir yapılanmaya gidilmiştir. Duşanbe zamanla ayakkabı, tekstil, dokuma sanayisi, metal ve inşaat sektörlerinde gelişerek önemli bir sanayi merkezi hâline gelmiştir.[18]

Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği döneminde en fakir ve endüstriyel olarak en geri kalmış bölgelerden biriydi.[19] 4.800 bin kişilik nüfusunu Tacikler, Özbekler, Kırgızlar, Türkmenler ve Ruslar oluşturmaktaydı. Yönetim, Tacikistan Komünist Partisi tarafından sürdürülmekteydi.[20]

Petrol ve doğal gaz kaynaklarından yoksul olan Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti su kaynakları yönünden zengin bir konumdaydı. Tekstil yönünden de gelişmiş olan Tacikistan SSC'nin Duşanbe ve ikinci büyük kenti Leninabad'da ipek fabrikaları vardı.

1950'lerle birlikte ekonomide gelişme görülmüştür. Maden kömürü, pamuk, elektrik üretimi bu dönemde hız kazanmıştır. Ayrıca halı dokuma tezgâhları, motorlu araçlar için yedek parça üretimi de bu dönemde gelişim göstermiştir.[21]

Tacikistan SSC halkı, genel olarak geleneksel yaşam tarzını sürdürmeyi tercih etmişti. Cumhuriyetin diğer kesimlerinde daha modern evlere taşınmak yerine kendi geleneksel planlı konutlarında yaşamayı sürdürmeyi seçmişlerdir. Sovyet yönetimi kentleşme için baskı uygulamamış; halkın tercih ettiği gibi yaşamasına izin vermiştir.[22]

5 İpek Yolu'nun güney rotası, Anadolu'da Antakya'da başlayıp Gaziantep'ten geçerek İran ve Afganistan'ın kuzeyinde Pamir Ovası'na kadar uzanmaktadır.

6 Ahmet Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi (İslam mı, Milliyetçilik mi?)*, (çev. Osman Deniztekin), İstanbul, 1996, s. 196.

7 Kavimler Göçü Büyük Hun Devleti Lideri Çi-Çi'nin Çin'le yapılan savaşta ölümünden sonra Kırgız bozkırlarında (Aral Gölü ve Güney Kazakistan) toplanan Hunlar, buralarda yaşayan Türk boylarıyla birleşerek güçlendiler. Avrupa Hunlarının ataları olan bu topluluklar 350 yıllarında batıya yönelerek Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Alan ülkesini ele geçirdiler. Daha sonra, Göktürk Devleti'nin hükümdarı olan İstemi Yagbu dönenimde de özellikle Batı Türkistan'ın Türkleşmesi için birçok sefer gerçekteştirilmiştir. Orta Asya'nın Türkleşme süreci bu dönemde başlamıştır.

8 Orta Asya, Türklerin büyük göçlerinin ardından "Türk Yurdu" olarak anılmıştır.

9 Ahmet Raşid, age., s.196.

10 Mustafa Aydın, “Küresel Politika’da Orta Asya”, *Avrasya Üçlemesi I*, (der. Mustafa Aydın), Ankara: 2005, s.380 Fazıl Ahmed Burget, “Avrasya Jeopolitiğinde Tacikistan”, *ABD-Rusya Arasında Ayakta Kalabilme Mücadelesi* (der. Fazıl Ahmed Burget), Türksam, Ankara, 2005, s.1.

11 Glenn E. Curtis, *Kazakstan, Kyrgzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan Country Studies*, Federal Reserch Division Library of Congress, Washington,1996, s.214.

12 Ahmet Raşid, age., s.198.

13 *AnaBritannica*, Ana Yayıncılık, Cilt 12, İstanbul, 1986, s.329.

14 Ahmet Raşid, age., s.199,200.

Fazıl Ahmed Burget, agm., s.1,2.

15 Fazıl Ahmed Burget, agm., s.1,2.

16 Mustafa Aydın, age., s.381, 382.

Fazıl Ahmed Burget, agm., s.1, 3.

17 Tacikistan Bilimler Akademisi, Yakın Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Abdullo Gafarov’la 21 Temmuz 2010’da Tacikistan’da gerçekleştirilen röportajda, bu kentlerin Tacikistan için önemi sorulmuştur. Gafurov, bu kentlerin, Tacikistan’ın Ankara ve İstanbul’u olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bu kentlerin Taciklerden alınmasının birçok soruna kaynaklık ettiğini belirtmiştir. Bu kentler 1920’lerde ilim, elit tabakanın merkezi olarak önem taşımaktaydı. Ayrıca siyasi elitler bu merkezlerden seçilmekteydi. Gafurov, “Siyasi iktidar ve 1000 yıllık tarih Buhara ve Semerkant’ta kaldı,” diyerek konunun önemini özetlemiştir.

18 Ahmet Raşid, age., s.192, 193.

Fazıl Ahmed Burget, agm., s.2.

19 Mustafa Aydın, age., s.37.

20 Mukhamed Asimov, *Tajikistan*, Moskova, 1987, s.34.

21 Mukhamed Asimov, age., s.34-40.

22 Mukhamed Asimov, age., s.41.

2.BÖLÜM: GENEL BİLGİLER

Resmî adı, Tacikistan Cumhuriyeti'dir. Bağımsızlığını 9 Eylül 1991'de kazanmıştır. Bu tarih günümüzde "Bağımsızlık Günü" olarak kutlanmaktadır. Anayasası 6 Kasım 1994'te oluşturulmuştur. 26.09.1999 ve 22.06.2003 tarihlerinde referandumlar ile değişiklikler yapılmıştır[23]. Yönetim şekli başkanlık tipi cumhuriyettir. Başkenti Duşanbe'dir. Önemli şehirleri, Hocend, Kölob, Horog, Kurgantepe'dir.[24]

Orta Asya'nın Güney Doğusunda yer alır. Yüzölçümü 143.100 km^2dir. Bu rakamın 141.500'si kara, 2.590 'ı sudur. Toplam sınır uzunluğu 3.651 km'dir. Komşu ülkeleri olan Afganistan'la güneyde 1,206 km, Çin Halk Cumhuriyeti'yle (Doğu Türkistan) doğuda 414 km, Kırgızistan'la kuzeyde 870 km, Özbekistan'la kuzeybatı ve batıda 1,161 km sınır uzunluğuna sahiptir.[25]

Tacikistan denize kıyısı bulunmayan dört tarafı karayla çevrili bir ülkedir. Bölgesel karasal iklim özellikleri görülür; yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Pamir bölgesinde ise kutupsal bir iklim hâkimdir. Dağlık bir bölgede yer alan Tacikistan topraklarının yarısından çoğunun yüksekliği 3.000 metrenin üzerindedir. Kuzeyde Tien Şan'ın (Tanrı Dağları) batı uzantıları, güneydoğuda ise Pamir-Altay dağ sisteminin buzlarla kaplı dorukları yer almaktadır. Güneyinde dağ sıralarının arasında geniş vadiler uzanır. Özbekistan ve Afganistan'la paylaştığı Fergana Vadisi[26] de önemli bir

coğrafya özelliğidir. En alçak noktası 300 metreyle Seyhun, en yüksek noktası 7.495 metreyle İsmail Samanî Zirvesi'dir.[27]

Doğal kaynakları, su, uranyum, civa, kömür, çinko, altın ve gümüştür.[28] Ülke su kaynakları bakımından çok zengindir. Toplam topraklarının %6'sı 8.500 km^{2}si buzulla kaplıdır. Buzullar 456 km^3 su potansiyeli taşımaktadır. Yağmur ve karlarla birlikte buzullar akarsulara karışmaktadır. Bazen buzul kaymaları afetler yaratabilmektedir.[29] Tacikistan'ın topraklarından geçen çok sayıdaki nehrin başında Ceyhun ve Seyhun ile bu nehirlerin kolları olan Vahş ve Kafirnigan gelir. Öteki akarsular arasında, ülkenin orta kesiminden geçen Zerefşan Nehri sayılabilir. Bu iki nehir, Kazakistan ve Özbekistan sınırları içindeki Aral Gölü'nü besler. Tacikistan'daki az sayıda gölün çoğu, Pamir bölgesinde toplanmıştır. Bunların en büyüğü, deniz yüzeyinden 3.960 m yükseklikte yer alan Karakul Gölü'dür. Kullanılabilir tarımsal alan %6,52'dir. Sürekli ekilebilir alan %0,89'ken sulanan alan 7.220 km'dir (2003). Toplam 99,7 km^3 su kaynağı bulunmaktadır.[30]

Deprem ve sel felaketleri görülmesi olası doğal afetlerdir[31]. Toprakların %80'i deprem alanıdır.[32] Duşanbe tehlikeli bir deprem kuşağının üzerinde olduğu için yüksek katlı binalar yapılmamasına özen gösterilmektedir. Ülke genelinde XX. yüzyıl içerisinde Richter ölçeğine göre, 5'ten şiddetli 500'den fazla deprem yaşanmıştır. Özellikle 1909 Khait, 1911 Sarez ve 1949 Karadağ'da yaşanan depremlerde şehirler büyük hasar görmüştür.[33] 1911 Sarez depreminde 850 metre yüksekliğinde 88 km^2 büyüklüğünde bir baraj oluşmuştur. Etrafa taşma tehlikesi bulunan bu baraj için otomatik bir uydu-uyarı sistemi (USOİ) kurulmuştur.[34]

Tacikistan'ın karşılaştığı güncel çevre sorunları, endüstriyel kirlilik, yetersiz sağlık koruma tesisleri, aşırı ilaçlamadır.[35] Tacikistan birçok çevre anlaşmasını desteklemektedir. Bunlardan bazıları; Kyoto Protokolü ve Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi'dir.[36]

Tacikistan'ın nüfusu, Temmuz 2009 verilerine göre 7.349.145'tir. Bu rakamın %34,3'ü 0-14 yaş 1.282.681 erkek 1.238.607 kadın), %62,1'i 15-64 yaş: 62,1% (2.260.552 erkek / 2.303.034 kadın), %3,6'i 65 yaş ve

üzerini (112,334 erkek /151,937 kadın) oluşturmaktadır. Nüfus artış oranı %1,878'dir. Tacikistan nüfusu birçok etnik kimliği içerisinde barındırmaktadır.2000 nüfus sayımına göre %79,9 Tacik, %15,3 Özbek, %1,1 Rus, %1,1. Kırgız ve %2,6 diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Bu son bölümde (%2,6'lık) Almanların varlığı dikkat çekicidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerden kaçan bazı Almanlar bu bölgeye yerleşmiştir. 1959 yılında Tacikistan'daki Almanların sayısı, 33 bindi ve yerleşim alanları genel olarak Duşanbe'ydi. Bu sayı, günümüzde azalmış; ancak tamamen yok olmamıştır.[37]

Devletin resmî dini İslam'dır. Nüfusun %85'ini Sünni Müslümanlar, %5'ini Şii Müslümanlar, %10'unu ise diğer dinler oluşturmaktadır.[38] Kent nüfusu 2008 rakamlarına göre genel nüfusun %26'sını oluşturmaktadır. Kentleşme oranı %1,6; göç oranı %1,28'dir (2005).[39] Tacikistan'ın resmî dili Tacikçedir. Rusça da hem yönetimde hem de iş dünyasında yoğun olarak kullanılmaktadır.[40] 2000 nüfus sayımına göre Tacikistan nüfusunun %99,5'i okuryazardır. Erkeklerde bu oran 99,7 iken, kadınlarda %99,2'dir.[41]

Tacikistan bayrağı, üstte kırmızı çizgi, ortada daha geniş bir beyaz çizgi ve en altta yeşil bir çizgi olmak üzere üç çizgiden oluşur. Beyaz çizginin tam ortasında altın bir taç ve üstünde sıralı yedi altın yıldız yer almaktadır.[42]

Tacikistan'da Anayasası'yla kuvvetler ayrılığı ilkesi güçlendirilmiştir. Yasama gücü, iki meclis tarafından sürdürülmektedir. Bu meclisler; Maclisi Namoyandagon ve Maclisi Milli'dir. İki meclisin bir araya gelmesiyle Parlamento (*Maclisi Oli*) oluşur. Bu kamaralardan Maclisi Milli, üst meclistir. 34 koltuktan oluşur. Bunlardan 25 tanesi yerel vekillerden, 8 tanesi başkan tarafından atanan kişilerden oluşur. 5 yıllık dönem için seçilirler. Maclisi Namoyandagon ise temsilciler meclisidir, 63 koltuktan oluşur, üyeler beş yıllık dönem için halk oylamasıyla seçilir.[43]

Yürütme, hükûmet tarafından sürdürülmektedir. 19 bakan ve 3 komiteden oluşan hükûmetin başında başbakan bulunur. Yargı alanında ise Anayasa

Mahkemesi, Yüksek Ekonomi Mahkemesi ve Bölge Mahkemesi bulunmaktadır.[44]

Tacikistan Devlet Başkanı 6 Kasım 1994'ten bu yana Emomali Rahman'dır[45]. Son seçimler[46] 28 Şubat 2010 tarihinde yapılmıştır ve bu seçimde Emomali Rahman oyların %72'sini almıştır. Başkanlık seçimleri yedi yılda[47] bir yapılmaktadır. Bir sonraki seçim 2013 yılında gerçekleşecektir.[48] Tacikistan'da son genel seçimler[49] 28 Şubat 2010 tarihinde yapılmıştır ve bu seçimde Emomali Rahman'ın başkanlığını yaptığı Demokratik Halk Partisi (DHP) oyların %72'sini almıştır. Tacikistan Başbakanı 20 Ocak 1999'dan bu yana Okil Okilov'dur. Tacikistan'da başbakan, devlet başkanı tarafından atanır.[50]

Tacikistan Ekonomisi, SSCB dönemindeki 15 cumhuriyet içerisinde ekonomisi en düşük olanlarından biriydi. O dönemde ekonomisi SSCB'ye çok bağımlıydı. Bağımsızlığını kazandıktan sonra da ekonomik olarak zor bir dönem geçirdi. Ülke içinde yaşanan gelişmeler, ekonominin daha da kötüleşmesine sebep oldu. 2000 yılında GSMH 7,3 milyar ABD dolarıdır.[51] 2002 yılında GSMH'de %9'luk bir artış görülmüştür ve büyüme bu şekilde sürerse 2015'te 1991'in rakamlarına yeniden ulaşılabileceği düşünülmektedir.[52]

Para birimi, 30.10.2000 tarihinden bu yana somonidir. Bu isim, kurucuları saydıkları İsmail Somoni'den alınmıştır.[53] Bir Amerikan doları - 4,4563 Tacikistan somonisine karşılık gelmektedir (2010).[54]

2008 rakamlarına göre GSMH, 13,16 milyar dolardır. Sahip olunan resmî döviz 5,135 milyar dolardır. Büyüme oranı %7,9'dur. Bu rakamla Tacikistan dünya sıralamasında 22. sırada yer almaktadır. Kişi başına düşen gelir ya da GSMH gelir 1.800 dolardır. GSMH'de sektörlerin dağılımı, şu şekildedir: %22,7 tarım, %27,1 sanayi ve %50,2 hizmet sektörü ve mek gücü 22,1 milyondur. (2000 rakamları)[55] 2008'e göre işsizlik oranı %2,3'tür. Yoksulluk sınırının altındaki nüfus ise %60'tır. (2007).[56]

İhracattan elde edilen gelir 1,493 milyar dolardır. Genel ihracat mallarını, alüminyum, elektrik, pamuk, meyveler ve tekstil ürünleri oluşturmaktadır.

İhracat yapılan ülkeler; Rusya (%15,7), Türkiye (%13,8), İtalya (%11,7), Norveç (%11,5), Özbekistan (%10,2) ve İran'dır (%9,8).

İthalat için 4,122 milyar dolar harcanmaktadır. Genel ithalat mallarını, elektrik, petrol ürünleri, alüminyum oksit, makine ve makine parçaları, yiyecek maddeleri oluşturmaktadır. İthalat yapılan ülkeler; Çin (%26), Rusya (%24,5), Özbekistan (%10,6) ve Türkiye'dir (%5,4).

31 Aralık 2008'e göre dış borç 1,643 milyar dolardır.[57]

Tacikistan 120 ülkeyle diplomatik ilişki kurmuştur. Afganistan, Türkiye, Beyaz Rusya, Almanya, Çin, İngiltere, Kazakistan, Özbekistan, Fransa gibi 40 ülke -elçilik ya da diplomatik temsilcilik seviyesinde- Tacikistan'da temsil edilmektedir. Tacikistan Almanya, Avusturya, Beyaz Rusya, Türkiye, İran, ABD, Kazakistan, Pakistan, Türkmenistan, Özbekistan da elçi bulundurmaktadır.[58]

23 CIA The World Factbook, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html (15.07.2009).

24 *Tacikistan Cumhuriyeti Genel Bilgiler, Ülke Profili, Yatırım Olanakları*, Türk-Tacikistan Dostluk Derneği Yayınları, Ankara, 2003, s. 8.

25 Fazıl Ahmed Burget, agm., s. 3.

26 Fergana Vadisi, Doğuda Fergana Dağları ve kuzeye doğru nehrin akış yönünde ilk keskin kıvrımı arasında ortalama 300 km uzanan Seyhun Nehri vadisidir. Yaklaşık 70 km genişliğinde, kuzeyinde Çatkal Dizini ve güneyinde Alay Dağları'yla çevrilidir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bulunduğu havzayı içine alan, 80 bin km² genişlikte ve deniz seviyesinden 900 m yüksekliktedir. Fergana Vadisi, Çin'den Ortadoğu ve Avrupa'ya uzanan İpek Yolu üzerinde, gidip gelen yük kervanları ve seyahat kervanları için önemli bir duraklama ve konaklama yeridir. XIX. yüzyılda Rusya'yla önemli boyutta ticaret sürdürülmüştür. Rusya'ya ham pamuk, ham ipek, tütün, koyun, meyve, pamuk, deri ve deri ürünleri satılmakta ve mamul mallar, dokuma ürünler, çay ve şeker alınmaktadır. Özbekistan'ın Namangan, Andican ve Fergana, Tacikistan'ın Soghd (Hocent), Kırgızistan'ın Batken, Jalabad ve Osh vilayetlerinden oluşmaktadır.

Dwivedi Ramakant, Religious Extremism in Ferghana Valley, Strategic Analysis, Quarted Journal of the IDSA, Vol:30, no:2, Nisan-Haziran, Yeni Delhi, 2006, s. 404.

27 CIA The World Factbook.

28 Türk- Tacikistan Derneği, age., s. 9.

29 Mehmet Harmancı (haz.), *Tacikistan Ülke Araştırması*, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, 1996, s.2.

30 CIA The World Factbook.

31 CIA The World Factbook.

32 Mehmet Harmancı, age., s. 2.

33 Ahmet Raşid, age., s. 194.
34 Mehmet Harmancı, age., s. 2.
35 CIA, The World Factbook.
36 CIA, The World Factbook.
37 Edward Allworth, *Central Asia A Century of Russian Role*, Columbia University Press, New York and Londra, 1967, s. 259.
38 CIA, The World Factbook.
39 CIA, The World Factbook.
40 CIA, The World Factbook.
41 CIA, The World Factbook.
42 Tacikistan bayrağındaki kırmızı renk devletin komünist kökenli Sovyet Rusya ile ilişkilerini ve aynı zaman da küresel barış ve uyumu ifade etmektedir. Yeşil renk, devletin çok güzel yeşil vadilerini ve tarımsal zenginliği ifade eder. Bayrağının ortasındaki beyaz renk ise, bölgenin baş endüstri bitkisi olan pamuğa ve aynı zamanda yüksek Pamir ve Aral dağlarındaki kara referans olabilmektedir. Bayrağın ortasında bulunan taç ve yıldızlar, ülkenin özgürlüğünü ve iç ahengini sembolize etmektedir.
43 Türk- Tacikistan Derneği, age., s. 11.
CIA, The World Factbook.
44 Türk- Tacikistan Derneği, age., s. 11.
45 Bazı Türkçe kaynaklarda İmam Ali Rahmanov olarak da rastlamak mümkündür. 2009 yılında yapılan değişiklikle Tacik dilinin korunmasına karar verilmiş; böylece isteyene soyadında bulunan "-ov" takısını atma şansı verilmiştir. Bu konuda Devlet Başkanı Emomali Rahmanov, öncülük yaparak soyadını Rahman olarak değiştirmiştir. Bu çalışmada da bu adı kullanılacaktır. Tacikistan'a yapılan gezide bu konu üzerine halka sorulan sorularda, soyadından "-ov" takısının atılmasının birtakım masraflar- kimlik değişimi, başvuru ücreti- gerektirdiğini bu nedenle değişimin henüz yaygınlaşmadığı öğrenilmiştir. Ülkenin ileri gelen zenginlerinin ise soyadlarında değişiklik yaptıkları belirtilmektedir. Bunda devlet başkanının hoşuna gidecek hareketlerde bulunma isteğinin varlığı da yadsınamaz.
46 Kayıtlı 3,5 milyon seçmenden %85'inin resmî Tacik yetkililerce katıldığı açıklanan 28 Şubat seçimlerinde sekiz siyasi parti yarışmıştır. Bu seçimlerde iktidar partisi oyların %72'sini alarak 54 sandalye çıkarmıştır. İktidar partisini de İDP ilk defa Tacikistan Komünist Partisi'ni geçerek %7,7 oy alarak izlemiştir. Tacikistan Komünist Partisi, Tarım Partisi ve Ekonomik Reform Partisi de sırasıyla %7,2; % 5,1 ve %5,03 oy almıştır.
Özkan, Güner, "Tacikistan Seçimleri Çok Şey Vaat Etmiyor", USAK Gündem http://www.usakgundem.com/yazar/1478/tacikistan-se%C3%A7imleri-%C3%A7ok-%C5%9Fey-vaat-etmiyor-.html (28.03.2010).
47 Referandumla değiştirilinceye kadar 5 yılda bir yapılan seçimler artık 7 yılda bir yapılmaktadır.
48 CIA, The World Factbook.
49 Kayıtlı 3,5 milyon seçmenden %85'inin resmî Tacik yetkililerce katıldığı açıklanan 28 Şubat seçimlerinde sekiz siyasi parti yarışmıştır. Bu seçimlerde iktidar partisi oyların %72'sini alarak 54 sandalye çıkarmıştır. İktidar partisini de İDP ilk defa Komünist partisini geçerek %7,7 oy alarak

izlemiştir. Komünist Partisi, Tarım ve Ekonomik Reform partileri de sırasıyla %7,2; % 5,1 ve %5,03 oy alabilmişlerdir.

50 CIA, The World Factbook.

51 Türk Tacik Derneği, age., s. 8.

52 Mustafa Aydın, age., s. 385.

53 Tacikler, köklerinin Samani İmparatorluğu'na dayandığına inanır. Bu nedenle Samani İmparatoru İsmail Samani'yi kendi kurucuları olarak görürler. Duşanbe'nin tam ortasında polis tarafından korunan, ayrıca bariyerlerle kapatılmış büyük bir meydanda İsmail Samani'nin büyük, altın renginde bir heykeli ve anıtı bulunmaktadır. Sadece özel izinleri olan fotografçıların içire girmesine izin verilmektedir. Eğer belli bir miktar para ödenirse içeri girmeye ve sadece fotoğraf çektirmeye izin verilmektedir.

54 Nozar Alaolmolki, *Life After The Soviet Union*, The Newly Independent Republics of Transcaucasus and Central Asia, State University of New York Press, Albany, 2001, s. 98.

Tacikistan'a yapılan gezide en çok göze çarpan unsurlardan birisi çok fazla Sayıda bulunan küçük döviz büroları olmuştur. Sokak aralarında, pazarlarda, marketlerin içerisinde bu bürolara rastlamak mümkündür. Bunun nedeni olarak halkın maaşlarını dolar olarak almaları ve yurt dışında çalışan Taciklerin gönderdikleri paralarla geçinen çok Sayıda ailenin olması gösterilmiştir.

55 CIA, The World Factbook.

56 CIA, TThe World Factbook.

57 CIA, The World Factbook.

58 Türk- Tacikistan Derneği, age., s. 13.

3.BÖLÜM:1991 SONRASI

3.1.Bağımsızlık

Daha önce de belirtildiği gibi Tacikistan Cumhuriyeti, SSCB'nin ekonomisi en zayıf ülkesidir ve Moskova'dan gelen yardımlara muhtaçtır. SSCB 8 Aralık 1991'de dağıldığında Tacikistan, hem ekonomik hem de siyasi açıdan zayıf bir devlet olarak bağımsızlığını kazanmıştır.[59] Özellikle güçlü bir siyasi elitten yoksun olması birbiriyle rekabet hâlinde olan bölgeler arasında denge sağlanmasını engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.[60]

1985'ten itibaren Tacikistan Komünist Partisi genel sekreteri olan Kahar Mahkamov, SSCB dağılma sürecine girdiğinde Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı yapılan darbe[61] girişimini desteklemiş ve Ağustos 1991'de Tacikistan Devlet Başkanı seçilmiştir. Ancak halk ve muhalefet bu seçime tepki göstermiştir. Özellikle Duşanbe ve çevresinde yönetim karşıtı gösteriler yapılmıştır. Bunun üzerine Mahkamov, 7 Eylül 1991'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu istifanın ardından başkanlığa vekâleten Kadruddin Aslanov atanmıştır. Aslanov, Tacikistan Komünist Partisini dağıtmış ve Tacikistan'ın bağımsızlığını 9 Eylül 1991'de resmen ilan etmiştir. Ancak Aslanov, komünistlerin denetimindeki Yüce Sovyet

tarafından tanınmamıştır[62]. Aslanov, bu gelişmenin ardından istifa etmek zorunda kalmış, yerine 23 Eylül 1991'de muhafazakâr kesimin de desteğini alarak Komünist Partinin eski genel sekreterlerinden Rahman Nabiyev iktidara gelmiştir. Ancak bu sivil yönetim seçimle iş başına gelmesine rağmen sivil özgürlükler[63] getirmeyi başaramamıştır.[64] Nabiyev göreve gelir gelmez 2 Ekim 1991'de sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu süre içerisinde sokak gösterileri ve protestolar artış gösterince Nabiyev, bunun etkisiyle sıkıyönetimi kaldırıp en kısa zamanda seçime gidileceğini açıklamıştır. 27 Kasım 1991'de yapılan seçimlerin sonucunda yeniden devlet başkanlığına seçilmiştir. Pamir Bölgesi muhalif gruplarının adayı olan Davlat Hudanazarov, katılım oranının %58'de kaldığı seçimlere hile karıştırıldığını iddia etmiştir. Kendisinin %30 oy aldığını ancak bunun göz ardı edilerek Nabiyev'in kazanmasının sağlandığını söylese de Nabiyev bu iddiaları reddetmiştir. Seçime hile karıştırıldığı iddiası zaten yaşanmakta olan tartışmaları daha da alevlendirmiştir[65]. Nabiyev, 4 Ocak 1992'de Tacikistan Komünist Partisini yeniden canlandırmak amacıyla Aslanov döneminde konulan yasağı kaldırmıştır.

3.2.İç Savaş

3.2.1. Ortaya Çıkışı

1992 Martına gelindiğinde özellikle Duşanbe'de yoğun gösteriler başlamıştır[66]. Duşanbe Belediye Başkanı Mesut İkramov, Duşanbe Belediye Meclis üyeleri ve birtakım komünist parti mensupları tutuklanmıştır. Bu tutuklamalar Duşanbe'deki sokak gösterilerini daha da

arttırmıştır. Sayısı on binleri bulan Nabiyev karşıtları Şehitler Meydanında oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Nabiyev yanlıları ise bu eyleme Azadi Meydanında karşı bir gösteri yaparak cevap vermişlerdir. Ancak yaşanan bu gelişmeler dahi tedbir alınmasını sağlayamamıştır. Göstericiler her geçen gün artmaya devam etmiş ardından çatışmalar ve can kayıpları olmaya başlamıştır. Nitekim 6 Marta karşıt gruplar arasında çıkan çatışmada 3 kişi ölmüş, 11 kişi yaralanmıştır. Nabiyev, Bunları önlemek için sokağa çıkma yasağı koysa da gösterilerin önüne geçmeyi başaramamıştır.[67]

Çatışmaların giderek yayılması ve muhalif İslami Yeniden Doğuş Partisi'nin[68] üstünlük kurması endişesi Duşanbe'deki subayların muhalefet ve Nabiyev'le bir görüşme yapmasına neden olmuş, 7-8 Mayıs gecesi boyunca süren görüşmeye hükûmet temsilcileri, Nabiyev, muhalefet adına İYDP başkanı Muhammed Şerif Himatzade, Tacikistan Demokrat Partisi(TCDP) başkanı Şahman Yusuf, Rastokez'in başkanı Tahir Abdülcabarov, Tacikistan Sinema Yapımcıları Birliği Başkanı Davlat Hudanazarov ve La'le Badakşan Örgütü (İsmaili mezhebinin bir siyasi grubu) Başkanı Amirbek katılmıştır. Bu görüşmede;

-Bir ulusal uzlaşma koalisyonunun kurulması,

-Muhalefetin destekçilerini silahsızlandırması,

-Başkentte ana binaların etrafındaki barikatların kaldırılması[69] kararları alınmıştır:

Ancak bu tedbirler ve anlaşma istikrarın sağlanmasına yetmemiştir. Muhalefet, Nabiyev'in görevi bırakmasında ısrar ederken, Nabiyev'i destekleyen Hodcan bölgesi, hükûmet düşürülürse bağımsızlıklarını ilan edecekleri tehdidinde bulunmaktdır. Çatışmalardurmayınca BDT[70] garnizonu 7 Mayıs kararlarının[71] uygulamaya konulmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Nabiyev yerinde kalmak koşuluyla 24 bakanlığın 8'i muhalefete vermiştir. Bu değişim ile General Rahman, Cumhuriyet Savunma Konseyi başkanlığına, İYDP Başkan yardımcısı Davlat Osman, Başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Ancak yeni uzlaşma koalisyonu bu defa da komünistler tarafından meşru kabul edilmemiştir. Bu noktadan sonra Duşanbe'deki gerilim bütün ülkeyeyayılmış, Nabiyev 7 Eylül

1992'de muhalif bir grup tarafından istifaya zorlanmıştır[72]. Bu gelişmenin ardından Nabiyev, Hocent'e sığınmış ve Aralık ayında uzlaşma koalisyonu bozulmuştur.[73]

Gruplar, koalisyonun düşmesinin ardından üç ay boyunca iktidar mücadelesi vermişlerdir. Ancak bu süreçte kimse başarılı olamayınca daha önce pek tanınmayan ancak bütün grupları bir araya toplama gücüne sahip olduğu düşünülen Emomali Rahman, Tacikistan Parlamentosu tarafından Devlet Başkanlığına getirilmiştir. Bu gelişmeyle başkent Duşanbe'de durum Şubat 1993'ten itibaren sakinleşmeye başlamıştır. Afganistan sınırına yakın bölgede silahlı çatışmalar 1997 yılına kadar devam etmiştir.[74] Görüşme sürecinde ve barışın sağlanmasında Birleşmiş Milletlerin arabuluculuğunun etkisi olmuştur.

3.2.2. Başlıca Nedenleri

3.2.2.1. Tarihsel Sorunlar

Tacikistan, coğrafi konumu nedeniyle SSCB döneminde Afganistan ile Sovyetler'in Orta Asya toprakları arasında bir tampon bölge görevi görmüştür. Bu durum Tacikistan'ın kendi sınırları içinde yeterli siyasi, askerî, millî ve ekonomik birliği kurmasına engel olmuştur. Bu yüzden Tacikistan, bağımsızlığını kazandığında iç savaş, etnik problemler ve ekonomik kriz gibi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.[75]

3.2.2.2. Siyasi Meşruiyet Sorunu

Sovyetler Birliği’nin dağılması fikri Tacikistan için çok gündemde olan bir konu değildir. Bu nedenle bağımsızlığın ardından rejimi oturtmak konusunda sorunlar yaşanmıştır. Bağımsızlıkla birlikte iktidara gelen bütün devlet başkanları muhalefeti görmezden gelmiştir. Komünist parti ve Sovyet geleneğini sürdürmeye çalışan başkanlar, özellikle muhafazakâr kesim ve entelektüellerin tepkisini çekmiştir. Bu kesimlerin taleplerine karşılık veremeyen devlet başkanları, -dönem itibariyle Nabiyev- ülkede meşruiyet krizine ve iç çatışmalara neden olmuşlardır.[76] Ülkede, Rusya ve yönetim karşıtları, muhalefet yanlıları, İslami cemaatler gibi gruplar oluşmuştur. Bu grupların temel hedefi kendilerinin söz sahibi olacağı iktidarlar oluşturmaktır.[77]

3.2.2.3. Ekonomik Nedenler

Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, SSCB ülkeleri arasında en çok yardım alan ülke olmasına rağmen ekonomisi en zayıf cumhuriyettir. Tacikistan, SSCB’nin yıkılmasıyla ekonomik olarak büyük bir bunalımın içine girmiştir. Sovyetler Birliği döneminde işsizlik oranı (%25,7) en yüksek ülkedir. SSCB sonrasında işsizlik sorunu artmıştır. Nitelikli eleman yetiştirmede zorluklar olması nedeniyle işsiz gençler hükûmete ve rejime karşı ayaklanmışlardır. Halkın alım gücü oldukça düşüktür. IMF verilerine göre ortalama maaşlar 60 dolardır. Yoksul halk içinde bulunduğu duruma tepki göstermiştir. Muhalif gruplar bu yoksul kesimi etkilemiştir. Bunun sonucunda halk, muhalif gruplara destek olarak güçlenmelerini sağlamışlardır.[78]

3.2.2.4. Bölgeler Arasındaki Sorunlar

SSCB sınırlar yapay bir şekilde çizilmiştir. Etnik olarak oldukça karmaşık ülkeler ortaya çıkartılmıştır. Taciklerin bir kısmı Özbekistan'da ve Afganistan'da kalırken, birçok Özbek de Tacikistan sınırları içerisinde bırakılmıştır. Bu dönemde Tacikistan'ı[79] yöneten kişiler genelde ülke sınırları dışından, Taciklerin yoğun olarak yaşadığı Semerkant, Buhara ve Rusya'dan elitler atanması şeklinde göreve gelmişlerdir. Ülke içerisinde ise Leninabad (bugünkü Kocand), yönetimde daha etkili bir bölgedir. Leninabad elitlerine zamanla ülkenin güneyinde yer ala Kulyablılar da katılmışlardır ve SSCB yıkılana kadar ülkeyi bu bölgelerden çıkan kişiler temsil etmişlerdir. Bu yönetimler genel olarak diğer bölgelerin aleyhine politikalar izlemiştir. SSCB'nin yıkılması ve Tacikistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte yönetimde söz bulamayan diğer bölgeler tepki göstermeye başlamışlardır.[80]

Tacikistan etnik olarak birçok kimliği içinde barındırsa da çatışmalar etnik gruplar arasında değil, bölgeler arasında yaşanmıştır. Bölgelerdeki farklı etnik kimliklere sahip kişiler, ortak bir amaç için birlikte hareket etmişlerdir. Sorunlar genel olarak Kuzey – Güney arasında görülmüştür. Kuzeyde, modern, siyasi ve ekonomi elitleri dinî muhafazakârlar eralırken, Güney, geleneksel, tarımcı, millî ve kökten dinci kesimi barındırmaktadır.[81]

Tacikistan iç savaşında, ülkede belli bir bölgenin diğer bölgeler üzerinde hegemonya kurmasına engel olma mücadelesi yaşanmıştır.

Ülkenin coğrafi yapısı da bölgeler arasında kopukluğa ve orantısızlığa neden olmaktadır. Örneğin, Şii- İsmaili Pamirlilerin yoğun olarak yaşadığı dağlık Badahşan bölgesi yönetime en az katılan ve ekonomik olarak en zayıf bölgedir. Ancak ülkenin kuzeyinde yer alan ve nüfus yoğunluğunun çok olduğu Sogdi Bölgesi, hem ekonomik olarak daha güçlüdür hem de ülke yönetiminde daha çok söz sahibidir. Ülke sanayisinin %70'i ile tarımsal üretimin büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği Hatlon ise daha çok Özbekistan ve Kazakistan ile yakın ilişki içerisindedir. Ülkenin coğrafi

olarak merkezi daha muhafazakâr ve dışa kapalı yaşamaktadırlar. Bütün bu sayılan nedenler iktidarın bütün bölgeleri denetim altına almasının zorluğunu açıkça göstermektedir.[82]

Tacikistan iç savaşında güney kesim (Kulyab) daha şiddet içeren yöntemleri savunurken, kuzeyliler tüm fabrikaları kendi yönetimlerine geçirmek gibi daha stratejik yollar izlemişlerdir.[83]

Tacikistan iç savaşından sonra da iktidar iki bölge arasında paylaşılmaya devam etmiştir. Ancak savaştan sonra, Kulyablılar ve Badahşanlılar, Leninabadlıların üstünlüğüne son vermişlerdir ve Kulyablılar yönetimde daha ağırlıklı yer almışlardır.[84]

3.2.2.5. İslam'ın Etkisi

Tacikistan halkının çoğunluğunu Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Ayrıca Pamir bölgesinde Şii-İsmailiye mezhebine mensup kişiler yaşamaktadır. SSCB döneminde İslamiyet genel bir tehlike olarak görülmüştür. Özellikle Tacikistan içerisinde sorun oluşturabileceği düşünülen bölgelerde (Doğu Buhara gibi) İslam'ın devlet kontrolü altında yaşanması öngörülmüştür.[85]

Tacikistan içinde de diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi ikili İslami yapı görülmektedir. Bunlardan birincisi geleneksel İslam'dır. Bu sadece inanç olarak İslam'ı benimseyen, herhangi bir siyasi düşünceye ait olmadan, sadece İslamiyeti yaşamayı düşünenlerin benimsediği yapıdır. İkinci yapı ise İran İslam Devrimi sonrası Tacikistan'ı da etkileyen radikal İslam'dır. Bu görüş mensupları, şeriatın benimsenmesi ve ülkenin dini kurallara göre yönetilmesi düşüncesindedirler.[86]

SSCB boyunca İslami geleneği dilediği gibi sürdüremediğini düşünen bir kesim, bağımsızlığı bunun için önemli bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bu nedenle bağımsızlık ile birlikte İslam, siyasi sistem içerisinde önemli bir unsur olarak kendine yer bulmuştur. Bağımsızlık sonrası başa geçen Sovyet Sistemi içerisinde yetişmiş yöneticiler, İslami değerlere ilgisiz durmuştur. Bu durum tepkilere yol açmış ve İslami görüş iç savaşı etkileyen önemli bir neden olmuştur.[87]

3.2.3. Diğer Ülkelerin Müdahaleleri

3.2.3.1. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu Tacikistan'da iç savaş çıktığında başlangıçta tarafsız kalmış, bu süre boyunca sadece Bağımsız Devletler Topluluğunca[88] kendisine verilen hak dolayısıyla Tacikistan'ın dış güvenliğini sağlamak için önemli stratejik noktaları (barajlar ve askerî cephanelikler) korumuştur. Ancak süreç içerisinde kendisini ve bölge güvenliğini tehdit eden gelişmeler yaşandıkça tavrını net bir biçimde ortaya koymuş, savaşın gidişatını etkileyecek müdahalelerde bulunmuştur[89].

Rusya Federasyonu'nun Tacikistan iç Savaşına müdahale ederek bu kadar çaba sarf etmesinin önemli gerekçeleri vardır. Bunlar:

Rusya Federasyonu, Tacikistan'ı bölgede önemli bir güç olarak görmektedir. Tacikistan'ı kontrol altına almanın, Afganistan, Pakistan, İran, Türkiye, Suudi Arabistan gibi ülkelerin bölgeye egemen olmasını engelleyeceğini düşünmektedir.

Tacikistan'da yaşanan bu savaşın, şekil değiştirerek de olsa diğer bölge ülkelerini de etkileme riski bulunmaktadır. Özellikle etnik olarak farklı

yapıya sahip olan bölgeler arasında çıkan sorunların, benzer şekilde diğer ülkelerde de görülebileceğinden endişelenilmiştir.[90]

Tacikistan'daki iç karışıklıktan faydalanarak güneyde gelişen uyuşturucu ve silah ticaretinin, Afganistan ve Rusya üzerinden Batı Avrupa'ya taşınması ihtimali bölgeye ilave gerginlikler getirecektir.

Rusya Federasyonu, Tacikistan'ı Afganistan üzerinden gelebilecek güvenlik, radikal İslam ve uyuşturucu gibi tehlikelere karşı son savunma hattı olarak görmektedir.[91]

Tacikistan'daki muhalefet kesiminin[92] İslam dünyasının radikal grupları ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Rusya Federasyonu, Tacikistan'da görülecek bir İslami tehlikenin çevreye yayılmasından endişe duymaktadır.

Rusya Federasyonu, Afganistan iç savaşında olduğu gibi milliyetçilik ve İslam söylemleriyle başlayan Tacikistan iç savaşının da kendi açısından olumsuz sonuçlanmasından çekinmiştir.[93]

Rusya Federasyonu, Tacikistan sınırında yer alan askerlerine gerekçe olarak, bu ülkede yaşayan rus azınlığın güvenliğini göstermiştir. 1992 Mayısı'nda Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Kolektif Güvenlik Anlaşmasıyla[94] Tacikistan'da ki askerlerin tarafsız kalması karara bağlanmıştır. Ancak Rusya başta Kulyablılara destek vermiş, ardından da Rahman'ın seçilmesinde etkili olmuştur. Rusya, Nisan 1993'te Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan askerlerinin de kısmen yer aldığı ancak çoğunluğunu Rusya'nın 201. Merkez Piyade Tugayının oluşturduğu 16.000 kişilik barış gücünü bölgeye göndermiştir. Bu barış gücünü birkaç ülkenin askerlerinden oluşturarak BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'na uygun bir hâle getirmiştir. Rusya Federasyonu, 1997'de muhalefet ile hükûmet arasında barış anlaşmasının imzalanmasında da etkili olmuştur.[95]

Rusya'nın amacı, bölgede ortaya çıkacak aleyhte gelişmeleri (İslami köktendincilik vb.) kontrol altında tutabilecek neo-komünist laik elitin başa geçmesini sağlamaktır.[96]

3.2.3.2. Özbekistan

Özbekistan, Tacikistan iç savaşına direkt müdahale de bulunan ülkelerden biridir. Hem silah yardımında bulunmuş hem de Tacik askerlerini eğitmiştir[97].

Tacikistan ile Özbekistan arasında SSCB döneminden kaynaklanan bir sınır anlaşmazlığı bulunmaktadır. Başlangıçta Özbekistan SSC'nin bir parçası olan Tacikistan'ın 1929'da ayrılması Özbekistan'da rahatsızlık yaratmıştır. Tacikistan ise Taciklerin yoğun bir şekilde yaşadığı ve ekonomik olarak güçlü olan Buhara ve Semerkand'ın Özbekistan sınırlarında kalmasına tepki göstermiştir. Tacikistan yönetiminde uzun süre Tacik nüfusunun yoğun olarak bulunduğu ve şu an Özbekistan şehirleri olan Buhara ve Semerkant'tan gelen Tacikler yer almıştır. Özbek lider İslam Kerimov, bunun bağımsızlık sonrası da devamı için gayret göstermiş ve Leninabad eliti[98] ile Tacik muhalefet arasında arabuluculuk yaparak etkinliğini sürdürmek istemiştir.[99]

Tacikistan iç savaşı Özbekistan için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu nedenle Özbekistan direkt müdahalede bulunmuştur. Özbek güçleri, Afganistan içlerine yerleşen İslamcı muhalifleri Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Kunduz şehrinde bombalamıştır. Afganistan bu duruma Özbekistan'ın iç işlerine müdahale ettiği gerekçesiyle tepki göstermiştir.[100]

Tacikistan topraklarındaki İslamcı güçlerin kendi topraklarına ve bölgeye yayılmasından endişe duyan ve önlem almanın gerekliliğini vurgulayan Özbek lider Kerimov, Tacikistan iç savaşının bölgesel bir nitelik kazanmasını sağlamıştır.[101]

3.2.3.3. Afganistan

Tacikistan ve Afganistan yakın dönemlerde iç savaş deneyimi yaşamışlardır. İki ülke arasında yoğun bir şekilde etnik- dinî bağlar

bulunmaktadır. Afganistan'da diğer hiçbir Orta Asya ülkesinde olmadığı kadar (iç savaş yıllarında 4 milyon, günümüzde yaklaşık 7 milyon)[102] Tacik yaşamaktadır. İki ülke arasında uyuşturucu ve silah kaçakçılığı olduğu konusunda iddialar bulunmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı iki ülke, diğerinde meydana gelen gelişmeleri dikkatle izlemektedir.[103]

Tacikistan iç savaşı boyunca muhalifler Afganistan'dan büyük destek görmüştür. Tacikistan'dan kaçan 80 bin kişinin büyük çoğunluğu Afganistan'ın kuzeyine yerleşmiştir. Afganistan'da bulunan Tacik muhalifler sınırı geçerek Tacik hükûmetine karşı çatışmalara girmişlerdir. "Özgür Tacik Sesi" radyo yayını Afganistan sınırından yapılmıştır. Ayrıca Pakistan'dan gelen silah satıcılarının Tacikistan'a geçmesine izin verilmiştir.[104]

Tacikistan'da muhalefeti oluşturan İslami Yeniden Doğuş Partisi (İYDP) Afganistan'da giderek güçlenen Taliban rejiminden tedirgin olmuştur. Bu durum Tacikistan'da barış görüşmelerine başlanmasını hızlandıran olumlu bir gelişmeye dönüşmüştür. Laik Tacikler de, İslamcı Tacikler de Taliban rejiminin sadece iç savaşa müdahale etmekte kalmayacağından ve Tacikistan'ı tehdit edeceğinden korkmuşlardır. Bu nedenle gerek iç savaş döneminde gerekse sonrasında[105] Taliban'a karşı hep tedbirli yaklaşılmıştır.[106]

3.2.3.4. İran

İran, Tacikistan iç savaşına müdahale ederken daha temkinli bir politika izlemiştir. Tacikistan ile arasında bulunan etnik birlik nedeniyle müdahaleci bir tavır izleyeceği düşünülürken, genel olarak tarafsız kalmayı ve muhalefet ile iktidar arasında arabuluculuk yapmayı tercih etmiştir.

İran, her ne kadar Tacikistan ile ortak kültür, tarih ve dilsel bağa sahip olsa da bölge şartları nedeniyle direkt etki eden aktör olamamıştır. İran

etnik birliği kullanarak adım attığı zaman, zaten problemli olan toplumun daha çok karışacağını düşünmüştür. İran'da hâkim olan Şii İslam düzeninin Sünni Tacikistan üzerinde etkili olması mümkün değildir. Bölgede Bağımsız Devletler Topluluğu'nun askerî gücü olduğu için İran, önemli bir rol oynayamamıştır. İran uluslararası arenada yalnız bırakılmış bir ülkedir. Tacikistan iç savaşına olası bir müdahalesi bölgesel ve uluslararası çevrelerde daha yalnız kalmasına neden olabilir.[107]

3.2.4. Sona Ermesi

Tacikistan'da gelişmeleri izleyen Birleşmiş Milletler, bütün tarafları barışçıl bir çözüm yolu bulunması konusunda uyarmıştır. İran, Rusya, Pakistan, Özbekistan bu çağrıyı olumlu karşılamış ve BM'nin başlatacağı bütün barış görüşmelerinde yer alacaklarını belirtmişlerdir. 16 Aralık 1994'te BM Güvenlik Konseyi, 968 Sayılı Karar'la Tacikistan'da durumu denetlemek için bir heyet oluşturmuştur.[108] Bu gelişmeye neden olan en önemli etkenlerden biri, 6 Kasım 1994'te yapılan devlet başkanlığı seçimleri sonrası yaşanan olumsuz gelişmelerdir. Nitekim muhalefet seçimleri boykot etmiş ve Afganistan'a yakın bölgelerde silahlı çatışmalar olmuştur.[109]

Birleşmiş Milletler, Tacikistan özel temsilcisi Romerio Pirez Balloon, iç savaşın taraflarını çeşitli görüşmelerde bir araya getirmiştir. Ekim 1994'te Pakistan'da, Mayıs 1995'te Kazakistan'da, Ocak-Şubat 1996'da Türkmenistan'da, Ocak 1997'de İran'da yapılan bu görüşmelerde karşılıklı ateşkes ve uzlaşma yolları tartışılmıştır.[110] İki taraf da kesin ve kalıcı çözüm için çaba sarf edeceklerini dile getirmişlerdir. Ancak görüşmeler sırasında kanlı eylemler de gerçekleşmiştir. Süreç içerisinde Tacikistan Devlet Başkanı Rahman ve Muhalefet lideri Nuri 23 Aralık 1996'da bir araya gelerek görüşmelere devam edilmesine karar vermişlerdir.[111]

Birleşmiş Milletler, AGİT ve Rusya'nın gözetiminde Tacikistan Devlet Başkanı Emomali Rahman[112] ve Birleşik Tacik muhalefeti lideri Said Abdullo Nuri (Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi lideri) arasında süren görüşmeler, Moskova'da 27 Haziran 1997'de imzalanan "Tacikistan'da Barış ve Ulusal Anlaşma İçin Moskova Protokolü"[113] ile son bulmuştur. Bu protokolün ardından, mültecilerin geri dönüşü için -bir geçiş dönemi süresince- muhalif güçlerin silahsızlandırılması, demokratikleşme sürecinin başlatılması, iç savaş boyunca tarafların ülkede oluşturduğu silahlı güçlerin tamamının lav edilerek ulusal ordu kurulması ve bu orduda muhaliflere %30 pay verilmesi konularının çözüme kavuşturulması planlanmıştır. Bu süreçte BM'nin desteğinin devamı istenmiştir. Anlaşmaya karşı olanların Duşanbe'de ve çevresinde şiddet uygulamaları, BM'nin 45 olan gözlemci asker sayısını 120'ye çıkarmasına yol açmıştır.[114]

3.2.5. Bilançosu

Bölgelerarası çatışmaların yoğun olarak yaşandığı Tacikistan İçsavaşı'nda 1992-1997 yılları arasında yaklaşık 10 bin kişi hayatını kaybetmiş; 60 bin kişi, göç etmek zorunda kalmış; 35 binden fazla ev tamamen yok edilmiştir. 80 bin kişi, Afganistan, Rusya ve diğer Orta Asya ülkelerine sığınmak zorunda kalmıştır.[115]

Savaşın ülkeye verdiği ekonomik zarar da oldukça büyüktür. Yaklaşık 7 milyar dolar zarar gördüğü ve bu miktarın 11 yıllık devlet bütçesine eşit olduğu ifade edilmektedir. Tacikistan 1996 yılı sonunda 1991 yılındaki GSMH'nin sadece %40'a ulaşabilmiştir. Enflasyon %222 artış göstermiştir.

Bu dönemdeki ortalama maaş, Millî İstatistik Müdürlüğü verilerine göre 9,6 dolardır.[116]

3.2.6. Sonrası Gelişmeler

Tacikistan'da istikrar, bu protokolün ardından hemen sağlanmamıştır. Protokolle belirlenen Millî Uzlaşma Komitesi, Ağustos 1997'de Duşanbe'de çalışmalara başlamıştır. Eylül 1997'de muhalefet lideri Nuri ile Devlet Başkanı Rahman, Duşanbe'de buluşmuş ve devamında Afganistan'daki göçmenlerin geri dönüşü başlamıştır. Bu dönüş, iki yıl sürmüştür. 1998 Ocak ayında, muhalif liderler için genel af çıkarılmıştır. Bu afla birlikte muhalif kesim, meşru bir nitelik kazanmıştır. Aynı yılın Kasım ayında, hükûmet karşıtı gösterilerde bulunduğu için ordudan atılan Albay Kudayberdiyev, Kocand'a (Leninabad) bir saldırı başlatmıştır. Hükûmet kuvvetlerinin başlattığı karşı müdahale ile bu saldırının önüne geçilmiş ve kentte kontrol yeniden sağlanmıştır. Ancak meydana gelen çatışmalarda 110 kişi ölmüş, 600'den fazla kişi yaralanmıştır.1998 Aralık ayında muhalif güçlerin lideri Nuri, muhaliflere ait tüm üstlerin kapatılacağını ve silahlı güçlerin dağıtılacağını açıklamıştır.[117] 1999'da Tacikistan'da muhalif partilere konan yasak kaldırılmıştır. Buna bağlı olarak 1999 Ağustosu'nda, Tacikistan Muhalif Birliği, askerî muhalefeti[118] sona erdirdiğini, siyasi muhalefetin oluşturulduğunu ilan etmiştir.[119]

İç savaşın bitmesine ve anlaşmaya rağmen, 1999 yılında Birleşik Tacik Muhaliflerine bağlı bazı gruplar ile hükûmet kuvvetleri arasında çatışmalar olmuştur. Bunun gerekçesi, dağlık kesimlerde hâlâ silah bırakmayan grupların bulunmasıdır. İktidar için bölgeler arasında rekabet de devam etmektedir.[120]

6 Kasım 1999'da yapılan devlet başkanlığı seçimlerini yeniden Rahman kazanmıştır.[121] Uluslararası gözlemciler, bu seçimleri kusurlu

bulmuştur[122]. Benzer şekilde 2000 Şubatı'nda yapılan meclis seçimlerine de hile karıştırıldığı iddiası bulunmaktadır. Muhalefet, seçim sonuçlarını protesto etmiş; çeşitli çatışmalar çıkmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen barış devam etmiştir[123].

İç savaşın nedenleri olan bölgelerarası rekabet, sosyoekonomik sorunlar, aşırı dincilik gibi sorunlar, Tacikistan'da varlığını sürdürmekte; ülke ve bölge için her zaman bir istikrarsızlık nedeni olmaktadır.

59 Tacikistan Millî Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof.Dr. Aslanşo Rahmetolov'la 29 Temmuz 2010'da yapılan görüşmede Tacikistan'ın bağımsızlığını kazanması hakkında değerlenirme yapmıştır. Rahmetolov'a göre, SSCB dağıldıktan sonra geriye kalan ülkeler için bağımsızlık bir hediye olmuştur. Yeni bir ülkenin oluşmasına henüz idareciler hazır değillerdi. Gorbaçov döneminde "Herkes nasıl bir serbestlik düşünüyorsa onu uygulasın," denmiştir ve ferdi partiler (İslam, sosyalist vb.) bir çatı altında toplanamamıştır. İslami parti, İran gibi bir İslam devleti olsun istedi, komünistler ise sistemin devam etmesini istediler; ancak İslam'a karşı değildiler. Mescitler, din adamları, meshepler olsun ancak Türkiye örneğinde olduğu gibi laik bir yönetim olmasını savundular. Bu iki farklı bakış açısı kargaşa yarattı.

60 Gafurov'la gerçekleştirilen röportajda bu konuya özellikle değinilmiştir. Gafurov özellikle bugüne kadar yöneticiler Moskova tarafından atandığı için bağımsızlık sonrası sorun yaşandığına değinmiştir. Farklı bölgelerden siyasilerin başa geçme mücadelesi ve bu kişilerin siyasi deneyimsizlikleri sorunlara yol açmıştır. Özellikle de komünist kültürle yetişen bu siyasilerin demokratik yönetim konularındaki tecrübesizlikleri sorunlara yol açmıştır.

61 Sovyetler'in dağılma sürecinde Moskova darbesi önemli bir yer tutmaktadır.

62 Mustafa Aydın, age., s. 383.

63 Sıkı yönetimler, sokağa çıkma yasakları devam etmiştir.

64 Muriel Atkin, "Thwarted democratization in Tajikistan", (der. Karen Dawisha-Bruce Parrott), *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus,* Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s.277.

65 Mustafa Aydın, age., s. 383.

Fazıl Ahmed Burget age., s. 3.

Kamer Kasım, "Tacikistan: Çok Boyutlu Bir İç Savaş", (der. İnan Kemal-Duran Burhattin), *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s. 302.

66 Rahmetolov iç savaşa dair yaşadıklarını ve Duşanbe'de alevlendiği günleri şu şekilde aktarmaktadır: 12 Şubat 1990'da evim Tacikistan'ın büyük caddesi Rudaki üzerinde bulunuyordu. Bu cadde üzerinde işten çıkıp evine doğru giderken yolda durdurdular ve Hocam nereye gidiyorsunuz diye sordular. İsyanlar bu sırada başladı. İnsanlar camilerden çıktılar ve kim bize katılmazsa eşinden boşanmış Sayılır diye bağırdılar. Bu sırada arabaları devirdiler, molotoflar attılar, kütüphanenin camlarını kırdılar, dükkânları yağmaladılar. 1990 sonunda hükûmet istifa edince askerler yatıştı. Ancak Duşanbe'de asıl olaylar 5 Mayıs 1992'de başladı. Kulyab'dan yetirilen iki otobüs İslam yandaşı insan ateş ederek, birçok yeri patlatarak büyük gösteriler yaptılar.

67 Ahmet Raşid, age., s. 206, 207.

68 İYDP, Said Abdullo Nuri başkanlığında Hizb-i Nehzet-i İslam adıyla kurulmuştur. Tacikistan'da, diğer Orta Asya ülkelerine göre nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman olduğu için İslam önemli bir unsurdur. Bu nedenle diğer ülkelere göre daha hızlı gelişen bir İslam anlayışı görülmüştür. Ayrıca İYDP ile İslamcı bir örgütlenmenin yasal kabul edildiği ilk ülke Tacikistan olmuştur.

69 Ahmet Raşid, age., s. 207, 208.

70 1991 yılının ikinci yarısında, SSCB'ye üye ülkelerin egemenliklerini ve bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, 8 Aralık 1991 tarihinde, Rusya, Ukrayna ve Belarus devlet başkanları bir araya gelerek BDT'nin kuruluş antlaşmasını imzalamışlardır. Yaklaşık iki hafta sonra da, 21 Aralık 1991 tarihinde, SSCB'den ayrılan 11 ülkenin (Rusya, Belarus, Ukrayna, Moldova, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) devlet başkanlarının katımlıyla gerçekleşen Almatı Zirvesinde; Litvanya, Letonya, Estonya, Azerbaycan ve Gürcistan hariç olmak üzere, yeni bağımsız 10 ülke BDT'ye katılmıştır. Azerbaycan. 1993 yılı Eylül ayında, Gürcistan ise aynı yılın Aralık ayında BDT'ye üye olmuştur. Türkmenistan, 2005 yılında tam üyelikten çekilerek ortak üyelik statüsüne geçmiştir. Gürcistan ise, 2006 yılı Şubat ayında BDT Savunma Bakanları Konseyinden çekilmiştir.

71 Bir ulusal uzlaşma koalisyonunun kurulması, muhalefetin destekçilerini silahsızlandırması, başkentte ana binalar etrafındaki barikatların kaldırılması.

72 Ahmet Raşid, age., s. 208.

73 Fazıl Ahmed Burget, age., s. 3.

74 Fazıl Ahmed Burget, age., s. 3.

75 Janna Usmanova, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası (1991-2006)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2008, s. 241.

76 Meşruiyet kavramı, iktidar ve otoriteyle oldukça ilgilidir. İktidar sahibi, görüşlerini halka zorla kabul ettirme gücüne sahip olan kişidir. İktidar, bir kimsenin veya bir grubun, diğerlerini kontrol edebilme kapasitesini anlatır. Otorite ise yönetme hakkı olarak tanımlanabilir. Otorite iktidar gibi güçle desteklenmiş olsa da, temel olarak yönetilenlerin rızasına dayanır. Meşruiyet, yönetilenlerin yönetenlere itaatini sağlayan temel unsur olarak karşımıza çıkar ve meşru iktidar otorite adını alır. (Levent Gönenç, Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Kavramı, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/291/2651.pdf).

77 Shirin Akiner, *Tajikistan Disintegration or Reconciliation*, The Royal Institute of International Affairs, Washington, 2001, s. 35,36.

78 Janna Usmanova, age., s. 214,

Ahmet Raşid, age., s. 202.

79 Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

80 Janna Usmanova, age., s. 214,

Mustafa Aydın, age., s. 386-388.

81 Mustafa Aydın, age., s. 386,388.

82 Mustafa Aydın, age., s. 386,388.

83 Mustafa Aydın, age., s. 387,388.

84 Mustafa Aydın, age., s. 388.
85 Muriel Atkin, “The Survival of Islam in Sovyet Tajikistan”, Middle East Journal, Cilt: 43, No:4, Sonbahar, Washington, 1989, s. 607-617.
86 Mustafa Aydın, age., s. 389.
87 Mustafa Aydın, age., s. 388-390.
Janna Usmanova, age., s. 241.
Gafurov, iç savaşın nedenlerini İslam’ın etkisine büyük vurgu yaparak açıklamaktadır. İdeolojik olarak ikiye - komünizm ve İslam- ayrılan ülkede iki ideolojinin karşı karşıya gelmesinin savaşı tetiklediği belirtilmiştir. İslami güçlerin karışıklık çıkarmakta daha başarılı olduğu için daha etkili gösteriler yaptığını söylemiştir. 90’lı yılların başında bu iki ideolojiye ek olarak demokratik güç ortaya çıkmış ve bu güç demokratları ve ayrıca daha dinci olan köylü kesimini kendi tarafına çekmiştir.
88 Rusya Federasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu sınırlarını ve güvenliği tehdit edici gördüğü noktalarda askerî müdahalede bulunma hakkına sahiptir. Rusya’nın Tacikistan’a müdahalesinin hukuki altyapısına “Tacikistan-Rusya İlişkileri” başlığı altında yer verilmiştir.
89 Mustafa Aydın, age., s. 396.
90 Tacikistan’da olduğu gibi diğer Orta Asya ülkelerinde de farklı etnik gruplar bir arada yaşamaktadır.
91 Niyazi Aziz, “Tajikistan”, (der. Mohiaddin Mesbahi), *Central Asia and the Caucasus after the Soviet Union, Domestic and International Dynamics,* University Press of Florida, Florida, 1994 s.185-189.
92 Tacikistan’da muhalefetin başlıca isimleri; Tacikistan Demokrat Partisi, İslami Yeniden Doğuş Partisi, Rastokhez Ulusal Hareketi ve Pamir Azınlığını savunan Otonomi Hareketi.
Bu hareketlerin tümünün radikal örgütlerle ilişkisi bulunmamaktadır. Özellikle, İslami Yeniden Doğuş Partisi radikal gruplara destek vermiştir.
93 Mutahir Ahmet, “Tacikistan’da Kargaşa: İç ve Dış Güçlerin Rolü”, TİKA Avrasya Etüdleri Cilt 2, Sayı 3, Sonbahar 1995, Ankara, 1995, s. 71,
Mustafa Aydın, age., s. 396-397.
94 Anar Somuncuoğlu, “Rusya,Orta Asya İlişkilerinde Kolektif Güvenlik” http://www.21yyte.org/tr/yazi6053Rusya_Orta_Asya__Iliskilerinde_Kolektif_Guvenlik.html (02.02.2011).
15 Mayıs 1992’de Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan ve Özbekistan arasında Kolektif Güvenlik Anlaşması (KGA) imzalanmıştır. 1993 yılı içerisinde Gürcistan, Azerbaycan ve Beyaz Rusya da anlaşmaya katılmıştır. KGA, bir üye devletin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı bir tehdit oluştuğu zaman, KGA çerçevesinde acil görüşmeler mekanizmasının çalıştırılmasını, bir üye devlete karşı saldırı gerçekleştiği zaman ise, askerî yardım dâhil gerekli yardımın gösterilmesini öngörüyordu.
95 Mustafa Aydın, age., s. 398.
Adı geçen bu görüşmeler Birleşmiş Milletler kapsamında düzenlenen toplantılardır. Toplantılara, İran, Özbekistan, Rusya Federasyonu, iktidar ve muhalefetin tarafları katılmıştır. Barış görüşmelerinde en çok etkili olan ülke Rusya Federasyonu olmuştur.

96 Mutahir Ahmet, age., s. 71.
97 Mutahir Ahmet, age., s. 71.
98 Leninabad halkının büyük çoğunluğu Özbek'tir. Özbekistan'da yaşayan Özbeklere göre daha zor şartlarda yaşayan bu Özbeklerin, Tacikistan'ın bir parçası olmalarına rağmen ekonomik dayanakları çoğu zaman Özbekistan olmaktadır. Leninabad elitlerinin genel olarak Özbek ajanı olduğuna dair bir iddia vardır. İç savaş boyunca Leninabad elitleri Özbekistan'ı desteklerini alabilmek için tehdit etmiştir. Ancak o dönemin Özbekistan hükûmeti Kolabis, buna çok hevesli olmamıştır. Bütün olanlardan sonra ise Tacikistan'ın güneyindeki Özbek militan gruplar desteklenmiştir. Özbekistan Leninabad elitinin tehditleri karşısında büyük destek vermeyerek uzlaşmayı kabul etmelerini sağlamıştır. Ayrıca arabuluculuk faaliyetlerine yardımcı olmuştur. http://www.hartford-hwp.com/archives/53/116.html.
99 Mustafa Aydın, age., s. 395.
100 Mutahir Ahmet, age.,, s. 71, 72.
101 Mustafa Aydın, age., ,s. 376.
Mutahir Ahmet, s. 72.
102 CIA The World Factbook, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html.
103 Mutahir Ahmet, age., s, 72,
Mustafa Aydın, age.,, s. 392,393.
104 Mustafa Aydın, age., s. 392.
105 Tacikistan Rus- Tacik Slavist Üniversitesi Siyasi Tarih öğretim üyesi Prof. Dr. Sayın İsmail Rahmatov'la 21 Temmuz 2010 tarihinde Tacikistan'da yapılan görüşmede Taliban rejiminin etkisinin nasıl olduğuna ilişkin sorulan soruya, Afganistan'la ilişkilerin iyi olduğu ancak hâlâ birtakım olumsuz etkilerin bulunduğu cevabı verilmiştir. Örneğin, camilerde bazı kişilerin ABD karşıtı söylemlerle cihat çağrısı yaptığını belirtmiştir. Bu kişilerin tespit edildikleri zaman sınır dışı edildiğini söylemiştir.
Afganistan sınırının korunmasına ilişkin sorulan soruya ise, Rusya tarafından sınır korunurken daha etkili bir koruma olduğunu söylemiştir. Şu an sınır görevlilerine rüşvet verilerek geçişin kolayca sağlandığını belirtmiştir.
106 Mustafa Aydın, age., s. 393.
107 Mustafa Aydın, age., s. 393.
Mutahir Ahmet, age., s. 72.
108 http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/504/82/PDF/N9450482.pdf? OpenElement (10.09.2009).
109 Mutahir Ahmet, age., s. 73.
Kamer Kasım, "*Tacikistan: Çok Boyutlu Bir İç Savaş*", Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s. 303.
110 Görüşme tarihleri ve yerleri kaynaklarda farklılık göstermektedir.
111 Kamer Kasım, age., s. 303.
112 Tacikistan Millî Üniversitesi'nde görev yapmakta olan Rahmetolov, savaşın sona ermesinde Rahman'ın rolüne vurgu yapmıştır. Devlet Başkanının çatışmaların en sıcak olduğu bölgelere bizzat giderek barış çağrısı yapmasının çatışmaları sonlandıran önemli bir gelişme olduğunu söylemiştir.

113 BM denetimde oluşturulan barış görüşmelerinin yürütücülüğünü 1993'ün Ocak ayında Ramiro Piriz-Ballón almıştır. 1993 Martı'nda, savaşta yer alan yedi farklı grubun fertleri Moskova'da aynı masaya oturtulduğunda "Tacik-arası gayri resmî diyalog" başlamıştı. Diyaloglar 1997'de bahsi geçen barış anlaşması imzalandıktan sonra da devam etmiştir.

Fıcas, Vicenç, Barış Sonrası El Kitabı, http://escolapau.uab.cat/img/programas/procesos/turk_baski.pdf s.71-74.

114 Kamer Kasım, age., s.304.

Mustafa Aydın, age., s. 385.

115 Kamer Kasım age., s. 301.

Mustafa Aydın, age., s. 384.

116 Mustafa Aydın, age., s. 384.

117 Burkhad Conrad, "The Problem of Small Arms and Light Weapons in Tajikistan", Strategic Analysis: A

monthly journal of the IDSA, Kasım, , Cilt XXIV, No: 8, Yeni Delhi, 2000, s. 1480.

118 Askerî Muhalefet; silahlı müdahale, saldırı.

119 Kamer Kasım, age., s. 304.

Janna Usmanova, age., s. 243.

Mustafa Aydın, age., s. 385.

120 Kamer Kasım, age., s. 304.

121 Emomali Rahman bu seçimlerde %96 oy almıştır. Rakibi İYDP lideri Davlat Usmon ise %2 oyda kalmıştır.

122 Seçim sonuçlarının, Rahman lehine değiştirildiği, oy kullanımında ve Sayımında hile yapıldığına yönelik AGİT gözlemcileri tarafından yapılan açıklamalar bulunmaktadır.

123 Mustafa Aydın, age., s. 385.

4.BÖLÜM: TACİKİSTAN'IN KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERLE İLİŞKİLERİ

ABD 11 Eylül Öncesi

ABD, 25 Aralık 1991'de Tacikistan'ı tanımıştır. Geçici büyükelçiliği Duşanbe'de 1992 Martı'nda faaliyete geçmiştir. 1998'de ABD'nin Afrika'daki büyükelçiliğinin bombalanmasının ardından Duşanbe Büyükelçiliği, güvenlik nedeniyle Kazakistan'a alınmıştır.[124] Zaten ABD, Rusya'yla yakın ilişkiler içerisinde olduğu için her zaman Tacikistan'a çok yakın olmamıştır; hatta Tacikistan, ABD'nin Orta Asya'da en mesafeli olduğu ülkelerden biridir. Özellikle Tacikistan, iç savaş boyunca tarafsız bir tavır sergileyerek bölge siyasetinden uzak kalmıştır. ABD'nin Tacikistan büyükelçisi S. Eskudero'ya göre iç savaş sırasında hem muhalefetin hem de hükûmetin hatalı olduğu noktalar bulunmaktadır.[125]

ABD, iç savaşın yaralarını sarmakla uğraşan Tacikistan'a ekonomik ve siyasal anlamda destek olmaktadır. İç savaş yıllarında (1992-97) ABD'nin yardımları insancıl yardım paketleri ve siyasal istikrarın sağlanmasıyla ilgiliydi. Şu an ise ABD, demokratik ve ekonomik (güvenlik ve adli kurumların güçlendirilmesi, yatırım olanakları, sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi vs.) alanlardaki reformların gerçekleştirilmesiyle daha çok ilgilenmektedir.[126]

11 Eylül Sonrası

ABD ile Tacikistan arasındaki ilişkiler, 11 Eylül Saldırılarından sonra daha farklı bir boyuta girmiştir. Tacikistan ABD'nin terörle mücadelesine destek olduğunu açıklamıştır. Tacikistan 29 Aralık 2001'de, kendi içinde muhalifler olmasına rağmen, Afganistan sınırına yakın olan Kulyab, Kurgantepe ve Farhar bölgelerindeki hava sahalarını ABD'ye açmıştır. Tacikistan'ın bu tavrı ABD'li yetkililer tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Bunun ardından yetkililer tarafından siyasi ilişkilerle birlikte, ekonomi ve eğitim alanlarında da destek olunacağına yönelik sözler verilmiştir. ABD'ninDuşanbe Büyükelçisi, Tacikistan'a yapılacak olan yardımların, diğer Orta Asya ülkelerinden daha çok olacağını dile getirmiştir. 21 Nisan 2002'de Washington'a giden Tacikistan Dış İşleri Bakanı Talabek Nazarov, Tacikistan Washington Büyükelçiliğini açmıştır.[127]

ABD, Orta Asya ülkelerine ekonomik yardımlarda bulunmaktadır. Özellikle ekonomik olarak zayıf olan Tacikistan'a, *United States Agency for International Development* (Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı) aracılığıyla insani teknik yardımlar[128] yapılmıştır ve yapılmaya de devam etmektedir.[129] Örneğin, 1993 senesinde 73 milyon dolar insani ve 4 milyon dolar teknik yardım yapılmıştır. 2010 senesinde USAID Tacikistan'da yasadışı insan ticaretiyle mücadele kapsamında 1,1 milyon dolarlık kaynak ayıracağını belirtmiştir. Bu projenin üç yıl içerisinde gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

Günümüzde iki ülke arasındaki ilişkiler sürmektedir. Bu ilişkiler, uyuşturucu ve terörizmle mücadele, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, bölgesel kalkınma ve istikrar konularında yoğunluk kazanmaktadır.

Rusya Federasyonu

SSCB dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'da en sıcak ilişkiler içerisinde olduğu ülke Tacikistan olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde Tacikistan iç istikrarını iç savaş bölümünde ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği gibi sağlayamamış ve uzun süreli bir iç savaş yaşamıştı. Bu savaş boyunca ve savaşın sonuçlandırılmasında Rusya oldukça aktif bir rol oynamıştı. Rusya'nın Tacikistan'a hukuki altyapısı, 1992 Haziranı'nda "BDT sınırları içerisinde bulunan çatışma alanlarına acil müdahale gücü kurulması antlaşması" ve 1993 Ocak ayında Rusya, Tacikistan ve Kırgızistan arasında imzalanan "BDT'nin sınırlarının aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun dış sınırları sayılması antlaşması"nı kullanarak Rus barış gücünün bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Buradan anlaşılacağı gibi Rusya, gerek BDT'yi kullanarak uluslararası kartını, gerek Tacikistan içinde bulunan Rus nüfusunu korumayı amaçlayarak iç işlerine karışma fırsatlarını hiç kaçırmamıştır.[130]

25 Mayıs 1993 tarihinde Rusya Federasyonu ile Tacikistan arasında "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma iki ülke arasında askerî iş birliklerinin önünü açmıştır. Askerî ilişkileri daha da geliştirmek için 16 Nisan 1999'da "Rusya Askerî Üssü'nün Tacikistan Cumhuriyetinde Bulundurma Şartları ve Statüsü Anlaşması" imzalanmıştır.[131]

Tacikistan'ın üç noktasında Rusya Federasyonu orduları bulunmaktadır. Bu bölgeler, Duşanbe, Kulyab ve Kurgantöbe'dir. Tacikistan ordusu, yaklaşık 25.000 Rus sınır muhafızı ile birlikte Afganistan ve Çin sınırını korumaktadırlar.[132]

11 Eylül sonra, Tacikistan ile ABD arasındaki yakınlık Rusya Federasyonunu rahatsız etmiştir. Tacikistan'ın Rusya'dan talebi, askerî düzeyde gelişen ilişkileri, ekonomik düzeyde de üst seviyeye çıkarmaktı. Nitekim Tacikistan, Rusya'nın 201. Motorize Piyade Birliği'nin yerleştiği bölge için Rusya'dan 150-200 milyon dolar kira istemiştir. Bu gelişme Rusya-Tacikistan ilişkilerinin kısa süreli bozulmasına neden olmuştur. Ancak Rusya, Tacikistan'ın bölgedeki önemini bildiği için sorunu çok büyütmeme yolunu izlemiştir. Nitekim 2004 Haziranı'nda yapılan diplomatik görüşmeler sonucu, Rus askerlerinin tatbikat sahası olarak

kullandıkları Tacikistan toprakları, Rusya'ya her hangi bir kira ücreti olmaksızın daimi üs olarak verilmiştir[133].

26 Nisan 2003'te Duşanbe'de gerçekleşen Avrasya Ekonomik Topluluğu Zirvesi'ne katılan, dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2,5 milyar dolarlık bir proje olan Rogun Hidroelektrik Santrali'nin inşası için imza atmıştır. Aynı tarihte Duşanbe'de Kolektif Güvenlik Örgütü Zirvesi de gerçekleşmiştir. Putin bir basın açıklaması yaparak Rus askerî varlığının Tacikistan sınırlarının korunması, terörizm, uyuşturucu ticareti gibi konularda ortak hareket imkânı sağladığını dile getirmiştir.[134]

Tacik nüfusunun yaklaşık bir milyonu Rusya Federasyonu'nda çalışmaktadır. Bu da Tacik ekonomisinin Rusya'ya bağımlı olduğu bir başka noktadır. Rusya Federasyonu bu göç sorununu çözme konusunda başarısız olmuştur.[135]

Tacikistan ile Rusya arasındaki ilişkiler kolay yıkılmayacak sağlam temeller üzerine kuruludur. Bu nedenle gerek Tacikistan'daki Rus askerî varlığı, gerekse Rusya'nın Tacikistan iç siyasetine etkisi uzun yıllar sürecek izlenimi vermektedir.

Hindistan

Hindistan, SSCB dağıldıktan sonra eski içe kapalı politikasını sürdürmekten vazgeçmiştir. Bu tarihten sonra Hindistan, "Yeni Büyük Oyun"[136] adı verilen ve Orta Asya'da oluşan boşluğu doldurma yarışında kendisine yer bulmak istemiştir. Yeni Büyük Oyun'un aktörlerinden biri olmak için Hindistan'ın Orta Asya'ya açılan kapısı olan Tacikistan'a ihtiyacı vardır.[137]

Hindistan, Tacikistan'la iyi ilişkiler kurabilmek için Afganistan'daki Tacik unsurunu kullanma amacındadır. Bu aynı zamanda Afganistan üzerinde de etkili bir siyaset izlemesinisağlayacak önemli bir unsurdur.

Afganistan'da siyasal düzene yapacağı etki, Pakistan[138] üzerinde Afganistan kozunu da oynamasını sağlayacaktır.[139]

Hindistan, Orta Asya'nın jeopolitik öneminin farkındadır. Hindistan için özellikle güvenlik boyutunda Tacikistan büyük önem taşımaktadır. ABD Pakistan'la iyi ilişkiler içerisindeyken Hindistan, Tacikistan'la yakınlaşmayı seçmiştir. Dolayısıyla Rusya Federasyonu'yla da yakın ilişkiler kurabilecektir.[140]

Hindistan'ın özellikle askerî anlamda ilişkiler içerisinde bulunmaktadır. Gelişen askerî ilişkiler, iki ülke arasında 2002 yılında savunma anlaşmasının imzalanması sonucunu doğurmuştur. Başkent Duşanbe'nin 10 km yakınındaki Farkor'da, Hindistan Hava Kuvvetleri'ne ait personel ve uçaklar konuşlandırılmış, burada yeni bir pist inşa edilerek havaalanını modernize edilmiştir. Tacikistan, Hindistan'ın kendi sınırları dışında askerî varlığının bulunduğu ilk ve tek ülkedir.[141]

Türkiye

Türkiye, SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Tacikistan'ı 16 Aralık 1991'de tanımıştır. Aradan çok zaman geçmeden 29 Ocak 1992'de iki ülke arasında diplomatik ilişkiler başlamıştır.[142]

Türkiye'nin Duşanbe Büyükelçiliği, 4 Ağustos 1992'de, Tacikistan'ın Ankara Büyükelçiliği ise 16 Ekim 1995'te açılmıştır. Tacikistan iç savaşı boyunca görevini sürdüren tek diplomatik temsilcilik, Türk Büyükelçiliği olmuştur.[143]

Tacikistan, Orta Asya cumhuriyetleri arasında Türk olmayan tek ülkedir. Bu nedenle Tacikistan-Türkiye ilişkileri, başlangıçta daha mesafeli olmuştur. Özellikle 1992-1995 yılları arasında ekonomik koşulların kötü olması ve Tacikistan'ın İran ve Rusya'yla yakın ilişkileri nedeniyle daha

sınırlı bir seyir izlemiştir[144]. Ancak savaş yıllarında bile diplomatik ilişkilerin kesilmemesi, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in bölgeye yaptığı gezi, ilişkilerin sonraki seyri için olumlu gelişmeler olarak akılda kalmıştır.

Hep gündemde olan uluslararası terör, köktendinci hareketler, uyuşturucu gibi konularda, Türkiye ile Tacikistan ortak bir bakış açısına sahiptir. Bu nedenle iki ülkenin ileride iş birliği içinde olmaları beklenebilir.[145]

Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahman'ın 19-22 Ocak 2006'da Türkiye'ye yaptığı gezi de ilişkilerin gelişimi açısından önem taşımaktadır. Rahman ve dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görüşmelerinde ülkeler arasında bölgesel veuluslararası alanlarda iş birliği yapılması gibi konular ayrıntılı olarak konuşulmuştur. İki taraf da bu ziyarete verdikleri önemi dile getirmişlerdir.[146]

Türkiye ile Tacikistan arasında ekonomik iş birliği de önemli bir yer tutar. Bahsedilen görüşme sonrası Türk tarafı, Tacikistan'ın yatırım olanakları bakımından çok uygun bir ülke olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye, ticari ortaklığın yanı sıra, ortak kültür, gelenek ve tarih öğelerini kullanarak Tacikistan'da halkın refah seviyesinin artması ve ülke içi istikrarın sağlanması konularıyla da ilgilidir. Bu konuda üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu dile getirmektedir.[147] Tacikistan ve Türkiye arasında kültürel bağların güçlendirilmesi için özellikle eğitim konularında projeler üretilmektedir. TİKA'nın (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) katkısıyla Rus- Tacik Slav Üniversitesi'nde, 3 Haziran 2004'te "Türk Enformasyon Merkezi" açılmıştır.[148] Güncel olarak TİKA'nın Tacikistan'da yürüttüğü projeler[149] de bulunmaktadır. TİKA Tacikistan Koordinatörü Fatih Yılmaz'la yapılan görüşmede, proje ayrıntılarına değinmiştir[150]. Özellikle eğitim, sağlık ve eski binaların yeniden verimli bir şekilde kullanılmasını amaçlayan projelerle Türkiye, Tacikistan'a destek olmaktadır.

BM, İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) gibi uluslararası kuruluşların çalışmalarında Türkiye ve Tacikistan dayanışma içerisindedir. Tacikistan,

2009-2010 dönemi BM Güvenlik Konseyi[151] geçici üyeliği için Türkiye'nin adaylığını destekleyeceğini yazılı olarak açıklamıştır.[152]

İki ülke arasında ticari ilişkiler de hızlı bir şekilde sürmektedir. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Antlaşması (1993), Uluslararası Kara Yolu Taşıma Antlaşması (1996), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Antlaşma (1998), Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Antlaşma (1998), Ticaret, Ekonomi ve Sanayi Alanlarında Uzun Vadeli İş Birliği Anlaşması (2000) ve Çift Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması imzalanmıştır.[153]

Türkiye'nin Tacikistan'la ticaret hacmi, 1999-2006 yılları arasında yirmi kat büyüme göstermiştir. Türkiye, Tacikistan'dan alüminyum ve pamuk ithal ederken Tacikistan'a ağırlıklı olarak elektrikli makine ve cihaz, çelik, gıda maddesi, mobilya ve çikolata satmaktadır. Tacikistan'da 36 civarında Türk firması varlığını sürdürmektedir. Özellikle inşaat alanında varlık gösteren Türk firmaları, bu güne kadar Tacikistan'da toplam tutarı 300 milyon ABD dolarını bulan projelere imza atmışlardır.[154]

124 Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 118.

125 Şatlık Amanov, age., s. 218.

126 Şatlık Amanov, age., s. 118.

Fazıl Ahmed Burget, age., s. 3,4.

127 Janna Usmanova, age., s. 244.

Şatlık Amanov, age., s. 119.

Fazıl Ahmed Burget, age., s. 4.

128 Rahmatov, ABD'nin resmî olmayan birçok sosyal yardımın olduğu belirtilmiştir. Tacikistan'da faaliyet gösteren 130 civarında ABD şirketi olduğunu belirten Rahmatov bu şirketler üzerinden yardımlarda bulunulduğunu söylemiştir. Ayrıca karşılıklı yardımların 110-130 milyon dolar olduğunu belirtmektedir. Son olarak ABD'nin iç savaş döneminde yaralanmış kişilere (gazilere) yardımcı olduğunu eklemiştir.

129 Muhittin Tolga Özsağlam, "Civil War in Tajikistan 1992-1997: Internal and External Actors Struggle for Power", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2000, s. 94,95.

130 Utku Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 105, 106.

131 Asem Nauşabay Hekimoğlu, *ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya Rusya'nın Dış Politikası 1*, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 161-163.

132 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s. 162.

Janna Usmanova, age., s. 42.
133 Fazıl Ahmed Burget, agm., s. 3-5.
134 Janna Usmanova, age., s. 244.
135 Jacob M. Landou, Barbara Kellner- Heinkele, *Politics of Language in the ex- Soviet Muslum States*, Hurst and Company, Londra, 2000, s. 49.
136 Bu projeyle tarihî ulaşım kanallarının yeniden kurulması suretiyle Orta Asya'nın Güney Asya'yla olan kültürel ve ticari bağlarının eskiden olduğu gibi güçlendirilmesini hedeflemektedir. ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Türkiye ve Pakistan, bu yeni oluşumun içerisinde yer alan ülkelerdir. Sovyetler sonrası Orta Asya ülkelerinin kaynaklarının paylaşılması, kullanılması, kontrol edilmesi projenin perde arkasındaki yönüdür.
137 Mehmet Seyfettin Erol, Hindistan'ın "Yeni Orta Asya Politikası ve Tacikistan", *Stratejik Analiz*, Şubat, Ankara, 2004, s. 74.
138 O dönem İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da bağımsızlık (1948) sürecinde Cinnah liderliğindeki Müslümanlar kendi devletlerini kurmak istemiştir. Böylece ortaya çıkan Pakistan (o dönem Doğu ve Batı Pakistan, sonradan Pakistan ve Bangladeş) ve Hindistan devletleri, bölgedeki etnik ve dinî birliği sağlayamadı ve 1948'de çatışmaya başladılar. İki ülke arasında ilk çatışma nedeni Sayılan Keşmir Sorunu'yla birlikte, tarafların yolları birbirinden iyice ayrıldı. 1963 yılında nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Keşmir'de Hindular ile Müslümanlar arasında yeniden başlayan çatışmalar, 1965 Ağustos'unda bir Hindistan-Pakistan savaşına dönüştü. Hindistan'ın ağır bastığı bu mücadele, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararına tarafların uyması sonucu durdurulabilmiştir. 1971 sonlarında taraflar arasında savaşın patlak vermesi üzerine, Hint orduları Doğu Pakistan'a girmiş ve buradaki Pakistan kuvvetlerini teslim almıştır. Bu dönemden sonra iki ülke arasında doğrudan bir çatışma görülmemekle beraber Pakistan'ın Hindistan'daki ayrılıkçı Sih azınlığı desteklediği görüşünden kaynaklanan bir gerginlik varlığını sürdürmektedir. Yine aynı dönemde (1971) Doğu Pakistan, Bangladeş adını alarak ayrı bir devlet statüsüne geçmiştir.
139 Mehmet Seyfettin Erol, age., s. 77.
140 Fırat Purtaş, "Avrasya'da Yeni Büyük Oyun Bağlamında Hindistan'ın Orta Asya Politikası", *OAKA*, Cilt 1, Sayı: 22, s. 56-77, 2006, http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/PfIBLHKx9i3C8NnnJxLCb7y4HbIzoJ.pdf, (27.08.2009).
141 Hindistan, bu üssün varlığını yalanlamıştır. Sadece Duşenbe yakınlarında bulunan Ayni Hava Üssü'nün bakım ve onarımını yaptığını ileri sürmektedir.
142 http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa (20.07.2009).
143 http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa (20.07.2009).
144 Pınar Akçalı, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye- Tacikistan İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler* Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, Bahar, 1995, http://www.uiDergisi.com/index.php/tr/makaleler/gizli/121-sayi56 (makale özeti) (30.09.2009).
145 http://tajikembassytr.org/TJ-TR.html (22.07.2009).
146 http://tajikembassytr.org/TJ-TR.html(22.07.2009).
147 Emomali Rahmanov, *Milletin Dirilişi ve Tacikistan'ın Bağımsızlığı*, Müşterek Türk-Tacik Liseleri Yayını, Duşanbe, 2005, 1. Baskı, s. 5.

Tacikistan Cumhurbaşkanı tarafından kaleme alınan bu ve benzeri tarih kitapları için görüşmemiz sırasında Nadir Fozilovich şöyle bir değerlenirme yapmıştır: Bağımsızlık sonrası biz tarihi ve dini bilmiyorduk. Bu nedenle Cumhurbaşkanı tarih kitapları yazmaya başladı. Amacı, millete kendi tarihini hatırlatmaktı. Ayrıca Tacik kültürünü hatırlatmak için Kültür Bakanlığı kullanılarak nevruz vb. ortak değerler hatırlatıldı.

148 http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa (20.07.2009).

http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa (20.07.2009).

149 Tacikistan'da yürütülmekte olan eğitim altyapılarının iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında Tacikistan Dangara nahiyesindeki 4 Numaralı Okul'un tadilatı, yeni ek bina inşaatı ve tefrişatına ilişkin olarak TİKA Tacikistan Başkanlığı ile Dangara Nahiyesi Kaymakamlığı arasında bir iş birliği protokolü; çocuk onkoloji merkezi kurulması projesi; mevzuatın geliştirilmesi alanında işbirliği projesi; Tacikistan Cumhuriyeti cumhurbaşkanlığına bağlı Yasama Millî Merkezi uzmanları ile Tacikistan Cumhuriyeti Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı temsilcilerinden oluşan heyetin Türkiye'ye gelerek düzenlenen eğitim programına katılması; Mesleki Eğitim Merkezi Kurulması Projesi; Tacikistan'da Meslek liselerinde iyileştirme yapılması ve yeni atölyeler kurulması tacikistan istatistik sisteminin güçlendirilmesi projesi, Hovar Millî Haber Ajansı'na ekipman yardımı uyuşturucuyla mücadele alanında işbirliğinin geliştirilmesi projesi, serbest ekonomik bölgeler alanında işbirliği. *Tacikistan Cumhuriyeti Ülke ve Faaliyet Raporu,* T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Duşanbe, 2010, s. 21-24.

150 TİKA Tacikistan Koordinatörü Fatih Yılmaz'la 23 Temmuz 2010'da TİKA Tacikistan Temsilciliğinde yapılan görüşmede ayrıntılı bir şekilde fikirlerinden yararlanılmıştır. Bu tarihten itibaren Yılmaz'la, Tacikistan gezisi boyunca iletişime geçilmiştir. Fatih Yılmaz, Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde TİKA Tacikistan masasında görev yaptığı için Tacikistan konusunda oldukça bilgi sahibidir. Tacikistan'la ilişkileri değerlendirirken giderek yükselen bir grafik olduğunu belirtmiş; ancak 2009 kriziyle birlikte ticari ilişkilerde yavaşlama olduğunu vurgulamıştır.

151 Adı geçen seçimlerde Türkiye, Batı Avrupa grubunda ilk turda üçte iki çoğunluğu alarak 151/192 oyla Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi oldu. Aynı grupta Avusturya 132 oyla Konsey'e seçildi. http://www.stratejikboyut.com/haber/bm-guvenlik-konseyi-ve-gecici-uyeligin-onemi--28347.html.

152 http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa.

153 http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan_cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa (20.07.2009).

154 http://www.okan.edu.tr/sayfa/330/sayfa.php?katid=339 (12.09.2009).

Tacikistan'a gerçekleştirilen gezide gerçekleştirilen tüm röportajlarda son soru Türkiye- Tacikistan ilişkileri olmuştur. Görüşmelerin tamamında ilişkilerin seyri için olumlu ifadeler kullanılmıştır. Vurgulanmak istenen iki farklı bakış açısı bulunmaktadır: Birincisi Tacikistan Komünist Parti Milletvekili Shabdolov Shodi Davlatavich'in üzerinde durduğu iki noktadır. İlk konu, Türklerin beş asır boyunca Avrupa'yı yönetmiş olması nedeniyle İslam ve Batı dünyasını birleştiren bir kültür sentezi olduğunu ve başka hiçbir Müslüman ülkenin böyle bir tecrübesinin olmadığı için Türkiye'nin Tacikistan için bir örnek olduğudur. İkinci konu ise İsrail ile Türkiye arasında yaşanan "Mavi Marmara" sorununda Türkiye'nin tavrını net olarak koymasıdır. Bütün Arap ülkeleri İsrail'e karşı susarken Türkiye'nin gücünü göstermiş olmasının Müslüman ülkeler için önemine vurgu

yapmıştır. İkinci görüş ise iç savaş sonrası Tacikistan Barış Komitesi'nin başkanlığını yapmış olan Nodir Fozilovich Odilov'a aittir. Türkiye- Tacikistan ilişkilerinde şahıslar arası ilişkilerin de geliştiğini vurgulamıştır. Bu noktada Türk okullarına dikkat çekmiştir. Bu okulları iki millet arasındaki köprü olarak gösterilmektedir. Ayrıca dil konusuna vurgu yaparak dilin bir milletin kalbine giden yol olduğunu söylemiştir.

5.BÖLÜM: GÜNCEL SORUNLAR

5.1. Su

Tacikistan, su kaynakları konusunda eski Sovyet coğrafyasında Rusya'dan sonra ikinci, Orta Asya'da ise birinci konumdadır.[155] Tacikistan sahip olduğu su kaynaklarını lehine bir koz olarak kullanmak istemektedir.

Orta Asya'nın tarım alanı geniş ülkelerinden olan Özbekistan ve Türkmenistan, su kaynakları yönünden Tacikistan ve Kırgızistan'a bağımlıdır. SSCB dağıldıktan sonra bölgede su sorunları yaşanmaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında, SSCB döneminde su kanallarının iyi idare edilememiş olması ve böyle önemli bir konu hakkında bütün devletlerin görüşü alınmadan, tartışılmadan, planlamaların yapılması sayılabilir. Nitekim Orta Asya'nın iki büyük nehri olan Amu Derya, Siri Derya ve bu nehirlerin beslediği Aral Gölü'nde[156] günümüzde sorunlar yaşanmaktadır. Zamanında inşa edilen yanlış sulama kanalları, pamuk tarlaları su kaynaklarının azalmasına, kirlenmesine neden olmaktadır.[157]

Tacikistan büyük bir kısmı kendi ülkesinde bulunan bu iki ırmak üzerinde barajlar ve sarnıçlar inşa ederek suyu kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bu durum, bölge için içme suyu, tarımsal sulama ve hidroelektrik santralleri için önemli olan suyun Tacikistan içerisinde kalmasını sağlamaktadır.[158]

Su konusunda Özbekistan'la ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Özbekler, Tacikistan'ı suya sanayi, tarımsal ve zehirli atıkları atmakla suçlamaktadır. Ayrıca Özbekistan, Tacikistan tarafında suya kanalizasyon karıştığını ve bu

durumun hastalıklara neden olduğunu iddia etmektedir. Tacikistan'ın konuya bakışı ise, altyapı sorunlarından kaynaklanan nedenlerle sorunlar olabildiği ancak bu konuda yapılan düzenlemeler ile su kirliliklerinin önüne geçilmeye çalışıldığı yönündedir.

Tacikistan ise sahip olduğu su kaynaklarını kullanarak gaz ihtiyacını karşılamayı amaçlamaktadır. Nitekim bazen suyu geçici sürelerle keserek bir tehdit unsuru olarak kullanmakta ve bunun karşılığında ucuz gaz, petrol ve ucuz tarımsal ürün almaktadır. Diğer ülkelerin tepkisini çeken bu durum, Tacikistan için de oldukça risklidir. Güçlü komşularına karşı uygulanan su kozu, Tacikistan'ı tehlikeli bir krizin içine sokabilir.[159]

5.1.1. Rogun Hidroelektrik Santrali Projesi

Tacikistan, büyük enerji kaynaklarına sahip olmadığı için yoksulluk çekmektedir. Çareyi sahip olduğu zengin su kaynaklarında aramaktadır.[160] Veriler arasında çelişkiler olsa da, Orta Asya su kaynaklarının yaklaşık %60'ı Tacikistan üzerinden geçmektedir. Bu nedenle Tacikistan, büyük baraj projeleri gerçekleştirmek istemektedir.[161] Rogun Hidroelektrik Santrali projesi, bunların en önemlisidir. SSCB'nin desteğiyle başlayan bu proje, Sovyetler'in dağılmasından sonra -Rusya Federasyonu yardımlarını kesince- halktan toplanan paralarla sürdürülmeye çalışılmaktadır. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de birçok yerde Emomali Rahman'ın Rogun Hidroelektrik Santrali projesinin önemine dikkat çeken sözlerinin yer aldığı afişler[162] asılıdır.

Tacikistan Komünist Partisi milletvekili Devletovich, su konusunun Tacikistan için önemini vurgularken Rogun için "Tacikistan'ın kurtuluşudur" demektedir.

Tacikistan, Rusya Federasyonu'ndan Rogun Hidroelektrik Santrali projesi için gelen yardımın kesilmesi nedeniyle Çin'le ilişkilerini iyi tutarak bu projeye destek sağlayabileceğini de düşünmektedir.

Geçici bir süre için AGİT gözlemcileri tarafından denetlenmek üzere inşaatına ara verilen proje, özellikle doğaya zarar vermediği konusunda kendisini aklayabilirse Tacikistan için olumlu sonuçlar doğacağının sinyalini vermektedir.[163]

5.2. Sınır Sorunları

Daha önce de belirtildiği gibi SSCB-Orta Asya sınırları belirlenirken etnik olarak homojenlikten uzak ülkeler yaratılmıştır. Bu nedenle gerek Sovyetler döneminde gerekse bağımsızlıkları ilan etmelerinden sonra sınır sorunları görülmüştür. “Bu sorunlar, bölge güvenliği açısından oldukça risklidir. Ayrıca ülkeler arasında ikili ilişkilerin zarar görmesine, ülkelerin iç güvenliğini etkilemesine neden olmaktadır.

Ülkelerarası ulaşımda da benzer sınır sorunları yaşanmaktadır. Örneğin; “Siri Derya Vadisi, Kırgızistan’da Özbek nüfusun yoğun olduğu Oş bölgesinden başlayarak Özbekistan’a giriyor; sonra Tacikistan’da Hocent’e, daha sonra yine Özbekistan’a girerek Kırgızistan’da son buluyor. Nitekim Özbekistan’ın başkenti Taşkent’i, Özbek vilayeti Fergana’ya bağlayan en kısa yol Tacikistan’dan; benzeri şekilde Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’yi Hocent’e bağlayan yol ise Kırgızistan’dan geçmektedir”.[164]

Tacikistan’ın Özbekistan[165] ve Kırgızistan’la sınır sorunları bulunmaktadır. Özbekistan’la, özellikle radikal İslam hareketine mensup muhaliflerin sınırları rahat geçebilmeleri ve Özbekistan sınırına yerleşmeleri gibi iç istikrarı bozabilecek konularda sorun yaşanmaktadır. Ayrıca Fergana Vadisi sınırlarında yer alan bu iki ülke, bu bölgede görülen uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, radikal İslamcı örgütlerin faaliyetleri için geçiş imkânı sağlamaktadır. Bağımsızlığın kazanılmasından sonraki ilk yıllarda, özellikle -Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi- sınırlar arasında sorgusuz sualsiz geçişlerin devam etmesi, sorunları artırmıştır. Ancak Orta

Asya ülkeleri bu durumun zararlarını fark ederek, sınırların güçlendirilmesi ve geçişin zorlaştırılmasına karar vermişlerdir.[166]

Tacikistan, Kırgızistan'la ise 70 sınır bölgesinde sorun yaşamaktadır. Bu bölgelerde zaman zaman meydana gelen silahlı çatışmalar, iki ülke için de tedirginlik yaratmaktadır. Bu bölgelerde meydana gelen anlaşmazlıkların nedenlerini toprak, sulama imkânlarının azlığı ve hızla artan nüfusun geçim sıkıntısı oluşturmaktadır.

5.3. Afganistan ve Uyuşturucu Sorunu

Afganistan özellikle Taliban rejimi sonrasında, Orta Asya ülkeleriyle sınırı olan kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde yaygın bir şekilde uyuşturucu ekimi yapmaktadır. Tacikistan sınırındaki denetim yetersizliği ve geçiş kolaylığı, uyuşturucunun Tacikistan üzerinden Rusya'ya ve –dolaylı olarak- Batı Avrupa'ya taşınmasına neden olmaktadır. Bu nedenle uyuşturucuyla mücadele konusunda Şanghay İşbirliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu gibi uluslararası örgütler ve bu örgütlere üye ülkelerden destek istenmiştir.[167]

2003 yılı Eylül ayında, BM Suçlar ve Uyuşturucu Bürosu (UN Office on Drugs and Crime), yayınlamış olduğu bir raporda, Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde, Tacikistan'a geçirilmek üzere 3.500 tonluk bir uyuşturucunun depolandığını ifade etmişti.[168] 3.500 tonluk uyuşturucu maddesinin Tacikistan üzerinden geçirilmesi ciddi bir sorun demektir.

5 Mart 2004 tarihinde Tacikistan Uyuşturucu Kontrol Birimi'nin (DCA) Müdürü Ghaffor Mirzoyev tarafından yapılan açıklamaya göre, Afgan uyuşturucusunun sadece %15'lik kısmı Tacikistan'a kaçırılmaktayken, geriye kalan %85'lik kısmı İran,

Türkiye, Özbekistan ve Türkmenistan üzerinden kaçırılmaktadır.[169]

BM Uyuşturucu ve Suç Önleme Ofisi'nin (UNODC) Afganistan konusunda yayınlamış olduğu, 2006 Şubat ayı son gözden geçirme raporunda ülkedeki 32 eyaletten 13'ünde, afyon ekiminde bir artış

yaşandığına dikkat çekilmiş; 2006 yılının başı itibariyle bir önceki yılda yaşanılan ekim alanlarındaki azalmadan farklı bir durumun söz konusu olduğu belirtilmiştir.[170] Bu durum, 2006 yılı içinde Afganistan'ın yeniden artan bir afyon ekimi sorunuyla karşı karşıya kalacağı yönünde değerlendirmelerde bulunulmasına yol açmıştır. Bu değerlendirmelere paralel olarak, Afganistan'a komşu ülkelerde özellikle Kuzey Afganistan'daki şehirlerle doğrudan sınır bağlantısı olan Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da uyuşturucu kaçakçılığında büyük artışların yaşanmasının beklendiği ifade edilmektedir.

Tacikistan bütün bu nedenlerden dolayı uyuşturucuyla mücadele konusunda Şanghay İşbirliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu gibi uluslararası örgütler ve bu örgütlere üye ülkelerden destek istemiştir.[171]

SONUÇ

Tacikistan, 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra birçok sorunla uğraşmıştır. Özellikle bağımsızlığın ardından 1992-1997 yılları arasında yaşanan iç savaş, diğer Orta Asya ülkelerine göre daha geç gelişmesine neden olmuştur. İç savaşın ekonomik ve siyasi etkilerini ortadan kaldırmak, Tacikistan için oldukça zordur. İç savaş yıllarının yaraları henüz sarılabilmiş değildir. Ülkede yeni bir savaş çıkabileceği ihtimali, yaygın bir kanıdır. Tacikistan'a yapılan gezide, Devlet düzeyinde, akademik çevrede yapılan görüşmelerden ve halk arasında yayılan görüşlerden çıkan sonuç; ülkenin yaşadığı bu acı deneyimin bir daha göze alınamayacağı yönündedir. Gezi sırasında ülkenin gelişmek için büyük çaba sarf ettiği gözlemlenmiştir. Ancak ekonomik zorluklar, ciddi bir sorun olarak dikkat çekmektedir. Yoksul düşen halkın rüşvete ve yasa dışı işlere yönelmesi, ülke içerisinde düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Tacikistan nüfusunun yaklaşık bir milyonu, çalışmak için ülke dışında –özellikle Rusya'da- bulunmaktadır. Bu da ailelerin bölünmesine neden olduğu için sosyal anlamda da sorunlara neden olmaktadır.

Değişen dünya düzeni içinde küresel güç olan ABD ve aynı coğrafyayı paylaştığı Rusya Federasyonu, Hindistan, İran, Çin ve Türkiye, Tacikistan'la iyi ilişkiler içerisinde olmaya ve onu kendi tarafına çekmeye önem vermektedir. Çünkü Tacikistan'la iyi ilişkiler içerisinde olmak, Orta Asya'da iyi bir üs elde etmeyi sağlayacaktır.

Ekonomik olarak zayıf bir ülke olması, Tacikistan'ın büyük güçlerle olan ilişkilerini de yönlendirmektedir. Yapılan yardımlar, ülkede hâkimiyet kurma amacı olarak görülmektedir.

Makalede ayrı bir başlık altında değerlendirilmeyen Çin, son zamanlarda Tacikistan'a en uzun vadeli yardımda bulunan ülke olarak dikkat çekmektedir. Tacikistan genelinde birçok yol ve baraj projesinde Çin yardımlarını ve girişimlerini görmek mümkündür. Çin bu komşusuyla hem iyi ilişkiler kurmak hem de onun başka ülkelerin müttefiki olmasını engellemek istemektedir.

Tacikistan, Orta Asya için stratejik bir önem taşımaktadır. Gerek komşuları, gerek üyesi olduğu uluslararası örgütler, gerekse sahip olduğu su kaynakları, bunun en önemli göstergeleridir. Sahip olunan su kaynakları, dünyanın içinde bulunduğu çevresel durum açısından çok büyük önem taşımaktadır. Gelecekte küresel ısınmanın sonuçlarından biri olması beklenen su savaşları, zengin su kaynakları olan ülkelerin güçlenmesini sağlayacaktır. Tacikistan da bu sayede, bölgenin güçlenen ülkelerinden biri olabilecektir. Ancak bu verimli su kaynakları, Tacikistan'ın başına zaman zaman sorunlar açtığı da yadsınamaz. Komşularıyla ilişkilerde –özellikle Özbekistan- suyun kullanımı konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Tacikistan gezisi sırasında, Tacikistan Bilimler Akademisi'nde yapılan görüşmede Tacikistan ile Özbekistan için ne kadar sorun yaşanırsa yaşansın bu iki ülkenin daima sorunlarını çözmek için uzlaşmacı olacağı düşüncesi paylaşılmıştır. Bölgenin istikrarlı devletlerinden biri olmak isteyen Tacikistan'ın komşularıyla ilişkilerini en az sorunla yürütmesi büyük önem arz etmektedir.

Araştırmanın ışığında, Tacikistan süreç içerisinde Orta Asya'da güçlü bir konuma gelme konusunda potansiyel sahibi bir ülkedir. Ancak bulunduğu konum itibariyle bundan sonra da sorunları üstüne çekmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. AKİNER, Shirin, Tajikistan Disintegration or Reconciliation, The Royal Institute of International Affairs, Washington, 2001.
2. ALAOLMOLKİ, Nozar, Life After The Soviet Union, The Newly Independent Republics of Transcaucasus and Central Asia, State University of New York Press, Albany, 2001.
3. AlLWORTH, Edward, Central Asia A Century of Russian Role, Columbia University Press, New York ve Londra, 1967.
4. AMANOV, Şatlık, ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.
5. ASİMOV, Mukhamed, *Tajikistan*, Moskova, 1987.
6. ATKİN, Muriel, The Survival of Islam in Sovyet Tajikistan, *Middle East Journal*, Cilt: 43, No:4, Sonbahar, Washington,1989.
7. AYDIN, Mustafa (der.), *Küresel Politika'da Orta Asya*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
8. CURTİS, Glenn E., Kazakhstan, Kyrgzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan country studies, Federal Reserch Division Library of Congress, Washington,1996.
9. DAWİSHA, Karen, Parrott Bruce, Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
10. EROL, Mehmet Seyfettin, "Avrasya Jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül", Efegil, Ertan; Akçalı, Pınar; Kılıçbeyli, Elif Hatun, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004.
11. HARMANCI, Mehmet (haz.), *Tacikistan Ülke Araştırması*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ankara, 1996.
12. HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay, ABD, *AB, Çin, Hindistan, Orta Asya Rusya'nın Dış Politikası 1*, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.
13. JONSON, Lena, *The Tajik War A Challenge to Rusian Policy*, The Royal Institute of International Affairs, Londra, 1998.
14. KASIM, Kamer, "Tacikistan: Çok Boyutlu Bir İç Savaş", İnan, Kemal; Duran, Burhattin, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004.

15. LANDOU, Jacob M., Kellner- Heinkele, Barbara, Politics of Language in the ex- Soviet Muslum States, Hurst and Company, London, 2001.
16. MESBAHİ, Mohiaddin, Central Asia and the Caucasus after the Soviet Union, Domestic and International Dynamics, Niyazi Aziz, Tajikistan, University Press of Florida, Florida, 1994.
17. RAHMANOV, Emomali, *Milletin Dirilişi ve Tacikistan'ın Bağımsızlığı*, Müşterek Türk- Tacik Liseleri Yayını, Duşanbe, 2005.
18. RASHİT, Ahmed, *The Resurgence of Central Asia Islam or Nationalism?*, Oxford University Press, Londra, 1994.
19. ROY, Olivier, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
20. YAPICI, Utku, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.
21. *Tacikistan Cumhuriyeti Genel Bilgiler, Ülke Profili, Yatırım Olanakları*, Türk- Tacikistan Dostluk Derneği Yayınları, Ankara, 2003.
22. **Tezler**
23. ÖZSAĞLAM, Muhittin Tolga, "Civil War in Tajikistan 1992-1997: Internal and External actors Struggle for Power", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2000.
24. RAHMATOV, Rustam, "Water Problems in Central Asia: Water Disputes between Tajikistan and Uzbekistan", International Ataturk-Alatoo University, The Faculty of Economics and Administrative Science Department of International Relations, Bishkek, 2008.
25. USMANOVA, Janna, "Rusya Federasyonunun Orta Asya Politikası (1991-2006)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

1. **Makaleler**
2. MUTAHİR, Ahmet, "Tacikistan'da Kargaşa: İç ve Dış Güçlerin Rolü", TİKA Avrasya Etüdleri, Cilt 2, Sayı 3, Sonbahar, Ankara, 1995.
3. AKÇALI, Pınar, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye- Tacikistan İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler* Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, Bahar, İstanbul,

1995.
4. BAYCAUN, Saule, “Orta Asya’da Krizin Diğer Adı: Su’dan Bahaneler, Su’dan, Savaş (mı)?”, Asam, *Stratejik Analiz* dergisi, Cilt 2, Sayı 13, Mayıs, Ankara, 2001.
5. CONRAD, Burkhard, The Problem of Small Arms and Light Weapons in Tajikistan, *Strategic Analysis*: *A monthly journal of the IDSA*, Cilt: XXIV No: 8, Yeni Delhi, 2000.
6. DWİVEDİ, Ramakant, Religious Extremism in Ferghana Valley, Strategic Analysis, Quarted Journal of the IDSA, Vol: 30, no: 2, Nisan-Haziran, Yeni Delhi, 2006.
7. ERDEM, Mustafa, “Orta Asya Güvenliğinde Radikal Dini Hareketler Sorunu”, *Stratejik Analiz*, Şubat, Ankara, 2004.
8. ERDOĞAN, Bülent, “Orta Aya’da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı”, OAKA, Cilt 1, No 1, Cilt, Ankara, 2006, s. 81-117.
9. EROL, Mehmet Seyfettin, “Hindistan’ın ‘Yeni Orta Asya Politikası’ ve Tacikistan”, *Stratejik Analiz*, Şubat, Ankara, 2004.
10. PURTAŞ, Fırat, “Avrasya’da Yeni Büyük Oyun Bağlamında Hindistan’ın Orta Asya Politikası”, *OAKA*, Cilt 1, Sayı: 22, Ankara, 2006.
11. “T.C. Dış İşleri Bakanlığı Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı”, Roy Olivier, Tacikistan, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, No:30, Ankara, 1996.

1. **Gazeteler**
2. *Tajikistan Times*, July 21. 2010
3. *Tajikistan Times*, July 28. 2010
4. **İnternet Kaynakları**
5. BURGET, Fazıl Ahmet, Afganistan’da Uyuşturucu üretimi ve Dünya’ya Açılan Tacikistan Kapısı, Türksam, http://www.turksam.org/tr/a1221.html (07.08.2009)
6. BURGET, Ahmed Fazıl, Avrasya Jeopolitiğinde Tacikistan: ABD-Rusya Arasında Ayakta Kalabilme Mücadelesi, Türksam, 2005, http://www.turksam.org/tr/a117.html (20.06.2009)
7. CIA The World Factbook, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-

factbook/geos/ti.html (15.07.2009)

8. CIA The World Factbook, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html (15.09.2009)
9. http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/504/82/PDF/N9450482.pdf?OpenElement (10.09.2009)
10. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa (20.07.2009)
11. http://www.uidergisi.com/index.php/tr/makaleler/gizli/121-sayi56 (30.09.2009)
12. http://tajikembassytr.org/TJ-TR.html (22.07.2009)
13. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan_cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa
14. http://www.okan.edu.tr/sayfa/330/sayfa.php?katid=339 (12.09.2009)
15. Özkan, Güner, Tacikstan'ın Rogan Projesi: Rejimin yeni bir soygunu mu? http://www.usakgundem.com/yazar/1505/tacikistan%E2%80%99%C4%B1n-rogun-projesi-rejimin-yeni-bir-%E2%80%98soygunu%E2%80%99-mu-.html (10.05.2010)
16. Özkan, Güner, "Tacikistan Seçimleri Çok Şey Vaat Etmiyor", Usak Gündem http://www.usakgundem.com/yazar/1478/tacikistan-se%C3%A7imleri-%C3%A7ok-%C5%9Fey-vaat-etmiyor-.html (28.05.2010)
17. Levent, Gönenç, Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Kavramı, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/291/2651.pdf) (12.09.2010)
18. Somuncuoğlu, Anar "Rusya,Orta Asya İlişkilerinde Kolektif Güvenlik" http://www.21yyte.org/tr/yazi6053Rusya_Orta_Asya__Iliskilerinde_Kolektif_Guvenlik.html (02.02.2011)
19. Fıcas, Vicenç, Barış Sonrası El Kitabı, http://escolapau.uab.cat/img/programas/procesos/turk_baski.pdf (05.02.2011)
20. http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/PfIBLHKx9i3C8NnnJxLCb7y4HbIzoJ.pdf

21. http://www.stratejikboyut.com/haber/bm-guvenlik-konseyi-ve-gecici-uyeligin-onemi--28347.html
22. http://www.hartford-hwp.com/archives/53/116.html (15.09.2010)
23. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Afghanistan Opium Rapid Assessment Survey, http://www.unodc.org/pdf/researc/Afg_RAS_2006.pdf (07.02.20110)

Ek 1. Tacikistan Bilimler Akademisi Yakın Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Abdullo Gafurov ile 21.07.2010 Çarşamba günü yapılan röportaj metnidir.

1.Bağımsızlık sonrası iç savaşın nedenleri nelerdir?

İç savaşın ortaya çıkış sebeplerini iç nedenler ve dış nedenler olarak ikiye ayırarak analiz edebiliriz. Afganistan ve Pakistan gibi İslami ülkelerdeki muhaliflere gönderilen destekler dış nedenlerin başında gelmektedir.

Tacikistan ideolojik açıdan İslamcı ve Komünist güçlerin oluşturduğu iki ayrı kutba ayrılmıştı. Zamanla bu iki ideolojik güç karşı karşıya geldi. İslamcı güçler karışıklık çıkartmakta başarılı oldular. 90'lı yılların başında demokratik güç ortaya çıktı. İslamcılar demokratları kendi tarafına çekti. Kırsal kesimler muhafazakar eğilimleri sebebiyle kolayca İslamcıların saflarına katıldılar.

2.Siyaseti yönlendiren elit kadronun Tacikistan'da olmamasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Böyle bir sorun olduğu doğrudur. SSCB döneminde siyasiler dışarıdan atandığı için, bağımsızlık sonrasında oluşan ortamda ülkede tecrübesiz siyasiler iktidar nüfuzunu ellerine geçirmişlerdir. Hem İslamcılık hem Komünizm yanlıları arasında tecrübeli siyasiler yoktu. Bağımsızlığı kazanan her ülkede bizdekine benzer sorunlar yaşandı. Tacikistan örneğini iyi kavramak için 1920'li senelere dönmek gerekir. 1920'de Semerkant ve Buhara hem ilmi hem siyasal elitlerin merkeziydi. Ancak SSCB yöneticileri bu iki merkezi elimizden alıp Özbekistan'a bağladılar. Konuyu daha rahat kavrayabilmeniz açısından size bir misal vermemi isterseniz İstanbul ve Ankara'sız bir Türkiye'yi göz önüne getirin derim. Biz de böyle bir sorun yaşadık. Tacikistan'da üç farklı tabaka bulunuyordu. Kuzeydeki komünist kesim, daha demokratik olan merkez ve Pamir. Merkezi Tacikistan'dan aldılar. Yönetici kesim, siyasi iktidar, bin yıllık tarih Buhara ve Semerkant'ta kaldı.

Moskova, yönetim için hep kuzeyden birini seçiyordu. Halk arasında şöyle bir tabir vardı; kuzey yönetiyor, güney güvenliği sağlıyor, Pamir tarafı da dans ediyor.

3.İç savaşın bitiminde etkili olan güçler hangileridir?

İlk olarak savaşın bitmesini halkın kendisi istedi.

Kuzeyi bölgelerini destekleyen Rusya, İslamcı güçleri destekleyen İran ve ABD aralarında uzlaştı. Çünkü ikinci bir Afganistan olmasını istemediler.

Muhalefet ile hükümet sekiz kez bir araya gelip görüştüler ve bu görüşmelerin sonucunda muhalefetin Parlamentonun yüzde 30'una sahip olabilmesine karar verildi. Birleşmiş Milletlerin organize ettiği buluşmalara; İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkmenistan, temsilcileri katıldı. Farklı ülkelerde görüşmeler gerçekleştirildi.

Aslında savaşın sürmesi durumunda, Tacikistan'ın tamamen ortadan kalkacağı endişesi, hem muhalefet, hem de hükümeti barışa mecbur etti.

4.Bugünkü Cumhurbaşkanı döneminde, demokratik bir yönetim var mı? Akademik çevre üzerinde yönetimin etkisi nasıl?

Cumhurbaşkanı akademik çevreyi destekliyor. Demokratik yönden nasıl olduğuna gelince, ABD demokratik mi? Tacikistan, diğer ülkelere göre daha demokratik. Örneğin Özbekistan'dan daha demokratiğiz. Orada halka eziyet çektiriliyor. Tacikistan'da Cumhurbaşkanını eleştirebilen gazeteler, enstitüler var.

5.Komşunuz olan ülkelerle ilişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Komşumuz olan tüm ülkeler iyi idare ediliyor. Bunun tek istisnası Özbekistan. Özbekistan bağımsızlığını kazandığından bu yana Tacikistan'ı zayıflatmak ve kontrol etmek istiyor. Zayıflatma konusunda başarılı olamaz ancak devamlı süren bir mücadele var. Örneğin sınırda, iki buçuk – üç bin tren vagonu bekletiliyor, içeri girmesine Özbekistan izin vermiyor. 2000 yılına kadar iki ülke arasında vize uygulaması yoktu; ancak artık vize var. 1991'den beri hava uçuşu yok; çünkü Özbekler kapatıyorlar.

6.Özbekistan'ın amacı ne?

İki neden var. Birincisi, iktisadi gelişim sürerse, Buhara ve Semerkant ileride Tacikistan'a bağlanmak isteyebilir. İkincisi, dünyada su önemli bir konuma gelecek; eğer suyu kontrol etmeyi başarırsak Özbekistan üzerinde güçlü olabiliriz.

7.Suyu kullanarak güçlü olmak mümkün mü?

Bu konuda girişimler var. Küçük barajlar yapılıyor. Özbekistan asıl önemli proje olan Rogun Barajının inşasının bitirilmesini istemiyor. Bağımsızlık su ve enerji ile sağlanabilir. Rogun biterse Afganistan ve Pakistan'a enerji satışı olur ve Tacikistan güçlenir. Özbekistan bu gelişmelerin önünü tıkamak için kurulacak barajın ekolojik olarak tüm Orta Asya'ya zarar vereceğine dünya kamuoyunu inandırmaya çalışıyor. Dünya Bankası uluslararası bir

komisyon kurarak konuyu incelemeye başladı. Komisyonun onay verirse isteyen ülke baraj yapımına para yatırabilecek.

8.Türkiye ile ilişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz?

İlişkiler çok iyi durumdadır. Cumhurbaşkanları karşılıklı ziyaretlerde bulunuyor.

Я, А. Гафуров, зав. отделом новейшей истории Института истории, археологии и этнографии АН РТ 21 июля 2010 года имел беседу с гражданкой Турецкой Республики Несе Акюл по теме развитие независимого Таджикистана.

21.07.10. Гафуров

Sayın Gafurov'un röportaj yapıldığına dair Rus dilinde hazırladığı belgedir.

Ek 2. Tacikistan Merkezi Konsey Hareketi, Rusya Eğitim ve Sosyal Bilimler Akademisi İlgili Üyesi Prof. Dr. Nodir Fozilovich ile 29.07.2010 Perşembe günü yapılan röportaj metnidir.

1.1991 sonrası bağımsızlığını kazanan Tacikistan sancılı bir süreç geçirmiş ve 1992-1997 yılları arasında bir iç savaş yaşamıştı. Sizce iç savaşın nedenleri nelerdir?

Esas sorun 70 yıl boyunca Tacikistan'ın kendi devletinin olmamasıydı. 70 yıl sonra bir devlet olarak "kendi başının çaresine bak" denince boşluğa düştü. Tacikistan siyasi yönden çok kuvvetli değildi. Bunu birinci neden olarak gösterebiliriz. Birkaç ülke, ülkenin siyasi durumunu bildikleri için bizi kullandılar büyük devletler küçük devletlerin güçlenmesini istemediler; bugün de değişen bir şey yok. Onların kendilerine tabi olmalarını istiyorlar. Bu nedenle ülkelerin kendi içlerinde savaş çıkarmak istiyorlar. Küreselleşen asırda küçük devletler daha dikkatli olmalı.

SSCB döneminde bize kendi tarihimizi unutturdular. On beş SSCB ülkesinde esas dil Rus diliydi. Bu da Tacik dilinin gelişememesine neden oldu.

Devlet – millet geçmişini, tarihini iyi bilmelidir. Bu olmazsa devlet dağınık bir hale gelebilir. SSCB döneminde, SSCB tarih kitabında Tacikistan'a sadece bir sayfa ayrılmıştı. Bu da tarihimizi yeterince bilmemizi engelledi.

SSCB döneminde İslam hakkında yeterince bilgi yoktu. Muhalefetin her dediğine inanılıyordu. İslam dinini kullanarak dış siyaset hedefleri belirleniyordu. Sorun muhalefetin İslam adına konuşmasından kaynaklanıyordu. Asıl İslam'dan kimse bahsetmiyordu.

Biz tarihi ve dini bilmiyorduk. Bu nedenle cumhurbaşkanı Rahman tarih kitabı yazmaya başladı. Amacı millete kendi tarihini hatırlatmaktı. Tacik kültürünü hatırlatmak için Kültür Bakanlığı aracılığıyla nevruz, ramazan, kurban bayramları ön plana çıkarıldı.

2. Dış güçler savaşa nasıl müdahale ettiler?

Bahsettiğim küçük devletleri parçalamak isteyen büyük güçlerden biri Türkiye değildi. Türkiye Tacikistan'ın bağımsızlığını ilk kabul eden ülkelerden biri oldu. Türkler bu nedenle bizim dostumuz.

3.Savaşın bitmesine neden olan etkenler nelerdir?

Savaş cumhurbaşkanının çabalarıyla son buldu. Savaşın şiddetli olduğu bölgelere giderek muhalifleri ikna etti.

4.Bu noktada Birleşmiş Milletler ve Rusya'nın rolü nedir?

Her ikisinin de belli bir oranda rolü oldu. Ama barış biz Tacikler sayesinde gerçekleşmiştir. Bağımsızlıktan sonra her devlet kendi çizdiği yoldan gitti. Cumhurbaşkanı da kendi yolunu çizdi. Tacikistan, Türkiye gibi demokratik bir ülke oldu.

5.Yukarıdaki cevabınıza dönüyorum. Cumhurbaşkanı başarılı oldu dediniz. Başarılı olmasının nedenleri nelerdi?

Barış yanlısı ve akıllı biri. Cumhurbaşkanı muhalefete karşı gelmedi, hatta aksine destekledi. Muhalefete devlet makamlarında %30 temsil hakkı verdi. Ancak hükümetten bazıları buna çok karşı çıktılar. Cumhurbaşkanı, bütün Tacikler birlikte çalışacağız söylemiyle zorluklara katlandı. Muhalefete bakanlıklar verildi.

6.Dış ülkelerle ilişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Her ülkenin siyasetini iktisadi durumu belirliyor.

Uluslararası siyasette ülkeleri birbirine bağlayan yollar önem arz eder. Örneğin Çin – Tacikistan, Afganistan – Tacikistan arasında yollar kuruldu. Eskiden kışın Hocent, Pamir'den gelmek zorken şimdi yapılan yollar sayesinde kolaylaştı. Böylece ticaret de gelişti.

Yollarla birlikte milli pazar da gelişti. Savaştan sonra Tacikistan dış pazarlara da açıldı. Bugün Tacik siyaseti uluslararası boyuta ulaşmıştır. Tacikistan'ın uyguladığı açık kapı siyaseti ile bütün ülkelerle arasını iyi tutmaktadır.

7.Komşularla ilişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok açık. Komşu için kötü konuşmak olmaz. Siyasette sorunlar olabilir ama halk masumdur. Özbekistan ile sınır, su sorunları olsa da zamanla bu sorunlar çözülecektir. Özbekler ve Tacikler sorun istemiyorlar.

8.Tacikistan'ın sahip olduğu su kaynakları ve Rogun Baraj projesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

SSCB'den bu yana baraj projeleri vardır. Tacikistan bu potansiyele sahiptir; ileride daha başarılı olacaktır. Büyük fabrikalar için elektrik lazım. Halk olarak Rogun Baraj projesini desteklemekteyiz.

9.Son olarak Türkiye – Tacikistan ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

İki ülke halkı ve siyasi ilişkiler çerçevesinde Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkiler gayet iyidir. Özellikle Türk okulları bu ilişkinin gelişmesine olumlu katkı sağlamaktadır.

Я, Одилов [illegible] Фозилович подтверждаю, что дал интервью Али Акел.

Sayın Fozilovich'in röportaj yapıldığına dair Rus dilinde hazırladığı belgedir.

Ek 3. Tacikistan Komünist Parti Milletvekili Shabdolov Shodi Davlatovich ile 22.07.2010 Perşembe günü yapılan röportaj metnidir.

1. Hükümetin muhalefete karşı tutumu sizce nasıl?

Tacikistan Komünist Partisi 1924 yılında kuruldu ve hiç bir şekilde çizgisinden sapmadan bugüne kadar geldi. Sosyal ve eşit bir politika izlemeye çalıştı. Dini ile devlet organizasyonlarını birbirinden ayrı tuttu. Amaç sosyalizm yönünde gitmekti. Kapital sistemde ekonomik denge olmadan eşitlik mümkün olamıyor. Yani Tacikler bütün gelirlerini paylaşıyor. Bu da eşitsizliğe neden oluyor. Örneğin zorunlu olarak Rusya'ya bir milyon kişi çalışmak için gidiyor. Neredeyse tüm kurumları özelleştirdiler. Tarımda da özelleştirmeye gidiliyor şimdi. Hükümet ve Cumhurbaşkanı sosyal eşitlik ve barış her yerdedir diyorlar. Ancak, ne yazık ki bunun doğru olmadığını biliyoruz. Benim zamanımda 1950'de Pamir'de bedava eğitim vardı ve ben de bundan yararlandım.. Şimdi ise iyi okullar ücretli oldu. Hükümet sürekli konuşuyor her şeyi yapıyoruz iddiasında. Ancak hiç icraat yok. SSCB döneminde her sene 523 bin kilometre kare ev yapılıyor ve halka bedava veriliyordu. Şimdi barış, sosyal eşitlik, demokrasi, eğitim, tıp, asker hepsi sıfır.

2.Tacikistan'ın ABD, Çin ve Rusya ile ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Tacikistan gelişmemiş bir ülkedir. Krediler alarak ekonomisini sürdürmeye çalışmaktadır. Şu an gayrisafi milli hasıla bir milyardır. Yirmi sene önce iki buçuk milyar dolardı. En çok krediyi Çin veriyor. Fabrika ve yol yapımı için krediler veriliyor. ABD sadece

konuşuyor; ancak çok az kredi veriyor. Rusya kendisinde de para olmadığı için çok az kredi veriyor. Neredeyse Çin'in verdiği kredinin yüzde 10'u kadar. Çin şu anda en düşük faizlerle kredi veren ülkedir. Çin'in neden böyle yaptığı sorulacak olursa Tacikistan'la aynı sınırı paylaştığı için Tacikistan'ı ABD'ye kaptırmaktan endişe ettiği şeklinde yanıtlanabilir. Çin'in yardımı olmazsa, ABD Afganistan'ı nasıl savaşa sürüklediyse bizi de o oyuna çekmek istiyor. Şu an ülkeler kredi veriyor ama ne zamana kadar böyle süreceğini bilmiyoruz. Zaman gelir para kapısı kapanır. Alüminyum fabrikamız, hidroelektrik santralimiz, altın ve gümüşümüz var bunları kullanmalıyız. Hükümet burnunun önünden ilerisini görmüyor. Komünist parti hariç kimse hükümete karşı bir şey demiyor. Sadece yaşasın Cumhurbaşkanı diyorlar.

3.Türkiye ile ilişkiler hakkında ne düşünüyorsunuz?

Türkiye hakkında farklı düşünüyorum. 2002'de enerji kongresi nedeniyle bir haftalığına Türkiye'ye gittik. Düşüncelerim bu tarihten sonra değişti. İnsanlar serbest kimse kimseye müdahale etmiyor.

1- Türkler beş asır Avrupa'yı yönetti. İslam ve Batı kültürünün sentezini içinde barındırıyor. Hiçbir Müslüman ülkenin böyle bir tecrübesi yok.
2- Türkler genetik olarak büyük değişime uğradılar ve genetiği sağlam bir millet ortaya çıktı.
3- Türkiye en son yaşanan Gazze – Mavi Marmara olayında kendi yönünü belli etti. İsrail'e karşı bütün Arap ülkeleri susarken sadece Türkiye tepkisini koyarak gücünü gösterdi.

4. Rogun baraj projesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Rogun bizim kurtuluşumuzdur.

SSCB zamanında Rogun baraj projesi başladı ancak tamamlanamadı. Normal şartlarda 90'ların başında hazır olması gerekiyordu. Ancak enerji yönünden bağımsız olmamızı istemedikleri için bir türlü tamamlanamıyor.

Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо, як шавед!

КОМИТЕТИ МАРКАЗИИ ҲИЗБИ КОММУНИСТИИ ТОҶИКИСТОН

Пролетарии всех стран соединяйтесь!

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОМПАРТИИ ТАДЖИКИСТАНА

№ 12

22 июля 2010 г.

734002 г. Душанбе, ул. Ф. Ютех Нисти 37
Тел.: 223-18-53; 223-08-14;
221-23-71; 221-14-54;

Маълумотнома

Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон бо маълумоти шумо мерасонад, ки вохурии аспирантка Донишгоҳи ДКЕЗИИЗ Асли Айҳан бо Раиси Ҳизби коммунистии Тоҷикистон рафиқ Шабдолов Шоди Давлатович дар таърихи 22-юм соли 2010 баргузор гардид.

Мудири шуъбаи ташкилии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон [signature] З. Мирзоева

Sayın Davlatovich'in röportaj yapıldığına dair Rus dilinde hazırladığı belgedir.

Ek 4. Tacikistan Milli Bilimler Akademisi Siyasi Tarih Bölümü Öğretim Prof. Dr. Aslansho Rahmetolov ile 30.07.2010 Cuma günü yapılan röportaj metnidir.

1.Tacikistan'ın bağımsızlık sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte yeni kurulan devletler, savaşmadan bağımsızlıklarını elde ettikleri için bu bağımsızlık bir nevi hediye gibi oldu. 90'ların başında ortaya çıkan bu yeni devletlerde yöneticiler henüz bağımsızlık için hazır değildi.
Gorbaçov döneminde değişen politika ile herkes düşündüklerini ifade etme özgürlüğüne kavuşmuş oldu ve böylece İslamcı partiler, sosyalist partiler gibi farklı bakış açısına sahip oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık ile birlikte bu farklı bakış açısına sahip oluşumları bir çatı altında toplamak mümkün olmamıştır. Örneğin İslamcılar İran gibi bir İslam devleti kurulması isterlerken komünistler ise İslam'a karşı olmamakla birlikte sistemin devam etmesini istemiştir. Komünistler tıpkı Türkiye gibi laik bir ülke olmasını istemişlerdir. Bu da kargaşa yaratmıştır.

2.Sizce Sovyetler Birliği döneminde dışarıdan atanan yöneticilerin bulunması bağımsızlık sonrası sorun yaratmış olabilir mi?

Hayır. Çünkü SSCB'de ülke rehberlerinin okulları bulunuyordu. Bu okullarda ülke nasıl yönetilir anlatılıyordu. Hem Tacikler, hem Ruslar bu okullara gidebiliyordu. Millet ayrımı yapılmamaktaydı. Örneğin Stalin Gürcü idi.

SSCB'nin son yıllarında milliyetçilik Dağlık Karabağ olayları ile patlak verdi. Birçok ülke bundan etkilendi; Baltık Ülkeleri, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan. En ağır etkilenenlerden biri de Tacikistan olmuştur.
Dediğim gibi savaşın ilk patlak verdiği yer Karabağ olmuştu. Tacikistan oradan kaçanlara kendi topraklarında barınma imkanı vermiştir. Olayların ardından Tacikistan'da bir komisyon kurulmuş ve olayların ortaya çıkmasında ayrımcılığın büyük etkisi olduğu vurgulanmıştır.

3. İç savaş yıllarına dair düşünceleriniz neler?

Şahit olduğum birçok olay var. Henüz bağımsızlık kazanılmadan 12 Şubat 1990'sinde Rudaki Caddesinde beni durdurdular ve nereye gittiğimi sordular. Bu sırada camilerden çıkan insanlar şu şekilde bağırıyorlardı: " Kim bize katılmazsa eşinden boşanmış sayılır." Arabaları devirdiler, kütüphanenin camlarını kırdılar, dükkanları yağma ettiler.

Hükümet istifa ettikten sonra askerler olayları yatıştırdılar ama asıl olaylar 5 Mayıs 1992'de Duşanbe'de başladı. Olaylar Kulyab'dan gelen iki otobüsün İslamcılar tarafından infilak ettirilmesiyle_başladı.

4.Savaşın sonlanmasında etkili olan nedenler nelerdir ve buna hangi ülkeler katkıda bulunmuşlardır?

Savaşın sonlarına doğru Rusya çok etkili olmuştur. Orta Asya ülkelerinin de önemli rolü olduğu söylenebilir. Uluslararası organizasyonlardan da OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü- A.A.) ve BM (Birleşmiş Milletler- A.A.) yetkilileri gerekli müdahalelerde bulunmuştur.

Asıl büyük yükü ise Emomali Rahman üstlenmiştir. En sıcak bölgelere kendisi gitmiştir ve tarafları barışa davet etmiştir.

5.Tacikistan'ın diğer devletlerle olan ilişkileri üzerine bir değerlendirme yapabilir misiniz?

Devletler dış politikada kendi çıkarlarını hep ön planda tutarlar. Yol yapımı, telekomikasyon, demir yolu yapımı bölgenin önemini kavrayan büyük devletler için hedefe götüren önemli araçlardır. Çin ve Rusya özellikle yol yapımı konusunda bize çok destek oluyor.

6. Son olarak Rogun Baraj Projesi hakında ne düşünüyosunuz?

Rogun biterse Tacikistan dünyaya açılır. Tacikistan için bir çıkış, bir kurtuluştur.

Я, Рахматбуллоев А.З. 29.07.2010 имел беседу с Асли Акёй из Турции по теме независимости Р.Т.

Sayın Rahmetolov'un röportaj yapıldığına dair Rus dilinde hazırladığı belgedir.

OPINION OF REFEREE ACADEMICIAN

The article of Aslı AKYOL titled Tajikistan Political Developments Between 1991 – 2010, which is planned to be included in the compilation book study whose consultancy and editorship is performed by Assist. Prof. Dr. Necati İyikan from Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of International Relations and which consists of the articles of the undergraduate students in the department and Assist. Prof. Dr. Necati İyikan and in which the political developments of the South Caucasus and Central Asia countries between 1991 and 2010 and the regional policies of the regional/global powers are studied, has been examined and considered worthy to be published.

Kindly submitted for your information

Ass.Prof. Dr Maksudov Mukhtorjon

Contact details +992372384646 (mob): +992919275457

Date 20.04.2011

Signature

CV (attached)

Türkçesi:

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 – 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Aslı Akyol'un Tacikistan'da 1991-2010 Arası Siyasal Gelişmeler başlıklı makalesi incelenmiş ve basılmaya değer bulunmuştur.

Bilginize

Doç. Dr. Maksudov Mukhtorjon

İletişim Bilgileri : +992372384646 mobil: +992919275457

Tarih 20.04. 2011

155 Saule Baycaun, "Orta Asya'da Krizin Diğer Adı: Su'dan Bahaneler, Su'dan, Savaş (mı)?", *Stratejik Analiz* Dergisi, Asam Yayınları, Cilt 2, Sayı 13, Ankara, 2001, s. 51.

156 Aral Gölü'nde yaşanan problemin temelinde, konumu ve değerli su kaynakları nedeniyle etrafında yerleşen ülkelerin çıkarları doğrultusunda su kullanımı yer almaktadır. Su kaynaklarının hesapsız kullanımı sonucunda dünyanın önemli su kaynaklarından biri, yok olma tehdidiyle karşılaşmıştır. Bu bağlamda, 1960'ta Aral Gölü'nün yüzölçümü %43 azalarak 40.000 km^2lik bir alan kaybına uğramıştır. Ayrıca, söz konusu alanın büyük bir kısmı, sülfat başta olmak üzere tuzlarla kaplanmıştır.

157 Saule Baycaun, age., s. 50.

158 Rustam Rahmatov, "Water Problems in Central Asia, Water Disputes Between Tajikistan and Uzbekistan", International Atatürk- Alatoo University the Faculty of Economics and Administrative Science Department of International Relations, Bişkek, 2008, s. 43, 44.

159 Saule Baycaun, age., s. 52.

160 Gafurov, su kaynaklarının önemini vurgulamış ve gelecekte bağımsızlığın garantisi olarak su ve enerjiyi göstermiştir. Afganistan ve Pakistan'a barajlar sayesinde elde edilecek enerjinin satılması sonucunda Tacikistan'ın güçlenebileceği belirtmiştir. Özbekistan'ın Rogun Baraj Projesini istemediğin ve bu nedenle tüm dünyaya barajın Orta Asya'da ekolojik sorunlara neden olacağını söylediğini sözlerine eklemiştir.

161 Tacikistan’da görüşülen tüm kişiler- akademik ve siyasi- SSCB döneminden beri süre gelen Rogun dışında da baraj projeleri olduğunu vurgulamıştır. Ekonomik gelişme için büyük fabrikalara ve enerjiye ihtiyaç olduğunu söylemişlerdir.

162 Bazıları oldukça büyük olan bu afişlerde ya sadece Rahman’ın sözleri yazılmış ya da devlet başkanının başında kasket inşaat alanında fotoğrafları yerleştirilmiş. Örneğin, Tacikistan’ın en büyük caddesi Rudaki Caddesi’nde asılı olan afişte Türkçe çeviriyle “Rogan, Tacikistan için hayat memat meselesidir,” yazmaktadır.

163 Özkan Güner, “Tacikistan’ın Rogun Projesi: Rejimin Yeni Bir Soygunu mu?” http://www.usakgundem.com/yazar/1505/tacikistan%E2%80%99%C4%B1n-rogun-projesi-rejimin-yeni-bir-%E2%80%98soygunu%E2%80%99-mu-.html (10.05.2010).

164 Janna Usmanova, age., s. 52, 53.

165 Rahmatov, Tacikistan’a ulaşan bütün yollar Özbekistan geçtiği için Tacikistan’ın Özbekistan’a bağımlı olduğunu belirtmiştir. Rahmatov, durumu açıklamak için “çıkmaz bir yoldayız” cümlesini kullanmıştır.

Rahmatov’un Özbekistan ile Tacikistan arasında her hangi bir çatışma olur mu sorusuna cevabı ise şu şekilde olmuştur: “İki ülke arasında savaş çıkma ihtimali sıfırdır”. Halkın yeni bir savaştan çok korktuğunu belirten Rahmatov, ancak Rusya’nın kışkırtmasıyla böyle bir gerilimin olabileceğini ve bu durumda %30’u özbek olan kuzey kenti Leninabad’ın Tacikistan’dan kopabileceğini söylemiştir. Kuzey sınırında halka cumhurbaşkanları sorulduğunda İslam Kerimov cevabınn alındığını belitrmiştir. Özbekistan diasporasının çok güçlü olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bunun üzerine Taciklerin yoğun olarak bulunduğu Özbekistan kentleri olan Buhara ve Semerkant’ta Tacik diasporası olup olmadığı sorulmuştur. Rahmatov, “Özbekistan’da bulunan Tacikler, Tacikistan ileride güçlendiği takdirde referandumla Tacikistan’a geçebilirler,” demiştir.

166 Janna Usmanova, age., s. 54.

Gafurov ile yapılan görüşmede Özbekistan bu zorlaştırmaya örnek verilmiştir. 2000 yılına kadar Tacikistan ile Özbekistan arasında vize uygulaması yokken bu tarihten itibaren Özbekistan’ın istemiyle geçişlerde vize uygulanmakadır.

Gafurov’un Özbekistan ilişkileriyle ilgili değerlendirmesi şu şekildedir: Tacikistan’ın güçlenmesini istememektedir. Zayıf ve Özbekistan’ın kontrol edebileceği bir Tacikistan’ı tercih etmektedir. Sınır konusundaki bağımlılık nedeniyle 3 bin civarında tren vagonu sınırda sık sık bekletilmektedir. Ayrıca 1991’den beri hava sahası Tacikistan’a kapalıdır.

Özbekistan’ın bu politikalarının amacının ne olduğu sorusu üzerine Gafurov iki konuya vurgu yapmıştır: Birincisi, eğer Tacikistan’ın iktisadi gelişmesi sürerse Buhara ve Semekant Tacikistan’a katılmak isteyecektir. İkincisi, Tacikistan’ın sahip olduğu su kaynaklarını kontrol etme isteğidir.

167 Fazıl Ahmet Burget, “Afganistan’da Uyuşturucu Üretimi ve Dünyaya Açılan Tacikistan Kapısı”, Türksam, Fazıl Ahmet Burget Arşivi, http://www.turksam.org/tr/a1221.html (07.08.2009).

168 Fazıl Ahmet Burget, s. 3.

169 Bülent Erdoğan, “Orta Aya’da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı”, OAKA, Cilt 1, No 2, Ankara, 2006, s. 90.

2003 yılında zamanın Kırgızistan Başkanlık İdaresinin Başkanı olan Bolot Januzakov tarafından yapılan açıklamalarda ise Afgan uyuşturucusunun %75’i Orta Asya üzerinden kaçırılmaktadır.

Belirtilen oranlar arasındaki ciddi farklılıklar, değişik rotalar üzerinden yapılan uyuşturucu kaçakçılık verilerine ilişkin net verilerin elde bulunmadığını göstermektedir. Tacikistan’da yaşanan iç savaş süresinde düzenli kayıt tutulamamış olmasının veri eklikliğinde büyük etkisi vardır.

170 United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Afghanistan Opium Rapid Assessment Survey, , http://www.unodc.org/pdf/researc/Afg_RAS_2006.pdf.

171 Fazıl Ahmet Burget, s. 3.

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ SİYASİ GELİŞMELER (1991- 2010)

Emel ÖZER/ Özlem YILMAZ

ÖNSÖZ

Orta Asya'nın merkezi Özbekistan, iç çatışmaları önleme adına belirgin ve etkili bir siyaset izlemiş; dış güçler arasında dengeli ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Nitekim Türkiye- Özbekistan arasındaki sınırlı ilişkiler, yetersiz ve güncellenmemiş bilgiler, günümüz gelişmelerini içeren bu makalenin tamamlanması aşamasında eksiklik yaratmıştır. Ülkeye dair ifade edilen verilerin farklı tarihsel düzende yinelenmesi, bununla birlikte ortaya çıkan tarih karmaşası ve bilgi yanlışları, olayların analizi noktasında zorlu bir araştırmayı gerektirmiştir.

1991- 2010 arası Özbekistan'da yaşanan siyasi gelişmelerin aktarıldığı bu çalışma, Özlem Yılmaz ve Emel Özer tarafından ortaya çıkartılmıştır. İç siyasetin, güncel sorunların ve dış politikanın irdelendiği makale; Türkiye'den kaynak taraması sonucu elde edilen Türkçe ve yabancı dilde eserlerden, Özbekistan'la irtibata geçilerek konu uzmanlarından alınan kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Makale yazarlarının yetersiz zaman[1] nedeniyle gerçekleştiremedikleri Özbekistan gezisi, proje yürütücüsü ve editörü Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan tarafından yapılmıştır. Kendisinden temin edilen Özbekistan'a ilişkin kaynaklar, makalenin içeriğini zenginleştirmiştir. Bunun için hocamıza teşekkürü bir borç biliriz.

KISALTMALAR

ABD :Amerika Birleşik Devletleri
BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
CCC : Gümrük İşbirliği Konseyi
CENTCOM : Amerikan Merkez Komutanlığı
CENTRASBAT : Orta Asya Barış Gücü Taburu
CES : Ortak Ekonomik Bölge
EAPC : Avrupa – Atlantik Ortaklık Konseyi
EBRD : Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası
ECE : Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
ECO : Ekonomik İşbirliği Örgütü
GUUAM : Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova
GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF : Uluslararası Para Fonu
KGB : Sovyet Gizli Teşkilatı
KGAÖ : Konvansiyonel Güvenlik Antlaşması Örgütü
KPSS : Sovyetler Birliği Komünist Partisi
NEP : Yeni Ekonomi Politikası
OIC : İslam Konferansı
ÖİH : Özbekistan İslami Hareket
ÖZDAVSTANDAR : Özbekistan Standardizasyon, Metroloji ve Sertifikasyon Devlet Merkezi
PSA : Üretim Paylaşımı Antlaşması
RATS : Bölgesel Terörle Mücadele Organı
SSC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ : Şanghay İş Birliği Örgütü

1 Azerbaycan'daki siyasi gelişmeler üzerine de makale yazan Özlem Yılmaz, 21 Haziran- 21 Temmuz tarihleri arasında, Azerbaycan'a araştırma gezisi gerçekleştirmiş; Kırgızistan'a ilişkin makale yazan Emel Özer, 13 Haziran- 14 Temmuz tarihleri arasında Kırgızistan'da bulunmuş, ardından 28 Haziran - 10 Temmuz tarihleri arasında Kazakistan'da çalışmalarını sürdürmüştür.

GİRİŞ

Dünya politikasında önemli yer edinen Sir Halford John Mackinder'in (1861-1947) kara hâkimiyet teorisine (Hearthland Theory) göre, Asya, Avrupa ve Afrika, dünya hâkimiyetini kazanmak için elde edilmesi gereken noktalardır. Bu doğrultuda büyük güçler nazarında değerlenen Orta Asya, ABD'nin yeni politika adresidir. Rusya ise Yakın Çevre Doktrini çerçevesinde bölgedeki etkinliğini koruma mücadelesi vermektedir. Orta Asya ülkeleri içerisinde 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını kazanan, 447.400 km^2lik yüz ölçümü olan Özbekistan, bölgenin merkezindedir. Ülkenin eskiye dayanan köklü devlet geleneği, homojen nüfusu, tarıma elverişli ve yer altı zenginliklerine sahip toprakları, demokrasiden önce başlayan ekonomik kalkınma süreci, onu bölgede hızla gelişen ve Kazakistan'la rekabet eden bir devlet konumuna getirmiştir.

1917-1991 tarihleri arasında Sovyet Rusya egemenliğinde bulunan Özbekistan'da Ruslaştırma ve Sovyet sistemine entegre etme adına askerî, siyasi, ekonomik reformlar uygulanmıştır. Orduda Özbek askerlerin ihracı, ekonomide pamuk üretimi üzerine geliştirilen strateji, siyasi bazda Rusların üstünlüğün pekiştirildiği iki tabakandan oluşan yapı, bu reformların en belirgin olanlarıdır. Bu gelişmelere karşın hızla artan Rus düşmanlığı ise halk tarafından verilen bağımsızlık mücadelesinin habercisidir. 1991 yılı sonlarında dağılma aşamasına giren Sovyet yönetimi, Türkistan'ın parçalanmasına engel olamadığı gibi yeni bağımsız cumhuriyetlerin oluşumunu da önleyememiştir. 20 Haziran 1990'da egemenliğini kazanan Özbekistan, 31 Ağustos 1991'da Bağımsızlık Bildirisi'ni ilan etmiştir.

Ülkede ilk kez 29 Aralık 1991'de yapılan seçimlerde İslam Kerimov, cumhurbaşkanlığına getirilmiştir ve günümüzde de Kerimov iktidarı devam etmektedir. Özbekistan'da mevcut etnik çatışmalar, komşu devletlerle sınır sorunları, terör olayları gibi siyasi meselelerin yanı sıra çevre ve su sorunu gibi sosyal içerikli hayati öneme sahip problemler de vardır. Ülkedeki iç siyasi engel olarak nitelendirilen bu unsurlar, dış politikada ve uluslar arası alandaki girişimlerde belirleyici olmuştur.

Özbekistan dış politikası, denge kavramıyla açıklanmaktadır. Ülkede millî bilinci koruma adına uluslararası arenada ihtiyatlı politika izleyen Özbekistan'a ulaşmak, muhalif açıdan yaklaşmak mümkün değildir. Nitekim bu durum, Özbekistan çalışması esnasında, yeterli kaynak bulma noktasında sıkıntılar yaratmıştır. Ülkedeki belli başlı gelişmeler (seçim, iktidarın özgeçmişi, ülkenin profili) dışında son dönem iç siyasal gelişmeleri takip etmek, buna dair objektif kaynaklar elde etmek, zorlu bir çalışma gerektirmektedir. Bağımsızlık öncesi Özbekistan SSC'ye dair kaynaklar ise kalıplaşmış bilgiler, farklı sıralama ve kurgularda karşımıza çıkmıştır. Elde edilen kitap ve makalelerdeki bilgi farklılıkları ve çelişkili ifadeler, doğru analizlere ulaşmada set oluşturmuştur. Araştırmacının, ülkenin siyasi gelişmelerini anlamak ve tarihini öğrenmek için, sınırlı sayıdaki bu yabancı kaynakları takip etmekten başka seçeneğinin olmadığı görülmektedir.

Burada ikinci bir seçenek arayışı ortaya çıkmıştır: Ülkeyi yerinde tanımak ya da tanıyan, güvenilir bir kaynak tarafından yönlendirilmek… Bir ülkeyi aktarmak için onu her açıdan incelemeye ve o ülkedeki eserlere ulaşmaya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu çalışmayı gerçekleştiren iki yazar, Özbekistan ziyaretinde bulunan, tez danışmanları Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'la görüşmüş ve kendisinden kaynaklar temin etmişlerdir. Bu şekilde –olabildiğince- objektif çizgide ve gerekli analizler çerçevesinde elde edilen veriler, bu makalede işlenmiştir.

Çalışmanın hedefi, Özbekistan'da 1991- 2010 yılları arasındaki siyasi gelişmeleri araştırmaktır. Aynı zamanda, ülkenin anayasal sürecine ve ekonomik yapısına siyasi çerçeveden bakılarak değerlendirilmeler de yapılacaktır. Ülke genelinde yaşanan sosyal ve kültürel gelişmeler, konu dışı kaldığı için bu çalışmada ele alınmayacaktır.

Araştırmamızda şu sorulara yanıtlar aranmaktadır:

1. Özbekistan’ın bağımsızlığını kazanmasında etkili hususlar nelerdir?
2. Özbekistan’daki siyasi rejiminin özellikleri ve iktidarın izlediği stratejiler nelerdir?
3. Ülkenin başlıca sorunları hangileridir, günümüzde ne aşamadadır?
4. Uluslararası örgütlerle işbirliği, hangi koşullarda gerçekleşmiştir?
5. Özbekistan-Türkiye ilişkileri, ne yönde ilerlemektedir?

Bu makalenin birinci bölümünde, ülke profili kapsamında çalışma konusu olan Özbekistan’ın genel özelliklerine değinilmiştir. Nitekim siyasi gelişmelerin temelinde, ülkenin nüfusu, ekonomisi, konumu ve onu uluslararası arenada farklı kılan nitelikleri yatmaktadır.

Orta Asya- Kafkasya cumhuriyetlerinin kuruluş aşaması, günümüzdeki konumları kadar önemlidir. Söz konusu devletlerin 70 yıllık bir Sovyet geçmişi bulunmakta, bu süreçte uygulanan değişimler, ülkelerin geleceğine dönük yatırımları oluşturmaktadır. Özbekistan’da bağımsızlık sürecine giderken yaşanan gelişmeler, ikinci bölümde ele alınmıştır.

Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti’nde ortaya çıkan siyasi yapılanma, ülkenin bölgede hızla gelişiminde etkili olmuş, İslam Kerimov siyaseti uluslararası alanda devletler tarafından konuşulmuştur. 1991’den günümüze kadar gelen bu süreçte ülkenin yaşadığı başlıca sorunlar, uluslararası örgütlerle geliştirilen iş birlikleri, Özbekistan’dan temin edilen kaynaklarla birlikte makalenin üçüncü bölümünde incelenmiş ve gerekli analizler yapılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise Özbekistan dış politikası aktarılmış, büyük güçlerle zamanla değişen, millî çıkarlar çerçevesinde şekillenen ilişkiler günümüze dek irdelenmiştir.

Köklü tarihiyle dile getirilen ve sahip olduğu niteliklerle Orta Asya’nın temeli ve gözdesi kabul edilen Özbekistan, yeni ekonomik programları, siyasi rejimi ve devletlerarası kurduğu denge siyasetiyle büyük aşama kat etmiştir.

Bölgede Kazakistan’dan sonra ikinci sırada yer alan devlette Kerimov’un liderliği amaçladığı görülmektedir. Adım adım serbest piyasa ekonomisine geçme, demokratik hukuk devleti oluşturma, millî bilinci aşılayarak etnik sorunları aşma, bölgesel örgütler dahilinde her türlü tehditten uzaklaşarak, mali, siyasi destek sağlama şeklindeki hususları içeren bugünkü Özbekistan

siyasetinde sorunsuz ve kalkınmış bir ülke meydana getirme amaçlanmaktadır. Günümüzde Özbekistan'da başlıca sorunlara yönelik gelişmeler ise şu şekildedir:

- Çevre sorunlarına ilişkin 2009 Seçimi'nde olduğu gibi çevreci topluluklar bir araya getirilmiştir.
- Su sorununa dair ülkeler arası konferanslar çerçevesinde görüşmeler devam etmiş/etmektedir.

Özbekistan'ı, tarafsızlığını ilan etmiş Türkmenistan, jeopolitik konumu itibariyle sınırlı Kazakistan ve iç çatışmalar nedeniyle birliktelik sağlayamamış Kırgızistan çevrelemektedir. Ülkenin yaşadığı sınır sorunları, etnik çatışmalara bağlı olarak çözüme kavuşturulamamıştır.

Özbekistan çalışmasında güncel meseleleri, sınırlı internet kaynaklarından ve yazılmış az sayıdaki tezlerden yola çıkarak takip etmek güç olmuştur. Bu nedenle,Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın Taşkent Üniversitesi'ndeki akademisyenlerle yaptığı görüşmelerin ardından temin ettiği kaynaklar yazıya eklenmiştir.

1.BÖLÜM: GENEL BİLGİLER

Resmî Adı : Özbekistan Cumhuriyeti

Egemenliğin kabulü : 20 Haziran 1990

Bağımsızlığın kabulü : 1 Eylül 1991[2]

Yönetim Şekli : Cumhuriyet

Anayasası : 8 Aralık 1992’de kabul edilmiştir.[3]

Cumhurbaşkanı : İslam Kerimov (1991’den beri)

Başbakan : Şavkat Mirziyoyev

Resmî Dili : Özbek Dili[4]/Özbekçe[5]

Bayrak :Bayrağında yatay olarak dizayn edilmiş mavi, beyaz ve yeşil bantlar, kırmızı ince şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Burada mavi, hayatın kaynağı su ve gökyüzünü; beyaz, barış ve iyi şansı; yeşil, doğa ve yeni hayatı; kırmızı şeritler ise gücü simgelemektedir. Sol üst köşede yer alan hilal, ülke bağımsızlığını, hemen karşısında dizilen 12 yıldız ise güneş takviminden[6] gelmekte, Özbek halkının geleneklerini sembolize etmektedir.[7]

Başkenti : Taşkent[8]

Nüfusu : 27.372.000[9]

Etnik Yapı : Özbek %80,1; Rus %5,7; Tacik %4,6; Kazak %3,1;

Karakalpak %2,5; Tatar %1,5 ve diğerleri %2,5.[10]

Yüzölçümü : 447 400 kilometrekare[11]

Eyaletleri : Andican, Buhara, Cizzakiğ, Fergana, Harezm, Kaşkaderya, Namangan, Navii, Semerkand, Siriderya, Surhanderya, Taşkent.[12]

Özerk Cumhuriyet : Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti [13]

Komşuları : Özbekistan'ın kuzey ve kuzeybatısında Kazakistan, doğu ve güneydoğusunda Kırgızistan ve Tacikistan güneybatısında Türkmenistan; güneyinde Afganistan vardır.[14]

Para Birimi : Sum'dur. (1993'te kabul edilmiştir.) 1 ABD Doları 1.291,97 sumdur.[15]

Özbekistan'ın Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar[16]:

Bu kuruluşlardan bazıları; Avrasya Ekonomi Topluluğu, Barış İçin Ortaklık, BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu), CCC (Gümrük İşbirliği Konseyi), EAPC (Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi), EBRD (Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası), ECE (Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu), ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü), GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova), IMF (Uluslararası Para Fonu), OIC (İslam Konferansı), Orta Asya Barış Gücü Taburu, ŞİÖ (Şanghay İş birliği Örgütü).

2 Genel kabul gören tarih 1 Eylül'dür ancak kaynaklarda 29 Aralık olarak da geçmektedir, tarih karmaşası bulunmaktadır.

3 6 bölüm ve 128 maddeden oluşan Anayasa'nın 18. yıl dönümü, 8 Aralık 2010'da törenlerle kutlanmıştır. Aynı zamanda her yıl bu tarihte ülkede resmî tatil ilan edilmektedir. ("Özbekistan Anayasası 18 Yaşında", http://www.sondakika.com/haber-ozbekistan-anayasasi-18-yasinda-2397839/, 22.12.2010). Ayrıntılı bilgi için bkz: *Uzbekistan - Politics, government, and taxation* ,http://www.nationsencyclopedia.com/economies/Asia-and-the-Pacific/Uzbekistan-POLITICS-GOVERNMENT-AND-TAXATION.html, 29.12.2010.

4 Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Türk Cumhuriyetleri Anayasalarında Millî Devlet ve Dil", http://www.usakgundem.com/yorum/173/t%C3%BCrk-cumhuriyetleri-anayasalarinda-mill%C3%AE-devlet-ve-dil.html, (29.12.2010).

5 Ülkede, halkın %74,3'ü Özbek Türkçesi, %14,2'si Rusça, %4,4'ü Tacikçe, %7,1'i diğer dilleri konuşmaktadır. ("Özbekistan 2008 Faaliyet Raporu", *TİKA Yayınları*, s. 36.) Özbekçe, 1989'da Özbekistan'ın resmî dili olmuştur. Ülkede kullanan alfabe ise dönemlere göre değişiklik göstermiştir: 1929'da Arap harflerinden Latin harflerine geçilmiş, 1934'te alfabede değişiklikler yaşanmış, 1940'ta Kiril alfabesi kabul edilmiştir. 1993'te tekrar Latin harfleri kullanılmaya başlanmış; ancak 1995 tarihli alfabedeki değişimler sonucunda günümüzde ülkede kullanılan Kiril-

Latin karması bir alfabe oluşturulmuştur. (*The Uzbek Language*, http://www.princeton.edu/~turkish/aatt/uzbek.htm, 26.12.2010).

6 Bu durum, günümüz Özbekistan'da astrolojinin varlığına işaret etmektedir.

7 *The State Symbols*, http://www.gov.uz/en/symbols/5914, (24.12.2010).

8 2,5 milyon nüfusuyla Orta Asya'nın en büyük metropolüdür ve SSCB döneminde ise Moskova ve Kiev'den sonra üçüncü büyük şehridir. (Haktan Birsel, *Gizli Çember ve Özbekistan*, *IQ* Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2005, s. 55).

9 *Özbekistan Ülke Raporu*, TİKA Yayını, Ankara, *2009.* http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Özbekistanraporu_2007.pdf, 22.12.10. (Bağımsız Devletler Topluluğu [BDT] ülkeleri arasında Rusya ve Ukrayna'dan sonra en kalabalık ülke, Özbekistan'dır: *Özbekistan Nüfusu Şaşırtıyor*, http://www.attabot.com/haber-oku/ozbekistan-nufusu-sasirtiyor-2293113/, 22.12.2010)

10 *Özbekistan Ülke Raporu*, TİKA Yayını, Ankara, 2009, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Özbekistanraporu_2007.pdf (22.12.2010).

11 *Özbekistan* 2008 *Faaliyet Raporu*, TİKA Yayınları, s.36.

12 Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 7.

13 165 000 km^2 yüzölçümüne sahip Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, 1936'da Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Қарақалпақстан Республикасы Орайлық Банки баслығы М.Мамутовқа Ашық хат*, http://kkreporter.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=122%3A2010-12-03-18-17-33&catid=1%3A2009-02-17-07-54-59&Itemid=2&lang=kk, (28.12.2010).

14 Özbekistan; Amu Derya(Ceyhun) ve Sir Derya(Seyhun) nehirleri ile Aral gölü ovasında Tiyenşan (Tanrı) dağlarıyla çevrilmiş olan, Orta Asya'nın tam merkezinde kurulmuş bir ülkedir. (*Özbekistan*, http://www.enfal.de/ozbekistan.htm, 28.12.2010).

15 *T.C.Taşkent Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Özbekistan Basını Özeti*, 07 Ocak 2008, http://www.altinmiras.com/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1728, (30.12.2010).

16 Önemli örgütlerden bir kısmı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdualimov Bahram, "Bağımsız Özbekistan'ın Dış politikası", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1999, s. 80.

2.BÖLÜM: KISA TARİHÇE

2.1. 1917- 1991 Sovyet Egemenliği

Özbekistan, Orta Asya ülkeleri içerisinde geniş yüz ölçümü ve nüfus yoğunluğuyla Batı Türkistan bölgesinde[17] yer alan en önemli devletlerden biridir.[18] Genel olarak, kaynaklarda Özbekistan'ın tarihsel süreci incelenirken;

1900-1924 (Cedidçilik[19] hareketinin başlaması, Çarlık Rusya rejimi)

1925- 1991 (Sovyet dönemindeki gelişmeler)

1992 sonrası (Yeni oluşan cumhuriyetler) olmak üzere üç dönem esas alınmıştır. Söz konusu çalışmada ise, Özbekistan'ın siyasi gelişimi, 1917'den günümüze dek verilecektir.

Avrupa ve Türkiye'den etkilenen Cedidler, Türkçü ve İslami reformlarla komünizmin tamamen ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Özbekistan'da yaşanan ekonomik bunalımlar ve Rus baskıları nedeniyle Cedid ayaklanmalarının şiddeti artmış, 1916'da Semerkand ve Cizzak'ta yaşanan, çok sayıda Rus'un öldüğü isyan, Taşkent'ten gelen Rus birliklerince bastırılmıştır. Cedidler, 1917 Mart'ında ise Türkistan içerisinden 350 Müslüman temsilciden oluşan bir toplantı düzenlemiştir. Ülkenin mevcut koşullarının konuşulduğu müzakerede Bolşevik destekçileri ve karşıtları arasında görüş ayrılıkları oluşmuştur. [20]

Menşevik[21] ve Bolşevikler arasında çatışmalar yaşanmış, Cedidler dışlanmıştır. Bunun üzerine Taşkent Sovyeti, Buhara Emiri Ali Han'dan yardım istemiştir. Emir, Beyaz Ordu Subaylarını Kızıllara ve Cedidlere karşı savaşmaya ikna etmiştir. Bu durum Cedidlerin Taşkent Sovyeti'ne yakınlaşması, 1918 Mart'ında Bolşevikler ile Emir arasında Cedid karşıtı "geçici bir ittifak" [22] oluşmasıyla sonuçlanmıştır. 30 Nisan 1918'de Özerk Türkistan Cumhuriyeti kurulmuş ancak hâkimiyeti Taşkent'le sınırlı kalmıştır. 1918'de Fergana vadisinde yerel liderlerden Irgas'ın Rus

askerlerini toplu olarak katletmesiyle başlayan ve yayılan Basmacı Hareketi[23] nedeniyle 1920'den sonra Cedidler ile Bolşevikler, bir araya gelerek kısa süreli Buhara Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Ancak Basmacı Hareketinin bastırılması, Cedidlerin ve Basmacıların mağlubiyetiyle Cedid- Bolşevik dayanışması da tamamen sona ermiştir. [24]

24 Ekim 1924'te Batı Türkistan'ın ilk demokratik devletleri olan Buhara ve Harezm Cumhuriyetleri, Kızıl ordu tarafından ortadan kaldırılmış ve 27 Ekim 1924'te Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti[25] oluşturulmuştur. [26] Çarlık Rusya'nın ardından kurulan Sovyet Rusya, bölgede etkin politikalar izlemeye başlamıştır. Bu dönemde, Fergana Vadisi, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüş, yeni bir etnik dağılım yaratılmıştır.[27] Nitekim içerisinde Cedidçileri, milliyetçi komünistleri ve Marksizm karşıtlarını barındıran Türkistan, Sovyet gücünün en zayıf halkası olarak değerlendirilmiştir.[28]

Bu nedenle siyasi (etnik), sosyal, ekonomik ve askerî alanlarda köklü reformlar getirilmiş, Rus nüfusun ön plana çıkarıldığı iki yapılı bir sistem oluşturulmuştur. Bu dönemde getirilen yenilikleri; askerî(Komünist Parti'de (KP) etnik temizlik[29] ve Özbekistan Komünist Partisinin kurulması) , sosyal (Taşkent'in Rus şehri hâline getirilmesi, İslami örgütlerin tasfiyesi, kitlesel okuma seferberliği yoluyla din etkisini kırma) ve ekonomik (Yeni Ekonomik Politika kapsamında (NEP)[30]; 1925'te başlatılan toprak reformu, pamukçuluk politikası) olarak gruplandırmak mümkündür.[31] Sonuçta, devlet ideolojisini benimseyen, zengin Rus zümrenin oluşturduğu üst tabaka ile halktan meydana gelen alt tabakanın bir araya geldiği iki yapılı siyasi bir sistem kurulmuştur. [32]

2.2. Bağımsızlık Hareketleri

Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümüyle sona eren 29 yıllık diktatörlüğünün ardından Kruşçev ve Brejnev dönemleri yaşanmış, 11 Mart 1985'te SSCB'de iktidara gelen Gorbaçov, ülkede gelişimi sağlama amacıyla Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) ilkelerini[33] ileri sürmüştür. [34] Bunun üzerine Özbeklerin milliyetçilik çizgisinde ulusal kültür ve tarihi savunma, kaybedilen ekonomik hakları geri alma mücadelesi, hız kazanmıştır. Sovyet yönetiminin pamuk üretimini artırma kararı ve sürekli artan talep nedeniyle Raşidov[35], üretim rakamlarıyla oynamış yapılan bu durum, 1983'te Buhara'ya gelen KGB (Sovyet Gizli

Teşkilatı) heyeti tarafından tespit edilmiştir. Moskova'yı karşısına alan, milliyetçi Raşidov'un Ekim 1983'te görevden alınması, İslami törenler düzenleyen 53 üyenin ÖKP'den 6 ay için ihracı gibi etkenler, halk nezdinde Sovyet karşıtlığının artmasına neden olmuştur.[36]

Haziran 1989'da Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği'ne İslam Kerimov getirilmiştir. O dönemde Fergana bölgesinde Ahıska Türkleri ve Özbekler arasında başlayan ve çok sayıda kişinin öldüğü çatışma, İslam Kerimov'un Kızılordu birliklerini çağırmasıyla durdurulabilmiştir.[37] Sovyet aleyhine gerçekleştirilen eylemlerin sayısı artmış ve 28 Mayıs 1989'da Muhammed Salih ve Abdurrahim Polat önderliğinde beş bin üyeli Birlik Partisinin[38] oluşturulmasıyla halk bu parti etrafında toplanmış, bunun üzerine İslam Kerimov yönetimi milliyetçi bir politika benimsemiş, halkı Rus sömürüsüne karşı mücadeleye çağırmıştır.[39] 1991'den itibaren çöküşe geçen Sovyet Rusya'da Gorbaçov'un başlattığı Glasnost politikasının, geçerliliği, Kerimov tarafından reddedilmiştir. Kerimov'un Sovyet yönetimi karşıtı eylemcilere desteği, şu açıklamasında görülmektedir: "*Biz her zaman düzen ve disiplinden yana olduk. Düzen ve disiplini bırakan bir yönetim, bir daha hiçbir zaman iktidara dönemez.*"[40] Özbekistan Yüksek Sovyet'i 20 Haziran 1990'da yayınladığı bir deklarasyonla Özbekistan'ın egemenliğini ilan etmiştir. Ancak 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı gerçekleştirilen darbe girişimi başarısız olmuş, onun istifasının ardından 12 Temmuz 1991'de başkanlığa geçen ve etkinlik kazanan Yeltsin, antidemokratik tutumlarıyla milliyetçi muhalefetin tepkisini çekmiştir.[41] Bu gelişme üzerine Özbekistan'da 31 Ağustos 1991'de yapılan bir toplantıda ülkenin bağımsızlığı ilan edilmiştir.[42]

3.BÖLÜM: GELİŞMELER

3.1. Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti (1991 - 2010)

3.1.1.İç Siyasal Gelişmeler

Orta Asya ülkeleri içerisinde, ilk önce egemenliğini ilan eden Özbekistan Cumhuriyeti, 1 Eylül 1991'de tam bağımsızlığını kazanmıştır.[43] Ülkede ilk cumhurbaşkanlığı seçimleri ise 29 Aralık 1991'de yapılmıştır. Söz konusu seçime, Demokratik Halk Partisi adına İslam Kerimov, Erk Partisi adına Muhammed Salih[44] olmak üzere iki aday katılmıştır. Sonuçta Muhammed Salih, %12,3 oranında oy alırken, %86 oy oranıyla İslam Kerimov, cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir.[45]

Özbekistan'daki siyasi süreci değerlendirirken öncelikle, ülke kalkınmasında ve istikrarında önemli parametreleri vermek, bunları siyasi gelişmelerle bağdaştırmak gerekir:

- Stratejik konumu: Orta Asya'nın merkezinde yer almakta ve Uzak Asya- Yakın Asya ülkeleri arasında bağlantıyı kurmaktadır. Kara ülkesi olarak tanımlanan Özbekistan, İpek Yolu'nun güzergâhında bulunmaktadır. Dolayısıyla jeopolitik konumu, ülkeyi uluslararası alanda siyasi açıdan da önemli kılmaktadır.
- Enerji kaynakları: Özbekistan, zengin yer altı kaynaklarına sahip bir ülkedir. Ülkede %59 oranında (224 milyon ton) petrol, % 65 oranında (1.883 milyar $m^{3)}$ doğal gaz rezervi mevcuttur.[46] Ancak ülkede petrol üretiminden ziyade petrol tüketimi daha fazladır, artan doğal gaz üretimine rağmen şirketler, devlet kontrolünde Rus odaklı gaz ticareti yapmaya devam etmektedir. Buna rağmen petrol ve gaz potansiyeli yüksek olan ülke, ayrıca mevcut altın rezervinde[47] dünya dördüncüsü ve bakırda[48] 10. sırada yer almaktadır.[49]

Ekonomisi: Özbekistan'da ekonominin temel kaynağı tarımdır. Türkmenistan'dan sonra Sovyetler Birliği'nde en fazla tarım ağırlıklı ekonomiye sahip ikinci ülke olan Özbekistan'ın 1991 yılında GSYİH içerisinde tarım %36, sanayi ise %28'lik bir orana sahiptir.[50] Tarımda Sovyet döneminde geliştirilen modern ve ileri pamuk üretimi, ülkede dokuma sanayinin ihtiyacının %80'ini karşılamaktadır. Özbekistan[51], dünya pamuk üretiminde dördüncü, pamuk ihracatında ise üçüncü sıradadır.[52] 1991 sonrası ülkede geliştirilen ekonomik reformlarda serbest piyasa ekonomisine geçiş hedeflenmiş, devlet müdahalesinde adım adım

ilerleme[53] temel alınmıştır.[54] 2009 yılında ülke ekonomisinin %8,1 büyüdüğü, ülke ekonomisine yapılan toplam yatırım hacminin %33, halkın net gelirlerinin ise % 26,5 oranında arttığı ifade edilmiştir.[55]

- Siyasi rejimi: Muhalefetin[56] etkili politikalar izleyemediği, etnik ayrımcılığın yasaklandığı, milli değerlerin önemsendiği İslam Kerimov önderliğinde istikrarlı bir rejim söz konusudur.

Özbekistan'ın sahip olduğu köklü devlet yapısı, yerleşik hayata erken geçilmesinden kaynaklanan gelişmiş ticareti ve sahip olduğu tarımsal kapasiteye bağlı hızla gelişen ekonomisi, ülkeye istikrarın demokratik değerlerden önce gelmesini sağlamıştır. Bağımsızlığın kazanılmasından günümüze tek lider konumunda olan Kerimov'un uyguladığı siyaset, Özbekistan'ı Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri içerisinde en homojen devletlerden biri hâline getirmiştir. Bu iç istikrarın sağlanması ve merkezi otoritenin güçlenmesi açısından gerekli bir husustur. Nitekim Orta Asya'nın genel istikrarı, Özbekistan'ın iç istikrarına bağlı olarak yorumlanmıştır.

25-27 Mayıs 1995'te Ankara'da gerçekleştirilen Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek başlıklı konferans sonrası yayınlanan bildiride Kerimov, Özbek millî kimliğini beş başlık altında formüle etmiştir[57]:

1. Toplumsal himaye
2. İdeolojiden bağımsız ekonomi
3. Ekonominin siyasetten önce gelmesi
4. Adım adım piyasa ekonomisine geçiş
5. Herkesin kanunlara uymak zorunda olduğu hukuk devleti

3.1.2. Seçimler

Bir ülkede siyasal yaşamın temelini seçimler oluşturmaktadır. Özbekistan'da, ilk kez 29 Aralık 1991'de yapılan seçimler, İslam Kerimov'un zaferiyle sonuçlanmıştır. Demokratik Halk Partisi[58], Özbekistan Yasama Meclisi'nde (Ali Meclis) çoğunluğu elde etmiştir. Çok partili demokratik seçimler ise, ilk olarak 1994 yılının sonunda gerçekleştirilmiş ve bugünkü ülke meclisi oluşturulmuştur. [59]

Ülkede 26 Mart 1995'te İslam Kerimov'un görev süresinin 2000'e kadar uzatılmasını öngören referandum yapılmış, seçmenlerin %99'u "evet" oyu vermiştir. 9 Ocak 2000 tarihli Cumhurbaşkanlığı seçimlerini % 91,9 oyla, İslam Kerimov kazanmıştır.[60]

27 Ocak 2002'de gerçekleştirilen ikinci referandumla devlet başkanlığı süresi 5'ten 7 yıla uzatılmıştır. Seçim komisyonu 2007 tarihindeki seçimlerde Kerimov'un adaylığı kabul edilmiş, 1992 Anayasasındaki en fazla iki kez cumhurbaşkanı seçilme şartı, göz ardı edilmiştir.[61]

23 Aralık 2007'deki seçimde[62] %88,1 oranında oyla Kerimov iktidarının devamı tescillenmiş; uluslararası arenada Özbekistan'daki uzun süreli başkanlık sistemi tartışmaya açılmıştır. Avrasya kanalının Sıcak Haber programında "Özbekistan'da Öyle Bir Demokrasi Var Ki, Dünyanın Birçok Ülkesi İçin Örnek Olabilir" başlıklı bir program yayınlanmıştır. Bu programı düzenleyen Ali Külebi[63], 2007 cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında gözlemci olarak faaliyet göstermiştir. Sonuçlara yönelik olumlu ifadeler sarf eden Külebi şu sözleriyle İslam Kerimov'un başkanlığını desteklediğini açıkça göstermiştir: "Seçim öncesi kampanya sırasında tüm adaylar için eşit koşullar sağlandı. Şunu da söylemem gerekir ki, oylama süreçleri katı bir şekilde belirlenen normlara, yani gizli oylama ve seçimlerle ilgili kanunlara riayet edilerek gerçekleşti. Özbekistan, bölgenin en istikrarlı ülkesidir. Seçim günü gerçekleşen çeşitli mülakatlarda birçok vatandaşın kendileri için İslam Kerimov'un en uygun aday olarak kabul ettiklerine tanık oldum. Söz konusu kişiler, Kerimov'un akıllı ve dirayetli politikası sonucunda barış, huzur ve istikrarın temin edildiği görüşünü taşıyorlardı. Evet, Özbekistan'da birçok ülke için örnek olabilecek demokrasi bulunmaktadır."[64]

Özbekistan'da 27 Aralık 2009'da yapılan iki turlu genel seçimde (İlk turu % 87,8 katılımla, ikinci turu ise 10 Ocak'ta %79,7 katılımla yapılmıştır.)

iktidar yanlısı Liberal Demokratik Parti 53 milletvekili çıkarmıştır. Halk Demokratik Parti ise 32 milletvekiliyle ikinci sırada Milli Tiklanis 31 ve Adalet Sosyal Demokratik Partisi ise 19 milletvekili çıkarmıştır.[65] Bu seçim, Kerimov tarafından katılan parti sayısının çok olması nedeniyle demokratik nitelikte ülke konumuna geçmenin kanıtı olarak gösterilmiştir. [66]

Ülkede günümüze kadar yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri değerlendirildiğinde seçimlerin genel itibariyle Kerimov lehine sonuçlandığı gözlenmiştir. Muhalefet, seçim koşulları ve seçimlerde getirilen yeni şartları eleştirirken; iktidar yanlıları, Liberal Demokratik Partinin kazandığı oyları, iktidara karşı güvenin bir simgesi olarak kabul etmiştir.

3.2. Özbekistan'ın Bölgesel Örgütlere Üyeliği

Bir ülkede iç istikrarın sağlanmasından sonraki aşama uluslararası alanda kabul görme ve mali, siyasi meselelerde uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmaktır. 70 yıllık süreçte Sovyet rejimine ekonomik açıdan bağımlı hâle gelen Özbekistan, bağımsızlığını kazanmasından sonra yaşadığı geçiş sürecinde problemlerle karşılaşmıştır. Dolayısıyla ülkenin bölgesel örgütlere üyeliğinde şu gerekçeler gözlenmektedir:

- Egemenliğini pekiştirme
- Mali destek sağlama
- İç karışıklıkları gidererek istikrarı koruma
- Bölgesel tehditleri ortadan kaldırma
- Uluslararası arenada faaliyet alanını genişletme

3.2.1. BDT, 1991-1999

BDT[67], eski Sovyet cumhuriyetleri tarafından Rusya öncülüğünde 21 Aralık 1991'de kurulmuştur.[68] Topluluğun oluşturulmasında şu hususlar hedeflenmiştir:

- SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan boşluğu doldurmak, yeni ülkeleri uluslararası sisteme entegre etmek
- Yeni bağımsız cumhuriyetler arasında ilişkileri geliştirmek
- Yeni oluşan devletlerin siyasi yapılarını güçlendirmek
- Ülkelerarası, siyasi, askerî ve kültürel işbirlikleri oluşturmak
- BDT çerçevesinde barışı ve istikrarı korumak

1992'de, Sovyetlerin dağılmasından sonra oluşabilecek sorunları önlemek için kolektif güvenlik sistemi kurulması amacıyla Kolektif Güvenlik Antlaşması[69] imzalanmıştır.

Orta Asya ülkelerinden bazıları BDT çerçevesinde oluşturulmak istenen konvansiyonel askerî işbirliğine olumlu yaklaşırken (Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan), bazıları (Özbekistan ve Türkmenistan) kendi ordularını oluşturmak istemişlerdir. Bunun üzerine[70]:

- 1993'te imzalanan Ekonomik Birlik Antlaşmasıyla aşamalı ekonomik birlik öngörülmüştür.
- 1993'te Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından BDT Barış Gücü oluşturulmuştur.[71]
- 1994'te BDT, Serbest Ticaret Bölgesi olarak ilan edilmiş ve Ekonomik İşbirliği Komitesi kurulmuştur.
- Şubat 1995'te ortak güvenlik doktriniyle BDT, dış tehdit ve problemlere karşı birlikte hareket kararı almıştır.
- Ocak 1996'da Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan Gümrük Birliğini kurmuşlardır. Birliğe sonradan Kırgızistan ve Tacikistan katılmıştır.

BDT ülkelerince üzerinde durulan temel konu askerî işbirliği ve sınır güvenliği olmuştur. Bu anlamda topluluk için ortak güvenlik politikası gereği iki taraflı antlaşmalar ve çok taraflı düzenlemeler yapılmıştır. 26 Mayıs 1995'te devlet başkanları konseyi tarafından kabul edilen Topluluk Üyesi Ülkelerin Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Sınırlarının Korunması Sözleşmesi, sınır uyuşmazlıklarını barışçıl yollarla çözmeyi öngörmüştür.

Ancak bu antlaşma uygulamada geçerlik kazanmamış, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova ve Ukrayna, mukaveleyi imzalamamıştır.[72]

BDT içinde çatışmalar, genellikle, üyelerin dış politika kapsamında tutum ve faaliyetlerinden kaynaklanmıştır. BDT üyesi Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal etmesi topluluğu olumsuz etkileyen bir gelişme olmuştur. Özbekistan, Karabağ sorununu, ihmal ve yanlış yaklaşımın, zamanında önlenmeyen çatışmaların bir sonucu olarak değerlendirmiş, 27-28 Eylül 2010'da Taşkent'te bulunan İlham Aliyev'e desteğini belirtmiştir. Nitekim Özbekistan, 2009'da KGAÖ (Konvansiyonel Güvenlik Antlaşması Örgütü) kapsamında kurulması hedeflenen Acil Müdahale Gücü'ne onay vermemiştir.[73]

BDT'de ortaya çıkan üyelerarası antlaşmazlık ve sonuçsuz girişimler, topluluğu, kâğıt üzerinde mukaveleler bütünü hâline getirmiş, uluslararası terörizm gibi önemli meselelerde etkisiz kılmıştır. Topluluğun işlevsizliği, Rusya'yı KGAÖ'nün yanı sıra Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Ortak Ekonomik Bölge (CES) gibi bölgesel örgütlere yöneltmiştir.[74]

3.2.2. GUUAM

BDT'de ortaya çıkan bloklaşmalar sonucu Rus etkisini önlemek adına zengin petrol rezervlerine sahip Azerbaycan ile Gürcistan, BDT'ye alternatif aramış, Moldova ve Ukrayna'nın katılımıyla 10 Ekim 1997'de GUAM'ı[75] kurmuştur.[76] ABD, GUAM oluşumunda ve gelişiminde kilit bir rol oynamış; GUAM ülkelerine 45 milyon ABD doları tutarında bir yardım yaparak, bu ülkeler arasındaki iş birliğini ve GUAM'ın örgütlenme çabalarını desteklemiştir. [77] Özbekistan'ı GUAM'a yönelten bölgedeki mevcut dengeler şu şekildedir:

- Baskılara karşın tarafsız politika izleyen Türkmenistan
- Bölgesel liderlikte yarışan Özbekistan[78], buna karşın Rusya'nın yanında yer alan Kırgızistan ve Tacikistan
- Rusya'yla iyi ilişkilerini sürdüren Kazakistan (Bölgede Özbekistan'a rakip)

Özbekistan 1999 yılında NATO'nun 50. yıldönümünde, GUAM'a katılmıştır ve bu katılım örgüt GUUAM[79] adını almıştır.

Rusya'nın bölgesel hegemonyasını zayıflatmak amacıyla oluşturulan örgüte ilişkin Kasım 2000'de ABD'deki Stanford Üniversitesi'nde düzenlenen GUUAM çalışma toplantısında Azerbaycan'ın Washington Büyükelçisi Hafız Paşayev, "GUUAM herhangi bir devlete karşı kurulmamıştır. (…) Rusya'nın bölgedeki gücünü azaltmak için daha fazla ABD yardımı gereklidir." demiştir.[80]

2002'de Özbekistan GUUAM üyeliğini dondurmuş, 7 Ekim 2002'de gerçekleştirilen Kişinev zirvesinde cumhurbaşkanını temsilen bir delegeyle katılmıştır. Kerimov, Kişinev zirvesi sonunda GUUAM'ın bir "siyasi örgüte" dönüştüğü gerekçesiyle ayrılacağını açıklamıştır. [81] 2003 yılından sonra günümüze kadar GUUAM örgütünde çok büyük atılımlar gerçekleşmemiştir. 2005 yılı içerisinde Özbekistan lideri Kerimov,

SOROS Vakfının faaliyetlerini ülkesinde yasaklamış, bunun üzerine ABD, Özbekistan'a her yıl yaptığı ekonomik yardımı durdurduğunu açıklamıştır. Özbekistan, ABD'nin bu tutumuna

karşı, Rusya Federasyonu'yla askeri ve ekonomik iş birliğine giderken 22 Nisan 2005 tarihinde Moldova'da gerçekleştirilen GUUAM toplantısına katılmamış ve Mayıs ayının başında GUUAM'dan ayrıldığını bildirmiştir.[82]

Özbekistan, "Renkli devrimler"den sonra ABD'den uzaklaşarak Rusya'ya yönelmiş, enerji antlaşmaları ve askerî işbirliğini geliştirme girişimleriyle bunu kanıtlamıştır.

Özbekistan'ın Fergana Vadisindeki Andican şehrinde baş gösteren ve hükûmet tarafından bastırılan bir ayaklanma söz konusu olmuştur. Vadinin genişliği baz alındığında sorunların kalıcı çözümü için uluslararası işbirliği ve yardımlaşmanın gerekliliği ön plana çıkmaktadır. İşbirliği ve yardımlaşmanın neticeleri Özbekistan dış politikasında da yankılarını bulmuştur.

3.2.3. Şanghay İşbirliği Örgütü

Bölgedeki sınır sorunlarını çözmek, çatışmaları önlemek, terörizm ve radikal dinî akımlarla mücadele etmek adına 25 Nisan 1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Şanghay Beşlisi adıyla bir topluluk oluşturulmuştur.[83] Özbekistan'ın[84] 14-15 Haziran 2001'de gerçekleşen Şanghay Zirvesi'nde topluluğa dahil olmasıyla bu yapılanma, "Şanghay İşbirliği Örgütü[85]"ne dönüşmüş ve uluslararası bir nitelik kazanmıştır.[86]

ŞİÖ, Rusya ve Çin öncülüğünde, ABD hegemonyasını kırma hedefi çerçevesinde oluşturulmuş, temelinde iki ülkenin etkinliğinin ve gücünün artırılması amaçlanmıştır. Orta Asya devletlerinin örgüte üye olma sebepleri ise: bağımsızlıklarını güçlendirmek, Çin-Rusya ilişkilerini dengelemek, terör tehditlerini sonlandırmak, aynı zamanda bu iki bölgesel güçten mali destek sağlamaktır. Bu doğrultuda 2001'de örgüte dâhil olan Özbekistan, ŞİÖ kapsamında Afganistan olaylarında Rusya'nın desteğini almak istemiştir.[87] Örgütün 2006 Şanghay zirvesinde ekonomik iş birliği öne çıkmış ancak terörizm-aşırılık-ayrılıkçılık üçgeninde Özbekistan'daki Andican olayları[88] konuşulmuştur. Zirvede, Taşkent'te yer alan örgütün daimi organı RATS'ın (Bölgesel Terörle Mücadele Organı) işlevselliğinin artırılması görüşülmüş, Rusya ve Çin, terörle mücadele eden bu devletlere askerî teçhizat ve para yardımı taahüt etmiştir.[89]

11 Eylül 2001 saldırıları ve ABD'nin Afganistan askerî müdahalesi, ŞİÖ'nün bölgesel pozisyonuna darbe niteliğinde olmuş, örgüt içi sarsıntılar meydana getirmiştir. Bunun temel nedeni[90]: Örgüte üye üç Orta Asya devleti (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan), topraklarını Amerikan askerlerine açmıştır.[91]

Gelişmelere karşın Rusya ve Çin'in etkisiz kalması sonucu, Özbekistan-ABD yakınlaşması ve iki ülke arasında işbirliğine giden süreç başlamıştır. Özbekistan'ın dış politikasında ABD lehine gelişmelerin yaşandığını ve ülkenin büyük güçler arasında dengeyi sağlamaya yönelik siyasetinden uzaklaştığını söylemek de mümkündür. Bunun üzerine, Taşkent'te 5 Eylül 2003 tarihinde özel gündemle toplanan Şanghay İşbirliği Örgütü Dışişleri

Bakanları, ABD'nin bölgede artan varlığının nasıl azaltılacağı konusunu görüşmüşlerdir. Özbekistan'ı ŞİÖ'ne tekrar yöneltmek adına Bölgesel Terörizmle Mücadele Merkezi'nin yönetim kurulunun Taşkent'te faaliyet göstermesi kararı alınmıştır.[92]

Günümüzde ŞİÖ- Özbekistan ilişkilerine bakıldığında; örgütün 25 Kasım 2010'da Tacikistan'da gerçekleşen hükûmet başkanları zirvesine Kerimov, ülke başbakanını göndermemiş, Başbakan yardımcısı Batır Hocayev, ülkeyi temsil etmiştir. Kerimov'un bu tutumunun Tacikistan ile Özbekistan arasında yaşanan gerginlikten[93] kaynaklandığı öne sürülmüştür.[94]

3.3. Mevcut Sorunlar

3.3.1. Aral Gölü, Su ve Çevre Kirliliği Sorunu

"Aral ölüp giderken,
Hiçbir kimse çıkıp ah demez,
Ölüp giden vatan bu,
Ölüp giden su değil"

Mahkam Rahman

Orta Asya coğrafyası, su bakımından zengin olmamakla beraber bölgenin en önemli su kaynakları Aral Gölü, Amu Derya ve Siri Derya'dır. Amu Derya ve Siri Derya sularının Karakalpakistan'daki kapalı havzasını doldurması Aral gölünün kaynağını oluşturmaktadır. Amu Derya ve Siri Derya sularının özellikle pirinç ve pamuk üretimi, sulama sanayi, enerji vb. alanlarda kullanılması bu nehirlerdeki su seviyelerinin azalmasına neden olmuştur. Bu durum Aral gölünün su oranını doğal olarak azaltmıştır. Aral Gölünün yüzölçümü 1960'ta 68.000 km2 iken 1987'de 41.000 km^2'ye

düşmüştür.[95] 1960'tan 2004 yılına kadar yaklaşık %70 küçülen göl 1980'de büyük ve küçük göl olarak ikiye bölünmüştür.[96] Bu durum çevre problemi başta olmak üzere birçok ekolojik sorunu beraberinde getirmiştir. Çevre kirliliği, Orta Asya cumhuriyetlerinin hepsini tehdit etmekle birlikte bu sorunlardan en çok etkilenen ülke Özbekistan'dır. SSCB döneminde ülkenin pamuk üretim sahası hâline dönüştürülmesi yanlış tarım poltikalarının kullanılması Özbekistan'da başta su olmak üzere çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Pamuk üretiminin yapıldığı Orta Asya coğrafyasında üretimin %65'lik bölümü Özbekistan'da gerçekleşmekteydi.[97]

Aral Gölü'nün kuruması hem iklim değişikliğine hem de her yıl milyonlarca ton tuzun havaya karışmasıyla hava kirliliğine ve toprak yapısının bozulmasına neden olmaktadır. Arazilerin aşırı sulanması, nehir sularının %75 gibi ciddi bir miktarının kaybedilmesine yol açmıştır. Ayrıca yer altındaki tuzların toprağın yüzeyinen çıkmasına ve pamuk veriminin düşmesine neden olmuştur. Toprağın verimini arttırmak için hektar başına daha fazla gübre ve zirai ilaç kullanılmıştır.[98] Tarlada biriken tuz ve tarım ilaçlarının Aral Gölüne dökülmesi göldeki balık sayısında ciddi bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur.[99] Rüzgârla savrulan kumların diğer hayvanların ve bitki örtüsünün azalmasına neden olmaktadır.[100] Bunun yanı sıra yaşanan çevre kirlilikleri ülkede anemi, tüberküloz, hepatit, akciğer hastalıkları ile çocuk ve bebek ölümlerinde artışa sebep olmuştur.[101] Özbekistan`ın Birleşmiş Milletler daimi temsilcisi Murat Askarov verdiği bir demeçte "Orta Asya'daki Kızılkum ve Karakum çöllerine 'Aralkum' Çölü de eklenmiştir." demiş ve su kaynaklarının verimli kullanılmamasının sadece bir ülkeyi değil, bütün bir bölgeyi etkilediğine vurgu yapmıştır.[102]

Günümüzde Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan ile uluslararası gönüllü kuruluşlar, su sorununa çözüm arayışı içindedir ve Aral Gölü'nün kurtarılması için çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda; pamuk tarımı mono kültürünün değiştirilerek ekonomide pamuk tarımına bağımlılığın azaltılması, kurak bölgelerde rüzgârlardan korunmak için perde sistemi

geliştirilmesi, yer altı sularının daha verimli kullanılması gibi farklı çözümler aranmaktadır.[103] Özbekistan hükûmeti de ayrıca bu kapsamda yoğun çalışmalar yürütmektedir. Kerimov Hükûmeti tarafından 11-12 Mart 2008 tarihleri arasında Taşkent'te düzenlenen Aral sorunlarıyla ilgili uluslararası konferansta katılımcılar, Aral bölgesinde oluşan çevre sorunlarını bire bir gözlemleme fırsatına sahip olmuştur.[104] Aral Gölü'ndeki mevcut ekolojik durumun iyileştirilmesine yönelik projelerin hayata geçirilmesinde yabancı ortakların katılımı ülkede büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim 2004 yılında; Dünya Bankası'yla yapılan antlaşma gereği; Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nde istihdama katkıda bulunacak, arazilerin verimini artıracak ve Amu derya Nehri'nin daha verimli kullanılmasını sağlayacak projeler kapsamında 74.55 milyon ABD doları kredi sağlanmıştır.[105] Dünya Bankası, BM Genel Kurulunun 19 Aralık 2008 tarihli kararı çerçevesinde su ve enerji konusunda Orta Asya'nın beş ülkesiyle müzakerelerde bulunmuştur.[106] Son olarak ise Dünya Bankası'nın da desteklediği 86 milyon dolarlık set projesi, Aral Gölü'nün Kazakistan ve Özbekistan sınırları içinde kalan iki yarısını birbirinden ayırmaktadır. Böylelikle kuzeyden gelen akarsu kaynaklarıyla göl tabanında yeniden su biriktirilmesi sağlanacaktır. Aral sularının setle ayrılması, kuzeye yaramış ama güney kesimini kızdırmıştır. Ancak projeyi destekleyen Dünya Bankası Başkanı, projeden ders çıkarılması gerektiğini belirtmiştir.[107]

Aral Gölünün hacminde yaşanan değişim ancak 1990'lı yıllarda gündeme gelebilmiştir. Gölün kurtarılmasına ilişkin birtakım çalışmalar yapılsa da bölgede işbirliğinin sağlanamaması, Özbekistan ve Türkmenistan ekonomilerinin çoğunlukla pamuk üretimine dayanması somut bir sonuç alınmasını engellemiştir.[108]

3.3.2. Fergana Vadisi, Radikal İslam Sorunu ve Terör

Fergana Vadisi, Orta Asya'nın tarihinde önemini hep korumuştur. İki büyük nehrin sınırlarını çizdiği, yaklaşık 200 km uzunluğunda 90 km genişliğinde tarıma oldukça elverişli ve değişik kökenlerden insanların yaşadığı bir bölge olan vadi, bugün üç devletin sınırlarına da dâhildir.[109] Tarıma elverişli toprakları nedeniyle nüfusun kalabalık olması, gelenekçi kesimlerin oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Nitekim "Basmacı Hareketi" olarak adlandırılan Sovyet karşıtı ayaklanmanın çıkış noktası da Fergana Vadisidir.[110] Nakşibendi gibi tarikatların doğum ya da gelişim yeri olan vadi, Sovyetlerin dağılmasından sonra İslam merkezi hâline gelmeye başlamıştır.[111]

SSCB'nin dağılmasının ardından, milliyetçiliğin güçlenmesi ve bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya halklarının, kendilerini artık Sovyet yurttaşı değil; "Bağımsız Ulus" olarak görmeleri, İslam dininin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ancak Orta Asya halklarının İslami bilgilerinin yetersizliği, "Geleneksel İslam" olarak tanımlanan gevşek ve farklı yorumlara açık bir dinî yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum İslam'ın bir politik amaç olarak kullanılmasını engellemişse de radikal unsurların bölgeye yerleşmesine imkân sağlamıştır. Özellikle 1991 yılından sonra bölge toplumlarının kimlik arayışına girmelerine ve bazılarının da dinî değerleri ön plana çıkarmalarına neden olmuştur. Bütün Orta Asya ülkelerinde birkaç milliyetçi parti ortaya çıkmış olmasına rağmen, hemen hemen her cumhuriyette İslam'ı merkez alan çok sayıda parti, dernek ve illegal örgüt peş peşe açılmıştır.[112]

Fergana Vadisinde toprakları olan, Taşkent ve Buhara gibi İslamiyet açısından önemli şehirlere sahip Özbekistan, İslami hareketlerin merkezinde yer almıştır.[113] Kerimov'un bağımsızlıktan bu yana Özbekistan'da iktidarda olması kendisini iktidardan düşürmeye yönelik hareketleri arttırmış ve şeriata dayalı bir yönetimi savunan dini nitelikli hareketlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. [114] 1994'te muhalefetteki Birlik ve Erk partilerinin bünyesinde Muhammed Salih liderliğinde örgütlenmelerin başlaması, Kerimov'un tutumunun değişmesine neden olmuştur.[115] Kerimov ve Özbek yönetiminin muhalefete karşı giriştiği mücadele sonucunda, radikal İslami gruplar bir direniş hareketi oluşturabilmek amacıyla başta Afganistan olmak üzere daha rahat hareket edebilecekleri Pakistan ve Tacikistan'a geçmişlerdir.[116] Bu çerçevede 1996'da başlayıp 2001'e dek devam eden terör olayları yaşanmıştır. Bu gelişmelerde Afganistan'da kontrolün Taliban'ın eline geçmesinin etkisi bulunmaktadır. Taliban ve Afganistan bağlantısı sayesinde Özbekistan ve Orta Asya'nın radikal İslamcı grupları kendilerine eğitim ve lojistik destek merkezi bulmuşlardır. [117]

1997’nin Aralık ayında radikal İslamcı hareketin önde gelen merkezlerinden biri olan Namangan’da dört polisin öldürülmesi terör olaylarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Suçlu olarak Vehhabiler gösterilmiş ve bölgedeki sakallı gençler gözaltına alınarak sorgulanmaya başlanmıştır. Bölgede 900’ün üzerindeki cami Vehhabiliğin merkezleri olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Pakistan ve Afganistan, radikal İslamcı gruplara üs sağlayan ülkeler olması nedeniyle de sert bir dille uyarılmışlardır.1 Mayıs 1998’de çıkartılan “Din Özgürlüğü Yasası” İslami giyim tarzı kıyafetlerin giyilmesi ve İslami nitelikte sakal bırakılmasını yasaklamıştır. Ayrıca hükûmetin kontrolü ve izni olmadan yapılacak her türlü dinî faaliyete yasak getirilmiştir.[118]

Radikal İslam tehdidine yönelik önlemler Özbekistan’dan başlayarak tüm Orta Asya’ya yayılmıştır. İbadetle ilgilenen kesim ve teröre destek veren kesim arasında net bir ayrımın yapılamamış olmasıyla gerçekleşen tutuklamalar, 2000’li yıllarda karşılaşılan isyanlara yol açmıştır. Tutuklamadan kaçan çok sayıda Özbek Güney Kırgızistan üzerinden Tacikistan’a kaçarak sorunu bölgesel hâle dönüştürmüşlerdir. Artık radikal İslami örgütler için bölgesel düzeyde örgütlenmeyi sağlayacak insan alt yapısı da hazır hâle gelmiştir. Örneğin; Kuzey Afganistan’da oluşturulan kamplarda militana ulaşılmıştır.[119] Orta Asya liderleri, 1998 Mayısı’nda radikal İslamcı örgütlerin faaliyetlerini kısıtlamak ve bu gruplarla ortaklaşa mücadele etmek için bir antlaşma imzalamışlardır. Bu işbirliği o döneme kadar dağınık hâlde olan küçük İslami grupların bir şemsiye altında birleşmesine sebep olmuştur.

Kerimov’un onayıyla 1992’de gerçekleşen tutuklama hareketi sonrası Özbekistan’ı terk ederek Tacikistan’a kaçan Tahir Yoldaş’ın liderliğini ve Cuma Namangani’nin askerî sorumluluğunu üstlendiği Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) Özbekistan’a yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.[120] Örgütün amacı Kerimov rejimini silahlı mücadele yoluyla yıkmak ve yerine İslami bir devlet kurmaktır. ÖİH, ilk olarak 16 Şubat 1999’da Kerimov’a yönelik gerçekleştirilen ve 6 kişinin ölümüyle neticelenen suikast girişimiyle gündeme gelmiştir.[121] ÖİH, 7 Ağustos 2000’de Özbekistan’ın güneyinde yer alan dağlık bir bölge olan Surkhandarya’da Özbek

askerleriyle çatışmaya girmiş ve yüzden fazla askerin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Özbekistan İslami Hareketi'nin bu dönemdeki talebi hapisteki Özbekistan İslami Hareketi üyelerinin serbest bırakılması, Özbek hükûmetince haklı bulunan gerekçelerle kapatılan camilerin tamamının açılması ve giyim tarzlarıyla ilgili olarak getirilen yasaklamaların kaldırılması şeklindedir.[122] Bu taleplere cevaben Kırgız, Tacik ve Özbek hükûmet yetkilileri 14 Ağustos'ta ortak harekât yürütmek amacıyla Leninabad bölgesinde bir karargâh oluşturmuşlardır. 20 Ağustos'ta bu ülkelerin liderleri, Kazakistan'ın Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekreteri Sergey İvanov'un katılımıyla Bişkek'te bir araya gelerek hükûmetlerinin terörist girişimlerine yönelik sert tedbirlere başvurmakta kararlı olduklarını açıklamışlardır. Fakat bölge ülkelerinin bu girişimi terörü engelleyemeye yeterli olmamıştır. ÖİH militanları, Tacikistan ve Kırgızistan üzerinden Özbekistan'a sızarak 11 Eylül 2001'e kadar zaman zaman sıcak çatışmalar şeklinde olmak üzere mücadeleye girişmişlerdir.[123]

11 Eylül olayları Orta Asya cumhuriyetleri için bulunmaz bir fırsat niteliğindedir. ABD'nin Taliban ve Usame Bin Ladin bağlantılı tüm örgütleri ve etkinliklerini yok etmek adına Afganistan'dan başlayarak tüm dünyada yürüttüğü operasyonlar Amerikan yardım ve desteğini Orta Asya'ya taşımıştır. ABD, Taliban'la birlikte mücadele yürüten ÖİH'ye son darbeyi vurmuştur. Örgütün iki liderinden biri olan Cuma Namangani öldürülmüş ve diğer lider Yoldaşev, El-Kaide ve Taliban liderlerinin birçoğu gibi kayıplara karışmıştır. Buna karşılık olarak Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya cumhuriyetleri, ABD'nin askerî üs açmasına izin vererek teröre karşı aynı cephede yer aldıklarını göstermişlerdir.[124]

Tüm bu gelişmelere rağmen İslami terör olayları bitmemiş ve 2005 Martı'nda, Fergana Vadisi'nde yer alan, 350 bin kişilik nüfusuyla Özbekistan'ın üçüncü büyük şehri olan Andican'da Kerimov yönetimine karşı bir ayaklanma baş göstermiştir.[125] Fergana Vadisi'nde yer alan Andican şehrinde, 23 yerel iş adamının Ekremiler adında bir grubun üyeleri olduğu gerekçesiyle terör suçu ile yargılanması yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan kanlı olayların başlangıcı olmuştur. Ekremiler, genellikle,

birçok kaynakta Hizb-ut Tahrir'den ayrılma bir organizasyon olarak anılmaktadır. Ancak, bazı kaynaklarda da Ekremiler, HT'den bağımsız, Andican'da Yoldaşev tarafından 1992'de kurulan bir cemaat olarak belirtilmektedir. Ekremilerin hedefe alınması sonucu organizasyonla bağlantılı 23 iş adamı hakkında terörist suçlamasıyla yargılama yapılmıştır. 10 Mayıs 2005'teki duruşma gününde tutuklama kararının haksız olduğunu düşünen, yargılananların yakınları ve çalışanlarının yanı sıra daha önce benzeri suçla cezaevine atılmış kişilerin yakınlarından oluşan büyük bir kalabalık mahkeme önünde toplanmıştır. 12 Mayısı 13 Mayısa bağlayan gece silahlı bir grup, Andican Cezaevini basarak içerideki mahkûmları salmış ve şehirdeki resmî binaları ele geçirmişlerdir. 13 Mayıs'ta cezaevinden kaçırılan mahkûmların önderlik ettiği yaklaşık 20 bin kişinin katıldığı bir gösteri düzenlenmiştir. "Özgürlük" ve "Adalet" sloganlarının atıldığı, işsizlik, yoksulluk gibi sorunların dile getirildiği ve Kerimov'un istifasının istendiği gösteri güvenlik güçlerinin müdahalesiyle karşılanmıştır. Olayları yatıştırmak isteyen Askerî birliklerin ateş açması sonucu yedi yüzün üzerinde gösterici hayatını kaybetmiştir. Olayların hemen ertesinde tutuklanmak korkan göstericiler aileleriyle birlikte Kırgızistan'a geçmiştir. Olaylar sırasında Andican'a 200 km. uzaklıkta Pahtaabad'da ve Kırgızistan sınırındaki Karasu'da da benzer gösteriler yaşanmış, ancak hızla bastırılmıştır.[126]

Andican olaylarından sonra, Washington Post gazetesi tarafından "*ABD ile stratejik ortak olabilme arzusundaki Kerimov, ülkesinde meydana gelen terör olaylarını, teröre karşı yürütülen global mücadelenin bir parçası olarak tanımladı, bu konuda bir bakıma da haklı, çünkü, Özbekistan, El Kaide ve Taliban bağlantılı İslami terör gruplarının son zamanlarda hedefi haline gelen bir ülke olmuştur*." [127] şeklinde açıklama yapsa da Washington hükûmetinin olaylarda Özbekistan'ın insan hakları ihlal ettiğini belirtmesi, ABD-Özbekistan ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur. Bir nevi ABD karşıtlığı çerçevesinde gelişen Özbekistan dış politikası içişlerine fazla karışılmasını istemeyen ülkelere doğru kaymıştır. Bu kapsamda, Hindistan, Pakistan gibi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi yoluna gidilmiş, Kazakistan ile olan ilişkilerde de büyük bir ilerleme sağlanmıştır.[128]

İslamiyet, Orta Asya'nın sadece kültürel bir parçası olmaktan çıkmış ve siyasal hayatı etkileyen bir olgu hâline gelmiştir. Sovyetler döneminde etkinliğini kaybettiği düşünülen din, SSCB'nin dağılmasından sonra tekrar canlanma göstermiştir. Bu aslında İslami uyanış olarak da adlandırılmıştır. Fakat bu durum bölge için avantaj niteliğinde olmayıp büyük güçlerin terör bahanesiyle Orta Asya'da etkin olmalarına zemin hazırlamaktadır. Bölge devletleri arasında birlik ve işbirliğinin sağlanamaması da siyasal hayatı etkileyen bir faktör hâline gelmektedir. İslamiyetin önümüzdeki yıllarda da bu coğrafyada belirleyici unsurlardan biri olacağını ve toplum hayatı üzerindeki etkisinin devam edeceğini söylemek mümkündür.

3.3.3. Sınır Sorunları

Orta Asya bölgesinde çözülmesi en zor sorunlar sınır problemleridir. Bölge devletlerinin sorunun çözümüne yönelik sert politikalar izlemesi problemin ortadan kaldırılmasını daha da zorlaştırmaktadır. Sınır sorunu SSCB dönemine kadar uzanmaktadır. Sovyetler dönemi öncesinde klanlar ve hanlıklar şeklinde iç içe yaşayan Orta Asya halkı, Bolşevik Devrimi'nden sonra ayrılmıştır. Bu ayrımda üç ülkenin topraklarının bulunduğu Fergana Vadisi'nde sınırlar etnik dağılıma bakılarak çizilmemiş, SSCB'nin ekonomik politikaları, toprakların kiralanması gibi uygulamalar göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle ülkeler birtakım sorunlar yaşamaktadır.[129]

Orta Asya'da sorunlu bölgeler şunlardır;

- Kazakistan-Özbekistan; Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti ve Bağış Kasabası
- Özbekistan-Türkmenistan; Horasan, Harezm, Taşoğuş, Türkmenabat
- Kırgızistan-Özbekistan; Şah, Şahmerdan, Oş
- Tacikistan-Kırgızistan; İsfana Vadisi[130]

Özbekistan-Kazakistan sınırı 2.203 km uzunluğundadır. Kazakistan'da %2.5 oranında Özbek, Özbekistan'da da %4 oranında Kazak ve %1.5 oranında Kazaklara kültürel anlamda yakın olan Karakalpak bulunmaktadır.[131] İki ülke ilişkileri sınırlar nedeniyle 2000 yılında gerginleşmeye başlamıştır. Sorunlu olan iki bölge mevcuttur; Karakalpakistan ve Bağış kasabası. Karakalpakistan Orta Asya'daki tek özerk bölge olup Kazakistan sınırındadır. 1925 yılına kadar Kazakistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde yer almış, daha sonra Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiştir. 1991'den sonra bağımsızlık talebinde bulunan bölgeye hükûmet baskı uygulamıştır. Zaman zaman Karakalpakistan'ın Kazakistan'la birleşmek için ayaklanması iki ülke ilişkilerinde gerilime neden olmuştur.[132] Diğer sorunlu bölge olan Bağış kasabası, Taşkent'e yedi kilometre uzaklıkta Kazakistan sınırında yer alır. SSCB döneminde toprak kiralama müsaadesi çerçevesinde Özbekistan, Kazakistan'ın Bağış Kasabasındaki yerleşim bölgelerini kiralamıştır. 1992'de kira süresi biten Özbekistan onaylamasa da Bağış'ta yaşayan halk Kazakistan'a bağlanmak istemiş ancak 9 Eylül 1992'de Özbekistan ve Kazakistan liderlerinin yaptığı antlaşma neticesinde bölge Özbekistan sınırları içinde kalmıştır.[133]

Özbekistan-Türkmenistan sınırı 1.621 km uzunluğunda olup Türkmenistan'da %5 oranında Özbek yaşamaktadır.[134] Türkmenistan, Özbekistan'a ait Horasan ve Harezm bölgelerinde hak iddia etmektedir. Buna karşılık Özbekistan da Türkmenistan'ın Taşoğuz ve Türkmenabad bölgelerinde tarihten gelen hakkı olduğunu öne sürmektedir.[135] 1996 yılında iki ülkenin devlet başkanları bir araya gelmiş ve anlaşmaya varmışlardır. Ağustos 2000'de ise karma sınır belirleme komisyonları çalışmalarına başlamış ve sınırın her iki tarafına da sınır karakolları inşa etmiştir.[136] Sınır anlaşmazlıklarının yaşanması ve Orta Asya'da hem terör hem de uyuşturucu ticareti nedeniyle 1999'nın Haziranı'nda Türkmenistan, vize uygulamasına başlamıştır. Başlangıçta BDT içinde düşmanca algılanan bu tavrının gerekçesinin uluslararası terörizm ve uyuşturucu trafiğiyle olduğu anlaşılmıştır.[137]

Sınır anlaşmazlıkları en fazla Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan üçlü sınır bölgesinde yer alan Fergana Vadisi'nde ortaya çıkmaktadır. Tacikistan Buhara ve Semerkant üzerinde, Özbekistan ise Hocent bölgesinde hak iddia etmektedir. Ayrıca nüfusunun çoğunluğu Özbek olmasına rağmen Kırgızistan sınırları içinde kalan Oş şehri de sorunlu bölgelerdendir.[138] Fergana Vadisi'nin önemi; "Özbekistan İslami Hareketi" gibi İslamcı terör gruplarına ev sahipliği yapmasındadır. Söz konusu terör grupları, uzun bir dönem Kırgızistan ve Tacikistan'ın Fergana Vadisi'ndeki topraklarında konuşlanmış ve Özbekistan'a bu bölgeden girerek eylemlerde bulunmuşlardır.[139]

Özbekistan'ın sınır sorunları yaşadığı ülkelerden Türkmenistan, uluslararası platformda tarafsızlığını beyan etmiş olması, Kazakistan sınırının çöl ve bozkırlarla kaplı olması, yerleşim yeri ve insan sayısının az olması gibi sebeplerle Özbekistan'ın batı ve kuzey sınırlarında çok büyük problem yaşamamıştır. Kırgızistan ile var olan sınır sorunları etnik sorunları içinde barındırdığı için henüz tam anlamıyla çözülememiştir.

17 Kelime anlamı olarak Türklerin yaşadığı yer şeklinde tanımlanan Türkistan, etnocoğrafik bir terimdir. Orta Asya'da nüfusunun çoğunluğu Türklerden oluşan devlet, özerklik ve benzeri oluşumları belirtir. XIX. Yüzyılda İngiltere, Rusya ve Çin'in sömürgeci politikaları sonucunda Türkistan bölgesi, Doğu, Batı ve Güney Türkistan olarak üçe ayrılmıştır. Batı Türkistan'da: Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan; Doğu Türkistan'da: Çin Halk Cumhuriyeti'nin hâkimiyetinde yer alan Sincan Uygur Muhtar Bölgesi; Güney Türkistan'da Afgan Türkistanı adı altında Afgan devleti yer almaktadır. (Erol Mültercimler, *XXI. Yüzyıl Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 34).

18 Anthony Hyman, " *Moving Out Of Moscov's Orbit: The Outlook For Central Aia*" *Intenational Affairs((Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Blackwell Publishing, Cilt.69, No:2, Nisan 1993, s. 290.

19 Cedidçilik (yenilikçilik): İslami Reform hareketidir, Avrupa'nın demokrasi, modern eğitim kavramlarının etkisiyle ve Semerkand ile Buhara'da Rus sömürüsünden kurtulma amaçlı, gelişmiştir. (*Buhara'da Cedidçilik*, http://www.kultur.gov.tr/EN/belge/2-23609/buharada-cedidcilik.html, 29.12.2010).

20 Ahmet Rasid, *Orta Asya'nın Dirilişi İslam mı Milliyetçilik mi?*, (çev: Osman Deniztekin), Cep Kitapları Yayıncılık, İstanbul Eylül 1996, s.107.

21 Parti üyeliğinin tartışıldığı dönemde fikir ayrılığı yaşanmasının ardından çoğunlukta olan Lenin taraftarlarına Rusçada çoğunluk anlamına gelen Bolşevikler, azınlıkta kalan Martov taraftarlarına

da azınlık anlamına gelen Menşevikler denilmiştir. (*Большевики под огнем*, http://scepsis.ru/library/id_1507.html, 26.11.2010).

22 1920'de Bolşeviklerin güçlenmesi, Frunze yeni kızıl ordu birliklerinin Emir'i Afganistan'a gitmeye zorlamasıyla söz konusu ittifak sona ermiştir.

23 Basmacı Hareketi, 1918-1923 tarihleri arasında Enver Paşa öncülüğünde gerçekleşen ve pantürkist düşüncelere örnek teşkil eden bir girişimdir. Buna ilişkin detaylı bilgi için bkz. Aslı Akyol, "Tacikistan'da Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

24 Ahmet Rasid, age.,, s. 108,109.

25 1929'a kadar Tacikistan Özbekistan SSC'e bağlı bulunmuştur. Tacikistan'ın tarihi geçmişine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Aslı Akyol, agm.,

26 Timur Kocaoğlu, "Özbekistan İle Türkistan'daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, (der: Alaeddin Yalçınkaya) , Bağlam Yayınları, İstanbul Kasım 1998, s.72.

27 Tacikistan'ın Özbekistan'dan ayrılması, Taciklerin iki vatan arasında kalmasına yol açmış, bu durum bölgede sınır ve etnik çatışmaların yaşanmasına zemin oluşturulmuştur. Fergana sorununa dair ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Özer, "Kırgızistan'daki Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.

28 1923 Nisan, Moskova SBKP kongresinde Sovyet yönetimi tarafından bu düşünce dile getirilmiştir.

29 Etnik temizlik sonrası, KP'de 1924'de mevcut olan 16bin üyeden bin Özbek kalmıştır.

30 1920'lerde Moskova'nın uygulamak istediği, silahsız güçlere dayalı bir idare biçimidir.

31 Şener Üşümezsoy, "Bolşevizm, Avrasyacılık ve Ulusalcılık" http://www.turksolu.org/221/usumezsoy221.htm, 04.12.10.

32 Sovyet rejiminde uygulanan reformlar, Özbekistan'daki gelenek yapısını tam anlamıyla değiştirememiş, Özbekler, Sovyet tarafından mücadelesi zor bir topluluk olarak nitelendirilmiştir. Bağımsızlık süreciyle birlikte gelişen ve ülkeyi farklı kılan yapılandırmalara yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. Elise Massicard and Tommaso Trevisani, *The Uzbek Mahalla, Between state and society, Everett-Heath* Tom(*edit)*, Central Asia, RoutledgeCurzon, London 2003, s. 206-209.

33 Sosyalist sistemde Serbest piyasa ekonomisine geçiş ve demokratik nitelikli bir yönetim sistemi adına söz konusu ilkeler Gorbaçov tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ancak bölgede etkili olan bu reformlara karşın askeri sisteme dayalı eski iktisadi yapıda yenileşme hareketleri yeteri kadar başarılı olmamış, SSCB'nin zayıflama, dağılma süreci başlamıştır.

34 James Graham, "Gorbachev's Glasnost", http://www.historyorb.com/russia/glasnost.shtml, 25.11.2010.

35 1959-1983 yılları arasında görev yapan, Şeref Raşidov KGB sekreterliği yapmış ve ülkede etkili bir lider konumunda bulunmuştur. Raşidov'a ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Gregory Gleason, "The Central Asıan States, Discovering Independence", *Westview Press*, ABD 1997, s. 67,68.

36 Ahmet Rasid, age.,, s. 112,113.

37 Çökmekte olan Sovyet rejiminde kötü koşullar içerisinde yaşayan gençlerin bağımsızlık arayışlarında, İslam Kerimov çok etkili olmuştur.

38 O dönemin ilk muhalefet teşkilatıdır. (Yücel Tanav, "Muhammed Salih ve Özbekistan'da Demokrasi Hareketi" , http://www.mevzuvatan.com/yazar/3056-muhammed-salih-ve-ozbekistanda-demokrasi-hareketi.html, 23.11.2010).

39 Alaeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik ve Panislaminizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze*, Timas Yayınları, İstanbul, 1997, s. 439, 440.

40 Edward Gardan (Taşken'ten) *Uzbekistan's Boiling Kettle*", International Herald Tribune, 20 Eylül 1991.

41 *Ельцин, Борис Николаевич*, http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/ELTSIN_BORIS_NIKOLAEVICH.html, 29.12.2010.

42 Bahram Abdualimov, "Bağımsız Özbekistan'ın Dış politikası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1999, s. 25.

43 Özbekistan'ı ilk tanıyan ülke, Türkiye olmuştur.

44 Birlik ve İslami Muhalefetin yasaklı olması nedeniyle seçimlere adaylığını koymaları mümkün olmamış ancak Erk Partisi lideri Özbekistan rejim muhaliflerinden, Türk milliyetçisi Muhammed Salih, seçime katılabilmiştir. (Peter Pringle: *"Time Not Right for Shooting in the Streets*", Independent, Londra 18 Ocak1992).

45 Alaeddin Yalçınkaya, age.,, s. 440.

46 Mert Bilgin, "Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar", *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine* (der: Arı, Tayyar), MKM Yayıncılık, Bursa Ekim 2010, s. 164, 168. Özbekistan'daki enerji kaynaklarının miktarlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: "Özbekistan-Türkiye İlişkilerinde Yanlışlık Nerede", Ay Gazete, , Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten Tarih 24.09.2009-Sayı:16, 23 Eylül 2009.

47 Özbekistan, altın üretiminde BDT ülkeleri içerisinde Rusya'dan sonra ikinci sıradadır.

48 Özbekistan'ın bakır rezervleri 800 milyon ton civarındadır. - Onur Arslan, *Bakır Sektör Profili*, İstanbul Ticaret Odası, ,Kobi AR-GE Şubesi, İstanbul, 2006, s. 4.

49 *Özbekistan*,http://www.usiad.com/index.php?Itemid=86&id=165&option=com_content&task=view, (20.06.2010).

50 Anar Somuncuoğlu, "Özbekistan'ın Gelişme Stratejisi", *Avrasya Dosyası- Özbekistan Özel Sayısı*, Cilt: 7 Sayı: 3, Ankara, 2001, s. 19.

51 Sovyet döneminde, Özbekistan'da Sovyet yönetimince pamuk üzerine uzmanlaşma ve sürekli pamuk üretimi hedeflenmiştir. Bu nedenle, o dönemde Özbekistan, Pamuk Cumhuriyeti tanımlamasına tabi tutulmuştur.

52 Haktan Birsel, *Gizli Çember ve Özbekistan*, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul Eylül 2005, s.77.

53 Adım adım ilerleme (reformlar uygulama) düşüncesinin temelinde, İslam Kerimov'un "Yeni ev yapılmadan eski ev yıkılmaz." görüşü yatmaktadır. Anar Somuncuoğlu, agm., s.21.

54 Abdulla Faiziev, "Özbekistan'ın Ekonomik Politikası ve Son Ekonomik Gelişmeler" *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1996, s.1.

55 "Özbekistan 2009'da Yüzde 8,1 Büyüdü", *Hürriyet Gazetesi*, 04.01.2010 Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten, Tarih:05.01.2010, Sayı: 322.

56 Ülkede 4 parti bulunmaktadır, Liberal Demokrat iktidar partisinin yanı sıra mevcut partiler: Halk Demokratik Partisi, Adalet Sosyal, Demokratik Partisi, Milli Tiklanis Partisi'dir.

57 M. Cemil Özgül, *TİKA ve Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Tarafından Düzenlenen Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995*), TİKA Yayınları, Ankara, 1996, s. 59, 60.

58 Eski Özbekistan Partisinin adı, Eylül 1991'de Demokratik Halk Partisi olarak değiştirilmiştir.

59 Fulya Akyıldız, "SSCB Sonrası Dönemde Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetleri'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması: Neoliberal Politikalara Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Mayıs 2008, s. 195.

60 "Özbekistan Cumhuriyeti", http://okulweb.meb.gov.tr/999/52/909621/ozbekistan.htm, (29.06.2010).

61 Meşküre Yılmaz, "Umutlandıran Özbekistan Seçimleri", http://www.21yyte.org/tr/yazi3162-UMUTLANDIRAN_OZBEKISTAN_SECIMLERI.html, (23.12.2010).

Merkez komisyonun Kerimov adaylığını kabul etme gerekçesi, anayasa değişikliğinin 2002'de yapılmış olması ve geriye dönük işlemeyeceği kararıdır. Cenk Başlamış, "Цzbekistan'da Seзim Komedisi",http://www.arbuz.com/showthread.php?t=43152&page=1, (29.12.2010).

62 Söz konusu seçimde 260'dan fazla yabancı ve 23 binden fazla yerel gözlemci faaliyet göstermiştir. "T.C.Taşkent Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Özbekistan Basını Özeti", 07 Ocak 2008 http://www.altinmiras.com/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1728, (30.12.2010).

Seçime katılanlara dair ayrıntılı bilgi için bkz: " O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Saylovida 90,6 Foiz Saylovchi Ishtirok Etdi", *TÜRKBİRLİK* http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/Haberler/58-ozbekiston-yangiliklar/87-oezbekistan-da-secimlere-katlma-oran--906.html, (26.12.2010).

63 TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Başkanvekili.

64 "T.C.Taşkent Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Özbekistan Basını Özeti", *07 Ocak 2008*, http://www.altinmiras.com/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1728, (30.12.2010).

65 "Özbekistan'da Seçimi LDP Kazandı, Dünya Bülteni", *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, Günlük Bülten Tarih: 13.01.2010 - Sayı: 328. Özbekistan, XXI. yüzyılın en önemli sorunlarından biri olan çevre sorununa da duyarlılık göstermiştir. Bu çerçevede, son seçimlerinden itibaren Özbekistan Yasama Meclisi'nde (Oli Meclisi) sandalye Sayısı 150'ye artırılarak, 15 sandalyeyi doğrudan Özbekistan Çevre (Ekoloji) Hareketi için ayrılmıştır. Böylece, Özbekistan'da dağınık durumdaki birçok çevreci hareket ve örgütü bünyesinde birleştiren bir siyasi güç oluşturulmuştur Hasan Kanbolat, *Özbekistan'a Farklı Bakabilmek*, ORSAM, 12.01.2010, Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten Tarih: 12.01.2010 - Sayı: 327.

66 Meşküre Yılmaz, "Umutlandıran Özbekistan Seçimleri", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, http://www.21yyte.org/tr/yazi3162-UMUTLANDIRAN_OZBEKISTAN_SECIMLERI.html, (23.12.2010).

67 Orta Asya'da işbirliğinin sağlanmasına ilişkin oluşturulan ilk kurumsal yapı BDT'dir. 1993 Gürcistan'ın da katılımıyla örgütün üye Sayısı 12'ye çıkmıştır. Ancak Şubat 2006'da Gürcistan, askeri kanadını topluluktan çekmiştir.

"Gürcistan, BDT Üyeliğine Resmen Son Veriyor", http://www.tumgazeteler.com/?a=5432910, (25.10.2010).

68 Sinan Oğan, *Uluslararası Örgütler,* http://www.turksam.org/tr/a697.html, (29.11.2010).

69 Taşkent antlaşması olarak da tanımlanan Kolektif Güvenlik Antlaşmasının tarafları: Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır. Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna, antlaşmadan geri çekilen ülkelerdir. Martin Kaczmarski, "Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor, Uluslar arası Örgütler",*TÜRKSAM*

http://www.turksam.org/tr/yazdir687.html, (28.11.2010).

Bu antlaşma 1994'te yürürlüğe girmiş, Kovansiyonel Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün oluşumuna temel hazırlamıştır. 1999'da yapılanma ile ilgili sürenin uzatılmasına dair 1999'da tekrar mukavele yapılmış, Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan bunu imzalamayarak örgütten ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Özbekistan, KGAÖ'nün BDT İçi Sorunlara Müdahalesine Karşı",

http://www.haberler.com/ozbekistan-kgao-nun-bdt-ici-sorunlara-mudahalesine-2414074-haberi/, (14.12.2010).

70 Ertan Efegil vd. ,*Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, İstanbul Şubat 2004, s. 331, 332.

71 BDT barış gücü, 1993-1997 arası Tacikistan iç savaşı esnasında ülkedeki etnik çatışmaların sona erdirilmesi ve istikrarın sağlanmasında etkili olmuştur.

72 İbrahim Yılmaz, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve Bölgeye Yönelik İşbirliği Girişimleri", *Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.* Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 75.

73 "Özbekistan, KGAÖ'nün BDT İçi Sorunlara Müdahalesine Karşı", http://www.haberler.com/ozbekistan-kgao-nun-bdt-ici-sorunlara-mudahalesine-2414074-haberi/, (14.12.2010).

74 Martin Kaczmarski, "Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor, Uluslararası Örgütler", *TÜRKSAM* http://www.turksam.org/tr/yazdir687.html, (28.11.2010).

75 GUAM, kendisini oluşturan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova ülkelerinin baş harflerinden oluşur, aynı zamanda Büyük Okyanus'taki ABD üssünün de adıdır. ABD GUAM oluşumda ve gelişmesinde kilit rol oynamıştır.

76 Efegil, Ertan vd. *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Şubat 2004, s. 339.

77 Timuçin Kodaman ve Birsel Haktan, *Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Elazığ, 2006, s. 431.

78 Ülkedeki Rus etkisini azaltarak bölgesel liderlik yolunda, ABD'nin 11 Eylül sonrası Orta Asya'ya yönelmesi avantaj olarak görülmüştür.

79 Örgüt, Washington'da kurumsallaşmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, "GUUAM" teşkilatının ilk başkanı seçilmiştir.

80 Birsel Haktan, age, s. 109.

81 Ainur Nogayeva, "GUUAM BDT'ye Rakip mi ?" *AYSAM* http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=264, (15.10.2010).

82 Sinan Oğan, "Özbekistan'da "Yesil" Devrim Sancıları", *TÜRKSAM*

http://www.turksam.org/tr/yazilar. asp?kat1=3&yazi=364,15 Mayıs 2005, (14.02.2011).

83 “Shangai Cooperation Organization”, http://www.sectsco.org/EN/, (23.10.2010).

84 ŞİÖ’nün iki daimi organı bulunmaktadır. Bunlardan biri Pekin’deki sekreterlikken diğeri Taşkent’te bulunan Bölgesel Terörle Mücadele Organı’(RATS) dır. Pan Guang, “Tashkent Summit meeting The Steady Advance of the SCO”, *The Journal of China- Eurasia Forum (CEF Monthly*), Ekim 2004, http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/CEF_archive.htm, (23.11.2010).

85 İşbirliği örgütü tanımlamasının ardında: karşılıklı güven, işbirliği, silahsızlanma ve güvenlik prensipleri yatmaktadır.

86 Janna Usmanova, Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Politikası(1991-2006), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, s.85,. “Sınır Bölgelerinde Askeri Alanda Güvenliği Güçlendirmeye İlişkin Anlaşma”Şanghay Beşlisi’nin oluşumunda imzalanan temel antlaşmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevim Şeker, “Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya Politikası” ,Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

87 İbrahim Yılmaz, age.,, s. 84,85.

88 Özbekistan’ın Ş.İ.Ö üyeliğinin çıkış noktasında Andican olayları da yer almaktadır. Bu meseleye ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Özer, “1991-2010 Kırgizistan’da Siyasi Gelişmeler” *, Necati İyikan (ed.), Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

89 Chin- Hao Huang, “*China and Shangai Cooperation Organization: Post- Summit Analysis and Implications for the United States*” Central Asia Caucasus Institute&Silk Road Studies Program, China and Eurasia Forum Quaeterly, Cilt.4, No. 3, 2006, s. 15-20.

90 Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, *Geleceğin Süper Gücü Çin, Uzakdoğu’daki Entegrasyonlar ve Şanghay İşbirliği Örgütü*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 204, 205.

91 Üç devletin ABD’e üs vermesinin temelinde Afganistan’ın istikrarsız yapısın bağlı artan terör faaliyetlerinin bu ülke topraklarına yayılması ve tehlike oluşturmasıdır. ABD’nin Afganistan müdahalesi, bölgesel güvenlik adına atılan bir adım olarak değerlendirilmiştir. (Martin C., Spechler, *The Political Economy of Reform in Central Asia, Uzbekistan Under Authoritarianism*, Routledge, Londra ve New York, 2008, s. 87-89).

92 Haktan Birsel, age.,, s.115.

93 Özbekistan- Tacikistan arasında yaşanan siyasi çatışmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Aslı Akyol, “1991-2010 Tacikistan İç Siyasal Gelişmeler”, Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

94 “ Özbekistan, Tacikistan’da Düzenlen ŞİÖ Zirvesine Düşük Düzeyde Katılıyor”, http://www.bighaber.com/ozbekistan-tacikistanda-duzenlen-sio-zirvesine-dusuk-duzeyde-katiliyor/, 19.11.2010.

95 Turan Can,” Aral Gölünün Kısa Hikayesi”, *2023 Dergisi*, Sayı:77 Ankara, Eylül 2007, s.38-40.

96 *Joanna* Lillis, “ Kazakhstan: The Northern Aral Sea Rides Wave of Optimism”, 23 Nisan 2009, EURASIANET http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav042409.shtml 25.12.10.

97 Süleyman Merdanoğlu, “Aral Gölü’nün Beraberinde Getirdiği Çevre Ve Su Sorunu 3”, altinnmiras-w@tr.net 27.12.10.

98 Turan Can, agm., s. 40.

99 Müjdat Güler, *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s.113-114.

100 Turan Can, agm.,, s. 40.

101 Müjdat Güler, age., s. 113-114.

102 "Aral Gölü Çöl Oldu", *Star Gazetesi*, http://www.stargazete.com/dunya/aral-golu-col-oldu-haber-253788.htm, 29.06.2010.

103 Müjdat Güler, age., s. 113-114.

104 Süleyman Merdanoğlu, agm., , altinnmiras-w@tr.net , (27.12.2010).

105 Haktan Birsel, age., s. 103.

106 *" Dünya Bankasından Orta Asyaya" Suyu Verimli Kullanın" Cağrısı"*, http://www.turkey.mfa.uz/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3168, (06.09.2009).

107 "Tuz Gölü'nün Kaderi de Aral Gölü Gibi mi Olacak?", http://www.belge.com.tr/arc/belgeci/mustafa.php?sayfa=yazi&yno=378, (27.06.2010).

108 Turan Can, s. 41.

109 "Ahat Andican İle Özbekistan-Türkistan Üzerine Söyleşi, Kerimov "İslamcı Terör" İddiasını Batı'dan Destek Almak İçin Kullanıyorlar", *2023 Dergisi*, Sayı: 50, Haziran 2005, s. 34.

110 Agm.,, s. 4.

111 Yelda Demirağ – Cem Karadeli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık, Ankara 2006 – Mithat Çelikpala, *Sovyetlerden Günümüze Orta-Asya Kafkasya'da Vehhabilik ve Siyasal İslam*, s.233.

112 Janna Usmanova, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası(1991-2006)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008, , s. 38.

113 Узбекистан.
http://www.advantour.com/rus/uzbekistan/ (20.12.2010).

114 Mohammad-Reza Djalılı-Thıerry Kellner, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2009, s. 266, 267.

115 Yelda Demirağ ve Cem Karadeli, age., .s. 234.

116 Ghoncheh Tazmını, "The Islamic Revival İn Central Asia: A Potent Force Or A Misconception?" *Central Asian Surve*, 2001, s. 72.
http://greatgame.no.sapo.pt/acopiniao/CentralAsiaSurvey.pdf (20.12.2010).

117 Yelda Demirağ ve Cem Karadeli, age., s. 236.

118 Yelda Demirağ ve Cem Karadeli, age., s. 237.

119 "Ahat Andıcan İle Özbekistan-Türkistan Üzerine Söyleşi, Kerimov "İslamcı Terör" İddiasını Batı'dan Destek Almak İçin Kullanıyorlar", agm., s. 34.

120 Zurab Todua, "Radical Islam In Uzbekıstan: Past And Future"
http://www.ca-c.org/journal/2005-01-eng/05.todprimen.shtml (22.12.2010).

121 M. Turgut Demirtepe, *Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör, İdris Bal, "Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*", **USAK Yayınları, Ankara, 2006, s. 261.**

122 Agm., s.238.

123 Yelda Demirağ ve Cem Karadeli, age., s.236, 237.
124 Age., s. 239.
125 Haktan Birsel, age., s.98, 99.
126 M. Turgut Demirtepe**, agm., s. 267, 268.**
127 Daniel Kımmage, "*Terror in Uzbekistan, Primary Conclusion*", Central Asia Report, 7 Nisan 2004,
http//: www.Rferl.Org.Rfe/Rl.Analytical Report, Cilt. 4, No. 15, 14 Nisan, 2004, s.1 (4 Kasım 2004).
128 Aydın Özdemir, "Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan Enerji Potansiyelleri ve Politikaları", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 75.
129 Anara Tabyshalieva, *"Preventing Ethnic Conflict İn The Ferghana Valley", The Challenge Of Regional Cooperation İn Central Asia*, Haziran 1999, s. 26.
130 İbrahim Yılmaz, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve Bölgeye Yönelik İşbirliği Girişimleri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara 2008, s. 42.
131 " Özbekistan Ülke Raporu", *TİKA Yayınları*, 2009.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Özbekistanraporu_2007.pdf, (22.12.2010).
132 İbrahim Yılmaz, agm., s. 35.
133 Haktan Birsel, age., s. 91.
134 Özbekistan Ülke Raporu", *TİKA Yayınları*, 2009 http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Özbekistanraporu_2007.pdf, (22.12.2010).
135 İbrahim Yılmaz, agm., s. 35, 36.
136 Agm., s. 36, 37.
137 Janna Usmanova, agm., s. 54.
138 Bkz. Emel Özer, " Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010), *Necati İyikan (ed.), Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
139 Timuçin Kodaman ve Haktan Birsel, "*Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politika*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006, s. 418.

4.BÖLÜM: ÖZBEKİSTAN'LA İKİLİ İLİŞKİLER

4.1. ABD

ABD, 25 Aralık 1991 yılında Özbekistan'ı tanımış, Mart 1992'de başkent Taşkent'te büyükelçilik açmıştır. İki ülke ilişkileri ABD'nin Özbekistan'da var olduğunu ileri sürdüğü insan hakları ve demokrasi sorunları sebebiyle istenilen düzeyde olmamıştır.[140] Özbekistan, 13 Temmuz 1994'te imzalanan antlaşmayla NATO'nun barış için ortaklık programına katılmıştır. 1995'ten 11 Eylül olaylarına kadar geçen süreçte çeşitli tatbikatlara katılan Özbekistan, Amerikan Merkez Komutanlığı'nın (CENTCOM) desteğiyle Central Asia Peacekeeping Battalion(CENTRASBAT) adıyla kurulan askerî birliğin içinde yer almıştır.[141] 24 Nisan 1999'da GUAM'a üye olması ABD-Özbekistan ilişkilerinde ekonomik ve stratejik bağların güçlendiğinin göstergesi olmuştur.[142]

11 Eylül saldırıları sonrasında gerçekleştirilmesi planlanan Afganistan operasyonları, Orta Asya coğrafyasının ABD için önemini artırmış ve bu nedenle Özbekistan'la iyi ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. [143] Taliban yönetimi ve bu yönetimin Orta Asya'dan gelen aşırı dinci gruplara kucak açması Özbekistan'ı sadece Rusya'yla değil Batı'yla da güvenlik alanında da işbirliği arayışlarına itmiştir. 1999 Şubatı'nda Taşkent'te yaşanan bombalama olayı[144]hükûmetin politikalarında ABD lehine değişimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.[145] Bu tarihten sonra Özbekistan, ABD

ile özellikle askerî alandaki ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaya başlamıştır. Gelişmeler ışığında ABD, Rusya'ya uzak politikalar izleyen, Batı yanlısı ve Orta Asya ülkeleri arasında liderliğe oynayan güçlü bir Özbekistan'ı desteklemiştir. Böylelikle ABD, Orta Asya'da özellikle Özbekistan'da yaşanan olaylarda daha aktif olmayı hedeflemiştir.

11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen terörist eylemler, ABD'nin Orta Asya politikasında değişimin yaşanmasına neden olmuştur. 11 Eylül'ü takip eden dönemde, ABD'ye terörizmle mücadele konusunda destek vereceğini açıklayan ilk Orta Asya Cumhuriyeti Özbekistan'dır. Özbekistan'ın ABD'ye üs verme kararının akabinde Kırgızistan ve Tacikistan da ABD'ye üs verme kararı almışlardır.[146] Özbekistan, Afganistan operasyonlarının gerçekleştirilmesi için ABD'ye Karşi-Kanabad ve Kokand'da iki üs vermiştir.[147] Rusya –Özbekistan ilişkilerini olumsuz etkileyen bu olayın ardından 12 Mart 2002 tarihinde Özbekistan ve Amerika arasındaki askerî teknoloji ve güvenlik alanında işbirliğini devam ettirme gerekçesiyle Stratejik Ortaklık ve İşbirliği Bildirgesi imzalanmıştır. Bu bildiriye göre; Özbekistan'ın toprak bütünlüğüne yönelik herhangi bir tehdidin söz konusu olması durumunda ABD müdahalede bulunacağını belirtmektedir.[148]

Özbekistan, ABD'ye üs açma izni vermesi karşılığında oldukça kazançlı çıkmıştır. 2002 mali yılı için 580 milyon dolar yardım almış, ABD'nin Özbekistan'a yönelik siyasi içerikli olumsuz eleştirileri ortadan kalkmıştır. Diğer yandan ABD ile işbirliği hem Rusya'nın Taşkent üzerindeki baskılarını hafifletmiş hem de Afganistan'da El-Kaide'nin desteğiyle güçlen ÖİH terör örgütünün ülkeye yönelik tehditleri azalmıştır. Ayrıca ABD'nin Özbekistan'ı "stratejik ortak" ilan etmesi ülkeyi diğer bölge cumhuriyetlerinin karşısında daha güçlü konuma getirmiştir.[149]

12-13 Mayıs 2005 tarihinde Andican şehrindeki bir cezaevinde isyan çıkması ve isyanın bastırılması sonucu meydana gelen can kayıplarına, yüzlerce silahsız sivilin öldürülmesi ABD'nin Özbekistan'ı eleştirmesine ve soruşturma için bir komisyon kurulması yönünde taleplerde bulunmasına neden olmuştur. Taşkent, her şeyin kanunlara uygun olduğunu belirterek komisyona karşı çıkmıştır. Bu olay Özbekistan-ABD ilişkilerinde gerginlik

yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin Afganistan'daki operasyonunun uzun sürmesi ve terör tehdidinin devam etmesi ilişkileri daha da germiştir. Bu olayları takiben Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da ABD destekli devrimlerin yaşanması, bunlara bir de 2004'teki suikast girişiminin eklenmesi ilişkileri kopma noktasına getirmiş ve Özbekistan, ABD üssünün kapatılması kararını vermiştir.[150] ABD Dışişleri Bakanlığından Daniel Fried, bu kararın hayal kırıklığı yarattığını belirtirken Kongre üyelerinden William D. Delahut ve Lloyd Doggett askerî üssün kullanımı nedeniyle Taşkent'e yapılması düşünülen 23 milyon dolarlık ödemenin durdurulmasını talep etmiştir.[151]

Brzezinski, ABD için Orta Asya coğrafyasının önemini "ABD, Orta Asya'ya egemen olmak için çok uzak; ancak dışında kalamayacak kadar da güçlüdür."[152] Cümlesiyle belirtmiştir. Orta Asya'nın önemli bir ülkesi olan Özbekistan, bu noktada ABD için stratejik olarak vazgeçilemeyecek bir ülke konumundadır.

4.2. Rusya Federasyonu

Orta Asya, Rusya için hem güvenlik hem de ekonomik olarak önem arz eden bir coğrafyadır.[153] Özbekistan'la ilişkileri bu çerçevede gelişen Rusya, özellikle son dönemlerde Taşkent'le daha fazla ilgilenmektedir. Özbekistan'ın bulunduğu coğrafyada liderliğe oynaması, ABD ile ilişkileri ve bu ilişkiler çerçevesinde NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programına katılması, GUAM örgütüne üyelik gibi etkenler Moskova'yla ilişkileri olumsuz etkilemiştir.[154] Özbekistan'da bağımsızlığın güvence altına alınabilmesi, ekonominin gelişmesi, ülke barışının sağlanması ve sınırların güvence altına alınmasına bağlıdır.[155] Bu şartların sağlanabilmesi için gerekli olan en önemli faktör askerî güçtür. Bağımsızlığını yeni kazanan Özbekistan'ın Rusya'ya ihtiyacı bu nedenle önemlidir ve gelişme

göstermiştir. Ayrıca, bu coğrafyada ekonomik bağımsızlığını sağlayamayan bir ülkenin, Rusya'ya ihtiyaç duyacağı aşikârdır.[156]

Rusya-Özbekistan ilişkilerinin güvenlik boyutunu etkileyen en önemli faktörlerden biri Tacikistan'da yaşanan iç savaştır.[157] 22 Şubat 1996 tarihinde Rusya'nın Avrasyacı Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov, Özbekistan'a yaptığı gezi sonrasında Taşkent'in bölge istikrarı için çok önemli bir konuma sahip olduğunu vurgulamıştır.[158] 11 Ekim 1998'de Rusya Devlet Başkanı Yeltsin, ülkeyi ziyaret etmiş, Özbekistan, Rusya ve Tacikistan arasında askerî işbirliği antlaşması yapılmıştır. Özbekistan'ın, tüm Orta Asya bölgesinin istikrarında kilit rol oynayan bir ülke olduğunun farkında olan Rusya'nın ikinci devlet başkanı Vladimir Putin, ilk yurt dışı ziyaretini bu ülkeye yapmıştır. Bu ziyaret esnasında askerî-teknik işbirliği, aşırı dincilikle mücadele konularına ilişkin 32 milyon dolarlık bir yardımı da içeren savunma işbirliği antlaşması imzalanmıştır.[159]

Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'un 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'ye terörle mücadelede her türlü desteği sağlayacağı yönündeki açıklamasının ardından Washington'a üs tesis etmesi Rusya'yla ilişkilerini gerginleştirmiştir.[160] Fakat 2004'ün Mart ayında Özbekistan'da 47 kişinin hayatını kaybettiği bombalı saldırı[161] düzenlenmesi[162] ve Andican olayları, Taşkent'in ABD ile ilişkilerini olumsuz etkilerken Rusya'yla yakınlaşma sağlamıştır. Kerimov, Moskova'ya yaptığı ziyaret sonrasında ülkenin Şanghay İş Birliği Örgütü'ne üye olması neticesinde 2005 Temmuzu'nda örgütün kararıyla ABD'nin Hanabad Askerî üssünü kapatmıştır. Bunu takiben 2005 Kasımı'nda Rusya'yla taraflardan birine gelecek bir saldırı durumunda, diğer ülkenin askerî yardımını içeren bir antlaşma imzalamış ve Ocak 2006'da Taşkent Avrasya Ekonomik Topluluğu'na katılmıştır.[163]

Moskova ve Taşkent arasındaki ekonomik ilişkiler bağımsızlığın kazanılmasından sonraki yıllarda sürekli azalma içerisindedir. Bunun nedenini Rusya'nın bölgeye olan ilgisizliği olarak adlandıran uzmanlar bulunmaktadır. Rusya, 1994 yılında Özbekistan'ın ihracatında %40 paya sahipken bu oran 2000 yılında %28'e kadar düşmüştür. Bu oran ithalatta

1994 yılında yaklaşık %39'ken 2000'de %14 civarında gerçekleşmiştir.[164] Moskova-Taşkent ilişkileri 2004 yılından itibaren özellikle gaz alımlarıyla gelişmiştir. Lukoil, Kerimov hükûmetiyle Özbek doğal gaz yataklarının geliştirilmesi için 1 milyar dolarlık ve 35 yıllık Üretim Paylaşımı Antlaşması (PSA) imzalamıştır. Diğer bir Rus gaz şirketi olan Gazprom ise Nisan 2004'te Özbekistan'ın doğal gaz yataklarının geliştirilmesini öngören 200 milyon dolarlık bir antlaşma imzalamıştır.[165]

Neticede gerek ikili gerekse uluslararası örgütler sayesinde işbirliği ilişkileri içerisindeki Rusya ve Özbekistan, özellikle güvenlik ve ekonomi noktasında birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Rusya için Özbekistan, Orta Asya'da önemli bir ülke konumundadır. Özbekistan'ı yanına almak ve üye olduğu, öncülük yaptığı örgütlere dahil etmek Moskova için prestij kazanmak anlamına gelirken Özbekistan için Rusya, güvenlik sağlayıcı, ekonomik bir partner niteliğindedir. İlişkileri bu iki kavram ekseninde şekillenen Moskova ve Taşkent birbirleri için vazgeçilmez nitelik taşımaktadır.

4.3. Çin Halk Cumhuriyeti

Hızla gelişen ekonomisi ve genç nüfusuyla büyük güçlerden biri olan Çin Halk Cumhuriyeti açısından Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilişkiler, tehdit ve fırsat kavramları çerçevesinde şekillenmektedir.[166] Napolyon'un "Devletlerin politikaları coğrafyalarındadır."[167] sözünü hatırlatırcasına, Orta Asya'nın jeopolitiği nedeniyle yaşadığı güvenlik sorunları Çin'in bölgeye yaklaşımını oldukça etkilemiştir.[168] Bu çerçevede gelişen Çin-Özbekistan ilişkileri, Özbekistan'a yönelik terör eylemleri nedeniyle Taşkent'in 11 Eylül sonrasında ABD'ye askerî üs vermesiyle duraksamışsa da, askerî üssün kapatılmasıyla[169] tekrar gelişme göstermiştir. Nitekim üslerin kapatılmasından sonra İslam Kerimov 2005'in Mayıs'ında Çin'e

ziyarette bulunmuştur.[170] Ayrıca Özbekistan'ın Rus-Çin işbirliğiyle kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılımıyla bu örgütün dolayısıyla Çin'in Orta Asya'daki etki alanı genişlemiş ve iki ülke arasında işbirliği söz konusu olmuştur.[171] Özbekistan ile Çin aralarındaki mevcut ilişkileri ve işbirliğini daha da geliştirmek amacıyla sekiz yeni antlaşmaya imza atmıştır. Kerimov, görüşmelerde gerek Orta Asya'da istikrar ve güvenliğin sağlanılmasında ve gerekse 30 yıldır devam eden Afganistan'daki istikrarsızlığın sona erdirilmesinde Pekin'le ile hemfikir olduklarını belirtmiştir. Özbek lider, ayrıca 2 milyar dolar seyreden ticaret hacminin daha da yüksek rakamlara ulaştırılacağı inancında olduğunu da vurgulamıştır.[172]

Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Çin'in bölgeye yönelik politikası değişmiş ve bu durumu fırsat olarak görmüştür. Yeni komşuları olan Türk Cumhuriyetlerinin Sincan-Uygur Özerk bölgesinde yaşanan milliyetçilik hareketlerini etkilememeleri amacıyla komşuluk antlaşmaları imzalanmış ve ŞİÖ çerçevesinde komşular denetim altına alınmıştır.[173] Çin'in çıkarları açısından ŞİÖ oldukça önemli bir araçtır. Örgüt, Çin'e güvenlik sağlamanın yanı sıra ülkenin Orta Asya'yla ilgili konulara dâhil olmasını sağlayan bir kanal niteliği taşımaktadır. Orta Asya ülkeleriyle politik, ekonomik, askerî ve enerji alanlarında bir iş birliği zemini oluşturmaktadır.[174] Ayrıca Sincan-Uygur Özerk bölgesi Orta Asya'ya açılan bir ticaret kapısı konumunda olması sebebiyle hem bölge ülkeleri hem de Çin için önem arz etmektedir. Bu nedenle bölgenin güvenliği oldukça önemlidir.

Pekin yönetimi, Orta Asya coğrafyasının öneminin farkında olup zamanla ülkelerin jeopolitik öneminin artacağını bilmekte bu çerçevede ilişkiler geliştirmektedir. Orta Asya'nın gelişen güçlerinden olan Özbekistan ile bu politika çerçevesinde geliştirilen ilişkiler, yapılan antlaşmalar ve işbirlikleri önem arz etmektedir. İki ülkenin de birbirlerine olan ihtiyaçları göz önüne alındığında ilişkilerin gelişeceği kaçınılmazdır. Nitekim 15 Haziran 2009'da Taşkent'i ziyaret eden Çin Devlet Başkanı Hu Jintao, iki ülkenin dost ve

ortaklık ilişkileri kurduğunu, bu ilişkilerin 2005 yılından beri sürekli gelişim içinde olduğunu belirtmiştir.[175]

4.4. Türkiye

Soğuk savaşın bitişinin ardından Orta Asya'nın önemini yeterince kavrayamayan Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkilerini akrabalık, kanbağı çerçevesinde geliştirmeye çalışmıştır.[176] Bu çerçevede gelişen Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde inişler çıkışlar yaşanmış ve iç güvenlik konusu ilişkileri olumsuz etkileyen bir kavram olmuştur.[177]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan devletlerden olan Özbekistan'ın Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye'ye resmen ziyaret gerçekleştiren ilk Orta Asya lideridir. 5 Mart 1992 tarihinde diplomatik ilişkilere yönelik düzenlenen protokolün ardından 29 Ekim 1992'de Ankara'da Özbekistan Büyükelçiliği açılmıştır.[178] İyi başlayan ilişkiler demokrasi ve köktendinci terör olayları nedeniyle kötü yönde seyretmiştir.

Türkiye-Özbekistan ilişkilerini gerginleştiren önemli olaylardan biri; Kerimov'a muhalif olan Birlik ve Erk hareketinin liderleri Muhammed Salih ve A. Pulatov'un ülkeden çıkarılmaları neticesinde Türkiye'den sığınma hakkı talep etmeleri ve 1994 yılında Ankara'nın bunu kabul etmesidir.[179] Türkiye'nin bu tavrının Özbekistan'ın iç içlerine karışmak anlamına geldiğini belirten Kerimov, Haziran 1994 yılında Ankara Büyükelçisini geri çekmiştir.[180] Kerimov, Muhammed Salih'in Türkiye'de yaşayan Özbek Türklerini, hükûmet aleyhine etkileyebileceği düşüncesiyle 1994'te Türkiye'de yaşayan tüm Özbeklerin ülkeye geri dönmelerini istemiştir.[181]

Tacikistan'da çıkan iç savaş[182] nedeniyle Özbekistan'da dinsel eğilimli siyasal partiler ve dernekler kapatılmıştır. Türkiye çıkışlı bazı dini grupların Özbekistan'daki etkinlikleri iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen diğer bir faktördür. 1998 yılında dinsel muhalif hareketlerin yönetime karşı eylemler yapması sonucunda Kerimov, Türkiye'yi suçlamıştır.[183] Ayrıca 1999 yılında Kerimov'a düzenlenen bombalı saldırı sonrasında, saldırıyı düzenleyen iki şahsın Türkiye'ye kaçıp burada yakalanması üzerine iadeleri istenmiştir. Türkiye, her ne kadar Özbekistan'ı haklı bulup şahısları iade etmek istese de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne üye olması sebebiyle, idam cezasını hâlâ uygulamakta olan Özbekistan'a iade edememiştir. Bu olay Özbekistan-Türkiye ilişkilerine son darbeyi vurmuştur. Bu süreç iki ülkenin büyük elçilerini geri çekmelerine yol açmıştır.[184]

Nisan 2000 tarihinde Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Özbekistan-Türkiye ilişkileri iyi yönde gelişme göstermiştir. Nitekim Türk Dış İşleri, İç İşleri ve Genel Kurmay Başkanlığı ile görüşmeler yapan Kerimov yönetimi, işbirliğine yönelik antlaşmalar imzalamıştır.[185] 2000 yılının son döneminde yapılan ziyaretlerle, eski düzeyde olmasa da ilişkiler tekrar geliştirilmeye başlanmıştır. Özellikle 2001 Eylülü'nden sonra bölgedeki önemi daha da artan Özbekistan, Türkiye'nin bölgede aktif politika uygulayabilmesi için bir cazibe odağı hâline gelmiştir. 2003 yılında Başbakan Tayyip Erdoğan'ın yapmış olduğu ziyaretlerle ilişkiler ileri seviyelere taşınmaya çalışılmıştır.[186] Ancak 2005'te Andican'da yaşanan olaylardan sonra Birleşmiş Milletler'in Özbekistan'a yönelik kabul ettiği "eleştiri raporuna'' Türkiye'nin de destek vermesi ilişkileri, yeniden ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir.[187] Türkiye Sağlık Bakanı Recep Akdağ, resmî ziyaret amacıyla 3 Aralık 2009'da Özbekistan'a gitmiştir. Bu ziyaret başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003'te Taşkent'e yaptığı ziyaretten sonra geçen altı yıl içinde Türkiye'den Özbekistan'a bakanlar düzeyinde yapılan ilk resmî ziyaret olması nedeniyle önem arz etmektedir.[188]

1991 bağımsızlığın kazanılması ile iyi seyreden ilişkiler zamanla kötüye gitmiş ve Türkiye'de 90'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizinde etkisiyle bu

duurm ekonomiye de olumsuz yansımıştır.[189] 1990 yılında Taşkent Devlet Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi arasında yapılan iş birliği protokolünü, 1991 yılında sağlık bakanlıkları arasında imzalanan antlaşma ve üç protokol izlemiştir. 1992-1993 yılları arasında bunların dışında on adet protokol daha imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir.[190] 8 Mayıs 1996 tarihinde Taşkent'te imzalanan Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması[191] ile 1997 yılında Türk Standardları Enstitüsü (TSE) ve Özbekistan Standardizasyon, Metroloji ve Sertifikasyon Devlet Merkezi (ÖZDAVSTANDAR) arasında yapılan iş birliği antlaşması ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacına örnek gösterilebilir.[192] 2004 yılında Özbekistan'ı 3 Bakan ve 200 iş adamıyla birlikte ziyaret eden Recep Tayyip Erdoğan, özellikle ticari alandaki ilişkilere atıf yaparak, sık sık iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinin önemini dile getirmiştir.[193] 30 Ağustos 2007'de Kanal A televizyonuna demeç veren Özbekistan Ankara Büyükelçisi Ulfat Kadirov da Türk iş adamlarına, Özbekistan'da özellikle gıda ve tekstil alanında yatırım yapmalarına yönelik çağrıda bulunmuştur.[194] Siyasi ilişkilerin gergin olduğu dönemlerde durağanlaşan ekonomik ilişkiler günümüzde daha iyi bir düzeydedir. Türkiye, Özbekistan'ın 6. Büyük dış ticaret ortağıdır. 2006 yılı verilerine göre; iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin yaklaşık 580 milyon dolar civarındadır. Özbekistan'da toplam 353 Türk işletmesi mevcuttur. Fakat buna rağmen ekonomik ilişkiler istenilen düzeyde değildir.[195]

Tarihsel, kültürel, dinsel bağlara sahip iki ülke olan Türkiye ve Özbekistan arasında kültürel faaliyetler de söz konusudur. İlk olarak Özbekistan'ın 1993'ün Eylülü'nde Latin alfabesine geçmesi, bu yönde önemli bir gelişme olmuştur. Ekim 1992'de Ankara'da ilki gerçekleştirilen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantıları'nın dördüncüsü Taşkent'te düzenlenmiştir. 11 Eylül sonrasında özellikle terörle mücadele konusunun gündeme geldiği ve bu konuda ülkeler arasında iş birliği yapılması gerektiğinin vurgulandığı 2001 yılı toplantısı, Özbekistan'a bu konuda verilen desteğin göstergesi olmuştur.[196] Bunun yanı sıra TİKA Özbekistan'da birtakım çalışmalarda bulunmuştur. 1999 yılına kadar 1450 civarında kamu personeli ve öğrenciye çeşitli alanlarda

staj eğitimi verilmiş, 2000 yılında Taşkent Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü Türkoloji Bölümü yenilenmiştir.[197]

Türk uygarlığının beşiği olan Özbekistan, Türkiye için bu anlamda önem arz etmektedir. Taşkent için Türkiye, Azerbaycan'ın İkinci Devlet Başkanı Elçibey'in söylediği gibi batıya açılma kapısı olduğundan önemlidir. Her ne kadar olumsuz gelişmeler söz konusu olsa da ileriye yönelik hem ticari, kültürel hem de siyasal anlamda işbirlikleri yapılabilir. Bölgesinde liderliğe oynayan iki ülke olan Türkiye ve Özbekistan'ın her alanda birbirlerine ihtiyaç duymaları söz konusudur.

SONUÇ

Eski çağlara dayanan tarihiyle, Orta Asya'nın merkezinde yer alan Özbekistan, konumu, enerji kaynakları, sahip olduğu topraklarıyla bölgenin gözdesi bir kara ülkesidir. Onu diğer ülkelerden ayıran homojen nüfusu ve güvenliğe öncelik veren ve sonuç alan Kerimov'un siyaseti yatmaktadır.

Yetmiş yıl Sovyet rejimi altında yaşayan Özbekler, Rusların ağır muamelelerine karşı en fazla direnç gösteren topluluk olmuştur. Yerleşik hayata erken geçmenin sağladığı avantajlar, ticari hayatta öne çıkarken, ülkenin verimli topraklarında üretilen pamuk, Sovyet döneminde geliştirilen politikalarla ekonominin dayanağı hâline gelmiştir. Orta Asya, Kafkasya cumhuriyetlerinin genelinde olduğu gibi, Özbekistan halkı da kendi zenginliklerinden yeterli düzeyde faydalanamamış, Raşidov'un Sovyet'in sürekli artan pamuk talebine karşı rakamlarla oynaması, ülkesini terk etmek (tekrar da olsa tarih gelmeli) zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır. Gelişmelere bağlı olarak Rusya'yla aralarına mesafe girmiş, halk mücadeleye başlamış ve kurulan Birlik Partisi yayınladığı bir bildiriyle 31 Ağustos 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyet yönetiminin tabiriyle, Sovyet gücünün en zayıf halkası Türkistan dağılmış ve SSCB'nin çöküşüyle yeni bağımsız devletler meydana gelmiştir.

29 Aralık 1991'den itibaren iktidardaki görevini sürdüren Kerimov'un başarısının ardında yatan sebepler sıralandığında:

- Seçim yasalarını değiştirmesi
- Muhalefeti iktidara gelme ve muhalefet yapma şansının ortadan kalkması

- Halka yönelik dinî bir lider imajı çizmesi
- Kamuoyunda artan etkisi nazarında her seçimde %80 ‘in üzerinde oy toplaması
- Orta Asya’nın Çin’i misali halka millî bilinci aşılaması ve aşırılıkları kontrol altına alması gibi gerekçeler sunulabilir.

Özbekistan’ın bugünkü konumu değerlendirildiğinde, Orta Asya’nın en fazla nüfus yoğunluğuna sahip, geniş yüz ölçümü ve diğer jeopolitik-jeostratejik avantajları mevcut olan ülkenin gelişmesine engel teşkil eden birtakım sorunların olduğu görülür. Bunlar:

- Tarım ülkesi Özbekistan’ın zengin su kaynağı Aral gölünün kuruma tehlikesi
- Artmakta olan ve son seçimlerde üzerinde durulan çevre kirliliği meselesi
- 3 ülkenin ortasında bulunan Fegana Vadisi ve etnik çatışmalar nedeniyle önüne geçilemeyen sınır sorunları
- İslamiyetin politik unsur olarak kullanıldığı ancak aynı zamanda terör boyutuna varan Radikal İslam tehdidi
- Ülkeleri işbirliğine teşvik eden ve uluslararası nitelik arz eden terör

Küresel etkilerin kabul gördüğü yenidünya düzeninde Özbekistan, sözü edilen meseleleri çözümlemek, geçiş sürecindeki zorlu aşamaları atlatarak bölgenin lideri olmak adına uluslararası örgütlerle iş birliğine yönelmiştir. Nitekim ABD, Rusya, Çin ile ilişkilerinde bu güçlerin dâhil olduğu örgütlere katılma ya da yeni politikalar gereği ayrılma şeklinde tutum sergilemektedir. Türkiye- Özbekistan ilişkileri ise iç güvenlik kapsamında gelişmiş, yaşanan çatışmalar sırasında Özbekistan’dan Türkiye’ye kaçan liderlerin iade edilmemesi, Özbekistan’ın Türkiye ile ilişkilerinde mesafeli davranmasına sebebiyet vermiştir. Son aşamada ise 11 Eylül saldırılarının ardından Türkiye’nin konumunun Özbekistan açısından önem kazanması ile iki ülke arasında kültürel protokoller gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. AMANOV, Şatlık, *Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Sonra Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Asya Politikası,* Gökkubbe

Yayınları, Ankara, 2007.
2. ARSLAN, Onur, *Bakır Sektör Profili*, İstanbul Ticaret Odası, Kobi AR-GE Şubesi Yayını, İstanbul, 2006.
3. ARI, Tayyar (der.), *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine,* Bilgin, Mert, "Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar", MKM Yayıncılık, Bursa, Ekim 2010.
4. BİRSEL, Haktan, *Gizli Çember ve Özbekistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2005.
5. BÜYÜKAKINCI, Erhan, *Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler,* Türk Dış Politikasının Analizi (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004.
6. DJALILI, Mohammad-Reza ve Thierry Kellner, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2009.
7. DEMİRAĞ, Yelda ve Cem Karadeli, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.
8. DEMİRTEPE, M. Turgut, *Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör*, Bal, İhsan (Der.), Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler, USAK Yayınları, Ankara, 2006.
9. EFEGİL, Ertan vd. *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Şubat 2004.
10. GÜLER, Müjdat, *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
11. GÜRSOY, Şahin Erdal - Emine Gürsoy Naskali, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, SOTA Yayınları, Haarlem/Hollanda, 2002.
12. HAŞİMOV, Nadir, *Özbekistan'da Reform Süreci Devam Ediyor,* II. Türk-Asya Kongresi, (ed: Almagül İsina), TASAM Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007.
13. KARPAT, Kemal, *Türkiye ve Orta Asya*, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2003.
14. KOCAOĞLU, Timur, *Özbekistan ile Türkistan'daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi* Durumu, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, (Der. Yalçınkaya Alaeddin), Bağlam Yayınları, İstanbul, Kasım 1998.

15. MASSİCARD, Elise- Trevisani Tommaso, *The Uzbek Mahalla, Between State And Society*, Everett-Heath Tom(Der.), Central Asia, Routledge Curzon, London, 2003.
16. MÜTERCİMLER, Erol, *XXI. Yüzyıl Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.
17. Orta Asya'nın Dünü Bugünü Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1993.
18. Özbekistan Ülke Raporu, TİKA Yayınları, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, Aralık 2004.
19. RASİD, Ahmet, *Orta Asya'nın Dirilişi İslam mı Milliyetçilik mi?* (çev. Deniztekin, Osman), Cep Kitapları Yayıncılık, İstanbul, Eylül 1996.
20. PETER, Pringle, *Time Not Right for Shooting in the Streets*, Independent, Londra, 18 Ocak1992.
21. SARAY, Mehmet, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993.
22. SANDIKLI, Atilla - İlhan Güllü, *Geleceğin Süper Gücü Çin, Uzakdoğu'daki Entegrasyonlar ve Şanghay İşbirliği Örgütü*, Tasam Yayınları, İstanbul 2005.
23. SPECHLER Martin C., *The Political Economy Of Reform İn Central Asia, Uzbekistan Under Authoritarianism,* Routledge, London and Newyork, 2008.
24. TABYSHALİEVA, Anara, *Preventing Ethnic Conflict İn The Ferghana Valley*, The Challenge Of Regional Cooperation İn Central Asia, Haziran 1999.
25. UÇAR, Fuat, *Dış Türkler Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.
26. YALÇINKAYA, Alaeddin, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.

Dergiler

1. "Ahat Andıcan ile Özbekistan-Türkistan Üzerine Söyleşi; Kerimov 'İslamcı Terör' İddiasını Batı'dan Destek Almak İçin Kullanıyorlar", *2023 Dergisi*, Sayı: 50, Haziran 2005.

2. CAFERSOY, Nazim, “Bağımsızlık ve Güvenlik Gölgesinde Rusya-Özbekistan İlişkileri (1991-2001)”, *Avrasya Dosyası-Özbekistan Özel Sayısı*, Cilt: 7 Sayı: 3, Ankara, Sonbahar 2001.
3. CAN, Turan, “Aral Gölünün Kısa Hikâyesi”, *2023 Dergisi*, Ankara, Eylül 2007, Sayı: 77.
4. ESLEN, Nejat, “Avrasya Coğrafyasında Yeni Hamleler”, *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, İstanbul, Yaz 2003.
5. GÜLER, Nermin, “11 Eylül Sonrasında ABD ve Rusya Arasında Özbekistan”, *Avrasya Dosyası- Özbekistan Özel Sayısı*, Cilt: 7 Sayı: 3, Ankara, Sonbahar 2001.
6. HYMAN, Anthony, “Moving out of Moscow’s orbit: the outlook for Central Asia”, *International Affairs*, Cilt: 69, No:2, Nisan 1993.
7. KODAMAN, Timuçin ve Birsel Haktan, “Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politika”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006.
8. OĞAN, Gökçen, “Tehdit ve Fırsat Algılamaları Etrafında Çelişen Çin-Orta Asya İlişkileri”, *2023 Dergisi*, Sayı:69, Ankara, Ocak 2007.
9. OĞAN, Sinan, “Rusya-Çin İlişkilerine Paradoksal Yaklaşım”, *2023 Dergisi*, sayı:69, Ankara, Ocak 2007.
10. ÖZDEMİR, Aydın, “Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan Enerji Potansiyelleri ve Politikaları”, Atılım Üniversitesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
11. PİRİNÇÇİ, Ferhat, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt no: 63, sayı:1, Ankara, Ocak 2008.
12. SOMUNCUOĞLU, Anar, “Özbekistan’ın Gelişme Stratejisi”, *Avrasya Dosyası- Özbekistan Özel Sayısı*, Cilt: 7 Sayı: 3, Ankara, Sonbahar 2001.
13. “Özbekistan’la Yeniden İşbirliği”, *Ekovitrin*, sayı:2004/1, İstanbul, Ocak 2004.

Tezler

1. AKYILDIZ, Fulya, “SSCB Sonrası Dönemde Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetleri’nde Devletin Yeniden

Yapılandırılması: Neoliberal Politikalara Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı, Malatya, Mayıs 2008.

2. BAHRAM, Abdualimov, "Bağımsız Özbekistan'ın Dış Politikası", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1999.
3. FAİZİEV, Abdulla, "Özbekistan'ın Ekonomik Politikası ve Son Ekonomik Gelişmeler", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1996.
4. ÖZDEMİR, Yavuz, " Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları",*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2007.
5. USMANOVA, Janna, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası (1991 - 2006)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008.
6. YILMAZ, İbrahim, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve Bölgeye Yönelik İşbirliği Girişimleri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

Makaleler

1. AKYOL, Aslı, "Tacikistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010), İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
2. "Altı Yıl Aradan Sonra Türkiye'den İlk Resmi Ziyaret", Samanyolu Haber, 23.11. 2009, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten, Tarih: 24.11.2009-Sayı: 204. s.183-190.
3. EDWARD, Gardan (Taşkent'ten): Uzbekistan's Boiling Kettle", International Herald Tribune, 20 Eylül 1991.
4. KANBOLAT, Hasan, "Özbekistan Farklı Bakabilmek", Orsam, Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten, 12.01.2010 - SAYI: 327, Ankara 12.01.2010.
5. "Özbekistan-Türkiye İlişkilerinde Yanlışlık Nerede", Ay Gazete, 23 Eylül 2009, Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten Tarih 24.09.2009-Sayı:161.

6. ÖZER, Emel, "Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010), İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
7. ÖZGÜL, M. Cemil, TİKA ve Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Tarafından Düzenlenen Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995), TİKA Yayınları, Ankara, 1996.
8. "Özbekistan 2009'da Yüzde 8,1 Büyüdü, Hürriyet, 04.01.2010 Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten", Tarih:05.01.2010 - Sayı: 322.
9. ŞEKER, Sevim "*Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya Politikası*", İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
10. T.C. Hükümeti ve Özbekistan Hükümeti Arasında İmzalanan 04.04.1997 Tarihli Protokol,
11. T.C. Resmi Gazete, Sayı:23070, 4 Ağustos 1997.

İnternet Kaynakları

1. Aral Gölü Çöl Oldu, http://www.stargazete.com/dunya/aral-golu-col-oldu-haber-253788.htm, (29.06.2010)
2. BAŞLAMIŞ, Cenk, Цzbekistan'da seзim komedisi,http://www.arbuz.com/showthread.php?t=43152&page=1,(29.12.2010).
3. *Blagov*, *Sergei*, Uzbekistan and Russia Sign Mutual Defense Pact, 14 Kasım 2005, EURASIANET http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav111505.shtml (24.12.2010).
4. China Ready To Enhance Co-Op Ties With Uzbekistan: President, 16.06.2009, China View (10.12.2010).
5. http://news.xinhuanet.com/english/2009-06/16/content_11547849.htm (22.12.2010).
6. Daniel, KIMMAGE, "Terror in Uzbekistan, Primary Conclusion", Central Asia Report, 7 April 2004 (24.12.2010).

7. http//: www.Rferl.Org.Rfe/Rl.Analytical Report, Volume. 4, Number. 15, 14 April, 2004, s.1. 4 Kasım2004.
8. Dünya Bankasından Orta Asya'ya" Suyu Verimli Kullanın" Çağrısı, http://www.turkey.mfa.uz/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3168, (06.09.2009).
9. Ельцин, Борис Николаевич, http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/ELTSIN_BORIS_NIKOLAEVICH.html, (29.12.2010).
10. GLEASON Gregory, The Central Asıan States, Discovering Independence, Westview Press, USA, 1997, p. 67,68.(6.12.2010).
11. GRAHAM James,Gorbachev's Glasnost, http://www.historyorb.com/russia/glasnost.shtml, (25.11.2010).
12. GUANG Pan, "Tashkent Summit meeting The Steady Advance of the SCO", The Journal of China- Eurasia Forum (CEF Monthly), Ekim 2004 http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/CEF_archive.htm, (23.11.2010).
13. Gürcistan, BDT Üyeliğine Resmen Son Veriyor, http://www.tumgazeteler.com/?a=5432910, (25.10.2010).
14. JALALİ Bahar, Islam as a Political Force in Central Asia, http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=H7Ptp4Iod8EC&oi=fnd&pg=PR10&dq=Jalali,+Bahar,+Islam+as+a+Political+Force+in+Central+Asia&ots=YpL-N5KCsq&sig=OSwOjtmt1DWt-NsCnE4WL7v3Idc#v=onepage&q&f=false (18.12.2010).
15. KACZMARSKİ Martin, Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor, Uluslar arası Örgütler, http://www.turksam.org/tr/yazdir687.html, (28.11.2010).
16. Kadının "İntihar Bombacısı" Hali,http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=128, (29.06.2010).
17. КараКалпаКстан Республикасы ОрайлыК Банки баслыFы М.МамутовКа АшыК хат, http://kkreporter.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=122%3A2010-12-03-18-17-

33&catid=1%3A2009-02-17-07-54-59&Itemid=2&lang=kk, (28.12.2010).

18. KACZMARSKİ Martin, Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor, Uluslar arası Örgütler, http://www.turksam.org/tr/yazdir687.html, (28.11.2010)

19. LİLLİS *Joanna*, Kazakhstan: The Northern Aral Sea Rides Wave of Optimism, 23 Nisan 2009, EURASIANET http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav042409.shtml (25.12.2010).

20. MERDANOĞLU, Süleyman, Aral Gölü'nün Beraberinde Getirdiği Çevre Ve Su Sorunu 3, altinnmiras-w@tr.net (27.12.2010).

21. YILMAZ, Meşküre, Umutlandıran Özbekistan Seçimleri, http://www.21yyte.org/tr/yazi3162.UMUTLANDIRAN_OZBEKISTAN_SECIMLERI.html,(23.12.2010).

22. OGAN, Sinan, "Özbekistan'da "Yesil" Devrim Sancıları", http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=364, 15 Mayıs 2005, (14.02.2011).

23. Oğan, Sinan, Uluslararası Örgütler, http://www.turksam.org/tr/a697.html, (29.11.2010).

24. Узбекистан http://www.advantour.com/rus/uzbekistan/ (20.12.2010).

25. Özbekistan, Kgaö'nün Bdt İçi Sorunlara Müdahalesine Karşı, http://www.haberler.com/ozbekistan-kgao-nun-bdt-ici-sorunlara-mudahalesine-2414074-haberi/,(14.12.2010).

26. Özbekistan, KGAÖ'nün Bdt İçi Sorunlara Müdahalesine Karşı, http://www.haberler.com/ozbekistan-kgao-nun-bdt-ici-sorunlara-mudahalesine-2414074-haberi/, (14.12.2010).

27. Özbekistan, Tacikistan'da düzenlen ŞİÖ zirvesine düşük düzeyde katılıyor, http://www.bighaber.com/ozbekistan-tacikistanda-duzenlen-sio-zirvesine-dusuk-duzeyde-katiliyor/, (19.11.2010).

28. Özbekistan Cumhuriyeti, http://okulweb.meb.gov.tr/999/52/909621/ozbekistan.htm, (29.06.2010).

29. Özbekistan, http://www.usiad.com/index.php?Itemid=86&id=165&option=com_content&task=view, (20.06.2010) .
30. NOGAYEVA, Ainur, GUUAM BDT'ye Rakip mi ?,http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=264, (15.10.2010).
31. Özbekistan ve Çin İşbirliği Antlaşması İmzaldı, http://www.uygurunsesi.com/Default.asp?mxz=haber&hid=832%20, (14.06.2010).
32. PİRİNÇÇİ, Ferhat, Soğuk Savaş Sonrasında Abd'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler Ve Gerçeklikler, Http://Www.Ferhatpirincci.Com/Eserler/Sbf_Pirincci_Oa.Pdf , (14.02.2011).
33. Shangai Cooperation Organization, http://www.sectsco.org/EN/, (23.10.2010).
34. SHAKHNAZAROV, Bahtijar, Uzbekistan Wants To Be Friends With Turkey Again And Counts On İts Support, Central Asia News, 31.08.2007 Http://Enews.Fergananews.Com/Article.Php?İd=2106 (28.12.2010).
35. TANAV Yücel, Muhammed Salih Ve Özbekistanda Demokrasi Hareketi, http://www.mevzuvatan.com/yazar/3056-muhammed-salih-ve-ozbekistanda-demokrasi-hareketi.html, (23.11.2010).
36. T.C.Taşkent Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Özbekistan Basını Özeti, 07 Ocak 2008, http://www.altinmiras.com/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1728, (30.12.2010).
37. TERZİOĞLU Süleyman Sırrı, Türk Cumhuriyetleri Anayasalarında Millî Devlet ve Dil, http://www.usakgundem.com/yorum/173/t%C3%BCrk-cumhuriyetleri-anayasalarinda-mill%C3%AE-devlet-ve-dil.html, (29.12.2010).
38. The State symbols, http://www.gov.uz/en/symbols/5914, (24.12.2010).
39. The Uzbek Language, http://www.princeton.edu/~turkish/aatt/uzbek.htm, (26.12.2010).
40. TİKA Özbekistan Ülke Raporu, 2009 http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/

Özbekistanraporu_2007.pdf (22.12.2010).

41. TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Başkanvekili “Tuz Gölü’nün Kaderi De Aral Gölü Gibi Mi Olacak?,

http://www.belge.com.tr/arc/belgeci/mustafa.php?sayfa=yazi&yno=378, (27.06.2010)

1. Türkiye’nin Orta Asya Politikası Yok, http://www.turksam.org/tr/a420.html, (15.02.2011).
2. TODUA Zurab, Radıcal Islam In Uzbekıstan: Past And Future http://www.ca-c.org/journal/2005-01-eng/05.todprimen.shtml(22.11.2010).
3. ÜŞÜMEZSOY Şener, Bolşevizm, Avrasyacılık ve Ulusalcılık http://www.turksolu.org/221/usumezsoy221.htm(4.12.2010).
4. http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/Haberler/58-ozbekiston-yangiliklar/87-oezbekistan-da-secimlere-katlma-oran--906.html, (26.12.2010).
5. http://www.sondakika.com/haber-ozbekistan-anayasasi-18-yasinda-2397839/, (22.12.2010.) Ayrıntılı bilgi için bkz: Uzbekistan - Politics, government, and taxation ,http://www.nationsencyclopedia.com/economies/Asia-and-the-Pacific/Uzbekistan-POLITICS-GOVERNMENT-AND-TAXATION.html,(29.12.2010).
6. http://www.enfal.de/ozbekistan.htm, (28.12.2010).
7. http://www.kultur.gov.tr/EN/belge/2-23609/buharada-cedidcilik.html, (29.12.2010).
8. Áîëüøåâèêè ïîä îãíåì, http://scepsis.ru/library/id_1507.html, (26.11.2010).

EKLER

Ek 1. Hakem Onayı

T. C. Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü lisans öğrencileri Özlem Yılmaz- Emel Özer'in

"**Özbekistan Cumhuriyetinde Siyasi Gelişmeler** (1991 – 2010)"

konulu araştırması

Üzerine

Adı geçen araştırmacıların Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası geçen 20 yıllık bir tarihini siyasi yönden incelemeye yönelik işbu çalışması son derecede güncel meseleleri kapsamaktadır. Araştırmacıların pek çok kaynaklardan yararlanarak yaptığı çalışma en çok dönemin çeşitli dillerinde, özellikle, İngiliz, Rus, Türk, Özbek dillerinde yayımlanan haber niteliğindeki malzemelerden oluşmaktadır. Özellikle, proje yürütücüsü ve tez danışmanı Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan tarafından bizzat Özbekistan'a yapılan gezi sırasında elde edilen bilgilerin araştırmaya alınması çalışmanın değerini arttırmıştır.

İşbu makalenin yayımlanmasını öngörülür.

Yrd. Doç. Dr. Gaybullah Babayarov
Özbekistan Bilimler Akademisi
El-Biruni Şarkşınaslık Enstitüsü
Proje Başkanı

140 Şatlık Amanov, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası*, Ankara, 2007, s. 104.

141 Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak-Mart 2008, Cilt. 63, Sayı 1,s. 220.

142 Nermin Güler, "11 Eylül Sonrasında ABD ve Rusya Arasında Özbekistan", *Avrasya Dosyası-Özbekistan Özel*, Cilt: 7 Sayı: 3, Sonbahar 2001, s. 193.

143 Atilla Sandıklı-İlhan Güllü, "Geleceğin Süper Gücü Çin Uzakdoğudaki Entegrasyonlar ve Şangay İşbirliği Örgütü", *TASAM Yayınları*, İstanbul, 2005, s. 204.

144 16 Şubat 1999'da Kerimov'a karşı suikast girişimi olarak nitelenen Taşkent merkezinde bombaların patlaması sonucunda 16 kişi hayatını kaybetmiştir.

145 Şatlık Amanov, age., s. 105.

146 Birsel, Haktan, age., s. 158.

147 Ferhat Pirinççi, agm., s. 221.

148 Turgut Demirtepe(der.), Orta Asya Kafkasya Güç Politikası, USAK Yayınları, Ankara, 2008, s.55.

149 Turgut Demirtepe, age., s.163.

150 Janna Usmanova, agm., s.108, 109.

151 Şatlık Amanov, age., s. 220.

152 Ferhat Pirinççi, Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler, s.233

Http://Www.Ferhatpirincci.Com/Eserler/Sbf_Pirincci_Oa.Pdf , (14.02.2011).

153 Bkz. Sevim Seker, "*Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya Politikası*", Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

154 Mohammad- Reza Djalılı ve Thierry Kellner, age., s.354.

155 Nazim Cafersoy, "Bağımsızlık ve Güvenlik Gölgesinde Rusya-Özbekistan İlişkileri(1991-2001)", *Avrasya Dosyası- Özbekistan Özel Sayısı*, Cilt: 7 Sayı: 3, Sonbahar 2001, s.171.

156 Bahram Abdualimov, "Bağımsız Özbekistan'ın Dış Politikası", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1996, s.86.

157 Bkz. Aslı Akyol, " Tacikistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010), , Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

158 Birsel Haktan, age., s. 135.

159 Age., s. 236.

160 Nazim Cafersoy, agm., s. 181.

161 30 Mart 2004'te Özbek güçlerinin terörist olduğundan şüphelenilen bir grubu kuşatması sırasında çıkan olaylarda 2'si intihar bombacısı 23 kişinin öldü. Gün boyu devam eden patlamalardan biri Devlet Başkanı İslam Kerimov'un resmi konutu yolundaki bir polis kontrol noktası yakınında olmuş, bu olay, Kerimov'a yönelik bir suikast olarak yorumlanmıştır. Bkz: http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/263539.asp (14.02.2011).

162 "Kadının *"İntihar Bombacısı"* Hali", http://www.birikimDergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=128, 29.06.2010.

163 Yavuz Özdemir, "Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 74.

164 Mohammad- Reza Djalılı - Thierry Kellner, age., s. 68, 69.

165 *Sergei Blagov*, "Uzbekistan And Russia Sign Mutual Defense Pact", EURASIANET, 14 Kasım 2005, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav111505.shtml , 24.12.2010.

166 Gökçen Oğan, "Tehdit ve Fırsat Algılamaları Etrafında Çelişen Çin-Orta Asya İlişkileri", *2023 Dergisi*, Ankara, Ocak 2007, Sayı:69, s. 20.

167 Nejat Eslen, "Avrasya Coğrafyasında Yeni Hamleler", *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, Ankara, Yaz 2003, s. 29.

168 Gökçen Oğan, agm., s. 20.

169 27 Ağustos 2005 tarihinde meclis üssün kapatılması kararını onayladı. 21 Kasım 2005'te ABD üssü boşalttı.

170 Sinan Oğan, "Rusya-Çin İlişkilerine Paradoksal Yaklaşım", *2023 Dergisi*, Sayı:69, Ankara Ocak 2007, s. 43

171 "Altı Yıl Aradan Sonra Türkiye'den İlk Resmi Ziyaret", *Saman Yolu Haber*, 23.11. 2009, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten, Tarih: 24.11.2009-Sayı: 204, s. 183, 184.

172 "Özbekistan ve Çin İşbirliği Anlaşması İmzalandı". http://www.uygurunsesi.com/Default.asp?mxz=haber&hid=832%20, 14.06.2010.

173 Utku Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, İstanbul Mayıs 2004, s. 126, 127.

174 Ahat Andıcan, "Çin Satrancında Orta Asya", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Sayı:1, Ankara 2006, s. 7.

175 "China Ready To Enhance Co-Op Ties With Uzbekistan: President", 16.06.2009, China View http://news.xinhuanet.com/english/2009-06/16/content_11547849.htm (22.12.2010).

176 Erdal Şahin-Emine Gürsoy-Naskali, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Hollanda 2003, s. 157.

177 Erhan Büyükakıncı, "*Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler"*, Türk Dış Politikasının Analizi (Der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 798.

178 "Orta Asya'nın Dünü Bugünü Yarını", *Harp Akademileri Basımevi*, İstanbul, 1993, s. 22.

179 Kemal Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2003, s. 328.

180 Erhan Büyükakıncı, age., s. 798.

181 Age., s. 798, 799.

182 Ayrıntılar için Bkz. Aslı Akyol, "Tacikistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010), Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

183 Erhan Büyükakıncı, age., s. 799.

184 Erhan Büyükakıncı, age., s. 799.

185 Age., s. 800.

186 Birsel Haktan, age., s. 176, 178.

187 Süleyman Merdanoğlu, "Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri", *TURANSAM* http://www.turansam.org/makale.php?id=106 , 07.06.2010.

188 "*Altı Yıl Aradan Sonra Türkiye'den İlk Resmi Ziyaret*", Saman Yolu Haber, 23.11. 2009, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten, Tarih: 24.11.2009, Sayı: 204.

189 Erdal Şahin-Emine Gürsoy-Naskali, age., s. 532.

190 Fuat Uçar, *Dış Türkler Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*, Fark Yayınları, Ankara 2007, s. 182.

191 T.C. Resmi Gazete, 4 Ağustos 1997, Sayı:23070.

192 T.C Hümüketi ve Özbekistan Hükümeti Arasında İmzalanan 04.04.1997 Tarihli Protokol.

193 "Özbekistan'la Yeniden İşbirliği", *Ekovitrin*, İstanbul Ocak 2004, Sayı:2004/1, s. 24.

194 Bahtijar Shakhnazarov, "Uzbekistan Wants To Be Friends With Turkey Again And Counts On İts Support", *Central Asia News*, 31.08.2007.
Http://Enews.Fergananews.Com/Article.Php?İd=2106 ,28.12.10.

195 Nadir Haşimov, *Özbekistan'da Reform Süreci Devam Ediyor, II. Türk-Asya Kongresi*, Editör, Almagül İsina, TASAM Yayınlar, İstanbul Mayıs 2007, s. 206, 207.

196 Utku Yapıcı, age., s. 230, 231.

197 Fuat Uçar, age., s. 182, 183.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ SİYASİ GELİŞMELER (1991- 2010)

Anneme,
Dünyadaki en fedakâr, en içten, en güçlü ve benim için en değerli kadına
ve varoluş nedenim olan aileme teşekkürler…
Merve ALPASLAN

ÖNSÖZ

Kazakistan, önemi 1990’lardan itibaren artan ve bulunduğu coğrafyada dikkatleri üzerine toplayan bir ülkedir; “Orta Asya’nın İncisi” olarak adlandırılır. Kazakistan’ı önemli kılan sadece sahip olduğu doğal zenginlikler değil, ülkenin son yirmi yılda gösterdiği gelişmedir. Kazakistan, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine nazaran ekonomisi daha çok gelişmiş, demokrasiyi daha çok benimsemiş ve yerleştirmiş bir ülkedir.

Çalışmamızda, sadece yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerle değil, 04.07.2010–21.07.2010 tarihleri arasında Kazakistan’a yapılan bilimsel araştırma gezisi sırasındaki çalışmalarım ve tanık olduklarımla bu sonuca vardım. Kazakistan’a gittiğim zaman, gelişmiş bir ülke olduğunu gördüm. Genç bir devlet olmasının verdiği canlılığı hissettiren Kazakistan, üzerinde çalışmaya değer bir ülke. Bu ülke hakkında yazılan makalelerin ve kitapların büyük çoğunluğu, Kazakistan’ın tarihini anlatmaktadır. Güncel değerlendirmelerden yoksun kitap, makale ve tezlerin Kazakistan’ın öneminin algılanmasında yetersiz kaldığını söylemek yanlış sayılmaz.

Kazakistan’a gittiğimde ülkedeki siyasi gelişmelerin, sosyal ve kültürel hayatın, en önemlisi bilime verilen önemin dış dünyaya yeterince ifade edilemediğinin farkına vardım. Bunlar anlatılmadan Kazakistan hakkında doğru ve güncel yorumların üstü kapalı kalacaktır. Bu da bilim adına çalışanların doğru sonuçlara varmasını engeller. Ben bu eksikliği, bir nebze olsun gidermek adına Kazakistan’da bazı çalışmalar yaptım.

Bunlardan ilki L.N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi’nde katıldığım “Uluslararası Orta Asya Konferansları”dır. Burada ABD başta olmak üzere Bulgaristan, Rusya Federasyonu, Kazakistan gibi birçok devletten gelen

uzmanları dinleme olanağı buldum. Burada büyük güçler karşısında Kazakistan’ın bulunduğu pozisyon hakkında yeni bilgiler edindim. Aynı üniversitedeki Prof.Dr. Aygerim Şilibekova’yla da bire bir görüşmeler yaptım; Şilibekova’dan makaleme zenginlik katabilecek kaynaklar öğrenerek bilgiler aldım. Bunun yanında TİKA’nın bu üniversitede kurduğu ofiste staj yapma imkânım oldu. Burada İngilizce makale çevirileri yaptım. Böylece makalemi zenginleştirecek kaynaklar edinme şansına sahip oldum. Ayrıca kurumun kütüphanesinden yararlanarak farklı ve güncel bilgileri de çalışmama ekledim.

TİKA ofisinde bulunduğum süreçte üniversitedeki akademisyenlerle fikir alışverişinde bulundum. Özellikle Kazakistan’daki yaşam koşulları ve bağımsızlıktan bu yana tek önderin varlığı konusundaki düşüncelerini öğrenmek istedim. Bu konular hakkında akademisyenlerin verdiği cevaplar ortak noktalarda buluşuyordu: Nursultan Nazarbayev.

Konuştuğum insanlar Kazakistan’da çalışma ücretlerinin düşük olduğunu vurguladılar. Örneğin; bir memur maaşı Türk Lirası olarak 1000 TL iken bir evin kirası 700-800 TL civarındaydı. Nursultan Nazarbayev’in ülkede istikrarı sağladığı yönünde hemfikir olmalarına karşın otoriter bir yönetim olduğu görüşüne karşı çıkmadılar.

Çalışmamın zenginleşmesi adına, öncelikle Kazakistan’a bilimsel araştırma gezisi gerçekleştirebilmem için bana destek olan Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğüne ardından Kazakistan’da kaldığım süreç içerisinde bana yardımcı olan Prof. Dr. Aygerim Şilibekova’ya teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamda yardımcı olan ev arkadaşlarım Seray Ekinci ve Sevim Şeker’e teşekkürlerimi sunarım. Özellikle Kazakistan gezim boyunca bana destek olan arkadaşım Emel Özer’e ve tüm proje arkadaşlarıma; çalışmalarımda gönülden desteğini esirgemeyen Abdullah Soytürk’e teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

GİRİŞ

Kazakistan, tarih boyunca birçok kültüre ev sahipliği yapmış ve aynı zamanda Sovyet etkisini içinde sürekli yaşamış bir ülkedir. 1991 yılında Sovyetler'in yıkılışından itibaren kurulan yeni dünya düzeni içerisinde Kazakistan önem verilmesi gereken bir ülke konumuna gelmiştir. Sahip olduğu doğal kaynaklar, komşuları olan Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'la olan ilişkileri, Hazar'la olan bağlantısı Kazakistan'ı bölgesel ve küresel güçlerin ilgi odağı hâline getirmiştir. Kazakistan'ın uyuşturucu iletim yolları üzerine bulunması, içinde yaşayan azınlıkların durumları, bu ülke üzerine araştırma yapılmasını sağlamıştır.

Kazakistan tarih boyunca Sovyetler Birliği'nin sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Kazakistan, bugün 130 farklı etnik gruba[1] ev sahipliği yapan bir ülke konumundadır. Bu durum, Kazakistan'ın ulus devlet yapısının bozulmasına sebep olmuştur. Kazakistan'daki Sovyet etkisi, sadece sürgün yeri yapılmasıyla sınırlı değildir. Kazakistan'ın ekonomisi, Sovyetler tarafından şekillendirilmiştir. Çarlık Rusya döneminde (1905–1917) ülkeye Rus çiftçiler gönderilmiştir. Bu da geçimini hayvancılıktan sağlayan Kazakistan'ın tarıma yönelmesine sebep olmuştur. Kazakistan'da tarım, büyük çoğunlukta Ruslar tarafından yapılmıştır. Ekonomik olarak Sovyetler'e bağlanan Kazakistan, kültür erozyonuna da maruz kalmıştır. Kazakistan'a yaptığım araştırma gezisinde, Rus etkisinin hâlâ devam ettiğini gördüm. Kazaklar hayatlarını Rus kültürüne göre sürdürmekteydi. Evler, Sovyet döneminden kalmaydı. Ülkede Kazakça ve Rusça birlikte konuşulmaktaydı.

Çalışma konusu, Kazakistan hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Genelde Kazak halkının geçmişine dair yazılan eserler bulunmaktadır. Türkçe yazılan kaynaklar da güncel olmadığı gibi Kazakistan'ın siyasi yapısından çok sosyokültürel alanlara yöneliktir. Kaynak taramalarında güncel bilgilerin genelde İngilizce yazılan eserlerde yer aldığı görülmektedir.

Çalışmanın amacı, Kazakistan'daki 1991–2010 yılları arasındaki siyasi gelişmeleri analiz etmektir. Ekonomik veriler, siyasi gelişmelerle alakası çerçevesinde araştırılacak; gelişmelerin sosyal ve kültürel boyutu ise konu dışına çıkılacağı için değerlendirme dışı tutulacaktır.

Kazakistan hakkında şu sorulara yanıt aranacaktır:

1. Kazakistan'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi nedir?
2. Kazakistan'daki Sovyet etkisi ve yol açtığı sonuçlar neler olmuştur?
3. Jeltoksan Olaylarının Kazakistan bağımsızlık sürecine olan etkileri nelerdir?
4. Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nde Nursultan Nazabayev'in önemi nedir?
5. Nazarbayev'in Kazakistan için geliştirdiği ekonomik ve siyasi hedefler nelerdir?
6. Hazar, Kazakistan için neden önemlidir?
7. Ülkedeki azınlık ve uyuşturucu sorunlarının toplumsal hayata etkileri nelerdir?
8. Kazakistan'ın uluslararası örgütlerdeki yeri ve önemi nedir?
9. Kazakistan'ın küresel ve bölgesel güçlerle ilişkileri nasıldır?

Makalede öncelikle Kazakistan hakkında genel bilgiler verilmiş, sonrasında Kazakistan'ın Sovyetleştirilmesi açıklanmıştır. Sovyetler'in dağılma süreciyle birlikte Kazakistan'ın bağımsızlık sürecine geçişiyle ilgili dönemde büyük önem taşıyan Jeltoksan Olaylarına değinilmiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra ise ülkede açıkça görülen Nazarbayev etkisi makalenin bir diğer konusunu oluşturmaktadır. Gerçekleştirilmesi istenen ve Nazarbayev tarafından düşünülen hedefler, makalenin merkezindedir. Hazar'ın Kazakistan için neden önemli olduğuna ve Hazar statüsüyle ilgili Kazakistan'ın görüşlerine yer verilmiştir. Bunun yanında azınlık ve uyuşturucu sorununun ülkenin iç yapısına olan etkileri açıklanmıştır. Sonrasında ise uluslararası kuruluşların Kazakistan açısından önemi belirtilmiştir. Son olarak da ABD, RF ve Çin'in, Kazakistan dış politikasındaki yerleri ifade edilmiştir

1 Ali Yiğit, "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 2, Elazığ, 2001 s. 1 – 15.

1.BÖLÜM: GENEL BİLGİLER

Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi iki büyük güç arasında yer alan bir ülkedir. Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'la da sınırları bulunan Kazakistan'ın yüzölçümü 2.717.300 km^{2}dir.[2] Bu yönüyle Kazakistan, dünyadaki en büyük yüzölçümüne sahip ilk on ülke (dokuzuncu) arasındadır.[3] 2009 sayımına göre nüfusu 15,5 milyon'dur.[4] Bu nüfusun yaklaşık 10 milyon 800 bini Kazak Türkü, 3 milyon 900 bini Rus, 500 bini Özbek ve 390 bini Ukraynalıdır.[5]

Kazaklar XV. yüzyıl ortalarında Kıpçak[6] bozkırlarındaki Türk kabile ve kavimlerinin yaşadığı iç çekişmeler sonrasında bir etnik grup olarak ortaya çıkmıştır. Özbek Hanlığı'nın hâkimiyetini tanımayan Kazaklar, göç ederek Kazak Hanlığı'nı kurmuştur.[7]

1917-1991 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içerisinde varlığını sürdüren Kazakistan, 25 Ekim 1990'da egemenliğini; 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Başkenti 1998 yılında Almaatı'dan Astana'ya taşınmıştır. Kazakistan'ın resmî dili Kazakça, para birimi Tenge'dir. Din çeşitliliği olan bu ülkede yaşayanların %47'si Müslüman, %44'ü Ortodoks, %2'si Protestan'dır. %7'si ise diğer dinlere inanmaktadır. Kadınlar erkeklere oranla daha fazladır. Yıllık nüfus artış oranı %0,374'tür.[8]

2 Abdulvahap Kara, *Kazakistan'da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi*, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ahmet Taşağın, İstanbul, 1997, s. 1.

3 Kósa Sándor, Ruszı Romulusz, “The Bridge Between West And East Nazarbayev’s Kazakhstan”, s. 180, http://hadtudomanyiszemle.zmne.hu/files/2008/2/ksrr.pdf , 06. 10. 2010.

4 http://www.freedomhouse.eu/images/nit2009/kazakhstan.pdf Bhavna Dave, Kazakhstan (19.02.2011).

5 Abdulvahab Kara, “Son Nüfus Sayımının Işığında Kazakların Demografik Gelişimi”, *2023* Dergisi, Sayı 101, Ankara, Eylül 2009, s. 17.

6 Kazaklar, “Altın Orda” Devletinin egemenliğinde yaşayan Kıpçak oymaklarından oluşmaktadır.

7 Manar Şamgunova, *Kazakistan’ın Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik Politikaları*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, yüksek lisans tezi, tez danışmanı Mustafa Aydın, Ankara, 2006, s. 18.

8 Konya Ticaret Odası, “Kazakistan Ülke Raporu 2009”, Konya, 2009, s. 1.

2.BÖLÜM: SOVYET DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN VE RUS BASKILARI

2.1. Sovyetleştirme

Kazak toprakları, Çarlık Rusyası tarafından ele geçirildikten sonra Kazakların göçebe hayatı son bulmuştur. Kazaklar kendi topraklarında ikinci sınıf vatandaşa dönüşmüş ve yerleşik çiftçiler haline getirilmiştir.[9] Bunun bir örneği olarak 1950’de Kruşçev (O dönemde Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreteriydi, henüz başkan olmamıştı ve daha çok tarım sorunlarıyla ilgileniyordu) tarafından ilan edilen “bakir topraklar projesi” gösterilmektedir.[10] Bu kampanyayla Kazakistan’a çok sayıda Rus ve Ukraynalı yerleştirilmiştir. Ayrıca Kazakistan’da (ülkenin ortagüneyindeki Kızıl Orda yönetim biriminde) kurulan Baykonur Uzay Merkezi ve merkezin yanındaki Leninsk kenti nedeniyle buraya çok sayıda Rus teknik personeli yerleştirilmiştir. Tüm bunlar, Kazakların kendi ülkelerinde azınlık konumuna düşürülmesine örnek gösterilebilir.[11]

Ekim Devrimi’yle Çarlık rejimi yıkılıp SSCB’nin kurulduğu dönemde Kazaklar, Alihan Bukeyhanov liderliğinde ayaklanmış ve Alaş-Orda devletini kurmuştur.[12] Alaş-Orda devleti ilk modern bağımsız Kazak devleti özelliğini taşımaktadır.[13] Alaş Orda, 1905’te parti olarak

kurulmuştur ve hükûmet oluşturmaya giden mücadelesi devrim öncesinde başlamıştır. Parti 1905’te gizli olarak kurulduktan sonra 1917 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu yıllarda Alaş Orda Partisi mensupları fikirlerini *Aykop* dergisi ve *Kazak* gazetesinde duyurmaya çalışmışlardır. Kazak partisi ve hükûmetinin o dönem başkanı olan Alihan Bukeyhanov o dönemde Kazakistan’ı Sovyetler’den ayrı bağımsız bir devlet hâline getirmeyi amaçlamıştır. Millî Kazak kültürünün gelişmesine ise Alaş Ordacılar yardım etmiştir. Kızıl Ordu iç savaşı sonuçlandırınca 1917’de hükûmet kuran Alaş-Orda’nın büyük kısmı, Bolşevik idaresini kabul ederek dağılmışlardır. Dağılmalarının nedeni ise 1920’lerin sonlarında Sovyetler’le yaptıkları anlaşmadır. Buna göre Alaş Orda hükûmet liderlerine ve akerlerine dokunulmayacağının teminatı alınmıtır. Ancak Stalin iktidarlığında Alaş Ordacılar tutuklanmış veya ortadan kaldırılmışlardır.[14] Bunun sonrasında 1925 Nisanı’nda Kazakistan Otonom Cumhuriyeti adını almıştır. 1936 yılı Aralık ayında ise Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur.[15] Bu dönemde Kazaklar bilim, sanayileşme, kentleşme, eğitim alanında gelişmeler kaydetmiştir.

Sovyetler’in Kazak halkına uyguladığı baskı politikaları o dönemde de etkisini hissettirmiştir. Örneğin, 1907-1920 yılları arasında Avrupa’dan 2 milyon 400 bin Slav göç etmiştir. 1930-1940 yılları arasında ise Kazakistan’a Kore Polonya’dan göçmen alınmıştır. Böylece bu dönemde Kazakistan’daki Kazak nüfusu %30’a inmiştir.[16] Kazakistan, Sovyet işgalinin ardından çok farklı dillerin, ırkların, dinlerin var olduğu bir ülke hâline getirilmiştir.

Tarih boyunca Ruslar, Kazakistan’ı rejime uyum sağlamayan kişi ve halkların sürgün yeri olarak görmüştür.[17] Ruslar, İnguş, Çeçen, Ahıska Türkü, Alman, Kırım Tatarı, Yahudi, Koreli ve bunun gibi birçok halkı Kazakistan’a yerleştirmişlerdir.[18]

1920-1930 arası Kazakistan’da felaket yılları dönemidir.[19] Ülkeyi işgal eden Kızıl Ordu birlikleri, Kazak halkına ait son yiyeceklere de el koyunca Kazaklar açlık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple yüz binlerce insan, açlıktan hayatını kaybetmiştir.[20] Bu olayların ardından durumun

düzelmesi için Sovyetler Birliği tarafından gönderilen komünist yöneticiler, önlemler almaya başlamıştır. Diğer yandan ise Kazakları Sovyetleştirme çabaları devam etmiştir. Bu sırada en verimli Kazak toprakları, Rus köylülerin eline geçmiştir. Bu yüzden Kazaklar, temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılıktan verim alamamıştır. Hem fakirleştirilen hem de Sovyetleştirilmeye çalışılan Kazak halkı, Alaş Ordacılar ve Kazak kabile ailelerinin de etkileriyle benliklerini korumaya çalışmış bu uğurda ciddi mücadeleler vermiştir. Bunun üzerine 1925'te, Stalin'in emriyle Kazak köyleri, Sovyetleştirilmeye başlanmıştır.

Kazakistan'daki Kazak nüfusunun azalması, farklı milletlerden ve dinlerden insanların buraya yerleştirilmesi, Kazakistan için olumlu bir sonuç doğurmamıştır. Kazakistan'da bağımsızlık ilan edildikten sonra bir nüfus politikası uygulamaya konulmuştur. Kazak kökenli nüfusun, ülkedeki Slav nüfusundan az olması sebebiyle var olan endişeler daha da büyümüştür. Böylece Kazak halkı, günümüz Kazakistan topraklarına göç etmeye başlamıştır.[21] Bu da Kazakistan'da uygulanması istenen Sovyetleştirme politikalarının sonuç vermemesi için önemli bir adımdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Kazakistan bir anda Sovyet silah test programına site olarak seçildi. 1949 yılından itibaren de Semipalatinsk olarak bilinen yerde Sovyetler tarafından neredeyse 500 nükleer silah patlatılmıştır. Bu denemelere Soğuk Savaş boyunca devam etmiştir. Ancak birçok kez denemeler sırasında sivil halk patlamalardan önce tahliye edilmemiş veya uyarılmamıştır. Bu durumda ülkede salgın hastalıklara, kansere ve kuş ölümlerine sebep olmuştur.[22]

2.2.Ülke Ekonomisindeki Sovyet Etkisi

Sovyetler döneminde, Kazak köylerindeki tüm ekonomik faaliyetler, devlet denetiminde yapılmıştır.[23] Devletleştirme yoluyla tüm kontrol Sovyetler'de toplanmıştır. Ancak yapılan bu dayatma sonucunda Kazak

topraklarından beklenen verim sağlanamamıştır. Bunun üzerine yeni tedbirlere başvuran Sovyet yöneticileri, kooperatifleşme yoluna gitmiş; yetişen mahsulleri bu kooperatifler aracılığıyla kontrol etmeye başlamıştır. Kazak topraklarında üretilen tahıla Sovyetler'in verdiği taban fiyat çok düşük olmuştur. Yetişen tahılın serbest piyasa değerinin çok daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bu durum tarım sahasında çalışanların işini bilerek yapmamasına sebep olmuştur. Tarımın yanı sıra hayvancılık da devletleştirilmiştir. Geçiminin büyük kısmını hayvancılıktan sağlayan Kazak halkı, sahip olduğu hayvanları devlete vermeyi reddetmiştir. Baskı yoluyla hayvanları ellerinden alınmak istenen Kazaklar, ya hayvanlarını öldürmeye başlamış ya da hayvanlarıyla birlikte Özbekistan'a ya da Çin işgali altındaki Doğu Türkistan'a kaçmıştır. Bu olayların olduğu dönemde, 1925'te bir Kazak ailesine en az 26 baş hayvan düşerken bu rakam 1929'da 5 baş hayvana düşmüştür.[24]

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'ın tüm ekonomik ve sosyal kriterleri Sovyet etkisindeydi.

1920 ve 1930'lu yıllarda Kazakistan'da Sovyetler inşaat, maden ve fabrikaları etkisi altına almaya başlamıştır. 1940'larda ise Sovyetler tarafından ülke topraklarına çok büyük tesis ve fabrikalar ile yeni demir yolu hatları inşa edilmiştir. Bu da İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler'e askerî ve stratejik hammadde ile gıda imkânının Kazakistan'dan sağlanmasının yolunu açmıştır. Savaş sırasında Kazakistan kaynaklarıyla Sovyetler için kurşunlar kalıp edildi. Kazakistan'da o dönem için krom, molibden, kurşun, bakır, tungsten, kalay gibi metaller çıkarılıp işleniyordu. Kazakistan'daki kaynakların Sovyetler tarafından işletilmesiyle ülkede kömür çıkarma oranı %75, petrol çıkarma oranı %2,5 ve hafif sanayi üretimi %700 artmıştır. Sovyet rejimi altında Kazakistan'da hammadde tabanın geliştirilmesi ve mineral zenginliği için çalışmalar yapılmıştır. Ülkede güçlü madencilik işletmeleri inşa edilmiş ve bunların proje kapasiteleri arttırılmaya çalışılmıştır. Kazakistan Sovyet ekonomisine âdeta hammadde tedarikçisi haline getirilmiştir. Ancak Sovyetler'in Kazakistan'ı büyük bir tarım ve sanayi bölgesi haline getirmesi ülke ekonomisinin gelişmesini sağlamıştır. Çünkü ülke Sovyetler döneminde metalurji, yakıt, kimyasal ve makine yapım endüstrisinde çok gelişmiştir. Bunun yanında

uranyum, kömür, petrol, mısır ve hayvancılık ürünlerinin de en büyük üreticisi olmuştur. Örneğin, 1920'lerde endüstri üretimi ülkede %5,3 iken 1945'de %66 olmuştur.[25]

9 Şamgunova, age, s. 19.

10 Ali Yiğit, "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10. Cilt, Sayı: 2, Elazığ, 2001, s. 1-15.

11 *Kazakistan Ülke Raporu*, T.C Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Astana 2009.

12 Anthony Clive Bowyer, "Parliement and Political Parties in Kazakhstan", Central Asia-Caucasus Institude Silk Road Studies Program, *Silk Road Paper*, Washington, Mayıs 2008, s. 9, 10.

13 Steven Sabol, *Russian Colonization and Genesis of Kazak National Consciousness*, University of North Carolina, North Carolina, 2003, s. 133-149.

14 Mustafa Öner," XX. Yüzyıl Türkistan Edebiyatının Anıtı: Muhtar Evezov (1897 – 1961)", *Ayhaber* Dergisi, Sayı: 37, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, Bahar 2006, s. 178.

15 *Kazakistan Ülke Raporu*, TC Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Astana, 2009.

16 Şamgunova, age, s. 23.

17 Ali Yiğit, "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", Fırat Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 2, Elazığ, 2001, s. 1-15.

18 Mehmet Kutalmış, "Tarihte ve Günümüzde Kazakistan'ın Alfabe Meselesi", *Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi*, Sayı 31: 1-21, İstanbul, 2004, s. 9.

19 Abdulvahab Kara, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, Selenge Yayınları No:38 Tarih Dizisi 29, İstanbul, 2007, s. 545-546.

20 Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, Tika, Ankara 2004, s. 166.

21 Meryem Hakım, "Kazakistan'daki Tarih Anlayışı ve Uluslararası Boyutları", Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, *Bilig*, Sayı: 50, Ankara, Yaz / 2009, s.58.

22 Kazakh Cultural Orientation, Technology Integration Division, Defense Language Institute Foreign Language Center, Monterey 2009, p. 13.

23 Abdulvahap Kara, *Kazakistan'da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi*, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Taşağın, Ahmet, İstanbul, 1997, s. 16.

24 Saray, age.,, 2004, s. 168.

25 *Economy Of Kazakhstan Kazakhstan's Economic Development* http://www.kazakhstan.orexca.com/kazakhstan_economics.shtml (08.03.2011).

3.BÖLÜM: KAZAKİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

3.1. Jeltoksan Olayları

Kazak olan Dinmuhammed Kunayev, 1964-1986 yılları arasında Kazakistan Komünist Partisi genel sekreterliği görevinde bulunmuştur. Ancak hakkında yolsuzluk iddiaları ve rüşvet söylemleri olunca bu görevden uzaklaştırılmıştır. Aralık 1986'da Mihail Gorbaçov, Çuvaş olan Gennady Kolbin'i Kazakistan Komünist Partisi genel sekreterliğine getirmiştir. Bu olay Jeltoksan (*Jeltoksan*, Aralık ayı anlamındadır) ya da Kolbin olayları olarak anılmaktadır. Bu durum gerçekleştiğinde 17 Aralık 1986'da 20–25 bin insan olayları protesto etmek istemiştir. Protestocuların çoğunluğunu öğrenciler oluşturmuştur. Olayların sert bir biçimde bastırılmıştır. Jeltoksan Olayları Kazakistan'ın bağımsızlığı konusunda dikkate alınması gereken önemli etkilere sahiptir. *Kazakistan'ın Doğrusu* gazetesinde yazan Kazakistan Devlet Sekreteri A. Kekilbayev, bu olayları "ulusal kurtuluş hareketi ve anti-koloniyal ayaklanması" olarak tanımlamıştır.

Kolbin'in atanması, KPKM birinci sekreterliğine ilk kez bir Rus'un atanması anlamına gelmiyordu. Aksine daha önce atanan -toplamda yirmi adet- birinci sekreterden yalnızca üç tanesi Kazak'tı. Bu durumda Kolbin'in atanmasına, Kazak halkının karşı çıkmasının altında başka nedenler

yatıyordu. Öncelikle Kazaklar, Gorbaçov'un *glastnost* (açıklık) ve *perestroika* (yeniden yapılanma)[26] politikalarına güvenmişlerdi. Gorbaçov'a göre *perestroika*'da başarının ilk adımı, uykuya dalmış olan halkları uyandırmaktır. Kazak gençleri de bu durumu iyi kavramış ve harekete geçmeden önce bunun uygulamaya konulmasını beklemiştir. Ancak Gorbaçov'un bu kritik göreve Kolbin'i ataması, demokrasiyi savunan politikalarının aksine bir yön çizmiştir·[27] Kazak halkının buna tepki göstermesi kaçınılmazdır.

Jeltoksan olaylarının ardından gelişen ayaklanmanın arkasındaki bir sebep Kazak gençlerinin kimlik arayışları olarak değerlendirilebilir.[28] 1980'li yıllara gelininceye kadar Sovyetler'in "enternasyonalist insanlar yetiştirme politikası" adı altında yürüttükleri Ruslaştırma politikalarında Kazaklar önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Rus idarecileri arasındaki genel bir kanıya göre; Müslüman Türk boyları arasında İslam dinine bağlılıkları daha az olan ve göçebe hayatı yaşayan Kazakları Ruslaştırmak daha kolay olacaktır.[29]

Kazakları Ruslaştırmak için birçok çalışma yapılmıştır:

1. 1928'de SSCB'de Türklerin kullandığı Arap alfabesi, Latin alfabesine çevrilmiş; 1940 yılında ise Latin harflerinin yerini Kiril alfabesi almıştır.
2. 1938 yılında Kazak okullarında Rusça dersi, zorunlu hâle getirilmiştir. 1980'lere gelindiğinde ise yüksek okulların tamamında eğitim dili Rusça olmuştur.
3. Kazakların tarihi, kabile ve boyların birbiriyle savaşması şeklinde gösterilerek basite indirgenmiş, halkın kendi tarihini öğrenmesine müsaade edilmemiştir.[30]

Uzun yıllar boyunca Kazak halkı Ruslaştırılmaya, kendi kimliklerinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştı. Kolbin'in atanması, yıllardır bastırılan Kazak milliyetçiliğini uyandırdı.

Kazak gençleri, 17 Aralık 1986 sabahı Kolbin'in atanmasını protesto etmek için Almatı'da, Kazakistan Devlet Üniversitesi'nde direnişe geçmiş; Kazakistan yönetimine kendi halklarından birinin gelmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yönetim, gençlerin bu haklı talebini dinlemek yerine, onları güç kullanarak susturmayı denemiş ama başaramamıştır. Bunun üzerine gençler, kendilerine katılan kent ahalisiyle birlikte komünist partisi merkez komite binasının önündeki Brejnev –bugünkü Respublika- Alanı'nda toplanmıştır.

Açılan pankartlarda “Kolbin, Rusya’ya geri dön”, “Amerika bizimle, Ruslar bize karşı”, Kazakistan, Kazaklarındır”, gibi yazılar dikkat çekmiştir.[31]

Gösteriyi farklı kılan, kendi milliyetlerinden olan sekreterin görevden uzaklaştırılmasını sorgulayan “Kunayev nerede?” pankartı olmuştur. Bu, Kazak halkının, KPMK’nin kararına karşı gelerek eski birinci sekreter Kunayev’i geri istemesi anlamındadır. Kunayev alana getirilmiş; Kolbin, bir açıklama yaparak Kunayev’in konuşmasına engel olmuştur. Bu da sorunu içinden çıkılmaz hâle getirmiştir. Parti merkezini işgal eden, alanı da terk etmeyerek hak taleplerinde ısrarlı davranan Kazakları dağıtmak amacıyla akşamüzeri -saat 18.15’te- asker harekete geçmiş, bunun için itfaiye araçları da kullanılmıştır. Araçların kalabalığın arasına girmesiyle kargaşa yaşanmaya başlamıştır. Bunun üzerine öğrenciler, arabaları devirerek ateşe vermiş; askerlere taşla saldırıda bulunmuşlardır.[32] Ayrıca şehirde bulunan iki hapishane ele geçiren öğrenciler, yönetim tarafından yakalanıp buraya konulmuş olan arkadaşlarının serbest bırakılmasını sağlamıştır.

Olayların büyümesi üzerine yerel güvenlik güçleri yetersiz kalmıştır. Zaten gün boyunca Sovyet uçakları, Moskova’dan Almatı’ya asker taşımış; bölgeye 70 bin kişilik Kızıl Ordu gücü sevk edilmiştir. Kızıl Ordu’nun göstericilerin üzerine ateş açması sonucu 22 kişinin hayatını kaybettiği, 200’den fazla kişinin de yaralandığı açıklanmış, ancak bu resmî söylem inandırıcı olmamıştır. 1000’den fazla direnişçi tutuklanarak boşaltılan hapishanelere konulmuştur.[33]

Bu olay, Kazakistan’ın İstiklal Mücadelesi tarihine “Jeltoksan Olayları” adıyla geçmiştir. Nursultan Nazarbayev, Jeltoksan Olaylarının, Kazak gençlerinin millî duygularını göstermesi açısından çok büyük önem taşıdığı görüşündedir.

Jeltoksan Olayları, bir asır boyunca her istediğini yaptıran dikta rejimindeki bir halkın, yaşadığı baskıya ilk başkaldırısıdır. Kazak halkı tüm dünyaya, -her millete mahsus olan- millî onurun bundan sonra ezdirilemeyeceğini açıkça göstermiştir. Bu bakımdan bu olaylar, Kazak tarihinde ve bağımsızlık döneminde önemli bir yer tutmaktadır.[34]

26 *Glasnost* ve *perestroika;* Sovyetler Birliği’nin son döneminde Mihail Gorbaçov’un liderliğinde ülkede bilhassa ekonomik sorunlara son vermek amacıyla uygulanmış politikalardır. SSCB’de 1980’li yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketleri olarak tanımlanabilir.

27 Abdulvahap Kara, *Kazakistan’da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi*, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ahmet Taşağın, İstanbul, 1997, s.

16.
28 Abdulvahab Kara, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, No:38 Tarih dizisi 29, İstanbul, 2007, s. 515.
29 Abdulvahap Kara, *Kazakistan'da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi*, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ahmet Taşağın, İstanbul, 1997, s. 16.
30 Abdulvahap Kara, *Kazakistan'da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi*, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ahmet Taşağın, İstanbul, 1997, s. 16.
31 Haluk Ölçekçi, "Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan'da Rus Varlığı", *Bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Sayı:2, Ankara 1996, s. 65.
32 Abdulvahap Kara, *Kazakistan'da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi*, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ahmet Taşağın, İstanbul, 1997, s. 16.
33 Feyzullah Budak, *Kazakistan Dünü Bugünü Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999, s. 226.
34 Nursultan, Nazarbayev *Yüzyılların Kavşağında*, Ankara, 1997, s. 35.

4.BÖLÜM: BAĞIMSIZ KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

4.1. Nursultan Nazarbayev

Nursultan Nazarbayev, 6 Temmuz 1940 tarihinde Almatı'da doğmuştur. 1971 Haziranı'nda Kazakistan Komünist Partisi, Temirtav (Demirdağ) başkanının yardımcısı olmuştur. 1973 Ekimi'nde Karagandı Metalurji İşletmesi başkan yardımcısı, 1977 Martı'nda Kazakistan Komünist Partisi Karagandı başkan yardımcısı, 1979 Aralık ayında Kazakistan Komünist Partisi başkan yardımcısı, 1984 Martı'nda KSSC Bakanlar Kurulu başkanı, 1989 Haziranı'nda Kazakistan Komünist Partisi, başkan birinci yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1989 Haziranı'nda Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi birinci sekreterliğine seçilmiştir. 4 Nisan 1990'da Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Nazarbayev'i Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.[35] 1 Aralık 1991'de yapılan seçimlerde Nazarbayev, oyların %98,7'sini alarak Kazakistan'ın halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanı olduktan sonra Nazarbayev ülkede ilk iş olarak otoritesini sağlama yönünde adımlar atmıştır. Çünkü ülkede hala Sovyet döneminden kalan anayasa ve kurallar uygulanıyordu. Üstelik ülkede kurulmuş olan ve bütün yetkilerini Sovyet Anayasası'na göre kullanan bir örgüt olan Sovyet Prezidyumu ülkedeki varlığını sürdürmekteydi. 1995' kadar cumhurbaşkanlığı ve Sovyet Prezidyumu ülke

üzerinde yetki çatışması yaşamıştır. Prezidyum 235 üyeliydi. Bu yüzden Nazarbayev onu 177 üyeli yasama organına dönüştürmek istemiştir.

Bu bağlamda da ülkede 1994'te parlamento seçimleri yapılmıştır. Ancak bu seçimde Nazarbayev 177 sandalyenin sadece 34'ünü kazanmıştır. Bu da ülkedeki yetki çatışmasını artırmıştır. Nazarbayev karşıtları Yapıcı Muhalefet Bloğu adı altında parlamentonun çoğuna sahip olmuştur. Çoğunluğunu muhalefetin oluşturduğu Meclis, Nazarbayev'in önerdiği başbakana onay vermemiş ve ekonomik yasa tasarılarını meclisten geçirmemiştir. 1994 yılından Meclis'ten sadece yedi tasarı geçebilmiştir. Bu durumun çözümü ise Anayasa Mahkemesi'nin 1994 seçimlerini kusurlu bulup iptal etmesiyle çözülebildi. Anayasa Mahkemesi'nin seçimleri iptal etmesinin altındaki neden de üyelerinin tamamının cumhurbaşkanı tarafından seçilmesinde yatmaktaydı.

Bundan sonra Nazarbayev, Parlamento'nun tüm yetkilerini Halk Asemblesi'ne devretmiştir. Üyelerinin tamamı Nazarbayev tarafından atanan bu Asamble de 1996 cumhurbaşkanlığı seçimlerini iptal ederek 1995'de bir referandumla Nazarbayev'in görev süresini 2000'e kadar uzatmıştır. Bu bağlamda Halk Asamblesi tarafından 1995'te bir Anayasa oluşturulmuştur. Ülkenin siyasal rejimi ve düzeni de cumhurbaşkanı otoritesine bağlanmıştır.[36] Ağustos 1995'te anayasa değişikliği ile başbakan hariç tüm bakanları atama yetkisi cumhurbaşkanına verilmiştir. Ayrıca bu atamalarda Parlamento'nun kararına ihtiyaç duyulmamaktadır.[37] Bundan sonra 2002'de yapılması planlanan Parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri erken bir tarihe alınarak 1999'da yapılmıştır. Nedeni ise Nursultan Nazarbayev ve yakın çevresinin ülkenin petrol gelirlerinden elde ettiği kazancı kendi banka hesaplarına yatırmaları olarak belirlenmiştir.

Üstelik 1998 yılından beri Akezhan Kazhegeldin ülkede Nazarbayev'e muhalefet olacak kadar güçlü bir aday konumuna gelmiştir. Kazhegeldin politik reformları içeren bir kitaba sahipti. Üstelik onun diğer kitapları da 50bin kez Rusçaya çevrilmişti. Böylece hem yolsuzluğun ortaya çıkmasını istemeyen hem de güçlü muhalefetin önüne geçmek isteyen Nazarbayev ülkede erken seçime gitme kararı almıştır. Zaten erken seçime karar verme

hakkı, 1995 Anayasası'yla kendisine verilmiştir. Üstelik seçimler sırasında Kazhegeldin vergi kaçırma ve görevini suistimal etme suçlarından mahkemeye verilmiştir. O da ülkeyi terk etmiştir. Bugün hala Kazhegeldin'in 2001'den itibaren 10 yıllık cezası bulunmaktadır. Ancak Uluslararası İnsan Hakları Organizasyonu, bu davayı kusurlu bulmuştur.[38]

10 Ocak 1999 ve 4 Aralık 2005'te Kazakistan'da halk oylamasıyla yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Nazarbayev (10 Ocak 1999'da oyların %79,78'ini[39], 4 Aralık 2005'te %91,15'ini [40], 18 Ağustos 2007'de % 88,412ini[41] alarak) kazanmıştır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, bağımsızlıktan beri Kazakistan'ın başındadır. Nazarbayev bu süreç içerisindeki amacını şu sözleriyle belirtmiştir: "Bizim hedefimiz açık ve netti; biz daha iyi şartlarda yaşamak istiyorduk. Biz daha fazla hürriyet istiyorduk; fakat bundan daha fazla hürriyet istiyorduk."

Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, demokrasi konusunda gerçekçi bir tutum ve görüş içerisinde olmuştur. 19 Mart 2004 tarihli "Halka Sesleniş Bülteni"nde vazgeçemeyecekleri üç ana unsuru dile getirmiştir. Bu üç ana unsur; sivil toplum örgütlerinin gelişmesi[42], yerinden yönetim ve istikrarlı siyasi parti sistemidir.

4.2. Kazakistan'ın Hedefleri

4.2.1. Kazakistan'ın 2030 Stratejisi

Kazakistan Cumhurbaşkanı, 1997 yılında Kazak halkına seslenirken devlet misyona ilişkin bir vizyon sunmuştur. Bu, 2030 yılına kadar ülkenin

kalkınma stratejisi olarak anılmaktadır.[43] Kazakistan 2030 Projesi, dört aşamadan oluşmaktadır: 1997-2000 hazırlık aşaması, 2000-2010 birinci, 2010-2020 ikinci ve 2020-2030 üçüncü aşamalardır. Bu projenin asıl getirisi, Kazakistan'ın gelişmiş ülkeler arasına girmesi olacaktır. Uluslararası koşuların güçlüğü, sosyopolitik ilişkilerin gelişmesi karşısında Kazakistan'ın modernizasyonunun gerekliliğine değinilmiştir.[44] Birinci aşamada -2007- bu hedefler tekrarlanmış ve "Kazakistan 2030 Stratejisi" için 10 başlık hazırlanmıştır:

1. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanması
2. Kazakistan ekonomisinin dünya ekonomisinde başarılı bir aktör olması
3. Yer altı kaynaklarının üretiminin geliştirilmesi[45]
4. Ekonominin çeşitlendirilmesi ve hammaddeye dayalı olmayan sektörlerin geliştirilmesi
5. Çağdaş altyapının geliştirilmesi
6. Çağdaş eğitim modellerinin uygulanması ve yeni meslek edindirilmesi
7. Sosyal alanın gelişimi
8. Siyasi sistemin modernleştirilmesi ve demokratik reformların uygulanması
9. İdari reformların uluslararası uygulamalara göre hızlandırılması
10. Kazakistan'ın Orta Asya ve dünyada başarılarının ortaya konulması[46]

Bu doğrultuda, projenin uygulanmasının olumlu sonuçlarına örnek olarak: 2005-2006 yılı Davos'taki Küresel Rekabet Endeksi Raporu'nda, Kazakistan'ın 117 ülke arasında 56. sırada yer almış olması verilebilir.

Sonuç olarak Kazakistan, günümüzde reel olarak çalışan, serbest piyasa ekonomisine sahip bir ülkedir. Kazakistan'da son on yılda gelir düzeyi beş kat yükselmiş, aylık ücretler altı kat artmış, emekli maaşları 4,6 oranında yükselmiştir.[47]

4.2.2. Orta Asya Birliği

Orta Asya Birliği fikri, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından sunulmuştur. Bu fikir, 18 Şubat 2005 günü gerçekleşen halka sesleniş konuşmasında ortaya çıkmıştır: "Avrupa Birliği içerisinde yer alan ülkelerin ortak paydaları, Orta Asya devletleriyle kıyaslandığında çok daha azdır. Buna rağmen bir birlik oluşturulmuştur. Şimdi sıra bizdedir."[48] Bu söylemler, Nazarbayev'in birlik çağrısının işaretleri olmuştur.

Orta Asya Devletler Birliği'nin özellikleri;

- Birlik; Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan temelinde olacaktır. Sonradan Türkmenistan ve Tacikistan da dâhil olabileceklerdir.
- Bu ülkeleri birbirine bağlayacak ortak yönler; ekonomik çıkarlar, kültürel ve tarihî bağlar, dil, din, çevreyle ilgili problemler ve dış tehditlerin olmasıdır.
- AB, bu fikre örnek olacaktır.
- Ortak pazar ve ortak para olacaktır.

Kısacası AB temelli bir birlik modeli düşünülmekte ve böylece Orta Asya'da güç ve istikrar sağlanması hedeflemektedir. [49] Ayrıca Kazakistan bu yolla Avrupa'nın da dikkatini çekecek ve Avrupa kıtasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin çıkarlarının ön plana çıkarılması sağlanacaktır.[50] Kazakistan'ın bu gibi birliklere girerek iş birliği sürecine girmelerindeki asıl amaç, ekonomilerini geliştirmek, teknolojik yenilikleri ülkeye çekmek hedefindedirler.[51]

Orta Asya Birliği'yle devletler, ortak sorunlarını birlikte çözme fırsatı bulacak; özgünlüklerini koruyarak birlik içerisinde olmaları sağlanacaktır. Gelişmeleri yönündeki imkânlar ve fırsatlar, daha rahat bir şekilde değerlendirilecek; barış ortamı içerisinde bağımsız ve egemen olabileceklerdir. SSCB sonrasında oluşan boşluk bir nebze olsun doldurulabilecektir. Her şeyden önemlisi, bu sayede güvenlik ve istikrar sağlanabilecektir.[52]

Orta Asya Birliği fikrinin olumlu yönlerinin yanı sıra zayıf yanları da vardır. Bunlar dış güçler ve bölgenin siyasi yapısı açısından

değerlendirilebilir.

Dış güçler açısından: Orta Asya'da gerçekleşecek bir bütünleşme, ABD tarafından istenmemektedir. Bu bölgede istediği hâkimiyeti kuramayan ABD, bu tarz bir örgütlenmenin karşısında duracaktır. Ayrıca Orta Asya'daki istikrarsızlık ve zayıflıktan yararlanan Çin de bu birliğe karşı çıkacaktır. Bölgede hâkim güç olan Rusya'nın da bu birliğe -hâkimiyetini kaybetme korkusu nedeniyle- destek olmayacağı açıktır.[53]

Bölgedeki Siyasi Yapı: Bölge ülkelerinde oturmamış bir demokrasi, bu projenin oluşmasına engel teşkil etmektedir. AB kurucu ülkelerinin demokrasisi, Orta Asya ülkelerine nazaran oturmuş bir demokrasidir.

Bu projenin uzun bir sürece yayılarak gerçekleşmesi ihtimal dâhilindedir. Ancak bunun için güçlü bir finansal kaynak ve sağlam bir altyapı gereklidir.

4.3. Kazakistan'da Siyasi Sistem

Bir ülkede hukuksal düzenlemeyi temel alarak toplumsal yaşamdaki sorunları çözmek, devlet organları arasındaki yapısal dengeyi sağlamak, başka devletlerle ve vatandaşlarıyla arasındaki ilişkileri düzenleme için anayasaya ihtiyaç vardır.[54] 1991–1993 yılları arasında Kazakistan'da parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin bazı özelliklerini kapsayacak bir idari yönetim sistemi uygulanmaya çalışılmıştır. 28 Ocak 1993'te Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk anayasası kabul edilmiştir.[55] Bu anayasaya göre cumhurbaşkanı yürütmenin ve devletin başıdır. Fakat 1993 anayasasının uygulamaya geçirilme konusunda sorunlar yaşanmıştır. Bunun nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- Demokrasi kurumları henüz gelişmemiş olmasından dolayı güçler ayrılığı (devletin yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin ayrı ve bağımsız organlara bölünmesi) ilkesi korunamamıştır.
- Totaliter bir rejimden demokrasiye geçme süreci kolay olmamıştır.

- Yasama ve yürütme organları arasında çelişkiden dolayı kriz yaşanmıştır. Yürütme ve yasamanın karşı karşıya gelmesi, Kazakistan Yüksek Kurulu'nun yasal dayanağı kalmadığı anlamına gelmiştir. Böylece Kazakistan'da parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmiştir. [56]

Kazakistan'da 1993 Anayasası'nın uygulanamaması sonucu 30 Ağustos 1995'te yapılan referandumla yeni bir anayasa kabul edilmiştir.

Kazakistan Anayasası'nda düzenlenen yürütme organı, kaynağını başkanlık rejiminden almaktadır. Anayasanın 2. Maddesi'nde ülkenin yönetim sisteminin başkanlık sistemi olduğu açıkça belirtilmektedir. Ancak Kazakistan Anayasası incelemelerinden sonra yapılan saptamalardan biri, cumhurbaşkanının başkanlık sistemindeki başkandan daha geniş yetkilerle donatılmış olduğudur. Kazakistan'daki rejimin tam anlamıyla başkanlık sistemi olmadığı düşünülmektedir. Çünkü cumhurbaşkanı, parlamentoyu feshedebilir ve yasama yetkisini bir yıllık süreyle devrini gerçekleştirebilir.[57]

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kazakistan'ın başkanlık sistemine geçişiyle yabancı diktatörlüğüne bağlı olmaktan kurtulduğunu belirtmiştir. Böylece yabancı güçlerin, Kazakistan'ın iç işlerine müdahalesi engellenmiştir. Burada amaçlanan, başkanın ülkenin üzerinde sahip olduğu haklarla gelişmesine katkı sağlamasıdır. Şöyle ki başkanın cumhuriyetler arası iş birliğinin gelişmesini sağlayacağına inanılmıştır.[58]

Kazakistan Parlamentosu, iki bölümden oluşmaktadır: Senato ve Majilis. Majilis kanadının üye sayısı 77'dir. Parlamento'nun iki kanadının da görev süresi 4 yıl iken son anayasa değişikliğiyle Majilis'in görev süresi 5 yıla, Senato'nun görev süresi ise 6 yıla çıkarılmıştır. Senato, her eyalet ve eski başkent Almatı'dan yerel temsili organlar tarafından seçilen ikişer senatörden meydana gelmektedir. 7 senatör ise Cumhurbaşkanı Nursultan Abişeviç Nazarbayev tarafından atanmaktadır.[59]

Demokrasi adına Kazakistan'ın önemli bir mesafe kaydettiği söylenebilir. Nazarbayev, demokratik açılım çerçevesinde, yerinden yönetim alanında "valilerin seçimle iş başa gelmesi", "yerel özel yönetimlerin gelişmesi" yönünde çaba göstermektedir. Demokratikleşme konusunda dış

yönlendirmeleri dikkate almayan Nazarbayev'in kıstasları; ülkenin tarihi, siyasi sosyolojik, kültürel ve ekonomik gerçekleridir.

Kazakistan farklı etnik yapıya sahip ve çok dinli bir ülke olmasına rağmen bu yönde herhangi bir ayrışma ya da çatışma yaşanmamıştır.

Kazakistan, Kazak halkı için gerekli gördüğü bütün bölgesel ve küresel toplantı ve birliklere katılmıştır. Bu ülke, Orta Asya'da söz sahibi olabilmek için çaba harcamaktadır.[60] Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun en etkin üyeleri arasındadır. Aynı zamanda, Çin, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın da yer aldığı Şanghay İşbirliği Örgütü'nün de üyesidir.

35 Adam Hug, *Kazakhstan at a Crossroads: Human Rights and Democracy*, The Foreign Policy Centre, Progressive Thinking for a Global Age, United States of America, 2009, s. 3.

36 Haluk Alkan, "Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan'da Siyasal Sistem", *OAKA*, Cil:2 Sayı: 4, Ankara 2007, s. 5.

37 Mehdi Parvizi Amineh, Globalisation *Geopolitics and Energy Security in Central Eurasia and The Caspian Region, Clingendael International Energy Programme(CIEP)*, 2003, s.45.

38 Galymzhan Zhakianov, "Political Freedoms In Kazakhstan", *Human Rights Watch*, Vol: 16 No: 3, New York 2004, p. 8, 9.

39 *President of the Republic of Kazakhstan*, http://www.kazakhstan.orexca.com/kazakhstan_president.shtml , 12. 06. 2010.

40 Ryan Kennedy, "A Colorless Election the 2005 Presidential Election in Kazakhstan, and What It Means For The Future Of The Opposition", *Problem Of The Post Communism*, Cilt: 53 No:6, United States of America, 2006, s. 50.

41 Marian Abisheva and Timur Shaimergenov, "The 2007 Parliamentary Elections In Kazakhstan: Results And Prospects", *Turkish Policy Quartely*, Cilt: 6 No: 2, Berlin, 2006, s. 109.

42 Kazakistan, bağımsızlığıyla birlikte çok yönlü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Kazakistan, ekonomide serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlamaya çalışmakta; demokrasinin gelişmesi için çabalamakta ve millî kimliğini tanımlayarak egemenliğini ve bağımsızlığını tam anlamıyla gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra Kazakistan, ülkesinin dış güçler arasında saygın bir yer edinmesini istemekte ve bu yönde çalışmalar yapmaktadır. Kazakistan'ın bu amaçlarını uygulamaya koyabilmesi, bağımsızlığının gelişmesi ve dış dünyaya açılabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının katkılarına ihtiyacı vardır. Detaylı bilgi için bkz: Purtaş, Fırat, "Kazakistan'da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri", *OAKA*, Cilt No: 1, ss. 1-18, Ankara, 2006, s. 2.

43 Nursultan Nazarbayev, *Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Kazakistan Halkına Seslenişi, Kazakistan'ın Yeni Gelişme Merhalesinde "Kazakistan-2030" Stratejisi*, Ankara, 2007, s. 3.

44 Speech of His Excellency Nursultan Nazarbayev President of the Republic of Kazakhstan at the International Conference: Struggle Against Corruption & Good Governance as a Condition for

Economic & Social Development of East Europe & Central Asia, s.2. http://missions.itu.int/~kazaks/bin/Speech%20of%20His%20Excellency%20Nursultan%20Nazarbayev.pdf (23.12.2010).

45 Nursultan Nazarbayev, *Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Kazakistan Halkına Seslenişi*,age., s. 13.

46 "Nursultan Nazarbayev'den Kazak Halkına Sesleniş", *Ayhaber*, Ahmet Yesevi Üniversitesi haber Dergisi, Mayıs 2007, Ankara, Sayı 32, s.11.

47 Özcan Yeniçeri "Kazakistan: Bir Diriliş Hikâyesi", *2023*, Sayı: 101, Ankara, 2009.

48 Banu Avar, *Avrasyalı Olmak*, Truva Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2007, s. 345.

49 Abdulvahap Kara, "Kazakistan ve Orta Asya Birliği", *2023 Dergisi*, Sayı: 50, Ankara, 2005, s. 28, 29.

50 *2009-2011 Yılları için "Avrupa Yolu" Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Programı*, Astana, 2008, s. 7.

51 Hüseyin Güngör, "Kazakistan Avrupa Birliği'ne Göz Kırpıyor", *Atayurt Eğitim Kültür ve Ekonomi Dergisi*, İstanbul, Yaz 2009, Sayı 2, s. 23.

52 Özcan Yeniçeri, "Orta Asya Devletler Birliği", *2023* Dergisi, Sayı:50, 2005, s. 22.

53 Yeniçeri, age., 2005, s. 25.

54 Mahmut Bülbül, "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yürütme Fonksiyonu", *Yasama Dergisi*, Sayı:8, Ankara, 2008, s. 68.

55 Abdulvahap Kara, *Kazakistan'da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi*, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Taşağın, Ahmet, İstanbul, 1997, s. 25.

56 http://www.nazarbayev-nobel.net/kazakistan/47-siyasi-yapi.html (23.12.2010), Nursultan Nazarbayev Nobel Barış Ödülünü Hak Ediyor.

57 Anthony Clive Bowyer, " Parliement and Political Parties in Kazakhstan", Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, *Silk Road Paper*, Washington, Mayıs 2008, s.18-20.

58 Bahtiyar Tagayev, "Kazakistan'da Yasama ve Yürütme Erki",*Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi*, Konya, 2004, s. 47, 48.

59 *Kazakh Ancyclopedia*, Almaty, 2007, s. 323, 324.

60 Kazakhstan Will Focus More on Central Asia, Vigorously Pursue OSCE Leadership, Tazhin Says, Kazakhstan New Bulletin, January 25, 2007, Vol. 7, No. 5, s.1. http://prosites-kazakhembus.homestead.com/January_25.pdf (23.12.2010).

5.BÖLÜM: KAZAKİSTAN VE HAZAR

Dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar, Avrupa'nın güneydoğu ucunda Kafkas Dağlarının doğusunda uzanır. Orta Asya'nın batısındaki uçsuz bucaksız düzlüklere egemendir. Batıda Azerbaycan, Rusya; kuzeydoğu ve doğuda Kazakistan; doğuda Türkmenistan; güneyde İran topraklarıyla çevrelenmiştir. Hazar Denizi'nin uzun havzası, kuzeyden güneye yaklaşık 1225 km boyunca yayılır. Buna karşılık ortalama genişliği yalnızca 566 km'dir.[61] Genellikle Hazar Denizi'nin dünyanın en büyük tuz gölü olduğu belirtilir. Ama bilimsel araştırmalar, bu denizin son jeolojik zaman olan Holosen bolüme (yaklaşık 10 bin yıl öncesinden günümüze) değin Azak Denizi, Karadeniz ve Akdeniz yoluyla okyanuslara açık olduğunu göstermiştir. Öteden beri iri mersin balıklarıyla (dolayısıyla beluga havyarıyla) ünlü olan Hazar Denizi, son yıllarda deniz yüzeyinin alçalması ve uygun yumurtlama alanlarının kuruması yüzünden bu özelliğini yitirmeye başlamıştır.

Hazar, petrol yatakları bakımından son derece zengin olduğu için de ayrı bir önem taşır. Petrol, her zaman tüketici toplumların politikalarında ilk sıralarda yer alır. Petrol olmadan, gelişme, kalkınma hatta günlük ihtiyaçların karşılanması bile gerçekleşemez. Bilinen dünya petrol rezervleri 1,4 trilyon varildir. Ancak, bunun 550 milyar varili tüketilmiştir. Bundan dolayı dünyada –bilinen- kalan rezerv 880 milyar varildir. Dünya'nın yıllık tüketiminin 30 milyar varil olduğu düşünülürse bu hızla gerçekleşen bir tüketim sonucunda dünya rezervlerinin ancak 30 yıl kadar daha yetebileceği tahmin edilmektedir.[62] Bu açıdan petrol, dünya devletleri

açısından hayati önem taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, "Bir damla petrolün değeri, askerlerimizin bir damla kanıyla eşittir" diyerek petrolün önemine işaret etmiştir.[63]

Bu denli önemli olan petrolün en önemli yataklarından biri de Hazar bölgesidir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Hazar bölgesinde yer alan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarını, ülkelerinin ekonomileri için bir fırsat olarak görmüştür. Bu petrole ilgi gösteren sadece bu ülkeler değildir. ABD, Rusya, Çin, AB ülkeleri, Türkiye ve İran da gözlerini Hazar'a dikmiştir.[64] Çünkü Hazar bölgesi, Batı'nın en önemli petrol sahası olan Kuzey Denizi'nin alternatiflerinden biridir. Hazar bölgesinin belirlenen petrol ve doğal gaz rezervleri, Kuzey Denizi'nin petrol ve Kuzey Amerika'nın doğal gaz rezervleriyle kıyaslanabilecek büyüklüktedir. Bunun yanında, bölgenin tahminî gaz rezervlerinin İran'ınkine, petrol rezervlerinin ise Suudi Arabistan'ınkine eşit olduğunu düşünenler de mevcuttur.[65] Durum bu açıdan değerlendirildiğinde zaman, büyük devletlerin Hazar'a olan ilgi duymalarının nedeni açığa kavuşmaktadır.

Kazakistan-Hazar ikilisinin arasında çok sıkı bağlar olduğu anlaşılmaktadır. Kazakistan'ın Hazar'daki petrol rezervlerinin 9–29 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Bazı hükûmet belgelerinde ise bu rezervler 35 milyar varil olarak geçmektedir. Bunun yanına henüz keşfedilmemiş sahalar için yapılan tahminlerin eklenmesiyle Kazakistan'ın 121 milyar varillik bir rezerve sahip olduğu düşünülebilir. Bu miktar, İran'ın 125 milyar varillik rezervleriyle karşılaştırılacak olursa Kazakistan bu tahminlere göre dünyanın en önemli petrol üreticilerinden biri olabilir. Bu sonuca sadece varsayımlardan yola çıkılarak varılmıştır;[66] ancak bilinmelidir ki, Kazakistan çok zengin enerji kaynaklarına sahiptir.

Kazakistan'ın Hazar'daki enerji kaynaklarını araştırmak için 1993'te "Kazakistan'ın Hazar'da Var Olan Enerjisi" adlı bir iş birliği oluşturulmuştur. Bu bağlamda, 1994-1997 yılları arasında yapılan enerji rezerv tespitleri, 60 milyar varil çıkmıştır. Amerikan Enerji Bilgi İdaresi ise Kazakistan petrol rezervlerini 2006 yılında 9 ile 40 milyar varil olarak tespit etmiştir.[67] Nursultan Nazarbayev, Kazakistan'ı dünyanın en önemli petrol

ihracatçılarından biri yapmak istemektedir. Bu yönde de daha çok Batılı şirketlerle anlaşmalar yapmakta, Batı'ya uzanan alternatifleri değerlendirmektedir.[68] Kazakistan'da yatırım yapan ilk Batılı şirket, ABD'nin en büyük şirketlerinden olan Chevron'dır.

Kazakistan'ın Tengiz'de var olan petrol yataklarını ilk keşfeden Sovyetler'dir (1979). Ancak 4 bin metre derinlikte olan petrolü çıkarmaya o dönemdeki Sovyetler'in teknolojisi yetersiz kalmıştır. Bundan sonra bölgede çalışmalarına devam eden Sovyet ekibi, 1985 yılında bir kuyuyu açarken patlama olmuş ve bu patlama, ağır maddi hasara yol açmakla kalmamış, bir işçinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Çıkan yangında alevlerin boyu 200 metreyi bulmuş ve söndürülmesi bir yıldan uzun bir süreye mal olmuştur.[69] Bu olay sonrasında Sovyet yöneticiler beklenmedik bir karar alarak Batı'dan teknik destek istemiştir. Bu noktada Chevron'la bağlantıya geçilerek ortak bir şirket kurulmuştur. Chevron, Kazakistan'ın en büyük petrol işletim sistemlerinden ikisinde yer almaktadır. Bunlardan ilki Tengiz, ikincisi Karaçaganak'tır. 2009'da günlük ortalama ham petrol ve doğal gaz sıvı üretiminin toplam net miktarı 268.000 m^3tür. Bunun yanında, günlük 1,6 milyar metreküp, yani 761bin varil doğal gazın çıkarılmasında yer almaktadır.[70]

Hazar'ın statüsü konusunda Kazakistan'ın görüşü, deniz yatağının paylaşılarak; Hazar sularının ise belirli bir münhasır yetki alanının dışında ortak kullanılması yönündedir.[71] Kazakistan için önemli olan petrol ve doğal gaz bölgelerindeki egemenlik haklarının tanınmasıdır. Bu bağlamda Kazakistan 1998'de Rusya'yla ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmada Kazakistan, deniz dibini orta hat esasına göre bölmeyi kabul etmiştir. Ancak 1999'da Türkiye'de yapılan AGİT İstanbul Zirvesi'nde alınan kararlar doğrultusunda, Kazakistan bu tutumundan vazgeçmiştir. Bu tarihten itibaren Kazakistan, Hazar'a kıyısı olan devletlerin kendilerine ait olan kısımlarda egemenlik hakkına sahip olduğunu kabul etmiştir. Kazakistan zirvede, Azerbaycan ile Bakü–Ceyhan Boru Hattı projesine imza atmıştır.[72] 9 Ekim 2000'de ise Kazakistan ile Rusya arasında, Hazar'da iş birliğine yönelik ortak bir deklarasyon imzalanmıştır. Buna göre Kazakistan, statüde orta hat

ilkesini kabul etmiştir. Denizin dibini ulusal alana ayırırken su yüzeyini ortak kullanıma açacağını da onaylamıştır. Kazakistan bu antlaşmanın aynısını 29 Kasım 2001'de, Azerbaycan'la da imzalamıştır. Böylece Hazar'ın kuzey kısmında, bu üç devlet arasında birlik sağlanabilmiştir.[73]

61 Nicolai Aladin and Igor Plotnikov, *The Caspian Sea*, Lake Basin Management Initiative Thematic Paper, Annapolis 2004, p. 5.

62 Sedat Laçiner, "Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi", *OAKA*, Cilt 1, no 1,Ankara, 2006, s. 45.

63 Burak Çınar "Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, İstanbul, Aralık 2009, s. 24.

64 Mustafa Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar* Dergisi, 2008, s. 179, 180.

65 Cenk Pala, "Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye", *Avrasya Dosyası*, Sayı: 4, Ankara, 2001, s. 231-238.

66 Laçiner, age., , s. 47.

67 , Yavuz Özdemir, *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları*, TC Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Tez Danışmanı, Doç. Dr. Başak, Cengiz, Ankara, 2007, s. 18.

68 *Barış* Adıbelli, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 126.

69 Yunus Şen, *Hazar'ın Kanı: Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*, Doğan Kitapçılık AŞ, İstanbul, 2009, s. 187, 188.

70 Kazakhstan Fact Sheet, 2010, s. 1 http://www.chevron.com/Documents/Pdf/KazakhstanFactSheet.pdf 22.12.2010.

71 Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", *OAKA*, Cilt: 3, Sayı: 5, Ankara, 2008, s. 39.

72 Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", Ankara, s. 279.

73 Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", Ankara, 2005 http://www.turksam.org/tr/a153.html 22.12.2010.

6 BÖLÜM: KAZAKİSTAN GÜVENLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

6.1. Azınlık Kavramı

Kazakistan'da nüfus, coğrafyaya göre azdır.[74] Yüzölçümüne göre nüfusun bu derece düşük olmasının nedeni, içerideki nüfus artışının dışarıya olan göçlerden daha az miktarda olmasıdır.[75] Ülkede 130 farklı millet ve 45 farklı dinî inanç barınmaktadır. Nüfus sayımına göre Kazakistan'daki azınlıklar arasında-nüfusa göre yapılan- sıralama şöyledir: Ruslar, Özbekler, Ukraynalılar, Uygurlar, Tatarlar, Almanlar, Koreliler, Ahıska Türkleri, Azeriler.[76]

Kazakistan tarih boyunca Rusların Ruslaştırma politikasına maruz kalmış bir ülkedir. Bu yüzdende Kazakistan'da çarlık rejimine kadar artan bir Rus nüfusunun varlığı gözlenmiştir. Rusların bu politikasında Kazakların kendi ülkelerinde azınlık konumuna düştükleri bile olmuştu. Peki, Kazakları -bir dönem- kendi ülkelerinde azınlık konumuna getiren neydi?

İlk neden, Rusya'nın bölgeye Rus çiftçileri yerleştirmesidir. İkinci olarak 1926–1941 yılları arasında Kazakistan topraklarının Rusya tarafından devletleştirilmesi gelir. Göçebe halk, yerleşik yaşama geçmeye zorlanmıştır. Üçüncü olarak Kazakistan'ın, tarih boyunca Ruslar tarafından bir sürgün

yeri olarak görülmesidir. 1940'lı yıllarda Almanlara casusluk ve iş birliği yaptıkları gerekçesiyle Rusya'nın doğusundan Koreliler, batısından Ukraynalılar, Polonyalılar, Kırım'dan Tatarlar, Kafkaslar'dan Çeçenler, Ahıska Türkleri, Kürtler ve başka uluslar, Orta Asya'ya, özellikle Kazakistan topraklarına sürülmüştür. Son olarak ise Kruşçev'in Kazakistan'da Bakir Topraklar Projesi'ni gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Buna göre hayvancılık ülkesi olan Kazakistan tarıma açılmıştır. Bu politikalardan sonra birçok Rus, Kazakistan topraklarına yerleştirilmiştir. Bununla birlikte, 1950'lerde Kazakların islenmeyen bakir topraklarının tarıma kazandırılması ve sanayileşme politikalarının sonucu olarak diğer Sovyet cumhuriyetlerinden özellikle Rus, Ukrayna, Belarus vb. kökenliler ülkeye yerleştirilmişlerdir.[77]

Kazakistan'da yaşayan Rus azınlık, bağımsızlığın ilk döneminde Rusya'yla birleşmeyi istiyordu. Bu nedenle Kazaklar, ülkenin kuzey ve doğu bölgesi hakkında, Rusların hak talep edebileceği, hatta Kazakistan'dan ayrılarak Rusya'yla birleşme isteklerini tekrar dile getirebileceği endişesini taşımaktadırlar. Nitekim ülkedeki Rus azınlık sorunu, Kazakistan'ın en önemli güvenlik sorunlarından biridir.[78] Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Rus Milliyetçi Partisi kurulduğu gibi, bu gruplar Yedinstvo adı altında bir örgütlenmeye gitmiştir. Bu grup, Rusların Kazakistan'ın gerçek sahibi olduğu; bunun yanında Kazakistan'ın kuzeyinin, Rusya'nın doğal uzantısı olarak Rusya'ya katılması gerektiğini iddia etmektedir. Kazakistan, ülke bütünlüğünü tehlikeye sokabilecek olan bu düşünceye karşı, ülkenin başkenti Almatı'dan Astana'ya geçmiştir.[79]

Rus azınlık sorunu dışında Kazakistan yönetimi açısından ciddi endişe uyandıran meselelerden bir diğeri de, çeşitli etnik kökene mensup Müslüman azınlıkların toplumsal ve siyasal konularda kendi varlıklarını kabul ettirebilmek ve çeşitli konularda tepkilerini dile getirmek için İslam kültürünü siyasal boyuta taşıma girişimleridir. Bu açıdan, farklı millete ve dine mensup insan unsurunun baskın olduğu karmaşık toplumsal yapıda Kazakistan'da yasayan halkların birliğinin ve yurtseverliğinin pekiştirilmesi düşüncesi, siyasal iktidarın üzerinde önemle durduğu ve ulusal çıkar

bağlamında ele aldığı önemli meselelerden biridir. Ulusal Güvenlik Yasası'nın 5. Maddesi'nin, 6. Fıkrası'nda; toplumsal, millî, dinî veya boya dayalı düşmanlığın veya ayrılığın ateşlenmesi gibi siyasi aşırılığın her çeşidinin ulusal güvenliği tehdit ettiği belirtilmekte, bu yöndeki propaganda ve faaliyetler yasaklanmaktadır.[80]

Kazakistan'ın çok uluslu ve dinli olan yapısı, dış güçlerin müdahalesine elverişlidir. XX. yüzyılın sonlarından beri din, uluslararası ilişkilerde devletlerin iç ve dış politikalarını etkileyen çok önemli bir unsur olmuştur. Eski Sovyet coğrafyasında bağımsızlıklarını yeni kazanmış bu devletler içerisindeki azınlıklar da dinî duygularına ve kimliklerine sahip çıkma çabası içine girmiştir. Bu bağlamda milliyetçi, dinci akımlar, güvenlik açısından tehdit oluşturmaktadır. Kazakistan da ülkesinde azınlıklara dışarıdan gelebilecek müdahaleleri uygun bulmamış;[81] ülkedeki azınlıklara son derece demokratik davranmıştır. Şöyle ki Kazakistan'da Kazak ve Rus olmayan halklar, kendi kültürlerini devam ettirme ve geliştirme hakkını elde etmiştir. Devlet bu konuda halklara büyük destek vermiştir. Nazarbayev Kazak tarihini, dilini, kültürünü devam ettirmek adına çalışmalar yaparken aynı zamanda azınlıkların haklarına dokunmayarak zor olanı başarmıştır. Ülkedeki azınlıklara son derece demokratik davranmıştır.[82] Bunun da en somut örneği, anayasa olmuştur. Anayasanın 7. Maddesi'nde, "Kazakistan ülkede yaşayan halkların dillerini geliştirmelerine destek vermelidir" denmiştir. Bu tarz, özgürce bir yaklaşım, günümüzde demokrasinin bayrağını taşıyan birçok Avrupa ülkesinde bile yoktur. Bunun yanında Halklar Asemblesi olarak oluşturulan bir kurulda Kazakistan'da bulunan halklar da, yönetime katılabilmekte; sorunlarını bu kurul aracılığıyla devletin başındaki kişilere iletebilmektedirler. Bütün bu unsurlar, etnik olarak son derece çeşitli olan Kazakistan'daki milletlerin yönetime karşı ayaklanmasını engellemektedir.[83]

6.2.Uyuşturucu Problemi

Kazakistan, Afgan eroin ve afyonunun Rusya ve Avrupa'ya transit geçişinde önemli bir güzergâh olma yolunda ilerlemektedir. 1991'de Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte bölgede uyuşturucu kullanımında artış gözlenmiş; ardından da eski Sovyet ülkeleri ağır ekonomik problemlerle karşılaşmıştır. Afganistan'dan kaçırılan uyuşturucuların Orta Asya'da dağıtılması sonucu ülkeler, ulusal boyutta tehlikelerle karşılaşmıştır.[84] Piyasadaki 100–150 ton Afgan uyuşturucusunun Kazakistan'a kaçırıldığı, bunların da %30'unun Kazakistan içerisinde pazar bulduğu bilinmektedir. Aslında uyuşturucu, Afganistan'dan direkt olarak Kazakistan'a gelmemekte Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı geçtikten sonra ülkeye ulaşmaktadır. Bunun yanında Kazakistan yabanıl ortamlarda yetişen esrar (marihuana) ve *ephedra*[85] gibi bitkilere sahiptir. Bu bağlamda Kazakistan'da afyon yetiştirilmesi, Kazakistan'ı uyuşturucu üreticisi konumuna getirmiştir. Bu bitkiler, Kuzey Kazakistan'da yetiştirilmektedir.[86] Orta Asya pazarındaki bu bitkilerin %90 oranında Kazakistan'dan geldiği tahmin edilmektedir.[87] Kazakistan'da uyuşturucu müptelası 350 bin kişinin olduğu tahmin edilmektedir. Ülkede bağımlıların çoğunun kayıt dışı olması, bu konuda kesin sayısal değerlerin verilmesini engellemektedir. Bu yüzden de resmî veriler elde edilmesi güçtür.

Doğaldır ki, uyuşturucunun kullanım ve satış açısından bir ülkede bu denli var olması, uluslararası alanda bir artı değildir. Bu amaçla Kazakistan'da ciddi bir uyuşturucuyla mücadele politikası izlenmektedir. 2000 yılında Başkan Nazarbayev tarafından 2001-2005 yıllarını kapsayan üç aşamalı bir uyuşturucuyla mücadele stratejisinin kabul edildiği görülmektedir. Bu stratejinin üç ana hedefi vardır:

1. Bağımlılara yönelik rehabilitasyon merkezinin oluşturulması, önleme, teşhis ve tedavi sistemlerinin güçlendirilmesi;
2. Uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele mekanizmasının güçlendirilmesi;
3. Uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi.

Nazarbayev, 3 Mart 2004 tarihinde Uyuşturucuyla Mücadele ve Kontrol Komitesi'nin kurulmasına olanak tanıyan bir kararname imzalamıştır. Söz

konusu komite, kanun uygulayıcı birimler arasında koordinasyonu sağlamakta, uyuşturucu kaçakçılığı ve tüketimi konusunda analizler yapmakta ve devlet birimlerince alınan kararlar konusunda kamuoyunu bilgilendirmektedir. Anılan komitenin 630 görevlisi vardır.[88]

74 Kazakistan'da 2008 yılı itibariyle kilometrekareye düşen insan Sayısı 5,6'dır. Kazakistan'da en son 2009 yılında -ülkenin bağımsızlıktan bu yana- ikinci nüfus Sayımı yapılmıştır. Buna göre ülke nüfusu 16 402 861'dir. Sayımda, ülkedeki Kazak nüfusunun %67'ye ulaştığı gözlenmiştir.

75 *Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/kazakistan1.pdf 22.12.2010.

76 Abdulvahap Kara, "Son Nüfus Sayımının Işığında Kazakların Demografik Gelişimi", *2023 Dergisi*, Sayı:101,Ankara, 2009, s. 1.

77 Ali Yiğit, "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı: 2, Elazığ, 2001 s. 5-8.

78 Meruyert Zhylkyshybayeva, *Bölgesel Güç Dengesi Işığında Kazakistan'ın Güvenliği*, doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Uzgel, İlhan, Ankara, 2008, s. 80-85.

79 Meruyert Zhylkyshybayeva, *Bölgesel Güç Dengesi Işığında Kazakistan'ın Güvenliği*, doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Uzgel, İlhan, Ankara, 2008, s. 73.

80 Zhylkyshybayeva, age., s. 80-85.

81 Zhylkyshybayeva, age., s. 81.

82 Martha Brill Olcott, *Central Asia and The Caucasus After The Soviet Union Domestic and İnternational Dynamics*, Edited by Mohiaddin Mesbahi, Universty Press of Florida,1994, s. 121, 122.

83 Mehmet Kutalmış, *Tarihte ve günümüzde Kazakistan'ın Alfabe Meselesi*, İstanbul, 2001, s. 10.

84 Bülent Erdoğan, " Orta Asya'da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı", *OAKA*, Cilt:1 No: 1, s. 80, 81.

85 Geniş yapraklı doğal bir bitki olan esrar (marihuana) genellikle sigara gibi sarılarak, *Ephedra* ise çeşitli ilaçların yapımında kullanılarak bağımlılarca kullanımı sonucunda uyuşturucu etkisi veren bitkisel ürünlerdir.

86 Manar Şamgunova, *Kazakistan'ın Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik Politikaları*, TC Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tez Danş: Mustafa Aydın, Ankara, 2006, s. 153.

87 Bülent Erdoğan, "Orta Asya'da Yasa Dışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı", *OAKA*, Cilt 1, No 1, Ankara, 2006, s. 94-97.

88 Erdoğan, age., 2006, s. 95-98.

7.BÖLÜM ULUSLARARASI KURULUŞLARDA KAZAKİSTAN'IN YERİ

7.1. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

Kazakistan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına[89] 30 Ocak 1992'de katılmıştır. 8 Temmuz 1992'de de Helsinki Nihai Senedini imzalamış ve 23 Eylül 1992'de Avrupa için Paris Şartı'na katılmıştır. Peki, Kazakistan bu örgüte neden katılmıştır?

Bu sorunun cevabını bulabilmek için Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllar incelenmelidir. O yıllarda Kazakistan'ın uluslararası düzene uyum sağlayabilmesi ve devlet olarak varlığını sürdürebilmesi için uluslararası kuruluşların desteği gereklidir. Kazakistan, bağımsızlığını elde ettiği günden sonra hep yapıcı bir dış politika izlemiştir. Zaten ülkenin sahip olduğu enerji potansiyeli büyük ülkelerin dikkatini çekmiştir. Nitekim Batılı ülkeler yeni bir Avrupa güvenlik çatısı oluşturmak için Kazakistan'ı da bu örgüte üye yapmayı düşünmüştür. Böylece Kazakistan gelişim sürecinde bir uluslararası örgütte yer alarak ilerlemesine katkı sağlamıştır. Nazarbayev de örgüte verdiği önemi 1992 Helsinki, 1994 Budapeşte, 1996 Lizbon ve 1999 İstanbul konferanslarına düzenli bir şekilde katılarak göstermiştir. Bu önem bağlamında 1999'da Almatı'da AGİT merkezi açılmıştır.[90]

Kazakistan, 2003 yılında AGİT'in 2009 dönem başkanlığı için müracaatta bulunmuş ancak sonuç alamamıştır. Nedeni o dönemde AGİT tarafından şöyle açıklanmıştır: Kazakistan böyle bir görev için henüz hazır değildir. Çünkü demokrasisi tam anlamıyla oturmamıştır. Ancak siyasi analizcilerin birçoğu, Kazakistan'ın Avrupa'nın yüzyıllar içersinde geliştirdiği bugünkü demokratik standartlarına hemen ulaşmasını beklemenin insafsızlık olduğu görüşündedir.

2009 Dönemi AGİT Genel Sekreteri Oliver Spencer, Kazakistan'ın demokrasi süreci hakkında şunları söylemiştir: "Dünyada hiçbir ülke yoktur ki tam anlamıyla demokrasiye sahip olsun. Bu özellikle farklı demokratik kurallara sahip eski Sovyet ülkeleri için geçerlidir. Önemli olan o ülkenin demokratikleşme yolunda doğru adımlar atıp atmadığıdır. "[91]

Kazakistan ikinci kez, 30 Kasım 2007'de 2010 yılı dönem başkanlığı için başvuruda bulunmuştur. Bu tarihte Madrid'de yapılan 15. AGİT Toplantısında 56 üye ülkenin tamamının oyuyla Kazakistan 2010 Dönem Başkanı olarak seçilmiştir.[92]

Kazakistan, dönem başkanı olduktan sonra 1 – 2 Ocak 2010 tarihinde Astana'da AGİT 7. Liderler Zirvesi toplanmıştır. Bu zirve Orta Asya'da ekonomik ve siyasi olarak önemli olan Kazakistan'ın uluslararası çalışmalara yaptığı en önemli katkı olarak değerlendirilmiştir. Zirve sonucunda ortak bildiri ve ortak eylem planı yayınlanmıştır. Bu bildirilerde ülkeler, AGİT'e olan bağlılıklarını teyit etmişlerdir. Ancak katılımcı ülkeler, yaşanan veya yaşanabilecek çatışmalara karşı ortak hareket etmeyi kabul etmemişlerdir. Bunun nedeni ise Moldova (Dinyester kıyısı) Gürcistan (Abhazya ve Osetya) ve Azerbaycan (Karabağ)'da yaşanan çatışmalar olarak açıklanmıştır.[93]

7.2. NATO

Kazakistan'ın NATO'yla ilişkileri 1992 yılında başlamıştır. Ardından Kazakistan, 1995'te NATO'nun oluşturduğu Barış İçin Ortaklık programına katılmıştır. Yani Kazakistan bu tarihten sonra Avrupa – Atlantik Konseyi aracılığıyla NATO üyesi diğer ortak ülkelerle geniş bir iş birliği sürecine girmiştir. Bundan sonra NATO ve Kazakistan Bireysel Ortaklık Eylem Planı belirlemiştir. Bu bağlamda da pratik iş birliği geliştirme çalışmalarına başlanmıştır. Böylece Kazakistan, Barış İçin Ortaklık çerçevesinde bölgesel eğitim merkezi kurulması, burada askerî ve dil eğitimi teknikleri konusunda çalışmalar yapılması için sürekli olarak NATO'ya destek vermiştir.[94]

Kazakistan, sınırları içerisinde yabancı üs bulunmayan bir ülkedir. Buna nazaran NATO ile ilişkileri genelde askerî alanda düzenlenmiştir. Bu bağlamda 2004'te ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Kazakistan Savunma Bakanı General Muhtar Altınbayev askerî iş birliği konularında görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmenin sonucunda, 2004 yılı itibariyle Amerika sadece askerî ekipman ve Kazak ordusunun eğitimi için 4,5 milyon ABD doları ayırmıştır. 2005 yılında ABD yardımıyla Batı Kazakistan'da Hazar kıyılarının yakınlarında Kazak askerleri için kışlalar inşa edilmiştir. Bunun yanında Kazakistan Terörizme Karşı Ortaklık Eylem Planı çerçevesinde terörle mücadele konusunda da NATO'ya katkıda bulunmuştur. Bu çalışma terörle mücadele ve sınır güvenlikleri için önlemleri artırmanın yanında istihbarat ve analiz çalışmalarını da içermiştir. Bu çalışmalar 2006, 2007, 2009 yıllarında gerçekleştirilmiştir.[95]

89 Kuzey Amerika, Avrupa ve Orta Asya'da toplam 56 üyesi bulunan AGİT, dünyanın güvenliğine yönelik önemli kuruluşlardan biridir. AGİT'in görevleri içerisinde; çatışmaların sona erdirilmesi, insan hakları, küresel güvenlik, silahların kontrolü, demokratik seçimleri gözlemleme, ekonomik ve ekolojik güvenliği sağlama gibi faaliyetler bulunmaktadır.

90 *Kazakistan and The OSCE* http://www.osce2010.kz/en/statics/kazakhstan-and-osce, (02.09.2010).

91 Abdulvahap Kara, *Kazakistan AGİT Dönem Başkanlığı İçin Hazırlanıyor* http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-kz/makale-dizimi/abdulvahap-kara/874-kazakistan-agit-donem-baskanligi-icin-hazirlaniyor.html (08.03.2011).

92 *Kazakistan AGİT Dönem Başkanlığı İçin Hazırlanıyor*, http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/makale-dizimi/abdulvahap-kara/874-kazakistan-agit-donem-baskanligi-icin-hazirlaniyor.html, (21.06.2010).

93 *AGİT Kazakistan Zirvesi ve Sonuçları* http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-asya/3289-agt-kazakistan-zirvesi-ve-sonuclari.html., (24.06.2010).

94 *Nato Relations With Kazakhstan* http://www.nato.int/issues/nato-kazakhstan/index.html (22.12.2010).

95 *Nato Relations With Kazakhstan* http://www.nato.int/issues/nato-kazakhstan/index.html., (12.09.2010).

8. BÖLÜM KAZAKİSTAN'IN KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERLE İLİŞKİSİ

8.1. Rusya Federasyonu

8.1.1. Yeltsin Dönemi

SSCB'nin dağılmasının ardından Yeltsin yönetimi bir yandan kendi reformlarını devam ettirebilmek bir yandan da gittikçe artan muhalif söylemleri durdurabilmek ve yatıştırabilmek adına eski Rus nüfuz sahasına ilişkin adımlar atmaya başlamıştır. Rusya bu çerçevede, 25 Mayıs 1992'de Kazakistan'la ekonomik ve askerî alanda iş birliği ile sınırların dokunulmazlığını öngören 25 yıl geçerli dostluk, iş birliği ve karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştır. 1993 yılında kabul edilen "Yakın Çevre" doktrini de bu koşullarda atılan adımlardan biridir. Aslında Kazakistan bağımsızlığının ilk yıllarında asker ve askerî malzemeye ihtiyaç duymadı. Bunlar Kazakistan'a Sovyetler'den kalmış bir miras olarak bulunmaktaydı. Bu bağlamda Kazakistan bu barış anlaşmaları yapılana kadar Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden kalan ekipmanları kullanmıştır.[96]

Rusya ve Kazakistan arasındaki ilişkiler karşılıklı bağımlılık çerçevesinde yürümüştür. Rusya'nın Kazakistan'la ilişkilerini sürdürmesini zorunlu kılan etkenlerden biri kuşkusuz, Kazak topraklarında bulunan Baykonur[97] Uzay Üssü'dür. Rusya'nın da kendi topraklarında birkaç uzay üssüne sahip olmasına rağmen Baykonur'dan vazgeçememe nedeni çok başarılı uçuşların burada gerçekleşiyor olmasıdır. Ayrıca NASA 70 milyon dolar karşılığında uzaya uydu yerleştirebilirken Baykonur bunu 1,5 milyon dolara yapabilmektedir.[98]

Rusya bu nedenlerden dolayı 1994 yılında uzay üssünün kiralanmasına karar verdi. Ocak 2004 yılında 2050 yılına kadar uzatılan antlaşmaya göre Kazakistan'a her yıl 115 milyon dolar ödenmesine karar verildi. Nazarbayev'in Baykonur'da izlediği politika iyi sonuçlar vermiştir. Baykonur Uzay Üssü'nün ismini, Rusça *Leninsk*'ten Kazakça Baykonur'a değiştirmiştir. Ayrıca üssün Kazakistan devlet malı olduğunu tescil ettirmiştir.[99]

1992 yılında Kazakistan ve Rusya Serbest Ticaret Antlaşması imzalamışlardır. Bu antlaşma 1995'te yürürlüğe girmiştir.[100] Böylece Kazakistan ve Rusya Federasyonu arasındaki gümrük engelleri ortadan kalkmıştır. İki ülke ilişkileri Kazakistan'ın bağımsızlığından itibaren stratejik ortaklık ekseni etrafında şekillenmiştir.[101]

8.1.2. Putin Dönemi

Yeltsin döneminde eski Sovyet cumhuriyetlerine çeşitli nedenlerle uzak duran Rusya Federasyonu, Putin'le birlikte bu ülkelerle yeniden bütünleşmenin yollarını aramaya başlamıştır. BDT ülkeleriyle iyi ilişkilerin kurulması dış politika önceliği olmuştur.[102] Rusya, üye ülkeler arasında ilişkileri koordine edecek uzman kurumların faaliyete geçmesi için çaba göstermiştir. Ayrıca bu çalışmaların üye ülkelerin egemenliklerini sınırlamayacağını vurgulamıştır. Kafkasya ve Orta Asya'daki ayrılıkçı ve

köktendinci olaylar, yasadışı uyuşturucu ve silah ticaretinin ulaştığı boyutlar ve bu tehlikelerin başka bölgelere de sıçramasından endişe duyulmaktadır. Bu nedenle Rusya'nın öncülüğünde 10 Mart 2000'de Moskova'da bir araya gelen BDT üyesi ülkelerin içişleri bakanları bir Antiterör Merkezi'nin kurulması konusunu gündeme almıştır. Üye ülkelerin yetkili organları arasında terörizm ve her türlü ayrılıkçı akımlarla mücadelede koordinasyonu sağlaması amaçlanan Antiterör Merkezi, BDT Başkanlar Kurulu'nun kararıyla Türkmenistan dışında 11 üye ülke tarafından 21 Haziran 2000'de kurulmuştur. Öte yandan, Rusya ile Kazakistan'ın ikili ilişkileri hızla gelişerek özellikle ticari, iktisadi, askerî ve siyasi konularda önemli mesafeler kat edilmiştir. Rusya, Baltık ülkeleri ile Kafkaslarda ve bazı Orta Asya Cumhuriyetlerinde sorunlar yaşamasına karşın Kazak yönetimiyle resmî anlamda problemi olmamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Rusya, artık Kazakistan'ın en önemli ticari ortağıdır ve iki ülke arasındaki 7000 km'yi aşkın sınırın hukuki durumuna ilişkin önemli adımlar atılmıştır. 2006'da Petersburg'da gerçekleştirilen Sekizler Zirvesi vesilesiyle bir araya gelen Putin ve Nazarbayev "Kazak ve Rus topraklarından malların taşınmasına ve yine her iki ülkenin toprakları üzerinden Çin'e ve Çin'den bölgeye ulaştırılmasına ilişkin sözleşme"ye imza atmışlardır. Rusya'nın Kazakistan üzerinde etkinliğini pekiştirmeye yönelik faaliyetlerinde, kuşkusuz, askerî alanda iş birliği önemli bir yer edinmekte ve Rusya, hem Kazakların kendi askerî eğitim kurumlarında eğitim almasına olanak sağlayarak hem de bu ülkenin ihtiyaç duyduğu silahları ucuza tedarik ederek kendisine bağımlı tutmaya devam etmektedir.[103]

8.1.3. Medvedev Dönemi

Medvedev, başkanlık döneminin ilk ziyaretini 2008 yılında Kazakistan'a yapmıştır. Bu ziyarette Kazakistan ile Rusya'nın stratejik ortak olduğu

deklare edilmiştir. Medvedev, bu ziyaretiyle Kazakistan'la olan ilişkilerini ileriye taşımak istediğini göstermiştir.

Kazakistan açısından bakıldığında ise, bu ülkenin ekonomik gelişmesi, esas olarak enerji ve hammadde ihracatına dayanmaktadır. Rusya ise, Kazakistan'ın ihracatında yüzde 70'lik, ithalatında da yüzde 80'lik bir paya sahiptir. İki ülke arasında 2009'da 16 milyar dolara varan ikili ticaret hacmi, 2010'un ilk üç ayında %22,5'lik artışla 3 milyar 930 milyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca, Kazakistan'da 3 bin Rus işletmesi faaliyet göstermektedir. Rusya'nın Kazakistan'la sınır bölgesinde önemli sanayi tesisleri bulunmaktadır. Gözlemciler, Kazakistan'ın ancak ve ancak Rusya'yla iş birliğini her alanda yoğunlaştırması durumunda, ekonomisini geliştirip teknolojisini yenileyebileceğini belirtiyorlar.[104]

Kazakistan ve Rusya 1991'den bugüne kadar 300'e yakın antlaşmaya imza atmışlardır. İki ülke arasında kurulan iş birliği şu konular etrafında şekillenmiştir:

Kazakistan'da yaşayan Rus nüfusu, askerî ve güvenlik konuları, nükleer silahlar, Baykonur Uzay Üssü, ekonomi, enerji kaynakları ve petrol boru hatları ve Hazar'ın statüsü.[105]

8.2. Çin Halk Cumhuriyeti

Kazakistan'ın Rusya'dan sonra ikinci önemli dış politika önceliği 1700 km ortak sınıra sahip olduğu Çin'dir. Çin, 1990'ların başından itibaren Kazakistan pazarına hızla ve ülkenin ithalatının yarısından fazlasını oluşturacak kadar yoğun bir biçimde girmişse de, Kazakistan'ın dış politika öncelikleri arasında Çin'e en üst sıralarda yer vermesinin asıl nedeni, ekonomik ilişkilerden çok, bu ülkeden gelebilecek güvenlik tehdididir.[106]

İlişkiler SSCB döneminde, Kazakistan SSC Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Çin'i 1991'de ziyaretiyle başlamıştır. Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra 3 Ocak 1992'de Çin ile diplomatik

ilişkiler kurmuştur. Çin, 1992 Şubat'ında Kazakistan ise Aralık ayında büyükelçilik açmışlardır.[107]

Çin- Kazakistan ilişkileri daha çok güvenlik şemsiyesi altında şekillenmiştir. Çin ve Kazakistan arasında terörle mücadele konusunda gerçekleştirilen faaliyetler, daha popüler görünse de enerji iş birliği hızla gelişmektedir. Görünenin aksine iki ülke ilişkilerinin ana maddesini terörden çok enerji oluşturmaktadır. Özellikle Kazakistan'dan Batı Çin'e enerji sevkiyatı yapacak olan boru hattı, iki ülke ilişkilerinin seyri hakkında fikir vermektedir. Çin ve Kazakistan arasında son dönemde gündeme gelen boru hattı projeleri 2011'de tamamlanacaktır. Toplam maliyet 3 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Bu iş birliğinin gerek Kazakistan gerekse Çin açısından önemli gerekçeleri mevcuttur. Çin'in enerji ihtiyaçları gün geçtikçe artarken, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra yeni kaynak arayışlarının, daha da arttığını söylemek mümkündür. Enerji ihtiyacının yaklaşık %60'ını Orta Doğu'dan sağlayan Pekin, Irak'ın işgalinin ardından enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikasını daha açık ifade etmeye başlamıştır. Ülkede enerji ihtiyacının[108] 2003 yılında %31 artarak 91 milyona ulaştığı göz önünde tutulursa, bu politikada gelecekte oluşacak talep baskısının da etkili olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, önemli rezervlere sahip olan Kazakistan'la iş birliği, Çin'in enerji politikasının ana maddelerinden biri olmuştur.[109]

Çin ile iş birliğini artırma yönünde son derece istekli davranan Kazakistan'ın bu isteğinin altında önemli çıkarlar yatmaktadır. İlk olarak Çin, Kazak petrol sektöründe önemli bir yatırımcı olarak görülmektedir. Bu alanda 2005 yılında KazMunaiGaz ve Çin Ulusal Petrol şirketi arasında ortak iş birliği yapılmıştır.[110] Ardından 2006 yılında 2,900 km'lik petrol hattı çalışması yapılmıştır. Bu boru hattı Kazakistan'ın Atyrau bölgesinden başlayarak Çin'in Alashankou bölgesine kadar devam etmektedir. [111] Daha sonra yapılan antlaşmada çıkan problemlerden dolayı Kazakistan Enerji Bakanı anlaşma haklarının değerli bir kısmını Çin'e satmak zorunda kalmıştır. 2007 yılında ise yeni bir antlaşma daha imzalanmıştır.[112]

Çin'in artan talebi, Kazak enerji sektöründe yeni yatırımların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan Kazakistan, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında Moskova'ya bağımlıdır. Kazakistan petrol ve doğal gazının %70'ini Rusya'ya satmaktadır. Bu kapsamda Kazakistan'ın Çin ile petrol ve doğal gaz ticareti, Rusya başta olmak üzere diğer enerji alıcılarına karşı ileri sürülebilecek önemli bir kart olarak görülmektedir. Bu ilişkinin politik birtakım sonuçları olduğu da açıktır. Pekin yönetiminin, Orta Asya Cumhuriyetleri'yle siyasi ilişkilerinin en önemli maddesini Uygur bölgesi oluşturmaktadır. Kazakistan, Çin'in Uygur bölgesiyle 1.700 km uzunluğunda ortak bir sınıra sahiptir.

Çin'le yaşanan başka bir sorun Kara İrtiş Gölü'nün paylaşımıyla ilgilidir. Bu sorun şimdilik sessizliğini korusa da ileride su sıkıntısından dolayı önemli bir sorun teşkil edebilir.[113]

8.3. ABD

ABD Kazakistan'ı bağımsızlığından on gün sonra tanımıştır. (25 Aralık 1991)[114] Bu tarihten itibaren de iki ülke ilişkileri de nükleer silah yasağı üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1992'de Lizbon Protokolü imzalandı. Bu bağlamda Kazakistan yedi yıllık süre için kendi topraklarında yer alan nükleer silah ve saldırı içeren her türlü ordu mühimmatını devre dışı bırakmayı teyit etmiş oldu. Daha sonra iki ülke 1993'de Güvenlik Tasfiyesine yönelik bir antlaşma daha imzalamışlardır. Bu antlaşma ise Kazakistan'daki nükleer silah cephaneliğinin tasfiyesinde Amerikan yardımını öngörmekteydi. Bu bağlamda iki ülke arasında 1994'te Semipalatinsk yakınlarındaki eski nükleer deneme yerinde hasar tespitine yönelik bir deklrasyon imzalamışlardır. 1995'te Kazakistan'daki son nükleer başlık ABD desteğiyle kaldırıldı. Mayıs 2000'de ise 181 nükleer deneme tünelinin mühürlenmesi tamamlandı. 1995'te Kooperatif Tehdit Azaltma Programı bağlamında ABD, Kazakistan'da kitle imha ve ilgili silahların giderilmesine yönelik olarak 240 milyon dolar harcamıştır.[115]

Nursultan Nazarbayev'in 1994'te Beyaz Saray'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında iki ülke ilişkilerinin daha da ilerleyeceğine vurgu yapmıştır. 1994'te iki ülkenin demokratik bir ortaklığa doğru yol aldığını açıklamıştır. Demokrasinin gelişmesinin Kazakistan'da son derece önemli olduğunu vurgulayan devlet başkanı iki ülke ilişkilerinin askerî alandan çıkarak politik, ekonomi, ekoloji, sağlık, bilim teknoloji gibi konularını da kapsayacağını açıklamıştır.[116] 2003 yılında Amerika ve Kazakistan arasında beş yıllık bir askerî iş birliği üzerine plan yapılmıştır. Bu bağlamda Kazakistan Amerika'dan 92 milyon dolarlık yardım almıştır. Bu yardım ülkede güvenlik programları oluşturma noktasında harcanmıştır. Bunlar; anti terörizm merkezi, finansal gözetim şubesi, ithalat kontrol ve sınır denetimi merkezi, Kazakistan'daki uyuşturucu trafiğini önleme merkezi yapımında kullanılmıştır. 2005 yılında ise 36 Kazak askerî personeli Amerika'da eğitim almaya başlamıştır. Bu personeller eğitimlerini tamamladıktan sonra ise Irak'ta Amerikan askerî güçleriyle çalışmaya başlamışlardır.[117]

Kazakistan Amerika ile temkinli bir iş birliği içerisine girerken Şanghay İşbirliği Örgütü çevresinde Rusya ve Çin'le de ilişkilerini canlı tutmuştur.

Bu da Kazakistan’ın denge unsurunu her bir ülke üzerinden yürüttüğüne dair bir örnektir. Bu üç büyük devletle geliştirilen dostane ilişkiler Kazakistan’a ekonomik büyüme ve politik istikrar sağlamıştır.

2006’da Nazarbayev’in Amerika’yı ziyaretiyle Kazakistan bu ülke ile birçok ortak fikrinin olduğunu beyan etmiştir. Bunlardan en çok öne çıkanı ise şu olmuştur: Nazarbayev Afganistan’ı örnek göstererek bölgesel sorunlarda Amerika’yla Kazakistan’ın ortak görüşe sahip olduğunu söylemiştir.[118] Ardından 2006 yılında Kazakistan Amerika tarafından ülkede insan haklarının geliştirilmesi noktasında iyi bir stratejik ortak olarak tanımlamıştır.[119] 2007 yılında Avrasya’dan sorumlu Amerikan Savunma Sekreter Yardımcısı James MacDougall Kazakistan’ın güçlü ve sabit yapısıyla Orta Asya’da liderliğe oynayacak bir ülke olduğunu ve bölgedeki terörün sabitleyicisi konumunda olabileceğini dile getirmiştir.[120]

2009 yılında iki ülke enerjide iş birliğine yönelik ortak bir eylem planı uygulama kararı almıştır. Amerika dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Poneman bu planı Kazakistan’la ilişkilerinin ortak çıkarlar üzerine kurulu olduğunu dile getirmiştir. Plan şunları içermektedir: Nükleer güvenlik, petrol, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğini içermektedir. Amerika bu planda Kazakistan’ın nükleer teknolojisini ve sanayi sektörünü teşvik edeceklerini de eklemiştir.[121] 2010 yılında Nazarbayev, Amerika’yı bir kez daha ziyaret etmiştir. İki ülke bu ziyarette Orta Asya’da nükleer güvenlik ve nükleer silahların yayılmasını önleme, bölgesel istikrarın geliştirilmesi için ikili iş birliği, ekonomik refah ve stratejik ortaklığın geliştirilmesini değerlendirmiştir. Her şeyden önce iki ülke devlet başkanları nükleer silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda Kooperatif Tehdit Azaltma Programı oluşturmuşlardır. Başkanlar bu görüşmede ortak tehditler ve Afganistan’daki durumun bölge istikrarına etkisi konusunda görüşmüşlerdir. Bunun yanında ABD Başkanı Obama Kazakistan’ın Afganistan’a yaptığı insani, eğitim ve ekonomi yardımlarını takdirler karşıladığını açıklamıştır. Ayrıca Başkan Obama, Kazak üniversitelerinde Afgan öğrencilerin eğitimi için 50 milyon dolar katkıda bulunacağını da eklemiştir. Kazakistan ülkede medya serbestleştirilmesi, siyasal sistemin iyileştirilmesi ve hukuk reformları için ABD’den yardım

alacağının altını çizmiştir. İki ülke ilişkileri 2010 yılından itibaren de stratejik ortaklık şeklinde ilerlemektedir.[122]

96 Vladimir Paramonov and Oleg Stolpovski, *Russia and Central Asia: Biliteral Cooperation in The Defence Sector*, Defence Academy Of United Kingdom, United Kingdom 2008, s. 8.

97 Dünyada ilk uzay üssü olma özelliğine sahip olan Baykonur uzay üssü, Kazakistan'ın Sırdırya nehri kıyısında 12 Ocak 1955'te kurulmuştur.

Baykonur'un tarihteki önemi; İlk uzay aracının (04.10.1957), dünyanın yörüngesine çıkan bir uzay aracında yer alan ilk köpek olan Layka'nın (3.11.1957), uzaya ilk gönderilen insan Yuri Gagarin (12.04.1961) ve Türk halklarından olan ilk Kazak astronotu Toktar Aubakirov'un bu uzay üssünden hareket etmiş olmasıdır. Bu kadar çok çalışmanın bu uzay üssünden gerçekleşmesinin sebebini Avrupalı bilim insanları, dünyada, uzaya çıkılacak en uygun yerin Baykonur olduğunu söyleyerek açıklamışlardır. Baykonur Uzay Üssü başarılı ve kaliteli çalışmaları sonucunda 2004 yılının en gelişmiş uzay üssü ödülünü almıştır.

98 Giles Whittell, *Central Asia The Practical Handbook*, Cadogan Books Ltd. 1993 s. 244.

99 Zhylkyshybayeva, age, 2008, s. 114.

100 Yelena Nikolayevna Zabortsev, *Kazakhstan's bilateral economic relations with Russia: a robust partnership*, University of Sdyney, Sydney 2010, s. 10.

101 Dış Ticaret Müsteşarlığı, "BDT ve Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliği", Şubat 2010, s.19.

102 Pınar Özden Cankara- Yavuz Cankara, "Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, Isparta ,Mayıs 2007, s. 196-199.

103 ZHYLKYSHYBAYEVA, age.,2008, s. 122-135.

104 Habibe Özdal, " Medvedev döneminde (ayrıcalıklı) Rus-Kazak ilişkileri", *USAK*, 2010, s 2. http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1424, 08.05.2010.

105 Şamgunova Manar, *Kazakistan'ın Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik Politikaları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı, Mustafa Aydın, Ankara 2006, s. 91.

106 Meşküre Yılmaz, *Kazakistan'ın Dış Politikası*, http://www.21yyte.org/tr/yazi3867-KAZAKISTANIN_DIS_ILISKILERI.html 28.04.2010.

107 Fazylbek Mustanov, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a Yönelik Politikası*, yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Danışman: Turan, Ömer, Ankara, 2005, s. 49.

108 2003 yılında Çin, enerji tüketiminde dünyada ikinci sıraya yerleşmiştir. Bunda sanayi ve ticaret sektöründe var olan gelişmenin yanı sıra insanların yaşam standartlarındaki yükselmenin de payı vardır. 2003'te Çin dünya kömür tüketiminin %31'inden, hidroelektriğin %10,7'sinden, petrolün %7,6'sından ve doğal gazın %1,2'sinden sorumluydu.

109 Paul Crompton and Yanrui Wu, *Energy Consumption in China: Past Trends And Future Directions*, Economics Program, School Of Economics and Commerce University Of Western Australia, Australia 2010, s. 2.

110 Richard Youngs, *Energy Security Europe's New Foreign Policy Challange*, Routledge/Taylor and Francis Group, 2009 s 119.

111 Martha Brill Olcott, *Strategic concerns in Central Asia*, four 2007, s 7.

112 Richard Youngs, *Energy Security Europe's New Foreign Policy Challange*, Routledge/Taylor and Francis Group, 2009 s. 119.

113 Kazakistan Ülke Raporu, TÜRKSAM, 2007.

114 Ardak Yasdauletova, "Kazakhstan's Energy Policy: Its Evolution And Tendencies", *Journal Of US – China Public Administration*, Cilt: 6, No 4, USA, 2009, s. 32.

115 OSC Analysis: Kazakhstan – Opening Up For Nuclear Collaboration, OSC Feature – Kazakhstan – OSC Analysis, Amerika 2009. s.3. http://www.fas.org/nuke/guide/kazakhstan/osc100609.pdf 04.03.2011.

116 P. Nursultan, *Leaders Of Kazakhstan, Ukraine and Georgia Visit U.S., Confer With President Clinton*, Foreign Policy Bulletin, Cambridge University Press, America 1994, s. 45.

117 Roger N. McDermott, *United States And NATO Military Cooperation With Kazakhstan: The Need For A New Approach*, The Journal Of Slavic Military Studies, Londra, 2008, s. 5.

118 Ali Bora- Mehmet Dikkaya, "Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politiği ve Türkiye'nin Yeri", *OAKA*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara 2006, s. 116.

119 Olga Oliker, "Kazakhstan's Security Interests And Their Implications For The U.S. – Kazakh Relationship", *Central Asia – Caucasus Intitute Silk Road Studies Program*, Volume: 5, No: 1, America 2007, s. 67.

120 Richard Weitz, *Kazakhstan and The New International Politics Of Eurosia*, Central Asia – Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, John Hopkins University, Washington 2008, s. 126.

121 *Kazakistan İle ABD, Enerjide Ortak Eylem Planı Uygulama Kararı Aldı*, http://www.turkishny.com/economy-news/7-economy-news/16806-kazakistan-le-abd-enerjide-ortak-eylem-plan-uygulama-karar-ald 07.03.2011 .

122 U.S., Kazakhstan Joint Statement on Strategic Partnership Obama , Nazarbayev Pledge To Intensify Biliteral Cooperation, Nuclear Safety http://www.america.gov/st/texttrans-english/2010/April/20100412103638eaifas0.5645563.html 08.03.2011.

9.BÖLÜM: KAZAKİSTAN'IN ORTA ASYA DEVLETLERİ'YLE İLİŞKİLER

Özbekistan, Kazakistan'ın kuzey komşusudur. Aralarında 2203 kilometrelik sınır bulunmaktadır. Özbekistan, Kazakistan'ın en çok önem verdiği ülkedir. Ancak Özbekistan'ın tutumu Kazakistan'a karşı genellikle uzlaşmaz olmuştur. Özbekistan, bağımsızlığını kazanmasından bu yana, bölgesel oluşumlara karşı mesefali davranmıştır. Afganistan'la komşu olan Özbekistan, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra ABD ile yakınlaşmıştır. Özellikle, Kırgızistan'ın Batken olaylarında[123] Özbekistan Silahlı Kuvvetlerinin potansiyeli dikkat çekmiştir.[124] Bu olayla birlikte, Özbekistan'daki radikal İslamcı hareketlerin varlığı gündeme gelmiştir. Bu güçler bölgesel güvenlik için tehdit olarak algılanmıştır. Andican'da yaşanan kanlı olayların ardından Özbekistan'ın Batı ile arası açılmış, Kerimov rejimi yüzünü bölge komşuları ve Rusya'ya dönmüştür.

Özbekistan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne de katılarak, bölgesel siyasete dönüşünü gerçekleştirmiştir. Kazakistan'ın bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulması ve bölgesel bütünleşme girişimlerine genelde soğuk bakan Özbekistan'ın son zamanlarda olumlu bazı adımlar atmış olması iki ülke medyasında geniş yer almış ve gelecek için ümit vadetmiştir. Ancak, bazı Özbek uzmanlar, Özbekistan'ın entegrasyon ve ortak pazar konusunda daha önce benzer çağrılar yaptığını ileri sürmekte ve Kazakistan'ı bu tür girişimlere destek vermemekle suçlamaktadırlar. Bu eleştirilere rağmen, daha güvenli bir gelecek ve istikrarlı bir büyüme için bölge ülkeleriyle ortak hareket etmenin önemi vurgulanmaktadır. İki ülke arasında mevcut bazı

problemlerin Özbekistan'ın olumsuz yaklaşımı nedeniyle çözülemediği söylenebilir.[125] Zaman zaman sınır problemleri yaşansa da bunlar ciddi çatışmalara neden olmamıştır. SSCB döneminde, Kazakistan ile Özbekistan arasında 1946 yılında, toprak kiralama müsaadesi çerçevesinde, Özbekistan, Kazakistan'dan Bagıs Türkistan yerleşim bölgelerini kiralamıştır. 1992 yılında kira sözleşmesi bitmiş ancak Özbekistan yerleşim bölgelerini geri vermemiştir.

Bagıs bölgesinde yaşayan insanlar yasal belirsizlikler karşısında kendilerini bağımsız bir ülke olarak ilan etmişlerdir. 9 Eylül 1992 yılında iki ülke lideri arasında imzalanan anlaşma ile Bagıs bölgesi Kazakistan'a bağlanmıştır.[126] Doğal gaz ihracatı ve su kaynaklarının kullanımı üzerine anlaşmazlıklar krize dönüşmese de, iki ülke arasında gerginlik yaratmıştır[127]. Kazakistan ile Özbekistan arasın da ki en büyük mücadele ise Orta Asya liderliği konusundadır. Kazakistan'da Özbekistan kadar güçlü olduğunu vurgulamakta ve bu alanda Rusya Federasyonu ile de anlaşmalar yapmaktadır.[128] Diğer yandan da Kazakistan emin adımlarla Özbekistan'la ilişkilerini geliştirmeye devam etmekte, her fırsatta bölgenin iki önemli ülkesinin iş birliğinin Orta Asya'da güvenlik ve kalkınma için temel unsur olduğunu vurgulamaktadır. [129] İki ülke arasında güven problemi çözüldüğü takdirde aralarında anlaşma sağlanamaması için bir neden kalmayacaktır.

Cumhurbaşkanı Kerimov'un Nursultan Nazarbayev'in 2005 yılında oluşturduğu Orta Asya birliği fikri konusundaki düşüncesi ise olumlu değildir. Bunu da "Böyle bir girişim Özbekistan için uygun değildir. Bölge ülkeleri arasında böyle bir birlik konusunun gündeme alınmasına daha zaman var." sözleriyle dile getirmiştir.[130]

Kırgızistan ve Kazakistan ilişkilerine baktığımızda, Kırgızistan devrimler nedeniyle siyasal istikrarı yakalayamamış bir ülke konumundayken, Kazakistan ise bağımsızlığından bu yana tek önder ile siyasi istikrarı sağlamış. Bu açıdan bakıldığında iki farklı siyasi yapı gibi görünmektedirler. Ancak iki ülkede de iktidar da tekelleşme isteği mevcuttur bu nedenle protesto ve eleştiri hakkını azaltma eğilimi söz konusudur.[131]

İki ülke kardeş ülkeler olarak nitelendirilmektedir. Bugüne kadar iki ülke arsında büyük problemler yaşanmamıştır. Komşu iki ülke olan Kazakistan ve Kırgızistan arasında 2001 yılında yapılan anlaşma ile sınırlar çizilmiştir.[132] 2003 yılında ise iki ülke arasında yapılan komşu ilişkileri hakkındaki anlaşmayı Kırgızistan Parlamentosu 2005 yılında reddetmiştir. Anlaşmayı 5. kez reddeden Kırgız Parlamentosu; anlaşmanın sadece Kazak parlamentosu tarafından onaylanmış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 2001 sınır anlaşmasını da yürürlükten kaldırdıklarını dile getirmişlerdir. Kırgız milletvekili Murat Zhuraev, Kırgızistan'a sadece "işe yaramaz topraklar"ın verildiğini Kazakistan'ın ise "stratejik noktaları" aldığını dile getirmiştir. 12 Nisan 2008'de ise Kırgız parlamentosu sınır anlaşmasını onaylayarak yürürlüğe sokmuştur.[133]

Kırgızistan'ın yatırım ve destek araması Kazakistan'a yakınlaşmasına neden olmuştur. Kazakistan'da bu konuda Kırgızistan'a desteğini esirgememiştir. Kırgızistan'la ortak projeler gerçekleştirmiş ve 2004 yılında 15,6 milyon dolarlık yatırım yapmıştır. 2005 yılında ise bu rakamı 40,3 milyon dolara çıkartmıştır. . Kırgızistan'ın dış ticaretinde ikinci sırada olan Kazakistan ise, dış ticaret hacmini arttırmak niyetindedir. Bunun ileride Kazakistan tarafından 'yumuşak güç' olarak kullanılabileceği yönündeki eleştiriler Kırgız medyasında yer alsa da, bu desteğin önemli olduğu yönündeki fikirler ağırlık kazanmıştır. [134]

Kazakistan'ın Türkmenistan ile diplomatik ilişkilerinin temeli 1992'de imzalanan anlaşmayla atılmış ve 1993 yılında Nursultan Nazarbayev'in resmî ziyareti iki ülke arasındaki iş birliğinin başlangıcı olarak görülmüştür.[135] İki ülke arasında ki ilişkiler Astana'da iki ülkenin Cumhurbaşkanları tarafından 5 Haziran 2001 yılında imzalanan sınır anlaşmasıyla gelişmiştir. Sınır anlaşması hiçbir sorun yaşanmadan sağlanmıştır. Anlaşmada Hazar Denizi'ndeki ulusal sektörlerle ilgili sınırlandırmalar şart koşulmadı. Ancak başlıca sınır problemleri çözüme kavuşturuldu.[136] İki ülke arasında önemli bir sorun olmamasına karşın, bölgesel bir iş birliği olmadığı da açıktır.. Bu Türkmenistan'ın "tarafsız" statüsüne bağlanabilir.

Kazakistan ve Tacikistan arasında sınır bulunmamaktadır. İki ülke arasında ki ilk diplomatik ilişkiler 1993 yılında Almaatı'da imzalanan anlaşma ile başlamıştır. 1993 yılından itibaren de iki ülke arasında çeşitli işbirlikleri devam etmiştir. Bu kapsamda aralarında 50'den fazla belge imzalanmıştır. Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Ortak Güvenlik Antlaşması Teşkilatı gibi bölgesel kuruluşlara her iki ülkede aktif üyedir. Ayrıca güvenlik konusunda da aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Tacikistan, Nursultan Nazarbayev'in Asya'da Güven Artırıcı ve İşbirliği Konferansı ile Orta Asya Devletleri Birliği inisiyatiflerini onaylamış, her açıdan desteklemiştir. [137]

SONUÇ

Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da farklı bir konum ve yapıya sahip olan bir ülkedir. Kazakistan, sahip olduğu doğal kaynakları, enerjisi, iç siyasetindeki dengeli politikaları ve farklı etnik grupları içinde barındırmasıyla da dikkatleri üzerine çekmektedir. Yüzölçümü bakımından dünyanın dokuzuncu, Orta Asya'nın ise en büyük ülkesi konumundadır. Bu büyük coğrafyanın içerisinde kalabalık bir nüfus yaşamamaktadır. Rusların tarihte bu coğrafyayı sürgün yeri olarak kullanmaları Kazakistan'ın iç siyasetini de etkilemiştir. Ülke içerisinde 130 farklı etnik gruptan en büyük payı Rusların alması Kazakistan'daki Rus etkisini sürekli artırmıştır. Ruslar, geçmişte Kazakistan'ı Sovyetleştirmeye çalışmış, ekonomilerinde önemli yer edinmiş, hatta resmî dil olarak Rusçanın kullanılmasını bile talep etmişlerdir. Kazakistan bu büyük Sovyet etkisine rağmen bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren kendisine has politikalar üretmeye başlamış. Ülke çizgisini de bu doğrultuda şekillendirmiştir.

Kazakistan'ın bağımsızlığında önemli payı olan Nursultan Nazarbayev, ülkesinin gelişmesi için bazı hedefler belirlemiştir. Bu hedeflerden biri Kazakistan 2030 stratejisi olarak adlandırılmıştır. Bu stratejide, ekonomi, eğitim, enerji, güvenlik gibi birçok iç ve dış politika unsuruna yer verilmiştir.

Yanı sıra Kazakistan'ın en büyük amaçlarından biri Orta Asya, Avrupa Birliği, diğer küresel ve bölgesel güçlere karşı önemli bir yer tutmaktır. Bunu sağlamak için şimdilik zor görünen ama hayata geçirildiğinde Kazakistan'ın bölgedeki ve uluslararası arenadaki önemini artıracak olan Orta Asya Devletler Birliği'ni kurma hedefi vardır. Kazakistan kendisini yadsınamayacak bir güç olarak görmektedir. Bunu sağlamak için de Rus etkisini en aza indirmesi gerekmektedir. Rus etkisinden kurtulabilmek için zaman zaman Amerika Birleşik Devletlerinin desteğine ihtiyaç duymuştur. Özgürlüklere yardım yasası çerçevesinde ABD'nin yaptığı yardımlar Kazakistan'ın demokrasisi, güvenliği gibi önemli konularda kullanılmıştır.

Kazakistan sadece coğrafyasıyla değil zengin enerji kaynaklarıyla da Çin, Amerika ve Rusya'nın ilgisini çekmektedir. İleride yaşanacak enerji talebinin karşılanmasında Kazakistan'ın önemi daha da artacak ve bu ülke bütün küresel güçlerin ilgi odağı hâline gelecektir. Bu yüzden Kazakistan'ın iç siyasetinin de çok iyi bilinmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. ADIBELLİ, *Barış*, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2008.
2. ALADİN, Nicolai - PLOTNİKOV, Igor, The Caspian Sea, Lake Basin Management Initiative Thematic Paper, Annapolis 2004.
3. AMANOV, Şatlık, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.
4. AMİNEH, Mehdi Parvizi, Globalisation Geopolitics and Energy Security in Central Eurasia and The Caspian Region, Clingendael International Energy Programme(CIEP), 2003.
5. AVAR, Banu, *Avrasyalı Olmak*, Truva Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2007.
6. BUDAK, Feyzullah, *Kazakistan Daünü Bugünü Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999.
7. Crompton, Paul and Wu, Yanrui, Energy Consumption in China: Past Trends And Future Directions, Economics Program, School Of Economics and Commerce University Of Western Australia, Avustralya, 2010.
8. KARA, Abdulvahab, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, No:38 Tarih Dizisi 29, İstanbul, 2007.
9. Kazakh Ancyclopedia, Almatı, 2007.
10. MCDERMOTT , Roger N., United States And NATO Military Cooperation With Kazakhstan: The Need for a New Approach, The Journal of Slavic Military Studies, Londra, 2008.

11. NAZARBAYEV, Nursultan, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Kazakistan Halkına Seslenişi, Kazakistan'ın Yeni Gelişme Merhalesinde "Kazakistan-2030" Stratejisi, Ankara, 2007.
12. NAZARBAYEV, Nursultan, *Yüzyılların Kavşağında*, Ankara, 1997.
13. OLCOTT, Martha Brill, Central Asia and The Caucasus After The Soviet Union Domestic and İnternational Dynamics, Edited by Mohiaddin Mesbahi, Universty Press of Florida,1994.
14. PARAMONOV, Vladimir and Stolpovski, Oleg, Russia and Central Asia: Biliteral Cooperation in The Defence Sector, Defence Academy Of United Kingdom, İngiltere, 2008.
15. P.Nursultan,Leaders Of Kazakhstan, Ukraine and Georgia Visit U.S., Confer With President Clinton, Foreign Policy Bulletin, Cambridge University Press, America 1994
16. SARAY, Mehmet, *Kazakların Uyanışı*, Tika Yayınları, Ankara, 2004.
17. SABOL, Steven, Russian Colonization and Genesis of Kazak National Consciousness, University of North Carolina, 2003.
18. ŞEN, Yunus, *Hazarın Kanı: Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 2009.
19. YOUNGS, Richard, Energy Security Europe's New Foreign Policy Challange, Routledge/Taylor and Francis Group, 2009.
20. ZABORTSEV, Yelena Nikolayevna, Kazakhstan's bilateral economic relations with Russia: a robust partnership, University of Sdyney, Sidney, 2010.
21. WEİTZ, Richard, Kazakhstan and The New International Politics Of Eurosia, Central Asia – Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, John Hopkins University, Washington, 2008.
22. WHİTTELL, Giles, Central Asia The Practical Handbook, Cadogan Books Ltd. London,1993
23. 2009-2011 Yılları için "Avrupa Yolu" Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Programı, Astana, 2008.

Makaleler

1. ABDULLAYEV, Cavid, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 48, Sayı 1-4, Ankara 1999.
2. ABİSHEVA, Marian and Shaimergenov, Timur, The 2007 Parliamentary Elections In Kazakhstan: Results And Prospects, Turkish Policy Quartely, Vol: 6 No: 2, Berlin, 2006.
3. ALKAN, Haluk, Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan'da Siyasal Sistem, OAKA, Cilt:2 Sayı: 4, Ankara, 2007.
4. YASDAULETOVA, Ardak Kazakhstan's Energy Policy: Its Evolution And Tendencies, Journal Of US – China Public Administration, Cilt: 6, No 4, ABD, 2009.
5. BORA, Ali – DİKKAYA, Mehmet, Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politiği ve Türkiye'nin Yeri, *OAKA*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, 2006.
6. BOWYER, Anthony Clive, Parliement and Political Parties in Kazakhstan, Central Asia-Caucasus Institude Silk Road Studies Program, Silk Road Paper, Washington, May 2008.
7. BÜLBÜL, Mahmut, Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yürütme Fonksiyonu, Yasama Dergisi, Sayı:8, Ankara 2008.
8. ÇINAR, Burak, "Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Aralık, 2009.

9. ERDOĞAN, Bülent, “Orta Asya’da Yasa Dışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı”, *OAKA*, Cilt 1, No 1, Ankara, 2006.
10. GOLUNOV, Sergey, Border Security in Central Asia: Before and After September 11, Volgograd State Universty, Volgograd, 2005.
11. GÖKÇE, Mustafa, “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ordu, 2008.
12. GÜNGÖR, Hüseyin, “Kazakistan Avrupa Birliği’ne Göz Kırpıyor”, *Atayurt Eğitim, Kültür ve Ekonomi* dergisi, sayı 2, İstanbul,Yaz 2009.
13. HAKIM, Meryem, “Kazakistan’daki Tarih Anlayışı ve Uluslararası Boyutları”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, *Bilig*, sayı: 50, Ankara, Yaz / 2009.
14. HUG, Adam, Kazakhstan at a Crossroads: Human Rights and Democracy, The Foreign Policy Centre, Progressive Thinking for a Global Age, United States of America, 2009.
15. KARA, Abdulvahap, “Kazakistan ve Orta Asya Birliği”, 2023, sayı: 50, Ankara, 2005.
16. KARA, Abdulvahab, “Son Nüfus Sayımının Işığında Kazakların Demografik Gelişimi”, *2023* dergisi, Sayı 101, Ankara, 15 Eylül 2009.
17. KENNEDY, Ryan, A Colorless Election the 2005 Presidential Election in Kazakhstan, and What It Means For The Future Of The Opposition, Problem Of The Post Communism, Cilt: 53, Sayı:6, İngiltere, 2006.
18. KODAMAN, Timuçin - BİRSEL, Haktan, Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006.
19. KUTALMIŞ, Mehmet, “Tarihte ve Günümüzde Kazakistan’ın Alfabe Meselesi”, Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, *Bilig,* Sayı 31:1-21, İstanbul, 2004.
20. LAÇİNER, Sedat, “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi, *OAKA*, Cilt:1, Sayı:1, Ankara, 2006
21. Nursultan Nazarbayev’den Kazak Halkına Sesleniş”, *Ayhaber Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Haber Dergisi, Sayı:32, Ankara, Mayıs 2007.
22. OLCOTT, Martha Brill, Strategic concerns in Central Asia, Washington, 4-2007.
23. ÖNER, Mustafa, XX. Yüzyıl Türkistan Edebiyatının Anıtı: Muhtar Evezov (1897 – 1961), BİLİG dergisi, Sayı: 37, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, Bahar 2006.
24. ÖZDEN CANKARA, Pınar- CANKARA, Yavuz, “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, Mayıs 2007.
25. ÖLÇEKÇİ, Haluk, Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan’da Rus Varlığı, Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Sayı:2, Ankara, 1996.
26. ÖZDAL, Habibe, “Medvedev döneminde (ayrıcalıklı) Rus-Kazak İlişkileri”, *USAK*, Ankara, 2010.
27. PURTAŞ, Fırat, “Kazakistan’da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri”, *OAKA*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara, 2006
28. SARI, Yaşar, Kırgızistan’da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev’in Düşüşü, OAKA, Cilt:5, Sayı:9, Ankara, 2010
29. SHİLİBEKOVA, Aigerim, “Kazakistan Orta Asya Güvenliği İçin Kilit Ülke Olabilir mi?” , 21. Yüzyıl Dergisi, Yıl:2, Sayı:5, Nisan-Mayıs-Haziran(3 Aylık), Ankara, 2008.
30. Speech of His Excellency Nursultan Nazarbayev President of the Republic of Kazakhstan at the International Conference: Struggle Against Corruption & Good Governance as a Condition for Economic & Social Development of East Europe & Central Asia, Astana, 2009
31. TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı, “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, *OAKA*, Cilt:3, Sayı: 5, Ankara, 2008.

32. Yeniçeri, Özcan, “Kazakistan: Bir Diriliş Hikâyesi”, *2023*, Sayı: 101, Ankara, 2009.
33. YENİÇERİ, Özcan, “Orta Asya Devletler Birliği”, *2023*, sayı: 50, Ankara, 2005.
34. YİĞİT, Ali, “Kazakistan’ın Değişen Etnik Yapısı”, Fırat Üniversitesi *Sosyal Bilimler* dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, Elazığ, 2001.
35. ZHAKİANOV, Galymzhan, Political Freedoms In Kazakhstan, Human Rights Watch, Cilt:16, Sayı: 3, New York, 2004.

Tezler

1. BİRSEL, Haktan, Küresel Güç Mücadelesinde Türkistan Jeopolitiği ve Özbekistan, yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez Danışmanı: Timuçin Kodaman, Isparta, 2006.
2. KARA, Abdulvahap, Kazakistan’da 1986 Aralık Olaylarının İç Yüzü ve Etkisi, yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Taşağın, Ahmet, İstanbul, 1997.
3. MUSTANOV, Fazylbek, Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kazakistan’a Yönelik Politikası, yüksek lisans tezi, Ankara üniversitesi, Danışman: Turan, Ömer, Ankara, 2005.
4. OLİKER, Olga, Kazakhstan’s Security Interests And Their Implications For The U.S. – Kazakh Relationship, Central Asia – Caucasus Intitute Silk Road Studies Program, Cilt: 5, Sayı: 1, America, 2007.
5. ÖZDEMİR, Yavuz, TC Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları, Tez Danışmanı Başak, Cengiz, Ankara, 2007.
6. ŞAMGUNOVA, Manar, Kazakistan’ın Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik Politikaları, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Tez danışmanı Mustafa Aydın, Ankara, 2006.
7. TAGAYEV, Bahtiyar, Kazakistan’da Yasama ve Yürütme Erki, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Konya, 2004.
8. ZHYLKYSHYBAYEVA, Meruyert, Bölgesel Güç Dengesi Işığında Kazakistan’ın Güvenliği, doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Uzgel, İlhan, Ankara, 2008.

Raporlar

1. Dış Ticaret Müsteşarlığı, “BDT ve Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliği”, Şubat 2010, Ankara.
2. Kazakistan Ülke Raporu, TÜRKSAM, Ankara, 2007.
3. Kazakistan Ülke Raporu, T.C Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Ankara, 2009.
4. Kazakh Cultural Orientation, Technology Integration Division, Defense Language Institute Foreign Language Center, Monterey, 2009.
5. Konya Ticaret Odası, Kazakistan Ülke Raporu, Konya 2009.
6. Kazakhstan/Kyrgzstan: Exploitation of Migrant Workers, Protection Denied to Asylum Seekers and Refugees, FİDH(International Federation for Human Rights), United States of America, 2009.

İnternet Kaynakları

1. AGİT Kazakistan Zirvesi ve Sonuçları http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-asya/3289-agt-kazakistan-zirvesi-ve-sonuclari.html.
2. Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Raporu, http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/kazakistan1.pdf.
3. Kazakhstan Fact Sheet, 2010, sf 1 http://www.chevron.com/Documents/Pdf/KazakhstanFactSheet.pdf.
4. Kazakistan AGİT Dönem Başkanlığı İçin Hazırlanıyor, http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/makale-dizimi/abdulvahap-kara/874-kazakistan-agit-donem-baskanligi-icin-hazirlaniyor.html.
5. Kazakhstan and The OSCE http://www.osce2010.kz/en/statics/kazakhstan-and-osce.
6. Kazakhstan Will Focus More on Central Asia, Vigorously Pursue OSCE Leadership, Tazhin Says, Kazakhstan New Bulletin, January 25, 2007, Vol. 7, No. 5,http://prosites-kazakhembus.homestead.com/January_25.pdf 23.12.2010 16.20.
7. Kósa Sándor – Ruszı Romulusz, The Brıdge Between West And East Nazarbayev's Kazakhstan, s. 180, http://hadtudomanyiszemle.zmne.hu/files/2008/2/ksrr.pdf.
8. Nursultan Nazarbayev Nobel Barış Ödülünü Hak Ediyor ,http://www.nazarbayev-nobel.net/kazakistan/47-siyasi-yapi.html 23.12.2010 13.41.
9. Oğan, Sinan, Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü, Ankara, 2005 http://www.turksam.org/tr/a153.html.
10. President of the Republic of Kazakhstan, http://www.kazakhstan.orexca.com/kazakhstan_president.shtml.
11. Relations With Kazakhstan http://www.nato.int/issues/nato-kazakhstan/index.html.
12. Uzaya Giden Anayol: Baykonur Uzay Üssü, http://www.turkbilim.org/uzay/uzaya-giden-anayol-baykonur-uzay-ussu-2.html.
13. Yılmaz, Meşküre, Kazakistan'ın Dış Politikası, http://www.21yyte.org/tr/yazi3867-KAZAKISTANIN_DIS_ILISKILERI_.html.
14. http://missions.itu.int/~kazaks/bin/Speech%20of%20His%20Excellency%20Nursultan%20Nazarbayev.pdf.
15. http://www.kazakhstan.org.tr/icerik.php?id=136&cid=121.
16. http://www.turkishny.com/local-news/6/35595-abdli-diplomattan-kazakistana-ustu-kapal-tehdit.
17. http://www.tumgazeteler.com/?a=2778448&cache=1.
18. Economy Of Kazakhstan Kazakhstan's Economic Development http://www.kazakhstan.orexca.com/kazakhstan_economics.shtml 08.03.2011.
19. Abdulvahap Kara, Kazakistan AGİT Dönem Başkanlığı İçin Hazırlanıyor http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-kz/makale-dizimi/abdulvahap-kara/874-kazakistan-agit-donem-baskanligi-icin-hazirlaniyor.html 08.03.2011.

20. Kazakistan İle ABD, Enerjide Ortak Eylem Planı Uygulama Kararı Aldı, http://www.turkishny.com/economy-news/7-economy-news/16806-kazakistan-le-abd-enerjide-ortak-eylem-plan-uygulama-karar-ald 07.03.2011.
21. U.S., Kazakhstan Joint Statement on Strategic Partnership Obama , Nazarbayev Pledge To Intensify Biliteral Cooperation, Nuclear Safety http://www.america.gov/st/texttrans-english/2010/April/20100412103638eaifas0.5645563.html 08.03.2011.
22. http://www.rferl.org/content/article/1069130.html, 07.03.2011.

EKLER

Ek 1. Hakem Onayı

HAKEM HOCA GORÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Guney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991-2010 Yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Merve Alpaslan'ın yazdığı "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Siyasal Gelişmeler 1991-2010" başlıklı makalesi incelenmiş ve basılmaya değer bulunmuştur.

Bilginize

İsim soy isim: Omargazı Ergali

İletişim bilgileri: Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Felsefe ve Siyasi Bilimler Fakültesi KAZAKİSTAN-ALMATI

Tarih: 15.04.2011

İmza

123 Batken eyaleti (oblastı) nüfusun ve işsizliğin yoğun olduğu, radikal gruplar ile narkotik ticareti için geçiş noktası olan, farklı etnik grupların (başta Özbek, Tacik ve Kırgız olmak üzere) yaşadığı Fergana Vadisi'nin içinde yer alır. Batken eyaletine 1999-2000 yıllarında Özbekistan İslam Hareketi tarafından silahlı saldırı düzenlendi. Özbekistan İslam Hareketi'ne karşı Kırgız askerî birlikleri başarısız oldu ve diğer ülkelerden yardım istendi. Kırgızistan ÖİH militanlarını ancak Rusya ve Özbekistan'ın yardımıylae püskürtebildi.

124 Yaşar Sarı," Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü", *OAKA*, Cilt:5, Sayı:9 , Ankara, 2010, s. 34-37.

125 Aigerim Shilibekova "Kazakistan Orta Asya Güvenliği İçin Kilit Ülke Olabilir mi?" , *21. Yüzyıl Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Ankara, Nisan-Mayıs-Haziran(3 Aylık) 2008, s. 22,25.

126 Timuçin Kodaman – Haktan Birsel, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006, s. 424-425.

127 Aigerim Shilibekova, age., s. 22,25.

128 Haktan, Birsel, *Küresel Güç Mücadelesinde Türkistan Jeopolitiği ve Özbekistan*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Timuçin Kodaman, Isparta, 2006, s. 51.

129 Aigerim Shilibekova, "Kazakistan Orta Asya Güvenliği İçin Kilit Ülke Olabilir mi?" , *21. Yüzyıl Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Ankara, Nisan-Mayıs-Haziran(3 Aylık) 2008, s. 22,25.

130 http://www.tumgazeteler.com/?a=2778448&cache=1 18.05.2010.

131 *Kazakhstan/Kyrgzstan: Exploitation of Migrant Workers, Protection Denied to Asylum Seekers and Refugees*, FİDH(International Federation for Human Rights), United states of America, 2009, s. 10.

132 Sergey Golunov, *Border Security in Central Asia: Before and After September 11*, Volgograd State Universty, Volgograd, 2005, s. 96.

133 http://www.rferl.org/content/article/1069130.html (07.03.2011).

134 Aigerim Shilibekova, age., s. 22,25.

135 Aigerim Shilibekova, age., s. 22,25.

136 Sergey Golunov, *Border Security in Central Asia: Before and After September 11*, Volgograd State Universty, Volgograd, 2005, s. 96.

137 Aigerim Shilibekova, age., s. 22, 25.

BÖLÜM 3: KÜRESEL / BÖLGESEL GÜÇLERİN ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA SİYASETİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA SİYASETİ (1991- 2010)

Anneme,
Bir bebeğim oldu anne. Üzerine titrediğin kızın bir şey getirdi dünyaya.
Ben adını "başarmak" koydum; senin "gurur duymak" dediğini biliyorum.
Bana güvendiğin, hep yanımda olduğun için teşekkür ederim.
İyi ki kızınım, iyi ki annemsin.
Seray EKİNCİ

ÖNSÖZ

Amerika Birleşik Devletleri Soğuk Savaş sonrasında tek kutuplu yeni düzende etkin aktör olarak belirleyici konumunu sürdürmektedir. ABD'nin bölge siyasetini çalışırken hem zorlandım hem de bu süreç içerisinde birçok ülke hakkında bilgi edindim.

ABD üzerine yazılmış çok sayıda makale var; edindiğim birçok Türkçe kaynakta bilgilerin tutarsız olması, karşılaştığım en büyük sıkıntıydı. Örneğin Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkelerine yapılan yardımların miktarında hakkındaki bilgiler farklıydı. Doğru bilgiyi birçok kaynak arasından seçmek ve bunları çalışmamda kullanmak oldukça zordu. Çalışmalar, genellikle ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından Orta Asya ve Kafkasya'ya olan ilgisi, bölgelerdeki çıkarları gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Ayrıca araştırma sürecinde ABD'nin bölge devletleriyle ilişkilerini içeren kaynakların yetersiz olması, diğer bir sorun olarak ortaya çıktı.

Çalışmalarım esnasında Türkçe kaynakların yanı sıra İngilizce kaynaklardan da faydalandım. Türkçe ve İngilizce kaynakları karşılaştırarak en doğru bilgiyi edinmeyi amaçladım.

Makaleyi yazarken doğru, gerekli bilgileri edinmede ABD'deki ilgili mercilere ve kaynaklara ulaşmak gerekti. Bu bilgilerin ABD'deki üniversitelerden, akademisyenlerden, kütüphanelerden, düşünce kuruluşlarından elde edileceğini biliyordum. Bu sebeple ABD'ye gidip orada araştırma yapmayı önceliklerim arasına yerleştirmiştim, fakat sponsor sorununun çözülememesi bunu gerçekleştirmeme engel oldu.

Ben projemiz kapsamında gerçekleştirilen araştırma gezileri içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti'ne gittim. Kitabımızda yer alan söz konusu ülke ile ilgili makale Emrah Kaya tarafından yazılmıştır. Çin ve İran'ın Orta Asya Güney Kafkasya politikası üzerinde çalışan Emrah Kaya, araştırma gezisini İran İslam Cumhuriyeti'ne yaptı. Benim çalışma konumda Çin Halk Cumhuriyeti'nin önemli bir yeri vardı. Bu ülkeyi çalışmam öncesinde de yakından takip ediyordum. Çin her sene yaklaşık %10'luk bir büyüme göstermekte ve dünyada küresel bir güç olma iddiası taşımakta. Çin Halk Cumhuriyeti'nin dünyadaki hızlı gelişiminin araştırma konumuz olan Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya etkisini merak etmekteydim. Ayrıca Çin, derslerde gördüğümüz Şanghay İşbirliği Örgütü'nün de lideri konumunda. Çin'in Rusya Federasyonu ile olan ilişkileri ve işbirlikleri dünyadaki sistemi etkilemekte. Bu da ABD'nin ileride dünyadaki konumunun belirlenmesi için incelenmesi gereken bir konu olmakta. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde 2009'da gerçekleşen etnik sorunları da dikkatle izlemeye çalışıyordum. Çalışmamı yurtdışında saha araştırmasıyla zenginleştirmek; Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge politikasını daha iyi analiz edebilmek ve çalışma konum olan ABD' nin bölge politikası çerçevesinde değerlendirebilmek için 30.08.2010–15.09.2010 tarihleri arasında Çin Halk Cumhuriyet, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi'ye gittim. Neden Urumçi? Pekin, Çin'in dış politikasını anlama ve analiz etmede daha verimli olabilirdi; ancak akademik çevre ile bağlantılarımızın burada güçlü olması; Pekin'de başta dil problemi ve müracaat ettiğimiz Çin'li akademisyenlerden cevap dahi gelmemesi de bu tercihimizde etkili oldu.

Burada, Çin Halk Cumhuriyeti'ni çalışan arkadaşımız Emrah Kaya'nın makalesi için Çince kaynaklar edindim. Çin'de Sincan Üniversitesi'nde çalışan akademisyenlerle görüşme fırsatı buldum. Kendileriyle röportajlar yapmak istediğimi söylediğimde olumsuz cevap aldım. Gazeteci olmadığımı, sadece öğrenci olduğumu ve araştırma yaptığımı söylediğimde "konuşalım; ancak bu röportaj normunda olmaz," şeklinde tepkiler aldım. Konumla ilgili yapılan görüşmelerde verilen cevaplarda eleştirel bakış açısına da yer verilmedi.

Çinlilerin ve Uygurların rejimin iş yaşamındaki katı kurallarını kabullendiklerini gördüm. Görüştüğüm herkes günde 15-17 saat çalışmasına rağmen yaklaşık 1,4 milyarlık nüfusun aç kalmadan yaşamasını büyük bir şans olarak görüyorlardı. Çinlilerin çalışmaktan yorulmayıp sürekli ürettiklerine tanık oldum.

Sincan Üniversitesi'nde Rus Dili Bölüm Başkanı olan Elnur Hanım'la görüştüm; Çin hakkında bilgiler edindim. Kaynak taramalarımda makale çalışmam için ABD-Çin ilişkilerini değerlendiren kaynaklara ulaştım. Böylece hem çalışma konum olan ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya siyasetini araştırdım hem de kitabımızda diğer araştırma konusu olan Çin'i yakından tanıma fırsatını buldum.

Türkiye'de ise Ankara'da ABD Büyükelçiliği'nde çalışan, siyasi İşler eski danışmanı olan Süheyla Taylan'la görüşmeler yaptım; kendisinden arşivler ve belgeler konusunda yardım aldım. Konumla ilgili her bilgiden ve gelişmeden beni haberdar eden Süheyla Hanım'a teşekkürü bir borç bilirim.

Urumçi'deki evinde beni 16 gün boyunca misafir eden Bayan Hanım'a ve ailesine teşekkür ederim. Marshall Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Terry Clarke'a desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca Güney Kafkasya bölgesi üzerine çalışmaları olan; beni destekleyen ve yardımcı olan gazeteci ve yazar Thomas Goltz'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmalarım esnasında beni cesaretlendiren aileme teşekkürlerimi iletmek isterim.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC: Azerbaycan Halk Cephesi
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO: Barış İçin Ortaklık
BM: Birleşmiş Milletler

BMDHS: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BTC: Bakü Tiflis Ceyhan
CENTCOM: Amerika Merkez Komutanlığı
CENTRASBAT: Orta Asya Barış Gücü Taburu
DKÖB : Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
Eximbank: Export-Import Bank
FREEDOM: Özgürlüğü Destekleme Yasası
GUAM: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
IMU: Özbekistan İslami Hareketi
NATO: Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü
OPIC: Deniz Aşırı Özel Yatırım Şirketi
RF: Rusya Federasyonu
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
START: Stratejik Silahların İndirimi Görüşmeleri Anlaşmaları
ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü
TIFA: Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması
UNOCAL: California Petrol Birliği
USAID: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı.
USDA: ABD Tarım Bakanlığı

GİRİŞ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından Soğuk Savaş bitmiş ve Amerika Birleşik Devletleri yeni uluslararası sistemde tek egemen güç olarak yerini almıştır. ABD SSCB yıkıldıktan hemen sonra yerine kurulan Rusya Federasyonu'na öncelik veren politikalar izlemeye özen göstermiştir. Ancak RF'nin yeni güvenlik doktrinleri ve eski SSCB coğrafyasını yaşamsal çıkar alanı ilan etmesinden sonra ABD'nin bölgeye yönelik siyaseti değişmeye başlamıştır. ABD, Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgelerine 1996 öncesinde ekonomik ve güvenlik çerçevesinde önem vermiştir. 1996 sonrasında ise bölgeleye yönelik politikalarını geliştirmiştir. Çünkü ABD'nin küresel gücünü devam ettirmesi, Batı gibi Doğu'da da varlığını ve gücünü hissettirmesine bağlıdır.

ABD, Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya yönelik politikalar üretirken öncelikle bölgedeki büyük güçler olan Rusya Federasyonu'nu, Çin Halk Cumhuriyeti'ni ve İran'ı çevrelemeyi amaçlamaktadır. Bölgedeki doğal kaynaklara ulaşarak bunların dünya piyasasına aktarılması, bölgenin alternatif pazar olarak kullanılması, terörle mücadele operasyonları için bölgeden üs sağlanması gibi hedefleri vardır.

SSCB'nin yıkılışından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan devletler bağımsızlık mücadelesi verirken diğer aktörler bölgede çıkar çatışmaları yapmıştır. Stratejik konumu, zengin enerji kaynakları ve "terörizmle mücadele"de kullanılabilecek coğrafyası Orta Asya ve Kafkasya'yı, ABD için vazgeçilmez yapmaktadır.

90'larda Soğuk Savaş sonrası, ABD tek küresel güç olarak kaldığı için büyük hareket özgürlüğüne kavuşmuştur. Ancak 90'lı yılların başında

ABD'nin bölgeye yönelik politikaları istikrarsız ve sınırlı olmuştur. 11 Eylül terör olaylarından sonra ABD Orta Asya ve Kafkasya'ya ilişkin daha tutarlı politikalar üretmeye başlamıştır. Çünkü saldırılardan sonra bölgede ABD'nin ulusal çıkarlarını tehdit eden büyük güvenlik boşluğunun doğduğu ve bunun doldurulmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine ABD, bölgede yapmak isteyip de yapamadıkları için bir fırsat ele geçirmiş ve Afganistan'a yönelik "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" kapsamında bölgedeki askerî varlığını artırmıştır.

ABD, yardım programlarıyla bölge devletlerini ekonomik, siyasi ve askerî bağlamda desteklemekte; bölge güvenliğini sağlamaya çalışmakta ve terörle mücadele çerçevesinde ikili ilişkilerini geliştirmektedir. Tüm bunların ardında herhangi bir gücün Orta Asya ve Kafkasya'da mutlak hâkimiyet kurmasını önlemek yatmaktadır. ABD, enerji kaynaklarının işlenebilmesi için Amerikan yatırımcılarını teşvik etmekte ve altyapı çalışmalarına önem vermektedir. ABD'nin ticari çıkarlarının korunması bölgeye ilişkin politikanın oluşumunda büyük rol oynamıştır. Bölgedeki enerji kaynaklarının batıya ulaşmasını isteyen ABD, bu alanda İran'ı engellemeyi ve Rus tekelini kırmayı hedeflemektedir.

ABD, uzun vadeli çıkarlarını hesaba katarak Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmeleri yakından takip etmekte, öncelikle RF, Çin, İran gibi güçlerin bölgede nüfuzlarını daraltmayı hedeflemektedir. Bölgesel sorunlara, bölgenin demokratikleşmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçişiyle yakından ilgilenen ABD Orta Asya ve Kafkasya'daki etkinliğini artırmak için girişimlerini sürdürmektedir.

ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki politikası, ilerleyen dönemlerde Rusya ve Çin'le olan ilişkisi, Orta Asya'daki rejimlerin yapısı ve bölge devletlerindeki siyasi gelişmeler etkileyecektir.

Çalışmanın konusu olan ABD'nin, Orta Asya ve Kafkasya politikaları hakkında bugüne kadar yapılmış çalışmalar genellikle aynı çizgide olmuştur. Türkçe kaynakların çokluğuna rağmen bilgilerin doğruluğunun ve tutarlığının incelenmesi gerekmiştir. Bunun yanı sıra İngilizce kaynaklardan da faydalanılmış ve Türkçe kaynaklardan elde edilen bilgilere yenileri eklenmiştir. Ayrıca iki dildeki çalışmalar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan kaynak taramaları sonucunda yeni ve bilinmeyen

bilgilerin kullanılmasına özen gösterilmediği anlaşılmıştır. Bu bağlamda da tez üretilmesi konusunda yaşanan eksikliğin doldurulması bu çalışmanın önceliği haline gelmiştir.

Çalışmanın amacı 1991–2009 arasında ABD'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya politikalarını analiz etmektir. Ekonomik veriler, güvenlik ve enerji alanında yaşananlar siyasi gelişmelerle alakası çerçevesinde araştırılacaktır. Kültürel ve sosyal gelişmeler çalışma kapsamında bulunmadığından bunlar üzerinde durulmayacaktır.

Araştırmamda şu soruların yanıtları bulunmaya çalışılacaktır:

1. Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın ABD için önemi nedir?
2. ABD'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya politikasının gelişim süreci nasıl olmuştur?
3. SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya yönelik ABD politikaları nelerdir?
4. 11 Eylül 2001 saldırılarının, ABD'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya politikasına etkileri nelerdir?
5. ABD'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya devletleriyle ikili ilişkileri nasıldır?

Çalışma iki kısma ayrılmıştır: Birinci kısımda ABD'nin Orta Asya politikası analiz edilmiştir. Orta Asya'ya ilgi göstermesinin nedenleri, Soğuk Savaş döneminde Orta Asya politikası, SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya'ya yönelik politikaları, 11 Eylül 2001 Saldırıları ve ABD'nin Orta Asya politikasına etkileri, Afganistan Operasyonu, Orta Asya devletlerinin, İran, Çin ve Rusya Federasyonu'nun Afganistan Operasyonu'na tepkileri, ABD'nin Orta Asya Devletleriyle siyasi ve ekonomik ilişkileri, enerji faktörünün ABD politikalarına etkisi, ABD'nin Orta Asya'daki askerî varlığı ve güvenlik politikaları bu bölümde anlatılacaktır.

Çalışmamın ikinci kısmında, ABD'nin Güney Kafkasya politikası analiz edilmiştir. Güney Kafkasya'nın ABD için önemi, ABD'nin Güney Kafkasya politikasının gelişim süreci, ABD'nin Güney Kafkasya

devletleriyle ikili ilişkileri, ABD’nin Güney Kafkasya’daki sorunlara ilişkin politikaları ve ABD’nin Güney Kafkasya’daki enerji politikası ikinci kısmın inceleme konusudur.

ABD’nin küresel bir güç olmaya devam etmesiyle ilgili görüşler farklılık göstermektedir. Bir görüşe göre ABD, gelecekte güç ve prestij kaybederek uluslararası sistemde küresel güç olma mücadelesine yenik düşecektir. Diğer görüşe göre ise ABD, küresel hegemonyasını koruyarak dünya sistemindeki yerinin değişmesine müsaade etmeyecektir. Bu çalışmada iki farklı görüş çerçevesinde ABD’nin küresel güç olma iddiasını sürdürmesinin araçlarından biri olan Orta Asya ve Güney Kafkasya siyaseti ele alınmış, ABD hegemonyasının bölgedeki etkisi araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ABD’NİN ORTA ASYA POLİTİKASI

Orta Asya’nın Önemi

SSCB’nin dağılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiş; iki kutuptan biri ortadan kalkmıştır. ABD, dünya siyasetinde tek egemen güç olarak kalırken[1] 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması uluslararası birçok değişikliğe sebep olmuştur.[2] Bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, küresel ve bölgesel güçlerin çıkar çatışmalarının alanı hâline gelmiştir.[3]

Sir Halford Mackinder[4], 1904 yılında Orta Asya’nın öneminden bahsetmiş; Orta Asya’ya hâkim olanın Doğu Avrupa ve dünyaya hâkim olacağını belirtmiştir. Bu, Avrupa merkezli bir değerlendirme olsa da Orta Asya’nın önemi vurgulanmıştır.[5] Mackinder’ın Kara Hâkimiyeti teorisinde *Heartland* olarak belirtilen bölge, Doğu Sibirya’dan Volga Havzası’na ve Ural Dağları’na kadar uzanan alandır. Orta Asya da bu bölgenin içerisindedir.[6] ABD Başkanı Carter’in Millî Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski’ye göre ABD’nin Orta Asya’daki hâkimiyeti ülkenin küresel önceliğini belirlemektedir. Bu küresel hegemonya da dünyadaki barışın sağlanması için gereklidir.[7]

ABD, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgede oluşan güç boşluğundan faydalanmak istemiş ve bu doğrultuda politikalar geliştirmeye başlamıştır.[8] Buradaki zengin enerji kaynakları ve Orta Asya'nın stratejik konumu bölgenin ABD açısından önemini ortaya koymaktadır.[9] Bu sebeplerle Avrasya, ABD için küresel üstünlüğü sürdürmede en önemli ödüldür.[10]

ABD'nin Orta Asya'ya İlgisi

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikasında ana şu unsurlar gözetilmektedir:

1. Gelecekte ABD dışındaki ülkelerin nükleer ve kitle imha silahlarına sahip olmasının önlenmesi,
2. Asyalı halkların çoğalarak dünya dengesini bozması ve savaşa yol açmalarının engellenmek istenmesi,[11]
3. Orta Asya devletlerinin istikrarlı ve Batı'ya yönelen politikalar oluşturmasına katkı sağlanması,
4. Orta Asya'daki enerji kaynaklarına ulaşma isteği ve bunların uluslararası pazarlara taşınması,[12]
5. ABD'nin küresel güç olarak Asya'nın da denetimini elinde tutmasının gerekliliği,
6. Orta Asya'da ABD varlığının artırılarak Rusya etkisinin sınırlandırılmasının hedeflenmesi,
7. Orta Asya'da ABD etkisini büyüterek AB karşısında ABD gücünün geliştirilmesi,[13]
8. Bölgedeki kökten İslamcılığın yok edilmesi ve İran'ın kontrol altına alınması,[14]
9. Orta Asya'da Rusya Federasyonu (RF) ve Çin'e karşı denge unsuru olma amacı.[15]

Gelişim Süreci

1.3.1. Soğuk Savaş Dönemi

ABD, 1950-1979 arasında Orta Asya'ya sadece SSCB'nin nükleer silah çalışmalarından dolayı ilgi göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politika üretmemesi bu bölgenin Sovyet denetiminde olmasından kaynaklanmaktadır. SSCB'ye bağımlı hâle getirilen bölgenin kendi ihtiyaçları doğrultusunda kalkınmasının önüne geçilmiştir. Örneğin, Kazakistan'dan şehirlerarası demir yolu yolculuğu, Rus demir yolu ağı kullanılarak yapılmaktadır; bölgede Baltık Denizi ve Karadeniz'e RF üzerinden ulaşım sağlanmaktadır.[16] Bölge devletleri, teknoloji ve sanayi alanında çok az yatırım yapılarak geri bırakılmalarına rağmen komşularıyla düzenli ilişki kurmaları engellendiğinden bu durumun farkına varılamamıştır.

SSCB, bu politikalarla merkeze bağlılığı sağlamıştır. Altyapının olmaması ve ilişkilerin SSCB üzerinden kurulması bölgenin geri kalmasına sebep olmuştur.[17] Sovyetler'in oluşturduğu üretim ve ticaret hatları da Orta Asya ülkelerinin kendi başına faaliyet göstermesine olanak tanımamıştır. Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin alanı olan bölgede etki sağlamak hiç kolay olmadığı için ABD buraya yönelmemiştir.[18]

1.3.2. SSCB Sonrası

ABD, SSCB’nin dağılması sonrasında oluşacak istikrarsızlıklar ve nükleer silahların yayılması tehdidinden dolayı SSCB’nin çökmesini istememiş ve demokratik bir SSCB’nin varlığını tercih etmiştir. ABD, SSCB yıkıldıktan sonra da Orta Asya ilişkilerini RF üzerinden yürütmüştür.[19] Bu ülkelerin dünyadaki ekonomik, siyasi ve kültürel sisteme dâhil olma çabalarını destekleyen ABD, bölgedeki ulusal çıkarlarına ulaşmayı her şeyden üstün tutmuştur.[20]

Rusya’nın “Yakın Çevre Doktrini”ni[21] uygulaması, Avrupa Birliği’nin “Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru” ve “Avrupa’ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma Projeleri”, Çin’in bölgedeki etkinliği ABD’nin buraya olan ilgisini artırmıştır.[22]

1.3.2.1. 1. Clinton Dönemi (1993-1996)

ABD, Orta Asya bölgesine 90’ların başında SSCB’den kalan nükleer silahlar nedeniyle ilgi göstermiştir. 1991-1993 arasında ABD’nin Orta Asya’ya yönelik kararlı politikaları henüz başlamamıştır. Orta Asya, Soğuk Savaş dönemindeki gibi, 1991’den itibaren ABD’nin çok önem verdiği bir bölge olmamıştır. ABD, bağımsızlığını tanıdığı beş Orta Asya devletinin Batı politikalarına uygun olarak İran’ın etkisinde kalmadan -Türkiye örneğindeki gibi- çağdaş bir gelişim göstermesini istemiştir.[23] ABD, 1993’e kadar Orta Asya ülkelerine ilişkin politikalarında RF ile iş birliği yapmıştır.[24]

Bölgedeki nükleer gücün denetlenmesi, beş ülkenin Batı’ya entegrasyonu gibi hedeflerle Ekim 1992’de kongrede “Özgürlüğü Destekleme Yasası” çıkarılmış ve Orta Asya’daki devletlere ABD yardımı sağlanmaya çalışılmıştır.[25]

RF; 1993’ten sonra Orta Asya devletlerinin arka bahçesi olduğunu açıklamış; bölgeye tarihi, etnik, stratejik ve ekonomik bağlardan dolayı müdahale hakkının olduğunu savunmuştur. ABD, RF’de gelişen aşırı milliyetçilik, uygulanmak istenen “Yakın Çevre Politikası”[26] ve ordunun öneminin artması gibi sebeplerle bölge devletlerinin bağımsızlıklarını desteklemeye devam etmiştir. Bu dönemde Orta Asya devletlerinin Rusya’ya karşı gelebilecek gücünün bulunmaması bölge ülkelerinin ABD’nin buradaki nüfuzunun artmasını istemelerine sebep olmuştur. ABD, 1994’te Rusya’nın Orta Asya devletleriyle anlaşmalar yapıp bölgede üsleri açmasına tepki vermemiştir. ABD, Rusya’nın bölgede SSCB’den kalan haklarını kabul eder yönde politikalar izlemiş ve 1994’e kadar Rusya öncelikli politikalar üretmiştir.[27]

1994-1995 yıllarında Hazar Havzası’ndaki petrol ve doğal gaz zenginliklerine ulaşmayı hedefleyen ABD, Rusya’yı merkez alan politikalarından vazgeçmiştir.[28] Clinton yönetimi, 1994-1995’te Rusya’nın bölgedeki enerji tekelini kırmaya çalışmış, bunun için Orta Asya devletlerini desteklemiştir. Bu bağlamda diğer ülkelerin (Ukrayna vb.) Rusya’ya enerji bağımlılığını azaltmak amacıyla Orta Asya devletlerine borçlarını ödemeseler de onlara enerji vermesi konusunda telkinde uyarmıştır.[29]

Genel olarak bakıldığında, Clinton’ın ilk döneminde dışişleri müsteşarlığı yapmış olan Strobe Talbott’un başlattığı “Önce Rusya” politikası doğrultusunda hareket edilmiştir.[30] Orta Asya’daki sorunların çözümü Rusya’da görülmüştür. ABD, Rusya’nın demokratikleşerek Batı’ya uyum sağlamasını ve teröre karşı olmasını desteklemek amacıyla Orta Asya’da bu ülkeyle rekabet etmemiştir.[31] Fakat 1. Clinton döneminin son yıllarında Rusya’nın Orta Asya’daki enerji tekelini kırmak için “Önce Rusya” demekten vazgeçilmiştir.

1.3.2.2. 2. Clinton Dönemi (1996-2001)

Başkan Clinton'un ilk döneminde ABD dış politikasının temelinde Rusya vardır. Buna göre belirlenen hedefler uzun vadeli olmayan stratejilerin ürünleridir. Ancak Başkan Clinton'un ikinci döneminde iyi planlanmış politikalar oluşturulmuştur. Yeni dönemde hedef; bölgedeki ekonomik ve politik refahı sağlamak, bölgesel çatışmaları engellemek, zengin enerji kaynaklarını değerlendirmek ve ABD'nin bölgedeki ticaret hacmini geliştirmektir.

1996'dan sonra Dışişleri Bakanlığı görevine Madeleine Albright gelir. ABD'nin Orta Asya politikası bölge devletlerinin güçlendirilerek RF'nin engellenmesi olarak değiştirilmiştir. Bu bağlamda NATO üyesi Türkiye'nin de rolü önem kazanmıştır.[32] İran etkisiyle bölgede radikal İslam'ın yayılma olasılığı da ABD'yi tedirgin etmiştir. Zbigniew Brzezinski'ye göre İran, dini ve milliyetçi varlığıyla ABD'nin de RF'nin de Orta Asya'daki etkinliğini kırabilir. Bu sebeple Türkiye, ABD için müttefik devlet statüsündedir. ABD, bölgedeki çıkarlarının gerektirmesi üzerine Orta Asya devletlerine "Türk Modeli" görüşünü savunmuştur.[33] (ABD, hedefine ulaşıp İran'ın tehdit olarak algılanmasından vazgeçtikten sonra "Türk Modeli"ni savunmayı bırakmıştır.)

ABD'nin ikinci Clinton dönemindeki temel politikası bölge devletlerinin bağımsızlıklarının desteklenmesidir. Bu dönemde ABD'nin stratejik çıkarları ön plana çıkmıştır. Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın başını çektiği görüşler doğrultusunda "Önce Rusya" politikasına son verilmiştir. Yeni ABD politikası; SSCB'den sonra oluşan güç boşluğunu RF'nin doldurmasının engellenmesi şeklindedir. RF'nin bu güç boşluğundan faydalanmaması için de bölge devletlerinin bağımsızlıklarının güçlendirilmesi önem kazanmıştır. Bu amaçla bölge devletlerinin komşularıyla iş birliğinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.[34] ABD, 1998 sonrasında bölgenin entegrasyonunda "çok büyük çıkarlarının" olduğunu öne sürerek buradaki ülkelerle ilişkilerini geliştirmiştir. Diplomatik ilişkilerin yanı sıra Orta Asya devletlerine insani yardımlar ve malzeme desteği sağlamıştır.[35]

1998’de Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi’nde bölgedeki enerji kaynaklarının varlığının ve bunların uluslararası pazarlara taşınmasının öneminden bahsedilmiş, Orta Asya’nın istikrarının ABD’nin öncelikli politikaları arasında yer aldığına değinilmiştir.[36] “İstikrarlı ve müreffeh Kafkasya ve Orta Asya, Akdeniz’den Çin’e uzanan geniş bir bölgede istikrar ve güvenliğe katkı sağlayacaktır. (…) Bu ülkelerin bağımsızlıkları, egemenlikleri, toprak bütünlükleri ve demokratik ve ekonomik reformları gerçekleştirmeleri Amerikan çıkarları için önemlidir. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için ikili ilişkilerimizi ve uluslararası kuruluşlardaki liderliğimizi kullanarak milyonlarca doların bölgeye akmasını sağlıyoruz.”[37]

Temmuz 1999’da ABD’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelik politikaları İpek Yolu Strateji Yasası’nda[38] belirlenmiştir. Buna göre; geçmişte Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’dan geçen İpek Yolu’nun sağladığı ekonomik iş birliği tekrar yapılandırılmalıdır.[39] Böylece bu ülkeler siyasi, güvenlik ve ekonomik alanda düzene gireceklerdir. Demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin gelişmesiyle özel sektör yatırımcıları bölgede faaliyet göstereceklerdir. Bölgenin gelişmesiyle de ABD, Basra Körfezi’ne bağımlı olmaktan kurtulacaktır.[40] İpek Yolu Strateji Yasası; bölge ülkelerinin demokratikleşmesi, bağımsızlığı, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi, bölgedeki ulaşım-iletişim-eğitim-sağlık ve enerji alanlarında büyüme ve ilerleme gösterilmesi, Amerikalı yatırımcıların ve ticari çıkarlarının korunması konusunda hedefler belirlemiştir.[41] Ancak asıl amaç, ABD’nin Basra Körfezi’ne olan enerji bağımlılığını sona erdirmektir.

1999’da Ulusal Strateji Belgesi’nde ekonomik nitelikli konulara değinilmiştir. ABD, Orta Asya devletlerinin Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) üye olmasının üzerinde durmuştur. Hazar kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılması ve bölgenin istikrarına önem veren ABD, bölgenin nükleer silahlardan arınmasını hedeflemektedir. ABD Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan Savunma Strateji Belgesi’nde (2000) bölgedeki kitle

imha silahlarının temizlenip silah ve uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi yönündeki ABD politikaları ortaya konulmuştur.[42]

ABD, Clinton'un ikinci başkanlığı döneminde Orta Asya'ya yönelik ekonomik ve ticari alanda politikalar üretmiştir. Ancak bölge 2000'li yıllara gelindiğinde giderek jeopolitik açıdan da önem kazanmaya başlamış, ABD, RF, Çin ve Hindistan'ın etkisini dengelemek için bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinin gelişmesini istemiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün[43] ve Rusya'da Putin'in başkan olmasının ABD'yi bölgede aktif olma konusunda engellediği bir gerçektir. Bu da ABD'nin Bush'un başkan seçilmesine kadar "bekle-gör" politikası uygulamasına sebep olmuştur.[44] Kısacası ABD, 1991-2001 arasında Orta Asya'da istikrarlı ve Batı'ya yönelik bir gelişme sağlamak, bölgedeki hidrokarbon kaynaklarına ulaşmak, radikal görüşlerin yayılmasına engel olmak, silah ve uyuşturucu kaçakçılığını önlemek istemiştir.[45] ABD, bölge devletlerinin demokratikleşerek ve pazar ekonomisine geçerek Batı'ya yaklaşacağını düşünmekteydi. Bölgedeki enerji kaynaklarının da Rus denetiminden uzak olmasını amaçlamaktaydı.

Özetlemek gerekirse, ABD, öncelikle RF'nin, SSCB gibi olmayıp, liberal ekonomiyi benimseyen ve demokratik bir sistemle yürüyeceğine inanmıştır. Bu yüzden "Önce Rusya" politikası izlemiş ve RF'nin bölgesel güç olmasını desteklemiştir. Daha sonra RF'nin SSCB politikalarını devam ettirdiği ve etki alanını genişletmek istediği anlaşılınca bu politikasını değiştirmiştir. Bölge devletlerinin desteklenerek RF etkisinden kurtulması ABD'nin en önem verdiği konu hâline gelmiştir.[46]

1.3.2.3. Bush Dönemi (2001-2009)

Clinton yönetimi tek yanlı küresel liderliğin risklerini göze alamamıştır. Bush yönetimiyse klasik güç dengesine ve küresel rekabete önem vermiştir.

Orta Asya, 11 Eylül saldırılarından sonra enerji potansiyeli ve jeostratejik önemiyle gündeme oturmuştur.[47]

ABD, 2000 başlarında Orta Asya'da sadece ekonomik değil, birçok önemli çıkarının olduğunu vurgulamaya başlamıştır. Bu amaçla bölgede RF, Çin, Hindistan etkisini dengeleyecek bir güç olmayı hedefleyip bölge devletleriyle stratejik ilişkiler kurmak istemiştir.[48] Ancak, ABD RF'de Vladimir Putin'in başkanlığa gelmesiyle[49] bölgede istediği etkinliği sağlayamamıştır. RF eski hâkimiyet alanını ABD'ye bırakmaya niyetli görünmemektedir.[50] RF, 11 Eylül 2001 öncesine kadar Orta Asya devletleriyle ekonomik ve askerî bağlarını geliştirmiş; Çin de ŞİÖ aracılığıyla bölgede aktif bir siyaset izleyebilmiş ve Kazakistan petrolleri konusunda gelişmeler elde etmiştir. Tüm bunlara karşılık "bekle-gör" politikası uygulayan ABD, Orta Asya'ya doğrudan müdahalelerde bulunmaktan kaçınmıştır. ABD'de 11 Eylül'den önce Orta Asya devletlerindeki insan hakları konusunda hazırlanan raporlarda; bu ülkelerde insan hakları ihlalleri yapıldığı yer almıştır. Buna rağmen bu otokratik yönetimlerle iş birliği yapılmıştır. Buna bölgedeki İslami radikalizmin yayılmasından duyulan korku sebep olmuştur.[51] Şöyle denilebilir ki ABD bölgede İslam'ın yayılmasındansa insan haklarının ihlal edilişine göz yummayı tercih etmiştir.

1.3.2.4. Obama Dönemi: (2009- …)

Barack Obama 20 Ocak 2009'da 43. ABD Başkanı George Bush'tan yönetimi devralmıştır. Önceliği iç işlere, ekonominin düzeltilmesine, iç güvenliğe ve iç mekanizmaların geliştirilmesine veren Obama, dış politikada müttefiklere, sivil toplum kuruluşlarına ve özel sektöre gereksinim olduğunu belirtmiştir.[52] 06.02.2009'da gerçekleştirilen 45. Münih Güvenlik Konferansı'nda Başkan Yardımcısı John Biden, ABD'nin

dış politikada tek başına hareket etmeyeceğini açıklamıştır. Dünyanın ABD'ye, ABD'nin de dünyaya olan ihtiyacına değinmiştir. Bush'un uyguladığı “ya bizimlesiniz, ya da değilsiniz” politikasının aksine Obama yönetimi, uluslararası toplumu dikkate almaktadır.[53] Bush hükûmeti sert politikalar izlerken[54], Obama hükûmeti küresel kolektif güvenlik, iş birliği ve diplomasiye önem vermektedir. Çünkü bir süper gücün tek taraflı olarak uygulayacağı politikaların küresel gerçeklere uymadığı anlaşılmıştır. Bu küresel gerçekler, Çin'in yükselişi ve Orta Doğu'daki sorunların iç içe geçmesi olarak örneklendirilebilir.[55]

Obama yönetiminin Orta Asya'ya yönelik politikalarının anlaşılabilmesi için 11 Eylül 2001 olaylarının ardından bölgede oluşan ekonomik ve jeopolitik yapılanmanın üzerinde durmak gerekir. Ayrıca ABD'nin bölgedeki önceliklerinin neler olduğuna dikkat edilmelidir. Orta Asya ülkelerinin iç siyasal hayatları ile devlet dışı aktörlerin Obama yönetiminin izleyeceği politikadaki etkilerine önem verilmelidir.

ABD, XXI. yüzyılda terör ve Radikal İslamla mücadeleyi dış politikası olarak belirlemiştir. Bu iki önemli politikanın uygulama alanı da Orta Asya'dır. Buradaki petrol ve doğal gazın ABD için büyük önem taşırken, Obama yönetiminin bölge aktörleriyle ilişkileri izlenecek politikada büyük rol sahibidir. Ayrıca bölgedeki aktörler arası ilişkiler de Obama yönetiminin Orta Asya politikası üzerinde etkilidir.

ABD, 2003'te Irak Savaşı'nda güçlerini bu bölgeye kaydırdığı için Orta Asya'da oluşan güç boşluğu ŞİÖ başlığı altında RF ve Çin tarafından doldurulmuştur. Orta Asya ülkelerinin, ABD'nin tertibiyle bölgede gerçekleştirilen renkli devrimlere karşı tepkili olması, Rusya'nın bölgede sahip olduğu ekonomik güç ve Çin'in Orta Asya'daki etkin politikaları ABD'nin etkinliğini azaltmıştır. 2005 Temmuzu'nda yapılan ŞİÖ toplantısında, ABD'nin Özbekistan'dan çekilmesinin tarihi sorgulanmış; bu da ABD'nin Orta Asya'daki etkisini zedelemiştir. ABD, bölge devletlerinin ŞİÖ'ne katılma talepleri karşısında Orta Asya'da RF ve Çin ağırlığına karşı Güney Asya ülkelerini yanına çekmek istemiş, böylece Orta Asya enerji kaynaklarının Güney Asya'ya aktarılmasını koz olarak kullanmayı hedeflemiştir. Ayrıca Obama yönetimi, ŞİÖ'nün genişlemesi konusunu

dikkatle izlemektedir. Şöyle ki, Obama yönetimi İran, Afganistan ve Moğolistan'ın ŞİÖ'ye üye olmasına tepki gösterebilir; ama örgütteki RF-Çin dengesini bozmak amacıyla Hindistan ve Pakistan'ın örgüt üyeliğine olumsuz bakmayabilir.

ABD için küresel terörle savaşında bölge ülkelerinin tepkileri çok önemlidir. ABD'nin bölge ülkeleriyle yapmak isteyeceği ekonomik, politik ve askerî iş birlikleri RF ve Çin çıkarlarıyla örtüşmediğinde Orta Asya'da çıkar çatışmaları artacaktır. Bu yüzden Obama yönetimi, RF ve Çin'i karşısına almamaya dikkat edecektir. Obama yönetimi, ŞİÖ'nün genişlemesi ve Hazar'ın statü sorunu konusunda yumuşak güç odaklı çalışmalar yapacaktır. Obama'nın Orta Asya'da etkinliğini artırması için AB destekli açılımlara yönelmesi de söz konusu olabilir. Ekonomik krizler ve ikili ticari ilişkiler dolayısıyla Obama yönetimi ılımlı, uzlaşmacı ve işbirlikçi bir politika benimseyecektir.

Orta Asya, RF'nin arka bahçesi olarak anılmaktadır. Özbekistan, ülkesindeki ABD varlığının çekilmesini talep etmekte; Kırgızistan, RF ile imzaladığı iki milyar dolarlık kredi anlaşmasıyla birlikte ABD'nin Manas Üssü'nü kapatmak istemektedir.[56]

Obama, ABD'deki ekonomik krizlerle ilgilenirken RF, Kafkasya'da ve Orta Asya'da büyük kazanımlar elde etmiştir. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEC) zirveleri için RF'de bulunan Kırgızistan Cumhurbaşkanı Bakiyev, Manas Üssü'nü kapatacaklarını ilan etmiştir. Tüm bunlar ABD'nin Afganistan operasyonları konusunda Orta Asya ülkeleriyle değil, RF ile iş birliğini gerekli kılmaktadır.[57]

1.3.3. 11 Eylül Saldırıları Sonrası

George Bush'un ABD başkanlığına seçilmesinin ardından gerçekleşen 11 Eylül 2001 olayları[58] ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarını

doğrudan etkilemiştir. ABD politikası “terörizmle mücadelede Orta Asya’nın rolü” adıyla şekillenmeye başlamıştır.[59]

ABD’nin 11 Eylül saldırılarından sonra Orta Asya’ya yönelik siyaseti ekonomik ve politik olmaktan çok güvenlik alanında yoğunlaşmıştır. 1990’larda Orta Asya’ya ilişkin ABD politikası enerji, demokrasinin gelişimi ve ticarete dayalıyken; 2000’lerde güvenlik ön plana çıkmıştır.[60] Bush’un “Her ulus tercihini yapmalıdır, ya bizimlesinizdir; ya da teröristlerle,”[61] açıklaması ABD politikasında güvenliğin önemini göstermektedir. Ancak her koşulda ABD’nin asıl amacı küresel üstünlüğünü devam ettirmek ve yeni güçlerin oluşumunu önlemektir.[62] Bush döneminde ABD’nin Orta Asya siyasetinin hız kazanmasını sadece terör saldırılarına bağlamamak gerekir. Dünyadaki jeopolitik rekabetin merkezi, Avrupa-Amerika olmaktan çıkmış; Asya-Amerika olmuştur. Bu da ABD’nin bölge politikalarının seyrinde doğrudan etkilidir.[63] Bush yönetimi, Orta Asya başta olmak üzere Avrasya’ya yerleşmek için terörü ve özellikle radikal İslamcılık tehdidini öne sürmüştür.[64]

1.3.3.1. Afganistan Operasyonu

ABD’ye yapılan 11 Eylül saldırılarından El Kaide örgütünün sorumlu tutulmasıyla ABD’nin dikkati Orta Asya ve Afganistan’a çevrilmiştir.[65] ABD, 07.10.2001’de “Sonsuz Adalet” ve sonrasında “Sürekli Özgürlük” adlı operasyonlarla Afganistan’ı bombalamıştır.[66] ABD, operasyonlar için Özbekistan’da Temriz ve Hanabad; Kırgızistan’da Manas; Tacikistan’da Kalyab, Kırgan-Tyube ve Hokand’ı kullanmıştır.[67] ABD, böylece uluslararası terörizmle mücadele adı altında Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’da askerî varlığını konuşlandırmıştır. Orta Asya’daki varlığını

90’larda ticari şirketleriyle sürdüren ABD, bölgeye askerleriyle de yerleşmeye başlamıştır.[68]

ABD, Afganistan operasyonunu uluslararası terörizmle mücadele adıyla gerçekleştirmiştir. Ancak bizce bu operasyon ABD’nin enerji politikasının da bir ürünüdür. Bunu da Türkmenistan-Union Oil Company of California (UNOCAL) arasında yapılan bir proje ispatlamaktadır. Bu projeye göre, Türkmenistan doğal gazı Afganistan ve Pakistan üzerinden nakledilecektir. Afganistan’ın istikrarsızlığı sebebiyle bu proje uygulanamamıştır. 2003’te Afganistan operasyonunun ardından Taliban yönetimi devrilince proje hayata geçirilmiş böylelikle Rus ve İran kazanımı önlenmeye çalışılmıştır. ABD, 11 Eylül’den sonra Orta Asya’da bir gücün üstünlük sağlamasını ve sorunların yayılmasını engellemeyi hedeflemiştir.[69] Terör nedeniyle Afganistan üzerinde kurulacak denetim; RF, Çin, Pakistan, Hindistan ve İran üzerinde de denetim anlamına gelmektedir. Afganistan; İslamiyetin, Rus Ortodoksluğunun ve Çin kültürünün mozaiği içinde bulunduğundan burada denetim sahibi olmak bölgedeki hareketlere egemen olmak demektir. Ayrıca Afganistan’ı kontrol etmek Orta Asya ve Kafkas yollarını da kontrol altında tutmaktır. Afganistan, Orta Asya petrol ve gazını dünya pazarına ulaştırmada önemli bir konumda yer almaktadır. Dünyadaki enerji kaynaklarını kontrol etmek ve pay almak stratejisini güden ABD, Afganistan üzerinden enerjinin taşınmasını az masraflı ve kolay bulmaktadır.[70] ABD’nin Afganistan’daki varlığı hem enerji kaynaklarına ulaşmayı kolaylaştırmak[71] hem de Avrasya’ya girmek bakımından önemlidir.[72]

1.3.3.1.1. Orta Asya Devletlerinin Tepkileri

Afganistan’la 744 kilometre sınırı olan Türkmenistan, Rusya’nın 1988’de Afganistan’ı işgali sırasında üs olarak kullanılmıştır. Ancak ABD,

tarafsızlığını ilan eden Türkmenistan'da üs ve toprak elde edememiştir. Tacikistan, ABD'nin kuzeyden Afganistan'a yapacağı operasyon için en uygun ülke olsa da burada bulunan on bin Rus askerinin güvenliği sağlaması nedeniyle Rus yanlısı bir politika izlemektedir. Çin'e de sınırı olan Tacikistan, ABD'ye operasyon için kolaylık sağlayamamıştır. Özbekistan, RF'ye karşı ABD desteğini istemiştir. Ülkedeki Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb-ut Tahrir'den kurtulmak isteyen Özbek yetkililer, ABD'ye Afganistan Operasyonu için destek vermiştir. Kırgızistan, RF'nin ABD'ye karşı olan tavrını ortaya koymasına kadar ABD'ye destek vereceği yönündeki açıklamalarını sürdürmüş; ancak destek olmamıştır. Kazakistan'ın Afganistan'a sınırı yoktur. Mülteci sorunundan ve terörden çekinen Kazakistan, ABD'ye destek olacağını belirten açıklamalarda bulunmuştur.[73]

Orta Asya Devletleri, ABD ile iş birliği yaparak bazı kazanımlar elde etmeyi hedeflemişlerdir. Örneğin, Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan yöneticileri ABD tarafından yolsuzluk ve insan haklarını çiğnemekle suçlanmayacaklardır. Rus baskısından bunalan Orta Asya devletleri, ABD'nin bölgede Rusya ve Çin gibi büyük güçleri dengelemesini istemektedir. Tüm bunların yanında ABD ve diğer yabancı yatırımcıların Orta Asya'da etkin olmasıyla ekonomik kazanım sağlayacaklardır.[74] Bu sebepler ABD'nin Afganistan'a yapacağı operasyonda Orta Asya devletlerinin desteğini almasını kolaylaştırmıştır. Ancak Orta Asya Cumhuriyetleri hem kendi ülkelerindeki radikal İslamcıların ayaklanmasından hem de ABD operasyonu sonrasında Afganistan'dan Orta Asya'ya mülteci akınından endişe duymuşlardır. Buna rağmen Orta Asya Devletleri, RF ve Çin'e karşı ABD'nin bölgede denge sağlamasını ve radikal İslamcı terörün bitmesini istemişlerdir.[75] Bölge devletlerinin ABD'yi denge unsuru olarak görmesi ABD'nin Orta Asya'da rahat hareket etmesini sağlamıştır.[76] RF'nin geçici onayı ve bölgedeki ülkelerin iş birliğine sıcak bakması ABD'nin bölgeye girmesini kolaylaştırmıştır.

1.3.3.1.2. Bölgesel Güçler

1.3.3.1.2.1. Rusya Federasyonu

RF, etkisinin büyümesini istemese de ABD'nin Afganistan operasyonu sebebiyle bölgeye girişine öncelikle destek vermiştir.[77] Böylelikle, Çeçenistan'da yaptığı operasyonlara ve halka uyguladığı baskı politikalarına meşruiyet kazandırarak ABD'nin tepkisini almamak, bölgedeki operasyonlarda söz sahibi olmak, NATO'nun genişlemesini yakından takip etmek ve müdahalede bulunmak, Çin'i ABD etkisiyle dengelemek[78] ve ABD şirketlerinin RF'ye enerji alanındaki yatırımlarını büyütmek istemiştir.[79] Ayrıca RF, ABD'nin bölgeye girme isteğindeki kararlılığın da farkındadır. [80] RF, ABD'ye verilen Afganistan Operasyonu desteği kapsamında iki ülke istihbaratı arasında ilişkilerin olacağını, insani yardım taşıyan ABD uçaklarına hava koridoru verileceğini ve bölgedeki arama-kurtarma çalışmalarına RF'nin de katılacağını açıklamıştır. Sağlanacak kolaylıklarla RF'nin ekonomik ve siyasi faydalar elde etmesi amaçlanmıştır.[81]

RF, Afganistan Operasyonuna destek verse de ABD'nin Orta Asya'da etkisini arttırmasından rahatsız olmuştur.[82] ABD'nin Afganistan'dan sonra Irak'a girmesi, Kırgızistan ve Gürcistan'daki yönetim değişikliklerini desteklemesi RF'nin bölgedeki etkisini zedelediği için ABD'ye göz yuman politikasını değiştirmeye başlamıştır. RF'nin amacı ABD'nin bölgedeki gücünü sınırlamak, boru hatlarının egemenliğini vermemek ve sınırlarını korumaktır. Bunu da BDT ve ŞİÖ aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır.[83] ABD'nin bölgedeki etkinliğinden endişe ve rahatsızlık duyan RF[84], Tacikistan'ın dış sınırlarını koruyan güçlere takviye yapmıştır ve bu ülkede kalıcı üs elde etmiştir. Kasım 2002'de RF, Kazakistan,

Kırgızistan ve Tacikistan beş bin kişilik acil müdahale gücü kurmuşlardır. Bu güç, Kırgızistan'daki merkeze yerleştirilmiştir. RF, Kırgızistan'dan Kant Üssü'nü alarak 2002'de bu ülkeyle bir askerî anlaşma imzalamıştır. Bunlar RF'nin ABD'yi engellemeye yönelik politikaları olsa da ABD'nin bölge devletleriyle ilişkileri gelişmeye devam etmiştir.[85]

1.3.3.1.2.2. İran ve Çin

Çin, ABD'nin Afganistan'da Kalıcı Özgürlük Operasyonu yapmasına destek vermiştir. Çünkü ABD'nin bu operasyonu Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde uyguladığı baskı politikalarına meşruiyet kazandırmıştır.[86] Bu bağlamda Uygurların milliyetçilik adı altında atacakları her adım ABD'nin terörle mücadele kapsamına alınacaktır. Bu da Çin'in ABD'yi desteklemesine yol açmıştır. Ancak Çin, ABD bölgede kalıcı olma eğilimini belli edince, çıkarlarına ters düştüğü gerekçesiyle desteğini geri çekmiştir.[87]

İran, ABD'nin Taliban rejimine karşı yaptığı operasyonlara ses çıkarmamıştır. Ancak ABD, Afganistan; Gürcistan ve Azerbaycan'a yerleşince İran, bu ülkenin bölgedeki etkinliğinden rahatsız olmuştur. İran, ABD'nin bölge ülkelerini kullanarak kendi güvenliğini tehdit edeceğini ve İran'ı çevreleyeceğini düşünmektedir.[88]

1.4. ABD'nin Orta Asya Devletleri İle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri

1.4.1. Siyasi İlişkileri

ABD’nin Orta Asya devletlerine yönelik siyasi hedefleri bölgedeki demokratikleşmeyi ve insan haklarını geliştirmek, istikrarı sağlamak[89], serbest piyasa ekonomisini yerleştirmek, ticareti arttırmak, nükleer silahları denetim altında tutmak ve radikal oluşumları engellemektir.[90] Bu bağlamda Orta Asya Devletlerinin dünyaya entegrasyonu ile uluslararası barış ve güvenliğin istikrarı istenmiştir. 01.06.2004’te Tacikistan, Özbekistan, Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan ile ABD arasında imzalanan Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması’yla (TIFA) devletlerarasında ticaret, yatırım, çevre ve çalışma konularında iş birliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.[91]

Kazakistan

ABD, Kazakistan’ın bağımsızlığını 25.12.1991’de tanımıştır.[92] Kazakistan ile ABD arasındaki ikili ilişkiler Kasım 1992’de Rusya ve yeni ortaya çıkan Avrasya demokrasileri ile serbest pazarlarının özgürlüğünün desteklenmesi kanunu olarak çıkarılan FREEDOM ile başlamıştır. Kazakistan, bu bağlamda serbest pazar ekonomisine geçiş için ABD’den yardım almıştır.

SSCB’nin dağılmasından sonra ABD, İslami radikalizm ve RF yayılmacılığına karşı Türkiye’yi “geçiş modeli” olarak görmüştür. Çünkü Türkiye bölge ülkeleriyle kültürel, etnik ve tarihî bağlara sahiptir. Ayrıca Türkiye, laik, demokratik ve serbest piyasa ekonomisini yürütebilen bir ülke olarak Kazakistan’a örnek teşkil edebilecek yapıdadır.[93]

Kazakistan, 1990’lardan itibaren ABD ile ilişkilerini geliştirerek ülkenin stratejik konumunu ABD’den destek alabilmek için kullanmıştır. Kazakistan bu destek sayesinde Orta Asya’daki lider ülkenin kendisi olacağına inanmıştır. İki ülke ilişkilerinin gelişmesi amacıyla karşılıklı resmî ziyaretler düzenlenmiştir. Nazarbayev’in 1994 Şubatı’nda ABD’yi ziyaretinde “Demokratik İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma

insan haklarına, hukukun ve demokrasinin önemine vurgu yapmaktadır. ABD**,** Kazakistan'da siyasi partiler, seçimler, reformlar, kanunlar, dış politika, eğitim, üniversiteler, bağımsız medya hakkında programlar düzenleyerek bu konularda Batı ölçülerinde gelişimi hedeflemiştir.[94] Kazakistan, hem jeopolitik konumu ve nükleer varlığı hem de mevcut petrol ve doğal gaz zenginliğiyle ABD'nin dikkatini üzerinde toplamıştır.[95] ABD, bu kaynakları işleyerek ihraç edecek böylece Kazakistan ekonomisi de gelişecektir. Bunun için ABD ile Kazakistan arasında petrol üretimi ve ihracatına değinilen "Enerji Ortaklık Deklarasyonu" yayımlanmıştır.[96]

ABD'nin ilgisini çeken unsurlardan biri de Kazakistan'ın sahip olduğu nükleer silahlardır. ABD'nin etkin diplomasisiyle Mayıs 1992'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşmasını (START-I) imzalamayı kabul etmiştir. ABD 1994'te, Kazakistan'a nükleer silahsızlanma çalışmalarında yardımcı olmak amacıyla 81 milyon dolar yardım yapmıştır.[97]

ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra Kazakistan ile uluslararası terörizme karşı da iş birliği yapmaya başlamıştır. Köktendinciliğin yayılmasını önlemek isteyen ABD, askerî ve güvenlik alanındaki çalışmaları arttırmıştır. Kazakistan ile başlatılan savunma alanındaki iş birliği NATO çerçevesinde sürmektedir.[98]

Aralık 2001'de ABD ile Kazakistan arasında güvenlik, demokratikleşme, serbest pazar ekonomisine geçiş, enerji ve yatırım alanlarında reform yapılması amacıyla "Uzun Vadeli Stratejik Ortaklık Antlaşması" imzalanmıştır. Kazakistan'daki nükleer varlığın tehdide dönüşmesinin önlenmesi ABD'nin bu ülkeye yönelik en önemli güvenlik politikasıdır. Bu bağlamda nükleer denetim, silah kontrolü gibi konularda "Güvenli Bağlantı Anlaşması" yapılmıştır.

Özetlemek gerekirse; ABD, Kazakistan'daki nükleer silahları etkisiz hâle getirerek nükleer yayılmayı önlemeyi; enerji kaynaklarından azami derecede faydalanmayı; ülke ekonomisini ve güvenliğini Batı'ya bağlamayı ve demokrasi ile insan haklarının geliştirilmesini hedefleyen politikalar izlemiştir.[99]

ABD, 2003Eylülü'nde Kazakistan'la 5 yıllık askerî iş birliği antlaşması imzalamıştır. ABD, bununla Kazakistan'a yardım etmeyi kabul etmiş; NATO ya da Birleşmiş Milletler Barış Gücü aracılığıyla Kazakistan askerî varlığının güçlendirilip geliştirileceğini vadetmiştir. Bu 5 yıllık planın ardından Şubat 2008'de ABD ve Kazakistan 5 yıllık askerî iş birliği anlaşmasını yinelemiştir.[100]

Kazakistan, 2010 yılı Ocak ayında NATO ile öldürücü olmayan yüklerin kendi topraklarından taşınmasına izin veren bir anlaşma yapmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 11.04.2010'da Kazakistan'dan Afganistan'a malzeme ve gereçleri taşıması için ABD uçaklarına izin vermiştir. Obama ve Nazarbayev Washington'da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi[101]'ne katılmış, burada nükleer güvenlik konularına değinmişlerdir.[102] Bu zirve sırasında ABD'nin bölgeye direkt olarak malzeme taşınmasına izin verilmiştir. ABD, bu sayede para ve zaman konusunda tasarruf sağlamıştır.[103]

Kırgızistan

ABD, Kırgızistan'ı 25.12.1991'de tanımış; 1992 Şubatı'nda Bişkek'te ABD Büyükelçiliği açılmıştır. ABD–Kırgızistan ilişkileri FREEDOM Yasası'yla (Kasım 1992) başlamıştır. ABD ile ilişkilerini yakınlaştırmak isteyen Kırgızistan resmî görüşmeler düzenlemiştir. Kırgızistan'da üniversite, eğitim, öğrenci değişimi, siyasi partiler, kültürel gruplar, medya ve seçimler konusunda yapılan düzenlemelere ABD de katkıda bulunmuştur.[104]

Kırgızistan, ne enerji kaynağı bakımından zengin bir ülkedir, ne de ekonomisi istikrarlı ve güçlüdür. Ancak Manas'ta bir üssünün olması, Kırgızistan'ı ABD için önemli hâle getirmektedir.

15 Şubat 2002'de ABD-Kırgızistan İkili İşbirliği Hakkında memorandum yapılarak ekonomik düzenlemeler üzerinde durulmuş, ABD'nin yapacağı yardıma değinilmiştir. Afganistan operasyonuyla birlikte Kırgızistan'da üs elde ederek (Manas Üssü)[105] askerî ilişkilerini de geliştiren ABD, üsler için verdiği kira dışında her yıl askerî yardımda da bulunmaktadır.[106] Kırgızistan üsleri Afganistan operasyonu için kurulmuştur. Fakat jeopolitik konumu bunun Çin ve Rusya'ya yönelik olduğunu da düşündürtmektedir.[107] Nihayet, ŞİÖ tarafından ABD üslerinin görevlerinin bittiği ve üslerin artık boşaltılmasının gerektiği açıklanmıştır. Bu üsler 2004'te Rus baskılarıyla kapatılmak istenmiştir. Bunun üzerine ABD, karşı bir hamleyle Kırgızistan'da demokratik seçimlerin yapılmasını talep etmiştir. ABD, edindiği stratejik üstünlüğü kolayca bırakmak niyetinde değildir.

Kırgızistan'ın sınır güvenliğini sağlamak ve ülkedeki askerî üssünü genişletmek için RF'ye teklif götürmesi ve ABD üslerini kapatacağını duyurması bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. ABD ve RF askerî üslerini birlikte ülkesinde bulunduran tek Orta Asya devleti Kırgızistan'dan ABD üslerinin çıkarılması bu ülkenin Orta Asya'daki etkinliğini zayıflatacak bir gelişmedir.[108]

Kırgızistan'da 7-8 Nisan 2010'da çıkan ayaklanmaların ardından[109] yönetime geçici hükûmet başkanı olarak Roza Otunbayeva gelmiştir. Obama yönetimi Afganistan Operasyonları için çok önemli olan Manas Üssü'nün kapatılmaması amacıyla çabalarını yoğunlaştırmıştır. ABD'nin RF ile ilişkilerden sorumlu danışmanı Michael McFaul Kırgızistan'da Roza Otunbayeva ile görüşmüştür. Bu görüşmede ABD'nin Kırgızistan'a demokrasinin geliştirilmesi ve istikrarın sağlanması konusunda katkı sağlayacağı belirtilmiştir. McFaul, ayrıca Manas Üssü için ödenmesi planlanan 60 milyon doların ilk taksidi olan 15 milyon doların ödeneceğini açıklamıştır. Bu da üssün garanti altına alındığını göstermektedir.[110]

ABD, Kırgızistan'daki rejim değişikliğini demokratik bir geçiş olarak tanımlamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı Güney ve Orta Asya İşleri Bakan Yardımcısı Robert O. Blake, Kırgızistan'ın ekonomik ve sosyal durumunun

iyileştirilmesi için yardım sözü vermiştir. Bunlara karşılık RF, Kırgızistan'ın bir seçime ihtiyacı olduğunu ve geçici hükûmeti yasal kabul etmediklerini açıklamıştır. RF ve Özbekistan, Geçici Hükûmet Başkanı Otunbayeva'yı ABD üssü gibi önemli siyasi konularda karar almaması için sıkıştırmaktadır. RF ve Özbekistan'a göre, geçici hükûmet başkanı erken seçim üzerine odaklanmalıdır.[111]

Özbekistan

Özbekistan, 25.12.1991'de ABD tarafından tanınmış; Mart 1992'de Taşkent'te ABD Büyükelçiliği açılmıştır. [112] Özbekistan'da İnsan haklar, demokrasi ve özgürlüklere ilişkin sorunlar ABD-Özbekistan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.[113]

Özbekistan'ın demokratikleşmesini ve istikrara kavuşmasını isteyen ABD; Özbekistan'la resmî ve askerî kurumlar arasındaki iş birliği görüşmelerine 1995'te başlamıştır. Özbekistan güvenlik ve askerî konularda ABD'nin amaçladığı stratejik ortaklığa adım atmış, Afganistan operasyonunda ABD'nin en büyük müttefiki olmuştur.[114]

Özbekistan, ABD ile ilişkilerini geliştirirken hem RF'den kopmayı hem de Orta Asya liderliğini elde etmeyi hedeflemiştir. Şubat 1999'da Taşkent'teki bombalamalar sonucu Özbekistan yönetiminde değişiklik olmuş[115] ve ABD'ye daha yakın politikalar izlenmeye başlanmıştır. Özbekistan İslami Hareketi'nin (IMU) terörist gruplara dâhil edilmesi Özbekistan-ABD ilişkilerini gelişmesine katkıda bulunmuştur.[116]

Özbekistan Ekim 2001'de ABD uçaklarının Afganistan Operasyonu'nda kendi hava sahasını kullanmasını, ikili iş birliği ortak bildirisinde kabul etmiştir.[117] Özbekistan'da ABD üsleri bu tarih itibariyle açılmıştır.[118] Mart 2002'de ABD-Özbekistan Stratejik Ortaklık ve İşbirliği Çerçeve

Antlaşması'yla askerî olarak gelişen ilişkilerin siyasi ve ekonomik ayağına da vurgu yapılmıştır.[119]

1990'ların sonunda başlayan ABD-Özbekistan ilişkileri 11 Eylül saldırılarından sonra büyük gelişme göstermiştir.[120] O dönemde ABD'nin yaptığı yardımlardan en çok Özbekistan faydalanmıştır. Özbekistan, 1999'da Kolektif Güvenlik Anlaşmasından ayrılarak üzerindeki Rus baskısını kırmayı hedeflemiş ve ABD'nin desteğiyle kurulan GUAM'a[121] katılmıştır.[122] Ancak ABD'nin eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki yönetim değişiklerini desteklemesiyle Özbekistan RF'ye yönelmeye başlamıştır. ABD, 2004'te Özbekistan'daki insan hakları ihlalleri nedeniyle bu ülkeye yapılan yardımları askıya almıştır. 2005'teki Andican olaylarının[123] bastırılması[124] da ABD'nin dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine 05.05.2005'te Özbekistan GUAM'dan ayrılarak[125] ŞİÖ'ye ağırlık vermiş; ABD'ye karşı politikalar üretmeye başlamıştır.[126] 05.07.2005'te ŞİÖ'nün Astana'daki toplantısında ABD'nin örgüt sınırlarındaki üslerinin kapatılması kararlaştırılmıştır. 29.07.2005'te Özbekistan ABD'ye nota vermiş ve üsleri kapatacağını bildirmiş, 21.11.2005'te de ABD üsleri kapatılmıştır.[127] Bunun ardından Özbekistan RF ile antlaşma yaparak bölgedeki ABD-RF yarışını tetiklemiştir. Bir süre RF ile ilişkilerini geliştiren Özbekistan sonunda yüzünü ABD'ye dönmüştür. Buna sebep olan etkenlerden biri; Kerimov'un bölgedeki RF gücünü dengelemeyi düşünmesi diğeriyse ABD-Kazakistan askerî ilişkilerinin Özbekistan'ı bölgede geride bırakmasıdır. Kerimov, bu durumun lehine çevrilmesini amaçlamıştır. Ocak 2008'de ABD-Özbekistan arasında askerî ilişkileri geliştirecek anlaşmalar yapılmıştır. Özbekistan Afganistan sınırında NATO güçlerinin konuşlanmasına da izin vermiştir. Böylece gerilen ilişkiler düzelmeye başlamıştır.[128]

Tacikistan

ABD'nin Orta Asya'da ilişkilerinin en zayıf olduğu ülke Tacikistan'dır. Çünkü bu devlet istikrar sağlayamamıştır. 25.12.1991'de ABD, Tacikistan'ı tanımış; Mart 1992'de Duşanbe'de ABD Büyükelçiliği açılmıştır.[129] 1998'de büyükelçiliği bombalanınca, elçilik güvenlik için Duşanbe'den Almatı'ya taşınmıştır.

Rusya'ya ekonomik, siyasi ve askerî bakımdan bağımlı olan Tacikistan, ABD ile genelde ekonomik alanda iş birliği yapmıştır. ABD'nin Tacikistan'a yardımları bu ülkenin demokrasisinin, güvenlik ve adli kurumlarının, sosyal hizmetlerinin gelişimi açısından önemlidir.

ABD-Tacikistan ilişkileri, 11 Eylül saldırılarından sonra gelişmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler uyuşturucu ve terörizmle mücadele, ekonomik kalkınma ve nükleer denetim konularını içermektedir. Tacikistan, ABD'nin ülkesindeki ve bölgedeki varlığından kazanımlar sağlamıştır. Taliban'ın devrilmesiyle Afganistan'a güneyden sınırı bulunan Tacikistan istikrara kavuşmuştur. ABD, Tacikistan'ın ekonomik refahına önem vermiş, Tacikistan ekonomisinin uluslararası sisteme entegre olması için ülkenin DTÖ'ye üyeliğini desteklemiştir.[130]

Tacikistan, 29.12.2001'de ülkenin en istikrarsız bölgelerinde yer alan Kulyab, Kurgantepe ve Fahrar'daki hava üslerini ABD'ye açmıştır.[131] Böylece radikal İslamcı hareketlerin engellenmesi hedeflenmiştir. ABD, Tacikistan'a eğitim, ekonomik ve siyasi alanlarda gelişim sağlanması için yardım sözü vermiştir.[132]

Tacikistan, Haziran 2005'te Tacik-Afgan sınırının güvenliğini koruma görevini Rus askerlerinden almıştır. Buna karşılık ABD de Tacikistan'a yardım projeleriyle destek olmuştur.

1. Türkmenistan

ABD, Türkmenistan ile Mart 1992'de diplomatik ilişki kurmuş ve Aşkabat'ta Büyükelçilik açmıştır. Türkmenistan, serbest pazar ekonomisine

ve demokrasiye geçiş konusunda Kazakistan ve Kırgızistan kadar ilerleme gösterememiştir.[133]

Türkmenistan tarafsız bir ülkedir. Ancak kalkınmak için sahip olduğu doğal gaz ve petrolü satmak zorundadır. Bu da Türkmenistan'ın ABD ile ilişki kurmasını zorunlu kılmaktadır. Türkmenistan, enerji konusunda ilişki kurduğu ABD'yi RF'ye karşı bir denge unsuru olarak görmektedir. ABD, ise Türkmen gazının ihracatında İran'ı devre dışı bırakmak istemektedir.[134] Tarafsızlığı dolayısıyla Türkmenistan diğer Orta Asya ülkelerine göre ABD'nin politika ve uygulamalarından daha az etkilenmektedir. Bağlantısız bir politika izlemesi Türkmenistan'daki demokrasi ve insan hakları ihlallerine göz yumulmasına da etkili olabilmektedir.[135]

2010'da Türkmenistan ile ABD arasındaki ticari, siyasi ve ekonomik ilişkilerin görüşülmesi için ABD Dışişleri Bakanlığı Güney ve Orta Asya İşleri Bakan Yardımcısı Robert O. Blake, öncülüğündeki heyet Aşkabat'ta bir toplantıya katılmıştır. Bu toplantı Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov'un 2009'da New York ziyaretinde ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'la yaptığı görüşmede kararlaştırılmıştır. Türkmenistan'ı temsil eden Dışişleri Bakanı Meredov, bu toplantının iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açması açısından önemli olduğunu açıklamıştır. Meredov, ABD'yi bir ortak olarak gördüklerini, ticari ilişkilerin hacminin büyütüleceğini, iş birliğinin geliştirileceğini söylemiştir. Bu toplantıda; bölgesel güvenlik, silahsızlanma, terör, uyuşturucu kaçakçılığı, sınır güvenliği, ticaret, enerji, ulaşım, tarım, iletişim, eğitim, yatırım, sağlık alanlarında iş birliği konuları görüşülmüştür.[136]

1.4.2. Ekonomik İlişkileri

ABD, Orta Asya Devletlerinde serbest piyasa ekonomisinin yerleşip işletilmesini, ticaret hacminin büyümesini, özel sektörün desteklenerek

gelişmesini hedeflemektedir. Böylece Batılı yatırımcılar ticaret engeliyle karşılaşmadan enerji ve maden kaynaklarından pay alabileceklerdir.[137] ABD, Orta Asya'daki piyasaların küçük ve güçsüz olması, ticaret altyapısının yetersizliği, ulaşımın zorluğu gibi nedenlerle 90'lı yıllarda (Kazakistan ile Türkmenistan petrol ve doğal gazı hariç) bölgedeki çıkarlarını hayata geçirecek faaliyetlerde bulunamamıştır.[138]

1.4.2.1. Yatırım ve Ticaret

ABD'nin bölgedeki ekonomik çıkarları Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarına yatırım yapmasını gerekli kılmaktadır.[139] Temmuz 1994'te Orta Asya–ABD Girişim Fonu kurularak bu fona beş yıl için yüz elli milyon dolar bütçe ayrılmıştır. İmzalanan iş birliği anlaşmalarıyla yapılacak yatırım ve ticaretin güvenceye alınması amaçlanmıştır.[140]

ABD ile Kazakistan arasında 1993 Şubatı'nda "En Fazla Gözetilen Devlet" statüsü kazandıran antaşma imzalanmıştır. Böylece ticari temsilcilikler açılmış, ikili ticaret hacmi artırılmıştır.[141] Mayıs 1992'de ABD'li girişimcilere özel haklar tanıyan bir anlaşma yapılmıştır. 1993 Ekimi'nde çifte vergilendirme sistemi kaldırılmıştır. Ayrıca Deniz Aşırı Özel Yatırım Şirketi (OPIC) tarafından Kazakistan'da petrol ve keşif araştırmaları yapmak isteyen iki şirkete seksen milyon dolar ödenek verilmiştir.[142]

ABD ile Kırgızistan arasında Ağustos 1992'de "En Fazla Gözetilen Devlet" statüsü kazandıran anlaşma imzalanmıştır. 1993'te yatırım ve vergi düzenlemeleri yapılmıştır.

ABD ile Özbekistan arasında "En Fazla Gözetilen Devlet" statüsü kazandıran anlaşma Kasım 1993'te gerçekleştirilmiştir. Ardından yatırım antlaşmaları imzalanmıştır.[143]

Kazakistan, ABD'nin bölgedeki en önemli ticaret ortağıdır. 1992-2000 arasında Orta Asya ile gerçekleşen ticaretin %44,1'i Kazakistan'la yapılmıştır. ABD'nin ticaret ortaklığı yaptığı ikinci Orta Asya ülkesi, sıkı devlet kontrolleri nedeniyle yaşanan güçlüğe rağmen %32,5 payla Özbekistan olmuştur. Türkmenistan %13,2, Kırgızistan %6,3, Tacikistan ise %3,9 oranlarında ABD ile ticaret yapmaktadırlar. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Eximbank'tan kredi ve ihracat sigortası konusunda kolaylıklar görürken Tacikistan ve Kırgızistan siyasi sebeplerle bundan mahrumdur.

ABD, 1993-2000 arasında Orta Asya'ya 4,12 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Bu rakam Orta Asya'ya yapılan yatırımın %36'sıdır. Bu yatırımın %86,1'i Kazakistan'a, %12,1'i Özbekistan'a, %1,3'ü Türkmenistan'a, %0,4'ü Kırgızistan'a yapılmıştır. Tacikistan ise yatırımlardan yalnızca bir milyon dolar pay alabilmiştir.[144]

1.4.2.2. Yardım ve İşbirliği

ABD, Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik çıkarlarına ulaşmak için bölgeye ekonomik yardımlar yapmıştır. Bu yardımlarla özel sektörün desteklenerek Orta Asya'da istikrarın sağlanması hedeflenmiştir. Bölgede istikrara kavuşamayan devletler, radikal gruplar ve komünizmin yeniden baş göstermesi tehdidi ABD çıkarlarına ters düşmektedir. ABD, bunu önlemek için bölgeye yardımlarını sürdürmektedir.[145]

ABD yardımları iki şekilde yapılmıştır: Birincisinde "Ticari Finansman ve Sigortacılık" adıyla anılan ABD şirketleri teşvik edilip desteklenmiştir. İkincisini ise ülkelere doğrudan yapılan yardımlar oluşturmaktadır. Bu yardımlar öncelikle "Özgürlük Desteği Yasası çerçevesinde olanlar ve olmayanlar" olarak ikiye ayrılmaktadır. Özgürlük Desteği Yasası kapsamında enerji, pazar, çevre, sağlık, özel sektör, gıda, demokrasi, ticaret, mali düzen, güvenlik, eğitim, barış için yardımlar yapılmıştır. Özgürlük

Desteği Yasası kapsamında olmayanlarda ise silahsızlanma, nükleer enerji ve silahların kontrolü ile gıda yardımları yapılmıştır.

1.4.3. Enerji Faktörü

ABD'nin Orta Asya'da yöneldiği en önemli sektör enerjidir. Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz, Orta Doğu ve RF'nin ardından ikincil kaynaklar olarak adlandırılmaktadır. RF'ye bağımlı olmak istemeyen ve bölgedeki istikrarsızlığı lehine çevirmek isteyen ABD, Orta Asya'daki doğal kaynaklara önem vermektedir. ABD, küresel güç olarak dünyadaki enerji kaynaklarını kontrol etmek ve avantajlarını kullanmak niyetindedir.[146]

ABD, bölge devletlerindeki petrol ve doğal gaz potansiyelinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılmasında kullanılacak güzergâhların çeşitlendirilmesi, petrol boru hatlarının Türkiye üzerinden geçmesini sağlayarak İran'ın bu projeler dışında tutulması, RF ile iş birliği yapılması ve ABD şirketlerinin çıkarlarının maksimize edilmesi gibi hedefler belirlemiştir. ABD; Hazar ile Orta Asya petrol ve doğal gazını batıya taşıyacak alternatif boru hatlarının gerçekleştirilmesinde RF'nin tekelini kırarak enerjinin Türkiye üzerinden nakledilmesini istemektedir.[147]

1.5. ABD, Orta Asya'da Güvenlik

1.5.1. Askerî İlişkileri

ABD, 1992'de Özgürlük Desteği Yasası'nı çıkararak 1992-2003 arasında Orta Asya'ya bir milyon dolara yakın askerî yardımda bulunmuştur. 1999'da İpek Yolu Strateji Yasası ile bölgedeki politikalarını resmiyete kavuşturan ABD Orta Asya devletleriyle ikili askerî ilişkilerine önem vermiştir. ABD'nin 11 Eylül'den sonra dış politikadaki öncelikli hedeflerinden biri bölgede askerî üsler edinerek Orta Asya'daki varlığını arttırmaktır.[148]

Orta Asya devletleri, 1993'te Amerikan askerî eğitimini almaya başlamışlardır. (Tacikistan iç savaş nedeniyle katılamamıştır.) 1994'te NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına dâhil olmuşlardır. 1995'te Amerikan Merkez Komutanlığı (CENTCOM) desteğiyle Orta Asya Barış Gücü Taburu (CENTRASBAT) adında ortak askerî birlik kurulmuştur. Buna Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan katılmıştır.[149] ABD, 1997'de Kazakistan'da gerçekleştirilen askerî tatbikatla birliklerini Orta Asya'ya getirmiştir.[150] 1999'da Avrupa Komutanlığı sorumluluğundaki Orta Asya, CENTCOM sorumluluğuna alınmıştır. ABD'nin Orta Asya'ya ilgisi 11 Eylül'den sonra artmış; şirketleriyle girdiği bölgeye askerî olarak da girmiştir. ABD'nin Orta Asya politikası SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgedeki nükleer güç; 90'ların ortasında enerji kaynakları; 2000'lerde demokrasi ve insan hakları çerçevesinde şekillenerek önem kazanmıştır. Bu da ABD açısından bölgedeki askerî varlığını gerekli kılmıştır.[151]

1.5.2. Güvenlik Politikaları

ABD'nin dış politika öncelikleri 11 Eylül olaylarıyla değişmiş ve güvenlik ön plana alınmıştır. Çünkü bu saldırılar sonrasında zayıf yönetimlerin olduğu ülkelerde terörün bazı gruplarca araç olarak kullanıldığı düşünülmüştür. Nükleer tehdit ve terör, en büyük iki risk olarak

algılanmış, bunların önüne geçilerek güvenliğin sağlanması hedeflenmiştir. ABD'ye göre; terör faaliyetlerini engellemek için zayıf devletlere destek olunmalıdır. ABD, bölgedeki terör örgütlerinin ve nükleer silahların yok edilmesini sağlayacaktır.[152]

ABD, Orta Asya Devletlerini Batı güvenlik sistemine entegre etmek (Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü ve Barış İçin Ortaklık Programı); Orta Asya'da iç çatışmaların çıkmasını engellemek[153], Orta Asya'yı kitle imha silahlarından arındırmak ve bunları denetlemek, Radikal İslamcı grupları kontrol altına almak[154], bölge devletlerini demokratikleşme ve ekonomik gelişim konusunda desteklemek, enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak ve bölgede RF, Çin, İran gibi başka güçlerin etkinliğini önlenmek[155] niyetindedir. ABD, Eylül 2002'de Bush Doktrini adıyla Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'ni yayımlamıştır. Burada bölgenin siyasal ve ekonomik özgürlüğünden ve diğer ülkelerle barışçıl ilişkiler kurulmasından söz edilmektedir.[156] ABD Orta Asya'daki gelişmeleri etkileyebilmek için bölgedeki güvenliğe büyük önem vermektedir. Bölgede güvenliği sağlayarak Orta Asya'da kendine rakip bir güç oluşmasını engelleyecek ve iş birliği için kurulan bölgesel örgütler üzerinde denetim sağlayacaktır.

1 Bülent Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, No. 3, Ankara, Sonbahar 1999, s. 225.

2 Ahmet Sapmaz, Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, Ötüken Yayınları, İstanbul,, 2008, s. 203.

3 Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul,, 2007, s.91.

4 Mackinder: İngiliz coğrafyacı ve siyaset adamı. Kara Hâkimiyeti Teorisi'nin savunucusu. Bilgehan Emeklier – Nihal Ergül, "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik", Bilge Strateji, Cilt 1, Sayı 3, Ankara,, Güz 2010, s. 58.

5 Ahmet K. Han, "Orta Asya'da ABD Varlığı: İç Hilalden Merkez Bölge'ye Yeni Büyük Oyun", Gülten Kazgan (ed.), *Türkiye –Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 69.

6 Çağrı Erhan, "Jeopolitik Kuramlar", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, (der. Baskın Oran), Cilt:1 11. Baskı, İletişim yayınları, İstanbul,, 2005, s. 9.

7 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, (çev. Ertuğrul Dikbaş – Ergun Kocabıyık), Sabah Yayınları, İstanbul,, 1998, s. 31.

8 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya", *Avrasya Dosyası Küresel Değerlendirme Özel*, Cilt 9, Sayı 03, Ankara,, Sonbahar

2003, s. 5.

9 Şatlık Amanov, age., s. 92.

10 Zbigniew Brzezinski, age., s. 51.

11 Mehmet Seyfettin Erol–Çiğdem Tunç, *agm.*, s. 8.

12 Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", *Stradigma*, Sayı 9, Ankara,, Ekim 2003, s. 9.

13 Şatlık Amanov, age., s. 93.

14 İdris Bal, "ABD'nin Orta Asya Politikası", *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri* (der. Gürsoy Naskali, Emine – Şahin, Erdal), Sota Yayınları, Hollanda 2002, s. 228.

15 "ABD'deki Terör Saldırılarının Bölgesel Yansımaları", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Ankara,, s. 26.

16 Kenan Dağcı, "Orta Asya'nın Değişen Jeopolitiğinde Rekabet Eden Güçler", Qloballasma Prosesinde Qafqaz Ve Merkezi Asiya: İqtisadi ve Beynelxalq Münasibetler, II Beynelxalq Konqresi, Caucasus and Central Asia in the Globalization Process, II International Congress, Bakü Azerbaycan, 2007, s. 1307.

17 Ahmet K. Han, *age.*, s. 71.

18 Çağrı Erhan, ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları, *Stradigma*, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003, s.2, 3.

19 Shireen T. Hunter, *Central Asia Since Independence*, Weaport, Praeger, 1996, s. 157, 158.

20 Bülent Aras, agm., s. 242.

21 1850-1990 arasında Rusya İmparatorluğu. Orta Asya ve Kafkasya'ya sanayi ve askeri yapılanmalar için önem vermiştir. SSCB 1991'de yıkıldıktan sonra RF'nin eski Sovyet topraklarında hak iddia etmesi 1993 sonrası ilan edilen bu politika ile ortaya çıkmıştır. Yakın Çevre Doktrini'ni kendi ekonomisinin eski SSCB topraklarına bağlı olmasına, bölge üzerinde siyasi etkinliğini sürdürmeyi amaçlamasına ve bölgedeki nükleer gücü elinde tutarak bölge güvenliğini sağlamak istemesine dayandıran RF; burada yaşayan Rusların olmasını da avantaj olarak görmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İdris Bal, *age*,, Sota Yayınları, Hollanda, 2002, s. 248.

22 İlhan Uzgel, "1980 - 1990 ABD'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler,* (der. Baskın Oran), Cilt: II, İletişim, İstanbul,, 2001, s. 278.

23 Jim Nichol, *Central Asia: Regional Developments and Implications For U.S. Interests,* CRS Issue Brief For Congress, Washington, 2006, s. 1.

24 İdris Bal, *Türkistan Çalışmaları: ABD'nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler*, *Stratejik Analiz,* Cilt 1, Sayı 12, Ankara,, Nisan 2001, s. 61, 62.

25 Ferhat Pirinççi, *Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler*, *Ankara, Üniversitesi SBF Dergisi 63-1,* Ankara, 2008, s. 209; Olga Oliker –David A. Shlapak, *U.S. Interests in Central Asia Policy Priorities and Military Roles,* United States Air Force, Rand Corporation, ABD 2005, s. 5-6.

26 F. Oktay Tanrısever, "*Rusya Federasyonunun Orta Asya ve Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası*", (Der). Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya*, Nobel, Ankara,, 2005, s.3.

27 İdris Bal, age., s. 249-251.

28 Ferhat Pirinççi, agm., s. 209.

29 Çağrı Erhan, *ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları*, *Stradigma*, Sayı 9, Ankara,, Ekim 2003, s. 5.
30 Şatlık Amanov, age., s. 97.
31 Jim Nichol, agm., s. 3.
32 Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", *Stradigma*, Sayı 9, Ankara,, Ekim 2003, s. 5.
33 İdris Bal, age., s. 242, 245.
34 Şatlık Amanov, age., s. 97, 98.
35 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 11.
36 Şatlık Amanov, age., s.98.
37 White House, *The National Security Strategy Of The United States of America*, Washington D.C. : Government Printing Office, 2002, s. 39-41.
38 "İpek Yolu Strateji Belgesi'nde, ABD'nin bölgeye yönelik politikasının ana unsurları ise söyle sayılmaktaydı:
−Bağımsızlığın, egemenliğin, demokratik yönetimlerin ve insan haklarına saygının desteklenmesi;
−Hoşgörü, çoğulculuk, diyalog ortamları ile ırkçılığa ve Yahudi düsmanlığına karsı mücadelenin desteklenmesi;
−Bölgesel ihtilafların çözülmesinde ve sınır ötesi ticareti zorlaştıran engellerin kaldırılmasında aktif biçimde yer alınması;
−Dostane ilişkilerin ve ekonomik iş birliginin desteklenmesi;
−Pazar merkezli ilkelerin ve uygulamaların yayılmasının saglanması;
−İletişim, ulaşım, eğitim, sağlık, enerji ve ticaret alanlarındaki altyapının gelişmesine katkı sağlanması; ..." Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", *Stradigma*, Sayı 9, Ankara,, Ekim 2003, s. 7, 8.
39 Kenan Dağcı, age., s. 1308.
40 Çağrı Erhan, "*ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları*", *Stradigma*, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003, s. 7, 8.
41 Jim Nichol, *agm.*, s. 2.
42 Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", *Stradigma*, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003, s. 8.
43 RF ve Çin'in ABD'nin kürersel gücüne karşı tepkileri, RF ve Çin'in ABD ile olan ikili ilişkileri dışında örgütlenmelerle de devam etmektedir. 1996'da bölgedeki sınır güvenliği, ayrılıkçı hareketlere ve radikal İslama karşı ortak koruma amacıyla RF, Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan Şanghay Beşlisi adıyla bir araya gelmiştir. ŞİÖ ABD'nin Orta Asya'daki varlığını zayıflatmaya yönelik kurulmuştur. Detaylı bilgi için bakınız. : Burçin Canar, "Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikaları (1991-2005)", yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Aydın, Ankara, 2006, s. 15-17. ; Şatlık Amanov, age., s.387-395.
44 Şatlık Amanov, age., s. 98,99.
45 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 10.
46 Ferhat Pirinççi, agm., s. 210,211.

47 Ahmet K. Han, age., s. 65,66.
48 Abdulkadir Gürsoy, Küreselleşme Etkisinde Türk Dış Politikasında Eğilimler: Avrupa mı, Avrasya mı, Orta Asya mı?, T.C. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s.102, Yüksek lisans tezi.
49 Vladimir Putin Nisan 2000'de "Yeni Askeri Doktrin" ve Haziran 2000'de "Yeni Dış Politika Doktrini"ni yayımlamıştır. Bu da Putin döneminde RF'nin eski SSCB alanlarında etkin olmak istediğini göstermektedir.
50 Rıza Mohammed Dialili - Thierry Kellner, Yeni Orta Asya Jeopolitiği, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 343.
51 Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", *Stradigma*, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003, s. 11, 12.
52 Sait Yılmaz, "ABD Güvenlik ve Savunma Politikaları – 2010" http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4992&kat1=126.07.2010 / http://www.21yyte.org/tr/yazi4992-ABD_GUVENLIK_VE_SAVUNMA_POLITIKALARI_%E2%80%93_2010.html ,(16.02.2011).
53 http://www.turksam.org/tr/a1589.html, 26.07.2010.
54 Merve İrem Yapıcı, Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler, Usak Yayınları, Ankara,, 2010, s. 387.
55 Esra Pakin Albayrakoğlu, "2009 Yılı Amerikan Dış Politikası'na Bir Bakış", Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=541:2009-yl-amerikan-d-politikasna-bir-bak&catid=98:analizler-abd&Itemid=135, (02.08.2010).
56 "*Obama Dönemi Amerikan Dış Politikasında Bölgesel Yaklaşımlar*", T.C. Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Analiz*, İstanbul, Şubat 2009, s.64-77.
57 http://www.turksam.org/tr/a1589.html, 26.07.2010.
58 New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve Washington D.C.'deki ABD Savunma Bakanlığı (Pentagon) teröristlerce intihar saldırısına maruz kalmıştır.
59 Şatlık Amanov, *age.*, s. 99.
60 Olga Oliker –David A. Shlapak, agm., s. 19,20.
61 Ferhat Pirinççi, agm., s. 218.
62 Ferhat Pirinççi, agm., s. 218.
63 Ahmet K. Han, age., s. 54.
64 Ö. Göksel İşyar, "*ABD Avrasya'da Rus Çarı I. Petro'nun Güneye Yayılma Stratejilerinden mi Esinleniyor*?", *USAK; OAKA, Tartışma Platformu, Cilt 3, No 5,* Ankara, 2008, s. 162.
65 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 17.
66 Ahmet K. Han, age., s. 56, 57.
67 Kenan Dağcı, age., s. 1308.
68 Şatlık Amanov, age., s.99.
69 Ferhat Pirinççi, agm., s. 219-220.
70 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 17.

71 Julio Godoy, “*ABD Taliban’ı 11 Eylül’den Önce Tehdit Etti”, İnter Press Service, 11 Eylül’ün Gizli Bağlantıları Kayıp Halka*, (der. Halil Dalmaz), Kim Yayınları, Ankara, 2002, s. 157.

72 Ö. Göksel İşyar, *agm.*, s. 167, 168.

73 “ABD’deki Terör Saldırılarının Bölgesel Yansımaları”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Ankara, 2001, s. 27, 28.

74 Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, *Stradigma*, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003, s. 15.

75 “*ABD’deki Terör Saldırılarının Bölgesel Yansımaları*”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Ankara, 2001, s. 26.

76 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 18-28.

77 Burçin Canar, age., s. 35.

78 Pınar Özden - CAnkara, Yavuz, “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta 2007, s.204.

79 Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, *Stradigma*, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003, s. 14.

80 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 19.

81 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 24.

82 Suale Baycaun –Fazıl Burget, “11 Eylül Sonrası Tacikistan: Rusya ve ABD İlişkilerinde Yeni Dönem”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 26, Ankara, Haziran 2002, s. 83.

83 Ferhat Pirinççi, agm., s. 228, 229.

84 Birsel, Haktan, *Gizli Çember ve Özbekistan*, IQKültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 167-172.

85 Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, *Stradigma*, Sayı 9, Ankara,, Ekim 2003, s. 14.

86 Ferhat Pirinççi, agm., s. 230.

87 Mehmet Seyfettin Erol – Çiğdem Tunç, agm., s. 21.

88 Kamer Kasım, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları”, OAKA; USAK; Cilt 1, No 1, Ankara, 2006, s. 35.

89 Ahmet K. Han, age., s. 62.

90 Jim Nichol, agm., s. 2.

91 Şatlık Amanov, age., s. 110, 111.

92 Manar Samgunova, “*Kazakistan’ın Tehdit Algılamaları Ve Bölgesel Güvenlik Politikaları*”, T.C. Ankara, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Ankara, 2006, s. 95.

93 Manar Samgunova, age., s. 97.

94 Bülent Aras, agm., s. 228.

95 Olga Oliker, agm., s. 70.

96 Ferhat Pirinççi, agm, s. 226.

97 Manar Samgunova, age., s. 96.

98 Manar Samgunova, age., s. 98.

99 İdris Bal, age., s. 228.

100 Roger N. McDermott, *Kazakhstan's Defense Policy: An Assessment of the Trends*, ABD, Şubat 2009, s. 14-16.
http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB904.pdf/ , (16.02.2011).

101 Zirvenin asıl amacı nükleer silahları teröristlerden uzak tutmaktır. Devletdışı aktörlerin bu maddeleri kötü amaçlarla kullanmasını önlemek için nükleer maddelere ilişkin bilgiye ulaşmalarının engellenmesinin önemine değinilmiştir. Zirveye katılan ülkelerden nükleer silah yapımında kullanılan uranyum ve plütonyum üzerinde yeni kontrollerin yapılması talep edilmiştir. Nükleer enerjinin ve teknolojinin barışçıl amaçlarla geliştirilmesinin, nükleer güvenlik uygulamalarının gerçekleştirilmesinin desteklendiği de belirtilmiştir.

102 Mary Beth Sheridan, "*Kazakhstan to Allow U.S. Overflights, Washington Post 12.04.2010*", http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/04/11/AR2010041103932.html, 23.07.2010.

103 Rick Rozoff, "*Kazakhstan: U.S. , NATO Seek Military Outpost Between Russia And China, 15.04.2010*", http://www.australia.to/2010/index.php?option=com_content&view=article&id=2191:kazakhstan-us-nato-seek-military-outpost-between-russia-and-china&catid=95:rick-rozoff&Itemid=233 , (23.07.2010).

104 Bülent Aras, agm., s. 229.

105 Esra Manavoğulları, "*Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Kırgızistan", Bilgesam*, Ankara, 2010, s.1.

106 Şatlık Amanov, age., s. 115-116.

107 Gökçen Oğan, "ABD Orta Asya'da Bir Mevzi Daha Kaybedebilir", *Hürriyet Strateji* eki, http://www.hurriyet.com.tr/strateji/6574859.asp?gid=202, (16.02.2011).

108 Gökçen Oğan, "*ABD Orta Asya'da Bir Mevzi Daha Kaybedebilir*", *Hürriyet Strateji*, http://www.hurriyet.com.tr/strateji/6574859.asp?gid=202 (16.02.2011).

109 Emel Özer, "Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

110 "ABD Kırgız Manas üssünü garantiye aldı". 05 05 2010, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4310&kat=18, (11.06.2010).

111 "*ABD'ye Rus-Özbek meydan okuması 29.04.2010*", *Haber Merkezi / Timetürk*,
http://www.timeturk.com/abd'ye-rus-ozbek-meydan-okumasi_122859-haberi.html (15.06.2010).

112 Şatlık Amanov, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası*, Ankara, 2007, s.104.

113 Bülent Aras, agm., s. 230.

114 Frederick Starr, *Anatomy of Crisis: US-Uzbekistan Relations*, Silk Road Paper, Washington 2006, s.74.

115 Emel Özer/Özlem Yılmaz, "Özbekistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", Necati İyikan (ed.) *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

116 Ferhat Pirinççi, agm., s. 223.

117 Selçuk Çolakoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", *OAKA, USAK*, Cilt 1, Sayı 2. Ankara, 2006, s. 45.

118 Nevra Yaraç Laçinok, Özbekistan Dış Politikasında ABD – Rusya, *TASAM*, http://www.tasam.org/index.php?altid=1332 (14.06.2010).

119 Murat Laumulin, s. 416.

120 Atilla Sandıklı-İlhan Güllü, "*Geleceğin Süper Gücü Çin Uzakdoğudaki Entegrasyonlar ve Şanghay İşbirliği Örgütü*", TASAM Yayınları, İstanbul, 2005, s. 204.

121 Ertan Efegil - Elif Hatun Kılıçbeyli – Pınar Akçalı, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 339.

122 GUAM: ABD Şanghay Beşlisinin kurulmasından bir yıl sonra Ekim 1997'de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan GUAM örgütünün kurulmasına destek olmuştur. GUAM'ın Hazar enerji kaynaklarına yakın yerde kurulmasıyla RF, BDT ve ŞİÖ bazında yara almıştır. Bu örgüt ABD çıkarlarıyla örtüşen ve bölgede Rus etkisini sınırlayan politikalar uygulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şatlık Amanov, age., s. 372-374;

Kamer Kasım, 11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları, *OAKA; USAK;* Cilt 1, No 1, Ankara, 2006, s. 38.

123 Mayıs 2005'te Andican'da olay çıkmış; güvenlik güçleri kalabalığa ateş açmıştır. Ölenlerin sayısının çok olması ve insan haklarının ihlal edilmesi gibi gerekçelerle ABD Kerimov'un üstüne gitmiş ve soruşturma açılmasını istemiştir. Kerimov bunların dinci militanlar olduğunu söyleyip soruşturma açmamıştır. ABD'nin bu gibi olayları görmezden gelmemesi ABD-Özbekistan ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur.

124 Eugene Rumer, The U.S. Interests and Role in Central Asia After K2, *The Washington Quarterly*, Yaz, 2006, s. 141.

125 Sinan Oğan, "Özbekistan'da "Yeşil" Devrim Sancıları", *Türksam*, http://www.turksam.org/tr/yazilar.

asp?kat1=3&yazi=364 (14.02.2011).

126 Şatlık Amanov, age., s. 116-118.

127 Kenan Dağcı, agm., s. 1308.

128 Roy Allison, *Security Cooperation between Western States and Russia over Central Asia/Afghanistan: The Changing Role of Uzbekistan,* Chatham House, Londra, 28 Kasım 2008, s. 2,3.

129 Janna Usmanova, "Rusya Federasyonunun Orta Asya Politikası (1991-2006)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara,, 2008, s. 244.

130 Şatlık Amanov, age., s. 118-119.

131 Kenan Dağcı, agm., s. 1308.

132 Muhittin Tolga Özsağlam, *Civil War in Tajikistan 1992-1997: Internal and External Actors Struggle for Power,* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Ankara, 2000, s. 94-95.

133 Bülent Aras, agm., s. 229.

134 Şatlık Amanov, age., s. 119.

135 Şatlık Amanov, age., s. 119-226.

136 “Türkmenistan-ABD siyasi danışma toplantısı!”, (15.06.2010), http://www.gundemrusya.com/turkmenistan-abd-siyasi-danisma-toplantisi-yapiliyor/ (20.07.2010).
137 İdris Bal, age., s. 232.
138 Şatlık Amanov, age., s. 139, 140.
139 Ahmet K. Han, age., s. 64.
140 Bülent Aras, agm., s. 236.
141 İdris Bal, age., s. 233.
142 Bülent Aras, agm., s. 236
143 İdris Bal, age., s. 236-237.
144 Şatlık Amanov, age., s. 141, 143.
145 Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, *Stradigma*, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003, s. 9.
146 Burak Çınar, Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, Ankara, Aralık 2008, s. 26-29.
147 Şatlık Amanov, age., s. 161-179.
148 Şatlık Amanov, age., s. 181.
149 Ferhat Pirinççi, agm., s. 220.
150 Kenan Dağcı, agm., s. 1307.
151 Ferhat Pirinççi, agm., s. 207-219.
152 Şatlık Amanov, age., s. 241, 242.
153 İdris Bal, age., s.219.
154 Bülent Aras, agm., s.241.
155 Şatlık Amanov, age., s. 245.
156 White House, The National Security Strategy Of The United States of America, Washington D.C. : Government Printing Office, ABD 2002.

İKİNCİ BÖLÜM: ABD’NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

2.1. Güney Kafkasya’nın Önemi

Güney Kafkasya Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerini kapsamaktadır. Büyük Kafkas Sıradağlarının güneyinde yer alan bu bölge; İran, Türkiye ve RF arasındadır. Doğu Avrupa’da bulunan Azerbaycan’ın kuzeydoğusu dışında, Güney Kafkasya’nın çoğu coğrafi olarak Güneybatı Asya’dadır. [157]

SSCB’nin 1991’de dağılmasıyla biten Soğuk Savaş’ın ardından Güney Kafkasya’da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiş; Kuzey Kafkasya RF’ye bağlı kalmıştır.[158] Tek kutup olarak kalan ABD, bu yeni düzende Güney Kafkasya’daki gelişmelere ilgisiz kalmamıştır.[159] SSCB’nin dağılmasından sonra açılan boşluktan faydalanmak isteyen ABD, bölgede ekonomi ve güvenlik konularında genişleme göstermiştir.[160] Güney Kafkasya petrol yatakları ve yer altı zenginlikleriyle büyük bir pazar potansiyeline sahiptir. Bölge, jeostratejik açıdan çok önemlidir. Bölgenin kontrol altına alınması RF, İran, Doğu Akdeniz, Doğu Anadolu, Orta Asya ve Basra Körfezi’nin denetlenmesi anlamına gelir. Enerji bakımından zengin olan bu bölgede kendisine meydan okuyacak güçlerin varlığı, ABD açısından bölgeyi önemli kılmaktadır. ABD

bölgeyi kontrol altında tutarak hem rakip güçlerin iş birliğini hem de bölgesel ittifakları önleyebilecektir.[161]

ABD'nin Güney Kafkasya'daki amaçları; RF ve İran'ın Güney Kafkasya'da bağımsızlığını ilan etmiş üç cumhuriyet üzerindeki etkilerinin önlenmesi, RF, Çin ve İran'ın çevrelenmesi,[162] bölgedeki doğal kaynaklara ulaşarak bunların dünya piyasasına aktarılması,[163] Güney Kafkasya'nın alternatif pazar olarak kullanılması, ABD'nin yürüttüğü terörle mücadele operasyonları için bölgede üs sağlanması, Güney Kafkasya'nın Orta Asya'ya ulaşım konusunda köprü vazifesi görmesidir.[164]

Amaçları doğrultusunda ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikası; bölgede yatırım yapan ABD şirketlerinin desteklenmesi, bu şirketlerin güvenliği için bölgedeki ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, RF ve İran'ın Güney Kafkasya'daki gelişmelere katılımınının önlenmesi, enerji kaynaklarının işletilip uluslararası pazarlara çıkmasının sağlanması, Güney Kafkasya ülkelerine demokrasinin ve pazar ekonomisinin yerleştirilmesi, bölge devletleri arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözülmesi, ülkelerin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin korunması, güvenlik için iş birliği yapılması, bölgenin batıya yönelik bir dış politika benimsemesinin sağlanması doğrultusundadır. (Gürcistan ve Azerbaycan örnekleri, bu amaca ulaşıldığına ilişkin örneklerdir. ABD'nin bu bölgede amacına yönelik çalışmaları, Rusya'yla çıkar çatışmasını da beraberinde getirmektedir.)

2.2. Gelişim Süreci

ABD, SSCB dağıldıktan sonra RF'nin uluslararası sisteme dâhil olmasını ve Batı'yla ilişkilerinin gelişmesini istemiştir.[165] Bu dönemde "Önce Rusya" politikası izleyen ABD, RF'nin Güney Kafkasya'yı yakın çevresi ve yaşamsal çıkar alanı olarak ilan etmesiyle bu politikasını değiştirmiştir. Bölgede çıkarları olan ABD, 1996'da Kafkasya ve Hazar bölgesini "Yaşamsal Çıkar Alanı" ilan etmiştir.[166] ABD, RF'nin bölgeyi "arka

bahçe"si olarak görmesini artık kabullenmeyeceğini, 1997'de Devlet Bakanı Yardımcısı Strobe Talbott aracılığıyla belirtmiştir. RF'nin politikalarına göz yumulmamasında, dönemin Dışişleri Bakanı Madeline Albrigt'ın görüşleri önemli rol oynamıştır.

1998 yılı Ekim ve 1999 yılı Aralık aylarında açıklanan *National Security Strategy* [Ulusal Güvenlik Stratejisi] belgelerinde, Güney Kafkasya'nın ABD için önemi ile bölgede izlenecek aktif politikalar vurgulanmıştır.[167] *Silk Road Strategy Act of 1999* [1999 - İpek Yolu Strateji Yasası] ile ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikaları şekillenmeye başlamıştır. Bu yasa, hem yeni bağımsızlığını kazanan devletlerle diplomatik iş birliği, hem de ABD'nin Avrasya'daki çıkarlarının belirlenmesi ve güvenceye alınması açılarından önem taşımaktadır.[168]

ABD, Güney Kafkasya'daki hedeflerini gerçekleştirmek için yardım programlarını araç olarak kullanmıştır. 1997 Mayısı'nda, dönemin Dışişleri Bakanı Madeline Albrigt, yardımların ABD'nin ulusal çıkarları uğruna yapıldığını açıklamıştır. Bu yardımlar; *FREEDOM Support Act* [Özgürlüğü Destekleme Yasası], *The United States Agency for International Development-USAID* [ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı], *The* ***United*** *States Department of Agriculture*-USDA [ABD Tarım Bakanlığı] gibi kurumlarla sağlanmaktadır. Yardımlar demokrasi, ekonomik reform, insani yardım, güvenlik ve hukuk reformu alanlarında yapılmaktadır. Ayrıca ABD, bu yardımların dışında Batı yanlısı örgütlenmelere destek olarak bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda, NATO'nun genişlemesi önem kazanmıştır. *Partnership for Peace*-PfP [Barış İçin Ortaklık] ile de bölgenin RF'ye olan bağımlılığını azaltmak hedeflenmiştir. ABD'nin desteklediği diğer örgütlenme ise GUAM'dır [*Georgia* / Gürcistan**,** *Ukraine* / Ukrayna**,** *Uzbekistan* / Özbekistan**,** *Azerbaijan* / Azerbaycan, *Moldova*]**.** Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunu destekleyen GUAM ile NATO'nun askerî ilişkileri, ABD ve Barış İçin Ortaklık (BİO) aracılığıyla gelişmektedir.[169]

ABD Güney Kafkasya devletlerinin uluslararası sisteme entegrasyonuna, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasına ve İran'ı çevrelemeye öncelik verse de 11 Eylül saldırılarından sonra güvenlik için

askerî alanda söz sahibi olmayı hedeflemiştir. 2001'den sonra tutarlı bir Güney Kafkasya politikası oluşturan ABD bunun öncesinde kararlı olmamasının sıkıntısını Doğu-Batı enerji koridorunun yavaş ilerlemesiyle çekmiştir.[170]

ABD, Kafkasya'da 1990'lı yıllarda çıkarlarını jeopolitik unsurlar üzerinden tanımlamıştır. Bu da Kafkasya'da aktif bir politika gerektirmiştir. Bu dönemde Rus baskısı artmıştır. ABD buna karşılık Azerbaycan'ın RF'nin bölgeye giriş tekelini kıracağı inancındadır. SSCB sonrasında kurulan cumhuriyetler arasında Batı modelini oluşturan ülke, Gürcistan olarak kabul edilmiştir. Böylece SSCB'nin yeniden oluşumuna karşı bir dayanak oluştuğu düşünülmüştür.

ABD'de Obama yönetiminin Kafkasya politikasına bakıldığı zaman, 1990'larda olduğu gibi "Önce Rusya" algılaması olduğu görülmektedir. İdealistlere göre ABD, Kafkasya'da Amerikan düşünce tarzını yayma amacındadır. Realist ve neo-realist yaklaşımcılara göre ise ABD, ülkelerin geleneklerini dikkate alarak demokrasi gibi konularda yeni politikalar üretilmelidir. Ancak Obama, bağımsızlığını kazanan eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik politikalara öncelik vermeyerek Rusya'yla yakınlaşmaya çalışmaktadır.[171] Bu da Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev'in, ülkesinde yeni bir imaj oluşturma çabalarına olumlu etkide bulunmaktadır.[172]

2.3. ABD'nin Güney Kafkasya Devletleri İle İkili İlişkileri

ABD'nin Gürcistan ve Azerbaycan ilişkilerinde enerji kaynakları; Ermenistan ilişkilerinde Ermeni lobileri belirleyici unsurdur. Azerbaycan, Hazar'a kıyısı olduğu; Gürcistan ise BTC boru hattı güzergâhında bulunduğu için ABD, bu devletlere büyük önem vermektedir. Güney Kafkasya'daki etnik sorunlar da ABD'nin ikili ilişkilerini şekillendirmektedir.[173]

2.3.1. Azerbaycan

2.3.1.1. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) Dönemi

SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, 18.10.1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. ABD, 25.12.1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. ABD-Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler kurulması kararı, 23.02.1992'de alınmış; 17.03.1992'de Bakü'de ABD Büyükelçiliği açılmıştır. Mayıs 1993'te de Azerbaycan, ABD'de büyükelçilik açmıştır.[174]

Petrol, ABD'nin Azerbaycan'a karşı izlediği politikalarda asıl belirleyici unsurdur.[175] AHC 15.05.1992'de iktidar olmuş[176] ve 07.06.1992'de Ebülfez Elçibey, devlet başkanı seçilmiştir.[177] Petrolünü işletmek için projeler hazırlayan Azerbaycan, ABD şirketlerine büyük paylar vermiştir.[178]

ABD'nin Azerbaycan'a yönelik politikalarında diğer belirleyici unsur da Ermenistan tarafından işgal edilen "Azerbaycan toprağı" meselesidir. ABD'de güçlü bir Ermeni lobisinin olması, Azerbaycan'ın haklı olduğu davasında ABD'den destek alamamasına sebeptir. Hatta savaş nedeniyle Azerbaycan sınırlarının kapatılmasını Ermenistan'a yapılan ekonomik ve politik ambargo olarak tanımlayan ABD, Azerbaycan'ı insan haklarını ihlal etmekle suçlamıştır. 24.10.1992'de onaylanan Özgürlüğü Destekleme Yasası'na eklenen 907 sayılı ek madde uyarınca eski Sovyet cumhuriyetlerine o dönem için öngörülen 460 milyon dolar yardımdan Azerbaycan'ın faydalanamayacağı belirtilmiştir.[179] Ancak, Ermenistan'a ve

Dağlık Karabağ[180]'a yönelik ambargoların kalkmasıyla bu yardımların yapılacağına da değinilmiştir. [181]

08.09.1991-06.03.1992 arasındaki dönemde görev yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov, dış politikada RF ve İran öncelikli hareket etmiş; bu da Azerbaycan-ABD ilişkilerinde durağanlığa yol açmıştır. 1992 Haziranı'ndan 1993 Haziranı'na kadar geçen dönemde cumhurbaşkanı olan Ebülfez Elçibey ise ABD ile önce iyi ilişkiler kurmuş; ancak Ermeni lobisinin ABD politikalarını Azerbaycan toprağı meselesinde -Azerbaycan aleyhine- etkilemesi sonucunda bu ilişkiler bozulmuştur.[182]

2.3.1.2. Haydar Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev, 1993'te Azerbaycan'ın üçüncü cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. ABD ile ilişkilerini geliştirmek için girişimlerde bulunan Aliyev, Eylül 1993'te ABD Başkanı Bill Clinton, Başkan Yardımcısı Al Gore ve Kongre Başkanı T. Fole'ye mektup göndermiştir. Aliyev, Azerbaycan'ın ABD'nin eski cumhuriyetlere ayırdığı 460 milyon dolarlık yardımın dışında tutulmasını öngören 907 sayılı ek maddenin Azerbaycan-ABD ilişkilerini olumsuz etkilediğini dile getirmiştir. Buna karşılık ABD'den Azerbaycan'a sivil toplum örgütleri aracılığıyla yardım yapılacağı açıklanmıştır.

Aliyev iktidara geldiğinde RF ile ilişkilerini geliştirmek ve BDT'ye üye olmak gibi amaçlarının olduğuna değinmiştir. Ancak RF'ye yaklaşmanın Ermeni işgallerinin durması konusunda etkili olmaması, Aliyev'in Batı'ya yönelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, Batı'yla ilişkilerini düzelteceğine inandığı petrol anlaşmaları düzenlemiştir.[183] 1994 ortalarından itibaren ABD-Azerbaycan ilişkileri gelişme göstermiştir. 20.09.1994'te Azerbaycan petrollerinin işletilmesi için dört ABD şirketinin de katıldığı "Yüzyılın Antlaşması" Bakü'de imzalanmıştır.[184] Bu dönemde

Azerbaycan, enerji alanındaki gelişmelerle ABD'nin dikkatini üzerine çekmiştir.

Ekim 1998'de ABD, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında Ankara Beyannamesi imzalanmıştır. Bu belge, BTC hattının yapılmasını öngörmekteydi.

1999'da ABD Devlet Departmanı Global Terörizm bildirisinde, Azerbaycan'ı uluslararası terörizme destek veren ülkeler arasında saymıştır.[185] Bu durum, olumlu ilişkileri zedelemiştir. Bu ilişkilerdeki gerginliğin kalkması Aliyev'in ABD'ye resmî ziyaretleriyle gerçekleşmiştir. 2000 yılında Aliyev, Clinton ve Albright'la BTC'yi görüşmüştür.[186]

2000'lere gelindiğinde ABD, Güney Kafkasya'daki etkisini arttırmak için bölgedeki etnik sorunlara çözüm aramaya başlamıştır. Böylece RF'nin etkisi azalacak ve ABD şirketlerinin güvenliği sağlanacaktır. 09.04.2001'de Aliyev, Clinton'la görüşerek Dağlık Karabağ, 907 sayılı ek kanun ve enerji kaynaklarının işlenip pazara aktarılmasında iş birliği konuları tartışılmıştır.[187] Şöyle ki 11 Eylül olaylarından sonra ABD, 907 sayılı ek maddenin[188] sürekliliği olmasa da kaldırılmasını gündeme taşımıştır. ABD bu maddeyi kaldırarak terörün destekçisi olarak adlandırdığı İran'a karşı Azerbaycan desteğini almayı hedeflemiştir.[189]

2.3.1.3. 11 Eylül Sonrası

11 Eylül saldırılarından sonra ABD "terör karşıtı mücadele"ye yönelmiştir. Azerbaycan, buna destek olmuş[190]; ABD, Afganistan operasyonlarında Azerbaycan'la iş birliği yapacağını açıklamıştır. Bunun üzerine 907 sayılı ek maddenin durdurulması için ABD girişimlerde bulunmuştur. Bush yönetimi, kongreden bu maddenin durdurulması konusunda başkana yetki vermesini istemiştir.[191] 24 Ekim 2001'de Senato, kararı onaylamıştır.

ABD, 2003 itibariyle Azerbaycan'da askerî üs bulundurmak istemiştir. Böylece enerji kaynaklarının ve boru hatlarının güvenliğini sağlayacağını,

terörle mücadelede kolaylık elde edeceğini ve RF ile İran'ı çevreleyeceğini düşünmüştür. Ancak Azerbaycan, ABD'nin bu isteğine net bir yanıt vermemiştir. ABD'nin Azerbaycan'da üs edinme girişimleri, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfelt tarafından doğrulanmış ve ABD yetkilileri Hazar'ı kendi güvenlik alanında gördüklerini açıklamışlardır. Fakat İran ile RF'nin tepkileri karşısında ABD, bu isteğini geri çekmek durumunda kalmıştır. Bu, RF'yi rahatlatmamış ve Azerbaycan'a yönelik baskılarının artmasına yol açmıştır.[192]

ABD, 2004'te askerî üs konusunu tekrar gündeme getirince Azerbaycan "Millî Güvenlik Kanunu"nu onaylamıştır. Bu yasa, Azerbaycan sınırlarında yabancı ülke askerlerinin bulunmasını yasaklamaktadır. Bu durum karşısında RF ve İran endişeleri azalmış; ABD'nin pazarlık süreci zarar görmüştür.

ABD'nin 2005 yılında açıkladığı askerî yardım programında Azerbaycan açısından olumlu sayılabilecek bir gelişme gerçekleşmiş; ABD, ilk defa Azerbaycan'a Ermenistan'dan daha fazla yardım öngörmüştür. Bu, ABD'nin Azerbaycan'ı önemsediğine dair bir kanıt niteliğindedir.

ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, bölgeye yaptığı ziyarette 3 Eylül 2008'de Azerbaycan'a gitmiştir. Cheney, İlham Aliyev'le yaptığı görüşmelerde enerji, taşımacılık ve güvenlik sebepleriyle ABD'nin Azerbaycan'la iş birliğine önem verdiğini belirtmiştir. [193]

2009'da ABD'nin Avrupa'daki hava kuvvetlerinin (USAFE) komutanı General Roger A. Brady, Azerbaycan'a gelmiştir. ABD, Azerbaycan'dan Afganistan'a asker gönderilmesini istemiş; Azerbaycan bunu reddetmiştir. Ayrıca ulusal çıkarlarını esas alacağını açıklayan Azerbaycan hava koridorlarının askerî yük taşınması amacıyla kullanılamayacağını vurgulamıştır. İlham Aliyev, yoğunluğunu gerekçe göstererek generalle görüşmemiştir. Mayıs 2010'da yapılması düşünülen "Bölgesel Yanıt-2009" tatbikatını Azerbaycan tek taraflı olarak iptal etmiştir. Buna karşılık olarak ABD'de yapılan nükleer zirveye Azerbaycan çağrılmamış ve Azerbaycan'a büyükelçi atanmamıştır.[194] Karabağ meselesi de tek taraflı olarak Ermenistan'la müzakere edilmiştir.

Bush döneminde güvenlik ve enerji konuları nedeniyle geri plana atılan demokrasi konusu, Obama döneminde ilk sıraya yerleştirilmiştir. Uzun

vadeli çıkarlar düşünüldüğünde ABD’nin demokrasiden çok, Azerbaycan’daki güvenlik ve enerji çıkarlarını korumaya anlaşılmaktadır. Obama demokrasinin geliştirilmesine dikkat çekerken Azerbaycan’ın ulusal çıkarlarıyla örtüşmediği bilinen Ermenistan’a yönelik ve Türkiye-Ermenistan sınırının açılması istemi doğrultusunda bir siyaset izlemektedir.[195]

ABD İran, Afganistan, Orta Doğu’yla ilgilenmeye başlamıştır. RF ise eski Sovyet cumhuriyetlerinde etkili olmayı sürdürmüştür. Şu bilinmelidir ki ABD, Azerbaycan’a büyük önem vermektedir. Çünkü Azerbaycan’la petrol, doğal gaz, jeopolitik konum ve güvenlik konusunda iş birliği, ABD’nin çok önem verdiği konulardır. Bu yüzden ABD Azerbaycan’ı kaybetmek istememektedir.[196] Ancak Azerbaycan, Ermenistan lehine politikalar izlediği için Obama yönetimine tepkilidir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in siyasi işler danışmanı Ali Hasanov, ABD’nin sadece Ermenistan’ın ekonomik sorunlarını çözmeye yönelik politikalar üretmemesi gerektiğini açıklamıştır. ABD’nin Dağlık Karabağ sorununun çözümünde yer almasının önemli olduğuna değinen Hasanov, iki ülke arasındaki enerji projelerini hatırlatmıştır.[197]

06.06.2010’da ABD Savunma Bakanı Robert Gates, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’e ABD Başkanı Barack Obama’nın mektubunu iletmiştir. Bu mektupta Obama, Aliyev’e Afganistan işgalindeki desteği için teşekkür etmiş; iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini umduğunu dile getirmiştir. Obama Dağlık Karabağ meselesinin çözülmesinin Güney Kafkasya’nın istikrarı için önemli olduğuna ve destek verileceğine değinmiştir. Barışa katkılarından dolayı Azerbaycan’a teşekkür eden Obama, silahlarını kullanmaması konusunda da uyarı getirmiştir.[198]

2010’da Clinton’un Azerbaycan’a yaptığı ziyaret, ABD’nin Azerbaycan’a verdiği önemin bir göstergesidir. Bu ziyaret, Amerika’nın zor durumda olduğunu ve Azerbaycan’ın iş birliğine ihtiyaç duyduğunu düşündürmektedir. Bu ziyarette Dağlık Karabağ meselesi, enerji güvenliği, askerî konular ve bölgesel sorunlar görüşülmüştür. Bu ziyaret, ABD’nin RF ile yakınlaşmasına rağmen bölgeyi RF’ye bırakmadığını kanıtlamaktadır. Bu ziyaretin asıl amacı Karabağ meselesinin Ermenistan’la tek taraflı olarak

müzakere edilmesi, Azerbaycan'a büyükelçi atanmaması ve nükleer zirveye Azerbaycan'ın davet edilmemesinden dolayı bozulan Azerbaycan-ABD ilişkilerini düzeltmektir. [199]

2.3.2. Gürcistan

Zengin enerji kaynaklarıyla ekonomik açıdan; Doğu-Batı ulaşımıyla jeopolitik bakımdan önemli olan Güney Kafkasya'nın dış dünyayla bağlantısı, genelde Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır.[200]

2.3.2.1. Gül Devrimi Öncesi

2.3.2.2. Zviad Gamsahurdia Dönemi

SSCB'nin dağılmasındaki en büyük sebeplerden biri olan milletlerin özgürlük hareketleri, ilk kez Gürcistan ve Azerbaycan'da başlamıştır. Bu olaylar sırasında Gürcistan'da yeni liderler ortaya çıkmıştır. Bu liderlerden biri Gia Çanturiya "Gürcistan Ulusal Partisi"ni; diğer lider Gamsahurdia da "Erdemli Aziz İlia Topluluğu"nu kurmuştur. Bunu üzerine Sovyetler Birliği, 9 Nisan 1989'da Gürcistan'da katliam yapmış[201] ve buradaki bağımsızlık isteğini bastırmaya çalışmıştır. Ancak 1990 Martı'nda Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiş ve 28.10.1990'da parlamento seçimleri yapılarak Gamsahurdia, Gürcistan Yüksek Sovyet Başkanlığına seçilmiştir. Kendisini eski SSCB'nin varisi olarak gören RF'den kopma eğilimleri başlamıştır.

31.03.1991'de Gürcistan'ın, SSCB'den ayrılıp bağımsızlığının onaylanması için referandum yapılmıştır. Halkın %97'si SSCB'den ayrılıp

bağımsız olmayı istemiştir. 26.05.1991'de seçimler yapılmış; Gamsahurdia, Gürcistan'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur.[202]

Aşırı milliyetçi kişiliğiyle tanınan Gamsahurdia'nın iktidarda olduğu dönemde Gürcistan, etnik çatışmalar yüzünden anarşik bir yapıya bürünmüştür. Gürcistan, -SSCB hâlen varlığını sürdürdüğü için- SSCB ile sorun yaşamak istemeyen ABD'den, bağımsızlığının tanınması konusunda destek alamamıştır. Buna rağmen Gürcistan, Sovyet Rusyası'yla karşı karşıya gelmiş ve topraklarındaki Rus ordusunu işgalci olarak nitelendirmiştir.[203]

Gamsahurdia'nın aşırı milliyetçi politikaları, iç etnik sorunları büyütmüştür. Dışarıdan gelen Rus baskıları da buna eklenince her geçen gün Gamsahurdia'ya muhalefet artmıştır. 06.01.1992'de Gamsahurdia, iktidarı bırakıp Çeçenistan'a sığınmıştır. ABD ise gelişmeleri sadece izlemekle yetinmiştir.

2.3.2.3. Eduard Şevardnadze Dönemi

Gamsahurdia'nın artan baskılar yüzünden iktidarı bırakıp ülkeyi terk etmesinden sonra Eduard Şeverdnadze, Gürcistan yönetimini devralmıştır. (07.031992; Kadife Devrim). Şeverdnadze -SSCB'nin son dışişleri bakanı olduğu için- Batılı yöneticilerle, iktidara gelişinin öncesinde de irtibatı vardı. Bu durumun yarattığı kolaylıktan iktidarı boyunca faydalanmıştır.[204]

Şeverdnadze'nin ilk hedefi, toprak bütünlüğünü tehdit eden etnik çatışmalara son vermek olmuştur. Bu sorunun arkasında RF'nin olduğunu açıkça belirtmekten çekinmeyen Gürcistan, sorunun çözümü için RF ile iş birliği yapmanın gerekliliğine de inanmıştır. Bu yüzden Gürcistan öncelikle RF'ye göz yuman politikalar izlemiştir.[205]

Eski SSCB'nin varisi olduğunu ileri süren RF, 1993'te "Yakın Çevre Doktrini"ni kabul ederek ABD'ye bölgedeki gücünü göstermek istemiştir. 1995 Martı'nda Gürcistan, RF'ye üç askerî üs veren bir anlaşma

imzalamıştır. Bunun üzerine Şeverdnadze, RF ile ilişkilerini yeniden gözden geçirme kararı almıştır. RF'nin Gürcistan'a baskıları, onun ABD'ye yaklaşmasına sebep olmuştur.

Gürcistan'ın ABD'ye yönelik politika üretmesi, Batılı şirketlerin Hazar enerji kaynaklarını işlemek için geliştirdiği projelere dâhil olarak ülke güvenliğini sağlama amacına da dayandırılabilir. Gürcistan, RF'nin baskıları sonucu 1993'te üye olduğu BDT içerisindeki anti Rusya bloğundan da etkilenmiştir. Azerbaycan, bu devletlerin bir araya gelmesi için çaba vermiş ve 1997'de GUAM kurulmuştur. Böylece RF ile askerî ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Nitekim 1999 Kasımı'nda İstanbul'da yapılan AGİT zirvesinde, Gürcistan'daki Rus üslerinin boşaltılması kararına varılmıştır.[206] Bu da Gürcistan'ı ABD yanlısı bir siyaset izlemeye sevk etmiştir.

Gürcistan; demir yolları, kara yolları ve limanlarıyla güçlü bir konuma sahiptir. Ayrıca çoklu boru hatları anlayışında, Hazar Denizi'ndeki kaynakların -RF olmaksızın- Batı'ya taşınması konusunda Gürcistan kilit roldedir.[207] Bütün bunlar, ABD'nin Gürcistan'daki varlığına bir açıklama niteliğindedir. ABD, bölgedeki kendi çıkarları doğrultusunda RF'nin girişimlerini önlemeye çalışmıştır.[208]

ABD, SSCB'nin çöküşünün ardından "Önce Rusya" politikasını izlemiştir. Gürcistan da ülkesindeki etnik ve iç çatışmaların çözüm bulması için RF ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bunlar ABD'nin Gürcistan'a yönelik etkili politikalar izleyememesi sonucunu doğurmuştur. Ancak Gürcistan, RF'nin müdahaleleri karşısında, 1995 itibariyle ABD desteğini arkasına almak istemiştir. ABD de 1996'dan sonra ilişkilerini geliştirmeye başladığı Gürcistan'ın hamisi olduğunu RF'ye göstermiştir. Bu dönemde ABD, Gürcistan'a ekonominin yeniden yapılandırılması, demokratikleşme ve bağımsızlığın güçlenmesi için ekonomik yardımlarda bulunmuştur.[209]

1997'de Gürcistan-ABD arasında siyasi, ekonomik ve askerî iş birliğini içeren görüşmeler yapılmıştır. ABD'nin Gürcistan'a yönelik politikaları daha çok askerî alana kaymıştır. 1998 Şubatı'nda Şeverdnadze'nin Batı yanlısı politikalarından dolayı bir suikast girişimi olmuştur. Mayıs'ta Abhazya'daki savaş yüzünden kırk bin Gürcü, Gürcistan'ın diğer bölgelerine göçmüştür. Ekim ayında yönetime karşı ayaklanma yapılmış ama sonuç alınamamıştır.

Kasımda ise Gürcistan, ekonomik kriz yaşamıştır. Bu siyasi ve ekonomik problemler karşısında Gürcistan, ABD yardımlarıyla Karadeniz'deki sınır gözlemciliğini RF'den almıştır. Buna ilaveten ABD şirketleri, ülkede sayıca iki kat artmıştır.

2000'de ABD'nin Gürcistan'a hem ekonomik, hem de siyasi desteği artmıştır. Çünkü RF'de, Putin'in iktidara gelmesiyle "Yeni Güvenlik Doktrini" ilan edilmiş ve RF, Güney Kafkasya'ya yerleşmek için girişimlerde bulunmuştur. ABD, Rus baskılarından kurtulması için Gürcistan'a destek vermiş; 2000 yılında Gürcistan'ın DTÖ'ye üye olmasını sağlamıştır. Böylece ABD, 1974'te kabul ettiği Jackson-Vanik Düzenlemesi' ni[210] Gürcistan için kaldırmıştır. Bu durum, ABD-Gürcistan ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir.[211]

11 Eylül saldırılarının ardından ABD, terörle mücadele kapsamında gerçekleştirdiği operasyonlardan birini, Gürcistan'daki terörist grupları ortadan kaldırmak için başlatmıştır. Bu da ABD'nin Gürcistan üzerindeki etkisini kanıtlamıştır. Bundan sonra ABD'nin Gürcistan'a yönelik güvenlik politikaları önem kazanmıştır. Gürcistan'ın hem enerji, hem de güvenlik ayağıyla ilgilenen ABD, Rus baskılarına karşı Gürcistan'a aktif destek vermiştir. Gürcistan'daki ABD askerî personeli de sürekli artış göstermiştir.[212]

2.3.2.4. Gül Devrimi Sonrası

04.11.2003'te Tiflis'te toplanan 10 bin kişi, seçimlere hile karıştırıldığını iddia etmiş; cumhurbaşkanının istifasını istenmiştir. Bu istekleri doğrultusunda, 23.11.2003'te "gül devrimi" gerçekleşmiştir. 2004 yılı Ocak ayında seçimlerde Mihail Saakaşvili, cumhurbaşkanı olmuştur.[213] Ülkenin Batı dünyasıyla ilişkilerini geliştirerek RF'nin ekonomik ve siyasi baskılarından kurtulmak isteyen Saakaşvili, ABD desteğine ihtiyaç duymuştur. ABD, Gürcistan'ın hem iç sorunlarına, hem de ekonomik

problemlerine kendine göre çözümler üretmiştir.[214] ABD, Gürcistan'da bozulan güç dengesini, bölgedeki demokratikleşme sorununa çözüm arayarak kurmaya çalışmıştır.

07.02.2007'de Tiflis'te; Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Bakü-Kars demir yolu projesine imza atılmıştır. 750 kilometrelik bu demir yolu hattı ile BTC petrol boru hattıyla kurulan enerji köprüsüne bir de kara yolu taşımacılığı köprüsü eklenmiş olacaktır.[215]

ABD'nin bölgedeki varlığını artıran ve dengeleri değiştiren gelişmelerden birisi, 08.08.2008'de yaşanmıştır. Gürcistan ile ayrılıkçı Güney Osetya bölgesi arasındaki çatışmaların[216] yoğunlaşmasıyla Gürcistan birlikleri burayı kontrol altına almak için harekat başlatmıştır. RF de buna karşılık bölgeye askerî müdahalede bulunmuş ve Gürcistan'ın birçok yerini işgal etmiştir. Bunun üzerine ABD, askerî gemilerini Karadeniz'e sokmuş ve Gürcistan'ın Batum Limanına demir atmıştır. Bu, ABD'nin hep gerçekleştirmeyi istediği hedeftir. Ayrıca ABD bu olayın ardından Gürcistan'ın NATO'ya üyeliği hakkında gelişmeler sağlamıştır.[217] Gürcistan savaşı bölgede önemli değişimlere sebep olmuş ve Güney Kafkasya ülkelerinin politikalarını etkilemiştir. Bu savaşın sonunda bölge patronunun RF olduğu ve ABD'nin burada kimseyi koruyamadığı düşüncesi oluşmuştur. Böylece Gürcistan ve özellikle Azerbaycan, RF'ye karşı olmanın faydadan çok zarar getireceğini düşünmüşlerdir.[218]

2.3.3. Ermenistan

2.3.3.1. Petrosyan ve Koçaryan dönemi

SB çöktükten sonra Güney Kafkasya'da bağımsızlığını ilan eden üç cumhuriyetten ikisi (Azerbaycan-Gürcistan) dış politikalarını Batı'ya yönelik kurmaya çalışmışlardır. RF'nin bölgedeki nüfuzunun bitmesi anlamına gelen bu durum nedeniyle RF, Ermenistan'a yardım yapıp Kafkasya'daki etkinliğini sürdürmek istemiştir. Çünkü Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye'yle ilişkileri, Azerbaycan toprağının işgali konusu yüzünden iyi değildir. Ermenistan, Gürcistan'dan da toprak talep ederek bir komşusuyla daha ilişkilerini çıkmaza sokmuştur. Bu da Ermenistan'ın RF'ye koşulsuz üs vermesine ve onun politikalarına ev sahipliği etmesine sebep olmaktadır.[219]

16.09.1991'de Ermenistan'daki devlet başkanlığı seçimlerini Ulusal Demokratik Birlik Partisi lideri Petrosyan kazanmıştır. Petrosyan, dış politikasında komşularla ilişkileri normalleştirmeyi, Dağlık Karabağ sorununu çözmeyi, RF'ye olan bağımlılığı azaltmayı ve ABD ile ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Ancak ABD ile ilişkilerin kilit noktası olan lobicilik faaliyetini önemsememesi, bu durumu etkilemiştir. Petrosyan, Dağlık Karabağ konusunda sert tutum sergilemediği için oluşan muhalefetin baskıları sonucu cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmıştır. 30.03.1998'de yapılan seçimlerde Robert Koçaryan, devlet başkanı olmuştur. Koçaryan dış politikada RF ile askerî, ekonomik ve siyasi iş birliğine önem vermiştir. ABD ile ilişkilerin gelişmesi konusunda, Ermeni diasporası aracılığıyla çalışmalar başlatmıştır. Bu faaliyetler sayesinde ABD, Ermenistan'a büyük ekonomik yardım yapmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan'a oranla Ermenistan'a daha çok destek veren ABD'nin, Ermenistan'da askerî varlığı yoktur. Çünkü Ermenistan, güvenlik ve askerî bakımdan RF'ye bağlıdır. Ermenistan, RF'yi garantör devlet olarak görmekte; RF de Ermenistan'ı bölgenin güvenlik ve istikrarından sorumlu tutmaktadır. Fakat bölgedeki enerji kaynaklarına ve bunların Batı'ya aktarılmasına ABD, RF'den çok yatırım yaptığından kendisini Kafkasya'da söz sahibi hissetmektedir.[220] Ermenistan RF'nin askerî ve siyasi; ABD'nin maddi desteğinden faydalanmakta ve iki ülkeyle de ilişkilerini geliştirmekten rahatsız olmamaktadır.[221]

Ermenistan, ABD çıkarlarına ters politikalar izlemektedir. Buna rağmen ABD'deki Ermeni lobileri sayesinde destek alan Ermenistan, Dağlık Karabağ sorunundaki duruşu yüzünden ABD-Azerbaycan ilişkilerini

germektedir. Azerbaycan ve Gürcistan’ın istikrarsızlaşmasında rolü olan Ermenistan, ABD’nin düşündüğü enerji projelerinin gerçekleşmesine engeldir (Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının açılmasını, bölgesel istikrarsızlık geciktirmiştir).

Ermenistan’ın RF’ye olan bağımlılığından kurtulmasını yolu, Batı’yla yakınlaşması olarak düşünülmektedir. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi ve sınırların açılmasıyla Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin düzelmesi, Ermenistan’ı ABD’ye yakınlaştıracaktır. Bu sebeple ABD yönetimi, Ermenistan-Türkiye arasındaki gelişmeleri desteklemektedir.[222]

ABD’de etkili olan Ermeni lobileri[223], ABD Başkanlarının 24 Nisan günü yapacakları konuşmaya çok önem vermektedir. Ermeni lobileri, o günün “soykırım” olarak adlandırılmasını beklemektedir. Ancak ABD, Türkiye’nin önemine bakarak Ermeni lobilerine rağmen bu güne “katliam, imha, dehşet verici” sıfatlarını kullanmış ve “soykırım” demekten çekinmişlerdir. 44.

ABD Başkanı Barack Obama’nın seçim sürecinde Ermeni lobilerine yönelik vaatleri, -onlar açısından- umut verici olsa da Obama, 24 Nisan 2009’da Ermenice olarak “Büyük Felaket” (*Mets Yeghern*) diyerek “soykırım” kelimesini kullanmamıştır. Oysa Ermeni lobileri, ABD’de öyle önemlidir ki, bu birimler ABD’nin Ermenistan ve Kafkasya’ya atayacağı isimlerde bile etkilidir. Örneğin, Obama yönetimi Philip H. Gordon’u Avrupa-Avrasya İşleri Başkanlığına atamak istemiştir. Ancak Gordon’un atanması, Ermeni iddialarını desteklemediği için Ermeni lobisiyle bağlantılı Cumhuriyetçi Senatör John Ensign tarafından bekletilmiştir.[224]

Barack Obama, 2009 Nisanı’nda Türkiye’ye yaptığı ziyarette, Ermenistan-Türkiye sınırının açılmasını desteklediklerini belirtmiştir. 2009 Ekimi’nde Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesi için yapılan protokolde, ABD Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton ve Rus meslektaşı Sergey Lavrov, arabulucu olarak yer almıştır.[225]

2.4. Bölgesel Sorunlar ve ABD

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Kafkasya, bölgesel çatışmalarla ve sorunlarla istikrarsız bir bölge olmuştur. İçyapının zayıflığı, milliyetçiliğin canlanması, sorunların çözümü için bölgesel mekanizmaların yokluğu, SSCB'nin dağılmasıyla Güney Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan devletlerin toprak bütünlüğünü tehdit etmiştir.[226] Güney Kafkasya'daki, bu çatışmaların oluşup gelişmesinde RF'nin büyük rolü vardır.

SSCB dönemindeki politikalarından biri, devletler içinde özerk bölgeler oluşturarak bunları kullanabilmekti. RF de bu yöntemi deneyerek bölge devletlerinin iç işlerine karışma imkânı bulmuştur. Bölgede etkin olmak isteyen ABD ise bu sorunların çözümüne destek vermiştir.[227] ABD, zengin petrol yatakları bulunan Güney Kafkasya'da, enerji kaynaklarına ulaşmayı önleyen bölgesel çatışmalara çözüm aramaktadır. Sorunların bitmesiyle RF'nin etkinliğini sınırlamayı hedefleyen ABD çatışmaların önlenmesini görev olarak üstlenmiştir.[228]

2.4.1. Dağlık Karabağ

ABD, Azerbaycan aracılığıyla Hazar enerji kaynakları üzerinde tek etkili güç olmayı hedeflemektedir. Bu nedenle ABD, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Bölgeyi yaşamsal çıkar alanı olarak ilan eden ABD, sorunun çözümüne aktif olarak katılmıştır.[229]

ABD, 1990'lardan itibaren süren Ermenistan-Azerbaycan çatışmalarının son bulması için AGİT toplantılarında da çaba sarf etmiştir. Hatta 3 Nisan 2001'de, ABD Dış İşleri Bakanı Colin Powell; Aliyev ve Koçaryan'ı çözüm için görüşmek üzere Florida'ya davet etmiştir. 11 Eylül olaylarının ardından ABD'nin terörle mücadele kararına Azerbaycan da destek vermiştir. Bush yönetimi, buna karşılık Dağlık Karabağ savaşı nedeniyle uygulamaya

konulan 907 sayılı ek maddenin yürürlülüğünü durdurmuştur. Böylece ABD, Dağlık Karabağ savaşında Azerbaycan'a destek olacağını göstermiştir.[230]

2.4.2. Güney Osetya ve Abhazya

Karadeniz'deki uluslararası mücadelede ABD, Gürcistan'ın Karadeniz kıyısında olmasından dolayı bu ülkeye büyük önem vermektedir. Ayrıca Kafkasya'dan gelen petrol ve doğal gazın Karadeniz'e aktarılması ile enerji naklinin Gürcistan üzerinden yapılması, ABD'nin dikkatinin Gürcistan'a çevrilmesini sağlamıştır. ABD, Gürcistan üzerindeki nüfuzunu artırmak, çıkarlarını olabildiğince büyütmek istemektedir. Bu nüfuzu da Gürcistan'ın etnik sorunlarının çözümünde rol oynayarak kazanmayı amaçlamaktadır.[231] Bu bağlamda, Güney Osetya bölgesinin kuzeyle birleşmesini ve Abhazya'nın kendisinden ayrılmasını istemeyen Gürcistan, ABD tarafından ekonomik ve askerî anlamda desteklenmiştir.[232] Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. [233]Ayrıca ABD, Gürcistan'daki BM Gözlemci Misyonuna katılarak kalıcı çözüm çabalarını sürdürmektedir.

2.5. Enerji Politikası

Kafkasya, zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla ekonomik açıdan önemli bir bölgedir. ABD, bölgedeki enerjiye yönelik uzun vadeli çıkarlar benimsemekte ve bunlara ulaşmak için stratejik hedefler belirlemektedir. Şöyle ki ABD'nin Güney Kafkasya politikasındaki asıl belirleyici unsur, enerjidir.

ABD, Hazar’ın statüsüne, önce kıyıdaş olan devletlerin karar vermesini beklemiş; fakat gelişen fikirler karşısında, nihai olarak Hazar’ın sektörlere bölünmesini savunmuştur. Böylece ABD’nin bölgedeki rakiplerini sınırlamak istediği anlaşılmaktadır.[234] ABD, Hazar Havzası’ndan petrol elde etmeyi ve Basra Körfezi’ne olan bağımlılığından bu yolla kurtulmayı amaçlamaktadır. Bu yüzden enerji kaynaklarına ulaşmak ve onların pazarlara aktarımını sağlamak, ABD’nin temel aldığı görüştür. Bunu gerçekleştirmek için bölgedeki enerji altyapısının gelişimine önem vermektedir.[235] Bu sebeple ABD, enerjinin taşınması için diğer boru hatlarına göre daha pahalı olan BTC hattını desteklemiştir. Çünkü bu hat, RF’nin etkisini sınırlamakta ve İran’ı devre dışı bırakmaktadır. Bu da göstermektedir ki, ABD, Güney Kafkasya’ya yönelik politikasının uzun vadeli kazanımlarını iyi analiz etmektedir.

SONUÇ

1991’de Soğuk Savaş’ın bitmesi ve tek kutuplu dünya düzeninin oluşması, küresel ve bölgesel birçok değişime sebep olmuştur. SSCB’nin yıkılışından sonra Orta Asya ve Kafkasya’da ortaya çıkan devletler, bağımsızlık mücadelesi verirken diğer aktörler, bölgede çıkar çatışmaları yaşamıştır. Bölgenin stratejik konumu, zengin enerji kaynakları ve “terörizmle mücadele”de kullanılacak coğrafyası, ABD için Orta Asya ve Kafkasya’yı vazgeçilmez yapmaktadır.

Tek küresel güç olarak kalmak ABD’ye büyük bir hareket özgürlüğü kazandırmıştır. Ancak hemen akabinde, ABD’nin bölgeye yönelik politikaları istikrarsız ve sınırlı olmuştur. Bu dönemde ABD, bölgedeki insan hakları ve ekonomik yapılanmayla ilgilenmiştir. 11 Eylül terör olaylarından sonra ABD, Orta Asya ve Kafkasya’ya ilişkin daha tutarlı politikalar üretmeye başlamıştır. Çünkü bu saldırılardan sonra bölgede ABD’nin ulusal çıkarlarını tehdit eden büyük güvenlik boşluğunun olduğu ve bunun

doldurulmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine ABD, bu bölgede yapmak isteyip de yapamadıkları için bir fırsat bulmuş ve Afganistan'a yapılacak operasyon kapsamında bölgedeki askerî varlığını artırmıştır.

ABD, bölge devletlerini ekonomik, siyasi ve askerî bağlamda yardım programlarıyla desteklemekte; bölge güvenliğini sağlamaya çalışmakta ve terörle mücadele çerçevesinde bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmektedir. ABD tüm bunları –kendisi dışında- herhangi bir gücün, Orta Asya ve Kafkasya'da mutlak hâkimiyet kurmasını önlemek için yapmaktadır. Enerjinin işlenmesinde ABD, Amerikan yatırımcılarını teşvik etmekte ve altyapı çalışmalarına önem vermektedir. ABD'nin ticari çıkarlarının korunması bölgeye ilişkin politikanın oluşumunda büyük rol oynamıştır. Bölgedeki enerji kaynaklarının Batı'ya ulaşmasını isteyen ABD, bu alanda İran'ı engellemeyi ve Rus tekelini kırmayı hedeflemektedir.

ABD, uzun vadeli çıkarlarını hesaba katarak Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmeleri yakından takip etmektedir. ABD'nin öncelikleri arasında RF, Çin, İran gibi güçlerin bölgede nüfuzlarını daraltmak vardır. Bölgesel sorunlara ve bölgenin demokratikleşmesi ile serbest piyasa ekonomisine geçişiyle yakından ilgilenen ABD, Orta Asya ve Kafkasya'daki etkinliğini artırmak için girişimlerini sürdürmektedir.

ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki politikasını ilerleyen dönemlerde Amerika-Rusya ve Çin ilişkilerinin durumu, Orta Asya'daki rejimlerin yapısı ve bölge devletlerindeki siyasi gelişmeler etkileyecektir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle küresel üstünlüğünü kanıtlayan ABD, yeniden yapılanan bu uluslararası süreçte hegemonyasını sürdürmeyi bırakmayacaktır. Clinton döneminde çok taraflı; Bush döneminde tek taraflı politikalar uygulayan ABD'nin çıkar ve amaçları arasında fark olmamıştır. Obama yönetiminde tek yanlı politikaların izlenmeyip devletlerin ve devlet dışı aktörlerin önemseneceğine vurgu yapılmıştır.

Makaleye Brzezinski'nin sözleriyle son vermek ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki durumunu aydınlatmaya yetecektir. "ABD, Orta Asya'ya egemen olmak için çok uzak; ancak dışında kalamayacak kadar da güçlüdür."

KAYNAKÇA

Kitaplar:

1. ABBASBEYLİ, A. , H. Aliyev ve Dünya Politikası, Azerneşr, Bakü, 1997.
2. ALLİSON, Roy, Security Cooperation between Western States and Russia over Central Asia/Afghanistan: The Changing Role of Uzbekistan, Chatham House, London 2008.
3. AMANOV, Şatlık, ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007.
4. ASLANLI, Araz- İlham Hesenov, Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Dış politikası, Platin Yayıncılık, Ankara, 2005.
5. AYDIN, Mustafa (der.), Küresel Politikada Orta Asya, Nobel Yayıncılık, Ankara 2005.
6. BRZEZİNSKİ, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, (çev. Ertuğrul Dikbaş – Ergun Kocabıyık), Sabah Yayınları, İstanbul, 1998.
7. CAFERSOY, Nazim, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Ankara, 2001.
8. CEMİLLİ, Elnur, ABD'nin Güney Kafkasya Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
9. DALMAZ, Halil, 11 Eylül'ün Gizli Bağlantıları Kayıp Halka, Kim Yayınları, Ankara, 2002.
10. DEMİRTEPE, Turgut (der.), Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası, Usak Yayınları, Ankara, 2008.
11. DİALİLİ, Rıza Mohammed – Thierry Kellner, Yeni Orta Asya Jeopolitiği, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
12. EFEGİL, Ertan vd. Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004.
13. GÜRSOY, Naskali Emine –Erdal Şahin (Der.), Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Sota Yayınları, Hollanda, 2002.

14. HAKTAN, Birsel, Gizli Çember ve Özbekistan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

15. HUNTER, Shireen T., Central Asia Since Independence, Weaport, Praeger, 1996.

16. KAZGAN, Gülten (der.), Türkiye – Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

17. MEHMETOV, İsmail, Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2009.

18. OLİKER, Olga – SHLAPAK David A., U.S. Interests in Central Asia Policy Priorities and Military Roles, United States Air Force, Rand Corporation, ABD, 2005.

19. ORAN, Baskın (der.), Türk Dış Politikası 1919-1980, Cilt:1, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

20. SANDIKLI Atilla, Küreselleşen Dünya'da Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2003.

21. SANDIKLI, Atilla – GÜLLÜ, İlhan, "Geleceğin Süper Gücü Çin Uzakdoğudaki Entegrasyonlar ve Şanghay İşbirliği Örgütü", TASAM Yayınları, İstanbul, 2005.

22. SAPMAZ, Ahmet, Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

23. STARR, Frederick, Anatomy of Crisis: US-Uzbekistan Relations, Silk Road Paper, Washington, 2006.

24. SÜLEYMANLI, Ebulfez, Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

25. YAPICI, Merve İrem, Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler, Usak Yayınları, Ankara, 2010.

Makaleler

1. AĞACAN, Kamil, ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması

mı?, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 24, Ankara, Nisan 2002.
2. AĞACAN, Kamil, Bağımsızlığının 10. Yılında: ABD'nin Kafkasya'daki Kalesi mi?, Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 11, Ankara, Mart 2001.
3. ALİRIZA, Bülent, ABD'nin Boru Hattı Politikası: Ciddi mi, Yoksa Dostlar Alışverişte Görsün mü?, Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 6, Ankara, Ekim 2000.
4. ARAS, Bülent, Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu, Avrasya Dosyası, Cilt: 5, No. 3, Ankara, Sonbahar 1999.
5. ARSAVA, A. Füsun, Kosava, Güney Osetya, Abhazya ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneklerinde Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkının Değerlendirmesi, OAKA, USAK, Ankara, 2009.
6. ASLANLI, Araz, ABD ve Güney Kafkasya, Stratejik Analiz, Cilt 9, Sayı 107, Ankara, Mart 2009.
7. BAL, İdris, "Türkistan Çalışmaları: ABD'nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler", Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 12, Ankara, Nisan 2001.
8. BAL, İdris, "ABD'nin Orta Asya Politikası", Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri (der. Gürsoy Naskali, Emine – Şahin, Erdal), Sota Yayınları, Hollanda, 2002.
9. BAYCAUN, Suale –Fazıl Burget, "11 Eylül Sonrası Tacikistan: Rusya ve ABD İlişkilerinde Yeni Dönem", Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 26, Ankara, Haziran 2002.
10. ÇINAR, Burak, "Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşlar"ı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 4, Sayı 8, Ankara, Aralık 2008.
11. ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", OAKA, USAK, Cilt 1, Sayı 2. Ankara, 2006.
12. EMEKLİER, Bilgehan –Nihal Ergül, "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik", Bilge Strateji,

Cilt 1, Sayı 3, Ankara, Güz 2010.

13. ERHAN, Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, Stradigma, Sayı 9, Ankara, Ekim 2003.

14. ERHAN, Çağrı, “Jeopolitik Kuramlar”, Türk Dış Politikası 1919-1980, (der. Baskın Oran), Cilt:1 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

15. EROL, Mehmet Seyfettin–Çiğdem Tunç, “11 Eylül Sonrası ABD’nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya”, Avrasya Dosyası Küresel Değerlendirme Özel, Cilt 9, Sayı 03, Ankara, Sonbahar 2003.

16. GODOY, Julio, “ABD Taliban’ı 11 Eylül’den Önce Tehdit Etti”, 11 Eylül’ün Gizli Bağlantıları Kayıp Halka, (der. Halil Dalmaz), Kim Yayınları, Ankara, 2002.

17. GÖKIRMAK, Mert, “Batı’nın Ermenistan’a Yönelik Politikası”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:7, Sayı: 13, Ankara, 2009.

18. GÜRSES, Emin, “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, Ankara, İlkbahar 2001.

19. HAN, Ahmet K., “Orta Asya’da ABD Varlığı: İç Hilalden Merkez Bölge’ye Yeni Büyük Oyun”, Türkiye–Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, (der. Gülten Kazgan) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

20. İŞYAR, Ö. Göksel, “ABD Avrasya’da Rus Çarı I. Petro’nun Güneye Yayılma Stratejilerinden mi Esinleniyor?”, USAK; OAKA, Tartışma Platformu, Cilt 3, No 5, Ankara, 2008.

21. İYİKAN, Necati, “ABD’nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 21, Konya, 2009.

22. KANBOLAT, H. –K. Ağacan, Gürcistan’daki Rus Üslerinin Tasfiyesinde Mehter Adımları: Bir Geri, İki İleri, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 16, Ankara, Ağustos 2001.

23. KASIM, Kamer, 11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları, OAKA; USAK; Cilt 1, No 1, Ankara 2006.

24. KASIM, Kamer, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi", Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası, (der. M. Turgut Demirtepe), Usak Yayınları, Ankara, 2008.

25. MANAVOĞULLARI, Esra, Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Kırgızistan, Bilgesam, Ankara, 2010.

26. NATİON, R. Craig, Russia, The United States and The Caucasus, Army War Collage, Strategic Studies Institute, 122 Forbes Ave, Carlisle, Şubat 2007.

27. NİCHOL, Jim, Central Asia: Regional Developments and Implications For U.S. Interests, CRS Issue Brief For Congress, Washington, 2006.

28. ÖZDEN, Pınar; Cankara, Yavuz, "Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta, 2007.

29. ÖZER, Emel, YILMAZ, Özlem, "Özbekistan Cumhuriyetinde Siyasal Gelişmeler (1991-2010), " İYİKAN, Necati (ed.), Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

30. PİRİNÇÇİ, Ferhat, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 63-1, Ankara, 2008.

31. RUMER, Eugene, The U.S. Interests and Role in Central Asia After K2, The Washington Quarterly, Yaz 2006.

32. TANRISEVER, F. Oktay, "Rusya Federasyonunun Orta Asya ve Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası", (Der). Mustafa Aydın, Küresel Politikada Orta Asya, Nobel, Ankara, 2005.

33. UZGEL İlhan, "1980 - 1990 ABD'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, (Der. Baskın Oran), Cilt: II, İletişim, İstanbul, 2001.

Tezler

1. CANAR, Burçin, Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikaları (1991-2005), Tez Danışmanı: Dr. Mustafa Aydın, Ankara, 2006, yüksek lisans tezi.
2. GÜRSOY, Abdulkadir, "Küreselleşme Etkisinde Türk Dış Politikasında Eğilimler: Avrupa mı, Avrasya mı, Orta Asya mı?", T.C. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007, yüksek lisans tezi.
3. ÖZSAĞLAM, Muhittin Tolga, Civil War in Tajikistan 1992-1997: Internal and External Actors Struggle for Power, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2000, yüksek lisans tezi.
4. SAMGUNOVA, Manar, "Kazakistan'ın Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik Politikaları", T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2006, yüksek lisans tezi.
5. USMANOVA, Janna, "Rusya Federasyonunun Orta Asya Politikası (1991-2006)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2008, yüksek lisans tezi.

Dergiler:

1. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 63-1, Ankara 2008.
2. Avrasya Dosyası, ASAM, Cilt: 5, No. 3, Ankara Sonbahar 1999.
3. Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, Ankara İlkbahar 2001.
4. Avrasya Dosyası Küresel Değerlendirme Özel, Cilt 9, Sayı 03, Ankara Sonbahar 2003.
5. Bilge Strateji, Cilt 1, Sayı 3, Ankara Güz 2010.
6. Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 4, Sayı 8, Ankara, Aralık 2008.

7. OAKA, USAK, Cilt 1, No 1, Ankara 2006.
8. OAKA, USAK, Cilt 1, Sayı 2. Ankara 2006.
9. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta 2007.
10. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 21, 2009.
11. Stradigma, Sayı 9, Ankara Ekim 2003.
12. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 2, Sayı 18, Ankara.
13. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 2, Sayı 24, Ankara Nisan 2002.
14. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 1, Sayı 11, Ankara Mart 2001.
15. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 1, Sayı 6, Ankara Ekim 2000.
16. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 9, Sayı 107, Ankara Mart 2009.
17. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 1, Sayı 12, Ankara Nisan 2001.
18. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 2, Sayı 26, Ankara Haziran 2002.
19. Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:7, Sayı: 13, Ankara 2009.
20. Stratejik Analiz, ASAM, Cilt 2, Sayı 16, Ankara Ağustos 2001.
21. USAK; OAKA, Tartışma Platformu, Ankara.

İnternet Kaynakları:

1. “ABD Kırgız Manas üssünü garantiye aldı 05 05 2010”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4310&kat=18 (11.06.2010).
2. “ABD’ye Rus-Özbek meydan okuması 29.04.2010”, Haber Merkezi / Timetürk, http://www.timeturk.com/abd’ye-rus-ozbek-meydan-okumasi_122859-haberi.html (15.06.2010).
3. ADİLGIZI Lamiya, “Azerbaycan-ABD ilişkilerinde yeni ivme”, http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/kafkaslar/2455-azerbaycan-abd-ilikilerinde-yeni-ivme.html (26 07 2010).
4. ALBAYRAKOĞLU Esra Pakin, “2009 Yılı Amerikan Dış Politikası’na Bir Bakış”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.bilgesam.com/tr/index.php?

option=com_content&view=article&id=541:2009-yl-amerikan-d-politikasna-bir-bak&catid=98:analizler-abd&Itemid=135 (02.08.2010).

5. ASKER Ali, “Yanlış Hesap Bakü’den Döner: ABD Rotayı Azerbaycan’a çevirdi”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, http://21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4674&kat1=1#_ftnref3 (11.06.2010).

6. “Azerbaycan Obama yönetimine tepkili”, http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4096&kat=18 (17 04 2010).

7. “Dr. Hatem Cabbarlı ile Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Üzerine”, Politik Akademi, http://politikakademi.blogspot.com/2010/01/dr-hatem-cabbarl-ile-turkiye-azerbaycan.html (25.12.2010).

8. KASIM, Kamer, “ABD’nin Ermenistan Politikası”, OAKA, USAK, http://www.usakgundem.com/ders-notu/22/abd’nin-ermenistan-politikası.html (26.07.2010).

9. KONA, Gamze Güngörmüş, “Obama Dönemi ABD’nin Güvenlik Politikaları”, Politika Dergisi, (15.04.2009), http://www.politikadergisi.com/nod/848 (10.07.2009).

10. LAÇİNER, Sedat, “Doç. Dr. Sedat Laçiner: Amerika’nın Kafkasya Politikası ve Türkiye”, USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ankara 2010, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1331 (02.08.2010).

11. LAÇİNOK, Nevra Yaraç, Özbekistan Dış Politikasında ABD – Rusya, TASAM, http://www.tasam.org/index.php?altid=1332 (14.06.2010).

12. MCDERMONTT, Roger N., Kazakhstan’s Defense Policy: An Assessment Of The Trends, ABD Şubat 2009, http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB904.pdf/ (16.02.2011).

13. “Obama’dan Aliyev’e ‘derin’ mektup”, Dünya Bülteni/Haber Merkezi, http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=116894 (26.07.2010).

14. OĞAN, Gökçen, “ABD Orta Asya’da Bir Mevzi Daha Kaybedebilir”, Hürriyet Strateji,

http://www.hurriyet.com.tr/strateji/6574859.asp?gid=202 (16.02.2011).

15. OĞAN, Sinan, "Özbekistan'da "Yesil" Devrim Sancıları", Türksam, http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=364 (14.02.2011).

16. ROZOFF, Rick, "Kazakhstan: U.S. , NATO Seek Military Outpost Between Russia And China, 15.04.2010", http://www.australia.to/2010/index.php?option=com_content&view=article&id=2191:kazakhstan-us-nato-seek-military-outpost-between-russia-and-china&catid=95:rick-rozoff&Itemid=233 (23.07.2010).

17. SHERİDAN, Mary Beth, "Kazakhstan to Allow U.S. Overflights, Washington Post 12.04.2010", http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/04/11/AR2010041103932.html (23.07.2010).

18. ŞİRİYEV, Zaur, "Avrasya Balkanları"nda Amerikan Açılımı (mı?)", OAKA, USAK, http://www.usakgundem.com/yorum/332/"avrasya-balkanları"nda-amerikan-açılımı-mı-.html (02.08.2010).

19. "Türkmenistan-ABD siyasi danışma toplantısı!", (15.06.2010), http://www.gundemrusya.com/turkmenistan-abd-siyasi-danisma-toplantisi-yapiliyor/ (20.07.2010).

20. YILMAZ, Sait, "ABD Güvenlik ve Savunma Politikaları – 2010" http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4992&kat1=126.07.2010 / http://www.21yyte.org/tr/yazi4992-ABD_GUVENLIK_VE_SAVUNMA_POLITIKALARI_%E2%80%93_2010.html (16.02.2011).

21. ZOLYAN, Mikayel, "Armenian Foreign Policy Between Russia, Iran And U.S.", Times.am, http://times.am/2010/03/29/armenian-foreign-policy-between-russia-iran-and-u-s/ (26.07.2010).

22. http://www.turksam.org/tr/a1589.html 26.07.2010.

23. http://tr.wikipedia.org/wiki/Güney_Kafkasya 22.03.2010

OPINION OF REFEREE ACADEMICIAN

The article of Seray EKİNCİ titled "UNITED STATES POLICY IN CENTRAL ASIA AND SOUTH CAUCASUS (1991-2010)", which is planned to be included in the compilation book study whose consultancy and editorship is performed by Assist. Prof. Dr. Necati İyikan from Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of International Relations and which consists of the articles of the undergraduate students in the department and Assist. Prof. Dr. Necati İyikan and in which the political developments of the South Caucasus and Central Asia countries between 1991 and 2010 and the regional policies of the regional/global powers are studied, has been examined and considered worthy to be published.

Kindly submitted for your information:

Prof. Dr. Terry Clarke
Adjunct Professor, Marshall University Graduate College
Huntington, West Virginia, USA

1022 Bath Avenue
Ashland, KY, USA 4111
(606) 325-4852
(606) 615-1934 (c)

February 21, 2011
Date

Terry Clarke
Signature

CV (attached)

Ek 2. Hakem Yorumu

REVIEW OF SERAY EKİNCİ'S ARTICLE, "UNITED STATES POLICY IN CENTRAL ASIA AND SOUTH CAUCASUS (1910-2010)" BY PROFESSOR TERRY L. CLARKE

I am writing to provide comments on Seray EKİNCİ's article, entitled "UNITED STATES POLICY IN CENTRAL ASIA AND SOUTH CAUCASUS (1991-2010)." I understand that the article is planned to be included in the compilation book study whose consultancy and editorship is performed by Assist. Prof. Dr. Necati İyikan from Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of International Relations. I also understand that this compilation will consist of articles written by the undergraduate students in the department of Assist. Prof. Dr. Necati İyikan, who has supervised the study of Ms. EKİNCİ and others regarding the political developments of the South Caucasus and Central Asia countries between 1991 and 2010 and the regional policies of the regional/global powers. I have reviewed Ms. EKİNCİ's article in detail and most definitely consider it worthy of publication. I make this conclusion based on the excellence of Ms. EKİNCİ's extensive research, her knowledge and description of relevant foreign policies of a number of diverse countries, the clear and consistent rationale behind her conclusions and in comparison to the dozens of thesis defenses on which I have sat for American graduate students.

Ms. EKİNCİ begins with a firm foundation of world events which have shaped United States foreign policy with regard to U.S. Presidential Administrations, American interaction and motives for action with relevant regional and world powers and resulting reactions of Central Asian and South Caucasus states. Her knowledge and description of American policies, sense of place and relevant world history are quite impressive. Her description of American foreign aid and the competing political interests of the United States, China, Russia and Iran in the countries of Central Asia and the South Caucasus are equally impressive. Ms. EKİNCİ also accurately and intelligently discusses world energy policies, foreign investment and trade, military and security interests and economic relations in the region. Ms. EKİNCİ's article also appropriately addresses Turkey's role in Central Asia and with clarity and sensitivity addresses how the events of September 11, 2001 have greatly shaped American foreign relations in the South Caucasus region.

Ms. EKİNCİ's article appropriately concludes with the perfect quote to support her thesis: "The US is too far to dominate Central Asia but too powerful to be excluded from it". In summary, I believe Ms. EKİNCİ has crafted an article that would be considered an "A" effort for many American graduate students, let alone undergraduate students, and is clearly worthy of publication.

Terry Clarke — March 8, 2011

Professor Terry Clarke
Marshall University
1801 6th Avenue
Huntington, WV 25703-1518

Date

TÜRKÇESİ:

SERAY EKİNCİ'NİN "BİRLEŞİK DEVLETLER'İN ORTA ASYA ve GÜNEY KAFKASLARDAKİ POLİTİKASI (1991–2010)" ADLI MAKALESİNİN PROFESÖR TERRY L. CLARKE TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Seray EKİNCİ'nin "BİRLEŞİK DEVLETLER'İN ORTA ASYA ve GÜNEY KAFKASLARDAKİ POLİTİKASI (1991–2010)" başlıklı makalesini yorumlamak için bu yazıyı kaleme alıyorum. Bu makalenin, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı derleme kitap çalışmasında yer alması planlanmaktadır. Bu derleme çalışması Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin 1991 – 2010 arasındaki siyasi gelişmelerini ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikasını kapsamaktadır.

Bayan EKİNCİ'nin makalesini inceledim ve kesinlikle yayımlanmaya değer buldum. Bu sonuca bayan EKİNCİ'nin kapsamlı araştırmasının, bilgisinin ve değişik ülkelerin dış politikalarının analizinin dayandığı açık ve tutarlı gerekçelerin mükemmelliğinden dolayı ulaştım.

Bayan EKİNCİ makalesine Birleşik Devletlerin dış politikasına şekil veren dünyadaki gelişmeleri sağlam bir temele dayandırarak başlamıştır. Bunu yaparken ABD yönetiminin bölgesel ve küresel güçlerle hareket etmesinin nedenlerine; bu ülkelerin bölge politikalarından etkilenmesine; Orta Asya ve Kafkasya'daki devletlerin karşı tepkilerine yer vermiştir.

EKİNCİ'NİN Amerikan politikasını analizi, coğrafya önemini vurgulaması ve ilgili dünya tarihi bilgisi etkileyici seviyededir. Ekinci'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin dış yardımlarını ve Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Rusya ve İran'ın Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki siyasi rekabetini analizi de benzer şekilde etkileyicidir.

Bayan EKİNCİ ayrıca enerji politikalarını, yabancı yatırımları, ticareti, askeri ve güvenlikle ilgili çıkarları ve bölgedeki ekonomik ilişkileri doğru şekilde ve akıllıca değerlendirmiştir. Bayan EKİNCİ'nin makalesinde

bunların yanısıra Türkiye'nin Orta Asya'daki rolüne ve 11 Eylül 2001 olaylarının Güney Kafkasya'daki Amerikan Birleşik Devletleri'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerine de doğru tespitler yapılarak yer verilmiştir.

Bayan EKİNCİ tezini destekleyen mükemmel bir alıntı ile makalesini sonlandırmıştır "ABD Orta Asya'ya hükmetmek için çok uzak, fakat dışarıda tutulmak için de fazla güçlüdür". Özet olarak, ben Bayan EKİNCİ'nin hazırladığı makaleyi birçok Amerikalı yüksek lisans öğrencisi için "A" notuyla değerlendirilecek bir çalışma olarak görüyor ve basılmaya değer buluyorum.

Tarih: Profesör Terry Clarke
8 Mart 2011 Marshall Üniversitesi
1801 6. Cadde
Huntington, WV 25703–1518

157 http://tr.wikipedia.org/wiki/Güney_Kafkasya (22.03.2010).

158 Burçin Canar, *Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikaları (1991-2005),* Yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Mustafa Aydın, Ankara, 2006, s. 1.

159 Rovshan Mammadov, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*, Yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağrı Erhan, Ankara, 2008, s. 6.

160 Gamze Güngörmüş Kona, "Obama Dönemi ABD'nin Güvenlik Politikaları", *Politika Dergisi*, (15.04.2009), http://www.politikadergisi.com/nod/848 (10.07.2009).

161 Zbigniew Brzezinski, *age.*, s. 32.

162 Burçin Canar, *a.g.t.*, s. 45. ; Necati İyikan, ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, 2009, s. 260.

163 Kamer Kasım, 11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları, *OAKA, USAK*, Cilt 1, No 1, Ankara, 2006, s. 26.

164 Araz Asanlı, "ABD ve Güney Kafkasya", *Stratejik Analiz*, Cilt 9, Sayı 107, Ankara, Mart 2009, s. 59.

165 Atilla Sandıklı, "*Küreselleşen Dünya'da Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği*", Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2003, s. 180.

166 Burçin Canar, age., s. 45, 46.

167 Araz Asanlı, agm., s. 61.

168 Burçin Canar, age., s. 46, 47.

169 Burçin Canar, age., s. 46-55.

170 Kamer Kasım, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi", *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, (der. M. Turgut Demirtepe), Usak Yayınları, Ankara, 2008, s. 121.

171 Zaur Şiriyev, "Avrasya Balkanları"nda Amerikan Açılımı (mı?)", OAKA, USAK, http://www.usakgundem.com/yorum/332/"avrasya-balkanları"nda-amerikan-açılımı-mı-.html (02.08.2010).
172 Ali Asker, "Yanlış Hesap Bakü'den Döner: ABD Rotayı Azerbaycan'a çevirdi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, http://21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4674&kat1=1#_ftnref3 (11.06.2010).
173 Kamer Kasım, *age.*, s. 129.
174 Elnur Cemilli, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 53.
175 R. Craig Nation, Russia, The United States and The Caucasus, Army War Collage, *Strategic Studies Institute*, 122 Forbes Ave, Carlisle, Şubat 2007, s. 15.
176 Nazim Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, Ankara, 2001, s. 44.
177 Araz Aslanlı, Hesenov, İlham, *Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 25.
178 Rovshan Mammadov, "ABD'nin Güney Kafkasya Politikası", yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağrı Erhan, Ankara, 2008, s. 11, 12.
179 İsmail Mehmetov, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.705.
180 Dağlık Karabağ, Karabağ'ın sadece bir bölümünü ifade etmektedir. 1918-1920 ylları arasında Azerbaycan toprağı olarak sayılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 262.
181 Kamer Kasım, 11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları, *OAKA, USAK*, Cilt 1, No 1, Ankara, 2006, s. 26.
182 Elnur Cemilli, age., s. 55.
183 Elnur Cemilli, age., s. 57.
184 Abbasbeyli A. *H. Aliyev ve Dünya Politikası*, Azerneşr, Bakü 1997 s. 54.
185 Necati İyikan, agm., s. 260.
186 Bülent Alirıza, "ABD'nin Boru Hattı Politikası: Ciddi mi, Yoksa Dostlar Alışverişte Görsün mü?", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ankara, Ekim 2000, s. 68.
187 Elnur Cemilli, age., s. 65-67.
188 Ahmet Sapmaz, age., s. 210.
189 Necati İyikan, agm., s. 260.
190 "Dr. Hatem Cabbarlı ile Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Üzerine", *Politik Akademi*, http://politikakademi.blogspot.com/2010/01/dr-hatem-cabbarl-ile-turkiye-azerbaycan.html (25.12.2010).
191 Elnur Cemilli, age., s. 68.
192 Araz Asanlı, agm., s. 61, 62.
193 Araz Asanlı, agm., s. 63, 64.
194 Ali Asker, "Yanlış Hesap Bakü'den Döner: ABD Rotayı Azerbaycan'a çevirdi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, http://21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4674&kat1=1#_ftnref3 (11.06.2010).

195 Ali Asker, “Yanlış Hesap Bakü’den Döner: ABD Rotayı Azerbaycan’a çevirdi”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, http://21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4674&kat1=1#_ftnref3 (11.06.2010).

196 Ali Asker, “Yanlış Hesap Bakü’den Döner: ABD Rotayı Azerbaycan’a çevirdi”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, http://21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4674&kat1=1#_ftnref3 (11.06.2010).

197 “Azerbaycan Obama yönetimine tepkili”, http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=4096&kat=18 (17 04 2010).

198 “Obama’dan Aliyev’e ‘derin’ mektup”, *Dünya Bülteni/Haber Merkezi*, http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=116894 (26.07.2010).

199 Lamiya Adilgızı, “Azerbaycan – ABD ilişkilerinde yeni ivme”, http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/kafkaslar/2455-azerbaycan-abd-ilikilerinde-yeni-ivme.html (26.07.2010).

200 Kamil Ağacan, “ABD’nin Gürcistan’a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması mı?”, *Stratejik Analiz,* Cilt 2, Sayı 24, Ankara,, Nisan 2002, s. 72.

201 H. Kanbolat – K. Ağacan, “Gürcistan’daki Rus Üslerinin Tasfiyesinde Mehter Adımları: Bir Geri, İki İleri”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 16, Ankara,, Ağustos 2001, s. 7.

202 Elnur Cemilli, age., s. 95, 96.

203 H. Kanbolat – K. Ağacan, agm., s. 7.

204 Rovshan Mammadov, age., s. 34.

205 Kamil Ağacan, “Bağımsızlığının 10. Yılında: ABD’nin Kafkasya’daki Kalesi mi?”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Ankara, Mart 2001, s. 33.

206 Araz Asanlı, agm., s. 61.

207 ABD doğal kaynakların Batı’ya Ermenistan üzerinden aktarılmasını istemiş ama Azerbaycan, Ermenistan ile yaşanan Karabağ sorunu nedeniyle buna onay vermemiştir. Geriye kalan seçeneklerden biri İran, diğeri Gürcistan’dır. İran’ı uluslararası sistemde yalnız bırakmak isteyen ABD için en uygun ülke, Gürcistan’dır.

208 Kamil Ağacan, “Bağımsızlığının 10. Yılında: ABD’nin Kafkasya’daki Kalesi mi?”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Ankara,, Mart 2001, s. 33-36.

209 Rovshan Mammadov, age.,, s. 37.

210 SSCB mallarının ABD’ye girişini yasaklayan düzenleme.

211 Elnur Cemilli, age., s. 122-127.

212 Araz Asanlı, *agm.*, s. 61.

213 Rovshan Mammadov, *a.g.t.*, s. 43-46.

214 Kamil Ağacan, “Bağımsızlığının 10. Yılında: ABD’nin Kafkasya’daki Kalesi mi?”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Ankara,, Mart 2001, s. 36-38.

215 Kamer Kasım, “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi”, *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, (der. M. Turgut Demirtepe), Usak Yayınları, Ankara, 2008, s. 132, 133.

216 Gürcistan Güney Osetya sorununu askeri yöntemle çözmeye çalışmıştır. Bu girişim başarısız olmuştur. RF Güney Osetya ve Abhazya’nın bağımsızlığını tanımıştır. Böylece RF Gürcistan’ın topraklarının fiilen ayrıldığını kabul etmiştir. RF bu bağlamda bölgede güç kazanırken ABD RF’nin tepkilerine olumsuz bakmıştır.

217 Araz Asanlı, *agm.*, s. 63, 64.

218 Sedat Laçiner, "Amerika'nın Kafkasya Politikası ve Türkiye", *USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi*, Ankara, 2010, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1331 (02.08.2010).

219 Elnur Cemilli, age., s. 136-148.

220 Rovshan Mammadov, age., s. 56-59.

221 Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", *OAKA*, *USAK*, Cilt 1, No 1, Ankara, 2006, s. 38.

222 Kamer Kasım, "ABD'nin Ermenistan Politikası", OAKA, USAK, http://www.usakgundem.com/ders-notu/22/abd'nin-ermenistan-politikası.html (26.07.2010).

223 Mert Gökırmak, "Batı'nın Ermenistan'a Yönelik Politikası", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:7, Sayı: 13, Ankara, 2009, s. 149, 150.

224 Kamer Kasım, "ABD'nin Ermenistan Politikası", OAKA, USAK, http://www.usakgundem.com/ders-notu/22/abd'nin-ermenistan-politikası.html (26.07.2010).

225 Mikayel Zolyan, "Armenian Foreign Policy Between Russia, Iran And U.S.", Times.am, http://times.am/2010/03/29/armenian-foreign-policy-between-russia-iran-and-u-s/ (26.07.2010).

226 Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", *OAKA*, *USAK*, Cilt 1, No 1, Ankara, 2006, s. 26, 27.

227 Kamil Ağacan, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması mı?", *Stratejik Analiz,* Cilt 2, Sayı 24, Ankara, Nisan 2002, s. 74.

228 Emin Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, Cilt 7, Sayı 1, Ankara, İlkbahar 2001, s. 262.

229 Burçin Canar, a.g.t. s. 56.

230 Elnur Cemilli, age., s. 160-163.

231 Kamil Ağacan, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması mı?", *Stratejik Analiz,* Cilt 2, Sayı 24, Ankara,, Nisan 2002, s. 74.

232 Kamer Kasım, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi", *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, (der. M. Turgut Demirtepe), Usak Yayınları, Ankara, 2008, s. 132.

233 A. Füsun Arsava, Kosava, "Güney Osetya, Abhazya ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneklerinde Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkının Değerlendirmesi*", OAKA*, *USAK*, Ankara, 2009, s. 199.

234 Elnur Cemilli, age., s. 81-93.

235 Şatlık Amanov, age., s. 153.

RUSYA FEDERASYONU ORTA ASYA ve GÜNEY KAFKASYA SİYASETİ (1991- 2010)

Anneme,

"Beni büyünce anlarsın," derdin ya hani hep anneciğim; ben büyüdüm ve seni şimdi çok iyi anlıyorum. Bu yüzden, "İyi ki senin kızınım," diyorum. Anneme ve bütün aileme bana karşılık beklemeden verdikleri sevgi için çok teşekkür ederim; iyi ki varsınız…

Sevim ŞEKER

ÖNSÖZ

Rusya, üzerinde çalışılması gereken sürprizlerle dolu bir ülkedir. Bunu araştırma kapsamında Moskova'ya gittiğimde daha iyi anladım. Bugüne kadar Rusya hakkında birçok araştırma yapıldı. Rusya'nın hem iç politikası hem de dış politikası çeşitli uzmanlar tarafından analiz edildi. Kuşkusuz bu çalışmaların hepsi ciddi bir kaynak niteliğini taşımıyordu. En objektif olanlarına ulaşmak için, son derece zorlu bir süreçten geçmek zorunda kaldım. Her şeyden önce Türkçe yapılan çalışmalarda bilgi tutarsızlığı söz konusuydu. Bunun yanında Rusya hakkında yazılan konular, hep aynı içeriğe sahipti. Örneğin, Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ve Güney Kafkasya politikasını araştırırken karşıma hep enerji konusu çıktı. Rusya için araştırma konuları, ülkedeki Batılı şirketler, Gazprom ve enerjiyle sınırlı kalmaktaydı.

Türkçe eserlerin yanında kaynak taramalarımda İngilizce kaynaklara da yer verdim. Buradaki amacım, Türkçe ve İngilizce kaynaklardaki bilgileri karşılaştırmak ve en doğru bilgiye ulaşmaya çalışmak oldu. Ancak bir ülkeyi gidip görmedikçe çalışmamın bir yanını eksik kalacağının da farkındaydım ve o amaçla araştırmalarımın bir kısmını 12 Kasım–21 Kasım 2010 tarihleri arasında Moskova'da yürüttüm. Bu süreçte bazı akademisyenlerle Rusya'nın dış politikası hakkında görüşmeler yaptım. Moskova Devlet Üniversitesi akademik görevlilerinden Andrey Telyakov'la 14 Kasım 2010'da yaklaşık bir buçuk saat süren bir röportaj yapma fırsatım oldu. Andrey Telyakov Türk Dilleri ve Türk Cumhuriyetleri üzerine uzmanlaşmış bir bilim adamı. Kendisiyle Putin dönemi üzerinde konuştuk. Bunun yanında Moskova Beşeri Bilimler Akademisi, Tarih Bölümü

asistanlarından Aleksandr Vasiliyev’le görüşme fırsatım oldu. Kendisi Osmanlı–Rus ilişkileri konusunda araştırmalar yapmakta. Yine burada Rusya’yla yakın ilişkileri nedeniyle araştırmamın kapsamındaki ülkelerden -en çok zorlandığım ülke- olan Tacikistan hakkında bazı aydınlatıcı bilgilere ulaştım.

Türk–Rus İlişkileri Bölümü’nde görevli olan Tacik Faridun Usmanov’dan, Tacikistan–Rusya ilişkilerine dair önemli bilgiler edindim. Rusya’yla ilgili – araştırma gezim kapsamında- makalemi okumayı ve bana hakemlik yapmayı kabul eden Andrey Telyakov, İrina Aleksandrova, Aleksandr Vasiliyev ve Faridun Usmanov’a teşekkür ederim. Bunun yanında bana Moskova’da evini açan Aygül Aydın’a ve bana yardımcı olan, Türk–Rus İlişkileri Bölümü, Türkçe öğretim kursları başkanı Sayın Vefa Abdullayeva’ya misafirperverliğinden ötürü sonsuz teşekkür ederim. Moskova’daki araştırma gezim için ise özel teşekkürü, Rusya konusunda Türkiye’de önemli isimlerden biri olan Sinan Ogan’a iletmek istiyorum. Kendisi araştırma gezimin öncesinde ve devamında yardımlarını esirgemedi.

Çalışmam esnasında en büyük desteği ailemden gördüm. Hem Moskova’da, hem de Türkiye’deki araştırmalarımla ilgili beni her zaman cesaretlendiren aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Bir özel teşekkürümünü de çalışmalarım esnasında bana yürekten destek veren ve kitap araştırmalarım sırasında yardımlarını benden esirgemeyen Semih Serdar Alanko’ya sunarım.

Son teşekkürüm ise aynı evi paylaştığım Seray Ekinci ve Merve Alpaslan’adır. Bu makaleyi yazarken zorlandığım bütün bölümlerde beni destekleyip cesaretlendirdiler. Teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

1990’lı yıllar uluslararası toplumda çok büyük değişikliklere neden oldu. Bunların arasında en önemlileri, Soğuk Savaş’ın bitmesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıdır. Sovyetler dağıldıktan sonra SSCB’yi oluşturan 15 cumhuriyet bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bunun yanında Rusya Federasyonu da kendisini Sovyetler’in halefi ilan etmiştir.

Rusya Federasyonu, bağımsızlığının ilk yıllarında hem iç politikasında hem de dış politikasında ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Bunların başında ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik problemleri gelmiştir. Bu bağlamda da bağımsızlığını yeni kazanmış Rusya Federasyonu, öncelikle ülkenin iç sorunlarıyla ilgilenmiştir. İlk devlet başkanı Boris Yeltsin, Rusya’yı Batı’nın bir parçası olarak değerlendirdi. Böylece ilk olarak yüzünü Batı’ya dönen Rusya Federasyonu, eski Sovyet topraklarına ilgi göstermemiştir. Çünkü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu ülke içerisindeki yolsuzluk, ekonomik dengesizlik, rüşvet gibi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Moskova’da kaldığım sürece edindiğim izlenime göre de bu problemler hâlâ çözümlenebilmiş değil.

1993 yılına gelindiğinde, ilk iki yılın aksine Rusya’da hâkim olmaya başlayan Avrasyacı görüşler, bugünlere kadar gelen Avrasya hâkimiyetinin önünü açmıştı. 1993’te Avrasya’ya geri dönüş başladı. Eski Sovyet topraklarındaki devletler, “Bağımsız Devletler Topluluğu” çatısı altında birleştirildi. Ancak ülkede oligarkların[1] dış politikada etkin olması nedeniyle Boris Yeltsin, Avrasyacı politikayı tam olarak uygulayamadı. 2000 yılında Putin’in başa geçmesiyle Avrasyacılık, baskın bir şekilde

uygulanmaya başladı. Ülkesinde âdeta kahraman ilan edilen Putin'in, Avrasya merkezli politikaları sayesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede etkin olma çabalarına âdeta darbe vuruldu. Bunun en güzel örneği, bölgedeki Amerikan üslerinin kapatılmasıdır. Putin'den sonra 2008'de devlet başkanlığı koltuğuna oturan Medvedev de Putin'in yolunu izledi. Rusya'daki araştırmalarım sırasında Medvedev'in Putin iktidarını değiştirmeye yönelik küçük adımlar attığını ancak Putin hâkimiyetini değiştiremediği izlenimini edindim. Örneğin Putin'in adamı olan Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov, Medvedev tarafından görevden alınıyor; ancak sokaktaki halk, Rusya'nın imparatorluk olmasını Putin'in sağlayacağını düşünüyor. Ve sokakta Medvedev'den ziyade Putin'in liderliği konuşuluyor.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya devletleri, Rusya'nın korumasına ihtiyaç duymaya başladı. Çünkü Sovyetlerin sübvansiyonuyla ayakta duran devletler tek başına kaldıklarında ekonomik açıdan bir çöküntüye geçmişti; üstelik hâlâ Sovyetler'e bağımlı olmaktan kurtulamamışlardı. Çünkü Hazar kaynaklarının uluslararası pazarlara açılması noktasında da eski SSCB yolları kullanılıyordu.[2] Orta Asya Devletleri'nden Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan gibi enerji kaynaklarına sahip ülkeler, bu kaynaklarını dünya piyasalarında satışa sunmak için Rusya'nın üzerinden geçen boru hatlarını kullanmaya mecbur kalmıştır. Güvenlik noktasında Rusya'nın önem verdiği ülkelerden biri Tacikistan'dır. Afganistan'la sınırı olan bu ülkedeki radikal İslam tehdidi, Rusya'yı rahatsız etmektedir. Askerî olarak korunmasız ve ekonomik olarak da Orta Asya'nın en fakir ülkesi olan Tacikistan'ın, korunmak için Rusya'nın askerî gücüne ihtiyacı vardır.

Sovyetler'in dağılmasından sonra Kafkasya ikiye bölündü. Kuzey Kafkasya Rusya'ya bağlı kaldı. Güney Kafkasya'da ise üç yeni devlet ortaya çıktı: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan. Rusya için Kafkasya, güvenlik noktasında son derece önemlidir. Çünkü Kafkasya etnik azınlıkların yoğun olarak yaşadığı ve sıcak çatışmalara sahne olan bir bölgedir. Rusya Federasyonu da Kafkasya'daki çatışmaları bölge devletlerini kontrol edebilmek amacıyla körüklemektedir. Rusya, Kafkasya'daki ülkeleri istikrarsızlaştırarak kendine bağlamak istemektedir.[3]

Çünkü Rusya, Kafkasya'da Orta Asya'daki gibi tam anlamıyla hâkimiyet kuramamıştır. Bölgede Ermenistan, Rusya'yla tam bir ittifak içerisindedir; ancak Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya'dan yana olmayan tavırları -bunun yanında ABD'yle yakınlaşmaları- Rusya'nın bölgeye tam anlamıyla müdahale etmesinin önüne geçmektedir. Rusya ise bölgedeki etnik grupları bu iki ülke üzerinde son derece başarılı politikalarla kullanmaktadır. Bunun en güzel örneği, –bence- Abhazya ve Osetya'dır. Rusya bu iki bölgeyi kullanarak Gürcistan'ı her zaman zor durumda bırakmış; 2008 Rus–Gürcü Savaşı sonrasında da bu iki bölgenin bağımsızlığını tanıyarak Gürcistan'ın hareket serbestîsinin önüne geçmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Rusya'nın 1991–2010 yılları arasında Orta Asya ve Güney Kafkasya politikasını incelemektir. Bu bağlamda Sovyetler'in dağılma süreci göz önüne alınmaktadır. Bunun yanında bağımsızlıktan günümüze kadar Rusya Federasyonu'nun dış politikasının, Orta Asya ve Kafkasya'ya yansımaları açıklanmaktadır. Rusya Federasyonu'nun iç politikası ve iç politikasında yaşanan dönüşümler, konunun dışında tutulmuştur.

Araştırmamızda şu sorulara yanıt aranacaktır:

Sovyetler Birliği'ni dağılma sürecine götüren faktörler nelerdir?

Rusya Federasyonu, bağımsızlığının ilk yıllarında nasıl bir dış politika izlemiştir?

1991'den günümüze kadar Rus dış politikasında Avrasyacılığın uygulanışı nasıl olmuştur?

Rus dış politikasında kullanılan araçlar nelerdir?

Orta Asya ve Kafkasya, Rusya için neden önemlidir?

Enerji Rus dış politikasında araç mı, yoksa amaç mı olmuştur?

Çalışmada Sovyetler'in dağılma süreci, Gorbaçov'dan itibaren incelenmektedir. Sovyetler dağıldıktan sonra Yeltsin, Putin ve Medvedev dönemlerinde Rusya dış politikasının şekilleniş biçimlerine yer verilmektedir. Bu politikaların incelenmesinde devlet başkanlarının bölgeye yönelik attığı adımlara da değinilmektedir. Sonrasında Rusya'nın, Orta Asya ve Kafkasya'daki ülkelerle karşılıklı ilişkilerine yer verilmektedir. Rusya'nın bölgede araç olarak kullandığı örgütlenmelerden de bahsedilerek amacı açıklanmaya çalışılmaktadır.

Son olarak, Rusya’nın bölge üzerindeki enerji politikasına değinilmektedir. Bu incelemeler esnasında Rusya’nın bölge politikasının yanında Batı’yla kurduğu ilişkilerin niteliği de analiz edilmektedir. Bugün uluslararası pazarda hayati öneme sahip olan petrol ve doğal gaz, Rus dış politikasının en büyük silahı olduğundan ülkenin enerji politikası da ayrıca açıklanmaktadır.

1 “Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu’nun ilk devlet başkanı Yeltsin ülkesini içinde olduğu ekonomik çöküntüden kurtarmak için serbest pazar ekonomisini geliştirmek için bazı adımlar atmıştır. Yeltsin ülkede Serbest Ticaret Kanunu’yla 1991–1993 yıllarında özel teşebbüse yönelik atılacak adımları ülkede kanun nezdinde onaylamıştır. Ülke planlı ekonomiden serbest ekonomiye geçişi kaldıramamış ve kişiler arasında çok büyük gelir farklılıkları oluşmuştur. Ancak 1991’den sonra oligark olarak adlandırılan ve ekonominin uğradığı bu değişimi kendi lehine çevirip sürekli zenginleşen bir grup ortaya çıkmıştır. Bu kişiler Yeltsin’in ekonomik politikalarını desteklemişlerdir. Bankacılık ve enerji gibi ülkede son derece önemli alanlarda faaliyet gösteren bu kişiler yönetimdeki kişilerle de iyi ilişkiler kurmuşlardır. “

Yusuf Yıldırım, *Rus Dış Politikasında Ukrayna Faktörü*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2010, s. 14. (yüksek lisans tezi)

2 İlyas Kamalov, “Rusya’nın Orta Asya Politikası”, *Stratejik İnceleme*, Ankara, 2007, s. 83.

3 Burçin Canar, *ABD ve Rusya’nın Güney Kafkasya Politikaları*, Ankara, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.10 (yüksek lisans tezi).

1.BÖLÜM: SOVYETLER'İN DAĞILMA SÜRECİ

Sovyetler'in son devlet başkanı olan Gorbaçov 1985'de görevine başladı. Devletin başına gelmesiyle ülkenin temel sorunlarının merkezî ve otoriter bir yapıdan kaynaklandığını dile getirdi. Dış dünyaya kapalı bir politika sürdüren Sovyetler'e hayat vermek için köklü değişiklikler yapmak istedi. Bu yüzden 1986'da *perestroika* (yeniden yapılanma) ve *glastnost* (açıklık) politikalarını ortaya attı. *Glastnost* özgürlük içermesinin yanında ülkenin dışa açılımını sağlamayı ve özelleştirmeyi amaçlamaktaydı.[4] Bu bağlamda Gorbaçov, yönetim kadrosunda köklü değişikliklere gitti. Komünist partide "Gorbaçovlaşma" dönemi başladı. Politbüro üyeleri değiştirildi.[5] Reformları gerçekleştirmek için Gorbaçov, aydınlarla iş birliğine gitti. Çünkü işçi ve köylülerin reformların önüne engel çıkaracağını düşündü. Bu engellerin önüne geçmek istedi.[6] Bu düşüncelere nazaran *Glastnost* ve *Perestroika*, Sovyetler'de beklenen etkiyi yapmadı. Toplumun günlük hayatında bir iyileşme sağlanamadı. Topluma güvence veren, yenilikleri anlatacak bilgide elemanlar yetiştirilemedi. Devletçi ekonominin özelleştirilme çabaları hiçbir sonuç vermedi. Sovyetler Birliği'nin yetmiş yıllık merkeziyetçi yapısını Gorbaçov döneminde federasyonlara dönüştürülmek istendi. Bu da sınırlar içerisinde etnik çatışmalara neden oldu. Böylece Sovyetler'in çöküşü başladı.[7] Ancak Sovyetler Birliği'ni dağılmaya götüren nedenleri tek çatı altında toplamak mümkün değildir. Sovyetler içerisinde birçok ulusu barındıran, uzun yıllar bulunduğu coğrafyada hüküm sürmüş ve Soğuk Savaş dönemi boyunca süper güç

olarak adlandırılan büyük bir imparatorluktur. Bu yüzden Sovyetler’in dağılma süreci sadece son beş yılda gerçekleşen gelişmelere bağlanamaz. Sovyetler Birliği’nin dağılma nedenleri üç aşamada incelenebilir:

1. Yapısal Nedenler: Sovyetler, içerisinde on beş değişik cumhuriyeti barındırıyordu.[8] Bunların beşi Türk cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), üçü Slav (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya), üçü Baltık (Litvanya, Letonya, Estonya), biri Romen Latin (Moldovya), biri Fars (Tacikistan), bir Ermeni (Ermenistan) ve bir Gürcü (Gürcistan) cumhuriyetidir.[9]

Sovyetler Birliği, 22.402.200 km^2 yüzölçümüyle dünyanın en büyük kara parçasına sahip devletiydi. Sibirya’dan Uzak Doğu’ya kadar çok uluslu bir bünyeye sahipti.[10] Bu yüzden SSCB sıradan bir devlet değildi. Ancak Sovyetler’in içerisinde yaşayan topluluklar, tarih boyunca bölgedeki asimilasyon çalışmaları yüzünden büyük sıkıntılar yaşamıştı. Sovyetler, hâkimiyeti altındaki toplumlar üzerinde Ruslaştırma politikası güttüğü için bu cumhuriyetlerin topraklarına Rus nüfusu yerleştirilmişti.[11] Sovyetler Birliği içerisinde sosyalizm fikri hâkimdi. Bu fikir, Sovyetler’i büyük bir devlet hâline getirmişti. Bu doğrultuda proleteryanın önemi, SSCB için çok büyüktü. 1917 Bolşevik İhtilali’yle öne çıkan Marxist-Leninist ideoloji, işçi sınıfını yücelttiği için zamanla parti içerisinde tek bir grubun oluşmasına neden olmuştu. Böylece de bürokratlar ayrıcalıklı hâle gelmişti.[12]

Stalin döneminde, korku ve yıldırmanın kol gezdiği bir baskı rejimi uygulanmıştı. Bu dönemde halkın yönetimden uzak tutulması yönetime karşı güvensizliğe ve hoşnutsuzluğa neden olmuştu.

1. Ekonomik Nedenler: SSCB’de bütün önemli kararlar merkez tarafından alınmaktadır. SSCB’ye katılan her bir cumhuriyetin var olan kaynakları kullanılmaktadır. Üretim, geniş birimler üzerine kuruludur. Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynakları için zengin olduğundan bunlar da merkezin amaçları için kullanılmıştır.[13] SSCB’nin ekonomik sistemi, enerjiye bağımlıdır. Enerjinin de sadece merkezin amaçları için kullanılması iktisadi reformları önlemiştir. Bu dönemde ülkelerin sahip oldukları enerjinin ihracı için gerekli yolların yapımı merkez üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu da enerjiden gelen gelirlerin merkezde toplanmasına neden olmuştur.[14] Ülkede amaç, adil bir üretim tüketim dengesi oluşturmaktır. Onlara göre kapitalizmin kişisel çıkar özelliği, ekonomik sisteme dâhil olamazdı.[15] Ancak Sovyetler’de en büyük sorun, demokrasinin yerleşmemiş olmasıydı. Halkın siyasal iktidarlarla irtibat kuramayışı toplumdaki taleplerin karşılanamamasına neden olmuştur. 1980’lere gelindiğinde Sovyetler’de üreten nüfus %13 tüketen sınıf ise %86’ydı. Böyle bir durumda da bürokrasi sınıfı, SSCB’nin kontrol edemeyeceği oranda büyümüştü. Sovyetler Birliği, 1955’lerden itibaren yatırımlarının büyük çoğunu savunma sanayine yapmıştır. Halkın refahı, eşitlik ve devletin bağlı olduğu ilkeler göz ardı edilmiştir. SSCB, Soğuk Savaş’ın getirdiği iki kutuplu dünyada hayatta kalabilmek için bütün sermayesini ağır sanayiye yatırmıştır.[16] 1985’lere gelindiğinde devlet halkın ihtiyaçlarına cevap veremez duruma gelmiştir. İşsizlik ön plana çıkmış; her şey kamulaştırılmıştır. Paylaşım ve denetleme sadece merkeze indirgenmiştir. Ekonomik adımlar üzerinde

yapılacak olan kontroller, devlete bağlanmış; bu da devlete karşı ilgisizliği beraberinde getirmiştir.[17]

2. Kültürel ve Sosyal Nedenler: Sovyetler Birliği Komünist Partisi, halkın düşünce ve ifade özgürlüğüne, kültürel faaliyetlerine birçok kısıtlama getiriyordu. Bu vesile ile Rusya'daki gezim esnasında güvenlik konusunda alınan tedbirleri dile getirmek isterim.[18] Rejim karşıtı herhangi bir söz ya da eylem, parti tarafından engellenmekteydi.[19] SSCB -genelde Hristiyanlar çoğunlukta olsa da- dünyada en büyük beşinci Müslüman nüfusa sahip devletler topluluğuydu.[20] Ülkedeki bütün toplumlarda Rusça konuşulmaktaydı ancak farklı uluslar kendi alfabelerini de kullanmaktaydı Dolayısıyla Sovyetler, bölünmüş bir toplum görüntüsüne sahipti.[21] 1980'lerde ülkedeki rüşvet, dolandırıcılık ve yolsuzlukta büyük artışlar yaşandı.[22] SSCB'de geleneksel unsurlar, ideolojiye dâhil edilmiyordu. Nasyonallik, komünist olgu gerçekte rejimde yoktu. Bu da sosyal ve politik projelerin oluşmasında zıtlıklara neden olmaktaydı. Sovyetler'in içindeki toplumlar, çifte standart ve fikirlerle gelişen farklılıklarla yüzleşmek zorunda kalıyorlardı.[23]

Toplumdaki bu huzursuzluklar, ülkede bölünmeye yol açtı. SSCB, 1991 yılında dağıldı. Diğer cumhuriyetler ayrıldıktan sonra eski Sovyet'i temsilen kurulan Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı da Boris Yeltsin oldu.

4 İsmail Özsoy, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler", *Bilig*, 170, http://www.yesevi.edu.tr/files/article/49.pdf (15.02.2011).

5 İsmail Özsoy, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler", *Bilig*, 170, http://www.yesevi.edu.tr/files/article/49.pdf (15.02.2011).

6 Igor Gali vd., *Sovyetler Birliği Neden/ Nasıl Yıkıldı* (çev. Arif Berberoğlu),Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 34, 35.

7 Oya Akgönenç Muğisuddin, "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler", *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, Ankara, 1994, s. 17.

8 12.10.2010 – 21.10.2011 tarihli araştırma gezisi kapsamında Moskova'da bulunduğum sırada, orada bazı Kazak ve Türkmen işçilerle görüşme fırsatı elde ettim. Sorduğum sorulardan biri, 1991 sonrası dönemde yabancılar için çalışma koşullarının nasıl olduğuydu. Ruslarla birlikte olmanın üzerlerinde bıraktığı olumlu-olumsuz etkilerin ne olduğu da sorularım arasındaydı. Verdikleri cevap, çalışma koşullarında bir değişiklik olmadığı ve uyum içerisinde yaşadıkları doğrultusundaydı. Sınırlı sayıda insanla görüşmüş olmakla birlikte edindiğim izlenim bu yöndeydi.
(Bu sorular Türkçe bilen bir Rus vatandaşı aracılığıyla yöneltilmiştir. Moskova'da rastgele Rusya vatandaşlarına sorulmuştur. Bunların sayısının azlığı ve kısa zaman diliminde gerçekleştirilmesi, hâliyle genelleme yapılmasını engellemektedir.

9 Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, İstanbul, Üniversitesi, İstanbul, 1978, s. 221.

10 Robert Strayer, *Why did the Soviet union Collapse (Understanding Historical Change*), M. E. Sharpe, New York 1998, s. 4.

11 Ayacan Kumarova, *Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası*, Ankara, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.16. (yüksek lisans tezi).

12 Geoffrey Hosking, *Russian History: Why did tehe Soviet Union Collapse? Discuss The External and Internal Factors that You Consider Crucial For The Collapse Of The Soviet Union*, University Collage, Londra, 2003, s.2.

13 Mediha Akarslan, “Değişen Dünya Dengeleri”, *Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1994, s. 55.

14 Janna Usmanova, Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Politikası, Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danış: Mustafa Aydın, Ankara, 2008, s. 22.

15 Mediha Akarslan, age., s. 56.

16 A.e., s. 58.

17 Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42.

18 Moskova’da caddeler son derece genişti. Metrolarda, caddelerde, sokaklarda bulunan polis sayısının fazlalığı, bana ülkede âdeta sıkıyönetim havasının olduğu izlenimini verdi. Buna örnek olarak 73 000 m^2lik Kızıl Meydan’ı gösterebilirim. Bu geniş meydanda baktığım her yerde polis olması dikkatimi çekti. Polisler, turistler de dâhil olmak üzere sıkça kimlik kontrolü yapıyorlardı. Bazı terör gruplarının Moskova’da gerçekleştirdiği eylemler düşünüldüğünde, bu gibi güvenlik önlemlerinin alınmasının doğal karşılanması düşünülebilir.

Kızıl Meydan’la ilgili bir başka tespitim de şudur: Burası 1999’da UNECSCO tarafından doğal koruma alanı ilan edilmiştir. Bu çerçevede profesyonel kamera çekimi yasaktır. Kızıl Meydan’da bulunduğum bir sırada, Özbekistan’dan geldiğini sonradan öğrendiğim, bir televizyon ekibi çekim yapmak istediyse de, güvenlik güçleri buna engel oldu.

19 Mediha Akarslan, age., s. 60.

20 1989 son nüfus sayımına göre ülkede 147 milyon 22 bin kişiden 12 milyonu Müslüman’dı. Mehmet Arslan, *Rusya’da Nüfusun Coğrafi Dağılımından Kaynaklanan Sorunlar ve Çin Tehlikesi,* Ankara, 2009.

http://www.turksam.org/tr/a1855.html (08.09.2010).

21 Sinan Oğan, “Putin’in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları”, *Stratejik Analiz*, Cilt 4 Sayı 44, Ankara, 2003, s. 17 - 31.

22 Mediha Akarslan, age., s. 61.

23 Aleksandr Dugin, age., s. 40.

2.BÖLÜM: RUSYA FEDERASYONU DIŞ POLİTİKASI

2.1. Boris Yeltsin (1991 – 1999)

Yeltsin, 1 Şubat 1931 de Butko'da doğdu. Devlet başkanlığına geliş süreci inişli çıkışlıydı. Politeknik'te yüksek okul okuyan Yeltsin mezun olduktan bir süre sonra komünist partisine girdi. 1985 yılında Gorbaçov genel sekreterliğe seçilince Yeltsin'den Moskova Kent Komitesi'nin başına geçmesini istendi. Yeltsin de bu görevi kabul etti. Gorbaçov ile Yeltsin'in arası önceleri çok iyiyken Yeltsin'in Gorbaçov'u reformlar noktasında eleştirmesi sonucu araları bozuldu. Yeltsin'e göre yapılan reformlar konusunda aceleci davranılmıştı. Yeltsin, düşüncelerini Gorbaçov'un parti toplantısındaki konuşması sırasında dile getirince Gorbaçov'un tepkisini çekti. 1990'da Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Halk Temsilcileri kongresine vekil olarak seçilen Yeltsin buradan aldığı destekle Yüce Sovyet'in Başkanlığı'na getirilmiştir.[24] Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ise Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı, Boris Yeltsin oldu.[25] Yeltsin, 1991 ve 1996 seçimlerinde de devlet başkanı seçildi. Başlarda Rus halkının güvenini kazanan ancak hakkındaki yolsuzluklar nedeniyle bu güveni kaybeden Yeltsin, 1999 yılında yerini Putin'e bırakarak istifa etti.

Yeltsin'in istifasının nedenleri, iki başlıkta incelenebilir:[26] İstifanın ilk nedeni, Yeltsin'in başarısız bulunmasından kaynaklandığı şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sosyal ve ekonomik reformları, uygulamada başarısız olan Yeltsin, kendi isteğiyle istifa etmiştir. Ancak siyasi çevrelerce bu pek inandırıcı bulunmamıştır. İkinci neden, Yeltsin'in, yolsuzluk söylentileri nedeniyle yakın çevresi tarafından istifaya yönlendirilmiş olmasıdır. Bu durum Yeltsin'in halkın güvenini kaybetmesine de neden olmuştur.[27] Yeltsin kendisine yönelebilecek suçlamaları ortadan kaldırmak için yerini güvenilir birine bırakmalıdır. O dönem için en uygun aday, Başbakan Vladimir Putin'den başkası değildir.[28]

Yeltsin, yerini Putin'e devrederken Rusya'nın durumu hiç de iç açıcı değildi. Arkasında yeni siyasi ve ekonomik düzene uyum sağlayamamış ve hükûmete güvenini kaybetmiş bir toplum, çökmüş bir ekonomi, yolsuzluklar ve ülke yönetimine müdahale eden suç örgütlerini miras bırakmıştı.[29]

2.1.1. Yeltsin Dönemi Dış Politika

Yeltsin iktidara geldiğinde Rus dış politikasını etkileyen iki önemli unsur ortaya çıkmıştı: Bunlardan ilki, Batıcı yaklaşım; ikincisi Avrasyacılıktır.

Batıcılığı savunanlara göre Rusya Federasyonu, NATO ve AB'ye üye olmalı; güçlü devletlerin yanında yer almalıdır. Mali açıdan Batı'ya bağımlı olan Rusya'nın, Batı'yla bozuşmasının ekonomiye olumsuz yansıyacağını savunan bu görüş, 1991-1993 yılları arasında Rusya'da geçerli olmuştur.[30] Bu görüşü savunanlara Atlantikçiler denmiştir. Bu grup, Batı'dan gelecek ekonomik yardımlarla ülkenin kalkınacağı düşüncesindedir. Bu görüşü paylaşanlar; demokrasi, serbest piyasa ve insan hakları gibi bazı temel unsurların Batı'dan alınmasını istemektedir. Onlara göre temel tehlike, ülkenin içerisindedir. Ülkedeki içinde bulunduğu kaostan ancak insan haklarının uygulanması ve güçlü bir ekonomiyle kurtulabilecektir.[31] Bu görüşün temsilcileri; başta Yeltsin olmak üzere, Dışişleri Bakanı Kozirev, Ekonomi Bakanı Yegor Gaydar, Başbakan Yardımcısı Genadiy Burbulis, Enformasyon Bakanı Mikhail Poltoranin, Özelleştirme Bakanı Anatoli Çubais'tir.[32]

Dış politika konusundaki ikinci yaklaşım, Avrasyacılıktır. Bu oluşuma göre Rusya'nın yeni hayat alanı, Avrasya olmalıdır. Avrasyacılık, Batı karşısında ayakta durabilmenin yoludur. Bu görüşe göre toprak bütünlüğü, her şeyden daha önemlidir. Öyle ki, toprak bölünmediği sürece üzerinde yaşayanların etnik kimliklerin farklılığı önemli değildir.[33]

Aleksandr Dugin'e göre ise Avrasyacılık şudur: *Avrasya'da coğrafi ve stratejik bir birlik, alın yazısıdır. Böyle bir birliğin merkezinde muhakkak Rusya bulunmalıdır. Birliğin hareket gücü kaçınılmaz bir surette Rus halkı olmalıdır.*[34] Avrasyacılık en çok halk ve aydınlar arasında kabul görmüştü.[35] Yevgeni Primakov, Başkanlık Danışmanı Sergey Stankeviç de bu grubun önce gelen isimlerindendi.[36]

1993 yılına gelindiğinde ülkede bir darbe bastırılmak zorunda kalındı. Gorbaçov'un devrilmesini amaçlayan 1991'deki darbeden sonra Yeltsin ve

muhafazakârlar arasında iki yıl süren bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Yeltsin'le yarışan bu muhafazakâr kesim, parlamentoda bulunan eski komünistlerdi. 1993 yılında bu mücadele çatışmaya dönüştü. Yeltsin, iç politikaya karışmayan ordunun desteğini alarak bu çatışmadan başarıyla çıkmıştı. Bu olaydan sonra Rus dış politikası kabuk değiştirmeye başladı. Batı dünyası, bu durumu, Rus dış politikasında ordunun ağırlığının hissedilmesi şeklinde yorumlamıştı. Onlara göre izlenen bu politikayla Rusya, emperyalist bir özellik sergiliyordu. [37]

Rusya Federasyonu, 1993'te "Rusya Yakın Çevre Doktrini" adı verilen bir dış politika konseptine yöneldi. Buna göre eski SSCB toprakları, Rusya'nın yakın çevresi ilan edildi. Rusya'nın bu coğrafyadaki amaçları açıklandı. Amaçlarından ilki, bu ülkelerle askerî, ekonomik ve siyasi iş birliğini geliştirmekti. İkincisi uluslararası arenaya yeni katılan bu devletleri güçlendirmek ve sınırlarının ortaklaşa korunmasını sağlamaktı. Bu bağlamda Bağımsız Devletler Topluluğu, bir barış gücü oluşturmalıydı.

Son olarak ise bölgede bulunan Rus vatandaşlarının hakları korunmaya çalışılmıştır.[38] Yine 1993 yılında Rusya, bir askerî doktrin hazırlamıştır. Bu doktrinin girişinde, hiçbir devletin düşman sayılmadığı ve Rusya'yla aynı çıkarları paylaşan ülkelerin dost olduğu açıklanmıştır. Doktrinin amacı, silahlı çatışmaların çıkmasını önlemektir.[39] Rusya burada, Birleşmiş Milletler'in şartlarına uyacağına da yer vermiştir. Böylece, Birleşmiş Milletler'e doğru olumlu bir yaklaşım içinde olduğunu açıkça göstermiştir. Rusya'nın bir de endişesi göze çarpmaktadır. Rusya, ABD'nin, BM şartına bağlı kalmadan -insan haklarını kullanarak- ülkelerin iç işlerine karışmasından rahatsızdır. Rusya da, Avrasya'daki ayrılıkçı hareketlerin kendisine karşı kullanılmasını istememektedir. Bu yüzden doktrinde bazı ülkelere mesaj verilmiştir. Mesaj, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yardım eden ülkelere yöneliktir. Rusya, çıkarlarıyla çatışan ülkeleri, rakip olarak değerlendirdiğini -üstü kapalı olarak- belirtmiştir.[40]

Aslında Yeltsin Dönemi Rusyası'nın en önemli sorunu Çeçenistan'dı. 1991'de Çeçenistan'da Rusya'nın temsilcisine darbe yapılarak yerinden indirildi. Onun yerine -arkasına 15 bin kişiyi alan- Çeçenistan ilk ulusal

lideri Cahar Dudayev geçti. Bunun ardından İnguşlar, Çeçenlerden ayrılarak Rusya himayesinde İnguş Özerk Cumhuriyeti olarak kaldı. Rusya, bu şekilde Çeçenleri kontrol altında tutmayı amaçlamıştı. Ancak Çeçenler 1991'de tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan etti. [41] Rusya bu duruma 1993'e kadar tepkisiz göründü. Rusya, Yakın Çevre Doktrini'yle dış politikasını değiştirince Çeçenleri kontrol altına almak istedi. Bunun nedeni, Çeçenistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan'a rakip olan Bakü-Novorossisk boru hattının güzergâhında olmasıydı. Çeçenistan, Rusya'nın Kafkasya politikası için bir engeldi. Rusya, 11 Aralık 1994'te Çeçenistan'a savaş açtı. Ancak savaş tahmin edilenden uzun sürünce Rusya'nın üzerinde uluslararası bir baskı oluştu. Aslında savaşın ağır maliyeti Rusya'yı da zorlamıştı.

Çeçenistan'dan istediğini alamayan Rusya savaşa son verdi. 1996 seçimlerini kazanmak isteyen Yeltsin, Çeçenistan'la barış görüşmelerine başladı. 1996 Ağustosu'nda taraflar ateşkes imzaladı. Böylece Çeçen Savaşı sona erdi.[42] Savaştan sonra 30 Ağustos 1996'da Rusya ve Çeçenistan Hasavyurt Antlaşmasını imzaladı. Antlaşmaya göre Ruslar bölgeden çekilecek, yönetim Çeçenlere bırakılacak ve Rusya Çeçenistan'da neden olduğu tahribatı ekonomik olarak ödeyecekti. Bunun yanında Hasavyurt Antlaşması 31 Aralık 2001'e kadar geçerli olacaktı.[43] 1999 yılına gelindiğinde üç yıldır durulan savaş, Çeçenistan'ın Dağıstan'a saldırmasıyla yeniden alevlendi. Bu durumda Çeçen tehdidiyle karşılaşan Rusya'da, Devlet Başkanı Yeltsin, KGB **[**Komitet gosudarstvennoy bezopasnosti-Rus İstihbarat Komitesi] Başkanı Putin'i başbakanlığa atadı. Bu arada Rusya'nın çeşitli yerlerinde (Volgodosk, Buinask, Moskova'nın güneyi) patlayan bombalar[44], Rus halkında Çeçenlere karşı tepki oluşturdu.

Bu bağlamda Putin, halkın desteğini de arkasına alarak 1999'da Çeçenistan'a müdahale etti. İkinci Rus-Çeçen Savaşı, 1999-2000 tarihleri arasında gerçekleşti. Bu müdahalenin sonucunda Rusya başarılı oldu.[45] Bu başarı, Putin'i halkın nezdinde kahraman yaptı.

2.2. Vladimir Putin (2000 – 2008)

7 Ekim 1952'de Leningrad'da (bugünkü St. Petersburg) doğdu. Leningrad Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1970'lerin ortasında KGB'ye girdi. 1980'lerin sonuna kadar Doğu Almanya'da görev yaptı. 1991'de SSCB çökünce St. Petersburg belediye başkan yardımcılığına atandı. 1990'ların sonunda ise KGB'nin başında Putin'in ismi anılmaya başlandı. İkinci Çeçen Savaşı'nda, Yeltsin tarafından başbakanlığa atanan Putin, 1999'da Yeltsin'in istifasıyla devlet başkanı oldu.

2000 Martı'ndaki seçimleri kazanıp iktidara gelen Putin, ülkesine eski prestijini kazandıracağına inanmıştı. İkinci Çeçen Savaşı'ndan sonra kahraman ilan edilen[46] Putin, Rus ideolojisini (Rusya'yı eski imparatorluk günlerindeki gücüne kavuşturmak) geliştirmeye yönelik hareketleriyle halkın güvenini kazanmıştı.[47] Putin'in kampanyasının adı, "Kayıtsız Şartsız Hukukun Egemen Üstünlüğü"ydü.[48]

2.2.1. Putin Dönemi Rus Dış Politikası

Putin, 1999'dan beri pragmatist olarak adlandırılmıştır. Yani Putin'in dış politikasında Asya ve Avrupa ülkeleriyle iş birliğine gidilmiştir. Bunun yanında ABD'nin tek kutuplu sisteminin karşısına çıkılmıştır. Putin, hem Avrasyacı hem Atlantikçi hem de Sovyetçidir. O, Rusya'yı bir imparatorluk gücüne ulaştırmak istemektedir. Bu yüzden Batı'yla ilişkilerini geliştirip oradan gelebilecek tehlikeleri önlerken Asya'da da gücünü artırmaya çalışmaktadır. Putin, Avrasyacılığı dış politikasında siyasi bir araç olarak kullanmıştır.[49] Putin'in Rusya'sı 2000'de Yeni Ulusal Güvenlik doktrinini oluşturmuştur. Bununla ulusal devletin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Doktrinin amacı, Rusya'nın Avrasya'da ve dünyada yeniden eski gücünü kazanmasını sağlamaktır.[50] Bu yüzden bölgedeki yöneticiler, KGB ve asker kökenli kişilerden seçilmiştir. Putin güçlü orduya inanan bir liderdir. Bu

yüzden de orduyu güçlendirmek için askerî bütçeyi ülkede ekonomisinin zayıflığına rağmen artırmayı amaçlamıştır.[51]

Rusya Federasyonu, 2000 yılında bir dış politika konsepti belirlemiştir. Buna göre hem Batı hem de Doğu'ya karşı dengeli bir politika izlenmesi ifade edilmiştir. Putin'in dış politikasında ekonomik çıkarlar çok önemlidir. BDT ülkeleriyle olan ilişkiler Putin dönemi dış politikasının en öncelikli adımıdır. Rusya uluslararası toplumda bağımsız bir ülke olmayı hedeflemektedir. Bu yüzden bölgesel güvenliğin[52] sağlanması çok önemlidir. Putin başa geldiğinden günümüze kadar NATO'nun ve AB'nin genişlemesine ve ABD'nin tek kutupluluğuna sürekli karşı çıkmıştır.[53]

Putin, 11 Eylül terör saldırılarından sonra 24 Eylül 2001'de bir plan ortaya atmıştır. Buna göre Rusya, ABD'ye uluslararası terörizm konusunda yardım etmeye karar vermiştir. Putin, ABD'ye Rus hava sahasını açacağını ifade etmiştir. Afganistan'daki Kuzey İttifakına yardım edeceğini ve Orta Asya'dan ABD'ye yardım sağlamak için bölge ülkeleriyle görüşmeler yapacağını dile getirir. ABD'nin Orta Asya'da üsler elde etmesine ses çıkarmaz. Peki, Putin'in ABD'nin yakın çevresine girmesine göz yummasının nedeni ne olabilir? Bu nedenlerden biri ABD'nin Rusya'nın Çeçenistan politikasına karışmasını önlemektir. İkincisi NATO'da söz hakkı elde etmeye çalışmasıdır. Üçüncü nedeni ise Orta Asya'da güçlenen Çin'in dengelenmek istenmesidir.[54] 2001'de ABD'nin Afganistan operasyonuyla Rusya'nın düşündükleri gerçekleşmemiştir. ABD, Rusya'nın Yakın Çevre Doktrinini âdeta umursamayarak bölgeye nüfuz etmeye çalışmıştır. ABD, Orta Asya'daki varlığını askerî üslerle kalıcı hâle getirmeye çalışırken Afganistan'la alakası olmayan Gürcistan'a askerî yardımlar yapmıştır. Bu durum Rusya için kabullenilemez bir gelişme olarak adlandırılmıştır. Rusya'nın, ABD'ye terör konusunda verdiği destek ancak kendi istediği ölçüde kullanıldığı müddetçe sürdürülmüştür. ABD'nin Afganistan'da ve daha sonra 2003'teki Irak Savaşı'nda âdeta Rusya'yı saf dışı bırakma çabaları iki ülkenin arasını açmıştır. Rusya, Orta Asya'daki çıkarlarını tehdit eden ve en büyük amacı olan sıcak denizlere inmeyi Afganistan'ı kullanarak engellemeye gayret eden ABD'ye karşı bölgede yeni bir Soğuk Savaş başlatmış, bölge ülkeleriyle ilişkilerini artırmıştır. Bu coğrafyadaki

ülkeleri kendi yanına çekmek ve Avrasya bölgesini kaybetmemek için sıkı iş birliği çalışmalarına başlamıştır. [55]

2.3. Dimitri Medvedev (2008 - …)

Medvedev, 1965'te St. Petersburg'da doğmuştur. Yine St. Petersburg Hukuk Fakültesi'nden 1987'de mezun olur. Medvedev, hukuk bilimleri doktora unvanına sahiptir. 1990-1999 yıllarında St. Petersburg Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisiyken 1991-1996 arasında St. Petersburg Belediyesi, Dış İlişkiler Komitesi'nde hukuk danışmanlığı da yapmıştır. 2000'de Putin seçimlere hazırlanırken seçim merkezi başkanı olarak görev almış; 30 Haziran 2000'de Gazprom Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur. 2002'de Rusya Devlet Başkanı Millî Banka Konseyi temsilciliğine, 2003'te de Kremlin idaresine seçilmiştir. 2004'te ise Rusya Güvenlik Konseyi üyeliğine getirilir. Medvedev, Putin iktidarında çok hızlı bir şekilde yükselmiştir. 2005 yılına gelindiğinde başbakan birinci yardımcısı olmuştur.[56]

Putin'in üçüncü dönem başkanlık yapmasına anayasa engeldir. Bunun üzerine ancak Medvedev başkan seçilirse başbakan olabileceğini açıklar. Nitekim Medvedev, 2008 yılında yapılan seçimlerde Putin'in varisi olarak devlet başkanlığına aday gösterilir ve seçimleri %70,23'lük bir oy oranıyla kazanır. Medvedev devlet başkanı, Putin de başbakan olur.[57] Seçimlerden sonra Putin'le birlikte Kızıl Meydanda yaptığı açıklamada; Putin'in politikalarının uygulanacağını ve kabineyi birlikte oluşturacaklarını söyler. Putin de sekiz yıldır oluşturulan politikaların Medvedev döneminde de süreceğini vurgular. Bütün bu gelişmeler Rus dış politikasının aynen devam edeceğinin teyididir.

Ben, Putin tarafından desteklenen Medvedev'in ülkenin devlet başkanı olmasını Putin'in bir başarısı olarak nitelendiriyorum. Çünkü üçüncü kez devlet başkanı seçilmesi anayasal engele takılan Putin'in sadece kendisiyle

uyumlu bir aday devlet başkanı olduğu müddetçe başbakan olabileceğini söylemesi üzerine ülkede Medvedev dönemi başlamıştır. Edindiğim izlenimlere göre halk bu durumdan son derece memnun görünüyor. Ülke 2012'de yeni bir seçime gidecek. Ancak adaylar hâlâ belli değil. 2008'de Stanford Üniversitesine konuk olan Medvedev'in, tekrar devlet başkanlığına aday olabileceğini açıklaması dışında tabii…[58]

2.3.1. Medvedev Dönemi Dış Politikası

Medvedev, 2008'de Rus Rossia Televizyonunda, Rusya Federasyonu dış politikasını beş ilkeye göre oluşturduğunu açıklamıştır. Bunlardan ilki uluslararası ilişkilerde uluslararası hukukun önceliklerinden yola çıkılması ve uluslararası hukukun öncelikli olmasıdır. İkincisi tek kutuplu dünya düzeni reddedilerek ABD hegemonyasına karşı çıkılacaktır. Üçüncü ilke; Rusya bütün ülkelerle dosttur ve hiçbir ülke ile karşı karşıya gelmek niyetinde değildir. Dördüncüsü Rusya, sınırları dışındaki vatandaşlarını korumak için her türlü yola başvuracaktır. Medvedev, son olarak yakın çevresine vurgu yapmış, ilişkilerin geliştirileceğinden bahsetmiştir.[59]

Dmitri Medvedev, görev süresi 2012'de dolacak bir liderdir. 1993 Rusya Federasyonu Anayasasına göre Rusya Federasyonu vatandaşları Devlet Başkanını doğrudan seçimle 4 yıllığına ve en fazla iki dönem için seçmekteydi.[60] Ancak 2008 yılında Rusya Federasyonu Anayasası'nda Medvedev'in önerisiyle bir değişiklik yapılmıştır. Buna göre Rusya Federasyonu Devlet Başkanı 2012 yılından itibaren 4 değil 6 yıllığına seçilecektir.[61]

Bugün itibarıyla Rus dış politikası Putin'in başkan olduğu dönemde sürdürdüğü siyasetle aynıdır. Putin de sekiz yıl boyunca Medvedev'in 2008 yılında söylediği beş ilkeyi uygulamıştır. Ancak şunu da belirtmek isterim ki, iki yıl sonra yapılacak devlet başkanlığı seçimleri öncesinde durum

değişebilir. Çünkü bana göre 2012’de Putin’in mi yoksa Medvedev’in mi başkanlığa aday olacağı[62] hususu diğer adaylar açıklanana kadar netleşmeyecektir..[63] Valday Düşünce Grubu[64] üyesi James Sherr Reuters’e göre ise bu durum 2012’de herhangi bir rekabete yol açmayacaktır. Çünkü ona göre sonuç ne olursa olsun Putin tarafından alınacaktır.

24 Merve İrem Yapıcı, *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s 134.

25 Yaşar Onay, *Rus Stratejisinin Mimarları*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.180-185.

26 Asem Nauşabayova, *Yeltsin’den Sonra Putin’le Yeni Rusya,* ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 3.

27 Bahsedilen araştırma gezisinde halkın, Yeltsin ve Putin dönemleriyle ilgili görüşlerini öğrenmek istedim. Bunun için sokaktaki yurttaşlara rastgele şu soruları sordum:

Yeltsin dönemiyle ilgili düşünceleriniz nedir?

Yeltsin ve Putin dönemleriyle ilgili karşılaştırma yapsanız durumu nasıl değerlendirirsiniz?

Verilen cevaplarda özellikle Yeltsin döneminde yapılan yolsuzluklara vurgu yapıldı. Devletin dönem dönem işçilere maaş ödememesinin temelinde, bu faktörün etken olduğu dile getirildi. Bunun yanında her iki dönem için yolsuzluk yapıldığı, Putin döneminde olan kazançların bir miktar arttığı ancak ekonomik sıkıntıların devam ettiği belirtildi.

28 age., s. 3.

29 Armağan Kuloğlu, “Rusya’nın Yeni Politikaları ve Türkiye”, *Stratejik Analiz,* Ankara, Temmuz 2000, s.66.

30 Ayacan Kumarova, age.,, s.12.

31 Merve İrem, Yapıcı, *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s.146.

32 Merve İrem Yapıcı, age., s. 149.

33 Özcan Yeniçeri, “Rusya’daki Avrasyacılık Anlayışı ve Avrasya’daki Türkiye Gerçeği”, *2023*, Sayı 42, Ankara, 2004, s. 6.

34 Özcan Yeniçeri, agm., s.6.

35 İhsan Çomak, “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı Avrasyacılık”, *2023,* Ankara,, Ekim 2004, Sayı: 42, s. 30.

36 Merve İrem Yapıcı, age., s.163.

37 Mediha Akarslan, age., s. 139.

38 F. Oktay Tanrısever, “Rusya Federasyonunun Orta Asya ve Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası”, (Der). Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya*, Nobel, Ankara, 2005 s.43.

39 Metin Osman Öztürk, “Rusya Federasyonu Askeri Doktrini”, *Avrasya Dosyası,* Ankara, 2001, s. 35.

40 Metin Osman Öztürk, agm., s.36-37.

41 F. Oktay Tanrısever, agm., s. 43.

42 F. Oktay Tanrısever, agm., s. 43.

43 Aslıhan Akman, “Gözlerden Uzak Bir Sorun: Çeçenistan”, *Kafkas Dosyası*, İstanbul, 2006, s. 218.

44 Rusya’da bulunduğum sırada birçok kişiye bu bombalı eylemlerin, ülkeyi nasıl etkilediğini sordum; aldığım cevaplardan şu sonuçlara vardım: İnsanlar bu patlamalardan sonra bir kurtarıcıya ihtiyaç duymuştur. Moskova’da halk nezdinde (2010 Kasımı’nda) edindiğim izlenime göre Putin’in hâlâ ülkede sevilen, sayılan ve etkinliği sahip bir lider olduğuna bizzat tanık oldum. 2008 senesinde Putin’in devlet başkanlığı seçimlerine aday olarak gösterdiği Medvedev’in %70’lik bir oy oranıyla seçilmesi buna en güzel örnektir.

45 F. Oktay Tanrısever, agm., s.43.

46 “Who Is Putin?”, http://www.fas.org/news/russia/2000/200128-rus1.htm (18.06.2010).

47 Moskova’da görüştüğüm kişiler, Putin sayesinde ülkelerindeki durumun bugün çok daha iyi olduğunu düşünüyorlar. Putin dönemiyle ilgili edindiğim izlenim ana hatlarıyla şöyleydi:

Ekonomi alanında ülkede gelişme kaydedilmiştir. Bu iyileşme, alınan ücretlere de yansımıştır.

İzlediği dış politika, Rusya Federasyonu’na saygınlık kazandırmıştır (ABD’yi karşısına aldığı 2008 Ağustosu Gürcistan çatışması, Şanghay İşbirliği Örgütü’ndeki etkinliği, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle yaptığı başta enerji olmak üzere ikili antlaşmalar ülkeye belli bir saygınlık kazandırmıştır).

48 “Who Is Putin?”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/correspondent/10620.htm (18.06.2010).

49 Rusya Stratejik Araştırmaları I, kolektif, İhsan Çomak, “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, 2023, sayı 42, Ankara, 2006, s.30.

50 Bu araştırma gezisinde, halk arasında ve akademik çevrelerde yaptığım görüşmeler sırasında bu doktrinle ilgili düşünceleri öğrendim. Aldığım cevaplar özetle şöyledir: 1991 senesindeki dağılmanın şoku, hâlen devam etmektedir. Putin, söylemlerinden anlaşıldığı üzere, tekrar dünyanın süper güçlerinden biri olma özlemi içindeydi. Rusların Putin’e Rusya’nın tekrar eski gücünü sağlayacağı, böyle bir hedefi gerçekleştireceği konusunda tam güven duyduğunu gözlemledim.

51 Metin Öztürk, *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 65.

52 Bölgesel güvenliği sağlamak isteyen Rusya, kendi iç güvenliği konusunda da çok dikkatlidir. Bu bağlamda, ülkeye gelen yabancılar da takibe alınmaktadır. Ülkeye girişlerin kayda alınması, belli bir prosedür doğrultusunda yapılmaktadır: Moskova’ya girişte ilk işlem, bir göçmen formu doldurulması ve bu formun onay almasıdır. İki nüsha olan formun biri ülkeye gelen yabancıda kalmaktadır. Turist ülkeden çıkarken bu formu, pasaport kontrolü yapan polise geri vermek zorundadır. Ülkede kalış süresince bu form kaybedilirse bu durumun, güvenlik güçlerine bildirilmesi zorunludur. Ülkeye giriş nedenini bildiren bu form, ülkeye giriş-çıkışın anahtarıdır. Güvenlik güçleri, turistleri durdurarak bu formu kontrol etme hakkına sahiptir. Bunun yanında polis, evleri arayarak kimlerin kaldığını tespit etmektedir. Güvenlik güçleri bu yöntemle kimin, nerede, ne kadar kaldığını öğrenmek istemektedirler.

53 Pınar Özden CAnkara, Yavuz CAnkara,, “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, 2007, s. 193-199.

54 age., s.204.

55 İrfan Polat, 11 Eylül Terör Saldırıları ve ABD’nin Afganistan Müdahalesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006, s.139,140 (yüksek lisans tezi).

56 “Dmitry Medvedev Kimdir?” http://Arsiv.ntvmsnbc.com/news/429107.asp#storyContinues (18.06.2010).

57 “Rusya’da Medvedev Dönemi Başlıyor” http://www.cnnturk.com/2008/dunya/03/03/rusyada.medvedev.donemi.baslıyor/433550/index.html (18.06.2010).

58 http://turkish.ruvr.ru/2010/06/24/10557697.html (18.06.2010).

59 Fikret Ertan, “Medvedev Doktrini Putin Pratiği” http:/www.haberrus.com/yorum/kose-yazilari/55-fikret-ertan/2795-Medvedev-doktrini-Putin-pratiği….html. (18.06.2010).

60 Rafet Çevikbaş, ‘ Sivil Anayasa Tartışmaları ve Kamu Yönetimine Etkisi’, Yerel Siyaset, Plato Danışmanlık Eğitim A.Ş., İstanbul, 2010, s. 3.

61 Asker, Ali, Medvedev’den Anayasa Değişikliği Sinyali http://www.21yyte.org/tr/yazi5387-MEDVEDEVDEN_ANAYASA_DEGISIKLIGI_SINYALI.html (15.02.2011).

62 Bu konuda şöyle bir soru gündeme gelebilir: Seçimler nedeniyle Putin ve Medvedev arasında herhangi bir rekabet olacak mıdır? Düşünceme göre bunun olasılığı son derece düşüktür. Nedeni de Putin’in halk nezdinde itibarının hâlen devam etmesidir. Putin’e rağmen bir başka siyasetçinin seçimlerde başarı sansı son derece düşüktür. Araştırma gezimde Medevedev’in Putin’e rağmen seçimlerde başarılı olma şansının çok az olduğunu gözlemledim. Sokaktaki Ruslara “Medvedev aday olursa seçilir mi?” diye sorduğum zaman aldığım cevaplardan ancak Putin’in aday göstermesi durumunda şansı olabileceğini öğrendim. Bunu da Putin’in gücüne dair önemli bir ipucu olarak değerlendiriyorum.

63 Araştırma gezisinde edindiğim izlenimler, halk nezdinde seçimlerin tekrar Putin tarafından kazanılacağına dairdir. Bu netleşme sorunu belirsizliğini sürdürse bile Putin’in seçmen üzerindeki etkinliği pratikte bunu önemsiz kılmaktadır. Çünkü (tekrar da olsa vurgulama gereğini duyuyorum) Putin’in seçmen üzerindeki etkinliği mevcuttur.

64 İngiliz düşünce kuruluşu olan Volday Düşünce Grubu, dünyanın tüm ülkelerinden 45 Rusya uzmanıyla çalışmaktadır. 2004’ten itibaren yılda bir kere toplanmaktadırlar. Çalışmalarının sonucunda Rusya liderleri ile görüş alışverişi yapmaktadır.

3. BÖLÜM DIŞ POLİTİKADA KULLANILAN ARAÇLAR

3.1. Bağımsız Devletler Topluluğu

SSCB hukuki olarak 8.12.1991'deki Minsk ve 21 Aralık 1991 Alma-Ata (Bugünkü adı Almatı) antlaşmalarıyla sona ermiştir. 8 Aralık 1991'de imzalanan Minsk antlaşmasına göre; devletler birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygı gösterecek ve birbirlerinin içişlerine karışmayacaklardır. Nükleer silahların azaltılması ve merkezden kontrol faaliyetlerine katılacaklardır. Dış politikada, ekonomide uluslararası göç ve örgütlü suçlarla mücadelede ortak hareket edeceklerdir. Bu ilkeleri kabul eden eski SSCB cumhuriyetleri de yeni birliğe katılabileceklerdir.[65]

21 Aralık 1991'de üç Baltık ve 11 eski SSCB ülkesi BDT'yi oluşturacak olan Antlaşmayı Alma-Ata'da imzalamıştır. Kurumsal olarak iki organ oluşturulmuştur. Birincisi Devlet Başkanları Konseyi ikincisi Hükûmet Başkanları Konseyidir. Topluluk, 1993'te bünyesine Dışişleri Bakanları Konseyi, Savunma Bakanları Konseyi Parlamentolararası Meclis ve İktisat Mahkemesini dâhil etmiştir. Topluluk, 15 Mayıs 1992'de imzalanan ancak 1994'te yürürlüğe giren Taşkent Antlaşmasında ise ortak güvenlik unsurunu ön plana çıkarmıştır. Bu antlaşmaya göre üye devletlerarasındaki sorunların barışçıl çözümü kararı alınmış, ayrıca BDT'ye dâhil olan herhangi bir devlete karşı oluşacak askerî bir ittifaka topluluk üyesi ülkelerin katılamayacağı belirtilmiştir.[66]

Rusya’nın BDT üzerindeki amaçları diğer ülkelerden farklıdır. Rusya, kurulduğundan beri BDT’de liderlik rolünü üstlenmiştir. Putin dönemi Rusya Başkanlık Danışmanı Adranik Migranyan “Yakın Sınır Ötesi” adlı yazısında Rusya’nın BDT üzerindeki politikasını şu sözlerle anlatmaktadır:[67] “Rusya’nın eski SSCB’nin bulunduğu bölgelerde özel çıkarı vardır. Rusya bu topraklar üzerindeki ülkeleri tek bir ekonomik ve askerî politik birlik içinde toplayarak, entegrasyonu derinleştirerek federal ve konfederal bir devletler topluluğu oluşturmayı öngörüyor”.[68] 1993 yılında Rusya’nın yeni dış politika konseptinin bir kısmını BDT devletlerinin sınırlarının ortak korunması, BDT barış gücünün oluşturulması içermiştir. Putin, iktidara geldikten sonra da 2000 yılındaki Rusya Federasyonu Ulusal Konseptinde, BDT’ye verilen önemden bahsedilmiş, topluluk içerisindeki bütünlüğün zayıflamasının Rusya için bir tehdit olduğu belirtilmiştir.[69]

1 Mart 2002’de bölgedeki doğal gaz kaynaklarına sahip ülkelerin stratejik ortak olmaları amacıyla Rusya Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ortak bildiri yayınlamıştır. 2002 Ekimine gelindiğinde ise Rusya’nın isteği üzerine BDT yakıt ve enerji konseyi kurulması kararlaştırılmıştır.[70] BDT, Rusya’nın eski Sovyet topraklarında etkinlik kurması için çok önemli bir araçtır. BDT, Rusya için Avrasya’daki istikrarının temel unsurudur. Bunun için de Rusya, BDT’nin askerî yapısının güçlendirilmesinin gerekliliğine inanmaktadır.[71]

3.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu

Avrasya Ekonomik Topluluğu, 1996 yılında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulmuştur. Gümrük Birliği adıyla kurulan topluluk, üyelerin gümrük, ticaret ve vergi politikalarını birbirleriyle uyumlu hâle getirmeyi amaçlamaktadır.

Topluluğa tam üye olmak için diğer üye ülkelerle ortak sınıra sahip olmak gerekmektedir. Özbekistan, 2006'da tam üyelik elde ederken Ukrayna ve Moldova gözlemci statüsünde bulunmaktadır.[72] Kararlar, üye ülkelerin ağırlığına göre alınmaktadır. Rusya %40, Beyaz Rusya ve Kazakistan %20, Kırgızistan ve Tacikistan %10 ağırlığa sahiptir. Örgüt Rusya'nın yakın müttefikleri tarafından oluşturulmaktadır. Topluluğun asıl kurucu antlaşması 2001'de yürürlüğe girmiştir. 2003'te de Ermenistan topluluğa üye olmuştur.[73] Bu topluluğun kurulması Rusya'nın dış politikasında Avrasyacılığa ve ekonomiye verdiği önemi göstermektedir.[74]

Yeltsin döneminde AET başarı elde edememiştir. Çünkü Rusya, gümrükler arasındaki sınırların kalkmasından rahatsızdır. Şöyle ki, eğer üye devletlerarasında gümrük sınırları kalkarsa bu işten en zararlı Rusya çıkacaktır. Çünkü en çok ihracatı Rusya yapmaktadır. Dolayısıyla KDV'nin tüketilen yerde alınması bir dezavantajdır. Bunun yanında bölge ülkelerinin üçüncü ülkelere yaptıkları ihraç malları, Rusya'dan geçerken transit geçiş ücretine tabi olamayacaktır. Rusya için böylece Avrupa'dan gelecek Transit geçiş gelirleri ortadan kalkacaktı. Yeltsin bu yüzden serbest ticaret antlaşmasını imzalamamıştır. Bu durumda ekonomik olarak bir garanti alamayan topluluk üyeleri de dış politikalarına alternatif ülke aramaya yönelmişlerdir.[75]

Putin başa geldiğinde ise dış politikada bambaşka adımlar atılmaya başlanmıştır. Putin'in Avrasya öncelikli politikalar izlemesiyle birlikte bölge ülkeleri de Rusya'nın yanında yer almaya başlamıştır. Bu dönemin en başarılı gelişmesi Kazakistan'ın enerji alanında Gazprom'a dâhil olmasıdır. Mart 2005'te Avrasya'daki yatırımları desteklemek için bir banka kurulmuştur. 6 Ekim 2005'te Rusya'daki Orta Asya Birliği toplantısında bu örgütün de AET ile birleştirilme kararı alınması topluluğu Avrasya'daki en etkin güç hâline getirmiştir. 2006'daki AET toplantısında Putin bir enerji pazarı kurma çalışmalarına başlandığını açıklamıştır.[76]

65 Mediha Akarslan, age., s.78, 79.

66 Rıza Mohammed vd. *Yeni Orta Asya Jeopolitiği*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s.140.

67 Ayacan Kumarova, age., s.90.

68 Ayacan Kumarova, age.,, s.90.

69 Janna Usmanova, *Rusya Federasyonunun Orta Asya Politikası*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,, 2008, s.78. (yüksek lisans tezi).
70 Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s.370.
71 Fırat Purtaş, Şanghay Beşlisinden Şanghay İşbirliği Örgütüne, Ankara, 2004, s.23 - 25.
72 Şatlık, Amanov, age., s. 396.
73 age., s. 397.
74 Ayacan Kumarova, age., s.97.
75 age., s.100.
76 Janna Usmanova, age., s.93, 94.

4. BÖLÜM: RUSYA’NIN DIŞ POLİTİKA SİLAHI: ENERJİ

Rusya, dünya doğal gaz rezervlerinin %32,9’una, petrol rezervlerinin %4,7’sine sahiptir. Rusya’nın en büyük ekonomik gücü sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Enerji, Rus ihracatında %45, devletin toplam gelirlerinde %39 oranında paya sahiptir. Bu gücün arkasında ise Rusya Federasyonu vardır. Ülkede sektörün en üst temsilcisi Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı’dır. Doğal gazda ise temel aktör Gazprom’dur. Gazprom, dünya doğal gaz rezervlerinin %23,5’ini ve toplam üretimin %25’ini kontrol etmektedir. Gazprom’un %38,37 oranındaki hissesi devlete aittir. Rusya’da petrol alanında sözü geçen en büyük şirket ise Lukoil’dir. Rusya’daki toplam petrol üretiminin %24’ünü gerçekleştirmektedir. Ayrıca ispatlanmış iki milyar ton petrol rezerviyle alanında dünyanın bir numaralı şirketidir.[77] Rusya, sadece sahip olduğu enerji kaynaklarıyla değil topraklarından geçen boru hatlarıyla da önemli bir ülkedir. Avrupa enerji ihtiyacının %55’ini, Türkiye ise %70’ini Rusya’dan karşılamaktadır.[78]

Rus ekonomisi petrol gelirlerine bağımlıdır. Bu yüzden petrol üretimi ülkedeki istikrarın korunması açısından önemlidir. Rusya, Orta Asya enerji kaynaklarının hâkimidir. Bu bölgede kendi konumunu tehlikeye düşürecek bir oluşuma izin vermemektedir. Rusya, bu ülkelerin kendisi dışında alternatif boru hatları üretmesine de karşıdır. Sadece Orta Asya değil Avrupa pazarları da Rusya’nın ilgisi dâhilindedir. Rusya yeni boru hatlarıyla Avrupa’nın enerji ihtiyacını transit ülkeleri aradan çıkararak karşılamak niyetindedir.[79] Rusya, Putin’le beraber ekonomiyi dış politikaya

araç olarak taşımıştır. Bu bağlamda Orta Asya ülkeleriyle ya**k**ın ilişkiler kurarak eski SSCB boru hatlarını bu ülkeler üzerinde koz olarak kullanmıştır. Bu Rusya'yı Orta Asya'da etki sahibi yapmakla kalmayıp enerji konusunu bütün ülkeler üzerinde âdeta tehdit unsuru olarak kullanmasının da kapısını açmıştır. Gazprom ve Lukoil, Orta Asya bölgesindeki bütün boru hattı ve enerji kaynaklarının işletilmesine katılmaktadır. Bu da Rusya'nın enerji kontrolünü hedef hâline getirdiğinin bir kanıtıdır.[80]

Rusya, kendisine alternatif hat projelerini önlemeye çalışmaktadır. Mesela Nabucco projesi[81] Rusya'nın Avrupa'daki doğal gaz egemenliğini bitirmeye yöneliktir. Bu proje Hazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını öngörmektedir. Rusya ise buna karşılık Güney Akım projesini başlatmıştır. Bu proje Rus ve Orta Asya doğal gazını Karadeniz'in altından Bulgaristan ve Avrupa'ya taşımayı amaçlamaktadır. Böylece Ukrayna ve Nabucco devre dışı kalacaktır. Türkiye ise projenin kendi sularından geçecek olan kısmını 6 Ağustos 2009'da onaylamıştır. Rusya, bunun yanında Kuzey Akım projesiyle de Baltık Denizi'nden direkt olarak Almanya'ya doğal gaz ihracatı yapmayı planlamaktadır.[82]

77 Nazim Cafersoy, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi" http://www.turksam.org/tr/yazdir/709.html (30.06.2010).

78 Ufuk Kantörün, "Rusya'nın Bölgesel Enerji Politikaları" http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6252:rusyanın-bolgesel-enerji-politikalar&catid_131:enerji&Itemid=146 (30.06.2010).

79 Ufuk Kantörün, "Rusya'nın Bölgesel Enerji Politikaları" http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6252:rusyanın-bolgesel-enerji-politikalar&catid_131:enerji&Itemid=146 (30.06.2010).

80 Ömer Akdoğan, *Rusya'nın Enerji Politikasının AB enerji Güvenliğine Etkisi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008, s.70. (yüksek lisans tezi).

81 Araştırma gezisi esnasında Moskova'da görüştüğüm bir akademisyenle (kimliğini saklı tutmamı rica etti) Rusya'nın Nabucco ve enerji politikası hakkında sohbet etme fırsatı yakaladım. Kendisi, Rusya için petrolün öneminin yadsınamayacağını hatta Putin döneminde ekonominin atılım yapmasının nedeninin, bu gelirler olduğunu dile getirdi. Rusya'nın eski gücüne sahip olabilmesi için güçlü bir ekonomiye sahip olması gerektiğini vurguladı. Bu yüzden de Rusya'nın çıkarlarına ters düşen projelere izin vermeyeceğini söyledi.

82 Ufuk Kantörün, "Rusya'nın Bölgesel Enerji Politikaları" http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6252:rusyanın-bolgesel-enerji-

politikalar&catid_131:enerji&Itemid=146 (30.06.2010).

5.BÖLÜM: RUSYA FEDERASYONU'NUN ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Orta Asya Politikası

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'ya yönelik dış politikası zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Rusya Federasyonu, 1990'ların ilk yarısında bölgeye ilgi göstermezken buradaki ülkelerle sadece askerî ve ekonomik alanlarda iş birliği yapmıştır. Bunun dışında Batı'yla entegrasyonu öncelikli sırada tutan Rusya Federasyonu, Sovyetler dağıldıktan sonra başlarda Orta Asya bölgesiyle gerekli bütünleşmeyi sağlayamamıştır.[83] 1993 yılına gelindiğinde ise ilişkilerde birtakım değişmeler yaşanmıştır. Rusya, Yakın Çevre doktrininin ilanıyla gözünü eski Sovyet coğrafyasına çevirmiştir. Bölge bu tarihten sonra Rusya için önem kazanmıştır.

Rusya'nın Orta Asya'ya müdahalede bulunmasında uluslararası terörizm ve uyuşturucu ticaretiyle mücadele, Rusların hakları, ortak ticaret ve güvenlik antlaşmaları gibi nedenler etkili olsa da bunların yanında iş birliğini gerektirecek bazı unsurlar da vardır:

1. Ülkelerin bazı sorunlarında Rusya'nın yardım etmesi,
2. BDT ülkelerinin entegrasyon sürecini hızlandırması,
3. İşçilerin kanunsuz göçlerinin önlenmesi,
4. SSCB'den miras kalan yerlerin modernleşmesiyle[84] Rusya'nın bölge ülkelerinde faaliyet alanı elde etmesi,
5. Sibirya nehirleri suyunun Orta Asya'ya taşınması. Böylece Orta Asya'daki susuzluk sorunu ve bunun sonucundaki olası krizlerin önlenmesi,
6. Enerji kaynaklarının uluslararası alanda pazarlanması, ulaştırılması, dış pazarların ortak keşfi.

Bölge ülkelerinin Rusya'ya karşı politikaları Putin iktidara geldikten sonra olumlu yönde gelişme göstermiştir. Bunun başlıca nedeni, Rusya'nın

ekonomik ve siyasi açıdan güçlenmesiyle bölge liderlerine yönelik olumlu politikalar izlemesidir. Rusya'nın bu politikasıyla Orta Asya ülkeleri Batı'ya karşı ortak bir tavırla karşı çıkmaya başlamıştır.[85]

Rusya, bölgede kendisinden başka bir güç bulunmasını istememektedir. Orta Asya Rusya için önemli bir kozdur. Moskova, Orta Asya üzerinde izlediği siyasetle her geçen gün yeni başarılar elde etmektedir. Bunun nedenleri üç maddede özetlenebilir:

1. Orta Asya ülkeleri ve RF arasında tarihî bağlar vardır. Bölge ülkelerindeki Rus yanlıları, Rus diasporası ve ortak kültür Orta Asya devletlerinin Moskova'ya öncelik vermesine neden olmaktadır.
2. Rusya, bölge ülkelerine ekonomi, sağlık, eğitim gibi konularda yardımcı olmaktadır.[86]
3. Amerika'nın bölgede renkli devrimleri desteklemesinin yarattığı hoşnutsuzluk ile Irak ve Afganistan'daki başarısızlığı yüzünden Orta Asya ülkelerinde prestijinin zedelenmesi.[87]

Kazakistan

Rusya'nın Orta Asya'daki en uzun sınır komşusu 7200 km ile Kazakistan'dır. Bu sınır Kazakistan ve Rusya ilişkilerinin derinlik kazanmasına neden olmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik askerî, siyasi ve kültürel olarak birçok alanda sürdürülmektedir. Ancak 1992-1998 yılları arasındaki 213 ikili sözleşme ve anlaşmanın 132 tanesinin ekonomiyle ilgili olması ilişkilerdeki en büyük payı ekonominin aldığını kanıtlamaktadır.[88] Kazakistan, Rusya için her zaman önemli olmuştur. Bunun nedenleri kısaca; SSCB'den kalan nükleer silahlar, ülkedeki Rus nüfusunun varlığı, doğal kaynaklar ve Baykonur Uzay Üssü olarak gösterilebilir.[89]

Rusya ve Kazakistan ilişkileri 25 Mayıs 1992'de Dostluk İşbirliği ve Karşılıklı Yardım antlaşmasının imzalanmasıyla başlamıştır. Bu 10 yıllık antlaşma ortak ekonomi ve güvenlik politikalarını içermektedir. Bunun yanında Kazakistan'da yaşayan Rusların hakları da antlaşmada ele

alınmıştır.[90] Kazakistan’da 2 Haziran 1955’te kurulan Baykonur Uzay Üssü bulunmaktadır. Dünya tarihinde ilk kez kıtalararası balistik füze, ilk uydu, aya gönderilen ilk uzay aracı buradan fırlatılmıştır. Bu yüzden bu üs sadece Rusya için değil tüm dünya için çok önemlidir. SSCB dağıldıktan sonra ise Baykonur’un kullanımı Kazakistan’a bırakılmış, böylece Rusya uzay çalışmaları yapmak için başka bir devletin iznini almak zorunda kalmıştır. Rusya, 1992’de kendi topraklarında yeni bir uzay üssü kurmak istediyse de parlamento buna onay vermemiştir. Bu bağlamda Rusya, 1994’te Kazakistan’la Baykonur’un Kiralanmasına ilişkin bir sözleşme imzalamıştır. Rusya, bu sözleşmeyle Baykonur’u 20 yıllığına kiralamış karşılığında da Kazakistan’a 155 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. 2004’te bu süre 2050 yılına kadar uzatılmıştır. Kazakistan’ın Baykonur’u kiralama nedenleri; üssü işletecek yeterli eleman ve ekonomik güce sahip olmayışıdır. Rusya üssü sadece kendisi kullanmamaktadır. Yabancılara da açılan üsten yılda 13,5 milyon dolar kazanmaktadır. 2000’de ABD haberleşme uydusu da Baykonur’dan fırlatılmıştır.[91]

20 Ocak 1995’te Nursultan Nazarbayev ve Boris Yeltsin, Kazakistan ve Rusya arasındaki gümrük engellerini kaldırmıştır. Böylece Rusya ve Belarus arasındaki gümrük birliğine Kazakistan da dâhil olmuştur.[92] Kazakistan ve Rusya arasında ticari ilişkileri artıran bu karar sonrası Kazak dış ticaretinde Rusya’nın payı %93’e yükselmiştir. Bu tarihten sonra iki ülke ilişkileri petrol ve petrol ürünlerinin boru hatlarıyla taşınmasıyla ilgili anlaşmalarla güçlendirilmiştir.

Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra çok büyük petrol (9 – 29 milyar varil) ve doğal gaz rezervlerine (1 trilyon m^3) sahip olmuştur. Bu yüzden de büyük petrol şirketlerinin ilgisi Kazakistan’a yönelmiştir. Diplomatik girişim ve anlaşmalarla Kazakistan’ın enerji kaynaklarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Rusya da bu oyunun içinde yer almıştır. Rusya’nın Avrasya üzerindeki gelecek planlarında Kazakistan önemli bir yerdedir. Bu bağlamda Rusya, Kazakistan’la yasal olarak birçok enerji anlaşması imzalamıştır.[93] Buna en güzel örnek 6 Aralık 1996’da başlayan Tengiz-Novorossisk boru hattı projesidir. Chevron-Rusya arasında imzalanan hattın

yapımı 1997'de başlamıştır. 1999'da tamamlanan ve 1,5 milyar dolara mal olan hat, yılda 28 milyon ton gaz taşıma potansiyeline sahiptir.[94]

Rusya, 2002'de Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün kurulmasını sağlamıştır. Anlaşmayla Ermenistan, Tacikistan, Ukrayna, Moldova, Kazakistan, Belarus ve Gürcistan dâhil olmuştur. Böylece Rusya, bölgede güvenlik politikalarının değişmesine yönelik olarak ilk girişimini başlatmıştır.[95] Kazakistan ayrıcalıklı olarak Rusya'dan askerî malzeme alma konusunda öncelikli ülke olmuştur. Kazakistan ve Rusya'nın Putin döneminde savunma ve güvenlik alanında çok önemli adımlar attığı söylenebilir. Nitekim iki ülke 2007'de Füze Savunma, 2008'de de Ortak Hava Savunma Anlaşmasını imzalamıştır.[96]

9 Ekim 2000'de Rusya ve Kazakistan, yayınladıkları Hazar Denizi'nde İşbirliği Bildirisiyle Hazar'ı ortak kullanma ve Hazar üzerinde iş birliği yapma kararlarını açıklarlar. Kazakistan petrollerinin taşımacılığı Rus hatlarından yapılmaktadır. Çünkü Kazakistan hâlâ Sovyetlerden kalan tek hat üzerinden uluslararası pazarlara açılmaktadır. Bu da onu Rusya'ya bağımlı hâle getirmektedir.[97] Rusya, Putin döneminde Kazakistan üzerinde son derece başarılı politikalar üretmiştir. 2000 yılında Rusya, Kazakistan'da bulunan Belçikalı Tractebel Şirketi'nin ülkeden çıkarılmasını sağlar. Nedeni dönemin Kazakistan Başbakanı Tokayev tarafından enerji hatlarında devlet kontrolü istediği şeklinde açıklanmıştır. Belçika şirketi ülkeden çıkınca Hazar boru hattı konsorsiyumu ile Rus şirketleri Lukoil ve Rasneft Kazakistan'a yerleşmişlerdir.[98] Kazakistan güvenlik konusunda da Rusya'ya son derece bağımlıdır. Nitekim ünlü Kazak akademisyen Satpayev'e göre : "Rusya bir savaş ortaya çıktığında kelimelerle değil parayla, askerî yardım gibi temel şeylerle yardım edecek bir ülkedir."[99]

Putin, 10-15 Mayıs 2007'de Kazakistan ve Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler 11-13 Mayıs'ta Polonya'da düzenlenen Rusya karşıtı enerji zirvesine denk getirilmiştir. Rusya'nın amacı bölgedeki, enerji projelerinin dışında kalmamaktır.[100] Putin'in Kazakistan gezisinin iki önemli ayağı vardır. Birincisi; Putin bu geziyle Polonya'da düzenlenen zirveye Nazarbayev'in katılmasını engellemiştir. Orta Asya petrol devlerinden olan

Kazakistan'ın toplantıya katılmaması zirvenin etkileyiciliğine gölge düşürmüştür. İkincisi; Putin, 16 Mart 2007'de başlayan Burgaz-Dedeağaç projesiyle ile Kazakistan petrollerini güvence altına almıştır.[101] Kazakistan ve Rusya, petrol yanında uranyum üretiminde de iş birliği yapacaktır. Kazakistan'ın dünya uranyumunun yüzde 15'ine sahip olduğu düşünüldüğünde, uranyum antlaşması Rusya'nın Orta Asya'ya hâkim olduğunun en büyük göstergesidir. Rusya, Orta Asya petrolleri üzerinde tek söz sahibi[102] durumundadır.[103]

Medvedev, Putin'den devlet başkanlığını devraldığında ilk yurtdışı gezisini Kazakistan ve Çin'e yapmıştır. Bu da Rus dış politikasının yakın çevresine verdiği önemin hâlâ devam ettiğini göstermektedir.[104] Görüşmelerde Nursultan Nazarbayev, Kazakistan'ın doğal gaz ve petrol ihracatında Rus etkisinin devam edeceğini söylerken,[105] Medvedev ise Kazakistan'ın Rusya'nın stratejik ortağı olduğunu belirtmiş, iki ülkenin bu ortaklığı daha ileri taşıması gerektiğini vurgulamıştır.

Kazakistan ziyareti enerji güzergâhları ve Hazar Denizi'ndeki ortak petrol girişimleri bakımından önem taşımaktadır. Putin'den sonra Medvedev'in de Kazakistan'a verdiği bu önem aslında Rusya'nın petrole olan ilgisini göstermektedir.[106] Enerji kaynakları, Kazakistan ve Rusya ilişkilerinin kalbini oluşturmaktadır. Bu yüzden Kazakistan'ın Rusya'nın istemediği projelere destek vermesinin önüne geçilmek istenmektedir. İki ülke ilişkileri Hazar Denizi'nde yapılan ortak üç petrol girişimi ile dostluk, iş birliği ve karşılıklı güven çerçevesinde yürütülmektedir. İki ülkenin ortak girişimleri Kurmangazi, Tsentralnoe ve Khalynskoe bölgelerindedir. Kazakistan, petrol ihracatında direkt geçiş noktası olarak kullanabileceği Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattı projesini desteklemektedir. Böyle bir oluşum Rusya'nın Orta Asya petrol hâkimiyetini tehlikeye düşürecektir. Bu yüzden Rusya, Kazakistan'a karşı son derece dikkatli davranmaktadır. Çünkü Kazak petrolleriyle güçlenecek olan BTC, Rusya'yı Hazarda devre dışı bırakacak güce sahiptir.[107] Görüntü itibarıyla Rusya, Orta Asya'ya herhangi bir müdahaleyi kabul etmemektedir. 1 0cak 2010'dan itibaren AGİT'e başkanlık yapmaya başlayan Kazakistan, Rusya'nın Orta Asya'daki en büyük müttefiki olarak kalacaktır. Rusya, gümrük birliğiyle sadece Kazakistan

petrollerini değil Kazak mallarını da kontrol altında tutmayı başarmaktadır.[108]

Özbekistan

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya ve Özbekistan ilişkileri Rusya ve Kazakistan kadar dostluk çerçevesinde gelişmemiştir. Özbekistan, 13 Aralık 1991'de BDT'ye üye olmuştur. Bu tarihten sonra iki ülke ilişkileri BDT bünyesinde yürütülmeye çalışılmıştır. 1993 yılında ise Rusya'nın ortaya koyduğu Yakın Çevre Doktrini kapsamında Özbekistan da Rusya için önemli bir ülke hâline gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı, Özbekistan'ı bölgenin en saygın ülkesi şeklinde nitelendirmiştir. Bunun yanında Rusya'nın Özbekistan'la oluşturacağı iyi ilişkilerin diğer ülkelere örnek olacağı görüşü vurgulanmıştır.[109] Bu zamana kadar Rusya ve Özbekistan arasında 30 Mayıs 1992'de ilişkilerin eşitlik çerçevesinde yürütüleceğine dair bir antlaşma yapılmıştır.[110] Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra kendine has politika izlemek istemesiyle ilişkilerde kopukluk oluşmuştur. Özbekistan, BDT'ye üye olduğunda her ne kadar ortak para, ekonomi ve ülkelerarasında serbest ticareti desteklese de 1992'de ülkede Rusya karşıtı tepkiler belirmeye başlamıştır.[111]

Ayaklanmaların nedeni, Rusya'da gerçekleştirilen ekonomik reformların Özbek ekonomisini zor durumda bırakmasıdır. Özbekistan'da fiyatlar artınca devlet başkanı İslam Kerimov, bağımsız bir ekonomik politika izlemeye başlamıştır. Bu süreç boyunca Rusya, 2000'li yıllara kadar Özbekistan'la ilişki kurmakta zorlanmıştır.[112] İki ülke 1998 Mayısında 10 yıllık ekonomik bir antlaşma imzaladılar. İlişkiler, Yeltsin döneminde siyasi ve ekonomik açıdan cansız olsa da güvenlik konusunda çıkarları gereği ortak hareket etmişlerdir. Bu duruma en güzel örnek 1992 yılında yaşanmıştır. Radikal İslam'ın ülkelerine yayılmasından endişe eden Özbekistan ve Rusya;

Tacikistan ve Afganistan’da yaşanan din kaynaklı çatışmalara askerî güçlerini gönderip müdahale etmişlerdir.[113]

Yeltsin döneminde Özbekistan ve Rusya ilişkileri daha çok Özbekistan’ın bağımsız politika izlemesiyle gelişememiştir. Ancak 1999’un sonlarına doğru ilişkilerin seyri değişmiştir. Bunun nedeni Özbekistan’ın artan İslamcı tehditlere karşı Rusya’nın desteğine ihtiyaç duymasıdır.[114]

Putin, Özbekistan’a Aralık 1999 ve Mayıs 2000’de direkt ziyaretlerde bulunmuş, bu ziyaretler sırasında Özbekistan’ın Rusya için Orta Asya’da destek noktası olacağı yönünde açıklamalar yapmıştır.[115]

Özbekistan, 2000 yılında BDT’nin Ortak Roket Savar sistemine katılarak, eski Sovyet bölgesinde BDT ile hareket etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Özbekistan hükûmeti Rus askerlerinin ülkesinde atış talimleri yapmasına izin vermiş böylece Rusya, dolaylı yoldan Özbekistan’a nüfuz etmeyi başarmıştır.[116]

2001 yılına gelindiğinde ABD’de meydana gelen terör saldırıları süper gücün ilgisinin Özbekistan’a çevrilmesine neden olmuştur. Özbekistan’ın Afganistan’la sınırı olması ve Fergana vadisinin topraklarında bulunması nedeniyle ABD, Afganistan operasyonunda Özbekistan’a çok önemli bir rol vermiştir.[117] Özbekistan, hava ve kara kuvvetlerinin El Kaide ve Taliban’a karşı gerçekleştirilecek operasyonlarda kullanabileceğini söylemiştir. Bu açıklamalardan sonra Bush, Usame Bin Ladin ve Afganistan’ı terörist hareketlerin merkezi olarak göstermiştir.[118] 5 Ekim 2001’de ise Özbekistan’da ABD üslerinin açılmasına izin verilmiştir.[119] Bu durum Rusya’nın hâkimiyet alanına bir başka gücün nüfuz etmeye başlamasına örnek oluşturmuştur. Rusya, her ne kadar terör saldırıları dolayısıyla ABD’ye terörle mücadele konusunda destek verse de kendi arka bahçesine ABD’nin müdahalesini[120] ne kadar kabullenecektir?

2003 yılında Rusya, Özbekistan’la ilişkilerinde yeni bir açılım başlatmıştır. ABD’nin bölgede kalma süresinin her geçen zaman daha fazla uzayacağını düşünen Rusya, 2003 yılında Özbekistan ile uzun vadeli doğal gaz İşbirliği ve Özbek gazının Rusya’ya satılan miktarının arttırılmasına ilişkin antlaşma imzalayıp 11 Eylül sonrası durma noktasına gelen Özbek –

Rus ilişkilerini canlandırmayı başarmıştır. Bu miktar 2 milyar metreküpten 10 milyar metreküpe çıkarılmıştır. 16 Haziran 2004'te ise Rus şirketi Lukoil ile Özbek devlet şirketi Uzbekneftegaz doğal gaz üretimi için 35 yıllık bir antlaşma imzalamıştır. Rusya'nın bu adımları yakın çevresi olarak açıkladığı bölgede ABD ile mücadelede var olduğunun kanıtıdır.[121]

14 Kasım 2005'te ise Rusya ile bir müttefiklik antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmalardan sonra Özbekistan 29 Aralık 2005'te GUUAM'dan ayrılmıştır. Böylece Rusya eksenli bir politika izlediğini gösteren Özbekistan, GUUAM'dan da ayrılarak Rusya'nın ülkeye müdahalesini biraz daha kolaylaştırmıştır. 2005 Mayısı'ndaki Fergana Olayları sonucunda Özbekistan ABD ilişkilerinin bozulması üzerine Özbekistan ülkedeki ABD üslerini kapatma kararı almıştır.[122] 21 Kasım 2005'te ise ABD askerleri Andican'dan ayrılmıştır. Ardından 2005 antlaşmasıyla Özbekistan'da Rus askerî üssü açılmıştır.[123]

Türkmenistan

Türkmenistan, Orta Asya'da bulunan toplumlar içinde etnik açıdan en sorunsuz ülkedir. Nüfusunun çoğunluğu Türkmen'dir. Türkmenistan, Orta Asya'da en zengin enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerdendir. Buna rağmen Rusya'dan bağımsız bir uluslararası boru hattına sahip olmaması nedeniyle ekonomik sorunları vardır. Rusya, Türkmen gazının kendisinden bağımsız bir boru hattıyla taşınmasını önlemektedir.[124] Türkmenistan ve Rusya Federasyonu ilk diplomatik ilişkileri, 8 Nisan 1992'de kurmuştur.[125]

1993'te Türkmenistan ve Rusya arasında askerî bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma sonrasında Türkmenistan sınırlarını korumak için ülkeye Rus askerî birlikleri gönderilmiştir. Yine aynı yıl Türkmenistan, Rus vatandaşlarına çifte vatandaşlık vermeyen tek Orta Asya ülkesi olmuştur.[126]

1999 yılında ise Türkmenistan tarafını belli edecek bir adım atarak Rusya'dan ülkesindeki askerî varlığını sonlandırmasını istemiştir.[127]

Rusya, SSCB'den kendisine kalan çok önemli bir koza sahiptir. Boru hattı bölge devletlerini Rusya Federasyonu'na bağımlı hâle getirmektedir. Özellikle 1993'ten sonra oluşturulan Yakın Çevre Doktriniyle birlikte Rusya Federasyonu eski SSCB alanına daha fazla etki etmeye başlamış bunun neticesinde de Orta Asya ülkeleri, Rusya'dan ayrı politikalar yürütemeyecek konuma getirilmiştir.[128]

Gazprom, 1994'ten beri Türkmenistan'ın doğal gaz sevkiyatı için AB dışında bir ülke olan Ukrayna'yı devreye sokmaya başlamıştır. Rusya için Ukrayna iyi bir seçenektir. Çünkü Kiev, doğal gaz için gereken miktarı ödeyemediğinde, Moskova üzerindeki mali faturanın azalacağı düşünülmüştür. Ukrayna, Türkmenistan'dan aldığı doğal gazın ücretini Türkmenistan'a ödemekte zorluk çekince, Türkmen ekonomisinde daralma oluşmuştur. Türkmenistan doğal gazını dışarıya ulaştıracak pazarlara ihtiyaç duymaktadır. Rusya ise Türkmenistan'ı bu pazarlara ulaştıracak tek ülkedir. Rusya, Türkmenistan'ın kendisinden bağımsız hareket etmesini önleyebilmek için çoğu kez Ukrayna'ya giden gaza kotalar koymuştur.[129]

Yeltsin döneminde Türkmenistan ve Rusya ilişkileri Rusya'nın yakın çevresine dönmeye başlamasıyla şekil değiştirmiştir. Her ne kadar Türkmenistan tarafsız olmaya çalışsa da Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığı onu zayıf bir ülke konumuna düşürmüştür. 19 Şubat 2000'de Rusya, Türkmenistan'dan alacağı doğal gaz miktarını 50 milyar metreküpe çıkaran bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma, Türkmenistan Devlet Araştırma ve İstatistik Enstitüsü'nün 1997'de yaptığı araştırmaya göre çok önemli görülmektedir. Rusya, Hazar'daki petrol ve doğal gaz cenneti olan Türkmenistan'ı kaybetmek istememektedir.[130]

Putin, iktidara geldiğinde 2000 Mayısı'nda Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke eğitim bilim ve kültür alanında iş birliğine yönelik bir antlaşma imzalamıştır. 2001'de Rusya'nın Türkmenistan Büyükelçiliği 100 bin civarında kitabı, ülkede Rusça eğitim veren okullara hediye etmiştir.[131] 2002'de ise Rus Türkmen okulları açılmıştır.[132] Buradan açıkça görülüyor ki Putin, iktidara gelir gelmez yakın

çevresiyle canlı iletişimlerde bulunmak için adımlar atmıştır. Bunun için de Orta Asya'da bulunan Rus halkını kullanmak çok yerinde bir adımdır. Bunun yanında Putin, ülkesine yapılacak yoğun bir göçe karşıdır. Bu yüzden bölgedeki Rusların haklarını korumak son derece isabetlidir. Nitekim Orta Asya'da Rus kültürünün etkisi kaybolmamıştır.[133]

Putin, 2003 yılında Türkmenistan'la 25 yıllık doğal gaz antlaşması yapmıştır. Rusya'nın böyle bir adım atmasının nedeni hiç şüphesiz ki Türkmen gazını tekeline almaktır. Türkmenistan, 2004'te doğal gaz satış fiyatını artırmak istemiş, Gazprom bu artışı kabul etmek istemeyince Aralık 2004'ten Nisan 2005'e kadar gaz satışına ara vermiştir. Nisan 2005'te Türkmenistan ve Gazprom 44 dolara anlaşma yapmıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan Türkmenistan, Ukrayna ile görüşmelere başlamıştır. Türkmen gazını kendi güvencesinden çıkarmak istemeyen Rusya, 2005 yılında Türkmen gazını 65 dolara almaya razı olmuştur.[134] Bu Rusya'nın Hazar kaynaklarına ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir. Nitekim Rusya bölgedeki kaynakları güvence altına almak için elinden geleni yapacaktır.

12 Mayıs 2007'de Putin'in Türkmenistan'ı ziyareti sırasında Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan devlet başkanları Türkmen doğal gazının Avrupa'ya ulaşımı konusunda anlaşma yapmıştır. Bu Rusya'nın Türkmen doğal gazında kontrolü ele aldığının göstergesidir. Çünkü bu antlaşmayla birlikte Türkmen gazına ihtiyaç duyan ABD'nin uygulamak istediği doğal gaz hatları tehlikeye düşmüştür.[135] Bu dönemden itibaren 2028 yılına kadar Türkmen gazının tek ithalatçısı Rusya olacaktır.[136]

Rusya'nın Türkmenistan'a bakışı onun doğal gaz kaynaklarının fazlalığından ibarettir. Rusya Türkmenistan'ın ne Nabucco ne de Batı kaynaklı başka petrol boru hatlarına dâhil olmasına izin vermeyecektir. Buna rağmen Türkmenistan'ın Çin, Afganistan ve İran ile olan ilişkisinin gelişmesi söz konusudur. Bu durum Rusya'yı rahatsız ettiğinden Putin'den sonra işbaşına gelen Medvedev de Türkmenistan üzerindeki Rus dış politikasını yoğunlaştırmıştır.

2009'da Rusya Devlet Başkanı Özel Temsilcisi Sergey Narişkin, Türkmenistan'ı ziyaret ederek, Rusya'nın tarım ve enerji başta olmak üzere

iş birliği yapmak istediğini belirtmiştir. Nitekim Medvedev döneminde ticaret hacimleri artmıştır.[137] Türkmenistan'ın Çin ile doğal gaz konusunda yakınlaşmasından endişe duyan Rusya, Türkmenistan'la anlaşma imzalamış, 2009 yılındaki bu anlaşmaya göre bin metreküp doğal gaza 300 dolar ödemeyi teyit etmiştir. Buna göre Rusya, Avrupa standartlarından gaz almaya başlamıştır.[138] Bu durum Rusya'nın Türkmen gazı üzerindeki tekelini kıracak bir gelişmedir. Rusya, Türkmenistan'ı bu hamlesinden caydıracak önlemler almaktan da çekinmeyecektir. Medvedev, Türkmenistan'a Nabucco projesine katılmaması için 2009'da füze savunma sistemlerini çok ucuz fiyatlardan vereceğini dile getirmiştir.

Türkmenistan ise doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığını Çin'le dengelemek istemiştir. Bu bağlamda da Çin'le anlaşan Türkmenistan, uzunluğu 1.883 km olan bir boru hattı projesine evet demiştir. Çin petrol şirketince geliştirilen doğal gaz rezervlerinden başlayan bu hat Özbek ve Kazak topraklarından geçip Sincan Özerk Bölgesi'ne kadar ulaşmaktadır.[139]

Kırgızistan

Kırgızistan ve Rusya arasındaki ilk diplomatik ilişki 20 Mart 1992'de kurulmuştur. Buna göre diplomatik ilişkilerin başlamasıyla Kırgızistan ve Rusya uluslararası hukuka göre iki eşit egemen devlet konumuna gelmişlerdir.[140]

10 Haziran 1992'de imzalanan dostluk, kardeşlik ve iş birliği antlaşmasıyla iki ülke güvenli, dengeli ve barışçıl yollarla ilişkilerini sürdüreceklerini onaylamıştır.[141] Bunun hemen ardından 21 Haziran 1992'de birbirlerinin topraklarında yaşayan vatandaşlarının haklarını koruyan bir antlaşma imzalamışlardır.[142]

Rusya ve Kırgızistan arasındaki ilişkiler SSCB sonrasında ekonomik, siyasi ve sosyal alanda devam etmiştir. 1996 yılında iki ülke toplamda

birbirlerine otuz resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. 1996 yılı Mart ayında Kırgızistan heyeti Rusya'yı ziyaret etmiş, sadece bu ziyarette on üç önemli antlaşma imzalanmıştır. Rusya bu ziyarette Kırgızistan'da Rus dilinin korunması gerektiğini dile getirmiştir.[143]

5 Temmuz 1993'te iki ülke bölgesel güvenliği korumak adına bir adım atmıştır. Karşılıklı olarak askerî bir antlaşma imzalayan Rusya ve Kırgızistan ülkelerinde yaşanan sorunlarda birbirlerine yardım edeceklerini onaylamışlardır.[144]

1995 yılında Rusya Federasyonu, Kırgızistan'ın gümrük birliğindeki durumuna yönelik tutumunu belirtmiştir. Bu görüşmelerde Rusya, Kırgızistan'a verdiği önemi öne çıkarmış, ilişkilerin ilerlemesinin karşılıklı yardımlarla olabileceği vurgulanmıştır.[145] 1997 yılında Kırgızistan ve Rusya mültecilik konusuna da birlikte savaş açmıştır. Bunun yanında göçte her iki ülkenin önem verdiği bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. İki ülke yasa dışı göçün önüne geçme noktasında anlaşmaya varmıştır.[146]

Kırgızistan, Rusya için önemli bir ortaktır. Kırgızistan, Rusya'ya göre çok zayıf bir ülkedir. Ekonomisi tamamen Rusya'ya bağımlıdır. Rusya da Kırgızistan'ın kendisine karşı olan bu zayıflığını kullanmaktadır. Moskova, bu sayede Bişkek'e kendi politikalarını izletebilmektedir.[147]

"Kırgızistan, Rusya için neden önemlidir?" diye sorulduğunda şu cevap alınacaktır. Kırgızistan, Orta Asya'nın en zayıf ülkelerinden biridir. Çok karışık olmayan bir yapısı vardır. Buna nazaran jeopolitik olarak Rusya'nın özellikle önem verdiği bir konuma sahiptir. Kırgızistan, Çin, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'la sınıra sahiptir. Bu da gösteriyor ki Kırgızistan, Rusya'nın bölgedeki tek hâkim güç olarak kalmasını sağlayabilecek niteliktedir. Kırgızistan topraklarında Rus üssünün bulunması demek, birçok ülkeyle yakın temas hâlinde olacak bir Rusya demektir.[148]

Putin, iktidara geldikten sonra da Kırgızistan'la olan ilişkiler aynı seyrinde sürdürülmüştür. 2000 Mayısı'nda Rusça, Kırgızistan'da resmî dil statüsünde kabul edilmiştir. 2001'de bu karar anayasada yer almıştır. Ardından da Rus televizyon ve radyoları ülkede yayına başlamışlardır. Kırgızistan'da çok sayıda (toplam yayınların yüzde yetmişi) Rusça kitap basılmaktadır.[149]

Putin, bölgedeki güvenliğe özel bir önem vermektedir. Bu bağlamda 2002 yılında Bişkek'te güvenliğin kurulmasına yönelik bir antlaşma ile ekonomik, bilimsel ve insan hakları konularında da antlaşmalara imza atılmıştır.[150] 2001 yılından sonra Kırgızistan üzerinde ABD'nin de bazı amaçları olduğunun ortaya çıkması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Putin, 2003 yılında Kırgızistan'ın Rusya için çok önemli olduğunu, Kırgızistan'la bölgenin güvenliğine yönelik yaptıkları anlaşmaların son derece önemli olduğunu ve bölgeye üçüncü ülkelerin müdahale etmesini istemediklerini dile getirmiştir.[151]

2003'te Rusya, Kırgızistan'a silah ve askerî malzeme verirken, 2004 yılında da aynı şekilde Rusya'nın Kant Askerî Hava Üssü'ne yeni bir yatırım yapılmıştır. Nihayet 18 Şubat 2003'te Rusya ve Kırgızistan arasındaki güvenlik antlaşması onaylanmıştır. Bununla bölgedeki uzun vadeli çıkarlarını gerçekleştiren[152] Rusya'nın aslında Kırgızistan'da önem verdiği üç unsur bulunmaktadır: Bunlardan ilki, Kırgızistan'ın konumudur. İkincisi, ülkede yaşayan Rusların durumudur. Son unsur ise ülkeyle entegrasyonun sağlanmasıdır.[153]

2005 yılına gelindiğinde Kırgızistan'da yaşanan iktidar değişikliğiyle Rus yanlısı çizgisinden bir sapma gözlense de sonuçta Rusya, Kırgızistan için önemlidir. Afganistan operasyonunda başlarda ABD'nin yanında yer alan Kırgızistan'ın yüzünü Rusya'ya çevirmesi, Orta Asya'da Rusya'nın izni olmadan hiçbir politikanın uygulanamayacağının en büyük göstergesidir.[154]

Rusya, 2001 olaylarından sonra ABD'ye terör konusunda destek veren bir ülke konumundadır. Ancak ABD'nin bölgeye yerleşmesinden rahatsız olan Rusya, Kırgızistan ile 2009 yılında gizli bir anlaşma yapar. 3 Şubat 2009'da Medvedev ve Bakiyev'in Moskova'da yaptıkları görüşmede Rusya, ABD'nin Manas Üssü'nün kapatılmasını ister. Rusya, Kırgızistan ekonomisinin ABD'den üs için gelen paraya bağımlı olmadığını ona 2 milyar dolar kredi ve 150 milyon dolarlık bir yardım yaparak gösterir. Kırgızistan da ABD'den üslerini kapatmasını ister. ABD, Kırgızistan'a her yıl 60 milyon dolar para ödeyeceğini söyleyince üs kapatılmaz. Bu durumdan hoşlanmayan Rusya, Kırgızistan'ın doğal gaz ve benzin

imtiyazlarını kaldırır. Kırgızistan, Moskova karşıtı olmanın karşılığını ısınma ve elektrik sorunlarıyla karşı karşıya kalarak ödemiştir.[155]

1 Ağustos 2009'da Medvedev ve Bakiev ikinci bir askerî üs için anlaşma imzalamıştır. Böylece Orta Asya'nın güvenliği Rusya'nın inisiyatifine bırakılmıştır.[156] Kırgızistan'da 11 Eylül terör saldırılarından sonra kurulan ABD nezdinde[157] Manas Hava Üssü de bugün hâlâ ülkede yer almaktadır.[158]

Tacikistan

Tacikistan da Kırgızistan gibi Rusya'ya bağımlı bir ülkedir.[159] Tacikistan, 1992-97 yılları arasında bir iç savaş yaşamıştır.[160] Afganistan'la sınırı bulunması dolayısıyla da son derece istikrarsız bir konuma sahiptir. Rusya Federasyonu'nun BDT içerisindeki daimi ortaklarından biridir. 1992 yılında iki ülke arasında imzalanan güvenlik anlaşmasına göre ülkenin Afganistan ve Çin sınırları Rus ve Tacik askerler tarafından korunmaktadır. Bunun devamında da bu sınırlar Rusya Federasyonu'nun hukuku içerisinde yer almaktadır. Akabinde de 1993 yılında iki ülke Karşılıklı Yardım ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır.[161]

Moskova için Tacikistan'ı önemli kılan bazı unsurlar vardır. Bunlardan ilki Tacikistan'ın güneyindeki (Afgan sınırı) uyuşturucu ticaretinin ülkeye yayılmasından duyulan endişedir. İkincisi Rusya'nın Tacikistan'ı Orta Asya dengesi için önemli bir aktör olarak görmesidir. Rusya kontrolü altındaki Tacikistan ile Afganistan, Pakistan ve Türkiye'nin Orta Asya'ya müdahalesini önleyecektir. Son olarak Tacikistan'da Ortaya çıkan İslamcı hareketlerin ülkeye yayılmasından duyulan endişedir.[162] Tacikistan 1992'de başlayan ve 5 yıl süren iç savaştan Rusya'nın desteğiyle çıkmış ve ayakta kalmayı başarabilmiştir. İki ülke arasında 1993'te yapılan antlaşmaya göre

25 bin Rus askerî sınır güvenliğini sağlamak için ülkeye gönderilmiştir.[163] Rusya ve Tacikistan arasında 1995 yılındaki antlaşmaya göre ülkeler arası çifte vatandaşlık hakkı kabul edilmiştir. [164] Bu antlaşmayla Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini'ni en rahat uyguladığı ülke Tacikistan olmuştur.

Rusya, Tacikistan'ın bölge istikrarının sağlanmasında çok önemli bir ülke olduğunu bilmektedir. Rusya, bu yüzden Tacikistan'daki iç savaşa müdahale etmiştir. Bu bağlamda 1997 yılında iç savaşın tarafları Rusya'nın aracılığıyla barış anlaşması imzalamıştır. Rusya burada büyük bir avantaj elde ederek, hem Tacikistan'ı kontrol altına almış, hem de Afganistan'ın kuzeyindeki Taciklerle iş birliği yapıp Taliban'ın bölgeye sızmasını önlemiştir.[165]

2001 yılında Afganistan'daki Rus yanlısı hükûmetin devrilmesi ve ABD ile Tacikistan'ın yakınlaşması, Rus-Tacik ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. ABD'nin Orta Asya'ya bu denli kalıcı müdahalesi Rusya'yı endişelendirmiştir. Her ne kadar 8 Nisan 2002'de Duşanbe'de Dostluk Konferansı düzenlenmiş olsa da Rusya'nın Tacikistan'ın ABD ile yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlık aşikârdır. Ancak Rusya bölgedeki liderlik vasfını ABD'ye bırakma niyetinde değildir.[166] 2004 yılına gelindiğinde de bu niyetini açıkça göstermeye başlamıştır. 2004'te Tacikistan'da Rus askerî üssü açılması kararı alınmıştır.[167] Bunun yanında Rus şirketlerine Tacikistan'da yatırım için kolaylık sağlanması onaylanmıştır. Tacikistan'daki Rus üssü 17 Ekim 2004 tarihinde açılmıştır. Rusya'nın amacı Tacikistan'da uzun süreli ve kalıcı 7 bin kişilik bir Rus ordusu bulundurmaktır. Tacikistan ekonomisinin zayıflığı Rusya'ya her zaman fırsatlar getirmiştir. Şöyle ki Rusya, Sovyetlerden kalma Nurek Antibalistik Füze sistemini kiralarken hiç zorlanmamış, karşılığında Tacikistan'ın dış borçlarından 240 milyon dolarlık bölümü silmiştir.[168]

2008 yılında Tacikistan'da bulunan Rusya Büyükelçisi Ramazan Abdulatipov, gazetecilere yaptığı açıklamada iki ülkede birbirlerini tanıtan kültür merkezi açmak[169] istediklerini söylemiştir. Büyükelçi'ye göre, Tacikistan ve Rusya arasında imzalanan 70'den fazla antlaşma, iki ülkenin bölgesel iş birliğine devam edeceğinin kanıtıdır.[170]

2010 Martı’nda Putin’in yardımcısı Şuvalov, Tacikistan’ı ziyaret etmiş, Rusya’nın Tacikistan’daki enerji projelerini desteklediğini söylemiştir.[171]

Güney Kafkasya Politikası

Rusya, bu bölgeyi Kuzey Kafkasya’nın devamı olarak görmektedir. Kendi toprak bütünlüğünü de bölgeye kendisinden başka bir gücün müdahalesini önleyerek gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Çünkü bölge RF için tarihî sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştireceği tek alandır. Bu bölgede Moskova’nın hâkimiyetini kaybetmesi bu politikanın son bulması demektir. Yine bölgede SSCB’den kalan askerî tesis ve üsler bulunmaktadır. Bunlar RF için hayati önem taşımaktadır.

Bölge’nin Rusya açısından en önemli yanı Bakü’de bulunan petroldür. XX. yüzyılda dünyada ortaya çıkarılan en önemli petrol yatakları buradadır. RF ise bu kaynağı küresel petrol piyasasına girmek için bir fırsat olarak görmektedir. Bölgeyi siyasi ve ekonomik açıdan kontrol altına almak isteyen Moskova, amacına ulaşmak için büyük mücadeleler vermiştir.

Bölgede, ABD ve Rusya’nın mücadelesi söz konusudur. Yine Türkiye-Azerbaycan ve Ermenistan-Rusya yakınlaşmaları, Gürcistan ile İran’ı farklı politikalara itmiştir. Bölgede yaşanan olaylar diğer güçleri de kolaylıkla etkilemektedir. Mesela, Ermenistan-Azerbaycan çatışması Türk Rus ilişkilerini, Gürcü-Abhaz çatışması da Gürcistan-Türkiye ilişkilerini etkilemektedir. Bölge ülkelerinin nüfusu, ekonomisi ve askerî donanımı Rusya Federasyonu’nun etkisi altındadır. Bölgedeki kara ve demir yolları ile boru hatları Rusya’nın tekelindedir. Bütün bunlar ülkeleri Moskova’ya bağımlı kılmaktadır. Bu yüzden uluslararası kuruluşlar bölgeye müdahale edememektedirler. Çünkü Karabağ dışında bölgede Bağımsız Devletler Topluluğu kapsamında Rus askerleri görev yapmaktadır.[172]

Rusya, Kuzey Kafkasya’nın toprak bütünlüğünü sağlamak isterken, güneydeki ülkelerin –Ermenistan hariç– toprak bütünlüğünü bozucu

davranışlar sergilemektedir. Bunun en büyük örneği de Azerbaycan’a karşı bölgede Ermenistan’ı desteklemesidir.[173] RF, 1991–1993 yılında ilk olarak bölgede kendi çıkarlarıyla uyumlu hareket eden hükûmetleri desteklemiştir. Ardından bu ülkelerin BDT’ye üye olmalarını sağlamaya yönelik politikalar izlemiştir. Öyle ki kendi politikasına aykırı hareket eden Azerbaycan ve Gürcistan’da ayrılıkçı hareketleri destekleyerek ülkelerin Bağımsız Devletler Topluluğu’na üye olmalarını sağlamıştır.

Rusya Federasyonu, Sovyetlerden sonra bölgede rublenin ortak kullanımını devam ettirmeyi amaçlasa da, devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ulusal paralarını kullanmaya başlamıştır.[174]

1992’nin sonlarında Rusya’da bölgedeki askerî varlığın savunulmasının gerektiğine dair bir görüş ortaya çıkmıştır. Rusya, bu dönemde Ermenistan ve Gürcistan’da askerî üsler elde etmiştir. Birinci Rusya–Çeçenistan Savaşı’nı Çeçenlerin kazanması, Rusya’nın etkisinin Kafkaslarda azalmasına neden olmuş, bu dönemde Rus Dışişleri Bakanlığı, Hazar statüsüne ilişkin sert tutumunu yumuşatmak zorunda kalmıştır.[175]

1999’da İkinci Çeçen Savaşı’nın kazanılması ve Putin’in başbakan olmasıyla Rusya’nın Kafkasya politikasında yeni bir dönem başlamıştır. RF, Hazar kaynaklarıyla ilgili projelerde Batılı şirketlerin yerine kendi şirketlerini koyarak dengeleme politikası uygulamıştır. Bu politikayı özellikle ABD yanlısı ülkelere uygulamıştır. Rusya’nın Güney Kafkasya politikası şu şekilde özetlenebilir: Gürcistan’a cephe almak, Azerbaycan’ı dengelemek, Ermenistan’ı kendisine bağımlı hâle getirmektir.

RF, bu bölgeyi arka bahçesi olarak görmektedir. Bu bahçeye Rusya’dan başka güçlerin girmesini önlemek amacıyla da bölge ülkeleriyle ekonomik anlaşmalar yapılmaktadır.[176]

Azerbaycan

Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını bir süre tanımamıştır. Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olan Ayaz Muttalibov, Dağlık Karabağ konusunda Rusya'nın kendisine yardım edeceğini düşünerek, Rusya yanlısı tutum sergilemiştir. Ancak Rusya, Ermenistan'dan yana bir tutum takınmıştır. 1992 Nisanına gelindiğinde yaşanan birtakım gelişmeler Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan politikasının değişmesini sağlamıştır.[177]

Bu gelişmeler şunlardır: ABD dışişleri bakanının Azerbaycan'a gelmesi, AGİT'in Karabağ'a ilgi duyması, Azerbaycan'ın BDT'ye olan olumsuz tavırlarıdır. Rusya 4 Nisan 1992'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Rusya Parlamentosu da Azerbaycan'a karşı olumlu bir adım atarak Ermenistan ile 1991'de yaptığı dostluk ve iş birliği anlaşmasını onaylama kararını askıya almıştır.[178] Ancak daha sonra Rusya, BDT ordusunun ülkesinde bulunmasını istemeyen Azerbaycan'a karşılık birliklerini Ermenistan işgalindeki Şuşa ve Laçin'in bölgesine göndermiştir.[179] Azerbaycan'da Elçibey 1992'de iktidara gelince Rusya'dan bağımsız hareket etmek istemiştir. Rusya, Elçibey'in kendisine karşı olan tavrına kayıtsız kalmamıştır. Elçibey, 1993'te Rus Ordusunun ülkesinden çıkmasını ister. Bunun üzerine Rus birlikleri ülkeden çıkarken 1993 yılında Elçibey'e karşı darbe başlatan ve başarılı olan Rus yanlısı Suret Hüseyinov'a silahlarını bırakır.[180] Bu darbenin yapılması için önemli bir altyapının oluşmasına neden olmuştur.

Elçibey'den sonra 1993'te iktidara gelen Aliyev yönetimindeki Azerbaycan, 1994'te ABD ile Asrın petrol anlaşmasını imzalayarak Rusya'nın bölgedeki varlığını hiçe sayar.[181] Rusya ise bu anlaşmanın imzalanmasına kayıtsız kalmamış, o dönemde Kafkasya'daki çatışmaların ateşini körüklemiştir. Rusya'ya göre; Azerbaycan Rus İmparatorluğunun bir parçası olduğuna göre ona bağlı Hazar enerjisi de Rusya'nın kontrolünde olmalıdır. Rusya, bu yüzden 1990'lı yıllarda ABD'lileri bölgeden çıkarmak ve BTC hattının önüne geçmek için Kafkaslardaki çatışmalara destek vermiştir. Bu bağlamda Ermenilere 1994-1997 yılları arasında 1 milyar dolarlık silah yardımı yapmıştır. Zaten Amerikalıların planladığı boru

hattının Karabağ ve Ermenistan’dan geçirilmek istendiği düşünüldüğünde o dönem için Azerbaycan’ın önüne geçilmiştir.[182]

2000 yılında Azerbaycan ve Rusya, Bakü Deklerasyonu’nu imzalar. Bu deklerasyona göre; iki ülke Kafkasya bölgesinde barışın sağlanması amacıyla devletlerin toprak bütünlüğünün korunmasını teyit ederler.[183] Putin döneminde Azerbaycan’a karşı yumuşama olmasının nedeni ise Rusya’nın yeni dış politika stratejisiyle açıklanabilir. Putin’in amacı çok boyutlu bir enerji politikasıyla Rusya’yı bölgede hâkim olan petrol ve doğal gaz ülkesine dönüştürmektir.[184] Azerbaycan ve Rusya, askerî alanda iş birliği yapabileceklerinin altını çizmiştir. Azerbaycan Başbakan Yardımcısı Abbas Abbasov, 2006’da Putin’in Azerbaycan’ı ziyareti sırasında Rusya’yı da dışarıda bırakmayan bir savunma endüstrisi geliştirebileceklerini söylemiştir. Putin ise bu ziyaretinde Karabağ sorununun çözümü için yakın gelecekte Ermenistan ile görüşeceğinin sözünü vermiştir.[185] Rusya, 2009 yılına gelindiğinde Azerbaycan ile 500 milyon metreküp gaz alımını içeren bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmadan sonra Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin son dönemlerde normalleştiği söylenebilir.[186]

Gürcistan

Rusya için Gürcistan’ı önemli kılan bazı nedenler vardır. Bunlardan biri Gürcistan’ın stratejik konumudur. Gürcistan, NATO üyesi olan Türkiye’ye komşudur. Rusya’nın askerî stratejisine göre de Kafkasya’nın güvenliği için kilit ülke durumundadır. İkinci unsur ise Gürcistan’dan geçen bazı petrol ve doğal gaz hatları ile Karadeniz limanlarıdır. Üçüncü unsur Rusya’nın güney Kafkasya’ya ulaşmasını sağlayan yollar Gürcistan üzerinden geçmektedir. Son olarak ise Gürcistan Karadeniz’e sınırı olan bir ülkedir. Bu Rusya için çok önemlidir. Çünkü Rusya’nın sıcak denizlere inmesi için güney

Kafkasya'daki tek güzergâh, Gürcistan'dır. Bu yüzden de Rusya, Gürcistan'ı kaybetmek istememektedir.[187]

SSCB döneminde Gürcistan, Güney Osetya ve Abhazya Özerk Bölgeleri ile Acaristan'dan oluşmaktadır. Gorbaçov döneminin yeniden yapılanma politikası Gürcistan'daki milliyetçilik fikirlerini yaygınlaştırmıştır. 1989'da Güney Osetya, Kuzey Osetya'yla birleşmek istemiştir.[188] Sovyetler dağıldıktan sonra Güney Osetya, 1992'de tek taraflı olarak bağımsızlık ilan etmiştir. Rusya ise 1992'ye kadar Osetlere tarafsız yaklaşmıştır.

1992'de Yeltsin Şevardnadze, bölgesel çatışmaların önüne geçebilecek bir anlaşma imzalamıştır. Bu bağlamda Rus Gürcü ve Osetlerden bir birlik oluşturularak, Gürcistan ve Oset özerk bölgesinin sınırına konuşlandırılır. Güney Osetlerinin amacı Kuzey Osetya'yla birleşip Rusya'ya katılmaktır. Ruslar, Osetleri Kafkasya'daki ortakları olarak görmektedir. Çünkü Kuzey ve Güney Osetlerinin Kafkasya'daki Moskova yanlısı tutumları Rusya'nın bölgedeki üstünlüğünü garanti etmektedir.[189] 1996'da Moskova'da Kuzey-Güney Osetya, Gürcistan ve Rusya temsilcileri bir toplantı düzenler. Her iki taraf için barışçıl yollara başvurulması ve Güney Osetya ile Gürcistan ekonomik ilişkilerinin başlatılması görüşülür. Bu tarihten sonraki en çarpıcı gelişme 8 Ağustos 2008'de Gürcistan'ın Güney Osetya'nın başkentini işgal etmesidir. Gürcistan'ın müdahalesi üzerine Rusya da Güney Osetya ve Gürcistan'ı işgal eder. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Rus işgalinin nedenini Güney Osetya halkının büyük bölümünün Rus vatandaşı olmasıyla açıklar Gürcistan, Rus müdahalesinden sonra Güney Osetya'daki hâkimiyetini tamamen kaybeder.[190] 12 Ağustos 2008'de Medvedev, istediklerini aldıklarını dile getirmiş, Gürcistan'ın cezalandırıldığını ve Rus vatandaşlarının güvenliklerinin sağlandığını söyleyerek ateşkes ilan etmiştir. ABD'nin Rus müdahalesini fırsat bilerek bölgeye yardım amacıyla gönderdiği savaş gemileri boğazlardan Karadeniz'e çıkarak, Gürcistan'ın Batum Limanına demirlemişlerdir.[191]

Rusya için Karadeniz'in güvenliği çok önemlidir. Karadeniz, Rusya'yı sıcak denizlere bağlayan çıkıştır. Karadeniz ticareti Rus ekonomisi için önemlidir. ABD ve NATO'nun bölgeye müdahalesi Rusya tarafından açık bir şekilde tehdit olarak algılanmaktadır.[192]

Gürcistan'ın Batı yanlısı tutumu ve Karadeniz güvenliğini tehdit eden ABD karşısında Rusya, 26 Ağustos 2008'de Abhazya ve Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır.[193]

Abhazlar konusuna gelince; 1990 yılında Abhazlar, Gürcülerden ayrılmak istediklerini açıklamıştır. 1992'de ise Rusya, Gürcistan'a Batı yanlısı tavrından vazgeçmediği müddetçe misilleme olarak Güney Osetya'nın kendisine bağlanma talebini inceleyeceğini söylemiştir. Rusya bu söylemiyle bölgedeki ayrılıkçı fikirleri ve çatışmaları alevlendirmiştir. 1992–1993'te Rus Savunma Bakanı, Rusya askerî harekâtını onaylamış, bunun üzerine Abhaz- Gürcü Savaşı başlamıştır.

Rusya'nın bölgesel çatışmaları alevlendirmesinin amacı; petrole giden yolları kontrol etmek ve Gürcistan'ın Türk ve Batı yanlısı tutumuna son vermektir. 23 Temmuz 1992'de Abhazlar bağımsızlıklarını ilan eder. Yeni bir Gürcü-Abhaz savaşı başlar.[194] Rusya, Abhazlara destek verince Gürcistanyenilir.[195] Rusya'nın Gürcistan karşıtı politika izlemesinin nedeni, Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na girmesini sağlamaktı. Nitekim Güney Osetya ve Abhazya savaşlarından sonra Gürcistan 1993'te Bağımsız Devletler Toğluluğu'na üye olmuştur. Rusya'nın arabuluculuğu ile 1994'te Gürcistan ve Abhazya federatif temellerde ortaklık kurulmasını içeren bir deklarasyon imzalamışlardır. Bu ateşkes antlaşması çatışmaları durdurmuştur.[196]

Rusya, 5 Aralık 2000 tarihinden itibaren Gürcistan'a vize uygulamaktadır. Aslında vize rejiminin tarihi 9 Ekim 1992 Bişkek Antlaşması'na dayanmaktadır. Bu antlaşmaya taraf olan BDT ülkesi halkları, serbest dolaşım hakkına sahiptir. Gürcistan, bu antlaşmaya 1995'te katılmıştır. 1999'da Türkmenistan'ın antlaşmadan çekilerek Özbekistan ve Kırgızistan'la ikili antlaşma yolunu seçmesi üzerine Rusya da 30 Ağustos 2000'de antlaşmadan çıkmıştır. Rusya, antlaşmadan çıkınca gümrük birliğine dâhil ülkeler ile Özbekistan, Moldova ve Ermenistan vatandaşlarına vize uygulanmayacağını açıklamıştır. Azerbaycan ve Ukrayna'nın 1997'den beri ikili anlaşmalarla bu hakkı zaten vardır. Bu durumda bölgede Rusya'nın vize uyguladığı tek ülke Gürcistan'dır.[197] Rusya, Gürcistan'a vize uygularken Abhazya ve Güney Osetya'yı bunun dışında tutmuştur. Rusya,

ayrıca bu bölgelerde konsolosluk açmak isteğinde bulunmuştur. Gürcistan, bu durumu eleştirse de Rusya, bu durumu sınır bölgesine yapılan insani bir ayrıcalık olarak açıklamıştır. Bu da Rusya'nın Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanımadığını göstermiştir.[198]

Ermenistan

Ermenistan 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Rusya, Ermenistan'ın bağımsızlığını 18 Aralık 1992'de tanımıştır. İki ülke ilk diplomatik ilişkiyi 3 Nisan 1992'de kurmuştur. Rusya, Ermenistan bağımsızlığını ilan edince Karabağ konusunda önce Azerbaycan'ın safında dursa da Azerbaycan'ın Rusya karşıtı tutumu üzerine yüzünü Ermenistan'a dönmüştür. Ermenistan'a silah ve cephane yardımında bulunmuştur. Ermenistan ise Dağlık Karabağ noktasında Rusya'ya ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden Rusya Ermenistan'a nüfuz etmekte zorlanmamıştır.[199] Rusya, Ermenistan'daki etkisini Türk karşıtlığını kullanarak sürdürmektedir. Bu bağlamda da kendisini Ermenilerin koruyuculuğunu üstleniyor olarak gösterip Türkiye tehdidi gibi söylemler kullanarak Ermenistan'da askerî varlığını oluşturmayı başarmıştır.[200]

Ermenistan'ın petrol ve doğal gaz konusunda %100 dışarıya bağımlıdır. 2000 yılı itibarıyla Ermenistan'ın Rusya'ya 100 milyon dolar borcu vardır. Bu bağlamda Putin ve Koçaryan arasında 15 Eylül 2001'de bir antlaşma yapılmıştır. 2003 yılında da robot üreten mars şirketi iki araştırma şirketi ve Hrazdan elektrik santrali Rusya'ya devredilmesi konuşulmuştur. Yine 2003 yılında 40 milyon dolarlık bir diğer dış borcun silinmesine karşılık Metsamor Nükleer Santrali'nin mali yönetimi Russian Unified Electrical Systems adlı şirkete devredilmiştir. Ermenistan, Hrazdan santralini de yakıt borcuna karşılık Rusya'ya devretmiş böylece Ermenistan'ın enerji şirketlerinin %80'i Rusya'nın kontrolüne girmiştir.[201] İki ülkenin askerî alanda da ilişkileri bulunmaktadır. Rusya, Kafkasya'da askerî varlığını

Ermenistan ile birlikte pekiştirmektedir. Ermenistan ise olası bir Türk tehdidine karşı ülkede Rus askerlerinin bulunmasına izin vermektedir. İki ülke 1994 yılında askerî bir antlaşma yapmıştır. Buna göre Rusya, Erivan ve Gümrü'de iki askerî üs elde etmiştir. İki ülke 1997'de dostluk ve karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalamıştır. Ermenistan'da Türkiye sınırına yakın 14 Rus askerî üssü bulunmaktadır. İki ülke 2000 yılında bir antlaşmayla 2085'e kadar üssün Rusya'ya verilmesi konusunda anlaşmıştır.[202]

2006 yılında İran ve Ermenistan arasında kurulan gaz hattı, Rusya için önem teşkil etmektedir. Rusya bu hat üzerinde hâkimiyet sağlamak için 2006 Nisanı'nda 25 yıllık bir enerji iş birliği antlaşması imzalamıştır. Buna göre doğal gaz fiyatı 56 dolardan 110 dolara çıktı. Bunun yanında Rusya, Ermenistan ve İran arasındaki sınırda yer alan Ermenistan'ın Meghri Petrol Rafinerisi'ne de sahip olmuştur. 2005 yılında Gazprom Başkan Yardımcısı Alexander Ryazanov, şu açıklamayı yapmıştır: "Eğer biz bugün İran ve Ermenistan arasındaki boru hattından pay almazsak hiç kimse bu hattın nerede son bulacağını bilemez." Bu açıklama aslında Rusya'nın bölgede kendi tekelinin kırılmaması açısından attığı adımlara ilginç bir örnektir.[203]

Dünyadaki en kalabalık Ermeni diasporası Rusya'dadır. Rusya'da 2-2,5 milyon civarı[204] Ermeni yaşamaktadır. Her yıl yaklaşık 20 bin Ermeni de Rusya'ya göç etmektedir.[205] Rusya'daki bu Ermeni nüfusu, iki ülke ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktadır.[206]

Ermenistan, çifte vatandaşlık yasasını kabul etmiştir. Buna göre Ermenistan sınırları dışında yaşayan ve Ermenistan vatandaşlığına geçecek olan Ermeniler de Ermenistan'da seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olmuştur. Diaspora Ermenileri, Ermenistan nüfusunun iki katı kadardır. Bu da Ermenistan iç politikasına Rus müdahalesini kolaylaştıracaktır.[207]

SONUÇ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağıldıktan sonra yerine kurulan Rusya Federasyonu, Sovyetlerden miras kalan coğrafya üzerine birçok politika geliştirmiştir. Rusya Federasyonu, bölge devletlerini tekrar bir araya toplamak niyetindedir. Sonuçta Rusya, bölge üzerinde Sovyetler'den kalan bazı amaçlar gütmektedir. Eski Sovyet coğrafyası, her şeyden önce Hazar bölgesi enerji rezervlerinin yer aldığı çok önemli bir alandır. Rusya da bölgedeki petrol ve doğal gaz üretiminin uluslararası pazarlara taşınmasında Sovyetlerden kalan hatlar sayesinde tekel konumundadır. Rusya bu konumunu bundan sonraki süreçte de sürdürmek isteyecektir. Bu bağlamda da kendisini bölgede saf dışı bırakmaya çalışan projelere tıpkı Nabucco'ya yaptığı gibi ağır darbeler indirmekten çekinmeyecektir. Nitekim Rusya, Nabucco ortaya çıktıktan sonra Orta Asya ülkeleri ile iletişime geçip enerji anlaşmaları yaparak bölgenin doğal gazını kendisine bağlamıştır. Bu bağlamda da Rusya'nın saf dışı bırakıldığı Nabucco'nun gerçekleşmesi engellenmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmalarından günümüze kadar istemeden de olsa her durumda Rusya'yı tercih etmek zorunda kalmışlardır. Kuruldukları günden günümüze kadar ekonomik istikrarını tam olarak sağlayamamış bu ülkelere Rusya'nın müdahalesi aslında zor olmamıştır. Ülkeler, olası savaş durumlarında kendilerini koruyacak güce ve niteliğe sahip değildir. Bu yüzden Rusya, bölgede üstün duruma gelmek için ülkelerin zayıflıklarını kullanmaktan kaçınmamıştır. Bunu da bölge ülkelerindeki ayrılıkçı hareketlere verdiği destekten anlamak mümkündür. Bugün bu ülkeler hâlâ tam bir uluslararası devlet yapısına sahip değildirler. Ülkeler bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana iç meseleleriyle uğraşmaktan kendileri için en doğru olan dış politikayı hâlâ aramaktadırlar. Rusya'nın bu bölgelerden ilerleyen yıllarda da çekilmeyeceği düşünüldüğünde, bu ülkelerin gelecekte de istikrarsız yapılarını sürdürecekleri görülmektedir. Rusya her geçen gün küresel rekabette adını duyurmakta ve güçlenmektedir.

2008 yılında iktidara gelen Medvedev'in de açıkladığı gibi; Rusya, Orta Asya'da ve Kafkasya'da bulunan Rus nüfusunun da koruyuculuğunu üstlenmiştir. Rusya, bölge ülkelerini hem kendi hâline bırakıp onların güvenini sağlamakta hem de herhangi bir çatlak seste hemen müdahale edip

gücünü kırmaktadır. Bunun en ciddi örneği de 2008 Rus–Gürcü Savaşı'dır. Bu tarihten sonra da Rusya, bölgede tek hâkim güç olmak istediğini açıkça göstermiştir. Rusya, NATO ve ABD'nin bölgeye olası bir müdahalesine karşı tepkisini çok sert bir şekilde ortaya koymuştur. Bu da açıkça gösteriyor ki, Rusya arka bahçesine istenildiği gibi müdahale edilmesine izin vermeyecektir.

Putin iktidarının başlamasından sonra Rusya Federasyonu, âdeta küllerinden doğmuştur. 1999–2000 İkinci Çeçen Savaşından sonra Putin'in kahraman ilan edilmesi, ülke üzerindeki kontrolünü kolaylaştırmıştır. Halk bu savaştan sonra Putin ile Rusya'nın büyük bir güç olacağına inanmıştır.

Araştırmalarımdan ve Moskova'da 12 Kasım 2010–21 Kasım 2010 tarihleri boyunca edindiğim izlenimlerden de anladığım kadarıyla bugün Putin, ülke üzerindeki hâkimiyetini sürdürmektedir. Zaten 2008 yılında Putin destekli Medvedev'in %70'lik bir oy oranıyla devlet başkanı seçilmesi de Putin'in ülke üzerindeki etkisinin devam edeceğinin somut kanıtıdır.

Kafkaslar, Rusya için âdeta alev topuna dönüşmektedir. Rusya, bölgedeki milliyetçilik akımlarının oluşturduğu kaoslarda zor durumda kalabilmektedir. Abhazya ve Osetya'nın 2008'de bağımsızlığını tanımasından sonraki süreçte Kafkaslar'da çıkacak en ufak bir istikrarsızlığın Rusya'yı derinden etkilemesi söz konusu olabilecektir. Bu yüzden Rusya, tıpkı Orta Asya ülkeleri gibi Kafkas ülkeleriyle de Bağımsız Devletler Topluluğu ve Avrasya Ekonomik Topluluğu bağlamında yakın ilişki içerisindedir.

Eski Sovyet sahasına sahip olan Rusya, güçlü Rusya demektir. Güçlü Rusya ise ABD ve Batı'nın karşısında adımlarını kararlılıkla atabilecek bir Rusya anlamına gelecektir. Bu yüzden de Rusya Federasyonu, ne bugün ne de yarın bu coğrafyadan vazgeçmeyecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. AKMAN, Aslıhan, *Gözlerden Uzak Bir Sorun: Çeçenistan,* Kafkas Dosyası, İstanbul, 2006.
2. AKARSLAN, Mediha, *Değişen Dünya Dengeleri, Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Bursa, 1994.
3. AMANOV, Şatlık, *ABD'nin Orta Asya Politikaları,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.
4. BİRSEL, Haktan, *Gizli Çember ve Özbekistan*, IQKültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
5. ÇAM, Esat, *Devlet Sistemleri,* Der Yayınları, İstanbul, 1978.
6. DİALİLİ, Rıza Mohammed,-Kellner, Thierry, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
7. DUGİN, Aleksandr, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.
8. GÜRSOY, Emine, Erdal Şahin (Edit.), Bağımsızlıklarının 10.Yılında Türk Cumhuriyetleri, SOTA Yayınları, Haarlem, 2002.
9. HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay, *Rusyanın Dış Politikası-1,* Vadi Yayınları, Ankara, 2007.
10. IGOR, Gali – V.İ.Gromov – G.A. Vasilyev – O. S. Şenin, *Sovyetler Birliği Neden/ Nasıl Yıkıldı* (çev. Arif Berberoğlu),Phoenix Yayınları, *Ankara, 2008.*
11. KALKAN, Mustafa, *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2007.
12. KAMALOV İlyas, *Rusya'nın Orta Asya Politikası*, Stratejik İnceleme, Ankara, 2007.
13. KARABAYRAM, Fırat, *RF'nin Güney Kafkasya Politikası*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007.
14. KLEVETMAN, Lutz, *Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol,* Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
15. ONAY, Yaşar, *Rus Stratejisinin Mimarları*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2008
16. ÖZTÜRK, Metin, *'Rusya Federasyonu Askeri Doktrini'*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.

17. SAPMAZ, Ahmet, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.
18. ŞEN, Yunus, *Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2009.
19. YAPICI İrem, *Merve*, *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, USAK Yayınları, Ankara, 2010.

Makaleler

1. ADANALI, Neslihan, "Rusya Federasyonu'nun Eski Sovyet Ülkeleri ve Balkan Ülkeleri Üzerindeki Etkisi", *İzmir Ticaret Odası Dergisi*, İzmir, 2007.
2. AKIN, Kunt, Ebru, "Putin'in Orta Asya Ziyareti ve Enerji Oyunlarında Son Durum", *Karadeniz'de Gündem*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
3. AKYOL, Aslı, "Tacikistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
4. ARAS, Bülent, "Enerji Havzalarındaki İstikrar Bölgesel İşbirliği ile Sağlanabilir", *Kafkasya Araştırma Analiz Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 2006.
5. ARSLAN, Mehmet, "Rusya'da Nüfusun Coğrafi Dağılımından Kaynaklanan Sorunlar ve Çin Tehlikesi", *2023,TURKSAM*, Ankara, 2009.
6. ASKER, Ali, "Kırgızistan Yol Ayrımında: Demokrasiye mi, Otoriterizme mi?" *2023 Dergisi***,** Yıl: 9, Sayı:109, Ankara, 2010.
7. BİRSEL, Haktan, "Bu Sefer Kırgızistan'da Kazanan Kim", *2023 Dergisi***,** Ankara, 2010.
8. BOZKURT, Saynur Giray, "Gürcistan'daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya'nın Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, Sayı19, Ankara, 2008.
9. BURGET, Fazıl, "11 Eylül Sonrasında Tacikistan", *Stratejik Analiz*, cilt 2 sayı 26, Ankara, 2002.
10. "BDT ve Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliği Rusya-Belarus-Kazakistan Gümrük Birliği Anlaşması", Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, Şubat 2010.

11. CABBARLI, Hatem, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri”, *Stratejik Analiz*, ASAM, Ankara, 2004.
12. CAFERSOY, Nazim, “Güvenlik ve Bağımsızlığın Gölgesinde Rusya – Özbekistan İlişkileri (1991 – 2001)”, *Avrasya Dosyası Özbekistan Özel*, cilt 7, sayı 3, Sonbahar, Ankara, 2001.
13. CAFERSOY Nazim, “Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası”, Kafkasya Araştırmaları Dizisi, ASAM, Ankara, 1992.
14. CANKARA, Yavuz, “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta, 2007.
15. ÇOMAK, İhsan, “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı Avrasyacılık”, *Rusya Araştırmaları I*, İhsan Çomak, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004.
16. DEMİRAĞ, Yelda, “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası”, *2023,TÜRKSAM*, Ankara, 2008.
17. KULOĞLU, Armağan, “Rusya’nın Yeni Politikaları ve Türkiye”, Stratejik Analiz, ASAM, Ankara, 2000.
18. GÜRTEN, Burcu, KARASAM, Giresun Üniversitesi, Giresun, 2008.
19. KANTARCI, Hakan, “Gürcistan’ın Güney Osetya’ya Yönelik Stratejik Hamlesinin Kafkasya Jeopolitiğine Yansımaları”, *2023*, Ankara, 2008.
20. MUGİSUDDİN, Akgönenç, Oya, “Rusya Federasyonu”, *Avrasya Dosyası*, ASAM, Ankara, 2000
21. NAUŞABAYOVA, Asem, “Yeltsin’den Sonra Putin’le Yeni Rusya”, *Stratejik Analiz, ASAM*, Ankara,2000
22. OĞAN, Sinan, “Putin’in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları”, *Stratejik Analiz*, Ankara, 2003.
23. ÖZER, Emel “Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010)”, İYIKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
24. ÖZER, Emel / YILMAZ, Özlem, “Özbekistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)”, İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney*

Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
25. ÖZTÜRK, Metin Osman, “Rusya Federasyonu Askeri Doktrini”, *Avrasya Dosyası, ASAM*, Ankara, 2001.
26. PURTAŞ, Fırat, “Şanghay Beşlisinden Şanghay İşbirliği Örgütüne”, KÖK Araştırmalar, Köksav Yayınları, Ankara, 2004.
27. TANRISEVER, F. Oktay, “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya ve Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası”, *Sovyetler Birliği’nin ve Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2007.
28. ULUSOY, Deniz, “Rusya – Ermenistan İlişkileri: Metsamor Nükleer Enerji Santrali Örneği”, 2023, TÜRKSAM, Ankara, 2007.
29. YILDIRIM, Huriye “Gürcistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)”, İYİKAN, Necati (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
30. YILMAZ, Özlem, “Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)”, İYİKAN, Necati (ed), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul 2011.
31. TANRISEVER, Oktay, ‘Rusya Gürcistan İlişkilerinde Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyaloğu mu?’, Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi, Stradigma, 2003.
32. YENİÇERİ, Özcan, “Rusya’da Avrasyacılık Anlayışı ve Avrasya’daki Türkiye Gerçeği”, *2023*,TÜRKSAM, Ankara 2004.

Dergiler

1. Aylık Strateji ve Analiz E- Dergisi, Sayı7, Ankara 2003.
2. *Avrasya Dosyası*, Cilt 1 Sayı1, Ankara 2000.
3. *Avrasya Dosyası*, Cilt 6 Sayı 4, Ankara, 2001.
4. *Avrasya Dosyası*, cilt 7 sayı 3, Ankara, 2001.
5. *Avrasya Dosyası*, cilt:10 Sayı: 109, Ankara, 2010.
6. *Kafkasya*, Sayı 2, Ankara, 2006.
7. *Karadeniz Araştırmaları, Balkan Kafkas Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 19, Ankara, 2008.

8. *Stratejik Analiz,* ASAM, Ankara, 2000 .
9. *Stratejik Analiz*, ASAM, Cilt 2 Sayı 3, Ankara, 2000.
10. *Stratejik Analiz*, cilt 2 sayı 26, Ankara, 2010.
11. *2023*,cilt 4 sayı 42, Ankara, 2004.
12. *2023*, Cilt 8 Sayı 88, Ankara, 2008.
13. *2023*, Cilt 8 sayı89, Ankara, 2008.
14. *2023*, cilt 4 Sayı 44, Ankara 2003.
15. Yerel Siyaset, Aylık Bilimsel Siyasi Dergi, Sayı 40, 2010.

Tezler

1. AKDOĞAN, Ömer, *Rusya'nın Enerji Politikasının AB enerji Güvenliğine Etkisi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi, Edirne 2008. (Yüksek Lisans Tezi).
2. CANAR, Burçin, *ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006. (Yüksek Lisans Tezi).
3. KUMAROVA, Ayacan, *Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006. (Yüksek Lisans Tezi).
4. POLAT, İrfan,*11 Eylül Terör Saldırıları ve ABD'nin Afganistan Müdahalesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006. (Yüksek Lisans Tezi).
5. USMANOVA, Janna, *Rusya Federasyonunun Orta Asya Politikası*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008. (Yüksek Lisans Tezi).
6. YILDIRIM, Yusuf, *Rus Dış Politikasında Ukrayna Faktörü,* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010. (Yüksek Lisans Tezi).

İnternet Kaynakları

1. ASKER, Ali, Medvedev'den Anayasa Değişikliği Sinyali

http://www.21yyte.org/tr/yazi5387-MEDVEDEVDEN_ANAYASA_DEGISIKLIGI_SINYALI.html (15.02.2011).

1. ASKER, Ali “Tacikistan’da Rus askeri Havaalanı Yolda”

http://www.21yyte.org/tr/yazi6058-Tacikistanda_Rus_Askeri_Havaalani_Yolda.html (24.06.2010).

1. CAFERSOY, Nazim “Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi” http://www.turksam.org/tr/yazdir/709.html (30.06.2010).
2. ERTAN, Fikret, “Medvedev Doktrini Putin Pratiği”, http:/www.haberrus.com/yorum/kose-yazilari/55-fikret-ertan/2795-Medvedev-doktrini-Putin-pratiği html (18.06.2010).
3. DİKBAŞ, Kadir “Orta Asya’dan Uzaya Açilan Pencere Baykonur”, http://www.atayurtdergi.com/tr/index.php?+=html&a:429 (11.06.2010).
4. KACZMARSKİ, Martin “Rusya BDT Yerine Yeni Bir Sistem mi Oluşturuyor?” www.Turksam.Org/tr/a687.html (11.06.2010).
5. KANTÖRÜN, Ufuk “Rusya’nın Bölgesel Enerji Politikaları” http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6252:rusyanın-bolgesel-enerji-politikalar&catid_131:enerji&Itemid=146 (30.06.2010).
6. KÜLEBİ, Ali Türkmenistan’ın Doğalgaz Stratejisi ve Gelişmeler, http://uiportal.net/content428.html (24.06.2010).
7. LAÇİNER, Sedat, Özertem Hasan Selim “Özbekistan Enerji Kaynakları ve Siyasi Dengeler”, http://www.usakgundem.com/ders-notu/15/özbekistan-enerji-kaynakları-ve-siyasi-dengeler-html (13.06.2010).
8. LAÇİNOK, Nevra Yaraç “Özbekistan Dış Politikasında ABD – Rusya”, http://www.tasam.org/index.php?altid=1332 (13.06.2010).
9. ÖZDAL, Habibe “Medvedev Döneminde Ayrıcalıklı Rus Kazak İlişkileri”, http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=355 (11.06.2010).
10. ÖZSOY, İsmail “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler” http://www.yesevi.edu.tr/files/article/49.pdf (15.02.2011).
11. ŞAHİN, Mehmet Rus – Azeri Enerji Antlaşması, http://www.sde.org.tr/tr/haberler/280/rus--azeri-enerji-anlaşması-aspx (24.06.2010).

12. ULUSOY, Deniz, “Rusya – Ermenistan İlişkileri: Metsamor Nükleer Enerji Santrali Örneği” http://www.turksam.org/metsamor/a1257.html (26.06.2010).
13. “Çin Enerjide Gözünü Orta Asya’ya Dikti”

http://www.haberpan.com/cin-enerjide-gozunu-orta-asyaya-dikti-cin-petrolu-dogal-gazi-ve-uranyumu-haberi/ (14.02.2011.).

1. “Dmitry Medvedev Kimdir?” http://Arsiv.ntvmsnbc.com/news/429107.asp#storyContinues (18.06.2010).
2. “Kremlin Özel Temsilcisi Narişkin: Türkmenistan Rusya İşbirliği Büyüyor” http://www.tumgazeteler.com/?a=4200176 (26.06.2010).
3. Putin’den Geri Dönüş Sinyali http://www.yasayananayasa.ankara.edu.tr/?x=y:09;m:09;d:12 (15.02.2011).
4. “Rusya’da Medvedev Dönemi Başlıyor” http://www.cnnturk.com/2008/dunya/03/03/rusyada.medvedev.donemi.baslıyor/433550/index.html (18.06.2010).
5. “Rus – Türkmen İlişkileri”, http://www.turkey.mid.ru/sng_01_t.html (21.06.2010).
6. http://gazeteler.com/?a=4200176 (24.04.2010).
7. http://sondakika.com/haber_berdimuhammedov-rusya-turkmenistan-in-stratejik-1853819/ (24.04.2010).
8. http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3629kat=33 (25.06.2010).
9. http://www.tasam.org/index.php?attid=16238 (26.06.2010).
10. http://www.tasam.org/index.php?attid=1623% (26.06.2010).

Yabancı Kitaplar

1. Abi Weekly Online Publication Of The Ministry Of Foreign Affairs Of The Kazakhstan Of Republic, Kazakhstan 2010.
2. ALLİSON, Roy, *Security Corperation Between Western States and Russia Over Central Asia/Afghanistan*, Chatham House, London, 2008.

3. ALEXANDROV, Mikhail, *Uneasy Alliance Relation Between Russia and Kazakhstan In The Post Soviet Era*, Greenwood Publishing, ABD, 1999.
4. HOSKİNG, Geoffrey, *Russian History: Why did tehe Soviet Union Collapse? Discuss The External and Internal Factors that You Consider Crucial For The Collapse Of The Soviet Union*, University Collage, London, 2003.
5. KRAMER, Heinz-Müler Freidman, *Relations With The Turkey and The Caspian Basin Countries*, Cambridge, United Kindom, 1996.
6. MANNONOV, Bahram, *Russian Tajik Relations Develop Steadily, Says Russian Ambassador*, Tajikistan, 2008.
7. MİNASSİAN, Gasid, *Armenia,A Russian Outpost in The Caucasus*, Russia Nei, Visions, Armenia, 2008.

8. PRATOV, Zamir, *Relation of Kırgyzistan with Russia*, International Alatoo University, The Faculty Of Economic and Administrative Science, Biskek, 2006.
9. BAZARBAEV, S., *Relation of Kırgyzistan with Russia*, International Alatoo University, The Faculty Of Economic and Administrative Science, Biskek, 2003
10. STAR, Frederick, *Anatomy of Crisis: US-Uzbekistan Relations*, Silk Road Papaer, Jamestown Foundation, Washington, 2006
11. STRAYER, Robert, *Why did the Soviet union Collapse (Understanding Historical Change)*, M. E. Sharpe, New York, 1998.
12. STROKOV, Aleksey,-Paramonov, Vladimir, "The Evolution Of Russia's Central Asia Policy", *Advanced Research And Assesment Group Central Asia Series*, Defence Academy Of the United Kingdom, England, 2008.
13. TORJESEN, Stina, *Russia And Kazakhstan: A special Relationship*, Oxford University, Oslo 2009.

Yabancı İnternet Kaynakları

1. LİLLİS, Joanna "Medvedev Tried To Pick Up Where Putin Left Off"

http://www.eurosianet.org/departments/insight/articles/eav052308.5html (12.06.2010).

2. Armenian Population In The World

http://www.armeniadiaspora.com/population.html (15.02.2011).

1. "Foreign Relations", http://countrystudies.us/tajikistan/42.html (27.06.2010).
2. "Russian Tajik Relations Develop Steadily, Says Russian Ambassador" http://asiaplus.tj/en/news/16/31454.html (27.06.2010).
3. "Russia's Medvedev In Kazakhstan To Talk Energy", http://www.dalje.com/en-world/russias-medvedev-in -Kazakhstan-to-talk-energy/150514 (12.06.2010).
4. Turkmenistan Foreing Policy, http://www.nationsencyclopedia.com/world_Leaders_2003/Turkmenistan-Foreıgn-POLICY.html (21.06.2010).
5. "Who Is Putin?", http://www.fas.org/news/russia/2000/200128-rus1.html (18.06.2010).
6. "Who Is Putin?", http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/correspondent/10620.htm (18.06.2010).
7. http://turkish.ruvr.ru/2010/06/24/10557697.html (18.06.2010).
8. http://www.jamestown.org/single/?no-cache=1&tx_ttnews_tt_news_=31429 (24.06.2010).

EKLER

Ek 1. Hakem Onayı

Akdeniz Üniversitesi öğrencisi SEVİM ŞEKER tarafından hazırlanan "RUSYA FEDERASYONU'NUN ORTA ASYA ve KAFKASYA POLİTİKASI (1991 – 2010)" adlı tez önemli ve güncel bir konu ele almaktadır.

Tezine büyük emek veren SEVİM ŞEKER elli sayfalık eserinde bir sıra ciddi konu üzerinde durmağa çalışmaktadır. Rusya tarihinin ve Rusya'nın son yirmi yılki dış siyasetinin temel sorunlarına açık getirmeğe çalışılmaktadır. Tezini tamamlamak amacıyla çok çaba sarf eden, hatta Rusya'ya gezi yapan yazarın etkinliği övülmeğe değerdir.

Rusya, hem de Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini tarihinde oldukça karmaşık ve zor bir dönemi ineleyen tezin yazarı kendisini yetenekli ve büyük potansiyeli olan bir araştırmacı olarak göstermektedir. Araştırma sürecinde çok sayıda makale ve kitap incelenmiştir.

Olumlu tarafların yanısıra tezde bazı kusurlu noktalar da mevcuttur.

Bu kusurlar, Rusya Dışişleri Bakanlığının resmi belgelerinin kulanılmaması ve Rus araştırmacılarının eserlerinin çok az kulanılmasından kaynaklanmaktadır. Bunun neticesinde hazırlanan tez, Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ve Kafkasya politikasına Batılı görüş açısını hesaba alarak *esasen Türk araştırmacılarının görüşlerini yansıtmaktadır*.

Belki aynı sebepten dolayı tezde bazen aşırı derecede sert ve ön yargılı iddialar yer almaktadır. Örnek olarak tezin 6. sayfasında bulunan "Rusya Federasyonu da Kafkasya'daki çatışmaları bölge devletlerini kontrol edebilmek amacıyla körüklemektedir" iddiasının kabul edilmesi mümkün değil. Bilimsel araştırmalarında hassas ve çetrefil konular ile ilgili bunun gibi ispatlanmamış, Rusya'nın tarihine ters düşen iddiaların kullanılmasından kaçınılması gerektiği kanaatimdeyim.

Aynı zamanda giderek araştırmacı tecrübesi kazanacak SEVİM ŞEKER tarafından hazırlanan tezin öğrenci makale kitabında yayınlanması mümkün görülüyor.

Dr. İrina Svistunova
E-mail: svistunova.irina@gmail.com
Tarih: 20.03.2011
İmza:

83 Aleksey Strokov- Vladimir, Paramonov, “The Evolution Of Russia’s Central Asia Policy”, *Advanced Research And Assesment Group Central Asia Series*, Defence Academy of United Kingdom, England 2008, s.1.

84 Sovyetler Birliği’nden miras kalan yerlerin modernleşmesi konusu vesilesiyle Moskova’da gördüğüm Sovyet kültürünün sürdürülmesine ilişkin örnekleri dile getirmek isterim. Bunun için verilecek önemli örneklerden birisi şehrin merkezindeki aktarma istasyonu olan Teatralnaya’dır. Burada Sovyetler’de yaşayan halkların giydiği kıyafetlerle Sovyetler’in sanat anlayışı resme dökülerek sergilenmiştir. Bir diğer metro istasyonunda, sabah gün ışığından akşam gün batıncaya kadar emekçinin bir günü resmedilmiştir.

85 Ahmet Sapmaz, *Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 144.

86 Aleksey Strokov-Vladimir, Paramonov, agm., s. 4.

87 Ahmet Sapmaz, age., s.126, 127.

88 Asem Nauşabay Hekimoğlu, *Rusya’nın Dış Politikası-1*, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 143.

89 age., s. 143-147.

90 age., s. 143.

91 “Orta Asya’dan Uzaya Açilan Pencere Baykonur”, http://www.atayurtdergi.com/tr/index.php?+=html&a:429 (11.06.2010).

92 Dış Ticaret Müsteşarlığı, “BDT ve Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliği”, Şubat 2010, s. 19.

93 Mikhail, Alexandrov, “Uneasy Alliance Relation Between Russia and Kazakhstan In The Post Soviet Era”, Greenwood Press, ABD 1999, s. 6.

94 Heinz Kramer-Freidman Müler, *Relations With The Turkey and The Caspian Basin Countries*, The MIT Press, Cambridge 1997, s. 198.

95 Martin Kaczmarski, “Rusya BDT Yerine Yeni Bir Sistem mi Oluşturuyor?”, www.Turksam.Org/tr/a687.html (11.06.2010).

96 Habibe Özdal, “Medvedev Dönemi’nde Ayrıcalıklı Rus Kazak İlişkileri”, http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=355 (11.06.2010).

97 Martin Kaczmarski, “Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi mi Oluşturuyor?”, www.Turksam.Org/tr/a687.html.

98 Ayacan Kumarova, age., s. 27, 28.

99 age., s.32.

100 Ebru Akın Kunt, “Putin’in Orta Asya Ziyareti ve Enerji Oyunlarında Son Durum”, *Karadeniz’de Gündem*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 5.

101 age., s.7.

102 Moskova’da akademisyenlerin konuyla ilgili genel görüşü şöyledir: Rusya’nın Orta Asya’da hâkimiyetini koruması zor değildir. Bunda kullandığı araç, SSCB dönemindeki petrol boru hatlarını kullanmasıdır. Günümüzde Orta Asya’daki enerji, bu hatlarla Batı’ya taşınmaktadır. Orta Asya ülkelerindeki enerjinin Rusya üzerinden Batı’ya ulaştırılmasıdır.

103 age., s.8.

104 “Russia’s Medvedev In Kazakhstan To Talk Energy” http://www.dalje.com/en-world/russias-medvedev-in -Kazakhstan-to-talk-energy/150514 (12.06.2010).

105 Joanna Lillis “Medvedev Tried To Pick Up Where Putin Left Off”, http://www.eurosianet.org/departments/insight/articles/eav052308.5html (12.06.2010).

106 Habibe Özdal, “Medvedev Döneminde Ayrıcalıklı Rus Kazak İlişkileri”, http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=355.

107 Stina Torjesen, *Russia And Kazakhstan: A special Relationship*, Oxford University, Oslo 2009, s. 6.

108 Abi Weekly Online Publication Of The Ministry Of Foreign Affairs Of The Kazakhstan Of Republic 2010.

109 Nazim Cafersoy, “Güvenlik ve Bağımsızlığın Gölgesinde Rusya–Özbekistan İlişkileri (1991 – 2001)”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 3, Ankara, 2001, s.168.

110 Haktan Birsel, *Gizli Çember ve Özbekistan*, IQKültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 66.

111 Nazim Cafersoy, age, s. 169.

112 age., s. 170.

113 Janna Usmanova, age., s. 41.

114 Nazim, Cafersoy, a.e., s. 179.

115 age., s. 172.

116 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s.159.

117 Sedat Laçiner Hasan Selim Özertem, Özbekistan Enerji Kaynakları ve Siyasi Dengeler, http://www.usakgundem.com/ders-notu/15/özbekistan-enerji-kaynakları-ve-siyasi-dengeler-html (13.06.2010).

118 Frederick Starr, *Anatomy of Crisis: US-Uzbekistan Relations*, Silk Road Paper, Washington 2006, s.74.

119 Nevra Yaraç Laçinok, Özbekistan Dış Politikasında ABD - Rusya http://www.tasam.org/index.php?altid=1332 (13.06.2010).

120 Verilen bilgi, ABD’nin siyasal müdahalesiyle alakalıdır. Bence asıl dile getirilmesi gereken nokta ABD’nin Rusya’nın günlük yaşamına olan kültürel anlamdaki müdahalesidir. Bu da kendisi başta Mc Donalds ve Coca Cola gibi ürünlerin tüketilmesinde göstermektedir. McDonalds tam Kızıl Meydan’da bulunmaktadır. Araştırma gezim sırasında eski Sovyetler’e tanık olmuş bazı Ruslar söz konusu ürünleri Amerikan devletinin ve kültürünün Rus topraklarındaki varlığına işaret olarak görmektedir. Yaptıkları tespit şudur: Biz, ülkemizde Amerika varlığına karşıyız. Ama bugünkü Rus gençleri Amerikan kültürüne âdeta tapıyorlar. Genelleme yapmak yanlış da olsa Moskova’nın işlek caddelerinde rap dansı yapan Rus gençlerinin varlığını da Amerikan kültürünün Moskova caddelerindeki hükümranlığına bir işareti olarak nitelendiriyorum.

121 Birsel Haktan, age., s.166-175.

122 Emel Özer/Özlem Yılmaz, “Özbekistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)”, Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

123 Nevra Yaraç Laçinok, “Özbekistan Dış Politikasında ABD – Rusya” http://www.tasam.org/index.php?altid=1332 (13.06.2010).

124 Allison Roy, *Security Corperation Between Western States and Russia Over Central Asia/Afghanistan*, Chatham House, London, 2008, s.3.

125 F. Oktay Tanrısever, *Rusya Federasyonunun Orta Asya ve Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası*, Nobel Yayınları, Ankara, 2005, s.52.
126 Rus – Türkmen İlişkileri http://www.turkey.mid.ru/sng_01_t.html (21.06.2010).
127 Turkmenistan Foreing Policy, http://www.nationsencyclopedia.com/world_Leaders_2003/Turkmenistan-Foreıgn-POLICY.html (21.06.2010).
128 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s.161.
129 Janna Usmanova, age., s. 28.
130 Reza Dailili-Muhammed Kallner Thierry, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği*, Bilgi Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 224, 225.
131 Araştırma gezisinde Rusya'da bilginin, eğitimin ve kültürün çok önemli olduğunu tespit ettim. Şehrin her yerinde sanat galerisi, opera, bale ve tiyatro binalarını görmek mümkündür. Kültür, sanat ve eğitim, Moskova'da insanların hayat felsefesini oluşturmuş. Bu tespitimi, Puşkin Sanat Galerisi'ni ziyaret sırasında da teyit etme fırsatı buldum; buna bir örnek de –Türkiye'den farklı olarak - çok küçük yaştaki çocuklara, aileleri tarafından sanat eserlerinin tek tek tanıtılması oldu. Bunun dışında kitap okuma alışkanlığının yaygın olduğunu gördüm. İnsanlar başta metro olmak üzere, zaman buldukları her fırsatta kitap okuyorlar.
132 Mustafa Kalkan, *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 98.
133 Janna Usmanova, age., s. 21.
134 Janna Usmanova, age., s. 22.
135 Ebru Akın Kunt, age., s. 6.
136 age., s. 7.
137 Ali Külebi, "Türkmenistan'ın Doğal gaz Stratejisi ve Gelişmeler" http://uiportal.net/content428.html (24.06.2010).
138 http://gazeteler.com/?a=4200176 (24.06.2010).
139 "Çin Enerjide Gözünü Orta Asya'ya Dikti" http://www.haberpan.com/cin-enerjide-gozunu-orta-asyaya-dikti-cin-petrolu-dogal-gazi-ve-uranyumu-haberi/ http://www.haberpan.com/cin-enerjide-gozunu-orta-asyaya-dikti-cin-petrolu-dogal-gazi-ve-uranyumu-haberi/ (14.02.2011).
140 http://sondakika.com/haber_berdimuhammedov-rusya-turkmenistan-in-stratejik-1853819/ (24.04.2010).
141 http://www.tumgazeteler.com/?a=4200176 (24.04.2010).
142 Zamir, Pratov, *Relation of Kırgyzistan with Russia*, International Alatoo University, The Faculty Of Economic and Administrative Science, Biskek 2006, s.11. (yüksek lisans tezi).
143 S.Bazarbaev, *Relation of Kırgyzistan with Russia*, International Alatoo University, The Faculty Of Economic and Administrative Science, Bişkek, 2003, s.7. (yüksek lisans tezi) .
144 S.Bazarbaev, age., s.9.
145 Janna Usmanova, age., s.26.
146 Zamir Pratov, age., s.19.
147 age., s. 27.

148 age.. s. 30.
149 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s. 161.
150 Ali, Asker, “Kırgızistan Yol Ayrımında”, *ASAM*, Sayı 109, Ankara, 2010, s.25.
151 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s. 154.
152 S.Bazarbaev, age., s. 27.
153 A.e., s. 30.
154 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s. 154.
155 A.e., s. 156.
156 Haktan Birsel, “Bu Sefer Kırgızistan’da Kazanan Kim”, *2023*, sayı 109, Ankara, 2010, s.25.
157 Emel Özer, “Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010)”, Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
158 Esra Manavoğulları, *Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Kırgızistan*, Bilgesam, Ankara, 2010, s.1.
159 Moskova’daki araştırma gezisi esnasında Tacik bir akademisyenle yaptığım görüşmede aldığım bilgiler bunu teyit etmektedir. Buna göre; Tacikistan korunmak için Rusya’ya ihtiyaç duymaktadır. Bölgedeki hiçbir ülke, 2008 Rus–Gürcü Savaşı’na benzer bir olayla karşılaşmak istememektedir. Bu yüzden bölge ülkeleri, Rus askerlerinin topraklarında bulunmasına izin vermek durumundadır. Tacikistan ise bu ülkeler arasında en güçsüz ve zayıf olanıdır.
160 Aslı Akyol, “Tacikistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)”, Necati İyikan, (ed.) *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
161 Asem Nauşabay Hekimoğlu, age., s.162.
162 Janna Usmanova, age., s. 41.
163 Şatlık Amanov, *ABD’nin Orta Asya Politikaları*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s.190.
164 Glenn E. Curtis, *Tajikistan: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, ABD 1996. http://countrystudies.us/tajikistan/42.html (27.06.2010).
165 F. Oktay Tanrısever, agm., s.49.
166 Reza Dailili Muhammed-Kallner Thierry, age., s. 343.
167 1999’da Tacikistan’da Rus askeri üslerinin konuşlandırılmasına dair imzalanan özel yasa 12 Ekim 2004’de Putin’in ülkeyi ziyareti ile onaylanmıştır.
Ali Asker, “Tacikistan’da Rus askeri Havaalanı Yolda”
http://www.21yyte.org/tr/yazi6058-Tacikistanda_Rus_Askeri_Havaalani_Yolda.html (24.06.2010).
168 Fazıl Burget, “11 Eylül Sonrasında Tacikistan”, *Stratejik Analiz*, cilt 2 sayı 26, Ankara, 2002, s.26.
169 Bu merkezin amaçlarından biri, iki ülke kültürünü birbirine tanıtmaktır. Araştırma gezisinde Moskova’da yaşayan Tacik akademisyene de, bu çalışmaların iki ülkeyi birbirine yaklaştırıp yaklaştıramayacağını sordum. Kendisinin görüşü bunun faydalı olacağına dair olmuştur.
170 Neslihan, Adanalı, Rusya’nın Eski Sovyet Ülkeleri ve Balkan Ülkeleri Üzerindeki Etkisi, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir, Şubat 2007, p. 3.
171 http://asiaplus.tj/en/news/16/31454.html (24.06.2010).
172 Fırat Karabayram, “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı 37, Ankara, 2010, s. 3.

173 Rusya'daki bazı akademik çevreler, Ermenilerin tarihte Türklerin soykırımına uğradığını, şimdi ise -Dağlık Karabağ Bölgesi'ne de atıfta bulunarak- topraklarının Azeriler tarafından işgal edildiğini düşünmektedir.

Ayrıntılar için bakınız: Özlem Yılmaz, "Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", Necati İyikan (ed.) *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

174 Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 157.

175 Armağan Kuloğlu, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Kafkasya Politikası", *ASAM, Stratejik Analiz*, Ankara,, 2000, s. 38.

176 Fırat Karabayram, age., s. 158.

177 Nazim Cafersoy, "Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası", *Kafkasya Araştırmaları Dizisi*, ASAM, Ankara, 2001, s. 94.

178 A.e., s.94.

179 Rövşen İbrahimov, *Putin'in Azerbaycan Ziyareti ve Azerbaycan Rusya İlişkileri*, SOTA Yayınları, Ankara, 2002, s.201.

180 Nazim Cafersoy, agm., s.95.

181 Yelda Demirağ, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası", ASAM, Ankara, 2008, s. 29.

182 Nazim Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, age., s. 98.

183 Yunus Şen, *Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi,* Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.173.

184 Lutz Klevetman, *Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol*, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s.26.

185 Bülent Aras, "Enerji Havzalarındaki İstikrar Bölgesel İşbirliği Projeleriyle Ancak Sağlanabilir", *Kafkasya,* Sayı 2, Ankara, 2006, s.11.

186 Burçin Canar, *ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları*, Ankara, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006. s76. (yüksek lisans tezi).

187 http://www.jamestown.org/single/?no-cache=1&tx_ttnews_tt_news_=31429 (24.06.2010).

188 http://www.sde.org.tr/tr/haberler/280/rus--azeri-enerji-anlaşması-aspx (24.06.2010)

189 Giray Saynur Bozkurt, *Gürcistan'daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya'nın Tutumu*, KARASAM, Ankara, 2008, s. 2, 3.

190 Burçin Canar, a.g.t., s. 26.

191 Giray Saynur Bozkurt, 'Gürcistan'daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya'nın Tutumu, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Kerem Yayınları, sayı 19 cilt:5, Ankara, 2008, s. 5,6.

192 Celalettin Yavuz, "Kafkaslardaki Sıcak Çatışmaların Karadeniz'e Yayılan Soğuk Savaş Esintileri", *2023,* Türksam, sayı 89, Ankara, 2008, s. 37.

193 Hakan Kantarcı, "Gürcistan'ın Güney Osetya'ya Yönelik Stratejik Hamlesinin Kafkasya Jeopolitiğine Yansımaları", *2023*, Ankara,, 2008, s. 9.

194 Huriye Yıldırım, "Gürcistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,* Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

195 Burcu Gürten, KARASAM, Ankara, 2008, s.36.

196 Oktay F. Tanrısever, “Rusya Gürcistan İlişkilerinde Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyaloğu mu?”, Aylık Strateji ve Analiz e- Dergisi, *Stradigma*, sayı: 7, Ankara, 2003, s. 2.
197 http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3629kat=33 (25.06.2010).
198 Hatem Cabbarlı, “Bağımsızlık sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri”, *Stratejik Analiz,* Asam, Ankara, 2004, s. 12.
199 Hatem Cabbarlı, agm., s. 13.
200 Deniz Ulusoy, ‘Rusya–Ermenistan Enerji İlişkileri: Metsamor Nükleer Enerji Santrali Örneği ‘ http://www.turksam.org/metsamor/a1257.html (26.06.2010).
201 Hatem Cabbarlı, *Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri*, ASAM, Ankara, 2004, s. 21,22.
202 http://www.tasam.org/index.php?attid=1623% (26.06.2010).
203 Gasid Minassian, *Armenia, A Russian Outpost in The Caucasus*, Russia Nei, Visions, Armenia 2008, s.8.
204 http://www.armeniadiaspora.com/population.html (15.02.2011).
205 Bu ziyaretimde, Rusya’ya göç edenlerin sadece Ermeniler olmadığını teyit etme fırsatını buldum. Buna örnek olarak Moskova’da gördüğüm Orta Asya’dan ve Kafkasya’dan gelen göçmenleri verebilirim. Bu konuda dikkatimi çeken ise sokak satıcıları ve alışveriş merkezinde çalışanların bu kesimi insanlarından oluşmasıydı. Bu durumun bir diğer yönü de, Moskova’da Türkçe bilen insan sayısının çok olması ve bu sayede orada görüştüğüm kişilerle daha kolay iletişim kurabilmem oldu.
206 http://www.tasam.org/index.php?attid=16238 (26.06.2010).
207 http://www.tasam.org/index.php?attid=16238 (26.06.2010).

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ - ÇİN HALK CUMHURİYETİ ORTA ASYA VE GÜNEY KAFKASYA SİYASETİ (1991- 2010)

Anneme,

Bu çalışma boyunca aramıza uzun mesafeler girmesine rağmen hayır duasını sürekli üzerimde hissettiğim, gözü yaşlı, elleri nasırlı anneme sevgilerimle...

Emrah KAYA

ÖNSÖZ

İran İslam Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti, izledikleri politikalar nedeniyle dünya gündeminde önemli yere sahip olan iki ülkedir. Bu iki ülkenin coğrafyası, tarihi, kültürü, etnik yapısı, iç ve dış siyaseti ayrı ayrı inceleme konusu olabilecek kadar geniş ve önemli özelliğe sahiptir.

Özellikle 23.08.2010 – 06.09.2010 tarihleri arasında İran'a yapmış olduğum araştırma gezisi sırasında halkla iç içe olmam, yaptığım gözlemler ve görüşmeler, bu konu hakkındaki bilgilerimin zenginleşmesinde ve kavramların yüklediği anlamların somutlaşmasında önemli rol oynadı. Proje çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti'ne giden arkadaşımız Seray Ekinci'nin edindiği tecrübe ve bilgilerden de yararlandım. 1991 sonrası İran ve Çin'in, Orta Asya ve Güney Kafkasya politikalarını incelemem, bu iki ülkeyi tanımam konusunda bana oldukça önemli bilgiler kattı. Çünkü, bu çalışmada, adı geçen bölgeler üzerinde egemen olan politikaların yanı sıra ülkelerin tarihleri, kültürleri ve diğer devletlerle ilişkilerini de öğrenmiş oldum.

İran ve Çin'in Orta Asya ve Kafkasya'da izledikleri politikalar hakkında 1990'lı yılların ortalarından itibaren bilimsel nitelikli araştırmalar yapılmaya başlandı. Ancak günümüzde bulunan birçok Türkçe kaynak, birbirinin tekrarı niteliğindedir. Ayrıca İran ve Çin'in, bu bölgeler üzerinde izlediği politika hakkında kaynak sıkıntısı mevcuttur. Genellikle kitaplarda yayınlanan makaleler, araştırma alanını darlaştırmaktadır.

İran gezisi sırasında Farsça kaynaklar elde ettim. Ancak bu kaynakların çoğu, uluslararası geçerliliğe sahip olmadığı için bilimsel bir önem taşımamakta. Makalede Türkçe kaynakların yanı sıra İngilizce ve Farsça

kaynaklara da yer verdim. Gezi sırasında siyasetçiler ve bilim adamları, görüşlerini –isimlerinin verilmemesi koşuluyla- dile getirdiler.

İran'a yaptığım araştırma gezisi sırasında Mir İbrahim Saddık ve Armin Amini'ye gösterdikleri misafirperverlikten dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca İran'a yaptığım araştırma gezisinin altyapısını hazırlama aşamasında bana yardımcı olan ve hakem hocam olmayı kabul eden Kerim Tebrizli'ye de çok teşekkür ederim.

Gezi esnasında tanıştığım insanlar bana zaman ayırıp birçok konuda yardımcı oldu; bana evlerini, sofralarını açtılar. Komşumuz İran'da bana gösterilen misafirlikten, yeni tanıştığım insanların bana yardım etmek için âdeta seferber olmalarından çok etkilendim.

Bu makale çalışması sırasında bana yardımcı olan proje arkadaşlarımdan Aslı Akyol ile Yaprak Sönmez'e ve diğer arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi Semih Satıroğlu'na teşekkür ederim.

2008 yılı Aralık ayından itibaren bu projede yer aldım. Birçok zorlukla karşılaştım. Bu zorluklar karşısında sürekli yanımda olan aileme teşekkürü borç bilirim.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
APEC: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
CENTO: Merkezî Antlaşma Teşkilatı
ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP: Çin Komünist Partisi
CNPC: Çin Devlet Petrol Şirketi
ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
NAFTA: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması
RF: Rusya Federasyonu
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü
TRACECA: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru

GİRİŞ

1991 öncesi dönemde İran İslam Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya ve Kafkasya'da, bölgelerinde küresel bir güç olan Sovyetler Birliği'ni bir tehdit olarak görüyorlardı. Bunun nedeni; İran'ın, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin işgaline uğraması, Çin'in ise 1960'lı yıllarda bu ülkeyle rekabete girerek kendisine karşı çevreleme politikası izlediğine dair bir düşüncesinin olmasıydı. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, hem İran hem de Çin için yeni bir dönemi beraberinde getirdi. Dağılmadan önceki dönemde İran ve Çin, Sovyet egemenliğinde bulunan Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle doğrudan bir temasta bulunmamıştır.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte Orta Asya'da beş, Güney Kafkasya'da ise üç bağımsız ülke ortaya çıkmıştır. Tarih sahnesindeki bu gelişmelerde İran, güvenlik sorununun azaldığını düşünüyordu. Çünkü yeni kurulan ülkeler, İran'la bölgede rekabet edebilecek güce sahip değildi. Ancak dünyada ABD'nin tek büyük güç olarak kalması, İran'ın çıkarlarına ters düşüyordu. Özellikle ABD'nin, 2001 Ekimi'nde İran'ın sınır komşusu olan Afganistan'ı işgal etmesi, İran'ın güvenlikle ilgili kaygılarını en üst seviyeye çıkarmıştır. Çünkü bir ülkeden kurtulan İran, başka bir ülkenin tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı. 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ABD ile yollarını ayıran ve Batı tarafından kendisine karşı ambargo uygulanan İran, ambargonun etkisini azaltmak ve kendisine bölgede müttefik bulmak için Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya yönelmiş ve bu ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır.

Çin, 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'yle rekabet hâlindeydi. Bu ülkeyle birçok sorun yaşayan Çin, 1991 sonrası dönemde, güvenlik konusundaki kaygılarının azalması nedeniyle statü değiştirmiştir. Sovyetler döneminde etrafının kuşatıldığını düşünen Çin, Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki dağılmadan sonra bölgede yeni kurulan beş Türk devletinin varlığından önce rahatsız olmuş; ancak 1996 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün de etkisiyle Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine "Tek Çin" politikasının yerleşmesi, benimsetmesi Çin'i rahatlatmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş; bölgede ABD'nin etkin olmaya çalışması Çin'i, Rusya'yla iş birliğine yöneltmiştir. Çin böylece ABD'nin bölgede söz sahibi olmasını engellemeye çalışmaktadır.

1990'lı yıllar Çin için önemli bir dönemdir; çünkü Sovyetler dağılmış; Çin, enerji ithalatına başlamıştır. Enerji ihtiyacını karşılamak için Orta Asya'daki güç boşluğu, Çin'in hareket alanını genişletmiştir. Orta Asya'ya coğrafi olarak yakın olması Çin'in bölge üzerindeki etkisini kolaylaştırmış, enerji kaynaklarını ve geçiş noktalarının kontrolünde söz sahibi olması konusunda avantaj sağlamıştır.

İran ve Çin, ulusal çıkarları doğrultusunda Orta Asya ve Kafkasya'da bulundukları coğrafyaya, tarihlerine, kültürlerine, güçlerine ve ekonomilerine uygun olarak belirli politikalar izlemeye başlamışlardır. Çin'in en büyük korkusu, bölünmek ve enerji sıkıntısı yaşamak; İran'ın en ise işgale uğrayarak toprak kaybetmektir. Bu iki ülke, korkularından kurtulmak için güvenlik alanlarını, sınırlarının dışında oluşturmaya başlamıştır. İran ve Çin için bu güvenlik alanlarından biri Orta Asya, diğeri de Güney Kafkasya'dır.

İran ve Çin'in, Orta Asya ve Güney Kafkasya politikasıyla ilgili yapılan bilimsel araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu konuyla ilgili yazılmış birçok kaynak ise birbirinin tekrarı özelliği taşımaktadır. Bu araştırmada diğer kaynaklar gibi tekrara düşmemek için, başta yabancı olmak üzere kitaplar, dergiler ve internet kaynakları incelenmiştir.

Kaynaklar konusunda bir diğer sıkıntı ise bilgilerin sabit olmamasıdır. Örnek olarak bazı İran kaynaklarında Türk nüfusu 10-15 milyon civarında gösterilirken bazı Türk kaynaklarda ise bu sayının 35 milyonun üzerinde olduğu belirtilmektedir.

Çin ve İran'ın 1991–2010 yılları arasında Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgeleri üzerinde izledikleri politikayı incelemek ve analiz etmek üzere yazılmış olan bu makalede siyasi gelişmelere, antlaşmalara, amaçlara ve bölgedeki rekabete öncelik verilmiştir.

Bu çalışmada "İran ve Çin'in Orta Asya ve Kafkasya'da amaçları nelerdir? Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede dengeler nasıl değişmiştir? Çin ve İran, bölgede güvenlik konusunda nasıl bir bakış açısına sahiptir? Bölgeleri nüfuz altına almak için iki ülkenin kullandığı araçlar nelerdir?" gibi soruların cevaplandırılması amaçlanmıştır.

Konunun incelenmesi aşamasında önce İran ve Çin hakkında kısaca genel bilgiler verilmiş; daha sonra ise bu ülkelerde 1910'lu yıllarda yaşanan siyasi gelişmeler kısaca incelenerek ülkeler hakkında temel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. "Orta Asya ve Kafkasya'nın Önemi" başlıklı bölümde Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın, İran ve Çin açısından önemi analiz edilmiştir. İki devletin bölge ülkeleriyle olan ilişkileri incelenerek çalışma sonuçlandırılmıştır.

1.BÖLÜM: İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

1.1.Genel Bilgiler

1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmuştur. Nüfusu 76 923 300, yüzölçümü 1 648 195 km^{2}dir (2010). Ülkedeki etnik gruplara bakacak olursak Fars %51, Azeri %24, Kürt %7, Mazandarani %5, Gilaki %3, Arap %3, Lur %2, Afgan %2, Türkmen %2, diğer %1'dir.[1] Ancak tarihsel süreçte yaşanmış olan bazı etnik hareketler[2] ve bu durumun günümüzde devam etmesi nedeniyle ülkedeki nüfusun etnik dağılımı hakkında kesin bir bilgi vermemiz yanlış olur.

İran'ın 2009 yılındaki nominal GSYİH'si 330,5 milyar dolardır. Ayrıca 2009'daki ekonomik büyüme yaklaşık olarak %5'tir.[3] İran, Orta Doğu ile Batı Asya'da bulunur; jeostratejik konumu sayesinde Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında geçiş noktası olma özelliği taşır. Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Arabistan, Kuveyt, Türkiye, Irak, Pakistan ve Afganistan'la komşudur.

1.2. Siyasal Gelişmeler: 1919- 1991

Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olaylardan sonra İran'da büyük bir iç karışıklık vardı. Kaçar hanedanından Ahmed Şah genç ve yetersiz, hükûmeti de güçsüz ve etkisizdi. Merkezi otorite zayıflamış, ekonomi bozulmuş ve en önemlisi ülke İngiltere ve Rusya'nın ele geçirmek için yarıştığı bir ülke olmuştu.

26 Şubat 1921 tarihinde İran, Sovyetler Birliği'yle bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Sovyetler Birliği, İran topraklarının bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı duyacağını kabul ederken anlaşmanın 6. maddesiyle -hem İran'ın güvenliği hem de kendi güvenliğini gerekçe göstererek- İran topraklarına asker gönderme hakkını elde etmiştir.[4]

İran'da yüzyıllardır süren kötü yönetim ve dış güçlerin yürüttüğü saldırgan savaşlar nedeniyle bir çöküş ve bölünme yaşanıyordu. İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki egemenliği, ulusal güçlerin tepkisini çekiyordu. İktidara el koyup ve disiplinli bir askerî gücün desteğiyle güçlü bir hükûmet kurarak kargaşaya son vermeyi amaçlayan Rıza Han, ordu içindeki genç ve ilerici unsurları örgütleyerek 21 Şubat 1921'de 1200 kişiyle Tahran'ı ele geçirdi. Rıza Han, Pehlevan kabilesine reislik eden bir aileden gelmekteydi. Babası Albay Abbas Han'ın ölümünden sonra annesiyle Tahran'a giderek Rusların eğittiği bir askerî birliğe yazılmış, kısa sürede güçlü kişiliği ve önderlik vasfıyla yükselmiştir. Kendisini Silahlı Kuvvetler komutanlığına, genç bir gazeteci olan Seyid Ziyaeddin Tabatabai'yi de başbakanlığa getirmiştir. Avrupa'da tedavi gören ve çağrılara karşın dönmeyi reddeden Ahmed Şah'ın 1925'te tahttan indirilmesinden sonra toplanan kurucu mecliste, yeni şah olarak seçilmiştir.[5]

Rıza Şah Pehlevi, başbakanlığı sırasında başlattığı reformları sürdürmüştür. 22 Nisan 1925'te Türkiye'yle Güvenlik ve Dostluk Antlaşmasını imzalanmıştır. Rıza Şah, öncelikle ekonomiyi düzeltmeye çalışmış; bu yüzden 1933 yılında Anglo- Persian Oil Company[6] ile görüşerek önceki anlaşma metninin İran lehine değiştirilmesini istemiştir. Fiilen yabancıların denetiminde olan bankaları ve ulaşım sistemini

millileştirmiştir. Okullar, yollar, hastaneler yaptırmıştır. Ayrıca ülkedeki ilk üniversiteyi kurmuştur (1934). 1937 yılına gelindiğinde İran, Türkiye, Afganistan ve Irak'la Sadabat Paktı'nı imzalamıştır.

Rıza Şah'ın İngiltere ve SSCB'yi birbirine karşı kullanmaya dayanan dış politikası, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle başarısızlığa uğramıştır. 1941'de Almanya'ya karşı aynı cephede birleşen bu iki devlet, Rıza Şah'ın Almanya'yla iş birliğine yönelmesinden çekinerek SSCB'ye savaş malzemesi gönderme gerekçesiyle İran'ı işgal etmiştir. Rıza Şah, bunun üzerine yeni duruma uygun bir politika benimsemesi ve hanedanı sürdürmesi için yerini büyük oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakmıştır. (Şah, Kanada'ya gitmek istediyse de İngiliz Hükûmeti'nce önce Mauritius'a, oradan da Johannesburg'a gönderildi ve 1944'te orada öldü).[7]

Başa geçen Muhammed Rıza Şah Pehlevi, İsviçre'de eğitim görmüştür; 1935'ten beri İran'da yaşamıştır. İşgal kuvvetlerinin en kısa sürede geri çekilmesi karşılığında bir antlaşma imzalayarak 1943'te Almanya'ya savaş açmıştır. Krallık ve toprak bütünlüğünün korunması için ülkedeki petrol yataklarının işletilmesini Sovyetlere ve İngiltere'ye bırakmıştır. 1943 yılında ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında yapılan Tahran Konferansı'nda İran'ın toprak bütünlüğü ve tekrar yapılanması konusunda anlaşmaya varılmıştır.[8]

1951 yılında İran başbakanı Razmara, radikal dinci biri tarafından öldürülmüştür. Savaş sonrasında ülkenin petrol yataklarını yabancı şirketlere açması, Muhammed Musaddık önderliğinde güçlü bir milliyetçi hareketin doğmasına neden olmuştur Musaddık, Rıza Han döneminde, Maliye ve Dışişleri bakanlıklarında bulunmuş, ardından Ulusal Danışma Meclisi'ne seçilmiş, Rıza Han'ın kendisini şah ilan etmesine karşı çıkınca bütün görevlerinden azledilmiştir. Rıza şah tahttan çekilinceye kadar geçen süreçte siyasetten uzak durmuştur ve 1944'te seçilerek yeniden meclise girmiştir. Sovyetler Birliği'ne İran'ın kuzeyinde petrol çıkarma ve arama hakkı tanınmasına karşı çıkmış ve başarılı olmuştur. 1951 Martı'nda Anglo-Persian Oil Company Ltd.nin İran'daki mal varlığını millileştirmeye ilişkin yasayı meclisten geçirmeyi başaran Musaddık hızla güç kazanmaya

başlamıştır. Nisan ayı sonunda Muhammed Rıza, Musaddık'ı başbakanlığa atamak zorunda kalmıştır.[9]

Millileştirme kararı İran'da zaman içerisinde derinleşen siyasal ve ekonomik bunalıma yol açmıştır. Musaddık ve önderlik ettiği Ulusal Cephe Partisi, halk arasında güçlenmeye devam ettiyse de, yönetimde güçlü bir konumu olan seçkinlerin ve Batılı güçlerin Musaddık yönetimine tepkileri arttırmıştır. İngilizler çok geçmeden İran petrol pazarından çekilmişlerdir. Musaddık'ın İran petrolü için yeni pazarlar bulmakta karşılaştığı güçlükler, ekonomik sorunları derinleştirmiştir.

Musaddık'la ciddi bir iktidar mücadelesine giren Şah, 1953 ağustosunda başbakanı görevden alma girişiminde bulunmuştur. Ama Musaddık yanlıların başlattığı kitlesel sokak gösterileri karşısında İran'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Musaddık'ın muhalifleri, olaydan birkaç gün sonra İngiltere ve ABD'nin desteğiyle Musaddık'a karşı bir darbe düzenleyerek (Ajax Operasyonu)[10] Musaddık'ı yönetimden uzaklaştırdılar ve Şah'ın ülkeye dönmesini sağladılar (Vatana ihanet suçundan üç yıl hapse mahkûm edilen Musaddık, ömrünün geri kalan bölümünü göz hapsinde geçirmiştir).[11] Böylece Zahedi ülkenin başbakanı olmuştur. Daha sonra İngiliz, Amerikan, Fransız ve Hollanda şirketlerinin katılımıyla İran'daki petrolün üretimi ve satışındaki karların %50'lik bir kısmı İran'a verilmiştir.[12]

Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO, SSCB tehdidine karşı NATO karşı Orta Doğu ülkelerinin güvenliğiyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bölgede, Batı ittifakının denetiminde NATO'ya paralel bir savunma örgütü oluşturulması amaçlanmıştır. ABD'nin girişimleri ve Türkiye'nin desteği sonucunda, merkezi Bağdat'ta olmak üzere 1955'te Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin katıldığı, karşılıklı güvenlik ve savunma örgütü olan Bağdat Paktı oluşturulmuştur. 1959'da adı, Merkezî Antlaşma Teşkilatı (CENTO) olarak değiştirilmiştir.[13]

1960 yılına gelindiğinde Şah, toprak reformu yapmak zorunda kalmıştır. Bu reforma Beyaz Devrim adı verilmiştir. Gerçekte bu reform, İran'daki Azeri Türklerinin elindeki toprakları almak için yapılmıştır. 1964 yılında ise bölgesel olarak büyümeyi isteyen İran, Türkiye ve Pakistan'ın katılımıyla

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Antlaşması'na imza atmıştır. Ancak İran'ın, ABD, Türkiye Afganistan, Irak, Rusya, Fransa, Kuveyt ve Suudi Arabistan'la ilişkileri gelişirken Mısır ve Suriye'yle arası bozulmuştur. Bunun yanı sıra ülke içerisinde özellikle Şiiler tarafından Şah'a karşı örgütlenmeler vardır. 1971'de İngiltere, Basra Körfezinden çekilme kararı alınca İran, bölgede üç adayı işgal etmiştir ve dünya bu işgallere seyirci kalmıştır. Bu dönemde İran, ABD'den aldığı Nixon yardımlarıyla güçlenmeye başlamıştır.[14]

1971'de yapılan seçimlerde Şah yanlısı olan Nevin Partisi başa gelince muhalefet ayaklanmış; Şah, 16 Ocak 1979 tarihinde ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra ülke kontrolü, Ayetullah Humeyni'nin eline geçmiştir. Humeyni, Şiilerin tanınmış önderlerinden olan babasının öldürülmesinin perde arkasında Şah Rıza Pehlevi'nin olduğunu düşündüğünden, daha küçük yaştan itibaren şahlık rejimine karşı tavır almıştır. İslam felsefesi, hukuku ve etiği üzerine çalışmalar yapmış, 1950'lerde "Âyetullah" unvanını almıştır. 1962'de, İran Şiilerinin başlıca merkezi olan Kum'a yerleşmiştir. 1963'teki yönetim karşıtı gösterilerde Şah Rıza Pehlevi'nin toprak programıyla dinsel vakıfların elindeki mülklerin alınmasına ve kadınlara medeni hakların tanınmasına karşı çıkan konuşmalar yapmıştır. Kısa bir tutukluluğun ardından 1964'te sürgün edilerek ve önce Irak'taki kutsal Şii kenti Necef'e gitmiş; 1978'de Paris'e yerleşmiştir. Oradan Şah rejiminin yıkılması için uzaktan bir mücadeleye girişmiştir.[15] Şah döneminde toplumun çağdaşlaşması için atılan adımlar başarısız olmuştur. Ayrıca feodal sistemin kaldırılması için yapılması planlanan toprak reformu; din adamlarının ülkedeki etkinliğini azaltma çabaları ve ülkenin kalkınmasını sağlamak amacıyla ABD ile yapılan anlaşmalar, İran'daki din adamlarının ve halkın tepkisini çekmiştir. Böylece 1979 Devrimi için gerekli toplumsal yapı oluşmuştur.[16]

Humeyni dönemiyle birlikte İran, bölgede dinî bir devrimci İslam lideri olarak ortaya çıkmıştır. 1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Amerikan karşıtı göstericiler, ABD Büyükelçiliği'ni basarak diplomatları rehin almıştır.[17] İran'a yaptığım araştırma gezisi sırasında

halkın Amerika ve İsrail'e karşı olan tavırlarını konuşmalarından açıkça anlayabilmek mümkündür.

1979'da Sovyetler'in, Afganistan'ı işgali ve İran'daki Kürtleri kışkırtması, İran'ın güvenlik konusunda sıkıntıya girmesine neden olmuştur. Ayrıca Humeyni'ye, İran'a gelmeden ve iktidarının ilk zamanlarında destek veren İran Komünist Partisi Tudeh'in 1983 yılında tasfiyesi, İran ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur.[18]

İran ile Irak arasında toprak talepleri ve siyasal konulardan kaynaklanan bir dizi anlaşmazlık mevcuttur. Bu anlaşmazlıkların en önemlisi Şattü'l-Arap'la [Arapların akarsuyu anlamına gelir] ilgilidir. Irak önceleri tek başına denetim altında tuttuğu bu stratejik suyolunu, İran'ın Kürt hareketinden desteğini çekmesi karşılığında 1975'te bu ülkeyle paylaşmak zorunda kalmıştır. Fakat Bağdat yönetimi bu düzenlemeyi hiçbir zaman kabullenememiştir. Öte yandan İran'da iktidarı ele geçiren İslamcı akımın Orta Doğu'da yayılması yönündeki girişimleri, nüfusunun çoğunluğu Şii olan Irak için bir tehdit hâline gelmiştir. Irak'ın savaş öncesindeki temel hedefleri, İran'ın petrol bakımından zengin Kuzistan sınır ilini alarak bu ülkedeki petrol kaynaklarının büyük bir bölümünü ele geçirmek ve tarihsel olarak iki ülke arasındaki sınırı oluşturan Şattü'l-Arap'ın her iki yakasında da egemenlik kurmaktır. Ayrıca İran'da yeni İslamcı rejime geçişin yarattığı karışıklıklar ve düzenli orduda ortaya çıkan sorunlar, Irak'ın saldırıya geçmesi için uygun ortam oluşturmuştur.[19]

Bu nedenlerden dolayı 22 Eylül 1980'de Irak, İran'a savaş açmıştır. Körfez Savaşı olarak da bilinen bu savaşta, Irak başta üstün görünse de İran, durumu dengelemiştir. Bu arada İran'da yapılan İslami devrimden ve Irak'ın kışkırtmalarından ötürü ülkede iç karışıklık hüküm sürmektedir. Hava saldırıları ve boru hatlarındaki kapanmalar yüzünden her iki ülkenin petrol ihracatında büyük düşüşler olmuştur. Buna bağlı olarak gelirlerin ve döviz girdilerinin azalmasıyla her iki ülke de uygulamakta oldukları büyük ekonomik projeleri ertelemek zorunda kalmıştır. Ayrıca İran, ABD ve SSCB'den dolaylı yollardan destek görmektedir.

Irak, savaş harcamalarını Suudi Arabistan ve diğer ılımlı Arap devletlerinden sağladığı açık mali yardımla karşılama yoluna gitmiştir.

Irak'ın karşı saldırılarla İran'a yaptığı askerî darbeler, dengenin İran aleyhine bozulması sonucunu doğurur. Irak topraklarından çekilmek zorunda kalan İran, 18 Temmuz 1988'de savaşı bitirme kararı almıştır. Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını temel alan bir ateşkes antlaşması imzalanarak savaş öncesi sınırlara geri dönülmüştür. Bu savaş, Humeyni'nin Saddam'ı devirerek bölgeye hâkim olma planlarından vazgeçmesine neden olmuştur.[20]

Irak'la girdiği savaştan çekilmek zorunda kalan İran, bu savaşı halka unutturmamak ve gelecek nesillerin devlete olan bağlılığını sağlamak amacıyla savaşta ölen askerlerin fotoğraflarını şehirlerin birçok yerinde duvarlara yapıştırmış, caddelere asmıştır. İran araştırma gezisi esnasında bu durumu yakından görme fırsatı elde ettim. Bence İran'ın bu tutumu, iki devlet arasında düşmanlık tohumlarının atılmasına ve insanların birbirlerinden uzaklaşmasına yol açmıştır.

Irak karşıtı olan Humeyni, 1989 yılında ölmüş; İran'ın başına Haşimi Rafsancani geçmiştir.[21] Bundan sonra İran dış politikasında dinî unsurlar yerine, yararcı unsurlar ön plana geçmeye başlamıştır. İran ekonomik olarak zor durumda olduğundan dolayı bölge ülkeleriyle iş birliğine girmek zorunda kalmıştır.

1.3. Orta Asya ve Kafkasya'nın Önemi

İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin işgaline uğrayan İran, 1991 yılına kadar Sovyetler'in varlığını bir güvenlik sorunu olarak görmüştür. Bu nedenle İran, hem ideolojik hem de tarihsel açıdan düşman kabul ettiği Sovyetlere karşı daha ulusal çıkarları doğrultusunda yaklaşmıştır. Sovyetler'in yıkılmasıyla bu korkusunu üstünden atan İran, Kafkasya ve Orta Asya'da daha stratejik hareket edebilme yeteneği kazanmıştır. İran, 1991 yılında Sovyetler'in çökmesi sonucunda kuzey sınırlarının güvenliği konusunda biraz daha rahat bir politika izlemeye

başlamış; Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini, Rusya'ya karşı tampon olarak görmüştür.[22] Ancak ABD'nin Sovyetler'in dağılmasıyla bölgeye daha çok asker göndermesi, 1979'da İran'la olan ilişkilerini kesmeye başlaması, Körfez Savaşı sonrasında İran'a çevreleme politikası uygulanması, İran'a ekonomik yaptırımlarda bulunmayan veya yakınlaşan bir ülkeye baskı yapılması bölgede ve dünyada İran'ın hareket alanının daralmasına neden olmuştur.[23]

İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasına rejim ihraç etmek yerine kendi rejimini ve güvenliğini korumayı amaçlayan bir politika izlemiştir. Özellikle Azerbaycanlı nüfusu, kendisine bir tehdit olarak algılayan İran, bu bölgeler ile ilişkisinde dini bir kültürel faktör olarak görmeye başlamıştır[24] İran'ın izlemiş olduğu bu politika, Karabağ savaşında karşımıza çıkmaktadır. İran savaş esnasında aynı dini ve hatta aynı mezhebi (Şiilik) paylaştığı Azerbaycan'a değil Ermenistan'a yakın politika izlemiştir.[25]

İran, iş birliği yaptığı ve yapmak istediği ülkelere kendisini model göstererek İslami yönetim şeklini yaymaya çalışmıştır. Bu durum İran'ın bölgede izlemiş olduğu politikanın ulusal çıkarlara dayandığının kanıtıdır. İran, Azerbaycan'ı bölgede güçsüzleştirerek ulusal çıkarını korumayı hedeflemiştir. Ancak ülke içinde bu politikaya muhalefet olan vatandaşlar ve etnik gruplar devletten uzaklaşmışlardır. Halk bu konuda İran'ın Azerbaycan'a düşman değil dost olması gerektiğini savunmuştur. Gerçekleştirmiş olduğum araştırma gezisinde konuşma fırsatı bulduğum insanların bir kısmı dini bir kısmı ise millî bağlarından dolayı İran'ın Azerbaycan- Ermenistan politikasını eleştirmişlerdir.

İran bir yandan Sovyetler'in yıkılmasına sevinirken diğer yandan ABD'nin tek küresel güç olarak kalmasından rahatsız olmuştur. İran buna benzer bir durumu İkinci Körfez Savaşı'nda ve ABD'nin Afganistan'ı işgalinde de yaşamıştır. İran, Saddam Hüseyin ve Taliban'dan kurtulmuş, ancak her iki bölgeye de ABD'nin yerleşmesiyle güvenlik sorunu en üst seviyeye çıkmıştır. İran bu tedirginliğinde haklıdır. Çünkü 1991'den önce İran'ı Orta Doğu'dan kuşatan ABD, 11 Eylül olayları sonrası bu politikasını Orta Asya ve Kafkasya'da uygulamaya başlamıştır.[26] Ayrıca kuzeyinde

Azerbaycan kurulmuş ve İran'ın iç güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Özellikle Elçibey zamanında izlenen Türk Birliği politikası, İran'ı endişelendirmiştir. İran ve Rusya, Orta Asya ve Güney Kafkasya'da paralel politikalar izlemeleri, bölgedeki çıkarlarının benzemesi, Hazar konusunda aynı görüşü savunmaları, ikisinin de Türkiye'yi sınırlamak istemesi, teknoloji, enerji ve ekonomi alanında iş birliği yapmaları sonucunda yakınlaşmışlardır.[27]

İran, Orta Asya ülkeleri için geçiş noktası olmaya çalışmıştır. Bunun için özellikle Türkmenistan'la ilişkilerini sıcak tutmuştur. Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru hattına alternatif olabilecek bir proje ortaya atmaya çalışmıştır.[28] Burada İran'ın amacı hem ekonomik gelir sağlamak, ambargonun zararlarını azaltmak, uluslararası sisteme entegre olabilmek, Avrupa ile iyi ilişkiler kurabilmek, bölgesel bir güç olabilmek ve Orta Asya ülkelerinin sempatisini toplamak şeklinde ifade edilebilir. İran, ayrıca dış politikada daha realist bir tavır takınarak 80'li yıllarda izlediği din ihracı politikasını da yumuşatmıştır.[29]

İran ve Orta Asya ülkeleri siyasi ve ekonomik olarak birbirlerine bağımlıdırlar. Aynı zamanda bu ilişkinin tarihsel, kültürel, etnik, dil ve mezhepsel boyutu da vardır. Özellikle tarihsel bağlar önem kazanmıştır. Bölgede Rusya ve Çin'in izlemiş olduğu politikalar[30] Orta Asya ülkelerini İran'a daha da yakınlaştırmıştır.[31] Ancak emel olarak İran Orta Asya'da Tacikistan hariç diğer ülkeler üzerinde pek etkili olamamıştır.[32]

Kafkasya, Sovyetler'in dağılmasından sonra küresel ve bölgesel güçlerin rekabet alanı olmuştur. Bölge özellikle doğu-batı ve kuzey-güney noktalarının birleşme noktası olması nedeniyle stratejik önem arz etmektedir. İran ise Kafkasya ile Orta Asya'nın güney ve güneybatı bölgelerini Fars kültürünün bir uzantısı olarak görmüştür. Burada özellikle Azerbaycan en önemli ülkedir. SSCB, dağıldıktan sonra bölgedeki sorunlar ortaya çıkmış ve her iki bölgede de çatışmalar yaşanmıştır. Bunun en büyük örneği Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunudur.

İran'ın temel dış politikası bölge lideri olmak, din ihracını gerçekleştirmek, Fars milliyetçiliğini ve Şiiliği üstün kılmak, güvenliğini

sağlamak, kendisine uygulanan ambargoya karşı müttefik bulmak, bölgesel bir güç olmaktır. Türkistan ülkeleri bağımsızlıklarını ilk kazandıkları yıllarda Rusya'yı dengelemek ve ekonomilerini Rus egemenliğinden kurtarmak amacıyla kendilerine yakın ülkeleri seçmeye başlamıştır. İran'ın bu dönemde en ideal ülkelerden biri olduğu söylenebilir.[33] Süreç içinde İran'ın Orta Asya'da önemli çalışmalar yapacağı düşünülmekteydi. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan ülkelerde din bilincinin azlığı, Şii Azerbaycan dışındaki ülkelerin Sünni olması İran için dezavantaj olmuştur.[34]

İran'ın Kafkasya politikası güvenlik ve ekonomi üzerine kuruludur. İran, bölgede etkin olmazsa güvenliğini sağlayamaz, ekonomik üstünlük elde edemez. Bunun sonucunda tarihî ve kültürel etkisi de yok olur. Böylece bölge üzerinde başka ülkelerle rekabet edemez duruma gelir. Örnek olarak Azerbaycan, Şiilikle etki altına alınmaya çalışılmıştır.[35] İran, Türkiye'yi Orta Asya ve Kafkasya'da kendisine rakip görmüştür. Yaptığı antlaşmalar ve projelerde Türkiye ve Azerbaycan'ı dışlamaya çalışmıştır. İran-Türkmenistan-Ermenistan, İran-Yunanistan-Ermenistan, İran- Ukrayna-Türkmenistan'ın yer aldığı projelerde, Azerbaycan ve Türkiye'nin varlığı bile söz konusu değildir.[36]

İran'ın, günümüze kadar izlediği Orta Asya ve Kafkasya politikası, örneğin Dağlık Karabağ Savaşında Ermenistan'ı desteklemesi, Özbekistan ve Tacikistan'da yaşanan olaylarda duruma dâhil olmaya çalışması, umduğu faydayı sağlayamamış aksine bölgedeki itibarını zedelemiştir. Oysa İran, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklemeli ve Ermenistan'a karşı tarafsız görünmeliydi. Böylece Azerbaycan'ı yanına çekebilir ve ABD ile yakınlaşmasını engelleyebilirdi. Hatta İslam âleminin bu konuda sempatisini bile kazanabilirdi. Ermenistan'ı destekleyerek aslında İran'ın bölgedeki etkinliği artmamış, tam tersi Rusya'nın konumu daha da sağlamlaşmıştır. Bölge üzerinde İran'ın çıkarlarına en ters gelişme bölgesel ve küresel güçlerin bölgedeki etkilerinin artmasıdır. İran, izlediği politika sayesinde, Türkiye, Rusya ve ABD'nin bölgedeki etkisinin artmasına neden olmuştur.

Son dönemde gerginleşen İran-Rusya ilişkileri İran için Kafkasya bölgesinin önemi daha da artmıştır. İran bu nedenle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle Amerika'nın Kafkasya'da etkisine karşı böyle bir politika değişikliğine gitmiştir.[37]

1. **Bölge Ülkeleriyle İlişkileri**
2. **Orta Asya**
3. **Kazakistan**

İran ve Kazakistan arasındaki ilişkiler genellikle ekonomi ağırlıklıdır. 2008 yılındaki 3 milyar dolar olan ticaret hacminin gelecekte 10 milyar dolara çıkartılması hedeflenmektedir. Kazakistan, İran için bir ekonomik ve siyasi çıkış kapısıdır.[38] Kazakistan, Rusya ile yakın ilişkileri ve İran'ın din ihracı politikası nedeniyle İran ile yakın ilişkilere girmemektedir.[39]

Nazarbayev'in rejim ihracı sorunuyla ilgili tüm tereddütlerine rağmen İran, Kazakistan'la iş birliğini yürütmektedir. İran'ın Hazar Denizi Örgütü'nü� kendi nüfuz alanını genişletmek üzere kullanma teşebbüsleri, Kazakistan nezdinde ciddi sorgulamalara neden olsa da mevcut ilişkilerin belirleyici bir öğesi, Hazar Denizi Örgütü'dür. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler özellikle 1992 yılından sonra artarak devam etmiştir. İran firmaları Kazakistan içinde etkin konumdadır, bu şirketler pek çok sanayi ve inşaat projesi yürütmektedir. İran, üye olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) gibi bölgesel örgütler sayesinde diğer üye Kazakistan'la ikili ilişkilerin geliştirilebileceğini düşünmektedir. Kazakistan'la mevcut ticaret hacmini artırabilmek için bu örgütün sağladığı avantajları değerlendirmek ve mümkünse yeni bölgesel örgütler kurmayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra son yıllarda iki ülke arasında, petrol çıkarma, enerji boru hatlarının döşenmesi ve liman inşası gibi bazı konularda anlaşmalar yapılmıştır.[40] Türkmenistan'ın da içinde bulunduğu üç devlet arasında demir yolu hattı kurulmasına dair önemli antlaşmalar imzalamıştır. 2007 yılında imzalanan

bu anlaşmalara göre demir yolu hattının 2011 yılında faaliyete girmesi planlanmaktadır.[41]

Kazak Dışişleri Bakanı Kasım-Jomart Tokayev, 2006 Haziranı'nda Tahran'a yaptığı bir ziyaret sırasında İran'ın nükleer sıkıntısına barışçıl yollarla çözüm aranması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca İran'ın askerî anlamda yapacağı nükleer çalışmaları da desteklemediğini belirtmiştir. Ancak Kazakistan'ın İran'a 450 milyon dolara 1350 tonluk bir saf uranyum sattığına dair bazı bilgiler dünya gündemini gelmiştir. Ancak bu bilgi hem Kazakistan hem de İran tarafından yalanlanmıştır. 2009 Nisanı'nda Kazakistan ve İran, ortak oldukları bir petrol şirketi kurulması ve sağlık, medya, turizm, tarım alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda karar almışlardır. [42]

1. Kırgızistan

İran'ın Kırgızistan'la mevcut ilişkileri günümüze kadar sembolik olmaktan öteye gitmemiştir. Kırgızistan'ın coğrafi olarak uzak olması İran'ın bu ülke üzerinde nüfuz kurmasına engeldir. Aynı şekilde Kırgızistan'da, coğrafi konumu itibarıyla İran'ı dünyaya açılan bir kapı olarak değerlendirmemektedir. Bu da Kırgızistan'ın İran'la ilişki kurmasını engellemiştir. Kırgızistan'ın, bölgesel sorunlara ilişkin konularda Rusya'yla aynı politikayı izlemesi, ABD'ye yakın olması ve bu ülkede kendini gösteren Türk etkisi de Kırgızistan-İran ilişkilerinin gelişmesini engelleyen faktörlerden bir kısmıdır. 1991 ve 1993 yılları arasında iki ülke arasında imzalanan ekonomik anlaşmalar istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Ancak Kırgızistan, İran'ın radikal İslam'ı ihraç etme politikasından ve sert tavırlarından rahatsızdır.[43]

İran, Kırgızistan ile politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel iş birliğine girerek, İslam Konferansı Örgütü ve diğer uluslararası örgütler aracılığı ile de ilişkilerini geliştirmek istemektedir.[44] İran, dini ve etnik benzerliklerini kullanarak Kırgızistan üzerinde üstünlük kurmaya

çalışmaktadır. Ayrıca ABD'nin kendisine uygulamış olduğu ambargoyu aşmayı ve Türkiye ile ABD'nin Kırgızistan üzerindeki etkisini kırmayı planlamaktadır.[45]

İran, 2010 Nisanı'nda Kırgızistan'da başlayan sivil ayaklanmaya bir iç sorun gözüyle bakarak olayların halkın istekleri doğrultusunda olması gerektiğini belirtmiştir.[46] Kırgızistan'daki ayaklanma sürecinde İran, ülkeye 120 bin dolar tutarında yardım göndermiştir.[47] Ayrıca İran, etnik çatışmaların yaşandığı Kırgızistan'ın kalkınması için ülkeye 100 bin dolar mali yardımda bulunacağını belirtmiştir.[48]

1. Türkmenistan

Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra İran'la başlattığı iyi ilişkiler aynı şekilde günümüzde devam etmektedir. Türkmenistan ile İran arasındaki ticaret hacmi 2009'da, 3 milyar dolardır.[49] Türkmenistan, İran'ın bölgede güvendiği ülkelerden biri olarak gösterilebilir. Çünkü Türkmenistan'ın tarafsız olması ve diğer ülkelerle sadece ekonomik ilişkiler kurması İran'ı rahatlatmaktadır. İran, Türkmenistan'ın coğrafi konumu nedeniyle ülke ile yakın ilişkiler kurmak zorundadır. Çünkü Türkmenistan, İran'ın Orta Asya'ya açılan kapısıdır. Bunun yanında İran'da Türkmenistan'ın Asya ve Avrupa'ya çıkış bölgesidir.[50] Ayrıca Türkmenistan, İran'ın desteğini alarak Hazar bölgesinde kontrolünü güçlendirerek enerji kaynaklarından maksimum verimi elde etmeye çalışmakta ve enerji geçiş hatlarının kontrolünü sağlamaya çalışmaktadır.[51]

ABD tarafından dışlanan İran, tarafsız bir dış politika izleyen Türkmenistan'la yakınlaşmaya çalışmaktadır. Türkmenistan'la ilişkileri karşılıklılık esasına dayanan İran, kendi çıkarlarının devamı adına rejim ihracı gibi, kendisi için pratik bir fayda getirmeyecek bir ideolojik saplantının peşinden sürüklenmenin anlamsızlığını çoktan kavramış durumdadır.[52]

İran için Türkmenistan, ulaşım ve enerjinin yanı sıra Orta Asya'ya açılan ülke olması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. 1995 yılında iki ülke demir yollarının birleştirilmesi çalışmalarını başlatmışlardır. 2007 yılında ise İran-Türkmenistan- Kazakistan arasında demir yolu antlaşması imzalanmıştır.

İran, Türkmenistan'dan 1997 yılından bu yana yıllık ortalama 8 milyon metreküp doğal gaz almaktadır. 2009'da yapılan bir anlaşmayla bu miktarın arttırılması ve Devletabad-Serahs-Hangiran doğal gaz boru hattının kurulması için adımlar atılmıştır. Böylece iki ülke arasındaki doğal gaz ticaretinin 14 milyon metreküpe çıkarılması amaçlanmaktadır.[53] İran, bu ülkeden aldığı doğal gazı ülkenin kuzeyinde kullanırken, güneyden çıkan doğal gazı ise Türkiye'ye satabilecektir. Böylece kendi topraklarında güneyden kuzeye enerji boru hattı inşa etmek zorunda kalmayacaktır.[54]

Türkmenistan, yaptığı bir açıklamada barışçıl olduğu sürece İran'ın nükleer faaliyetlerini desteklediğini belirtmiştir. Türkmenistan, İran'la uyuşturucu kaçakçılığına karşı ortak bir politika izlenilmesini savunurken, İran da Türkmen savunma sisteminin güçlendirilmesinde yardımcı olmak istediğini dile getirmiştir. İran İslam Devriminin 31. yıldönümü kutlamaları sırasında Türkmenistan İran'la olan iyi ilişkileri dile getirmiştir. Bu süreçte enerji, ulaşım, sanayi alanlarında ve ekonomik iş birliğin geliştirilmesi amacıyla 160 belge imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke karşılıklı konsolosluk açmayı kabul etmişlerdir.[55]

1. Tacikistan

İran'ın Orta Asya'daki en yakın müttefikinin Tacikistan olduğunu söylemek mümkündür. İran lideri Ahmedinecad, İran ile Tacikistan'ı "iki canda bir ruh" olarak tanımlamaktadır.[56] Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan'a Şiilik vasıtasıylan nüfuz etmeye çalışan İran, Tacikistan'a ise ortak tarih, kültür ve dil aracılığı ile etki etmeye çalışmıştır. Ancak Tacik kamuoyu İran'ın izlediği bu politikaya karşı çıkmıştır. Çünkü

bu politikayı ideoloji olarak algılamışlardır. Bunun üzerine İran, strateji değiştirerek Fars milliyetçiliği üzerinden siyaset izlemeye çalışmıştır. Bu durum üzerine Tacikler, 1979 İran İslam Devrimi'ni bağımsızlık için yapılmış bir devrim olarak görerek İran'la yakınlaşmıştır.[57]

Kültürel ve tarihî anlamda yakın olan Tacikistan ile İran arasındaki ilişkiler, 1992 yılında Tacikistan'daki olaylar sonucunda gerginleşmiştir. Çünkü İran'ın radikal dinci gruplara destek verdiği düşünülmüştür. Ancak İran bu durumun farkına varınca olayların iki tarafıyla da, yani hem radikallerle hem de laiklerle görüşmeler yapmıştır. 1995 yılında yaşanan olaylarda ise İran'ın yaptığı arabuluculuk, İslamcı bir politika izleyen Tacikistan'ın İran'a duyduğu güven duygusunu pekiştirmiştir. [58]

1994'te Tacikistan'da Rahmanov iktidara gelince iki ülke yakınlaşmaya başlamıştır. Özellikle iki ülkenin ortak düşman olarak gördükleri Afganistan'daki Taliban yönetimi, bu ülkelerin askerî olarak yakınlaşmasında etken olmuştur. Hatta İran, Rusya'yla birlikte Tacikistan'a garantör ülke olduğunu açıklamıştır. İki ülke, terörizme ve ayrılıkçı hareketlere karşı ortak tavır takınmış ve fikir alış verişinde bulunmuşlardır. 1999 yılında başlayan güvenlik ve savunma konularındaki görüşmeler, 2005 yılında anlaşmayla sonuçlanmış; İran, Tacikistan'ın elindeki silahları yenileme kararı almıştır.

Yapılan antlaşmada; İran'a üçüncü ülkelerden gelebilecek herhangi bir tehdide karşı iki ülke ortak tavır alacaktır. Yapılan anlaşmalarda ekonomik ilişkiler kurulması da kararlaştırılmıştır. İran, Tacikistan'a ilk aşamada 25 milyon dolar, ikinci aşamada 30 milyon dolar kredi vermeyi kabul etmiştir. İran, ayrıca ulaşım yollarını geliştirmeye çalışmaktadır. İran, kara yolları projelerine karşılıksız olarak para bağışlamaktadır. Örnek olarak; İran, Anzab tünelinin yapımı için karşılıksız 10 milyon dolar para ayırmıştır.[59] İran'ın bu tünele önem vermesinin nedeni tünel sayesinde Orta Asya'ya ve Çin'e daha kolay açılabilmek olmasıdır. Ayrıca İran, bu bölgelere ulaşabilmek için birçok kara ve demir yolu inşa etmeye çalışmaktadır.[60] 2007 verilerine göre iki ülke arasında 1 milyar 592 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2009 yılında 3 milyar dolara ulaşmıştır. [61] 150'ye yakın İran şirketi,

Tacikistan’da faaliyet göstermektedir.[62] Ayrıca İran, Çin’den sonra bu ülkede bulunan en büyük ikinci yatırımcı devlettir.[63] İran, Tacikistan’da enerji kaynaklarının olmadığını belirterek bu ülkedeki hidroelektrik santrallerine yatırım yapmaya ve bu santralleri geliştirmeye hazır olduğunu belirtmiştir. 2009 yılında iki ülke arasında ulaştırma alanında iş birliği antlaşması imzalanmıştır.[64]

Tacikistan ve İran’ın ortak bir dil kullanması, bu iki ülkenin yakınlaşmasındaki başka bir etkendir. 9 Mart 2009 tarihinde Tahran’da düzenlenen Farsça Konuşan Ülkeler Zirvesi’nde kültürel iş birliğin geliştirilmesi için bir komisyon oluşturulmuştur. İran ve Tacikistan arasında ticaret, ulaşım, enerji, eğitim, sağlık ve güvenlik alanlarında anlaşmalar imzalanmış ve anlaşmaların uygulanmasının gözetimi için de Dışişleri Bakanlarından oluşan bir konsey oluşturulmuştur. İran ile Tacikistan bölgedeki yakın müttefikler olmakla beraber Tacikistan, İran’ın barışçıl nükleer çalışmalarına destek vermektedir.[65] Tacikistan, İran’a bu konu ile yaptırım uygulanması için somut delillerin olması gerektiğini belirtmektedir.

1. Özbekistan

Özbekistan, ABD’nin yanında ve İran’ın karşısında olan tek Orta Asya ülkesidir. Çünkü bu ülke, İran’ın radikal İslamcı politikasından rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca Özbekistan, İran’a uygulanan ambargoyu destekleyen bir ülkedir. Bu durum İran’ın çıkarlarına ters düşmektedir. Özbekistan’ın böyle bir politika izlemesinin temel nedeni, teröre karşı duruşudur.[66] İran ile Özbekistan arasındaki ilişkiler genel olarak ekonomik çıkarlara dayanmaktadır. 2008 yılında iki ülke asındaki ticaret hacmi 700 milyon dolar civarındadır.[67] ECO ve Hazar Denizi Örgütü’nün temelleri bu iki ülkenin iş birliği sonucunda atılmıştır. 17 Haziran 2003 tarihinde Kerimov, İran’a resmî bir ziyaret düzenlemiştir. Bu ziyaret sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, iletişim alanında ortaklık ve uyuşturucu

kaçakçılığına karşı ortak mücadele kararı alınmıştır. İran, böylece bölgedeki varlığıyla ile ilgili bir adım atarken Özbekistan, İran'ın enerji kaynakları üzerinden rant sağlamaya çalışmaktadır. İran, ABD-Özbekistan yakınlaşmasını İran-Özbekistan yakınlaşması hâline dönüştürmeye çalışmaktadır.[68]

İran ve Özbekistan arasındaki ilişkiler yeterince gelişmemiştir. Ancak bu ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine dair önemli adımlar atılmaktadır. Özellikle 2005 yılına kadar Özbekistan'ın izlemiş olduğu batı yanlısı politikalar ve ABD ile olan yakınlaşması bu sorunun temel kaynağı olarak gösterilebilir. 2005'te sonra ABD'nin baskısına maruz kalan Özbekistan, bu baskıyı azaltabilmek için ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı ülkelerden biri olarak İran'ı seçmiştir. İran ise bölgede ABD'nin etkinliğinin azalması ve kendisine uygulanan ambargonun etkisini azaltabilmek amacıyla Özbekistan'a olumlu adım atmıştır. İran özellikle bu ülkeye Tacikistan ve Kırgızistan'a açılabilmek içinde ihtiyaç duymaktadır.[69] Buna rağmen Özbekistan, bölgede Rusya ve İran'ın üstün güç olmasından rahatsız olmaktadır. Özellikle Tacikistan'la arasındaki mücadele ve İran'ın Tacikistan'la yakın ilişkisi bu rahatsızlığı arttırmaktadır.[70]

Şubat 2010'da Rogunskiy Hidro-Elektrik Santrali konusundaki tartışmadan dolayı Özbekistan, Tacikistan'a ültimatom vermiştir. Ancak Özbekistan'ın bu tavrına rağmen Tacikistan santrali kurmayı planlamaktadır.[71] Bunun üzerine Özbekistan, Tacikistan'ın başkenti Duşambe'de 25 Kasım 2010 tarihinde yapılan ŞİÖ'nün Hükûmet Başkanları Zirvesine başbakan yardımcısı düzeyinde katılacağını belirtmiştir. Bunun nedeni olarak da iki ülke ilişkilerinin son zamanlarda gergin olması yatmaktadır.[72] Eğer Tacikistan ile Özbekistan arasındaki bu gerginlik ilerlemeye devam ederse, İran'ın Tacikistan ile arasındaki ilişkiler aksayabilir. Örnek olarak Özbekistan, Tacikistan'a ait bine yakın yük vagonunu gümrüklerde bekletmişti. Bunun üzerine 22 Mart 2010 tarihinde Tacikistan tarafından Özbekistan'a tepki notası verilmişti.[73]

1. **Kafkasya**
2. **Azerbaycan**

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra İran'ın Azerbaycan politikası, bu ülkeyi etkisi altına almak üzerine kurulmuştur. İran, tarihe dayanarak Azerbaycan'ı kendi toprağı olarak görmeye başlamıştır. Ayrıca ülke nüfusunun % 75'inin Şii[74] olması da iki ülke ilişkilerinin olumlu gelişeceği izlenimi vermiştir. Azerbaycan'la iyi ilişkiler kurmaya başlayan İran, bir süre sonra kendisinin bu yakınlıktan olumsuz etkilendiğinin farkına vararak ilişkileri azaltma yoluna gitmiştir.[75] Özellikle Azerbaycan'ın laik yönetimi ve Ebulfez Elçibey'in iktidar olduğu dönemde Türk milliyetçiliği üzerinde söylemlerde bulunması İran'ı tedirgin etmiştir.[76] Burada temel konu, İran'ın kuzeyinde, diğer adıyla Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerilerdir. İran topraklarında yaşayan Azerbaycanlıların sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycanlı nüfusunu az göstermeye çalışırken, Azerbaycanlılar, bu sayıyı yüksek göstermeye çalışmaktadırlar. Yaklaşık olarak, ülke nüfusunun %20 - %35'inin Azeri olduğu söylenebilir. [77]

İran izlediği politikadan dolayı ülkede Farsça dışında bir kaynak basmak yasaktır ve tarihî açıdan yanlış bilgiler veren kaynaklar bulunmaktadır.[78] 23.08.2010 – 06.09.2010 tarihleri arasında İran'a yapmış olduğum araştırma gezisi sırasında Tebriz, Tahran ve Karaj şehirlerinde Azeri Türkçesi ile yayınlanmış bir gazete, dergi veya kitap göremedim. Halk, sadece Farsçanın yayın dili olmasına karşı çıkmaktadır.

Azerbaycan'ın jeopolitik konumu, İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenliğine olan etkisi bağımsızlığını kazandıktan sonra en üst seviyeye çıkmıştır. Bu nedenle Azerbaycan, İran için önemli bir ülke konumundadır. 700 kilometrelik sınır bu önemi daha da artırmaktadır. İki ülke arasında coğrafi yakınlığın yanı sıra tarihî ve kültürel yakınlık da söz konusudur.[79]

Azerbaycan, 21 Şubat 1828 tarihinde İran ve Rusya arasında yapılan Türkmençay antlaşmasıyla ikiye bölünmüştür. Bu durum Rusya'yı

Kafkasya'da güçlendirirken İran üzerindeki İngiliz etkisini azaltmıştır. Çünkü İngiliz baskısının yanında Rus baskısı İran'ı tamamıyla güçsüzleştirmekteydi. Rus baskısının azalması İngilizlerin kontrol edemeyeceği bir boşluk yaratmıştır.

Uzmanlar, 12 Ekim 1813 Gülistan ve 21 Şubat 1828 Türkmençay antlaşmalarını bölgedeki sorunların temeli olarak görmektedirler.[80] Şimdiki Azerbaycan, ikiye bölünen toprakların kuzey kısmını oluştururken Arif Keskin, Güney Azerbaycan'ın coğrafyasını şöyle belirtmektedir: "Güney Azerbaycan arazisi Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye sınırından başlayarak 200 bin km^2lik bir yüzölçümü ile İran'ın merkezine kadar uzanmaktadır."[81] Ancak İran, bu ülkeye din ihracını gerçekleştirmek istemektedir. Bunun içinde Şii çoğunlukta ve 1993 yılında kurulmuş olan Azerbaycan İslam Partisi'ni kullanmakta ve bu partiye maddi destek sağlamaktadır. Ayrıca partinin programında İslamcı bir yönetimin kurulması gerektiği yazılmıştır. Parti üyelerinin İran istihbarat teşkilatlarıyla bağlantıları olduğu, gençlere din eğitiminin verildiği ve İran çıkarları doğrultusunda ideolojik eğitimden geçirildiği ortaya çıkınca parti kapatılmıştır.[82]

İran'ın Kafkasya bağlamında algıladığı tehditlerin başında bölgedeki Türk varlığı, özellikle de Azerbaycan Cumhuriyeti gelmektedir.[83] İran'ın, Azerbaycan'la olan ilişkisi ile genel olarak izlemeye çalıştığı dış politikası arasında bir çelişki bulunmaktadır. Çünkü dış politikada, İslam liderliğinden vazgeçip ilk aşamada Şii liderliğini ön plana çıkarmıştır. 1991 yılında İran aracılığıyla yapılan ateşkesin Ermenistan tarafından bozulması ve Ermenilerin Şuşa'yı işgal etmesi, Azerbaycan'ın İran'a olan bütün güvenini sarsmıştır.[84] Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali sırasında bölgeden kaçan Azerilerin bir kısmı İran sınırına yığılmaya başlayınca, İran mültecilere sınır kapılarını açmamış, Azerbaycan ile anlaşarak Azeri topraklarında bir kamp kurulmasına destek olmuştur. Bunun temel nedeni, işgalden kaçanların, Güney Azerbaycan'da yaşayan halkı etkilemesidir. Bu durum bölgedeki bağımsızlık hareketlerini şiddetlendirecek, Ermenistan-İran ilişkilerinin bozulmasına da neden olacaktır.[85] Diğer taraftan Ermeni

birliklerinin ilerleyerek İran sınırına kadar gelmeleri sonucu Azerbaycan'a uluslararası yardım yapılmasını istemiş[86] ve işgalin kınanması için BM Güvenlik Konseyine başvurmuştur.[87] İran, bunlara ek olarak Karabağ meselesinde büyük bir savaşın çıkmasından ve mülteci akınına uğramaktan korkmuştur. Şiilerin lideri olduğunu iddia eden İran'ın Ermenistan yanlısı politika izlemesi kötü bir imaj oluşturmuştur. [88]

İran ve Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemesi nedeniyle kendisine müttefik aramak zorunda kalan Azerbaycan, batı ile yakınlaşmıştır. Böylece bölgede Rusya veya İran çıkarlarına zıt politikalar izlemiştir. Bölgedeki önemli sorunlardan biri olan Hazar Denizi'nin statüsü konusunda İran ile Azerbaycan arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Özellikle Azerbaycan statüsü daha belirli olmamış olan Hazar Denizi'nde yabancı şirketlerle anlaşmalar yapmakta ve buda Rusya ve İran'ı rahatsız etmektedir. Ayrıca İran ile Azerbaycan bu konu ile ilgili bir anlaşma sağlayabilmiş değillerdir.[89] 2008 yılının Kasım ayında Azerbaycan'da toplanan Rusya, İran, Türkmenistan, Kazakistan sorunu çözüme kavuşturamamışlardır.[90]

Karabağ sorunu sürecinde bölgede Ermenistan- Rusya- İran, Azerbaycan-Türkiye- Gürcistan yakınlaşması olmuştur. İran, Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğini Ermenistan ile dengelemeye çalışmaktadır. Ancak 11 Eylül sonrasında Amerika'nın Afganistan ve Irak'ı işgal etmesiyle İran'ın bölgede stratejik hareket yeteneği kısıtlanmıştır. Bu durumu atlatabilmek için İran Türkiye'ye ihtiyaç duymuş ve Ermenistan'ı kınayan bazı söylemlerde bulunmuştur.[91]

İran, Türkiye ve Azerbaycan etkinliğini azaltmak isterken bölgede Ermenistan'dan sonra Rusya'nın da desteğine ihtiyaç duymaktadır. Ancak İran'ın Rusya ile olan ilişkilerinin nedeni Kafkasya bölgesi değildir. İran, kendisine uygulanan ambargoyu Rusya sayesinde aşarken batı bloğuna karşı son çaresi de Rusya'dır.[92]

1. Gürcistan

İran, 25 Aralık 1991 tarihinde Gürcistan’ın bağımsızlığını tanımıştır, ancak iki ülke arasındaki ilişkiler gelişememiştir. Bunun temel nedeni coğrafi uzaklık, Gürcistan’ın Batı yanlısı bir politika izlemesi ve Hristiyan olmasıdır.[93] Ayrıca iki ülke arasındaki coğrafi zorluklar ve Ermenistan’ın durumu bu ilişkilerin gelişmesine engeldir. Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra Gürcistan’ın, sıra Karadeniz’e kıyısı olması, ülkede bulunan etnik sorunlar ve bu sorunların bölgeyi istikrarsızlaştırması ihtimali, izlediği batı yanlısı politika nedeniyle İran için stratejik olarak önemli bir ülkedir.[94] Ayrıca İran, Kafkasya’daki bu krizi kendi lehine çevirebilecek bir konumdadır. Çünkü Rusya’nın Gürcistan’a karşı uygulamış olduğu orantısız güç kullanımı bölgede batı yanlısı politika izleyen diğer ülkelere gözdağı niteliğindedir. Rusya’nın bu tehdidi diğer ülkelerin batı yanlısı politika izlemelerine engel olmaktadır. Bu nedenle İran, oluşan boşluğu lehine kullanarak ülkelerle askerî, siyasi ve ekonomik anlaşmalar yapabilmektedir. Ayrıca batının Rusya’ya karşı Gürcistan’ı koruyamaması Rusya’ya karşı olan ülkeleri daha çok tedirgin etmiştir. Buda ülkeleri İran’a yaklaştırabilecek diğer bir nedendir.

İran, bu ülkeye doğal gaz ihraç etmeyi planlamaktadır. İki ülke arasında 1992 yılında yapılan doğal gaz anlaşması Rusya’nın baskısı sonucu hayata geçirilememiştir. Gürcistan, 2006 yılında Rusya’dan aldığı doğal gaz hattının patlaması sonucu İran’a yönelmiştir. İran bu ülkeye doğal gaz satmakla beraber borçlarını ödemesi konusunda kolaylık da göstermektedir. Ayrıca ABD, Gürcistan’ın doğal gazı kimden alacağı konusunda söz sahibidir. ABD, Gürcistan’ın İran’dan son seçenek olarak doğal gaz almasına karşı çıkmamaktadır.[95] 2006 yılında Gürcistan’da Rusya nedeniyle yaşanan doğal gaz krizinde, sorun İran gazıyla atlatılmıştır.[96]

İran ile Gürcistan arasındaki diğer bir sorun ise Pankisi Vadisi’dir. Bu vadi, Gürcistan’ın kuzeydoğusundaki Borbalo Dağı’ndan, Alazani Nehri boyunca uzanan, 34 kilometrelik bir vadidir.[97] 1999 Rus-Çeçen Savaşı’ndan sonra bölgeye Çeçenler yerleşmeye başlamıştır. Bu savaştan sonra Pankisi, stratejik bir önem kazanmıştır. Rusya, bölgeyi baskı altında tutmaktadır. Ayrıca ABD, 11 Eylül sonrası bu bölgeden rahatsız olmuştur.

Rusya, topraklarında istikrarı sağlayamadığı için Gürcistan'a ortak bir harekât yapmayı teklif etmiştir. Ancak Gürcistan bu duruma karşı çıkmıştır. İran, bu olaylar karşısında hem ABD ile Gürcistan'ın yakınlaşmasına hem de bölgedeki Müslümanlara yönelik harekât planlarına tepki göstermiştir.[98],[99]

2008 yılında yaşanan Rus- Gürcü krizi sırasında İran yetkilileri tarafından konuyla ilgili farklı açıklamalar yapılmıştır. Bunun sonucunda İran Dışişleri Bakanlığı, resmî bir açıklama yaparak tarafsız kaldıklarını açıklamıştır. Ancak Gürcistan'ın bölünmesi ve Güney Osetya'nın Rusya tarafından tanınması sonucunda İran Rusya'ya ne kadar güvenebileceği konusunda tedirginlik yaşamıştır.[100] İran ile Gürcistan ilişkileri son dönemde olumlu bir sürece girmiştir. Özellikle son dönemde iki ülke arasındaki vizelerin kaldırılması bu duruma bir kanıttır.[101] Ayrıca İran, tamamıyla yerli üretimi olan ve hiçbir ülkeye satmadığı insansız keşif uçaklarını Gürcistan'a satabileceğini belirtmiştir.[102] İran'ın Kafkasya'ya açılmasının temel nedeni olarak Rusya'nın kendisinden uzaklaşması gösterilebilir.

İran ve Gürcistan arasında son zamanlarda ilişkileri geliştirmek için bazı adımlar atılmaktadır. Kasım 2010'da dönemin İran Dışişleri Bakanı Menuçehr Muttaki ile Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze ortak bir basın toplantısı yapmışlardır. Toplantıda Muttaki Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün uluslararası hukuk kurallarının değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken bölgedeki sorunların uyum içinde çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca İran'la Gürcistan arasındaki vizelerin kaldırılmasının önemli bir gelişme olduğuna değinmiştir. İran'ın bu desteğine karşılık Vashadze ise İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerjiden yararlanabileceğini ifade etmiştir.[103]

1. Ermenistan

Ermenistan, Güney Kafkasya'da bulunan tek kara ülkesidir. Türkiye ile Azerbaycan arasında bulunmaktadır. Bu ülkenin komşu olduğu her iki Türk

devletiyle ilişkileri kötüdür. Bu nedenle bölgede Türk merkezli bir politikanın gelişmesini istemeyen ülkeler Ermenistan'ı bir denge unsuru olarak kullanmaktadır. İran, 1992 Şubatı'nda Ermenilerin Hocalı katliamını gerçekleştirdiği tarihlerde Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmuştur. İran bu dönemde Ermenistan'a doğal gaz vereceğini belirtmiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ işgali sırasında Türkiye ve Azerbaycan, Ermenistan'la olan sınırlarını kapatırken İran burada işgalci ülkenin kurtarıcısı durumundadır. İran'ın desteği, Karabağ sorununun uzlaşmayla çözülmesini engellemiştir.[104],[105] Ermenistan, İran hariç bütün komşularıyla sorunlu bir ülkedir. İran'la sorunlu olmamasının temel nedeni, İran tarafından denge unsuru olarak görülmesidir. Ermenistan bölgede güçlü olabilmek için İran'a, İran'da bölgesel bir güç olmak ve Azerbaycan'ın etkisini kırmak için Ermenistan'a ihtiyaç duymaktadır.[106]

Ermenistan ile İran arasında birçok konuda iş birliği artmaktadır. Ermeniler, İran ile Azerbaycan arasındaki problemleri bildiği için iki ülke arasındaki sorundan kârlı çıkmaya çalışmaktadırlar. Bundan dolayı Ermeniler, Azerbaycan'la aralarındaki sınıra, İranlı gözlemcileri yerleştirmeyi teklif etmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı, 2002 yılında İran'ı, Karabağ'da istikrarın güvencesi olarak göstermiştir. Ermenistan Başbakanı ise 2003 yılında İran'ı bölgede barış ve istikrarın koruyucusu olarak göstermiştir. [107]

Ermenistan, İran'la olan ilişkilerinde oldukça memnundur. Özellikler Karabağ konusunda Ermenistan'ın İran'ı öven söylemleri buna örnek gösterilebilir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbanday, Eylül 2010'da dönemin İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki ile yaptığı ortak basın toplantısında İran'ın Karabağ konusunda göstermiş olduğu tarafsız politika nedeniyle teşekkür etmiştir. Özellikle İran'ın Karabağ sorununda arabulucu olmak isteyen İran'ı bu konuda destekleyen Nalbanday, Ermenistan, Azerbaycan ve İran Dışişleri bakanlarının yapacağı ortak bir toplantıya hazır olduklarını söylemiştir.[108] İki ülke arasında 2010 yılında enerji, teknoloji, eğitim, araştırma ve ekonomi konularında iş birliğiyle ilgili anlaşmalar imzalanmıştır.[109]

1 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html (30.10.2010).

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülara Yenisey, *İran'da Etnikpolitik Hareketler 1922-2004*, Ötüken Neşriyat AŞ, İstanbul, 2008, s. 127- 174.

3 http://data.worldbank.org/country/iran-islamic-republic, http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP.pdf (30.10.2010).

4 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, Alkım Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2005, s. 186- 187.

5 *"Muhammed Rıza Şah Pehlevi - Rıza Şah Pehlevi", AnaBritannica*, Cilt 17, Ana Yayıncılık AŞ, İstanbul, 1989, s. 486.

6 Anglo- Persian Oil Company (APOC) şirketi, 1908 yılında İran'da petrol çıkarmak için kurulan bir şirkettir. 1935 yılında Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) ismini almıştır. 1954 yılında British Petroleum Company (BP)'nin kurulmasında öncülerden biri olmuştur.

7 "*Muhammed Rıza Şah Pehlevi - Rıza Şah Pehlevi", AnaBritannica*, Cilt 17, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1989, s. 486.

8 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2004, s. 197-201.

9 *"Muhammed Musaddık", AnaBritannica*, Cilt 16, s. 314.

10 Kermit Roosevelt, *Karşı Darbe/ CIA İran'da*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 12.

11 *"Muhammed Musaddık", AnaBritannica*, Cilt 16, s. 314.

12 Tayyar Arı, age., s. 251-263.

13 "*Bağdat Paktı", AnaBritannica*, Cilt 3, s. 175, 176.

14 A. Ömer Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 77-85.

15 "*Ruhullah Humeyni", AnaBritannica, Cilt 11*, s. 274, 275.

16 Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, Barış Platin Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2009, s. 246- 249.

17 Tayyar Arı, age., s. 536-552.

18 Ali Rıza Akıncı, *"Devrim Sonrası İran Dış Politikası"*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,, Aralık 2005, s. 54-55.

19 *"İran-Irak Savaşı", AnaBritannica*, Cilt 11, s. 616.

20 A. Ömer Pehlivanoğlu, age., s.179-189.

21 Tayyar Arı, age., s. 568.

22 Semih Vaner, *Unutulan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 240.

23 Gonca Oğuz Gök, "İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk- İran İlişkileri", Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Gebze 2005, s. 38, 39.

24 Mehmet Şahin, "*İran Dış Politikasının Dini Retoriği"*, Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt: 2, Sayı:2, İstanbul, 2008, s. 13.

25 Mehmet Şahin, agm., s. 13, 14.

26 Mohiaddin Mesbahi, "*Iran and Central Asia: Paradigm and Policy"*, Central Asian Survey 23(2), Miami, Haziran 2004, s. 116.

27 Fırat Purtaş, "İran Dış Politikasının Değişmeyen Yapısı ve Rusya- İran Ortaklığının Niteliği", *Kaosa Doğru İran "Güncel İran İncelemeleri"*, (Der) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, Fark

Yayınları, Ankara, 2006, s. 322.

28 İran, Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru hattına alternatif olarak İran üzerinden Basra Körfezi'ne doğu bir güzergâh sunmuştur. Bkz. Ali Rıza Akıncı, age., s. 72.

29 Ali Rıza Akıncı, age., s. 72.

30 Sevim Şeker, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ve Güney Kafkasya Politikası (1991-2010)", *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

31 Sanaeii Mehdi, "*Political Relations Between Iran and Central Asian Rebublics*", The Ministry of Foreign Affairs of the İslam Republic of İran, Central Asia And The Caucasus Journal, No: 66, Tehran Yaz 2009, s. 2.

32 Kenneth Katzman- James Nichol, "*Iran: Relations With Key Central Asian States*", CRS Report, 23 Temmuz Washington 1998, s. 2.

33 Fazıl Ahmet Burget, "*İran'ın Türkistan Açılımı ve Enerji Güzergâhındaki Yeri*", http://www.turksam.org/tr/yazdir255.html (28.06.2010).

34 Ayşegül Gökalp, "*Türkiye'nin ve İran'ın Orta Asya Modelleri: Din Orta Asya'da Etkili Bir Politika Aracı Olabilir mi?*", Bölgesel Politikalar, (Der.) Hasret Çomak, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2009, s. 429.

35 Mir Ebrahim Seddiqh, *Iran's Relationship With Caucasus States*, Dadgostar Publication, Tehran 2005, s. 112- 113.

36 Yalçın Sarıkaya, "*İran'da Milliyetçilik ve Bölgeye Yansımaları*", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 243.

37 http://news.am/tur/news/37266.html (28.12.2010).

38 Merziye İrani, "*Ahmedinejad'ın Kazakistan Ziyaretinin Amaçları*", http://turkish.irib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/182271-ahmedinejad%C4%B1n-kazakistan-ziyaretinin-amaclar%C4%B1 (28.10.2010).

39 Aslıhan Iğdır, "*Soğuk Savaş Sonrası Yeni Türk Devletleri Üzerinde Türkiye- İran Rekabeti*", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006, s. 92, 93.

40 Aslıhan Iğdır, age., s. 93.

41 Fatih Alpaslan, "*Kazakistan- Türkmenistan- İran Demir Yolunun Temeli Atıldı*", http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-az/Haberler/69-turkmenistan-habarlar/86-kazakistan-tuerkmenistan-ran-demir-yolunun-temeli-atld.html (28.10.2010).

42 Ariel Farrar- Wellman, Robert Frasco, "*Kazakhstan- İran Foreign Relations*", http://www.irantracker.org/foreign-relations/kazakhstan-iran-foreign-relations (15.10.2010).

43 Aslıhan Iğdır, age., s. 93.

44 Sanaeii Mehdi, agm., s. 15.

45 Bilal Yıldırım, "*Şanghay İşbirliği Örgütü*", http://www.tasam.org/images/tasam/yildirim.pdf (08.07.2010).

46 "*İran, Kırgızistan'daki Gelişmeleri "İç Sorun" Olarak Değerlendirdi*", http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=972147&title=iran-kirgizistandaki-gelismeleri-ic-sorun-olarak-degerlendirdi (10.08.2010).

47 “*İran, Kırgızistan’a 60 Ton Yardım Gönderdi*”, http://www.islamidavet.com/iran-kirgizistana-60-ton-yardim-gonderdi.html (10.09.2010).

48 “*Kırgızistan Cumhurbaşkanı Otunbayeva, İran Dışişleri Bakanı Mutteki’yi Kabul Etti*”, http://www.usakgundem.com/haber/58998/k%C4%B1rgizistan-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-otunbayeva-%C4%B0ran-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-mutteki-39-yi-kabul-etti-.html (14.11.2010).

49 Bayram Sinkaya, *“İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Tacikistan ve Türkmenistan Ziyaretleri”*, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=545 (28.06.2010).

50 Gamze Güngörmüş Kona, *“Saklı Coğrafyadaki Humeynisiz Devlet- Orta Asya ve İran”*, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=41 (06.08.2010).

51 Sanaeii Mehdi, agm., s. 13.

52 Aslıhan Iğdır, age., s. 91, 92.

53 Bayram Sinkaya, *“İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Tacikistan ve Türkmenistan Ziyaretleri”*, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=545 (28.06.2010).

54 İlyas Kamalov, *“Türkmenistan-İran Gaz Boru Hattı Faaliyete Geçiyor”*, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=446 (28.06.2010).

55 Ariel Farrar- Wellman, Robert Frasco, *“Turkmenistan- İran Foreign Relations”*, http://www.irantracker.org/foreign-relations/turkmenistan-iran-foreign-relations (15.10.2010).

56 Cavid Veliev, “*İran, Tacikistan’a Yatırım Yapıyor”*, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=7783 (28.06.2010).

57 Gamze Güngörmüş Kona, *“Saklı Coğrafyadaki Humeynisiz Devlet- Orta Asya ve İran”*, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=41 (06.08.2010).

58 Sarıkaya, Yalçın, age., s. 300.

59 Cavid Veliev, “*İran, Tacikistan’a Yatırım Yapıyor*”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=7783 (28.06.2010).

60 http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav041305b.shtml (28.10.2010).

61 T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, Türk Cumhuriyetleri’nin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri, Ankara,, Mayıs 2009, s. 31- 32.

62 Bayram Sinkaya, *“İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Tacikistan ve Türkmenistan Ziyaretleri”*, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=545 (28.06.2010).

63 Feruza Jani, “*Relations Between Iran And Central Asia (Synopsis)”*, http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2520 (28.10.2010).

64 Ariel Farrar- Wellman, Robert Frasco, *“Tajikistan- Iran Foreign Relations”*, http://www.irantracker.org/foreign-relations/tajikistan-iran-foreign-relations (18.10.2010).

65 Bayram Sinkaya, *“İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Tacikistan ve Türkmenistan Ziyaretleri”*, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=545 (28.06.2010).

66 Feruza Jani, “*Relations Between Iran And Central Asia (Synopsis)”*, http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2520 (28.10.2010).

67 Ariel Farrar- Wellman, Robert Frasco, *“Uzbekistan- Iran Foreign Relations”*, http://www.irantracker.org/foreign-relations/uzbekistan-iran-foreign-relations (18.10.2010).
68 Aslıhan Iğdır, age., s. 89, 90.
69 John C. K. Daly, *“Trade And Transıt Cooperatıon Increasıng Between Uzbekıstan And Iran”*, Eurasia Daily Monitor, Cilt: 5, Sayı: 118, http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=33738&tx_ttnews[backPid]=166&no_cache=1 (20.10.2010).
70 Atay Akdevelioğlu, *“İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2, Ankara,, Yaz 2004, s. 158.
71 “Özbekistan-Tacikistan Arasındaki Su Savaşı Kızıştı”, http://uzbekistanerk.com/trk/?p=86 (25.11.2010).
72 *“Özbekistan, Tacikistan’da Düzenlenen ŞİÖ Zirvesine Düşük Düzeyde Katılıyor”*, http://www.habergalerisi.com/haber/ozbekistan-tacikistanda-duzenlen--sio-zirvesine-dusuk-duzeyde-katiliyor-41979.html (25.11.2010).
73 *“Özbekistan, Tacikistan’a Ait Vagonları Göndermeye Başladı”*, http://arsiv.turkyurdu.com/son-dakika/ozbekistan-tacikistana-ait-vagonlari-gondermeye-basladi/ (26.11.2010).
74 Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ve İran, ASAM, Şii Jeopolitiği”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, Ankara, 2007, s. 84. ve Vali Nars, “Şii Yükselişi”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı:3, Ankara, 2007, s. 102.
75 Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara,, Aralık 2009, s. 145.
76 Arif Keskin, agm., s. 84-85.
77 Brenda Shaffer, *Sınırlar ve Kardeşler, İranlı ve Azerbaycanlı Kimliği* (Çev: Ali Gara -Vüsal Kerimov), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,, Eylül 2008, s. 263- 267. Bu kaynak, İran nüfusunun %20- %30’luk bir kısmının Azerbaycan Türk’ü olduğunu göstermektedir.
78 Gülara Yenisey, *İranda Merkezi Rejimin Etnik Gruplara Bakışı ve Bu Grupların Merkezden Beklentileri*, Der: Vaqif Sulanlı, Güney Azerbaycan: Tarihi, Siyasi ve Kültürü Müstevade, Güney Azerbaycanın Sesi Kitaphanesi, No 5, Bakü 2010, s. 37, 38.
79 Mozafar Seidi, “*Geopolitical Factors of the Azerbaijan Republic and Its Implications on Iran’s Security”*, The Ministry of Foreign Affairs of the İslam Republic of İran, Central Asia And The Caucasus Journal, No: 65, Tehran, İlkbahar 2009, s. 72.
80 Yasin Aslan, *Baltanın Sapı Bizde*, Berikan Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 145- 154. Azerbaycan liderlerinin izlediği Güney Azerbaycan siyaseti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Brenda Shaffer, age., s. 233- 239.
81 Arif Keskin, “*Güney Azerbaycan Milli Hareketine Tarihsel Bir Bakış*”, http://www.turksam.org/tr/a195.html (25.10.2010).
82 Gamze Güngörmüş Kona, *“Saklı Coğrafyadaki Humeynisiz Devlet- Orta Asya ve İran”*, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=41 (06.08.2010).
83 Arif Keskin, “*İran’ın Kafkasya Politikası*”, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=145&Itemid=44 (28.06.2007).
84 Yalçın Sarıkaya, age., s. 250, 251.
85 Kamer Kasım, age., s. 146, 147.

86 Kaveh Afrasıabı, “*Iran’s Foreign Policy After 11 September”*, State University of New York at Binghamton, International Institute For Caspian Studies, Cilt IX, Sayı 2, New York, Kış/İlkbahar 2003 s. 255.
87 Kamer Kasım, age., s. 147.
88 Brenda Shaffer, “*Iran’s Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe”*, “Iran and Its Neighbors”, SWP Berlin, Temmuz 2003, s. 18- 19.
89 Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, Orta Asya Kafkasya Araştırmaları *USAK*, Cilt: 3, Sayı: 5, Ankara, 2008, s. 29- 31.
90 Süleyman Sırrı Terzioğlu, agm., s. 33.
91 Mehmet Fatih Öztarsu, *“İran’ın Dağlık Karabağ Politikaları”*, http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1164/iranin-daglik-karabag-politikalari.aspx (14.10 2010).
92 İhsan Çomak, “Rusya-İran İlişkileri”, http://www.turksam.org/tr/a666.html (14.10.2010).
93 Sadegh-Zadeh Kaweh, “*Iran’s Strategy In The South Caucasus”*, Caucasıan Revıew Of Internatıonal Affaırs, Vol. 2 (1), Washington, Kış 2008, s. 39.
94 Arif Keskin, *“İran, Rusya- Gürcistan Çatışmasında Zorlanıyor”*, http://www.gunaz.tv/aze/14/articleCat/1/articleID/268-Iran-Rusya-Gurcistan-Catismasinda-Zorlaniyor-Arif-KESKIN.html/articlePg/11 (15.10.2010).
95 Emil Veliyev, “*Soğuk Savaş Sonrası İran’ın Güney Kafkasya Politikası”*, Ankara, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 99- 104.
96 Kamer Kasım, age., s. 155.
97 Ayrıntılı bilgi için bkz. Fehim Taştekin, “*Büyük Fırtınanın Küçük Vadisi: Pankisi”,* http://www.kafkas.org.tr/hakkinda/pankisi.html (28.10.2010).
98 Fehim Taştekin, “Büyük Fırtınanın Küçük Vadisi: *Pankisi*”, http://www.kafkas.org.tr/hakkinda/pankisi.html (28.10.2010).
99 Kamer Kasım, age., s. 155.
100 Arif Keskin, *“İran, Rusya- Gürcistan Çatışmasında Zorlanıyor”*, http://www.gunaz.tv/aze/14/articleCat/1/articleID/268-Iran-Rusya-Gurcistan-Catismasinda-Zorlaniyor-Arif-KESKIN.html/articlePg/11 (15.10.2010).
101 http://www.internethaber.com/iran-gurcistan-arasi-vizeler-kalkti-307639h.htm (28.11.2010).
102 http://www.abna.ir/data.asp?lang=10&Id=196020 (28.11.2010).
103 *“İran İslam Cumhuriyeti ve Gürcistan Dışişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısı”*, http://www.1news.com.tr/guneykafkasya/gurcustan/20101104041439776.html (20.11.2010).
104 Kamer Kasım, age., s. 152.
105 “*Ermenistan-İran İlişkileri Doruk Noktasında”*, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1856 (28.06.2010).
106 “*Ermenistan-İran İlişkileri Doruk Noktasında”,* http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1856 (28.06.2010).
107 Kamer Kasım, age., s. 152- 153.
108 *“Ermenistan İran’a Karabağ Konusunda Teşekkür Etti”*, http://www.1news.com.tr/guneykafkasya/ermenistan/20100916055232522.html (26.11.2010).

109 *“İran ve Ermenistan Arasında İki Mutabakat ve Bir İşbirliği Belgesi İmzalandı”*, http://www.1news.com.tr/guneykafkasya/iran/20101027021000331.html (26.11.2010).

2. BÖLÜM: ÇİN HALK CUMHURİYETİ (ÇHC)

2.1. Genel Bilgiler

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), tek partili sosyalizme dayalı bir halk cumhuriyetidir. Başkenti Pekin'dir ve 1 Ekim 1949 tarihinde Mao Zedong'un ilanıyla resmen 9.596.961 km^2lik bir coğrafyada kurulmuştur. Nüfusu 1.330.141.295'dir.[110] 2020 yılında bu sayının 1,488 milyon olacağı tahmin edilmektedir. 2003 verilerine göre ülke nüfusu 1 milyondan fazla olan 174 şehir bulunmaktadır. Ülkenin 2009 yılındaki nominal GSYİH'si 4.909 trilyon dolardır ve ABD'nin ardından dünyanın 2. büyük ekonomisine sahiptir. Ayrıca 2009 yılındaki ekonomik büyümesi %9,1'dir.[111],[112] Çin'in doğu sınırında Doğu Çin Denizi, Sarı Deniz ve Kuzey Kore, kuzeydoğusunda Rusya, kuzeyinde Moğolistan, kuzeybatısında Kazakistan, batısında Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan, güneybatısında Hindistan ile Nepal, güneyinde Bhutan, Myanmar, Laos ve Vietnam, güneydoğusunda Güney Çin Denizi bulunmaktadır.

2.2. Siyasal Gelişmeler: 1919- 1991

1915 yılında Rusya'da Bolşevik Devrimi başlamış, Moğolistan'da da buna bağlı bir ihtilal yapılmıştır. Bu ihtilalden sonra Moğolistan, bir Sovyet Cumhuriyeti olmuştur. Japonya, 1915 Mayısı'nda Batılılar birbirleriyle savaşa girmişken Çin'i bir sömürge hâline getirmeyi planlamıştır. Çin

yönetiminin bu plana karşı direnmemesi, Çin'in bütün prestijini yok etmiştir.[113] Çin, işgal altına girmiş, ülkede kargaşa hâkim olmaya başlamış, kapitülasyonlar devletin elini kolunu bağlamış ve ülke, zorla Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Böyle bir dönemde Çin'in iç politikası öncelikle tam bağımsızlığını sağlamak; dış politikası ise 1840'daki sınırlarına tekrar kavuşmak asıl amaç hâline gelmiştir.[114],[115]

1917 yılında Çin, Almanya'ya savaş açmış ve müttefiklerine işçi göndermiştir. Savaşta kazanan tarafta olduğunu düşünen Çin, müttefiklerinin Japonya'yı yanlarına çekmek için gözden çıkarıldığından habersizdir. Bunun üzerine Japon egemenliğinin yıkım getireceğini düşünen üniversite öğrencilerinin halkı örgütlemesi ve medyanın halkı bilinçlendirmesiyle başlayan protestolar ve grevler sonucunda kabine istifa etmiştir.[116] Ayrıca 1921'de Çin Komünist Partisi (ÇKP) kurulmuş ve parti, feodalizm ile emperyalizme karşı olduğunu ilan etmiştir.[117] 1927 yılında Mao, Sovyetler Birliği'nin ve köylülerin desteğini alarak ayaklanmalar başlatmış ve milliyetçi Guomindang kuvvetlerine karşı koymaya çalışmıştır. [118]

1937 yılında Çin, Japonya'nın sömürgesi olmamak için savaşmış ancak yenilmiştir. Bunun sonucunda bölünmüş ve sadece cumhuriyetin adı kalmıştır. 1939'da İkinci Dünya Savaşı çıkmış ve Almanya yenilmiştir. Almanya'nın yenilmesinden sonra savaş Büyük Okyanus'a yönelmiştir. Bu tarihî süreçte Çin'de milliyetçiler ile komünistler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Çin'deki iç çekişme devam etmiş ve 1949 yılında komünistler yönetimi ele geçirmişlerdir. Bunun sonucu olarak Mao Zedong, 1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. [119]

Çin'in bağımsızlığını ilan ettikten sonra Mao, ülkede istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Çin, kurtuluş savaşı sürecinde Sovyetlerden destek almıştı. Ancak iki ülke arasındaki ideolojik farklılıklar nedeniyle ilişkileri bir süre sonra gerginleşti.[120]

1949 yılından sonra gelişen Çin dış politikasını Cenap Çakmak şöyle "Tarihî miras, dünya görüşü, milliyetçilik, ideoloji, karar verme süreci, uluslararası ortam gibi çok sayıda faktörden etkilenen Çin'in dış politikası, 1949'dan itibaren sürekli değişiklik içinde olmuştur. Çin dış politikasındaki

dalgalanma ve değişikliklerin altında iki temel faktör bulunmaktadır: militanlaşma düzeyi ve Çin'in kendi kendine yetme ile dünyaya açılma arasında kararsız kalması. Bu çerçevede Çin'in dış politikasını temelde dört safhaya ayırmak mümkündür: 1950'lerdeki Çin-Sovyet ittifakı, 1960'lı yıllardaki radikalizm ve izolasyonizm, 1970'lerde kendini gösteren ve giderek artan düzeydeki uluslararasılaşma ve 1980'lerdeki bağımsız dış politika. Bu dönemlerin her birinde Çin'in dünya ile olan ilişkileri önemli dönüşümler geçirmiştir."[121] Bunlara ek olarak, 60'lı yıllarda Çin–Sovyet anlaşmazlığı ortaya çıkmış ve bu iki devlet birbirlerini suçlayan mektuplar göndermişlerdir.[122] 60'lı yıllarda Çin, bağlantısız devletleri ve 3. dünya ülkelerini kendi etrafında toplayarak, Sovyetler Birliği ve ABD'nin karşısına üçüncü süper güç olarak çıkmayı hedeflemiştir.[123] 60'ların sonunda 70'li yılların başında Çin, Birleşmiş Milletler'e kabul edilmiştir. 70'lerin sonuna doğru ülke ABD ile diplomatik düzeyde ilişki kurmaya başlamıştır.[124]

Sonuç olarak kurulduğu 1949 yılından itibaren bağımsız ve barışçıl bir gelişim politikası izleyeceğini uluslararası kamuoyuna ilan eden ÇHC, dış politikasını beş unsura dayandırmaktadır. Bunlar; bağımsızlık ve egemenlik, saldırmazlık, başka ülkelerin iç işlerine karışmamak, eşit hak ve karşılıklı yarar prensibi çerçevesinde ilişkileri geliştirmek ve barış içinde bir arada yaşamak şeklindedir.[125]

2.3. Orta Asya ve Kafkasya'nın Önemi

Çin'in Orta Asya politikası, bu bölgede oluşan gelişmelerin kendi içindeki etnik grupları etkilemesini önlemek amaçlıdır. Çünkü resmî istatistiklere göre, Orta Asya 300.000 Uygur Türkü'ne ev sahipliği yapmaktadır.[126] Etnik sorunlarından dolayı, bölge ülkeleriyle sıcak ilişkiler kurulması gerektiğini düşünmektedir.[127] Bu ülkelerle ekonomik ilişkiler kurup nüfuzu altına almaya çalışmaktadır. Böylece hem batı

sınırlarının güvenliğini sağlayacak hem de bu ülkelerin, Uygur Özerk Bölgesi'ndeki bağımsızlık akımlarını desteklemesini engelleyecektir. Sonuç olarak bu ülkelere "Tek Çin" politikasını kabul ettirebilecektir. Orta Asya devletlerinin askerî ve ekonomik bakımdan tehdit oluşturmamaları Çin'in bu bölgedeki stratejik hareket kabiliyetini artırmıştır. Bu nedenlerle Çin, başta Kırgızistan ve Kazakistan olmak üzere Orta Asya ülkeleriyle ekonomik ilişkiler kurma ve bölgenin altyapısını geliştirme politikası izlemiştir.[128] Ancak Orta Asya ülkeleri, ucuz Çin mallarından korkmaktadırlar.[129] Çin ise bu ülkelerin kalkınması için iç işlerine karışmama ve ekonomik gelişmelerine destek olma taraftarıdır.[130]

Çin, Orta Asya'daki devletlerle bağımsızlıklarını kazandıktan sonra diplomatik ilişki kurmuştur. Çin, burada ülkeler arasında eşitlik ilkesini gözetmiş ve her geçen gün büyüyen petrol ve doğal gaz ihtiyacını karşılamak için en ideal ülkelerin Orta Asya'dakiler olduğuna karar vermiştir. Ayrıca Orta Doğu'daki enerji nakil hatlarının ABD'nin nüfuzu altında olmasından dolayı, Orta Asya bölgesindeki enerji nakil hatlarını kendi kontrolü altına almaya çalışmaktadır. ABD'nin bölgeye girmesini engellemek amacıyla Rusya'nın bölgede faaliyet göstermesine sessiz kalmaktadır. Özellikle Rusya'nın Kazakistan ve Türkmenistan'la yapmış olduğu petrol ve doğal gaz anlaşmaları karşısındaki tutumu her şeyi özetlemektedir. Çin, Rusya'yla sessiz ve gizli bir rekabet yürütmekte[131] Orta Asya devletlerini nüfuzu altına alarak uluslararası alanda stratejik manevra yapabilme yeteneğini ve Rusya'yı kontrol edebilme gücünü artırmayı planlamaktadır.[132] Bölgedeki amacını gerçekleştirebilirse, yeniden yaşanabilme ihtimali olan Soğuk Savaş döneminde, kendisinin kuşatılmasını engelleyecek ve Rusya'ya çevreleme politikası uygulayabilecektir.[133]

Çin, 1996 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) zirvesinde komşu olduğu Orta Asya ülkeleriyle arasında sorun olan bölgelerin taraflar arasında paylaşılmasına dair karar almıştır. 1996 ve 1999 yılında yapılan anlaşmalarla

Kırgızistan- Çin arasındaki bölge, 1994, 1997 ve 1998 yılındaki anlaşmalarla Kazakistan-Çin sınırı, 1999 yılında yapılan antlaşmayla da Tacikistan-Çin sınır sorunları çözüme kavuşturulmuştur.[134] Böylece taraflar sınırları askerden arındıracak ve güvenlik alanı oluşturulacaktır. Ülke Orta Asya'daki komşularıyla arasındaki sorunları en aza indirmeye çalışmıştır.[135] Çin'in Orta Asya üzerindeki en büyük amaçlarından biri Batı pazarlarına kolayca ulaşabilmektir. Bunun için bölge ülkeleriyle bir yandan ekonomik iş birliğini geliştirirken diğer yandan tarihî İpek Yolu'nu "Modern İpek Yolu" ismiyle hayata geçirmeye çalışmaktadır. Burada en önemli faktör TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia) Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru'dur.[136] Avrupa, Orta Asya ve Kafkasya'nın kaynaklarına ve pazarlarına ulaşabilmek için bu projeyi desteklemektedir. Çin'in, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Güney Kafkasya'da en rahatsız olduğu gelişme Batı'nın Azerbaycan ve Gürcistan'la iyi ilişkiler kurmasıdır. Çin, Rusya'yla birlikte bölgedeki nüfuzlarının devamını sağlamak için Ermenistan ve İran'ı desteklemektedir. Ancak diğer tarftan da, Ermenistan'la ilişkisinden özellikle Azerbaycan'ın rahatsız olmasından çekinmektedir.[137]

RF, bölgeye Avrasya'dan bakmakta, Orta Asya'yı geleneksel etki alanı ve toplumsal - siyasi kaosa karşı bir tampon bölge olarak görmektedir. Çin, Rusya'yı kendisine rakip olarak görmekte ancak ABD'nin bölgedeki etkinliği nedeniyle bu rekabeti ikinci plana atmaktadır.[138] ŞİÖ aracılığıyla ABD'den Afganistan'daki askeri operasyonlarına son vermesini ve Özbekistan ile Kırgızistan'da geçici olarak konuşlanan Amerikan güçlerinin geri çekilme takviminin belirlenmesini istemiştir.[139] ÇHC, Orta Asya'yı, Güneydoğu Asya, Orta Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya açılan Hazar-Karadeniz ötesi bölgelere bir sıçrama tahtası olarak görmektedir.[140] Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası* isimli kitabında ABD'nin Orta Asya'da siyasi anlamda var olabilmesi için Çin ile jeostratejik anlaşmalar yapması gerektiğini belirtmektedir.[141]

Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında bulunan sınırda askersiz bir bölge yaratmak ve Uygur Türklerine verilen destekleri engellemeye çalışmaktadır. Böylece kuracağı iyi ilişkiler sayesinde bölgede

enerji temini konusunda daha rahat hareket etmeyi planlamaktadır. Böylece ortaya çıkan istikrarlı ortam sayesinde çevresindeki güvenlik sorunlarını aştıktan sonra güçlü bir lider olmayı amaçlamaktadır.[142]

Kafkas Bölgesi, tarihsel süreçte Türkiye, Rusya ve İran'ın güç mücadelesinin merkezi olmuştur. Özellikle ülkelerin enerjiye olan ihtiyaçlarının artması ve Sovyetler'in çökmesiyle birlikte bölge daha karışık ve stratejik bir hâl almıştır.

"Amerikalı uzmanların uydular yoluyla elde ettikleri verilere göre, Azerbaycan ve Kazakistan kıyılarının ötesinde Hazar Denizi altında, ayrıca Kazakistan'ın bu denize yakın Tendiz bölgesinde ve az da olsa Azerbaycan kıyılarında toplam 200 milyar varil (7 varil 1 ton sayıldığına göre yaklaşık 30 milyar ton) petrol rezervi vardır. Dünyadaki petrol rezervlerinin %50'sini oluşturan Körfez petrollerinden sonra, Hazar petrolleri %17 oranıyla ikinci gelmektedir.

Türkistan'da çok geniş doğal gaz rezervleri vardır. Hazar Denizi'nin Rusya Federasyonu ve İran kesimlerinde ise önemli sayılabilecek petrol kesimlerine rastlanmamıştır."[143] (Bu kısım kaynaktan olduğu gibi alınmıştır.) Ayrıca bölgede 9 trilyon m^3 kadar doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir.[144] İşte, böyle bir petrol varlığı Çin'in her gün büyüyen enerji ihtiyacını çok rahat karşılayabilir. Doğal gaz rezervlerinin önemli bir kısmının doğuda bulunması Çin'in bölge üzerindeki isteklerini artırmaktadır.

Çin, bölgenin güvenliğini sağlayabilmek için İran'a silah vermektedir. Ancak Sovyetler'in dağılmasından sonra bağımsız olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan aracılığıyla ile enerji nakil hatlarını kontrol edebilir.[145] Orta Asya- Avrupa ve Orta Doğu- Rusya arasındaki önemli ülkelerden biri olan Azerbaycan jeostratejik konumu nedeniyle avantaj sağlamaktadır. Ülkeler arasında enerji transferi için oluşturacağı projeler sayesinde nakil hatlarını kontrol edebilme özelliği kazanacaktır.

Çin, Kafkasya'daki devletlerle iyi ilişkiler kurabilmek, Uygur Özerk Bölgesi'ndeki ayrılıkçı güçlere verilen desteği engellemek ve ülkelere nüfuz edebilmek için ilk olarak Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklemiş ve bu ülkenin toprak bütünlüğünü savunmuştur.

Çin, 1999 yılında Ermenistan'a silah desteğinde bulunmuştur. Bu duruma Azerbaycan tepki göstermiştir. Çin, Azerbaycan ile ilişkilerinin bozulmasını istemediğinden silah yardımını bir Çin şirketinin gerçekleştirdiğini ve bir daha olmayacağını belirtmiştir. Çin için Azerbaycan Ermenistan'dan daha önemlidir. Çünkü Çin'in Ermenistan'la 2005'teki ticaret hacmi 17 milyon dolarken Azerbaycan'la 2004'te 200 milyon dolar, 2006'da ise 368 milyon dolardır. Ayrıca Azerbaycan'ın Hazar Gölü/Denizi'ne kıyısı bulunurken Ermenistan sadece bir kara ülkesidir.[146]

Dünya piyasalarına Hazar petrolünün ihracının gerçekleştirilmesi için şu anda Bakü-Grozni-Novorossiysk, Bakü-Mohaçkale-Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk (CPC), Atyrau-Samara, Bakü-Supsa, Neka-Tahran-Mohoçkale-Novorossiysk boru hatları kullanılmaktadır. Bu hatlardan transfer edilen petrol toplam 90 milyon tondur. Tengiz- Novorossiysk kemerinin ikinci aşaması tamamlandıktan sonra bu miktar 122 milyon tona yükselebilecektir. Bu bölgeden petrol ihraç potansiyeli 2015'te 215 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Dolayısıyla şu anda faaliyette olan hatların 2015 yılı itibarıyla tahmin edilen ihracatı gerçekleştirmede yetersiz kalacakları açıktır. Bu nedenle, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Aktau-Bakü, Aktubinsk-Çin, Kazakistan-Türkmenistan-İran, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan ve Bakü-İran gibi yeni boru hattı projeleri gündeme gelmiştir. Şu anda gündemde olan muhtemel üç hattın inşa edildiği varsayıldığında 2015'te Hazar'dan 237 milyon ton petrol ihraç edebilmek mümkün olacaktır.[147] Rusya, İran ve Türkmenistan, Avrasya doğal gaz sisteminin üç büyük aktörü olarak görülmektedir. Doğal gaz ihraç hatları konusundaki alternatifler arasında Trans-Hazar, Türkmenistan-İran-Türkiye, Afganistan-Pakistan-Hindistan, Rusya-BDT ve Özbekistan-Kazakistan-Çin-Güney Kore-Japonya olmak üzere beş büyük proje bulunmaktadır.[148]

2.4. Bölge Ükeleriyle İlişkileri

2.4.1. Orta Asya

2.4.1.1. Kazakistan

Kazakistan, 1994- 1997 yılları arasında Kazakstan Caspi Shelf[149] adlı bir uluslararası bir konsorsiyum tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, Hazar kıyısında 60 milyar varil petrol olduğunu açıklamıştır.[150] Çin'in amacı her geçen gün büyüyen enerji ihtiyacını kendi sınırına en yakın olan ülkelerden karşılamaktır. Kazakistan'ın sınır komşusu olması[151] ve topraklarındaki petrol ve doğal gaz rezervleri Çin'in ilgisini bu ülkeye yöneltmektedir. Çin, Kazak petrolünü ülkesine taşırken petrol boru hattını Uygur Özerk Bölgesinden geçirmeyi planlamaktadır.[152] Bu sayede Çin petrol ihtiyacının bir kısmını karşılayacak, Kazakistan'ı nüfuzu altına alabilecek ve Uygur Özerk Bölgesi'nde ekonomik kalkınmayı sağlayarak bölgedeki bağımsızlık hareketlerinin önünü kesebilecektir. Ayrıca Çin, Kazakistan-İran hattıyla Orta Doğu'ya, Kazakistan-Azerbaycan-Türkiye-Akdeniz-Avrupa yoluyla da dünyaya açılmayı planlamaktadır.[153]

Enerji ihtiyacının büyük bölümünü Orta Doğu'dan sağlayan ÇHC, Irak'ın işgalinden sonra enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda, önemli enerji rezervlerine sahip olan Kazakistan'la iş birliği, ÇHC enerji politikasında temel hedef hâline gelmiştir. Ayrıca Kazakistan, ÇHC'nin Orta Asya'daki en büyük ticari ortağıdır. Almatı- Urumçi tren yolunun açılması, ÇHC'nin Kazakistan'a dış dünya ile ticaret yapabilmesi için Lianyungang Limanı'nı açması ve Kazakistan'daki petrol yataklarına büyük yatırımlar yapması, ÇHC'nin Kazakistan ekonomisindeki önemini de gözler önüne sermektedir.[154]

Çin ile Kazakistan arasında 1992 yılında, ikili ilişkilerin geliştirilmesi, Tek Çin politikasının Kazakistan tarafından kabulü, toprak bütünlüğü ve egemenlik konularında saygılı olma, iki ülke vatandaşlarına vizenin uygulanmaması, saldırmazlık, içişlerine karışmama, eşitlik, uyuşturucu trafiğinin engellenmesi, terörizm, organize suçlar, çevreyle ilgili sorunlar, teknik ve bilim gibi birçok alanda anlaşmalar imzalanmıştır. 1994 yılında yürürlülüğe giren bir anlaşma ile Nazarbayev, Çin'de bulunan 1 milyon 300 bin Kazak halkının haklarını koruyacaklarını ancak ayrılıkçı güçlere destek verileyeceğini kesin olarak belirtmiştir. Bu gelişmeler Çin- Kazak

ekonomilerinin yakınlaşmasının önünü açmış ve iki ülkenin ekonomik olarak birbirlerini tamamladığı söylenmeye başlanmıştır. Örnek olarak 1991-1992 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi on kat artmıştır.[155] 1997 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 489 milyon dolar, 2002'de 1.336 milyon dolar, 2005'te 6.927 milyon dolar ve 2007 yılında 10.833 milyon dolar olmuştur.[156] 4 Temmuz 1997 tarihinde Çin petrol şirketleri, Amerikan ve Rus şirketlerinden daha yüksek fiyat vererek Kazakistan'daki Uzen petrol yataklarının işletim hakkını 20 yıllığına kiralamıştır. Çin, ayrıca 4 milyar dolarlık bir anlaşmayla Kazak şirketi Aktobemunaygaz'ın %60'lık kısmına sahip olmuştur. Kazakistan'da çok uluslu şirketlerin varlığı Çin'in Kazakistan'a karşı izlemiş olduğu ekonomik politikayı tehlikeye düşürmektedir. Çünkü bölgede etkin olmaya çalışan British Gas, Total, British Petroleum, Shell gibi birçok uluslararası şirketle rekabet etme durumunda kalacaktır. [157]

ABD, 11 Eylül olayından sonra Kazakistan ile yakınlaşmaya başlamış, bu durum Çin'i rahatsız etmiştir. Çin, Kazakistan'ı bölgede istikrar unsuru olarak görürken Kazakistan, Çin, ABD ve Rusya'nın baskısından çekindiği için bu ülkelerle ilişkilerini dengede tutmaya çalışmaktadır. 2002 yılında Çin ile Kazakistan arasında İyi Komşuluk Anlaşması imzalanmıştır. Bu geçmişteki anlaşmaların yeni hâli olarak görülebilir. Anlaşmada radikal İslam'a, terörizme ve askerî saldırılara karşı ortak karar alınmıştır.[158]

2009 Nisanı'nda alınan bir kararla Çin, Kazakistan'a 10 milyar dolarlık bir kredi verecek ve bu kredinin 5 milyar doları petrol ile doğal gaz sektörü için kullanılacaktır. Tabii bu süreçte Kazak ve Çin şirketleri ortak hareket edecektir. Diğer 5 milyar dolar ise endüstri ve teknoloji için kullanılacaktır. Ayrıca Çin ve Kazak şirketleri başta nükleer sanayi olmak üzere bazı alanlarda ortak projeler yapmayı planlamaktadırlar. Çin, Kazakistan'ı kendisine bağımlı hâle getirmeye çalışırken Kazakistan alacağı ekonomik yardımları düşünmektedir.[159]

2.4.1.2. Kırgızistan

Kırgızistan, Orta Asya bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri arasında en küçük toprağa sahip olan ülkedir. Orta Asya'da bulunmasına rağmen, yer altı kaynakları açısından fakirdir. Bu nedenle Kırgızistan dış politikada jeopolitik konumunu kullanmaya çalışmaktadır. Kırgızistan'ın bu stratejisi kısa vadede lehine olurken; ancak orta ve uzun vadede durum ülkenin aleyhine gelişmektedir. Çünkü bölge üzerinde ABD, Hindistan, Rusya, Çin ve İran'ın rekabeti söz konusudur. Bu ülkeler, bölgede nüfuzlarını güçlendirme veya kalıcı olma politikası izlemektedir. 2005 yılındaki renkli devrim, aynı yılda ABD'nin Manas Askerî Üssü'ne hava gözetleme keşif uçağı yerleştirmeyi planlaması, ülkenin stratejik önemine dair ipuçlarıdır. Bunların yanında Rus medyasının Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev aleyhine yaptığı bir haber nedeniyle[160] Kırgızistan'ın Rusya'ya nota vermesi, Rusya'nın da 2009 yılında Kırgızistan'a vaat ettiği 2 milyar dolar kredi ve 150 milyon dolar destek pakedini iptal etmesi sonucunda ülke içinde muhaliflerin ayaklanmış ve 6 Nisan 2010 tarihinde ülkede iç karışıklık yaşanmaya başlamıştır.[161],[162] Aynı zamanda ABD, Kırgızistan'ın güney bölgesine askerî eğitim üssü açmaya çalışmaktadır.

Yaşanan bu iç karışıklık sonrasında Çin'den Kırgızistan'a insani yardım destek gelmiş Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Qin Gang, Kırgızistan'ın bu durumundan endişe ettiklerini ve Kırgızistan'a yardım etmeyi sürdüreceklerini belirtmiştir. Amaçlarını, bölgede barışı sağlamak ve Kırgızistan'ın gelişmesine destek verme olarak açıklamışlardır.[163] Kırgızistan'da yaşanan bu olaylardan sonra ABD'ye ait hava üssünün ülkeden çıkarılması için geçici yönetim tarafında çağrıda bulunulması ve Rusya'ya ikinci bir askerî üs kurulması kararıyla Orta Asya'daki dengeler değişecektir. Bu dengelerin değişmesi kısa vadede Çin'in lehineyken orta vadede aleyhine olacak şekilde değişebilmektedir. Çünkü bu sefer bölgeye ABD'nin yerine Rusya geçecektir. Bu değişikliklerden sonra güçlenen ve stratejik hareket yeteneği kazanan Rusya, bölgede ABD'yi dengelemesi için Çin'in bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmasını engelleyebilir. Bu durumda iki ülke arasındaki gizli rekabet ortaya çıkacak; 1960'lı yıllarda olduğu gibi Rusya-Çin düşmanlığı alevlenecektir.

Çin ile Kırgızistan arasında 1200 km'lik bir sınır bulunmaktadır. Bu coğrafi yakınlığın bir etkisi olarak Kırgızistan, ekonomik olarak Çin'in

baskısı altındadır. Örnek olarak 2006 yılında Çin'in Kırgızistan'a yaptığı ihracat 103 milyon dolardan 246 milyon dolara çıkmıştır. Aynı şekilde 2007 yılında ise 246 milyon dolardan 356 milyon dolara yükselmiştir.[164] Özellikle Kırgızistan'ın Narin şehrine kurulmuş olan Serbest Bölge, Çin mallarının ülkeye girişini kolaylaştırmıştır.[165] Ayrıca Çin, Modern İpek Yolu projesinde Kazakistan ve Kırgızistan üzerinden Kafkasya'ya, oradan da Batı'ya açılmaya çalışmaktadır.

Çin, ABD'nin Orta Asya'da bulunmasından rahatsızlık duymaktadır. Çünkü ABD'nin Çin'i çevreleme politikası izlediğini düşünmektedir.[166] Özellikle 11 Eylül'den sonra uluslararası alanda ABD'nin, dünyanın birçok yerini nüfuzu altına almaya çalışması Çin'i Rusya'ya yakınlaştırmıştır. Kırgızistan, ülkesinde yaşanan renkli devrimden ve Özbekistan, Andican olaylarından ABD'yi sorumlu tutmuştur. Böylece Kırgızistan ve Özbekistan, Rusya ve Çin'den destek alarak ABD ile olan stratejik iş birliğine son vermeye çalışmıştır.[167]

2.4.1.3. Türkmenistan

Enerji Enformasyon İdaresi (EIA / Energy Information Administration) 2005 verilerine göre Türkmenistan'da 546 milyon varil petrol bulunmaktadır. Hazar Gölü/Denizi de dâhil edilirse bu miktarın 1,7 milyar varil olacağı tahmin edilmektedir. Ülkede gaz üretimine büyük önem verilmektedir. Ülkede kanıtlanmış doğal gaz rezervi, 2,9 trilyon metreküptür. Ancak Türkmen yönetime göre bu sayı 5,3 trilyon metreküptür. Bazı kaynaklar, rezervlerin 50 trilyon metreküp civarında olduğunu belirtmektedir.[168] Bu verilere göre Türkmenistan, dünyada en çok doğal gaz rezervi bulunan dördüncü ülkedir. [169] Doğal gaz yataklarının en büyük özelliği yeryüzüne yakın ve çıkarma maliyetinin düşük olmasıdır. Bu durum şirketlerin ve ülkelerin dikkatini çekmektedir.[170]

21 Kasım 2006 tarihinde Türkmenistan, Çin'in ulusal enerji şirketi olan CNPC'ye ülke topraklarının doğusunda doğal gaz arama yetkisi vermiştir.

Türkmenistan bu antlaşmayla 152 milyon dolar gelir elde edebilecekti. Ayrıca iki ülke arasında enerji boru hattının döşenmesi ve bunun 2009 yılına kadar bitirilmesi planlanmaktadır.[171] Proje, 14 Aralık 2009 yılında bitmiş ve devlet başkanlarının katıldığı törenle açılmıştır.[172] Türkmenistan Tabii Kaynaklar İdaresi Müdürü Yagşıgeldi Kakayev, 30 Eylül - 2 Ekim 2009 tarihleri arasında Bükreş'te yapılan 1. Karadeniz Enerji ve Ekonomi Forumu'nda yaptığı açıklamada, tarafsız bir ülke olarak 2009 yılının sonlarına doğru Çin'e doğal gaz vereceklerini belirtmiştir. [173],[174] Uluslararası arenada tarafsızlık politikası izleyen Türkmenistan, sadece diğer ülkelerle ekonomik ilişkiler kurmakta ve askerî ittifaklara katılmamaktadır. Ülkede sadece savunma, sınırları koruma ve terörle mücadele için kendi askerî güç bulunmaktadır. Bu durum, Çin'in Türkmenistan üzerinde nüfuz kurmasını engellemektedir. Çin, Türkmenistan'ın tarafsızlığını bozacak bir faaliyetten kaçınmaktadır. Ayrıca Türkmenistan'ın coğrafi uzaklığı, kısa vadede Çin'i bu ülkeden uzaklaştırmaktadır.

2.4.1.4. Tacikistan

Tacikistan, Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkede çıkan iç karışıklığa rağmen Çin'le olan ticari ilişkilerini geliştirmiştir. 1992 yılında ticaret hacmi 2 milyon 700 bin dolar civarındayken 1993 yılında bu miktar 4 milyon 400 bin, 2001 yılında ise 11 milyon dolara yükselmiştir. 2008 yılında Tacikistan ithalatının %11,9'unu Çin'den yapmıştır. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmameli Rahmanov'un Çin ziyareti sonucunda Beijing, bu ülkeye 5 milyon dolarlık kredi vermeyi kararlaştırmıştır. Tacikistan İpek Yolu Projesi'ndeki önemi, Çin'in Orta Doğu'ya açılma noktasındaki geçiş noktası olma özelliğini taşımasıdır.[175]

Tacikistan ile Çin arasında önemli derecede ekonomik ve kültürel ilişki olduğu söylenemez. Ancak yine de Çin, Tacikistan'la askerî ve ekonomik ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Çünkü 29 Aralık 2001 tarihinde Tacikistan, aldığı kararla hava sahasını ABD'ye açmıştır. 11 Eylül'den sonra Tacikistan'ın Uygur Özerk Bölgesi'nin bağımsızlığını desteklediği hatta

Tacik kamplarında Uygur militanların eğitim gördüğü iddiaları, Çin'i bu ülkeye baskı uygulamaya yöneltmiştir.[176],[177]

Son yıllarda Tacikistan-ABD ilişkilerinde de bir yakınlaşma olmuştur. ABD; Afganistan kaynaklı tehditlere karşı bölgedeki etkisini ve ittifak bağlarını güçlendirmek, Afganistan'daki NATO güçlerine lojistik destek yollarını güvence altına almak istemiştir. ABD Büyükelçisi Ken Gross, 2010'da yaptığı bir açıklamada 2011 yılına kadar Tacikistan'da bir askerî üs kuracaklarını belirtmiştir.[178] Tacikistan'ın bu duruma olumlu bakması ve ABD'ye teklif sunması üssün kurulacağını izlenimini güçlendirmektedir.[179] Bu durum eğer gerçekleşirse Tacikistan yönetimi kısa vadede büyük avantajlar elde edebilir. Ancak ABD'nin, Tacikistan'da bir üs kurma çabasında, Kırgızistan'da 2010 yılında meydana gelen karışıklığa benzer bir durumun yaşanması söz konusu olabilir. Çin, ŞİÖ'nün Taşkent'te yapılan 10. Zirve Toplantısı'nda sonra yaptığı açıklamada, Tacikistan'a kalkınması için 12 milyon dolar hibe ve 750 bin dolar da insani yardımda bulunma kararı aldığını belirtmiştir. Ayrıca ŞİÖ'nün kredi fonundan Tacikistan'a 10 milyar dolar indirimli düşük faizli kredi verilmesi konusunda görüşüleceği belirtilmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2009 yılında 1,5 milyar dolar civarındadır.[180]

14 Aralık 2009 tarihinde açılan yeni enerji hattı ile Türkmenistan'dan Çin'e satılan enerji miktarı 1 milyar metreküpe ulaşmıştır. Ayrıca Türkmenistan-Özbekistan- Kazakistan-Çin enerji hattıyla bu miktar, bir milyar metreküpü de aşmıştır. Türkmenistan'da 24,6 trilyon metreküp doğal gaz ve 20,8 milyar ton petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Yılda 80 milyar metreküp doğal gaz üreten Türkmenistan, Çin için önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.[181]

2.4.1.5. Özbekistan

Özbekistan'ın topraklarında bulunan doğal gaz rezervleri hakkındaki bilgiler, kaynaktan kaynağa değişmektedir. Ülkede kesinleşmiş 1,8 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Özbekistan, bölgede en kalabalık

nüfusa sahiptir; Rusya’dan destek almadan, kendi gücüyle 80 bin kişilik bir ordu kurmuştur.[182] 2007 yılında Çin ile Özbekistan arasındaki ticaret hacmi 1,124 milyon dolardır. Bu ticaretin %70’lik bir kısmını Çin’in Özbekistan’a sattığı mallar oluşturmaktadır.[183] 2005 Andican olaylarından[184] sonra ABD’ye ve Batı bloğuna karşı cephe alan Özbekistan, ekonomik açıdan Çin ve Rusya’ya yönelmiştir.[185]

2005 yılında iki ülke arasında İşbirliği ve Dostluk İlişkilerinde Ortaklık Antlaşması yapılmıştır. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Özbekistan’ın Çin’i güvenli ve yakın bir ortağı kabul ettiğini, Çin’le aralarındaki ikili ilişkilere, ŞİÖ faaliyetlerinin gelişmesi ve bu örgütün etkinliğinin artırılması yönündeki Beijing’in resmî çalışmalarına çok önem verdiğini vurgulamıştır. Hu Juntao ise Özbekistan’ın Orta Asya’da kilit ülke olduğunu ifade etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı’nın sözlerine göre, “Özbekistan’ın bölgesel ve uluslararası jeopolitik açıdan stratejik önemi, onun büyük ekonomik potansiyeli, güvenliğini sağlamlaştırma yönünde gösterdiği çabalarıyla, Özbekistan’la iş birliğinin geliştirilmesi konusu, Çin’in ilgisini çekmektedir.”[186]

Oysa Özbekistan, SSCB dağıldıktan sonra bölgede ABD ile en yakın ilişki kuran devlettir. Ancak Andican olaylarından sonra ve Amerikan yanlısı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin ülkede yasaklanması sonucu ABD, Özbekistan karşıtı bir tavır almıştır. Bu durumu fırsat bilen Rusya ve Çin, Özbekistan’ı ŞİÖ’ye alarak ülkeyi yalnız bırakmamış, desteklemiş, diğer bölge ülkelerine bu yolla mesaj vermiş; ayrıca Özbekistan’la siyasi ilişkilerini geliştirmiştir.[187] Çin’in burada Rusya’yla birlikte hareket etmesinin en önemli nedenleri, ABD’ye karşı ortak bir cephe oluşturmak ve Özbekistan’la yakınlaşarak ülke içindeki İslamcı hareketlere karşı mücadele edebilmektir.[188]

09 Haziran 2010 tarihinde Çin ile Özbekistan arasında 8 ayrı antlaşma, memorandum ve ilişkilerin geliştirilip derinleştirilmesi için deklarasyon imzalanmıştır. Anlaşma sırasında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un yaptığı açıklamalara göre Çin, Özbekistan üzerinde nüfuz oluşturmaya başlamıştır. Kerimov, dünya krizinde Çin’in fren görevi gördüğünü, uluslararası ekonomide önemli bir aktör olduğunu, Özbekistan

içinde gelişen marjinal hareketlere karşı şimdiki yönetimi desteklediğini belirtmiştir. Ayrıca Kerimov, iki ülke arasındaki 2 milyar dolar olan ticaret hacminin artırılmasını gerektiğini ve 2010'da faaliyete geçecek olan Türkmen- Özbek- Kazak- Çin enerji boru hattının dostluk ve yakınlaşmayı artıracağına değinmiştir. Ayrıca Afganistan'ın geleceği ve Orta Asya'nın güvenliği konusunda iki ülkenin aynı fikirleri paylaştığını söylemiştir.[189]

2.4.2. Kafkasya

2.4.2.1. Azerbaycan

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde stratejik konuma sahip önemli bir ülkedir. Çin için diğer önemli nokta ise bu ülkenin 1991 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonra ABD ile yakınlaşması ve nüfusunun Türk olmasıdır. 1993 yılında Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey'in izlemiş olduğu Türk Birliği siyaseti, Çin'in, Rusya'nın ve İran'ın gözünü korkutmuştur. Günümüzde hâlâ Çin üzerinde, Azerbaycan'ın Uygur Türklerini etkileme korkusu bulunmaktadır. Çin, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklemektedir. Ancak Çin'in Azerbaycan'la askerî iş birliği yoktur.[190] İki ülke ilişkileri genelde ekonomiktir. 2004 yılında aralarındaki ticaret hacmi 200 milyon dolarken 2006'te 368 milyon dolardır.

1994 yılında Haydar Aliyev, Çin'i ziyaret etmiştir. Aliyev, Çin'in tek partili sistemde ve kendilerine özgü piyasa ekonomisiyle nasıl yönetildiğini merak etmekteydi. Bu süreçten sonra Çin şirketleri, Azerbaycan pazarına ilgi göstermeye ve iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Öncelikle Çin, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımıştır. Ayrıca BM'nin Ermenistan askerî oluşumlarının bölgeden koşulsuz çekilmesi kararını da desteklediğini belirtmiştir. İki ülke arasında şiddet, terör, bölücülük konularında anlaşma imzalayarak etnik grupların yaratacağı gerginliğe karşı iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştır.[191] Çin Ulusal Halk Temsilcileri Meclisi Daimi Komitesi Başkanı Li Peng, 23 Haziran 2000 tarihinde

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in konuğu olarak Azerbaycan'a gitmiştir. Haydar Aliyev, Çin'le olan ilişkilerinden onur duyduğunu belirterek Azerbaycan'da enerji kaynaklarının olduğunu dile getirmiş ve Çin şirketlerini ülkesine davet etmiştir. Aliyev konuşmasında, İpek Yolu'nun tekrar canlandırılmasının her iki ülke için de iyi olacağını ifade etmiştir. Li Peng ise Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını belirterek Karabağ'da yapılan seçimi[192] kabul etmediklerini söylemiştir.[193]

2.4.2.2. Gürcistan

Güney Kafkasya'da Çin, Orta Asya'da olduğu gibi Rusya'ya paralel bir politika izlemekte; ABD ve Avrupa ülkelerinin bölgeye müdahalesinden rahatsız olmaktadır. Çin, bu ülkenin kalkınması için gerekli yardımların yapılması gerektiğini belirterek 2000 yılında Gürcistan'a 375 bin dolar yardımda bulunmuştur. Ayrıca iki ülke arasında iletişim, ulaşım ve enerji konularında antlaşmalar yapılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri temel olarak ekonomi ve enerji oluşturmaktadır. Çin, Modern İpek Yolu[194] projesinde Gürcistan'a önem vermektedir. Enerji açısından ise enerji nakil hatlarının geçiş noktası olması nedeniyle önem arz etmektedir.[195]

8 Ağustos 2008 tarihinde başlayan olan Beijing Olimpiyatları'nın hemen öncesinde, Rus-Gürcü Savaşı'nın ortaya çıkması, bu açılışa 7 yıldır hazırlanan Çin'de, büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Çünkü olimpiyatların açılışı savaşın gölgesinde kalmış, dünya basını o tarihte olimpiyat açılışından daha çok savaşın haberlerini yapmıştır. Bu da durumda ABD'nin parmağı olduğu söylenmektedir. Gürcistan konusunda Çin, Rusya'yla ayrı düşmektedir. Çünkü Çin'in, dünyaya Tek Çin (Soğuk Savaş nedeniyle Batı'yla tüm ilişkileri kopan Çin'i, 1970'lerin başına kadar Milletlerde eskiden Milliyetçi Çin olarak bildiğimiz Tayvan Cumhuriyeti temsil etmişti) politikasını kabul ettirmeye çalışırken başka bir ülkenin topraklarının bölünmesini desteklemesi, stratejik bir hatadır. Çin, Abhazya sorununun BM aracılığıyla çözülmesi gerektiğini düşüncesindedir. Çin Dış Ticaret ve

Ekonomi Bakanı Yardımcısı Keren Ju, 12 Haziran 2000'de Gürcistan'a yaptığı ziyarette bu ülkenin toprak bütünlüğünü desteklediklerini belirtmiştir.[196],[197] Çin, Rusya'nın Gürcistan'a savaş açmasında ikileme düşmüştür. Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunması hâlinde Rusya ile ilişkileri zarar görebilir, Rusya'yı desteklemesi durumunda ülkelerin toprak bütünlüğüne karşı aykırı bir politika izlemiş olacaktır. Bu nedenle Çin bu savaşa tarafsız kalmayı daha uygun görmüştür. Gürcistan, coğrafi konumu nedeniyle Çin'in dikkatini çekmektedir. Özellikle Karadeniz'e kıyısı olması ve Hazar bölgesine yakınlığı önemli bir konum kazandırmaktadır. Çin, gerçekleştirmek istediği ipek yolu projesinde Gürcistan'a ihtiyaç duyacaktır. [198]

2.4.2.3. Ermenistan

Çin, Kafkasya politikası gereğince Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Bu nedenle iki ülke arasında, bakanlıklar düzeyinde görüşmeler yapılmış ekonomik yönden ve sanayi sektöründe yakınlaşmanın temelleri atılmıştır. Ayrıca Çin, Ermenistan'a 1999'un Mayıs ayında 60-80 km menzilli, 8 adet Tayfun füzesi satmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki askerî ilişkiler vardır. Örnek olarak, Çin 2004 yılında 190 Ermenistan askerine eğitim vermiştir. Azerbaycan tepkisiyle karşılaşan Çin, bunun bir daha yaşanmayacağını belirtmiştir. Bu durum bölgedeki dengeleri bozduğu için Gürcistan ve Azerbaycan'ın tepkisini çekmiş; Çin, bunun üzerine böyle bir durumun bir daha yaşanmayacağının garantisini vermek zorunda kalmıştır.[199] Ancak Çin, Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya devletleri ile arasındaki coğrafi bağın kesilmesi için Ermenistan'a ve Karabağ Ermeni yönetimine destek vermektedir.[200]

Çin, Ermenistan'la ekonomik çalışmalar yürütmeyi planlamaktadır. Ancak Ermenistan'ın bölgede, Azerbaycan ve Türkiye arasında coğrafik alanda sıkışması ve iki ülkeyle de ilişkilerinin bozuk olması, Çin'i düşündürmektedir. Ermenistan'ın dış dünyayla direkt bağlantı kurmaması, Çin-Ermeni ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir.

Ermenistan Savunma Bakanı Seyran Ohanyan, 29 Aralık 2008 tarihinde Çin'i ziyaret etmişti. Ohanyan, Çin Merkezi Askerî Komisyonu Başkan Yardımcısı Guo Boxiong'la yaptığı görüşmede, iki ülkenin askerî yakınlaşmasının çok önemli olduğunu belirtti. İki ülke liderleri, ileriki süreçte ilişkilerin geliştirileceğini belirtti. Burada Ermenistan, büyük bir müttefikin desteğini kazanmaya çalışırken Çin, Tek Çin politikasını bu ülkeye kabul ettirmeye çalışmaktadır.[201]

Ermenistan, Tek Çin politikasına destek verdiğini açıkça belirtmesine rağmen Dağlık Karabağ konusunda Çin'den destek alamamıştır. Çünkü Çin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmakta ve Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasında sıkışıp kalması bu ülkenin önemini azaltmaktadır. Ekonomik olarak gelişmek isteyen ve Azerbaycan'ı askerî olarak dengelemek isteyen Ermenistan dış ilişkilerinde yeni ilişkiler kurmayı ve bunu geliştirmeyi planlamaktadır. Burada da Çin, ön plana çıkmaktadır.[202]

SONUÇ

1991 dönemi öncesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin varlığı, İran ve Çin için tehdit oluşturmaktaydı. Ancak birliğin dağılması, iki ülke için de güvenlik açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bu dağılma özellikle Çin ekonomisine olumlu bir şekilde yansımıştır. Çünkü 1990 yılına kadar ülkesinde ürettiği enerjiyle yetinebilen Çin, 1990 sonrası dönemde bu ihtiyacını karşılayamaz hâle gelmişti. Çin, Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgelerinde önceliği Orta Asya'ya vermiştir. Çünkü kültürel ve coğrafi yakınlık, ekonomik sistemlerinde benzerliklerin olması bu önemi artırmaktadır. Bunların yanında Tek Çin politikasının benimsetilmek istenmesi, enerji ihtiyacı, güvenlik nedeni gibi birçok konuda Orta Asya Çin için önemli bir bölgedir. Çin, Sovyetler'in dağılmasıyla Orta Asya enerji kaynakları üzerinde etkin olmaya başlamıştır. Ancak ABD, Çin'in bu pastadan önemli bir pay almasına izin vermemiş, bölgede aktif hâle gelerek

Batı yanlısı renkli devrimleri desteklemiştir. Bu durum Çin'i rahatsız etmeye başlamıştır. Çin, Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle arasındaki ilişkilerde ekonomiyi ön planda tutmak üzere eşitlik ilkesini benimsemektedir.

Yaptığım araştırma sonucunda Çin'in izlediği Orta Asya politikasının başarılı olduğu kanısındayım. Çünkü bölge ülkeleriyle olumlu ilişkiler kurmuş ve Rusya'ya karşı alternatif ülke konumuna gelmiştir. Kafkasya üzerinde ise dengeyi korumaya özen göstererek birbirine düşman devletlerin tepkilerini üstüne çekmeyi istememektedir. Yani Çin, "En az düşman, en çok nüfuzdur" düşüncesinden hareket etmektedir. Çin'in Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan'la olan ilişkilerini geliştirmesi, Modern İpek Yolu projesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Özellikle ABD etkisinin artması sonucu Azerbaycan'la olan ilişkilerinin bozulma ihtimali vardır ve böyle bir durumda proje sekteye uğrayabilir. Özellikle Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarını da düşünecek olursak Çin'in bölgede etkin bir konuma gelmesi için bölge üzerinde askerî ve ekonomik bir üstünlük oluşturmalıdır. Ancak Azerbaycan'la sıcak ilişkiler kurarken Ermenistan'ın tepkisini önemsememelidir. Çünkü Ermenistan üzerindeki Rus etkisi bu ülkeyi kontrol altında tutacaktır.

Çin, bölgedeki yaşanan gelişmeler sonucunda Rusya'yla birlikte hareket etme kararı almıştır. Özellikle burada ŞİÖ'yü kullanması, Çin'in bölge üzerindeki etkisini artırmıştır. Böylece bölge üzerinde ABD, AB, Japonya, Hindistan, İran ve Türkiye'nin kurmak istediği etkinliğe karşı alınabilecek en iyi önlem alınmıştır. Bu topluluk aracılığıyla geliştirilen iş birliği, Çin'in etkinliğinin artmasında önemli bir etken olmuştur.

1991 sonrasında İran, Orta Asya ve Güney Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin varlığının bitmesiyle birlikte rahat bir nefes almıştır. ABD'nin kendisine uyguladığı ambargoyu kırabilmek için yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkeleri, etkisi altına almaya çalışmıştır. Ancak İran bu konuda sadece Tacikistan ve Ermenistan üzerinde başarılı olmuştur. Ermenistan'la tamamıyla çıkar ilişkisine giren İran, Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan'ın izlediği politikalardan rahatsızdır. Bu, onu Ermenistan'a yakınlaştırmıştır. Ancak İran'ın, Azerbaycan'ın izlediği politikalara karşı böyle bir politika izlemesi doğal karşılanmaktadır. İran, Azerbaycan'ın Batı

yanlısı izlediği politikalardan daha çok Elçibey dönemindeki milliyetçi söylemlerden tedirgin olmuştur. Ancak şu anki durumda İran, Afganistan'daki Amerikan varlığını da dikkate alarak bir siyaset izlemelidir.

İran ve Azerbaycan Kafkasya'da tekrar iş birliği yapması ABD'nin bölgede ki etkisini artırmasını engelleyecek ve kendi konumunu güçlendirecektir. Ayrıca Azerbaycan Rusya ile olan coğrafi yakınlığı dikkate alındığın da 2008 Rus- Gürcü Savaşı Azerbaycan üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu durum İran ile Azerbaycan'ın yakınlaşması için gerekli ortamı sağlamaktadır. İran, Azerbaycan'la yakınlaştığı takdirde bölgede daha etkin bir güç olabilir. Böylece hem Güney Azerbaycan'daki insanların devlete bağımlılığını pekiştirirken hem de ABD'nin bölgedeki etkinliğini azaltabilir.

İran, 1991 yılından beridir Orta Asya'da izlemiş olduğu politikalar sonucunda sadece Tacikistan'la yakın iş birliği içine girmiştir. Tacikistan'la olan iyi ilişkilerini en iyi biçimde değerlendirmesi, İran'ın hareket yeteneğini artıracaktır. Tacikistan'ın ŞİÖ'ye üye olması İran için önemli bir gelişmedir. ŞİÖ'nün etkisiyle İran, Orta Asya'da daha etkin bir güç olabilir. Özellikle Rusya-ABD çatışması nedeniyle bölge ülkelerinin tedirginleşmesi İran'ın hareket yeteneğini arttırabilir. Ayrıca komşu olduğu Türkmenistan'la iş birliğini arttırması Rusya, Çin ve bölgedeki karışıklığa karşı bu ülkenin tampon bölge olarak kullanılmasının önünü açmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Dergiler

1. ADIBELLİ, Barış, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2008.
2. ADIBELLİ, Barış, *Büyük Avrasya Projesi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2006.
3. ADIBELLİ, Barış, *Jeopolitik Ödül Avrasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2009.

4. AFRASİABİ, Kaveh, *"Iran's Foreign Policy After 11 September"*, State University of New York at Binghamton, International Institute For Caspian Studies, Cilt: IX, Sayı: 2, 255New York, Kış / İlkbahar 2003.

5. AKDEVELİOĞLU, Atay, *"İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları"*, Uluslararası İlişkiler, Cilt:1, Sayı: 2, Ankara, Yaz 2004.

6. AnaBritannica, Ana Yayıncılık AŞ, İstanbul, 1989.

7. ANDİCAN, Ahat, *"Çin Satrancında Orta Asya", Avrasya Dosyası*, Cilt: 12, Sayı: 1, Ankara, 2006.

8. ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

9. ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, 15. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.

10. ASLAN, Yasin, *Baltanın Sapı Bizde*, Berikan Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2007.

11. ASLAN, Yasin, *Sarı İstila*, Berikan Elektronik Basım Yayım San. ve Tic. Ldt. Şti, Ankara, 2004.

12. BİLGİN, Hasan, *Stratejik Açıdan Çin*, USAK Yayınları, Ankara, 2010.

13. BRZEZİNSKİ, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, (Çev) Yelda Türedi, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2005

14. ÇAKMAK, Cenap, *Amerikan Dış Politikası ve ABD-Çin İlişkilerinde Pragmatizm ve Rasyonalite*, (Der.) Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005.

15. Pekin – Moskova Çatışması İki Merkezin Birbirini Suçlayan Ünlü Mektupları, Çev: Ege, Süleyman, Bilim ve Sosyalizm Yayınları 13, Ankara, 1990.

16. CHANG, Felix K., *"China and Xinjiang, Fresh Perspectives on East Asia's Future China's Central Asian Power and Problems"*, Foreign Policy Research Institute, PA, Yaz 1997.

17. *Çin Saldırısı ve Vietnam Gerçeği*, Barış Derneği Özel Komisyonu, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.

18. ÇOLAKOĞLU, Selçuk, *"11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin – Orta Asya İlişkileri"*, Orta Asya Kafkasya Araştırmaları USAK, Cilt:1, Sayı:2, Ankara, 2006.

19. DEMİR, Ali Faik, *"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye ile Orta Asya Arasındaki İlişkiler ve Bu Konuda Etkili Olan Faktörler"*, *Stratejik Araştırma* Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara, 2003.

20. DESCHAMPS, Hubert, *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, Akşam Kitap Kulübü, Serisi No: 13, İstanbul, 1966.

21. DWİVEDİ, Ramakant, *"China's Central Asia Policy in Recent Times"*, China and Eurasia Forum Quarterly, Cilt: 4, No. 4, Washington, 2006.

22. DOKUZLAR, Bircan, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal gaz*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

23. DOKUZLAR, Bircan, Yılmaz, Hasan, Pala, *"Cenk, Çin'in Orta Asya Enerji Politikası"*, *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:1, Ankara, 2006.

24. EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1995.

25. HUANG, Ray, *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, (Çev) Sönmez, Atilla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ekim 2007.

26. GÖKALP, Ayşegül, *"Türkiye'nin ve İran'ın Orta Asya Modelleri: Din Orta Asya'da Etkili Bir Politika Aracı Olabilir Mi?"*, Bölgesel Politikalar, (Der) Çomak, Hasret, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2009.

27. İSMAİLZADE, Fariz, "*China's Relations with Azerbaijan*", China and Eurasia Forum Quarterly, Cilt 5, No. 1, Baku, 2007.

28. KARACA, R.Kutay, *"Çin Halk Cumhuriyeti'nin Yeni Güvenlik Kavramı, Şanghay İş Birliği Örgütü ve Türkiye'nin Bölgeye Bakış Açısı"*, *Stratejik Araştırma* Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 3, Ankara, 2004.

29. KARACA, R. Kutay, *Dünyadaki Yeni Güç Çin, Tek Kutuptan, Çift Kutuba, IQ Kültür Sanat* Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 2004.

30. KARACA, R.Kutay, *Güç Olma Stratejisi Çin*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

31. KARACA, R. Kutay, *Petrol ve Petrolün Jeopolitik Önemi, Stratejik Araştırma* dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, 2003.

32. KASIM, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara, Aralık 2009.

33. KATZMAN, Kenneth, NİCHOL, James, *Iran: Relations With Key Central Asian States*, CRS Report, Washington, 23 Temmuz 1998.

34. KESKİN, Arif, *"Şii Jeopolitiği ve İran"*, ASAM, Şii Jeopolitiği, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı:3, Ankara, 2007.

35. MESBAHİ, Mohiaddin, *"Iran and Central Asia: Paradigm and Policy"*, Central Asian Survey 23 (2), Florida, Haziran 2004.

36. ÖZER, Emel, YILMAZ, Özlem,"Özbekistan Cumhuriyeti Siyasal Gelişmeler (1991-2010), Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.

37. VALİ, Nars, "Şii Yükselişi", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı:3, Ankara, 2007.

38. *"Özbekistan ve Çin İşbirliği Anlaşması İmzaladı"*, Eko Avrasya Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 11, Ankara, Yaz 2010.

39. PHAM, J. Peter, *"Beijing's Great Game: Understanding Chinese Strategy in Central Eurasia"*, America Foreign Policy Interests, Cilt: 28, Sayı: 1, PA, 2006.

40. PURTAŞ, Fırat, *"İran Dış Politikasının Değişmeyen Yapısı ve Rusya- İran Ortaklığının Niteliği"*, Der: Öztürk, Osman Metin, Sarıkaya, Yalçın, Kaosa Doğru İran "Güncel İran İncelemeleri", Fark Yayınları, Ankara, 2006.

41. SADEGH-ZADEH, Kaweh, *"Iran's Strategy In The South Caucasus"*, Caucasian Review Of Internatıonal Affairs, Cilt. 2 (1) –

Frankfurt am Main, Kış 2008.

42. SANAEİİ, Mehdi, *“Political Relations between Iran and Central Asian Rebublics”,* The Ministry of Foreign Affairs of the İslam Republic of İran, Central Asia And The Caucasus Journal, No: 66, Tehran, Yaz 2009.

43. SEDDİQH, Mir Ebrahim, *“Iran’s Relationship With Caucasus States”,* Dadgostar Publication, Tehran, 2005.

44. SEİDİ, Mozafar, *“Geopolitical Factors of the Azerbaijan Republic and Its Implications on Iran’s Security”*, The Ministry of Foreign Affairs of the İslam Republic of İran, Central Asia And The Caucasus Journal, No: 65, Tehran, İlkbahar 2009.

45. SHAFFER, Brenda, *“Iran’s Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe”,* “Iran and Its Neighbors”, SWP Berlin, Temmuz 2003.

46. SHAFFER, Brenda, *Sınırlar ve Kardeşler, İranlı ve Azerbaycanlı Kimliği,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çev: Gara, Ali, Kerimov, Vüsal, İstanbul, Eylül 2008.

47. SHAO, Yuqun, *“The EU’s Central Asia Policy and its Implications for China”*, German Development Institute, Discussion Paper, Bonn, 9/2008.

48. SUTTER, Robert, *“Durability in China’s Strategy Toward Central Asia-Reasons for Optimisim”,* China and Eurasia Forum Quarterly, Cilt: 6, No.1, Washington, 2008.

49. ŞAHİN, Mehmet, *“İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, Akademik Orta Doğu* Dergisi, Cilt: 2, Sayı:2, İstanbul, 2008.

50. T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, *Türk Cumhuriyetleri’nin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri,* Ankara, Mayıs 2009.

51. PEHLİVANOĞLU, A. Ömer, *Orta Doğu ve Türkiye, Orta Doğu ve Türkiye,* Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.

52. ROOSEVELT, Kermit, *Karşı Darbe/ CIA İran’da,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

53. VANER, Semih, *Unutulan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan,* Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

54. WİSHNİCK, Elizabeth, *“Russia, China, And The United States In Central Asia: Prospects For Great Power Competitıon And Cooperation In The Shadow Of The Georgian Crisis”*, Strategic Studies Institute United States Army War College, United States, Şubat 2009.

55. YAPICI, Utku, *Yeni Soğuk Savaş,* Başlık Yayın Grubu, İstanbul, Ekim 2007.

56. YENİSEY, Gülara, *“İran’da Merkezi Rejimin Etnik Gruplara Bakışı ve Bu Grupların Merkezden Beklentileri”*, Der: Sulanlı, Vaqif, Güney Azerbaycan: Tarihi, Siyasi ve Kültürü Müstevade, Güney Azerbaycan’ın Sesi Kitaphanesi, No:5, Bakü, 2010.

57. YENİSEY, Gülara, *İran’da Etnikpolitik Hareketler 1922-2004,* Ötüken Neşriyat AŞ, İstanbul, 2008.

58. TÜREL, Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, Barış Platin Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2009.

Tezler

1. CABBAR, Mustafa Alper, *“Çin: Bürokrasi İçinde İktidar Mücadeleleri (1949–1976)”*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İlker Aktükün, İstanbul, 2006.

2. AKINCI, Ali Rıza, *“Devrim Sonrası İran Dış Politikası”*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Çakmak, Haydar, Ankara, Aralık 2005.

3. DURDULAR, Arzu, *“1970’den Günümüze Karşılaştırmalı Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri”,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı master tezi, Tez Danışmanı: Yinanç, Refet, Ankara, 2006.

4. IĞDIR, Aslıhan, *“Soğuk Savaş Sonrası Yeni Türk Devletleri Üzerinde Türkiye- İran Rekabeti”,* Süleyman Demirel Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Kodaman, Timuçin, Isparta, 2006.

5. KARACA, R. Kutay, *"Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri"*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Şıvgın, Hale, Ankara, 2007.

6. MUSTANOV, Fazylbek, *"Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a Yönelik Politikası"*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Turan, Ömer, Ankara, 2005.

7. OĞUZ GÖK, Gözde, *"İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk- İran İlişkileri"*, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim Dalı yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Aynural, Salih, Gebze, 2005

8. ÖZDEMİR, Yavuz, *"Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları"*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Başak, Cengiz, Ankara, 2007.

9. SARIKAYA, Yalçın, *"İran'da Milliyetçilik ve Bölgeye Yansımaları"*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Öztürk, Osman Metin, Ankara, 2007.

10. TÖREYEV, Beşir, *"Türkmenistan'ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi"*, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez Danışmanı: Akgün, Ali Ekber, Gebze, 2005.

11. VELİYEV, Emil, *"Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası"*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Tez Danışmanı: Onulduran, Ersin, Ankara, 2007.

İnternet Kaynakları

1. *"ABD Tacikistan'da Askeri Üst Kuracak"*,

http://www.turkishny.com/headline-news/4/33260-abd-tacikistanda-askeri-us-kuracak (25.06.2010).

1. ALPASLAN, Fatih, *"Kazakistan- Türkmenistan- İran Demir Yolunun Temeli Atıldı"*, http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-az/Haberler/69-turkmenistan-habarlar/86-kazakistan-tuerkmenistan-ran-demir-yolunun-temeli-atld.html (28.10.2010).
2. ARAR, Asım, *"Çok Taraflı Ulaştırma Düzenlemeleri"*, http://www.mfa.gov.tr/cok-tarafli-ulastirma-duzenlemeleri.tr.mfa (27.08.2010).
3. *"Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev`in Çin Ulusal Halk Temsilcileri Meclisi Daimi Komitesi Başkanı Li Peng`in Başkanlığını Yaptığı Çin Halk Cumhuriyeti Heyeti ile Görüşmesinden - Cumhurbaşkanlığı Sarayı"*, 23 Haziran 2000 Yılı, http://library.aliyev-heritage.org/tk/9229110.html (28.06.2010).
4. BURGET, Fazıl Ahmet, *"İran'ın Türkistan Açılımı ve Enerji Güzergâhındaki Yeri"*, http://www.turksam.org/tr/yazdir255.html (28.06.2010).
5. BURGET, Fazıl Ahmed, *"Avrasya Jeopolitiğinde Tacikistan"*, http://www.turksam.org/tr/a1890.html (24.06.2010).
6. *"Çin: Diplomatik Heyetimiz Kırgızistan'da"*, http://www.chinaembassy.org.tr/tur/fyrth/t711672.htm (26.10.2010).
7. *"Çin'den Tacikistan'a Hibe"*, http://www.stargundem.com/ekonomi/1034139-cinden-tacikistana-hibe-haberi.html (24.06.2010).
8. ÇOMAK, İhsan, *"Rusya- İran İlişkileri"*, http://www.turksam.org/tr/a666.html (14.10.2010).
9. Daly,John C. K, *"Trade And Transıt Cooperatıon Increasıng Between Uzbekıstan And Iran"*, Eurasia Daily Monitor, Cilt: 5, Sayı: 118, http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=33738&tx_ttnews[backPid]=166&no_cache=1 (20.10.2010).
10. DEMİRTEPE, Turgut, *"Andican Olayları Sonrası Özbek Dış Politikası"*, http://www.usakgundem.com/yazar/320/andican-olaylari-

sonrasi-%C3%B6zbek-dis-politikasi.html (26.06.2010).

11. ERDAL, Murat, *"Yeni İpek Yolu; Avrupa Kafkasya Asya Taşıma Koridoru (Traceca) Projesi"*, http://www.meslekiyeterlilik.com/lojistik/18.TRACECA%20Projesi.pdf (20.10.2010).

12. ERKİN, Ekrem, *"Kırgızistan'da Yeni Sivil Darbe"*, http://www.sde.org.tr/tr/haberler/952/kirgizistanda-yeni-sivil-darbe.aspx (23.06.2010).

13. *"Ermenistan-İran İlişkileri Doruk Noktasında"*, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1856 (28.06.2010).

14. FARRAR- WELLMAN, Ariel, FRASCO, Robert, *"Kazakhstan-İran Foreign Relations"*, http://www.irantracker.org/foreign-relations/kazakhstan-iran-foreign-relations (15.10.2010).

15. FARRAR- WELLMAN, Ariel, FRASCO, Robert, *"Tajikistan- Iran Foreign Relations"*, .http://www.irantracker.org/foreign-relations/tajikistan-iran-foreign-relations (18.10.2010).

16. FARRAR- WELLMAN, Ariel, FRASCO, Robert, *"Turkmenistan-İran Foreign Relations"*, http://www.irantracker.org/foreign-relations/turkmenistan-iran-foreign-relations (15.10.2010).

17. FARRAR- WELLMAN, Ariel, FRASCO, Robert, *"Uzbekistan-Iran Foreign Relations"*, http://www.irantracker.org/foreign-relations/uzbekistan-iran-foreign-relations (18.10.2010).

18. http://data.worldbank.org/country/china (01.06.2010).

19. http://data.worldbank.org/country/iran-islamic-republic (30.10.2010).

20. http://news.am/tur/news/37266.html (28.12.2010).

21. http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP.pdf (01.06.2010).

22. http://www.abna.ir/data.asp?lang=10&Id=196020 (28.11.2010).

23. http://www.internethaber.com/iran-gurcistan-arasi-vizeler-kalkti-307639h.htm (28.11.2010).

24. http://www.traceca.org.tr/ (26.08.2010).

25. http://www.turkey.mfa.uz/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1232 (27.06.2010).

26. http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/TRACECA/tr/images/20100326_170203_10426_1_64.jpg (26.08.2010).

27. http://www.zucder.org.tr/zucder/docs/traceca.pdf (18.9.2009).

28. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html (01.06.2010).

29. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html (30.10.2010).

30. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html (23.06.2010).

31. *"Industry"*, http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm (24.06.2010).

32. *"İran, Kırgızistan'a 60 Ton Yardım Gönderdi"*, http://www.islamidavet.com/iran-kirgizistana-60-ton-yardim-gonderdi.html (10.09.2010).

33. *"İran, Kırgızistan'daki Gelişmeleri "İç Sorun" Olarak Değerlendirdi"*, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=972147&title=iran-kirgizistandaki-gelismeleri-ic-sorun-olarak-degerlendirdi (10.08.2010).

34. *"İran İslam Cumhuriyeti ve Gürcistan Dışişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısı"*, http://www.1news.com.tr/guneykafkasya/gurcustan/20101104041439776.html (20.11.2010).

35. *"İran ve Ermenistan Arasında İki Mutabakat ve Bir İşbirliği Belgesi İmzalandı"*, http://www.1news.com.tr/guneykafkasya/iran/20101027021000331.html (26.11.2010).

36. Jani, Feruza, *"Relations Between Iran And Central Asia (Synopsis)"*, http://enews.ferghana.ru/article.php?id=2520 (28.10.2010).

37. Kamalov, İlyas, *"Türkmenistan-İran Gaz Boru Hattı Faaliyete Geçiyor"*, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=446 (28.06.2010).

38. KANBOLAT, Hasan, AĞACAM, Kamil, *"Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kafkasya'ya Artan İlgisi ve Ekonomik Boyutları"*, http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0055_cin_halk_cumhuriyenin_kafkasyaya_artan_ilgisi.htm (24.06.2010).

39. KANTATCI, Sertaç, *“Ermenistan Müttefik Arıyor/ Ermeni-Çin İşbirliği Artacak”*, http://www.ekonometri.com.tr/index.php?page=habergoster&hbrID=84&y=32 (20.06.2010).

40. *“Karadeniz ve Hazar Bölgesindeki Enerji Güvenliğine Bükreş’te Çözüm Aranacak”*, http://www.tumgazeteler.com/?a=5572503 (26.06.2010).

41. KELİMBETOV, Kairat, *“Regular Top-Level Meetings Between Kazakhstan And China Mean They Plan To Be Long-Term Strategic Partners”*,

http://www.inform.kz/eng/article/2277365 (24.06.2010).

1. KESKİN, Arif, *“Güney Azerbaycan Milli Hareketine Tarihsel Bir Bakış”*, http://www.turksam.org/tr/a195.html (25.10.2010).

2. KESKİN, Arif, *“İran, Rusya- Gürcistan Çatışmasında Zorlanıyor”*, http://www.gunaz.tv/aze/14/articleCat/1/articleID/268-Iran-Rusya-Gurcistan-Catismasinda-Zorlaniyor-Arif-KESKIN.html/articlePg/11 (15.10.2010).

3. KESKİN, Arif, *“İran’ın Kafkasya Politikası”*, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=145&Itemid=44 (28.06.2007).

4. *“Kırgızistan Cumhurbaşkanı Otunbayeva, İran Dışişleri Bakanı Mutteki’yi Kabul Etti”*, http://www.usakgundem.com/haber/58998/k%C4%B1rgizistan-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-otunbayeva-%C4%B0ran-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-mutteki-39-yi-kabul-etti-.html (14.11.2010).

5. *“Kırgızistan’daki Kargaşanın Kısa Tarihçesi”*, http://www.haberturk.com/dunya/haber/523202-kirgizistandaki-kargasanin-kisa-tarihcesi (23.06.2010).

6. KODAMAN, Timuçin, *“Birsel, Haktan, Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası”*, http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt16/sayi2/413-442.pdf (26.06.2010).

7. KONA, Gamze Güngörmüş, *“Saklı Coğrafyadaki Humeynisiz Devlet- Orta Asya ve İran”*, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=41 (06.08.2010).

8. KUCERA, Joshua, *“Iran Expanding Ties With Central Asian States to Counterbalance US Geopolitical Pressure”*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav041305b.shtml (28.10.2010).

9. ÖZALP, Necdet, *“Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarını Önemi ve Konumu”*, *Panorama* dergisi, Sayı: 1, Şubat 2004, http://www.umitkenanbingol.com/ekitaplar/ekonemi/hazar_petrolleri.pdf (18.11.2010).

10. *“Özbekistan- Tacikistan Arasındaki Su Savaşı Kızıştı”*, http://uzbekistanerk.com/trk/?p=86 (25.11.2010).

11. *“Özbekistan, Tacikistan’a Ait Vagonları Göndermeye Başladı”*, http://arsiv.turkyurdu.com/son-dakika/ozbekistan-tacikistana-ait-vagonlari-gondermeye-basladi/ (26.11.2010).

12. *“Özbekistan, Tacikistan’da Düzenlenen ŞİÖ Zirvesine Düşük Düzeyde Katılıyor”*, http://www.habergalerisi.com/haber/ozbekistan-tacikistanda-duzenlen--sio-zirvesine-dusuk-duzeyde-katiliyor-41979.html (25.11.2010).

13. “ÖZTARSU, Mehmet Fatih, *İran’ın Dağlık Karabağ Politikaları”*, http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1164/iranin-daglik-karabag-politikalari.aspx (14.10 2010).

14. ÖZTARSU, Mehmet Fatih, *“Karabağ’daki Seçimlerin Getirdikleri”*, http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1068/karabagdaki-secimlerin-getirdikleri.aspx (15.10.2010).

15. RAHMAN, Fazal- ur, *“China’s Response to Russian- Georgia Conflict”*, No: 1, 2009, http://www.issi.org.pk/publication-files/1299222178_82121445.pdf (15.06.2010).

16. SİNKAYA, Bayram, *“İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Tacikistan ve Türkmenistan Ziyaretleri”*, http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=545 (28.06.2010).

17. Taştekin, Fehim, *“Büyük Fırtınanın Küçük Vadisi: Pankisi”*, http://www.kafkas.org.tr/hakkinda/pankisi.html (28.10.2010).

18. *“Tacikistan, Amerika’ya Askeri Üs Önerdi”*, http://www.sondakika.com/haber-tacikistan-amerika-ya-askeri-us-onerdi/ (25.11.2010).

19. *“Türkmenistan: Dünyanın Her Yerine Gaz Veririz”*, http://www.usakgundem.com/haber/42752/t%C3%BCrkmenistan-d%C3%BCnyan%C4%B1n-her-yerine-gaz-veririz-.html (26.06.2010).

20. *“Türkmenistan - Çin Doğal gaz Boru Hattı Açıldı”*, http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1173663 (15.10.2010).

21. *“Türkmenistan Çin’le Doğal Gaz Anlaşması İmzalıyor”*, http://www.usakgundem.com/haber/8704/t%C3%BCrkmenistan-%C3%A7in%E2%80%99le-dogal-gaz-anlasmasi-imzaliyor.html (26.06.2010).

22. VELİYEV, Cavid, *“Ermenistan’ın Müttefik Arayışı”*, http://www.turkishforum.com.tr/tr/content/2009/01/12/ermenistanin-muttefik-arayisi/ (03.07.2010).

23. VELİEV, Cavid, *“İran, Tacikistan’a Yatırım Yapıyor”*, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=7783 (28.06.2010).

24. YILDIRIM, Bilal, *“Şanghay İşbirliği Örgütü”*, http://www.tasam.org/images/tasam/yildirim.pdf (08.07.2010).

EKLER

Ek1.Hakem Onayı

HAKEM HOCA GÖRÜŞÜ

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın danışmanlığını ve editörlüğünü yaptığı, bölüm lisans öğrencileri ve öğretim üyesi İyikan'ın makalelerinden oluşan, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde 1991 – 2010 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgesel/küresel güçlerin bölge politikalarının araştırıldığı derleme kitap çalışmasında yer verilmesi düşünülen Emrah Kaya'nın yazdığı Çin Ve İran'ın Orta Asya Ve Kafkasya Politikaları (1991- 2010) başlıklı bölümün yayınlanmasında sakınca yoktur.

Bilginize

Dr. Barış ADIBELLİ

Dumlupınar Üniv. İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Böl. Merkez Kampus, Kütahya

22 Nisan 2011

SONUÇ

Türk dış politikası cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar üç döneme ayrılabilir:

1. Cumhuriyetin kuruluşu,
2. Soğuk Savaş dönemi,

1. 1991 sonrası dönemi.

Birinci dönemin önceliği, Osmanlı Devleti sonrasında kurulan cumhuriyetin siyasi, iktisadi ve kültürel temellerinin atılması olmuştur. İkinci dönemde güvenlik ön plana çıkmış; kuzeydeki komşu ülke SSCB'nin Türkiye'ye dönük dış politikası, ülke güvenliği için tehdit olarak algılanmış; tedbir olarak Batı'yla güvenlik konusunda 1952'de kuramsal ilişkiye geçilmiştir. NATO'nun güvenlik politikası ile ülkenin dış politika çıkarları örtüştürülmüş; öznel politikasız, tek kutupluluk koşullarında bir dış politika takip edilmiştir. Bunun sonucunda Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya yönelik durağan bir strateji uygulanmış; SSCB ile ilişkileri barış ortamında sürdürmeye öncelik verilmiş; karşılığında bu ülke coğrafyasında yaşayan soydaşlarla ilişkiler dondurulmuş; demir perde koşullarının etkisiyle diyalogsuz bir dönem geçirilmiştir. Mustafa Kemal'in **"***Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yakında ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir* ***(***29 Ekim 1933)," öngörüsünün gereği yapılmamıştır. Bu da Türkiye'nin 1991'deki gelişmeye hazırlıksız yakalanmasını beraberinde getirmiştir.

SSCB'nin 1991'de dağılması, Türkiye'ye dış politikada öznelliği yakalama fırsatı vermiş; din, dil, kültür ve tarih birliği içindeki ülkelerle yakın iş birliğini hedefleyen dış politika stratejisi takip etmeye çalışılmıştır.

SSCB'yi oluşturan on beş ülkeden beşi, Türk devletiydi. Her ne kadar Türkiye 1991'e hazırlıksız yakalanmış olsa da asıl hazırlıksız yakalananlar bu ülkeler olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ülkelerini yurt dışında büyükelçi statüsünde temsil edecek yetişmiş kalifiye insanların dahi olmaması buna dair önemli bir örnektir.

Yeni dönem, bilinmeyen problemleri gün ışığına çıkarmış; bu sorunlardan bazıları günümüze dek varlığını muhafaza etmiştir. Bunlar:

1. Bağımsız dış politika;
2. Rusya'yla yakın ilişki kurarak ülke çıkarlarını korumak;
3. Sınırlar içinde güvenlik / istikrarı sağlamak;

4. Siyasi aktörlerin iktidarlarını korumak / sürekliliğini sağlamak için hukuku araç olarak kullanmak;
5. Batılı anlamda demokrasiyi yerleştirmeden Batı sermayesini bölgeye çekmek;
6. Enerji kaynaklarını kullanarak ülke kalkınmasını sağlamak;
7. Hazar'a kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın statüsünün oluşumunda çıkarlarını korumak.

Rusya için Orta Asya ve Güney Kafkasya önemlidir. Moskova'nın öncelikleri:

1. Enerji kaynaklarından elde edilen ürünlerin Batı'ya taşınmasının Rusya üzerinden sağlanması;
2. Kartel özelliğiyle Batı karşısında alternatifsiz aracı ülke konumunun muhafazası;
3. Uzun vadeli anlaşmalarla, enerji üreten ülkelerin bağımlı kılınması;
4. Rusya'nın bölge ülkelerindeki çıkarlarının korunması;
5. ABD'nin 2001 sonrası üsler yoluyla bölgeye yerleşme girişiminin ve gelecekteki etkinliğinin engellenmesidir.

Çin Halk Cumhuriyeti, son yıllarda benzersiz bir ekonomik büyümeyi başarmıştır. Bu da sanayisinin enerji ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Yapılan araştırmalar, Çin'in kısa dönemde (gelecek 10 – 15 sene içinde) enerji ihtiyacının %500 artacağını işaret etmektedir. Orta Doğu'daki enerjiye ve Hürmüz Boğazı'nın güvenliğine bağımlı olan Pekin, bu bağımlılığı çeşitlendirmek ve bölge ülkeleriyle uzun vadeli antlaşmalar yapmak istemekte; Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Güneydoğu Asya Uluslararası Birliği (ASEAN) üyelikleriyle de gücünü pekiştirmeyi hedeflemektedir. Çin, dünyanın en büyük ordusuna ve nükleer silahlara sahiptir; amacı, ekonomik ve askerî bakımdan süper güç olmaktır. ABD'nin özellikle 2001'den sonra bölgede etkili olma çabaları Çin'i endişelendirmekte; Rusya'yla birlikte ŞİÖ'yü de bu girişimi önlemekte araç olarak kullanmak istemektedir. Orta

Asya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle özellikle enerji konusunda iş birliğini amaçlamaktadır.

1991'deki gelişme, İran'ın Batı'nın gündemine tekrar girmesini sağlamıştır. Tahran'ın, Müslüman nüfusa sahip Orta Asya ve Şii inancın hâkim olduğu Azerbaycan'da etkili olacağı düşüncesi, özellikle ABD yöneticileri ve basını tarafından sıkça dile getirilmiş; bölgede İran modelini örnek alan bir siyasal rejimin oluşmasının sakıncaları sıkça vurgulanmıştır. Tahran'ın etnik yapısı, Tacikistan'da bile beklenen etkiyi kuramaması Batı'nın yanılgısının bir göstergesi olmuştur.

Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki gelişmelere enerji gözlüğüyle bakan ABD'nin öncelikleri şunlar olmuştur:

1. 1991 sonrası bölgede sınırların korunması;
2. Rusya'yı bunu sağlayabilecek bir aktör olarak değerlendirmesi;
3. 1993'te Yakın Çevre Doktrini'nin ilanından sonra etkinliğini artıran Rusya'nın gücünün sınırlanması;
4. Bunun için bölge ülkeleriyle ekonomik, siyasi iş birliğinin sağlanması;

Ülkelere Rusya'yı dengelemede alternatif sunulması; (GUAM gibi bölgesel oluşumlara katılımın sağlanması)

1. 2001 olaylarından sonra bölgede kurduğu askerî üslerle, askerî gücünü Çin Halk Cumhuriyeti sınırlarına kadar taşıması.

Orta Asya ve Kafkasya, Avrasya coğrafyasının enerji merkezleridir. Batı sanayisinin artan enerji ihtiyacı; Avrasya'daki gelişmelerin XXI. yüzyılın belirlenmesinde etkin olacağı beklentisi bölgeyi ve aktörlerini önemli hâle getirmektedir. Bölgenin geleceğinde öncelikle Rusya, ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin çıkarları ve bunları gerçekleştirmede kullanacakları araçlar belirleyici olacaktır.

110 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html, Ekonomik veriler hakkında farklı kaynaklar için bakınız: http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP.pdf, http://data.worldbank.org/country/china (01.06.2010).

111 Atilla Sandıklı- İlhan Güllü, *Geleceğin Süper Gücü Çin; Uzakdoğu'daki Entegrasyonlar ve Şangay İşbirliği Örgütü*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15- 16.

112 R. Kutay Karaca, *Dünyadaki Yeni Güç Çin, Tek Kutuptan, Çift Kutuba*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 204.

113 Mustafa Alper Cabbar, *"Çin: Bürokrasi İçinde İktidar Mücadeleleri (1949–1976)"*, İstanbul, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 11.

114 Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1995, s. 341–362.

115 Hubert Deschamps, *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, Akşam Kitap Kulübü, Serisi No: 13, İstanbul, 1966, s. 76 – 77.

116 Ray Huang, *Çin Tarihi, Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, (Çev) Atilla Sönmez, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,, Ekim 2007, s. 289- 290.

117 Mustafa Alper Cabbar, age., s. 14.

118 Arzu Durdular, *"1970'den Günümüze Karşılaştırmalı Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri"*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 9-10.

119 Hasan Bilgin, Stratejik Açıdan Çin, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s. 62.

120 Hasan Bilgin, age., s. 67.

121 Cenap Çakmak, *Amerikan Dış Politikası ve ABD-Çin İlişkilerinde Pragmatizm ve Rasyonalite*, Geleceğin Süper Gücü Çin, (Der: Atilla Sandıklı-İlhan Güllü), Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 111.

122 *Pekin – Moskova Çatışması İki Merkezin Birbirini Suçlayan Ünlü Mektupları*,(Çev: Süleyman Ege), Bilim ve Sosyalizm Yayınları 13, Ankara, 1990, s. 9- 13.

123 Çin Saldırısı ve Vietnam Gerçeği, *Barış Derneği Özel Komisyonu*, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979, s. 14-15.

124 R. Kutay Karaca, *Dünyadaki Yeni Güç Çin*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 123.

125 R. Kutay Karaca, *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 11.

126 Ramakant Dwivedi, "*China's Central Asia Policy in Recent Times"*, China and Eurasia Forum Quarterly, Cilt 4, Sayı. 4, Washington, 2006, s. 142.

127 Yuqun Shao, "*The EU's Central Asia Policy and its Implications for China"*, German Development Institute, Discussion Paper, Bonn, 9/2008, s. 18.

128 Ahat Andican, "Çin Satrancında Orta Asya", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 12, Sayı: 1, Ankara, 2006, s. 8–9.

129 Felix K. Chang, "*China and Xinjiang, Fresh Perspectives on East Asia's Future China's Central Asian Power and Problems"*, Foreign Policy Research Institute, PA, Yaz 1997, s. 423.

130 Elizabeth Wishnick, "*Russıa, Chına, And The Unıted States In Central Asia: Prospects For Great Power Competıtıon And Cooperatıon In The Shadow Of The Georgian Crisis"*, Strategic Studies Institute United States Army War College, PA Şubat 2009, s. 29.

131 Bircan Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal gaz*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 146, 147.

132 Yasin Aslan, *Sarı İstila*, Berikan Elektronik Basım Yayım San. ve Tic. Ldt. Şti, Ankara, 2004, s. 64- 71.

133 Fazylbek Mustanov, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a Yönelik Politikası,* Ankara, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 21 – 28.

134 J. Peter Pham, Beijing's Great Game: Understanding Chinese Strategy in Central Eurasia, America Foreign Policy Interests, Cilt: 28, Sayı: 1, 2006, s. 62.

135 Ahat Andican, agm., s. 11- 12.

136 http://www.traceca.org.tr/ (26.08.2010), Projenin geçiş haritası için: http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/TRACECA/tr/images/20100326_170203_10426_1_64.jpg (26.08.2010), Projeye Türkiye'nin bakışı için bkz. Asım Arar, *"Çok Taraflı Ulaştırma Düzenlemeleri"*, http://www.mfa.gov.tr/cok-tarafli-ulastirma-duzenlemeleri.tr.mfa (27.08.2010).

137 Hasan Kanbolat- Kamil Ağacam, "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kafkasya'ya Artan İlgisi ve Ekonomik Boyutları"*, http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0055_cin_halk_cumhuriyenin_kafkasyaya_artan_ilgisi.htm (24.06.2010).

138 Utku Yapıcı, *Yeni Soğuk Savaş*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul,, Ekim 2007, s. 167.

139 Barış Adıbelli, *Büyük Avrasya Projesi,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,, Kasım 2006, s. 36.

140 R.Kutay Karaca, "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Yeni Güvenlik Kavramı, Şanghay İş Birliği Örgütü ve Türkiye'nin Bölgeye Bakış Açısı"*, *Stratejik Araştırma* Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 3, Ankara, 2004, s. 202.

141 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, (Çev) Yelda Türedi, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2005, s. 266.

142 Robert Sutter, *"Durability in China's Strategy Toward Central Asia-Reasons for Optimisim"*, China and Eurasia Forum Quarterly, Cilt: 6, No.1, Washington 2008, s.8.

143 R. Kutay Karaca, "Petrol ve Petrolün Jeopolitik Önemi", *Stratejik Araştırma* Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, 2003, s. 116.

144 Ali Faik Demir, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye ile Orta Asya Arasındaki İlişkiler ve Bu Konuda Etkili Olan Faktörler", *Stratejik Araştırma Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara, 2003, s. 173.

145 Bircan Dokuzlar- Hasan Yılmaz-Cenk Pala, "Çin'in Orta Asya Enerji Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:1, Ankara, 2006, s. 303 – 313.

146 Sertaç Kantatcı, "Ermenistan Müttefik Arıyor/ Ermeni-Çin İşbirliği Artacak", http://www.ekonometri.com.tr/index.php?page=habergoster&hbrID=84&y=32 (20.06.2010).

147 Necdet Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarını Önemi ve Konumu", *Panorama* dergisi, Sayı: 1, İstanbul,, Şubat 2004, s. 4.
http://www.umitkenanbingol.com/ekitaplar/ekonemi/hazar_petrolleri.pdf (18.11.2010).

148 Necdet Özalp, agm., s. 6.

149 Kazakstan Caspi Shelf, 1993 yılında Kazakistan'ın Hazar kıyısında petrol aramak için kurulmuş bir konsorsiyumdur.

150 Yavuz Özdemir, "*Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları",* Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 19.

151 Barış Adıbelli, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,, Haziran 2008, s. 128.
152 Yasin Aslan, age., s. 65 – 67.
153 Levent Yücel, age., s. 78.
154 R. Kutay Karaca, age., s. 137.
155 Fazylbek Mustanov, age., s. 48- 57.
156 T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, *"Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri"*, Mayıs 2009, s. 25, 26.
157 R. Kutay Karaca, *Dünyadaki Yeni Güç Çin*, s. 174, 175.
158 Fazylbek Mustanov, age., s. 48- 57.
159 http://www.inform.kz/eng/article/2277365 (24.06.2010).
160 Kırgızistan-ABD yakınlaşması üzerine 2005 Martı'nda ayında Rus medyası Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'in yolsuzlukları hakkında yazılar yazınca Kırgızistan Rusya'ya nota vererek cumhurbaşkanı ailesine karşı yöneltilen karalama kampanyasını protesto etmiştir.
161 Ekrem Erkin, "Kırgızistan'da Yeni Sivil Darbe", http://www.sde.org.tr/tr/haberler/952/kirgizistanda-yeni-sivil-darbe.aspx (23.06.2010).
162 "Kırgızistan'daki Kargaşanın Kısa Tarihçesi", http://www.haberturk.com/dunya/haber/523202-kirgizistandaki-kargasanin-kisa-tarihcesi (23.06.2010).
163 "*Çin: Diplomatik Heyetimiz Kırgızistan'da*", http://www.chinaembassy.org.tr/tur/fyrth/t711672.htm (26.10.2010).
164 T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, age., s.28.
165 R.Kutay Karaca, *Güç Olma Stratejisi Çin*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.177.
166 Ahat Andican, agm., s. 7.
167 Selçuk Çolakoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin – Orta Asya İlişkileri", Orta Asya Kafkasya Araştırmaları USAK, Cilt:1, Sayı:2, Ankara, 2006, s. 46.
168 Yavuz Özdemir, a.ge., s. 57.
169 Beşir Töreyev, "*Türkmenistan'ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi*", Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze 2005, s. 36- 49.
170 "*Industry*", http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm (24.06.2010).
171 "*Türkmenistan Çin'le Doğal Gaz Anlaşması İmzalıyor*", http://www.usakgundem.com/haber/8704/t%C3%BCrkmenistan-%C3%A7in%E2%80%99le-dogal-gaz-anlasmasi-imzaliyor.html (26.06.2010).
172 "*Türkmenistan - Çin Doğal gaz Boru Hattı Açıldı*", http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1173663 (15.10.2010).
173 "*Türkmenistan: Dünyanın Her Yerine Gaz Veririz*", http://www.usakgundem.com/haber/42752/t%C3%BCrkmenistan-d%C3%BCnyan%C4%B1n-her-yerine-gaz-veririz-.html (26.06.2010).

174 “*Karadeniz ve Hazar Bölgesindeki Enerji Güvenliğine Bükreş`te Çözüm Aranacak*”, http://www.tumgazeteler.com/?a=5572503 (26.06.2010).
175 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html (23.06.2010).
176 Ahat Andican, agm., s. 15.
177 Fazıl Ahmed Burget, “*Avrasya Jeopolitiğinde Tacikistan*”, http://www.turksam.org/tr/a1890.html (24.06.2010).
178 *ABD, Tacikistan’da Askeri Üs Kuracak* ,
http://www.turkishny.com/headline-news/4/33260-abd-tacikistanda-askeri-us-kuracak (25.06.2010).
179 “*Tacikistan, Amerika’ya Askeri Üs Önerdi*”, http://www.sondakika.com/haber-tacikistan-amerika-ya-askeri-us-onerdi/ (25.11.2010).
180 “*Çin’den Tacikistan’a Hibe*”, http://www.stargundem.com/ekonomi/1034139-cinden-tacikistana-hibe-haberi.html (24.06.2010).
181 “Özbekistan ve Çin İşbirliği Anlaşması İmzaladı”, *Eko Avrasya* Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 11, Ankara,, Yaz 2010, s. 59.
182 Yavuz Özdemir, age., s. 70- 72.
183 T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, age., s. 29-30.
184 Emel Özer/Özlem Yılmaz, “Özbekistan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)”, Necati İyikan (ed.), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 2011.
185 Yavuz Özdemir, age., s. 75.
186 http://www.turkey.mfa.uz/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1232 (27.06.2010).
187 Timuçin Kodaman- Haktan Birsel, “*Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası*”, http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt16/sayi2/413-442.pdf (26.06.2010).
188 Turgut Demirtepe, “*Andican Olayları Sonrası Özbek Dış Politikası*”, http://www.usakgundem.com/yazar/320/andican-olaylari-sonrasi-%C3%B6zbek-dis-politikasi.html (26.06.2010).
189 “Özbekistan ve Çin İşbirliği Anlaşması İmzaladı”, *Eko Avrasya* dergisi, Yıl: 4, Sayı: 11, Ankara,, Yaz 2010, s. 53.
190 Hasan Kanbolat- Kamil Ağacam, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kafkasya’ya Artan İlgisi ve Ekonomik Boyutları”, http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0055_cin_halk_cumhuriyenin_kafkasyaya_artan_ilgisi.htm (24.06.2010).
191 Fariz İsmailzade, “China’s Relations with Azerbaijan”, China and Eurasia Forum Quarterly, Cilt: 5, No. 1, Bakü 2007, s. 29- 30.
192 *Dağlık Karabağ’da yapılan seçimler için bkz. Mehmet Fatih Öztarsu*, “Karabağ’daki Seçimlerin Getirdikleri”,
http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1068/karabagdaki-secimlerin-getirdikleri.aspx (15.10.2010).
193 *“Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev`in Çin Ulusal Halk Temsilcileri Meclisi Daimi Komitesi Başkanı Li Peng`in başkanlığını yaptığı Çin Halk Cumhuriyeti heyeti ile*

görüşmesinden" - Cumhurbaşkanlığı Sarayı, 23 Haziran 2000, http://library.aliyev-heritage.,org/tk/9229110.html (28.06.2010).

194 Modern İpek Yolu Projesi'nin güzergâhı için bkz. http://www.zucder.org.tr/zucder/docs/traceca.pdf (18.9.2009), Murat Erdal, "*Yeni İpek Yolu; Avrupa Kafkasya Asya Taşıma Koridoru (Traceca) Projesi"*, http://www.meslekiyeterlilik.com/lojistik/18.TRACECA%20Projesi.pdf (20.10.2010).

195 Hasan Kanbolat-Kamil Ağacam, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kafkasya'ya Artan İlgisi ve Ekonomik Boyutları", http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0055_cin_halk_cumhuriyenin_kafkasyaya_artan_ilgisi.htm (24.06.2010).

196 Barış Adıbelli, *Jeopolitik Ödül Avrasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,, Haziran 2009, s. 201- 202.

197 Hasan Kanbolat-Kamil Ağacam, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kafkasya'ya Artan İlgisi ve Ekonomik Boyutları", http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0055_cin_halk_cumhuriyenin_kafkasyaya_artan_ilgisi.htm (24.06.2010).

198 Fazal- ur- Rahman, *"China's Response to Russian- Georgia Conflict"*, No: 1, 2009, s. 1, http://www.issi.org.pk/publication-files/1299222178_82121445.pdf (15.06.2010).

199 Hasan Kanbolat- Kamil Ağacam, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kafkasya'ya Artan İlgisi ve Ekonomik Boyutları", http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0055_cin_halk_cumhuriyenin_kafkasyaya_artan_ilgisi.htm (24.06.2010).

200 Hasan Bilgin, age., s. 235.

201 Sertaç Kantarcı, "Ermenistan Müttefik Arıyor", http://www.ekonometri.com.tr/index.php?page=habergoster&hbrID=84&y=32 (27.06.2010).

202 Cavid Veliyev, "Ermenistan'ın Müttefik Arayışı", http://www.turkishforum.com.tr/tr/content/2009/01/12/ermenistanin-muttefik-arayisi/ (03.07.2010).

B- MAKALELER (YURT DIŞI)

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA YENİ DEMOGRAFİK DURUM VE ETNİK GRUPLAR

Elnur PAŞA[203]

Genel Olarak

1989 yılından 1996 yılına dek geçen dönem zarfında Azerbaycan'ın sosyoekonomik ve etnik yapısında büyük değişiklik meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgale başlaması ve 1991 yılında SSCB'nin ortadan kalkması sonucunda büyük göç ve nüfus dalgalanmaları yaşanmıştır. Azerbaycan Türkleri, Ermenistan topraklarından kovulurken 330 bin Ermeni de Azerbaycan topraklarını terk ederek Rusya'ya ve diğer ülkelere yerleşmiştir. Fakat bu Ermenilerin bir kısmı, geçen zaman zarfında Dağlık Karabağ bölgesine göç etmiştir. 1990 yılı başlarında Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi; Ermenistan'dan kovulan 186 bin Azerbaycan Türk'ünü, 18 bin Müslüman Kürt'ü, 3 500 Rus'u, ayrıca 48 bin Ahıska Türk'ünü göçmen statüsünde kaydetmiştir. Kısa süre sonra Ermenistan'dan gelen 10 bin göçmen (yaklaşık 3 bin Rus ve 7 bin Kürt) ile birkaç bin Ahıska Türk'ü,

Rusya'ya geçmiştir. Bunların dışında 1988 yılı sonrası 31 bin Yahudi, İsrail'e göç etmiştir. 1989-1995 yılları arasında 169 bin Rus, 15 bin Ukraynalı ve 3 bin Beyaz Rus (Belarus), Azerbaycan'ı terk etmiştir.[204] Buna Azerbaycan sınırları içinde bulunan Sovyet Ordusunun güney birliklerinin, 4. Ordu Hazar filosu ve hava saldırısı savunma birliklerinin, muhafız birliklerinin ülkeden çıkarılmasının etkisini de eklemek gerekir. Bu birliklerin sayısı, aileleriyle beraber 70-80 bin kişiye ulaşmaktadır.[205]

Tüm bu gelişmeler, yapılacak bir genel nüfus sayımında çok değişik sonuçların ortaya çıkacağının göstergeleri olmuştur. 22 Şubat 1996 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 442 sayılı emriyle genel nüfus sayımı için hazırlıklar yapılması ve sayımın gerçekleştirilmesi öngörülmüş; fakat her defasında belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. Muhtemelen Ermenistan'la savaş sonucunda meydana gelen tahribatın, büyük iş gücü ve nüfus hareketlerinin ortaya çıkarabileceği reel sonuçlardan endişe edilmiştir. Nihayet BM'nin mali yardımıyla 27 Ocak – 3 Şubat 1999 tarihleri arasında genel nüfus sayımı yapılmıştır. Sayım sonuçlarının 10 ciltlik kitap hâlinde yayınlanması öngörülmüş, 3. ve 4. ciltlerde Azerbaycan'da yaşayan halklara ve etnik gruplara ilişkin bilgiler yer almıştır.[206]

1999 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre Azerbaycan'ın toplam nüfusu, 7.953.400'dür. Bu nüfusun 7.205.500'ünü, yani %90,6'sını Azerbaycanlılar oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi 10 yıl içinde Azerbaycanlıların toplam nüfus içindeki oranı %8 artmıştır. İlçelerde ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde ise bu oran, %96-99'a kadar ulaşmaktadır. Sonuçlara göre; başkent Bakü, Azerbaycanlıların nispeten az olduğu bölgedir. Buradaki nüfusun %88'i Azerbaycanlılardan oluşmaktadır.[207]

1. **2009 Nüfus Sayımı Ve Demografik Duruma İlişkin Bazı Tespitler**
2. **2009 Genel Nüfus Sayımı**

Genel nüfus sayımının yapılmasına dair cumhurbaşkanlığı kararnamesi, 7 Haziran 2006 tarihinde çıkarılmıştır. Kararname gereği Nisan ayının 13'ünden 22'sine dek devam eden genel nüfus sayımı, yaklaşık 24 bin görevli tarafından yürütülmüştür. Sayım için 19 bin sayım bürosu oluşturulmuş ve her beş anketöre bir talimatçı-kontrolör atanmıştır. Her bir iskân birimi için, yedi talimatçı-kontrolörden ibaret sayım büroları oluşturulmuştur. Her sayım bürosunda yaklaşık 17-18 bin kişinin sayımı yapılmıştır. Bir sayım bürosunda yaklaşık 35 sayıcı çalışmış, bir anketör 10 gün içinde 450 kişiyle anket yapmıştır.[208] Şunu da vurgulamak gerekir ki, bir günde 45 anket düzenlenmesi, sağlıklı bir sayım yapılmasını zorlaştırmıştır. Yurt dışında yaşayan ülke vatandaşlarının sayımı, büyükelçilikler ve konsolosluklar aracılığıyla yürütülmüştür. Fakat gerek yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların sayılmasına ilişkin sayım duyurusunun yapılması, gerekse yurttaşların ilgi ve katılımı konusundaki sıkıntılar, yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların sayısına ilişkin sağlam veriler oluşturulmasını zorlaştırmıştır. Özellikle geçici seyahat vizesiyle Rusya Federasyonu'na çalışmaya gidenlerin ve bölgesinde ikamet etmeyenlerin sayısının büyükelçilik ve konsolosluklar aracılığıyla tespit edilmesi imkânsızdır. Bugün resmî olmayan verilere göre Rusya Federasyonu'nda yaşayıp çalışan Azerbaycanlıların sayısı 2-2,5 milyon arasında değişmektedir. Fakat bu verileri belgeleyen sağlam kaynaklar bulunmamaktadır.

1999 genel nüfus sayımında soru anketlerinde 17 soru varken yeni anketlere 35 soru dâhil edilmiştir. Bunlardan 29'u özel (iş, çalışma vb.), 6'sı konut durumuna ilişkindir.[209]

Sayım sonrası yapılan ilk açıklamaya göre Azerbaycan'ın nüfusu, 8.820.000'dir. İstatistiksel veriler, Azerbaycan'da genç nüfus ve iş gücü açısından iyi bir tablo sunmaktadır. Ülke nüfusunun %23'ünü 0-14, %70'ini 15-64, %7'sini 64 yaşın üzerindekiler; %31,2'sini 14-29 yaşındaki gençler oluşturmaktadır. Ülkedeki erkek nüfus, toplam nüfusun %49'unu, kadın nüfus ise %51'ini kapsamaktadır; kadın-erkek orantısı 1000 / 1024'tür. 2009 yılının ilk üç ayında ülke çapında 14.600 nikâh kıyılmış, 1700 boşanma gerçekleşmiştir. İlk kez nikâh kıydıran erkeklerde ortalama yaş sınırı 28, kadınlarda 24'tür.[210] 2009 yılı verilerine göre o yıl, ülke nüfusunda ilk kez

muhacirler hesabına bir artış yaşanmıştır. İçişleri Bakanlığının pasaport hizmeti bilgilerine göre, 2009 yılının Ocak-Mart aylarında Azerbaycan'a daimi ikamet için gelenlerin sayısı 484 iken, ülkeden gidenlerin sayısı 328'dir. Ülkeye giriş yapanların çoğunlukla, değişik ülkelerden (Çin, Vietnam, Pakistan vb.) çalışmak amacıyla gelenlerdir. Hâlihazırda Azerbaycan'da -yasal ve yasal olmayan- muhacirlerin sayısına ilişkin güvenilir bilgi yoktur. Bunların büyük çoğunluğunun Azerbaycan'a yasal yoldan geldikleri bilinmektedir. Genelde turist vizesiyle gelerek ticarete başlayan muhacirler daha sonra bu vizelerini uzatarak Azerbaycan'da ikamet etmektedirler.[211]

2. 2. Demografik Duruma İlişkin Bazı Tespitler

2009 yılı genel nüfus sayımı verilerinin resmen açıklanması, ülkedeki gelişimin seyrini görmek açısından önemli veriler sunacaktır. Fakat bazı konularda Azerbaycan'daki demografik durum ve gelişim sürecine ait ön tespitlerde bulunulabilir. Bu tespitlerden biri, Azerbaycan'ın etnik yapısı üzerinedir. İkincisi ise bölge ülkeleriyle kıyaslandığında Azerbaycan'ın ileride demografik açıdan daha avantajlı duruma gelebileceğidir.

1. **Ülke Nüfusu ve Etnik Yapının Durumu**
2. **İstatistik Verilerin Gelişim Dinamikası**

Daha önce de vurguladığımız gibi Azerbaycan'da nüfus hareketleri ve etnik yapıdaki dalgalanmalar, 1980'li yılların ortalarından itibaren kendini hissettirmeye başlamıştır. Fakat 1990'lı yılların sonlarına doğru iç ve dış

göçler ile etnik yapıdaki dalgalanmalar, daha istikrarlı bir hâle gelmiştir. Bu yüzden 2009 genel nüfus sayımındaki veriler açıklanacağı zaman -1989-1999 verileri arasındaki gibi- keskin bir fark gözlemlenmeyecektir. Ülkenin etnik yapısı ve etnik kimliklere ilişkin 2009 verileri, 1999 verilerinin ortaya koyduğu duruma benzer bir özellik arz etmiştir.

Sovyet döneminde yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarını incelediğimiz zaman 1926-1939 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu içinde Azerbaycan Türklerinin sayısında ciddi bir azalma olduğunu görebiliriz. Sonuçları daha sonra iptal edilmiş 1937 sayımına göre Azerbaycan'da toplam nüfus 3.056.449'dur. Nüfusun etnik dağılımında; 1.778.798 Azerbaycan Türkü,[212] 479.008 Rus, 370.164 Ermeni, 104.290 Lezgi, 99.145 Taliş, 56.933 Tat, 12.854 Avar, 10.899 Dağ Yahudisi, 10.878 Kürt, 1.498 İranlı, 131.198 de diğer halklar yer almaktadır.[213] 1939 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre toplam nüfus içinde Azerbaycan Türkleri 1.870.500, Ruslar 528.300, Ermeniler 388.000, Lezgiler 111.700, Talişler 87.500, Avarlar 15.700, Tatarlar 27.600, Ukraynalılar 23.600, Gürcüler 10.200, Kürtler 6000, Yahudiler 41.200'dür. 1926 genel nüfus sayımında kimliklerine göre nüfusları belirlenmiş Sahurlar (Tsahurlar), Türkler ve Tatların sayısına dair bilgi verilmemiştir.[214]

Bundan sonraki dönemlerde ülke nüfusu içinde Azerbaycanlıların sayısı giderek artmıştır.

Tablo 3: *Azerbaycan'da genel nüfus sayımında toplam nüfus ve Azerbaycan Türklerinin sayısal ve orantısal karşılaştırılması*:[215]

	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1999
Toplam nüfus	2.314.600	3.205.200	3.697.700	5.117.100	6.026.500	7.021.200	7.953.400
Azerbaycanlılar	1.438.000	1.870.500	2.494.400	3.776.800	4.708.800	5.805.000	7.205.500
Azerbaycanlılar (yüzde ile)	62,1	58,4	67,4	73,8	78,1	82,7	90,6

1989-1999 yılları arasında Azerbaycan'ın toplam nüfusu içinde Azerbaycan Türklerinin %7,9 oranında arttığını görebiliriz. Bunun nedenleri Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların kovularak Azerbaycan'a yerleşmeleri, Karabağ dışındaki Ermenilerin Azerbaycan'ı terk etmeleri, Ruslar başta olmak üzere diğer milletlerin başka ülkelere gitmeleridir. Bu olguları da dikkate alarak Azerbaycan'ın bugünkü demografik durumu ve etnik yapıdaki değişiklikler üzerine bazı tespitlerde bulunulabilinir. Zira 1999 yılı genel nüfus sayımı sonrası etnik yapı ve göç olaylarının seyrinde olağan dışı bir gelişme yaşanmamıştır.

Bugün Azerbaycan'da 20'den fazla etnik grubun yaşadığı vurgulanmalıdır.[216] Bu gruplarla ilgili genelde dil ve ırksal yakınlığına göre farklı sınıflandırmalar yapılabilir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, dil ve ırksal yakınlığına göre yapılan herhangi bir sınıflandırma, ülkenin siyasi yaşamı, iç ve dış politikalarında bir etki unsuru olması bakımından faydalı olmayacaktır. Çünkü yakın dilleri konuşan farklı etnik grup ve milletlerin Azerbaycan'ın siyasi ve sosyal yaşamındaki tutum, faaliyet, hareket ve davranışları birbirlerinden çok farklıdır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan'da yaşayan etnik gruplar ve milliyetler konusu, gerek iç, gerekse dış çevreler tarafından gündeme getirilmiş ve bugün de getirilmektedir. İlginçtir ki, uluslararası platfomda Azerbaycan'daki etnik kimliklerle ilgili sorunlar yaşandığına dair iddialar, genellikle Ermeni sivil toplum örgütleri ve araştırmacıları tarafından dile getirilmektedir. Oysa 1980'li yılların sonlarından itibaren, Ermenistan'da etnik azınlıklara ve farklı milliyetlere karşı yürütülen politikalar, bu ülkeyi homojen etnik kimliğe sahip bir ülke hâline getirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ruslar, Azerbaycan'da yine önemli bir azınlık olarak kalmıştır. Bağımsızlık döneminde Azerbaycan için en fazla sıkıntı yaratan konu, "Taliş-Mugan Cumhuriyeti" sorunu olmuştur.[217] Bunun dışında Rusya'daki değişik çevrelerin de kışkırtmasıyla "Lezgi Sorunu" gündeme getirilmek istenmiştir. Bu konuyla ilgili yaşanan polemiklere rağmen sorun bugün dahi sona ermiş değildir. Ayrıca yine Dağıstan kökenli etnik gruplardan olan Avarlar ve Sahurların yaşadıkları bölgelerde zaman zaman Azerbaycan yönetimini rahatsız eden olaylar yaşanmıştır.

İç ve dış bağlantılar açısından son yıllarda Azerbaycan kamuoyunun en çok tartıştığı ve tehdit olarak gördüğü konulardan biri de “Kürt azınlık”, daha doğrusu “Kürt kimliği” konusudur. Diğer etnik azınlıklar, Azerbaycan sınırları içinde daha fazla nüfusa sahip ve daha fazla örgütlenmiş oldukları için, Azerbaycan hükûmetiyle yaşanan polemik daha çok dış bağlantılı olmuştur. Fakat Kürt azınlıkla ilgili oluşturulmak istenen sorun, Azerbaycan’ın içindeki çıkar çevreleri tarafından organize edilerek desteklenmiştir. Bu nedenle olsa gerek, Azerbaycan’daki bazı elitlerin, Kürt kökenli olduklarına ve çevrelerinde çıkar grupları oluşturarak nüfuzlarını ve güçlerini artırma teşebbüsünde bulunduklarına dair kamuoyunda güçlü bir kanaat uyanmıştır. Şunu da vurgulamak gerekir ki, son yıllarda bu grupların Azerbaycan siyasetini etkileme gücü, nispeten azaltılmıştır.

Sayıca az olmasına rağmen kendine özgü bir önem arz eden topluluklardan biri de Yahudilerdir. Sovyetler Birliği’nin dağılmaya başladığı ilk yıllarda Yahudilerin çoğu İsrail’e ve diğer ülkelere göç etmiş olsalar da, bir kısmı Azerbaycan’a geri dönmüştür. Azerbaycan’daki Yahudi nüfus, İsrail başta olmak üzere dünyanın önde gelen Yahudi kuruluşları ve diasporası tarafından himaye edilen bir azınlıktır.

Geri kalan millî ve etnik azınlıklarla ilgili olarak Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandığı tarihten bugüne dek herhangi bir sorunun ortaya çıkmamış olması bir gerçekliktir. Burada vurgulanması gereken en önemli nokta, azınlıkların sosyoekonomik durumları ya da genel nüfus içindeki oranları ile yarattıkları sorunların aynı büyüklükte olmamasıdır. 29.000 Ukraynalı, 30.000 Tatar, 15.000 Beyaz Rus ve 10.900 Tat buna örnek gösterilebilir.

İç - dış siyasi ve sosyal etkenleri dikkate aldığımız zaman Azerbaycan’da yaşayan farklı milletlere ve etnik gruplara ilişkin aşağıdaki tespitlerde bulunulabilir:

Ruslar

Her ne kadar toplam nüfus içindeki oranı büyük ölçüde azalmışsa da Ruslar, Azerbaycan'daki azınlıklar arasında başlıca unsurlardan biri olarak kalmaktadır. Ruslar, Azerbaycan'a XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yerleşmeye başlamıştır. Rus nüfusun artması, doğal olarak Çarlık Rusyası'nın sömürge politikalarının bir uzantısı olmuştur. Bu politika, Sovyetler Birliği döneminde de sürdürülmüştür. XX. yüzyılın ikinci yarısında, Rus nüfusun artışı durmuş, ardından da azalmaya başlamıştır. 1939 sayımında Rus nüfus, 530.000'le (genel nüfus içinde %16,5'lik bir oranla) en üst düzeyine ulaşmıştır.[218] 1979 verilerine göre Azerbaycan'daki Rus nüfus, 475.300 (ülke nüfusunun % 7,9'u); 1989 verilerine göre ise 392.300 (ülke nüfusunun %5,6'sı) olmuştur. Fakat en büyük düşüş 1989-1999 yılları arasında yaşanmıştır. Ermenistan'la savaş, 1990 yılının Ocak ayında Sovyet Ordusunun Bakü'de katliam yapması, ülke içindeki siyasi istikrarsızlık, ekonomik kriz, Rusçanın kullanım alanının ciddi ölçüde daralması gibi etkenler Rusları ülkenin siyasi yaşamından uzaklaştırmıştır. 1999 nüfus verilerine göre on yıl içinde Azerbaycan'da Rusların sayısı üç kademede azalmış ve 141.700'e (ülke nüfusunun %1,8'i) gerilemiştir.[219] 2009 genel nüfus sayımı sonuçlarında Rus nüfusun yine azalma göstermesi beklenmektedir. Genç Rus nüfusun Rusya'ya göç etmeye devam etmesi; Azerbaycan'da kalanların büyük çoğunluğunun yaşlı olması, dolayısıyla doğum oranının çok düşük kalması gibi etkenler Rus nüfusun giderek daha da azalacağına ilişkin tahminleri güçlendirmektedir.

Lezgiler

Hâlihazırda 178.000 nüfusa sahip olan Lezgi toplumu, Sovyetler Birliği döneminde nüfus yoğunluğu olarak Azerbaycanlı, Rus ve Ermenilerden sonra dördüncü sıradaki toplumu oluşturmuştur. 1989 verilerine göre Azerbaycan'da yaşayan Lezgilerin sayısı 171.400'dür (ülke nüfusunun %2,4'ü). 1999 sayımı sonuçlarına göre bu sayı 178.000'dir (ülke nüfusunun

%2,2’si). Bu rakamlar Lezgi örgütlerinin liderleri tarafından tartışılmış, Lezgilerin gerçek nüfusunun 600-800 bin olduğu iddia edilmiştir. Fakat Azerbaycan’da bu kadar kalabalık bir Lezgi nüfusunun yaşadığı söylenemez. Bazı araştırmacılar, bu sayının 250-260 bin civarında olduğunu ileri sürmektedirler.[220]

Avarlar ve Sahurlar

XVII. yüzyılda Dağıstan’daki toprakların yetersizliği yüzünden Azerbaycan’ın Zakatala rayonuna göç etmiş Avarların sayısı 50.900, Sahurların sayısı ise 15.900’dür.[221]

1. Talişler

Azerbaycan’daki Taliş nüfusu 76.870’tir. Sovyetler Birliği döneminde, kimi zaman Talişler genel nüfus sayımında, ayrı bir kimlik olarak ele alınmamıştır. 1926 yılında 77.300 (ülke nüfusunun %3,3’ü) olan Taliş nüfusu, 1939 yılında 87.500’e çıkmıştır. Fakat 20 yıl sonra, 1959 yılında Talişler sadece 100 kişi olarak belirtilmiş; 1970 ve 1979 sayımlarında ise SSCB’deki halklar listesinden çıkarılmıştır. 1989 sayımına göre Taliş nüfusu 21.200’dür (ülke nüfusunun %0,3’ü). 1999 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Taliş nüfusu 76.800 olarak belirlenmiştir (ülke nüfusunun %1’i). Bazı uzmanların araştırmalarına göre, bugün Azerbaycan’da 200-250 bin Taliş yaşamaktadır.[222]

1. Kürtler

Genelde Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde; Laçın, Kelbecer, Zengilan, Gubadlı, Terter ilçelerinde yaşamışlardır. 1999 nüfus sayımı sonuçlarına göre Azerbaycan'da 13.100 Kürt yaşamaktadır. 1989 genel nüfus sayımında ise Kürt nüfusu 12 bin olarak belirlenmiştir. 1988-1990 yıllarında Ermenistan'da yaşayan 18.000 Müslüman Kürt, Azerbaycan Türkleriyle birlikte Azerbaycan'a sürülmüştür. Azerbaycan'ın batısında yaşayan Kürtler, 1992-1993 yılları arasında Ermeni işgali zamanında, yaşadıkları bölgeleri terk etmiştir. 1988-1989 yılları arasında, Ermenistan'dan kovulan Kürtlerin bir kısmı Kuzey Kafkasya'ya, geri kalanı ise Azerbaycan'ın Ağcabedi ilçesine yerleşmişlerdir. Şunu da vurgulamak gerekir ki, Kürtler hiçbir zaman Azerbaycan'da yaşadıkları bölgelerde çoğunluk oluşturamamış, bu yüzden günlük hayatta bile Azerbaycan Türkçesini konuşmuşlardır. Bu da onların hızla asimilasyonuna neden olmuştur. 1999 yılı nüfus sayımı verilerine göre Azerbaycan'da yaşayan Kürtlerin sadece %49'u Kürtçeyi ana dilleri olarak belirtmektedir.[223]

1. **Dağ Yahudileri**

Dağ Yahudileri çoğunlukla, Guba'ya bağlı Kırmızı Kasaba'da yerleşmiştir. Guba Hanı Feth Ali Han tarafından buraya göç ettirilmiş olan Dağ Yahudileri, Musevilik dinini kabul etmiş Tat topluluğudur. Bugün bu topluluk her ne kadar İranî dilini konuşsa da kendilerini Yahudi olarak görmektedirler. 1989 nüfus sayımında Azerbaycan'da sayılan 30.800 Yahudi'nin 5.500'ü, Dağ Yahudisi'dir. 1999 nüfus sayımında Dağ Yahudileri ve -ağırlıklı olarak Bakü'de yerleşmiş- Avrupa Yahudileri arasında ayrım yapılmamış ve Azerbaycan'da yaşayan Yahudi nüfusun toplam sayısı 8.900 olarak belirlenmiştir. Yahudi derneği SOHNUT, 1989-1999 yılları arasında Azerbaycan'dan 31.300 Yahudi'nin ayrıldığı bilgisini vermektedir. Ancak, bu mantığa göre, 1999 yılında Azerbaycan'da Yahudi kalmaması gerekmektedir.[224] Fakat şunu da vurgulamak gerekir ki, Azerbaycan'dan İsrail'e göç edenler arasında Yahudi kimliğiyle dolaylı bağlantısı bulunanlar da az değildir. Bu gruptakiler, anket sorgulamalarında kendilerini "Azerbaycanlı" veya bir başka etnik kimliğe ait olarak beyan etmelerine rağmen, İsrail'e göç ederken Yahudi olarak tanımlamışlardır.

1. Ermeniler

Gerek 1999, gerekse 2009 genel nüfus sayımları, Dağlık Karabağ bölgesinde yapılamadığı için Ermeni nüfus, 120.000 olarak kabul edilmiştir.

1989 yılı genel nüfus sayımına göre Azerbaycan'da 390.500 Ermeni (genel nüfusun %5,6'sı) yaşamaktadır. Ermeniler, çoğunlukla Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti (145.500) ve Bakü'de (179.900) yerleşiktirler.

1. Diğer Azınlıklar

Diğer azınlıklar arasında XIX. yüzyılda Azerbaycan'a göç etmiş olan Gürcüleri (14.900), Zakatala bölgesinde yaşayan, bir bölümü Müslüman, bir bölümü Hıristiyan olan 8.000 nüfuslu Gürcü kökenli İngloyları gösterebiliriz. Nüfusları 10.900 olan Tatlar, genel olarak Azerbaycan'ın Abşeron, Hızı, Deveçi ve Siyezen ilçelerinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan'ın asli etnik gruplarından biri de, çoğunluğu Gebele ilçesinin Nic köyünde yaşayan, sayıları 6000'i bulan Udinlerdir. Hıristiyan inancına sahip Udinler**,** Azerbaycan'ın en eski halklarından biridir. Tarihte, Kura ve Aras nehirleri arasındaki bölgede yaşamışlardır. Grızlar (1000), Hınalıglılar (2000) ve Buduglarn (1000) sayıları az olup "Şahdağ etnik grupları" olarak bilinirler. Ortodoks Pontus Rumları (700), 1819 yılından itibaren koloniler şeklinde Azerbaycan'a yerleşmiş Protestan Almanlar (1700), IV. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'a göç etmeye başlayan Hıristiyanların devamı olan Terter ve Tovuz ilçelerinde yaşayan Yeni Assuryalıların (700) sayıları çok azdır.[225]

Azerbaycan'da yaşayan 29.000 Ukraynalı, 30.000 Tatar ve 15.000 Beyaz Rus nüfus, genelde Bakü'de yaşamaktadır.

1999 genel nüfus sayımına göre Azerbaycan nüfusunun %0,5'ini oluşturan Ahıska Türklerinin sayısı 43.400 olarak belirlenmiştir. Fakat resmî olmayan rakamlara göre, Azerbaycan'daki Ahıska nüfusu 80-100 bin arasında değişmektedir.

KAYNAKÇA

1. Azerbaycanın ehalisi 1-ci rübde 0,3% artıb, http://www.interfax.az/az/index.php?

option=com_content&task=view&id=36465&Itemid=9, 23.04.2009.

2. Azerbaycanda ehali miqrantların hesabına çoxalır, http://deyerler.org/texts/news/cemiyyet/print:page,1,21752-azzhrbaycanda-zhhald-mdqrantlarin-hesabina-goxalir.html, 24.01.2009.
3. А.С. Юнусов, Этнические и миграционные процессы в постсоветском Азербайджане http://chairs.stavsu.ru/geo/Conference/c1-67.htm, 23.10.2010.

(A.S.. Yunusov, Etniçeskie i migratsionnıe protsessı v postsovetskom Azerbaydjane. http://chairs.stavsu.ru/geo/Conference/c1-67.htm, 23.10.2010.)

1. А.Юнусов, http://www.iea.ras.ru/topic/census/mon/yunus_mon2001.htm, 09.11.2010.

(A.Yunusov, http://www.iea.ras.ru/topic/census/mon/yunus_mon2001.htm, 09.11.2010.)

1. Aprelin 13-de Azerbaycanda ehalinin siyahıya alınması başlayır, http://www.azerbaycanli.org/az/news-102.html, 13.04.2010.
2. Ehalini nece sayırlar? (Siyahıyaalma vereqesine daxil edilmiş suallar), http://www.mediaforum.az/articles.php?article_id=20090409044505328&lang=az&page=00, 28.11.2010.
3. Ehalinin milli terkibi, Azerbaycan Dövlet Statistika Komitesi, http://www.azstat.org/statinfo/demoqraphic/az/006.shtml#s7, 24.12.2009.
4. Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги, Сборник документов и материалов, РОССПЭН, Москва 2007, s.9, 86-108.

(1937 Tüm-Birlikte 1937 yılı genel nüfus sayımı: Doküman ve belgeler mecmuası. ROSSPEN, Moskova, 2007, s.9, 86-108.)

1. Н.Гулиева, Этнические меньшинства: реальность, перспективы, İrs–Nasledie, 2006, N5, s. 4-8, http://www.vatan.org.ru/news/2009-03-10-1093, 10.03.2009.

(N. Guliyeva, Etnik azınlıklar: gerçekler ve perspektifler, İrs–Nasledie, 2006, N5, s. 4-8, http://www.vatan.org.ru/news/2009-03-10-1093, 10.03.2009.)

1. Musabeyov R., Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar, *Avrasya Dosyası*, s. 178, http://www.asam.org.tr/temp/temp1034.pdf, 25.09.2010.

(Musabeyov R., Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar, *Avrasya Dosyası*, s. 178, http://www.asam.org.tr/temp/temp1034.pdf, 25.09.2010.)

1. Р.Мусабеков, Азербайджан: единство в мультикультурном разнообразии,http://karabakh-doc.azerall.info/ru/articls/artc034.htm,25.09.2010.

(R.Musabekov, Azerbaydjan: yedinstvo v multikulturnom raznoobrazii,http://karabakh-doc.azerall.info/ru/articls/artc034.htm, 25.09.2010.)

203 * Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümü doktora öğrencisi, Elnur PAŞA.

204 А.С. Юнусов, Этнические и миграционные процессы в постсоветском Азербайджане http://chairs.stavsu.ru/geo/Conference/c1-67.htm, 23.10.2010.

205 Р.Мусабеков, Азербайджан: единство в мультикультурном разнообразии,http://karabakh-doc.azerall.info/ru/articls/artc034.htm, 25.09.2010, Musabeyov R., Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar, Avrasya Dosyası, s. 178, http://www.asam.org.tr/temp/temp1034.pdf, 25.09.2010.

206 А.Юнусов, http://www.iea.ras.ru/topic/census/mon/yunus_mon2001.htm, 09.11.2010.

207 age.,

208 Aprelin 13-de Azerbaycanda ehalinin siyahıya alınması başlayır, http://www.azerbaycanli.org/az/news-102.html, 13.04.2010.

209 Ehalini nece sayırlar? (Siyahıyaalma vereqesine daxil edilmiş suallar), http://www.mediaforum.az/articles.php?article_id=20090409044505328&lang=az&page=00, 28.11.2010.

210 Bkz. Azerbaycanın ehalisi 1-ci rübde 0,3% artıb 23.04.2009, http://www.interfax.az/az/index.php?option=com_content&task=view&id=36465&Itemid=9

211 Azerbaycanda ehali miqrantların hesabına çoxalır, 24.01.2009, http://deyerler.org/texts/news/cemiyyet/print:page,1,21752-azzhrbaycanda-zhhald-mdqrantlarin-hesabina-goxalir.html, 24.01.2009.

212 Genel olarak 1937 nüfus sayımı sonuçlarına göre Sovyetler Birliğinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin toplam sayısı 2.134.250, Gürcülerin sayısı 2.008.839, Ermenilerin sayısı ise 1.968.721 idi. Güney Kafkasya'nın diğer iki cumhuriyeti Gürcistan ve Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerinin sayısı 178.037 ve 124.434 idi. Ayrıca Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde

yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısı 37.861 idi. Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги, Сборник документов и материалов, РОССПЭН, Москва 2007, с.9, с.86-108.

213 Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги, Сборник документов и материалов, РОССПЭН, Москва 2007, с.9, с.86-108.

214 Ehalinin milli terkibi, Azerbaycan Dövlet Statistika Komitesi, http://www.azstat.org/statinfo/demoqraphic/az/006.shtml#s7, 24.12.2009.

215 http://www.azstat.org/statinfo/demoqraphic/az/006.shtml#s7, 24.12.2009.

216 Bkz. Н.Гулиева, Этнические меньшинства: реальность, перспективы, İrs–Nasledie, 2006, No:5, s. 4-8,http://www.vatan.org.ru/news/2009-03-10-1093, 10.03.2009.

217 1993 yılında Alikram Humbetov'un önderliğinde bazı ayrılıkçı güçler, Azerbaycan'ın güneyinde, İran sınırındaki Lenkeran, Lerik, Masallı, Yardımlı, Celilabad, Bilasuvar ve Astara bölgelerini "Taliş-Mugan Cumhuriyeti" ilan etmiştir. Sözde "cumhuriyet"in sınırları içine dâhil edilmiş ilçelerin çoğunda Taliş nüfus değil, Azerbaycan Türkleri yaşamaktaydı. Halk desteği bulunmayan bu girişim, kısa süre içinde Azerbaycan hükümeti tarafından bastırılmıştır.

218 Musabeyov, age., s. 178, http://www.asam.org.tr/temp/temp1034.pdf, 25.09.2010.

219 Юнусов, А., http://www.iea.ras.ru/topic/census/mon/yunus_mon2001.htm, 26.06.2009.

220 age.,

221 Н.Гулиева, http://www.vatan.org.ru/news/2009-03-10-1093, 10.03.2009.

222 А.Юнусов, http://www.iea.ras.ru/topic/census/mon/yunus_mon2001.htm, 09.11.2010

223 А.Юнусов , http://chairs.stavsu.ru/geo/Conference/c1-67.htm, 23.10.2010.

224 age.,

225 Н.Гулиева, http://www.vatan.org.ru/news/2009-03-10-1093. 10.03.2009.

SOVYET SONRASI DÖNEMDE TERCİH ÖNCELİKLERİNİ DEĞİŞTİREN ERMENİ GENÇLİĞİN POLİTİK DEĞERLERİ

Anuşhig AVETYAN[1]

"Gençlik, her toplumda var olan gizli kaynaklardan bir tanesidir ve toplumun yaşam eylemi gençliğin seferberliğine bağlıdır."
Karl Mannheim

1 Erivan Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

GİRİŞ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ermeni tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu sayfanın en bilindik parametresi, özellikle ülkenin iç ve dış politikasında hissedilen değişimdir. Bu geçiş döneminde hem Batı dünyasına hem de SSCB'nin selefi Rusya Federasyonu'na yönelik politikalar üretmek durumunda kalınmıştır. Bu politik ikileme, ülkenin içerisinde bulunduğu zor sosyoekonomik koşullar, kurumsal değişimler ve ulusal problemler de eşlik etmiştir. Tüm bu bahsedilen alanlarda yaşanan değişimler, kültürel ve politik alanda da etkisini hissettirmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla oluşan süreçte Ermenistan ve özellikle SSCB sisteminde yetişmiş ailelerin nesilleri olan Ermenilerin, politik tercih ve değerlerinde birtakım değişimler yaşanmış, hâlen de yaşanmaktadır. Örneğin, kimileri için aktif siyaset, sosyal problemlerin çözümü için bir politik aktiviteye katılmakla eş değerken kimileri için de devlet dayatmasıyla asimile olmalarına yönelik bir mücadele aracı şekline dönüşmüştür.

Rusya Federasyonu'ndaki sosyal ve politik problemler, SSCB'nin dağılışının ardından şekillenmeye başlamış, günümüze değin çözülememiş ve sonuçları bağlantılı her ülkeye olumsuz açılardan yansımıştır. Benim düşüncem, bu sorunlara gençliğin çözüm üretebileceği yolundadır. Bu nedenle yeni kuşak Ermenilerin (Bu çalışmada bundan sonra Ermeni gençliği olarak bahsedilecektir) politik değerleri ve yaklaşımları üzerine bir araştırma yapma gerekliliği doğmuştur. Böylece gerek konusu, gerekse kullanılan yöntem itibarıyla bu çalışma, güncel bir nitelik de kazanacaktır.

Çalışmada, Ermeni tarihinin Sovyet-Ermeni dönemi dönülecek, Ermeni nüfusunun ve özellikle Sovyet Ermenistanı’nın kazanım ve kayıpları göz önüne alınacak, “Bu dönemin Ermeni gençlerinin değer algıları içerisinde, politik faaliyetlerde pasif veya aktif olmalarını belirleyen unsurlar nelerdir?” sorusuna yanıt aranacaktır.

Ermenistan ve Ermeniler, cumhuriyetin ilanından (1991) sonra, hangi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır? SSCB döneminde merkez yönetim, bu tür sorunları nasıl algılamıştır? SSCB’nin yıkılışından ve cumhuriyetin ilanından sonra Batı tarafından sunulan model, vatandaşlar tarafından kolaylıkla kabul edilmiş midir? Amaçlar ve engeller nelerdir?

Politik sistemin manevi memnuniyet sağlayarak doğru ilerleyişi ve Ermeni gençliği tarafından politik değerlerin varlığının fark edilip edilmemesi, çok önemli bir problemdir. Bu sebeple çalışmada anketlere yer verilmiştir. Anketlerden elde edilen sonuçlar sayesinde genel değerlerin politik değerler üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılacak ve Rus gençleri arasında uzmanlar tarafından yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlarla karşılaştırılacaktır.

Bu araştırma, “Yetmiş yıl süren SSCB etkisi ve politikaları, Ermeni gençlerinin politik değerlerini nasıl etkilemiştir?” gibi soruların cevaplandırılmasına katkıda bulunmuştur.

Araştırmanın ampirik temelini, 2008-2010 yılları arasında Ermenistan’ın farklı bölge ve şehirlerinde yaşayan gençler arasında yapılan saha araştırması oluşturmaktadır. Araştırma gençlik üzerinde etkili olan ve ailelerinden aktarılan genel değerlerin ve alışılagelen sosyoekonomik sistemin, onların politik değerleri üzerindeki etkisini ve bu değerlerin dönüşümünü gözlemleme ve kayıt altına alma fırsatını vermiştir.

1.Ermeni Gençliğin Politik Değerlerini Etkileyen Faktörler

Bir toplum içerisinde -olumlu veya olumsuz- yaşananlar; bireyler, gruplar ya da toplumun tamamı üzerinde etki yapabilir. Bu süreçte birtakım değişiklikler olabilir. Bu değişimlerin topluma nasıl yansıyacağı da toplumun durumuna (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, kişisel tercihler vb.) bağlıdır. Sovyet dönemindeki Ermenistan'ı inceleyecek olursak; kırsalda ve kentlerde, ulusun tamamını etkisi altına alacak değişimler yaşandığını görürüz. Bu değişimler olumlu sonuçlar verdiği gibi, olumsuzluklara da yol açmıştır.

Kent kültürü ve kent oluşumu zor, kapsamlı ve uzun vadeli bir süreçtir. Ermenistan'da aktif kentleşme[2] süreci, klasik örneklerinden[3] biraz farklı seyir göstermiştir. Ermenistan için kentleşmeyi yalnızca başkentin ve çevresindeki kentlerin kentleşmesi[4] olarak algılamak mümkündür. Ermenistan'da kentleşme süreci, kültürel ve sosyopolitik çevrelerin oluşum sürecine eşlik etmemiştir.[5] Politika açısından bakacak olursak; Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin dâhili ve haricî bir politika izlemediği söylenebilir. Çünkü Sovyet Ermeni politik elitleri, Moskova elitlerine bağlılığını sürdürmüştür. Toplum, gerçekte ülkenin yönetiminde rol almamış; politik direnç göstermemenin karşılığında; vasat güvenlik, parasız eğitim imkânı, ücretsiz sağlık hizmetleri gibi başka avantajlara sahip olmuştur.

Etnograf M. Gabrielyan, tüm bölgelerden toplanan etnografik materyallerin, cumhuriyet nüfusunun çoğunluğunun, bu tarz bir kontrol sistemini ve ülke yönetimine katılım sürecini, "minimum sorun, maksimum kazanç" şeklinde -ve de normal olarak- algıladıklarının altını çizmektedir. Birçok uzman, bağımsızlık ilanından sonra bile Sovyetlerin ana sosyokültürel ve politik unsur olarak kalmaya devam ettiğini ve hâlâ da etmekte olduğunu kabul etmiştir.

1980'lerin ortalarında Ermenistan, ekonomik ve sosyokültürel değişimlerle karşılaşmıştır. 1980'lerdeki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde patlak veren krizler, bir anlamda da ulusal hareketlerin başlangıcı için işaret olmuştur. Bağımsızlık hareketlerinin bir bağlantısı olarak Ermenistan da 21 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan ederek yeni bir döneme kapılarını açmıştır. Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olmasına,

ekonomik krizler, kuşatma, toplumun aşırı kutuplaşması, mülkiyet sorunları ve diğer olumsuz hadiseler eşlik etmiştir.[6]

Ekonomik alanda, pazar ekonomisine geçiş sürecinde tıpkı politik süreçte olduğu gibi birtakım olumsuzluklar baş göstermiştir. Sovyet değerlendirmelerine göre, orta sınıf beklenmedik bir şekilde zenginleşmiş; kısa sürede sosyal statülerini kaybeden bir yoksul sınıfı oluşmuştur. Pazar ekonomisine geçiş sürecinde yukarıda bahsedilen bağlamda yoğun bir nüfus kayması ve dağılması gerçekleşmiştir.

Böylesi şartlar altında, birçok sosyal uzman, Sovyetler'i, tek makul politik ve sosyal ilişkiler organizasyon sistemi saymış; bunun devamında "kayıp cennet" olarak algılamıştır. G. Pogosyan "Güncel Bir Dönüşüm İçinde Ermeni Toplumu" adlı kitabında, şu soruyu sosyolojik açıdan sorgulamıştır: "Yaşam, önce mi daha iyiydi yoksa şimdi mi?" Ermenistan halkının %75'i, şu ana göre eskinin yaşam bakımından daha iyi olduğu düşüncesindedir.[7]

Yapılan araştırmalar neredeyse tüm BDT üyesi ülkelerde aynı tablonun olduğunu göstermiştir. Nüfusun büyük bir bölümü, daha önceleri ülkenin yönetim sürecinden dışlanan ve ulusal güçler tarafından dayatılan politik aktiviteler için hazır olmadığını kanıtlamıştır. Toplumda Batı tarzı demokrasi modeli, politik düzende hukuk devleti olarak büyük zorluklarla "kök salmıştır". Ancak kamunun bilinç düzeyinde Batılı toplumların sunmuş oldukları modele karşı bilgisizlik, ciddi bir problem yaratmaktadır. Demokrasi, yasal bir devlet olma, sivil toplum gibi Batılı değerler, toplumun birçok kesiminde politik elitlerin yardımıyla sağlanabilecek yasal ve uygun bir araç olarak algılanmaktadır. Bu tarz politik krizler, Ermenistan'da 2008 yılında yaşanmış ve Ermenistan'ın Rusya ile Batı arasında klasik bir ikileme düşmesine yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmanın politik alanda hem pozitif hem de -yukarıda bahsedildiği gibi- negatif etkisi bulunmaktadır.

Bu tarihsel durum, gençliğin sınırları içerisinde "modern ve bağımsız toplum" olarak algılanmaktadır. Günümüz gençliği, bağımsızlık dönemi gençliği olmasına rağmen yine de politik oluşumlarını, Sovyet dönemi toplumunun bir parçası olan aileleri biçimlendirmektedir. Robert Sigel,

“Göreceli ve tekdüze kültürel değişikliklerin nesilden nesle aktarılması olağandır ve toplumun çoğunluğu tarafından kültürel değişikliklerin açıklanamaz şekilde kabul görmesi bunun bir işaretidir” demektedir.[8]

Günümüzde Rusya Federasyonu, Sovyet Rusyası’nın, birlik ülkelerinin üzerindeki nüfuzunu koruma politikasını devralmıştır. Rusya, Ermeni gençliğin ulaşmayı hedeflediği, pozitif standartlarda bir örnek hâline gelmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Sovyet Rusyası’nın mutlak etkisi, bağımsızlığını yeni kazanan Ermenistan Cumhuriyeti’ne birtakım sorunlar da bırakmıştır. Tüm bunları anlayabilmek için politik değerlerin, değer algıları üzerinde nasıl bir rol oynadığını incelemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Eğer gençler politik sistemin doğru işleyişi sonucunda manevi ve estetik memnuniyetle iyi bir yaşama bağlanırlarsa belki o zaman politik değerlerin farkına varabileceklerdir. Araştırmada elde edilen ilginç sonuçlardan bir tanesi, gençlerin iyi bir yaşamı, ülkenin doğru politikalarıyla paralel olarak görmeleridir. “Daha iyi yaşamanız için size gerekli olan nedir?” sorusu, bu bağlamda ankete dâhil edilmiştir. 2008 ve 2010’da bu soru katılımcılara yöneltilmiştir.

2008 ve 2010 yılında verilen cevaplar göz önünde bulundurularak, onların daha iyi bir hayata sahip olabilmek için gerekli gördükleri (hukuk kuralları, iyi bir devlet, özgürlük gibi) bazı politik değerlere ulaşmada temel değerlere (para, iyi aile, iş, mutluluk vb.) ihtiyaç duyduklarını görmekteyiz. Rusya Federasyonu gençleri arasında yapılan araştırmada ise önceliğin ifade özgürlüğü, eylem yapma politik hakların ve temel hak olan vicdan özgürlüğünün yerine iş, konaklama ve eğitim gibi hakların tercih edildiğini söylemek mümkündür.[9]

2008 ve 2010 yılında anket katılımcılarına, vatandaşlıkları ve etnik kökenleri hakkında sorular yöneltildiğinde, 2008 yılında %13,3’ü; 2010’da %16,3’ü, kendilerini Rusya Federasyonu vatandaşı olarak tanımlamışlardır. Çoğunluk ise (2008’de %51,7 ve 2010’da %38,8) kendilerini Ermeni olarak tanımlamıştır. Hayattan memnun olup olmadıklarına dair kendilerine yöneltilen sorulara, 2008’deki araştırmada katılımcıların %60’ı hayatlarından memnun olduklarını belirtirken %40’ı memnun olmadıklarını

söylemiştir. 2010 araştırma sonuçlarına göre ise, katılımcıların %62,5'i hayatlarından memnunken %37,5'i memnun değildir.

Eğer genç kesim, hayatından memnun değilse onlara "Bazı şeyleri değiştirme fırsatınız olsa neleri değiştirirdiniz?" sorusu yöneltildiğinde yanıtları "yaşam tarzını değiştirmek" yönünde olmuştur. Gençlerin bu değişimden anladığı; iyi bir yaşama sahip olmak, ev koşullarının iyileştirilmesi, yüksek maaş, iyi bir eğitim ve politik görüşlerde değişimdir. Yasalara saygılı, demokratik bir ülke yaratmak için, politik durumun, gücün ve baskın ideolojinin değişmesi gereklidir. Bunun nasıl gerçekleşeceğine ilişkin sorulan sorunun yanıtında en yüksek yüzde; 2008'de %16,7 ve 2010'da %10 değerlerle "demokratik devlet" olmuştur.

Hayatlarında değişiklik yapmak isteyen gençlerin; "Kendi bakış açılarına göre değişim, çoğunlukla neye bağlıdır?" sorusuna, 2008'de verdikleri yanıtların %77,8'i hukuku işaret ederken, %56 güç'e ve %52'si de kendilerine bağlı olduğu yönünde ifade bulmuştur.[10] Tüm bunlar politik süreçte değişim meydana getiren üç temel anahtardır. 2010'da, %46,7 kendilerine bağlı olduğunu, %40'ı güce bağlı olduğunu belirtmiştir. Burada birbirini takip eden iki araştırmanın farklılığına değinmek yerinde olacaktır. Değişimin %77,8'le bağlı olduğu "hukuk", 2010'da yok olmuştur.[11]

Aile ilişkilerinin önemi konusunda gençlerle anket yapılmıştır. Sonuçta gençler, 2008'de %93,3; 2010'da %73,3 oranlarında kendileri için ailelerinin çok büyük öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ermeni gençleri arasında sivil hayat, politika, yasalar ve eğitim alanları durağan değildir ancak köklerini henüz salmış bir toplumda değişimin hemen gözlemlenemeyeceği de aşikârdır. Robert Sigel, "Doğu'da çocukların ebeveynlerin ifadeleri hakkında şüpheye düşmek için bir gerekçeleri yoktur, politik bakış açılarını dahi kabul ederler", demektedir.[12] Yukarıda da görüldüğü gibi, ailelerini ve dolayısıyla onların görüşlerini kendileri için birinci öncelikli olarak tanımlayan gençler açısından, ailelerin politik tercihleri -1954'ten bugüne değin bu durum değişmemiştir- de öncelikli olacaktır.[13]

SSCB ortadan kalkalı yirmi yıl olmasına rağmen bu süre zarfında yönetime gelen hiçbir hükûmet, vatandaşlarını umursadığı hissini, güvenini

vermemiştir. Nadya Duke, genç nesil arasında bu görüşün, muhtemelen SSCB zamanında, devlet sübvansiyonlarıyla ilgili propagandaları dinleyen kıdemli kuşaktan aktarılma olduğunu belirtmektedir.

2008 ve 2010'da "Eğer Sovyetler Birliği'nin başkanı olsaydınız, ilk beş adımınız ne olurdu?" sorusu katılımcılara yöneltildiğinde, ilk dört cevap, bazı ölçek değişikliklerine rağmen, şu şekilde olmuştur: eğitim alanında radikal değişiklikler, iş sahalarının yaratılması, yolsuzluğun bertaraf edilmesi, özgürlük ve ifade özgürlüğünün korunması… 2008 yılı sonuçlarına göre burada "hukukun üstünlüğü"nün tamamen ortadan kaybolması çok ilginçtir. Benzer tablo sonraki soruda da tescil edilmiştir. "Yukarıda bahsedilen değişiklikler, en yüksek oranda kime veya neye bağlıdır?" sorusuna ağırlıklı olarak verilen yanıtlar, stratejik, bağımsız araştırma enstitülerinin yapılmasına; başkanla doğrudan iletişim kurulmasına ve insanların güvenine bağlıdır vb. doğrultusunda olmuştur. Katılımcıların cevaplarına dönecek olursak en çok yinelenen yanıt, eğitim alanındaki radikal değişikliklerdir. Uzmanlar eğitim yoluyla politik değişikliklerin olabileceğini şu şekilde açıklamışlardır: "Eğitimin, politik değişimle ilişkisi nasıldır?" Eğitim alan genç insanlar, değişken noktaların ve bilgilerin alımı konusunda çok daha açıktır. Gençler, "akılcı" nedenler temelinde politik bir tercih yapma yeteneğine sahiptir. Bunu, aile geleneklerine tercih edebilirler.[14]

Tarihçi ve akademisyen Jury Afanasyev, "Asalet ve Elit Olmak" adlı makalesinde bu konudaki düşüncelerini şöyle belirtmiştir: "Politik elit krizinin aşılması için eğitim reformlarının yapılması, kamunun aktif katılımı gerekmektedir. Halk, kendisini organize etmelidir, birtakım insanlar, diğerlerinin de yardımıyla bundan yararlanır ve bu şekilde politik elitler oluşturulabilir." [15] Eğer sistemin değişmesi isteniyorsa bunun yolu, bilinçli ve eğitimli bir toplumdan geçecektir. Ermeni gençliğinin başarı kriterleri; %38,3 para, %46,7 yakın akraba ilişkileri, ve iletişim, %26,7[16] politik iktidardır.[17]

Ermenistan'da varoluş nedeni olarak halkın yönetime katılması ele alınsa da bu durum böyle olmamalıdır. Aynı zamanda ayrılan grupların kendi özel becerilerine yönelik ve başka yollardaki harcamaları da varoluş sebebidir.[18]

2010’a göre başarının temel unsurları; %55,6 iyi eğitim ve bilgi, %50 para, %35,3 yakın akraba ilişkileri ve iletişim şeklinde oluşmuştur.

SONUÇ

Eğer söylenenler göz önüne alınarak yukarıda bahsedilenler özetlenecek olursa yazılanlar bizi şu sonuca götürecektir: Yetmiş yıllık yaşam biçimi değişmiştir, yeni ekonomik sistemin alanları ve bunun bir sonucu olarak kurulan yeni ilişkiler, yeni düşünce yolları ve sosyokültürel ilişkiler tesis edilmiştir, Moskova’nın diktası kaldırılmıştır.

Her ailede en az iki üye, kişilikleri eski ideolojide biçimlenmiş, toplumda oluşan yeni ailelerin gelişim süreçlerinde etkin bir rol oynamış, sosyoekonomik ilişkilerin gelişimini bu yönde sağlamış ve komünist ideolojiden gelmiştir.

Sosyoekonomik ilişkilerde en aktif rolü ise, yeni, ilerici, liberal düşünce ve değerlere sahip olan gençlik üstlenmiştir. Bu ilerici ve liberal düşünceler korunup devlet tarafından desteklendiği zaman, o toplum, hükûmet ve devlet, bu durumdan kazanç sağlayacaktır. Günümüzde Ermeni gençliği, -bu analiz bazında- sosyal kamuoyu yoklamalarıyla sorgulanmaktadır.

Yeni ve eski değerler arasındaki uçurum daha da derinleşmekte ve sosyal değişimler, hayal kırıklıkları, belirsizlikler toplumu bölmektedir. Eski değerler günümüzde de katılığını korumakta**,** yeniler ise gelişme aşamasıda devam etmektedir. İfade edildiği üzere Ermeni gençliği**,** Batı ve Doğu arasında, eski ve yeni algısı arasında kalmıştır. Ancak yaşanan deneyimler, -şu ana kadar tartışılmaz fikirlerle ve köklü, sağlam değerlerle yetişen ebeveynler sayesinde- eski değerlerin çoğunlukça kabul görme olasılığını daha güçlü kılmaktadır.

Yetmiş yıllık SSCB devlet politikasının bugünün Ermeni gençliğinin politik değer algıları üzerinde -tıpkı Rusya gençliği üzerinde olduğu gibi- etkisi olduğu görülmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin

egemen ideolojisi yok olmuş olsa da, ailelerin değer yargılarına yaklaşımları ve bakış açıları, genç nesle aktarılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. 2009. (Afanasev Y., “Seçilmeyi Öğrenmek; Demokrasi Üzerine Makaleler”, Erivan 2009).
2. **-3, , 2007. (Gabrielyan M. – Kaçaryan A., Sovyet Mirası’nın Etnolojik yanı, Ermeni Etnoloji ve Arkeoloji Sorunları, Ulusal Bilimler Akademisi, Erivan 2007).**
3. 2009. (Duke N., Rus Demokrasisinin Geri Çekilmesi: Yeni Nesil Demokrasi Anlayışı Üzerine Makaleler, Erivan 2009).
4. 1991-1998 2000. (Tadevosyan A., Değerler, Süreçler ve 1991-1998 Arası Eğilimler, Erivan 2000).
5. 1998. (Tadevosyan A., *Sosyal Ortaklık Bağlamında Hayatta Kalma Stratejisi*, Erivan 1998).
6. Габриелян М., Политическая система Армении: Настоящее и будущее (опыт социокультурного анализа), Всероссийский конгресс политиков “Изменения в политике и политика изменений: Стратегии, институты, факторы”, Москва, 2009. (Gabrielian M., Ermenistan’ın Siyasi Sistemi: Bugünü ve Yarını (Sosyal ve Kültürel Analiz Deneyimi), Politikacıların Rusya Kongresi, “Politika Değişikliği ve Politika Değişiklikleri: Stratejiler, Kurumlar, Faktörler”, Moskova, 2009).
7. Eleanor E. Maccoby, Richard E. Matthews, Anton S. Morton, “Youth and Political Change”, *The Public Opinion Quarterly, Vol: 18, No:1*, Oxford University Press, Spring 1954. (Eleanor E. Maccoby, Richard E. Matthews, Anton S. Morton, “Gençlik ve Siyasal Değişim”, *3 Aylık Kamuoyu Dergisi, Cilt:18, No:1*, Oxford Üniversitesi yayınları, Bahar 1954).
8. Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, İstanbul 1975.
9. Robert Sigel, “Assumption about learning of Political Values”, Annals of the American Academy of Political and Social Science, No: 386, September 1965. (Robert Sigel, “Siyasi Değerleri Öğrenme Hakkında Bir Varsayım”, Amerikan Sosyal ve Siyasal Bilimler Akademisi Yıllıkları, No:386, Eylül 1965).

10. Ermenistan Milli Savunma Bakanlığı Resmi Web Sitesi, “Kentleşme”, http://www.mil.am/1297157753 Erişim Tarihi: 13.03.2011.
11. News.am, “34,4% of Armenian’s population resides in Yerevan”, http://news.am/eng/news/26950.html Erişim Tarihi: 13.03.2011. (News.am, “Ermeni nufusunun %34,4’ü Erivan’da Yaşıyor”).

2 Ermenistan’da Sovyetler Birliği döneminden bağımsızlığa kadar olan süreçteki kentleşme oldukça manidardır. Kentli nüfusun en yoğun ikamet ettiği şehir, başkent Erivan’dır ve bu yoğunluk günden güne artmaktadır. Bu artış, çoğunlukla; kır-kent ayrımından ve kırdaki işgücü piyasalarındaki, eğitim olanaklarındaki tutarsızlık ve farklı yaşam koşulları gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.
Kaynak: Ermenistan Milli Savunma Bakanlığı, resmi web sitesi, “Kentleşme”, http://www.mil.am/1297157753 Erişim Tarihi: 13.03.2011.

3 Kentleşme yalnızca nüfus hareketi bağlamında düşünülmemeli aynı zamanda bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısıyla bağlantılı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Kentleşme tanımlanırken nüfus hareketini yaratan toplumsal ve ekonomik faktörler de bu tanımın içerisine monte edilmelidir. Kentleşme, “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci” olarak tanımlanabilir. Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, İstanbul, 1975, s.19.

4 1 Haziran 2010’da Ermenistan Cumhuriyeti, Ulusal İstatistik Servisi verilerine göre; Ermeni nüfusunun (3.254.000) %34,4’ü (1.119.000) başkent Erivan’da ikamet etmektedir.
Kaynak: News.am, “34.4% of Armenian’s population resides in Yerevan”, http://news.am/eng/news/26950.html Erişim Tarihi: 13.03.2011.

5 М.Габриелян, Политическая система Армении: Настоящее и будущее (опыт социокультурного анализа), Всероссийский конгресс политиков “Изменения в политике и политика изменений: Стратегии, институты, факторы”, Москва, 2009, s.94.

6 , 2007, s 234.

7 Г. Погосян, Армянское общество в трансформации, Лусабац, Ереван, 2003, s. 206.

8 Robert Sigel, “Assumption about learning of Political Values”, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Cilt: 386, Eylül 1965, s.5.

9 2009, s.71.

10 Ankete katılanlar birden fazla seçeneği seçme hakkına sahiptir.

11., age., s.70.

12 Robert Sigel, age., s.5.

13 Eleanor E. Maccoby, Richard E. Matthews, Anton S. Morton, *Youth and Political Change, The Public Opinion Quarterly*, Vol 18, No 1, Oxford University Press, Bahar 1954, s. 29.

14., age., s.38.

15., age., s. 209.

16 Ankete katılanlar birden fazla seçeneği seçme hakkına sahiptir.

17 1991-199 2000, s.7.

[18] 1998, s. 1-24:

2008 YAZI’NDA RUSYA VE GÜRCİSTAN

Sulkhan INAİSHVİLİ[19]

GİRİŞ

2008 Ağustosu’ndaki savaşın nedenlerini daha iyi anlamak için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra gelişen küresel süreçleri çözümlemek ve bu sonuçların Rusya tarafından nasıl değerlendirildiğini anlamak önemlidir. Dört ana faktör, Rusya’nın Sovyetler Birliği sonrası uluslararası konumunu şekillendirmiştir.

1) NATO (Kuzey Atlantik Paktı) ve Avrupa Birliği’nin doğuya doğru genişlemesi

2) Alternatif enerji transit rotalarının gelişmesi

3) Vâris Sovyet devletlerindeki “Renkli Devrim”ler

4) Kosova’nın özgürlüğünün tanınması.

Öncelikle NATO ve Avrupa Birliği’nin doğuya doğru genişlemesini inceleyelim: Sovyetler Birliği’nin egemenliğini vârislere bırakmasından sonra, eski sosyalist ülkeler Batı ittifakına; özellikle NATO ve Avrupa Birliği’ne katıldı. Rusya bu süreci kendi ulusal güvenliğine tehdit olarak gördü. Eski Sovyet cumhuriyetlerinin NATO ve Avrupa Birliği’yle ortaklıkları veya onların bu organizasyonları kabulü, Moskova’yı endişelendiriyordu.

Sonuç olarak üç orta Avrupa ülkesi, 1999’da NATO’ya üye oldu. Örgüte, Yedi Baltık ve Doğu Avrupa Devleti, 2004’te dâhil oldu. Bu yüzden Avrupa Birliği, NATO ile el ele ortak çalışır hâle geldi. Bu gelişmeler Rusya için alarm veriyordu. Dolayısıyla bir sonraki mesele, alternatif enerji geçiş rotalarıydı. Uluslararası büyük petrol şirketleri ve Azerbaycan hükûmeti ülkenin kıyı ötesi petrol alanlarının gelişmesi için 1994’te anlaşma imzaladılar.

1. **Ayrıca Azerbaycan petrolünü, Rus sınırlarını pas geçecek şekilde, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’yla Avrupa pazarına taşıma konusunda anlaşmaya vardılar. Aynı anda Şah Deniz petrol bölgesi işletmeye açıldı. 27 Haziran 2006’da Avrupa Komisyonu ile Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve**
2. **Avusturya; Türkmenistan ve Azerbaycan’dan gelen doğal gazı taşıyacak olan Nabucco’ yu oluşturmak için anlaşma imzaladılar.**
3. **Nabucco projesi daha başlamamış olmasına rağmen, petrol ve doğal gazı dünya pazarına temin eden Rusya, alternatif enerji geçişi projeleri hakkında tedirgindi. 1990’lardan sonra etkili olamasa da Moskova, gerek Rusya dışı boru hattı geçişlerini oluşturmayı baltalama, gerek alternatif rotaları kontrol altına almak için elinden gelen tüm gayreti gösterme yoluna gitti. Rus siyasi elitleri, Moskova’nın Sovyet sonrası ülkeler ve Avrupa Birliği üzerindeki iltimaslarını ve zamanında uygun olan alternatif transit geçiş ücreti gelirlerini kaybedeceğinden korkuyordu.**

Bir sonraki ve belki de en önemli mesele, Sovyetler’in vârisi olan ülkelerdeki “Renkli Devrim”lerdi. 2003 Kasımı’ndaki seçimlerde yapılan büyük sahtekârlık, Gürcistan’da sivil huzursuzluk yarattı ve Eduard Şevardnadze hükûmetinin düşmesine sebep oldu. “Sözde” Gül Devrimi,

hukuk doktorasını ABD'de yapmış olan ve ülkede çoğunluğun desteğini alan Mihail Saakaşvili tarafından çıkarıldı. Gürcistan'daki ihtilalin başarısı Ukrayna'da benzer olaylara ilham oldu. 2004'teki "sözde" Turuncu Devrim, Gürcistan'daki gibi seçim olaylarıyla tetiklenip Batı önderli koalisyon gücü rakiplerini silip süpürdü. Kremlin tarafından desteklenen Moskova adayı Viktor Yanukoviç yenildi. Sadece bir yıl sonra Kırgızistan'da hile karışan seçimler "sözde" Lale Devrimi'ni kışkırttı. Rus siyasetçiler ve analizciler, bu olaylardan açık olarak Washington yönetimini suçladı. Amaç, Rusya'yı çember içine almak ve sonra parçalamaktı. Moskova yönetimi tarafından yabancı organizasyonları sıkı kontrol altına almak ve yabancı destekli Rus oluşumlarını kısıtlamak için yeni kanunlar çıkarıldı.

Resmî propagandalar, "Renkli Devrim"leri kınamak için yayımlanırken Rusya'da, genç Kremlin teşkilatları kuruldu. Rusya yeni demokrasi dalgasının kendisi için bir tehdit oluşturduğunun farkındaydı.

Son olarak Kosova'nın özgürlüğünü göz önüne alalım. NATO, Sırbistan'a karşı 1999'da Kosova'daki etnik Arnavut azınlığı korumak için ilk bombalama operasyonuna başladığında Rusya uluslararası prestijinin ve güvenilirliğinin şiddetli bir şekilde zedelendiğini anladı. Bu ortamı daha iyi anlayabilmek için geçen iki yüzyılda Rusya-Sırbistan ilişkilerini çözümlemek önemlidir. XIX. yüzyıldan beri Sırbistan, Rusya'nın dış politikasında hayati bir rol oynamamıştır. Rus çarları her zaman Balkan politikasına, Slav ve Ortodoksları desteklemek için dâhil olmuştur. Rusların Balkanlar'a müdahil olmasından uzun bir süre sonra ilk kez "Batı siyasi ittifakı" -Rusya'nın fikirleri olmadan- bölge hakkında gelecekle ilgili karar verirken Rusya'yı dışarıda tutmuştu. İlerleyen yıllarda, Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmak, Rusya'nın dış politikadaki öncelikli stratejilerinden biri oldu. Rusya'nın Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmasının sebebi, prestij kaybının dışında kendi topraklarındaki etnik bölgelerde -başlıcaları Kuzey Kafkasya ve Volga bölgesi- ayrımcı hareketlerin oluşabilmesi korkusuydu.

Kosova, Sırbistan'dan ayrılıp 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını resmen ilan etti. Avrupa ülkelerinin çoğu, bu eski Sırp eyaletinin özgürlüğünü

resmen tanıdı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Kosova'nın bağımsızlığını ahlak ve hukuk dışı olarak görüp kınadı ve tehditler savurdu.

Kremlin, Kosova'nın diğer "bekleyen soğumuş çatışmalar" -özellikle Abhazya ve Güney Osetya- için örnek teşkil etmesinden endişelendi. Rusya büyük dünya gücü olarak güvenirliliğini ve prestijini korumak için bu olaylara sıkı bir yanıt verilmesi gerektiğini düşündü. Rusya, Kosova'nın bağımsızlığından sonra güçlü siyasi söylemlerde bulundu; ama pratikte pek az adım attı. Bu ayrımcı otoritenin, Rusya'nın istidadını sorgulamaya başladı.

Prestijini korumanın ve imajını düzeltmenin gerekliliği dışında, Rusya'nın iddialı hareketler için motivasyonu başka diğer faktörlerle açıklanabilir:

1) Geçen beş yılda petrol ve gaz fiyatlarındaki küresel dalgalanma, Rusya'nın gelirlerini artırdı ve hazinesine petrolden elde edilen milyonlarca doları pompaladı.

2) Avrupa Birliği ülkeleri, artan bir hızla Rusya petrol ve gaz kaynaklarına bağımlı hâle geldi.

3) Dünyanın dikkati, Afganistan ve Irak savaşlarıyla yön değiştirmişti.

4) Başkanlık yarışı ABD'de tam gaz devam ediyordu. Bu arada ABD'nin başkanlık kampanyalarında ilk defa Gürcistan konusu, siyasi bir sorun olarak ele alındı ve her iki başkan adayı da -Cumhuriyetçi John McCain ve Demokrat Barack Obama- Gürcistan'a destek için çağrıda bulundu. McCain tarafı, Obama'yı Rusya'ya karşı fazla yumuşak olmakla suçladı.

Savaşın gerçek kroniklerine bakmadan önce savaştan birkaç ay önce gelişen olayları çözümlemek iyi olur. 16 Nisan'da Rusya prestijini ve Sovyetler sonrası bölgedeki imtiyazlı çıkarlarını korumak için ilk adımı attı. Rusya Devlet Başkanı, Abhazya ve Güney Osetya'yla daha sıkı resmî bağlar kurulmasına hüküm verdi. Daha önce Kremlin, Abhazya'ya karşı ekonomik yatırım ve Abhazya bölgesine karşı silah konuşlandırma kısıtlaması olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan ayrılmıştı. Bu kanunlardan sonra Rusya, Gürcistan sınırında ve Karadeniz'de 2008 Mayısı'na kadar devam eden deniz tatbikatlarına ve askerî talimlere başladı. Bunlardan en kapsamlısı, neredeyse 8.000 askerin katıldığı ve 3 Ağustos'a kadar süren "Kafkas 2008" isimli girişimdir. Rusya'nın 8 Ağustos'ta

başlayan, Güney Osetya'nın ve Abhazya'nın özgürlüğüyle sonuçlanan, Gürcistan'a karşı askerî saldırısı Moskova'nın son tepkisi oldu.

2008 Mayısı'nda Rusya ve Gürcistan Arasındaki Gerilimin Artması

Aşağıdaki bilgiler, daha sonra büyük savaşa yol açan çatışmaları kronolojik olarak kısaca anlatıyor. Rusya ve Gürcistan arasındaki gerginlik 2008 baharının başlarında en üst seviyeye ulaştı. 6 Mart 2008'de Rusya tek taraflı olarak Abhazya'ya karşı ekonomik yaptırımların kalkmasına yönelik Bağımsız Devletler Topluluğu'nun almış olduğu kararın geçerli olmayacağına karar verdi. 2008 baharına kadar Abhazya'daki nüfusun çoğunluğunu Rus halkının oluşturduğu gerçekliği ışığında, Abhazya bölgesinde yaşayan Rus halkın insani beklentileri, Rusya'nın adalet konusundaki temel görüşünü yansıtıyordu. Gürcistan, Rusya'nın bu hareketini son derece negatif olarak değerlendirdi ve bunun Abhazya'yı tamamen askerî baskı altına alma olarak beyan etti. Gürcistan'daki siyasetçilerin ve uzmanların çoğu, Bükreş'teki NATO zirvesinden önce Rusya'nın tüm dünyaya açık bir mesaj verdiğini düşündü. 6 Mart 2008 kararında Rusya aktif adımlar atmaya başladı ve devam eden aylarda Rusya ile Gürcistan arasındaki ilişkiler karşılıklı suçlamalarla savaş söylemleri hâline geldi. 21 Mart 2008'de Rusya Duma'sı Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin bağımsızlıklarının tanınması yolunda önerge verdi. 16 Nisan 2008'de Başkan Putin, Abhazya ve Güney Osetya'yla doğrudan, resmî bağlar ve ilişkiler kurulmasına yönelik kararnameye imza attı. Kararname doğrultusunda Şinvali ve Sohum'da Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcilikleri açıldı. Güney Osetya'nın pek tanınmamış otoriteleri, 16 Nisan'da dolaylı yoldan özgürlüğü tanımak suçuyla gözaltına alındı. Karar, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, NATO, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya tarafından kınandı. Uluslararası Cemiyet**,**

Rusya'nın durumunun normal ilişkilere geçmesinin kolay olamayacağını bilmesine rağmen talep etti. 31 Mayıs 2008'de Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, Volga demiryolu hattı boyunca 400 kişilik bir askerî gücü Abhazya'ya dizdi. Amacının insancıl olduğunu eski hâline döndürmek olduğunu dile getirdi. Sohum demiryolu, savaşta tahrip edildi. Bu proje Gürcistan tarafından kabul edilmedi. Dahası Gürcistan tarafı sürekli Rusya'nın çeşitli gerekçeler göstererek Oçamçire ve Abhazya'ya askerî yükleme amaçlı ve askerî ekipman kapasitesini artırmaya yönelik "yeniden düzeltme çalışmaları" adı altındaki operasyonlarıyla ilgili kaygılarını sürekli dile getirdi. Kanuni çözümler ve söylemlerle birlikte, karışıklık çıkan bölgelerdeki barış koruyucuları, polis ve sivillerin ölmesiyle ortam daha da gergin hâle geldi; binlerce insan büyük maddi kayıplar verdi.

20 Nisan 2008 günü, saat 10.00'da Gürcistan'a ait insansız hava aracı, Abhazya bölgesi semalarında Rusya Federasyonu'na ait bir savaş uçağı tarafından düşürüldü. Birleşmiş Milletler Cemiyeti her iki tarafın isteği üzerine durumu araştırdı ve tarafların birbirlerine güç gösterisi yapmamasını önerdi. Aynı raporda Birleşmiş Milletler Araştırma Komisyonu, Gürcistan'ın da anlaşmayı ihlal ettiğini belirtti. Gürcistan tarafının kanuni ve hukuksal amaçları olmasına rağmen bu olayın ikili ilişkiler açısından, gerek askerî istihbarat gerekse askerî operasyon dolayısıyla gerginlik yarattığı belirtildi. Aynı raporda UNOMIG (Gürcistan'daki Birleşmiş Milletler Araştırma Komisyonu) 7 Nisan 2008'de Gürcistan Savunma Bakanlığı'na Gürcü otoritelerin gönderdiği mektupta hatırlattığı gerçek kayda değerdi. Bu mektup, 18 Mart 2008'de uluslararası kanuni amaçlar ve belgelerin ilkelerine dâhil olan benzer bir olayı içeriyordu.

1. 2008 Yazında Şinvali Bölgesindeki Gerilimin Artışı:

Temmuz'da Şinvali bölgesinde durum daha da gerginleşti. 3 Temmuz 2008'de Gürcistan medyası, Eredvi Kheiti çevre yolunda Güney Osetya geçici yönetim başkanlığına ait bir arabayla saldırı olduğunu rapor etti.

Dmitri Sanakoyev’in üç korumasının yaralandığı, kendisine bir şey olmadığı bu saldırıda, araç önce uzaktan kumandalı bir mayına çarpmış; ardından konvoya ateş açılmıştı. Gürcistan, bunun terörist saldırı olduğunu duyurdu. Sanakoyev’e yapılan bu saldırıda, Osetya Dmanisi eyaleti polis şefi Nodar Bibilov öldü. Güney Osetya otoriteleri Tiflis’i suçladı. 4 Temmuz’da aynı yerde bir patlama daha yaşandı. Bir polis öldü ve gece boyu süren ateş sonucu bir sivil yaralandı. 8 Temmuz 2008’de, Condoleezza Rice’ın (dönemin ABD Dışişleri Bakanı) ziyareti sırasında dört Rus jeti, Gürcistan hava sahasını ihlal etti. Son yıllarda Gürcistan sıklıkla, bu hava ihlallerinden şikâyetçiydi. 9 Temmuz olayı diğerlerinden farklıydı. Çünkü Rusya Dış İlişkiler Başkanlığı, ilk kez kabul ettiği bu ihlalin 10 Temmuz 2008’de sıcak tepeleri, serinletme amaçlı bir hareket olduğunu açıkladı.

Askerî Tatbikatlar

15 Temmuz’dan 3 Ağustos’a kadar “Kafkaslar 2008” adlı geniş ölçekli tatbikatlar Kuzey Kafkasya askerî bölgesinde uygulamaya kondu. Rusya-Gürcistan sınırındaki Roki ve Mamisoni de tatbikat bölgesi içerisinde yer aldı. Kuzey Kafkasya askerî bölgesindeki çıkartmada, hava kuvvetleri taburu 8000 asker ile 700 zırhlı ve silahlı araçla, Hazar Denizi Filosu Federal Güvenlik Servisi ve iç MIA taburu tatbikatlara dâhil oldu. Karadeniz’deki tatbikatlarla eş zamanlı olarak Abhazya ve Şinvali bölgesinde Gürcistan kastedilerek “Düşmanını Tanı” başlıklı broşürler dağıtıldı. Gürcistan Hükûmetine göre askerî tatbikatlar tamamlandıktan sonra iştirak eden birlikler, geldikleri yerden geri dönmeyeceklerdi. 15 Temmuz 2008’de Gürcistan’da başlayan ve 3 hafta süren Gürcistan-Amerikan askerî tatbikatı (Karşılıklı Ültimatom 2008) düzenlendi. Bu tatbikatlara; 1000’i Amerikan, 620’si Gürcü, 10’u Ukraynalı, 10’u Azeri ve 10’u da Ermeni olmak üzere 1650 asker katıldı. Daha sonra bu tatbikatlar, Rusya haber alma servisleri ve politikacıları tarafından, ABD’nin bölgedeki

çatışmaya doğrudan dâhil olduğu yönünde suçlama ve spekülasyonlara yol açtı.

Ağustos

Birçok kaynağa göre siyasi gerilimlerin arka planında, 1 Ağustos'tan sonra her iki tarafın sivil halkından ölü ve yaralıların artması vardı. Gürcistan basını çatışma bölgesini detaylı olarak yansıttı ve parçalanmış arabaları, yaralı barış koruyucularını ve kurbanları neredeyse her gün gözler önüne serdi. Olaylar yoğun olarak 1-2-3 Ağustos'ta oldu. 2 Ağustos 2008'de haber ajansı Sivil Gürcistan, yetkililerin kontrolü altındaki bölgeye açılan ateş sonucu altı kişinin öldüğünü ve yedi Gürcü'nün yaralandığını haber verdi. Fakat Gürcistan Ulusal Haber Alma Servisi, Osetya tarafındaki kayıplar konusunda sessizliğini korudu. Güney Osetya yetkililerine göre, Gürcü tarafına Şinvali ve yakın Osetya eyaletlerinden ateş açıldıktan sonra altı kişi öldü**,** on beş kişi de yaralandı.

1 Ağustos gecesinde başlayan ve 2 Ağustos sabahına kadar süren Gürcistan köylerinin ateş altında kalması sonucunda bir polis ve 7 kişinin öldüğünü belirtildi. Rusya'da çıkan *Rossiyskaya Gazeta*, 4 Ağustos'tan itibaren çatışma alanındaki kızışmanın gitgide arttığına yönelik haberler yapmaya devam etti. Gazete, Gürcistan tarafından kontrol edilmeyen Güney Osetya Bölgesi'nde altı kişinin öldüğünü ve on üç kişinin yaralandığını açıkladı. Özellikle 1-3 Ağustos 2008 olaylarında Gürcistan yetkilileri tarafından o tarihten önceki dönem düşünülerek Osetya'daki ölü ve yaralılarla ilgili bazı haber ve yayınlar yapıldı. 5 Ağustos 2008'de Güney Osetya yetkilileri ve barış koruyucuları, ağır saldırı haberleri verdiler.

Bildiriler, Gürcistan kuvvetlerinin Osetya köylerine tepeden bakan Nuli yakınlarındaki yüksek yerleri ele geçirmeye çalıştığını belirtti. Gürcistan bunu inkâr etti. İçişleri Bakan Vekili Eka Zguladze, o bölgenin ıssız olduğunu ve kendilerine herhangi bir olayın rapor edilmediğini ifade etti.

Açıklamadan birkaç saat sonra Gürcistan çatışmayı kaydetti; fakat olayın hemen çözüleceği bilgisini verdi. Aynı anda barış koruma gücü komutan yardımcısı (Vladimir İvanov bilgiyi veren) interfaksla Avnevi ve Hetagurovo eteklerindeki köylerin yakınlarında, Gürcistan ve Osetya tarafları arasında yoğun çatışmaların olduğunu belirtti. Gürcistan çözümleme departmanı başkanı Şota Utiaşvili, 6 Ağustos akşamı bölgenin sükûnet içinde olduğunu tekrarladı. Bazı küçük çatışmaların olduğunu fakat büyük çaplı bir çarpışma olmadığını belirtti.

Görüldüğü gibi Rus medyasının ayrımcı yetkilileri, sanki büyük bir olayın yakınlarda olduğunu, yapay gerçeklik ve savaş yanılgısı izlenimi yaratarak yansıtmaya çalışıyorlardı. 1 Ağustos sabahı Gürcü tarafındaki Eredvi, Prisi, Avnevi, Dvani ve Nuli köylerinde saldırılar olduğu teyit edildi. Aynı anda Güney Osetya yetkililerine göre Şinvali eteklerindeki Osetya Hetagurovo, Dmanisi, Sarabuki, Ubiati köylerine yapılan bombardımanda on sekiz kişi yaralanmıştı. Medyanın niyeti, bu haberleri 7 Ağustos'ta yayımlamaktı.

Şinvali bölgesinde 7 Ağustos'ta savaş patlak verdi. Güney Osetya yetkilileri, Gürcistan'ın Güney Osetya'ya geniş çaplı bir saldırıya geçtiğini belirti. Aynı tarihte Gürcistan, köyleri vurduğunu ve çatışmada kuvvetlerinin konuşlandığını inkâr etti. Başkan Mihail Saakaşvili'ye göre Gürcistan tarafının, sivilleri korumak ve yapıları restore etmekten başka şansı yoktu.

Fakat, ünlü "anayasal düzenin yeniden yapılandırılması" söylemlerinin dile getirildiği günün gecesinde, iki taraftan da ateş devam etti. 8 Ağustos sabahı Gürcistan Başbakanı, Gürcistan kuvvetlerinin Güney Osetya'da barışı güvence altına almak için önlemler almakta olduğunu belirtti: Mevcut hükûmet kuvvetleri, düzeni yeniden sağlamak ve bölgenin barışçıl nüfusunun daha fazla tehditle karşılaşmayacağı kesin barışçıl çözümü sağlamak adına girişimlerde bulunmaktaydı.

9 Ağustos 2008'de, muhaliflerin isyanından 2 gün sonra, önce Cumhurbaşkanı daha sonra da Parlemento savaş ilan etti.Savaş ilanının ana nedenleri şu şekilde sıralandı: İnsan hak ve özgürlüklerinin toplu ihlali, barışçı nüfusa silahlı saldırılar ve şiddet unsurları**,** ayrılıkçıların yanında yer almak. Bu eylemler sivil halk ve uzlaştırıcılar arasında zaiyata neden oldu.

Gürcistan bölgesinde ayrılıkçılar tarafından üstlenilen eylemler, Rusya Federasyonu tarafından desteklenmekteydi. Özellikle, 8 Ağustos'ta, Rusya Federasyonu'ndan yüzlerce asker ve askerî ekipman, Roki Tüneli'nden Gürcistan'a giriş yaptı. 8 Ağustos'ta gün boyunca, Rusya Federasyonu'na bağlı uçaklar Gürcistan hava sahasını işgal etti ve bombardıman yaptı.

Rus uçakları Gori, Poti, Senaki ve Kodori Vadisi'ne karşı çok sayıda hava akını gerçekleştirdi. Onlarca sivilin hayatını kaybettiği belirtildi. Abhaz kuvvetleri, Gürcü birliklerini Kodori Vadisi'nden püskürtmek için askerî operasyonlara başladı. Gürcistan'da olağanüstü hâl ve genel seferberlik ilan edildi.

10 Ağustos'ta Rus uçakları Zugdidi, Senaki, Gori ve Kareli sınırlarını, Yukarı Abhazya'yı ve Tiflis'in kenar mahallelerini bombaladı. Gürcü kuvvetleri Şinvali'den geri çekildi. Binlerce Gürcü birliği Irak'tan geri taşındı.Tiflis tek taraflı ateşkes ilan ederek birliklere Güney Osetya'dan geri çekilmelerini emretti. Şinvali ve Gori sınırlarından ve Gori kentinden binlerce Gürcü, Tiflis'e kaçtı.

Zugdidi kentindeki Gürcü sivillerin çoğu evlerini terk etti. Roki Tüneli'nden 6000 kişiden oluşan Rus Birliği, 90 zırhlı personel taşıyıcı tank ve 250 topçu Güney Osetya'ya girdi. 4000 Rus askeri, Sivastopol'dan Abhazya'nın Oçamçire limanına vardı. Karadeniz'deki Rus donanmasının savaş gemileri Abhazya'nın karasularına girdi. Moskova, Gürcistan'ı katliamla suçladı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Rusya'nın artık bir uzlaştırıcı değil, çatışmada bir taraf olduğunu vurguladı.

11 Ağustos'ta Rus hava saldırıları gece boyunca devam etti; Tiflis Denizi, Dedoplistskaro**,** Senaki, Ganmukhuri ve Helvaçauri'ye saldırıldı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na ve AB'ye başkanlık eden Finlandiya ve Fransa'nın bakanları Tiflis'e geldi. Mihail Saakaşvili, AB aracılığıyla hazırlanan ateşkes antlaşmasını imzaladı. Rus ordusuna ait birlikler Zugdidi, Senaki ve Gori'ye girdi. Rus birliklerinin Tiflis'e kadar ilerleyebileceğine dair korkular vardı.

12 Ağustos'ta Gori tekrar bombalandı. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Moskova'nın Tiflis'te bir rejim değişikliği istediğini açıkça belirtti. Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Rus askerî operasyonlarını durdurmak için Tiflis'in önüne iki şart sundu: Buna göre Gürcistan ordusu

dağıtılacak ve Tiflis bir daha asla Abhazya ve Güney Osetya’ya karşı güç kullanmayacağına dair antlaşma imzalayacaktı.

Gürcistan, BDT’den (Bağımsız Devletler Topluluğu) ayrılma kararını açıklarken Rus kuvvetleri Poti’ye girdi. Moskova’daki görüşmelerde Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy ve Rus Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, 6 maddeli bir barış planını onayladılar. Sarkozy, barış planıyla birlikte Moskova’dan direkt olarak Tiflis’e geçti; Mihail Saakaşvili belgeyi imzaladı.

Tüm bunlar olurken Ukrayna, Polonya, İngiltere, Estonya ve Litvanya cumhurbaşkanları ve Letonya başbakanı da, Gürcistan’**l**a dayanışmalarını göstermek için Tiflis’e geldiler. O sıralarda Abhaz kuvvetleri, Kodori Vadisi’nin kontrolünü ele geçiriyorlardı.

Sonraki gün Gürcistan, Rusya aleyhine Lahey Uluslararası Mahkemesi’n**d**e dava açtı. Buna paralel olarak ABD Başkanı George Bush, ABD’nin demokratik bir şekilde seçilen Gürcü hükûmetinin yanında durduğunu açıkça belirtip Gürcistan’ın egemenliğine ve bölgesel bütünlüğüne saygı duyulmasını istedi. Daha sonra da Amerikan donanmasına ve hava kuvvetlerine Gürcistan’a insani yardım sağlamalarını emretti.

15 Ağustos’ta Rus ordusu Megrelya bölgesini ve Gori’yi kontrol altına aldı. ABD Dışişleri Bakanı Condoleeza Rice, Gürcistan’ın Fransa aracılığıyla hazırlanmış 6 maddeli ateşkes antlaşmasını imzalamasının ardından önce Fransa’yı ziyaret ettikten sonra Tiflis’e vardı.

16 Ağustos’ta Rus birlikleri Kaspi bölgesinde Doğu ve Batı Gürcistan’ı birbirine bağlayan tek demiryolu bağlantısı olan kilit bir demir yolu köprüsünü havaya uçurdular. Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, 6 maddeli ateşkes antlaşmasını imzaladı.

17 Ağustos’tan 18 Ağustos’a kadar, Alman başbakanı Angela Merkel , Rusya Cumhurbaşkanı’nın Rusya’nın Gürcisan’daki birliklerini geri çekebileceğini açıkladığı Soçi’de Dmitri Medvedev’le buluştu. Başbakan, buluşmadan sonra Tiflis’i ziyaret etti.

Ancak 19 Ağustos’ta Rus askerî personeli ve teçhizatı hâlâ Gürcistan’da duruyor ve geri çekilme adına bir hareket görülmüyordu. Rusya ve Gürcistan, savaş esirlerini mübadele etti. Bu olay, AGİT’in Güney

Osetya'ya, ateşkes antlaşmasının uygulanmasını ve insani yardımların ulaştırılmasını denetlemesi için 20 gözlemci göndermesine neden oldu.

Gürcistan resmî kaynaklarına göre, 20 Ağustos itibarıyla 215 Gürcü vatandaş savaşta hayatını kaybetti. Rusya Merkezî Başsavcılığına göre, 133 Osetyalı sivil çatışmalarda hayatını kaybetti. Bu sırada, Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev de Fransız liderine Rus birliklerinin Gürcistan'dan 22 Ağustos'ta geri çekileceğini bildirdi.

22 Ağustos'ta, Rus birlikleri "tampon bölgeler"deki pozisyonlarını güçlendirdi. Güney Osetya etrafındaki "güvelik bölgeleri"ne iki kontrol hattı kuruldu. Var olan ilk kontrol hattı boyunca 8 kontrol noktası, ikinci hatta ise Güney Osetya hâkimiyetindeki sınırlara yayılmış 10 adet kontrol noktası vardı. Tampon bölge, iki hat arasında sıkışıp kalmıştı.

23 Ağustos'ta Gürcistan Parlamentosu, sıkıyönetimi 8 Eylül'e kadar uzatma kararı aldı.

25 Ağustos'ta Fransa, Gürcistan krizini tartışmak için 1 Eylül'de bir AB zirvesi yapılacağını duyurdu. Rusya Parlamentosu'nun Senatosu, Federasyon Konseyi, devlet başkanını, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımaya zorlayan bir önergeyi meclisten geçirdi.

26 Ağustos'ta, Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Abhazya ve Güney Osetya'yı bağımsız devletler olarak tanıdığına dair bir kararname çıkarttı.

Karşılıklı olarak süren bu askerî operasyon ve sinir harbine karşı uluslararası cemiyet resmî liyakate girmekte isteksiz görünmüştü. 12 Ağustos'ta Sarkozy (Avrupa Konseyi Dönem Başkanı), bu düşmanlığı durdurmak amaçlı Moskova ve Tiflis'e gitti. Sonra tüm partilerin iki anlaşma üstündeki tam itaati tartışma olarak kaldı. Fakat 8 Eylül 2008'deki antlaşmayla olayların askerî operasyon boyutu sona erdirilerek politik ve diplomatik eylemlere dönüştü.

1. Savaş Sonrası Kronikler

Savaş sonrası gerçekliği daha iyi anlayabilmek için, savaşın bağlı olduğu farklı durumları gözden geçirmek önemlidir. Öncelikle 2008 Ağustosu'ndaki olaylar, Gürcistan'ın siyasi konumunu önemli ölçüde değiştirdi. Gürcü-Abhaz ve Gürcü-Osetyalı çatışması; Gürcü-Rus yüzleşmesine döndü. Gürcistan'ın toprak bütünlüğü sorunu, başlıca ulusal egemenlik ve bağımsızlık sorunu hâline geldi. Çünkü Gürcistan Hükûmeti, çatışma öncesine göre daha az bölgeyi kontrol ediyordu. Gürcistan'ın etkin devlet imajı zedelendi ve ülke siyasi kargaşaya battı. Gürcistan'ın geleceği, hiçbir zaman olmadığı kadar uluslararası güvenliğin garantisi ve desteğine bağlanmıştı.

1. Ekonomik Analiz

Gürcistan'ın ekonomik profili, Ağustos sabahında ciddi oranda değişecekti. Bugün Gürcistan-Rusya ekonomik ilişkilerinde hiçbir şey yeni değil. Yedi yıl önce bağımsız devletler topluluğu ülkelerinin kabul ettiği engellenemeyen vatandaş hareketleri konusunda Rusya'nın büyüyen ihlalleri üzerine vize görüşmelerine de başlandı. Taslak, Gürcistan'a kademeli olarak uygulanan narenciye, tarımsal üretim, şarap, maden suyu ve Gürcistan ürünleri üzerine olan ambargoyu pekiştirdi. Diğer bir deyişle bireylerin özgür hareketlerinin kısıtlanması, ürünlerin giriş çıkışlarının engellemesini takip etti. Her ikisi de başarıyla icra edildi. 2006'nın sonlarından beri Rusya, her çeşit ekonomik ambargoyu uyguladı. Buna vizeler konusundaki sıkı denetim, ödemelerin geciktirilmesi, Gürcistan'ın Rusya'ya yaptığı ihracatın daha sıkı denetlenmesi örnek olarak verilebilir.

2008'in başından beri vize koşullarındaki yumuşama gözle görülür hâle geldi. Larsi gümrük dairelerinin açılmasıyla hava, deniz yolculuğu, posta iletişimi yeniden başladı. Gürcistan ekonomisi, zor bir savaş testinden geçip hayatta kalmayı az çok başardı; ama bu çok ağır darbe aldığı gerçeğini değiştirmez, (geri gelmeyecek olan insani kayıplar, yenileme çalışmaları için ayrılan fonlar) askerî olmayan sivil kayıplar, yolların, iletişim sistemlerinin, endüstri ve üretim tesislerinin tahribatı Rus tankları ve jetleri

tarafından gerçekleştirildi dahası, bunun uzun dönemde hissedilecek sonuçları da olacak.

1. Çevresel Analiz

Askerî ve sivil alt yapıyı yok etmeye ek olarak Rusya'nın 2008 Ağustosu'ndaki saldırısı Gürcistan'da büyük bir ekolojik felakete de yol açtı. Gürcistan resmî kaynaklarına, uluslararası bilgi servislerine, görgü tanıklarının ifadelerine ve uzman belirlemelerine göre Rusya, Kafkasya ve Karadeniz Bölgesi alanlarında büyük çevresel hasarlara neden oldu. Kafkasya, gezegenin biyolojik çeşitlilik açısından otuz dört önemli noktası arasındadır. Bölgede birçok endemik (bir bölgeye özgü) bitki ve hayvan vardır. Kafkasya'da yaşayan çiçekli bitki, suda ve karada yaşayan memeli, sürüngen, balık ve yüksek oranda omurgasızın %20 den %30'a kadar uzanan bölümünün, bu bölge dışında yaşam alanı yoktur. Savaşın çevreye etkisi sadece yanan orman alanlarının büyüklüğü veya nehirlerin kirlilik oranının hesaplanmasıyla kolayca anlaşılamaz. Hasar ve etkileri, görünenden çok daha fazladır.

Çatışma alanlarından uzak olmasına rağmen Gürcistan'ın üç korunmuş bölgesi, askerî operasyonlardan etkilenmiştir:

- Borcomi-Kharagauli Millî Parkı dağ ormanları,

- Kolketi Millî Parkı'nın Karadeniz'deki kıyı (deniz) bölgeleri,

- Liakhvi doğal koruma bölgesindeki Riparian Ormanları.

Özellikle Borcomi-Kharagauli ulusal parkında ve civarındaki ormanlarda büyük hasar gözlenmiştir.

1. Enerji Sektörü ve Ağustos'taki Rusya-Gürcistan Silahlı Çatışmasından Sonra Gürcistan'ın Geçiş Ülkesi Olarak İşlevi

2008 Ağustosu'nda Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaş Gürcistan ekonomi ve finans sistemine, askerî altyapının tamamına zarar verdi ve ülkeye doğrudan giren yatırımları durdurdu. Gürcistan'ın güvenli ve istikrarlı geçiş ülkesi imajı baltalandı. Uluslararası Derecelendirme Kuruluşu, Gürcistan'ın derecesini ve finans notunu düşürdü. Standard & Poor's, kredi derece notunu pozitiften sabite; Fitch Ratings, BB'den B+'ya indirdi. Fitch Ratings ayrıca Gürcistan'daki dört ticari bankanın da notunu düşürdü.

Rustavi'de azot atölyeleri ve maden işleme fabrikalarının geçici olarak faaliyet dışı kalmalarına rağmen Gürcistan'ın enerji sistemi -birkaç istisna dışında- askerî operasyonlar sırasında bile kesintisiz çalışmaya devam etti.

Rusya'nın bombardıman harekâtı sırasında Gürcistan'ın enerji altyapısı hasar görmediği için elektrik ve gaz hizmeti hiç kesilmeden sağlandı. Gürcistan enerji sektörünün büyük bir bölümü özelleştirilmişti ve bunların çoğuna Rus-Gürcü grupları sahipti. Telasi ve Tiflis elektrik dağıtım şirketi ve Mtkvari (Kura) Enerji, Rus şirketi Inter RAO'ya aitti. Halkın ve uzmanların çoğu, bu özelleştirmelerle Rus-Gürcü iş gruplarının enerji altyapı işlerine sahip olmasına karşıydı. Çünkü kritik durumlarda bunun Gürcistan'ın aleyhine işleyeceğinden korkuyorlardı.

Çatışmalar sırasında Azerbaycan'dan Rusya ve İran'a geçiş yapan gaz hatlarının kapanmasına karşın Gürcistan, Rusya'ya 100 milyon k\w elektrik göndermeyi -anlaşma gereği- kesmedi.

Rusya ile Gürcistan arasındaki askerî çatışmalar sırasında ve sonrasında muhtemel tehlikelere rağmen Rus-Gürcü iş grupları, işlerinin başında kaldı ve halka elektrik ve gaz tedarikini ara vermeksizin sürdürdü.

1. 2008 Ağustosu'ndaki Olaylar ve Çatışmadan Sonra Gürcistan Enerji Sektörü

Gürcistan'a karşı 2008 Ağustosu'nda yapılan Rus askerî operasyonları sırasında ne uluslararası boru hatları (Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-

Erzurum ve Bakü-Supsa) ne de Gürcistan’ın iç enerji altyapısını sağlayan sistem vuruldu. Eğer Rus Hava Kuvvetleri boru hatlarını bombalamaya yönelik emir almış olsaydı; bu operasyonu birkaç günde kolaylıkla hallederdi. Bu yüzden Rusya’nın boru hatlarını vurma niyetinde olmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Ama enerji üreten ve bunu tüketen çevre bölgelere atılan mesaj zarflarında uyarılar vardı. Notlarda şu ibareler yer alıyordu:

- Gürcistan güvenli bir geçiş ülkesi değildir,

- Gürcistan’ın boru hatlarının güvenliği Rusya’ya bağlıdır,

- Boru hatlarının güvenliğini uydu gözlemiyle korumak imkânsızdır.

1. Rus Askerî Saldırısının Zamanlaması, Uluslararası Durum, Savaşın Gürcistan’ın İç Politikasına Etkisi

2008 Ağustosu’ndaki krize doğru Saakaşvili yönetimi başarılarıyla övünürken (etkili yönetim ve devlet kuruluşlarına karşı halkın güveni) en büyük vurucu darbe oluşmuştu. 2003 Kasımı’nda yeni Gürcistan hükûmeti Sosyal Çağdaşlaşma Projesi’ni yayımladı. Temel hedefi, Gürcistan’da özgür devlet ve özgür toplum inşa etmekti. Projenin temel amaçlarından biri, geleneksel kuruluşların daha etkili olan yenileriyle yer değiştirmesiydi. Kanun ve kuralları uygulayabilen sağlam güvenlik sistemi (asker, polis) etkili yönetimin kilit noktası olarak görülüyordu.

2004-2008 yılları arasında Gürcistan nüfusundaki artış, ülkenin ana sorunlarını çözmeye başladığını gösterdi. Merkezî yönetim, 2004’te Acara, 2006’da Kodori Vadisi’ndeki (Kuzey Abhazya) etnik bölgeler üzerindeki gücünü artırdı. Yönetimdekilerin düşüncesine göre Gürcistan, Rusya gibi güçlü bir komşu ülkeye bile kafa tutacak kadar güçlüydü.

Ağustos olaylarından ötürü, on binlerce Gürcistan yerleşimcisi evlerini terk etmeye zorlanırken Gürcistan yönetimi çatışmadan önceye göre Gürcistan’ın daha küçük bir bölümünü kontrol ediyordu. Bu nedenle insanlar, Gürcistan’la ilgili şüpheye düştü. Oysa Rusya tarafından kontrol edilmeyen bölgelerde, devlet kuruluşlarının –polis, itfaiye, ambulans,

iletişim ve ulaşım hizmetleri- en kritik günlerde bile aksilik olmadan sorunsuz işlemişti. Gürcistan hükûmetinin siyasi rakipleri, toplumdaki yükselen beklentilerin baş sorumlusuydu. Rakip muhalefet ekonomik ve siyasi çözüm hareketlerinin daha da artmasını bekliyorlardı. Ama artık Gürcistan Şevardnadze'nin Gürcistanı değildi. Saakaşvili sürekli olarak hata yapmadığını, iflas etmediğini belirtiyordu.

1. Rusya-Gürcistan Savaşının Sonuçları

Ülkedeki politik süreçleri de içeren hızlı reformların yapılması gerekliliği, 2007 Ekim-Kasım olaylarında hükûmet ve muhalefet ortaklığı için elverişli önkoşullar yaratmıştır. Mihail Saakaşvili'nin başkanlık seçimlerindeki küçük farklı galibiyeti, onu politik süreçte muhalefetle daha çok birlikte çalışmaya itmiştir. Fakat maalesef tek tarafın kazanacağı politik süreçler, Gürcistan'daki parlamento seçimleri sırasında yaşanmış; hükûmet, ulusal çıkarlar etrafında birleşmeyi muhalefete teklif etmiştir. Ama bu çıkarların ne olduğu konusunda onlara bilgi vermemiş ve kendi bildiğini uygulamıştır. Savaş sırasında muhalefet partilerinin çoğu hükûmete destek verse de radikaller, başkanın savaş zamanı toplantılarına katılmadılar. Bazı siyasi partiler, 5 Eylül'de anti-kriz grubu ve politik süreç kuruluşları kurulması yönünde anlaşmaya vardılar.

Fakat bazı radikal muhalefet partileri, bunun hükûmetin otoritesini güçlendirmek için oluşturulmuş bölgeler olduğunu ileri sürerek dokümanları reddettiler. Bunun yanında anti-kriz gruplarının, karar verme sürecinde hiçbir etkisi olmayacağına inanıyorlardı. Bu grubun gelecekteki faaliyetleri ve şekli, ülkenin politik uzlaşma gücüne hazır olup olmadığını test edecekti. Kısa sürede planın çerçevesi üzerinde geniş politik fikir birliği Rusya ve Batı hükûmetleri için önemli bir gösterge oldu. Bu Gürcistan'ın demokrasiyi sürdürebilme ve Avrupa'yla bütünleşmesinin ne kadar aktif bir faktör olacağının belirtisiydi.

1. Savaşın Gürcistan'ın Dış Politikasına Etkisi

2008 Ağustos olaylarından sonra Batı dünyası kendini alışık olmadığı bir durumda buldu. Bir tarafta Batı, çözüm sürecinde aktif rol oynarken diğer taraftan çatışma bölgeleri Rusya'nın kontrolünde olduğundan yeterince müdahil olamıyordu. Moskova, Abhazya ve Güney Osetya'ya düşünülen uluslararası barış gücü operasyonuna karşıydı. 2008'deki Ağustos krizinin etkisi, Avrupa ve Avrupa-Atlantik bütünleşmesi beklentisini ve ihtimalini zayıflattı. Rusya'nın Gürcistan'a karşı takındığı saldırgan tutum, uluslararası güvenlik meselesine dönüştü. Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya katılmasını ne pahasına olursa olsun engelleyeceğini tekrarlayan beyanlarda bulunuyordu. Bu da Moskova'nın tehdit ve şantaj içeren söylemlerine karşı NATO'yu harekete geçirdi ve bütünleşme sürecine destek vermeye yöneltti.

Avrupa Birliği gözlemcilerinin tampon bölgeler olan Abhazya ve Güney Osetya'ya hızlı yayılışı, Batı'nın Gürcistan meselesiyle ilgili kısa dönem hedeflerinin mantıklı bir hamle olduğunun göstergesiydi.

Rusya'nın yakın gelecekte Abhazya ve Güney Osetya'dan birliklerini geri çekmesi ihtimal dâhilinde değildi. Bunlara ek olarak Gürcistan için siyasi ve ekonomik durumu normalleştirmek için savaşta hasar gören altyapıyı onarmak ve ülkenin Avrupa'yla bütünleşme çalışmalarını sürdürmek hayati bir ön koşuldu.

1. Ağustos Savaşı Döneminde Gürcistan-Türkiye İlişkileri

Makalenin son bölümünde Türkiye'nin bu iki ülke arasındaki savaş sonrası değişiklikleri çözebilmek için oluşturduğu politikaları çözümlemek istiyorum. Bu bizim olası gelişmeleri tahmin etmemize yardım edecek.

Bölgenin idari ve güvenlik yapısıyla ilgili en beklenmedik -ve kesin olmayan- gelişmeler dizisi, son günlerde Türkiye'de gerçekleşiyordu. Rusya'nın Gürcistan'ı istilasından sonraki günlerde Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Paktı Girişimi"

konusuyla alakalı Rusya'ya ziyarette bulundu. 6 Eylül'de Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, sürpriz bir ziyaretle Erivan'daki futbol maçına katıldı. Böylece Türkiye- Ermenistan arasında sınırları açma yolundaki siyasi ilişkiler serisi başlamış oldu.

Böyle heyecan verici gelişmelere rağmen akla uygun çözümler için daha çok erken olduğu gerçeği aşikârdı. Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Paktı, ölü doğmuş bebek gibi görülüyordu:

Türkiye'nin liderliği ve Kafkaslar'da aktif rol alması kabul görmüştü. Aslında Türkiye'nin niyeti, ABD ve Avrupa'yı devre dışı bırakarak Kafkasya sorununu Rusya'yla iş birliği içinde çözmekti. Bu durum, Rusya'da küçük bir krize yol açtı. Rusya**,** Batı'yla ilişkilerini keserken Türkiye'nin, liderliği Rusya'yla paylaşma önerisi değişik geldi. Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan ziyareti ve sonraki diplomatik girişimler umut vericiydi. 22 Nisan'da Türkiye, Ermenistan ve İsviçre dışişleri bakanları, her iki tarafın karşılıklı ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik -çizilen yol haritası çerçevesinde ve İsviçre gözetmenliğinde- ortak bir açıklama yaptılar.

Öte yanda Türk liderler kendi ülkelerinde yaptıkları konuşmalarda, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşme sürecinin Karabağ sorununun çözümüne bağlı olduğunu belirtti. Türkiye ve Ermenistan'da bu sürece karşı güçlü bir muhalefet vardı. Bu, sonraki görüşmelerde sonuç verici gelişmelerin zora gireceğinin göstergesiydi. Bu durum, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerini yeniden gözden geçirme ihtiyacını doğurdu. Bu yapılan görüşmenin, Türkiye toplumu ve siyasi seçkinleri açısından gerektiği şekilde dikkatli bir plan dâhilinde yapılmadığına işaretti. Kafkasya'ya baskınlar yapılırken Türkiye, komşuları ve onun Batılı ortaklarıyla yeni politikalar oluşturma yolundaydı. Türkiye'nin daha önce Batılı güçlerle ortaklık yapma stratejisinin tersine, Doğu'ya açılım beklentileri farklı bir yaklaşımdı. Türkiye'nin içinde ve dışındaki birçok analist, Türkiye'nin ABD ve Avrupa ilişkilerinde gelişen olayların yeniden tasarlanması gerektiğine inanıyorlardı.

Özellikle Güney Kafkasya ve Gürcistan için, Türkiye-Ermenistan uzlaşması, büyük ve yeni değişiklikler olacağının habercisiydi. Bazı analistler, Gürcistan'ın bu gelişmelerde potansiyel kaybedeceği

düşüncesindeydi. Bu anlaşmanın gerçekleşmesi, Gürcistan'ın ekonomik projelerde ve transit geçişlerdeki ayrıcalıklı yerini kaybedeceği anlamına geliyordu. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişmesi Güney Kafkasya'daki tansiyonu düşürmek açısından önemli bir adım olacağı gibi, Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığını en aza indirecek ve Batı'yla bağ kurmasına yardımda bulunacaktı. Bu yönden bakılacak olursa gelişmeler, Gürcistan için de olumluydu. Gürcistan, "Rotanı koru ama yeni gerçeklere açık ol," şeklinde bir dış ve güvenlik politikası izliyordu.

Yukarıdaki bilgileri özetlemek için son dönemdeki küresel siyasi değişimin sonucu olarak Gürcistan'ın güvenli ortamı, bir yıl öncesine göre daha da belirsiz ve tahmin edilemez durumda. Ama dikkatli analizler küresel ve bölgesel siyasi değişimler "Soğuk Savaş sonrası dünya düzeni" veya "yenilenme dönemi" beklentisinin abartılmış olduğunu, durumun bundan daha ılımlı olduğunu gösteriyor.

Bu makalenin sonunda Türkiye ve Ermenistan arasında Güney Kafkaslar'daki gerilimin azaltılmasına yönelik atılan adımların geliştiğini vurgulamak isterim. Bu durum, Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak ve Ermenistan'ın Batı'yla olan bağına yardımda bulunacağını gösteriyordu. Aslında bu gelişmeler Gürcistan için de olumluydu.

KAYNAKÇA

1. Barış İçin Kafkas Enstitüsü, "Ağustos 2008 Sonrası Demokrasi ve Gelişim, Rusya- Gürcistan Savaşının Sonuçları", 2008.
2. Nodia, Ghia, "Demokrasi ve Gelişim: Dünya Ne Kadar Değişebilir? Gürcistan Politikasına Etkileri." Barış İçin Kafkas Enstitüsü, 2009.
3. Jervalidze, Liana, "Enerji Sektörü ve Ağustos Rusya ve Gürcistan çatışması sonrası Gürcistan'ın Transit Ülke olan Fonksiyonu", Gürcistan Uluslarası Şeffaflık Örgütü, 2008.

4. Gürcistan Açık Toplum Vakfı, “Ağustos Kalıntıları”, *Temel İnsan Hakları ve Uluslararası İnsani Hukuk İhlallerine Karşı Hükûmet Dışı Gürcü Kuruluşları Raporu*, Tiflis, 2009.

19 Tiflis Ilia Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü 4. Sınıf Öğrencisi.

KIRGIZİSTAN'DAKİ ETNİK ÇATIŞMALAR VE KAYNAKLARI

Nuraiym *TOKTOSUNOVA*[1]

1 Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, Kırgızistan'ın son yirmi yıl içindeki etnik sorunlarıyla ilgili olup onların temel ve yardımcı kaynaklarını kapsamaktadır.

Birinci bölümde Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği döneminde büyük değişikliğe uğrayan etnik yapısı ve bağımsızlığını kazandıktan sonraki durum anlatılmaktadır. 70 yıl içerisinde çeşitli Sovyet politikaları sonucu farklı etnik grupların sayısı ve oranı artmış ancak 1991yılından sonra bu oran düşmeye başlamıştır. Çoğunlukla Slav grupların ülkelerine göç etmelerine rağmen 1999 nüfus sayımına göre ülkede var olan etnik grup sayısı 90'a yakındır. Etnik yapılanmayla ilgili bir diğer konu, etnik grupların bölgesel dağılımı ve yerleşimiyle ilgilidir. Kırgızistan'ın kuzey bölgesi daha çeşitli etnik gruplardan oluşurken Güney de –çoğunlukla- Kırgız ve Özbekler yaşamaktadır.

Sovyetler Birliği döneminin sona ermesiyle her biri bağımsız devlet kuran birlik ülkelerinde birçok politik, ekonomik altyapı sorunlarıyla birlikte etnisite sorunu da ortaya çıkmıştır. Orta Asya ülkelerinde ise en büyük çatışmalar Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da, Oş olaylarında yaşanmıştır.

Makalenin ikinci bölümünde Kırgızistan'daki 1991 Oş Çatışması ve 2010 Haziran Olayları'na kısaca değinilmiştir. Etnik çatışmaların çeşitli türleri (etno-kültürel, *ethno-territorial*) mevcutken bunları belirlemek için nedenlerini ve kaynaklarını anlamak gerekir. Bu bölümde ayrıca etnik gerilimden çatışmaya geçiş sürecini etkileyen unsurlara kısaca değinilmiştir.

Ülkede etnik gerilimin sıcak noktası olan Güney bölgesi ve üç ülkenin (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) ortak etnik sorunlarının kaynağını oluşturan Fergana Vadisi**,** hem stratejik önemi hem de ülkelerin siyasetinden dışlanmışlığıyla dikkat çekmektedir.

Üçüncü bölümde ise etnik gerilimin ve çatışmanın kaynağı "Güvenlik", "Politik", "Sosyal", "Ekonomik" başlıkları altında anlatılmıştır. Etnik çatışmanın kaynakları ve dinamiği, iç ve dış unsurlara dayandığı gibi kapsamıyla ulusal, bölgesel ve uluslararası karakter taşımaktadır. Ülke ekonomisindeki istikrarsızlık ve siyasetindeki boşluk, sosyal ve güvenlik konularındaki yetersizlikler hem etnik azınlıklarda hem toplam nüfus arasında gerilim yaratmakta, çatışmayı tetikleyen önemli bir iç kaynak oluşturmaktadır. Küreselleşen dünyada güvenlik, ticaret, teknoloji ve diğer konularda ülkelerarası ortak çalışmalar sonucu küçük ülkelerin büyük ülkelerden etkileşimi daha da artmıştır. ABD'nin 2001'den sonra Orta Asya'daki çalışmalarını artırması ve bu ülkelerin iş birliğine olumlu yaklaşımları, devamında ABD-Rusya rekabetini kızıştırmıştır. Bu tür dış etkenlerin de etnik çatışmaya etkisi olduğu bilinmektedir.

1. BÖLÜM: KIRGIZİSTAN'DA TOPLUMSAL VE ETNİK YAPI

1.1. Kırgızistan'ın Etnik Yapısının Tarihî Oluşumu

Kırgızistan nüfusu 5 milyon 365 bin[2] olup ülkede 90'dan fazla etnik grup yaşamaktadır. Ülkenin poli-etnik yapısının oluşumunda ve komşu ülkelerle ilişkilerin etnik yapıyla iç içe olmasında tarihî faktörler etkilidir.

Kırgızistan'ın mozaik etnik yapısı, son 150 yıl içerisinde çeşitli tarihî ve politik gelişmeler sonucu oluşmuştur. XIX. yüzyılda ülkenin bugünkü topraklarında asırlarca yaşayan uygarlıklar arasında çoğunluk olarak Özbekler, Kırgızlar ve Tacikler yer almaktadır. XVIII. yüzyılda Filip Efremov'un Fergana'ya yaptığı gezi sırasında kaydettiği bilgiler arasında Hokand Hanlığı'nın başında Özbek kökenli Narbut Bek'in olduğu ve Kırgızların Oş ve Kaşgar şehirleri arasında göçebe bir hayat sürdürdükleri belirtilmiştir. Hintli Mir İzzet Ulla'nın 1812 yılında Hokand Hanlığı ziyaretinden sonra verdiği bilgiye göre Kırgızların Oş şehrinden batıya doğru göç ederek yaşadıkları ve Hokand Hanlığı'na tabi oldukları belirtilmiştir. Ayrıca Aravan'a Badahşan göçmenlerinin yerleştirildiği, Andican'a yakın çevrelerde Türklerin ve Kıpçakların yaşadığı ve Kuva'nın etraflarında Kalmık ve Kırgızların yerleşmiş oldukları bilinmektedir.[3] Kırgızların da kendi arasında "On kanat" , "Sol kanat" ve "İçkilik"lere[4] bölündüğü ve bu ayırımlara göre farklı bölgelerde yerleştikleri bilinmektedir. Bütün bu bilgilerin ışığında, genel olarak bugünkü Kırgız topraklarında çoğunlukla Kırgızların yerleştiği, Güney'de en çok Kırgız,

Özbek ve Taciklerin yaşadığı ve Hokand Hanlığı döneminde (1710-1876) kültür ve yaşam tarzlarında yakın bir etkileşim olduğu kanısına varmak mümkündür.

Etnik yapının değişikliği XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyılın başında Kırgızların Çarlık Rusyası'nın etkisi altına girmesiyle başlar ve "baskıcı politika" döneminde Kırgızistan'a çok sayıda Rus ve Ukraynalı göç eder. Aynı dönemde Çin topraklarından bölgeye Uygur, Dungan gibi etnik gruplar da göç etmiştir. XX. yüzyılın ilk yarısında Kırgız topraklarında elliden fazla etnik grup iç içe yaşamaktadır.[5]

Sovyet döneminin ilk yıllarında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok etnik grubun (Çeçen, Balkar, İnguş, Ahıska Türkü, Koreli ve Alman) Rusya'dan Orta Asya'ya sürgün edilmesi sonucu bu topraklarda önemli bir nüfus artışı olmuş; etnik grupların toplamı bugünkü sayıya yaklaşmıştır. Böylece Sarizmin ve sonradan Sovyetler Birliği'nin uyguladığı zorunlu yerleştirme politikası veya gönüllü göçler, Kırgızistan'ın etnik mozaiğinin gelişmesinin temelini oluşturmuştur.

1.2 Kırgızistan'ın Etnik Yapısı

Kırgızistan'da 90'dan fazla etnik grup yaşamaktadır. Toplam nüfusun %93,1'ini Kırgızlar %71, Özbekler %14,3, Ruslar %7,8 şeklinde oluşturmaktadır.[6] 1985 yılında Orta Asya ülkelerine sürgün edilmiş milletlerin (Ahıska Türkü, Çeçen, İnguş vb.) çoğuna ülkelerine dönme izni verilmiştir. 1999 ve 2009 nüfus sayımları karşılaştırıldığında Kırgız, Özbek, Uygur ve Dunganların sayısında artış gözlemlenmiştir. Rus, Ukraynalı gibi bazı etnik grupların etkin bir şekilde ülkeden göç etmeleri sonucunda nüfus dağılımı şu şekilde değişiklik göstermiştir.

*Tablo 1**

Etnik gruplar	Etnik grubun kişi sayısı, (1000 kişi)		Toplam nüfusa oranı (%)	
Yıl	1999	2009	1999	2009
Tüm milletler	4822,9	5362,8	100	100
Kırgız	3128,1	3804,8	64,9	71
Özbek	665	768,4	13,8	14,3
Rus	603,2	419,6	12,5	7,8
Dungan	51,8	58,4	1,1	1,1
Ukraynalı	50,4	21,9	1	0,4
Uygur	46,9	48,5	1	0,9
Tatar	45,5	31,5	0,9	0,6
Tacik	42,6	46,1	0,9	0,9
Kazak	42,7	33,2	0,9	0,6
Ahıska Türkü	33,3	39,1	0,7	0,7
Diğer	113,4	91,3	2,3	1,7

*1999 ve 2009 nüfus sayımı bilgilerine göre

1.3 Etnik Grupların Bölgesel Dağılımı

Kırgızistan'da genel olarak Kuzey-Güney ayırımı yapılmaktadır. Ülke coğrafik olarak yüksek sıradağlarla ikiye ayrıldığı gibi kültürel, geleneksel, dinî, ekonomik faklılıklar da mevcuttur.

Kuzey ekonomik ve sosyal açıdan daha çok gelişmiş ve endüstrileşmişken Güney bölgesinin ekonomisi tarım ile hayvancılığa dayalıdır ve daha az endüstrileşmiştir. Kuzey bölgesinde genel olarak Rus, Ukraynalı, Alman, Kore vb. etnik gruplar yerleşmiştir.[7] Bu bölgede tüm etnik gruplar iç içe olup Güney'e oranla daha eşit bir sosyoekonomik yapıya sahiptir.

Güney Bölgesinin yerleştiği Fergana Vadisi'nde çeşitli etnik gruplardan oluşan heterojen bir yapı mevcuttur: Çoğunluk olarak Kırgız ve Özbeklerin yerleştiği bölgede Özbekler Oş bölgesinin %28,3'ünü, Celalabad bölgesinin %24,6'sını, Batken bölgesinin ise %14,5'ini; diğer etnik gruplar (Tacik, Uygur, Dungan, Ahıska Türkü, Kazak, Çingene vb.) ise Güney bölgesindeki nüfusun %12'sini oluşturmaktadır.[8]

Etnik gerilimin kaynağı olarak bilinen Fergana Vadisi, son 20 yıl içinde birçok politikacının ve toplumbilimcinin dikkatini çekmiş ve araştırma konusu hâline gelmiştir. Toplam 22 000 kilometrekare alana sahip vadi, Kırgızistan (Oş, Celalabad, Batken), Özbekistan (Fergana, Namangan**,** Andican) ve Tacikistan (Sugd bölgesi) arasında paylaştırılmıştır. Sosyal ve ekonomik açıdan karmaşık bir yapıya sahip bu bölge Orta Asya'nın çeşitli sorun, çatışma ve çelişkilerinin kaynağını oluşturmaktadır.

2 Kırgız Cumhuriyeti Millî İstatistik Komitesi, 'Калктын улуттук курамы' tablosu, *www.stat.kg/stat.files/tematika/демограф/.../демо6.pdf*

3 С.С. Губаева,'К ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА НАСЕЛЕНИЯ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ',Ферганская долина: этничность, этнические процессы, этнические конфликты/ Наука, 2004 http://www.fedy-diary.ru/?page_id=5469

4 "Sağ kanat", "Sol kanat" ve "Orta (Hiçbiri)" olarak aralarında kanatlara bölünmektedir. Berdikeeva, Saltanat , "National Identity in Kyrgyzstan: the Case of Clan Politics", www.Eurasia21.com, 2006- s.6

5 Алишева ,Атыркуль,'Этносы в Кыргызстане: интеграция и национальное единство', Kırgızstan:etnosı i politika, Институт региональных исследований, Бишкек 2007 -27-30 с.

6 Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, 'Калктын улуттук курамы' tablosu, *www.stat.kg/stat.files/tematika/демограф/.../демо6.pdf*

7 Атыркуль Алишева, Дмитрий Кабак, Наталья Утешева,'О выполнении Кыргызской Республикой обязательств по Конвенции о ликвидации расовой дискриминации за период с 1999 по 2006 гг ', Кыргызстан:Этносы и политика, Институт региональных исследований, Бишкек 2007 -7-8 с.

8 Oş İstatistik Kurumu, 2009 yılı Mart ayı verileri.

2. BÖLÜM: ETNİK GERİLİMDEN ÇATIŞMAYA GEÇİŞ SÜRECİ

2.1 Genel Olarak Etnik Gerilim

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan diğer gelişmelerle birlikte bağımsızlığını kazanan birçok ülkede etnik çatışmaların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Heterojen etnik ve kültürel yapıya sahip Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla dünyanın 1/6'sında yeni etnik ve jeopolitik yapılanmaya gidilmiştir. Otoriter rejim tarafından baskı altında tutulan ve yıllardır biriken etnik gerilimin patlaması, son dönemlerde çatışmalarla yüzünü göstermiştir. Ulusal kimlikle beraber etnik milliyetçiliğin artış gösterdiği son yirmi yıl, etnik ve bölgesel gerilimlerin açık açık yaşandığı bir dönem olmuştur.

Post-Sovyet dönemindeki birçok çatışmanın etnik ve bölgesel nitelikte olduğu bazı uzmanlar tarafından belirlenmiştir. Bu konuda birçok araştırma yapılmış ve öneriler getirilmiştir (E.B Alabaev, G.A. Borgyugov, V.G. Smolyanskiy…). Ancak her çatışmanın toprakla doğrudan ilgisi olmayıp farklı nitelikte etnik çatışmalar da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, etno-kültürel çatışma, belli bir etnik grubun dil ve kültür değerlerinin ülkede fonksiyon kazanması ve gelişiminin durdurulmasıyla ortaya çıkar ve genel olarak etnik azınlığın yerel yönetim değil, "etno-kültürel özerklik" kurma isteğini taşır. Bir başka etnik çatışma örneği etno-sosyal nitelikte olup temelinde iki veya fazla etnik grubun ekonomik etkinlik ve yüksek gelirli statülere sahip olma isteği veya sosyal ve siyasi alanda etkili bir güce sahip

olma rekabetinden kaynaklanmaktadır.[9] Böylece, etnik çatışmaların temeli sosyopolitik ve sosyoekonomik nedenlerden ortaya çıkarak bu temel sorunların dış görünüşünü oluşturur.

Toplumbilimci Zdravosmislov'un "Çatışma Sosyolojisi" kitabında etnik çatışmaların akış şeması şu şekilde çizilmektedir: Kural olarak çatışmaların birinci aşamasında ulusal dil meselesi ortaya konulur ve tartışılır. Tüm diğer konulardan öncelikle dil konusu gizliden açık şekle dönüşür. Bu mesele, belli bir ulusal grubun tüm insanlarına hitap ettiği için büyük mobiliteye sahiptir.[10] Bir sonraki aşamada çatışma, statü ve toprak taleplerini içeren politik alana geçiş yapar. Zdravosmislov, ulusal-etnik çatışmalarda siyasetin öneminin büyüklüğüne vurgu yapmakta ve çatışmanın gelişiminin sadece ekonomik faktörler ve çıkarlarla anlatılmasının yetersiz kaldığı sonucuna varmaktadır.[11]

Kırgızistan örneğini ele alırsak Sovyet döneminde farklı kültürel yapıya sahip etnik grupların birlik içinde tutulması amacıyla halklar arası dostluk ve enternasyonalizm ideolojisi geliştirilmiştir.[12] Bağımsızlığın kazanılmasıyla ilk cumhurbaşkanı Asker Akayev'in uyguladığı "Kırgızistan, Ortak Evimiz!" politikasıyla halk arasında birlik düşüncesinin oluşturulması ve ayırımcılığın kaldırılması amaçlanmış; fakat Kırgızistan'da etnik çatışmaları önleyici diğer etkin çözümler gelişememiştir.1990 ve 2010 olaylarında ilk olarak dil ve özerklik konusu Özbek azınlık grubu tarafından gündeme getirilmiş; ardından siyasal talepler gelmiştir.

1990 Oş Olayları ve 2010 Haziran olayları Kırgızistan'da etnik gruplara yönelik politikanın etkin olmadığını; azınlıklara yönelik çözüm getirici bir mekanizmanın işlemediğini açıkça göstermektedir.

2.2. Kırgızistan'da Etnik Çatışmalar: Önkoşulları ve Sonucu

Kırgızistan’ın güneyindeki etnik çatışmaların temeli, Çarlık Rusyası’nın Orta Asya topraklarını fethetmeye başladığı döneme dayanır. Fergana Vadisi’nde Kırgızlar da Özbekler de bölgenin “asıl sahipleri” oldukları iddiasını taşır. Her biri, diğerini “sonradan gelmiş” halk olarak görmektedir.

Yüksek nüfus yoğunluğu (yaklaşık 12 milyon kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir), az gelişmiş ekonomik altyapı, sınırlı toprak ve su kaynakları, yoğun işsizlik… Tüm bunlar, Fergana’da üç ülkenin (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) sosyal patlama potansiyeline sahip ortak sorunlarını oluşturmaktadır.[13] Ayrıca son yıllarda bu bölgenin klan tabanlı siyasi hizipleri, hükûmetlerin ilgisiz ve uzak kalmaları nedeniyle Fergana Vadisi’ni radikal İslami hareketlerin (Hizb-ut Tahrir vb.) ortaya çıktığı bölge hâline getirmişlerdir. Buradaki radikal İslam gruplarıAfganistan, Pakistan ve Orta Doğu İslami hareketleriyle ilişkileri nedeniyle 2001 yılından sonra dünyanın ilgisini çekmişlerdir.

Fergana Vadisi’nin kendi içindeki geriliminin temel nedenini etnik ve ulusallık kavramları oluşturmaktadır. 1991’den sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin sınırlarının belirlenmesiyle entegre bir şekilde yaşayan uluslar bu üç ülke sınırları, gümrük, vize uygulamaları ve mayın tarlaları gibi nedenlerle ayrılınca bölünmüşlerdir. Ayrıca, Özbek, Kırgız ve Tacik etnik gruplar kendi ülkelerinde “egemen” statülerini kazanmışken diğerleri azınlığı oluşturmuşlardır. Yukarıdaki ulusal meselelere Rusça konuşan nüfusun ve Sovyet döneminde topraklarından sürgün edilmiş etnik gruplarla ilgili problemleri de eklersek Orta Asya, dolayısıyla Kırgızistan’ın geleceği için etnik yapının önemli bir sorun oluşturduğu görülmektedir.

Günümüzde, bölgedeki Özbekler genel olarak yerleşik hayat sürdürüp ticaret ve tarımla uğraşmaktadır. Yüksek öğrenim görme ve kamu sektöründe çalışmak için özel bir gayret yoktur. Tersine, Kırgız nüfusunun çoğu, şehir merkezlerine yakın köylerden göç edenlerden oluşmakta ve çoğunluk üniversiteyi bitirerek kamu sektöründe çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, iki etnik grup arasında sosyal ve mülki paylaşım oluşmuştur: Özbekler genel olarak yüksek öğrenim görmez, bölgenin ticari işlerini yürütür ve genellikle lüks sayılan Özbek mahallelerinde yerleşmişlerdir. Kırgızlar ise bölgenin idari yönetimini, kolluk kuvvetlerini (polis) tam domine etmesine rağmen daha düşük gelire sahip ve daha yoksul

yaşamaktadır. Bu tür sosyoekonomik paylaşım iki etnik grup arasında sürekli gerilime neden olmaktadır.[14] İlk olarak etnik gerilimin çatışmaya dönüşmesi 1961 ve 1990 Oş olaylarında görülmüştür.

1990 yılı Oş çatışması öncesi Kırgız Sovyet Birliği'nin şehir merkezlerine önemli göç hareketleri başlamıştı. Göç eden kişilerin çoğu işsiz ve evsiz kalmıştı. Dolayısıyla, Kırgızlar merkezî yönetimden Özbeklerin yaşadığı Lenin kolhozundan kendilerine ev yapmak için toprak istemişlerdi. Özbekler bunun karşılığında Kırgız Sovyet Birliği dışında Özbek özerkliğinin ve Özbek dilinin resmî dil olarak kabul edilmesini istemişlerdi. 4 Haziran'da başlayan Kırgız-Özbek çatışması, 6 Haziran'da Sovyet askerlerinin olaya karışmasıyla durdurulmuştu. Resmî bilgilere göre, 1990 olayında 305 ölü, 1371 yaralı vardı ve 573 bina zarar görmüştü. [15]

Oş olaylarından sonra Oş ve Celalabad bölgelerindeki etnik gerilimi önleyici hiç bir kararın alınmadığı gibi etnik sorunların konuşulmasına da yasak konulmuştu. 2010 yılı politik istikrarsızlık döneminde ortaya çıkan etnik çatışmanın temelinde yatan sorunlara dış etkilerin de eklenmesiyle 20 yıl içerisinde gerilimin daha da artmış olduğu görülmektedir.

2.2.1. 2010 Haziran Olayları (Kırgız-Özbek Çatışması)

2010 olayları, 14 Nisan'da Celalabad şehrinde Bakiyev taraftarları ile Özbek lideri Kadircan Batırov'un adamları arasında çatışmayla başlamış, sonraları aktif bir siyasi rekabetle devam etmiştir. Geçici hükûmete karşı eylemler, eski hükûmet tarafından iktidarı elinde tutma amaçlıyken etnik azınlık olan Özbekler için yeni bir şans olarak görülmüştür. OŞTV kanalının canlı yayınında Özbek etnik gruplara yerel yönetimlerde %30 yer verilmesi gerektiği açıklanınca Kırgızlar**,** Kadircan Batırov'un etnik çatışmayı başlattığı şeklinde bir değerlendirme yapmışlardır. Bu olaylardan sonra gençlerden oluşan Kırgız ve Özbek gruplar arasında Güney bölgesinin çeşitli illerinde çatışmalar yaşanmıştır.

10 Haziran’da Oş şehrinde başlayan şiddetli çatışmalar ve binaların yakılması, 12 Haziran’da Celalabad şehrinde de ortaya çıkmıştır. 11 Haziran’da başlayan çatışmalar nedeniyle Kırgız, Rus ve diğer uyruklara mensup vatandaşlar Kuzey’e geçmeye başlamış, Özbek gruplar ise Özbekistan sınırına yönelmişlerdir. Resmî bilgilere göre toplam 75 bin kişi Özbekistan sınırından geçmiştir. Geçici hükûmet tarafından bölgeye askerî güç yönlendirilmiş, olağanüstü hâl ilan edilerek sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.

Resmî bilgilere göre 10-15 Haziran arası gerçekleşen çatışmada toplam 442 ölü, 1500’den fazla yaralı olduğu ilan edilmiştir. Fakat bu sayı sadece hastaneye götürülen ve ilk yardım yapılan kişilerin sayısıdır. Sokaklarda bırakılan ve sayıya dâhil edilmeyen binlerce kişi olduğu bilinmektedir.[16] Gayriresmî bilgilere göre ölü sayısının 2000’i aştığı bilinmektedir.

9 EUROPEAN CONTACT ZONE, ‘ЭТНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ В ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ: СУЩНОСТЬ, ГЕНЕЗИС, ТИПЫ’, Санкт-Петербург – 2000, http://referat.mirslovarei.com/geografija/10728-jetno-territorialnye-konflikty-v-post-sovetskom-prostranstve.html

10 Здравосмыслов, А.Г. Социология конфликта: Учеб. пособие для вузов / А.Г. Здравосмыслов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Аспект-Пресс, 1996.-189 с.

11 Здравосмыслов, А.Г. Социология конфликта: Учеб. пособие для вузов / А.Г. Здравосмыслов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Аспект-Пресс, 1996. -201с.

12 Алишева ,Атыркуль,‘Этносы в Кыргызстане: интеграция и национальное единство’, Кыргызстан:Этносы и политика, Институт региональных исследований, Бишкек 2007 -30 с.

13 Абашин С.Н. , Бушков В.И., ‘Ферганская долина: этничность, этнические процессы, этнические конфликты’ / Наука, 2004, http://www.fedy-diary.ru/?page_id=5469

14 Козюлин, Вадим, ‘Ошский конфликт: драма с продолжением’, 2010-1 с. *pircenter.org/kosdata/page_doc/p2232_1.pdf*

15 Козюлин, Вадим, ‘Ошский конфликт: драма с продолжением’, 2010-2 с., *pircenter.org/kosdata/page_doc/p2232_1.pdf*

16 http://ru.wikipedia.org/wiki/Беспорядки_на_юге_Киргизии_(2010)

3. BÖLÜM: ETNİK GERİLİMİN KAYNAKLARI

Yaşanan etnik gerilimler politik, güvenlik, iktisadi ve sosyal alanlarda olmakla beraber çatışmaları tetikleyen unsurlar aşağıdaki gibidir.

3.1. Genel Olarak Kaynakların Sınıflandırılması

GÜVENLİK POLİTİK İKTİSADİ SOSYAL

Ulusal faktörler	Hukuk sisteminde yetersizlik	Otoriter politik rejim	Kıt kaynaklar	İşsizlik ve göç
		Ulusal kimlik ve Kırgız milliyetçiliği		Yeni ulusal kimlikler
				Demografik baskı
	Düşük güvenlik hizmeti	Rüşvet	Yoksulluk	Düşük sosyal hizmetler
		Klan politikası		Adaletsiz gelir dağılımı
Uluslararası faktörler	Radikal İslam	Sınır ve kültür	Uyuşturucu Kaçakçılığı	Rus ve Özbek medyasının ülkedeki etkinliği
	Terör hareketleri	Kırgızistan-Özbekistan arasındaki gerilim		
		Rusya-ABD rekabeti		

Kırgızistan’da etnik sorunun kökeni ve dinamiği karışık olmakla beraber birçok iç ve dış kaynaklı faktöre dayanır. Bağımsızlığını kazanması sonrasında hızlı nüfus artışı ve kozmopolit etnik yapıyla birlikte uygulanan politikalar, ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır. Ayrıca sosyal ve güvenlik konularındaki yetersizlikler, ülkedeki etnik gerilimin iç kaynaklarını oluşturmakta ve giderek çatışmaya dönüşmesinde önemli bir etken olmaktadır. Yalnız, bu sorunların diğer Orta Asya ülkelerinde de mevcut olması, sorunun çözümünde hareket alanını daraltmakta ve ülkeleri işbirliği yapmaya zorunlu kılmaktadır. Komşu ülkeler arasındaki siyasi sorunlar, su dâhil yeraltı-yer üstü kaynaklarıyla ilgili anlaşmazlıklar, ülkelerin içyapısını da etkilemektedir. Ayrıca, son yıllarda radikal İslam’ın ve uyuşturucu kaçakçılığının yoğun olduğu bu bölge birçok ülkenin dikkatini çekmektedir.

Rusya’nın etkisinin devam ettiği bölgeye terörün tırmandığı XXI. yüzyılda, ABD’nin de ilgi göstermesi Kırgızistan’ın istikrarını olumsuz etkilemektedir.

3.2. Güvenlik sorunu

Kırgızistan’ın yargı organı, bağımsız ve etkin olma sürecini tamamlayamamıştır. Ülkede hukuk kurallarının eksik olduğu, merkezî ve yerel otoriteye bağlı hukuk sisteminin uygulandığı bilinmektedir. Demokratik sistemin en önemli kolunun gelişmemesi, ülkedeki iktidarların bunu bir araç olarak kullanarak muhalefeti ve medyayı ezmesine zemin hazırlamıştır. Seçim sonuçlarının manipule edilmesi, medyanın baskı altında tutulması ve muhaliflere karşı yargı kararlarının alınması ülke vatandaşlarının temel insan hakları koruyucu –olması gereken- organına karşı güvensizliğini artırmıştır.[17]

Kırgızistan'ın 1993 Anayasası'nın 9. maddesine göre "eşitlik" kavramıyla etnik azınlıkların ayırımcılığı yasaklanmışken etnik sorunlara ve olası çatışmalara karşı açık bir şekilde çözüm getirilmemiştir. Ceza hukuku ise ırk, etnik ve dinî çatışmalar**a**, etnik yapıya göre aşağılamay**a** ve çatışmaya sebep olan faaliyetlere yaptırım getirmektedir. Fakat uygulamada etnik nitelikteki suçların (adam öldürme, dövme, aşağılama gibi), diğer normal suçlarla aynı derecede yargılanması, ceza hukukunun etnik azınlıkların güvenliğini garanti edemediğini göstermektedir.[18] Ayrıca, sosyal güvenlik hizmetinde eleman yetersizliği ve rüşvetin yaygınlığı, ülke vatandaşlarının güvende hissetmesini olumsuz etkilemektedir. 2007 verilerine göre Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri; İç Kuvvetler, Ulusal Güvenlik Servisi ve ordusuyla toplam 7-12 bin kişi arası değişmektedir.[19] Son yıllardaki ekonomik krizden dolayı güvenlik güçleri toplam 5 bin kişi azaltılmıştır. Savunma Bakanlığı'nın bütçesi diğer bakanlıklarla eşit olarak yaklaşık 460 milyon somdan (10 milyon ABD doları) oluşur ve genel olarak dış finansmana dayanır. Kısaca, Kırgızistan'ın modern ordusu prestiji düşük, ahlaki olarak bastırılmış, düşük gelirli, kalitesi düşük, maddi açıdan sınırlı**,** eski silah ve teçhizata sahip bir görünüm oluşturmaktadır. Bunların hepsi ülkenin siyasi istikrarı üzerinde olumsuz etki yaratmış, iç ve dış güvenliği sağlamada zorluklar getirmiştir. Yetersiz eleman ve sınırlı bütçeden dolayı hizmet kalitesinin düşüklüğü ülkede istikrarı sağlama, etnik gerilimin ve çatışmanın durdurulmasında yetersiz kalmıştır.

3.2.1. Uluslararası Alanda Güvenlik Sorunu

Böylece, Kırgızistan'ın güvenlik noktasında eksik olması ve komşu ülkelerle koordinasyonun eksikliği uluslararası alanda Fergana Vadisi'nin, Taliban ve Usame bin Laden tarafından desteklenen birçok radikal grubun oluştuğu bölgeye dönüşmesine yol açmıştır. Bunlardan en çok tanınan ve aktif olanlar Özbek İslam hareketleri, Hizb-ut Tahrir'dir, Selefi, Tabligi Davat vb.

Bağımsızlığını kazanması sonrası Kırgızistan'ın İslam dünyasıyla ilişkilere dönülmesi, dinî edebiyatın ülkede yayılması, dış ülkelerden misyonerlerin ülkeye akışı gibi dış etkenlerle birlikte ülke içindeki ekonomik krizden dolayı uyuşturucu kaçakçılığının artması, insan ticareti, işsizlik, yoksulluk ve rüşvet, İslam'ın bölgede radikalleşmesinin temel nedenlerindendir. Bu tür sorunlar, radikal İslamcı grupların ülke iktidarının siyasetine karşı ayaklanmasına ve yeni yönetim planları sunmalarına neden olmuştur.[20] Radikal İslam hareketlerinin Sovyet sonrası dönemde ülke otoritelerini yıkma amaçlı olması Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın iç güvenlik durumunu etkilemektedir. Ayrıca, ülke liderlerinin İslam hareketlerine karşı baskıcı politikaları bölgenin güvensizliğini artırmaktadır.

Radikal İslam'ın 2010 olaylarındaki rolünün büyük olduğu bilinmektedir. Halk arasındaki söylentilere göre; 2010 Haziranı'nda etnik çatışmaları başlatan kişiler Kırgız ve Özbek uluslarının dışındaki provokatörlerdir.

Kırgızistan Ulusal Güvenlik Teşkilatı'nın Oş ve Celalabad şehirlerindeki etnik çatışmaların nedenlerini araştırdığı çalışmaya göre; uluslararası terör örgütlerinin Bakiyev ailesiyle anlaşmaları gözlenmiştir. Haziran ayında ÖİH lideri Maksim Bakiyev (Eski Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'in oğlu) ile görüşmeden sonra Afganistan'ın Bahorak şehrinde ÖİH, Taliban ve Birleşik Tacik Muhalefeti liderleri arasında toplantı düzenlenmiş ve arkasından Kırgızistan'ın Güney bölgesinde destabilizasyon hareketi başlatılmıştır.[21] Yukarıdaki ve başka radikal İslamcı örgütler Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'daki anayasal düzeni yıkmak ve İslam Hilafet Devleti kurma stratejileri çerçevesinde Güney bölgedeki mevcut etnik gerilimden yararlanarak 2010 güz döneminde Bişkek ve Oş şehirlerinde de terör hareketlerine hazırlanmaktadırlar. İçişleri Bakanı Azimbek Beknazarov'un 13 Ocak 2010'da yaptığı açıklamaya göre; terör örgütleri bölgedeki çocuk ve kadınları, Afganistan ve Pakistan'a kaçırarak örgüt militanı olarak eğitmektedirler.[22]

3.3.Politik Nedenler

Bağımsızlığı kazanmasından sonra Kırgızistan, Orta Asya'da demokrasi ve istikrar adası olarak tarif edilmiştir. Bölgedeki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, aslında daha derin ekonomik reformlar gerçekleştirilmiş; sivil toplum ve muhalefete, siyasi faaliyet için daha fazla izin verilmiştir. Fakat son 10 yıl içindeki gelişmeler, politik istikrar ve demokratik kazanımların erozyona uğradığını göstermiştir.

Uygulamada, Akayev döneminde giderek otoriter rejime geçilmesi ve Bakiyev döneminde de birçok Anayasa maddelerinde değişiklikler yapılarak otoriter rejimin kurulması söz konusu olmuştur. Birçok ulusal ve uluslararası siyasi şoklar, örneğin ekonomik kriz, Tacikistan'daki iç savaş, terör olayları, etkin olmayan ve gelişmemiş yönetim kurumları ülke liderlerinin daha sıkı otoriter rejime geçmelerine neden olmuştur. Bu uygulama sonucu demokratik ülke anlayışı ihlal edilmiş, vatandaşlar arasında hoşnutsuzluk baş göstermiş; ayaklanmalara neden olmuştur. 2005 Lale Devrimi, parlamento seçimlerinin sonuçlarına karşı protestolarla başlayan ayaklanmalar Akayev rejiminin yıkılmasıyla sonuçlanmıştı**r**. Yeni hükûmet, ülke liderleri arasında anlaşmazlıklardan dolayı yavaş bir şekilde yapılanmıştır.[23] Yeni hükûmetin önündeki sorunları etkin bir şekilde çözememesi, kurumsal çöküntü, rüşvet ve ekonominin -aynı Akayev dönemindeki gibi- Bakiyev ailesinin eline geçmesi, yükselen fiyatlar ve gitgide düşen yaşam standartları insanların ikinci kez sokaklara dökülmesine neden olmuştu**r**. Geçici hükûmet ile Bakiyev ailesi arasındaki siyasi rekabet, ülkenin genelinde istikrarsızlık yaratmış ve birçok etnik grubun (Rus, Ukraynalı) ülke dışına göç etmelerine neden olmuştur. Ayrıca, Özbek etnik gruplar ve diğer dinî organizasyonlar için fırsat yaratmıştır.

Kırgızistan'ın etnik çatışmaya neden olan sosyoekonomik ve politik sorunlarında klan politikasının rolü büyüktür. Kırgızistan'ın bağımsızlığının ilk döneminde, ulusal kimlik anlayışının oluşturulması ve tüm etnik gruplar arasında birlik sağlanması amaçlı çalışmalar yapılmıştır. 1990 Oş olaylarından sonra, "Kırgızistan ortak evimiz!" sloganı, etnik gerilimi caydırmak ve Slav kökenli etnik grupların ülkeden göçünü önlemek amacıyla söylenmiştir. Fakat giderek kötüleşen ekonomik koşullar, Kırgız milliyetçiliğinin, bölgesel ve klan ayırımlarının artmasına neden olmuştur.[24]

Kırgızistan'da genel olarak Kuzey-Güney ayırımı yapılmaktadır. Bu ayırım bazen -abartılı olarak- siyasi amaçlı manipülasyon için kullanılmaktadır ve karar alma sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Klan ve bölgesel yönetim, ülkenin siyasi mekanizmasını, iktisadi politikasını, bireysel karar ve kurumsal reformların tümünü etkilemektedir.[25] Sonuç olarak seçimlerde ve genel ülke yönetiminde

klan sistemi uygulanırken birçok etnik azınlığın siyaset dışı ve karar alma mekanizmasından mahrum bırakılması; azınlık gruplarının tepkilerine neden olmuştur.

Kırgız milliyetçiliğinin artışıyla ülkedeki azınlık gruplar, politik arenanın dışında bırakıldıklarını hissetmeye başlamıştı. 2006 Anayasa değişikliğinde Kırgız dilinin ülke dili ilan edilmesiyle Özbek kökenli milletvekillerin Parlamento'ya girememeleri anlamına gelmekteydi. Özbek etnik grubun siyasette aktif rol oynama istekleri onlara siyasi ve ekonomik olarak dışlanmış olduklarını hissettirmişti. Güney bölgesinin ticari işletmelerinin çoğunu yürütmelerine rağmen ülke siyasetinde rolleri azdı. Fakat Özbek etnik grupların tamamen temsil edilmediğini söylemek yanlıştı. 2005 Parlamento seçimlerinde 7 Özbek lideri koltuk kazanmıştı. Ayrıca, 2005 yılında Sarbon Partisi, toplam 50 üyeyle kurulmuştu. Lideri, milletvekili Davran Sabirov'un açıklamasına göre 2005 Lale Devrimi, ülkedeki Özbeklerin kendilerini Parlamento'da temsil edecek bir partiye ihtiyaç duymalarından doğmuştu.[26] Sarbon'un kuruluş amacı;

a) Kırgızistan egemenliği altında Özbek özerkliği kurulması ve Özbek dilinin ikinci resmî dil olarak kabul edilmesi,

b) Vatan Partisi'nin Özbek halkının beklentilerine yanıt verememesi, ülke siyasetinde aktif olamaması nedeniyle kamu kuruluşlarında Özbek etnik grubunun pozisyonunu güçlendirmek,

Özbeklerin kendilerini ülke siyasetinden dışlanmış hissetmeleriyle ilgili diğer örnek, 16 Aralık 2007 Parlamento seçimlerinde Özbeklerin kurduğu Vatan Partisi'nin seçim listesine eklenmemesiyle ilgilidir. Bu gibi gelişmelerden sonra Özbek liderleri, açık olarak Özbek halkına karşı etnik ayırımcılık yapıldığını dile getirmeye başlamışlardır.[27]

2010 Olayları'nda Özbek lider Kadircan Batırov'un yerel yönetimde %30 pay istemesi de yukarıdaki nedenlere dayanmaktadır. Kırgızlarda ise Özbek liderlerinin aktif faaliyetleri 20 yıl sonra Özbek özerkliği talebinin dile getirileceği şüphesini yaratmıştır ve bu durum, çatışmanın nedenlerini oluşturmaktadır.

3.3.1. Uluslararası Alanda Politik Nedenler

Uluslararası alanda, etnik çatışmanın nedenlerini Özbekistan-Kırgızistan arasındaki ilişki ve Orta Asya'daki ABD - Rusya rekabeti olarak değerlendirebiliriz. Kırgızistan-Özbekistan ilişkilerinde 1991 yılından bu yana birçok büyük sorun yaşanmış ve defalarca savaşın eşiğine gelinmiştir. Kırgızistan ile Özbekistan arasında en büyük sorun, sınır sorunu ve iki ülke içinde bulunan anklavlardır[28]. İki ülke arasındaki 260 km.lik sınır sorunu ve birçok tartışılan bölge bulunmaktadır. Özbekistan tarafı 1924 sınırlarını onaylarken Kırgızistan, iki ülke arasındaki koşullara ve antlaşmalara bakarak 1955 yılında çizilen sınır haritasında ısrar etmektedir.[29] Sınır sorununun hâlen çözülememesi -diğer politik ve ekonomik sorunları da eklersek- iki ülke arasındaki ilişkileri kötüleştirmektedir.

Kırgızistan-Özbekistan arasındaki diğer politik sorun ise bölgenin radikal İslamcı grupları, özellikle Özbekistan İslami Hareketi'nden kaynaklanmaktadır. 1999 ve 2000 yıllarında ÖİH Kırgızistan ve Özbekistan topraklarına sızarak birçok insanın ölümüne ve kaybına neden olmuştur.

Bu dönemde terör örgütü liderlerinin, “Kırgızistan yönetimiyle herhangi bir sorun yaşamadıkları, esas hedefin Özbekistan yönetimi olduğu” şeklinde yapmış oldukları açıklama, Kırgız yönetimini ikiyüzlü davranmaya itmiştir. Bunun üzerine Özbekistan lideri İslam Kerimov, Kırgızistan’dan kararlı davranmasını istemiş ve İslami terör örgütünün üslendiği tespit edilen Kırgız köyleri, Özbek uçakları tarafından vurulmuştur. Bu olaylar, Özbekistan ile Kırgızistan’ı savaşın eşiğine kadar getirmiştir.[30]

Ayrıca, Kırgızistan’da 2010 yılındaki siyasi gelişmeler ve etnik gerilimler, komşu ülkeleri de etkileyebileceği için Özbekistan son zamanlarda sıkı gümrük politikası izlemektedir. Etnik çatışmanın yaşandığı Haziran ayında 75 bin kişi Özbek sınırını geçmişken Özbekistan içinde etkisi olmaması mümkün değildir; ülke içi medya ve televizyon kanallarında bu konudaki haberler yasaklanarak Taşkent’e haber sızması önlenmiştir.

11 Eylül 2001 olaylarından sonra Orta Asya ülkeleri teröre karşı mücadelede önemli diplomatik ve askerî stratejiler izlemiştir. ABD’nin bölgedeki çıkarları sadece ekonomik (enerji kaynaklarını dünyaya sorunsuz aktarma) olmayıp jeopolitik açıdan bölgenin öneminin artmasıyla Rusya, Çin ve Hindistan’ın buradaki etkisini dengeleyecek şekilde aktif politika yürütmektir.

Genel olarak Orta Asya ülkeleri ve Kırgızistan da temel olarak anti-terör prensibine dayanmaktadır.[31] ABD, Afganistan’da El−Kaide’ye ve ona destek veren Taliban rejimine karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında ilk etapta Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarından yararlanmaya başlamıştır. Kırgızistan’da ise Manas havaalanının yanında Gansi Askerî Üssü açılmıştır. Bu karar, bölgede politik ve ekonomik etkiye sahip olan Rusya ile ABD arasında gerilime neden olmuştur[32]. Başlangıçta askerî üs olarak kullanılan Gansi, Bakiyev yönetiminin son yıllarında transit merkezi olarak değiştirilmiştir. Teröre karşı mücadelede aynı prensibe dayanmalarına rağmen ABD’nin Orta Asya’daki varlığı, Rusya’yı önemli ölçüde rahatsız etmektedir. Rusya için Orta Asya bölgesinin kendi güvenliği açısından önemi büyüktür. Rusya’nın görüşüne göre ABD, Rusya’yı bölgeden çıkartarak hegemonyasını kurmak istemektedir. Bu durumda, ABD’nin, Afganistan’da fazla askerî güç bulundurmasının, tüm bölgede istikrarsızlık yaratacağını bilse de, teröre karşı ortak çalışmalara onay vermesi gerekmiştir. Bununla beraber 2005 Martı’nda Kırgızistan’da yapılan başkanlık seçimleri, tamamen ABD ve Rusya Federasyonu arasında bir egemenlik savaşına dönüşmüş ve Asker Akayev rejiminin devrilmesi sonucunda ABD’nin istediği gibi sonuçlanmıştır. 2010 Haziran devriminden önceki gelişmelere göre devrimde Rusya ve ABD’nin de etkisi olduğu

bilinmektedir. ABD askerî üssünün kapatılması karşılığında verilen maddi yardıma rağmen Bakiyev'in üssü kapatmadan statüsünü transit merkezi olarak değiştirmesi, Rusya'yı kızdırmıştı**r**. Uluslararası sosyal portal WSWS'nin (World Socialist Web Site) analizine göre iki ülke arasındaki rekabet, Kırgızistan'ın siyasetinde istikrarsızlığa yol açmakta ve güneydeki etnik çatışmayı güçlendirmektedir. Rusya'nın görüşüne göre etnik çatışmaları durdurmada OSCE güçlerinin ülkeye girmesi, Batılı ülkelerin bu duruma karışması anlamına gelmektedir. Bu durum Orta Asya bölgesini destabilize ederek Rusya'nın petrol ve doğal gazla ilgili planlarını etkileyebileceğinden rekabeti artırmaktadır.

3.4.Ekonomik Nedenler

1991 yılında Sovyet döneminin sona ermesiyle Kırgızistan ve birçok bağımsız ülke, liberal ekonomik reformlar gerçekleştirerek market ekonomiye dönüş sürecini başlattılar. Bağımsızlığın ilk 10 yılı içerisinde bir geçiş süreci yaşayan Kırgızistan'da ekonomik gelişme ve büyüme için olumlu beklentiler mevcuttu.

Kırgızistan zengin doğal kaynaklara sahip bir ülke değildir, fakat kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir durumdadır. Teknolojide gerilik ve yetersiz yatırımlar, kaynakların etkin kullanımını mümkün kılmamaktadır.[33] Bunun için devlet politikası, yabancı yatırımcıları ülkeye çağırma ve ülke içinde küçük ve orta boy şirketleri destekleme amaçlı yön almıştır. World Development Indicators 2007 bilgilerine göre ilk dönemler yabancı yatırımlar artmışken giderek azaldığı gözlenmiştir.[34]

2005 ve 2010 yıllarında ülkede yaşanan destabilizasyon ve politik istikrarsızlıklar, yatırım kaynaklarını ülkeden çekmiştir ve genel ekonomik yapısını geriye sürüklemiştir. 2010 olayları, devlet bütçesine önemli yük getirmiştir. Ülke hazinesinde 2010 yılında 13 milyar som açık beklenirken Oş Olaylarının getirdiği zararla açığın 25 milyarı geçeceği beklenmektedir.

Bu tutar, ülke bütçesinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın mali yapısının zayıflığı Kazakistan ve Özbekistan'dan doğal gaz, kömür gibi kaynakların ithal edilmesinde yetersiz kalmaktadır. Dış borç toplamı, 3 milyar dolardır (ülkenin GSMH'sinin yarısı)

İstatistik verilere göre son 10-12 yıl içerisinde GSMH'nin yapısında değişiklik görülmüştür. Gelirin çoğu ticaret gibi hizmet sektöründen gelirken imalat sektörü büyük kriz yaşamaktadır. Yatırımcılar bu alana yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Tarım sektörü ise ülkenin %50'sini istihdam ederken gelir artışı sağlayamamıştır.

GSMH'nin önemli gelirini sağlayan ticaret sektörü, 2010 olayından sonra ve 1 Temmuz 2010'da Gümrük Birliği'nin (Rusya, Ukrayna ve Kazakistan arasında) yürürlüğe girmesiyle zarara uğramıştır. Örneğin, 2010 baharında ülkedeki istikrarsızlığın kendilerine sıçrayacağından korkan Kazakistan'ın sadece 42 gün sınırları kapatması, Asya'nın en büyük açık pazarı olan Dordoy'daki tüccarlara toplam 1milyar dolar zarar getirmiştir.

Yukarıdaki ekonomik krizlere işsizlik oranındaki artış ve enflasyona karşı yükselmeyen gelirleri eklersek yaşam koşullarının son derece ağırlaştığını görebiliriz. Başlangıçta daha az oranda yoksulluk varken giderek artan yoksulluk, nüfusun %60'ını kapsamıştır.[35] Bu tür şartlar, genç nüfusun, özellikle "her işe razı" köy kökenlilerin Kazakistan, Rusya gibi ülkelere iş bulmak için gitmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, zor yaşam şartlarından dolayı neredeyse tüm kuruluşlarda (sağlık, eğitim, yerel yönetimlerde) rüşvet olayları yaşanmaktadır.

Kırgız ve Özbeklerin çoğunluk olduğu Güney'de, ticaret ile küçük girişimler Özbekler tarafından yürütülürken Kırgızlar daha çok yönetimde ve kamu kuruluşlarında çalışmaktadır. Birincilerin daha yüksek gelire sahip olmaları, ikincilerde hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Son dönemlerde Kırgızların ticaret ve işletmecilikle uğraşmaya başlaması (Özbeklerin iş alanlarına entegre olmaları) ve Özbeklerin sağlık, eğitim sektörlerine ile idari görevlere yönelmeleri bu iki grup arasında gerilimi tırmandırmıştır. 2010 olaylarında Özbek liderlerin yönetimde pay sahibi olmayı ve Özbekçeye resmî dil statüsü verilmesini istemeleri, Kırgızlara göre haklı değildir. Ekonomik açıdan daha yüksek gelire sahip olan Özbeklerin, dil, kültür açısından hiçbir sınırlama getirilmedikçe şikâyetlerinin yanlış olduğu

savunulmaktadır. Tüm bu yaşananların ışığında, ekonomik, sosyal ve mülki paylaşımdaki rekabet, ülkede etnik gerilimin giderek artmasına neden olmaktadır.

3.4.1. Uluslararası Alanda Ekonomik Nedenler

Uluslararası alanda, uyuşturucu kaçakçılığının bölgede önemli etki yarattığı görülmektedir. Yüksek işsizlik oranı, politik istikrarsızlık bölgede birçok kişiyi, uyuşturucu kaçakçılığıyla uğraşmaya çekmiştir. Afganistan'dan hareketle uyuşturucu kaçakçılığı, Tacikistan ve Kırgızistan topraklarından kuzeye doğru yerel halk ve otoritelerin katılımıyla gerçekleşmektedir. Bu tür uluslararası hareketler, terör örgütlerini finanse etmek amacıyla gerçekleştirilirken bölgenin stabilitesini de etkilemekte ve etnik çatışmalara dolaylı olarak zemin yaratmaktadır. Ayrıca Kırgızistan'da, su dâhil yer altı ve yer üstü kaynaklarının bol olması, komşu ülkelerle (özellikle Özbekistan) arasında sorun olmakta; etnik gruplar arasında gerginlik yaratmaktadır.

Güney, tarıma dayalı bölge olduğuna göre su kaynaklarının ülkelerarası paylaşımı önemli bir konudur. Özbekistan ile Kırgızistan arasındaki toprak paylaşımı konusu da hâlen sağlıklı bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bütün bunlar, Kırgızistan'daki etnik gerilimin temelidir ve çatışmanın önemli sebepleri arasında yer alır.

3.5.Sosyal Nedenler

Etnik çatışmaların ortaya çıktığı Fergana bölgesinde sınırlı toprağa oranla nüfus yoğunluğu mevcuttur. Yüksek oranlardaki işsizlikle birlikte nüfus

artışı, genç nüfusun Kuzey'e veya yurt dışına göç etmesine neden olmaktadır. Devlet İstatistik Kurumu sitesindeki verilere göre 2009'da doğal nüfus artışı %18,5 iken 2010 yılında %20,2 olmuştur.

İç göçlerin etnik gerilimde önemi büyüktür. Kırgızların köylerden şehir merkezlerine giderek yerleşmesi, karşı taraftan Özbek nüfusun hızlı artması şehir merkezlerinde Özbek-Kırgız oranının dengelenmesiyle sonuçlanmıştır. Son dönemlerdeki gelişmelerden dolayı yüksek işsizlik ile düşük gelirlerden kaynaklanan dış göçlerde de artış olmuştur. Göç edilen yerler genelde Rusya ile Kazakistan'dır.

Etnik gerilim ve çatışmaların önemli diğer kaynağı ise gelir dağılımındaki eşitsizliklerdir. Kırgızistan'ın ekonomisinin, özel şirketlerin geliştirilmesinde Özbekistan'a göre daha liberal bir yapıya sahip olması Özbek yatırımcılar için uygun taban yaratmıştır. Ticaret ve hizmet sektöründe daha elverişli olan Özbek etnik grubu, ülkenin Güney'inde bu sektörlerde yıllardır önemli pozisyon almışlardır. Kırgızlar ise geleneksel olarak hayvancılıkla uğraşırken şehir merkezlerine uzak yerleşmişlerdir. Şehir merkezinde yaşayan Kırgızların genelde yüksek öğrenim görmeleri kamu sektörüne, tercihen onların yerleştirilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, düşük maaş karşılığında çalışan Kırgızlar ile öz esnafçılığına sahip Özbekler arasında gelir dağılımı eşit değildir.

Son yıllardaki göç hareketleriyle Kırgızlar şehirlere doğru kayıp ticarete yönelirken Özbeklerin de kamu sektörüne girme çabaları, ülkede etnik gerilimin konusunu oluşturmuştur. 1990 Oş ve 2010 Haziran olayların nedenleri arasında yer alan mülki ve toprak paylaşımı, gelir eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır.

3.5.1.Uluslararası Alanda Sosyal Nedenler

Özbek etnik grubunun yoğun bir şekilde diğer etnik gruplardan ayrı mahallelerde kümeleşmeleri, geleneksel hayat tarzlarını devam ettirmeleri Özbek özerkliği ve dil meselesiyle ilgili ideolojilerinin gelişmesine neden

olmuştur.[36] Ayrıca, bölgedeki Özbeklerin siyasi ve kültürel açıdan Taşkent'e bağlı olduğu bilinmektedir. Bu bilgi, 30 Nisan 2010 Özbek Kurultayı'nda (halk toplantısı) Özbek etnik grubu tarafından kabul edilmiştir. Yukarıdaki kültürel bağlantı bölgede yaygın olan Özbekistan TV kanallarından ve Özbek etnik grubun diğer etnik gruplara kapalı tutulması sonucu oluşmuştur. Bölgede Kırgızca yayın yapan medyanın zayıf olması Özbek medyasının dominant olmasına izin vermiştir. Özbekçe yayınların izlediği siyasetin devlet tarafından kontrol edilmemesi, yayınlanan haber ve bilgilerin halk üzerinde istenen etkiyi yaratmasını sağlamıştır. Bölgedeki genç Kırgız ve diğer etnik grupların Özbekçeyi rahatça konuşabilmesinde bu yayınların payı büyüktür.

Dolayısıyla, etnik gruplar arasında asırlar içindeki kültürel etkileşime rağmen güney bölgenin hâlen Özbekistan'ın siyaset ve kültüründen etkilenmesi bölgedeki etnik gerilimi artırmaktadır. Kırgız milliyetçiliğin arttığı dönemlerde kültür meselesi önemli ayırım noktasını oluşturmaktadır.

SONUÇ

Çoklu etnik yapıya sahip Sovyet döneminin sona ermesiyle bağımsızlığını kazanan ülkeler birçok sorunla yüz yüze geldi. Bunların arasında olan Kırgızistan'ın ulusal kimliğini yaratma çabalarına rağmen güvenlik, politik, ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı başarıya ulaşamadığı söylenebilir. Yaklaşık yirmi yıl içinde birçok etnik grubun ülkeden göç etmesi ve 1990 olayından bu yana ülke genelindeki küçük çaplı etnik çatışmalar, ulusal kimliğin yerine Kırgız milliyetçiliğinin arttığı dönem olmuştur.

Etnik çatışmaların kaynağı olan Fergana Vadisi yoğun nüfus ve sınırlı topraktan dolayı halkın arasında gerilime neden olmaktadır. Ayrıca, Özbek azınlığın tarihine sıkı sıkıya bağlı olması ve onların ülke siyasetinde aktif rol alma istekleri şüphe uyandırarak politik alandan dışlanmalarına neden olmuştur. Kırgızistan ile komşuları arasındaki sınır sorununun hâlen

çözülememiş olması ve radikal İslamcıların da aktif olduğu bu dönemde sınırların zayıf korunması, ülke güvenliğine tehdit oluşturmaktadır.

Sosyoekonomik nedenlerden başlayarak siyaset ya da ülke güvenliği konularındaki sorunlar zaman zaman bölgede çatışmalara neden olmaktadır. Etnik çatışmaları durdurarak etkin sonuca varılamayacağı açıktır. Ayrıca, etnik gerginliği yerel çapta çözmek de mümkün değildir. Kırgızistan'ın Oş şehrindeki 2010 olaylarından sonra uluslararası kardeşliği uyandırma amaçlı çeşitli aktiviteler yapılmıştır. Örneğin, yerel TV kanalında aksakalların[37] ulusal birliğe çağrı konuşmaları yayınlanmış; şehir merkezinde "Uluslar Birliği Alanı" kurma projesi sunulmuştur. Ülkedeki etnik sorunları durdurmak için etnik gerilimin nedenlerine gitmek ve bazı değişiklikler yapmak gerekir. Burada ülke otoritesinin rolü büyüktür.

2010 Devrimi sonrası ülke siyasetindeki rekabetten dolayı etnik sorunlara çözüm arayışı, seçimler nedeniyle arka plana atılmıştır. Burada devlet ve halk için getirilen öneriler aşağıdaki gibidir:

1. Etnik konuyla ilgili hukuki ve anayasal düzende değişiklikler gerçekleştirmek. Etnik azınlıkların temel haklarını koruyucu kanunlar çıkarmak ve uygulamaya koymak;

2. Ülke güvenliğini sağlayabilecek düzeyde silahlı kuvvetler için yatırım yapmak, Kırgız ordusunu geliştirmek;

3. Sosyal hizmetlere daha fazla ödenek ayırarak ülke genelinde, ayrım gözetmeksizin etnik gerilimi azaltacak sosyal hizmetler sunmak; örneğin ilkokul ve ortaokul programına kardeşlik dersi eklemek gibi.

4. Politik alanda Parlamento ve yerel yönetimlerde etnik azınlıklara kendilerini temsil hakkı vermek,

5. Etnik gerilime neden olan adaletsiz gelir dağılımını dengeleyici bir gelir politikası izlemek; işsizlik ve göç konusun**a** çözüm getirecek politikalar yürütmek;

6. 2010 etnik çatışmaları sonucunda zarar gören aile ve kuruluşlara yardım sağlamak; evsiz kalanlar için en hızlı şekilde barınacakları evler sunmak;

7. Tüm ülke çapında ulusal kimliği artırıcı projeler geliştirmek ve bunları hayata geçirmek;

8. Ülke istikrarı için vatandaşların birlik beraberlik çağrılarına olumlu yanıt vermeleri ve projelere katılımlarının sağlanması etnisite sorununun önemli çözüm yollarını oluşturmaktadır.

Ayrıca, uluslararası kuruluşlar da sorunun dışında kalmamalı ve Fergana bölgesiyle ilgili çözümler üretilmelidir:

1. Sınır sorununu çözmek, sınırları belirlerken de etnik grubun yapısı ve yerleşimine dikkat etmek;

2. Sınırları güçlendirmek ve radikal İslamcı hareketlere karşı sürekli iletişim içinde olarak mücadele yapmak;

3. Devletlerarası ilişkilerde kardeşlik ve tarihî yakınlık meselesini dikkate almak;

4.Etnik gerilim olan bölgelerde araştırma ve analiz için kaliteli, eğitimli ve donanımlı ekip çalıştırmak; çatışma potansiyeli olan alanları önceden rapor etmek ve aktif müdahale istemek;

5. Uluslararası kuruluşların, bu bölgelerde kısa vadeli insancıl yardım çalışmaları yapması ve uzun dönemli çatışmayı caydırıcı önlemler alması;

6. Bağımsız Devletler Topluluğu çapında etnik konularla ilgili konferans düzenleyerek tüm etnik grupların hak ve isteklerini koruyan bir antlaşma imzalamak, bu antlaşmaya devletlerin ve milletlerin hak ve yükümlülükleriyle ilgili madde eklemek;

7.Bağımsız Devletler Topluluğu çapında etnik azınlıkların sorunlarıyla ilgilenecek komite oluşturmak.

Kırgızistan'daki etnik sorunlar, komşu ülkelerde de destabilizasyon yaratabildiği için etnik çatışmalar diğer Orta Asya liderlerinin de katılım ve anlayışını gerekli kılmaktadır. Orta Asya ülkelerinin farklı isteklerine rağmen birçok ortak sorunu mevcuttur. Neredeyse bu ülkelerin tümünde etnik gerilim, ülke güvenliğini ve istikrarını etkilemektedir. Orta Asya'daki etnik gerilimlerin özelliği, bu ülkeler arasındaki anlaşmazlıklarla (Kırgızistan-Özbekistan su ve toprak) doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle anlayış ve ortak çalışmayla sorunları çözmek, bölgenin tümünde istikrar sağlamak demektir.

17 Bisig, Nicole, “Working with conflicts in Kyrgyzstan”, Helvetas-Kyrgyzstan yayını, Mart 2002, s. 9.

18 Атыркуль Алишева, Дмитрий Кабак, Наталья Утешева , ‘О выполнении Кыргызской Республикой обязательств по Конвенции о ликвидации расовой дискриминации за период с

1999 по 2006гг.', Кыргызстан:Этносы и политика, Институт региональных исследований, Бишкек 2007- 8-13 с.

19 http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1173128700

20 *Рахматов, Исмаил*, 'Внешние факторы развития и радикализации ислама в регионе Центральной Азии', 13.11.2010, http://www.islamsng.com/tjk/opinion/473

21 http://rus.azattyq.org/content/osh_djalalabad_bakiev_terror/2081623.html

22 http://www.centralasiaonline.com/cocoon/caii/xhtml/ru/features/caii/features/main/2010/12/22/feature-01

23 İnternational Crisis Group, 'Кыргызстан: пошатнувшееся государство', Доклад N°109 Азия - 16 декабря 2005 г., -2 с.

24 Berdikeeva ,Saltanat ,' National Identity in Kyrgyzstan: the Case of Clan Politics', www.Eurasia21.com,2006 -pp.3

25 Berdikeeva ,Saltanat ,' National Identity in Kyrgyzstan: the Case of Clan Politics', www.Eurasia21.com, 2006-pp.9-10

26 ' В Кыргызстане создан узбекский молодежный политический клуб', http://gazeta.kg/taxonomy/term/44?page=8

27 ' Динамика этнической ситуации на юге Кыргызстана с марта 2005 год по декабрь 2007 года. Факторы этнической мобилизации', http://www.easttime.ru/analitic/1/4/452.html

28 *Enclave* toprak, bir ülkenin başka bir ülke tarafından kuşatılmış toprak parçasıdır.

29 Özer, Emel, Kırgızistan'daki Siyasal Gelişmeler (1991-2010), Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, kitap projesi, yayımlanmamış eser, s. 36

30 Kodaman , Timuçin, Haktan Birsel, Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası, Fırat Üniversitesi, *Sosyal Bilimler* dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2 Sayfa: 413-442, ELAZIĞ-2006, s. 418.

31 Bisig, Nicole, "Working with conflicts in Kyrgyzstan", Helvetas-Kyrgyzstan yayını, Mart, 2002, s. 13

32 Erhan, Çağrı "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", stradigma.com aylık strateji ve analiz e-dergisi, Sayı 9, İSSN:1303-9814, Ekim 2003, s. 15.

33 Мусаева Д.А. 'Экономический Рост В Переходной Экономике Кыргызстана И Альтернативы Траектории Его Развития На Перспективу', ISSA 2.Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongre kitabı, s.503

34 Мусаева Д.А. Экономический Рост В Переходной Экономике Кыргызстана И Альтернативы Траектории Его Развития На Перспективу', İSSA 2.Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongre kitabı , s.503

35 Bisig, Nicole "Working with conflicts in Kyrgyzstan", Helvetas-Kyrgyzstan yayını, Mart, 2002, sf.10

36 Динамика этнической ситуации на юге Кыргызстана с марта 2005 год по декабрь 2007 года. Факторы этнической мобилизации, 22.07 2008, http://www.easttime.ru/analitic/1/4/452.html

37 Halkın en yaşlı ve bilge adamlarına denir. (Y.N.)

TACİKİSTAN İÇ SAVAŞI’NIN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Jamshed MAKXUDOV[38]

1990’lı yılların başında SSCB’nin dağılması sonucunda yeni bağımsız devletler oluşmuştur. Bu devletlerin yeni düzene uyum sağlamak ve başarılı olmak için öncelikli hedefleri; egemenliklerini güçlendirmek; çağdaş uygar ülkeleri örnek alarak sağlıklı iç ve dış politika modelleri oluşturmaktır. Bahsi geçen bağımsız devletlere Tacikistan Cumhuriyeti de dâhildir. Yeni Tacikistan devletinin hedefi; bağımsız ve millî bir devlet kurma altyapısının oluşturularak iç ve dış politikanın temelinin belirlenmesidir.

1980 yılının ikinci yarısında, politikada yaşanan değişikliklerin etkisiyle toplumsal yaşama çoğulcu demokrasi unsurları girmiştir. Bu dönemde, Tacik aydınlar, Tacik dilinin statüsünü belirleyen bir kanun çıkarılmasını ısrarla talep etmiştir. Neticede, 22 Haziran 1989 tarihinde Tacik Devlet Dili Statüsü Kanunu kabul edilmiştir.

1989 Şubatı’ndan itibaren cumhuriyette aydınlar mitingi dalgası artmıştır. Başkent Duşanbe’de Tacikistan Merkez Komitesi ve Tacikistan Gençler Birliği gruplarının siyasal merkezleri oluşturulmuştur. Bu merkezlerde parti ve devlet liderlerinin konuşmaları üzerine hazırlanan raporların duyurulması hedeflenmiştir. Ru Ba Ru (Yüz Yüze) Derneği üyeleri, parti ve devlet liderlerinin konuşmalarını eleştirel bir yaklaşımla incelemiş ve açık bir şekilde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

1989-1990 yıllarında bu örgütün etkisi altında Tacikistan’ın bölgelerinde, şehirlerinde ve illerinde Oşkoro, Ehyoyi Hucand, Diravşi Koviyon adlarıyla benzer dernekler kurulmuştur. Ayrıca, Bohtar, Semerkand, Kuruşi Kabir,

Suğdiyon, Vahdat, Payvand vb**.** hareketler ve dernekler de bu süreçte faaliyet göstermiştir.[39]

Adı geçen sivil örgütlerin üyeleri; eğitim (yüksek, orta özel, genel eğitim okullarında görev yapan öğretmenler), kültür**,** basın, edebiyat, ticaret ve hizmet alanlarında çalışanlardır. Şehirde görülen örgütlerden biri olan Oşkoro, tam olarak siyasal bir örgüt değildir. Komünist Parti aleyhinde bir örgüt olan Oşkoro, siyasal çoğulculuğun, çok partililiğin, toplumsal adaletin savunucusudur. Yönetimde bölgelerin göz önüne alınmasını ve devlet yönetimine katılmalarını talep etmiştir.[40]

Aynı zamanda, Lali Badahşon, Hisori Şodmon, Mehri Hatlon, Zarafşon, İstaravşan, Vatan, Semerkand, Huhandiyon, Hamdilon, Nosiri Husrav vb**.** örgütler kurulmuştur. Birçoğu siyasal anlaşmazlık döneminde ortaya çıkan bu örgütler, iç savaşın altyapısını hazırlamışlardır. Bu oluşumlar, bölgesel etnik grupların meydanlarda sesi olarak kullanılmış ve ülkede siyasal istikrarsızlığı tetiklemişlerdir. Fakat bu durum aynı zamanda Tacikistan'da bölgeselcilik oluşumunun da bir göstergesi olmuştur ve bölgesel politikaları, toplumsal çıkarlardan daha üstün göstermişlerdir.[41]

Bu yıllarda, Tacikistan'da etnik gruplar için kültür merkezleri açılmıştır. Bunlara örnek olarak; Yahudilerin oluşturduğu Hovarim, Ermeni Diasporasının oluşturduğu dernek, Tacikistan Koreliler Derneği, Sovyet Koreliler Derneği vb**.** gösterilebilir.

Dünya görüşlerinin gelişmesine, siyasal yatkınlıkların ve örgüt üyelerinin konumunun ifade edilmesinde Yüz Yüze siyasal grubu ana rolü üstlenmiştir. 1990 başlarında, yavaş yavaş kendi pozisyonunu halk hareketi Rastohez'e bırakmış; 1990 yılının Ocak ayında tamamen ortadan kalkmıştır.

Dönemin şartlarının gerektiği gibi, halk hareketi Rastohez, siyasal çoğulculuk görüşlerini cesaretle yansıtarak enerjiyle hareket etmiştir. Bu nedenle Tacik aydınların saygınlığını kazanmakta gecikmemiştir.

Sivil örgütler, toplumun yeni siyasal ihtiyacının bir göstergesiydi. Aynı zamanda, Tacikistan'da ortaya çıkan yeni siyasal durumların aynasıydı.

Tacikistan Cumhuriyeti'nde demokrasi ve çoğulculuğun gelişmesinde Şubat 1990 olayları ana rolü oynamıştı. 11–17 Şubat tarihleri arasında; Duşanbe'de mitingler, gösteriler, protestolar ve diğer çeşitli siyasal

etkinlikler düzenlenmiş; üç ana devlet organı; Parti, Yüksek Örgüt ve Tacikistan Hükûmeti yöneticileri istifaya çağrılmıştı.

Şubat olayları, Komünist Parti'nin ve Tacikistan Hükûmeti'nin kendini korumasının mümkün olmadığını gösterdi. Tacikistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri ve Tacikistan Bakanlar Kurulu Başkanı istifa protokolünü imzaladı.

Yönetimde olan sözde demokratik güçler, 1990 yılında çökmüştü. Ama buna rağmen 1990 seçimlerinde milletvekillerin dörtte biri dinî-demokratik blokların grubu olarak meclise girmişlerdi.

1991 yılı, siyasal olayların aktifleşmesi, siyasal mitinglerin başlangıcı, siyasal açlık grevi ve siyasal partilerin yasallaştırılması dönemiydi. Tacikistan Demokratik Partisi (21 Haziran 1991) ve Tacikistan İslam Kalkınma Partisi (Ekim 1991) resmen kayda alınmıştı. Devletin egemenliğinin ilanı; demokrasinin gelişiminde ve şeffaflığında büyük rol oynadı.

24 Ağustos 1990 tarihinde, Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin on ikinci toplantısı, Tacik Sovyet Sosyalist Egemenlik Deklarasyonu'nu kabul etti.[42] Ama bu egemenlik, Sovyetler Birliği'nin dâhilindeydi. Buna rağmen bildirge, Tacikistan'ın gerçek bağımsızlık yaklaşımına işaret eden ilk belgeydi. Belgede; bölgesel bütünlük ve dokunulmazlık, cumhuriyet olarak kendi millî değerlerine kavuşmak, Tacikistan Cumhuriyeti sınırlarındaki yer altı ve yer üstü doğal kaynaklarını değerlendirmek, bankacılık sistemini kurmak ve bağımsız finansal politikaları belirlemek gibi fikirler yer almıştı.

Bildiri; hukukun altyapısı, etnik grupların hakları, Taciklerin millî ve kültürel örf ve âdetlerine saygı duyulması, Tacikistan coğrafyasında yaşayan tüm halkların siyasal, ekonomik ve sosyal haklarını kapsamakta; demokrasi mekanizmasının çalıştırılmasının lokomotifi olarak görülmekteydi.[43]

Bildirinin bir diğer özelliği ise, Sovyetler Birliği'nin izlerini taşımakla birlikte demokrasi toplumunun "olmazsa olmaz"ı insan haklarını ön plana çıkarmasıydı.

Ağustos 1991 olaylarının ardından Sovyet Cumhuriyetleri, bağımsızlığının özü ve içeriği hakkında şüpheye düştüler. Tacikistan Cumhuriyeti, 1990 yılında bildiride değişiklik ve ilaveler yapılmasına gerek duydu. Tacikistan Cumhuriyeti'nin "devlet egemenliği" hakkındaki 9 Eylül 1991 tarihli Yüksek Kurul bildirisi, bu düşünceyi çok ince bir şekilde biçimlendirmişti.

24 Ağustos 1990'da kabul edilen Tacikistan Cumhuriyeti Egemenlik Bildirisi'ne istinaden, Yüksek Konsey, Tacikistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmişti. Bu bildirge, Tacikistan'ın uluslararası ilişkilerde bağımsızlığının ve uluslararası hukuka saygısının bir simgesiydi.

Tacikistan, Yüksek Konsey tarafından Tacikistan Bağımsız Cumhuriyeti olarak ilan edilmiş ve yukarıda adı geçen bildiriyi kabul etmişti.[44]

Tacikistan'ın, diğer ülkeler tarafından bağımsızlığının tanınması ve Sovyetler Birliği'nden kalan devlet kurum ve kuruluşları, devletin mal varlığı, para fonları, ulaşım ve enerji alanlarında gösterdiği bağımsız gelişmeler, Tacikistan'ın uluslarararası arenada yerinin sağlamlaşmasının göstergeleriydi.

9 Eylül 1991'de Tacikistan'da cumhuriyetin temel kanunlarında da benzer değişmeler ve ilaveler yapıldı.

Tacikistan'ın bağımsızlığına kavuşmasında Tacik halkın büyük başarısı olmuştu. Fakat bununla birlikte yönetimin tamamen değişimine yönelik iç savaş da yaklaşmaktaydı.

Fakat tarihsel deneyimler göstermiştir ki, Tacikistan'da yeni siyasal sistemin oluşma süreci, objektif ve subjektif sebepleri nedeniyle hassas geçiyordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde Tacikistan, istikrarsızlık ve en "sıcak nokta" bölgesi olarak niteleniyordu.

Bugün iç savaşın başlama nedenlerini analize etmek gerekmektedir. Sosyoekonomik itirazlar, dinî ve etnik faktörler, farklı bölgelerin eşit gelişmemesi ve bölgeselcilik, yaşanan gelişmelerde büyük rol oynamıştır. 1980'lerin sonu, 1990'ların başında cumhuriyet yönetiminde önde gelen şahsiyetlerin pozisyonlarını incelemeden geçemeyiz.

İkinci olarak, görüşümüze göre, Şubat 1990 olaylarının analizi önemlidir. Bu dönem, ilk büyük çalkantılar dönemidir ve aynı zamanda 90'lı yıllarda Moskova'da gerçekleşen başarısız darbeyle benzerliği vardır.

Moskova’yı destekleyen Tacikistan Cumhurbaşkanı Kahar Mahkamov, başarısız bir darbeden sonra, Tacik Demokratik Partisi, Tacikistan İslam Kalkınma Partisi, Rastohez Sosyal Toplumsal Hareketi ve diğer muhalif grupların etkisiyle istifa etmek zorunda kaldı. Bağımsızlıktan bir ay sonra, 10 bini aşkın katılımcıyla 14 gün süren miting ses getirmiş, seçim tarihi belirlenmişti. Neticede Rahman Nabiyev**,** cumhurbaşkanı seçildi. Muhalefet adayı Davlat Hudanazarov da %30’dan fazla oy kazanmış; ancak seçim ilkelerinin ihlal edildiğini iddia etti. Muhalefetin tepkisinden çekinen Cumhurbaşkanı Nabiyev, yetkilerini sınırlamaya çalıştı. Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Konsey Başkanı Safarali Kencayev ve İçişleri Bakanı M. Navcuvanov tarafından yapılan ağır eleştiriler, muhalefet mitinglerinin başlamasını tetiklemiş oldu. Bu nedenler Tacikistan Hükûmeti önündeki Şahidon Meydanı’nda 1992 Martı’nda başlayan ve 52 gün süren gösterilere yol açtı.

7 Nisan 1992’de Yüksek Konsey Başkanlığı ve Tacikistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ortak oturumu yapılmıştır. Oturumda, ülkedeki siyasal durum incelenmiş; özellikle Şahidon Meydanı’ndaki korsan miting hakkında konuşulmuştur. Cumhurbaşkanı, “Cumhuriyeti tehlikeli çizgiye atan bu durumla barışmak imkânsız,” diye açıklamada bulunmuştur.[45] Oturumda gündem konusu; meydana gelen olayların sona erdirilmesi, sosyoekonomik, siyasal engellerin aşılması ve birliğe ulaşabilmek için gereken adımların farklı sosyal-siyasal güçlerle birlikte atılmasıdır.

Aynı gün, Şahidon Meydanı’ndaki mitinge katılanlar, Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahim Nabiyev’e faaliyette bulunan Parlamento’nun dağıtılması, Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası’nın bir an evvel kabul edilmesi, siyasal güçler tarafından mitinglere katılanların takibinin durdurulması ve antidemokratik kanunların kaldırılmasıyla ilgili aldıkları ortak kararları gönderdiler. Cumhurbaşkanının 30 Mart’ta miting temsilcileriyle yaptığı görüşmede hiçbir uzlaşmaya varılamamıştır. Mitinglerin ardı arkası kesilmez. Tacikistan Demokratik Partisi Başkan Yardımcısı Rahim Musulmonkulov, *Tacikistan Gençleri* gazetesine verdiği röportajda, protestocuların isteklerine uyulmaması durumunda silah kullanmaya hazır olduklarını açıklamıştır.[46]

2 Nisan 1992 tarihinde Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nabiyev, sanat birliği yönetmenleri; bilim akademisi ve yüksek okulların önde gelen bilim insanlarıyla toplumsal-siyasal ve ekonomik problemleri tartışmıştır.

20–22 Nisan tarihleri arasında Tacikistan Cumhuriyeti 13. Yüksek Konseyi düzenlenmiştir. Konseyde Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası’nın bazı maddelerinde değişiklikler ve ilaveler yapılmasına karar verilmiştir. Ülkenin siyasal ve sosyoekonomik durumunun iyileştirilmesi için neler yapılabileceği ve mitinglere katılanların istekleri gözden geçirilmiştir. Tacikistan Cumhuriyeti önderleri ve muhalefet temsilcileriyle yapılan uzun müzakereler sonrası, 22 Nisan’da Cumhuriyet Yüksek Kurulu’ndan Kencayev’in istifasıyla ilgili açıklama yapılmış; yerine geçici görevle, yardımcısı A. İskandarov atanmıştır.

Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi çalışmaları, Cumhuriyet televizyonunda yayınlanmıştır. Ülke vatandaşları, çalışmada yaşanan ilerlemeleri her gün takip etmiştir. Kesintisiz mitingler, göstericilerin başkentin ana sokaklarında yürüyüşe geçmesi, Kencayev’i istifaya davet etmeleri, halkın oyuyla seçilmiş temsilcilere karşı onur kırıcı muameleler -örneğin rehin alma ve toplantıda ülke Müslümanlarının lideri H.A. Turaconzoda’nın konuşması ve küstahça davranışları-vatandaşların memnuniyetsizliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Direniş Cephesi oluşturulması sonucunu doğurmuştur.

24 Nisan’da Ozodi Meydanı’nda bulunan Yüksek Kurul’un önüne Kulyap bölgesinden otobüslerle yaklaşık iki bin kişi gelmiştir. Bu durum, cumhuriyet liderleri destekçilerinin ve muhaliflerin yeni siyasal hareketinin habercisi olmuştur. Ertesi gün, Ozodi Meydanı’ndaki mitingcileri desteklemek için ülkenin diğer bölgelerinden vatandaşlar gelmeye başlamıştır. Onların talebi, Parlamento sözcüsü ve insan hakları grup başkanı C. Kencayev’in görevine başlaması, Yüksek Kurul Prezidyumu’ndan

muhalefet temsilcilerinin çıkartılması, Tacikistan Müslümanlar liderinin istifa etmesi, kökten dinciliğe müsaade edilmemesi ve laik devlet siteminin korunmasıdır.

Aynı gün, Şahidon Meydanı'na muhalefet destekçileri geri dönmüştür. Muhalefet liderlerinden biri olan Said Kiyomiddin Gozi, yaptığı açıklamada; Şimdilik 27 bin kayıtlı silahlı militanlarının olduğunu belirterek İslam Partisini kurdukları günden itibaren yani 15 seneden beri böyle bir oluşumunun üzerinde çalıştıklarını dile getirmiştir[47].

26 Nisan'da protestocular, Cumhuriyet yönetiminden uygulanmasını istedikleri 11 maddelik taleplerini Ozodi Meydanı'nda açıklamış ve tüm Tacikistan halkına çağrıda bulunmuşlardır. Bu talepler, son Cumhuriyet Yüksek Konseyi'nde kabul edilen kararların tümünün kaldırılmasıdır.

29 Nisan - 5 Mayıs 1992 tarihleri arasında Duşanbe'de 14. Dönem Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu Toplantısı yapılmıştır. Toplantı sonucunda, 27 kişilik Cumhurbaşkanlık Konseyi'nin kurulmasına ve devlet memurları, kolluk kuvvetleri görevlileri ve farklı siyasal güçlerin temsilcilerini kapsamına almasına karar verilmiştir.

Nisan sonu ve Mayıs başında Afgan-Tacik sınırında, özellikle Pyanj ve Moskova sınır birliklerinde gerçekleşen olaylar, dönemin endişe verici sinyalleri olmuştur. Cumhuriyetin güney bölgelerinden çeşitli gruplar, silah satın alma amacıyla yasa dışı yollardan sınırdan giriş-çıkış yapmaktadır.

Başkentte iki meydanda olaylar hızla büyümektedir. Yaşanan acil durumlar karşısında ülke kolluk kuvvetleri seyirci rolünü almıştır. İç İşleri Bakanı M. Navcuvonov kolluk kuvvetlerinin tarafsızlık konumunu aldığını söylemiştir.

Eylemcilerin, 1992 Mayısı'nda, Ozodi ve Şahidon meydanlarına çıkma nedenlerine özellikle dikkat edilmelidir. Olaylar başkentten diğer bölgelere hızla yayılmış, şiddetin tırmanmasına bütün vatandaşlar tanık olmuştur. Çatışmalar, dinî ve bölgeselci bir hâl almıştır. Ancak, felakete sürükleyici bu vaziyetin ve çatışan tarafların durdurulması olumlu bir netice doğurmamıştır.

1 Mayıs 1992 tarihinde, Tacikistan Cumhurbaşkanı Nabiyev, muhalefet mitinginin durdurulması için Ozodi Meydanı'ndaki yandaşlarına silah dağıtarak bir "Münferit Tabur" kurulmasıyla ilgili karar çıkartmıştır.

Mayısın ilk günlerinde, başkentte ve çevresinde çatışmalar meydana gelmiş; karşı koymanın ilk kurbanları verilmiştir. 5 Mayıs'ta Yavan bölgesi Leninskiy ili, Oli Sovet köyünün etrafında, silahlı kişiler tarafından Kulyab'tan Duşanbe'ye gelen otobüslere ateş açılmış; bunu sonucunda 3 kişi ölmüş, birkaç kişi yaralanmıştır. Bunlar, Tacikistan'daki siyasal çatışmanın ilk kurbanlarıdır. Aynı gün, Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi binasında bilinmeyen kişiler tarafından Tacikistan Halk Milletvekili, *Sadoi Mardum* gazetesinin genel yayın yönetmeni, ünlü gazeteci Murodullo Şeraliyev ve Ozodi Meydanı'ndaki mitinge katılan Holik Curaboyev öldürülmüştür. Aynı akşam, Tacikistan Cumhurbaşkanı'nın kararıyla Duşanbe'de olağanüstü hâl ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Aynı günün gecesi, Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Millî Güvenliği Savunma Danışmanı Tuğgeneral Bahrom Rahmonov, Şahidon Meydanı'na çıkarak muhalefet tarafına geçtiğini açıklamıştır. Özel amaçlı tugay dağıtılmış; askerî malzeme, silah ve mühimmat–4 panzer, 450 adet Kalaşnikof ve 26 bin savaş fişeği- muhalefetin payına düşmüştür. Bu durum, 201**.** Rusya Motorize Piyade Tümeni tarafından sabitlenmiştir.

Böylece 5 Mayıs, kan dökülmesi ve kardeşi kardeşe kırdıran bu savaşın, Tacik halkının yaşadığı trajedinin başlangıcı olmuştur. İç savaş, yüz binlerce kişi hayatını yitirmesine, evsiz, malsız kalarak kanunsuzluğun ve terörün başlamasına sebep olmuştur.

Çatışmanın sonucunda Tacikistan Cumhurbaşkanı R. Nabiyev, "Ulusal Uzlaşma Hükûmeti"nin oluşturulmasına razı olmuştur. 7 Mayıs'ta, Tacikistan Cumhurbaşkanı, Tacikistan Cumhuriyeti Bakanlar Makamı (Kurulu), Tacikistan Cumhuriyeti Siyasal Partiler ve Halk Hareketi liderleri

arasında Mutabakat Protokolü imzalanmış ve protokolün uygulanması için kuralları sağlayan bir belge kabul edilmiştir.[48]

9 Mayıs'ta Tacikistan Cumhurbaşkanı, Tacikistan Cumhuriyeti Hükûmeti'nin, Ulusal Uzlaşma oluşturmasına dair kanun hükmünde kararname yayımlamıştır. Verilen imtiyazlara rağmen, Şahidon Meydanı'ndaki miting devam etmiştir. 10 Mayıs'ta muhalefetin büyük grubu başta "halk generali" Kori Muhammadjon ile Millî Güvenlik Komitesi'ne giderek Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'yla görüşme talep etmiştir. O günlerin gazete haberlerine göre, "bazılarının elinde tüfek ve av tüfeği" görülmektedir. Panzerler mitingcilerin üzerine ateş etmek için elleri tetikte ve harbe hazır pozisyona geçmiştir. Ateş sonucunda 9 kişi ölmüş ve 24 kişi de yaralanmıştır. İki panzer ise kullanılmaz hâle gelmiştir.

Silahlı çatışmadan sonra, Demokratik Partisi Başkanı Ş. Yusuf, BDT askerleri iç işlerine karışmaya devam edecekse Afganistan ve İran'dan yardım isteme ihtimalini dile getirmiştir. Aynı zamanda, Rusça konuşan Duşanbe nüfusunun rehine düşeceğiyle ilgili uyarıda da bulunmuştur. Onun bu sözlerinin akşam, ulusal televizyondan yayınlanmasının ardından, Rusça konuşan nüfusun çıkışı önemli ölçüde artmıştır.

Diğer uluslardan etnik toplumlar ve diğer milletler, BDT ve BM'ye başvurmaya başlamışlardır. Yeni hükûmete muhalefet kanadından giren temsilciler, hükûmetin üçte birini işgal etmiştir. Duşanbe'de muhalefetin zaferi iç savaşın başlangıcı olmuştur. İç savaş, 1992 Mayısı'ndan Aralık ayına kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Радуница,.*Бунёди давлатдории нивин*, Москва, 2002. (Radunitsa, *Yeni Devletin Temeli*, Moskova,2002).

Заявление «О государственном суверенитете Республики Таджикистан» Маљмўаи ќонунњои Љумњурии Тољикистон. Љ.1. (Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Egemenliği Dilekçesi).

Назриев Д., Сатторов И. *Республика Таджикистан: история независимости. –Т. 2.* (NAZRİYEV, D., SATTOROV İ., *Tacikistan Cumhuriyeti: Bağımsızlık tarihi-2. Kısım).*

Чавонони Тоикистон. ,31 марта. 1992. (Tacikistan Gençleri 31 Mart 1992).

Садои мардум. , 25 апреля. 1992. ,№83. (Halk Sesi 25 Nisan 1992 уэlэ. Sауэ: 83).

38 Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Mezunu.

39 Бунёди давлатдории нивин. Москва: Радуница, 2002, стр.286.

40 Бунёди давлатдории нивин. - Москва: Радуница, 2002, стр. 286-287.

41 Основа новейшей государственности. Стр.288.

42 Заявление «О государственном суверенитете Республики Таджикистан» Маљмўаи ќонунњои Љумњурии Тољикистон. Љ.1. – с.10-11.
43 Цитата из книги : «Основа новейшей государственности», стр.293-.
44 См. Основы новейшей государственности. Стр.295.
45 Т Назриев Д., Сатторов И. Республика Таджикистан: история независимости. –Т. 2. – С. 112.
46 Чавонони Тоикистон. – 1992. - 31 марта.
47 Садои мардум. - 1992. – 25 апреля. №83.
48 Tacikistan Cumhuriyeti: Bağımsızlık tarihi.-2 Kısım. 154. sayfa. NAZRİYEV D.

BAĞIMSIZ ÖZBEKISTAN (1991-2010)

Mamurcan KAYUMOV[49]

Özbek halkının tarihî arzusu gerçekleşmiş, Özbekistan Parlamentosu 1991 yılında, kendi bağımsız devletini kurmuştur. Özbekistan Cumhuriyeti, anayasasında, sınırları içerisindeki tüm halkların istek ve iradelerine yer vermiştir. Özbekistan, 20 Haziran 1990'da egemenliğini, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 1991 yılı Özbekistan devletinin tarihine altın harflerle yazılmıştır. 29 Aralık 1991'de yapılan halk oylamasında, Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilanı, katılanların %98,2'sinin oyuyla kabul edilmiş, ilk kez yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, İslam Abduğanıyeviç Kerimov cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Özbekistan devleti, bağımsızlığını kazandıktan sonra siyasi bağımsızlığını güçlendirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Özbekistan Cumhuriyeti ilk olarak silahlı kuvvetlerini (Millî Ordu) kurmuştur. Bu düzenlemede Özbekistan Cumhuriyeti Âli Kengaşi'nin (Millî Meclis) 14 Ocak 1992'deki kararı esas alınmıştır. Bu karara göre**,** Cumhuriyet hududunda yerleşmiş eski Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetleri'nin tüm bölükleri, askerî okulları, kurum ve teşkilatları Özbekistan Cumhuriyeti'nin tasarrufuna alınmıştır.

Özbekistan'da çok kısa zamanda devletin bağımsızlığını gösteren ve devlet yapısının esaslarını himaye eden; Özbekistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı (6 Eylül 1991), Özbekistan Cumhuriyeti Dış İktisadi İlişkiler Millî Bankası (7 Eylül 1991), Özbekistan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Teşkilatı (26 Eylül 1991), Özbekistan Cumhuriyeti Gümrük Bakanlığı (24 Ekim 1991), Özbekistan Cumhuriyeti Başsavcılığı (8 Ocak 1992),

Özbekistan Cumhuriyeti Dış İktisadi İlişkiler Bakanlığı (21 Şubat 1992), Özbekistan Cumhuriyeti Oliy Atestatsiya Komissiyasi gibi birçok kurum kurulmuştur. Banka sistemi yeniden düzenlenmiş, Merkez Bankası bağımsız hâle getirilmiştir. 1 Temmuz 1994'ten itibaren Özbekistan Cumhuriyeti'nde millî para birimi som kullanılmaya başlanmıştır.

Özbekistan, gelişme yolunda adım atarken bazı ülkeleri model olarak seçmiş ve bu ülkeleri inceleyerek onların tecrübelerinden verimli bir şekilde yararlanmıştır. Cumhurbaşkanı Kerimov öncülüğünde Özbekistan halkının millî tarihi, gelenekleri, âdetleri ve diğer özelliklerinden faydalanılarak özel bir yol seçilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti Âli Kengaşi'nin 18 Kasım 1991 ve 31 Temmuz 1992'deki dönem toplantılarında ülkenin bayrağı ve devlet armasının tasdiki yapılmış, 10 Aralık 1992'de millî marşı kabul edilmiştir**.** (Milli marşın şairi, Abdulla Oripov; bestecisi, Mytavakkil Burxonov'dur.) Özbekistan Cumhuriyeti'nin Anayasası, 8 Aralık 1992'de kabul edilmiştir. Anayasa; Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının başlangıcı olarak, 31 Ağustos 1991 tarihini esas almıştır.

Bağımsız Özbekistan**'**ın birinci anayasasını oluşturma düşüncesi, ilk defa Mart 1990'da Memleket Âli Kengaşi'nin Birinci Dönem Toplantısı'nda görüşülmüştür. Özbekistan Cumhuriyeti Âli Kengaşi**,** 20 Haziran 1990'da Âli Kengaşin İkinci Toplantı Dönemi'nde Cumhurbaşkanı Kerimov öncülüğünde 64 kişiden oluşan bir Anayasal Komisyon kurulması kararını almıştır. İki yıl boyunca yeni anayasa üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Komisyon'un hazırladığı anayasa taslağı, 26 Eylül 1992'de halka ilan edilip muhakemeye konulmuştur. İki buçuk ay boyunca yasa maddeleriyle ilgili beş binden fazla öneri gelmiştir. Anayasal Komisyon, halkın muhakemesini incelemiş ve gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Daha sonra Anayasa, son hâliyle Ali Kengaşin'e sunulmuştur. Ali Kengaşi toplantıda tüm maddeleri birer birer inceledikten sonra Anayasa'yı kabul etmiştir.

27 Ocak 2002'de yapılan halk oylamasının sonuçlarına ve 24 Nisan 2003 tarihli kanuna göre**,** Anayasa'nın XVIII, XIX, XX, XXIII. bölümlerindeki, toplam 32 madde yeniden düzenlenmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Anayasası; kendi yapısı, yönü ve içeriği bakımından bugüne dek kullanılan anayasalardan farklıdır. Baştan sona kadar bağımsızlık gayeleri içermektedir. "Demokraside halk, devlet yönetiminin tek kaynağıdır" ilkesi, temel kanun olarak Anayasa'da ifadesini bulmuştur. (7**.** Madde). Halk, hükûmete hizmet etmek için değil, hükûmet halka hizmet etmek için vardır. Cumhurbaşkanı ve hükûmet, demokrasinin bu ana kuralına sadık kalmalıdır. Düşünce özgürlüğü, herkesin kendi görüşünü beyan etmesi, din ve inanç özgürlüğü, basın özgürlüğü,

toplantılar düzenleme ve kurullara, derneklere üye olma özgürlüğü, yasaların herkese eşit olması, adaletli mahkemelerin varlığı, demokrasinin en önemli konularıdır; bu hususlar 29, 31, 33, 48, 67 no'lu maddelerde belirtilmiştir. Yönetim tarafından sivillerin haklarını savunma, asayiş ve can güvenliğini sağlamak için tedbirler alınacağı ve halkın menfaatlerinin savunulacağı ifade edilmiştir. Sadece, cumhurbaşkanı ve halk tarafından seçilenlerden oluşan parlamento, halk adına yürütme hakkını kullanabilir. Hiçbir sosyal grup, hiçbir siyasi parti veya tek bir kişi; halkın adına faaliyet gösteremez (10. Madde). Anayasada, halkın kanuni vekilleri olan parlamento ve cumhurbaşkanının yetkileri açıkça belirlenmiştir. Toplumun huzur içinde yaşaması için bu oldukça önem taşımaktadır. Hiçbir şahıs, milletvekili hiçbir sosyal grubun, örneğin muhalefetin halk adına faaliyet göstermesi ve konuşması, kendine halkvekilliğini vazife edinmesi veya yönetimin vekâletlerini kendi yükümlülüğü üzerine alması yasaktır.

Cumhurbaşkanı Kerimov, reformlar hakkında şu açıklamayı yapmıştır:"Bağımsızlığın ilk yıllarında, seçtiğimiz demokrasiyi geliştirme modelimizin ekonomik mefkûreden ayrı olması ve siyasetten üstün tutulması, devletin kendisinin başreformcu vazifesini yapması, kanunun her şeyden üstün olmasının sağlanması, güçlü içtimai siyaset yapılması, reformların aşama aşama ve sürekli uygulanması ve serbest pazar ekonomisine geçilmesi başarıları elde etmede büyük önem taşır".

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, ilk olarak iktidar (yönetim) ve muhalefet ilişkilerinde ortaya çıkacak tüm sorunların çözümlenmesini öngörmüştür. Anayasanın 7. Maddesi, şöyle der: "Özbekistan Cumhuriyeti'nde devlet yönetimi, halkın menfaatlerini korumaktadır. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası ve ona istinaden kabul edilen tüm kanunlar, vekâleti olan kurumlar tarafından gerçekleştirilir. Anayasaya aykırı şekilde devlet yönetimi, vekâletleri özelleştirmek, hükûmet idareleri faaliyetini yasaklamak veya tasfiye etmek ve yönetimin yeni bir sistem kurmasına yönelik çabalar, anayasaya aykırıdır ve kanuna istinaden cezalandırılır."

Özbekistan; demokratik, adaletli sosyal sisteme sahip, cihanda kendi yerine sahip olmaya çalışan ve dünya kültürüne katkıda bulunan, barışsever, ekonomik ve manevi yönden zengin devlet kurmayı baş stratejik vazife olarak belirlemiştir. Özbekistan Cumhuriyeti'nde komünist mefkûrenin tek hükümranlığına son verilmiştir. Çok partililik, düşüncelerin çeşitliliği, hoşgörü ve barışseverlik gibi hususlar gelişmektedir.

Özbekistan Halk Demokrasi Partisi (1991), Özbekistan Adalet ve Sosyal Demokrasi Partisi (1995), Özbekistan Millî Dikleniş Demokrasi Partisi (1995), Özbekistan Fedakârlar Millî Demokrasi Partisi (2000), Özbekistan

Liberal Demokrasi Partisi (2003) olmak üzere Özbekistan’da beş siyasi parti faaliyet göstermektedir. Özbekistan Vatan Tarakkiyatı Partisi ise 1999 yılında Özbekistan Fedakârlar Millî Demokrasi Partisi’yle birleşmiştir. Özbekistan’da işçilerin örgütü, Özbekistan Sendikalar Birliği Federasyonu ve gençlik kuruluşu, Kamolat Gençler İçtimai Hareketi gibi kurumlar da faaliyet göstermektedir.

Özbekistan’da kanun üreten ve icra eden mahkeme kurumlarının görevleri belirlenmiştir. Kanun koyan Özbekistan Parlamentosu yaratıcı faaliyetlerle meşguldür. Özbekistan Cumhuriyeti Oliy Meclisi (Yüksek Meclisi) – parlamento için üç defa (25.12.1994, 5.12.1999, 26.12.2004 ve 17-20.01.2005 tarihleri arasında) seçim gerçekleştirmiştir. Önce Olıy Kengaşi olarak kurulan Parlamento, sonradan Oliy Meclis adını alarak 27.01.2005’te iki bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm, kanun üretici (Aşağı Bölüm) Oliy Meclis; ikinci bölüm (Yukarı Bölüm) Senato olarak tarihe geçmiştir. İcracı kurul sayılan hükûmet; Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nun kanunlarını icra eder.

Özbekistan Cumhuriyeti Başbakanı, Başbakanlık (Bakanlar Kurulu) faaliyetlerini yönetir. Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, mahkeme yönetiminde baş organ sayılır.Özbekistan’da, 15 yıllık süre zarfında devlet yönetiminde, yeni modern ve verimli bir sistem şekillenmiştir. Yeni sistemin temeli yönetimi cumhurbaşkanının üstlenmesidir. Yerel yönetimlerde de sistem değişiklikleri yapılmıştır. 1992 yılının başında il, ilçeler ve şehirlerde valilikler tesis edilmiştir. Yerel yönetimlerde yeni organlar, köy azalar meclisi ve mahalle muhtarlığı meclisi oluşturulmuştur. Bağımsızlık yıllarında çok milletli cumhuriyetin, vatandaşlar arasında barış ve milletler arasında iyi geçimin sağlanması, Özbekistan’ın kendisine has olan bu gelişim yolunda elde ettiği en büyük kazançlar arasındadır.

Bağımsızlık yıllarında Karakalpakistan Cumhuriyeti, Özbek halkının desteğiyle ekonomik, sosyal ve medeni medeni haklar açısından büyük kazançlar elde etmiştir. 14 Aralık 1990’da Karakalpakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Âli Meclisi dördüncü toplantısında, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti terkibinde kendi özgürlük deklarasyonunu kabul etmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti, 31 Ağustos 1991’de bağımsızlığına

kavuştuktan sonra 9 Ocak 1992'de Karakalpakistan Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti egemenliğinde bağımsız bir devlet olarak kalmayı tercih etmiştir. Kerimov, *Özbekistan'ın Pazar Ekonomisine Geçişinin Özel Yöntemleri* (1993) adlı kitabında, bağımsızlık ilanından sonraki ilk yıllarda yaşanan gelişme sürecini inceleyerek Özbekistan'da devlet yapımı ve ekonomik reformlar programının kökü olarak beş temel kuralını gündeme getirmiştir:

İlk olarak; ekonomik reformların, hiçbir zaman siyasetin ardında kalmaması gerekliliğidir. Yani ekonomi, siyasetten üstün olmalıdır. Ayrıca, iç ve dış ekonomik ilişkilerin ideolojilerden uzak kalması sağlanmalıdır.

İkinci olarak; geçiş döneminde devlet, başreformcudur. Reformun en üst yönlerini belirlemeli, değişimler siyasetini oluşturmalı ve yenilikleri, tutarlı olarak gerçekleştirmelidir.

Üçüncü olarak; kanunun her şeyden üstün olduğunu temin etmek ve herkesin kanunlara uymasını kabul ettirmektir. Bunun anlamı, demokrasi aracılığıyla kabul edilen yeni anayasa ve kanunların hepsine hiç istisnasız saygı duymak ve onlara tamamen uymak gerekliliğidir.

Dördüncü olarak; ahali nüfusunun demografik oluşumunu hesaba katarak güçlü siyaset uygulanmalıdır. Nüfusunun yaklaşık %50'sinin 16 yaş altında olması, Özbekistan için ayrı bir önem taşımaktadır.

Son olarak, pazar ekonomisine geçiş sürecinde, -ekonominin objektif kanunları göz önünde bulundurularak- devalüasyon yoluyla iyi analizler yapmak ve bunu aşama aşama uygulamak gerekir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nde temel ekonomik reformlar yapmanın stratejik amaçları belirlenmiştir: halkın yaşam standardını yükselterek sürekli gelişen ekonomik sistemi kurmak; çok yönlü bir ekonomi oluşturmak; şirketler ve vatandaşlara geniş ekonomik özgürlük vermek; global ekonomiyle entegrasyon sağlamak; ekonominin, mali durumun istikrarı, ekonominin terkibini yeniden kurmak, gelişmiş teknolojilerden faydalanmak; büyük ölçüde işe yarar reformlar yapmak; halka gıda temin etmek; memlekette ihracat gücünü yükseltmek; yabancı sermayeye açık kapı politikasını yürütmek... Bu amaçlara adım adım erişilmiştir. Özelleştirme sonrasında, memlekette çok yönlü ekonomik sınıflar

yaratılmıştır. Ayrıca iş adamlarının ve girişimcilerin devlet tarafından desteklenmesine büyük önem verilmiştir.

2000-2005 yılları boyunca 4 bin 660 adet şirket ve işletme özelleştirilmiştir. 2005'te ülkede GSMH'nin (gayri safi millî hasıla) %76'sı, sanayi ürünlerinin, %78'den fazlası, tarım, ziraat ve perakende satış mallarının tümüne yakını özel sektörde üretilmiştir. Tarım ve ziraat sektöründe de reformlar yapılmıştır. Şirket ve çiftlikler kurulmuş, 1516 hayvancılık şirketi özelleştirilmiştir. Tarım ve zirai özel sektör 1995'te tüm ürünlerin %97'sini üretmiştir. Özellikle köylerde çiftçiliğin gelişmesine önem verilmiştir. 2005 yılında Özbekistan'da özel sektörde bir milyondan fazla tarım işçisi, pamuğun %66'sının, tahılın %55'inin yetiştirilmesi ve toplanmasında çalışmıştır. Özbekistan'da tahıl üretimine ağırlık verilmiştir. Pamuk yetiştirilen yerler 2 milyon hektardan 1,5 milyon kadar azaltılarak, tahıl meydanları 1,2 milyon hektara yükseltilmiştir.Tahıl için ayrılan yerler 1990 yılından 1998 yılına kadar, -pamuk tarlalarını azaltma oranında- 1,7 artmıştır. Tahıl üretimi iki kat artarak 4,15 milyon tona ulaşmıştır. Bu gösterge, 2002 yılında 5 milyon tona, 14 Ekim 2005 tarihinde ise pamuk üretimi 3.616.000 tona çıkmıştır.

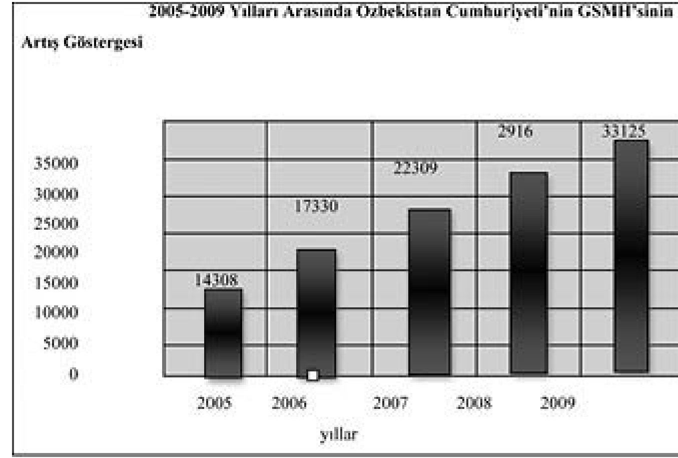
Özbekistan 1996 yılından itibaren dışarıdan petrol satın almayı durdurmuştur.1997 Ağustosu'nda Buhara Petrol Rafinerisi açılmış; Özbekistan aynı yıl petrol ihraç etmeye başlamıştır. Petrol ihracı 1992 yılında 270 bin tonken, 1998 yılında 912 bin tona ulaşmış, yani 3 kat artmıştır. Petrol, tekstil sanayi ve başka bağlantılı ürünler ihracının kapsamı artarak 2000 yılında ihracatta pamuk liflerinin oranı %27 olmuş; 2005'te bu gösterge %19'a düşmüştür. Özbekistan'da yapılan ekonomik reformlar ve modernizasyon neticesinde 2000 yılında ihracat %11,5 oranında artmıştır.

Geçen yıllarda ülkede yapılan üretimin tamamı 3,5; kişi başına düşen gelir 2,5 kat; maaşlar ortalama 14 kat; devletin sosyal hizmet ve sosyal savunma için yaptığı harcama 5 kat artmıştır. Her sene devlet bütçesinin yüzde %50'si sosyal hizmetlere harcanmaktadır.

Bağımsızlık yıllarında ekonomik faaliyetlere ayrılan sermaye GSMH'nin çeyreğini teşkil etmiştir. Bu ise ekonominin esas alanları –akaryakıt, tekstil, gıda, et, süt sanayisini yeni teknolojiyle donatmak; Cumhuriyet için tamamen yeni olan modern alanların -otomobil, eczacılık ve mikrobiyoloji, elektronik, telekomünikasyon gibi sanayilerin gelişmesine imkân vermiştir.

2009 yılında, cihan mali ekonomik krizinin etkisiyle BDT devletlerinin, ortalama yüzde %6,7 oranında ekonomik küçülme yaşadıkları göz önüne alınırsa Özbekistan ekonomisindeki bu gelişme büyük bir başarıdır.

Şekil 1:

Bu durumu İslam Kerimov şöyle değerlendirmiştir: "Dünya mali ekonomik krizinin ciddi etkilerine rağmen, Özbekistan dünyadaki çok az devletler arasında olup ekonominin asayişini sağlayarak yükselmesine erişti. Devlet, güvenli servis yapan banka sistemine sahiptir."

Özbekistan'ın eriştiği makro ekonomik gösterge

Genel makro ekonomik göstergeler	2007 yılı	2008 yılı	2009 yılı
GSMH	9,5	9	8,1
Sanayi üretiminin artması	12,1	12,7	9,0
Servis oranı	20,6	21,3	12,9
Ticaret	21	7,2	16,6
Devlet bütçesi	+1,1	+1,5	+0,2
Enflasyon derecesi	6,8	7,8	7,4
Ekonomi boyunca ortalama iş ücreti	44,2	40.0	40
Kişi başına gerçek gelirin artması	27,0	23,0	26,5

Özbekistan, otomobil üreten devletler arasına girmiştir. “UzDEUavto” şirketinin Asaka Otomobil Fabrikası, 1996 Haziranı’nda çalışmaya başlamıştır. “Damas”, “Tiko”, “Neksiya”, “Lasetti” modeli otomobiller üreten bu fabrika, bağımsızlık yıllarında Özbekistan ekonomisine büyük katkı sağlayarak ülkemizin gelişmesinde önemli yer tutmuştur.

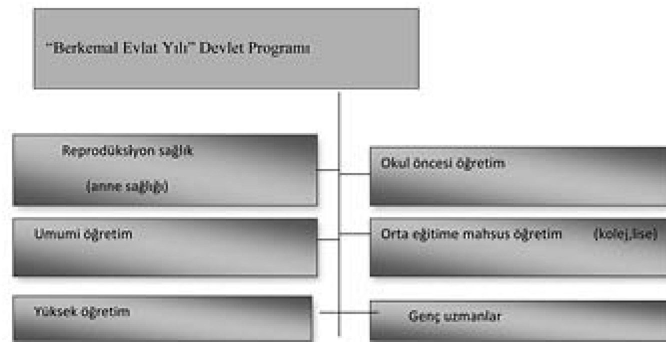
Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, ülkede manevi ve kültürel gelişme alanlarında da büyük işler yapıldı. Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Özbek halkının tarihine, dinî ve millî geleneklerine ayrıca önem verildi. 1992 yılında Nevruz Bayramı, resmî tatil ilan edildi. Yanı sıra Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günleri de tatil kapsamına alındı. Tüm illerde özellikle Taşkent şehrinde temizlik**,** çevre koruma ve yapılaşmaya önem verildi. Özbek halkının zengin kültürel ve manevi mirasını evrensel geleneklerle birlikte öğrenmek, millet ve devletin yükselmesine hizmet vermek amacıyla 23 Nisan 1994 tarihinde Cumhuriyet Maneviyet ve Marifet Merkezi açıldı. Özbek halkı, istiklal şerefine hac ve umre ziyaretleri yapma hakkını kazandı. Halkın yeni bir yola başlamak, düşünceleri ile arzu ve maksatlarını birleştirmek için mefkûre lazımdı. Özbekistan’da yaratılan millî istiklal mefkûresinin esasını, vatanseverlik, özgürlük, millî gurur, insanperverlik, beynelmilellik gibi özellikler teşkil etti.

1991 sonrası Özbekistan’da gelenekler yaşatılmaya çalışılmış ve tarihsel süreçte önemli kişiler devamlı olarak anılmıştır. Ali Şir Nevayi (1991), Bahaeddin Nakşbend (1993), Mirza-Uluğbek (1994), Amir Temur (1996), Buhari (1998), Ahmed Fergani (1998), Harezmşah Celaleddin (Manguberdi) (1999), Burhaneddin Merginani (2000), Ebu Mansur el Matüridi (2000), Abdülhâlik Gücdüvanî (2003), Hoca Ubeydullah Ahrar (2004) gibi isimlerin jübilelerinin (kutlama törenleri) yapılması gelenekselleşmeye başlamıştır. Buhara ve Hive şehirlerinin 2500. yıl dönümü (1997), Termiz’in 2500. yıl dönümü (2002), Şehrisabz’ın 2700. yıl dönümü (2002), Karşi şehrinin 2700. yıl dönümü (2006) jübileleri de yapılmıştır. Zerdüştlerin kutsal kitabı Avesta’nın 2700. yılı (2001) ile Alpamış Destanı’nın 1000. yılı (1999) kutlanmıştır.

Bağımsızlık döneminde Timur’un doğumunun 660. yıl dönümü Özbekistan’da ve dünyada UNESCO tarafından kutlanmıştır. Taşkent’te

Timurlular Tarihi Devlet Müzesi açılmış; Taşkent, Semerkand, Şehrisabz şehirlerinde Timur heykelleri dikilmiştir. Millî ve evrensel geleneklerin birliği, sanat ve edebî eserleri değerlendirmenin ölçüsü olmuştur. Din ve saray edebiyatı vekili Ahmed Yesevi, Süleyman Bakırganî, Hoca Ubeydullah Ahrar, Hüseyin Baykara, Firuz gibi şair, yazar ve mütefekkirler, millî şair Çolpan, Abdurauf Fıtrat, Behbudi, Abdullah Kadiri, Münevver Kari'nin eserleri tekrar yayımlanmıştır.

Özbekistan'da son on yıllık süreçte BM'nin (Birleşmiş Milletler Teşkilatı) gelişim hedefleri doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirilmiştir. 1997 yılında Özbekistan eğitim sisteminde önem taşıyan "Kadro yetiştirme millî düsturu" kabul edilmiştir. Böylelikle on iki yıllık zorunlu eğitim sistemine geçilmiş; sistemli, kaliteli ve yüksek dereceli eğitim sahibi bir nesil yetiştirecek altyapı oluşturulmuştur. Ortaöğrenim devlet garantisi altına alınmış, 7-15 arası çocuklarda ilk ve orta öğrenim zorunlu hâle getirilmiştir. SSCB döneminde Sovyet yönetimi politikalarına bağlı olarak okur yazar oranının yükselmesi,1997'de yapılan uygulama ile bu oranın %100'e çıkarılması, eğitim alanında önemli bir reformdur**.** Özbekistan'da güçlü ve yetenekli bir nesil yaratmak, gençlerin yaratıcılık ve kabiliyetlerini ortaya çıkarmak amacıyla "Berkemal Evlat Yılı" ilan edilmiştir. İdeal çocuk yetiştirmeye yönelik bu çalışmanın hedef ve sonuçlarını aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür:

"Berkemal Evlat Yılı" devlet programı, bütün Özbek gençlerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda hedeflenen hususlar şunlardır:

“Sağlam anne – sağlıklı çocuk” adına anne sağlığını korumaya özen gösterme;

Okul öncesi eğitim sistemi esasını oluşturan kreş ve ana okullarında çocuklara millî gelenek ve değerler çerçevesinde, modern yöntemlerle eğitim verme;

Tüm okullarda öğrenim ve eğitim görmekte olan gençlerin daha fazla gelişmesi adına onları, kendilerine uygun bir mesleğe yönlendirme;

Orta eğitim ve meslek liselerinde eğitim gören kendilerini geliştiren gençleri, modern meslek alanlarına ve yüksek eğitim kurumlarına hazırlama;

Yüksek eğitim kurumlarında eğitim görmekte olan gençleri, kendi branşları kapsamında yüksek nitelikli kadrolar için yetiştirme.

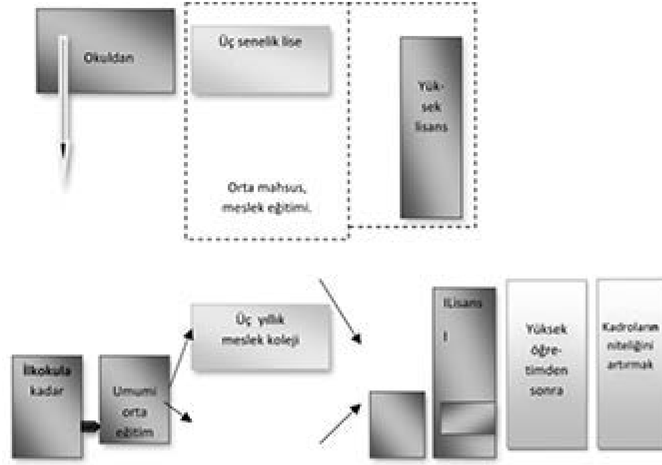
Eğitim alanındaki reformlar, Özbekistan’daki sosyoekonomik reformların devamıdır. Kerimov’un belirttiği gibi; “Hepimizin bilmesi gereken bir gerçek var ki, biz ülkemizin gelişimi için herhangi bir program düzenleyip bu planları yapmak için maddi temel ve imkânları yaratmasak, hepsi için hiç sermaye harcamasak bile onların hepsini başaracak, bir güçlü faktör var; o da yüksek nitelikli işgücü ve ülkemizin gelişmesi için sorumluluk yüklenebilen olgun uzman gençlerimizdir”.

Özgür, demokratik vatandaşlık toplumu kurmak, yüksek ekonomik gelişmeyi elde etmek ve nüfusun refahını sağlamak gibi amaçlara, eğitim alanını değiştirmeden ve modern esasta restore etmeden ulaşılamaz.

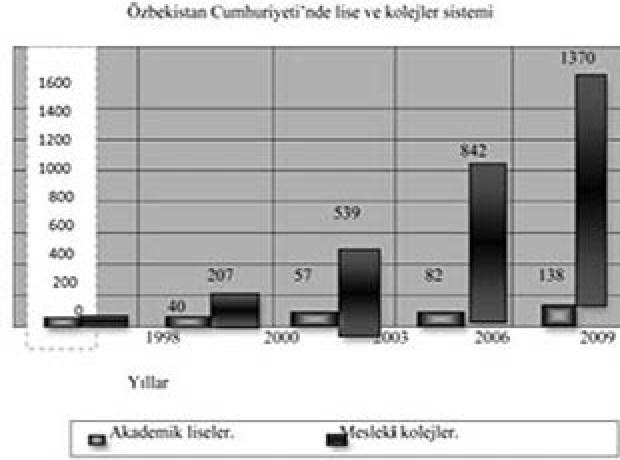
Bağımsızlık döneminde eğitim alanında yaşanan en önemli gelişmelerden biri de, yüksek öğrenim sisteminin değiştirilmesidir. Özbekistan Cumhuriyeti’nin “Öğretim Kanunu” (29 Ağustos 1997) ve kadro hazırlama millî düsturu, uluslararası öğretim standartlarını ülkenin yüksek öğretim sistemine geçirmek, yüksek nitelikli modern kadro hazırlamada millî tecrübe ve gelenekler ile modern dünya tecrübesinden daha çok faydalanmak için imkânlar sağlamaktır. Bu kanunda; yüksek öğretim yapılarındaki teknik donanımı geliştirmek, modern laboratuvar aletleri ve bilgisayarlar, ders kitapları, yönteme ait malzemeler, pedagojik elemanlar temin etmek, çağdaş düşünceli öğretmenler yetiştirmek, onların emeğini değerlendirmek gibi konular belirtilmiştir.

Yüksek öğrenimde lisans ve yüksek lisans sistemine geçilmiştir. Dünya standartlarına uygun olan bu sistem, yüksek öğrenimin kalitesini artırmıştır. İslam Kerimov, eğitim alanında gelişimin getirilerine ilişkin, şunları söylemiştir: “Bilimli, profesyonel, çalışkan, gayretli insanları, kendi ülkesinin vatanseverlerini terbiye edecek, onları büyük millî medeniyetin dev manevi mirasıyla zenginleştirecek, cihan ilim ve medeniyetlerinin eserlerini tanıştırabilen millet ve memleketin geleceği büyüktür.” Nitekim, Özbekistan’da gençlerin eğitimine önem verilmiş, eğitim yapısında kadroların hazırlanması, yeni hukuki altyapı düzenlemesi gibi reformlar gerçekleştirilmiştir. Kerimov’un da belirttiği üzere, her yıl ülke GSMH’nin %10-12’si[50] eğitim alanında harcanmaktadır.

4 resim. Özbekistan’daki Eğitim Sistemi.

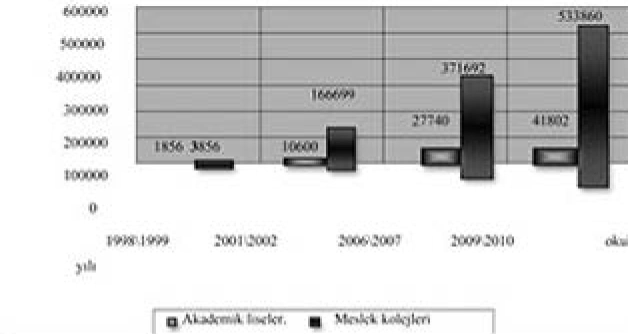

Özbekistan’da gerçekleştirilen eğitim reformlarının ardından uygun zaman dilimleri çerçevesinde, devamlı eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Meslek liseleri ve kolejlerde eğitim alma olanağı kazanılmış, lise ve kolejlerin geliştirilmesine büyük önem verilmiştir.

1998-2009 yılları arasında Özbekistan'da liselerin sayısı %9,2 meslek kolejlerinin sayısı %68,5 oranında artmıştır. Lise ve meslek kolejlerinin ilk dönemlerinde, 1998-1999 yılları arasında bu okullara kabul edilen öğrencilerin sayısı 1856 ve 3856 kişiyken, 2009-2010 yıllarında 41002 ve 533860 olmuş ve 22 -138,4 oranındaartmıştır.

Tablo 6. Özbekistan Cumhuriyeti'nde Akademik Liseler ve Meslek Kolejlerine Kabul Edilen Öğrencilerin Sayısı

Günümüzde akademik lise ve meslek kolejlerinde 107 760 öğretmen çalışmaktadır; 91 138 kişi (%84,6) yüksek lisans, 13 301 kişi (%12,3) ise ortaöğrenim görmüştür. 1998-2009 yılları arasında bu öğretmenlerin 107 010'u (%99,3) ilmini artırmıştır.

Özbekistan Dış Politikası

Özbekistan, 1991 sonrasında bağımsız bir dış politika izlemiş, barış ve iş birliği ilkelerini hedef almıştır. Uluslararası sistemde birçok devlet tarafından tanınan ve desteklenen Özbekistan, 21 Aralık 1991'de BDT'ye (Bağımsız Devletler Topluluğu) üye olmuş, yüzün üzerinde ülkeyle diplomatik ilişki kurmuştur. Taşkent'te Türkiye, ABD, Hindistan, Fransa, Almanya ve Rusya gibi birçok devletin elçilikleri, uluslararası teşkilatların temsilcilikleri açılmıştır. Özbekistan'ın üye olduğu uluslararası örgütler ise şunlardır: 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletler Teşkilatı (BMT), 30 Ocak 1992'de Avrupa Güvenlik Konseyi ve İş Birliği Teşkilatı, 30 Nisan 1992'de Avrupa Kalkınma Bankası, 26 Ekim 1993'te UNESCO, 15 Temmuz 2001'de Şanghay İş Birliği Örgütü. Özbekistan, ayrıca, 28 Şubat 2002 tarihinde Almatı'da kurulan Merkezi Asya İş Birliği Teşkilatı'na; 10 Ekim 2010'da Astana şehrinde kurulan Avrasya İktisadi İş Birliği Topluluğu'na; 6-7 Kasım 2005'te Sankt Petersburg'daki toplantıda katılmıştır..

Özbekistan hükûmetinin izlediği politika, Orta Asya barışı ve istikrarı açısından önem taşımaktadır. Ülke yönetimi tarafından, bölge güvenliğini sağlama, Afganistan ve Tacikistan'daki uyuşturucu, kaçakçılık, terör faaliyetlerine karşı mücadeleyi güçlendirme, Aral sorununu çözme adına öneriler dile getirilmiştir. 2010 Haziranı'ndaki Kırgızistan olaylarına yönelik çözüm arayışında da Özbekistan etkili olmuştur.

İslam Kerimov, BM'nin bin yıllık sammıtındaki konuşmasında Kırgızistan'ın durumunu değerlendirmiş ve ülkedeki mevcut sorunun çözümüne yönelik tespitlerde bulunmuş; "Kırgız- Özbek halkının aynı bölgede yüz yıllık zaman zarfında bir arada yaşamış oldukları düşünülmeli ve bu şekilde olayların tekrar alevlenmesi önlenmeli," demiştir.

Tarafsız ve özgür, uluslararası kurumların konuya dair araştırmaları, Kırgızistan'ın güneyindeki Kırgızlar ile Özbek azınlığın anlaşmasını mümkün kılacaktır. Olumsuz gelişmelerin tekrarlanması durumunda ise Kırgızistan'ın güneyinde şiddetli çatışmalar tekrarlanacaktır. Dünyada 110 devlet, nükleer savaş tehlikesini azaltmak amacıyla nükleer silahsızlanma taraftarıdır. Nitekim, Özbekistan'ın Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölge kurma girişimi, BM ve uluslararası toplum tarafından desteklenmektedir. Bu konu, BM toplantısında konuşulmuş, buna yönelik özel karar kabul edilmiştir. Temel hedef ise sadece nükleer silahlardan

arındırılmış bölge kurmak değil, bütün dünyada barış ve istikrarın sağlanması olmalıdır. Bağımsız Özbekistan'da uluslararası ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi, ülkedeki gelişimin temelini oluşturmuştur.

Özbekistan, barışçıl, iyi komşuluk ve iş birliğine dayalı politikasıyla uluslararası alanda tanınmış ve yer edinmiştir. İslam Kerimov, yükselmekte olan ülkenin bağımsızlığına ilişkin düşüncelerini şu kelimelerle ifade etmiştir:

"Eskiden gelişmiş olan, hammadde üretimine dayalı ekonomisi, pamuk yetiştirme ağırlığı altında kalan, gelişmemiş üretim ve sosyal infra(altyapı) sistemi, kişi başına düşen gelirin düşük olduğu bu ülke, bağımsızlık yıllarında büyük gelişme kat etti ve bunun neticesinde onun kiyafesi kifayeti mutlaka değişti. Dünya ülkeleri arasında yerini aldı.

KAYNAKÇA

1. Abulkasımov, H.*Özbekistan'da Ekonomik Reformlar*, T., Akademi, 2008.
2. Bağımsız Özbekistan Gelişimini Gayevıy Temelleri,-T.,2001.
3. Bin Yıllık deklarasiyonda 2010 Yıl Için Belli Gelişme Amaclarını Tatbik Kılmak Doğrultusunda , New York, Haziran, 2010.
4. *Bin Yıllık Gelişme Amacı Altında Çalışıyoruz!* adlı sunu şekildeki bir kitap. – Taşkent, 2006//www.un.uz.
5. Bu Mukaddes Vatanda Değerdir İnsan. Özbekistan Cumhuriyeti Büyük ve Orta Mahsus Eğitim Bakanlığı: Basın İçin Görevli A. Bekmuradov (ve.S) – T., Ğofur Ğulom Adındaki Basın Evi. 2010, s.148.
6. Halilov E.H., Özbekistan Çümhüriyetinin - Sahte Vekillikten Gerçek Parlamentizma Kadar .-T., 2001.
7. "İşbirliği, Kalkınma ve Güvenliği Sağlamak Yolunda." // Halk sözü, 21.09.2010, s.1.
8. Esas Amacımız – Ülkemizde Hür ve Güzel Bir Bollu Hayat Kurmak Yolunu Kesinlikle Devam Ettirmek. Prezident I.Karimov'un Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası Kabul Edildiğinin 15 Yıllığına Adalmış Olan Törenli Bir Bayramdaki Söyledikleri. / Halk sözü, 08.12.2007.
9. Karimov İ.A. Esas vazifemiz, Vatanımız Kalkınmasını ve Halkımız Refağını Yine de Yükseltmektir. T. "Özbekistan", 2010, s. 80.
10. Karimov İ.A. Ülkemizin Aşama Aşama ve İstikrarlı Gelişimini Sağlamak – Bizim Âli Amacımız, cild:17, T. "Özbekistan", 2009, s.280.
11. Karimov İ.A. Ana Mizan - Hayat Gerçekliğini Yansıtmak. "Özbekistan", T. 2009.

12. Karimov İ.A. Dünya Ekonomik Krizi, Özbekistan Şartlarında Onu Atlatmak Yolları ve Yöntemleri. -T. “Özbekistan”, 2009.
13. Karimov İ.A. Ülkeyi Modernleştirme ve Ekonomiyi Daha da Geliştirme Yolunda. Cilt:16, T. “Özbekistan”, 2008, s. 368.
14. Karimov İ.A. “Büyük Meneviyet – Yenilmez Güç”. -T. Manaviyat, 2008.
15. Karimov İ.A. Toplumu Özgürleştirme, Reformlara Ağırlık Verme, Maneviyetımızı Yükseltme ve Halkımızın Hayat Seviyesini Yükseltme – Tüm Işlerimizin Mizani ve Amacıdır, Cilt: 15, T. “Özbekistan”, 2007, s.320.
16. Karimov İ.A. Insan, Onun Hukuk ve Hürluğu-Büyük Değer. 14 Cild-T. “Özbekistan”, 2006, s. 280.
17. Karimov’un 2005 yıl 28 Aralıktaki “Gençlik” Öğrenciler Şehrindeki Söyledikleri. İnsan Onun Hukuk ve Hürluğu – Büyük Değer. - T. “Özbekistan”, 2006.
18. Karimov İ.A. Bizim Genel Amacımız –Toplumu Demokratileştirmek ve Yenilemek, Ülkeni Modernleştirme ve Islah Etme. –T. “Özbekistan”, 2005.
19. Karimov İ.A. İmperya Döneminde Bizi İkinci Üründe Saymışlardı.-T. “Özbekistan”, 2005.
20. Karimov İ.A. “Özbekistan Büyük Gelecek Üzere”.- T. “Özbekistan”, 1999, s.686.
21. Karimov İ.A. “Özbekistan XXI yüzyıla çalışmakta”. -T. “Özbekistan”, 1999.
22. Karimov İ.A. “Özbekistan XXI Yüz Yıl Önünde: 6-Cilt. -T. “Özbekistan”, 1998.
23. Karimov İ.A. Yeni Görüş ve Iş - Dönem şartı.-T. “Özbekistan”, 1997.
24. Karimov İ.A. Bizden Hür ve Güzel Vatan Kalsın. -T. “Özbekistan”, 2-“Özbekistan”, 1996, s. 380.
25. Karimov İ.A. Özbekistan: Milli İstiklal, Iktisat, Politika, Mafküre. 1-Cild “Özbekistan”, 1996, s.364.
26. Karimov İ.A. Özbekistan Ekonomi Islahatlara Ağırlık Verme Yolunda. -T., “Özbekistan”, 1995, S.269.
27. Karimov İ.A. Özbekistan – Büyük Gelecekli Ülke.-T.,” Özbekistan”, 1992.
28. “Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası. – T.. Özbekistan” , 2010, s.40.
29. “Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov’un BMT Bin Yıllık gelişme Sammitindeki Konuşması”. /Halk sözü, 22.09.2010, s.1-2.
30. “Özbekistan Cumhurbaşkanının “Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Bağımsızlığının On Dokuz Yıllık Bayramına Hazırlanmak ve Karşılamak Hakkında” ki PK-1358 numaralı kararı.” // Halk sözü, 01.06. 2010.
31. Özbekistan İnsanperverliğin Büyük Örneği. I.: TURON IKBOL. 2010.
32. Özbekistan Cumhurbaşkanı İ.A Karimov’un “Ölkemizi Modernleştirme ve (Güçlü) Büyük Vatandaşlık Toplumu Kurmak – En Önemli Amacimiz” ve “Genel Ödevimiz - Vatanımız Gelişmesi ve Halkımız Bulluğunu Yine daha yükseltmek “adlı yazısını öğrenmek boyunca öğrenme – yöntemli toplam.-T., Ekonomi, 2010, s. 340.
33. Özbekistan’ın Yeni Tarihi. 3 Kitap. [Mustakil Özbekistan Tarihi].- T.200. Azizhöcayev A, Mustakillik: Savaşlar, Hüzünlük Ve Ferahlik.-T.,2001.
34. Özbekistan Toplumda Demokrasi ve Yenileş, Ülkemi Modern Etme Yolunda. –T.2005.
35. Özbekistan Milli Ansiklopedisi.12-Cilt. Ülke İlim Yayını.- T., 2006.
36. Yüz Yıllara Denk Gelen Yıllar. Mustakillik Dersi. Ö.A.J.B.N.T” Merkezi.-T., 2001

49 Taşkent Devlet Şarkşinaslik Enstitüsü Tarih Bölümü 4. Sınıf Öğrencisi

50 Dünyada bu oran, %3-5'i geçmemiştir. Özbekistan'da ise, "Berkemal Evlat Yılı" devlet düsturunda öngörülen işleri hayata geçirmek için 2010 yılında tüm finans kaynakları hesabından 8 trilyon som, 1,8 trilyon som devlet hesabından, ticaret bankaları 3,3 trilyon som, krediler hesabından 2,7 trilyon som harcanmıştır.

KAZAKİSTAN ve ORTA ASYA’DAKİ SİYASAL İSLAM ve TOPLUMUN MANEVİYATINDAKİ ETKİSİ

Sultanmurad ABZHALOV[51]

Bağımsızlık sonrası Orta Asya ve Kazakistan halkları, Sovyet döneminde kaybettikleri egemenliklerini, bastırılan örf ve âdetlerini, dinî ve manevi değerlerini tekrar canlandırma yolunda büyük çabalar göstermişlerdir. Din onlar için ecdat inancını devam ettirmenin yanında dini ile hayat anlayışı bir olan diğer uluslarla ilişki kurma, bazı uzak ve yakın akraba uluslarla etnik grup olarak beraber yaşama faktörüne dönüşmüştür.

Sovyet döneminde dinî faaliyetler, Müslüman ülkelerin dikkatinden kaçmamıştır. İlk olarak Türkiye, Suudi Arabistan, Ürdün, Pakistan, İran ve diğer Müslüman devletler Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yardım etmeye çalışmışlardır. Basra Körfezi bölgesindeki ülkelerden gelen yardım, ticari anlaşmalara imza atma ve dinî faaliyetlere katkıda bulunma dışına çıkamamıştır. Bu amaçla adı geçen ülkelerden birçok din adamı gelerek kısa süre içerisinde anılan bölgeye dağılmıştır. Bu ülkelerden gelen kişiler, halka Arapça, İslam dini esasları ve şeriat eğitimi vermeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. İlk başta bu faaliyetler bir iyilik, hayırseverlik olarak kabul edilmişse de, sonradan bazı çalışmaların ülke siyasetine, ekonomisine ve toplum güvenliğine zararlı tarafları tespit edilmeye başlanmıştır.

Bu yabancı hareketler, hükûmet organlarının, özellikle adli organların, medyanın, politikacıların ve bilim insanlarının dikkatini çekmiştir. Asya ülkeleriyle yoğun ticari, siyasi ve kültürel ilişkilerin kurulmasının yanında Müslüman-Arap din misyonerlerinin, BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) genelinde çoğalması ve etkin faaliyetler yürütmesi, dinî ve mistik öğretiler ile yanlış ilimlerin, özellikle İslam fundamentalizmi düşüncesinin yayılmasında etkili olmuştur. Kendilerini din öğretmeni olarak tanıtan bazı misyonerlerin, İslam’ın yanlış akımlarından biri olan Vehhabiliğe[52], zararlı sufi tarikat ve diğer dinî kuruluşlara bağlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler, adli organlar tarafından verilmişse de, o dönemde dinî konularda bilimsel araştırma yapan uzmanların yeterli seviyede olmamasından dolayı, ortaya çıkan olaylar ile değişiklikler doğru değerlendirilememiştir. Dolayısıyla, 90’lı yılların başında Orta Asya ile Kazakistan genelinde İslam dinî temelinde ortaya

çıkan bazı etkinliklerin, hakikaten İslam fundamentalizmi [radikal İslam] ve ekstremizmiyle [aşırılık] ilgili olduğu kesin olarak söylenemez. Bağımsız Devletler Topluluğu içinde, Müslümanların yaşadığı bölgeler arasında Tacikistan, Çeçenistan ve Dağıstan, diğer ülkelere nazaran dinî ve siyasi konulardaki istikrarsızlıklarıyla dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Müslüman ülkeler genelinde, ortaya çıkan olaylar, İslam'da fundamentalist akımların yayılmasıyla ilgili düşüncenin gerçekleşebileceğini göstermiştir. G. Rayimbekova'ya göre, fundamentalizm ve onun yayılma yolları hakkındaki fikirler ortak noktada buluşmamakta, "Fundamentalizmin Orta Asya ile Kazakistan'a yayılması hakkında da tamamen farklı fikirler söylenmektedir."[2]

Fundamentalizm teriminin kökeni, İngilizce *fundamental*'dir ("temel", "Vazgeçilmez ilke"). ABD'de XIX. yüzyılda Binyıl inanışının yaygınlaşması sonucu gelişen tutucu Protestan hareket de bu şekilde tanımlanmıştır. Dinsel ve din dışı yaşamdaki Modernist eğilimlere tepki olarak özellikle XX. yüzyıl başlarında güçlenmiştir. Kutsal Kitap'ın mutlak yanılmazlığı ve harfi harfine yorumlanması, Hz. İsa'nın çok yakında fiziksel varlığıyla ikinci kez yeryüzüne ineceği, Meryem Ana'nın bakireliği, herkesin ölümden sonra dirileceği ve Hz. İsa'nın insanlığın kefaretini ödemek için öldüğü, Fundamentalistlerce Hristiyanlığın vazgeçilmez temel ilkeleri sayılır.

"İslam" konulu tematik sözlükte "Müslüman Fundamentalizmi" teriminin Hristiyanlıktan alındığı düşünüldüğünde söz konusu kavram doğrultusunda İslam'ın temeli olan Kur'an ve şeriat hükümlerine sadık kalmayı, bu hükümleri günümüzde yasalara dönüştürmeyi ve dinî inancın korunmasını isteyen İslami düşüncenin tüm ekolleri belirtilmektedir.[3]

Günümüzde "Fundamentalizm" anlayışını bütün dinlere ait siyasi ve sosyal olay olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat bu anlayışın her dindeki yansıması farklıdır. Dolayısıyla başka dinlerden örnekleme yapmak gerekirse**,** eski dinlerden Hinduizm ile Yahudiliğin de, fundamentalizm anlayışından uzak olmadıkları fark edilecektir. Fakat günümüzde fundamentalizm söz konusu olduğu zaman Batı dünyası, onu İslam diniyle bağdaştırmaktadır. Bassam Tibi, İslam dinini diğer dinlere göre aşırılığa yatkın din olarak gösterme çabalarının ilk önce Avrupa medyasından kaynaklandığını ve kendisinin buna çok üzüldüğünu belirtir; ancak yine de, İslam fundamentalistlerinin de suçsuz, uysal olmadıklarını söylemeden geçemez.[4] Mısır Arap Cumhuriyeti'nin Vakıflar ve Din İşleri Bakanı Mahmud Hamdi Zakzuk, 12-14 Eylül 2006'da Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilen II. Semavi ve Geleneksel Dinler Liderleri Kongresi'nde yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

"Ben, kim olursa olsun İslam adına kindarlık ile terörizme hitap eden faaliyetlerde Müslümanlık temelinin hiç bulunmadığını tekrar söylemek istiyorum. Böyle hitaplara kulak vermek doğru değildir; bunu tüm Müslümanlar inkâr etmektedir."[5]

İslam âlimlerinin hepsi, İslam dininde fundamentalizm, aşırılık gibi uç noktaların olmadığı hususunda hemfikirdir. Batı dünyası anlayışındaki *İslam fundamentalizmi,* İslam adı altında hareket eden, siyasi amaçlı örgütlerdir. Örneğin Hizb-ut Tahrir, Müslüman Kardeşler vb.[6]

Genel olarak birçok kaynakta İslami fundamentalist düşüncelerin ortaya çıkması, yayılması ve etkin hareketlere geçmesine neden olarak, Arap ülkelerindeki yeni kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmesi ve bunun doğurduğu toplumsal, sosyal ve ekonomik sıkıntılar gösterilmektedir. Fundamentalistlerin asıl siyasi talepleri, Batılı modelden tamamen yüz çevirerek, farklı bir Müslüman toplum kurmaktan ibarettir. Fundamentalister kendi doktrinlerinin yorumlarına dayanarak toplumu, hakiki Müslümanlar (ümmet) ve diğer insanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Bunların arasında acil tedbirler alınmasını destekleyen fundamentalistler de vardır. Bu kişiler bazı ülkelerdeki siyasi, toplumsal ve kültürel yaşamda İslam kurallarının bozulmasına neden olan Müslüman toplumlarını "dinsiz" olarak nitelendirmektedirler. Söz konusu grubun fikrine göre, hakiki İslam toplumuyla uygarlığa ulaşmak sadece İslam devletini kurmakla mümkündür. Böyle bir topluma ulaşmanın yolu ise cihattır.

Günümüz İslam fundamentalistleri, kendi siyasi uygulamalarında, önce iktidarın esas kaynağı olarak Allah'ın tanınmasını söylemektedir. Bunların düşüncesine göre, insanlar kanun çıkarmada tamamen Kur'an ile sünnete dayanıp onun dışına çıkmamalıdır. Yöneticilerin faaliyetleri de bu çerçevede olmalı ve bu "ümmet" ile Müslüman hukuku uzmanları (İslam fakihleri) tarafından kontrol edilmelidir. Müslüman fundamentalistler, böylece toplumsal yaşamın tüm alanlarında Hz. Muhammed ile sahabeleri dönemindeki İslam kaidelerini tekrar oluşturmakla "hakiki" İslam düzenini kurabileceklerini düşünmektedirler.

Bu fikri söyleyen Seyyid Kutub, sadece Mısır'daki fundamentalist "Müslüman Kardeşler" örgütünün baş ideoloğu olarak değil, bunun yanında tüm Müslüman ülkelerdeki İslam fundamentalizmi düşüncesinin yayılmasına yol açan şahıs olarak tanınmaktadır. Siyasal İslam'ın fikir babası olan Seyyid Kutub, Batı'nın özellikle Hristiyanlığın sunduğu manevi hayat tarzından tamamen vaz geçerek insan problemlerinin çözümünü modernizmde aramasının, modernizmi başarısızlığa uğrattığı düşüncesindedir. Günümüz sorunları karşısında ancak İslam dini, maddi ve manevi açıdan insanlığı mutluluğa kavuşturabilir. [7] Bu zatın eserleri günümüzde de değerini kaybetmeden sadece Rusya'da değil, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanlar arasında ve ülkemizde –Kazakistan- Rusçaya çevirilerek yayınlanmaktadır. Türkiye'de de çok sayıda çalışması kitap olarak basılmıştır.

Günümüz İslam fundamentalistlerinin siyasi sahnede büyük aktivite göstermelerinin asıl sebebi**,** XX. yüzyılın sonuna doğru Orta Doğu ülkelerinde İslam fundamentalizminin uluslararası ve bölgesel siyasette ana faktöre dönüşmesine neden olan iki önemli durumla doğrudan ilgilidir. Bunlardan birincisi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan Müslüman cumhuriyetlerdeki İslam dininin canlanmasıyla bundan endişe duyan devletlerin ortaya çıkması ve genel olarak dünyadaki değişikliklerdir. İkinci durum ise, Orta Doğu ülkelerinde Müslüman radikalizminin ortaya çıkması, İslam'daki çeşitli ekoller ile grupların arasındaki görüş ayrılıklarının çatışmalara neden olmasıdır.

Bu ifadeleri esas alarak, konumuz çerçevesinde Orta Asya ülkeleri ile Kazakistan'ın gelişim süreçlerinde İslam fundamentalizmi endişesinin ortaya çıkması ve yayılma ihtimalinin araştırılmasına dikkat çekmek gerekmektedir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya cumhuriyetleri ile Kazakistan'da İslam dininin canlanması ilgi çekici bulunmuştur. Bu duruma, anılan ülkelerde yaşanan birçok sosyal, ekonomik, siyasi, ahlaki ve psikolojik olay neden olmuştur. Bu gelişmeler kısa zamanda söz konusu cumhuriyetler genelindeki Müslümanlar arasında siyasal İslam düşüncesinin yayılmasına imkân sağlamıştır. "Hatta son zamanlarda Rus aşırı milliyetçiler, eski Sovyetler Birliği bünyesindeki Orta Asya cumhuriyetleri ile Kazakistan'ın İslam fundamentalizminin tuzağına düşmesinden endişe etmektedir".[8]

90'lı yılların başında Tacikistan'daki iç savaş ile Kuzey Kafkasya'daki olaylar, İslam fundamentalizmi düşüncelerinin yerel siyasi amaçlara ideolojik dayanak olarak kullanılmasına yol açmıştır. Bunların yanına Afganistan'daki Taliban Hareketi ile Özbekistan ve Kırgızistan topraklarında, İslamcılarla olan çarpışmaları eklersek İslam fundamentalizmi endişesinin Orta Asya ülkeleri ile Kazakistan topraklarında ortaya çıkması ve yayılmasına şaşmamak gerekir.Günümüzde söz konusu problem henüz bir çözüme ulaşmamıştır.

Doksanlı yılların başında İslam'ın güçlenmeye başlamasıyla birlikte BDT içinde İslam fundamentalizminin yayılma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Önceleri bu durum, tek başına ele alınmamış, "Vehhabilik" altında birleştirilmiştir. Rus araştırmacı G.V. Miloslavski'ye göre Orta Asya'da Vehhabilere benzer Müslüman gruplar, yetmişli yılların başı ile seksenli yılların sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. "Vehhabilik" terimi etrafında dile getirilen fikirlerin çoğu, belirli bir sonuç elde etmeyi engelleyen faktörler arasındadır. Bazılarına göre BDT'de sıklıkla dile getirilen Vehhabiliğin

Suudi Arabistan'da ortaya çıkan Vehhabilik akımıyla birçok alanda bağlantısı yoktur. Buna benzer yorumları Rus, Kazak ve ABD'li ilim adamlarının çalışmalarında da görmek mümkündür. ABD'li Prof. Muriel Etienne**,** bu konu hakkında şöyle demiştir: "SSCB ve BDT ülkelerinde polemiksel terminolojide kullanılan "Vehhabilik" kavramı, İslam dünyasındaki kullanılan gerçek anlamıyla büyük bir fark gösterir".[9]

Günümüzdeki kaynaklara bakacak olursak bu terim ilk olarak Sovyetler Birliği coğrafyasında, Çeçenistan ve Dağıstan'da meydana gelen olaylarla gündeme gelmiş**,** daha sonra ise sıkça kullanılır olmuştur. A.K. Sultangaliyeva'nın görüşünü dikkate alacak olursak Orta Asya ve Kafkasya'da "Gerçek İslam Toplumu"na dönüşü yani şeriat yolunda hayat sürdürmeyi amaçlayan İslam topluluklarının tamamı 'Vehhabiler' olarak değerlendirilmiştir. O toplulukların, dinî ekstremizm veya terörizm ideolojisini savunup savunmamaları hiç dikkate alınmamıştır.[10] Bu bilim adamına göre bağımsızlığın ilk yıllarında Fergana bölgesinde meydana gelen olaylar ve bunların içerisinde kendilerini Vehhabi olarak tanıtanlar ile başka grupların "düzene girmelerini" sağlamak mümkün olmamıştır.[11]

Fergana bölgesi coğrafi yapı itibarıyla üç devleti -Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan- içine almaktadır. Bu bölgede on milyondan fazla Müslüman'ın yaşadığı dikkate alınacak olursa bu grubun ne kadar stratejik bir öneme haiz olduğu anlaşılabilir. Özellikle Tacikistan'daki siyasi ve sosyal istikrarsızlık dikkat çekicidir. Doksanlı yılların başında, İslamiyet adına gerçekleştiği düşünülen Vatandaşlık Savaşı ile bağdaştırılsa da, sosyal ve siyasi istikrarsızlığıyla bilinen Afganistan'la ortak sınırı olması, bununla beraber Dağlık Afganistan ve Özbekistan'la sınır bölgelerinde İslam mücahitlerinin eğitim kamplarının bulunması ve burada yetişen mücahitlerin Çeçenistan, Afganistan ve Müslüman Arap coğrafyasına ile dünyadaki "sıkıntılı-hararetli" bölgelere serbest giriş çıkış yapmaları; tehlike faktörleri olarak büyük bir çoğunluğu endişelendirmektedir.

Geçiş dönemindeki siyasi**,**iktisadi, manevi**,**ideolojik, ekolojik ve sosyal durumun düşüklüğü ve kriz ortamı, fundamental grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da Müslüman Arap Devletleri'nin yaşadıkları olaylarla ispatlanmış bir gerçektir.

Miloş Mendel ve Zdenek Müller, Mısır'ın toplumsal, ekonomik, siyasi ve sosyal gelişme özelliklerini inceleyerek orada İslam fundamentalizminin ortaya çıkışı ve geniş bir alana yayılmasındaki faktörleri şöyle ifade etmişlerdir: "Mısır toplumunun bazı tabakaları, belki ekonominin yeniden örgütlenmesiyle ekonomik kriz döneminde ortaya çıkan sosyal gerilim nedeniyle tekrar İslam'a başvurmuştur. Ama daha doğrusu fundamentalizm, manevi değerlerin bozulmasına karşı toplum tarafından gösterilen tepki sonucu alternatif olmuştur".[12]

İslam fundamentalizminin ortaya çıkışı ve geniş bir coğrafyaya yayılması; uzak İslam ülkelerindeki ekonomik şartların zorluğu, iktidar sorunları, yaşam standardındaki düşüklük ve nüfus artışının yüksek olması vb. faktörlerle doğrudan bağlantılıdır. Bunların tamamı, bugün Orta Asya devletlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Günümüzde bu devletlerde resmî hükûmete karşı hareket eden İslami grupların varlığı, herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Ancak bölgedeki devletlerde gerçekleşen İslami yenilik hareketleri ve bu çerçevede gerçekleşen eylemleri tek taraflı inceleyerek doğru karar verilemeyeceği aşikardır.

Tacikistan'daki İslamcı hareketler ve onları esas alarak gerçekleşen her türlü eylem, diğer Orta Asya devletlerinde de dinî fundamentalizm ideolojilerinin geniş alana yayılmasıyla mücadeleyi zorunlu hâle getirmiştir. Bununla birlikte gerçekleşen olaylar başkaları için dinî esastaki her türlü ters hareketle mücadele etme gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Bu bir taraftan kolektif, diğer taraftan her devletin kendi özel yetkileri içerisinde görülmektedir. Bunu, özellikle Özbekistan Cumhuriyeti hükûmetinin, dinî grupların hukuka aykırı hareketlerine -bunun içinde İslam fundamentalizmine, ekstremizme- karşı sert mücadelesinde görmek mümkündür.

Özbekistan coğrafyasında dinî-siyasi bağlamda kurulan, İslam'ı Yeniden Canlandırma Partisi, yeterince etkili olamamıştır. Parti, daha kurulma aşamasında yargı engeline takılmıştır. Günümüzde ise bu parti, Fergana coğrafyasında güçlenmeye başlamıştır. İslam fundamentalizmi açısından Fergana coğrafyası, en tehlikeli bölge olarak bilinmektedir. Burada Sovyet döneminden bu yana, iç işleri organlarından edinilen bilgiye göre, İslam devleti kurma hareketleri sıkça gerçekleşmektedir. Bu amaçla 1948 yılında bu bölgede (Andican, Nomengan) "Akromitler" başlığı altında dinî bir hareket görülmüştür. Onların inançlarına göre peygambere değil sadece Allah'a inanmak gerekmektedir.[13] Daha sonra burada "Hizbut-Tahrir", "Tebliğ Cemaat", "Adalet Uyuşması, İslam Mücahitleri vb." dinî akımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Çoğunluğu devlet müdahalesi sonucu kapanmış olsa da bazıları gizli şekilde faaliyetlerine devam etmektedir. Bunların çoğunun amacı; mevcut hükûmeti düşürerek bir İslam devleti kurmaktır. Özbekistan İçişleri Bakanlığı'nın vermiş olduğu bilgiye göre, bu hareketler içinde Hizb-ut Tahrir, en tehlikeli akım olarak görülmektedir. Hizb-ut Tahrir'in ideologlarına ait kitaplar, siyasal İslam ideolojisi üzerine hazırlanmış**,** dinî fanatizmi canlandırmaya yönelik yayınlardır. Temel amaç, mevcut anayasal düzeni değiştirerek, halifelik esasına dayalı bir İslam devleti kurulmasıdır. Bu ideolojinin Hizb-ut Tahrir Partisi'nin amacı olduğu, herkesçe bilinen bir gerçektir. "Tek ve en önemli amacımız hilafeti yeniden kurmaktır"[14] ifadesi, çağrıların başlangıç noktasıdır.

Nüfusunun çoğu Müslüman olan Özbekistan'da yaygın olan görüş, bugüne kadar radikal İslam hareketlerinden fazla etkilenilmemesinde Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un önemli payı olduğudur. Özbekistan'da İslamcılara ve özellikle de Vehhabilere karşı mücadelede oldukça etkili tedbirlerin alındığı bir gerçektir. Özbekistan, son yıllarda yabancı ülkelerde alınan eğitimi kısıtlamıştır. Halkın isteğinin yerine getirilmesi için Cumhurbaşkanı'nın kararıyla ikinci dinî üniversite açılmış ve bu kurumda sadece yerli hocalar istihdam edilmiştir. Kontrolü devletin elinde olmak şartıyla binlerce cami yaptırılmıştır. Özbekistan Din İşleri Başkanlığı da hükûmetin gelişme stratejisini desteklediğini devamlı ve açık bir şekilde ifade etmiştir. Din İşleri Başkanlığı, yabancı ülkelerde din eğitimi alan uzmanları İslami değerlerin üzerinde fazla durduklarıve yerel inançlara karşı tavır aldıkları gerekçesiyle Vehhabiler olarak adlandırmıştır. Özbekistan Din İşleri Başkanlığı iktidarı desteklediğini bildirmiş, Vehhabileri suçlamış ve konuya ilişkin bildiriler sunmuştur.

Orta Asya, Kazakistan ve Rusya coğrafyasında İslam fundamentalizminin yayılma tehlikesi, Afganistan'daki Taliban hareketinin yenilmesiyle ikinci sıraya inmiştir. Günümüzde adı geçen coğrafyada siyasal-ekonomik gelişmelerin tamamı, laik devlet olma çabalarından kaynaklanmaktadır. Ancak devletin, gelecekte sosyal-toplumsal düzeni sağlarken hoşgörülü olması gerekmektedir. İslam ve Hristiyan medeniyetlerinin karşı karşıya geldiği, bu asrın medeniyetler çatışması asrı olarak değerlendirilmesi temel faktördür. Bu da Özbekistan Cumhuriyeti açısından özellikle değerlendirmeye alınmalıdır. Çünkü burada İslam'ın iktidara gelme tehlikesi diğerlerine göre daha yüksektir. Buna neden olarak yerel halkın büyük çoğunluğunun aynı milletten olması, İslami değerlere bağlılığı, ülkede -İslami doğrultuda- hükûmetin düşürülmesine yönelik faaliyetlerin olması, diğer İslami örgütlerden maddi ve manevi destek görmeleri, halkın refah düzeyinin düşmesi vb. faktörler sayılabilir. Gelecekte iç ve dış siyasi durum değişiklik göstermezse Özbekistan, bir İran veya Pakistan olabilir. Buradaki İran, İslam devleti ve İslami devlet olarak değerlendirilirse Pakistan da İslam devleti, laik devlet kurmak olarak değerlendirilebilir. Ancak bunun sadece bir fikir olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Gerçekten Özbekistan'ın geleceğinin, iktidarın kültürel gelişimi, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi ve güncel sorunlara çözüm üretilmesiyle doğrudan bağlantılı olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir.

Fundamentalizm tehlikesinin ortaya çıkması sadece İslamın yaygın olduğu Tacikistan ve Özbekistan'ı değil, İslam siyasetine karışmamış Kırgızistan idarecilerini de rahatsız etmektedir. Tacik ve Özbeklere nazaran Kırgızların radikal dinci olmadıkları tarihî bir gerçektir. Tarihî kaynaklardan da

anlaşıldığı üzere Kırgızlar, İslam dinini diğerlerinden oldukça geç (XVII. yüzyıl) kabul etmişlerdir. Bu durum sadece Kırgızlar için değil, Kazaklar için de geçerlidir (Kazakistan'da İslam, güney kesimlerde VIII. yüzyılda kabul edilmiş, diğer bölgelere yayılması ise XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir.) Kazakların, göçebe hayat yaşamaları, yerleşik düzene geçmemiş olmaları, sosyal ve toplumsal hayatta İslam'ın etkisini azaltmıştır. Bu durum, kısmen Türkmenler için de geçerlidir. 90'lı yıllara kadar Aşkâbad'da bir tane bile cami yaptırılmamıştır. Günümüzde ise halkın İslami değerleri öğrenmesi için birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Türkmenistan'da İslam sadece genel İslami değerlerin muhafaza edilmesi şeklinde ele alınmaktadır. Bu durum, Cumhurbaşkanı'nın izlediği siyasetle yakından ilgilidir. Hükûmetin gelişme politikasına göre Türkmenistan coğrafyasında hiçbir dinin diğerine üstünlüğü yoktur.

Kırgız, Kazak halklarının dinî inançlarındaki eksiklik, tarihin her döneminde, özellikle Rus Çarlığı döneminde etkili olmuş ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katılmalarında önemli bir faktör hâline gelmiştir. İslam'ın en zor yaşandığı dönem, Sovyet dönemindeki din siyaseti dönemi olmuştur. Sovyetler Birliği'ndeki halklar sadece dinlerinden değil, aynı zamanda örflerinden, âdetlerinden ve ana dillerinden de ayrılacak duruma gelmişlerdir. Bu halklar arasında Kazak ve Kırgızları saymak da mümkündür. Ancak her iki devlette de dinî inançların muhafaza edildiği düşünülmekle birlikte siyasal İslam faaliyetlerinin yaygın olması, bu tür faaliyetlerin gerçekliğini de ortaya koymaktadır. Kırgızistan'da Oş bölgesi, Kazakistan'da Güney Kazakistan bölgesi, bu tür faaliyetlerin yaygın olduğu yerlerdir. Oş bölgesinin özelliği, halkın büyük çoğunluğunun dindar olan Özbek, Tacik ve Dunganlardan oluşmasıdır. Kazakistan'ın güney bölgesindeki halklar, diğer bölgelere nazaran Sovyet döneminde de dinî inançlarına sadık kalmışlardır. Türk İslam düşünürlerinden Ahmed Yesevi'nin türbesi, Kazakistan'dadır. Halkın saygı duyduğu birçok din âlimi, Ortaçağ'ın en büyük İslam düşünürlerinden biri olan Farabi de bu coğrafyadan çıkmıştır.

Kırgızistan ve Kazakistan'da bugün hiçbir dinî siyasi parti kayıtlı değildir. Aynı zamanda bu durum yasalara aykırıdır. İki devlette de gelişme stratejilerine uygun olarak "devletin din işlerine karışmama prensibi" uygulanmakta, din ve siyasetin birbirine karıştırılmamasına ciddi şekilde özen gösterilmektedir. Bu özenin devlet ve dinî kurumlar arasında, bugüne kadar ciddi anlamda olumsuz hiçbir olayın yaşanmamasında büyük etken olduğu düşünülmektedir. Kazakistan'daki durum ise biraz farklıdır. Coğrafi yapı olarak daha güneyde bulunması, devletin ekonomik durumunun diğer Orta Asya devletlerine nazaran daha iyi olması ve zengin yeraltı kaynakları, İslam fundamentalizminin yayılmasına engel olmuştur. Kazakistan; Suudi Arabistan, İran, Pakistan ve Türkiye gibi devletlerin ilgi odağıdır. Ayrıca ABD ve diğer Batı devletlerinin de Kazakistan'a bakış açılarının göz ardı edilmemesi gerekir.

İslam fundamentalizmi ideolojisinin yaygınlaşması, Hizb-ut Tahrir'in faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. İdeolojilerini yaymak için öncelikle Kazakistan'ın güney bölgesindeki Türkistan şehrini seçmişler, daha sonra Almatı'da da faaliyetlerinin olduğu gözlemlenmiştir. Kazakistan'da bu tür faaliyetler sadece belirli kişiler arasında gerçekleşmektedir; şimdilik geneli ilgilendiren bir durum söz konusu değildir. Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kazakistan gerçeğinde, siyasal İslam'ın başlıca görüntüsü olarak kabul edilen dinî fundamentalizmin, adı geçen bölgelerde açık bir şekilde varlığını hissettirdiği söylenemez. Ancak gelecekte böyle bir tehlikenin gerçekleşme ihtimali de yüksek görülmektedir. Sosyal hayatın zorlaşması, enflasyonun yükselmesi ve İslam toplumunun bazı kesimlerinin bu duruma katlanamamalarının, onları farklı yönlere sevk edebileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Günümüzde bu ihtimal, Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde öncelikle Tacikistan olmak üzere, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın siyasi ve sosyal durumlarından dolayı ortaya çıkabilir. Onun için Orta Asya devletlerinin refah düzeyinin yükseltilmesi, devlet ve halk arasında anlaşmanın olması, laik hukuk devletinin kurulması en fazla üzerinde durulması gereken konulardandır.

Kazakistan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki siyasal İslam'ın canlanmasına -Suudi Arabistan başta olmak üzere- diğer İslam ülkelerinin destek verdikleri; bunu da siyasi ve ekonomik alanlarda kendi çıkarları doğrultusunda yaptıkları düşünülebilinir.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda, Kazakistan ve Orta Asya devletlerinde siyasal İslam'ın canlanmasının asıl sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- SSCB yıkıldıktan sonra komünist ideolojinin yerinde boşluk oluşmuş, Gorbaçov'un *perestroika* (yeniden yapılanma) politikası döneminde başlayan dinî-manevi uyanışlar engellenmediği için gelişmesine yol açmıştır. Özellikle bu durum, Müslüman kesimin çok olduğu bölgelerde açıkça hissedilmiştir. Oluşan boşluk, İslam ideolojisiyle doldurulmaya başlanmıştır.
- Bağımsızlığına kavuşan halkların millî şuuru değişmiştir. İslami geleneklerin tekrar canlanması, ilk zamanlarda Orta Asya ve Kazakistan'da devlet düzeyinde destek bulurken, olumsuz yönleri gözden kaçmıştır.
- Sosyoekonomik şartların zorluğu ve krizden çıkacak sonuçların açık bir şekilde görülmemesi de bağımsız olan Orta Asya devletlerinde İslam'ın siyasi rol üstlenmesine sebep olmuştur. *Bölgede dinî durumun hızla değişmesi yabancı ülkelerin dikkatini çekmiştir. Bazı ülkeler, "Dinî teşkilat" adı altında gizli istihbarat çalışmaları yürütmüştür. Yeniden bağımsız olan ülkelerin yer altı, yer üstü zenginlikleri ve siyasal sistemiyle ilgilenmişlerdir. Yabancı ülkeler, özellikle Müslüman Arap ülkeleri, bu bölgeden kendilerine taraftar bulmak için çaba harcamışlardır.*

Kazakistan ve Orta Asya'da aşırı dinî ideolojileri yayma hareketleri olduğu reddedilemez. Asıl etkin hareket, İslam dininin içinden çıkan siyasi akımlar tarafından hissedilmektedir. Çünkü Kazakistan nüfusunun yüzde 70'ten fazlası Müslüman'dır. Burada şunu belirtmek gerekir ki, toplum hayatında İslam dininin özel yere sahip olması, diğer Orta Asya devletlerindeki gibi Kazakistan'ı siyasi yönden güçlü kılmamıştır. Eski Sovyetler Birliği genelinde kendini gösteren Vehhabilik hareketi de Kazakistan'da fazla etkili olamamıştır. Bu sebeple, Kazakistan'daki mevcut dinî anlayış, İslam dininin Sünnilik boyutundaki Hanefilik mezhebine aittir. Ayrıca Vehhabilik doktrininin, Kazak halkı arasında hâkim olan İslam'ın tasavvufi yönüyle bağdaşmaması, onun İslam esaslarına aykırı olarak görülmesine yol açmıştır. Ülkede İslam'ın yeniden canlanmasını Müslüman halklar için millî, tarihî, kültürel geçmişlerinin göstergesi olarak değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte şu anda Kazakistan'da dinî fundamentalizmin ortaya çıkarak yayılması için geçerli bir neden yoktur; ancak bunun ortaya çıkma ihtimalinin olduğu da gözardı edilmemelidir.

Sonuç olarak; Orta Asya ve Kazakistan gerçeğinde İslam'ı doğru anlamak ve benzeri fundamentalist faaliyetleri önlemek için bu bölgedeki geleneksel Türk halklarına özgü İslami anlayışı, yani "Sünni İslam'ın, Hanefilik boyutu"nu tekrar canlandırmak gerekir. Bunun için bölgede kendi din adamlarını yetiştiren, dinî eğitim veren kurumlar açılmalıdır. Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri örnek alınabilir. Çünkü Kazakistan'ın din-devlet ilişkisi alanındaki tutumları ile Türkiye'deki uygulamalar benzerlik taşımaktadır. Her iki ülkede de din, devletten ayrıdır ve laik düzen kabul edilmiştir. Yurt dışında dinî eğitim, oldukça sınırlı tutulmalı, bilhassa Arap ülkelerinden din eğitimi transferinin durdurulması gerekmektedir. Bunlar gerçekleştirildiği takdirde, toplumdaki dinî-manevi olumlu hava ve bölgedeki istikrar garanti altına alınmış olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Hüsnü Ezber Bodur. Orta Asya’da Militan İslamcı Hareketler. Dini Araştırmalar, dört aylık bilimsel dergi, Cilt: 7, s. 20, ss. 195-204. Eylül-Aralık 2004.
2. Ğàèìáåêîâà Ã.Æ. Ğåëèãèÿ è ïîëèòèêà Âîñòîêà: ïğîáëåìû âçàèìîñâÿçû, ñïåöèôèêà è òåíäåíöèè ğàçâèòèÿ. – Àëìàòû: Àéêîñ, 1999. – С. 242.
3. Èñëàì: KûñKàøà àíûKòàìàëûK. /Àóä.: K.Ò¥òûáàåâ, Î.Æîëäûáàåâ, Å.Åñòàåâ. – Àëìàòû: KàçàKñòàí, 1988. – Á.192.
4. Æäàíîâ Í.Â. Èãíàòåíêî À.À. Èñëàì íà ïîğîãå XXI âåêà. – Ì.: Ïîëèòèçäàò, 1989. – Á. 32.
5. ²² əëåìä³ê æəíå äəñòYğë³ ä³íäåğ ëèäåğëåğ³í³H ñúåç³. – Àëìàòû: «Өíåğ» áàñïàñû, 2006. – Á. 139.
6. Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi. Çeviri: Kemal Hoca, Risale Yayınları, İstanbul, 1990. s. 339.
7. əëåìä³ê ôèëîñîôèÿëûK ì¥ğà. Kàç³ğã³ ì¥ñûëìàí ôèëîñîôèÿñû. – Àëìàòû, 2008. – Ò. 19. – Á. 372.
8. ÀKíàçàğîâ Õ. Èñëàì ôóíäàìåíòàëèçìì // ÀKèKàò, 1992. – Á. 84-86.
9. Ìşğèıëü İòêèí. Âàõõàáèçì è ôóíäàìåíòàëèçì: òåğìèíû - «ñòğàøèëêè». (Ëåêñèêîëîãè÷åñêèå èçûñêè ïğîòèâíèêîâ èñëàìà) // «Öåíòğàëüíàÿ Àçèÿ è Êàâêàç», 1(7), 2000. - Ñ. 13.
10. Cóëòàíãàëèåâà À.Ê. Èñëàì â Êàçàõñòàíå: èñòîğèÿ, ıòíè÷íîñòü è îáùåñòâî. – Àëìàòû, 1998. – C. 94.
11. Ñóëòàíãàëèåâà À.Ê. Èñëàì â Êàçàõñòàíå: èñòîğèÿ, ıòíè÷íîñòü è îáùåñòâî. – Àëìàòû, 1998. – C. 95.
12. Ìåíäåë Ì., Ìşëëåğ Ç. Èñëàìñêèé ôóíäàìåíòàëèçì â Åãèïòå. Ñîöèàëüíûå è ñîöèàëüíî-ïñèõîëîãè÷åñêèå àñïåêòû // Ìóñóëüìàíñêèå Ñòğàíû (ğåëèãèÿ è ïîëèòèêà 70-80 ã.ã.). Ñáîğíèê ñòàòüåé. – Ì.: Íàóêà, 1991. – C. 77.
13. Ìåòîäè÷åñêèå ğåêîìåíäàöèè, õàğàêòåğèçóşùèå ıêñòğåìèñòñêèå – ğåëèãèîçíûå äâèæåíèÿ è îğãàíèçàöèè, êîòîğûå îñóùåñòâëÿşò ïğîòèâîïğàâíóş äåÿòåëüíîñòü íà òåğğèòîğèè Ğåñïóáëèêè Óçáåêèñòàí. ÌÂÄ ĞÓç. İêç. ¹ 986. - Ñ. 11.
14. Õèçáóò-Òàõğèğ: Êğàòêèé î÷åğê // ØàïàFàò-Í¥ğ, ¹6 (41), 2001 æ. – Á. 25.

51 Kazakistan Cumhuriyeti Farabi Devlet Üniversitesi Felsefe ve Siyasi Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans öğrencisi.

52 Vehhabilik Orta Arabistan’da XVIII. yüzyılın ortalarında Hanbeli ekolünün katı din yorumundan doğan, ilk dönem Müslümanlığına dönüş çağrıları yaparak, İslamiyet’i tarih dışına iten, siyasal yönü ağır basan dinî akımdır.

ÖZGÜRLÜĞÜ DESTEKLEME YASASI VE ESKİ SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEKİ ABD ETKİSİ

Andrew S. MUNCY[53]

Amerikan etkisi dünyanın her yerinde hissedilebilir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden itibaren Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın tek süper gücüdür. Bu güç ona, herhangi bir ülke hakkında karar verebilme yetkisini tanır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD, daha önce Rusya'ya bağlı olan Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki yeni bağımsız ülkeler üzerinde avantaj kazandı. "Özgürlüğü Destekleme Yasası" ve 1992'deki serbest piyasa destekleme yasası, ABD'ye -Rusya'nın, etkinliğini kaybetmesiyle- bölgeyi sömürme fırsatı tanıdı. Bu çalışma, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ABD'nin, "Özgürlüğü Destekleme Hareketi"yle bölgedeki etkisi araştırılacaktır.

Özgürlüğü Destekleme Yasası'nın yasalaşma döneminde Amerika Birleşik Devletleri ekonomik kriz yolundaydı. Çoğu insan işini kaybediyordu ve Başkan George H.W. Bush, artan işsizliğe karşı çalışma yapmaya karar verdi. Öte yandan Birleşik Devletler, Orta Asya'ya milyarlarca dolar tarım kredisi açıyor ve yüz milyonlarca dolarlık gıda yardımı yapıyordu. Bu durum, başkanlık için halk ve Kongre desteğini azalttı. Çünkü onlar, başkanın faaliyetlerinin yoğun olarak dış yardımlardan oluştuğunu ve kendi ülkesinde sıkıntı çeken vatandaşlarına yeterli desteği

sağlayamadığını görüyordu. Buna karşılık birçok politikacı, dış yardımları azaltıp işsiz Amerikan halkına daha fazla yardım etmeye odaklanmayı teklif etti. Fakat Kongre üyeleri, ekonomik, sosyal ve siyasal yapıyı etkileyen, sistematik dağılmayı da içeren Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelere bağlı olarak Rusya'nın bölgede güç kaybetmesinin onların lehine sonuçlar getireceğini anladı. Kongre, Sovyetler Birliği dağıldığı zaman bu bölgeye yardım yapılması gerektiğinin farkındaydı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre sonra Kongre'nin bölgede etkin olmak için vurguladığı en önemli gerekçelerden biri, ulusal güvenlikti. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte binlerce nükleer silah, bölgedeki eski cumhuriyetlerin kontrol eksikliği nedeniyle potansiyel tehlike hâline geldi. Birleşik Devletler milyonlarca silahı etkisiz hâle getirme operasyonunu üstlendi. Bu, ABD'nin, bölgedeki Özgürlüğü Destekleme Yasası için attığı ilk önemli adımdı.

Kongre tarafından nükleer silahsızlanma fonu açık hâle geldikten sonra Başkan Bush, bakanlık sekreteri James Baker'ı, bazı çalışmaları açıklamak üzere görevlendirdi. Yönetim buna çok önem veriyordu. James Baker, Birleşik Devletler'i korumak ve Sovyet nükleer silahlarını imha edebilmek için demokratik kuruluşlar oluşturan, ekonomisini sabitleştiren, gıda ve tıbbi malzeme eksikliği çeken bağımsız ülkeleri ikna etmeleri gerektiğini belirtti. Baker'ın söylevi, yönetim ve Kongre'nin bölgeye odaklanmasındaki en önemli temel adımdı. Fakat Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takip eden dönemde Baker'ın vurguladığı bu düşüncelere rağmen Kongre hâlâ Bush yönetimini suçluyordu. 1992 yılının başlarında bölgeye yeterli yardım yapılmadığına dair eleştiriler daha da arttı. Bu durum, Bush yönetiminin, sorunu kalıcı olarak çözmek yerine geçici bir yardımla atlatma çabası gibi değerlendiriliyordu.

Özgürlüğü Destekleme Yasası, Amerika Birleşik Devletleri'nin eski Sovyet bölgesine yönelik kaygıları sonucu ortaya atıldı. Yasa, Dante B. Fascell ve (Temsilciler Meclisi olarak bilinen) on yedi ortağı tarafından desteklendi. Bağımsız ülkelere yardım için şu koşullar öne sürüldü: Devlet;

1) Demokrasi yolunda ilerleme kaydedecek,

2) İnsan haklarına saygı duyacak,

3) Ekonomik reformlarda ilerleme kaydedecek; pazar kuralları ve özel mülkiyette dünya ekonomisine uyum sağlayacak,

4) Uluslararası kural ve yasaklara saygı duyacak,

5) Kolluk kuvvetlerine itaat edecek ve güvenlik politikalarının sorumluluğunu alacak.

Bir devlet bu kaidelere uyarsa yardımlardan kendine düşen payı alacaktı. İlk yasak Azerbaycan'a geldi; çünkü George H.W. Bush, Azerbaycan'ın yardıma dâhil olmadan önce Ermenistan ve Dağlık Karabağ'da ateşkes ilan etmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu tavır, bir çöküş hareketi olarak görüldü ve pek çok çevreden eleştiri aldı. Çünkü Azerbaycan tümüyle kanun koyan ülkelerle sınırdaydı. Bu, bölgede istikrarsızlığa neden oldu. (Hill)

Amerika Birleşik Devletleri için bu bölgede, demokrasiyi ve serbest piyasayı desteklemek, çok önemli görünüyordu. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bu felsefeyle avantajı ele geçirdiler. Özgürlüğü Destekleme Yasası, yeni bağımsız devletlere yardım için bu amaç doğrultusunda ortaya çıktı. Bu yasa, devletlere demokratik yardım için oluşturuldu. Başkan Bush yeni özgür ülkelerin kaderinin yine ülkelerin kendi ellerinde olduğunu belirtti. ABD'nin ikinci amacı, Özgürlüğü Destekleme Yasası'yla özel sektörde yeni iş alanları oluşturmaktı. Bu hareket, kuruluşları, daha önce hiç bulunmadıkları seviyelerdeki işlere dâhil etti. Yardımlar, ticareti destekleme ve yatırım girişimleri için kullanılacaktı. Son olarak Özgürlüğü Destekleme Yasası**,** ABD hükûmetinin insani meselelerde yardımda bulunabilmesine ortam sağlaması için tasarlandı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, yeni kurulan özgür devletlerin insani yardımlarda Rusya'ya bağlı olamayacağı anlamına geliyordu.

Başkan Bush, gıda dağıtım sisteminin destekleneceğini, sağlık ve insani hizmet programlarına katkıda bulunulacağını, nükleer reaktör güvenliği, taşıma ve haberleşme problemlerinin çözümünde yardım edileceğini ve insandan insana geniş aralık sistemi kuracağını söyledi. (Woolley and Peters). Daha önceki Sovyet Rusyası döneminde, ABD'ye karşı güvensizlik olmasına karşılık, sonrasında bölge programlarına yardım edilerek bu durum değiştirilmeye çalışılmıştır. Sağlık hizmetleri, aile planlaması, eğitim reformu, enerji verimliliği ve üretimi gibi konularda -20 yıl geçtikten sonra bile- Özgürlüğü Destekleme Yasası kapsamında hâlâ bölgede yardımlar

sürmektedir. 2006'da ABD hükûmeti, bu bölgeye yardım için 509 milyon dolar harcamıştır; İstikrarlı, çoğulcu ve varlıklı ülkeler kurmak için yardımlarına devam etmektedir.

ABD'nin yardımının olumlu etkileri, Gürcistan'da büyük enerji krizi ortaya çıktığında görüldü ve sorun hâlledildi. Eğer yardım olmasaydı Gürcistan, bu krizle başa çıkamayabilirdi. Fakat bölgede Özgürlüğü Destekleme Yasası'nın varlığını hissettirebilmesi için, devletlerin demokratik yönetim ve piyasa ekonomisine geçişlerinin tamamlanması gerekmektedir. Bu şartla yasa, bölgede kalıcı olur.

Sonuç olarak ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından, Özgürlüğü Destekleme Yasası adı altında kanunlar koyarak yararlandı. Bu Amerikan hükûmetine eski Sovyetler Birliği ülkelerine destek olma şansı tanıdı. Kongre bu yasa teklifini Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaptı. Sovyetler, Amerika'nın, bölgeye hayati anlamda ilgi duyduğunun farkına vardı. Ana sebep ABD'nin bağımsız devletlerde demokratik yönetimler ve özgür ekonomiler kurma çabasıydı. Nükleer tehdidi, ekonomik ve siyasi karışıklıkla sonuçlanabilecek büyük istikrarsızlığı engellemek için bölgeye yardım edilmesi gerekliydi. Bu yasa üstüne kurulan diğer önemli faktör de, ABD'li sermaye için yeni iş olanakları yaratacak bölgedeki özel sektörü desteklemekti. Eğer, Özgürlüğü Destekleme Yasası olmasaydı, bu bölge tamamıyla farklı bir yer olurdu. Kuşkusuz, bu bölgenin varlığını sürdürebilmesinde ve refah içinde olmasında Amerikan desteğinin payı büyüktür.

KAYNAKÇA

1. "Sovyetler Birliği'nin Dağılması." Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Dissolution_of_the_Soviet_Union>.
2. Hill, Fiona. "1991'den Bu Yana ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya Stratejisi" *The Brooking Institution*, Şubat, 2000.

<http://www.brookings.edu/articles/2001/02foreignpolicy_hill.aspx>. (27 Mart 2011)
3. Woolley, John T. ve Peters, Gerhard, “ABD Başkanlık Projesi“. World Wide Web: http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=21658.
4. Tarnoff, Curt. “Eski Sovyetler Birliği ve 1992 Yılında ABD Dış Yardımı: Kongre’nin Rolü”, *Congressional Research Service*, Washington, 2004. <http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/2081.pdf>.(27 Mart 2011)
5. Eski Sovyetler Birliği Bağımsız Devletlerine Yardım. USAID, Washington, 2006. http://www.usaid.gov/policy/budget/cbj2007/an/freedomsa.html. (27 Mart 2011)
6. ABD H.R. 4547 CRS *102 Congress*, Washington,1992. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d102:HR04547:@@@D&summ2=m&>. (27 Mart 2011)

53 Marshall Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

KAFKASYA VE ORTA ASYA'DA RUSYA VE TÜRKİYE JEOPOLİTİK ALANLARININ KESİŞME NOKTASI (1991 – 2010)

Vladimir AVATKOV[54]

Tarihî süreçte Kafkasya ve Orta Asya'nın Rusya ve Türkiye jeopolitik alanlarının kesişme noktası olduğu bilinmektedir. İki ülke arasında bu bölgeye yönelik olan ilişkiler, tarihe dayanmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'da yapılan akademik çalışmalarda yeni oluşturulan bir terimle ifade edersek Türkiye "*postsovetskoye prostarnstvo*"yada (Eski SSCB ülkeleri alanı) etkisini güçlendirmek için gayet yoğun çaba sarf etmiştir. Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalar üreten İran da bölgede aktif olabilmek için Türkiye ile aynı faaliyetleri göstermeye çalışmıştır. Ancak ülkelerden birinin diğer ülke kaybetmeden bölgede herhangi bir üstünlük sağlaması mümkün değildir.

Bugün Rus-Türk ilişkileri dinamik bir şekilde geliştirilmeye çalışılmaktadır. Her ülke kendi çıkarlarını göz önüne alarak ve aralarındaki iş birliğini genişleterek bölgede istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi Orta Asya ve Kafkasya'da gerginliğin artması, yeni tehditlerin ve meydan okumaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rusya ve Türkiye, güncel problemler karşısında çatışmayı ve cepheleşmeyi değil ortaklığı tercih etmişlerdir. Ancak bu, iki

ülke arasında hiç problem kalmadığı veya bütün jeopolitik tutarsızlıklar ve anlaşmazlıkların tarihe karıştığı anlamına gelmemektedir.

Bu makalede Türkiye ve Rusya'nın çıkar çatışmaları ile 1990 – 2010 arasında Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikaları incelenecektir.

SSCB'nin dağılması, bu olaya hazırlıksız yakalanan Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin çoğunun iç işlerinde istikrarsızlığa yol açmıştır. SSCB'nin dağılması sadece Rusya, Ukrayna ve Belarus tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazakistan lideri Nazarbayev, bu yeni durum karşısında Orta Asya'daki komşularını bir birlik oluşturmaya bile çağırmıştır.[55]

Rusya'nın politikasını Batılılaştırmaya başladığı dikkate alınarak eski uluslararası sistemin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin önünde sadece iki seçenek kalmıştır: Ya İran'da olduğu gibi İslamlaşma ya da Türkiye'deki gibi Müslüman laik modeli esas almak. Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri, hem Türkiye hem de İran modellerini uygulamaya hazır durumdadır. Bunun yanında Türkiye'nin ortak kökenlere ve kültüre, İran'ın ise sadece İslam'a vurgu yaptığını dikkate almak gerekmektedir.

Türkiye'nin Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan politikaları incelendiğinde; bu ülkelerdeki etkisini politika, ekonomi, eğitim başta olmak üzere birçok alanda yaygınlaştırmaya başladığı görülecektir. Türk yönetimi bu politikalarını uygularken devlet mekanizmalarını kullanarak özel ve kamu şirketleri ile bazı dinî imkânlardan yararlanmaya çalışmıştır.[56]

Rusya, yeni ve büyük jeopolitik değişimlere yeterince hazır olmadığından gerekli tepkiyi gösterememiştir. Rusya'nın bu değişimler sırasında Batı'yla ilgili yeni planları vardır.

Türkiye, 1990'da İstanbul'da Türkistan Kurultayı'nı toplamıştır. Bu kurultayın gündeminde "Dış Türkler" yer almıştır. 1992 yılında Ankara'da TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) kurulmuştur. TİKA'nın kurulma amacı gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak ve bu ülkelerle ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel iş birliğini artırmaktır. Süleyman Demirel, aynı yıl bir basın toplantısında

Türkiye’nin yeni ülkeler için kültür merkezi ve mıknatıs olabileceğini kaydetmiştir.[57]

1993 yılından itibaren Türkiye ile Orta Asya ve Kafkasya liderleri arasında görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Üst düzey Türk yetkililer, bölgeyi yılda birkaç kez ziyaret etmektedirler. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e bölgesel dengeler ve güç oranı nedeniyle Güney Kafkasya’da “Kafkasya Babası” unvanı bile verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Orta Asya ve Kafkasya’da doğrudan veya dolaylı olarak kamu kurumları, vakıflar ve diasporalar aracılığıyla ortak projeler gerçekleştirmeye başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin demeçleri, söz konusu dönemde önemli bir rol oynamıştır. Turgut Özal, Türk diplomatik başarıları kapsamında 21. yüzyılı “Türklerin yüzyılı” olarak adlandırmış, Süleyman Demirel ise “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk Âlemi” sloganını kullanmıştır. Demirel, bu gelişmeler sırasında Kafkasya ve Orta Asya’da çok popülerdir.

Türk örgütlerinin faaliyetleri Rusya’ya da yansımıştır. SCCB’nin dağılmasından önce Rusya’da Türk Halkları Kurulu kurulmuştur. 1993 yılında Rus Çeboksarı kentinde gerçekleşen 3. Türk Halkları Kurultayı’nda Türk Cumhuriyetlerinin güçlü bir topluluk kurmasının gerekli olduğu kaydedilmiştir. Bununla beraber bağımsız olan cumhuriyetlerin yanında, Rusya’nın ayrılmaz bir biçimi olan bazılarının ise hâlâ bağımsızlık mücadelelerine devam ettikleri vurgulanmıştır. Rus Dışişleri Bakanlığı ise böyle faaliyetlerin ayrılıkçı hareketleri teşvik ettiğini söyleyerek endişesini çok defa resmî kanallardan göstermiştir.

Türkiye ile Orta Asya ve Azerbaycan’ın 1990 yılındaki ilişkilerini yorumlayan Devlet Bakanı Abdülhaluk Mehmet Çay, Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun halefi olduğunu, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan’la beraber bir birlik oluşturması gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye ile Rusya arasında, Orta Asya ve Azerbaycan üzerindeki çatışma tarihe karışmak yerine yeni bir biçim alıp eğitim ile bilgi alanında rekabete dönüşmüştür. Bu çerçevede Türkiye tarafından TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı ile kamu ve özel sektöre ait okullar kurulmuştur, Rus

tarafında ise çok az şirket faaliyet göstermiştir. Ortak tarih ise Rusya'ya katkıda bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Türkiye laik bir ülkedir ancak SSCB'nin dağılmasından sonra dinî eğitim alanındaki programlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Orta Asya'da Nur tarikatının mensupları faaliyet göstermektedir. 1990'lı yıllarda Kafkasya'da bu örgütle bağlantılı 30 okul, Bağımsız Devletler Teşkilatı içerisinde ise yaklaşık 200 okul bulunmaktadır. Nurcuların başkanı Gülen, "Okullarımız ABD ve AB okulları gibi misyonerdir. Hedefimiz misyoner faaliyet göstermek ve Türk lobisini oluşturmak için uygun koşulları hazırlamaktır," demiştir.[58]

Süleyman Demirel, bu fikre daha bir vurgu yapmak için Astana'da gerçekleşen 8. Türk Kurultayında XXI. yüzyılda yani jeopolitik merkezlerin rekabeti yüzyılında, Türk Cumhuriyetlerine sadece eğitim gören, yeni teknolojilere hâkim gençlerin yardımda bulunabileceğini söylemiştir. Demirel, "Amacımız sadece halklarımızın tarihinin yazılması değil, onun yeniden yapılanmasıdır," demiştir.[59]

Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk politikasının günümüzde değişmiş olduğunu kaydetmek gerekmektedir. Ağabeylik politikası bugün geride kalmıştır. Ve Türkiye söz konusu ülkelerle eşitlik politikası çerçevesinde her alanda iş birliğini genişletmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi daha doğrusu Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, "Komşularla sıfır problem" politikasını uygulamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede herhangi bir viraj yapılamaz. Çünkü bu yöndeki Türk dış politikası, Türkiye'nin Batı'ya bağımlılığının azaltılmasına, komşu ülkelerle yakın ilişkilerin geliştirilmesine, küresel ve bölgesel güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Aynı zamanda Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Moskova'yı 2010 yılında ziyaret ederek bir öneride bulunmuştur. Söz konusu öneri, bölgede güvenlik alanında Rus ve Türk güçlerini dengeleyen Kafkasya platformudur. Önerinin esası, bölgede Rusya tarafından bugün tanınmayan kuvvetler dengesinin değişmesidir. Kafkasya platformunun bazı olumlu tarafları vardır. Ancak 1990'lı yılların uykusundan uyanan Rusya için şu an az da olsa dezavantajlı ve tartışmalı görünmektedir. Başbakan Erdoğan,

Rusya'yı 2011 yılının başında bir kez daha ziyaret ederek Moskova Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde bir konuşma yaptıktan sonra okuduğunuz makalenin yazarının sorusuna cevap vererek bugün Türkiye'nin Orta Asya-Kafkasya politikasında herhangi bir eksen kaymasının olmadığını hatta eksen buluşmasının ortaya çıktığını kaydetmiştir.

Oysa Kafkasya ve Orta Asya'daki Rus dış politikası da Putin ve Medvedev'in cumhurbaşkanlıkları döneminde değişmiştir. Küreselleşme ve bölgeselleşme zamanında Rusya, güneş altındaki yerini bulmaya ve ondan yararlanmaya çalışmaktadır. BDT[60] ve *Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü* (CSTO)[61], Kazakistan ve Belarus ile Gümrük Birliği şapkaları altında etkisini yaygınlaştırmaya ve en azından kaybetmemeye çalışmaktadır.

Eski SSCB Cumhuriyetlerinin en perspektifli sayılan yeni birlik aşaması, kuşkusuz Rus-Kazak-Belarus Gümrük Birliği'dir. Rusya, Kazakistan ve Belarus devlet başkanları Minsk'te gerçekleşen EUROSEC (Avrasya Ekonomik Topluluğu) zirvesinde gümrük birliği anlaşmasını parafe etmiştir. Üç ülke, 1 Ocak 2010'dan itibaren gümrük uygulamasını kaldırmıştır. Ortak ekonomik topluluk yolunda atılan ilk adım olarak değerlendirilen gümrük birliği sayesinde, üç ülke 2015 yılına kadar en az yüzde 15 büyümeyi hedeflemektedirler. Parafe edilen anlaşmayla ilgili açıklamada bulunan Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev, "Bu uzun süredir beklediğimiz çok önemli bir karar. Çok zor müzakere süreçlerinden geçilerek bugünlere gelindi," demiştir. Rusya lideri, ortak ekonomik bölge oluşturulmasının yeni bir yapı kurduğuna dikkat çekerek, "Diğer Sovyet ülkelerinin de birliğe dâhil olmasından memnuniyet duyarız. Sovyetler Birliği anlayışının canlandırılmaya çalışıldığı şeklindeki yorumlara da katılmak mümkün değil." şeklinde konuşmuştur.[62]

XX. yüzyılda Rusya ile Türkiye arasında Kafkasya ve Orta Asya'da statik dengeli ilişkiler sürdürülmüştür. Bunun nedeni, Soğuk Savaş döneminde Kafkasya ve Orta Asya'nın SSCB'nin birer parçası olmalarıdır. SSCB'nin dağılmasının ardından ve uluslararası ilişkiler sisteminin değiştirilmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler her alanda gelişmeye başlamıştır. Dinamik

stabilite ile ilişkilerde “ekonomileşme” söz konusu olmuştur. Bu denge Orta Asya ve Kafkasya’daki ilişkileri de kapsamaktadır.

Rus-Türk ilişkilerinin gelişme potansiyeli yüksektir. İki halk birbirine yakın hatta aynı değerleri paylaşmaktadır. Bu bağlamda ilişkiler aktif şekilde gelişmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğinin sadece ekonomik işbirliğine değil aynı zamanda, jeopolitik ortama, diyalog-çatışma mekanizmalarına, her iki ülkenin politikacılarının davranışlarına ve siyasi bilgeliklerine bağlı olduğu da açıkça görülmektedir.

Kısa vadede Orta Doğu’da gerginlik daha da yaygınlaştırılacak, uluslararası ilişkiler kara günler sürecine dâhil olacak, politik istikrarsızlık uluslararası arenada başrolü oynayacaktır. Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri’nin hegemonyası (ya da bazı akademisyenlerin söylediği gibi öncülüğü) sona ererek dünyada yeni denge oluşturulabilinecektir. Bu bağlamda bölge liderlerinin çatışma yerine iş birliğini ele almaları gerekmektedir Yani ekonomide olduğu gibi siyasette de rekabet artacak ve G-20 ülkeleri kendi istikrar ve istikrarsızlık rollerini oynayacaklardır. Söz konusu dönemde en önemli şey ne olacaktır? Bunlar bir ülkenin hegemonyası, uluslararası güvenliği ve kendi iradesine dayanan süreçlerin hayata geçirilmesini sağlayacaklardır. Devletlerarası platformda bir tek lider olmaması hâlinde istikrarsızlık ve savaş risklerinin artması söz konusu olabilecektir. Ve ülkeler arasındaki tartışmaları sadece büyük bölge liderleri çözebilecektir. Bu konuda atılacak adımlarda büyük devletler arasında Rusya ve Türkiye’nin bulunması şarttır. Üstelik yakın coğrafyada hüküm süren imparatorluklar arasında olduğu gibi söz konusu büyük devletler arasında da ilgilerinin çatışması nedeniyle anlaşmazlıklar ve çatışmaların ortaya çıkması muhtemeldir.

Rusya ve Türkiye ise yeni ortamda iyi bir yer bulabilmek için çatışmamalı, yakınlaşmalı ve bütün sorunları beraber dostluk atmosferinde çözmelidirler. Türkçede doğru bir söz vardır: *Dost acı söyler.* Yani hem Türkiye hem de Rusya yüz yüze açıkça her şeyi söylemenin yanı sıra yakın dost ve bazı konularda müttefik olduklarını unutmamalıdırlar.

Radikal gazetesine göre, stratejik bir açıdan bakıldığında, uzun vadede Rusya ve Türkiye arasındaki iş birliğinin yerini rekabete bırakacağı düşüncesi ağır basmaktadır. Rusya ve Türkiye farklı demografik, ekonomik

ve askerî potansiyele sahip iki ülkedir. Bu potansiyel farkı, iki ülke arasındaki ilişkileri ve de Sovyet sonrası (post-Sovyet) dönemde sürdürdükleri bölge politikalarını etkilemektedir. Rus-Türk ittifakının oluşması, bazı uzmanlara göre, Moskova ve Ankara'nın kendilerini Avrasya ülkesi olarak ortak bir tanıma oturtmasının da bir sonucu olabilir. Rusya ve Türkiye, Doğu ve Batı arasında yer alan, uluslararası politikalarında geleneksellikten sapmayan, Batı'ya karşı kararsız tavırlar sergileyen ve benzer bir tarihî mirasa sahip iki Avrasya ülkesidir. Fakat bu ülkelerin çatışma potansiyelinin olduğunu da unutmamak gerekir. Ayrıca, iki devletin dış politikaları arasında büyük farklılıklar vardır. Bu durum, özellikle iki ülkenin son yıllarda daha aktif olduğu post-SSCB bölgesinde gözlemlenebilir. [63]

Bugünkü siyasi ve ekonomik ortamda, Türkiye ve Rusya'nın bütün sorunlarını barışçı ve aktif diplomasi yollarıyla çözmeye çalışması gerekmektedir. Herhangi bir gerginlik veya çatışma, iki ülkenin çıkarına olmayacaktır. Bugünkü denge, yakın gelecekte *ülkelerin ekmeğine yağ sürecektir. Ancak uzun süreçte Orta Asya ve Kafkasya'da oynanacak Türk-Rus satranç oyununda, iki ülke de çok zararlı çıkabilir. Zaten bölgede yeni oyuncular yer almaktadır. Rusya ve Türkiye bu durumu şüphesiz göz önünde bulundurmalı ve birbirlerine el uzatmalıdırlar.*

KAYNAKÇA:

1. V.A.Avatkov. Statik ve dinamik stabilite. Modern Türk-Rus ilişkileri. // Rusya 21// 2011, №1// Moskova, Rusya 21, 2011,
2. V.V. Degoyev. Rusya, Kafkasya ve Post-Sovyet Dünyası. Hayallerin Kırıklığı. Moskova, Russkaya Panorama, 2006.
3. G.A.Demonyan. Kültür ve Eğitim panturkismi, tarih ve bugünlük.// Vostokovedny sbornik. Vıpusk 4. Edited by A.V.Fedorçenko ve A.O.Filonik// İsrail ve Orta Doğu Araştırması Merkezi, 2002.

4. S.B.Drujilovskiy ve V.V.Hutorskaya. Türkiye’nin ve İran’ın Orta Asya ve Güney Kafkasya Politikaları. // İran ve BDT. Edited by N.M.Mamedova. Moskova, İV RAN, İsrail ve Orta Doğu Araştırması Merkezi, 2003
5. V.K.Yegorov. Rusya ve Türkiye: çatışma noktaları. // Orta Doğu ve bugünlük. 9. dergi. Moskova, İsrail ve Orta Doğu Araştırması Merkezi, 2000.
6. E.İ.Urazova. AKP yönetimi Altında Türkiye’nin Avrasya Politikası. // Türkiye yeni jeopolitik gerçeklerde. Edited by N.U.Ulçenko. Moskova, İV RAN, İsrail ve Orta Doğu Araştırması Merkezi, 2004.
7. http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm
8. http://www.tika.gov.tr
9. www.mid.ru
10. http://www.turksoy.org.tr

54 Moskova Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

55 Дружиловский С.Б., Хуторская В.В. Политика Турции и Ирана в Центральной Азии и Закавказье. // Иран и СНГ. Под ред. Н.М.Мамедовой. М.: ИВ РАН, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2003

56 Егоров В.К. Россия и Турция: линия противоречий. // Ближний Восток и современность. Сборник статей. Выпуск девятый. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2000

57 Демоян Г.А. Культурно-образовательный пантюркизм: история и современность. // Востоковедный сборник. Выпуск четвертый. Под ред. Федорченко А.В., Филоника А.О. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2002.

58 Демоян Г.А. Культурно-образовательный пантюркизм: история и современность. // Востоковедный сборник. Выпуск четвертый. Под ред. Федорченко А.В., Филоника А.О. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2002.

59 Демоян Г.А. Культурно-образовательный пантюркизм: история и современность. // Востоковедный сборник. Выпуск четвертый. Под ред. Федорченко А.В., Филоника А.О. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2002.

60 Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) - 8 Aralık 1991 tarihinde Belovejskaya Puşşa’da Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu’nun oluşturulması anlaşmasını imzalayarak Sovyetler Birliği’ne son verdiler. 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık Devletleri ve Gürcistan hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri bu anlaşmayı imzaladılar. Daha sonra 1993 yılında Gürcistan da bu anlaşmayı imzaladı. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya (Belarus), Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna devletleridir.

2008 Güney Osetya Savaşı ile başlayan ve Rusya ile aralarında çıkan savaş sonrası Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili, Bağımsız Devletler Topluluğundan (BDT) çıkmaya karar verdiklerini açıkladı. 15 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan meclisi, Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan ayrılma kararını onayladı ve ayrıldı. Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliği resmen 17 Ağustos 2009 yılında sona ermiştir.

61 *Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü – 1992 yılında imzalanan Toplu Güvenlik Antlaşmaya dayanan ve 2002 yılında oluşturan askerî ve siyasi birlik. Üyeleri, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan. Resmî İnternet sayfası* http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm

62 http://www.tuid.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12145%3Arusya-belarus-ve-kazakistan-guemruek-birlii-anlamas-imzalad&catid=14%3Anews&Itemid=357&lang=tr

63 http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&Date=&ArticleID=948368

PEKİN OLİMPİYATLARI VE SİYASİ BOYUTU

Yasenjiang KADİER [1]

1 İstanbul üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

GİRİŞ

Eski Yunan'da çeşitli spor karşılaşmalarının yer aldığı aynı adlı antik şenliğin uzantısı olan olimpiyat oyunları, 1896 yılında ilk organize edildiğinden itibaren dört yılda bir tekrarlanarak spor aracılığıyla dünya halklarını birbirine yaklaştırıyor. Her geçen dönem olimpiyat oyunlarına katılan ülke sayısı arttığı gibi spor karşılaşmalarına yeni dallar da ekleniyor. Bugün bu büyük organizasyon, logosundaki beş halkanın her birinin simgelediği kıtalardaki ülkelerin katıldığı önemli bir kültürel etkinlik hâline gelmiş; barış ve dostluğun sembolü olmuştur.

Olimpiyat oyunları basit bir spor etkinliği değildir, farklı ülke halklarının genel kalitesini ya da bir ülkenin ekonomik, siyasi, kültürel, sağlık gibi genel durumunu yansıtan aynadır. Olimpiyat Oyunları'ndaki maçlar, belli sayıdaki sporcular arasında yapılmasına rağmen sonuçta o sporcuların temsil ettiği ülkelerin genel gücünün, devlet prestijinin yarışmasıdır. Bundan dolayı olimpiyat oyunlarını, farklı bir savaş meydanı olarak niteleyebiliriz.

Olimpiyat oyunlarının ülkeler arasındaki güç yarışması olarak görülmesi, literatüre "Siyasi Olimpiyat" tanımını da kazandırmıştır. Bunun ilk örneği, 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'dır. 1956 Melbourne, 1980 Moskova ve 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları, Soğuk Savaş ve diğer nedenlerle güçlü bir siyasi atmosferin etkisi altında yapılmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle olimpiyat oyunlarındaki siyasi faktörler ortadan kalkmış görünse de 2008 Pekin Olimpiyat Oyunları, soğuk savaş sonrasındaki ilk "Siyasi Olimpiyat" olarak tarihe geçmiştir.

Bu makalede 2008 Pekin Olimpiyat Oyunları'nın siyasi boyutu, bunun nedenleri ve aynı zamanda Çin'e ve dünyaya getirdiği etkiler incelenmiştir.

1. Bölüm Pekin Olimpiyat Oyunları'ndaki Siyasi Faktörler ve Nedenleri

1.1. Pekin Olimpiyat Oyunları'ndaki Siyasi Faktörler

Uluslararasında olimpiyat oyunları gibi sportif ve kültürel etkinliklerin siyasileştirilmemesi**,** siyasetten ayrılması hep vurgulanır. Örneğin: Olimpiyat Oyunları Yönetmeliği'nin 61. maddesinde "Olimpiyat alanında herhangi bir protesto ya da siyasi, dinî ve etnik propagandanın yapılmasına izin verilmez,"[2] diye yazar.

Uluslararası Olimpiyat Oyunları Komitesi (IOC) eski başkanlarından Avery Brundage*, "Sporun siyasetten ayrılması bizim en önemli ilkelerimizden biridir," derken III. Baron Killanin (Michael Morris)* ise "Olimpiyat oyunlarının, kesinlikle herhangi bir biçimde siyasi, dinî, ırki müdahalelerden uzak tutulması gerekir" şeklinde görüş belirtmiştir. Ama çağdaş olimpiyat oyunlarının bir asırdan fazla olan geçmişine dönersek birçok olimpiyat oyununun siyasetten bağımsız yapılamadığını görürüz. Amaçlarının aksine her seferinde az ya da çok oranda siyasetin etkisinde kalmıştır. Bunun en çarpıcı örnekleri şöyle sıralanabilir:

1916 yılında Berlin'de yapılması öngörülen olimpiyat oyunları, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle iptal edildi; 1920 yılında Belçika'nın Antwerp kentinde düzenlenen olimpiyat oyunlarına Birinci Dünya Savaşı'ndaki ittifak devletleri (Almanya, Avusturya, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan) davet edilmedi. 1940 yılında Tokyo'da ve 1944 yılında

Londra’da yapılması planlanan olimpiyat oyunları, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle iptal edildi; 1948 yılındaki Londra Olimpiyat Oyunları’na İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Almanya ve Japonya davet edilmedi;1956 yılındaki Melbourne Olimpiyat Oyunları’nı Mısır, Irak ve Lübnan, Süveyş Kanalı krizi nedeniyle, İspanya ve İsviçre, Sovyetler Birliği’nin Macaristan’a askerî müdahalesini protesto etmek amacıyla boykot etti. Sovyetler Birliği ve Macaristan ekipleri arasında yapılan su topu maçında kavga çıktı, kan döküldü. 1968 Kış Olimpiyat Oyunları’na ev sahipliği yapan Fransa, diplomatik açıdan Doğu Almanya’yı tanımadığı için Doğu Alman sporculara vize vermedi; bundan dolayı iki Almanya ortak bir ekip oluşturup 1968 Kış Olimpiyat Oyunları’na katıldı; 1972 Münih Olimpiyatları’nda, dünyayı şoke eden, Filistinli gerillaların İsrailli sporcuları rehin alması ve kurtarma operasyonu sırasında öldürülme olayı yaşandı;1976 yılındaki Montreal Olimpiyat Oyunları’nda, Kanada hükûmeti diplomatik ilişkisi olmadığı nedeniyle Tayvan ekibine vize vermedi; 1980 yılındaki Moskova Olimpiyat Oyunları’nı birçok Batı ülkesi, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesi nedeniyle boykot etti; olimpiyata katılan bazı ülkeler de açılış ya daödül törenlerinde bayrak ve ulusal marşlarını kullanmadı; buna karşılık 1984 yılındaki Los Angeles Olimpiyat Oyunları’nı Sovyetler Birliği ve bazı Doğu Bloku ülkeleri -güvenlik gerekçesiyle- boykot etti.1988 yılındaki Seul Olimpiyat Oyunları’nı Küba ve Kuzey Kore boykot etmişti.[3]

Yukarıda görüldüğü gibi olimpiyat oyunları tarih boyunca siyasetin etkisinden bağımsız yapılamadı; bundan dolayı Pekin Olimpiyat Oyunları da istisna değildi.

Pekin Olimpiyat Oyunları’ndaki siyasi rüzgâr, Pekin hükûmetinin olimpiyata ev sahipliği için başvuruda bulunduğu 2000’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştı. Pekin, 1990’lı yılların başlarında 2000 yılındaki olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapmak için başvuruda bulunmuş; 23 Eylül 1993 tarihinde Monte Carlo’da yapılan en son oylamada kaybetmişti. Aslında bu sonuç, Çin’in izlediği politikayla ilgiliydi. Örneğin; 1989’daki Tiananmen olayları, hâlâ hafızalardan silinmiş değildi ve Ağustos 1992’de Çin hükûmeti**,** Uygur Özerk Bölgesi sınırları içinde nükleer silah denemesi

yaptığı için ABD Parlamentosu'nun insan hakları raporunda eleştirilmişti.[4] Çin ayrıca kuruluşundan beri ABD tarafında yer alan Güney Kore'yle diplomatik ilişki kurduğu için, bu olimpiyat başvurusunda eski müttefiği Kuzey Kore'nin desteğini kaybetmişti.[5]

2001 Temmuzu'nda Pekin'in 2008 Olimpiyatları'na ev sahipliği yapacağının resmen ilan edilmesinden sonra dünya medyasında Pekin'le ilgili olumsuz haberler yer almaya başladı. Olimpiyat oyunlarının yaklaşmasıyla beraber bu tepkiler giderek artıp olimpiyat öncesi ve sonrası birçok olay ortaya çıktı. Bu olaylardan nispeten önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz.

1.1.1 Steven Spielberg'in Pekin Olimpiyat Oyunları'nın açılış töreni danışmanlık görevinden istifa etmesi

2003 yılında başlayan Sudan İç Savaşı'nda birçok insan hayatını kaybetti. Birleşmiş Milletler, çatışmaları engellemek için Sudan'a ekonomik ambargo uygulayarak baskı yapmaya çalıştı. O dönemde Çin hükûmeti buna pek sıcak bakmadı ve Birleşmiş Milletler'de veto hakkını kullanıp bu ambargoyu engelleyeceğini açıkladı.[6] Sonuçta savaş durdurulamadı. Bundan dolayı Birleşmiş Milletler, Çin'in bu tutumunu protesto etti ve Çin'den Sudan'a baskı yaparak Darfur'daki iç savaşı durdurmasını istedi.

Çin üzerindeki yoğun eleştiriler Pekin Olimpiyatı açılış töreninin sanat danışmanı olan ünlü Hollywood film yapımcı ve yönetmeni Steven Spielberg'in 12 Şubat 2008'de danışmanlık görevinden istifa etmesine yol açtı[7]. Spielberg'in istifasıyla Pekin Olimpiyat Oyunları ve Sudan İç Savaşı birbirine bağlandı.

1.1.2 Tibet'teki 14 Mart Olayı ve Olimpiyat Meşalesini Engelleme Olayları

14 Mart 2008 tarihinde Tibet'te bazı keşişlerin protestosuyla başlayan olay hızla yayılıp diğer Tibetli azınlıkların yaşadığı bölgelere de sıçradı ve pek çok insan hayatını kaybetti; ateşe verilen kamu malları büyük hasar gördü. Çin hükûmeti 14 Mart Olayı sırasında çıkan karışıklığa kısa zaman içinde son verip düzeni sağladı. Ama bu olayı kanlı bir biçimde bastırması dünya medyasında yankı buldu ve tepkiyle karşılandı. Tibet'in sürgündeki ruhani lideri Dalai Lama liderliğindeki Tibet bağımsızlık örgütleri de insan haklarının ihlalinden dolayı Pekin Olimpiyat Oyunlarını boykot çağrısında bulundu ve protesto etti.

14 Mart Tibet olayının etkisiyle olimpiyat meşalesi turu da tarihinde ilk defa güçlü bir protestoyla karşılaştı. 24 Mart'ta Yunanistan'da yapılan olimpiyat meşalesi alev alma töreninden başlayan protesto ve meşale kaçırma olayları koşu sırasında birçok kentte meydana geldi; özellikle Tibet, Uygur gibi etnik grupların yaşadığı kentlerdeki protestolar, olimpiyat meşalesinin turunu zor duruma düşürdü. Örneğin; Pekin Olimpiyat meşalesinin İstanbul turunda Uygur, Kazak kökenli insanların güçlü bir protestosuyla karşılaşıldı.[8] Paris, San Francisco ve Sydney'de olimpiyat meşalesi turu en güçlü protestolara hedef oldu; bundan dolayı asıl tur planı değiştirilerek tamamlanabilmişti. Olimpiyat oyunları meşalesi, tarihte ilk defa böyle bir durumla karşı karşıya kalmıştı ve Çin hükûmeti üzerinde oldukça baskı yaratmıştı.[9]

1.1.3. Pekin Olimpiyat Oyunları'nın Boykot Konusu

Pekin Olimpiyatları'nın yaklaşmasıyla beraber bazı Batılı ülkeler, Çin ile aralarında olan siyasi sistem ve ideoloji farklılığı nedeniyle Çin'deki insan

hakları ihlallerini eleştirmeye ve yurt dışındaki Çin muhaliflerine doğrudan destek vermeye başlamıştı. Örneğin; 17 Ekim 2007 tarihinde ABD Parlamentosu, Dalai Lama'ya ödül verdi ve törende Bush gibi bazı siyasetçiler konuşma yaptı.[10]

Medyanın sesini yükseltmesiyle beraber bazı siyasetçiler ve iş adamları da Pekin Olimpiyatları'nı boykot etme çağrısında bulundu. Olimpiyatların yaklaşmasıyla beraber boykot konusu daha geniş alana yayıldı ve büyük tartışmalara neden oldu. Örneğin, Almanya Başbakanı Angela Merkel, 23 Eylül 2007[11] ve Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin 6 Aralık 2008[12] tarihlerinde Dalai Lama'yla görüşmesi, olimpiyat öncesi ve sonrası en çok gündeme gelen konular arasındaydı. Sonuçta bu iki lider, kendi ülkelerindeki muhalefetin ve Çin'in karşı durmasına rağmen bu görüşmeleri yapmıştı. Nihayet 28 Mart 2008 tarihinde Slovenya'da yapılan AB Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda, Pekin Olimpiyat Oyunları'nı boykot etmeme kararı alındı.[13] Olimpiyat oyunlarının açılış törenine katılıp katılmayacağından emin olmadığını açıklamış olan ABD Başkanı Bush ve Fransa Cumhurbaşkanı -aynı zamanda AB dönem başkanlığı görevini yapan- Sarkozy'nin olimpiyat açılışına katılmalarına rağmen Almanya, Polonya ve Kanada başbakanları, açılış töreninde yer almadı.

Olimpiyat sırasında ortaya çıkan diğer önemli olaylardan biri de uluslararası Fransız şirketi Carrefour'un, Dalai Lama'ya finansal destek verdiği haberlerinin yayılmasıyla Çin'deki STK'lerin teşvikiyle Carrefour ve Fransız mallarını boykot etme kampanyasının ortaya çıkmasıydı.[14] Bunun sonucunda, Çin'in Batılı ülkeler arasında en yakın müttefiği olan Fransa'yla olan ilişkileri de oldukça gerilmişti.

1.2. Pekin Olimpiyatları'ndaki Siyasi Faktörlerin Ve Siyasileşmenin Nedenleri

Pekin Olimpiyatları sırasında birçok farklı siyasi faktörün ortaya çıkıp oyunların derin bir siyasi atmosfer içinde yapılması ve bir siyasi mücadele meydanına dönüşmesi bir tesadüf değildir; bunun çok karışık nedenleri vardır. Bu karışık nedenlerin içinde nispeten önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz:

1.2.1.Tarihî ve Kültürel Nedenler

Aslında Pekin Olimpiyatları'nın siyasileşmesi, Çin'in kendi yapısından kaynaklanıyordu. Çünkü Çin, dünyadaki en köklü tarihe sahip olan uygarlıklardan biri olup tarih boyunca insanlığın gelişmesi için gerekli olan birçok teknolojik ya da kültürel zenginliği yaratmıştı. Tabii ki günümüzde yaygın olan spor oyunlarının birçoğu eski Çin'de ortaya çıkmıştı.

Tarihte, eski uygarlıkların ve büyük imparatorlukların kurulduğu bu dev ülke, Batı dünyasının yeni deniz yollarını keşfedip sömürge bulma mücadelesine girdiği dönemde ve sanayileşme sürecinde dış dünyaya kapalı -ve çöküşe geçmiş- bir ülkeydi. 1840'lı yıllardaki afyon savaşlarında, bu feodal ülkenin kapısı Batılı ülkeler tarafından açılmıştı. 1840'tan itibaren Çin, yaklaşık yüz sene boyunca yabancıların işgaline uğradı, yarı sömürge hâline geldi; hatta bazı topraklarını kaybetti.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Çin, Japon işgaline son verdi ve birkaç senedir sürüp giden iç savaşı bitirip 1949 yılında bağımsızlığını ilan etti. Ama savaş nedeniyle ekonomisi çökmüştü; siyasi, askerî açıdan zayıftı; nüfusun kalabalık ve fakir olması nedeniyle de çok sıkıntı çekildi. Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu Soğuk Savaş döneminde ideoloji farklılığı yüzünden uluslararası toplum özellikle Batılı ülkeler tarafından tanınmadı. Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, spor ve olimpiyat oyunlarını kendisini uluslararası topluma entegre etme, tanıtma için diplomatik bir araç olarak kullanmaya çalıştı. Ama ilk yıllarda uluslararası spor alanında ve olimpiyat komitesinde Çin'i, Tayvan temsil ettiği için Çin Halk

Cumhuriyeti, olimpiyat oyunlarına katılamadı ya da bazı siyasi nedenlerle katılmaktan kendisi vazgeçti.

1970 yılında Çin'in ABD ile masa tenisi maçı aracılığıyla başlayan görüşmeleri olumlu meyvesini verdi. Hemen sonra Çin- ABD diplomatik ilişkileri kuruldu ve bu ilişki "masa tenisi diplomasisi" olarak adlandırıldı.[15] Bu işbirliğinin devamında Çin'in diğer Batılı ülkelerle olan ilişkileri de rayına oturdu ve Çin**,** olimpiyat komitesi dâhil bütün uluslararası spor örgütlerinin resmî üyesi oldu.

Soğuk Savaş bittikten sonraki çok kutuplu dönemdeki Çin artık eskisi gibi değildi. Çin, 1970'lerin sonunda 1980'lerin başında başlatılan özelleştirme ve dış dünyaya açılış reformlarıyla önemli başarılar elde etti. Çeşitli alanlarda güçlenip Soğuk Savaş sonrası dönemde jeopolitik açıdan önem kazandı ve dünyada söz sahibi ülkeler arasına katıldı.

Günden güne güçlenen Çin, eskiden beri gelişmiş ülkelerin organize ettiği uluslararası etkinliklere ev sahipliği yapıp gücünü dünyaya göstermek ve propaganda yapmak istiyordu. Çin halkı, olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapmayı 5000 senelik zengin ulusal kültürü yansıtmanın, afyon savaşlarından beri zayıflayan millî ruhun, bir Rönesans yaratmanın fırsatı olarak görüyordu. Olimpiyat oyunları, Çin halkının**,** eskiden Batı dünyası ve Japonların söylediği gibi "Doğu'nun Hasta Adamı"[16] değil de kültürlü, sağlıklı, eğitimli bir halk olduğunu ispat etme ve propaganda yapma şansıydı.[17]

Çin gücünü göstermek ve yeni bir ülke imajı yaratmak için 1990 yılında olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapmıştı. Ama bu dünyevi güç için tek başına yeterli değildi; çünkü dünyadaki gelişmiş ülkelerin çoğu, olimpiyat oyunları yapmıştı. Yine bir taraftan Çin ulusunun her zaman düşman olarak gördüğü ve sevmediği Japonların 1964 yılında olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapması ile tarihte uzun zaman Çin'in egemenliğinde olan Güney Kore'nin 1988 yılında Seul'de olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapması, Çin halkını manevi açıdan rahatsız ediyordu.

Çin, halkının büyük rüyasını gerçekleştirmek için 1990'ların başında, 2000 yılındaki yaz olimpiyat oyunlarına ev sahipliği başvurusunda bulundu ancak bu isteği kabul görmedi.

2000’li yıllarda ekonomik, siyasi ve askerî açıdan daha güçlenip uluslararası platformda eskiye göre daha fazla söz sahibi olmaya başlayan Çin, 2008 Yaz Olimpiyatları için aday oldu ve kazandı. O tarihten itibaren olimpiyatlardan beklediği prestij kazanma ve kabul görme amaçlarını gerçekleştirmek için hazırlıklara girişti.

Kısacası Pekin Olimpiyat Oyunları’nda siyasi faktörlerin ortaya çıkışının önemli nedenlerinden biri, Çin’in kendisinden kaynaklanmıştı. Çin’in olimpiyat oyunlarına başvurması, yapılan hazırlıklar ve diğer faaliyetlerin hepsi Çin’in ulusal gücünü göstermek amacına hizmet ediyordu.

1.2.2.Çin’in İç yapısı ve Dış Kaynaklı Nedenler

Çin Halk Cumhuriyeti’nin geniş coğrafyası içinde çok farklı etnik gruplar yaşamaktadır. Bu etnik gruplar, azınlıkta olmalarına rağmen yaşadıkları alanlar Çin’in yüzölçümünün önemli bölümünü oluşturur. Bu azınlık gruplar tarih boyunca Çin’deki merkezî yönetimle mücadele içinde yaşamıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan hemen sonra azınlıklara özerklik verilip çeşitli düzeydeki özerk idare birimleri kurulmuştu. Azınlıkların bazıları, Çin’in verdiği özerkliği kabul ederken bazıları Çin’den ayrılmak ve bağımsızlığını kazanmak istiyordu. Bağımsızlık taraftarı olan bu gruplar, Çin’in kurulduğu ilk yıllarda yurt dışına çıkarak diğer ülkelerin yardımıyla çeşitli örgütler oluşturmuştu. Bu diasporalar, oluşumlarından beri Çin’le silahlı ya da diplomatik mücadele yürütmüştü. Ama son zamanlarda bu gruplar, dünya vaziyetinin akışına uygun hâlde daha diplomatik araç ve barışçıl mücadeleleri tercih etmişti.

Tibet Budistlerinin ruhani lideri Dalai Lama ve onun örgütü, bu tip örgütlerin tipik örneğidir. Uygur ve Moğol gibi etnik grupların da yurt

dışında önemli örgütleri vardır. Hatta Han etnik grubundan olduğu hâlde Çin'deki tek partili komünist rejim ve onun politikasıyla anlaşmazlığı olan kişilerden oluşan bazı örgütler de vardır.

Pekin'in 2008 olimpiyatlarına ev sahipliği yapacağının ilan edilmesinden itibaren yurt dışındaki sistem karşıtı bu güçler harekete geçmiştir. Çin'de insan hakları ihlalleri, basın-yayın özgürlüğünün olmaması, azınlıkları asimile etmek için uygulanan din, dil ve eğitim alanındaki yanlış politikalar uluslararası medya aracılığıyla tüm dünyaya duyurulmuştur. Dolayısıyla bunlar Çin üzerinde baskı oluşturmanın en önemli nedenleridir. Muhalifler, bu ortam, sorunlarını uluslararası platforma taşımak için iyi bir fırsat olarak görmüştür. Yine de Çin'de olimpiyat oyunlarının yapılmasına karşı çıkmış ve çeşitli protesto eylemleriyle Pekin Olimpiyatları'nın normal koşullarda düzenlenmesine engel olmak istemiştir.

Çin'le anlaşmazlığı olan bu grupların olimpiyat öncesi protesto, meşale kapıp kaçma ve diğer sabotaj eylemleri Pekin Olimpiyat Oyunları'nı derin bir siyasi atmosfere sokmuştu. Bu tür eylemler sonucunda yurt dışındaki bu güçler önemli bir başarı elde etmiş ve Çin merkezî hükûmetini diyalog masasına oturmaya mecbur bırakmıştı[18]. Sonuçta Pekin Olimpiyatları'nı derinden etkileyen bu siyasi faktörler, Çin'in etnik yapısı ve Çin'in izlediği politikaların sonucuydu.

Pekin Olimpiyatları'nın siyasileşmesinin önemli bir nedeni de, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğundan itibaren ideolojik ve kültürel anlaşmazlıklar nedeniyle özellikle Batılı ülkeler tarafından Sovyetler Birliği'nden sonraki en büyük düşman olarak görülmesiydi. Sovyetlerin dağılması, Doğu Avrupa ülkelerinde rejim değişikliği Çin'i etkilememiş, Soğuk Savaş sonrası bu dönemde dünyanın en büyük sosyalist ülkesi hâline gelmişti. Bu, devamında "Çin tehdidi" kavramını getirdi ve bununla alakalı birçok kitap ya da makale yayımlandı. Örneğin: 31Temmuz 1995 tarihli *The Times* (ABD) gazetesinde "Neden Çin'i Denetlememiz Gerek" başlıklı makale yayımlandı; yine 1997 Şubatı'nda, iki Çinli yazar tarafından yazılan "Gelecekteki ABD-Çin Çatışması" adlı kitap çıktı.[19]

Her alanda hızla büyüyen Çin, kısa zamanda büyük bir süper güce dönüşüp ABD ve AB ülkelerine ciddi bir tehdit hâline gelecek ve dengeleri

sarsacaktı. Bundan dolayı diğer ülkeler, kendi aralarında iş birliği yapıp Çin'in aşırı güçlenmesinin nasıl dizginlenebileceğini, eğer Çin denetlenmezse dünyada yeni bir "Soğuk Savaş" çıkma ihtimali olduğunu düşünmeye başladılar. Çin'in, günden günde büyüyen ekonomisi, diğer ülkelerin çıkarlarıyla çatışıyordu ve "Çin tehdidi" kavramının yayılmasıyla Çin'in aleyhinde olmayanlar bile, karşı bloğa katılıp Çin'i denetim altında tutmak istiyorlardı.[20]

2008 Yaz Olimpiyatları -1980 Moskova Yaz Olimpiyatları'ndan sonra-ikinci kez bir sosyalist ülkede yapılacağı için özel bir anlam taşıyordu. Bu olimpiyat Çin'e referans olabileceği gibi, aleyhindeki güçlere saldırı zemini sağlıyor; baskı ve denetim konusunda fırsat yaratıyordu. O yüzden Çin'e karşı olan ülke ya da diğer güçler Çin'deki özgürlük, insan hakları ihlali ve diğer sorunları olimpiyat zamanında gündemde tutarak eleştirmiş, amacına kavuşmak için çeşitli eylemci gruplara destek vermişti. Örneğin; 2007 yılında ABD'nin Massachusetts eyaleti Smith Koleji profesörlerinden Eric Reeves**,** "Şimdi Çin'in yüzünü gösterecek zaman geldi**,**" diye açıklama yapmış, ABD'li oyuncu Mia Farrow, "Kesinlikle olimpiyatların normal yapılmasına izin vermemeliyiz," demişti.[21]

Kısacası Pekin Olimpiyatları'nda birçok siyasi faktörün ortaya çıkıp barış ve dostluğun sembolü olan olimpiyatları karıştırmasının önemli nedenlerinden biri, Çin'e karşı ülke ya da çeşitli düzeydeki grupların, oyunları bir araç olarak kullanması ve bilerek siyasileştirmesinden kaynaklanmaktadır ki, onlara bu ortamı hazırlayan da aslında Çin'in kendisidir.

2 Charte olimpique,comité international olimpique ,11février2010 (çevrimci) : http://www.olympic.org/Documents/Olympic%20Charter/Charter_fr_2010.pdf

* Avery Brundag (1887-1975) 1952-1972 yılları arasında uluslararası olimpiyat komitesi başkanı.

* Baron Killanin (1914-1999) 1972-1980 yılları arasında uluslararası olimpiyat komitesi başkanı.

3 Ren hai,Luo xianglin, "2008 Olimpiyat Oyunları'nın Çin Siyasetine Etkisi" *Spor ve Bilim* dergisi, sayı:3-2005

4 Han zi "Pekin'in ilk olimpiyat başvurusunun başarısız olmasının gerçek nedeni", *Haber Dünyası* dergisi, sayı:7-2007

5 Çin Olimpiyat Oyunları Komitesi Başkanı Sha zukang, başvurunun başarısız olmasının nedenini açıkladı.NEWS YAHOO.COM.(çevrimci): http://xk.cn.yahoo.com/articles/070621/1/ps2.html

6 John Prendergast, David Sullivan “IRRESOLUTION: The U.N. Security Council on Darfur” Jul 24, 2008

7 Si ying ji “Steven Spielberg, danışmanlık görevinden istifa ettiğini ilan etti” *Global Times*,14.02.2008

8 “Olimpiyat Meşalesi Koşusu, Doğu Türkistan Bayrağı Altında Koşuldu” *Zaman* gazetesi, 4 Nisan 2008

9 Richard Edwards “Tibet protests disrupt Olympic torch parade”,The *Telegraph*, 06 Apr 2008.

10 “Dalai Lama’s all Smiles as he Receives Congressional Gold Medal” Fox News,17 october 2007

11 “Merkel angers China on Dalai Lama” BBC News, 23. september 2007.

12 “Defiant Nicolas Sarkozy meets Dalai Lama despite China’s trade threat”, *The Telegraph news*, 06 december 2008.

13 “Un pays qui boycotterait les JO de Pékin paierait un prix économique et commercial très lourd” LE MONDE.28.03.2008

14 Chine Menacé de boycott, Carrefour donne des gages à Pékin, LEXPRES.fr, 16/04/2008 (çevrimci) :http://www.lexpres.fr/actualite/economie/menace-de-boycott-carrefour-donne-des-gages-a-pekin_472078.html

15 Ping-pong diplomacy,china .org.cn, July 8, 2004.
(çevrimci): http://www.china.org.cn/english/features/olympics/100660.htm

16 Michael Auslin, “The Sick Men of Asia”, *Foreign Policy*, | 3 April 2009.

17 Feng dongsheng, Wei xianwei “Pekin Olimpiyat Oyunları’nın İlk Değerlendirmesi”. *Journal of Guangzhou Sport University* . Sayı:28 No:6-2008, sf. 32

18 Report on Tibet Negotiations, U.S. Department of State, (çevrimci): http://merln.ndu.edu/archivepdf/china/State/34266.pdf

19 Ren hai, Luo xianglin, age.,

20 Khalid R. Al-Rodhan “A critique of the china thereat theory”, Asian Perspective, sayı:.31, no.3-2007

21 Wang dahan “Pekin Olimpiyat Oyunları’nın Zorluk Derecesi” *Birleşik Sabah* gazetesi. HANG ZHOU,18 Nisan 2008

2. BÖLÜM: PEKİN OLİMPİYATLARI’NIN TARİHSEL ÖNEMİ VE ETKİLERİ

2.1. Pekin Olimpiyatları’nın sonucu ve tarihsel önemi

8-24 Ağustos 2008 tarihlerinde Pekin’de yapılan 29. Olimpiyat Oyunları, XXI. yüzyılın başındaki en büyük spor etkinliklerinden biridir. Bu önemli etkinliği; ekonomisi büyüme rekorları kıran, ordusu ve siyasi nüfuzu günden güne güçlenip süper güç olma yolunda hızla ilerleyen bir Doğu ülkesi olan Çin organize etmişti. Pekin Olimpiyatları öncesi ve sırasında bazı sıkıntılar ortaya çıkıp olimpiyat oyunlarının normal işleyen düzenini bozmaya çalışsa da sonuçta Pekin olimpiyatları, Çin’in beklediği gibi başarıyla tamamlandı.

Çin, Pekin Olimpiyat Oyunları’nda 51 altın, 21 gümüş ve 28 bronz madalya kazanıp ülke sıralamasında birinci olmuş; böylece ilk defa ABD ve Rusya’nın oyunlardaki hegemonyasını yıkmıştı.[22] Çin, olimpiyat oyunlarında elde ettiği üstün başarıyla sadece güçlü bir spor ülkesi olduğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda ulusal şeref, gurur, saygı kazanmıştı.[23]

Pekin Yaz Olimpiyatları aynı zamanda Çin’in siyasi ve ekonomik açıdan da başarısıydı. Pekin Olimpiyatları katılan ülke, sporcu ve yapılan karşılaşma / yarışma sayısı açısından en büyük olimpiyat oyunlarından

biriydi. Pekin Olimpiyatları'na olimpiyat tarihindeki en büyük yatırım yapılarak Çin'in büyük ekonomik gücü gösterildi. Bu yatırımlar sadece spor karşılaşmaları için ayrılan tesis ve alanlarda değil hizmet sektöründe de kendini gösterdi. Örneğin, başkentin havaalanı, İngiliz mimar Norman Foster tarafından fütürist bir tarzda tasarlandı. Alanın maliyeti 3 milyar doları buldu. Pekin Yaz Olimpiyatları'nın açılış-kapanış törenlerinin ve önemli maçların yapıldığı stadyum, 91 bin kişilik kapasiteye sahipti. Bu stadyumun maliyeti 500 milyon dolar civarındaydı.[24]

Henüz proje aşamasındayken formu nedeniyle "kuş yuvası" ismi takılan stadyum, Pekin'deki Yasak Şehir'den başlayan aks üzerinde yer aldı. Tasarımda Çinli sanatçı Ai Weiwei ile işbirliği yapan Herzog & de Meuron, Olimpiyat Stadyumu'nda Çin geleneksel şehrinde yer alan hiyerarşik yapıya sadık kalmaya özen gösterdi. Herzog, ayrıca doğu kültüründe önemli bir yeri olan ikonik düşünme fikrinin batı mimarisi için özgün olduğunu ve tasarladıkları yapının kolektif bir form olma yolunda yüksek bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmişti. Herzog Londra Mimarlık Festivali'nde bu projeyi şöyle sunmuştu: "Aslında form oldukça modern olmasına karşın halk tarafından kabul görebilecek ve kendilerini evlerinde hissedebilecekleri bir şeyleri hatırlatacak. Projenin kabul görebilmesi için bu kolektif çaba şarttı... Ayrıca Çinlilerin, kamusal alanı kullanma şekillerinden çok etkilendik. Tasarımı az sayıda ancak yoğun çaba sonucu oluşan elemanlara dayandırdık. Bunlar ana strüktür (çatı, cephe mekânları ve strüktürü tek bir eleman olarak kabul ettik), oyun çanağı (*bowl*), dolaşım alanları ve kaide (*plinth*). İlk bakışta strüktür kiriş ve kolonlardan oluşmuş labirentsi bir orman gibi görünmekle birlikte aslında oldukça titiz geometrik bir konstrüksiyondur. Bununla birlikte strüktürü optimize etmek ve kaideye oturtabilmek için oldukça yoğun çaba harcandı... Strüktür kaplamaları Münih'te olduğu gibi EFT membrandan oluşuyor ancak burada Münih'in aksine kaplama strüktürün dışında değil strüktürün arasında, dolayısıyla görünmez durumda. Stadyumun bazı bölümleri örtülü bazı bölümleri ise iklim ve sıcaklık kontrolü için açık olarak bırakılacak."[25]

Ondan başka Pekin Olimpiyat Oyunları'nda en son teknolojiye sahip üst düzey ürünler ve araçlar kullanılıp Çin'in sürekli gelişmekte olan sanayisi

ve ileri teknolojik gücü dünyaya gösterildi. Ayrıca olimpiyat sırasında çeşitli halk oyunları, edebiyat, sanat, kültürel, sosyal faaliyetler organize edilip Çin'in uzun tarihe ve zengin kültüre sahip olan bir ülke; Çin halkının ise konuksever, dost canlısı, eğitimli bir halk olduğuna dikkat çekildi. Pekin 2008 Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapma hakkını kazandığı andan itibaren Pekin'de başlatılan temizlik işçisinden taksi şoförüne, güvenlikten trafik polisine kadar herkesin yabancı dil öğrenme kampanyasına dâhil edilmesi bunun bir örneğidir.

2008 Pekin Olimpiyat Oyunları'nda Çin'in siyasi, ekonomik, teknolojik gücü ve gelişmişlik son derece iyi yansıtıldı ve başarıya ulaşıldı. Olimpiyat oyunlarındaki bu başarılar, Çin'in uluslararası imajını, nüfuzunu, uluslararası platformlarda söz sahibi olma hakkını daha yükseltecek; olimpiyat için son derece modernleştirilen altyapısı, daha fazla yatırımları ve turistleri kendisine çekip Çin ekonomisinin sürekli büyümesini sağlayacaktı. Kısacası olimpiyat oyunları, Çin'in devamlı yükselmesinin itici gücü olduğu için Çin açısından özel bir öneme sahiptir.

Sonuçta Pekin Olimpiyat Oyunları, bir kere daha, Doğu'da, farklı ideolojiye sahip olan ülkede başarıyla gerçekleştirildi. Böylece dünya halklarının barış ve dostluk içinde beraber yaşama inancı bu vesileyle daha da güçlenmiş oldu. O yüzden Pekin Olimpiyat Oyunları, olimpiyat tarihinde yeni ve özel bir sayfa açtığı Çin ve dünya için çok önemlidir.

2.2. Pekin Olimpiyat Oyunları'nın Çin'e ve Dünyaya Etkileri

Pekin Olimpiyatları, çok özel ve etkileyici bir organizasyon olduğu için Çin'e tüm dünyada derin bir prestij kazandırmıştı. Bunun etkileri günümüzde hissedildiği gibi, geleceği de bu doğrultuda yönlendirecektir.

Olimpiyat oyunları, ev sahipliği yapan ülke için sadece bir spor etkinliği değil; aynı zamanda bu ülke için bir fırsat ve verilmesi zor bir sınavdır.

Pekin Olimpiyatları'nın etkileri arasında tabii ki bazı olumsuz sonuçlar da vardır. Bunlar siyasi görüş, devlet rejimi ve ideoloji açısından farklı olan

Çin'e bazı sıkıntılar yaratmışsa da Çin bu zorlukları yenip başarılı bir olimpiyat organizasyonuna imza atmış ve güçlü devlet statüsünü ispat etmiştir. Çin'in dünyaya, olimpiyat oyunlarına, spora aynı zamanda bu büyük buluşmaya katkısıyla uluslararasındaki yeri daha da önem kazanmıştır.

Normalde olimpiyat oyunlarının siyasi, ekonomik, kültürel vb. etkileri içinde ekonomik etkisi çok önemlidir. Çünkü olimpiyat oyunları ticaretin bir çekici gücü olduğundan dolayı, çevre, seyahat gibi sektörlere yeni bir pazar yaratıp gelişme sağlar ve gayrı safi millî hasılanın sürekli büyümesine katkıda bulunur. Örneğin Pekin Olimpiyat Oyunları, iki milyon kişiye yeni iş olanağı yaratmış, olimpiyat oyunları sırasında 400 bin ziyaretçiden 400 milyon dolara ulaşan kazanç elde edilmiştir.[26] İstatistiklere ve uzmanların tahminine göre Pekin Yaz Olimpiyatları'ndan sonraki 7 sene içinde Çin ekonomisi normaldekinden %0,3 daha hızlı büyüyecektir.[27] Çünkü olimpiyat, oyunlarına ev sahipliği yapan kent ve çevresindeki bölgenin ekonomisine hareket getirici rolü vardır.

Tarihte olimpiyat oyunlarının ulusal ekonominin büyümesindeki büyük etkisi Japonya ve Güney Kore'de ispat edilmişti. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda batan ekonomisi savaş sonrasında büyümeye başlamıştı. Ama 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'ndan sonra hızla büyüyüp 1967 yılında toplam ulusal geliri İngiltere ve Fransa'yı, 1968 yılında Batı Almanya'yı geçip dünyanın ikinci büyük ekonomisine dönüşmüştü. 1988 Yaz Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapan Güney Kore'nin ekonomisi, 1985'ten 1990'a kadar geçen dönemde, yılda ortalama %12,4 büyüyerek kişi başına ortalama geliri 2300 dolardan 6300 dolara yükselmiş; Asya'daki dört küçük ejderhadan biri hâline gelmişti.[28] Olimpiyat oyunlarından sonra sürekli ve hızla büyüyen Çin'in 2011 yılında Japonya'yı geçip dünyanın ikinci büyük ekonomisi hâline gelmesinde olimpiyat oyunlarının da önemli payı vardır.

Olimpiyat oyunlarından dolayı Çin'de sadece yatırımlar yapılıp ekonominin sürekli büyümesi için yeni imkân yaratılmadı, yine siyasi açıdan demokratikleşmeye yönelik adımlar da atıldı ve eskiye göre daha özgür bir düzen sağlanmaya çalışıldı. Olimpiyat oyunları için Çin hükûmeti çevreci "mavi olimpiyat" sloganı atıp Pekin ve çevresinde faaliyette

bulunan ve çevreyi kirleten fabrikaların bazılarını kapattı bazısını da diğer bölgelere taşıdı. Birçok alan yeşillendirilip yeşil alan oranı yükseltildi. Olimpiyat için yapılan tesislerde ya da diğer alanlarda çevreyi zarar vermeyen enerji ya da malzemeler kullanıldı. Örneğin: Pekin Ulusal Stadyumu'na 100 kw'lik güneş enerjisi sistemi kurulmuştur. Bunun sağladığı günlük elektrik üretimi 200 kwh'den fazladır ki bu, 15 000 m^2 alanı kaplayan otoparkın aydınlatmasına yetmiştir.[29]

Yüzme havuzlarının olduğu merkezin çatısına kurulan yağmur suyunu toplama sistemi sayesinde, bir senede toplanan su, yaklaşık 100 kişinin bir yılda kullandığı su miktarına denk gelmektedir .[30]

Olimpiyat oyunlarının Çin'e siyasi, ekonomik, kültürel alanlardaki etkilerinin devamında bütün dünyaya olumlu bir biçimde yansıyacağı kaçınılmazdır. Çünkü dünya nüfusunun yaklaşık ¼'ünü oluşturan Çin'in gelişmesi demek, dünyanın gelişmesi, dünya halkının zenginleşmesi demektir. Çin'de demokrasinin büyümesi dünyada demokrasinin yaygınlaşması anlamına gelecektir. Çin'de çevre korumaya ilgili kampanyaların yürütülmesi, tüm dünya halklarının çevre koruma faaliyetlerine büyük katkı yapacaktır. Çin dünyadaki en kalabalık ve dünyanın üçüncü büyük ülkesi olduğu için buradaki herhangi bir gelişim, tüm dünyayı derinden etkileyecektir. Dolayısıyla olimpiyat oyunlarının Çin'e getirdikleri aynı zamanda diğer tüm ülkeleri de etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Yu jian, "2008 Pekin Olimpiyat Oyunları'nın günümüzdeki Çin'e siyasi, iktisadi, kültürel birleşik etkileri" *Journal of Shandong* Physical Education Institute, Cilt: 18, Total No. 55, No. 3 2002.

Feng dongsheng, Wei xianwei, "Pekin Olimpiyat Oyunları'nın İlk Değerlendirilmesi". Journal of Guangzhou Sport University . Cilt: 28, No.6, Nov, 2008.

Wang dahan, “Pekin Olimpiyat Oyunları’nın Zorluk Derecesi” *Birleşik Sabah* gazetesi. HANG ZHOU,18 Nisan 2008.

Ren hai, Luo xianglin, “2008 Olimpiyat Oyunları’nın Çin Siyasetine Etkileri” *Spor ve Bilim* sayı: 3, 2005.

Charte oliympique, comité international oliympique, 11 fébrier 2010 (çevrimci) : http://www.olympic.org/Documents/Olympic%20Charter/Charter_fr_2010.pdf.

Han zi, “Pekin’in ilk olimpiyat başvurusunun başarısız olmasının gerçek nedeni” *Haber Dünyası* dergisi, sayı: 7-2007.

Çin olimpiyat komitesi başkanı Sha zukang, başvurunun başarısız olmasının nedenini açıkladı.NEWS YAHOO.COM.(çevrimci):

http://xk.cn.yahoo.com/articles/070621/1/ps2.html

John Prendergast, David Sullivan, “Irresolution: The U.N. Security Council on Darfur” Jul 24 2008.

Si ying ji, “Steven Allan Spielberg danışmanlık görevinden istifa ettiğini açıkladı” *Global Times* 14.02.2008.

“Olimpiyat Meşalesi Koşusu Doğu Türkistan Bayrağı Altında Koşuldu” *Zaman*,4 Nisan 2008

Richard Edwards, “Tibet protests disrupt Olympic torch parade”, *The Telegraph*, 06 Apr 2008.

“Dalai Lama’s All Smiles as He Receives Congressional Gold Medal” *Fox News*, 17 October 2007.

“Merkel angers China on Dalai Lama” *BBC News*, 23 September, 2007.

“Defiant Nicolas Sarkozy meets Dalai Lama despite China’s trade threat”, *The telegraph news*, 06 December 2008.

“Un pays qui boycotterait les JO de Pékin paierait un prix économique et commercial très lourd” *Le Monde*, 28.03. 2008.

Chine Menacé de boycott, Carrefour donne des gages à Pékin, *L’Express*.

fr, 16/04/2008.(çevrimci) : http://www.lexpress.fr/actualite/economie/menace-de-boycott-carrefour-donne-des-gages-a-pekin_472078.html

Ping-pong diplomacy,china .org.cn, July 8 2004.

(çevrimci): http://www.china.org.cn/english/features/olympics/100660.htm

Michael Auslin "The sick men of Asia", Foreign Policy, April 3 2009.

Report on Tibet Negotiations, U.S. Department of State,(çevrimci): http://merln.ndu.edu/archivepdf/china/State/34266.pdf

Khalid R. Rodhan, "A critique of the china thereat theory", *Asian Perspective* Cilt: 31, no:3, 2007.

Tableau de médailles, 29è jeux olympiques, (çevrimci) : http://2008.sina.com.cn/fr/

Liu yang, " Çin'in 2006 yılında en fazla yatırım yapan 10 inşaatı" *Sohu News* web.16 Haziran 2006.(çevrimci): http://travel.sohu.com/20060616/n243771167_2.shtml

"Kuş Yuvası":Olimpiyat Stadı", (çevrimiçi) : http://www.mimarizm.com/KentinTozu/Makale.aspx?id=224&sid=218

Baifeng_lee "Önceki olimpiyat oyunlarının başarılı tecrübeleri ve Pekin'in gelişmesine yönelik göstergesi" pdf. 5 Kasım 2010.

Liu yi, "Yeşil olimpiyata stadyum tanık: 'kuş yuvası' topraktan enerji alıyor". *Halk* gazetesi (yurt dışı baskısı), 15.07.2008.

22 Tableau de médailles, 29è jeux oliympiques ,(çevrimci) : http://2008.sina.com.cn/fr/

23 Feng dongsheng,Wei xianwei, age., s.31

24 Liu yang, " Çin'in 2006 yılında en fazla yatırım yapan 10 inşaatı" sohu news web.16 Haziran 2006
http://travel.sohu.com/20060616/n243771167_2.shtml

25 "Kuş Yuvası":Olimpiyat Stadı", http://www.mimarizm.com/KentinTozu/Makale.aspx?id=224&sid=218.

26 Feng dongsheng,Wei xianwei,Age.,s.32

27 Yu jian "2008 Pekin Olimpiyat Oyunları'nın Günümüzdeki Çin'e Siyasi, İktisadi ,Kültürel Birleşik Etkileri" *Journal of Shandong Physical Education Institute*, Sayı: 18 Total No. 55, No. 3-2002, s.12.

28 Baifeng_lee "Önceki Olimpiyat Oyunlarının Başarılı Tecrübeleri ve Pekin'in Gelişmesine Yönelik Göstergisi" pdf. 5 Kasım 2010

29 Liu yi “Yeşil olimpiyata stadyum tanık: ‘kuş yuvası’ topraktan enerji alıyor”. *Halk* gazetesi (yurt dışı baskısı), 15.07.2008

30 Feng dongsheng,Wei xianwei, age., s. 33

İRAN'IN ORTA ASYA VE KAFKASLAR'DAKİ ENERJİ POLİTİKASI

Roya Dousti[31]

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması, bölgedeki jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel açıdan uluslararası ilişkilerde büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu dağılmanın üzerinden daha on yıl geçmeden Hazar Denizi, uluslararası çekişmelerin en önemli noktalarından biri olmuştur; böylece komşularının ve küresel güçlerin dikkatini çeken dünyanın en önemli stratejik noktalarından birisi hâline gelmiştir. Çünkü bir taraftan bölge, Kuzey Avrupa'dan Hint Okyanusu'na ve Avrupa'dan Uzak Doğu'ya iletişim hattına sahiptir; diğer taraftan Orta Asya ve Kafkaslar'da yüklü miktarda petrol ve doğal gaz rezervinin olması enerji bağlamında bölgeyi önemli kılmaktadır. Bölgede büyük bölgesel güçler arasındaki rekabeti anlatan "büyük oyun"un yeni bir bölümü oynanmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöküşünün en önemli uzantısı, Orta Asya'da beş, Kafkaslar'da üç devletin siyasi anlamda başıboş kalması ve İran'ın günümüzdeki dış politikasında bu devletlerin önemli bir yer tutmakta olduğudur. Bu olay, İran'ın karar verme sisteminde yeni aciliyetlerin göz önüne alınmasına neden olmuştur. Bölgenin önemine bir de bu değişim eklenince, şunu söyleyebiliriz ki, İran'ın bu bölgelerdeki

politikası, enerji sorununa dayanmaktadır. Dünyadaki diğer rezervlerle karşılaştırıldığında, Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz rezervinin, farklı devletlerin çıkar çatışmalarından çok daha fazla etkilendiği görülmüştür. Bir başka deyişle, bu rezervlerin kaderi sadece belirli ekonomik çıkarlarla belirlenmiştir. Bu çıkarları anlayabilmek çok da zor değildir. Bölge ülkeleri jeopolitik konumları nedeniyle, başka bir devletin yardımı olmadan rezervlerini dünya piyasalarına sevk edemezken diğer taraftan, petrol ve doğal gaz piyasasının bölge ekonomisinde çok büyük önem taşıması nedeniyle, bu rezervlerin ihracatının kontrol edilmesi, bu ülkelerin yaşamında önemli bir rol oynayacaktır.

Orta Asya ve Kafkas Ülkelerinin Enerji Kaynakları

Kafkas ülkelerindeki petrol çıkarımının uzun bir hikâyesi vardır. 1870'lerde ilk petrol arama çalışmalarında amaca ulaşıldı. 1900'lere kadar Bakü, dünyanın toplam petrol ihtiyacının yarısını üretiyordu. Bakü, petrol şehri olarak ünlendi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sırasında askerî saldırılara karşı savunmasızlığı ve Batı Sibirya'da yeni petrol rezervlerinin bulunması, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ülkelerinin yatırım önceliklerinde değişime yol açtı.

Yapılan tahminlere ve enerji bilgi yönetiminin istatistiklerine göre, Hazar bölgesinin ham petrol rezervi 17-47 milyar varil, doğal gaz rezervi de 236-337 trilyon metre küptür; ayrıca, yaklaşık 163 milyar varil (bazı tahminlere göre 23-28 milyar ton) petrol ve 328 trilyon metre küp (8 trilyon metre küp) doğal gaz bölgede bulunmaktadır.

Küresel Enerji dergisi istatistikleri araştırma şirketi BP'nin açıklamasına göre, Azerbaycan, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan'ın -bilinen- doğal gaz rezervleri sırasıyla 850 milyar metreküp, 1.840 milyar metreküp, 47 bin ve 570 milyar metreküp, 2.010 milyar metreküp ve 1.870 milyar metreküptür. Sırasıyla yıllık doğal gaz tüketimi, Azerbaycan

Cumhuriyeti'nde 7 milyar 900 milyon metreküp, Kazakistan'da 9 milyar 700 milyon metreküp, Rusya'da 388 milyar 400 milyon metreküp, Türkmenistan'da 13 milyar 200 milyon metreküp ve Özbekistan'da 52 milyar 400 milyon metreküptür.

Bu bölgelerde yeni petrol kaynaklarının bulunması ve çıkarılması hızlı bir şekilde devam etmektedir çünkü petrol ve enerji uzmanlarına göre Basra körfezinden sonra Hazar Denizi bölgesi de gelecekte küresel enerji sağlama açısından çok önemli bir rol oynayacaktır. Genellikle, Hazar Denizi'nin büyük miktarda petrol ve enerji kaynağına sahip olduğuna şüphe yoktur; fakat bu bölgede onun önemini etkileyen bazı önemli sorunlar vardır: İlk olarak üç ülke Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan toprakla çevrelenmiştir. İkincisi, ürün ihracatını iyileştirmede ve meydana gelen faydaları uygulamada yeterli sınır ötesi iş birliği yoktur. Hazar Denizi'ne sınırı olan ülkeler, yeni kaynakların keşfedilmesine ve üretimine hassasiyetle devam etmektedir. Bu hassasiyetin gizli ve bariz olmak üzere iki boyutu vardır. SSCB'nin ekonomisinin çökmesi sonucu düzenleri bozulan devletlerin düzeni tekrar sağlamak için, petrol ve gaz kaynaklarının satışından elde edecekleri takas gelirlerinin çok daha fazla artmasına ihtiyaçları olması, konunun bariz olan boyutudur. Gizli boyutunda ise bu gereklilik, bu ülkelerin bağımsız petrol yönetimi ve doğal gaz endüstrilerinde önemli bir geçmişlerinin olmaması ve enerji aktarımlarındaki bütün engellerin ve problemlerin üstesinden gelememelerine ilişkindir.

Petrol ve doğal gaz rezervine sahip olan Orta Asya ve Kafkas ülkeleri, enerji ürünlerini aktarmada, politik güvenlik engelleriyle, coğrafi engellerle, yasal sorunlarla, cazip sermaye yatırımı ve buna benzer şeylerle karşı karşıya kalmışlardır. Tüm bu engellere ve sorunlara rağmen, 2005'te Hazar Denizi'nde toplam ham petrol üretimi günde 1/9 milyon varil (dünyadaki toplam üretimin %2'si) olmuştur (Gelb, 2006). Son yıllarda, özellikle 2006'da petrol üretiminde görülen hızlı artışla bölgede günlük toplam petrol üretimi 2/3 milyon varile ulaşmıştır. 2010 yılında planlar gerçekleştirilebilir ve istenilen yatırımlar olursa bölgenin toplam ham petrol üretiminin günde 3/1 varile ve nihayetinde 2025'te günlük üretimin 6/2 milyon varile yakın bir rakama ulaşabileceği tahmin edilmektedir. Fakat Hazar Denizi

bölgesindeki toplam hidrokarbon rezervinin en yüksek seviyede olduğunu farz etsek bile, hidrokarbon rezervleri oranları açısından incelendiği zaman, Basra Körfezi ve Orta Asya'yla kıyaslanamaz.

İran'ın Enerji Kaynakları ve Rezervleri

2008'in başında yapılan istatistiklere göre**;** Orta Asya'da, küresel petrol rezervlerinin %61'ini kaplayan 755/3 milyar varil geri dönüştürülebilir rezerv bulunmaktadır. 2010 hükûmet istatistiklerine ve İran Petrol Bakanı Seyyid Mesud Mirkazemi'ye göre, 150 milyar 300 milyon varil çıkartılabilir sıvı hidrokarbon (ham petrol, sıvı ve kondansat gaz) deposuna sahip İran ve 73 trilyon metreküpten fazla gaza sahip Orta Asya, dünya gaz rezervinin % 41/3'üne sahiptirler; İran, bu ülkeler arasında 29/61 trilyon metre küp doğal gaz çıkışına sahip olarak Orta Asya'da birinci, dünya genelinde ikincidir (www.jamejamonline.ir, 2010). Bu yüzden İran, dünyanın enerji ürünleri sağlayan başlıca ülkelerinden biridir; ülkenin petrol ve gaz rezervlerinin kalan ömürlerini düşünürsek İran, Suudi Arabistan'ın ardından ikincilik yerini koruyacaktır.

Toplamda, İran'da en geniş petrol ve gaz alanları Basra Körfezi'ndedir. Gaçsaran'da 66,7 milyar varil rezervli 3 petrol tankı ve 23,7 milyar varillik son deposuyla Güney Pars, en geniş petrol alanı olarak bilinir ve 509 trilyon metre küpten fazla gaza sahip olarak İran'daki en geniş gaz alanıdır.

Beşinci geliştirme planında keşif ayrıcalıklarının en önemlilerinden biri, keşif için hedefler belirlenmesi ve Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon alanlarındaki ham petrol rezervlerinin 200 milyon varilinin tanımlanmasıdır. Şimdiye kadar Ulusal İran Petrol şirketi Hazar Denizi'nde yatırım ve geliştirme için altı jeopolitik ve ekonomik yer belirlemiştir.

İran'ın Orta Asya Ve Kafkaslar'daki Enerji Politikası

İran Hazar Denizi'yle ilgili üçlü bir politika izlemektedir:

1. Hazar Denizi'nin kuzey sınırında olan kıyı devletlerinin güçlenmesini, istikrarını ve güvenini sağlamak,
2. Yabancı devletlerin ve güçlerin bölgedeki etkisini ve varlığını engelleme çerçevesinde bölge hükûmetleriyle ilişkileri geliştirmek,
3. Bölgesel iş birliği için Rusya ve Türkiye'yle karşılıklı ilişkiler geliştirmek. İran'ın amacı bölgede yükselen Batılı devletlerin etkisini Rusya'yla sahip olduğu sıkı ilişkiler yardımıyla kırmaktır.

İran'ın bütüncül politikası, enerji sektörünü de genişletti. İran devlet adamlarına göre onların üretim seviyelerine katkısından daha önemli olacak şey, İran üzerinden enerji kaynaklarının transfer edilmesiydi. Hazar petrolü ve gaz kaynakları dünya pazarı için çok önemliydi. Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerinin genç ve sığ finans şartlarından ötürü kaynaklarının ihracatından gelecek gelire ihtiyacı vardı. Bir taraftan transit geçişlerle, büyük bir yarış başlamıştı. Diğer taraftan ABD, İran ve Rusya'yı enerji konusunda izole etmeye çalışıyordu. En büyük yarış, Hazar'dan İran, Türkiye ve Rusya boyunca sürdü. Türkiye, Batı enerji piyasasına yakın olmak, stratejik çıkarlarını Batı'yla uyumlaştırmak (özellikle de ABD ile) ve bölgesel istikrar ve güvenlik gibi konulara güveniyordu. Türkiye'nin, Orta Asya'yla gün geçtikçe gelişen ticari ilişkileri, kültür ve dil paylaşımı nedeniyle, Kafkas ve Orta Asya ülkelerine rol model ülke olma yolunda ilerlediği söylenebilirdi.

Rusya ise, bölgede sahip olduğu petrol boru hattı, rafineri gibi altyapıların varlığına güvenmektedir. Bu sayede bölgedeki ekonomiyi canlandıracak ve eski Sovyetler Birliği dönemindeki durumunu yakalayabilecektir. Otoriteler, Hazar petrol ve doğal gazının güneyden geçen ve İran'a doğru giden yolunun daha yararlı ve daha iyi olduğu düşüncesindedir. İran'ın 2.000 milden fazla sahil şeridine sahip olması ve Batı'daki global piyasalara güvenli ulaşım imkânı sağlaması nedeniyle, Hazar Denizi'nden en kısa, en hızlı ve en ekonomik yol gibi görünmektedir. Bu yol ayrıca Japonya dâhil bütün Uzak Doğu'ya da açılmaktadır. İran, petrolün işlenmesinde ve taşınmasında bölgedeki en başarılı ülke konumundadır. Ayrıca İran; Hazar petrolü ve doğal gazından yararlanmayı düşünenlerin kullanmak zorunda olduğu; liman, rafineri, petrol ve gaz boru hatları üzerinde de söz sahibidir. Bu avantajları göz önüne alırsak Orta Asya'dan ve Kafkaslar'dan petrolün taşınması konusu, iki şekilde tanımlanabilir:

1. **Direkt Geçiş:** Hazar petrolünü Basra Körfezi'ndeki ülkelere iletir. Bu bağlamda İran tarafından iki öneri getirilmiştir: Birincisi, Türkmenistan Boru Hattı, Basra Körfezi'nden İran topraklarına; ikinci proje ise Türkmenistan'dan İran ve Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya şeklindedir.
2. **Enerji Takası Metodu:** İran'daki Hazar petrolü tüketimi ve aynı oranda İran petrolünün güney ülkelerine gönderilmesi. 2002 yılında ilk defa Cossack petrolünün Hazar kıyısındaki Neka şehrindeki petrol boru hattı yoluyla takas yöntemi kullanılmıştır (günde 1.600 varil); daha sonra ABD'nin onaylamasıyla kapasite, günlük 150 bin varile çıkarılmıştır. Böylece 2006'da dağıtılmış Kazak petrolünün oranı günlük 120 bin varile ulaşmıştır ve bunun 40

bin varili Tahran’a, geri kalanı da Tebriz’deki rafinerilere transfer edilmiştir. Ancak Neka Petrol Boru Hattı, 200 bin varil kapasiteli olarak düşünüldüğünden dolayı takas planı uygulanamamıştır; çünkü planda 300 bin varilden fazla dağıtım hedeflenmiştir. Bu nedenle, boru hattının kapasitesi, 500 bin varile çıkarılmış, ancak gerekli sistem ve pompalama istasyonlarının olmaması dolayısıyla plan yürürlüğü girememiştir.

Orta Asya ve Kafkaslar’daki enerji aktarımında, enerji sevkiyatlarının İran’ın herhangi bir rolü olmadan yapıldığı bilinir ve politik gruplar bunun etkili olduğunu kabul eder. Örneğin Nabucco doğal gaz nakil projesinde, Hazar bölgesindeki doğal gaz Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya’ya aktarılır. Proje, Austrian Concern Energy OMV tarafından yürütülüp Avrupa’nın Rus doğal gazına olan bağımlılığını azaltmak için AB tarafından desteklenmiştir. 31 milyar metreküp gaz yer değiştirme kapasitesi olan 3.300 km’lik boru hattının inşasının maliyeti 6 milyar euro olarak tahmin edilir. 2009’da başlayan intübasyon ve gazın yolunu hazırlama projesinin 2013’te bitmesi planlanmıştır. 2006 Haziranı’nda, Avrupa hükûmetleri Türkiye’ye ve Nabucco Gaz Projesi’ne desteklerini açıkladıktan sonra, ABD Nabucco Gaz Projesi’nden İran’ı çıkarmak istemektedir. Washington bu projede İran’ın yerine Türkmenistan’ı koyma amacındadır.

İran, enerji transferinde İran ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya bağlanan ve enerji geçişi konusunda hedefine ulaşmasını sağlayacak bir yolu tercih etmektedir. Böylece enerji geçiş bölgesinde önemli ve etkili bir rol oynamak istemektedir. Aşağıda İran’ın dış politikada karşılaştığı problem ve engeller belirtilmiştir:

1. Gerekli destek ve iç politikanın uygunsuzluğu;
2. Ekonomik zayıflık ve politik istikrarsızlık;
3. İsrail ve ABD’nin İran karşıtı politikaları;
4. İran, Türkiye ve Rusya’nın enerji ihracının rotası için ciddi çekişmesi;
5. Yoğun bölgesel mücadele;
6. İran’a karşı yaptırımlar;
7. İran diplomasisinin ve dış politikasının zayıflığı.

İran’ın Orta Asya ve Kafkaslar’daki enerjiye ilişkin politikalarında, en önemli konulardan biri, “Hazar Denizi’nin yasal düzenini belirleyerek

bölgenin sorunları ve özellikle de enerji kaynaklarının sömürülmesi ve aktarılması meseleleri son bulabilir mi?" sorusudur.

Yazara göre, yasal ve teknik kısmını düzenleyip kolaylaştırmak için Hazar enerji kaynaklarının avantajını kullanmak oldukça etkilidir. Denize kıyısı olan beş ülke arasındaki yasal düzenleme gerçekleşmedikçe , denizden enerji çıkarma işlemlerinde çok küçük bir hissesi bulunan İran, bu işten en zararlı çıkan ülke olacaktır. İran, Azerbaycan liderlerini, Hazar Denizi'nin petrol ve gaz kaynaklarının yasadışı sömürülmesinin sonuçları ve Azerbaycan'ın bu tecavüze son vermesi doğrultusunda uyarmıştır.

İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'nın enerji bölgelerindeki pasif politikasının belli başlı bazı nedenleri vardır:

1. Basra Körfezi'nde çok büyük petrol rezervleri vardır. Bunun güney kısmında geniş petrol rezervleri olan İran, Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynaklarıyla pek ilgilenmemektedir.
2. Orta Asya ve Kafkaslar'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunması, çıkarılması ve satılmasının maliyeti yüksektir. İran, Orta Asya bölgesinde maliyeti yüksek olan petrol ve doğal gaz üretimi yerine, Basra Körfezi'nde üretim maliyeti son derece düşük olan enerji kaynaklarını kullanmaya daha meyillidir. İran için, petrol ve gaz fiyatlarının varil başına 25 doların üzerinde olması, petrol üretimi ve bu bölgeye sermaye yatırımı için ekonomik olacaktır.
3. İran'ın dâhilindeki Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan derin çukurlar, oradaki enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve ortaya çıkarılması için yüksek teknoloji gerektirmektedir. Bu durum, İran'ın buradaki avantajlarını kullanmasında problem yaratmaktadır
4. Hazar Denizi'nin taşıma kapasitesi, bazı bölgelerdeki düzensiz yüksek dalgaların yarattığı özel durum, oradaki enerji avantajlarının kullanılmasında problem yaratmaktadır.
5. Hazar Denizi'ndeki bu düzensizlikler ve yasal rejimler, buradaki petrol şirketleri ve yatırımcılar için kararsızlık yaratmaktadır.

Rusya ve ABD'nin İran'a Uyguladığı Yaptırımlar

1. **Rusya:**

Orta Asya ve Kafkaslar, Rusya için güvenli bölgeydi. Stratejik güvenlik ve yabancı güçlerin varlığı, ülkenin güvenliğini kaçınılmaz bir şekilde etkiledi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağıldıktan sonra tek baskın ülke olan Rusya, ekonomik beklentilerden önce bölgedeki etkinliğini ve gücünü korumaya öncelik veriyordu. Eski Dış İşleri Bakanı Andrey Vladimiroviç Kozirev ve Yevgeniy Maksimoviç Primakov, Boris Yeltsin'i ikna etme konusunda aktif rol oynadı ve 21 Temmuz 1994'te Rusya'nın beklentilerinin korunmasına yönelik mesajı iletti. Bu yaklaşımı savunanların görüşüne göre, gelişim ve petrol ihracatı kesin ve sonu belli bir durum olmakla beraber ABD'nin, Türkiye tarafından kesintiye uğratılabilecek durumlara karşı olduğununun belirtilmesi söz konusuydu (Sıfır toplamlı oyun teorisine göre).

Amerika Birleşik Devletleri:

Belki de Orta Asya ve Kafkaslar'da İran'ın petrol politikasına karşı en büyük engeli yaratan Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Amerikan yetkilileri Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki ilk yıllarda, bölgesel meselelere karşı isteksizdi. Ama Kafkas ve Hazar bölgelerindeki, petrol ve gaz onarım işlerine ilgileri büyüktü. Sovyetler'in dağılmasından sonra ABD'nin dış politikası farklı bölümler içerdi:

1. 1991'den 1993'e: Amerika Birleşik Devletleri'nin bu bölgeye gösterdiği önemin ana nedeni, İranlı İslamcıların ve radikal İslamcı hareketlerin etkileri konusunda duyulan endişelerdi.
2. 1994'ten günümüze: Bu zaman dilimi içerisinde, Amerikan petrol şirketleri, bölgedeki petrol projelerinde aktif rol almış; petrol sorununu Amerikan dış politikasında, en önemli madde hâline getirmeyi başarmışlardı.

Temel sorun şu ki; ABD tarafından desteklenen Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın gelişmesi, İran'ın enerji politikasını ve Orta Asya'dan Basra Körfezi'ne doğru enerji kaynakları geçişi durumunu kısıtladı. İran yetkililerine göre bu gelişmeler, enerji yolu olarak Türkiye'nin rolünü artırdı. Bazı ABD'li yetkililer ve siyasetçiler (Brzezinski, Richard Murphy ve Scowcroft), Orta Asya ve Kafkaslar'da her şeye rağmen İran'ın göz ardı edilmemesi gerektiğine inanmaktaydı.

SONUÇ:

Genellikle Orta Doğu ve kısmen Basra Körfezi'nde dünyanın enerji ihtiyacının karşılanması, düzensiz bir şekilde, politik süreçlerle ilerliyordu. Rusya ve Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer ülkeler, alternatif enerji kaynakları için ana tüketici olarak görülüyordu. Ama Orta Asya ve Kafkaslar'daki büyük enerji oyunu, birçok şirketin, bölgenin enerji kapasitelerini yanlış hesaplamalarından ötürü sona erdi. İran'ın petrol ve doğal gaz alanlarında bu meseleler, tüm yeterliliklere rağmen sınırlıydı. Amerika Birleşik Devletleri tarafından İran'ın dışarıda bırakılmasının temel amacı, İran'ın petrol ve doğal gaz projelerine katılımını kısıtlayıp Türkiye'nin bölgedeki rolünü artırmaktı.

İran, Türkiye'nin bölgedeki rolünden ve pozisyonundan her zaman endişelidir. İranlı siyasetçiler**,** Türkiye'nin enerji koridoru olarak rolünün artmasından daima memnuniyetsizdir ve bunun ana sebebinin Amerika'nın politikası olduğunu düşünürler. Dünyanın petrol açısından zengin bölgelerinin iki ortak özelliği vardır: krizler ile askerî, ekonomik ve siyasi yönden ABD'nin varlığı. Basra Körfezi, Hazar Denizi, Batı Afrika gerçekçi bir bakış açısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya ve Kafkaslar'daki dış politikası, sadece İran'la sınırlı kalmayıp dahası Beyaz Saray'ın İran ve Rusya'yı bölgesel enerji denkleminden aynı anda çıkarma isteğidir.

Şu nokta not edilmelidir ki, Orta Asya ve Kafkas bölgelerindeki petrol alanları diğer enerji kaynaklarıyla (özellikle Basra Körfezi), Tengiz-Novorossiysk ve Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Nabucco projeleri ve boru hatlarıyla karşılaştırıldığında ABD'ye göre çok da etkileyici değildir. İran,

enerji transferi konularında ABD ile karşı karşıya gelse de, yeni enerji yarışlarında ana üretici ve kullanıcılara karşı değerli fırsatları ve yeterlilikleri ortadadır. Hazar enerji geçişinin İran yoluyla yapılmasının en önemli nedeni, İran'ın dış ticari kazançlarına, bölgesel ve uluslararası kredi artışı sağlamasıdır.

Bu yüzden İran, Batı'nın zorlayıcı hareketlerinden kendini koruyup sakin ve güvenli kalmayı başarmalıdır. Öncelikle İran çoklu ve dengeli ekonomiyi sağlayıp kültürel bağ, ekonomik gelişme, ticari ilişkiler ve enerji taşıma rotaları için güvenli yapılar sağlamalıdır. Diğer yandan Hazar enerjisi pozisyonundaki en büyük jeopolitik öneme sahip olarak İran, Hazar Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar tüm bölgede rol oynayan devletler tarafından fark edilebilecek ileriye dönük adımlar atmalıdır.

KAYNAKÇA:

Gelb, Bernard A., (2006), "Hazar Petrol ve Doğal Gazı", *Kongre için CRS Raporları*, Sayı 8, Eylül.

Bölükbaşı, Süha, "Hazar Denizi Mineral Kaynakları Üzerinde Uyuşmazlık: Çatışan Algılamar, Çarpışan İlgiler", *Euro- Asya Çalışmaları*, Cilt: 50, Sayı:3.

http://www.***jamejamonline***.ir/newstext.aspx?newsnum=100892295897. (2010).

EKLER

Ek 1. Basında Proje

Gezdiler, gördüler, yazdılar

Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, 10 lisans öğrencisi ile hazırladığı "Orta Asya ve Güney Kafkasya Uluslararası Kitap" projesini tanıttı

Antalya'dan yola çıkan Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 10 öğrenci bir ay boyunca gözlemledikleri ülkeleri 30'ar sayfadan oluşan makalelerle "Orta Asya ve Güney Kafkasya Uluslararası Kitap" projesine katkıda bulunacak. Öğrencilerin bu çalışması İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen tanıtım toplantısında tanıtıldı.

TÜM ANILARI ANLATTI

Projenin başlangıç aşamasında yaşanılan anıları tüm detaylarıyla toplantıya katılanlara anlatan Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, öğrencilerinin önemli bir deneyim ile tecrübe yaşadıklarını söyledi.

BAŞARILI MAKALELER

Tüm bu yaşanan zorluklara rağmen başarılı makalelerin ortaya çıktığına değinen İyikan, kitabın basımı ve öğrencilerin proje kapsamındaki Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, Azerbaycan, Kırgızistan, Kırım, İran, Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelere gidişlerinde sponsor bulamamaktan yakınarak her şeye rağmen makalelerin oluşturulduğunu kaydetti.

Aralık 2008 tarihinden itibaren yürütülen Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkelerindeki 1991–2010 arası siyasi gelişmeler ve bölgesel, küresel güçlerin bölge politikasını uluslararası proje kapsamında toplantıya katılan öğrenciler gittikleri ülkelerde yaşadıkları deneyimi ve makalelerini katılımcılarla paylaştı.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Proje ekibinin bölge ülkelerde yaptıkları ampirik araştırmaların sonuçlarını kamuoyu ile paylaşacağı "Orta Asya ve Güney Kafkasya Uluslararası Kitap Projesi'nin daha sonra kapsamlı bir şekilde belgeselleştirileceği de belirtildi.

Müjdat GÖKTAŞ/*ANTALYA*

Bilimsel çalışmaya sponsor arıyor

ANTALYA (Cumhuriyet)-Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, 11 öğrencisiyle üzerinde çalıştığı "Orta Asya ve Kafkasya" konulu kitap yazımı ve belgesel çekimi projesini hayata geçirmek için sponsor bekliyor

Projede, SSCB'nin dağıtılmasından günümüze kadar geçen dönemde, Orta Asya ve Kafkasya'da yaşanan siyasi gelişmeleri anlattığını, öncelikli amacının ise 11 lisans öğrencisini bilimsel bir çalışma yapmaya hazırlamak olduğunu belirten Yrd. Doç. Dr. İyikan, "Akdeniz Üniversitesi ile Kafkasya ve Orta Asya Üniversiteleri arasında akademik köprü kurmayı ve gerçekleştirilecek bilimsel toplantılarla Akdeniz Üniversitesi'nin ve Türkiye tanıtımına katkı sağlamasını amaçlıyoruz" dedi. Projenin gerçekleşebilmesi için sponsorun şart olduğunu ifade eden İyikan, "Yurt dışına açılacak proje ile hem Antalya'nın hem de Akdeniz Üniversitesi'nin tanıtımı yapılacak. Proje için 100 bin lirayı bulamıyoruz. Üniversitemizde destek bekleyen onlarca proje var" dedi.

http://www.akdeniztv.com.tr/haber/292-akademik-proje-sponsor-bekliyor.html?puan=4&haber=292&puan_submit=Puan+Ver

Akademik Proje Sponsor Bekliyor

Akdeniz Üniversitesi önemli bir projeye imza atmaya hazırlanıyor. Akdeniz Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler öğretim görevlisi Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan'ın önderliğinde Uluslararası ilişkiler Bölümü 2.sınıf öğrencilerinden 11 kişinin katılımıyla gerçekleşecek proje, Orta Asya ve Kafkasya konusunu içeriyor.

Akdeniz Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler öğretim görevlisi Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, Antalya'yı dünyaya tanıtacak bir projeye imza atıyor. Türkiye'de ilk defa Orta Asya ve Kafkasya konulu kitap yazımı ve

belgesel çekimi için hazırlıklara başlayan İyikan, sponsor arayışında olduklarını vurguladı.

http://basineski.akdeniz.edu.tr/haberler.i3.akdeniz-universitesinde-akademik-proje-sponsor-bekliyor

Akdeniz Üniversitesi'nde Akademik Proje Sponsor Bekliyor

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan ve 11 öğrencisinin üzerinde çalıştıkları, "Orta Asya ve Kafkasya" konulu kitap yazımı ve belgesel çekimini içeren proje hayata geçirilmeyi bekliyor. Aralık 2008 tarihinde başlanan proje, 1991 SSCB'nin dağıldığı tarihten 2009'a kadar olan dönemde Orta Asya ve Kafkasya'da yaşanan siyasi gelişmeleri ele alıyor.

Projenin öncelikli amacının 11 lisans öğrencisini bilimsel bir çalışma yapmaya hazırlamak, derlenecek kitapta öğrencilere kendi makalelerini yayınlama fırsatı tanımak ve bu şekilde bilim dünyasına kazanımlarını sağlamak olduğunu söyleyen Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, Akdeniz Üniversitesi ile Kafkasya ve Orta Asya Üniversiteleri arasında bir "akademik köprü" kurulması ve gerçekleştirilecek bilimsel toplantılarla Akdeniz Üniversitesi'nin ve Türkiye'nin tanıtımına katkı sağlamayı da amaçladıklarını belirtti.

İki aşamadan oluşan projenin birinci aşamasının bilimsel kitap yazımı olduğunu söyleyen İyikan, çalışmada, ilk bölge olarak Güney Kafkasya Ülkeleri (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) ile ikinci bölge olarak Orta Asya Ülkeleri'nin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) araştırılacağını, aynı zamanda bu bölgeye etkisi olan küresel güçlerden ABD, Rusya Federasyonu, Çin, Türkiye ve İran'ın da inceleneceğini belirtti.

Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, “ Bu aşamada 11 lisans öğrencisi birer makale yazarak, sorumlu oldukları ülkelerdeki gelişmeleri değerlendirecekler. Her makalede adı geçen ülkelerden üç bilim adamı “Hakem Hoca” olarak görev alacak ve bu makalelerden bir kitap ortaya çıkacak; bu kitabın da ayrıca Akdeniz Üniversitesi dışından üç bilim adamının görev alacağı ‘Hakem Kurulu’olacak” şeklinde konuştu. İyikan, Bu çalışmayla kurulacak akademik diyaloglardan yararlanılacağını, bölge ülkelerdeki akademik kurumlar ve bilim adamlarının katılımıyla Akdeniz Üniversitesi’nde uluslararası konferans düzenleneceğini de sözlerine ekledi.

Projenin ikinci aşamasında ise belgesel çekimi yapılacağını anlatan Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, “Çalışmanın adı ‘Kitaplaşma Serüveni’ olacak. Belgesel çekim için konusunda uzman iki akademisyen, danışman olarak görev alacaklar. Çekimler iki aşamalı yapılacak. İlk aşaması Türkiye’deki çalışmaların kayda alınması, ikincisi yurtdışındaki çalışmaların kayda alınması olacak” dedi.

Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan, projelerinin başından beri Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü ve Üniversite’nin birimleri tarafından ayrı ayrı desteklendiğini vurguladı. İyikan,“Ekonomik kriz Üniversitemiz için de geçerli. Destek bekleyen onlarca projenin tamamının desteklenmesinin mümkün olmadığını biliyoruz. Bunun için de sponsor arayışımızı üniversitemizin dışında sürdürme zorunluluğu içindeyiz. Yurtdışına da açılacak bu proje ile Antalya’nın ve Akdeniz Üniversitesi’nin de tanıtımı yapılacak. Fakat projenin hayata geçmesi için gereken 100 bin lirayı bulamıyoruz. Bunun için akademik projemize sponsor olabilecek şahıs, kurum ya da kurumların desteğini bekliyoruz” şeklinde konuştu.

31 Karaj Üniversitesi Mezunu.